TARİH ve Medeniyet
TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu kitap tanıtım amaçlıdır. Hiç bir şey kitabın aslını elinde tutmak ve raftan almak kadar zevk veremez. Kitaba, yazara ve yayıncı ya destek olmak için orijinal ürün satın alınız.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İbnülemin Mahmut Kemal İnal

SON SADRAZAMLAR
II

DERGÂH YAYINLARI
PK. 1240 - İSTANBUL

TARIHVEMEDENIYET.ORG

BİRİNCİ BASKI : 1940 - 1953
İKİNCİ BASKI : 1969
ÜÇÜNCÜ BASKI : 1982

Son sadrazamlar Emek Matbaacılık
tesislerinde hazırlanmıştır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İçindekiler

İBRAHİM Edhem Paşa, 600
AHMED Hamdi Paşa, 636
AHMED Vefik Paşa, 651
MEHMED Sadık Paşa, 739
MEHMED Esad Safvet Paşa, 809
HAYRUDDİN Paşa, 895
AHMED Ârifî Paşa, 961
MEHMED Said Paşa, 989

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Avni Paşa, gürültü çıkarmaksızın hal'i icra eylediğinden sonra bıyığını balta kesmez olub asker ve kuvvet elinde olduğunu görünce muktezayi denaeti olan kibrü gururı bir kat daha tezayüd edüb meclislerde müzakere olunur iken artık söz söylemeğe bile tenezzül etmeyüb (!) başını tahrik ve işaret ile (!) muameleye başlamış olduğunu Namık Paşa bize hikâye eyledi.»

Ve «hatıra»nın diğer bir bahsinde de

«Ser asker Avni, tahribi esasi devlet eyleyen melâînin biri olduğu halde ıslahı millet daiyesile hal'a ön ayak olduğu yukarıdan beri bast[1] edilen ahvalden teayyün eyler. İşte bu hain, bekayı mansıbına ve istediği gibi icrayı mel'ânete mâni addetdiği veliyi nimetini ortadan kaldırdıkdan sonra azametü ceberutı büsbütün artmışdı.»

diyor.

Esbak Kapudanı Derya Hacı Vesim Paşa, hal'den bir kaç gün sonra Hüseyin Avni Paşanın yalısına gidüb bir odada Ziya Bey [paşa] ve Mansuri zade Mustafa Efendi [paşa] ile oturmuşlar, bir buçuk saat bekledikden sonra huzura kabul olunmak şerefine nail olmuşlardır.!

Paşa, bir masanın başında ayakda evrak ile meşgul oluyormuş tavrını göstererek «paşa hazretleri teşrif etmişler de niçün haber vermedin» diye uşağını cali suretde tekdir ve Vesim Paşaya fevkalâde iltifat etmişdir.

Vesim Paşa, onun aleyhinde Sultan Abdülâzize ilkaatda bulunurmuş. Hattâ padişah, bir gün «ser asker Paşa, askere iyi bakmış, kıyafetleri mükemmel, pek beğendim» demesiyle Vesim Paşa, onun nefi ve tahkir edildikden sonra ser asker nasb edilmesine itiraz ederek «Avni Paşa değerli bir askerdir. Fekat gayet kindar olduğundan fürsat bulunca efendimizden intikam almağa kalkışır. Onu İstanbulda bulundurmayub Bağdadı ıslah etmek vesilesiyle valiliğine ve kumandanlığına tayin ederek nefsi hümayununuzı ona teslim etmemelisiniz» demiş olduğundan Avni Paşanın — diktatörlük mevkiinde bulunduğu şu sırada — kendinden intikam alacağını teemmül ve teellüm etmeğe başlamışsa da az zemanda katl edildiğinden intikama meydan kalmadığını oğlu Lûtfi Bey söyledi [2].

[1] بسط

[2] Vesim Paşa, Avni Paşayı ziyaret etdikden sonra Şeyhulislâm Hayrullah Efendiye gitdiğinde koca nankör müfti — Vesim Paşanın tabirince — «bir fahişe sada ve edası» ile «seninkine ne dersin, bana gücenmiş» demesi üzerine Paşa hiddetlenerek «acaib, kise kise altunlar alırken, envaı nimete nail olurken seninki idi de şimdi benimki mi oldu?» Diye tevbih etmişdir. Müftii bed mayeyi takbih ve vesimi sadakat vesimi takdir etmek tabiidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İsrafından şikâyet olunan padişahın hal'inden sonra vaki olan israf ve igtisab cümlesindendir ki seray hazinesinde mevcud esham, demir yolları tahvilâtı, nükud, mücevherat ve pek kıymetli eşya, devletin hazinesine girmeyüb bir kısmı lüzumsuz yerlere gitdi, bir kısmı da kapanın elinde kaldı.

Padişaha medarı tühmet addedilen servet ile hazinei devletin müzayikasını tehvine çalışmayub da yağma ve imha edenlerin, padişaha israf isnad etmekden utanmamaları, haya sahiblerini utandırıyor.

Hal' günü Yusüf Kâmil Paşanın, Sadrı âzam Rüşdi Paşaya söylediği sözlerin [1] mahzı hakikat olduğu —dahilde ve haricde zuhûr eden hâdiselerle— tebeyyün etdi.

Mahmud Celâlüddin Paşanın aşağıdaki ifadatı da o hakikatin berahînindendir:

Hal' «devletin ümurı siyasiyece oğradığı belâdan halâsına medar olamayub belki tebeddüli saltanatdan sonra hali buhran daha ağırlaşmış, hattâ kaziyei hal'in sureti vukuu Avrupa hükümdaranına pek ziyade te'sir ederek Rusya İmparatoru, hal'i işidince teessüratı kalbiyeden bayılub hastalanmış idi [2]. O günden sonra ittifakı müselles ahkâmının icrası içün düveli şimaliye beyninde tecdidi teşebbüsata karar verilüb ihtilâlâtı dahiliyenin devamiyle beraber müdahalâtı hariciye gitdikce meydan almış ve idarei devlet bir fetret içine düşüb günden güne kesbi müşkilât eylemişdir.» [3]

Hal' meselesine haricde ehemmiyet verildiği şu fıkradan da anlaşılıyor:

Sultan Abdülâziz merhumun intikali günü vükelâ vapurunda Hariciye Nazırı Raşid Paşa, sadaret mektubcusu Memduh Beyi [paşa] çağırarak «Ah, mektubcu Bey, başımıza neler çıkdı. Hal' maddesinden dolayı Avrupaya söz anlatmakda müşkilât çekiliyordu. (!) Sureti irtihal, başka bir derdü melâl tevlid eyledi.» demişdir [4].

* * *

[1] S. 232, 523

[2] «Devri İnkilâb» da bundan bahs olunarak «... Şübhesiz aynı felâkete maruz kalabilmesi korkusiyle Rusya İmparatoru Aleksandr hazretlerinden maada dünyanın hiç bir tarafında buna cidden ve hakikaten teessür gösteren olmayub ...» [*] denildikden sonra «Noye Fraye Prese» gazetesinden naklen yerli ve ecnebi gazetelerin neşr etdikleri şu telgraf —not olarak— derc edilmişdir: «İmparator İkinci Aleksandr, Hüdavendigârı sabık Abdülâzizin hal'i haberini «Ems» de almasiyle kemali teessüründen bayılmış ve on dakika kadar hiç bir söz söylememişdir. Sonra kendine gelerek «ma'hlu padişahın taliine teessüf etmemek elimden gelmiyor» demişdir.

[*] Galiba dünyanın her tarafı teftiş ve her ferd istiçvab olundukdan sonra «cidden ve hakikaten teessür gösteren olmadığına» hükm edilmiş!

[3] «Miratı Hakikat» cild 1 sahife 108

[4] «Miratı Şuunat» sahife 80

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İnsan, ne gafil mahlûkdur ki emelinin husuliyle kendini bahtiyar ve berkı hatıfa benziyen ikbali paydar addeder.

Düşünmez ki

«Kâmhahı çerhı bi insaf olan işkeste dil
Kâsei zehrabdan hâsiyet ümmidindedir»

meali, temamiyle muvafıki halidir.

Hasmın vücudını izale etmekle kendi vücudını idame edeceğine kani olan âdem, kendinin de pek yakında zail olacağını teemmül etse ne hasmın zevaliyle mesrur, ne de ikbale mağrur olur.

Çünki «کس را نداده اند برات مسلمی» fehvasınca kâinatda bir ferde beratı necat verilmemişdir. Her mukbil, elbette bir gün müdbir olacakdır. Her hal, rehini zevaldir. Her ikbal, idbare münkalibdir. Âkil odur ki şu fani âlemin ikbal ve idbarını yeksan görürde deryai gaflete dalmaz, insanlığın icabatına tevfıkı hareket eder ve gaddarlıkdan, zebunküşlikden sakınır.

Sultan Abdülâziz merhumun hasmı bi emanı olan Hüseyin Avni Paşa, onun tac ve tahtını yıkub ocağını söndürdükden ve illeti cünun, Sultan Muradı «lâfzı Murad Padişah» hükmüne koydukdan sonra — biri ser nigûn, diğeri mecnun — iki padişaha halef olmuşcasına şehriyarı ser nigûnun sedirine oturub[1] hükmünü yürütmekde iken erbabı basiret

«Evzaı na becasını nev cah olanların
Naçar halk çekerse felek çekmemek gerek»

beytini inşad etmekde idi.

Ona — haklı haksız— adavet ve temennîi nekbet eden güruh ise «Nahifi» ile hem zeban olarak şu beyti irad etmekde idi:

«Ey maliki bahrü ber — göster bize dünyada
Muslıyı musallada — patroneyi deryada»

İşte o hengâmda Avni paşa yalnız tahakküm ve tehekküme değil, hayata da veda etdirildi.

Girid hıristiyanlarının ve Karadağlıların ihtilâlkârane hareketlerine ve diger meselelere dair mahallerinden gelen evrakın tedkikile tedabiri mania ittihazını müzakere etmek üzere 1293 senesi Cümadelulâsının 24 üncü Cuma gecesi [16 Haziran 1876] Şurayı Devlet

[1] Âtıf Bey «Hatıra» da diyor ki:

«Vükelâ, efendimizin daima eğlendikleri ve oyun oynatdıkları yukarı katdaki orta sofaya çıkub bilhassa kendi mekamları olan sedire Avni Paşanın bi edebane kuud eylediği muhakkakdır.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Reyisi Midhat Paşanın Bayezıd cıvarında Soğanağa mahallesindeki konağında meclisi vükelâ akd olundu.

Sadaret mektubcusu sıftatiyle meclisde hazır bulunan Memduh Beyin [paşa] ifadesine göre «taamdan evvel neşeler serşar ve simalarda âsarı ihtisam pedidar idi.» [1]

Çerkes Hasan

Taamdan sonra konağın üst katında büyük bir odada müzakereye başlandı. Midhat Paşanın ve vükelânın uşakları aşağı katda «lubi[2]kımar ve istilayı humarı bade ile dem güzar[3] oldukları sırada»[1] ezani saat dört raddelerinde yaverandan kolağası Çerkes Hasan Bey sağ elinde rovelver, sol elinde kama olarak odaya girdi. «davranmayınız»[4] diyerek rovelveri iki defa Avni Paşaya sıkdı.[5] Kurşunlar göksüne ve karnına isabet etmesiyle elini şidetle dizine urdu. Müteakıben kalkub sofaya çıkarak yere yıkıldı. Hasan, üstüne hücum edeceği sırada Bahriye Nazırı Kayseriyeli Ahmed Paşa, arkasından kollarını tutarak rovelveri almağa çalışırken kama ile kulağının dibini, el ve kolunu yaraladı. Kayseriyelinin oğraşmağa mecali kalmadığından savuşmağa mecbur oldu.

Hasan, sofaya çıkub Avni Paşanın kanlar içinde yatdığını, henüz ölmediğini görünce üstüne çökdü. Kama ile vücudünü pareleyerek Hezar pare Ahmed Paşaya benzetdi.

[Çerkes Hasan tarafından o gece atılan kurşunlar, vak'anın ertesi günü İngiliz gazetelerinden birinin muhabiri tarafından birer lira mukabilinde iştira edilmişdir.][6]

[1] «Miratı Şuunat» Sahife 96, 99

[2] لعب

[3] Ağalar, paşalarını taklid etmişler! «Serhoşun serhoş olur etbaı»!

[4] Mahmud Celâlüddin Paşa böyle diyor. Memduh Paşa «davranmayınız. Davranma ser asker», Cevdet Paşa «davranma ser asker Paşa» ve Âtıf Bey — hâdisede bulunan Ticaret Nazırı Halet Paşadan naklen — «bire ser asker davranma» dediğini söyliyorlar. Çerkes Hasan, istintaknamesinde «davranmayın» dediğini söyliyor.

[5] Memduh Paşa «Miratı Şuunat s. 99»da diyor ki: «Avrupudan eslihai cedide mubayaa olundukda Hasan Bey, endaht tecribegâhında bulunarak nişan atarmış. Ser asker Avni Paşa dahi bazan o mevkie gider, «sen iyi uruyorsun, at, ur» tabiriyle teşvik edermiş. « البلاء موكل بالمنطق » mefhumuna mutabık olarak katil Hasanın eliyle uruldu.»

[6] Mecmuai Ebüzziya numara 24

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Miratı hakikat» de beyan olunduğuna göre: [1]

«... Çerkes Hasan Bey mektebi harbiyeden çıkınca nizamı vech ile Irak ordusuna gönderilmek istenildiği halde gitmeyüb harem serayı Abdülâziz Hanide olan bazı akribası [2] kuvvetiyle mabeyn yaverliğine sokulmuş iken Hüseyin Avni Paşa, meselei hal'i hal ile Etabeki saltanat (!) Haline gelince nüfuzunu göstermek içün habse koydurub Bağdada azimetini tacil etmekle İstanbuldan çıkmağa söz vererek habisden kurtulmuş, fekat ahzi sare zihninde karar verüb gizlice silâhlanmış imiş. Binaen aleyh bir iki gün evvel Hüseyin Avni Paşanın yalısına gidüb huzuruna fürsat yabı duhül olamadığından meclis gecesi müsellehan yine yalısına azimetle Midhat Paşanın konağında bulunduğunu anlamakla heman İstanbula geçerek oraya gelmiş ve vükelâ ağalarını kumarbazlık halinde bulub başka bir mâni ve müzahim dahi görmemiş olmasiyle bi muhabâ nerdibandan çıkarak cinayatın serbestii icrasına hal ve mevkii müsaid bulmuşdur.»

Avni Paşanın «Ceridei Havadis»e yazılan tercemei halinde itlâfından bahs edilirken şöyle deniliyor:

« ... Kendi kâ'bında olmayan âdi bir şahs hakkında lûtfü mürüveti bi diriğ buyurarak haini mersumi afve karin eylese idi bu kazaya düçar olmaz ise de kalemi kaza bunu cebhesine yazmış ve bu hain dahi etdiğini pek az müddetde ayinei kaderde görmüşdür.»

Ne tuhaf sözler! «Kendi kâ'bında olmayan âdi bir şahs hakkında lûtfü müruvveti bi diriğ buyurub da» kendi kâ'bında olan âli bir zat hakkında diriğ mi buyurmalı? İnsan, yalnız kendi kâ'bında olmayanlara mı lûtfu müruvvet edecek?

Madameki «kalemi kaza, bunu cebhesine yazmış» dır, «haini mersumu afve karin eylese idi bu kazaya düçar olmazdı» demek mânasızdır. Afv etse de etmese de mutlaka «mersum» un elinde can verecekdir.

«Bu hain dahi etdiğini pek az müddetde ayinei kaderde görmüşdür.» Cümlesi, öteki hain nasıl etdiğini bulduysa bu hain de öyle bulmuşdur, ihamı kabihini tezammun etmez mi?

«Bu hain, etdiğini ayinei kaderde» değil, Bayeziddeki dar ağacında görmüşdür!

Katl hâdisesinin tafsilâtı, o vakit intişar eden gazetelerde ve o devre aid tarihler ve risalelerde muharrer bulunduğundan burada daha fazla malûmat verilmesine lüzum görülmedi.

[1] Cild 1 sahife 129

[2] Memduh Paşa «Miratı Şuunat» da Çerkes Hasan «Sultan Abdülâzizin ikinci kadının biraderi» olduğunu söylüyorsa da doğru değildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Cinayetin ertesi günü Hüseyin Avni Paşanın naşı Süleymaniye camii haziresinde Âli Paşanın kabrinin ayak ucuna defn olundu.

Esbak zabtiye nazırı Hüsni Paşanın yazdığı şu tarih manzumesi —pek mükellef bir şekilde yapılan— mezar taşına hâk olundu:

Sipehdarı uluvvülkadri devlet, ekremi millet [1]
Cenabı Avni Paşa hem dem oldu şahi merdâne
Büyük hizmetler etdi devletü dine bu âlemde
Kıyasım böyledir kim misli az geldi bu devrane [1]
Sebatü istikametle olub meşhurü ser efraz [1]
Cihan içre geçürdi ömrini gayetle merdâne
Edüb fenni celili harbde bir hayli eser tedvin
Delili hayrü nusret oldu elhak sınfı süc'ane
Bu zatı tâ ilâ yevmilkıyam hayr ile yad etmek
Hakikat vacibatdandır cemii ehli imane [1]
Eğerçi naili aksalmurad[2] oldu ve lakin ah
Sururi az zemanda oldu tebdil fartı ahzane [1]
Hüseyn ismindeki sırrı azim ahır olub zahir
Ana bir şemri sanii lâ'in kasd etdi zulmane
Bihakı seyyidülebrar ilahi eyle lutfunla
Anı firdevsi âlâde seza her nev'i ihsane
Sadıkı Hüsni eşki matem iyle yazdı tarihin
Şehiden Avni Paşa irdi izzi vaslı canane

§

Hüsni Paşanın, yedinci mısra'da söylediği eserler şunlardır: mektebi harbiyede okudulan fenni harbin terceme edilen birinci cildini tashih, ikinci cildini tahrir ve şeşhaneci talimnamesini de fransızcadan türkceye terceme etdi. «Ulm» [3] ve «Austerlitz» [4] muharebelerinin tarihini iki cild olarak yazmışdır.

§

Avni Paşadan hoşnud olmayanların her biri, bir mekamdan terennümsazı faslu zem oldukları gibi bazı şairler de vadii kadihde hayli ileri gitmişlerdir. Şübhe yok ki —hebsinin değilse de — çoğunun mutlaka bir garazı vardır. Teessüf olunur ki hayrü şer bir garazı olmıyanlar, ne hayre ne, de şerre dair bir kelime söyleyorlar.

Bu cümleden olarak Bursalı Senih Efendi diyor ki:

«Avni Paşayı helak eyledi bir kin kılıcı
Çünki mebnayi mücazat oluyor cinsi amel

[1] Müteveffanın lehinde olmayanlar «ekremi millet», «misli az geldi», «istikametle meşhur», «ilâ yevmilkiyam hayr ile yad etmek cemii ehli imane vacibatdandır» gibi sözleri hüsni telâkki etmezler ve altıncı beyti de şu şekle kalb ederler:

«Azizi mahv ile oldu murade nail emma kim
«Hasan da kendini mahv etdi, sa'yi gitdi yabane»

[2] اقصى المراد

[3] Ülm [4]Osterlic

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Halk şerrinden emin olmaz iken katl olunub
Zahir oldu eseri «كل مضر يقتل»

Yine o diyor ki:

«Avni Paşa katl ile buldu ceza
Aldı sui mazhariyetden nasib
Şer ocağı söndü bu tarihde
Temme istidracı [1] Avnii lehib»

1293

Senih Efendinin — Yıldız muhakemesi esnasında — yazdığı menzumenin [2] bir beyti

«Ekberi ehli cinayet, Avnii maktul idi
Şiddeti udvanü kibrü kin ile mecbul idi»

Eşref Paşanın, Sultan Abdülâziz hakkındaki mersiyesinin bir beyti

«Rabbi izzet cennet etsün kabrini Çerkes Hasan
Kameti Avniye ol esnade biçmişdi kefen»

***

Çerkes Hasan, bir kaç gün sonra Bayezid meydanında asılarak idam ve na'şı Edirnekapusu kabristanına defn edildi. Pertev niyal Valide Sultan merhume tarafından yabdırıldığı mervi olan mezar taşında şu kitabe mahkukdür:

«وكفى بالله شهيداً محمد رسول‌الله

Meşahiri ümera ve guzatı çerakiseden diş Berakı zade Gazi İsmail Beyin mahdumu olub mektebi fünunı harbiyede ikmali tahsil eyliyerek kol ağalık rütbesini ihraz etmiş iken genc yaşında veliyün nimeti uğrunda fidayı can eden merhum ve mağfurün leh Çerkes Hasan Beyin ruhiçün fatiha. Sene 1293»

Senih Efendinin söylediği tarih menzumesi

Çerkesistanın ealii diliranından
Miri pakize eser yani cenabı Hasene
Rahmet olsun ki veliyi niamin kani için
Verdi can sine gerüb bunca belâü mihane
Kati kıymışlar idi şahi cihane o zeman
İdüb isyan, unudub nimeti bir kaç havene
İntikame girişen olmadı bundan başka
Merd imiş oldu seza doğrusu zikri Hasene
Sefer etdi âdem âbada becengi evvel
Öyle zahm urdı ki ser askeri ceyşi fitene
Miri merhum bulub nimeti gufran görsün
Heb mücazat, bakiye katleyle avene

[1] تم استدراج

[2] 3 remazan 1298 tarihli «Tercemanı Hakikat» da mündericdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yazdı tarihini feyzi hasaneyn ile Senih
Hak vire cenneti mir Hasene ba hasene»

Tersane inşaiye kol ağalarından Ahmed Naim Efendinin mersiyesinden

«Şübhezis Çerkes Hasan, kabrin senin pür nur olur
Hullei cennetle cismin mutlaka tennur olur
Enbiyanın şahi mahşerde sana muin olur[1]
Varsa isyanın dahi bir zerre denlu afv olur» [1]

Merzifon nakibüleşrafı kaimmekamı müderisinden Mehmed Hilmi Efendinin mersiyesinden

«Filhakika sadıkı devlet imiş Çerkes Hasen
Ol vakıtki fiilini şimdi görür her kes hasen
Bunda zi medhal olan kalsun mı ya sağu esen
Var mıdır dünyada hiç mikraz ile kolun kesen»

***

Halkın ekserî, Hüseyin Avni Paşanın Çerkes Hasan tarafından katl olunması, şahsi adavetden ziyade padişahın hal' ve intikalinden ileri geldiğine zahib oldu.

Âtıf Bey «Hatıra» da

«... Gazinin [Hasan] adaveti taşraya gönderileceğinden olmayub hal' maddesinden nâşi Avni, Midhat, Kayseriyeli ve Redif Paşaların haklarından gelmek olduğu anlaşılmışdır. Lâkin cenabı müntakimi kahharın iradei ezeliyesi — asıl maddetülfesad olan — Avninin âcilen mazharı nekâl olmasına teallûk edüb diğerlerinin de vaktinde cezasını vermişdir. § Merhumun niçe ihsan didesi var iken aykırıdan böyle bir zat izharı gayret eylemişdir.

§ Vak'a gecesi Cevdet Paşa «aman ben hal' maddesine (!) karışmadım» diye yemin ederek feryad eylediği — orada bulunan — Halet Paşadan mesmudur.»

Diyor.

Şu sözler, katlin sebebi, hal' maddesi olduğuna Âtıf Beyin kanaatini gösterdiği gibi Cevdet Paşanın, hal'e karışmadığına yemin etmesi, onun da o hususdaki kanaatine delâlet eder.

Hasanın mezar taşındaki kitabede «veliyi nimeti uğrunda fidayı can eden» denilmesi de yine o kanaatin şevahidinden ad olunur.

[1] Kafiyeler bozuk.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hasanın istintak esnasında «nefsim için bu işi yapmadım, millet için yapdım ve yapacakdım» ve «beni orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cür'et etmedim. Ancak Sultan Abdülâzizin vefatı cihetiyle ser askeri telef etmeği tasavvur etdim.» Demesi, katlin badisi hal' olduğuna hükûmet erkânını da zahib etmiş olacak ki tahaffuza müteallik bazı tedabir ittihazına lüzum görülmüşdür.

«Miratı Hakikat» de deniliyor ki:

«Bakiyei vükelâ bir yere gelüb Sultan Muradın sakin olduğu Yıldız kasrına mahremane haberler irsaliyle beraber bu hareketin saltanata karşu bir sui kasde alâmet olması zu'miyle ihtiyaten etrafına karakollar koydurdular. [1]

§ Sultan Muradın hali istiğrakı ağırlaşmış olduğundan bu vak'adan bittabi haberdar olamamasiyle beraber Yıldız kasrında imtidadı ikameti dahi evhama dokunmakla Çırağan bağçesinden araba ile alessabah Beşiktaş serayına indirilmesine karar verildi ve mechulülahval âdemlerin seraya duhul edememeleri için Valide Sultan tarafından evamiri ekide sadır oldu.» [1]

Vak'anın, serayı da telâşa düşürdüğünü müeyyid olarak mabeyn baş kâtibi Sadullah Bey [paşa] tarafından Sadrı âzam Rüşdi Paşaya yazılan tezkirenin suretini derc ediyorum:

«Vak'ai müellime mucibi teessüfi azim oldu. Bunun bir husumeti şahsiye eseri olduğu dergâr ise de efkârı âmmece hâsıl edeceği sui tesire nazaran dünkü karar vechile cuma selâmlık resmi âlisinin te'hir olunub olunmaması bahsi cayı teemmüldür. Serayı hümayuna gelen gidenler anlaşılmak ve ahvali mechul âdem girememek için bazı tedabiri ihtiyatiye ittihaz kılındı ve Taş Kışladan ihtiyaten gönderilmiş olan dört bölük, civarda ve göz önünde bulunmayan bir mevkie konuldu. Devletlû Nuri Paşa Hazretlerile Darüssaade Ağasına mahremane malûmat verildi. Bir vakitden beru efkâr ve ahvali nasda ve hususa bazı takımlarda görünen taşkınlık beğenilür şeylerden olmadığı cihetle şu aralık şehirce dahi zahirde telâşı mucib olmayacak ve hakikatde her suretle asayişi muhafazaya kâfil olacak ve alelhusus sefarethane bulunan cihetleri tahtı emniyetde bulunduracak suretde tedabiri ihtiyatiyeye riayet, feraizi ümurdan görünür. Teşrifi âlii vekâletpenahileri muntazardır. Bir telâşı mucib olmamak üzere vaktü saati reyi samii asafanelerine muallakdır. Her halde emrü ferman hazreti veliyyülemrindir.

24 cümadelulâ 1293 Sadullah»

§

[1] Cild 1 sahife 129, 130

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Çerkes Hasanın, vak'adan iki saat sonra dairei ser askeride [1] Süleymaniye cihetindeki kışlada — mecruh olduğu halde — icra olunan istintakının zabıtlarını Sultan Abdülhamid merhum, celb ve seraydaki evrak arasında muhafaza etmişdir. Mühim bir vesika olduğundan vaktile istinsah etmişdim, bazı kısımlarını buraya nakl eyledim:

«26 yaşımdayım. Mücerredim. [bekâr] 1281 de Çerkesistandan Derseadete geldim. Doğruca bahriye mektebine şakird olarak girdim. Bir sene sonra idadiyelerin birleşdiğinde idadiyei berriyeye nakl etdim. Müahharan yine Harbiyeye geçerek orada imtihanlarımı ikmal edüb yüzbaşılık ile altıncı orduyı hümayuna gitmek üzere çıkdım ise de darı şûraya yaver oldum. Bir müddet sonra hassaya ve bu kerre sağ kol ağalık rütbesile Yusüf İzzüdden Efendinin maiyetine yaver oldum. Bu defa altıncı orduya tayin olunarak yarın gitmek üzere idim. Hal' günü bu işi tasavvur etdim. Vükelânın cümlesi bir meclisde bulundukları halde sebebi hal'i süal edecekdim. Fetvayı ne suretle verdiklerine malûmat alamadığım cihetle bir şey yapmadım. Vükelâyı topluca rast getüre idim «siz, Sultan Abdülâzize süal edübde mi hal' etdiniz» diyecek idim ve vükelâ «biz, Sultan Azize yolsuzluğunu söyledik» demiş olaydılar «söylemiş olaydınız saltanat ve tahtını bırakub gidermi idi» deyüb dışarudan kimse gelmesün mülâhazasına mebni bulundukları oda kapusını kapayub tekrar Sultan Abdülâzizi cülûs etdirecek idim [2] ve yine Kayseriyeli Ahmed Paşa ile Hüseyin Paşayı türbede iken uracak idim. § 1289 tarihinden beri Hüseyin Avni Paşaya benim kırılmış olduğumu Tayyar Paşa bilirdi. § Beni mücerred orduya gönderecek olmalarından dolayı bu maddeye cür'et etmedim. Ancak Sultan Abdülâzizin vefatı cihetiyle ser askeri telef

[1] Şimdiki üniversite binası.

[2] Hasanın hala zadesi ve Kapudanı Derya Ateş Mehmed Paşanın büyük oğlu sadaret mektubi kalemi hülefasından Ali Rıza Bey, isticvabında «hal' ve irtihal maddesine dair bir mubahase açıldığı vakit Hasan ne derdi» sualine «bunlara dair lâkırdı oldukca epek yolunda oldu(!) Hattâ hal'in vukuu gecesi ben de serayda idim, toblar atıldığında işi anladım. Güzel tedbir (!) etmişler» derdi» cevabını vermişdir.

Hasanın söziyle hala zadesinin sözü birbirini tutmuyor Aceba Hasan, evvelce öyle söyledi de şimdi böyle mi söyliyor, yahud hala zade «Hasanın fikrini niçün vak'adan evvel haber vermedin» derler, başına iş açarlar korkusiyle mi bu yolda idarei lisan ediyor, hakikati hali keşf etmek kabil değildir.

Bir de Hasan «1289 dan beri Avni Paşaya kırılmış olduğunu» ve diğer tarafdan da «orduya gönderileceğinden dolayı değil, ancak Abdülâzizin vefatı cihetiyle ser askeri telef » eylediğini söyliyor. Kırılmış olmasa ve orduya gitmek içün icbar idilmese idi «mücerred Abdülâzizin vefatından dolayı» aceba katle tesaddi edermidi, bu da halli müşkil bir mes'eledir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

etmeği tasavvur etdim ise de türbede böyle bir fenalık olmamak içün ol gün bir şey yapmadım. § İşte ibret olmak üzere bundan sonra vükelâ dairesinde böyle akdi meclis olduğunda gayet mutabassırane hareketde bulunmalı. Çünki ansızın iki hırvat gelür, bir fenalık etmesi muhtemildir. «böyle bir işe cesaret edecek hırvat varmıdır» süaline verdiği cevab : ben böyle işe cesaret edecek bir kimse olub olmadığını bilmem. Ancak gerek zatı şahane ve gerek sair vükelânın daima ihtiyat üzere yâni maiyetlerinde bulunanların ziyadesiyle dikkat etmesini tebliğ ederim. Ben telef edileceğimi biliyorum. Şu cihetle ihtar olarak bunu söyliyorum,»

Katle nasıl tesaddi etdiğini de şu suretle anlatıyor:

«Bu gün hanemden çıkarak bâbı ser askeriye geldim. Beni kumandan paşanın yanına götürdüler ve memur olduğum altıncı orduya göndermek üzere karakol altına aldılar. Akşam üstü darı şûrayı askerî reisi Redif Paşa, beni çağırub Bağdada gitmediğimden «gitmiyorsun ve serkeşsin» diyerek tekdir etdikden sonra ben dahi «eğer yarın gitmez isem tard edin, ne yaparsanız yapın» dedim [1]. Bunun üzerine «kumandan paşayı te'min eyle» dedi. Tekrar kumandan paşanın yanına gidüb «yarın behemehal gideceğim» diyerek Cibalide müsafir bulunduğum eniştem merhum Ateş Mehmed Paşanın konağına gitdim. Bu gün babı ser askeride habs oluuğumu söyledim ve uşaklara «yarın gideceğim. Eşyamı hazır edin» dedim. Her ne kadar sair vakitler geldiği yok ise de bu akşam saat yarımda Liva Tayyar Paşa mezkûr konağa gelüb «ser asker paşa ile reis paşaya veda et. Ben de ser asker paşanın konağına ve andan Kadıköyüne gideceğim.» Dedi. Ben de uşaklara «yatağımı yapın, hazır dursun» diyerek tenbih edüb on beş günden beru üzerimde memlu olarak taşımakda olduğum iki aded altı patlar rovelver [2] tabanca ve bir aded Çerkes kaması üzerimde bulunduğu halde saat iki raddelerinde konak-

[1] Hasandan bir yaş küçük olan kardeşi bahriye yüzbaşılarından Osman Bey istintakı esnasında şöyle demişdir:

«Biraderimin Bağdada gönderileceğini işitdim. Kendinden sordum. «Evet, Hüseyin Avni Paşa ile dârı şûra reisi Redif Paşa birlikde bulundukları halde bana «Bağdada gideceksin. Artık bir dayanacak yerin (!) kaldımı» dediler. Ben de «siz büyük zat olduğunuz halde böyle bir tebeddülâtı azime üzerine benim gibi bir küçük zabiti Bağdada göndermenize teessüf ederim» deyu kendilerine beyan etdim» dedi.»

[2] Osman Bey diyorki:

«Bundan dört beş mah mukaddem biraderim, «Esad Paşa [sadrı esbak] merhumun terekesinden bir çift rovelver aldım.» Dedi.

Esad Paşanın hasmı kavisi olan Hüseyin Avni Paşanın, onun rovelverleriyle katl olunması şayanı dikkat ve ibretdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dan çıkub doğru Cibali iskelesinden kayığa rakiben Hüseyin Avni Paşanın yalısına gitdim ve «Paşa burada mı» diyerek ağalarına sordum. «Midhat Paşanın konağına gitdi ve nişanını dahi aldırdı» dediler. Yine gitdiğim kayıkla Sirkeci iskelesine gelüb yolda kendi kendime bu işi şöyle yapayım, böyle yapayım diyerek doğruca Midhat Paşanın konağına giderek ağaların odasında biraz oturdum. Ağalardan birine «ser asker paşa burada mı» diye sordum. «Buradadır» dediler. «Beni Tayyar Paşa gönderdi. Ser asker Paşayı göreceğim» dedim. Onun ağalarından biri aşağıya gelmekde iken ben yukarıya çıkdım. Vükelânın olduğu odaya girüb bir elimde kama ve diğer elimde rovelver olduğu halde «davranmayın» dediğimde cümlesi ayağa kalkub Hüseyin Avni Paşa gözüme ilişdi. Heman elimdeki rovelveri ateş etdim. Hüseyin Avni Paşayı urdum ve zannıma göre evvelce Hariciye Nazırı Raşid Paşayı urdum gibi hatırıma geliyor. Kamayı da Avni Paşanın bir kaç yerinden sokdum ve tekrar Raşid Paşanın boynunu da kama ile kesdim. Bunların ikisinin dahi öldüğünü anladım. O sırada Midhat Paşa ve Sadrı âzam Paşa ve Kayseriyeli Ahmed Paşanın oldukları odanın kapusunu açmak üzere çalışıyor iken ağalardan biri, başıma kamamıdır nedir bilmem bir şey ile urdu. Anın üzerine ben de elimde bulunan rovelveri o ağaya sıkub telef etdim. Bu sırada zabtiyeler, bana tabanca boşaltdılar. Mukabele içün tekrar bir kaç el silâh atdım ise de bir kimseye rast gelüb gelmediğini bilmem. Tersane yaveri Şükri Beye bir kurşun isabet etdi ise de haricden bana atılan kurşunlardan olmalı. Anın üzerine asakir geldi, silâhlarımı teslim etdim. Elhasıl ben, Hüseyin Avni Paşa ve hariciye nazırını ve bir de ağayı urub telef etdim. Üç kişiden başka kimseyi urmadım. Sonra beni tutub bu halde buraya getirdiler.»

§

Aradan seneler geçdikden sonra Sultan Abdülhamid — her ne sebebe mebni ise — vak'anın yazılmasını şifahen emr etmesi üzerine Cevdet Paşanın takdim etdiği ariza müsveddesine onun evrakı arasında tesadüf etdiğimden derc eyledim:

«Hüseyin Avni Paşanın Midhat Paşa konağında katl olunduğu gece kulları da orada bulunmuş olduğumdan keyfiyetin tafsili şifahen şerefyabı telâkki olduğum emrü fermanı hümayunı hazreti zıllullahi icabı celilinden olmağla müşahede eylemiş olduğum ahvalin ber vechi ati arz ve beyanına ibtidar olunur.

Ol vaktin ahvali siyasiyesine dair veliyi nimet efendimizin iradei seniyei şehriyarileri üzere takdim eylemiş olduğum cüzdanların [maruzat] beşincisinde arz ve beyan etdiğim vech ile ol vakit zimamı devlet üç kişinin yani Rüşdi ve Midhat ve Avni Paşaların elinde

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dii' Hükûmet ise şirket kabul etmediğinden her biri diğerini def edüb de teferrüd etmek daiyesinde bulunmak ümuru tabiiyeden idi.

Kuvvei askeriye..... bed huy bir şahıs idi.[1]

Midhat Paşa ise şübbanı türkden meydanda bulunan eşhası madudenin mercii olub bunların maddeten hükümleri yok ise de İngiltere sefareti Midhat Paşayı ziyade tesahhub ediyordu. Sair vükelâ sol tarafdaki sıfır gibi idi.

Ol esnada geceleri yalılarda meclisi mahsus akd olunurdu. Fekat vükelâdan semti uzak olanlar davet olunmamak gibi beynelvükelâ mutad olmayan bir münavebe usuli ihdas olunmuş idi. O zeman kulları Beylerbeyi semtinde bir yalıda müstecir idim. Binaenaleyh Boğaziçinin yukarularında bulunan yalılarda akdi meclis olunduğu gece davet olunmaz idim. Midhat Paşa İstanbulda olmağla bir gece anın konağında meclis akdi karargir olub Rüşdi Paşa, Bebekden ve Kandilliden yukaru olanlar gelmesün demiş olduğundan vapur ile İstanbula iner iken amedii divanı hümayun Mahmud Bey, «yarın akşam Midhat Paşa konağında meclis var. Siz de geliniz» dedi. Hariciye Nazırı Raşid Paşa o zeman Anadoluhisarında oturmakla bu davetden haric kalmış iken Midhat ve Avni ve Kapudan Paşalar her meclisde bulundukları halde kendusının havası vükelâ sırasında tutulmuyub da davetden haric bırakılması gücüne gitmekle «bizim İstanbulda konağımız yokmu, gece gidüb konağımda yatabilürüm. Niçün haric kalıyoruz» diyerek Mahmud Beye sitem etmiş. O dahi «semtiniz uzak olduğundan rahatsız olmayasiz deyu haric kalıyorsuuuz» demiş ise de Raşid Paşa somurtmuş. Zahir Mahmud Beyin mekamı sedarete ifadesi üzerine olmalı ki sonra o dahi davet olunmuş. Ferdası akşam Midhat Paşa konağında badettaam sofanın canibi cenubi şarkisindeki cenahda bilictima kahveler içildi. Oturduğumuz sofanın sağ tarafında Rüşdi Paşa ve alt tarafında Avni ve badehu Kapudan Paşalar oturub daha alt tarafda bir odaya girilür bir kapu var idi. Ol kapunun alt tarafındaki sandalyada kulları oturub alt tarafımda Rıza Paşa ve onun alt tarafında Midhat Paşa oturuyorlardı. Karşu tarafda dahi Raşid Paşa ve alt tarafında merhum Şerif Hüseyin Paşa ile Maliye Nazırı Yusüf Paşa oturmuşlar idi. Halet Paşa dahi gâh o tarafda ve gâh bu tarafda dolaşıyordu. Sağ tarafda ruzgâr olmadığından kulları sıkılmakda idim. Ve karşu tarafda güzel ruzgâr olub Raşid Paşa ise cereyanı hevadan sakınmakda olduğundan yerlerimizin mübadelesini reca etdi. Kulları da fevkalâde memnun olarak karşuya geçüb anın yerinde oturdum. O dahi kullarının yerine gelüb oturdu.

O sırada nerdibandan kaput sırtında bir zabit çıkub beru tarafa doğru gelürken biraz tekarrüb etdikde «davranma ser asker paşa» diyerek süratle yürüdü. Bir soytarı herif tuhaflık edecek sandım. Halbuki Raşid Paşa hizasına gelür gelmez elindeki rovelver tabancasını Avni Paşanın sinesine çakdı. Hane sahibi, Rıza Paşa ile beraber heman harem kapusından içeru savuşdukları sırada Şerif Hüseyin Paşa ile Yusüf Paşa da yanlarındaki odaya girerlerken kulları da beraber ol odaya girdim. O şırada selâmlık nerdibanından sofaya doğru bir galebelik çıkmakda iken havlıda dahi tabanca sesleri işidiliyordu. Sofada dahi gürültü büyüdü. Bir heyeti ısyaniye meclisi basmış olmak zannından başka hatırlara bir şey gelmiyordu. Bu sırade Şerif Hüseyin Paşa ile Yusüf Paşa birer tarafa savuşmuş olduklarından kulları dahi ol odanın diğer kapusından çıkdım. Meğer sofanın kilar nerdibanı başına varmışım. Hademeden bir güruh müsellâh oldukları halde bu kapuyı tutmuş olduklarından kullarına mümanaat kaydinde bulundular. Giruda ise rovelver kurşunları işlemekde olduğundan heriflere «ne yapıyorsunuz, beni ecnebi mi sanıyorsunuz?» dedim. Hele içlerinden birini tanıdım ve anın vasıtasiyle nerdibandan aşağa indiğimde

[1] Bu arizadan 509 uncu sahifede bahs olunmuş ve «kuvvei askeriye» den «bed huy bir şahıs idi» ye kadar olan satırlar dere edilmiş olduğundan burada tekrarına lüzum görülmedi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kendi uşağıma tesadüf etdim ki heb ağalar, silâha sarıldıkları sırada o dahi bir bıçak bulub bir hali tehaffuzide duruyordu. Keyfiyeti andan sordum. «Yukarudan ve havliden tabancalar atılıyor, ne olduğunu anlayamadık» dedi. Bir küçük izbe oda var idi, oraya girdim ve uşakdan bıçağı alub[1] kapu önünde durdum. Tahkiki hal içün uşağa «şu havliye doğru bak, dişaruda ne mekule âdemler var» dedim. Ol gece merhum Kenan Beyin Koskadaki konağında kalacak olduğumdan arabacı oradan kulları içün fenar getirmiş ve havliden içeruye girer iken uşağa tesadüf etmiş. Uşak geldi. «Haydi çabuk gidelim» dedi. Havlinin etrafını sordum. «Kimseler yok» dedi. Meğerki yukaruda rovelver sesi eşidildiği gibi Midhat Paşanın ihtiyar kahvecisi etrafdan işidilsün de imdade gelsünler deyu hevaye kubur sıkmakda olduğu sonradan işidildi. O sırada yukaruki sofada hâlâ kurşunlar vızırdeyordu. Bu cihetle aşağıda bulunanlar hâlâ yukarıyı bir galebelik basmış zan ederlerdi. Yanlız Çerkes Hasan olduğu kimsenin hatırına gelmiyordu. Bu sırada uşak ve fenar getüren arabacı ile birlikde ve bıçak dahi yanımızda olduğu halde havlıya çıkdık. Meğer Yusüf Paşa, bir arabanın altına saklanmış imiş. Bizi görünce meydana çıkdı. Heman savuşub gitdi. Kulları dahi sokağa çıkub işin ne olduğunu anlamağa çalışur iken Koskadaki asker karagolundan kol geldi. Konağa girdi. Artık bu halde çakerleri dahi avdete lüzum gördüm ve keyfiyeti öğrendim. Şöyle ki ber vechi balâ Midhat Paşa ile Rıza Paşa harem dairesine ve Şerif Hüsyin Paşa ve Yusüf Paşa ile kulları da selâmlık dairesine savuşduğumuzda Avni Paşa ağır yerinden yaralanmış olduğu halde yanında rovelver bulunduğundan galiba davranmak üzere çabalamakda imiş ki Çerkes Hasan anın üzerine doğru yürüyünce Kayseriyeli Ahmed Paşa, Çerkes Hasanın arkasından yetişüb kollarını tutmuş. Rüşdi Paşa, heman üst tarafdan kalkub anların arkasından dolaşarak Raşid Paşanın yanındaki kapudan içeri tarafdaki odaya girmiş, Halet Paşa dahi ol odanın diğer kapusundan girüb Rüşdi Paşa ile birleşmişler. Çerkes Hasan ise sol elindeki kama ile Kayseriyelinin kulaklarını yırtmakda iken Avni Paşa can hevliyle yerinden sıçrayub ve büyük sofaya çıkub düşmüş ise de Çerkes Hasan, avını kaçırmış avcı gibi kendusını silküb Kayseriyelinin dahi tabü tuvanı kesilmekle bıragub o dahi yanındaki kapudan Rüşdi Paşanın bulunduğu odaya girmiş. Çerkes Hasan, büyük sofaya çıkub Avni Paşaya bir iki kurşun sıkdığına kanaat edemiyerek kama ile karnını yarmış ve çok yerini pare pare eylemiş ve badehu sofanın salifüzzikr belâlı cenahına geldikde görmüş ki Raşid Paşa hâlâ sandalyası üzerinde oturuyor, başına bir kurşun sıkmış. Asla kımıldanmamış olduğuna nazaren daha evvel korkusundan can vermiş olduğu anlaşılmış iken ihtiyaten kama ile boğazını açmış ve badehu ol kapuya hücum ederek zor ile açmağa çalışmış ise de Rüşdi Paşa soba timurı ile kapunun aralığından eline urarak def' etdikde Çerkes Hasan, odanın diğer kapusuna hücum etmiş ise de ol kabuyu da Hâlet Paşa muhafaza etmiş. Çerkes Hasan, Ruşdi Paşaya «sen, bu milletin babasısın. Rıza Paşa da veliyyi ni'metimdir, size bir şey yapmam. Kayseriyeliyi verin» demiş. Rüşdi Paşa da «evlâdım, olmaz. Şimdi hiddetlisin, savuş git» demekle Çerkes Hasan kapulara kurşun sıkmakda ve zorlayub açmağa çalışmakda iken Midhat Paşanın Ahmed Ağa namında bir uşağı yatağan bıçağı ile Çerkes Hasanın arkasından urmuş ise de meşk ve melekesi olmadığından gereği gibi kesdirememiş. Hasan ise derhal anı da kurşun ile düşürmüş. Lâkin o sırada asker yetişerek anı mecruhan ahz ile aşağa indirirler. Çizmesinde mahfi olan rovelveri çıkarub uğuruna gelen bir zabiti dahi telef etmiş. Buraları kullarınca müşahed olmaynb mesmuat kabilindendir. Fekat Rüşdi ve Midhat ve Rıza Paşalar. haremin alt katında bir odada bulundukları haber alınmakla görmek içün oraya giderken mezkûr zabitin naşı yanından ve akan kanları içinden geçildi ve kenduleriyle görüşüldü, Badehu istizan ile Ken'an Bey konağına gitdim. Badehu efvahi nasda dürlü havadis münteşir

[1] Galiba hücum edecek olanları o bıçakla öldürecek!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olduğu sırada maktullerin familyalarından dahi vak'adan iki gün evvel Çerkes Hasan, Rıza Paşa yalısına gitmiş ve müteakiben Rıza Paşa, beş çiftesini hazırlamağa başlamış, yani ser askerliğe hazırlanmış gibi sözler «işidildiği gibi akibi vak'ada Rıza Paşanın seraylı haremi dahi Çerkes Hasanın elleri nurdan kopsun, ne iyi etmiş, demiş olduğu»[1] işidildiği maruzdur.

7 Zilkı'de 1319 22 mayıs 1318

*
* *

Hüseyn Avni Paşa, murassa osmanî ve mecidî nişanlarını ve Rusya devletile diğer ecnebi devletlerden bazılarının birinci rütbe nişanlarını hamil idi.

*
* *

Sultan Abdülâzizin devrei saltanatında ricali askeriye arasında en ziyade temeyyüz ve iştihar eden Hüseyin Avni Paşadır.

Tercemei halinin mebadisinde söylendiği vech ile «eşek ve eşekci» namlariyle, hattâ daha müstehcen lâkablarla yad edilen fakir bir köylünün çocuğu olduğu halde sırf kendi gayret ve himmeti ile tahsili marifet ve akranının fevkinde ibrazı ehliyet edüb erkânı harbiye mektebinden sınıfın birincisi [2] olarak çıkdı.

Muharebelerde bulundu. Bilhassa ordunun erkânı harbiye reisliklerinde liyakat gösterdi.

Mühim bir harbde muazzam bir orduya kumanda edüb büyük muzafferiyetler ihraz ve bu suretle fenni harbdeki meharetini ibraz etmediyse de yarü ağyarı ehliyeti askeriyesine kanidir.

Midhat Paşa «Tebsırai İbret» de diyor ki:

«Hüseyin Avni Paşa, erkânı harb sınıfından yetişmiş ve cemi emsaline tefevvuk etmiş şeci ve muktedir bir asker olduğu halde fünunı askeriyenin nazariyat ve ameliyatını ikmal ederek bir kaç defa bihakkin ser askerlik mekamına gelmiş ve Sultan Aziz zemanında askerin intizamı ve redif ve müstahfaz sınıflarının sonraki tertibat ve teşkilât ve edevatı harbiyyenin ikmali gibi yapılan şeylerin cümlesi bu zatın eseri himmeti olub emir ve kumandasına dahi her kesin vüsuk ve emniyeti bulunmuş olduğundan hayatda ve mekamında kalmış olsaydı Sırb ve Kara dağ muharebelerinin bu derece meydan almıyacağına ve belki rusya muharebesinin dahi bu neticeye varmayacağına umumun zan ve itikadı ber kemal idi. İşte böyle bir zatın rüfekasiyle beraber Çerkes Hasan gibi deni ve alçak bir şahsı gaddarın[3] magduru olmasiyle garazı şahsilerinin intikamını almış

[1] Parantezdeki satırları Cevdet Paşa, her ne sebebden dolayı ise çızmişdir.

[2] 484 üncü sahifede «Mir'atı Mektebi harbiye» den naklen sınıfının «üçüncüsü» denmiş ise de Erkânı harbiye miralaylarından Mehmed Mazlum Beyin «Erkânı harbiye mektebi harb akademisi tarihçesi» isimli eserinde 1848—1265 de Erkânı harbiye mektebinden ilk def'a neş'et eden zabitler cedvelinde Avni paşa, sınıfının «birincisi», müşir Mahmud Mesud Paşa ikincisi, müşir Fosfor Mustafa Sıdkı Paşa üçüncüsü ve müşir Mustafa Safvet Paşa dördüncüsü olarak gösterilmişdir.

[3] «Erbabı hikmet böyle der: gaddarı gaddar kahr edor»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olmak zan ve zumında bulunanlsr, bu intikamlarını muharebei sabıkada milletin dökdüğü kan ve zayi eylediği mülk ve mal ile pek pahalı almış oldular».

Midhat Paşanın mülâhazaları kabul olunsa da «hayatda ve mekamında kalmış olsaydı Sırb ve Kara dağ muharebelerinin bu derece meydan almıyacağını ve Rusya muharebesinin bu neticeye varmayacağını» mahzı hakikat olarak telâkki etmek için — o zamanın siyasî ve askerî, dahilî ve haricî bütün ahvaline bihakkin vâkıf olan — selâhiyet sahiblerinin mütalealarını ve isbatı müddea için gösterecekleri berahini mukniayı dinlemek lâzımdır.

Süleyman Paşa «Hissi inkilâb» da

«Hüseyn Avni Paşa, tab'an hodbin ve müstehzi» ve «her işinde istibdada müteveccih bir zatı anud olub kendi eyyamı mazuliyetinde vuku bulan icraatı mekama avdetinde derecesine göre tezyif ve kadh ile imkanı müsaid buldukca tağyiri hükmüne kıyam, mutadı ve muktezayı meşrebi olub anınla mütelezziz idi.» diyor.

Hodbin, müstehzi, müstebid, anud, müzeyyif ve kâdih olan bir âdemin idaresi altındaki kumandanların ümera ve zabitanın ve idare memurlarının icraatını takdir, yahud halisane tenkid edüb onları hüsni istihdam etmesi ve bu suretle büyük işlere muvaffak olması hikmeten müstebaddir.

Yıldız muhakemesi esnasındaa Sultan Abdülhamid yazdırdığı mufassal bir tezkirede

«Eşhası malûmei mezkûrenin [hal' edenler] istimal eyledikleri mefasid ve devleti aliyyenin aleyhinde açdıklarl gavail ise her kesin meşhudu olub ezan cümle Hersek ve Bosnaya Sultan Abdülâziz merhumun bir çok asker sevk olunması hakkında olan iradei katiyelerine Hüseyn Avni Paşa tarafından itaat olunmıyarak işbu Hersek maddesinin ol vech ile bir fırkai muntazamai kâfiye sevkile bitirilmesi mümkinatdan iken ana ehemmiyet verilmemesi ve her suretle devlet ve milleti işgal ile kenduleri hiç bir tarafdan müahazeye oğramamak için Rusya meselei malûmesinin zuhuruna medarı müstakil olacak Sırbiye ve müteakiben dahi Kara dağ ve Bulgaristan meselelerini zuhura getirmeğe çalışmaları» ve «Murad Efendinin hali cinnetinden bilistifade mahdumu Selâhuddin Efendiyi muvakkaten mekamı hilâfete getirüb bir aralık mabeyini hümayunda kendilerinden mürekkeben teşkil etdikleri komisyonun hükmi hilâfeti kübrayi istedikleri gibi icra ve bir müddet sonra Sehâhuddin Efendi de bir kazayi nakehaniye oğradılub idarei saltanatın şimdiye kadar beynelmüslimin görülmedik ve işidilmedik bir şekle ifrağı» maksadına müstenid

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olduğundan bahs etmekde ise de «Hersek ihtilâlini bir an evvel bitirmek ve Bulgaristan isyanının vukuundan evvel önünü kesmek için kuvvetli bir ordu ile Sırbistana girilmesi tedbirini Hüseyn Avni Paşa, kemali ehemmiyetle dermiyan edüb Niş ve Vidin kalelarine cem'eylediği kuvvei askeriyeyi tezyide başladığını» Mahmud Celâlüddin Paşa söyliyor.

Şu halde asker sevki maddesinde Sultan Abdülhamid zühul etmişdir. Yahud Avni Paşanın ihanetini te'yid için o yolda idarei lisan eylemişdir.

Merhumun iddiası vech ile Avni Paşanın «Hersek ve Bosnaya bir çok asker sevki hakkındaki» iradeyi infaz etmiyerek arkadşlariyle beraber bir takım mühlik hâdisat istihzar etmeleri, osmanlı hanedanının imhasiyle ümuri devlete tevellâ ve «idarei saltanatı şimdiye kadar bevnelmüslimin görülmedik ve işidilmedik şekle ifrağ» etmek emelinden münbais olduğuna hükm edilse — hakânı merhum gibi — fazla vehmü vesveseye düşülmşüş olmaz mı?

O vakıt mabeyin baş kitabetinde bulunan Atıf Beyin verdiği malûmata göre, Sadrı âzam Es'ad Paşa, meselenin zuhurunda — Herseke göndermek niyetiyle — Avni Paşayı ser asker nasb etdirmiş ise de o, kendinin Herseke gitmesi «işi büyük gösterüb devletlerin nazarı ehemmiyetini davet demek olacağını ve levazımı askeriyenin buraca ikmali, itina olunacak ümurdan bulunduğunu» padişaha arz ile merkezde kalmağa müsaade istihsal eylediğinden yukarıda bahs olunmuşdu.

Avni Paşa Hayatda kalsaydı Sırb, Karadağ ve Rusya muharebelerinin o kadar muzır neticeler vermiyeceğini iddia edenlerin, « o, Herseke gitseydi —meseleyi sür'at ve sühuletle hal ederek — devleti halen ve atiyen musibetlerden kurtarırdı» iddiasında da bulunmaları icab eder.

Müddeilere denilir ki: Hayatda kalmak, yedi ihtiyarında olmadığiçün muharebelere ve mühlik neticelerine mümanaat edemedi. Lâkin Herseke gitmeğe ve müsellem olan mehareti askeriyesini ibraz ile ateşi söndürüb devleti tehlükeden sıyanet etmeğe hakiki bir mâni yok iken niçün vâhi özürler serdiyle gitmekden imtina etdi de seyirci mevkiinde kaldı?

İhtilâl Herseke inhisar etmiyerek sür'atle ilerileyüb az zamanda dehşetli belâlar tevlid edeceğini — meselenin mucidi, yahud müşevviki olan — devletler, mülkün sahibi olan devletden daha iyi bildikleri ve ehemmiyeti fevkalâdesini takdir etdikleri halde kendinin oraya gitmesinin «işi büyük gösterüb devletlerin nazarı ehemmiyetini davet» edeceğini ileri sürmek bittabi kabili kabul değildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşanın bütün emeli, padişahın izalesine munhasır olduğuna hükm edenler «ihtilâl, derhal basdırılamayub da uzun müddet orada kalmak iktıza eder ve merkezde de bir takım tahavvülât vuku bulursa emeli hassına kavuşmak müşkil, belki gayri kabil olacağını nazarı dikkate alarak devletin fevaidinden ziyade kendi menafiini muhafaza etmek içün Herseke gitmemişdir. Bundan başka payi tahtdaki rahat ve huzurunu terk ile oraya gider de mes'elenin halline bir çare bulamazsa şühreti askerisine halel gelir endişesi de azimete mâni olmuşdur.» derlerse belki sözlerini kabul edecek âdemler bulurlar.

Herseke gitmesi «işi büyük göstereceğini ve devletlerin nazarı ehemmiyetini celb edeceğini» söyliyen Avni Paşa, kendinin oraya gitmemesi, işi küçük göstereceğine ve devletlerin nazarı ehemmiyetini celb etmiyeceğine —hiç bir garaza müstenid olmayarak — hakikaten kanaat hâsıl itmişse o mes'ele, tasavvurun fevkında büyüyüb devletlerin müdahalelerini celb ve devlet ve milletin huzur ve rahatini selb etdiğine ne diyecek?

Kendini Herseke göndermek isteyen, rakibi olduğiçün gitmekden ihtiraz etmişse — gönderen rakib olsun, habib olsun — madame ki ortada devlet ve milletin hayatına teallûk eden mühim ve mühlik bir mes'ele var, devlet ve milletini seven ve kendinin kudreti askeriyesine itimad eden hamiyet ve gayret sahibi bir asker, derhal oraya gitmeğe ve meselenin halli içün fidakârane çalışmağa mecburdur.

Çünki vatanın selâmeti hususunda vahi değil, hakikî maziretler bile makbul olamaz.

Hüseyin Avni Paşanın, ser askerlikleri hengâmında askerin kıyafetini tanzim, talim ve terbiyesini ve zabtü rabtını temin ve yeni silâhlarla techiz ederek ordunun intizam ve tekemmülüne çalışdığı münker değildir.

Emma zekâsı, malûmatı askeriyesi, metanet ve şecaati, emrini infaz ve tehdidini ika etmekdeki kudreti ve azmindeki sebatı ile mütenasib olmıyan bazı halleri vardır ki kıymetine halel vermişdir.

Hattâ Mahmud Cülâlüddin Paşa «ümerayi askeriye içinde nüfuz ve iktidar ve beynennas sui iştihar (!) kesb etmiş olub...» [1] diyor.

Son derece mütekebbir ve mütearrizm, fevkalâde kindar, haris ve tama'kâr, anud, gaddar ve mefsedet şiar, nefsi emmareye mağlûb, afv ve merhamet hasisasından mahrum, «ابغض الرجال الى الله الالد الخصم» [2] hadisi şerifinin mealine masadak ad olunacak derecede emsalsiz buğzu udvan sahibi olduğunda kendini pek yakından tanıyanlar müttefikdirler.

---

[1] «Miratı Hakikat» cild 1 sahife 95

[2] «Allahın en sevmediği âdem, husumetde iltizamı şiddet edendir.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İlmülkıyafeye vâkıf ve

«Sen nasıl âdemsin ister söyle ister söyleme
Her kesin halin ulülebsare sima söyliyor»

Mânasını ârif olanlar — dikkatle baksalar — söylenilen evsafı resminde bile mütecelli görürler.

Ferik Edirneli Selâmi Paşa «Hatırat»ında [1] diyor ki:

«Hüseyin Avni Paşa, azamet ve temkini ile nam almış olub tehdidini ikaa muktedir bir âmirdi. Ordu erkânı, büyük bir saygı ile yanına girerler, hattâ ferikler de müsaade etmedikce ve yer göstermedikce ayakda emir telâkki ederlerdi. Hiddet etdiği nadiren görülmüşdür.»

Bir âmirin, bilhassa bir kumandanın emrini yürüdebilmesi, «tehdidini ikaa muktedir» olmasına mütevakkıfdır. Emri infaz olunmayan bir âmirin, bir kumandanın yokluğu, varlığından hayırlıdır.

Âmirin muhterem ve emrinin müta'[2] olması elzemdir. Hürmete nail olamayan ve emrine itaat olunmayan bir âmir, maiyyetindeki memurların emrine itaat etmeğe mecbur olur.

Avni Paşanın, âmiriyet hakkını — lâyık olduğu derecede — muhafaza etmesi ve maiyyetindekilere kendini saydırması takdire şayandır. Fekat feriklerin bile oturmalarına müsaade etmeyüb ayakda emir telâkki etdirmesi, onların haiz oldukları rütbenin kadrini tenzil ve izzeti nefslerini ihlâl edeceğinden, bahusus maiyyetlerinde bulunanların şahıslarına ve emirlerine ehemmiyet vermemelerine sebeb olacağından doğru bir hareket ad olunamaz.

Hiddet etmek ve etmemek, insanın yedi iktidarında değildir, mizaca tâbidir. Lâkin âmmenin nef'u zararına taallûk eden ümurda hiddet, [3] bazan zaruridir.

*
* *

Her kes bilir ki bütün insanların silsilei nesbi bir babaya müntehidir. Bu sebeble — übüvvet ve bünüvvetce mucibi âr olacak bir sekamet yoksa — kavmi arasında sevki kaderle teali eden bahtiyar bir hanedanın evlâdiyle fakrü faka içinde yaşayan tali'siz bir ailenin meşru çocuğu arasında esasen fark olmamak icab eder. Bu halde dâvayi asalet, cahilâne bir gayretdir.

[1] Basılmayan bu eserin bir cildini, mütekaid erkânı harbiye feriklerinden ve eski babı faziletden Halil Sedes Paşanın kütübhanesinde gördüm. Bu muhterem zatın «1875—1878 Osmanlı, Rus ve Romen savaşı» isimli mühim eserinde Avni Paşanın hizmetlerine dair bazı malûmat vardır.

[2] مطاع

[3] «Hiddet, ümmetimin hayırlılarına arız olur» me'alindeki «الحدة تعترى خيار امتى» hadisi şerifi, ümuru münkerede hiddetin lüzumunu göstermekdedir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hukukı şahsiyede ise— ister refi'[1], ister vazi'[2] olsun— bir ferd, bir ferde tekaddüm edemez. Nâsın ekremi, indallah etka[3] olandır. Halikın ve mahlukın hukukuna riayet ve mefasid ve mezalimden mücanebet edenler, her mânâsiyle insanlara nafi' olanlar ve ebnayı nev'ini ızrardan sakınanlar, nâsın ekremi olduklarını isbat ederler.

Fıtratde necabet olmazsa, irsî necabet, temini şeref ve meziyyet edemez. Es'ad Muhlis Paşa ne doğru söylemişdir:

«Zadei Nuha şeref vermiyecek hazreti eb
Gayrın evlâdına bilmem ne verir izzeti eb»

Bu hakikat, itirazdan masun olmakla beraber bilenle bilmeyen, görenle görmeyen, âkıl ile mecnun ve âsım ile âsim müsavi olmadığı gibi irsî ve fıtrî necabetle teayyün ve ilmî ve hulkî faziletlerle tezeyyün eden bir zatın, aslu faslı mechul ve envai fezayıhla malûl bir şahs ile hali tesavide bulunamıyacağı da tabiîdir.

Ebnai beşerin silsilei nesebi Hazreti Âdem'e müntehi olmakla beraber içlerinde

«Ecdadını bir kimse şümar etse rakibin
İblise çıkar silsilesi âdeme çıkmaz»

mealine mazhar niçe iblis tıynet eşhas da bulunduğu her zeman görülmekde ve cemiyeti beşeriye, onların şerriyle niçe musibete giriftar olmakdadır.

Hüseyin Avni Paşa — hiç bir sun'u olmadığı halde — hasbelkader pes paye bir baba ile ananın sulbinden doğdu. Sabaveti, köyünde sefaletle geçdi. İstanbula geldi. Mektebe girdi, okudu ve okutdu. Cehaletin zulmetinden sıyrıldı. Lâkin — safahatı hayatı gözden geçirilince — hasaseti hasebiye ve sehafeti hulkiye, ruhunun tenevvürüne mâni olduğuna ve kötü huylardan tecerrüd edemediğine hükm etmek lâzım geliyor.

Hazreti Ali رضی الله عنه in «safillerin evlâdına ilim ta'lim etmeyiniz, Onlar tallüm edince yüksek işler isterler. İstediklerine nail olunca eşrafın mezelletine itina ederler» [4] mealindeki kelâmı hik-

[1] رفیع [2] وضیع [3] اتقا

[4] «لاتعلموا اولاد السفلة العلم فانهم اذا تعلموه طلبوا معالی الامور فاذا نالوها اعتنوا بمذلة الاشراف». Füzulî merhumun şu kıt'ası da o dakikayı tebyin ediyor:

«Ey muallim, aleti tezvirdir eşrare ilm
Kılma ehli zulme talimi maarif zinhar
Her ne tezvir eylese ehli cihan eyler kabul
Mekri ehli ilmdir aslı fesadı ruzgâr»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

met ittisamının ve Hazreti Mevlâna Celâlüddin قدس سره nun

«به کیهر ولد علم وفن آموختن دادن تیغی بدست راهزن»

beyti hakikat âmizinin, nefselemre temamiyle muvafık olduğun isbat edecek hareketlerde bulunduğu görüliyor.

Yukarıda söylenilen kibrü azamet, buğzu sitiz, hırsu tama', kinü garaz, gadrü hıyanet, afvü merhamet hasletinden mahrumiyet, istibdad ve inad, istihza ve istihfaf, ekseren hasaseti nesebiyenin mahsuli medhuli olduğu şübhesizdir.

Bununla beraber hasib ve nesib olanlardan da bazan necabete muhalif hareketler zuhûr etdiği gibi şerafeti asliye ile müzeyyen olmayanlardan da mürüvvetkârane ve âlî cenabane haller sudurı vaki'dir.

Cevdet Paşa «Tezakir» de

«Avni Paşanın teazzumu dahi tab'ı hümayuna ağır geliyormuş. Maa mafih kâffei maruzatını icrada tereddüd buyurmazlardı.»

diyor.

Padişaha müteazzımane davranan bir âdemin, diğer insanlara ne yolda muamele edeceğini söylemeğe lüzum yokdur.

Avni Paşa, hal'ın vuku' bulduğu sabah faytona binerek Dolma bağçe tarafından seraya doğru gelmekde olduğu sırada — iclâs edilmek üzere saraydan çikarılan — Sultan Muradı görünce teeddüben arabadan inmek ferizadan iken ya kemali havfü telâşından, yahud ziyadei kibrü azametinden (!) inmediği ve «buyurun» deyüb yanına aldığını» Süleyman Paşa söyliyor. [1]

Avni Paşanın — maiyetindeki küçük zabitlerden birini lutfen ve tenezzülen yanına kabul edercesine— gösterdiği tavrı tarrarane, «havfü telâşından» ziyade kibrü azametine» haml olunsa isabet edilmiş olur. Zira hal' ve iclâs gibi dehşetli ve tehlükeli bir işe cür'et eden âdem «havfü telâşı» hatırına bile getirmeyüb daha işe başlamadan ölümü göze almak zaruridir.

Bahusus onun «metanet ve şecaati ve azmindeki sebatı», «havfü telâşe» düşmesine mânidir. Bu halde, tacü tahtını başına yıkdığı bedbaht şehriyarın yerine getirmekde olduğu padişahı şevket penahe karşı — arabadan inmek derecesinde bile — riayet göstermemesi, onu

---

Bir şair de böyle diyor:

«Etmeyin bed sirişte ihsanı
Kim olur baisi peşimanı
Saçmayın şure yire tuhmi safa
Bitse acınma sonra hari cefa
Şehd ile marı beslesen ey yar
Sunduğu zehr olur sana her bar».

[1] «Hissi İnkilâb« S. 46

TARIHVEMEDENIYET.ORG

adeta kendinin mahmisi mertebesinde görmüş olmasından ve binnetice fartı azamet ve gururundan ileri geldiğine hükm olunsa hata edilmiş olmaz.

Paşanın, Sultan Abdülâziz merhum ile ailesi hakkında zebun küşane ve gaddarane muamelelerde bulunması, tanu teşnia sebeb olan ahvalin en şeni'lerindendir.

Memduh Paşanın rivayetine göre:

«Abdülâziz Han, Avni Paşaya on beş bin lira ihsan ve sadaretinde yalısına şerefle azimeti içün tersanede yaldızlı beş çifte bir kayık inşasını ferman eylemişlerdi. Bu kayıkdır ki hakanı mahluu Top kapu serayından alarak Avni Paşanın Üsküdar sahilinde bulunan yalısı pişgâhından kasden imrar ile Ortaköyde ikametlerine tahsis edilen daireye isale vasıta ittihaz olundu. Sahibini tebcil lutfiyle yapılan kayık, bilâhare tezlil yolunda kullanılmışdır.» [1]

Hüseyin Avni Paşa gibi — aklü fetaneti ve ilmü marifeti ile tanınmış ve padişahın bir çok lutufu inayetini görmüş olan — bir zatın değil, denaet ve redaetde en ileri giden ve aklü şuura veda eden esafili ceheleden bir kâfiri nimetin bile sıkılacağı öyle tezlilkârane bir muamelede bulunması, kendinin her dürlü mânasiyle zelilünnefs olduğunu isbat eder.

Onun bu kabil evzaı vazianesi, Sultan Abdülhamid merhumun «Hüseyin Avni Paşa, hain ve nankör idi. İcraatının saiki, garazkârlığıdır, devletin menfaati değildir» demekde haklı olduğunu teyid ediyor.

§

Tebsire: Sultan Abdülhamidin — sun'i olmayan — 31 mart hadisesinden dolayı hal'inden sonra muhakeme edilmesi hakkında divanı harbden yazılan kararname, — hakanı mahluun ihya kerdesi olan — gayri nesib bir sadrın riyasetindeki — meclisi vükelâde okunarak muhkeme maddesi mevzı bahs olduğu sırada — az müddet evvel padişahın gazabına oğradığı halde müteakiben bazı hayırhahların delâletiyle yakasını kurtaran — zemanımızın hasib ve nesiblerinden şeyhulislâm Pirî zade Sahib Bey merhum, muhakemeye şiddetle mâni olmuşdu.

Cinsin hasaseti, fiilin sehafetini icab etmekde olduğu görüldükce — kırk yıl evvel söylediğim — bir menzumenin şu mısraını tekrar etmeğe mecburiyet hâsıl oluyor:

«Arıdan bal alınır, vermez asel sivri sinek»...

§

[1] «Miratı Şuunat» S. 78

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Âtıf Bey «Hatıra»da Hüseyin Avni Paşanın padişahı mahlu hakkında gösterdiği zalimane ve intikam cuyane muamelelerden şikâyet etdiği sırada şu hâdiseyi de nakl ediyor:

Merhum — maiyetinde Sultan Muradın baş mabeyncisi Edhem Efendi bulunduğu halde — Top kapu serayından fer'iye dairesine naklinde havliye doğru teveccüh edince — tezlil ve ta'zibe memur edilenlerden — bed maye bir mülâzim, beriye doğru gelmeğe başladıkda merhum «bu âdem niçün geliyor» demesiyle Edhem Efendi, gelmemesi içün eliyle işaret etmişse de kulak vermediğinden «canım, efendimiz var bilmiyor musun» demiş ve o alçak herif «pek âlâ biliyorum, Aziz Efendi değil mi? Buraya gelmesi yasakdır. Yukarıya gitsün» tarzında mukabele etmişdir. [1]

Dün aziz iken bu gün zelil olan biçare mahlu' padişah öteden beri sevdiği, terakkisine çalışdığı askerden böyle can hiraş söz işidince tâbü tüvanı kesilüb nerdibandan çıkamıyacak bir hale gelmesiyle kurenadan Fahri Bey [2] arkadan yetişüb koltuğuna girerek yukarıya çıkarmışdır.

Yine Âtıf Bey diyor ki:

«... Efendimizin müteessir olacakları suretde hareket edilmesi Avni ve Damad Nuri Paşalar canibinden mahud muhafız miriliva Hacı Raşid Paşaya sipariş olunmağla ol mel'un dahi ara sıra fer'iye dairesine muttasıl karakolhaneden geceleyin vakitsiz, gûya hücum olunuyormuş tarzında borular çaldırub bi yarü yaver bulunan veliyyi nimetimizi vehmü telâş içinde hâbden bidar etmekde ve pencere önlerinde bir takım havadarlarına meraka dokunacak suretde söyletdiği sözleri sem'i âliye isale çabalamakda idi. [3]

§ Hakanı mahluun ihtarına rağmen fer'iye dairesine getirilen cariyelerin yatakları ve sandukları içinde bir şey olmasun diye asker

[1] Edhem Efendi, 26 cümadelulâ 1298 tarihli istintaknamesinde «... Hakanı sabık gezerek dairenin arka tarafına doğru teşriflerinde bir binbaşı gelüb «bagçede gezmek yasakdır» dedi. Kulunuz «efendimizi bilemediler» dediğimde binbaşı «bildim ve buna söyledim» cevabını verdi.»

Ve 28 Cümadelulâ 1298 tarihli istintaknamesinde «hakanı sabık gezinmekde iken bir binbaşı gelüb «burada gezinecek değilsin» dedi. «Bu sözü kime söyliyorsun» dediğimde parmağıyle müşarün ileyhi gösterüb «işte buna söyliyorum» dedi. Sonra bu hali Sultan Murada ve vükelâye söyledim.» diyor.

Pertev niyal Valide Sultan merhume «Sergüzeşt name»de «Fer'iye serayının kapusundan girerken biraz süratli yürüdü. Kapunun önünde duran süngülü asker «yasakdır» deyüb göğsünden itdi.» Diyor.

[2] Hal' esnasında «30» yaşında idi. 554 üncü sahifede sehven «35» denilmişdir.

[3] Avenei Avniyeden olan Hacı Muhafız Paşaya hitaben «çok hacıların çıkdı haçı iri beğalde» mısraı meşhurunı okumak icab eder.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tarafından açılub bakıldıkdan sonra efendimizin elbiseleri de müzayede olunur gibi neferat ve zabitan ellerinde bayrak gibi ortada gezdiğini ve bi edebane tefeyvuhatda bulunulduğunu efendimiz görür ve işidir idi.»

Eceli müsemma, yahud eceli kaza ile terki hayat eden Abdülâzizin üstüne kapanmış olan zavallı validesini, zabitlerden Nazif namında bir mel'un, cesedin üstünden kaldırırken küpesini ve yüzüğünü zorla gasb edüb def olduğu gibi diğer zabitler de karakolhane meydanına çıkarub orada bırakdılar.

Yaşına ve mevkıına hürmet, bahusus oğradığı musibete merhamet edilmesi vecaibden olan Muhterem kadının gördiği hakaret ve mihnet bu kadarla kalmadı. Saklı malların yerini haber vermesi içün de envaı tazyikat ve tahkirata hedef oldu. «Sergüzeşt name» de bu yezidane hallerden hazin suretde bahs ediyor ve «yaşmaksız, feracesiz ve ayakları çıplak olarak karakolhane meydanına götürülüb ve oradan oraya çekilüb cümle vükelâya seyr etdirildiğini ve şehzadeler ve sultanların «büyük validemizi nereye götürüyorsunuz» diye ağlaşdıklarını» söyliyor.

Âtıf Bey, yine bu feci hadiseden bahs ederek

«O aralık Avni, mal derdine düşüb askerlere cariyelerin şalvarına varıncaye değin taharri etdirdiği ve Valide Sultan, oğlunun üstüne kapanarak bihuş olduğu sırada ağzında mücehvere müteallik bir şey olmak memuliyle birinin, parmağını sokarak eğreti dişlerini sökdüğünü — taziyet içün validemi kendulerine gönderdiğimde — ağlayarak hikâye buyurmuşlardır.»

Diyor.

Avni Paşa, kendi hakkında padişaha — haklı olarak — şikâyetde bulunduğuiçün Valide Sultana münfeil idi. Eline fürsat geçince biçareyi tezlil ve tazibde dakika fevt etmedi.

Her ne sebeble olursa olsun — tâbiri âmiyane ile — devlet düşkünü ihtiyar bir hatuna karşı irtikâb edilen şu vahşiyane muameleyi, dağlarda gezen en dehşetli haydudlar bile tel'in ederler. Bu mel'unane işleri yapanlar ve yapdıranlar pek az müddetde perişan ve bi nişan oldular.

Yine Âtıf Bey, nakl ediyor:

«Başda Avni olduğu halde alçak sadrı âzam ve mahalle imamı tabiatlu bir deni olan müfti ve sair kilâb, haremde efendimizin ve Valide Sultanın yatak odalarına giderek veliyyi nimetlerinin oturdukları mahalleri her biri vücudı levs âlûdleriyle telvis eylediklerini darüsseade ağası Cevher Ağa görünce dayanamayarak — dili döndüğü

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mertebe— «bu ane kadar niçe hal'ler vuku bulmuş. Fekat hiç bir vakitde vükelânın harem dairesine girdikleri ve hizmetkâr güruhu tarafından veliyyi nimetleri hakkında bu derece hetki hurmete cür'etleri işidilmemişdir. Maksad, mal ise padişahın malı ceybi hümayun defterlerinde yazılıdır» demiş ise de havenei erbaada [1] utanacak yüz olmadığından koca mütercim «lala, yirmi beş milyon lira vardır, diyorlar. Biz onu arayoruz» demiş ve ağa «padişahın ve validesinin yatdıkları odalarda bu mikdar para durur mu? Eğer maksad, akçe ise mabiynde ser kurena ve baş kâtibden ve sairinden sorarsınız. İktizasına göre önünüze düşüb hazineyi gösteririm. Maksad hâsıl olmaz mı?» Cevabını vermişdir.»

Âtıf bey, şu hazin hali de haber veriyor:

«Hakanı merkuma müteallik kâffei cevarı âzad olunub bazıları şehirde bildikleri mahallere gönderilmiş isede ekserinin yeri yurdı olmadığından yatakları hamallar sırtında ve kenduları yer bilmez bir takım biçare ve aceze, şurada burada kapuları çalub kabulllerini istirham etdikleri vakidir.»

Âtıf Beyin «havenei erbea» namiyle yad etdiği —tammülâza ve tammüşşuur— âdemler, —nakısulaza ve nakısulakl— bir harem ağasının mantıka ve hakikate mutabık olan akilâne ve nimet şinasane sözlerinden sıkılmadılarsa Âtıf Beyin «onlarda utanacak yüz yokdur» demesini hakikat olarak kabul etmek lâzım gelir.

Mahmud Celâlüddin Paşa da «Sergüzeşt name»den naklen bu rezaletleri yazdıkdan sonra «merhum Sultan Abdülâzizin ve validesinin peri peyker cariyeleri çıkarılub içlerinden şehirde melce' ve menşei bulunanlar, şuraya buraya dağılmış ve kimsesizleri, kapanın elinde kalub ırz ve namusı harem serayı saltanat pamal olmuş idi. Hattâ bunlardan erkânı erbeanın dahi dane çini vuslat (!) oldukları mervidir.» diyor.

«Dane çini vuslat» olmak maddei fazihası doğru ise «erkânı erbea» hakkında — bu sâtırları yazarken sanih olan —

«Dane çini vusleti dilber olan erkânı heb
Tabemahşer yad eder la'netle ehli ırzu âr»

beytini irad etmek lâzım gelir.

Sultan Abdülhamid etmiş v bir muhtırasında Abdülâziz merhumun ailesi ve mensublarına muhalefetinda icra etdirilen zalimane muamelelerden bahs etdiği sırada Cihdü tekdi:

[1] Rüşdi, Midhat, Av ışalarla Hayrullah Efendi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«... Fer'iye dairesinde zükûr ve inas bilcümle hanedan ve cevarı ve efrad üzerine icra edilen mezalim, na kabili tarifdir. Daire halkının üstleri başları ve mahremiyete yakışmıyan yerlerine (!) kadar harem ağaları ve zabitan tarafından taharri olunarak senelerce veliyyi nimetlerine hizmetleri esnasında nail olabildikleri beş on paralık akçe ve mücevherlerine ve bir kaç liralık saatlerine varıncıya kadar zabt ve müsadere ve merhumun eşyası tevkif olundu. Dördüncü kadın, derecei gayede hasta olduğu halde fer'iyeye nakil edilmek üzere kayığa bindirilmekde iken başını ve omuzunu setr eden ve soukdan muhafazasına medar olan bir parça şal Necib namında bir hain zabit tarafından unf [1] ile alınub eşya müsaderesine memur âdeme verilmiş ve bu vech ile müşarün ileyha açık saçık binlerce halk ve kayıkçılar ve asker arasında kalmış ve bu hâli pür melâli müşahede eden halk ve Efendimiz [Abdülhamid] ile ehli beytleri gözlerinden kanlı yaşlar dökmemek kabil olmamışdı.»

Sultan Abdülhamidin, hal'de medhali olanları — birer vesile ile — ne yolda cezaye çarpdığı malûmdur. Hüseyin Avni Paşanın talii yar imiş ki on on beş dakika azab çekerek — dünya denilen — şu dârı cezadan çekildi.

Eğer hayatda kalub da — «ehli beyti ile gözlerinden kanlı yaşlar döken» — müntakim padişahın pençesine düşseydi, diğer tühmetlilerin oğradığı bütün ukubet, temamiyle onun hıssasına isabet eder ve vücudının her mesamından

« ای وای کجا مجال تدبیر یك کردن وصد هزار زنجیر »

feryadı işidilirdi. [2]

§

Avni Paşanın gaddarlığına şehadet etmek üzere bazı feci hâdiseler nakl olunmakdadır.

---

[1] عنف

[2] Hal'den on sene sonra Sultan Abdülhamid — hangi sebebden dolayı ise — Avni Paşanın damadını ve oğlunu taltif etmişdir. Onun malûm olan meslekine göre bu taltif, garaibden sayılır.

Re'sen sadır olan iradei seniyyenin sureti

«Hüseyin Avni Paşa damadı erkânı harb kaimmekamlarından Eşref Beyin rütbesinin bir derece terfii ve müteveffayi müşarün ileyhin ...ri aza... Füad Beyin dahi üç bin guruş maaşla Şurayi Devletde bir münasib hizmetde istih...b, harem...dır olan emrü fermanı hümayunı hazreti hilâfetpenahi muktezayı münifinden o...veliyyi n...Beyin terfii rütbesinden dolayı dairei askeriyyeye malûmat verilmiş olmağla olbab...leriyle

25 şa'ban 1303 21 mayıs 1302 Ser k...nam...azreti şehriyari Süreyya»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şirvanî zadenin tercemei halinde hikâye olunduğu üzere — hal hakkındaki tasavvurunun şüyuuna mâni olmak içün — hemrazı olan o zatı, ilkaatı müfsidane ile sadaretden azl etdirmekle kanaat edemiyerek — konağı yanarak servetinin mahv olmasından ve yegâne oğlunun vefat etmesinden dolayı her dürlü manâsiyle ocağı sönen öyle felek zede bir âdemi, İstanbuldan Halebe, az zeman sonra da Halebden Hicaza yolcu etmek suretiyle gösterdiği gadrü hıyanet, — kendi menfaati içün her fenalığı göze almakdan ve hanümanlar yıkmakdan sakınmıyan — bir gadri mücessem olduğunu iddia edenlere hak verdiriyor.

Cevdet Paşa «Tezakir» de «Şirvanî zade, taifde vefat eylemişdir. Lâkin kilârcısı, Avni Paşanın âdemi olduğundan anın vasıtasiyle tesmim etdirilmiş olduğu söylenmişdir.» dediği gibi «On üçücü asrı hicride osmanlı ricali» isimli mekalelerin 12 ncisinde Avni Paşanın, Şirvanî zadeyi Hicaz valiliğine gönderdiğinden bahs edilirken «kendine terfik etdiği iki asker tabibi marifetiyle Taifde romatizmadan muztarib olan müşarün ileyhden bir iki def'a ziyade kan aldırtarak sebebi mevti bile olmuşdur» deniliyor.

Cevdet Paşa, yine «Tezakir» de Avni Paşa ve Şeyhulislâm Hasan Efendi, Valide Sultan dairesinde müsafir ve muzzez olan Tarsus Müftisinden [Ahmed Hilmi Efendi] emin olmadıklarını söyledikden sonra müfti «bir gün Avni Paşanın konağına gidüb orada bir kahve içmiş. Andan Bâbı Fetvaye gidüb orada dahi bir şerbet içmiş. Kahveden mi, şerbetden mi her kangısından ise Valide Sultan dairesine avdetinde bağteten hastalanub kendusında sem eserleri rumüma olarak vefat eylemiş. [1]

§ Mesmumen vefatı valide dairesince anlaşılmış ve cenazesi bilâ muayene, sessizce kaldırılmış. Keyfiyetin valide sultana bildirilüb birdirilmediğini bilmem.»

Yine o, «Es'ad Paşanın Avni, Paşa tarafından tesmim etdirilmiş idüği şayi oldu.» diyor.

Sultan Abdülhamid de Es'ad Paşanın — tercemei halinde söylendiği vech ile — Avni Paşa tarafından tesmim etdirildiğine kani idi.

Mahmud Celâlüddin Paşa «Mir'atı Hakikat» de diyor ki:

«Mithad Paşadan mesmu'dur ki: «Mahmud Nedim Paşa Çeşmeye teb'id olundukda Hüseyin Avni Paşa ahzi intikam sevdasına düşüb hufyeten idamını tasavur etmiş ve benim reyime müracaat eylemiş idi. Katiyyen istiaze ve muhalefet etdim ve «eğer böyle bir fiili irtikâb

[1] Fadlu fekahet ve zühdü tekva ile maruf olan bu zat 20 muharrem 1292 de vefat etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eder isen vallahi ilân eder ve katili olduğunu isbat eylerim.» dediğimden ictinabe mecbur oldu» dedi.

Midhat Paşa, Yıldız mahkemesindeki 7 mayıs 1297 tarihli istintaknamesinde Mahmud Paşanın katli hakkında şu sözleri söyliyor:

«Sultan Muradın cülûsunun dördüncü cum'a günü Kayseriyeli Ahmed Paşa, benim arabamda olduğu halde camiye giderken Mahmud Nedim Paşanın lakırdısı açıldı ve Çeşmede oturacağından bahsolundu. Anın üzerine «devleti andan kurtaracak tedabir benim elimdedir. İzmirde zeybeklerden âdemlerim olduğundan bu işi tesviyeye müteahhidim ve ser asker paşa ile de lâkırdı etdim.» demesi üzerine «nasıl iş» diyerek ziyade bir hiddetle istizah eyledim ve dedim ki «Mahmud Nedim Paşayı sevmeyenlerin birisi de benim. Lâkin dünyada bir âdemin düşmeni ne kadar büyük olsa anı böyle gıyabında gafil avlıyarak öldürmek yahud öldürtmek en büyük muhannislikdir. Dünyada bundan ziyade alçaklık olmaz. Eğer sen ve yahud Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Paşayı öldürmek isterseniz düelloya çıkın» gibi söz söylediğim üzerine sükût etmiş ise de bu herifin izhar eylediği niyetine göre benim kendusından kat'î emniyetim kalmadığından «paşa, sana bir şey söyliyeyim, eğer Mahmud Paşaya bir şey olursa vallahilazim Bayezid meydanına çıkub bu âdemin katilleri Kayseriyeli Ahmed Paşa ile Hüseyin Avni Paşadır derim» diyerek yine yola devam etmekde bulunduksa da benim susmıyacağımı anladığında «canım, meydanda bir şey yok ya. Böyle bir şey yapılması lâzım gelürse mümkindir demek istiyorum.» dedi.» O gün Hüseyin Avni Paşa, benim tarafımdan hiç bir ihtar vuku' bulmaksızın «canım, Kayseriyeli Türk (!!) size bir takım hezeyanlar söylmiş. Budala buya» gibi sözlerle geçişdirdi. Mütakiben Hüseyin Avni Paşanın katli ve Kayseriyelinin cerhi vukuunda ben, Rüşdi Paşaya bu maddeyi hikâye ederek bunların ikisi de fena âdem(!) olduklarından mücazatı maneviyelerini gördüklerini söylemişdim. Belki Rüşdi Paşa tehattur eder.» [1]

§

Hüseyin Avni Paşanın aleyhinde bulunanlar, bazı efali zemime sırasında irtikâbını da nazarı dikkate arz etmektedirler.

Rivayet olunduğuna göre evvelce irtikâb ve irtişa ile me'lûf olmadığı halde müahharen o kötü yola sapmışdır.

Sultan Abdülâzizi mahv eden ahvalin ve devlet ve milletin oğradığı mesaibin avamili müessiresinden olan Mahmud Nedim Paşa,

[1] Son satırlar bilmünasebe 509 uncu sahifeye derc edilmişdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mekamı sadareti yakalayub da mecnunane icraate ibtidar ve ümuru devleti rahnedar etdiği sırada Hüseyin Avni Paşayı da azil ve nefi etdirmekle beraber «nizamiye hazinesince dairei hümayun metruşatından beş bin kise ihtilâs» etdiği ve dairei askeriyede daha başka sui istimali olduğu ileri sürülerek tedkikat icrasiçün kumisyonlar teşkil eyledi.

Sadrı sebükserin, bu muamelelerinden fevkalâde müteessir olan Avni Paşa «bir daha mevkii iktidare gelirsem sui istimalin nasıl olacağını gösteririm» demiş ve İsparta menfasını boyladığı günden itibaren hem Padişahı izaleye, hem «sui istimalin nasıl olacağını göstermeğe — niyyet eylemişdir. Mekamı iktidare gelince niyyetini mevkii file koymak içün her dürlü fürsatdan istifadeye çalışmışdır.

Yukarıda da yazıldığı vechile Cevdet Paşa «maruzat»da «raşilik yolunda dahi Mahmud Paşaya galebe çalmak üzere Avrupadan celb olunan esliha mukavlesinden mebaliği külliye ele geçirdi.»,

Midhat Paşa «tebsırei ibret» de

«Şirvanlının sadaretinde Avni Paşa ve Şirvani ve sair bazı zevat, mebaliği külliyye ile ıtma olunarak Mısır içün istenilen dereceden vâsi fermanlar virilmekle bu kadar ihtaratın semeresi ne olabildi?»,

Ebüzziya Tevfik Bey «Yeni Osmanlılar tarihi» nde

«Halk, Hüseyin Avni Paşanın, Hidivi Mısrı, o yağlı kuyruğu sızdırmak içün elbette bir «kombinezon» tertib ve ihzar etmiş olacağına kail idi. Bahusus ihraz itdiği sadaret buna müsaid idi. Zati şahane ise Âli Paşanın vefatından sonra sık sık Sadrı âzam değişdirmeğe alışmış olduğundan Padişahın teveccühü baki iken menviyyatını sahai file îsal etmek istiyordu. Çünki Paşa, fürsat elde iken menafii şahsiyesini temin edecek olan en edna şeye bile ehemmiyet verenlerden idi. Martini Hanri tüfenkleri lüzumu kadar, belki lüzumundan fazla alınmış, Azaryanlarla şirket teşkil edilmiş, artık para kazanacak bir şey kalmamış idi. Anın içün hazır mevkii iktidarda iken Hidivin zayıf damarlarını yakalamak, fermanları birleşdirmek, bu sayede de servetine kırk elli bin lira daha zam etmek istiyordu. Netekim müveffak da oldu.»,

Atıf Bey «hatıra» da

«Amerikadan altı yüz bin tüfenk mübayaasına vasıta olan Azaryan marifetile bu alış verişden Avni Paşa, hayli para kazandı derler.» ve «Paşanın kardeşi gibi sevdiği ve lahmü şahmü kıyafetde ayni ve irtikâbda aleti ve kurub ve Amerika fabrikalarına ısmarlanan tüfenk ve topların müteahhidi olan Azaryan...»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Lutfi Simavi Bey «Devri inkilab» da

«Eslihai cedidenin ve levazımatı harbiyenin tedarük ve mübayeası hususunda gayri meşru namlar ve sebebler altında bir çok paralar aldığı rivayet olunuyor.»,

Müşir Nusret Paşa, cülusunun evailinde Sultan Abdülhamide takdim etdiği lâyihada

«Maktuli şerir Avni Paşa, İspartaya sürüldüğü zemanda fakrü müzayekasından feryad etdiği halde İspartadan avdet ve çend sene mevkii ikbalde icrayi hükûmet eylediğinde yapılan sahilhane ve konaklar ve tedarük eylediği irad ve akarlar ve sarf edilen akçeler ve yetişdirdiği devlet ve milletin baş belâları olan erazilden başka veliyyi nimeti hakkında mütecasir olduğu hiyanet ve cinayet meydandadır.»

diyorlar.

Yanan konağı, diğer vükelâ dairelerinin hepsinden ziyade müzeyyen ve muhteşem ve mefruşatı, eşyası, gümüş edevatı, kütüb hane, esliha hane ve pek kıymetdar âsarı atika ve nadire, sahibinin servetü samanına bürhanı mücessem olduğundan aleyhinde bulunanlar, bu kadar servetin ancak irtikâb ile hasıl olacağını iddia ediyorlar.

§

Paşayı tanıyanlar, nefsi emmareye son derece mağlûb olduğunu beyan ve çirkin hâdiseler ityan ediyorlar.

Yukarıda nakl olunduğu üzere Saray mensubatına söz atmak gibi —bir aralık nekbetine sebeb olan— uygunsuz halleri o cümledendir.

Atıf Bey «Hatırat» da

«Irz düşmeni bir şahıs olub kahbeler celbile geceleri işret ve zevk ile imrarı evkat ve haber aldığı hüsünlü askerî zabitan haremlarinin kocalarını taşraya gönderüb ırzlarına tesallutle irtikâbı seyyiat eylediği karini vüsuk ve itimaddır.»

diyor.

Atıf Bey, veliyyi nimetinin mahvine sebeb olduğu içün Avni Paşaya bittabi münfail ise de salâbeti diniye ve istikameti vicdaniye ile maruf bir merdi hak şinas olduğundan infiale kapılubda hakikate muhalif isnadatda bulunmıyacağını, kendini bilenler tasdik ederler.

Süreyya Bey de, tarihinde ırz maddesine müteallik ve erbabı fitnete! hayret verecek derecede garib bir vaka nakl ediyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Mahmud Celâlüddin Paşanın «Mir'atı Hakikat» de paşayı «şehevatı nefsaniyeye münhemik bir şahsı haliulizar[1]ve hukuku millete riayeti bilmez sefihi ruzgâr» diyerek tavsif eylediği yukarıda yazılmışdı.

Kumar ve tavlanın paşa ile beraber İspartaya girdiği ve o zeman Türk evlerinde bulunmayan tavlayı bir rumun evinden getirterek eşrafdan bir kaçına öğredtiği, fekat memleketinin imarı içün hiç bir hizmetde bulunmadığı - nefyi bahsinde - nakl olunmuşdu.

Mevkii iktidarda bulunduğu evanda erkânı askeriyeyi başına toplıyarak gece yarılarına kadar kumar oynayub oynatdığını da - o vaktin ümerayı askeriyesinden dinlediğini - erkânı harbiye ricalinin en faziletlilerinden bir zat, bana söyledi.

Kusursuz insan olmaz. Her kesin bir dürlü kusuru vardır. Kusuru binnisbe az olanların, iyi âdem ad olunmaları zarurîdir. Fekat zararı yalnız nefse teallûk edenle âmmeyi izrar eden kusur arasında pek çok fark vardır.

Paşanın kusurları ise maatteessüf zararı âmı tazammun eden kusurlardandır.

*
* *

Muasırlarından bir ferdi beğenmeyen ve kendini liyakatce her kesin fevkinde gören Cevdet Paşa «Tezakir» de

«... Avni Paşa, fünunı askeriyede mahir olduğu halde ümuri mülkiyece malûmatı olmadığı gibi bu yolda muktedir bir müsteşarı dahi bulunmadığına mebni müceddeden ihdas olunan şurayı devlet riyaseti muavinliği uhdemize tevcih buyruldu.»

Diyor.

Avni Paşanın sadareti esnasında mektubculukda bulunan sadrı esbak Said Paşa - damadından menkul olduğuna göre - «ben, Âlî ve Füad Paşaların bilfiil hizmetlerinde bulunmadım. Zemanlarında kendileriyle münasebetde bulunacak mevkide de değildim. Maiyetinde bulunduğum zevat içinde Hüseyin Avni Paşa kâbında kimse görmedim.» dermiş.

Said Paşa, Avni Paşadan pek çok def'a bahs etdiği halde bana böyle bir söz söylemedi. «Paşa merhumun meşhur olan vehmü vesvesesi, Sultan Abdülhamidin devrei saltanatında bu yolda idarei lisan etmeğe mâni olmuşdur» denilirse meşrutiyetin ilanından sonra da «Avni Paşa kâbında kimse görmedim.» dediğini işitmedim. Bununla beraber o sözi bana söylememesi, başkasına da söylememesini icab etmez.

---

[1] خليع العذار

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ahmed Saib Bey [1] «Vak'ai Sultan Abdülaziz» de diyor ki:

«Kendine mahsus olan zekâyı askerisiyle zabitan ve ümerayı Osmaniye arasında en ziyade müsteid ve sahibi iktidar olanları seçüb onlara geniş bir suretde tarikı terakki ve tefeyyüz açarak Osmanlı ordularında böyle müsteid zevat yetişdirmişdir ki Rus muharebesinde Devleti Aliyyenin bir kaç müvaffakiyate nailiyetle namusı millî ve askerîyi muhafaza edebilmesi ancak bu sayede olmuşdur. § Her dürlü mânasiyle bir asker olduğundan ordularda itaat ve intizamı askeriyi yoluna koymuş, itibar ve nüfuzı şahsîsini ümerayı mevcudeye ihsas ve ilka ederek Osmanlı ordularında o devirlerde ve zemanımızda görülmeyen bir mevkii müstesna ihraz eylemiş idi.»

«Ceridei Havadis»e yazılan tercemei halinde deniliyor ki:

«Mektebi Harbiyenin birinci yetişdirdiği zabitlerdendir. Fünunı harbiyeye begayet âşina olarak bütün asakirin mehabbetini celb etdikden sonra bulunduğu muharebatda hüsni tedbir ve besaleti görülmüş ve pek büyük hizmet etmişdir. Vekur, gayur, mukdim bir asker olmağla eshabı fen ve marifete meyli ve devlete âdem yetişdirmekliğe gayreti var idi ki bu gün gördüğümüz zabitanın yetişmesine hizmet edenlerin birincilerindendir. Füad Paşa ve müahharan Âlî Paşa ile beraber bulunmağla ümurı diplomasiye âşina olarak mekamı sadareti dahi hüsni idare etmişdi. Hüseyin Paşa kâbına yetişen ümerayı askeriyemiz elân mevcud olub bu zatın giyabiyle babı seraskerî zatını gaib ederse de gayretiyle husule getirdiği nizamat ve tensikatı askeriye ve esliha ve saire göründükce ve terbiyetgerdesi ümera ve zabitan ber hayat kaldıkca namı baki kalarak ruhı rahmetle yad olunacakdır.»

«Ceridei Askeriye» ye yazılan tercemei halinde deniliyor ki:

«Fünunı lâzimei askeriye ve siyasiye ve mülkiyeyi cami ve dindar ve müstakimületvar bir zatı kerimüssıfat olub nakdinei evkatı, dinü devlet ve mülkü milletin saadet ve selâmetine masruf ve efkârı hayr hahanesi bilcümle ehalinin refah ve asayişine matuf olduğu cihetle merhumı müşarün ileyhin fıkdanı, heyeti askeriyeye ziyadesiyle badii teessür olmuşdur.»

«Kurye Doriyan» isimli gazete, Hüseyin Avni Paşadan akvamı Osmaniye memnun olmamağa başladığından vefatı o kadar teessüfi mucib olmadığına dair bir mekale neşr etmesi üzerine «Basiret» [2] gazetesine yazılan reddiyede deniliyor ki:

«Merhumı müşarün ileyh, hamiyyeti milliye ve mehabbeti vataniyye gibi iki cevheri mukaddes ile tezyini zat etdikden başka fünunı harbiyede meharet ve melekâtı celilesi umumun müsellemi olub devlet ve milletin husuli saadet ve selâmetine hizmet etmekde olduğu cihetle akvamı Osmaniye, Kuriye Doriyanın dediği gibi kendusunden memnun olmamağa başlamayub bilâkis günden güne mehabbet ve teveccühi artmakda idi. Binaen aleyh Kuriyenin şu işaası,

[1] Eserleri, ekseren hatıa hatadan hâli olmıyan yazıcılardan idi. aslen Çerkes idi. Meşrutiyetin ilânından sonra Mısırdan İstanbula geldi. Evime devam ve tarihî musahebelere iştirak ederdi.

[2] 26 Cümadelulâ 1293.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hayırımızı arzu etmeyen düşmenlerimizin sırf türrühatdan ibaret olan efkârını kâşif olmağla red ve çerhine müsareat eyledik.»

§

Yukarıdan beri görüldüğü üzere Hüseyin Avni Paşa hakkında beyanı mütalâa edenler, iki kısımdır.

Bunlardan biri, liyakati askeriyesini ve orduya hizmetini kabul ediyorsa da ümuru mülkiye ve siyasiyeyede bi vükuf, fısku fücur ile melûf, mürtekib, gaddar, kindar, garazkâr, şedidülhusume, menfeati şahsiyesine hadim olduğunu iddia ediyor.

Diğer kısım, fünuni askeriyede mahir ve mülkî ve siyasî ümure vakıf bulunduğunu ve ordunun tensik ve tanzimine ve levazımı harbiyenin tedarükine pek ziyade gayret eylediğini, dindar, müstakimületvar, kerimüssıfat, hamiyeti milliye ve gayreti vataniye ile müzeyyen ve dinü devlet ve milletin saadet ve selâmetine sai olduğunu söyliyor.

Bu iki kısımdan hangisinin garazdan âzade ve haku hakikate dildade olarak idarei kelam etdiğini lâikile anlamak içün — eğer sağ olsaydı —

« Vicanıdır isaeti filinde âdemin
davacısı, şühudi, kavaninü hakimi»

betini okuyarak — doğrudan doğru — Hüseyin Avni Paşa merhume müracaat ederdik.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hüseyin Avni Paşanın tercemei haline zeylen Sultan Abdülâziz Merhum hakkında da bir kaç söz söylemek muvafık olur.

Evaili cülûsunda bir müddet mabeyin kitabetinde bulunmuş olan memduh Paşa, hakanı merhumu «sabihulcemal, melihulmekal, fehmi meanide seriulintikal, azametile beraber etvarı küftarı nazük bir şehriyarı mekârim hisal idi» tarzında tavsif ederek hakikate terceman oluyor.

Merhum, büyük biraderi gibi ayşü işret ve sair gûna sefahet ile me'luf olmadığından cülûsu âmmeyi memnun etdi.

Ümurı devletde gösterdiği azmü gayret ve fartı hamiyyet ise devletin saadet ve selâmeti içün her kese ümmid verdi.

Evvelâ fadılı meşhur Vidinli hocadan, müahharen — iki def'a mekamı meşihate tâyin etdiği — Akşehirli Hasan Fehmi Efendiden kavaid ve edebiyyatı arabiyye okudu. Bir de risale yazdı. [1]

Âtıf Bey «Hâtıra» da diyor ki:

«Zatı şahanenin evailde muallimi Vidinli hoca denilen meşhur zat olub onun vefatından sonra bir müddet dersi ta'til etmişler idi. Badehu cülûslarında Hasan Fehmi Efendi, ders vekili ve huzurı hümayun derslerinde mukarrir iken bir dersde hüsni takrir ve tahkikı rehini takdiri âli olmağla muallimliğe intihab buyrulmuşdur. Yedi sene kadar ondan tahsili usulü füruğ buyurdular. Ders esnasında bazan tarafı şahaneden irad olunan es'ile, ecvibesiyle beraber muallimi müşarün ileyh tarafından zabt ve bir güzel risale tertib edilmişdir ki Beşiktaş serayındaki kütübhanede mahfuz idi.»

İnşası düzgün idi. Hututı hümayunun çoğunu — mu'tadı üzere — la'l mürkkeble kendi yazardı. Hattâ Bağdad demir yoluna dair yazdığı uzun hattı hümayun nezdimde mahfuzdur.

Musikide mehareti vardı. Besteye kadirdi, üstadane ney üflerdi.

Âtıf Bey,

«her saza âşina iseler de tarikati mevleviyyeye mehabbetlerinden naşi ney üflemeğe merakları ziyade idi. Yaz geceleri haremi hümayunda yatak odalarının pencereleri açık olmağla bazan ney ile hazin hazin taksim eylediğini dinleyenlerin ruhu avalimi ulviyeye pervaz edecek

[1] Bu risaleyi vaktile Halis Efendinin kütübhanesinde görmüşdüm. Ondan satın alınan kitablar arasında Üniversite kütübhanesinde bulunması melhuzdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hâle gelür idi. Bu hâli her kes bilür. Mükeyyefat ile asla alûde olmadılar. Hattâ müskirat aleyhine bir mekalei hakimaneleri vardır.» diyor.

Resimde fıtrî bir isti'dade malik idi. Asla ehemmiyet vermiyerek çizdiği, bir kaç hatla vücude getirdiği şekli her ressam beceremezdi.

Rusyada sakin Rus tebasından meşhur ressam Ermeni Ayvazofskinin «ben, Sultan Abdulâzizden tasvirim mukabilinde aldığım ihsanı hiç bir hükümdardan almadım. [1] Fekat onun bende cihan hazineleriyle mübadele edemiyeceğim bir yadigârı vardır ki yekâne medarı mefharetimdir. O ise bana sipariş etmiş oldukları bir sandal nümunesidir ki kırmızı kalemle dört beş hattın keşidesiyle hâsıl olmuşdur. Ben, ressamım, pek çok resim müsveddesi de gördüm. Lâkin dünyada bir sandalın o vaz'a mahsus olan halini böyle dört çizgi ile iraeye müveffak olmuş hiç bir ressam tasavvur edemem» dediğini ve Rusya İmparatoru İkinci Aleksandra ihda eylediği bu müsveddenin fotoğrafla aldırdığı nüshasını gösterdiğini merhum Ebüzziya, mecmuasında söyledikden sonra «vakıa müsveddei mezkûre âdeta bir kalemi i'caz rekamin eseri bedii olduğunu hiç resimden anlamıyan bir âdem bile vehleten teslim eyler.» diyor.

Merhumun, kırmızı kalemle çizdiği küçük kıt'ada iki at arkası resmi, komşumuz ressam Şeker Ahmed Ali Paşa merhumun resim salonunda çerçeve içinde divara asılmışdı. Paşanın vefatından ve meşrutiyetin ilânından sonra oğlu İzzet Bey, Yusüf İzzüddin Efendiye takdim etmişdi. Şimdi kim bilir nerededir?

Hakanı merhum — ecdadından bazıları gibi — yazı da yazardı. Validesinin Akseraydaki camiinde celi sülüsle «بسم الله تبدأ بذكره الجليل» yazılı bir levhası vardır.

Gayet fatin, kuvvei nutkiyesi mükemmel ve hazır cevab idi. En müşkil ve düşünmeğe mütevakkıf mes'elelere derhal cevab vermekdeki kudretine, aşağıdaki iki fıkra delâlet eder.

Sırbistan Beyi Prens Milan İstanbula geldiğinde Sadrı âzam Hüseyin Avni Paşa, padişaha ne arz edeceğini sormasiyle Milan, maksadı, arzı ubudiyet olduğunu söylemiş. Huzura girdikde bir aralık arazinin darlığından hoşnud olmayan Sırblıların tearruzuna oğraması ihtimaline mebni kendinin te'mini selâmeti içün Sırbistana biraz yer terk ve ihsanını istirham etmesiyle padişahda da, sadrı âzamda da hiddet alâimi göründü.

[1] İstanbula geldiği esnade Rusya sefareti tercümanı vesatetiyle 10 Remazan 1291 de huzure çıkmış ve ikinci rütbe Osmanî nişaniyle taltif olunub bazı resimler ısmarlanmışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişah, Milana hitaben «sizi her dürlü tehlükeden muhafaza için Sırbistana asakiri şahanemi sevk ederim. Tevsii araziye gelince, istediğiniz yerlerin her karışı niçe efradı milletin kanı behasına alınmış olmağla anı ihsan etmeğe hak ve salâhiyetim yokdur» dedi.

Milan pek ziyade sıkıldı. Söylediğine peşiman oldu.

Divanı hümayun tercemanı sıfatiyle tercemanlık vazifesini ifa eden Sadullah Paşa merhum, bu muhavereyi nakl etdikden sonra «padişahın öyle şahane bir metanet ve hakimane bir rezanetle cevab verişi ve o sırada fartı mehabetle dönüb sadrı âzamın yüzüne bakışı her dürlü tasvir ve tasavvurun fevkında bir ulviyeti haiz idi. Ben, müddeti ömrümde bu derece vakurane söylenmiş bir söz işitmedim desem mübaleğa etmemiş olurum.» Diyor. [1]

Yine o diyor ki:

«Abdülâziz Hanın bazı kimseler tarafından düçarı senki tariz olan ehvalinden kat'ı nazar, niçe mehasini cami olduğu müttefekun aleyhdir.

§ Yakından muttali olduğum mekârimi ahlâkı ve kemalâtı insaniyesi kabili inkâr değildir. Hele kendusının bir asker olmak üzere yaradılmış ve malûmatı askeriyede şayanı takdir bir nüfuzı nazara malik bulunmuş olduğunu Prusyanın eazamı ümerayı askeriyesinden Prens Karlın ağzından işitmişimdir.

§ Avrupadaki seyahati esnasında Fransız asakirinin büyük manevralarını gördükden sonra az bir mikdardaki Prusya askerinin küçük bir manevrasını da müşahede etmekle bu iki devlet asakiri arasında küllî bir fark bulunduğuna hükm eylediği ve Fransa ile Prusya arasında ebvabı muhasamanın küşadında Fransızların galibiyetini iltizam edenlere karşı her halde nesimi muzafferiyetin Prusyalulara vezan olacağını iddia etdiği muhakkakatdandır.» [2]

Sadrı esbak Füad Paşadan naklen mismer «Hatıratı Âlemi İslâm» da yazıyor:

Avrupa seyahatinde Prusya Kıralı Birinci Vilhelm, suhbet esnasında dini islâma ta'riz edince Sultan Abdülâziz «en iyi din, edyanı saire erbabına neşri adalet etmeği nehy etmeyendir» tarzında mukabele etmişdir.

Merhum, gayreti milliye ve hamiyeti vataniye ile muttasıf, bahusus askere fevkalâde muhib olduğundan cülûsunun ibtidasında esbak ser asker Rıza Paşaya «ben, birader gibi karı ve oğlan ile eğlenemem.

[1] «Sadullah Paşa, yahud mezardan nida» s. 77, 78
[2] «Sadullah Paşa, yahud mezardan nida» s. 78, 79

TARİHVEMEDENİYET.ORG

Beni işe alışdırın. Ben, mühimmat ile ve gemi techiziyle ve asker tertibile meşgul olmak isterim.» Demişdi. [1]

Bberrî ve bahrî askerin talim ve tensikına, yeni silâhlarla techizine, mühim mevkilerde yeni üsulde istihkâmlar inşasına, harb levazımının ve sair ihtiyacatın memleket dahilinde tedarüki içün fabrikalar tesisine ve donanmanın tekemmülüne himmet eyledi. Zemanı saltanatında yapdırılan harb gemileri,• Osmanlı devletine — düveli bahriyenin birincileri mertebesine yakın — bir mevki tâyin etdi. [2]

Askerî ve mülkî mekteblerin ıslah ve teksiri ve mektebi sultaninin tesisi suretile maarifin terakkisine, mehakimi nizamiye ve ticariye teşkiliyle hukukı âmmenin teminine, telgraf hatları temdidi ve postaların tezyidi ile muhaberatın kolaylaşdırılmasına ve şoseler ve demir yolları yapılmasına, belediye daireleri teşkiline, idarei mülkiyenin ıslahına, vilâyetlerin teşkilâtına, şûrayı devlet ve divanı ahkâmı adliye dairelerinin tesisine ve sair nafi eserler vücude getirilmesine gayret etdiği kabili inkâr değildir.

Ceddi Yavuzun Mısırı feth etdiği günden beri eslafından birinin gitmediği Mısıra azimetle ehalisinin devlete merbutiyetlerini ihkâm etmesi ve Osmanlı padişahları arasında ilk def'a olarak Avrupaya gidüb hükümdarlar ve en büyük devlet âdemleri ile mülâkat ve devletin şanü şerefini takviye eylemesi, lisanı sitayişle yad olunmağa lâyıkdır.

Devletü millete teveccüh eden haricî ve dahilî zarar ve hatarlardan son derece müteellim olduğunu ve «devletin ve memleketin muhafazasıçün oğraşmakdan ağzımda diş kalmadı» dediğini — erbabı sıdku namusdan olan — bazı mahremlerinden işitdik.

Böyle değerli, hamiyetli, gayretli, ince bir padişahın ehvalinde bilâhare tebeddül görüldü. Düşmenlerinin aleyhinde atub tutmakdan hâli olmadıkları Âli Paşanın vefatından ve seyyiatın masdarı olan Mahmud Nedim Paşa mevkii iktidare geldikden sonra alâimi nekbet yüz göstermeğe başladı.

İlkaatı garazkârane ile sadrı âzamların, vükelânın ve büyük memurların mütemadiyen tebdil ve bazılarının muhakemeye lüzum görülmeksizin nefy edilmeleri, Hüseyin Avni Paşa gibi bi eman ve pek yeman bir kindarı cezayı iclâye oğratdıkdan ve orta oyunlarında bir takım masharalara onu ve sair vükelâyı taklid etdirüb eğlenmek gibi

[1] «Tezakiri Cevdet»

[2] Hakanı merhum, Yusûf Kâmil Paşaya — gayet mahremane olarak — mükerreren «donanmamızın tekemmülüne gayret edişim, Kırımı istirdad etmek içündür» dediğini babam Mehmed Emin Paşa merhum söylerdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hükümdarlık şanına yakışmayacak hareketlerde bulundukdan sonra da tekrar mevkii iktidare getirilmeleri, rişvet belâsını «harem serayı hümayûn»a kadar sokanların ve sokduranların yerin dibine sokulmaması, israfata meydan verilmesi, şabı emred denilecek kadar genc, tecribesiz, cahil, hasebü nesebden mahrum, bir takım avam çocuklarının kurenalıkda kullanılması ve bunların — fürsat buldukca — müfsidane ve menfaat perestane harekete kıyamları, daha sair münasebetsiz haller vukuu ve padişahın gadabından ihtirazen her hakikatin arz olunamaması, hattâ aleyhinde vuku bulmakda olan teşebbüsatdan haberdar edilmemesi [1] ve kendinin de pek derin gurur ve gaflet uykusuna dalarak bir fitne ika edileceğine asla ihtimal vermemesi, idarei devletle beraber tacü tahtını, hattâ hayatını tarümar etdi.

Merhumun aleyhinde bulunanlar, ahkâmı diniyeye pek o kadar riayet kâr olmadığını, hattâ hademe ve müzikai hümayundan bazı masharaların halka teşkiliyle dervişlerin zikirlerini takliden «on bire on var, dizine don var» sözünü sürat ve yüksek ses ile tekrar ederek cuşü huruşe geldiklerini seyr edüb eğlendiğini ve hal'ında seraydan saat «on bire on» kala çıkarıldığını ve kayık da yağmurdan ıslanub Topkapu serayında «dizine don» bulunamadığını işaa eylemişlerdir. Sadi Bey de — 523 üncü sahifede yazıldığı vech ile — Hüseyin Avni Paşanın rüyasını tâbir etdiği sırada «padişahın dine hürmetsizliği, hattâ dinsizliği şayidir» demişdir.

[1] 531 inci sahifede Rüşdi, Midhat ve Avni Paşaların hal'a teşebbüslerinden ve «o zemanlar jurnalcılık üsulü ihdas edilmediğiçün» Padişaha haber verilmediğinden bahs olunduğu sırada not olarak «bilâhare jurnalcılık üsulünün ihdase sebeb olan da müşarün ileyhim Paşalardır» denmişdi. Buna şu sözleri de ilâve etmek lâzımdır:

Son derece mütevehhim ve müvesvis ve her kesden emniyeti münselib olan Sultan Abdülhamidin, mekâtibi askeriye ve mülkiye ve bilhassa Harbiye mektebi hakkında iltizam etdiği tekyayüdatı şedide, talebenin hal'da [خلع] kullanılmasından ve «talebei ulum» denilen medreselilere karşı gösterilen ihtirazkârane muameleler de—onların hal'dan biraz evvel erbabı agraz tarafından parmaklanarak — hükûmet aleyhine kıyam etdirilmesinden ve meclisi vükelâda vükelâyi fihamdan! casuslar bulundurulması, hal'a bazı vükelâ tarafından karar verilmesinden tevellüd etmişdir.

Hakkalinsaf söylenilirse memleketin hayatını otuz üç sene kemiren şedadidi istibdadın müsebbibi evveli Hüseyin Avni Paşa ile hal'a iştirak eden diğer âdemlerdir. Bunlar, devlet ve milleti — gûya — bir mustebidin pençesinden kurtaralım derken istibdadın feveranına ve binnetice dahili ve haricî musibetlerin zuhuruna badi oldular ki bu hakikate lâyıkıyle kesbi vukuf etmek içün otuz üç senelik hadisatı gözden geçirmek icab eder.

İbtidaları Sultan Abdülhamidden iltifat gördüğiçün tehayyül etdiği mekamatı aliyeye nail olamadıkdan başka — mukaddimei ikbal olarak — tâyin edildiği Galata Seray mektebi sultanisi müdiriyetinden de bihakkın azl edilmesinden dolayii Padişaha pek ziyade güeenen Ali Suavii pür mesavi de istibdadın ve casus istihdamının en mühim sebeblerindendir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Âtıf Bey «Hatıra» da esbak Mekkei Mükerreme emîri Şerif Abdülmuttalib Efendi merhum, hal' günü babı ser askeride «halife, mecnun, yahud küfre müteallik bir şey olmadıkca nasıl hal' olunur» diyerek muaraza eder gibi olduğundan nankör şeyhul islâm Hayrullah Efendinin «ihtilâli akil şöyle dursun, ben iki def'a Sultan Abdülâzizin lisanından küfre müteallik söz işitdim» dediğini nakl etdiği sırada

«Halbu ki efendimizin üç sene baş kitabet hizmetinde ve daim yanlarında bulundum. Ehli sünnet itikadına mugayir kendulerinden — hüda alîm — bir söz mesmuı fakir olmadı. Yemek ve içmek ve ehvali sairede âdatı ehli islâm üzere harekete pek ziyade itinaları ve firengâne libas giyenlere [1] ve kefere mükallidlerine itirazları kerratla meşhud olmuşdur.»

Diyor.

Vahidüddin, cüm'a selâmlığında galoşsuz botinle camie girdiğinden ve nemaz kılmadığından bahs edildiğini işitmekde olduğunu baş kâtibe söyledikden sonra «hanedanımızda mecnun vardır, serhoş vardır, zalim vardır. Fekat dinsiz yokdur. Hanedanın dince en mübalatsızı Sultan Abdülâziz idi. Halbu ki hini intikalinde okuduğu — kanla boyanmış — kur'anı kerimi siz gördünüz» demişdir.

Sultan Abdülâziz merhumun hasenat ve seyyiatı bahsinde de bu kadarla iktifa edelim.

---

[1] Müddeti ömründe kolalı gömlek giymemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İBRAHİM EDHEM PAŞA

İbrahim Edhem Paşa, takriben 1818[1] [1234 H.] de Sakızda doğdu. Sakız reayası tenkil edildiği sırada esir olarak İstanbula getirildi. Kapudanı Derya Hüsrev Paşa tarafından satın alındı. Dairesinde emsali kölelerle beraber terbiye edildi.

Oğlu Halil Bey — vâki olan taleb üzerine — yazdığı tercemei hal verakasında [2] «İkinci Mahmudun ser askeri, kapudanı deryası ve sadrı âzamı [3] olan Mehmed Hüsrev Paşanın âdemlerinden Hacı Efendi isminde biri, Edhemi Kara denizin Anadolu sahillerinden bir yerde bularak bir yaşında olduğu halde (!) paşanın konağına getirmiş ve bu öksüzü paşanın hanımı evlâd gibi severek büyütmüş idi. Edhem, Anadolu sahilinin hangi tarafından geldiğini ve babasının adını bilmez, yalnız çerkes dağları eteklerinden getirildiğini zan ederdi.» Diyor.

«Bir yaşında» ki masumun «çerkes dağları eteklerinden getirildiğini zan» etmesi hayali muhal hükmünde olduğundan bu, üstünde durulacak bir madde değildir.

«Hayat» ansiklopedisinde «M. S» imzalı makalede «Sakızlı olduğu söyleniyorsa da bu yanlış bir rivayetdir» diye indi bir hükmi kat'î verildikden sonra — Halil Beyin söylediği gibi — «Hüsrev Paşanın kâhyası, bu kimsesiz çocuğa Karadeniz sahilindeki memleketlerden birinde tesadüf etmiş ve henüz bir yaşında iken onu paşanın konağına getirmişdir.» Deniliyor.

---

[1] Halil Beyin verakasında bu tarih gösterilmeş ise de muhakkak olmadığından «takriben» kaydı zaruridir. Halil Bey «Paris Türk sefaretinden 1837 de kendine verilen pasaportda «18» yaşında olduğu mukayyed bulunduğundan ve Parise gönderildiği vakit «12» yaşında olduğundan 1818 de doğmuş olması lâzım gelir» diyor.

Fransızca Büyük ansiklopedide «1820, yahud 1823 de Sakızda doğduğu» yazılmışdır.

Kütübhanemde mevcud bir defterde velâdet tarihi «takriben» kaydiyle hicrî «1232» senesi olarak işaret edilmişdir.

[2] Kendi yazısiyle olan nüsha, nezdimde mahfuzdur.

[3] Sultan Mahmudun değil, Sultan Abdülmecidin sadrı âzamı olduğu halde Halil Bey, zühul etmişdir.

«Meşhur adamlar» da «İkinci Mahmudun sadrı âzamı olan meşhur Mehmed Hüsrev Paşa ...» denildiği gibi sadrı âzamlara dair kalın kitablar basdıran biri de aynen «İkinci Mahmudun sadrı âzamı meşhur Hüsrev Paşa ...» demişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşanın bazı aşinalarından işitdiğimize göre: Pek küçük iken İstanbula getirildiğinden hangi memlekete mensub olduğunu bilemeyüb fekat Kara deniz boğazından geldiğini söyler ve kendine karabet iddia edenleri red eyler imiş. Halbu ki o zemanlar Sakızda hıristiyan akribası mevcudmuş.

«كتاب العقد الثمين فى تاريخ اربعة سلاطين» isimli eserden naklen «خزانة الايام فى تراجم العظام» da [1] deniliyor ki:

«Sakız adasında bir Yunanlı ana ve babadan doğdu. 1822 de Yunan İstiklâl harbinde bu adada muharebeler cereyan etdiği esnada Türklerin esir etdikleri kimselerden biri de o idi. İstanbulda köle olarak satıldı. Hüsrev Paşa iştira etdi. Onun aslı çerkesdir de denilmişdir.»

Edhem Paşayı pek iyi tanıyan Mahmud Celâlüddin Paşa «Miratı Hakikat» da

«Sakızlı ve rumiyülasıl olub sadrı esbak Hüsrev Paşanın kapudanlığında Sakız reayası tenkil edildiği esnada esir olarak getirilmiş...» diyor ki rivayetlerin en doğrusu olsa gerekdir.

Malûm olduğu üzere Hüsrev Paşa, kölelerini ve sair kimsesiz çocukları konağında ta'lim ve terbiye etdirir ve yetişdiklerinde büyük memuriyetlerde istihdamlarına delâlet ederdi. [2]

O çocuklardan Hüseyin [3], Ahmed [4], Abdüllatif [5] ve Edhemi [6] — bütün masraflarını tesviye ederek tahsil etdirmek üzere —

[1] «Yusüf Numan ma'luf»ın eseridir. Arabcadır. 1899 da Nevyorkda basılmışdır.

[2] Meselâ sadr-esbak Gürcü Mehmed Reşid, ser asker ve Kapudanı Derya Damad Gürcü Halil Rif'at ve müşir gözlüklü Mehmed Reşid Paşalar teali eden gölelerindendir. Süleyman Refet Paşa, ser asker iken Hüsrev Paşanın aşcısına kur'a isabet eylediğinden gönderilmesini tebliğ eder. Sultaan Mahmudun «o Koca Topal, insan şeytanıdır» dediği Hüsrev Paşa, yazdığı cevabda «taleb olunan aşcı, tabiatıma muvafık lâpa ve mahallebi yapmakdadır. Bedeli aynî alınmak kanunen caiz olduğundan Damad Halil Paşanın, yahud ıtık [عتق] nameleri henüz verilmeyen kölelerimden diğer bir vezirin —aşcıya bedel olarak— kabul buyrulmasını reca ederim» demişdir,

Keyfiyeti Sultan Abdülmecid haber alınca — Süleyman Paşayı kasd ederek— «böyle genc âdemlerle iş görülmez» demiş ve bir müddet sonra Hüsrev Paşayı ser asker nasb etmişdir,

[3] Tobcu feriki iken İstanbulda vefat etdi.

[4] Bahriye mektebinde tahsil edüb harb esnasında Amerikada bir Fransız gemisinde şehid oldu. [*]

[5] Erkânı Harbiye Miralaylarından iken İstanbulda vefat etdi.

[6] Edhem Paşa.

[Resimdeki sıraları sağdan itibar edilerek isimleri ona göre yazıldı]

[*] Resmin altına Bu suretle yazıldığı halde Halil Bey «Birest Bahriye mektebine devam ederek bir Fransız gemisiyle iki sene Berazilyada bulunduktdan sonra Osmanlı bahriyesinde fırkateyn suvarisi olan» diyor ve Hüsrev Paşanın bu çocuklara «oğullarım» diye hitab etdiği bir mektubda pek terakki perverane sözlerle nasihat ve resimlerinin aldırılub gönderilmesini emr etmiş» olduğunu söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Parise göndermeği kararlaşdırdı. O esnada kendi kapudanı derya bulunduğundan Ayineli Kavak köşkünde Sultan Mahmuda takdim etdi.

1830 [1246 H.][1] de Fransız müsteşriklerinden Amédée Jaubert ile birlikde bir yelkenli gemiye bindirdi. Kırk günde Marsilyaya vardılar.

Parise vüsullerinde evvelâ fransız lisanını öğrenmek üzere «Institution Barbet» isimli levli mektebe kayd olundular. [2]

[1] «[illegible]» da 1831 de gönderildikleri yazılıdır. 28 mart 1330 tarihli «İkdam» gazetesinde «Avrupaya tahsil içün gönderilen ilk talebei osmaniye» unvanile derc edilen resimlerinin altında 1827 de gönderildikleri ve resimlerinin 1830 da alındığı muharrerdir.

Edhem Paşanın mekamı sedarete tayinini müteakiben «Vakit» gazetesine [30 muharrem 1294] yazılan tercemei halinde «dokuz on yaşlarında bulundukları halde sadrı esbak merhum Hüsrev Paşa tarafından cennet mekan Sultan Mahmud Han Hazretlerinin iradei seniyeleri üzerine üç nefer refikiyle Parise izam olunub on sene müddet orada bulunarak ikmali tahsil eyledikden sonra 1255 de derseadete avdet eylemişdir» deniliyor.

[2] Meşhur «Pastör» ın o zeman o mektebin talebesinden olduğunu Halil Bey söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Edhem, oradan şehadetname aldıkdan sonra 1835 [1251 H.] de Paris maadin mektebine girdi. 1839 [1255 H.] de sınıfının birincisi olarak diploma aldı.

Rivayet olunduğuna göre: İmparator üçüncü Napolyon, yüksek mekteblerden sınıfının birincisi olarak çıkanların şerefine ziyafet vermeği i'tiyad eylediğinden Edhemi davet etdi. Taamın sonunda bir kaç sözle taltif eylediğinden Edhem, kıyam ve güzel bir nutuk irad etdi. Bir kelimede hata etdiğini anlamasiyle nutkun sonunda kendi bir ecnebi olduğundan kelime hatasının afvini istirham eyledi.

İmparator mahzuz olarak «ben, böyle bir hatayı bir ecnebi içün değil, bir Fransız içün de afv ederim.» dedi. [1]

Orta Avrupada seyahat ederek fennî tedkikatda bulundukdan sonra Tiriyeste yoliyle İstanpula döndü.

Miralaylık rütbesi ve maaş ve ta'yinatı ile devlet hidmetine girdi. Darı Şûrayi Askerîye memur oldu. Bir müddet sonra Sarıyer Bakır ma'deni ve 1842 [1258 H.] de Gümüş Hacı köyü ma'deni müdirliklerine ve 1845 [1262 H.] de Keban ve Ergani ma'denleri baş mühendisliğine ta'yin kılındı.

O sene İstanbula celb ile — yeni teşkil olunan — erkânı harbiye dairesine, bir müddet sonra rikâbı hümayuna memur ve rütbesi 1849 [1266 H.] de mirlivalığa terfi edildi.

1851 [1268 H.] de mabeyini hümayun ferikliğine nasb olundu. Serayda bulunduğu müddetce Sultan Abdülmecide farnsızca okutdu.[2] Mabeyin ferikliği esnasında encümeni danişe ve — bidayeti teşkilinde — âza sıfatile meclisi âlii tanzimata devam etdi.

1853 [1270 H.] de bazı mesailin tahkik ve halli içün Sırbistana ve Kırım muharebesinde ba'zı iradatı seniyye tebliğine memuren Kırıma gönderildi [3]

Müahharen mabeyin ferikliğinden çıkarılub uhdesinde meclisi âlii tanzimat âzalığı kaldı.

Halil Bey diyor ki:

Kırım muharebesinden sonra İstanbulda ileri gelenler arasında dört zümre peyda olmuşdu. Kendilerine vatan perver dedikleri zümrenin başında — o zeman Abdülmecidin nezdinde sahibi nüfuz ve itimad olan Tophanei Amire Müşiri Ahmed Fethi Paşa ve İngiliz

[1] «Meclisi vver dairetülmaarif»

[2] Halil Bey «sair ilimler de tedris eyledi» diyorsada hangi ilimler olduğunu göstermiyor.

[3] Kütübhanemde bulunduğu yukarıda söylenen defterde «Fransa Mareşalına bazı iradatı seniyeyi tebliğe memuren Kırıma » ve «Sicilli Osmani» de «Kırım harbinde nişan tevziyi hidmetiyle Sivastopola» gönderildiği beyan olunuyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tarafdarlarının başında sadrı âzam Mustafa Reşid Paşa bulunuyordu. Reşid Paşa ile Fethi Paşanın hasımları olan üçüncü zümre Fransız politikasını güderdi ki bunun mümessilleri Füad Paşa ile Âli Paşa idi. Dördüncü zümre ise hiç bir muayyen siyaset takib etmeyüb icabı hale göre gâh birinciyi takviye etmek, gâh ikinciyi zayıf düşürmek sevdasına düşerdi. Fethi Paşa — çok kalabalık olmayan — arkadaşlariyle padişahın etrafını sarmak istediğinden Edhem Paşayı 1855 de seray hizmetinden uzaklaşdırdı.»

1856 [26 rebiulevvel 1273] de rütbei vezaret ve «75000» kuruş maaş ve tayinat ile hariciye nezaretine tâyin olundu.

Hatti hümayunun sureti

«Benim veziri meali semirim [1]

Bu kerre ümuri hariciye nezareti uhdesine tevcih olunan Âli Paşa, diğer hizmetde istihdamı hakkında olan recasını tekrar etmiş olduğundan müşarün ileyhin mecalise memuriyetiyle ümuri hariciye nezaretinin malûmatı zatiye eshabından olması cihetiyle uhdesine rütbei vezaret tevcih olunarak Ferik Edhem Paşaya ihale kılınması ve Hariciye Nazırı sabık Füad Pşanın kezalik mecalise memur olması nezdimizde tensib olunmuş olmasiyle müşarün ileyhimin memuriyetleri icra ve ilân olunub mabeyni hümayunumuza izam olunmalarına ibtidar olunsun.»

1856 [8 remezan 1273] de meclisi tanzimat âzasından Ali Galib Paşa ile becayişleri icra olundu.

Cevdet Paşa «Maruzat» da diyor ki:

«Füad Efendi ile Âli Paşa yek dil ve yek cihet oldukları cihetle Reşid Paşadan ayrıldılar. Ser asker Rüşdi Paşa dahi anlarla ittifak etdiğinden Reşid Paşa tarafı zaif kaldı. Andan sonra Reşid Paşa. Âli ve Füade bedel başka âdemler yetişdirmeğe kalkışdıysa da müveffak olamadı ve olamazdı. Zira öyle iki âdem yetişdirmek müsadei zemaniyeye mütevakkıfdır. Hattâ bir aralık meclisi tanzimatda refikımız olan sadrı esbak Edhem Paşa, hariciye nazırı oldu. Lâkin tehevvüri nabemehal gibi bazı ahlâk ve etvarına binaen çok geçmeksizin azli vuku buldu. Badehu Reşid Paşa zade Ali Galib Paşa hariciye nezaretine getirildi. O da yapamadı. Nihayetülemr Reşid Paşa, eski çırakları olan Âli ve Füad Paşalar ile barışmağa mecbur olmuşdur.»

Cevdet Paşanın söylediği vechile «teehvvüri nabemehal gibi bazı ahlâk ve etvarına binaen» değil, ümuri hariciyede istihdam olunmadığı içün dekayıkı siyasiyeye kesbi vukuf etmiyen bir maden mühendisinin, hariciye nezaretinin vezaifi mühimmesini ifa edemeyeceği pek tabiî olduğundan Edhem Paşanın «çok geçmeksizin azli vuku» bulduğu gibi Reşid Paşanın — müssellem olan aklü fetanetine rağmen — onun yerine getirdiği genc oğlu da idarei ümura muktedir olamadığından üç ay sonra onun da tebdiline mecburiyet hâsıl oldu.

[1] Mustafa Reşid Paşa.

TARİHVEMEDENİYET.ORG

Reşid Paşa, bu iki zatı nezaret sandalyesine oturtub mesalihi hariciyeyi perde arkasından idare etmek ve Âli ve Füad Paşalar gibi çekirdekden yetişdirdiği iki değerli diplomatdan müstağni olduğunu anlatub «ben, hariciye işlerinde hizmetleri sebk etmeyen bir ferik ile de, yirmi sekiz yaşındaki oğlumla da tedviri ümur edebilirim» mânasını işrab eylemek istediysede kabil olmadı.

Kabil olamıyacağı, Edhem Paşanın tayinine dair — yazdığı, yahud tarif ile yazdırdığı — hattı hümayundaki «malûmatı zatiye» tabirinden de istidlâl olunuyordu. Bu tabirin ne mana ifade etdiğini, yalnız okuyan değil, yazan ve yazdıran da izah edemez.

Hariciye nezaretine getirilen zat, o işin ehli ise «malûmatı zatiye» değil, «malûmatı siyasiye» eshabından denilmek lâzım gelirdi. Böyle denilmeyüb de «malûmatı zatiye» gibi mübhem bir tabir kullanılması, o zatın malûmatı siyasiye eshabından olmadığını ima eder.

Edhem Paşa hakkında «malûmatı fenniye» erbabından denilse idi hakikate temamiyle tevafuk ederdi. Fekat Hariciye nezaretinin malûmatı fenniye ile münasebeti olmadığı içün o tavsif de «malûmatı zatiye» gibi nabeca olurdu.

«Malûmatı zatiye eshabından» olduğu içün tayin olunan Edhem Paşa ve «liyakati cihetile» nasb edilen Ali Galib Paşa, nezaret mekamından — az zemanda — kaldırılub Âli Paşa oturtulunca yerli, ecnebi müttefikan «hariciye şimdi buldı nazırı» dediler.

Edhem Paşanın oğlu Halil Bey de şöyle diyor:

«O zemanlar Âli ve Füad Paşalarla anlaşamayan Reşid Paşa, hariciye nazırı bulunan Füad Paşanın yerine [1] padişahın yakından tanıdığı ve İstanbuldaki düveli muazzama elçilerinin de itibarını kazanmış birini getirmek istediğinden Edhem Paşa silki askeriden çıkarılarak rütbei vezeratle hariciye nezaretine nasb etdirdi. Bu mevkide beş altı ay kaldıkdan sonra Reşid Paşanın o zemane göre büyük bir diplomat olduğunu tasdik etmekle beraber siyasetinde çok kerre ve lüzumsuz yere bir idarei maslahat yolunu tercih etdiğini gördüğünden ve ayni zemanda oğlu Damad Ali Galib Paşayı hariciye nazırı yapmak içün Abdülmecidin nezdinde teşebbüslerde bulunduğunu anladığından hariciyeden çekildi.»

Halbu ki azline dair sadır olan hattı hümayunda «hariciye nezaretinin tebeddülü lâzım gelerek...» denilüb «çekilmek» den bahs edilmiyor. Bilfarz çekilmiş ise Reşid Paşanın «lüzumsuz yere idarei maslahat yolunu tercih» etdiğinden ve oğlunu «hariciye nazırı yapmak»

[1] Tercemei hallerinde söylenildiği gibi Füad Paşanın istifası üzerine Nezarete Âli Paşa tayin olunmuş isede kabulden istinkâf eylemesile Edhem Paşa nasb olmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

istediğinden değil, me'luf olmadığı mesalihi hariciyeyi layıkıyle tesviye edemiyeceğini anladığından çekilmeğe mecbur olmuşdur.

Ortada bir «çekilmek» keyfiyeti var. Fekat bunun doğrusu, kendi kendine değil, Reşid Paşa tarafından çekilmiş olmakdır.

Sırbistanda Rusya tesiratına kapılan sabık prens Miloş'un entrikasile lahik prens Aleksandır [1] Kara Çorçoviç ile ehali arasında tehaddüs eden ihtilâf ve Sırbistan meclisi âzasından mahbus bulunanlar ve sair maddeler hakkında tahkikat ifa ve tedabiri lâzime ittihaz etmek üzere 1858 [1274 H.] de — ikinci def'a — Sırbistana gönderildi.

«Muktezayı memuriyetini yolile icraya müvaffak olub saltanatı seniyenin matlûbu olan hali vücude getirdiğinden» 1858 [12 remazan 1274] de tebdilen birinci rütbe mecidî nişanı verildi.

Rusya İmparatoru İkinci Aleksandrı selâmlamak üzere 1859 [rebiulevvel 1276] da Hoca Beye izam olundu. 1859 [1276 H.] de «49675» kuruş maaşla — Mahmud Nedim Paşanın üstüne — Ticaret Nezaretine tâyin kılındı.

Mesalihi «mihveri lâyikında rü'yet» edemediğinden ve «tenbihat ve ifadatı hüsni telâkki ve icraya müstaid ve muktedir» olmadığından dolayı sadrı âzam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşanın arzı ile 1861 [9 muharrem 1278] de azl edildi.

Tezkirei maruzenin sureti

«Ticaret nezareti behiyesinin ümuri mesalihi mütenevviasının mihveri lâyikında rü'yet ve temşiyeti esbabı lâzimesini istikmal ve ol babda vuku bulacak tenbihat ve ifadatı hüsni telâkki ve icraye müstaid ve muktedir bir zatın uhdesine ihalesi icab eylemiş ve utufetlû Safvet Efendi Hazretleri sıfatı matlûbeyi cami buluumuş olmağla nezareti müşarün ileyhanın Devletlû Edhem Paşa Hazretleri uhdesinden sarf ve tahvili ile efendii müşarün ileyh hazretlerine tevcih ve ihalesi münasib gibi tehattur olunmuş ise de ol babda her ne vech ile emrü fermanı hümayunı cenabı mülükâne müteallik buyrulur ise mantukı münifi infaz olunacağı beyaniyle tezkire... 8 muharrem 1278»

1861 [14 muhrrrem 1278] de «25000» kuruş maaşla meclisi vâlâyı ahkâmı adliye azalığına ve 1863 [21 şaban 1279] da Yusûf Kâmil Paşanın sadaretinde «30000» kuruş maaşla — ikinci def'a — Ticaret Nezaretine nasb olundu.

Re'sen sadır olan iradei seniyenin sureti

Devletlû Safvet Paşa Hazretlerinin bu kerre meclisi vâlâ riyaseti celilesine vukuı memuriyetleri cihetiyle münhal olan ticaret nezareti celilesinin meclisi vâlâ azai kiramından nazırı sabık Devletlû Edhem Paşa Hazretlerine tevcihi müteallik ve şeref sünuh buyrulan iradei şevket âdei hazreti şehinşahi iktizai celilinden bulunmuş olmağla ol babda..

21 şaban 1279»

[1] O zeman «Sırp Baş Kenezi Aleksandır Bey» denirdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Nezaretden birinci def'a infisalinden beri geçen müddetde mesalihi «mihveri lâyikında rü'yet» edebiiecek derecede kesbi ehliyet etmiş ve «tenbihat ve ifadatı hüsni telâkki ve icraya müstaid ve muktedir» bir hale gelmiş olacak ki tekrar o nezarete getirilmişdir.

Azl ve nasb, mekamı iktidarda bulunan âdemin keyfine tâbi olunca esbabı mucibe bulmakda sıkıntı çekilmez. Lâkin o esbab, hiç bir vakitde hakikate ıktiran edemez.

Mearif ve Nafia ve Osmanlı bankası nezaretleri, Ticaret Nezaretine ilâve edilmiş iken 1863 [25 zilhicce 1279] da Ticaret Nezareti uhdesinden alınarak vine Safvet Paşaya tevcih kılındı.

Re'sen sadır olan iradei seniyenin sureti

«Maarif ve Nafia Nezaretleri Ticaret Nezaretine mülhak olduğu misillû bank ümuri nezareti dahi bu kerre ilâve kılınmış olmasiyle mesalihi vakıa kesbi cesamet etmiş ve bu yolda idaresi müşkilâtı mucib olacağı derkâr bulunmuş olduğundan yalnız Ticaret Nezaretinin bu kerre meclisi vâlâ riyasetinden infisal eden devletlû Safvet Paşa Hazretlerine tevcihiyle Maarif ve Nafia Nezaretlerinin ve banka hususatının devletlû Edhem Paşa Hazretleri uhdesinde ibkası ve ilerude vuku bulacak münhalâtdan tekas olunmak şartiyle müşarün ileyh Edhem Paşa Hazretlerine otuz bin kuruş maaş tahsisi müteallik ve şeref sünuh buyrulan emrü fermanı mekârım unvan hazreti padişahi ıktizai samisinden bulunmuş olmağla ol babda... 25 zilhicce 1279»

Ticaret Nazırı Safvet Paşanın Paris sefaretine nasbiyle Ticaret Nezaretinin evvelki gibi Nafia Nezaretile birleşdirilmesi arz olunarak bu suretle — üçüncü def'a — Ticaret Nezaretine tâyin ve uhdesindeki Mearif Nezareti tefrik edildi.

1866 [5 safer 1283] de Nafia Nezareti alınarak Ticaret Nezareti ümuri ziraat ile beraber Edhem Paşanın uhdesinde bırakıldı.

Tezkirei maruzenin sureti

«Ticaret ve Nafia Nezareti celileleri ve meclisi meabir ve meadin idareleri devletlû Edhem Paşa Hazretleri uhdesine müfevvaz ve muhavvel ise de bunların kesreti meşagıl ve mesalihi cihetiyle başka başka idaresi hüsni ceryanı ümuri müstelzim olacağına ve kapudanı Sabık Devletlû Halil Paşa Hazretleri ümuri meadin ve nafiaya vukuflu müşiranı saltanatı seniyeden bulunduğuna mebni mukaddem dahi mesbuk olduğu üzere Ticaret Nezareti ümuri ziraat ile beraber müşarün ileyh Edhem Paşa uhdesinde bilibka nafia ve meadin ve meabir ve ebniye ümuri birlikde olarak Nafia Nezaretinin tefrikiyle ve muhassas olan on beş bin kuruş mazuliyet maaşına on beş bin kuruş ilâvesiyle müşarün ileyh Halil Paşaya tevcih ve ihalesi münasib gibi mutalâa olunmuş ise de ol babda her ne vech ile emrü fermanı ilham nişanı hazreti şehinşahi isabet efzayı sünuh ve sudur buyrulur ise muktezai müniifine tevfiki hareket olunacağı beyanile tezkire... 4 safer 1283»

18 [5 safer 1283] de mucibince iradei seniye sadır oldu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Madameki «bunların kesreti meşagil ve mesalihi cihetle bu keyfiyet başka başka idaresi hüsni ceryanı ümuri müstelzim» olacak imiş, niçün vaktiyle düşünülmeyüb de hebsi birden Edhem Paşaya tahmil olunmuş?

Gidenin yapdığını, gelenin bozması bizde pek eski bir kaide olduğundan vaktin sadrı âzamı mütercim Rüşdi Paşa da o kaideye tevfikı hareket ve eslâfının isrine tebeiyyet etmişdir.

Hakikati hal ise, arz tezkiresinde gösterilen sebeb değil, — boşda kalan ve ma'zuliyet maaşı az olan — Halil Paşaya mikdarı kâfi medarı maişet bulmakdan ibaretdir.

Edhem Paşanın uhdesinde bulunan Ticaret Nezareti de 1866 [9 safer 1283] de Halil Paşaya tevcih kılındı.

Tırhala mutasarrıfı Hasan Paşanın her kese hiddet ve şiddet ile muamele ve ehaliyi tazyik etmesinden dolayı hakkında şikâyetler vâki oldu. Azlini icab etdirecek harekâtı yoksa da mizacındaki itidalsizlik halkın teneffürini istilzam ve kendi de istifaye kıyam etdi.

«Orası Yunan hududunda ve şu aralık nezaket ve ehemmiyeti derecei kemalde bulunmasiyle gönderilecek zatın eshabı haysiyet ve iktidardan ve her bir ümure vâkıf ve âşina olması lâzimei halden ve Ticaret Nazırı sabık Edhem Paşa, sıfatı matlûbeyi cami vüzerai saltanatı seniyeden bulunduğundan valilik ile Tırhalaya icrai memuriyeti ve otuz bin kuruş maaş tahsisi» meclisi vükelâ kararıyle arz olunarak 1866 [4 cümadelulâ 1283] de iradei seniye sudur etdi.

1867 [safer 1284] de «50000» kuruş maaşla Yanya valiliğine, 1868 [11 zilkıde 1284] de Şûrayı Devlet azalığına, 1868 [muharrem 1285] de «18500» kuruş maaşla nafia dairesi riyaseti saniyesine ve 1870 [11 cümadelulâ 1287] de «40000» kuruş maaşla — Mustafa Fadıl Paşanın üstüne — Divanı Ahkâmı Adliye Nezaretine nasb olundu.

18 [15 rebiulâhir 1288] de Nafia Nazırı Şirvanî zade Rüşdi Paşa ile becayişlerine ve 1871 [26 cümadelâhire 1288] de «Ticaret Nezaretinin mazbutiyeti mesalihi hasebile Nafia Nezaretine ilâveten Edhem Paşaya ihalesine» iradei seniye sadır oldu ve maaşına «10000» kuruş zam olundu.

İşleri gibi sözleri de müşevveş olan Mahmud Nedim Paşanın, mekamı sadarete geldikden üç dört gün şonra vâki olan bu tevcihe sebeb olarak yazdığı «mazbutiyeti mesalihi» tâbirinden mâna çıkarmak müşkildir. Ne yapdığını bilmeyen bir âdemin, ne söylediğini de bilmemesi tabiidir.

1872 [1 zilhicce 1288] de birinci rütbe Osmanî nişanı verildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Müahharen Ticaret Nezareti tefrik ve Nafia Nezaretinde ibka olundu. 1872 [18 zilhicce 1289] de azil ve müteakiben «şayanı merhameti seniye olduğuna mebni» «10000» kuruş ma'zuliyet maaşı tahsis edildi.

«Şûrayı Devletin heyeti hazırası, ümur ve mesalihi cariyenin vaktü zemanında ve mihveri lâyıkında rü'yet ve deveranına kifayet etmemekde olmasına ve hüsni cereyanı mesalihi sekte ve tehhure düşüren ahvalin tanzim ve ıslahı esbabı muktezıyesinin istihsali zımnında ma'zulini vükelâ ve vüzeradan ve reviyyet mendanı bendegândan bazılarının heyeti mezkûreye idhali münasib gibi mutalâa kılındığına mebni» Safvet, Server, Kâni, Subhi, Ömer Fevzi, Mustafa Âsım Paşalar ve sabık Sisam Beyi Pavlaki Bey ile beraber Edhem Paşa da 1873 [5 şevval 1290] da «15000» kuruş maaşla — ikinci def'a — Şûrayı Devlet azalığına ve 1874 [29 zilhicce 1290] da «47500» kuruş maaşla Nafia Nezaretine ve 1875 [24 cümadelulâ 1292] de Server Paşa ile becayişleri icra kılınarak — üçüncü def'a — Şûrayı Devlet azalığına nasb ve az müddetde azil edildi.

1876 [5 rebiulevvel 1293] de «490» altun lira maaşla Berlin sefaretine tâyin olundu.

***

Midhat Paşanın tercemei halinde mufassalan yazıldığı vech ile İstanbulda toplanmasına karar verilen konferans — Paris muahedesini imza eden — devletler tarafından tâyin kılınan murahhaslardan ve — usulen heyete riyaset etmek üzere — birinci murahhaslığa nasb edilen Hariciye Nazırı Safvet ve ikinci murahhaslığa — padişah tarafından — intihab olunan Berlin sefiri Edhem Paşalardan mürekkeb olarak 23 kânuni evvel 1876 [6 zilhicce 1293] de Bahriye Nezareti dairesinin üst katında toplandı, müzakereye başladı.

Osmanlı murahhaslarının tayinine dair tezkirei maruzada «....murahhaslıkda bulunacak zatın, muamelât ve lisanı diplomasiye ve ahvali mülkü tebeaya vukufı kâmil ashabından bulunması şartı âzam olub bu sıfatda hatırlara gelen bendegân miyanında nezdi ilham vefdi hazreti mülûkânede rehini tensib olan Berlin sefiri Edhem Paşa bilittifak tercih olunduğundan murahhası saniliğe tayini ve heman Derseadete gelmesi içün telgrafla kendine tebliği...» denilmişdir.

Safvet Paşa, nazük, halim ve selim, mükâleme ve mübahaseye muktedir, değerli bir diplomat olduğundan hiddet ve şiddete kapılmıyarak teenni ve teemmül ile mutedilâne idarei kelâm ve devletin hukukunu muhafazaya ikdam eyledi.

Edhem Paşa, fransızcaya bihakkın vâkıf ve Avrupa usul ve merasimine âşina ise de fevkalâde asabiyülmizac, hadid ve şedid, hilmü

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tehammüle bigâne idi. Fazilet kavaidine muvafık, lâkin diplomasi şeraitine muhalif olarak içi dışına uygun bir zat olduğundan — kendilerini hâkimi mutlak ve Osmanlı devletini her dürlü tehakküm ve tahkire müstehak hükmine koyan — ecnebi murahhasların müteceb-birane ve muhakkırane sözlerine tahammül edemiyerek bazan feveran etdi ve ağır cevablarla mukabele bilmisilden nefsini men[1] edemedi.

Devletinin haysiyetini gözeden bir ehli hamiyyet, elbette men'i nefs edemez.

Dokuz def'a ictima eden bu konferansın mukarreratı — Midhat Paşanın sadareti esnasında — red olundu.

***

Şûrayı Devlet riyasetine tâyininin arzı, sadrı âzam Midhat Paşaya tebliğ olunduğu halde aldırmadığından padişah, mabeyn baş kâtibi Said Paşaya şu tezkireyi yazdırdı:

«Seraydan avdeti seniyei sadaretpenahileri esnasında şevketmeab efendimiz, kulunuzu istemişlerdi. Edhem Paşa Hazretlerinin Şûrayı Devlet riyasetine memuriyetinin henüz arz olunmamasına sebeb ne olduğu ve geçen gün buna dair tarafı eşrefi daveri âzamilerine tebliğ olunan irade üzerine ne cevab alındığı süal buyruldu. Bu işi ifade etdiğim sırada Fransa murahhası nezdi sadaretpenahilerine geldiğinden bittabi cevab ahzine vakit bulunamadığı ve zannı çakeraneme göre müşarün ileyhin memuriyeti istizan buyrulmayacak ise bu hale, şu zatın her zemanda ve hususan meşrutiyet usulünün mütemmimatından olan kanunların tanzim olunacağı bir vakitde vezaifi mühimmei riyaseti temamiyle ifa edecek bir derecede iktidarı olmamasından maada bir sebeb olamıyacağı ve Sadık Paşanın intihab olunması bahsine gelince sadrı âzamları nezdinde zat ve şahıs ve münasebet gibi şeyler mültezem olmayub noktai âmal, liyakatü kifayet olduğundan Sadık Paşanın tavsiyesi dahi hey'eti hazırai vükelâye iş görmeğe salih bir unsur ilâvesiyle tamiri idareden gayri garaza mebni olamıyacağı derpiş olundu ve o esnada Mahmud Paşa Hazretleri [1] dahi çağırıldığından müşarün ileyh, bu zeminde idarei lisan etmesiyle beraber Edhem Paşanın, riyasetde şartı âzam olan kuvvei kalemiyeye malik olmadığı sözünü ilâve ve bari Cevdet Paşanın şûrayi devlete ve diğerlerinin adliye nezaretine memuriyeti hatırasını dahi dermiyan eyledi. Bu ifadat üzerine vaki olan iradei seniye şöyledir:

---

[1] منع

[1] Damad Fethi Paşa Zade

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Edhem Paşayı pederime olan hidmeti hasebiyle sever isem de kendisiyle muarefem yok idi. Lâkin bu kerre dirayetini müşahede etdim Müradım, iktidar ve hizmetinden istifadedir. Vakıâ bu zatin daha ilerideki bir mevkıa istihkâkı ve kudreti yok ise de riyaseti idare eder zannındayım. Cevdet Paşanın malûmatı ise mahdud olub diğerinin vukuf ve hüneri binnisbe vasi'dir. Hasılı sadrı âzam hazretleri, bu surete muvafakat ve yarın memuriyetini arz ederlerse memnun olurum. Şimdi tahriren beyanı keyfiyet olunsun.»

Binaberin bu suretle tafsil ve tasdia mücaseret olunmuşdur...

6 Zilhicce 1293»

Bu iradè üzerine Midhat Paşa arz etmeğe mecbur oldu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Şûrayı Devlet riyaseti celilesinin erbabı liyakat ve iktidardan bir zate tevcihi icabı maslahatdan olduğuna ve Berlin sefiri olub murahhaslık memuriyetiyle Derseadetde bulunan Devletlû Edhem Paşa Hazretleri sıfatı memduha ile muttasıf bulunduğuna binaen ve Adliye Nezareti celilesinin maaşı otuz bin kuruş olmasına nazaran müşarün ileyhin kırk bin kuruş maaş ile riyaseti mezkûreye tayini hakkında her ne vech ile emrü fermanı hümayunı hazreti şehinşahi şeref sünuh ve sudur buyrulur ise mantukı âlisi infaz edileceği beyanile tezkirè...»

1876 [9 Zilhicce 1293] de iradei seniyye sadır oldu.

Said Paşanın — yukarıdaki — tezkiresinde görüldüğü üzere padişahın, Cevdet Paşanın «malûmatı mahdud» ve Edhem Paşanın «vukuf ve hüneri binnisbe vasi'dir» demesi ne kadar garibdir.

«Mahdud» olan «malûmat»ın hangi malûmat olduğu tasrih olunmuyor. Eğer «maluûmat» ve «mahdud» kelimeleri, ecnebi lisanına ve diplomasî ilmine aid ise şûrayi devlet riyaseti, hariciye nezareti değildir. Şûrayi devletde ne dürlü işlerle iştigal edildiği ve riyasetde bulunan zatın ne gibi şeylere vâkıf olması lâzım geldiği izahdan müstağnidir.

Edhem Paşanın «binnisbe vasi'dir» denilen «vukuf ve hüneri» ise lisanı ecnebiye ve ulumı tabiiyeye münhasırdır. İki def'a muvakkat memuriyetle Sırbistane ve Rusya imparatorunu selâmlamak içün bir kerre Hoca Beye gitmesi ve — Reşid Paşanın vesayeti altında olarak— bir kaç ay hariciye nazırlığında bulunması, ümurı siyasiyede vukuf ve meharetine delil olamaz.

Damad Mahmud Paşanın — cehlile beraber — «Edhem Paşanın, riyasetde şartı âzam olan kuvvei kalemiyeye malik değildir» demesi şayanı dikkatdir.

Riyasete, Edhem Paşadan ziyade Cevdet Paşanın ehil olduğunu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

padişah, her kesden iyi bilir. Fekat babasına sebk eden hidmeti sebebiyle kendine sadık olacağına kanaat etdiğiçün öyle karışık bir zemanda — diğerlerine tercihan — o zati iktidar mevkiinde bulundurarak sadarete hazırlamak istemişdir.

«Vakıa bu zatın daha ilerideki bir mevkıa istihkakı ve kudreti yokdur» demesi, onu mekamı sadarete getireceğine Midhad Paşanın zahib olmaması içündür.

Halbuki pek az zeman sonra vaki olan azil ve nasb, yukarıdaki «istihkak ve kudret» sözünün sıdku safvetden mütebaid ve Midhat Paşayı iğfal maksadına müstenid olduğunu isbat etmişdir.

Midhat Paşanın tercemei halinde beyan olunduğu vech ile onun azil ve teb'idi üzerine 1877 [21 muharrem 1294] de «50000» kuruş maaşla mesnedi sadarete tayin kılındı. [1]

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Edhem Paşa

İhtiyacatı zemaniyeyi ve devleti aliyemizin mevkii cedid ve mühimmini bittakdir arzuyi mahsusumuzla ilân etdiğim kanunı esasiden maksud olan semerei hayriye ki bu kanunun umum nazarında ihtiram ve itimadı celb edecek bir mahiyet hâsıl etmesi ve o sebeble memleketimizin saadeti halini temin eyliyecek âsara destres olunmasıdır. Bu maddeler bir tarafdan büyük ve küçük kâffei memurinin maruf olan had ve vazife dahilinde hareketine ve ahkâmı kanuniyeye inkiyadla mükellefiyetlerine ve diğer tarafdan tebeamız içün va'z etdiğim musavatı hukukiye ve salâh hallerine lâzım olan sair tedabiri meşruanın temamen vücuda getürilmesine mütevakkıf olarak binaen aleyh vasıtai rü'yeti mesalih olan vükelâ ve memurince bir tebebbüli külliye lüzumı hakiki meşhud olmasına ve Midhat Paşanın kanunı esasi hükmince memaliki mahrusemizden baisi tebaüdi olan bazı esbabdan dolayı infisalı vuku bulmasına mebni hizmeti mu'tena bihayi sedaret, kanunı esasinin hizmeti mezkûre içün takdirimize talik etdiği emniyeti haiz olduğunuz cihetle uhdei liyakatinize ihale olunduğu gibi kanunı esasi iktizasınca vilâyatın tevsii mezuniyetinden ve nevahinin taksimat ve idaresinin tegayyüründen ve vücuhla itinaya şayan olan kaza kaymekamlıkları maaşlarının temamiyle derecei kifayeye iblâğiyle bu memuriyeti mutebereye mutasarrıflar misillû intihabatı amikaya ve bilistizan taallûk edecek evamiri şahânemize müstenid olarak erbabı liyakat ve haysiyetden olanların tayini hakkında meclisi meb'usana bir nizam name lâyihası havalesi musammem olub bu cihetle dahi ümurı dahiliyenin kesbi vüs'at ve ehemmiyet etmesinden nâşi Dahiliye Nezareti metrûkesi iade olunarak vilâyatla doğrudan doğruya muhabereye mezun olmak üzere nezareti mezkûreye dahi malûmatı mücerrebesine mebni Adliye Nazırı Cevdet Paşa ve kanunı esasi mütemmimatından bulunan kavanini taliye lâyihalarının sürat istihzariyle karibülictima olan meclisi meb'usane verilmesi lüzumuna binaen Şûrayı Devlet riyaseti vezaifi bir kat daha

[1] Sadrı Esbak Tevfik Paşa merhum söylerdi: «Padişah, teb'ide karar verince Edhem ve Cevdet Paşaları âcilen seraya davet etdi. Edhem Paşa, kemali süratle geldiğinden onu sadrı âzam ve biraz sonra gelen Cevdet Paşayı Dahiliye Nazırı yapdı. Cevdet Paşa, Edhem Paşadan evvel davranub da sedareti yakalayamayışının elemini unutamadı. Seraya gitdikce «belki efendimizin bir iradei seniyeleri olur» diye üniformasını ve nişanlarını çanta ile götürdüğünü seray memurları nakl ederlerdi.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kesbi ehemmiyet etdiğinden riyaseti mezkûreye dirayeti mütehakkakasına binaen rütbei vezaretle Şehr emini Kadri Bey ve Adliye Nezaretine Edirne Valisi Âsım Paşa tâyin kılındığı gibi Tuna ve Edirne vilâyetlerinin ehemmiyeti hazıraları, idarelerinin iktidar ve tecribeleri emniyeti kâmileye şayan memurlara tevdiini icab etdirdiğinden saltanatı seniyemizin Paris Sefiri Sadık Paşa, Tuna ve Hersek valiliğinden münfasıl Ali Paşa, Edirne valiliklerine nasb olunarak Ticaret ve Ziraat Nezareti dahi ehliyetine mebni rütbei bâlâ ile Şûrayı Devlet azasından Ohanes Efendiye tevcih ve Girid valisi Ahmed Muhtar Paşa le Dördüncü Ordu Müşiri Samih Paşanın becayişi memuriyetleri icra olunmuş ve bir de nezaretlere aid mesalihin muntazaman cereyanı esbabından biri vükelâmız maiyetlerinde malûmat ve ârasından istifade olunur müsteşarların vücudı maddesi olmağla ve ümuri Maliye Nezareti içün iktiza eden suveri ıslahiye Avrupadan celbi mukarrer olan ehlü erbab zevat ile istişare edilmek mukarrer bulunmakla sedaret müsteşarlığı dahi kaymekamların intihabı içün nezaret müsteşarlarının ve Şûrayı Devlet azasının münasiblerinden terkibi mukarrer olan komisyona dahi bilfiil riyaset etmek üzere Haleb valisi Hurşid Paşaya ve Haleb valiliği, Tunadan infisal edecek olan Rifat Paşaya ve Dahiliye müsteşarlığı, Altıncı Daire Reisi Kostaki Beye ve Maarif müsteşarlığı, Derseadet mahkemei istinafiyesi reislerinden Ohanes Efendiye ihale edilmiş ve malûmumuz olduğu üzere meclisi meb'usan riyaseti için kanunı esasinin yetmiş yedinci maddesinin tâyin etdiği kaidei intihab ve tasdikın mevkii icraye konulması gelecek seneden itibaren ve kanunu mezkûrun altmış beşinci maddesine tevfikan meb'usların nüfusu ahali nesbetiyle intihabına muallâk olduğundan bu senelik kanunı mezkûrun yüz on dokuzuncu maddesinde muharrer talimatı muvakkate dahilinde olmak üzere ictima edecek meclisi meb'usan riyaseti müvakkatesine dahi müsellem olan istikamet ve emaneti ve idarei meşvereti umumiyeye vukufı hasebiyle Ahmed Vefik Efendi memur olmuş ve Ticaret Nazırı sabık Halet Paşa meclisi âyan azalığına ve sadaret müsteşarı sabık Said Efendi, Şûrayı Devlete nakl edilmiş olmakla iktizalarının icrasına mübaderet ve mesalihin hüsni cereyanına ve hususa kanunı esaside mev'ud olan kavanin ve nizamat ve halen ve zemanen mütehattim bulunan sair ıslâhatın sürati tamme ile kararlarının istizanına müsaberet eylemeniz matlûbumuzdur. Cenabı hak mazharı tevfik buyura. 21 muharrem 1294»

Edhem Paşanın, Şûrayi Devlet riyasetine tayininin arz olunması çün Midhat Paşaya yazdırdığı tezkirede Sultan Abdülhamid «vakıa bu zatın daha ilerideki bir mevkıa istihkakı ve kudreti yok ise de riyaseti idare eder zanındayım» dediği halde pek az müddet sonra — Devletin haricen ve dahilen envai müşkilât içinde bulunduğu — öyle tehlükeli bir zemanda hükûmetin riyasetine getirmesi şayanı hayretdir.

Hattı hümayunda Sadaretin tevcihine sebeb olarak «emniyeti haiz olduğunuz cihetle» dinmesi, ehliyyetden ziyade emniyyete ehemmiyyet verildiğini gösteriyor.

Emniyyetin ise — her şeyden evvel — şahsı Şahaneye raci olduğu şübhesizdir ki en büyük ehliyet, işte o emniyetdir!

Eserlerinin münderecatı, sakatatdan hali olmamakla beraber merhum Ahmed Saibibin aşağıdaki sözleri nazarı dikkate alınmağa lâyıkdır:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Sadrı âzam Edhem Paşa, namuslu, irtikâbı kabul etmez, devlete hayırhah, fekat hadidülmizac olma ile beraber fikir ve mesleği belirsiz bir zat idi. Kölelikden yetişme olmakla seraiyi veliyyün nimet bilir ve bazı ahvalde ona temellûk etmekden çekinmez idi. Bu âdem, nezaretlerin birinde nazır olarak istihdam olunabilir idi. Fekat devletin ümurını, üzerine alarak takib edilecek hareket içün bir tarikı selim intihabından âciz idi. İktidarı zatisi mefkud, hususa siyasî işlerinde vukufı pek nakıs idi. Hadidülmizac idise de başkalarının tahtı nüfuzuna çabuk düşer idi. Sadaretde kaldığı müddetce yalnız sadrı âzam namını taşıyub asıl ümurı sadareti seray takımı ve bilhassa hünkâr görür idi ki sonraları memaliki mahrüseye bu kadar zayiatı mucib olan seray idareesi bu zatın zemanı sadaretinden başlar. Bundan dolayı Edhem Paşanın zemanında edilen fenalığın hangisi kendisine ve hangisi seraya aid olduğunu anlamak güçdür.» [1]

1877 [5 rebiulevvel 1294] de Mürassa Osmanî nışanı verildi

*
* *

Rusya muharebesinin nasıl başladığını, nasıl bitdiğini anlatmak içün muharebenin tarihçesini yazmak icab eder.

Bu sahifeler ise tafsilâtı zaideye müsaid olmadığı gibi muharebeye dair müteaddid eser yazıldığından arzu edenler, o eserlere müracaat idebilirler.

Yukarıda söylendiği üzere İstanbul konfransının mukarreratı, Midhat Paşanın sadareti hengâmında red olunduğu gibi müahharen tevdi kılınan Londra protokolu ve ona merbut Rusya beyannamesi ile Petersburga elçi göndermek hususundaki teklifde Edhem Paşanın sadareti esnasında red edildi.

Mahmud Celâlüddin Paşa «Miratı Hakikat» de diyor ki:

«Rusyanın elçi izamını teklife ibtidarından evvel tarafı padişahiden vükelâya gönderilen lâyihayı Mabeyn Baş Kâtibi Said Paşa kaleme almışdı. § Lâyiha, erbabı dikkat indinde menşei efkârı harbiye olduğundan bunun lisanı padişahiden ortaya konması sebebini Said Paşadan müahharan süal etmiş idim. Dedi ki «Sultan Murad tarafdaranının tahdişi nase dair neşriyatı, padişahın huzur ve asayişini ihlâl edüb ol esnada sadarete gelen Edhem Paşa ise padişahı hoşnud etmekle imtidadı memuriyet hevesine ve Redif ve Damad Mahmud Paşalar dahi efkârı umumiyeyi kazanub mevkilerinde kesbi sıyt ve şühret etmek daiyesine düşmüş idiler. Bunlar «nasın ittifakı Rusya ile harb eylemek maddesi üzerinedir. Her kes mal ve can fidasına hazırdır. Bunun önüne durulmaz ve âmali umumiye tervic edilmedikce halkın

[1] «Abdülhamidin evaili saltanatı»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ezhanından Sultan Murad tarafdarlığı çıkmaz» deyu padişahı kandırdılar. § Lâyihayı heman yazdırub mevkii müzakereye vaz[1] etdirdiler.»[2]

Protokolun reddine dair hariciye müsteşarı Aleksandr Kara Todori Efendiye [paşa] yazdırılan müsvedde muhteveyatındaki şiddetin tahfifini ve elçi izamına muhalefet edilmemesini hariciye nazırı Safvet Paşa ihtar edince ser asker Redif ve Damad Mahmud Paşalar, Edhem Paşa ile birleşerek «hariciye nazırının sözlerini kabul edemeyiz» diye bağrışdılar. [2]

Redif ve Mahmud Paşalar padişahın zihnini karışdırdıklarından protokolu ve müteferriatını redde dair evvelce edilen tebligatın bilâ tehir icrası mabeyn baş kitabetinden iş'ar olunması üzerine Edhem Paşa, Safvet Paşayı gece konağına celb eyledi. «Bilâ teemmül ve tevakkuf» protokolu cerh eden tahriratı imza ve devleti aliye süferasına isra etdirdi. [2]

Keçeci zade İzzet Füad Paşanın, bu muharebeye dair neşr eylediği kitabda — kendi hakkında tasaddi etdiği — ittihamata reddiye olarak Sadrı Esbak Said Paşa mekamı sadarete yazdığı 25 safer 1326 tarihli tezkirede diyor ki:

«Protokolun ahkâmını redden nisan 1877 de Babı âlinin neşr etdiği tahriratı umumiye ki ol vakıt imparator Aleksandrın gayzı muzmerini tahrike ser rişte oldu, bu tahriratı Hariciye Müsteşarı ve sadrı vakit Edhem Paşanın mü'temeni olan Aleksandr Kara todori Paşanın kaleme aldığını ve müsveddesi hey'eti vükelâda okunurken Edhem Paşa ile bazı rüfekasının, elfazına hayran ve meanisine sena han olduklarını sonraları Safvet Paşa merhumdan işitmiş idim. § Petersburg kablnesi bunu alınca imparator askerine hareket emrini ita ve harbı ilân eyledi.»

Sadova ve Prusya - Fransa muharebeleriyle Devleti Osmaniye ve Rusya devleti arasındaki son muharebenin sebebi zuhurunun lâyiha şeklinde terkim ve takdimi hakkında sadır olan iradei seniyye üzerine Safvet Paşa, yazdığı 13 Rebiulâhır 1297 tarihli mufassal lâyihada protokolun reddi hakkındaki karardan bahs ederken diyor ki:

« Veliyyi nimet efendimiz, devleti aliyyeleriyle Rusya devleti beyninde cari olan sulhu müsalemetin hıfzu bekası hakkında pek çok sarfı mesai ve himmet buyurmuşlar ise de efkârı umumiye ziyadesiyle tehyic edilmiş ve Rusya ile muharebe her çi bad âbad[3] yolunda göze kesdirilmiş olduğundan ve bu hal biraz daha mümted olur ise askerin dağılması muhtemil olduğu ve sonra celb ve cem'i müşkil

[1] وضع
[2] «Miratı Hakikat» cild 1 sahife 295, 305, 309
[3] هرچه بادآباد

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olacağı lâkırdıları dahi tefevvüh olunduğundan bizzarure meclisce verilen kararın kabuliyle icabı halin icrasına iradei seniyye müteallik buyrulmuşdür. § Muharebenin netciesi, mukaddimatı gibi çıkmamasile hükmi takdir yerini bulmuş ve devleti aliye ve milleti osmaniye, bidayeti teşekkülünden beru görmemiş olduğu envai zarar ve hasare giriftar olmuşdur.»

Mahmud Celâlüddin Paşa, en ziyade Edhem Paşayı müahaze ederek diyor ki:

« . . . Rusyanın Londra sefiri Kont Şovalofun teklifi, vükelâyı devletin çoğunu ikaz ve Rusyaya muhalefet vadisinden iraz[1] edüb sefir izamına muvafakate karar verilmiş olduğu halde saraydan buna muhalif iradeyi havi gelen tezkireyi Sadri âzam Edhem Paşanın yine vükelâye ibraz etmesi ve «Meclisce şöyle bir karar hâsıl olmuş idi. Lâkin Padişahımız, buna muvafakat buyurmiyorlar» deyu beyanı hal edüb de her kesin reyini sorması ve işin ehemmiyeti azimesi sebebiyle huzuri padişahide vükelâ ve ulemadan ve askerî ümerasından mürekkeb bir meclis akdedüb meselenin zirü balâsını ve harbin zuhurunda hal ber akis olur ise devlet ve memleketce müntic olacağı hasar ve mazarı[2] ortaya koyması ve padişahı iknaa çalışması ve bunları anlatamaz ise altı yüz yıllık bir devleti belâyayı harbiyeye düçar eyliyeceğine işden çekilmesi lâzım gelür iken şu vezaifin hiç birini nazarı im'ana almayub protokolun reddiyesini Avrupaya te'bliğ etdirmesiyle muharebe mes'uliliyetinin kısmı azimini der uhde etmiş oldı ve dökülen kanların vizrü vebalini boynuna aldı.» [3]

Muharebenin mes'uliyeti kimlere raci[4] olduğunu burada muhakeme etmek nabemahaldir. Yalnız şu kadar söylemek lâzım gelir ki yukarıdan beri yazılan maddeler, bütün iş ve söz erlerinin mes'ul olduklarını ilân etmekdedir

Mes'ullerin bir kısmı, devlet ve milletin menafiinden ziyade şahsî faidelere makrun ve zararlardan masun olmak, bir kısmı — ilmen, aklen ve tecribeten hakkı kelâmı haiz olmadığı halde — devlet ve milletin hayatına taallûk eden mesailde gafilâne, yahud mütegafilâne lâflar savurub — gûya — ibrazı hamiyet ve millet nazarında kesbi şeref ve meziyyet etmek maksadlarına hâdim [5] ve bu suretle bünyanı devleti hâdim[6] olmuşlardır.

---

[1] اعتراض [2] مضار

[3] Merhum Ali Füad Bey nakl ederdi:

Edhem Paşa, hizmetinde bulunan İsmail Ağayı, Hariciye Nazırı Safvet Paşayı çağırmak üzere hariciye dairesine gönderir. İsmail, birlikde gelirken Paşanın yanına sokularak «harbe niçün girdiniz, biz Rusya ile muharebe edebilirmiyiz» der. Paşa, kalın sesile «İsmail İsmail, senin aklın kadar Paşanda da olaydı biz harbe girmezdik» diye mukabelede bulunur.

[4] راجع [5] خادم [6] هادم

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Söylemeğe hacet yokdur ki meşveret, envai menafii calib bir keyfiyetdir. Fekat aklına ne eserse onu söyleyen sersemler ve mestler, yahud menfaat perestler ile değil hal ve istikbali düşünmeğe ve derde deva bulmağa muktedir ve nef'i[1] âmmı nef'i nef'se tercih etmeğe kadir aklı selim ve fikri müstakim sahibleriyle meşveret ve onların siyasetii kiyaset ve hamiyyetii faziletlerinden istinareye müsaraat etmek ve — telâfisi muhal zarar ve hataralara sebeb olan— «sözi ayağa düşürmek» maddei feciasından ve «söz ayağa düşdü sen teşmiri sak etmezmisin» mealine muvafık olarak bilene, bilmeyene söz söylemek salâhiyetini vermekden sakınmak lâzımdır.

*
* *

Midhat Paşanın sadareti hengâminda ilân olunan Kanunı Esasî mucibince 20 mart 1877 [4 Rebiulevvel 1294] de Dolmabağçe sarayında Divanı Hümayun mahallinde Meb'usan Meclisinin açılma resmi icra kılındı.

Âyan, Meb'usan, vükelâ, vüzera, sudurı ulema, Şûrayı Devlet ve mehakimi adliye rüesa ve âzası, mülkî ve askerî rical, Rum, Ermeni katolik patrikleri, Bulgar eksarhı, Protestan vekili, Haham başı kaymakamı ve — resmî olmayarak — sefirler, maslahat güzarlar, yerli ve ecnebi gazeteciler hazır bulundular.

Padişah, biraderlerinden Veliyyi ahd Mehmed Reşad ve Kemalüddin Efendilerle beraber geldi. Tertib olunan nutuk verakasını Sadrı âzam Edhem Paşa, padişahdan aldı,Mabeyn Baş kâtibi Said Paşaya verdi.

Said Paşa, nutku okudukdan sonra toplar atıldı, Meb'usan Meclisinin açıldığı ilân olundu.

Ayasofya camiinin karşısında vaktiyle darülfünun olmak üzere inşa ve müahharen bazı nezaretlere tahsis olunan ve adliye dairesi iken 1933 kânuni evvelinin dördüncü gecesi [16 şaban 1352] yanan bina, meb'usan ve âyan dairesi ittihaz edildi. Ahmed Vefik Efendinin riyasetinde müzakereye başlandı,

*
* *

Edhem Paşa 1878 [7 muharrem 1295] de mekamı sadaretden azl edildi. Yine o gün aşağıdaki hattı hümayunla [2] taltif olundu.

«Veziri sadakat semirim Edhem Paşa

Sizin dirayetü hamiyyet ve devletimize ve bilhassa tarafımıza fartı sadakatiniz malûmumuzdur ve memuriyeti sabıkanızda ibraz

[1] نفع

[2] Hattın suretini — Edhem Paşanın sadaretinde möhürdarlığında bulunan — esbak hariciye mektubcusı Münir Bey merhumdan aldım.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

etdiğiniz measiri gayret ve reviy'yet mendiden dolayı dahi ez her suret mahzuzum. Şu esbab ile beraber validi macidimden bana mevrus olduğunuzdan ve anlara olan hidematı sadıkanenizin dahi derecatını takdir etdiğimden her vakit himayei mahsusam tahtındasınız. Tebeddüli hâzırın başka bir sebebi olmayub bu madde, mücerred bir müddetden beru sizi pek yorgun gördüğümden ve hâlü zemanın malûm olan ağırlığından münbais olmuşdur. Mazireti vücudiyenizin indifaiyle yine bir memuriyetde istihdamınız mukarrer olduğu gibi zemanı istirahatinizde ve her istediğiniz vakıtda nezdimize gelmeğe dahi mezunsunuz.

7 muharrem 1295 Abdülhamid»

Yine o sırada murassa mecidi nişanı verildi.

Cevad Paşanın sadareti esnasında Sultan Abdülhamidin yazdıdırğı mühim bir tezkirede [1] deniliyor ki:

«... cülusı hümayundan şimdiye kadar ricali devletden mekamı sadareti ihraz eden epeyce zevatdan dördünün [2] evsafı temamiyle malumı âli olub diğerleri bazı ahval ve etvarları nazarı dikkate alınarak icabatı zemane göre tayin buyrulmuşlardır.

Dört kişiden birincisi, Cenabı hak, gani rahmet eyleye, Edhem Paşa, cennetmekân validi macidi cenabı mülûkâne ile zati şevketsimat efendimiz hazretlerinin rızayı hümayunlarını celb etmiş ve mustalah söz söylemez idise de kemal ve malûmatı ve lisanı ecnebiye vukufı ve malûmatı askeriyesi mükemmel ve cennetmekân validi macidi şahaneye lisan muallimliğinde bulunmuş iffet ve istikamet ile muttasıf bir zatı âlikadr idi. Çi faide ki etrafına toplanan bazı müfsidînin, kendisinin asabiyyülmizac olub kaidei diplomasiye tevfikı hareket edemediği yolunda bed hahane ve mel'unane iftiralarda bulunduklarını kendusi işidüb fevkalâde meyus olmuş olub telefine sebeb olacağını beyan etdiği bu azviyat ve bir de İstanbulda kendini bilmez haşeratdan ibaret olan meb'usanın yedlerine bazı rical taraflarından tanzim edilen lâyıhalar verilüb gece muvacehelerinde bir kaç kerre okutdukdan sonra lisanlarındaki rekâketin zail olduğunu görerek Tuti kuşu gibi o nutku irada muktedir olduklarını anladıklarında ricali müşarün ileyhim taraflarından yedlerine bin beşyüz, iki bin kuruş para verilüb kendulerine irad etdirilen bu nutuklar, Edhem Paşanın istifasını ve hidematı sadıkanesinden devletin mahrumiyetini intac etmişdir. Bu meb'usların en ileri

[1] Yirmi dört büyük sahife teşkil eden bu tezkirenin müsveddesini Yıldız evrakı içinde görüb istinsah etdim. Tebyiz tarihi ve tebliğ olunub olunmadığı işaret edilmemişdir.

[2] Dört zat şunlardır: Edhem, Said, Kâmil ve Cevad Paşalar.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

gelen müşevvikleri, Sadık Paşa, sabık Maliye Nazırı Yusüf Paşa ve Damad Mahmud Celâlüddin Paşa ve sairleridir.»

Pdişah, Edhem Paşayı taltifen gönderdiği hatda kendini «yorgun gördüğünden ve hal ve zemanın ağırlığından» dolayı tebdil etdiğini söylediği halde yukarıdaki tezkirede «bazı müfsidînin iftiraları» ve ifsad edilen meb'usların ta'rizatı üzerine «istifa» etdiğini ve halefi Hamdi Paşanın sadaret hattında da «Edhem Paşanın dirayet ve iffeti müsellem ve kendisinden ez her cihet hoşnudimiz berkemal ise de hasbelvücud bir müddet meşagilden halî kalması iktıza» eylediğini söylemekdedir.

Ahvali harbiye ve siyasiyenin ehemmiyetinden ve heyeti vükelâ ile meb'uslar arasındaki zıddiyetden başka — bir hükûmet reisi içün elzem olan teenni ve teemmülden ve mutedilâne ve siyaset kârane etvarü güftardan mahrum, ve son derece asebiyülmizac bulunan — Edhem Paşanın meşrutiyeti idarede, ba husus böyle fevkalâde mühim ve nazük bir zemanda kabine riyasetini ifa edemiyeceği tahakkuk etdiğinden azline mecburiyet hâsıl oldu.

Mahmud Celâlüddin Paşanın «Miratı Hakikat» daki mesrudatı da, bu hakikatı müeyyiddir:

«... Gerek Pilevne ordusunun esareti ve gerek Kumarlı ordusunun ricati ile Sofyanın terki hususlarından ve düşmanın harekâtı şedide ile taarruza hazırlanmasından dolayı meb'usanın çoğu muhataratı istikbaliye mülâhazalariyle zeban dirazı ta'nü mezemmet olmağa başladılar ve esas fikirlerinde selâmeti vatan ve millet namına ittihad husule gelüb nutkı padişahiye cevaben yazdıkları mazbatada ise devletin tedabiri siyasiye ve askeriyesince vesaiti icraiyeninin kifayetsizliğini beyan ile heyeti vükelâdan emniyetsizlik gösterdiler. Sadrı âzam Edhem Paşanın zaten meb'usanın hilâf giri olmağla mesalihi adiyede bile meb'usan meclisinin arz etdiği ihtarata hiddet ve şiddet ile cevab vererek muamelei dilfiribaneden istinkâf ve istikbar etmekde iken vukua gelen öyle bir şikâyetden zatınca münfail olduğu gibi heyeti vükelâyı dahi iğdabe çalışub nutkı hümayun cevab namesine vükelâdan ademi emniyeti mutazammın fıkra dercinin usulen na bemehal olduğu daiyesini dermiyan eyledi. Lâkin heyeti vekülâ «buna karşu bir şey diyemeyiz. İdarei umumiyei devlet hakkında mebusana izahat vermeliyiz» dediklerinden bu yolda hareket musammem olduğu halde meclisi meb'usanın müzakerei aleniyesinde vükelânın celbine karar verilmekle kâffei vükelâ dairei meb'usana azimet eylediler. Akd olunan meclisi hafide Rusyalıların galebatı vakıasından bahs açılub devlet ve memleket bir hali hevlnake oğradığı cihetle meclisi vükelânın tedabiri harbiye ve siyasiyece mukarreratından süal vadisinde şedidülmeal nutuklar irad olunmakla ser asker Rauf Paşa ve Damad Mahmud Paşa, dairei askeriye namına ve Hariciye Nazırı Server Paşa, teşabbüsatı siyasiye üzerine icabı mertebede cevab verdiler. emma meb'usanın bahs ve münazereye kadir olan takımı mülzem olmayub muhataratı mustakbeleyi tevlid eden hatiatı ef'ale atfı kelâm etmek istedikleri halde meclise hitam verilerek heyeti vükelâ yerlerine avdet ve macerayı huzuru padişahiye arza müsareat eylediler. Heyeti vükelâ ile heyeti mebusan beyninde hâsıl olan şu ihtilâf, padişahın nazarı dikkatini calib olduğu sırada ahvali harbiye ve siyasiyenin ehemmiyeti, Edhem Paşanın mesnedi sedaretde bekasına mâni olub muharremin yedinci cuma günü azl edildi.»

TARİHVEMEDENİYET.ORG

On dört ay mazul kaldıkdan sonra Viyana sefaretine tayini tensib olunursa usulen Avusturya devletinden istimzacı arz edildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Viyana sefareti seniyesi ümurının ehemmiyeti hazırası cihetiyle oraya ehliyet ve haysiyeti malûme [1] eshabından bir zatın tâyinine lüzum görülmesine ve sadrı esbak übbühetlû devletlû Edhem Paşa Hazretlerinin liyakat ve kifayeti mücerrebesine mebni müşarün ileyhin sefareti seniyei mezkûreye memuriyeti rehini tensibi âli buyrulduğu halde kaidei düveliyeden olduğu üzere Avusturya devletiyle bilmuhabere icrayı icabına ibtidar kılınacağı beyanile tezkire.. »

Sadrı âzam Hayrüddin Paşanın bu arzı üzerine istimzace müsaade olunması üzerine bilmuhabere Avusturya devletince muvafekat edildiğinden 1879 [9 rebiulevvel 1296] da «450» altun lira maaş ile sefarete tâyin kılındı. 1297 tensikatında maaşı «20500» ve tahsisatı «15500» kuruşa indirildi.

1883 [19 cümadelahire 1299] da infisal eyledi.

Re'sen sadır olan iradei seniyenin sureti

«Viyana sefiri übbühetlû devletlû Edhem Paşa Hazretleri bir haylı müddetden beru orada bulunarak familyasından mehcur olduğu cihetle hasbessin İstanbula celb olunub bir müddet istirahat eylemesi münasib olacağına ve Viyana sefaretinin ehemmiyeti mevkiiye ve siyasiyesi müsellematdan ve Avusturya devletiyle Almanya devleti beyninde mevcud ittifak ve ittihadı tam ile sair münasebat ve muamelâtı politikiyeden saltanatı seniyenin dahi hasbeccivariye hıssadar olmasında görülen ehemmiyet bedihiyatdan olduğu gibi Devleti Aliyenin devleteyni müşarün ileyhima ile muhafazasına çalışılmak lâzım gelen münasebat ve muamelâtı samimiyenin idamesi ve Hersek ve Bosna taraflarında ser zedei zuhur olan ahvali şuriş iştimalden dolayı Avusturya ile musafatın her halde sekteden vikayesi lüzumı ehemmiyeti mebhusün anhayı müeyyid görünüb binaen aleyh bu münasebatın derecei matlûbeye iktiranı maksadını her bar istihsale bezli makdiret ve mesai etmek üzere sefareti müşarün ileyhada mücerreb ve dirayet ve reviyeti müselleme ve evsafı matlûbe ile muttasıf ve düveli ecnebiyece dahi maruf bir zatın bu aralık istihdamı lâbüd ve mütehattim olarak devletlû Server Paşa Hazretleri aranılan evsafı cami bulunduğuna mebni müşarün ileyhin zikr olunan Viyana sefareti seniyesine icrayı memuriyeti ile müşarün ileyh Edhem Paşa Hazretlerinin Dersaadete celbi muktezayı emrü fermanı hazreti padişahiden bulunmuş olmağla ol babda... 19 cümadelahire 1299 Ali Rıza»

Mabeyn baş kitabetinin — Mahmud Nedim Paşanın tercemei haline derc olunan — tezkiresinde[2] beyan idildiği üzere onun devam eden hastalığı hasebiyle «Dahiliye Nezareti mercisiz kalub oraya aid ümur

[1] «Malûme» kelimesinin burada ne mânaye kullanıldığı mechuldür!

[2] Yıldız evrakı arasında görüb Mahmud Nedim Paşanın tercemei haline derc etdiğim bu tezkire de — nereden alındığı gösterilmeksizin — Edhem Paşaya dair son zemanlarda basılan bir kitaba yerleşdirilmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve hususatın aksamı külliyesinin temşiyeti eşgali mühimmei sadarete inzımam» eylediğinden «azliyle yerine müsellem olan ehliyet ve sadakati cihetiyle Edhem Paşanın icrayı memuriyetine» 1883 [20 rebiulahir 1300] de iradei seniye sudur etdi.

«Vükelâyı fihamın maaşatı haliyeleriyle mekam ve haysiyeti zatiyelerine lâyik suretde idare olunamadıkları nezdi âlide mütehakkak olmasından dolayı maaşatı muhassasanın vaktü hal nisbetinde olarak bir haddi lâyika iblâğı arzu buyrularak şimdilik her ne kadar cüz'î ise de» mesnedi sadarete «75000», mekamı meşihata «50000», diğer vükelâye «30000» ve Edhem Paşa «kudemayı vükelâyı devletden ve validi macidi şehriyariye lisanı ecnebi tahsilinde muaveneti hassada bulunduklarından uhdelerinde kaldıkca Dahiliye Nezaretine de «40000» kuruş maaş tahsisine» 1883 [25 safer 1301] de iradei seniye sudur etdi.

Şarkî Rumeli vak'asının tahaddüsi ve Said Paşa kabinesinin sukuti üzerine 1885 [14 zilhicce 1302] de infisal etdi.

O gün Paris sefaretine tâyin olundu.

Mabeyn baş kitabetinin tezkiresinin sureti

«Virgü emaneti celilesine mabeyni hümayun baş kâtibi sabıkı devletlû Ali Riza Paşa hazretlerinin ve Paris sefareti seniyesine Dahiliye Nazırı sabik übbühetlû devletlû Edhem Paşa hazretlerinin ve Berlin sefareti seniyesine Paris sefiri devletlû Esad Paşa hazretlerinin ve Hariciye Nezareti celilesi müsteşarlığına müsteşarı sabık utufetlû Artin Efendi hazretlerinin icrayı memuriyetleri müteallik ve şeref sudur buyrulan iradei seniyei hazreti padişahi mentukı münifinden bulunmuş olmağla olbabda... 14 zilhicce 1302 12 eylûl 1301 Süreyya»

Beş gün sonra sabık sefir ibka edildiğinden Parise azimetine mahal kalmadı. [1]

1886 [7 cümadelahire 1303] de «3000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis kılındı. Vefatına kadar bir memuriyete tâyin edilmedi.

19 mart 1893 [2 remazan 1310] da vefat etdi. Üsküdarda Mihrümah Sultan camii haziresine defn olundu.

*
* *

Halil Bey, babasının tercemei halinde ilme hizmetine ve eserlerine dair şu sözleri söyliyor.

«Edhem Paşa, memleketin daima sakim olan siyasetinde mühim bir rol oynamamış ise de namusuna halel getirecek hiç bir hareketde bulunmamışdır.

[1] Oğlu Halil Bey, sefareti kabul etmediğini söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İdarî teşkilâtda müveffakiyetle çalışmış bir ilim âdemi idi. Tahsili iktizasınca ulûmı tabiiye ile meşgul olurdu.

Fransızcayı bir Fransız gibi söyler ve yazardı. Biraz da Almanca bilirdi. Başka ecnebi lisana vâkıf değildi. Evinde muhtelif mevzularda konferanslar verdirirdi.

Teşkil olunan encümeni dânış azalığına intihab edildi. İlk açılan darülfünunun tabiiyat derslerine hizmet etmek üzere mühim koleksiyonlar hediye etdi.

«Mecmuai Fünun» a ulûmı tabiiyeye dair mekaleler yazdı. ölçüler içün usulı aşariyi tesis ve Fransadan étalonlar getirtdi. 1869 da mesahat, ekyal ve evzanı aşariye nizamnamesini neşr etdirdi. «Yeni mikyaslara dair risale» namiyle yazdığı eseri oğlu Galib Beyin imzasiyle basdırdı. O zemandan beri tatbik olunamayan bu ölçülerin, Cümhuriyet Hükûmetince tatbikine karar verildi.

Rasadhanenin ve matbaai Âmirenin islâhında hizmeti görüldü. Darüşşefakanın tesisinde de gayreti sebk edenlerdendir. Oranın tabiiyat dershanesine ve müzesine fennî aletler ihda etdi.

Nafia Nezaretinde bulunduğu esnada 1873 de Viyanada açılan beynelmilel sergi de teşhir olunmak üzere «Usuli Mimarii Osmanî» isimli ve mimarî levhaları havi üç lisanda ta'b etdirilen eserin türkce metnini Ahmed Vefik Paşa ile beraber yazdılar.

Yine o sergiye konmak içün İstanbulda Sebah atelyesinde basılan «Elbisei Osmaniye» adlı ve vilâyetlerdeki muhtelif halkın millî kıyafetlerini gösteren erkek ve kadın resimlerini havi albümün Fransızca metnini — sergide Osmanlı komiseri olan — büyük oğlu Hamdi Beye yazdırdı.

Tarihe de çok merakı vardı. «Endelüs tarihi» nin tercemesine başlayub birinci cildini yazdıkdan sonra — çok sevdiği — Şair Ziya Paşaya terk etdi. O, ikmal edüb namına neşr edildi. [1]

Edhem Paşa, hadidülmizac olmakla beraber kimseye kin bağlamazdı.»

Sadrı Esbak Said Paşa «Gazeteci Lisanı» isimli esrinde [2] diyorki:

---

[1] mütercimin ismi gösterilmiyerek ilk defa birinci cildi, hicri 1276 da takvim hanei âmirede ve ikinci cildi 1280 de «Tercemanı Ahval» gazetesi matbaasında basıldı.

Müverrih Viyardonun İspanya islâmlarına dair eserinden iltikat ve ihtisar edilerek vücude getirilen bu terceme hakkında, tanzimatın yüzüncü yıl dönümü münasebetiyle neşr olunan eserdeki mekalesinde [s. 584] Profesör Mükrimin Halilin serd etdiği mütalâa şayanı dikkatdir.

[2] S. 53

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Ahmed Vefik Paşa ve Edhem Paşa dahi silsileli cümleler ile yazı yazamamak tarizına hedef olduklarını, o yolu iltizam edenlerin tarizat, hattâ tehezzüatı delâletleriyle anlamış, galiba müteessir de olmuşlar idi. § Bilmem ki galebei teessür eserimi idi, yoksa silsilei faside ile yazı yazmakda melekei makbuleden melekei adiyeye intikal mahzurunu mu düşündüler, zarureti kat'iye olmadıkca şu iki zat, tahriratı resmiye içün ellerine kalem almadılar. Bunların birisi ise maalevsaf tekrar edeyim, elsenei şettade vukufı kâmili, Türk ve Fransız lisanlarında beliğane(!) inşayı kelâme iktidarı müsellem olan lehce sahibi Ahmed Vefik Paşa, diğeri ulûmı riyaziye, tabiiye, fününı idare ve siyasiyede(!) tefennüniyle beraber Fransız edebiyatında mahir, Türkce bilâ noksanin kitabete muktedir, Edhem Paşadır. İki mânasiyle müstehakkı itibar olan Endelüs tarihini Türkce olarak kaleme alan Edhem Paşa idi. Nesakı tahrir fasılalı cümlelerle olduğu içün üslûbı mahude tevfikini Ziya Paşadan reca etmişdi. O da mesleki edebisine muhalif ise de sahibi eserin temenni refikanesini is'afen nüshai asliyenin cümlelerini bir dereceye kadar cümeli müteselsileye, elfazını zevkı adii edebimize elverir terakibe tahvil etmişdir.»

*
* *

Edhem Paşa taliin lutfûna mazhar olan insanlardandır. Sakızda esir edilerek İstanbula getirilen ve köle olarak satılan bir Rum çocuğu olduğu halde —kibarı ahrardan her zatın evlâdına bile nasib olmayan— saadetlerle karşılaşdı.

Bu saadetlerin en büyüğü ise —selâmeti dareyni temin eden— dini islâmla müşerref olması ve hayatını islâm muhitinde muazzezen itmam etmesidir.

Hüsrev Paşanın konağında — diğer köle ve uaşklar gibi — âdi hizmetlerde kullanılmayub marifet tahsili içün Parise gönderilmesi de — şayanı gıbta — bir bahtiyarlıkdır.

Henüz hayrü şerri seçemiyecek bir yaşda iken diyarı gurbetde, ba husus Paris gibi zevk ve cünbüş cevelangâhında havavü heves arkasından koşmayarak — üç arkadaşiyle beraber — tahsili ilme koyuldu. Ciddi suretde çalışdı. Sınıfının birincisi [1] olarak diploma almak müveffekiyetini ihraz etdi.

Ecnebi bir memleketde, ecnebi bir mektebde kazanılan bu müveffekiyet, vatanda kazanılan müveffekiyetle kabili kıyas değildir, elbette daha büyük bir şeref ve meziyetdir.

İstanbula avdetinde — bazı emsali gibi — maişet derdine düşmedi. Derhal memuriyete tâyin ve rütbe tevcih edildi, takdir ve ikdar olundu. Bir müddet sonra Sultan Abdülmecidin muallimliği şerefine nail oldu. Muallimliğin en büyük mükâfatını bilâhare şakirdinin oğlundan gördü. Mekamı sadarete is'adı, o mükâfatın en mühimmidir.

Yaşadığı müddetce Sultan Abdülhamidin lutûfu iltifatına mazhar ve kadrü haysiyeti akranından ber ter oldu.

[1] Birincilik maddesi «Musavver Dairetülmaarif» de muharrerdir, Halil Beyin vereksında yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadaretden infisalinde kendine gönderilen ve emsali görülmeyen hattı hümayunda padişahın «her vakit himayei mahsusası tahtında» bulunduğunu ve «her istediği vakitde nezdine gelmeğe mezun» olduğunu tebliğ etmesi, iltifatın derecesini gösterir.

Evlâdının bile verdiği bir şeyi yemekden ürkecek mertebede vehemü vesveseye kapılan padişahın, ondan kayısı istemesi, hakiki bir emniyetden münbeis olmasa da zahiren hakkındaki itimad ve teveccühe delâlet eder.

Kurenadan Emin Bey — iradei seniye ile — yazdığı 2 remazan 1300 tarihli tezkirede diyor ki:

«Sahil hanei devletlerinin bağçesinde bulunan gayet leziz ve makbul bir cins kayısı ağacını, merhum Hamdi Paşa[1] zatı hazreti melükâneye tahsis ile her sene meyvesinden bir mikdar hakipayi uyunu ârayı hazreti padişahiye takdimini itiyad eylemiş oldukları cihetle veliyyi nimeti bi minnetimiz şevketlû efendimiz hazretleri «Edhem Paşa hazretlerinden mezkûr ağac üzerindeki hakkımı taleb eylerim. Kendilerine tahriren bunu beyan ediniz» deyu çakerlerine ferman buyurmuş olduklarından tarafı âlii fahimanelerinden takdim olunmağla nezdi maali vefdi cenabı şehinşahide bir kat daha kesbi makbuliyet edeceği bedihi ve müsellem olan işbu kayısıdan bir mikdar kilar hümayuna takdim buyrulmak babında takdimi arizai rikkıyet meale müsareat olunmuşdur...» [2]

*
* *

Said Paşa — yukarıda yazıldığı üzere — Edhem Paşanın «ulûmı riyaziye, tabiiye, fününı idare ve siyasiyede tefennününden» bahs ediyor ve kısmen doğru söyliyorsa da «fününı idare ve siyasiyede tefennüni» maddesine itiraz olunabilir.

Meb'usları idare edememesi, «fününı idare» de lüzumu kadar behresi olmadığını gösterdiği gibi ümuri siyasiyede kudret ibraz edemiyerek devlet ve milletin başını muharebe belâsına sokanların en ileri gelenlerinden, yahud gidenlerinden bulunması da «fününı siyasiye» de malûmatı kâfiye erbabından olmadığını teyid ediyor.

Halil Bey «memleketin daima sakim olan siyasetinde mühim bir rol oynamadığını» beyan ediyorsa da muharebeyi tervic etmesi, siyaset sahnesinde oynadığı pek mühim bir roldür.

---

[1] Baş mabeynci.

[2] Edhem Paşanın cevaben yazdığı tezkirenin sureti.

«Bu gün dahi nail olduğum şu iltifatı cihan derecatı seniyei cenabı veliyyi nimet bi minnete nasıl arzı teşekkür edeceğimi şaşırub heman vazifei zimmeti ubudiyetim olan davatı hayriyei hazreti veliyyi nimeti tekrar alettekrar isali kabulgâhı perverdigâr eyledim. Emrü fermanı hümayun buyrulan kayısılarden henüz residei kemal olanları kiları hümayun içün arzu takdime cesaret eylediğim gibi diğerleri oldukca takdime müsareat olunacağı beyaniyle tezkire... 2 remazan 1300 25 haziran 1299 Edhem»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«خزانة الايام فی تراجم العظام» de «Edhem Paşa, Rusyanın hasmı şedidi idi. Hattâ sadaret mekamına irtikasından evvel, Rusya ile ve Rusyaya yardım etmek isterse bütün Avrupa ile muharebenin vücubundan alelekser bahs ederdi. Lâkin sadaret mekamına geçince bu hususda acele etmeyüb tefekkür, teenni ve dikkat yoluna döndü» deniliyorsa da kaziye, ber akisdir.

Bahsi mahsusasında söylendiği vech ile protokol reddiyesindeki şiddetin tahfifini ve elçi gönderilmesine muhalefet edilmemesini — basiret kârane ve dur endişane, — tavsiye eden Safvet Paşaya karşı Redif ve Mahmud Paşalar gibi cahiller ve hud gâmlar ile ittihad ederek «Hariciye Nazırının sözlerini kabul edemeyiz» diye bağrışmaları «خزانة الايام» da söylenilen «tefekkür, teenni ve dikkat yoluna dönmediğini, bilakis o yoldan pek çok uzaklaşdığını isbat etmekdedir.

Hersekli Arif Hikmet[1] le Deli Hikmet[1], Yeni kapu meyhanelerinden birinde idarei akdah etdikleri esnada idarei devletden dem urarak vükelânın hecvine dair müştereken yazdıkları muhammesde — o sırada mekamı sadaretde bulunan — Edhem Paşa hakkında

«Böyle bir günde olub sadr nişin
Deli Corci gibi mürteddü mühin
Bundan it hali kıyasü tahmin
Gerçi Server [2] ise de bir hud biyn
... ka nisbetle ... zek anberdir»

demişlerdir.

Son derece asabi, hadid, mütehevvir ve aslen Rum olduğiçün — her kese bir ad takmakdan zevk alan alaycılar tarafından — «Deli Corci» [3] lâkabiyle yad edilen Edhem Paşanın öyle karışık bir zamanda mesnedi sadarete getirilmesi, — ümuri devlete aklı erenlerce — hüsni telâkki olunmamışdı.

Haricî ve dahilî bütün mesalihin mercii olan o mu'tena mesnedde, bilhassa o muhataralı demlerde dekayıkı siyasiyeye bihakkın vâkıf, ümuri hariciyede daha tecribekâr, daha mutedil ve umumun teveccühüne mazhar, bir zatı basiret şiarın bulunması arzu olunuyordu.

[1] Tercemei halleri «Son Asır Türk Şairleri» isimli eserimde mündericdir. S. 632, 639

[2] İkişer def'a hariciye, nafia nezaretlerinde ve Şûrayi Devlet riyasetinde ve birer def'a dahiliye nezaretiyle âyan riyasetinde bulunmuş olan Server Paşadır.

[3] O devirde başı boş sokaklarda dolaşır, ağzına geleni söyler, her kese her şeye kızar, şuuru muhtel «Deli Corci» namında bir şahıs varmış.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Avrupada tahsil ve terbiye görmüş, erbabı fen ve marifetden olan Edhem Paşa şair Hikmetlerin dedikleri gibi «mürteddü mühin» değil, dine riayetkâr, devlet ve millete sadık, afif ve namuslu bir zat olduğu erbabı insaf tarafından teslim olunmakdadır.

Hattâ Said Paşa — kabinesinde dahiliye nazırı bulunan — o zatdan bilmünasebe bana bahs ederken «vükelânın mütedeyyin olanlarından idi. Remezanda saim olurdu» demişdi. Bu sebeblerle «mürteddü mühin» ta'biri — hakikate iktiran etmeyen — tefevvühatı şaireneden olduğiçün nazarı itibara alınmağa lâyık değildir.

«Berlinden mektub» unvaniyle «Vakıt» [1] gazetesine derc olunan bir mektubda

Prens Bismark, Prusya parlamentosu rüesa ve âzasından bazılarını taama davet etdiği sırada şark meselesinden ve sadaretin tebeddülünden bahs edüb Edhem Paşanın «Avrupa maarifine âşına ve ahlâkı memduha ile mütehallik olduğu cihetle memlekete mucibi şeref olabileceğini» söylediği, sadarete ta'yini, Berlinde tahsin olunduğu, Berlinde sefirliği uzun müddet devam etmemişse de hüsni teveccühe nail olub selefi Aristaki Bey gibi bir takım debdebeyi ve malâya'niyi sevmediğinden pek çok def'a iki oğlu ile beraber sanayi ve maarif mahallerini ziyaret eyledikleri, «fünunı şettade malûmatı erbabı maarif tarafından pesend» olunduğu ve «etvarı müstahsenesi serayi imparatoride dahi mazharı riayet» olduğu beyan edilmişdir.

Bismark gibi nüfuzı nazar erbabından olan büyük bir diplomatın bile «ahlâkı memduha ile mütehallik olduğunu ve memlekete mucibi şeref olabileceğini» söylediği bir âdemin «memlekete mucibi şeref» olmasa da her halde —iki hoş ser şairin tavsifi gibi — «mürtedü mühin» de olmayacağı şübhesizdir.

Mekamı sadaretde müveffak olamaması, bilhassa Safvet Paşa gibi — hal ve istikbali takdire muktedir — değerli bir diplomata uymayub da yine o iki şairin, yine o muhammesde

«İrtikâb ile redifü Mahmud [1]
Etdiler devleti mahvü nabud»

dedikleri — siyaset ve kiyasetden mahrum — iki lâfzene tâbi olarak muharebeyl tervic ve ta'cil etmesi «mühin» liğinden değil, siyasiyatda —lüzumı kadar— nasibi olmadığından ve atiyi görmek kudretini ihraz edemediğinden mütevelliddir denilse hakikatden tebaud edilmiş olmaz.

[1] 12 safer 1294

[1] Fethi Paşa zade damad.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Fekat — tahsili iktizasınca — nafia işlerinde mahir ve müveffak olan bir zatden siyasî mes'elelerde de — sureti mutlakada — meharet ve müveffakiyet beklemek doğru bir şey değildir.

§

Tebsıra — bu, böyle olmakla beraber en büyük emanet olan ümuri ibadı ehil olmıyanlara tefviz edenler, Maddeten ve ma'nen ne kadar mes'ul iseler — ehil olmadıkları halde teklif olunan ümuri kabul edenlere de o kadar mes'uliyet terettüb eder.

Ehli insaf, ifa edebileceğinden temamiyle emin olduğu hidmetleri kabul eder. Muhtelif sebeblerle beceremiyeceğine kanaat hâsıl etdiği işleri de yüklenmekden ictinab eder. Zira emanetin ehli olmadığını bildiği halde kabul eden emanete hıyanet etmiş olur.

Emanete hıyanet ise insanı dünya ve ukbada azabı azime giriftar eder. [1]

§

[illegible] da bahs olunan «tefekkür, teenni ve dikkat yolundan» — hasbelmizac ihtiyarı olmıyarak — uzak dolaşdığına aşağıdaki fıkra da şehadet eder.

Uzun müddet İngilterenin İstanbul sefareti ikinci tercemanlığında bulunmuş olan Marnicden menkuldür:

Muharebenin bidayetinde baş tercemanlık vazifesini vekâleten ifa eden ikinci terceman, bir gece sadrı zeman Edhem Paşanın konağına giderek İngiltere devletinin, Rusya devletine ilânı harb eylediğini tebliğ eder.

Sadrı âzam derhal seraya koşub padişahı uyandırtır, keyfiyeti arz eyler. Padişah, bittabi mesrur olarak teşekkür etmek üzere yaverlerinden birini sefarethaneye gönderir. Yaver, padişahın teşekkürüni tebliğ edince sefir, hayret içinde kalır, harb ilânından asla malûmatı olmadığını söyler. Tercemanı aratdırır, bulduramaz. Tercemanın çıldırub böyle bir mes'ele uydurduğu ertesi sabah anlaşılır. [1]

---

[1] Resuli Ekrem عليه السلام efendimiz «اذا وسد الامر الى غير اهله فانتظروا الساعه» buyurdular ki «İş, ehli olmayana tefviz olundukda kıyamete intizar ediniz» demekdir.

[2] Nakili merhum Ali Füad Beydir.

Hâdiseyi duyan ve «Deli Corci» lâkabını göz önüne alan o devrin coşkun şairleri, belki şöyle demişlerdir:

«Bir deli, bir deliyi aldatdı — Aldanan koşdu gece hâkane
Uykudan sür'at ile kaldırtdı — Müjde verdi o şehi hayrane
Sevinüb yaverini koşdurdu — İngiliz elçisine şükrane
Elçinin şaşdığını gördükde — Kaçdı yaver, binerek hayvane
Bâbı âliye de aks etdikde — Hâdise geldi garib erkâne
Yakışır mı deliye aldanmak — Bu kadar aklı ile sultane
Dediler aklı olanlar birden
Sadrı divan olamaz divane»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Devletin düşmenine bağteten ilânı harb etmek gibi fevkalâde mühim bir hâdiseyi, — İngiliz tebeasından birine aid âdi bir iş gibi — sefaretin ikinci tercemanı vesatetiyle tebliğ etdirmek usule muvafık olmadığını ve — devletin hayatına tealluk eden — bu hâdiseyi hariciye nazırına, yahud sadrı âzama bizzat sefirin haber vermesi lâzım geleceğini Edhem Paşa, düşünmiyerek ve mes'eleyi tedkik ve tevsika lüzum görmiyerek tercemanın — bir senede istinad etmeyen — kavli mücerredine aldanmak ve gece yarısı kemali helecan ve heyecan ile saraye koşarak padişahı uykudan kaldırtub arz etmek derecesinde gösterdiği hiffet, inanılmayacak derecede garib ve garabeti nisbetinde müstehakkı ta'yib bir keyfiyetdir ki paşanın

«İtimad eyleme pek sâmiaya, bâsıraya [1]
Olur anlar da niçe sehvü hataye mazhar
İki hassiyet eder batılu hakkı temyiz
Biri tedkiki haberdir, biri tamiki nazar»

hakikatinden haberi olmadığını göşteriyor.

Hiç bir şeye, hiç bir kimseye inanmadığı halde inanır gibi görünen padişah, vekili mutlakulinanının [2] tebşirine aldanub teşekkür için nısfülleylde sefire yaver gönderdiğiçün garabetde vekili garibini tanzir etmişdir.

Bir tercemanın verdiği haberi, hakikatı mahza hükmüne koyacak mertebede ahvali âlemden ve dekayıkı ümurdan gafil olan sade dil bir sadrı âzamı bu vak'adan sonra mekamda tutmamak, hükümdarlığa terettüb eden bir vazife idi.

Ne faideki uykudan kaldırılan padişah da, uyku sersemliğiyle, yahud müjdenin verdiği neşve ile olacak ki gafletde vekiliyle hem hal olduğunu müahhâren anladığından azlinde bilmecburiye ığmaz eyledi.

§

Harb esnasında Edhem Paşanın riyasetinde Namık, Riza, Dahiliye Nazırı Cevdet, Maliye Nazırı Yusüf ve Rüsumat Emini Sadık Paşalardan ve ümerayı askeriyeden mürekkeb olarak babı ser askeride meclisi askeri toplanırdı. [3]

O vakit sadaret mektubî kalemi hülefasından ve bu meclisin zabıt kâtiblerinden olan Pertev Paşanın torunu Aziz Bey dedi ki:

[1] Kıt'a Namık Kemal merhumundur. Bu mısra, şu şekilde de görülmüşdür:
«Olma mağrur o kadar samia vü basırana»

[2] مطلق العنان

[3] Said Paşa «Hâtırat»ında bu meclisden bahs ederek «eğer ümerayi askeriyeden gayri zevatın meclisi askeriye iltihakına, yahud öyle bir meclisin esası teşekkülüne itiraz olunur ise bu itiraz, ol hengâmda sadaretde bulunan ve meclisi askeriye dahi riyaset etmiş olan zatlere irad olunabilir» diyor. [Cild 2 kısım 2 sahife 345]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Meclis, remezanda iftardan sonra ictima etdiğinden vazifemi ifa etmek üzere bir akşam dairei askeriyeye gitdiğimde hademe, yangın kulesinde iftar edileceğinden paşaların orada bulunduklarını söylediler. Kuleye gitdim. Merdivenlere fenerler dizilmişdi. Paşalar, kulenin köşkünde oturuyorlardı. Düşmen, burnumuzun dibinde iken bu zatlerin — gönül eğlendirircesine — kulede iftar etmek gibi hiffet kârane hareketlerinden son derece müteessir olarak vazifemi ifadan vaz geçdim, derhal döndüm.»

Aziz Bey, yalan söyler takımdan olmadığıçün sözünü hakikat olarak kabul etmek icab eder.

Onun dediği gibi «düşmen burnumuzun dibinde iken» kulede iftar âlemi tertib eylemek, belki düşmeni tepeden terassud edüb tepelemek içündür! Yahud

«İhtilâfatiyle oğraşmakda dehrin zevk yok
Zevk anın mirsadı ibretden temaşasındadır»

hikmetine tevfikı hareket etmek maksadına mebnidir!

Hasmı bi eman, devlet ve milletin boğazını sıkub canını almağa oğraşdığı öyle korkunc bir zemanda değil, vatanın saadet ve selâmetde bulunduğu eyamı safada bile istiğrab ve ıtabı davet edecek suretde — iftar etmek içün — yangın kulesine çıkmağa benzer, niçe çıkmaz yollara sapılmış, niçe yolsuz hal ve kalde bulunulmuş olmasıdır ki devletin bir deha doğru yola giremiyecek, bir deha doğrulamayacak derecede belini bükmüş, dişini sökmüşdür.

Edhem Paşa, ağır başlı, hile ve hud'adan masun ve safveti kalbe malik ciddi bir zat olduğundan, kulede iftar etmek gibi hoppa ve zübbe eşhası sebüksere yakışan bir münasebetsizliği, belki arkadaşlarından birinin teklif ve teşviki ile ihtiyar etmişdir. Lâkin bu teklif ve teşvik, kendini hiç bir vech ile mazur ad etdiremez.

§

Dahiliye Nezaretine tâyin olunduğu esnada Telgraf ve Posta Nazırı İzzet Efendi «Müsteşar Celâl Beyin azliyle yerine virgu emaneti meclisi reisi Süreyya Beyin tâyinini inha ederseniz kayın pederi baş mabeynci Osman Bey memnun olur, zatı devletinizi himaye eder» demiş.

Paşa, bu ihtarı hayır hahaneyi! işidince —biraz düşünmek lüzumunu bile düşünmeyüb — derhal mekamı sadarete tezkire yazmış, arz olunmuş, irade çıkmamış. Bir gün huzurda bulunub — ber mutad — iltifata nail olurken tam sırasıdır diye sadaretin arz tezkiresini müekkid bir ariza takdim eder. Pek nazük, fekat o nisbetde hadid olan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sultan Abdülhamid, arizayi kemali nezaketle alub okudukdan sonra feveran ederek «be herif, bir takım erbabı namusu bana gücendirmekden eline ne geçer? Süreyyanın nè... olduğunu ben bilmez miyim» diye tekdir etmişdir.

Celâl Bey, ümuri devlete vâkıf kudemayı ricalden ve erbabı namusdan olduğuiçün — muhik bir sebeb yokken — azl edüb de muğber ve mağdur etmekden sakınmakda padişah, ne kadar haklı ise «ne... olduğunu ben bilmez miyim» dediği zatı pek az zeman sonra «ser kâtibi âlelmeratibi şehriyari» yapmasına da Edhem Paşanın ne söylese hakkı vardır. [1]

§

İzzet Efendinin kallaşane ihtarını heman kabul ve icrasına şitab etdiği halde maiyetindeki büyük memurlar, bir iş teklif, yahud erbabı mesalih bir şey taleb etse yerinden fırlayarak yüksek sesle «yapamam efendim, yapamam efendim» teranesiyle odanın kapusuna koşduğu ve geri dönüb sandalyesine oturunca tabii hale avdet ederek söylenilen şeyi kabul etdiği maiyetinde bulunan zevatdan işidilmişdir.

Ahlâkının kötülüğünden değil, asabiliğinin şiddetinden dolayı — hikmeti hükûmete ve usuli idareye muhalif olarak — gösterdiği bazı na hoş muameleler, memurların ve erbabı müracaatın infial ve inkisarını intac etdiği gibi ehibbayı kadimesi hakkında da şeraiti hukuka münafi hareketlerde bulunması, onlarca badii teessür olmuşdur.

Safvet Paşa — Hariciye Nezaretinden azlini müteakıben — Berlin Sefiri Sadullah Paşaya yazdığı hususi mektublardan birinde[2] Edhem Paşadan şikâyet ediyor»

Oğlu Refet Bey hakkındaki tezvirin aslu esası olmadığını arz ile padişahın şübhesini izaleye himmet etmek, mekamı sadarete aid bir vazife iken bunca senelik hukuk ve ülfete, ba husus sadarete tâyininden beri gösterdiği hulûs ve istikamete asla riayet etmiyerek oğlu hakkındaki tezviri tasdik eder gibi davrandıkdan başka kendinin Hariciye Nezaretinden azlini arz etdiği sırada «hukuku saltanatı seniyeyi muhafazaya muktedir bir zatın vücudüne lüzum göründüğünü» beyan eylediğinden dolayı da münkesir olduğu bu zatın meclisinde bulunmak kabil olamıyacağından yeni memuriyetinden [Nafia Nezaretinden] istifa etdiğini söyliyor.

[1] Süreyya Paşa, mabeyin baş kâtiblerinin liyakatlilerindendir. Kudreti kalemiyeye malik ve ümuri devlete vâkıf olduğundan vazifesini senelerce hüsni idare etmişdir. Padişahın sözü, ehliyetine aid değildir.

[2] Bu mektub, Safvet Paşanın tercemei haline aynen dere olunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hukuku kadimeye riayet etmemesi ve o devrin hariciye nazırlariyle nezaret namzedlerinin en değerlisi ve devletin sadıkı olan Safvet Paşanın hukuku saltanatı muhafazaya muktedir olmadığını ima etmesi, Edhem Paşa için büyük bir kusurdur.

Çünki hukuka riayet — insaniyetin icab etdiği — bir borcdur. Hukuka riayet etmeyenler, hakka hiyanet etmiş olurlar. Bir âdemin — âmmece müsellem olan — ehliyet ve sadakatini bir sebeble inkâr edenler ise yalnız o âdeme değil, ehliyet ve sadakate karşı da irtikâbi cinayet etmiş olurlar.

Şübhe yokdur ki mahlûkun hakkını tanımayan, halikin hakkını da tanımaz. Halik — isterse — kendi hakkını afv eder, Fekat mahlûkun hakkını afv etmez. Hakkın adlü ihsanına lâyik olan da budur.

§

Edhem Paşa, — Safvet Paşanın yerine — Hariciye Nezaretine tâyin edilen Arifî Paşayı da «âlemi cünun, âlemi cünun» diyerek on beş günde ne suretle istifaye mecbur etdiği, onun tercemei hâlinde görülür.

§

Namık Kemal Bey, Rodos mutasarrıflığında bulunduğu esnada babası Mustafa Âsım Beye yazdığı 6 ağustos 1301 tarihli mektubda «... Dahiliye Nazırı [Edhem Paşa] hazretlerinin muamelâtı, insanı sahihan bizar ediyor. § Cevdet Paşanın rivayetine göre danesi ellişer kuruşa satılmış olan Sakız kölelerinden gelme ve Hüsrev Paşa dairei edeb ve terbiyesinden yetişme değilim ki memur namına bir sancağın başına belâ olub durayım. Paşa ise beni kırmak için sancağı batırmakdan kat'an çekinmiyor. Vallahi infiali hümayundan korkmasam Dahiliye Nezaretinin dairei salâhiyetinden çıkmak için memuriyetimin bir adliye müfettişliğine tahvilini istirham edeceğim. Merhamet buyurunuz da bana bir akıl öğretiniz.»
Diyor.

§

İnce nükteleri ve mânalı sözleri ile meşhur olan eski belediye daireleri müdirlerinden Manas Efendi, açıkda kaldığı bir zemanda bir memuriyete tâyini için şehr emanetine verdiği arzıhallerden bir faide hâsıl olmaması üzerine — emanetin mercii olan — Dahiliye Nezaretine müracaata karar verir. Nazır Edhem Paşaya derdini anlatmağa başlayınca Paşa «dinleyemem, dinleyemem. Pullu arzıhal ver» der.

Manas, matlabını şifahen ifade ederse daha müessir olacağı zannında bulunduğundan «tahriren arz olunacak uzun sözüm yok. Müsaade

TARIHVEMEDENIYET.ORG

buyurunuz, istirhamımı gayet kısa olarak ifade edeyim» demesi üzerine paşa, galeyan edüb «pulsuz ifade de dinleyemem» diye bağrır. Manas odadan çıkar. Kırk paralık bir arzıhal pulu alub dilinin ucuna yapışdırır. Tekrar nazırın odasına dalar ve yanına yaklaşır. Dışarıya çıkardığı ucu pullu dilinin döndüğü mertebede derdini ifade etmeğe başlar. Paşa da — hayretle karışık ciddi bir tavırla — dinler.

§

Edhem Paşa, iffet ve istikameti ve vezaifi resmiyedeki gayret ve ciddiyeti sebebleriyle Yusüf Kâmil Paşa tarafından riayet gördüğünden ve kendi gibi afif bir âdem olduğundan babam Mehmed Emin Paşa hakkında daima meveddet gösterirdir.

İnkılâbı zeman ile esbabı maişetin azalması — efradı çok olan — ailenin iaşesini müşkilâta düşürmesiyle taşra memuriyetini ihtiyare mecburiyet hâsıl olduğundan babam, eski kalem arkadaşlarından Sadrı âzam Said Paşa ile Dahiliye Nazırı Edhem Paşalara müracaat etmişdi.

Edhem Paşa, Kâmil Paşayı bir çok senadan sonza عظمة من الملوك olan öyle bir veziri nadirülemsalin evlâdı mesabesinde bulunan sizin gibi liyakatli ve namuslu bir zatın maişetce sıkıntıya oğrrmasına pek ziyade teessüf etdim. Ne vakit arzu ederseniz bana geliniz. İnşaallah kariben münasib bir vilâyete gönderirirz » diye tatyib eder.

Aradan epey zeman geçer, bir şey zuhur etmez. Said Paşanın ihtariyle babam tekrar ziyaret etdiği sırada Edhem Paşa bir defter cıkarub münderecâtını asabî bir sesle okuyarak «anlaşıldı ya, Rumelide, Anadoluda, ve Arabistanda şu kadar vilâyet, şu kadar sancak, şu kadar kaza, şu kadar nahiye var, bunların hiç biri açık değil» der, defteri kapatub aldığı yere koyar.

Gösterdiği iltifat ve mehabbet ile te'lif kabul etmiyen bu garib muameleden mütehayyir ve müteessir olan babam «müsaade buyurursanız kısa bir fıkra arz edeyim. Bir genc, okumaz yazmaz, bir iş tutmaz, başı boş gezer. Babası,bir düziye nasihat eder, tehdid eder, bir dürlü yola getiremez. Son def'a olarak bir kerre daha nasihata karar verir. Bir gün evin bağçesinde nasihate başlayınca oğlu, gözlerini yere dikerek kemali dikkatle dinler. Âdemceğiz «sözlerim tesir etdi ki deryayi tefekküre daldı» diye sevinir, söze nihayet verir. Mahdum bey, başını kaldırarak «baba, şu delikden çıkub bu deliğe giren karıncaları saydım, tam 397 dane» der. Bunun gibi ben, zatı devletinizden vilâyetlerin, sancakların adedini öğrenmeğe gelmedim. Memuriyet istemeğe geldim. Emin olunuz, bir deha gelmem» der, odadan çıkar. [1]

[1] Edhem Paşa, keyfiyeti hikâye etmesi üzerine kendini münasib sözleale teskin eylediğini Said Paşa, gülerek babama söylemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Edhem Paşa, fıtraten iyi âdem olduğundan kimseye fenalık etmek istemezdi. Lâkin fartı asabiyet, kendini harekâtına hâkim etmediğinden birden bire feveran eder, sonra hali tabiiye gelirdi. Haline vakıf olanlar, çok def'a tahammül ederlerse de bazan tahammülleri yanardı.

Maceradan bir müddet sonra babam — rüyade bile görmediği — Kozan sancağı mutasarrıflığını bizzarure kabul etdikden sonra — sadrı âzamın ve Galib Beyin[1] ısrarları üzerine— Babı Âlide görüşdüklerinde Edhem Paşanın gösterdiği hürmet ve meveddeti görenler ve söylediği müşfikane sözleri işidenler, evvelki Edhem Paşa olmadığına elbette hükm ederlerdi.

§

Garbde tahsil görmüş, esaslı malûmat ile mücehhez, ba husus vazifesinde mukdim bir zat olduğu halde — mükerreren söylendiği üzere — tabiatinin ilcaatı tabiiyesinden olan şiddeti teessür, sürati infial, hiddet ve tehevvür, itidal ve sükûndan mahrumiyet, kendinden istifadeye mâni olmuşdur.

İşte bu sebeblerle «Deli Corci» lakabiyle yad olunan o zat, mekamı sadaretde bulunduğu esnada Meclisi Meb'usan reisi olan ve — bazı garib hallerinden dolayı — «Deli» namı verilen Ahmed Vefik Paşanın hususi kitabetini ifa eden Esbak Paris Sefiri Münir Bey, [Paşa] nakl ederdi:

«Bazı mühim ve müstacel meseleler içün Ahmed Vefik Paşa, beni Edhem Paşaya gönderdikce «git, o deliye şöyle söyle» derdi. Babı âliye, yahud konağına gider, münasib lisanla söylerdim. Edhem Paşa, dinlediği sözlere kızarak «git, o deliye böyle söyle» diye beni iade ederdi.

Bir gün Vefik Paşa, mekamı sadaretden gelen bir tezkireyi okuyub fevkalâde hiddetlendi. Pek ağır sözler söyliyerek «git, bu sözlerimi o deliye temamiyle söyle» dedi. Heman Babı âliye gitdim. Tebliğine memur olduğum sözlerin ağırlığından ürkerek sadrı âzama söylemeğe cesaret edemedim. Dahiliye Nazırı Cevdet Paşaya gidüb tavassutunu reca etdim. «Ben de ona gitmek üzere idim. Gel, beraber gidelim» dedi, gitdik.

Cevdet Paşa «Ahmed Vefik Paşa bendeniz, şöyle bir recada bulunuyormuş» mukaddimesiyle meseleyi anlatmağa başlar başlamaz Ed-

[1] Birbirlerini kardeş gibi sevdiklerinden Edhem Paşanın oğlu Galip Bey, babamın muamelei muhikkasından ziyade babasının muamelei gayrı lâyıkasından sıkılarak «peder paşa, ikindi üstleri sinirlenir, hiddetlenir, gayri ihtiyari olan bu halini bildiğimiz içün işitdiğimiz sözlerden, gördüğümüz muamelelerden biz müteessir olmayız, reca ederim siz de olmayınız. Kendini mazur görünüz. Sabahları, yahud ta'til günleri yalıya gelıniz. Baba oğul gibi görüşünüz» demişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hem Pâşa, tehevvüri mücessem kesilerek «be âdem, bu çocukdur, işitdiğini düşünmeden söyler. Fekat sen ak sakalınla o delinin saçmalarını nasıl söyliyorsun» diye bağırmasiyle sözünün sonunu dinlemeden savuşdum.»

§

Edhem Paşa, her şeye hiddetlenir, hiddetlenince her sözü söyler, lâkin kendi, başkalarının halü kaline tehammül edemezdi.

Sultan Abdülhamidin, Cevad Paşaya hitaben yazdırdığı mufassal ve mühim tezkirenin yukarıda bilmünasebe nakl olunan kısmında görüldüğü üzere «kaidei diplomasiye tevfiki hareket edemediği yolunda iftirada bulunulduğunu işidüb fevkalâde me'yus» olması ve «bu azviyyatın, telefine sebeb olacağını beyan ederek istifa» etmesi de asabiyet ve teessürünün derecesini ve «azviyyat» ve itirazata tahammül edemediğini gösterir.

Kendini yakından tanıyanlar, son derece asabi olduğu her halinden, her sözünden, oturub kalkışından, hattâ yürüyüşünden anlaşılırdı» derlerdi.

Babamın Kozandan gönderdiği bir mektubu — iş'arı vech ile — bizzat takdim etmek üzere kapu çukadarımızla beraber bir gün Babı âlide Sadrı âzam Said Paşanın gelmesini bekliyorduk. Dış kapudan uzun boylu, yaşlı bir zatın, adeta koşar gibi geldiğini [1] ve oradaki hademenin ve kavaslarla askerlerin hürmetle selâmladıklarını görüb bunun kim olduğunu kapu çukadarından sordum. «Dahiliye Nazırı Edhem Paşa» dedi.

Ben, o vakit gücük bir çocuk idim. Aradan bunca yıllar geçmiş iken — siması değilse de — koşar gibi yürüyüşü hâlâ gözümün önündedir.

*
* *

Edhem Paşanın, Berlin sefiri iken Hariciye Nazırı Safvet Paşaya yazdığı 23 ağustos 1292 tarihli hususi mektubun bir kısmı — tarzı inşasiyle bazı meseleler hakkındaki fikirlerine nümune olmak üzere — aynen derc olundı:

«... her zemandan ziyade şimdi devletimize lâzım olan şey, haddim olmıyarak vükelânın ittifakıdır. Maazallah beyninize tefrika düşer ise yeniden vükelâyi kim intihab ve nasb edecekdir? Yine haddim olmayarak arz ederim ki bu mes'ele dahi pek ağırdır. Bazı rivayete nazaran

[1] Süratle yürümekde ve sair hallerde babasının tam varisi olan Halil Beyin vefatında — teessürle latife karışık olarak — yazdığım tarih menzumesinde şöyle demişdim:
« Öyle sür'atle yürürdü yolda kim kat' ederdi bir saatde yirmi mil»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

beyninizde ittifakı tamme yokmuş. Bazı zevatı celâdetsimata söz anlatılmalı.

Hele takliden bir konstitüsiyon [1] yapılmadığına şu zemanda teşekküz olunur. Avrupada cümlenin efkârı dahi bu merkezdedir. Bize konstitüsiyon değil, entitüsiyon[2] lâzımdır. Bunları teh'yie eylemeli. Şimdiki halde muharebeleri müveffekiyetle bitürelim, cümlesi olur. Fekat heman şimdi olamaz. Bora ve furtınada harab evin çatısını tamire benzer.

Zati alii nezaretpenahilerini kimler zaifülkalb ve kuvvei dafiasız zan etmiş ise büyük hata etmişlerdir. [3] Devlet kuvvetli ve hali muntazam olur ise hariciye nazırı bulunan zat dahi ileru giderek ziyade kuvvetli söyliyebilür.

Eğer Kılık limanını sed etdiği içün hakikaten Avusturyaya i'lânı harb etmeğe muktedir olarak sefaini harbiye irsaline karar veriliyor ise İngiltere devletinin pek çok def'a sairlerine tutduğu lisan gibi biz de beyanı hal ile Avusturyayi ihafe edebilürüz. İbtida kuvvei dafia devletde olmalıdır.»[3]

---

[1] Constitution.

[2] İnstitution.

[3] Sefir iken böyle der. «Veziri maali semir» iken «hukuku saltanatı muhafazaya muktedir» olmadışını söyler, azl etdirir.

Biz de şöyle mi diyelim:

«Peşrev olmaz zurnada Ne çıkarsa bahtına!»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

AHMED HAMDİ PAŞA

Amed Hamdi Paşa, Sadrı esbak Hüsrev Paşanın kethüdası, sadrı esbak melek Ahmed Paşa ahfadından Yahya Beyin[1] oğludur, 1826 [1242 H.] de İstanbulda doğdu.

1841 [1257 H.] de Babı âlide eski kethuda kalemine, bir buçuk sene sonra sadaret mektubi kalemine girdi.

Efadılı ulemadan Şeyhülislâm Meşreb zade Ârif Efendiye damad oldu.

1844 [remezan 1260]de hocalık, daha sonra rabia rütbeleri verildi. 1847 [1263 H.] de Dârı şurayı askerî maiyetine memur oldu. 1851 [rebiulâhir 1267] de sâlise rütbesi tevcih kılındı. Dârı şurayı askerî baş kitabeti muavinliğine, bir müddet sonra ser asker mektubculuğu muavinliğine ta'yin edildi. Saniye sınıfı mütemayizi ve ulâ sınıfı sanisi rütbelerini ihraz eyledi.

1861 [23 receb 1277] de Dârı şurayı askerî baş kitabetine, 1862 [15 remezan 1278] de Dârı şura âzalığına, 1863 [muharrem 1280]de Dârı şura harbiye dairesi baş kitabeti muvakkatesine, 1868 [13 rebiulâhir 1285] de ulâ sınıfı evveli rütbesi ve « 10000 » guruş maaş ile Divanı ahkâmı adliye âzalığına ta'yin olundu. Bir müddet hukuk dairesi reiyaseti vekâletinde bulundu. 1868 [25 cümadelâhire 1285] de rütbei bâlâ ile evkâfı hümayun nezaretine nasb edildi.

Tezkirei ma'ruzanın sureti

«Evkafı hümayun nezaretinde bulunan semahatlû Tevhid Efendi hazretleri, sayei ihsan vayei hazreti mülûkânede hanesinde ikamet ve devamı ömrü şevketi cenabı cihanbaniye hasrı nüfus(!) etmek emelinde bulunduğundan kendusına «5000» kuruş ma'zuliyet maaşı tahsisiyle is'afı mes'uli ve yerine muahharan dârı şûrayı askeriden divanı ahkâmı adliye âzalığına nakl olunan ve ezher cihet ehliyet ve kifayeti malûm olan saadetlû Hamdi Bey Efendi hazretlerinin rütbei bâlâ ve «20000» kuruş maaş ile Evkaf Nazırı nasb olunması münasib gibi mütalâa olunmuş ise de ol babda her ne vech ile emrü fermanı isabet beyanı hazreti şehinşahi müteallik ve şeref sudur buyrulur ise muktezayı münifinin icrasına mübaderet olunacağı beyanile tezkire... 24 cümadelâhire 1285 M[2] »

Nezareti esnasında müteaddid cami, medrese, mekteb ve sair âsarı hayriye ta'mir olundu.

[1] 1811 (3 Şevval 1257) de vefat etdi. Eyub kabristanına defn olundu. ceddi melek Ahmed Paşa gibi Hüsrev Paşa da âbaza dır. Kethudalığın hem cinslikden ileri geldiği zan olunsa hakikate uyarmı, bilemem.

[2] Âli Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1869 [16 muharrem 1286] da ser asker müsteşarlığına ta'yin kılındı [1] ve müteakiben ikinci rütbe osmani nişanı verildi.

1871 [29 rebiulevvel 1288] de — Âli Paşanın sadaretinde — rütbei vezaretle Maliye nezaretine nasb edildi.

Re'sen sadır olan iradei seniyyeyi mübelliğ mabeyin baş kitabetinin tezkiresi sureti

«Maliye Nazırı devletlû Rüşdi Paşa hazretlerinin Nafia Nezaretine tahvili memuriyeti cihetiyle münhal olan Maliye Nezaretine müsteşarı hazreti ser askeri utufetlû Hamdi Bey Efendi ve hazinei hassai şahane nezaretine dahi kethudayı mehdi ulyayı saltanatı seniye utufetlû Ferid Efendi hazeratının uhdelerine rütbei samiyei vüzeret ve müşiri tevcihiyle icrayı memuriyetleri ve Maliye ve Nafia Nezaret'eriyle müşarün ileyh Ferid Paşadan kalan cem'an bir yük yirmi beş bin kuruş maaşdan yetmiş beş bin kuruşunun Maliye ve«40000» kuruşunun Nafia Nezaretleri maaşı olmak üzere müşarün ileyhimaya ve «10000» kuruşunun dahi ma'zuliyet maaşı olarak Nafia Nezaretinden münfasıl devletlû Davud Paşa hazretlerine tahsisiyle Maliye Nezaretine muhassas malûmülmikdar tayinatın dahi hazine mande edilmesi şeref sünuh ve sudur buyrulan emrü fermanı lütuf beyanı cenabı cihanbani muktezayı celilinden bulunmuş olmağla olbabda.,. 29 rebiulevvel 1288 M»

Mahmud Nedim Paşa, mekamı sadarete geldikden on beş gün sonra rüsumat emanetine ta'yinini arz etdi.

Kendi kalemiyle yazdığı tezkirenin sureti

Emrü fermanı ihsan beyanı hazreti şehinşahî muktezayı münifi üzere [2] devletlû Sadık Paşa hazretleri bu kerre Derseadete vâsıl olduğundan müşarün ileyh hazretlerinin kararı [2] merhamet âsarı cenabı cihanbani üzere [2] Maliye Nezareti celilesine ve dev-

[1] Hüseyin Avni Paşa ser asker olunca — darı şûrayı askerî reisi iken liyakatini takdir etdiğinden — müsteşarlığına almak arzusunda bulunub Hamdi Bey ise vükelâlıkdan müsteşarlığa inmeği bittabi hoş görmediğinden Avni Paşa, maaşına «10000» kuruş zam ile müsteşarlığa tâyin etdirdiğini merhum Ali Füad Bey «Ricali Mühimmei Siyasiye» de söyliyor.

§

Hamdi Paşanın tercemei halinin velâdetinden vefâtına kadar olan kısmı —ser asker müsteşarlığına aid fıkra müstesna olarak— evkaf nazırlarının tercemei hallerini ihtiva eden ve yirmi yedi sene evvel basılan eserimden «Ahmed Hamdi Paşa» başlıklı bir kitaba ve paşanın o eserdeki resmi[*]de beraber olarak aktarma edilüb mehaz gösterilmemiş, yalnız kitabın bir yerinde Hamdi Paşa hakkındaki mütalâamın nakli sırasında benim eserimden alındığı beyan edilmişdir.

Nakl, tarihde zaruridir. Fekat hangi eserden nakl olunduğunu göstererek o eser sahibinin hakkını muhafaza etmek, nâkil içün vecibedir. Hakkı tanıyanlar, bu vecibeyi ifa ederler. Hakkı tanımayanlar, vecibeyi değil, farizaya da riayet etmezler.

[*] Hamdi Paşa Suriye valisi iken mektubcu Zirver Paşa zade Behaüddin beye ihda etdiği bu resmiu kopyasını Behaüddin bey bana vermişdi.

[2] Sadaret aklamında yetişüb mektubculuk, amedcilik, beylikcilik ve müsteşarlık gibi Babı âlinin en büyük mekamlarını ihraz ve ümuru tahririyede gûya kesbi ihtisas eden

TARIHVEMEDENIYET.ORG

letlû Hamdi Paşa hazretlerinin Rüsumat Emanetine sureti icrayı memuriyetleri hakkında dahi her ne vech ile emrü fermanı hazreti hilâfet penahi şeref bahşayı sünuh ve sudur buyrulur ise mahzı hayır ve mes'adet olan hükmi celili ifa olunacağı beyaniyle tezkire...
7 receb 1288 M»

8 receb 1288 de mucibince iradei seniyye sâdır oldu.

Mahmud Nedim Paşanın mecnunane icraatı cümlesinden olarak altı gün sonra 1871 [14 receb 1288] de Aydın valiliğine tahvil edildi ve birinci rütbe mecini nişanı verildi.

1872 [25 rebiulevvel 1289] da Tuna valiliğine ve Şirvani zade Rüşdi Paşanın mesnedi sadarete nasbını müteakıben — ikinci def'a — Maliye nezaretine tayin kılındı.

Tezkirei ma'ruzanın sureti

«Açıkda bulunan Maliye Nezareti celilesine münasib birinin tâyini lâzım geldiğine ve Tuna vilâyeti valisi devletlû Hamdi Paşa hazretlerinin eshabı vukuf ve malûmatdan bulunduğuna mebni müşarünileyhin hidmeti nezarete icrayı memuriyeti hakkında emrü fermanı maali unvanı cenabı cihanbani her ne vech ile müteallik ve şeref sünuh buyrulur ise muktezayı âlisi infaz olunacağı beyaniyle tezkire... 19 safer 1290»

1873 [19 safer 1290] da mucibince iradei seniye sadır oldu.

1873 [cümadelâhire 1290] de birinci rütbe osmani nişaniyle taltif olundu.

Hüseyin Avni Paşanın sadarete tayininden az müddet sonra 1874 [15 muharrem 1291] de azl edildi.

Arz tezkiresinde «Divanı ahkâmı adliye nazırı devletlû Hurşid ve Maliye nazırı devletlû Hamdi Paşalar hazeratının tebdillerine lüzum görünüb» denilerek kendilerine «tensib buyrulacak mikdar mazuliyet maaşı tahsisi» istizan edildi. Onar bin guruş tahsisi hakkında iradei seniye sudur etdi

İdare keyfî ve icraat, istibdada müstenid olunca azle «lüzum göründüğü» söylenir, fekat ne içün lüzum göründüği söylenmez. Söylenilirse keyfî idareye ve müstebiddane icraata halel gelir.

İstibdadı tevlid ve tenmiye eden — hak ve adle âşık ve tehdidini ikaa kâdir — bir sorucu bulunmamasıdır. O, bulunsa mezalime imkân bulunmaz.

İnfisalinden yedi gün sonra 1874 [22 muharrem 1291] de — ikinci def'a — Aydın valiliğine gönderildi.

---

bir sadrı âzamın — amedcilik vazifesini ifa edercesine — bizzat tesvid ve tebyiz etdiği arz tezkiresinde birbirinin ardından iki def'a «üzere» kelimesini kullanması, «kararı cihan bani» gibi Babı âlide işidilmemiş bir tâbir ve «sureti icrayı memuriyetleri» suretinde bir terkib icad etmesi, Mahmud Paşanın ahlâkı, idaresi ve muvazenei akliyesi gibi inşasının da bozuk olduğuna şehadet ediyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tezkirei maruzanın sureti

«Aydın valisi devletlû Süreyya Paşa hazretlerinin lüzumı tebdiline mebni yerine Maliye Nazırı sabık devletlû Hamdi Paşa hazretlerinin nasb ve tâyini hakkında irâdei seniyyei cenabı cihan bani her ne vech ile şeref sunûh ve sudûr buyrulur ise muktezayı celili icra olunacağı beyaniyle tezkire... 22 muharrem 1291»

1875 [20 zilhicce 1291] de Surive valiliğine tahvil olundu. Şamın hevasiyle imtizac edemediğinden 1876 [13 rebiulahir 1293] de istifa etdi.

Suriye valiliğine memur edilen Cevdet Paşa, müteakiben Maarif Nezaretine nasb olunduğundan «hahişleri olduğu halde valilikde bir müddet daha kalmaları» tarafı sadaretden yazıldıysede «mazireti vücudiyesinden» dolayı afvini istid'a eylemesi üzerine valiliğe Ankara valisi Naşid Paşa tâyin kılındı.

Çıkarılacak kavaimi nakdiyeye nezaret etmek üzere 1876 [15 receb 1293] de kavaimi nakdiye komisyonu riyasetine, yirmi gün sonra Şûrayı Devlet âzalığı ile mülkiyè dairesi riyaseti vekâletine, 1876 [6 şaban 1293] de hazinei hassa, 1877 [3 zilkıde 1294] de Dahiliye Nezaretine nasb olundu.

Tezkirei maruzanın sureti

Dahiliye Nezareti celilesi mesalihinin derkâr olan ehemmiyetine ve hazinei hassai şahane nazırı devletlû Hamdi Paşa hazretlerinin ehliyet ve liyakatine mebni müşarünileyhin zikr olunan Dahiliye Nezaretine ve devletlû Cevdet Paşa hazretlerinin vukuf ve malûmatı cihetiyle evkafı hümayun ve devletlû Kemal Paşa hazretlerinin dahi Maarif Nezareti celilelerine tahvil ve icrayı memuriyetleri ve şu halde açılacak olan hazinei hassa Nezareti celilesinin de münasebeti mevki ve maslahata ve muttasıf oldukları dirayet ve revviyete binaen baş kitabet hidmeti celilesi kemakân uhdei aliyelerinde bulunmak üzere zatı samilerine [1] tevcihi ve Ticaret Nezareti ümurının şayanı itina olması hasebiyle kemafissabık Nafia Nezaretinden tefrik olunarak Maarif Nezaretinden infisal edecek olan utufetlû Yusûf Bey Efendi hazretlerinin dahi Ticaret Nazırı nasbı hususlarında her ne vech ile emrü fermanı hümayunı cenabı cihan bani şeref sünuh ve sudûr buyrulur ise mantukı münifinin infazına mübaderet olunacağı beyaniyle tezkire... 3 zilkıde 1294»

«Miratı Hakikat» da beyan edildiği üzere Şibka kol ordusunun esareti ile beraber mütareke kararının istihsal olunamaması ve Rusya ordularının şiddet ve sürat ile taarruza devam etmesi, devleti «mevkii helâke takrib eylediğinden» padişah, vükelâyı Yıldız sarayına celb ile musalehanın inikadına serian bir çare bulunmasını irade etdi.

---

[1] Said Paşa

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Müzakere gece yarısına kadar devam eylediği halde bir karar ittihaz olunamadı. «Mübahase, münakaşa rengini alub avazei heyet, ayyuka çıkmağa başladı.»

Müzakereyi gizli yerden dinleyen padişah, mabeyn feriki Said Paşayı, vükelâye gönderüb müzakerede kaidei münazaraya dikkat edilmesini ihtare mecbur oldu.

Huzzardan bazıları, Rusya devletine müracaatla kan dökülmesinin önü alınması, diğerleri harbde sebat edilmesi re'yinde bulundular. Müdafaada ikdamın lüzumunu âyetler ve hadisler ile teyid eden Şeyhulislâm Kara Halil Efendiye peyrev olanlardan Hamdi Paşa «deaimi saltanatın bekasına hidmet, ancak bu gün içündür. Musalehanın çaresi aranılmakla beraber payi tahtın esbabı muhafazasını istikmale müsareat olunmalıdır. Veliyyi nimetimiz olan Devleti aliyyenin devamı şevketi zımnında hepimiz sarfı hayat etmeliyiz» dedi [1]

Ahvali harbiye ve siyasiyenin gün geçdikce ehemmiyetinin artması, Edhem Paşanın sadaretden infisalini icab etdiğinden ve Hamdi Paşanın — yukarıda bahs olunan meelisde — «izhar eylediği salâbet ve metanet» padişahın takdirini mucib olduğundan meclisin ertesi cuma günü [1878 — 7 muharrem 1295] mekamı sadarete nasb olundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Ahmed Hamdi Paşa

Ahvali hazıranın ehemmiyetine ve tedabiri lâzimenin sürati cereyanı lüzumuna mebni heyeti vükelâmızca başlu bir tebeddüle lüzumu kavi müşahede olunduğuna ve Edhem Paşanın dirayet ve iffeti müsellem ve kendusından ez her cihet hoşnudimiz ber kemal ise de hasbelvücud bir müddet meşagilden hâli kalması iktiza eylediğine binaen hidmeti mühimmei sadaret derkâr olan liyakatiniz ve istikameti efkâr ve ef'aliniz cihetiyle uhdei hamiyetinize tefviz olunmuş ve Dahiliye Nezareti mabeyni hümayunumuz baş kitabetinden münfasıl âyandan Said Paşaya ve hazinei hassa nezareti âyandan Namık Paşaya ve Maliye Nezareti Rüsumat Emini Kâni Paşaya ve Maarif Nezareti Ahmed Vefik Paşaya ve Rüsumat Emaneti Sadık Paşaya ihale olunub Maliye Nazırı sabık Yusüf Paşa hasbelhal ehemmiyeti bedihi olan Trabzon vilâyetine ve Maarif Nezaretinden münfasil Kemal Paşa meclisi âyan âzalığına tâyin kılınmışdır. Beyane hacet olmadığı üzere hali hazır içinde en mühim ve calibi dikkat olan şey, düşmenin taarruzat ve tecavüzatı külliyesi olub muharebei hazıra üzerine ihzar etdiğimiz kuvvet, hasmımızın kuvvetine muadil olduğu ve mebadii harbde galebatı adide istihsal olunduğu halde müahharan görülen netayici gayri marziyenin âzamı esbabı kumandanların bazı hatiyatı eseri olarak gaileuin indifaını müteakiben bu nevi [2] ahvale terettüb edecek muamelatı kauuniyye bir sureti mahsusada bakılacağı derkâr isede hatayayi vakıadan memlekete aid olan

[1] Verilen kararlarla harbin neticeleri «Miratı Hakikat» da mufassalan vazılmış olduğundan burada tekrarına lüzum görülmedi. Arzu edenler, o esere müracaat ederler.

[2] ع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mazar[1] ve hasarı tamir ve müstakbeli temin içün muktezayı dirayetiniz vech ile sair vükelâmızla bilittihad ifayı mesaiyi malânihaye ve devletimizin muhibbi hassı bulunan devletlerin temenniyat ve ihtaratı hayırhahanelerinden ve temamiyeti mülkiye ve istiklâlimize kâfil olacak esbabdan istifade olunması ehassı mekasıdımızdır. Hak Tealâ müveffak buyura. 7 muharrem 1295»

Osmanlı ordularının kat'i mağlubiyete oğraması, düşmenin her dürlü teklifini kabule devleti mecbur etdiğinden mütareke akdi içün Kızanlığa gönderilen Hariciye Nazırı Server ve Hazinei hassa Nazırı Namık Paşaları, Rusya orduları baş kumandanı gran dük Nikola, refakatine alarak Edirneye gitdi. Esası sulh mazbatasını ve mütareke mukavelesini orada imza etdirdi.

Bu mühim mes'ele «Mir'atı Hakikat» da hakikate muvafık olarak mufassalen yazıldıkdan sonra Hamdi Paşanın infisalini intac eden maddelerden bahs olunıyor ki hulâsası şudur:

Edirnede imza olunan mazbata ve mukavele, mühlik şartları havi olduğundan Hamdi Paşa, te'mini istikbal içün tamiri hale çalışılmasını her kesden evvel söyleyüb meclislerde buna dair beyanatda bulunurdu.

Padişah ise zemanı saltanatında memleketin inkısama oğramasından müteellim idi. Bu halin efkârı umumiyede hâsıl etdiği tesirat sebebiyle işidilen sözler ve Sultan Muradı, tarafdarlarının iclâs etdirmek istedikleri hakkındaki rivayetler büsbütün ıztırabını artdırıyordu. Bu sebeble etrafına bir çok asker toplayarak Yıldız kasrında oturuyordu.

Hezimetlerden dolayı halk arasında ve meclisi mebusanda padişahla vükelâ aleyhinde sözler söylenmekde ve Ser asker Reuf, Damad Mahmud, Bahriye Nazırı Said ve Dahiliye Nazırı Said Paşalar hakkında emniyetsizlik gösterilmekde idi.

Hamdi Paşa, mekame geldiği günden beri bu paşaların azlini arz ediyordu.

Serayın harbe müdahalesi hakkında vaki olan isnaddan tebriei zimmete ve vükelâye tahmili mes'uliyete dair padişah tarafından verilen cevablar, şikâyet olunanların malûmları olunca ilkaata başladılar. Sadrı âzamın ifadatına — meb'uslara istinaden — padişahı tehdid mânası verildi. Buna galebe içün ahvali hazıra mes'uliyetinin vükelâye aidiyetini — meb'usan nezdinde — isbat edecek ve padişahı beriüzzimme gösterecek suretde Dahiliye Nazırı Said Paşa bir lâyiha[2]

[1] مضار

[2] Merhum Ali Füad Bey de «Mir'atı hakikat» den naklen «Serveti fünunla neşir eylediği «Ricali mühimmei siyasiye» unvanlı makalelerde bu lâyihadan bahs ederken «Yıldızdan hazinei evraka müdevver evrakın tedkiki sırasında Sultan Abdülhamidin meclisi meb'usane gönderilmek üzere tanzim etdirdiği lâyiha ile Hamdi Paşanın Mahmud Paşaya kaleme aldırmış olduğu arizayı çok teharri etdiğim halde destres olamamış idim. Bu kerre işbu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yazub meclisi meb'usane gönderilmesi tekarrür etdi. Mabeyin baş kâtibi Lebib Efendi, bu lâyiha gönderilirse padişahın hükmü ve vükelânın haysiyeti kalmıyacağından tehirine çare bulunmasını ikinci mabeyinci Osman Beye anlatdı. Padişah, lâyihayı meclisi meb'usane götürmek üzere verdikde Osman Bey evvelâ sadrı âzama gösterilmesini söyledi. Aldığı müsaade üzerine Babı Âliye gitdi. Hamdi Paşa, lâyihayı okuyunca ağlayub envai mahzurat serd etdi. Osman Bey avdetle arzı keyfiyyet etdikde padişah hiddetlendi. Sadrı âzamı getirtdi. Mutalâasını sordukdan sonra lâyihayi ibtal etdi.

Hamdi Paşa, devletin ahvalini ıslah hakkındaki fikrini teşdid ederek «Yldız kasrında tehaffuzi ikamet buyrulmanın zemanı değildir. düşmen payı tahtınıza kadar geldi. Devletiniz tehlükei azîmeye oğradı. Böyle teharrüz ve teterrüs halinden çıkub Beşiktaş serayına nakl ederek tebeai sadıkanızın mehabbetiyle tehaffuza meyli efkâr buyurmalısınız ve tahsisatdan akçe terkiyle idarei maliyece tasarrufı hakiki icrasına yol açmalısınız» mealinde sözler söyledi ve meb'usanca, hareketleri kılü kale bais olan vükelânın azilleri lüzumunu tekrar etdi.

---

lâyihai mühimmenin suretini elde edişim, bu mekalenin tahririle silsilei mekalâte ilavesine bais oldu. Fekat metni lâyihada «Mir'ati hakikat» de beyan olunduğu gibi vükelaye atfı mes'uliyet değil, Sultan Murad tarafdarının azvi tühmet edilmiş olduğu görülmekdedir.» diyor.

Evvelâ şunu söyleyeyim ki evrak «Yıldızdan hazinei evraka müdevver değildir. «Son asır Türk şairleri» isimli eserimde kendi tercemei halimde [C. 12 S. 2210-2212] yazdığım vechile hal'i müteakiben Yıldız serayındaki evrak ve saire, bir takım memurlar tarafından - muhtelif maksadlarla - aranub tarandıkdan sonra padişaha sunulan jurnallar meydana çıkarılmak üzere hareket ordusu kumandanlığı emrine virilmiş ve resmî ve şahsi evrak ve —lâyikiyle ayıklanamıyan— bir kısım jurnallar da-Babı âlide benimle divan dairesi müdiri Nasır ve sadaret evrak odası mümeyyizi Ziya Beylerden teşkil olunan - komisyona gönderilmiş idi. Bir müddet sonra Nasır Beyin tekaüd, ve Ziya Beyin başka daireye memur edilmesi üzerine mekamı sadaret, yalnız benim tedkikatda bulunmamı muvafık gördü.

Tedkik edilen resmî evrak, aid olduğu devaire ve hazinei evraka ve jurnallar da hareket ordusu kumandanlığına verildi. Bütün jurnallarla beraber sandıklar dolusu resmî evrak, Harbiye nazırı Enver Paşanın emriyle bir gece harbiye meydanında yakıldı.

Ali Füad Beyin «lâyihaya ve arizaya destres» olamaması tabiidir. Çünki yakılan resmî evrak arasında bulunması muhtemildir. Sultan Abdülhamid merhumu,en ehemmiyetsiz bir kâğıd parçasını bile mahv etmeyüb sakladığı muhakkakdır.

Evrakın tedkiki bitdikden çok zeman sonra sadaret müsteşarlığına tayin olunan Ali Füad Bey — mütareke esnasında işler azaldığından — hazinei evraka verdiğim vesaikden istifade etmek istediğini bana söyledi. İhtar etdiğim mühim evrakı getirtüb bazılarını istinsah etdi. Bazı vesaikin suretlerini de ben verdim. Bunların yardımı ve benim teşvikim ile bilâhare bir kaç eser yazdı. «Ricali mühimmei siyasiye» de o cümledendir.

Fekat merhum, evvelce devaire verdirdiğim evrakı hiç görmediği gibi hazinei evraka verdirdiklerimi de temamile göremedi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Maruzatını tahriren de ortaya koymak içün bir müsvedde yazılmasını âmedciye [1] emr ederek «Ben, bu maruzatı sevki sadakatle ihtiyar eyledim. Padişahımız, ya icralarına müsaade buyurur, yahud beni azl eder. Şu neticelerin ikisi de maksadıma muvafikdır» dedi.

Padişah, Beşiktaş serayına nakli teklifine, hal'i içün hazırlanmış iğfal mukaddimesi mânasını verdi. Bazı hedaya ile ele aldığı meclisi meb'usan reisi Hasan Fehmi Efendi [Paşa], sadrı âzamın meb'usane isnad etdiği sözleri tekzib etdiğinden azline karar verdi.

Meb'usanın devamı ictimaı, bir mefsedete sebeb olacağı zannı da kuvvetlendiğinden meclisin tatili gibi tehlükeli bir işi ancak Ahmed Vefik Paşanın yapabileceğine kani olub Hamdi Paşanın bir aya baliğ olmayan sadaretine hitam verdi, yerine Vefik Paşayı nasb etdi.[1878-1 safer 1295]

Hamdi Paşanın — hasbessadaka — arz etdiği hususat, padişehın esasen infialini mucib olduğu gibi meb'usları saltanat aleyhine tahrik eylediği ve garazkâr olduğu kanaatini de hâsıl etdiğinden kendi aleyhinde bir fitne ihdas etmesi, yahud o niyetde bulunanlarla birleşmesi ihtimaliyle payı tahtda kalmasını asla tecviz edemedi. Sadaretden azl etdiği gün — memuriyet sureiinde — tebidine müsareat etdi.

1878 [1 safer 1295] de —üçüncü def'a— Aydın valiliğine yolladı.

Re'sen sâdır olan iradei seniyyeyi mübelliğ mabeyin baş kitabetinin tezkiresinin sureti

«Sadrı sabık Übbühetlu Devletlu Hamdi Paşa Hazretlerinin Aydın ve Evkaf nezaretinden münfasıl Devletlu Cevdet Paşa hazretlerinin Suriye ve Şûrayı Devlet Reisi sabıkı devletlu Kadri Paşa hazretlerinin Sivas vilâyeti celilelerine ve Dahiliye nezaretinden infisal eden âyanı kiramdan Devletlu Said Paşa hazretlerinin hazinei hassa nezareti celilesine ve Devletlu Ahmed Rasim Paşa hazretlerinin Şehr emaneti behiyesine ve ayandan Emin Bey efendi hazretlerinin dahi Baş vekâlet müsteşarlığına memuriyetleri şeref sünuh ve sudur buyrulan iradei seniyei mülûkâne iktizayi âlisinden olmağle ol babda... 1 Safer 1295»

1879 [10 safer 1296] ds Bağdad valiliğine tâyin edildi [2] Hicaz valiliğine tahvilini — aşağıdaki telgrafnamelerle — istida etdiğinden Aydın Vilâyetinde ibka olundu.

[1] «Miratı hakikat» ın müellifi Mahmud Celalüddin Paşa,

[2] Yıldız evrakı arasında - tarihi, Padişah tarafından kurşun kalemle yazılmış olan şu verakayı gördüm:

«Viyana sefareti Sadrı esbak Edhem Paşaya. Bağdad vilâyeti Sadrı esbak Mahmud Paşaya. Bağdaddan fekki merbutiyetile Musul vilâyeti Sadrı esbak Hamdi Paşaya[*]. Edirne vilâyeti sadrı esbak Ahmed Vefik Paşaya. Aydın vilâyeti Dahiliye nazırı sabık Server Paşaya. Diyarıbekir vilâyeti Tophane müşiri sabık Reuf Paşaya. Trablusı garb vilâyetinden fekki merbutiyetile Bingazi valiliği sadaret müstaşarı sabık Reuf Beye. Midilli cezıresi

[*] O tarihde Aydın valiliğinde bulunuyor idi. Payitahtdan daha irak bulunması muvafık görülmüş ki valii Irak nasb olunmuş.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Mabeyni Hümayun Baş kitabeti Celilesine

22 Kânuni sani 1294 tarihlu aldığım telgıraſnamei vekâletpenahide Bağdad vilâyeti valiliğinin uhdei acizaneme tevcih buyrulduğu işar buyrulmuşdur. Her nerede bulunsam had ve liyakati acizanemden bin kat ziyade müstağrakı lutfü merhameti olduğum veliyünnimeti biminnetimiz efendimiz hazretlerinin her bir fermanı mülûkânelerinin sür'ati tenfizini akdemi ferizai ubudiyet ad eylediğim ve şu Bağdad memuriyetinin dahi mücerred hakkı acizanemdeki teveccühatı celilei padişahileri âsarı inayet bahşından olduğunu cezm etdiğim derkâr olub şu kadar ki pek çok zemandır arzuyı hıttai Hicaziye kalbi âcizanemde cevelan etmekde olduğuna ve Bağdadın mesafesi ve mevkii haline ise vücudi acizanem gayri mütehammil bulunduğuna binaen huzureyni muazzamda hulusı tam ile davatı hayriyei hazreti veliyünnimete muvazabet ve teşviyei mesalihi hicaziyeye sarfı makdiret eylemek üzere sıdkı memlûkiyetime müsteniden kemali tedarrula Hicaz valiliğine tahvili memuriyetim istirhamında bulunduğumun bir vakti münasibede hakipayi hümayuna arzına himmet buyurulması mercüvdir. İzmirden 23 Kânuni sani 1294 Ahmed Hamdi»

«Teşvikiyede Devletlu Dördüncü Kadın Efendimiz Hazretlerine [1]

Min gayri liyakatin nail olduğum merahim ve eşfakı seniyei hazreti şahane âsarı celilesinden olmak üzere bu def'a Bağdad valiliğine memuriyeti çakeranem vuku bulmuş olduğundan işbu atıfeti seniyenin ifayi teşekküratından aczü ibtihali ubeydanem derkârdır. ancak buraye azimeti bendegânemde hâkipayi ısmetpenahilerine dahi arz ve ifadeye cüret eylediğim vech ile Hicaz vilâyeti valiliğine memur buyrularak Mekkei mükerremede veliyünnimeti biminnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin davatı hayriyei mefruzasiyle ed'iyei ısmetpenahilerine ve idarei mesalihi hicaziyeye hasrı evkat eylemek emel ve arzusunda bulunduğumdan bu kerre işbu istid'ayı kemteranem mabeyni hümuyun canibi âlisine dahi arz ve iş'ar olunmuş olmağle bu babda dahi merhameti seniyei hazreti şehinşahinin hakkı bendegânemde isticlabile vilâyeti mezkûreye tahvili memuriyetim hususuna istihsali müsaadei celilei veliyünnimeti biminnete himemi âlii ismetpenahilerinin erzan buyulmasını niyaz eylerim ol babda. 23 Kânüni sani 1295 Ahmed Hamdi»

«Mabeyni Hümayun Baş kitabeti celilesine

Merahim ve eşfakı seniyei cenabı hilafetpenahileri, bendegânımı anbean ihya buyurmakda olan veliyünnimeti biminnetimiz Padişahımız efendimiz hazretlerinin ibkayı memuriyeti çakeranem hakkında bu kerre şayan buyrulan müsaadei merhametadei cenabı mülûkâneleri bu abdi memlûklerini yeniden ihya etmiş ve lûtfu celili cenabı Padişahinin ifayi teşekküründe itirafı acz ile mefruzı uhdei ubudiyetim olan davatı icabet âyatı hazreti veliyünnimeti bittekrar tezyini lisanı ubudiyet kılınmışdır. 25 Kanuni sani 1294 Ahmed Hamdi»

Midhat Paşanın — tercemei halinde söylendiği üzere — Suriye vilâyetinde bir idarei mümtaze teşkiline çalışdığına hükm edilerek

mutesarrıflığı teşrifatcı Ahmed Siret Efendiye. 10 Safer 1296»

Her ne sebebden dolayı ise Padişahın, bu zatlardan emniyeti münselib olduğu, tevcihatdan anlaşılıyor.

[1] Dördüncü Kadın Efendiye ne suretle mensub olduğunu tahkik edemedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

orada bırakılması tehlükeli göründüğünden 1880 [27 şaban 1297] de Hamdi Paşa ile becayişleri icra olundu ve Hamdi Paşa süratle Beyruta gönderildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Aydın ve Suriye vilâyeti celileleri valileri Übbühetlu Devletlu Hamdi ve Midhat Paşalar hazratının icrayı becayişleri hakkında her ne vech ile emrü fermanı hazreti padişahi müteallık ve şeref sudûr buyrulur ise infazı hükmi celiline ibtidar olunacağı beyaniyle tezkire .. 27 şaban 1297 Kadri»

Suriyede uzun müddet kalarak — bazı mütehakkimane hareketlerinden bahs olunmakla beraber — valilik vazifesini istikamet ve liyakat ile ifa etdiği tasdik edilmekdedir.

Yıldız evrakı içinde görülen muharreratdan anlaşıldığı üzere padişah tarafından ibrazı riayet ve taltif ve tatyibine itina olunmakla beraber hakkındaki sui zan bir dürlü zail olmadığından İstanbula gelmesi içün vaki olan recaları is'af edilmedi.

Midhat Paşanın, valiliğinin son günlerinde memuren Şama izam ve müteakıben beşinci ordu müşiriyetine tâyin olunan Hüseyin Fevzi Paşa, valii lâhık Hamdi Paşanın da ahval va harekâtını gözetmeğe memur edildiğinden Hamdi Paşa, onun maruzatını tekzib ve kendinin sadakatini isbat etmek içün serayla muhabereye mecbur ve bu suretle bi huzur oldu. Nihavet onu Şamdan aldırtdı. [1]

[1] Hüseyin Fevzi Paşa, İstanbula avdetinde Müşir Derviş Paşaya siayet, o da aleyhde idarei lisane mübaderet eylediğinden Baş kitabetden çekilen telgrafnamede «şimdiye kadar hakkında ibzal buyrulan teveccühatı şahaneye külliyen izharı nedamet buyrulmuş olduğu» bildirilmesile Hamdi Paşanın müteessiren ani bir suretde vefat etdiğini ve hazinei evrakdaki evrakı arasında böyle bir telgirafnameye tesadüf etmemişse de bu babdaki mesmuatı müeyyid bir emareye destres olub şöyle ki fücaeten vefatı Tarik gazetesinde görülerek telâşı mucib olduğundan keyfiyetin tahkikiyle arzı baş kitabetden mükerreren tebliğ olunması üzerine sadrı âzam Said Paşa, yazdığı tezkirelerde sadr ve kalb illetlerinden muztarib olduğu halde vefat eylemiş ve ihtifalatı kâmile ile tedfinine dair telâkki olunan iradei seniye mucibince umum memurlar, konsoloslar ve elli binden ziyade ehali hazır bulunarak vasatı beldede tedarük olunan mahalli münasibe defn edilmiş olduğu iş'aratı mahalliyeye binaen arz eylediğini ve tansızın vefatı, icra olunan tehdidatın şüyuile anın tesiratına atf olunmak ihtimaline karşı şu bisud muhaberatın ihtiyar kılınmış olacağı melhuz» bulunduğunu, Ali Füad Bey «Ricali mühimmei siyasiye» de söyliyor.

Yukarıda anlatdığım gibi Yıldız evrakının bir takım arayıcılar tarafından karma karışık edildikden sonra babı âliye gönderilen kısmında ve muharreratın suretlerini ihtiva eden defterlerde ve hulâsalarda baş kitabetin, «ibzal buyrulan teveccühatdan külliyen izharı nedamet buyrulduğuna» dair bir telgrafnamesini görmedim.

Harbiye dairesi meydanında yakılan evrak içinde o telgirafnamenin bulunub bulunmadığını bittabi bilmem, Fekat bir münasebetle merhumdan bahs eden ehibbasından ve o devrin ricalinden, Padişahın tekdirine ve vefatın o yüzden vukubulduğuna dair bir söz işitmedim.

Bu sebeblerle Ali Füad Bey merhumun «mesmuatının» hakikate muvafık olduğuna hükm edemem.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Devren Beyruta geldikden beş gün sonra 1885 [1302 senesi zilkidesinin 17 nci perşenbe gecesi] sadır ve kalb illetinden vefat etdi. Beyrutda Mektebi Sultani civarında hazırlanan mahalle defn edildi.

Mesarifi hükumetce tesviye olunmak üzere kabrine münasib suretde inşası emr edilen kubbenin «650» osmanlı altuniyle yücude geleceği mekamı sadaretden arz olundu. 19 rebiulâhir 1303 de mucibince iradei seniye sadır oldu.

*
* *

1880 [18 muharrem 1298] de murassa Osmani, 1885 [10 receb 1302] de murassa Mecidi nişanları verildi.

Avusturya, Rusya ve İran devletlerinin birinci rütbe Jozef, Sent An ve Şirü Hurşid nişanlarını hâmil idi.

*
* *

Hamdi Paşanın gencliğinde ulûmı âliye tedrisine mahsus resmî mektebler tesis edilmemiş olduğundan medreselerde ve camilerde, yahud hususi suretde iktisabı marifet edilirdi.

Paşanın nerelerde, hangi zatlardan, hangi ilimleri tahsil etdiği malûm değil ise de zemanının en mümtaz fükaha ve ulemasından olan kayın babası Meşreb zade Arif efendiden istifade etmiş olması melhuzdur.

Yukarıda yazıldığı üzere pek az müddet Bâbı âli kalemlerine devam etdikden sonra dairei askeriyyeye memur oldu. Yirmi iki sene o dairede hidmetle askerî muamelâta vukuf hâsıl etdi.

Talii yâr olduğundan — emsali gibi — gec ve güc degil, sür'atle tefeyyüz eyledi. Hâtifden «yüksel ki bu yer yerin değildir» nidasını işidircesine az zemanda vükelâlık mertebesine yükseldi. Vezir oldu.

Maliye işlerinde kullanılmadığı halde iki def'a maliye nezaretine nasb edildi. Bir nahiye müdürliğinde bile bulunmamış iken mevkian ve idareten en mühim vilâyetlerden olan Aydına üç ve Suriye gibi ehemmiyeti siyasiyesi malûm olan bir vilâyete iki def'a vali tayin kılındı,

İktidar ve ehliyet ile iştihar etmiş devlet âdemlerinden değil iken tâyin olunduğu mühim ve mutena memuriyetlerde liyakatsizliğine delâlet edecek yolsuz bir hareketde bulunmadı Bilâkis hüsni idaresiyle memduhiyet kazandı,

Mütedeyyin, müstakim, metîn ve doğru iş görmekden ve doğruyu söylemekden sakınmaz cesur bir merdi gayur olması müvaffakiyetini temin eden avamildendir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Devletin izmihlâle yaklaşdığı korkunc bir zemanda dahiliye ve müteakıben mekamı sadarete getirildi. Hem devleti, hem padişahı idare etmek pek müşkil bir mes'ele idi.

Devleti felce oğratan dehşetli mağlûbiyetin tevlid etdiği envai musibetden müteellim ve mahlu' sultanın tekrar iclâsından müteveh-him olan ve bu suretle haricî düşmenden ziyade dahilî düşmenden kor-karak —bir kal'aya tehassun edercesine— Yıldıza çekilen padişahın çiden nem, simden sem kapdığı böyle mehuf bir demde Hamdi Paşanın

«Dost odur sana doğrusun [1] diye
Dost değil sana doğrusun [2] diye»

beyti kadiminin tezammun etdiği hakikate tevfiki hareketle Yıldızdan Beşiktaşa inmesini ve tahsisatından bir mikdarının devlet hazinesine terkini ve padişaha mensub vükelâdan dördünün azlini — kemali cesaret ve metanet ile — taleb etmesi, devlet ve millet uğrundaki fidakârlığını isbat edecek âsarı sadakat ve hamiyyetdendir ki gayreti milliye ve hamiyeti vataniyye dâvasında bulunan her yiğitin kârı değildir.

Padişah, onun hakkında evvelce pek ziyade iltifat gösterirdi. Hattâ bir şehzadenin velâdetini tebrike dair takdim etdiği tezkireye Mabeyin baş kitabetinden yazılan cevabda

«... İşbu veladeti seniyyenin haberi resmisine intizar buyrulmak-sızın arzı tehniete vaki olan müsareatı aliyyei hidivaneleri, canibi seni-yüccevanibi cenabı cihanbaniye olan hususiyet(!) ve musadekati(!) âsa-fanelerinin derecesini nezdi hümayunı mülûkânede bir kat daha îla(!) eylemiş olmasına binaen tebrikâtı vakıai ihtisaskârane (!) ziyedesiyle(!) mahzuziyeti seniyei şehinşahiyi istilzam eylediğinden şerefsadır olan iradei iltifat âdei veliyi nimet mentukı münifi üzere sureti mahsusada(!) tebligi memnuniyeti şahaneye ibtidar kılındı...»
denildi.

Bu iltifatın üstünden yedi gün geçmiş idi ki —yukarıda bahs olu-nan — maruzatı sadıkanesi, havayı değişdirdi. İltifat, gadaba tahavvül etdi. Derhal sadaretden azliyle beraber— bir daha girmemek üzere — payitahtdan çıkarıldı.

Doğru âdemler, her şeyin doğrusunu söylemeği kendileri içün tabiî bir hak ad ederler. Doğruyu söylemekden musibete oğrasalar da yine doğrulukdan ayrılmazlar ve oğradıkları musibeti seadet bilirler. eğrilikle kazanılan nimeti, doğrulukla oğranılan nıkmete tercih etmezler.

[1] [دوغروسن] دوغروسى
[2] دوغروسك

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Mevkii iktidare gelenler, Hamdi Paşa gibi — zararı göze ve menfaatı ayak altına alarak — padişahlara hakikati arz etselerdi, ne devlet, ne de kendileri perişan olurdu. Teessüf olunur ki

«Irtifaı cahde Mansur ile hem rütbeyim
Assalar da güftü gûyi hak nişanidir sözüm»

beytinin tezammun etdiği hak perestane mesleki ihtiyar edenler, her devirde ya pek az görülür, ya hiç görülmez.

§

Hamdi Paşa merhum — mükerreren söylendiği üzere — salâbeti diniye ve istikameti vicdaniye ile mâruf bir zatı muhterem olduğu halde Recai zade Celâl Bey [1] «68» beyitli bir kaside ile hecv etmişdir.

Mizah vadisinde kendini

«Olsa kaydın bile olmaz bu cihan zirü zeber
O kadar münhemiki zevku safasın Zevki» [2]

beytiyle tarif eden şair, paşa üçüncü def'a Aydın valisi iken mektubculukda bulunduğundan bir sebeble gücenmiş olacak ki ağzına geleni söylemişdir.

Ciddî ve hezli menzumeleri, erbabı indinde mergub, lâkin kin ve garaza mağlub olan Celâl, bu kasidenin her beytinde paşayı terzil ve kadrini tenzil için pek ileri gitmişdir. Kasidenin temamını bulub da okuyanlar, savrulan hezeyanlara inanır da Hamdi Paşa gibi hamiyetli, namuslıbir zat hakkında tanü teşnide[3] bulunurlarsa —onunla beraber— tarihe de hiyanet etmiş olurlar.

Zira paşa merhumu tanıyanlar, müttefikan hüsni haline şehadet ederlerken dargın mektubcunun — sevkı hamiyetle değil, saikai garazla — irtikâb eylediği zemmü kadhin kavli mücerredden ibaret kalacağı ve merhumun şanına şeyn vermeyeceği şübhesizdir.

Değerli bir şair olduğu inkâr edilemeyen Celâl Beyin hezl âmiz bir gazeli vardır ki

«Şairi turfe eda, kukla likasın Zevki
Âleme masharai hande fezasın Zevki»

[1] Tercemei hali «Son asır Türk şairleri» isimli eserimde [C. 2 S. 200] de münderiedir.

[2] Hezliyatda «Zevki» mahlasını kullanmışdır.

[3] طعن وتشنيع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

beytiyle başlar, o kadar müstehcen sözleri havidir ki insan, okumakdan hayâ eder. Hamdi Paşa merhumun ruhu, tenezzül edüb de — kendini hecve kalkışan — Şaire o gazelle mukabelede bulunsa haksızlık etmiş olmaz.

Hecviyenin —hücneti binnisbe hafif olan — beyitleri nakl olundu:

«Sadra geldikde mehabet ile yirmi beş gün
Lerzenâk olmuş idi tarhı binayi devlet
§ Gerçi çok derdi sere oğradı millet emma
Görmedi bu gibi bir başa belâyi devlet [1]
Görmedi böyle musibet yüzü işte tarih [1]
Sayılur gerçi daha niçe dehayi devlet
Kurulaldan beri efradı cefa keş ise de
İrmedi millete bir böyle cefayi devlet [1]
Nereden çıkdı gelüb ol köse kahya [2] sadra
Vüzerace yok iken kahtu galâyi devlet
Nerede kalmış idi Rüşdi vü Safvet Paşa
Yere mi geçmiş idi hep kudemayi devlet
Hani ya Kadri vü Sadıkla Said Paşalar
Yoksa mahv oldunmu bunca hükemayi devlet
Gör Nedime anı tercihde zulm etmek ile
Nadim olmaz mı hususa nüdemayi devlet [1]
Ne revadır ki geçe sadra anın gibi .....
Şaşdı da kaldı bu hale ukalayı devlet
Mülhidi mahzı cihan, zahidi huşki devran
Müfsidi vaktü zeman, türfe edayi devlet [3]
§ Burnu enfiye ile olmada kehrizi...
Deheni ise... fi sükalayi devlet [4]
§ Top atılsa duyamaz böyle sağır bir sığırın [5]
Ne aceb guşunı doldurdu sadayi devlet
Ahvelü hımhımu hem kel ola sadrı âzam[5]
İrse ger zâfa nola cümle kuvayi devlet
Ne zeman başlar ise handei na ber caye

[1] Bu, böyle mi ya, insaf et!

[2] Resmine bakanlar, köse olmadığını anlarlar. Bilfarz köse olsa bu, bir kabahat-mıdır?

[3] «İftira etmede ifrat ediyorsun şair!
Ruzi mahşerde sorar hâkimi adil, senden»

[4] «Enfiye çekme de mi bir suçdur?»

[5] Sağır olduğunu işitmedik. Şaşı, hımhım ve kel olduğunu da kendini görenler söylemediler. Kalem, düşmen elinde değilmi, istediği gibi tasvir eder, kim mâni olacak? şayed tasvir olunduğu gibi idise, elde olmayan şeylerden insan muateb olurmu?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Nehkı har denlu salar kuşe ezayi devlet
Beht[1] alur susduğu dem ehli zemini yekser
Sarsılur dıhkı[2] zeman ruyi semayi devlet
Nedir ol kukla kıyafet, nedir ol ucbe eda
Nola ol nahnahai sürfe fezayi devlet
Yeltenür her tarafa rişvet içün bi perva [3]
Aklına esdiği dem badı hevayi devlet
Erzelâ, mübtezelâ, bi dilü biimanâ
Ey olan kâfıri islâm nümayı devlet [3]
§ İtibar etse idi sen gibi bir kanbure[4]
Doğrulurmıydı aceb püştü dütayi devlet
§ Öyle allâmei âlem ki bulunmaz ana eş
İlmi zatından eder ahz ulemayi devlet
§ Humkı tan[5] âveri bâkıl[6] bir.... ahmak iken
Ders alurlar yine andan humekayi devlet
§ Bulduğun yerde heman zümrei memurini
Tutub indinde misali üserayi devlet [7]
Niçe bir bi günehin azl ile rızkın kesdin
Buna razı ola mı söyle Hudayi devlet [7]
§ Mutlaka katl ile mahkum olunurdun derhal
Caiz olsaydı eğer sefki dimayi devlet
Lakin ihkakı haka canibi Hakdan mutlak
Kurulur bir gün olur ruzi cezayi devlet [8]
§ Görmeye ruyi saadet ebeden dünyada
Görmesün Hazreti Hak ânı revayi devlet
Avuc açdıkca koyub destine beş on pare
Sadaka versün ana heb fükarayi devlet»

---

[1] بهت
[2] ضحك
[3] "Bu da bühtanı azîmdir ki Celâl!
İndi Hakda olacaksın mesul„
[4] «Kanburı nerde a şair! göster»
[5] طعن [6] باطل
[7] Bu sözlerin doğru olduğuna hükm etmek içün diğer memurlarla Hamdi Paşayı de dinlemek icab eder.
[8] Bu beyti, paşa da şair hakkında inşad edebilir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

AHMED VEFİK PAŞA

Ahmed Vefik Paşa — ehli islâmdan ilk de'fa divanı hümayun tercemanı tâyin olunan — mühendishane hocalarından «Rumiyül asl Bulgar Zade» [1] mühtedi Yahya Naci Efendinin torunu ve Paris maslahat güzarı Ruhuddin Efendinin oğludur. 1823 [23 şevval 1338] de İstanbulda doğdu.

İbtidaî tahsilden sonra mühendishanei berrii hümayuna girdi. Orada ikmali tahsil etmeden — Paris sefaretine tâyin olunan — Mustafa Reşid Paşanın maiyetinde 1834 [1250 H.] de babasiyle beraber Parise gitdi. «Sen Lui» [2] lisesine kayd olundu.

İstanbula avdetinde 1837 [1253 H.] de Babı âli terceme odasına devam etdi. Bir müddet sonra hacekânlık rütbesine nail oldu.

1840 [1256 H.] de rütbesi, rabiaya terfi olunarak sefaret kitabetiyle Londraya gönderildi. 1842 [1258 H.] de bazı mes'elelerin tahkiki içün Sırbistana izam olundu.

---

[1] Yahya Efendiyi yakından tanıyan ve asılu faslını bilen vak'a nivis Şanî Zade Ataullah Efendi merhum, tarihinde [c. 4 s. 33] onu bu şekilde tarif etdiği ve Vefik Paşanın kızının kızı Fahrünnisa Hanım da «Osmanlı tarih ve müverrihleri» isimli eser içün yazdığı tercemei halde «... büyük pederinin ihtidası nasıl bir tetebbüi ilmi neticesinde hidayeti rabbaniye eseri ise gerek oğlu Ruhuddin Efendinin, gerek hafidi Ahmed Vefik Paşanın salâbet ve hamiyeti diniyeleri dahi öyle diyaneti islâmiyenin gavamızına vukuflarına mebni idi.» Dediği halde «Ticaret ve Ziraat Nezareti kalemi mahsus müdiri Ahmed Vefik» imzasiyle 14 mart 1338 tarihli «Tevhidi Efkâr» gazetesine yazılan verakada «büyük pederim Ahmed Vefik Paşa, bir Bulgar mühendisinin oğlu değildir. eben an cedd-in Türk ve İslâm olan bir aileye mensubdur. Merhumun pederi Süleymaniyede Bozdoğan kemeri civarında ikamet etmiş olan Ruhuddin Efendi namında bir mühendisdir. Anın pederi de mabeyni hümayun (!) tercemanlığında bulunmuş olan Yahya Efendidir. Hakikatin böyle olduğu, aileye aid evrakı hususiyeden maada validem ile büyük validemin ifadatiyle de sabitdir.» Deniliyor.

Paşanın bazı ehibbasına, bilmünasebe «bize Bulgar zadeler derler» diyerek «Bulgar» kelimesini —kendine mahsus bir vadide— şerh etdiğini, onın ağzından dinleyenlerden dinledik.

Bu bahisde hakkı kelâm, elbette Şanî zadenindir. Onun kavli sahihi vech ile «rumiyülasıl Bulgar zade» olmak, paşanın şanına asla şeyn vermez. «Rmuiyül asıl olan bu zat hayatı müddetince «Türkiyül asl» olanlardan ziyade türklük gayretini gütmüş ve türklüğe hidmet etmişdir.

Büyük babası muhtedi iken paşanın möhründe «esseyyid» kelimesinin bulunması garaibdendir. Aceba seyadet, annesi cihetindenmi variddir?.

[2] «Saint Louis»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Avdetinde «1500» kuruş maaşla terceme odası birinci sınıf hulefalığına ve yolcu pasaportları muayene müdiriyetine nasb edildi.

1843 [1259 H.] de tefrikı tâbiiyet ve diğer hususat içün İzmire gitdi. 1845 [1261 H.] de döndü. Salise rütbesi verildi.

Muahharan teftiş içün tekrar İzmire gönderildi. [1] «2000» kuruş maaşla terceme odası mümeyyizi ve bilâhare saniye sınıfı sanisi rütbesi ve «4000» kuruş maaş ile mütercimi evvel oldu. Daha sonra memleketeyn [Ulah ve Buğdan] fevkalâde komiserliğine ve encümeni danışın teşkilinde dahilî azalığına tâyin kılındı.

1851 [15 şaban 1267] de ulâ sınıfı sanisi rütbesi ve «45000» kuruş maaş ve «100000» kuruş saliye ile Tahran büyük elçiliğine nasb olundu.

Tezkirei maruzannı sureti

«Tahran sefiri Sami Efendi[2] ile maslahat güzar Namık Efendinin[3] bir birinin namus ve haysiyetine dokunacak harekâtda bulunmalarından dolayı ikisi birden azl olunmakla beraber muhakemelerinin icrası içün Anadolu ordusu müşirine tebligatda bulunulması ve bunların müşirin nezdine gönderilmesi ve şu halde Tahran sefaretine liyakatli ve bunların şu hareketlerinin âsarı muzırresini mahv ve ibtale muktedir dirayetli bir zatın intihab ve tâyini icabı maslahatdan olub Mekâtibi Umumiye Nazırı seadetlu Kemal Efendinin[2] lisan aşina ve İranlıların ahvaline malûmatı sabıkası olması ve dirayet ve liyakati mücerrebe eshabından bulunması cihetiyle bu memuriyete elverişli olacağı tasavvur olunduğu sırada eflakda bulunub bu günlerde Dersaadete avdet etmiş bulunan izzetlu Ahmed Vefik Efendi eğerçi mukaddema İrana gitmemiş ise de acemlerin her haline ve lisanına vâkıf olduğundan başka elsinei saireye ve ahvali âleme vukufı kâmili ve bulunduğu memuriyetde ibraz eylediği hidematı makbule ve harekâtı hasenesi, reviyyet ve ehliyeti müsellemesinin bir delili vazıhı olmasiyle ve kendusının sair şeylerde ve politikaca malûmatı olduğu misillû fenni coğrafiyi dahi bilüb seadetlu Derviş Paşa hazretlerinin me'mur olduğu hudud mes' elesinden dolayı icabına göre haritaya müracaat ve keşif ve tahkiki arazii mechuleye sayü gayret ile mülkce olan hukukı âliyyei saltanatı seniyenin hüsni istihsaline çalışacağı ve İranda bulunan İngiltere ve Rusya süferasiyle dahi kaidece söyleşerek mesalihi me'muresini yoliyle ve lâyikiyle göreceği me'mul olmasiyle mumaileyhin memuriyeti sureti dahi maslahatca daha müraccah gibi sonradan tahattur olunmakla bunlardan kangısının tâyini muvafıkı emrü fermanı isabet nişanı cenabı şehinşahi buyrulur ise ıktizasının icra kılın-

[1] Müteveffa Ahmed Refikın «La Martin» adlı eserinde, meşhur Fransız şairi La Martinin recası üzerine İzmir dahilinde kendine tahsis edilecek olan çiftlikleri — vekil olarak İstanbula gönderdiği — Şarl Roland ile beraber gidüb görmek içün «7000» kuruş harcı rah verilerek İzmire gönderildiği ve orada iki aydan fazla kaldıkdan sonra avdet eyledikleri yazılmış ve çiflik maddesine dair tafsilât verilmişdir.

6 ve 16 zilkide 1265 tarihli arz tezkirelerinde «terceme odası hülefasından izzetlu Ahmed Efendi» denilüb mahlas gösterilmemişdir. Bu «Ahmed» in «Ahmed Vefik» olduğunu, Ahmed Refik tahkik etmiş olacak ki «Vefik» mahlasını ilâve etmişdir.

[2] Tercemei halleri «Son Asır Türk şairleri» nde yazılıdır. [C. 9, 5 S. 1646, 811]

[3] Sadrı esbak Said Paşanın babası.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ması ve muma ileyh Ahmed Vefik Efendi tensib ve tercih buyrulduğu halde selefine kıyasen büyük elçilik unvaniyle gideceğinden ve kendusi zaten âtifeti seniyeye şayan olub memleketeynde dahi hüsni hidmet ve müveffekıyeti meşhud olduğundan sayei ihsan vayei hazreti padişahide uhdesine rütbei ulâ sınıfı sanisi tevcih ve inayet buyrulması münasib gibi mütebadiri hatır olmuş ise de ol babda her ne vech ile iradei seniyei cenabı mülûkâne müteallik ve şeref sudur buyrulur ise mantukı âlisi üzere hareket olunacağı beyaniyle tezkire.... 14 şaban 1267 M.»

«Ahmed Vefik Efendi nezdi âlide tensib ve tercih buyrulduğundan» tâyinine irade sadır oldu.

Memleketeynde sebk eden hidematı hasenesinden ve bu def'a sefarete tâyininden dolayı huzura kabuli — hamisi olan — Sadrı âzam Reşid Paşa tarafından arz edildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«İran sefaretine tâyin buyrulan seadetlu Ahmed Vefik Efendinin memleketeynde ibraz eylediği hidemat ve mesaii memduhası ve bu kerre sefarete memuriyeti cedidesi cihetiyle atebei ulyayı hazreti padişahiye ru sayı ubudiyet olmak şerefi âlem behasına nailiyeti, âtifeti cihan şümuli hazreti veliyünnimete şayan olub bu sırada Mekâtib Nazırı Seadetlu Kemal efendinin dahi Avrupa siyahatinden avdeti mülâbesesiyle ru mali âsitanı hazreti hilafet penahi olması muvafıkı şanı bende perveri olacağı tahattur kılınmış ise de ol babda ve sureti maruza rehini müsaidei cenabı tacidari buyrulduğu halde muma ileyhimanın kangi gün mabeyni hümayunı cenabı padişahi canibi âlisine gönderilmesi hususunda her ne vech ile emrü fermanı mekârim beyanı hazreti cihan bani müteallik ve şeref sudur buyrulur ise muktezayı celili icra kılınacağı beyaniyle tezkire... 12 Remezan 1267 M.»

Mucibince iradei seniye sudur ederek Kemal Efendi ile beraber — tâyin olunan günde — huzura dahil ve iltifata nail oldular.

Ahmed Vefik Efendi, bir kaç gün sonra Tahrana gitdi. Vazifesini hüsni ifa etdi. [1] Hayli zeman orada kaldıkdan sonra mezunen İstanbula geldi. Sefaret uhdesinde kalmak üzere ulâ sınıfı evveli rütbesi ve ikinci rütbe Mecidî nişanı ile meclisi valâyı ahkâmı adliye âzalığına nasb olundu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Tahran sefiri olub mezunen bu tarafda bulunan seadetlu Ahmed Vefik Efendi, Tahranda bulunduğu müddetce doğrusu hüsni hareket ve şanü nüfuzı sefareti seniyeyi muhafaza ve tezyide hekimane sa'yü gayret ederek zaten dahi dirayet ve liyakati sa-

[1] Sefaretde bulunduğu esnada yazdığı muharreratı ihtiva eden defter, kızının kızı Fahrünnisa Hanımın nezdinde idi. Müteveffa Ahmed Refik, tedkik içün almış, uzun müddet iade etmemiş. Hanımın zevci merhum Rüşdi Bey, defterin — tarih encümeninde refikımız olan —Ahmed Refikden alınmasını reca etdiğinden almışdım. Rüşdi Beyin müsaadesile Tedkik etdiğim sırada —vefat etdiğinden— evine götürüb refikasına vermişdim.

Bu defterde mühim bir şey görmediğimden istinsah etmemişdim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hiha eshabından olmasiyle ez her cihet âtafı seniyei ehl perverii cenabı veliyünnimete sezavar göründüğünden ve sayei şevket vayei hazreti padişahide sefiri muma ileyhin nail olacağı itibarat ve imtiyazat, İranın usul ve nazariyatı iktizasınca iranlüyu mesleki istikametde tutmaklıga medarı küllî olacağından sayei ihsan vayei cenabı mülûkânede haiz olduğu rütbei ulâ sınıfı sanisi, sınıfı evvele terfi olunmak ve burada bulunduğu müddetce devam etmek ve sefaret memuriyeti üzerinde olduğundan maaş almakda olduğu cihetle başka maaş verilmemek üzere kendusının meclisi valâ azalığına memuriyeti ve derkâr olan malûmatı mütemeyyize ve hidematı vakıasına mükâfaten ve çünki bu tarafa hini avdetinde İran şahı hazretleri tarafından kendusına en büyük rütbeden bir nişan verilmiş olmasiyle beru tarafdan dahi enzarı iranyanda sefareti seniyenin kadri i'la buyrulması maslahatca ve şanı âlice lâzım olunmasına nazaran bazı emsali hendegâne inayet buyrulduğu misillû kendusına ikinci rütbeden bir kıt'a nişanı âli dahi ihsan buyrulması eltafı bi geranı cenabı cihanbaniye şayan olacağı Hariciye Nezareti celilesiyle tahattur ve tezekkür olunmuş ise de ol babda her ne vech ile emrü fermanı hazreti şehinşahi şeref sünuh ve sudur buyrulur ise mahzı isabet olacağı beyaniyle tezkire... 17 rebiulâhir 1271 M.»

Mucibince 18 rebiulâhir 1271 [1855] de iradei seniye sadır oldu.

1857 [18 receb 1273] de rütbei balâ ve «25000» kuruş maaşla deavi nezaretine tâyin kılındı. Dâva sahibleri hakkında gösterdiği şiddetli muameleler ve kanun ahkâmiyle te'lifi kabil olmayan bir şekilde tatbik etdiği cezalar, şikâyeti mucib olduğundan — Mustafa Naili Paşanın ikinci sadaretinde — 1858 [muharrem 1274] de «15000» kuruş maaşla — ikinci def'a — Meclisi Vâlâ azalığına nakl olundu.

1861 [1277 H.] de «15000» frank maaşla Paris sefaretine nasb edildi.

§

Ahmed Vefik Efendinin, Paris sefaretinde bulunduğu esnada zuhur eden Şam hadisesinde ibraz etdiği hidmet, muhtelif şekillerde rivayet olunmakdadır. Bu hizmete ve sair siyasî mes'elelerdeki tedbirlerle cereyan eden muamelelere dair resmî vesikalara tesadüf edemediğim için — ravilerin şayanı itimad olmalarına rağmen — sıhhatını temin edemiyerek mevaddı merviyeyi nakl ediyorum.

Suriye kıt'asına göz dikmiş olan Fransa devleti, Şam ve Cebeli Lübnan hâdiselerinde asker sevkine kalkışması üzerine Ahmed Vefik Efendi, derhal kuvayı askeriye gönderilerek Fransız askerinin memlekete girmesine imkân bırakılmamasını Babı âliye yazdı.

Hariciye Nazırı Füad Paşa, salâhiyeti kâmile ve kuvayı askeriye ile Suriyeye gönderildi. Paşanın icraatını burada izah etmeğe lüzum yokdur.

Parisde bir konferans akdile Surye mes'elesinin orada müzakere olunması hakkında devletlerce verilen kararların ve bu hususa dair kaleme alınan talimatın şifreli telgrafla Babı âliden Vefik Efendiye

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tebliğ edilmiş olduğu Fransanın İstanbul sefiri tarafından hükûmetine bildirildi.

Fransa Hariciye Nezaretinden vâki olan taleb üzerine Vefik Efendi, böyle bir talimat almadığını söylediğinden Babı âli, talimatı açık telgrafla tebliğ etdi. Sefir efendi, bir kaç gün gaib oldu. Arandı, bulunamadı.

Hâdisenin Fransada uyandırdığı galeyan, gaybubet esnasında sükûn buldu. Parisde teşekkül eden konferansa Vefik Efendi murahhas tâyin olundu. Konferansda Suriyeye altı bin Fransız askeri gönderilmesine karar verildi. [1]

Esbak Vaşington sefiri Sürevya Paşa Zade Şekib Bey merhum söyledi:

«Cebeli Lübnan mes'elesine dair Fransa hükûmetinin icbariyle Babı âliden telgrafla verilen talimatı Ahmed Vefik Efendi alır almaz gaybubet etdi. Fransa hükûmeti ve sefareti ile Babı âli arasında muhabereler cereyan eyledi. Mes'elenin halli içün Füad Paşanın Beyruta geldiğini haber alınca Vefik Efendi, Parisde göründü. Daha evvel görünmüş olsaydı mes'ele, Fransanın menfaatını ve devletin zararını mucib bir şekle girmek melhuz idi. İmparator Napolyon, Vefik Efendinin harekâtına hiddetlenerek «kendini Sultan Selim sefiri sanıyor» diye haber göndermesiyle o da «Sultan Selim sefiri olsaydım, zatı haşmet meabları burada bulunamazlardı» tarzında mukabele etdi.»

Almanya — Fransa muharebesi esnasında — arkadaşlariyle beraber Parisde bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti müessislerinden reji komiseri Nuri Bey merhum, hikâye etdi:

«İmparatorun huzurunda Şam vak'asından bahs olunduğu sırada Vefik Efendi «Şama asker sevk edilmek istenildiğini işidiyorum. Fransız askerini, Türk askeri karaya çıkarmaz» demesiyle Napolyon bu sözü hayretle dinledikden sonra «efendi, cidden vatan perversiniz. Fekat diplomat değilsiniz» cevabını vermişdir».

Ali Süavi «Defteri A'mali Âli Paşa» adlı risalesinde «Suriye mes'elesinde Âli Paşanın müdarası üzerine Fransız, Beyruta asker gönderdiği vakit Paris sefiri Ahmed Vefik Efendi, Fransanın Hariciye Nazırı Mösyö Tüvenel nam zata «eğer Füad Paşanın yerine ben Beyrutda buluna idim, ümurı dahiliyemize müdahale etmek üzere gelen Fransız askerini süngü ile karşulardım» dedi. Mösyö Tüvenel, sefiri müşarün ileyhin bu acı lâkırdıda hasbelmuahede hakkı olduğunu ikrar etdi. Fekat İstanbulda Âli Paşa, gücendi.»

Diyor.

[1] Abdurrahman Şeref Efendi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ali Süavi, Âli Paşa aleyhinde bulunanların ileri gelenlerinden olduğiçün ona isnad etdiği «müdara» ile «gücendi» maddelerini doğru olarak kabul etmek doğru değildir. «Müdara» edüb etmediğini, etmiş ise esbabı mucibesini ve «gücenmek» maddesinin aslı olub olmadığını bir kerre de Âli Paşadan sormak icab eder[1].

Otuz altı sene evvel «كمال الكياسه فى كشف السياسه» namiyle yazdığım eseri mufassalda imparatorun cevabiyle Süavinin sözünün altına şu mülâhazayı ilâve etmişdim:

«Ahmed Vefik Paşa merhumun — neşvei ikbal ile ser mesti gurur ve şerare feşanı şürur olan — Napolyona söylediği sözü «zurnada peşrev olmaz» meseline mümasil ad edenler bulunur. Lâkin Paşa, fazileti ilmiye ve hamiyeti vataniye ile müştehir ve nev'i şahsına münhasır bir zat olduğundan Fransa devletinin — bigayri hakkın — Suriyeye asker sevk etmesine, Babı âlice bilıztırar mümaşaat edilmesini hasbelhamiye hazm edemiyerek — kat'î suretde tekarrür eden asker mes'elesi hakkında sefaretce yapacak bir şey kalmadığı halde — lisanı hamiyeti lisanı siyaset mekamında istimal ve imparatora karşı tehdid kârane idarei mekal etmesi, Ahmed Vefika mahsus garaibi mergubedendir.

Napolyonun «vatan perversiniz, fekat diplomat değilsiniz» tarzındaki hükmünün musib olub olmadığına hükm etmek ayrıca tedkika muhtac bir maddedir.

Vefikın Tüvenel'e serd etdiği güftarı hamiyet âsar ile Tüvenel'in ikrarı hak etmesi, Şam mes'elesinde Babı âlinin ittihaz etdiği mesleki siyaset ile Füad Paşanın icraatı ve «Defteri A'mal» muharririnin amal[2] ve a'mali[3] siayetkâranesi, uzun sözler söylemeğe müsaid ise de bahsi tehevviş etmemek içün sözü kısa kesmek zaruridir.»

---

[1] Namık Kemal Bey, Abdülhak Hamid Beyin 15 teşrini evvel 1294 tarihli mektubuna yazdığı cevabnamede diyor ki:

«... Süavi hiç de senin tahminin gibi âdem değil idi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. Her kim ne derse desin, iki sene arkadaşlık etdim. O âdem öyle «biraz garazkâr, biraz da maglubı emel...» değil, dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. Ben kolaylıkla her şey'e aldanmam. Öyle iken bana kendini — doğru arabcadan başka bir lisanda bir sahife okuyamaz iken — yedi sekiz lisan bilir suretinde gösterdi. O kadar cahil, cehaletiyle beraber o kadar da mağrur idi ki türkce üç satır bir şey yazsa mesharei âlem olurdu. Daha Avrupadan gelmeden evvel kendini davet etdirmek içün üsuli meşveret aleyhine yazdığı bendler Vakit gazetesinde kulaklarımı sallayub duruyor. Aman allahı seversen, senin de zaten herifi iltizam etdiğin yok ya. Az kaldı اذكروا موتاكم بالخير emrinden bütün bütün harice çıkacakdım da aklıma geleni söyleyecekdim. Bırakalım, o kabilden olanların kavlinden, fiilinden, yazından, tavrından, zikrinden, fikrinden hiç bir vakit, hiç bir dürlu hayr mutasavver değildir.»

[2] آمال [3] اعمال

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ahmed Vefik Paşanın meclisine devam eden bazı zatlardan — ufak tefek — farklarla işidilen ve profesör İsmail Hikmetin — Vefik Paşaya dair — eserine de «gülünc olduğu kadar da mânalı bir fıkra anlatırlar» mükaddimesiyle derc edilen aşağıdaki fıkra, devlet ve milletin haysiyetini korumağa çalışan hamiyet sahiblerinin hoşuna gideceği tabiî ise de — yukarıda söylendiği vech ile — mektubatdan değil, mesmuatdan olan ve ağızdan ağza intikal ede ede bazan şekli aslisini gaib eden bu kabil fıkraların, ne dereceye kadar doğru olduğunu tâyin etmek müşkildir. Bununla beraber nakilleri, her halde faideden hâli değildir.

Napolyonun biyaz boyalı bir arabası varmış. Vefik Efendi de aynını yapdırmış. Bununla sokaklarda gezerken halk, imparator geliyor zan ederek telâşa düşerlermiş. Arabayı değişdirmesinin kendine tebliği Fransa hükûmetince reca edilmesi üzerine keyfiyet Hariciye Nezaretinden Vefik Efendiye yazılmış.

İstanbuldaki Fransız sefiri, padişahınkinin aynı olarak yapdırdığı mükellef kayıkla gezdiğinden Efendi, Nezarete yazdığı cevab namede «Fransa Hariciye Nazırı, kendi sefirlerinin Boğaz içinde bindiği kayığı görmiyor da Osmanlı sefirinin Parisde gezdiği arabayı mı görüyor? Sefir, o kayığı ortadan kaldırırsa bu araba kendiliğinden kalkar» demesiyle elçinin kayığı kaldırılmış. Vefik Efendi de arabasını siyaha boyatmış.

Aşağıdaki fıkranın ravisi, esbak Baş Vekil Ahmed Arifi Paşa olduğiçün sıhhatına hükm etmek lâzım gelir.

Şam vak'asından dolayı devlete mün'fail olan Napolyon, serayda bir resmi kabul sırasında diğer elçilerle görüşdüğü gibi Vefik Efendinin de yanına gelerek siyasi ahvalden bahs edüb bir münasebetle «imparatorluğunuz çatırdayor» diyerek devletin yıkılmak üzere olduğunu anlatmak istediğinden Vefik Efendi, kemali ciddiyetle «bizim memleketimiz, Fransaya uzakdır. Bu sebeble zatı haşmetanelerinin hakkımızda daima doğru malûmat alamayacakları tabiidir. Bendeniz, Parisde bulunduğumdan memalikinizin ahvalini yakından görüyorum. Çatırdayan sizin imparatorluğunuzdur» cevabını vermişdir. İmparator, sıkılarak bir şey söylemeden çekilmişdir.

Mükâlemeyi dinleyen İngiliz sefiri, imparatora verdiği cevabdan dolayı tebrik etmesi üzerine Vefik Efendi «bu cevabı siz verebilirdiniz. Zira devletinizin, sizi himaye edeceği şübhesizdir. Benim devletim ise ehemmiyetsiz bir şikâyet vukuunda beni azl eder.» demişdir. [1]

[1] Merhum Ali Füad Beyin de nakl etdiği bu fıkrayı, eski avukatlardan müteveffa Selânikli Abdurrahman Âdil Bey «Ahmed Vefik Paşa ve Paris sefareti» başlığıyla bir

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Vefik Efendi kehaneti siyasiye göstermişdir. Bu mükâlemeden bir kaç gün sonra kendi azl edildiği gibi bir kaç sene sonra da Almanya — Fransa muharebesinin zuhuriyle imparator ve imparatorluk öyle korkunc suretde «çatırdamış» dır ki sadedin haricinde olduğiçün bahs etmemek zaruridir.

Napolyon, Vefik Efendinin şahsına hürmet ve mahabbet ile beraber sefaretden azlini arzu edermiş. Veda namesini takdim etdiği sırada «sizin gibi bir zatı, vükelâm arasında da görmek isterdim» diye beyanı teessüf ve — Fransanın Sevr fabrikası mamulâtından — kendi markası ile mükemmel bir sofra ve — üstünde Efendinin ismi mahkûk — bir tuvalet takımı ihda eylemişdir. [1]

İmparator, madameki azlini arzu edermiş, azlinden sonra söylediği söz, «teessüf» ü değil, nezaketi tezammun eyler.

Ahmed Vefik Efendi gibi, mensub olduğu devlet ve milletin menfaat ve haysiyetini muhafaza içün her dürlü fidakârlığı ihtiyar eden hamiyetli ve cesaretli bir sefirden imparatorun ve hükûmetinin hoşnud olmaması tabiidir. Fekat kıymetli bir âdemden hoşnud olmamakla onun kıymetini inkâr etmek kabil olamıyacağından Napolyon da itirafı kıymete mecbur olmuşdur.

Vefik Efendinin dinü milleti sıyanetde gösterdiği gayret ve hamiyet âsarındandır ki Paris tiyatrolarından birinde bir gece Resuli Ekrem عليه السلام efendimize dair bir piyesin sahnei temaşaye konulacağını haber alınca men'ini Fransa Hariciye Nezaretinden taleb etmişse de kulak verilmediğinden oyun gecesi tiyatroya gidüb perde açıldığı sırada sahnenin ortasında görünmesi üzerine oyunun oynadılamadığı, o vakte yetişen bir kaç zatdan işidildi.

Şarl Mismer de, Vefik Efendinin geri çağrılmasını intac eden sebeblerden olmak üzere tiyatro mes'elesini şöyle nakl ediyor:

«Türkleri tahkir eden bir piyesin oynandığı gece, imparatorun tiyatro locasından kemali şiddet ve huşunet ile çıkdığiçün Napolyon, kendine gücenmiş idi.» [2]

Bu iki nakilden hangisinin hakikate muvafık olduğuna hükm etmek içün elde bir sened bulunmak icab eder. Hal buki — hâdisatın çoğu gibi — bunun da senedi yokdur.

---

gazeteye yazdığı mekalede daha başka sözlerle hikâye ederek «.... Vefik Efendi, ben Parisden gideceğim. Hem yarın gideceğim» dedi ve hakikati halde de istifa etmeden (!) ve kimseye haber vermeden (!) kalkdı, İstanbula döndü» diyor.

Bunun böyle olmadığını, mekalenin neşrini müteakiben kendine söylemişdim.

[1] «Osmanlı tarih ve müverrihleri — Fahrünnisa Hanımın mekalesi»

[2] «Hatıratı Âlemi İslâm» tercemesi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Lâkin bir tiyatro mes'elesi tahaddüs ederek koca sefirin — ne şekilde olursa olsun — din ve milleti hürmetsizlikden sıyanet içün ibrazı hamiyet ve celâdet eylediği muhakkakdır. [1]

Sefaretden azli esbabından olarak Mismer, şu maddeyi de söyliyor:

«Malûmdur ki sefaretlerin muhabere evrakını havi çantalar, gümrük muayenesinden muafdır. Bir gün Ahmed Vefik Efendi, Sefareti Osmaniyeye aid valisin açılmış olduğunu görür. § Müsyö Dötovenele şikâyetle şayed böyle bir hal tekerrür ederse mukabele bilmisil yapılması içün hükûmeti metbuasına müracaat edeceğini ve o vakit hangi tarafın sui istimali irtikâb etdiği tezahür eyleyeceğini beyan eder § ve «bu gün fülan müessesenin senevi yetmiş bin franklık mücevheratı, rüsumı lâzimeyi tesviye etmeksizin hangi mecradan celb etdiğini bütün İstanbul pek iyi biliyor» der. Bittabi ihtilâf baş gösterir.» [2]

Sefaret haneyi ziyaret edenlere hüsni muamele edilmediği Babı âliye aks etmekle yazılan muhtıraya Ahmed Vefik Efendi şu cevabı vermişdir:

«Jurnalcılardan ac kalan bizim sefarete hücum etmektedir. Sefaret ise imaret olmadığından yüz verilmek mümkin olmuyor.» [3]

Zuvvare hüsni muamele edilmediğini Babı âliye aks etdirenlerin, «ac kalan jurnalcılar» olduğu şübhesizdir. Acı, toku, her ferdi hoşnud etmek bittabi mümkin olamıyacağından şikâyete kulak vermek icab etmez. Lâkin «jurnalcı» olmayan ve «ac» kalmayan zuvvare de «yüz» verilmemiş ise bu hal — sefaretin haiz olması lâzım gelen — siyaset ve nezakete münafi ve adaveti müeddi olacağından tecviz olunamaz.

Hüdavendigâr vilâyetinden infisalinden sonra «La Türki» gazetesine yazılan bir mekalede sui halinden bahs olunurken «... hangi devlet nezdine sefir tâyin olunmuş ise azli yine o devlet tarafından taleb edilmişdir.» Deniliyor.

İhtimali kaviye göre «Article inspire» olan bu mekaleyi yazan âdem, azlinin ne sebeble taleb edildiğini de yazsaydı azlin muhık ve Vefik Efendinin azle müstahık olub olmadığını anlardık.

Abdülhak Hâmid merhum «hatırat» ının bir fıkrasında şu sözleri söyliyor:

---

[1] Dinü milletini sıyanete çalışanların ismini rahmetle yâd etmek, dinü milletini sevenler içün dinî ve millî bir vazifedir. Biz de sefiri hamiyet semirin namını rahmetle yâd ederiz.

«Naili rahmeti rahman olsun
Dahili ravdai rıdvan olsun».

[2] «Hatıratı Âlemi İslâm» tercemesi.

[3] «Sefirler ve Şehbenderler — Kemal Paşa Zade Said»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«... Paris ve Tahran sefaretlerinde ise kemalâtı mevhubesine bağışlanacak suretde teşebbüsat vuku bulmuş ve mesleki müttehazı, bazılar nezdinde daii kadh ve tenkid ise de bazılar nezdinde badii medh ve tahmid olmuşdur.»

«Daii kadh ve tenkid» yahud «badii medh ve tahmid» olan «mesleki müttehazı» lâyıkiyle bilinmedikce kadh ve medh edenlerden hangisinin haklı olduğuna dair bir şey söylenemez.

Hâmid merhum. bahs etdiği zatın akribasından ve yıllarca sefaretlerde ifayı hidmetle mesalihi hariciyeye kesbi vukuf edenlerden olduğiçün «kadh ve tenkid» ve «medh ve tahmid» hakkında söz söylemek hak ve selâhiyeti ona aid idi.

Ebüzziya Tevfik Beyin «İkdam» gazetesiyle neşr etdiği açık mektuba, Sadrı Esbak Said Paşanın «Sabah» gazetesinde verdiği cevabda

«... Ahmed Vefik Paşa gibi metaneti efkârı, Üçüncü Napolyonun zemanı saltanatında Berrüşşam mes'elesi içün Parisde mün'akid kongre azasının ve bizzat Napolyonun hayret ve tahsinlerini celb etmiş ve kongrede Rusya murahhası Prens Gorçakofa galibiyeti kâmile ile galebe etmişdir.»

Diyor.

Kendini sevmeyen ve kabinesine kabul etmeyen bir âdemi, Said Paşanın kadh yerine medh etmesi, hak şinaslığına delâlet eylediği gibi «والفضل ماشهدت به الاعداء» fehvasınca fadlına âdasından birinin şehadet etmesi de Ahmed Vefik Efendinin fadlu meziyet sahibi olduğunu te'yid eder.

§

Paris sefaretinden infisalinden sonra — ikinci def'a — Meclisi Vala azalığına, 1861 [20 cümadelulâ 1278] de Evkafı Hümayun Nezaretine tâyin olundu.

Re'sen sadır olan iradei seniyenin sureti

«Evkafı Hümayun Nazırı utufetlu Mümtaz Efendi hazretlerinin rütbei haliyesile Maliye Nezaretine ve müşarün ileyh hazretlerinden münhal olacak Evkafı Hümayun Nezaretine Meclisi Valayı ahkâmı adliye azasından utufetlu Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin ve anın yerine meclisi mezkûr azalığına dahi Maliye Nezaretinden infisal edecek devletlû Tevfik Paşa hazretlerinin icrayı memuriyetleri müteallik ve şeref sudur buyrulan emrü iradei seniyei cenabı mülûkâne muktezayı münifinden bulunmuş olmağla ol babda.... 20 cümadelulâ 1278»

Nezarete tâyinini müteakiben mukaddimei icraat olarak — her sene merasimi mahsusa ile Hicaze gönderilmesi mutad olan surrei hümayundan almakda oldukları mebaliğ içün İstanbulda bulunan Mek-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kei Mükerreme ve Medinei Münevvere ehalisinin mekamı nezarete müaracaatlerinde nazır efendi «bir iş görmeden Oturduğunuz yerde para alıyorsunuz, ne hakkınız var, beytülmâl size mekelmidir? Vermiyeceğim» diyerek dayatması üzerine sureciler Babı âliye gelüb sadaret kaymekamı Yusûf Kâmil Paşaya şikâyet etmişlerdir.

Kaymekam Paşa, şikâyetcileri hüsni suretle savdıkdan sonra nazırı celb ederek «asırlardan beri muhafaza edilen bir âdet, bağteten nasıl tağyir olunur? Gidiniz, âdete riayet ediniz» demiş, nazır da icabını îcra etmişdir.

Büyük camilerde mihrabın iki tarafında duran uzun ve kalın mumlar, haylı para sarfiyle yapdırıldığı halde kandil kadar ziya neşr etdiğinden Süleymaniye camii tamir olunurken Vefik Efendi, ziynet olarak konulan o mumların yerine mum şekil ve renginde ağacdan sütunlar koymağa teşebbüs etmesi üzerine — din kaidelerinden bir mühimini değişdirmişcesine — envaı şikâyate kalkışıldığından mumlara ilişilemedi.

Fiyatiyle ziyası asla mütenasib ve mihrabın iki tarafını süslemekden başka faideyi mucib olmayan o balmumu yığınlarının yerine ağacdan zarif sütunlar koyarak süsü idame etmek, evkaf hazinesinin nef'ini intac edeceği tabiidir. Fekat evkaf dairesince yapılacak başka iş yokmuş gibi mumlarla oğraşmak, halkın — sebbü şetm ile karışık, şikâyetini celb etmek muvafık bir hareket olmasa gerekdir.

1802 [zilkide 1278] de — yeni teşkil olunan — Divanı Muhasebat riyasetine nasb edildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Sayei müveffekıyet vayei hazreti şahanede teşebbüs olunmuş olan ıslâhatı maliyenin esası, müşkilâtı maliyenin esbabı indifaını bulmakla beraber idarei atiyeyi temin içün müvazene üsulünün bir sureti sahiha ve kaviyeye rabtı yani mesarifat, devletin varidatı hasılaya göre tâyini ile iraddan ziyade masraf edilmemesi içün her bir memur dairesine tahsis olunan masrafın haddini geçmiyerek sene ahırında muvazenesine göre masrafı hisabi vermiş ve irad tarafında dahi hazinei devlete gelen varidatın mecarisinde telef olmayarak doğruca getürülmesi kaidelerinden ibaret olub bu dahi her devletde olduğu gibi ümuri hisabiyenin bir mahkemei kübrayı tedkika havalesiyle hâsıl olacağına ve divanı âlii muhasebe namiyle bir meclis teşkili tahattur olunarak bunun nizamı lâyıhası derdesti tanzim ve takdim olub fekat esası makrunı emrü iradei seniyei hazreti padişahi buyrulduğu halde şimdiden reisinin nasbiyle kavaimi nakdiyenin tedavülden alınması ve düyuni müteferrikanın tedkikıyle tesviyesi komisyonları dahi ana havale olunarak bu işlerin de zikr olunan divan azasının tâyinile nizamı mucibince işe başlatdırılması her halde fevaidi maddiye ve maneviye hâsıl edeceğine binaen bu riyasete bir münasib zatın düşünülerek evkafı hümayun nazırı utufetlu Ahmed Vefik Efendi hazretleri derkâr olan malûmatdan başka gayet ifet ve istikamet ashabından olmasiyle meclisi vükelâ azasından olmak ve defteri teşrifatda Maliye Nezaretinin altında bulunmak üzere Divanı Muhasebat

TARIHVEMEDENIYET.ORG

riyasetinin müşarün ileyhe tevcihi ve bu halde açılacak olan Evkaf Nezaretine dahi orada teşebbüs olunmuş olan islâhat ve hüsni idarenin devamı içün müstakim ve afif bir zatın tâyini lâzım olduğundan ve sadaret müsteşarı utufetlu Hakkı Bey Efendi hazretleri sıfâtı matlubeyi cami bulunduğundan müşarün ileyhin dahi nezareti mezkûreye tâyini ile açılacak müsteşarlık hizmetinin dahi haysiyet ve dirayeti müsellemesi ıktızasınca Maliye Nazırı utufetlu Mümtaz Efendi hazretlerine ve maliye nezareti celilesinin dahi ümuru maliye ve üsuli hazaine derkâr olan malumatı cihetiyle rütbesinin balâye terfiile Maliye Müsteşarı saadetlu Mecd Efendi hazretlerine tevcihi ve müsteşarlık maaşı otuz beş bin ve maliye nezareti maaşı elli bin ve evkaf nezareti kırk bin kuruş ise de bu üç memuriyet bir derecede bulunduğundan her birine kırkar bin kuruş verilerek hâsıl olacak beş bin kuruş tasarruf üzerine divanı muhasebenin umum mesarifi içün yapılacak tahsisatı cedideden yirmi beş bin kuruş ilâvesiyle Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin memuriyeti cedidesi içün otuz beş bin kuruş maaş tahsisi münasib gibi varidi hatırı acz mezahir olmuş ise de yine her ne vech ile emrü fermanı hakayık beyanı hazreti şehinşahi şeref sudurü sünuh buyrulursa mantukı celili infaz olunacağı beyaniyle tezkire...

30 Zilkide 1278»

O gün iradei seniye sadır oldu.

«Sırbluların bir müddetden beri ehalii islâmiyeye ve asakiri şahaneye vukua gelmekde olan tasallutları ve hususa bilâ sebebin ve alelgafle bazı karakolhanelere hücum ile mücerred bir fitnei azime tehaddüs etmemek içün Varoşda bulunan asakir ve ehalinin kal'aya alınmasına mecburiyet vermeleri şu neticei müellimenin mukaddimatında, sebebiyet Sırblluarda olduğunu müsbit olub her nasılsa bir mukavelei müvakkate yapmış iken anın ihlâliyle kal'adan tob atılması mecburiyeti dahi yine Sırbluların harekâtı tecavüzkâranelerinden neş'et etmiş olması melhuz olduğuna ve bunun meydana çıkarılması, bizim davaca bir büyük sermaye olacağına binaen her kesin emniyet ve itminanını mucib olacak suretde» ve sair mevad hakkında «tahkikat icra etmek üzere» 1862 [22 Zilhicce 1278] de Ahmed Vefik Efendi Belgrada gönderildi.

Talimat şeklinde kendine verilen müzekkere ve diğer hususat, aşağıdaki tezkire ile arz ve istizan olundu.

«Şifahen atebei hazreti cihanbaniye arz ve beyan olunmuş olan Belgrad vukuatının görünen nezaket ve ehemmiyetine nazaran şeref sünuh buyrulan emrü fermanı hümayunı cenabı şehinşahi icabı âlisi üzere utufetlu Ahmed Vefik Efendi hazretleri tayin ve Belgrad muhafızlığına dahi saadetlu Raşid Paşa hazretlerinin [1] memuriyeti icra olunub her ne kadar vukuat, hakkı ve lâyıkı üzere malum olamadığı cihetle kat'i talimat itası kabil olamamış ise de istidlâl olunan ahvale göre şimdilik esasi hareketi mübeyyin madde madde kaleme alınan müzekkere i'ta olunmuş ve her halde kaidei hazm ve ihtiyata riayet

[1] Midhat Paşanın konağında Çerkes Hasanın itlâf etdiği Hariciye Nazırı Raşid Paşadır. O vakaya dair Cevdet Paşa tarafından Sultan Abdülhamide takdim ve bir fıkrası 509 ve temamı 572 nci sahifelere derc edilen arizanın tarihi yanlış dizilmişdir. doğrusu şöyledir: «7 Zilkide 1309 21 mayıs 1308»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olunmak içün Sırbistanın etrafında bulunan mahaller memurlarına vesayayı lâzime yazılmış olduğu misillû Belgrad kal'asında bulunan ehali ve memureynin ihtiyacatına sarf edilmek üzere maliye hazinei celilesinden altun olarak bin kise akçe, müşarün ileyh Ahmed Vefik Efendi hazretlerine teslimen irsal ve asakiri cenabı şahanenin maaş ve mesarifleri içün nizamiye hazinei behiyesinden bin kise altun dahi beraberce isbal kılınmış ve talimatı mezkûrenin bir sureti manzuri meali mevfuri cenabı padişahi buyrulmak içün takdim kılınmış olmağla muvafıkı emrü fermanı şahane buyrulduğu hadle zikr olunan bin kisenin hazinece muamelei kalemiyesinin icrası Maliye Nezareti celilesine havale olunacağı beyaniyle tezkire.., 24 Zilhicce 1278»

Bir gün sonra mucibince iradei seniye sadır oldu.

Ahmed Vefik Efendinin Belgradda bulunduğu esnada Sadrı âzam Füad Paşa tarafından Hariciye Nazırı Âli Paşaya yazılan tezkire şayanı dikkat olduğundan derc edildi.

«Veliyyünniama, hüdavenda

Ahmed Vefik Efendi hazretleri bendelerinden dün akşam varid olub hal [1] etdirilen iki kıt'a telgrafname manzurı hakayık mevfurı hıdivileri buyrulmak üzere arz ve takdim kılındı. Birincisi muamma (!) olub hurufunun hallinden başka mânasının dahi halli (!) lâzım gelür ise de buna müveffak olunamadı. (!) Her ne ise yalnız vukuatın sureti zuhurunı beyan etmek istenilüb bunda o kadar ehemmiyet yokdur. İkincisi maslahatın hüsni tesviyesi mukaddimesi hâsıl olduğunu müş'ir ve mübeşşir olub bu ise azim teşekkür edecek bir şey olmasiyle derhal huzurı âliye arzına müsareat eyledim ve şu mukaddimei tesviyenin cülûsi hümayun gününe tesadüfile kal'adan meserret toblarının atılması doğrusu memnun olacak bir şeydir. Her ne kadar hali sabıkın iadesi kararlaşdırılmış ise de ehli islâmın harici kal'aya çıkması hakkında efendii müşarün ileyh hazretleri bir hüsni mütalâa irad edüb cevab dahi istediğinden ve efendimizi görüb iradei seniyelerini alarak bir şey yazmağa vakit olmadığından aklı kasirimce bir cevab tahririle derhal gönderdim ve sureti dahi meşmûli nigâhı feyz iktinahı daverileri buyrulmak içün takdim kılındı. Sonra yarın söyleşerek re'yi rezini hikmet karini veliyyünnia'milerinden istinbat olunacak talimat dahi gönderilür. Telgrafname suretlerini Saib Bey [2] bendeleri yazdı. İmlâda olan yanlışlar müellifindir. Her halde ferman ve ihsan veliyyi nimet efendimindir. An cebeli Çamlıca 30 zilhicce 1278 Füad»

Vefik Efendi, Belgraddaki memuriyetini ifa ederek avdet eyledi.

1863 [remezan 1279] da — dördüncü def'a — Meclisi Valâ azalığına ve o senenin şevvalinde maaşına «35000» kuruş zam ile Anadolu sağ kol ciheti müfettişliğine nasb olundu.

[1] حل

[2] Füad Paşanın tercemei halinde 187 ve 189 uncu sahifelerde bahs olunan zatdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Teftiş içün İzmidde bulunduğu sırada ehali tarafından o kadar çok arzıhal verilmişdir ki memleketde «evrakı sahiha» [1] kalmadığından İstanbula müracaat edilmişdir. [2]

§

Tabsıra — idarenin başında bulunarak hükûmeti temsil etdiği içün hükûmetin her suretle itimadını haiz olması lâzım gelen valiler, mütesarrıflar, kaymekamlar ve nahiye müdirleri var iken yurdun ve halkın ahvalini teftiş etmek üzere müfettişler göndermek, hükûmet mümessillerinin şayanı emniyyet olmadıklarını, yahud hükûmet namına — bostan korkuluğu gibi— ikame edilmiş birer heykel olduklarını ilân etmek demekdir.

Memleketde arzıhal yazmağa mahsus resmî veraka kalmıyacak derecede ehali tarafından şikâyet vukuu, tatbik edilen kanunların memleketin haline mutabık ve ehalinin mizacına muvafık olmadığını, yahud memurların zalim ve cahil olduklarını gösterdiğinden müfettiş göndermek gibi — vücuddeki ıstırabı bir müddet teskin içün hissi ibtal etmek kabilinden — hükmi muvakkat bir tedbir ittihazından ziyade kanunları, halkın istidad ve istitaatı ile mütenasib, hakimane[3] ve adilâne bir tarzda tanzim etmek ve kalblerini allah korkusiyle tenvir ve halkın kendilerine vediatullah olduğunu takdir edebilecek «وسيدالقوم خادمهم» hakikatini hakkiyle anlayacak afif, müstekim, adil, faal, muktedir ve fidakâr memurlar yetişdirmeğe çalışmak, devlete terettüb eden vazifelerin en mühimidir.

§

Diğer tarafdan müfettiş efendi hakkında da pek çok şikâyetde bulunuldu. Hattâ Cevdet Paşa «Maruzat» da vilâyetlere gönderilen müfettişlerden [4] bahs ederken diyor ki:

«... Vefik Efendi, Bursada saplanub kaldı. Hükümi kara kuşî ile vâki olan icraatı hod seranesinden dolayı halkın şikâyatı ayyuka çıkdı.»

---

[1] Boş kâğıdın tepesine basılmış olan daire şeklindeki damganın etrafında «arzıhal verakası. Bahası 2 kuruşdur» yazılı ve ortası siyah zemin üzerine tugralı ve onun biraz aşağısında yine daire şeklinde içi ay ve yıldızlı ve «Temgayi devleti aliyye» yazılı soğuk ve kabartma damga vardır. Arzıhal ve sened pulu ihdas olunmadan evvel arzıhaller, bu verakaların büyügüne ve senedler de güçügüne yazılarak resmiyyet kesb ederdi.

[2] «Tercemanı ahval 3 Zilhicce 1279»

[3] حكيمانه

[4] Füad Paşanın, bu müfettişler hakkındaki sözü, kendi tercemei halinde 188 nci sahifede yazılıdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Kendi mariz iken başka hastayı tedaviye kalkışan tabibe benzeyen müfettişin icraatını[1] teftiş içün de bir müfettiş gönderilmesine mecburiyet hâsıl oldu.

Müfettişin verdiği raporda Vefik Efendinin yolsuz hareketleri ve şikâyet edenlerin haklı oldukları teyid edildi. Meclisi vükelâde bu hususa dair müzakere ceryan etdiği esnada vükelâdan bir kaçı, Vefik Efendiyi müdafaa edince Hariciye Nazırı Âli Paşanın «biz, bu âdemin her yapdığına iğmazı ayn [2] edecek olursak artık bu devlete adiyö demeliyiz» dediği mervidir.

Müfettişlikden azl edildikden sonra «5000» kuruş ma'zuliyet maaşı tahsis olundu. Senelerce memuriyete tâyin edilmediğinden maişetce sıkıntıya oğradı.

Mahmud Nedim Paşa, mekamı sadarete gelince — zemanı ikbalinde arzı hulûs ve ubudiyet etdiği — Âli Paşanın kullandığı memurları sebebsiz azl etdiği gibi merhumun kullanmadığı zatları da birer memuriyete nasb eyledi.

Bu cümleden olarak Ahmed Vefik Efendiyi 1871 [10 receb 1288] de «40000» kuruş maaşla ve envai sitayişle rüsumat emanetine tâyin ve müteakiben birinci rütbe mecidi nişanı ile taltif etdirdi.

Üsuli müttehazeye ve nizamatı mer'iyeye uymayan keyfî hareketlerinden dolayı — gümrükde işi olan — yerli ve ecnebi tacirlerle sefaretler, şiddetle şikâyet etmeleri üzerine — hiç yokdan — mes'eleler, gaileler tehaddüs edeceğini sadrı sebükser anladı. Kendi müntehabı olan bir âdemin, haklı şikâyetlere sebeb olan idaresizliğinden bahs ile azlini arz etmekden sıkıldı. Tebdil içün münasib bir vesile aradı.

Sadaret müsteşarlığının kemali ehemmiyetini ve bu memuriyetde bulunacak zatın ehliyet ve liyakatı ile beraber her dürlü vüsuk ve itimadı haiz olması elzem bulunduğunu ileri sürerek 1872 [15 zilkıde 1288] de «40000» kuruş maaşla — Refik Beyin yerine — müsteşarlığa nakl etdirdi.

Dairei sadaretin en büyük âmiri olan müsteşar, sadrı âzamla yalnız istişareye memur olmayub müteaddid vazifeyi haiz ve dairenin diğer âmirleri arasında bu suretle mütemayiz bulunduğu halde —o zeman Babı âlide müstahdem olan zatlardan işitdiğimize ve «ricali mühimmei siyasiye» de de beyan edildiğine göre — Vefik Efendi «müsteşar, devaire evrak havale etmek ve kalemlerden yazılan müsveddeleri —kalem mü-

[1] Vefik Efendinin gezdiği yerlerdeki tahkikat ve icraatına dair babı âliye gönderdiği raporların hülâsası 13 receb 1280 tarihli «Takvimi Vekayi» de münderiedir.

[2] «iğmazı ayn edecek olursak» yerine «eyv llah diyecek olursak» dise idi «adiyö» ye mukabil daha muvafık olurdu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

diri ve mektubcu gibi — tedkik ve tashih eylemek içün değil, ümuri mühimmede sadrı âzamla müşavere etmek üzere tâyin kılınmışdır» diyerek maiyetindeki memurlar tarafından takdim olunan evrakı kabul etmezmiş. Müsveddeleri de okumayub yapdırdığı «yazıla» kelimesi yazılı damgayı sadaret evrak odası hülefasından Beykozlu Sadık Beye [1] müsveddelerin üstüne basdırtırmış. vücudı iri olan Sadık Beyin gülüşü hoşuna gitdiğinden — müsteşarlık odasında kimse bulunmadığı sırada — «oğlan gül bakayım» der, o güldükce kendi de gülmekden bayılırmış.

Vebali, nakillere aid olmak üzere derc etdiğim bu âcib hallere dair uzun söz söylemeğe lüzum yokdur,

«Görse bu hali cünun âsarı
Kahkahayla güler elbette deli»

beytini irad etmek kâfidir...

Mahmud Nedim Paşa, her gün mükerreren celb eylediğinden Vefik Efendi, odanın kapusunı ardından kilidleyüb oturur, sadrı âzamın çağırmasından haberdar olmamış gibi davranırmış.

Babı âlide emsali görülüb işidilmeyen bu tavrı garib ile müsteşarlıkda bekası, mesalihin teahhür ve teşevvüşüni mucib ve mekamı sadaretin nüfuz ve haysiyetini muhil olduğundan 1872 [8 rebiulevvel 1289] da Maarif Nezaretine tâyin olundu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Maarif nezareti celilesine müsteşarı sadaret utufetlu Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin ve sadaret müsteşarlığına devletlu Safvet Paşa hazretlerinin nakil ve tahvilleri ve devletlu Derviş Paşa [2] hazretlerinin dahi Safvet Paşa hazretlerinin komisyon memuriyetine [3] nakli ve işbu memuriyetler maaşlarının kemakân ibka ve ihsan buyrulması hususlarında her ne vech ile emrü fermanı hazreti şehinşahi müteallik ve şeref sudur buyrulur ise muktezayi münifi icra olunacağı beyaniyle tezkire... 8 Rebiulevvel 1289»

o gün iradei seniye sadır oldu.

Bu tezkirede görüldüğü üzere Mahmud Paşa, Vefik Efendinin nezarete naklinin sebebini gösterememişdir.

Sekiz ayda üç memuriyete tâyin etdiği ve hiç birinde uzun müddet durduramadığı bu zatı himaye ve sena etdiğine nadim olduğu şübhesizdir.

1872 [4 şevval 1289] da Şûrayı Devlet azalığına tayin kılındı.

[1] Şehr emaneti esnaf ve tahsilât kalemi müdiri iken 1905 [3 Rebiulevvel 1323] de vefat etdi.

[2] Kimyacı.

[3] Mahmud Paşanın ihtıraatından oln ıslahat komisyonu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1875 [1292 H.] de Petersburg cemiyeti ilmiyesine izam edildi.

1877 [21 muharrem 1294] de Meclisi Meb'usan riyasetine nasb olundu.

Edhem Paşanın tercemei haline derc edilen sadaret hattında

«Meclisi Meb'usan riyaseti için kanunı esasinin 77 nci maddesinin tâyin etdiği kaidei intihab ve tasdikın mevkii icraye konulması, gelecek seneden itibaren ve kanunı mezkûrun 65 inci maddesine tevfikan meb'usların nüfusı ehali hisbetiyle intihabına muallâk olduğundan bu senelik kanunı mezkûrun 119 uncu maddesinde muharrer talimatı müvakkate dahilinde olmak üzere ictima edecek Meclisi Meb'usan riyaseti muvakkatesine dahi müsellem olan istikamet ve emaneti ve idarei meşvereti umumiyeye uukufu hasebile Ahmed Vefik Efendi memur olmuş olmağla ..»

Ve «Miratı Hakikat» da

«... İlk ictimaı sırasında üsuli müzakeratını hüsni idare maksadile kudemayı vükelâdan Ahmed Vefik Efendinin meb'usan riyasetine memuriyeti icra olundu.»

deniliyor.

1877 [11 rebiulevvel 1294] de rütbei vezeret tevcih olundu.

Re'sen sadır olan iradei seniyenin sureti

«Meclisi Meb'usan reisi utufetlu Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin müsellem olan liyakat ve istihkakına mebni uhdesine rütbei samiyei vezaret tevcih ve ihsan buyrulmuş olduğundan iktizasının icrası şeref sünuh ve sudur buyrulan emrü fermanı âtıfet beyanı cenabı cihanbani mantukı münifinden olmağla ol babda. 11 Rebiulevvel 1294»

Vezaret — tevcih olunan zatların menşuru konaklarına gönderilmek ve orada okunmak mutad iken — Ahmed Vefik Paşanın menşuru, rebiulevvelin 24 üncü günü meb'usan dairesine gönderildi ve orada okundu.

Vezaret tevcihinin sebebi hakkında «Miratı Hakikat» de deniliyor ki:

«... Vükelayı devlet, bu hey'etden istifade tarikini iltizam etmeyüb bazı mevadın itirazata tesadüf etmesi, rüunetlerine dokunduğıçün meb'usana karşu şiddet göstermeğe ve verilen kararları usulen müdafaaya tenezzül etmemek gibi muhalefet semtine gitmeğe başladılar. Bu tavrın intac etdiği ihtilâf ve beynunet arasında vükelâdan tahtie edilmek istenilenlerin aleyhine söz söyletmek ve bunları maslahata garaz karışdırmak mesleği açılub talikullisan ba'zı meb'usan, nihanî talimat ve telkinat ile vazifei kanuniyeleri haricinde harekete sevk olunmuş ve bu sebeble meclisi umuminin idaresi güçleşmiş idi. Diğer tarafdan meb'usanın tahtı inzibate idhali ile bazı mevadda matlûb vech ile kullanılmaları nezdi padişahide dahi mültezem bulunduğundan Reis Ahmed Vefik Efendi rütbei vezaret tevcihiyle taltif buyrularak maksadı mezkûr üzerine serayla muhaberei hususiye dairesine alınmış idi ki vükelâ ile

TARIHVEMEDENIYET.ORG

meb'usan beyninde keşakeşler zuhurunun esbabı maneviyesinden biri de budur.»

Kanunı esasinin tâyin etdiği mes'elelerde vükelâdan istizahda bulunmak meb'usların ve istizaha cevab vermek de vükelânın cümlei vezaifinden olduğu halde istizah ve itirazlar, vükelânın «rüunetlerine dokunarak meb'usane karşı şiddet göstermeleri» ve «verilen kararları usulen müdafaaya tenezzül» etmemeleri ne garib hallerdir.

Meb'usların asıl vazifeleri, hiç bir şeye karışmamak, vükelâyı fihame kavuk sallamak, onların her hareketini alkışlarla tensib etmek ve «لايسئل عما يفعل» sırrına mazhar olduklarını kabul eylemek ise söyleyecek söz kalmaz.

Vükelâ, kanunı esasinin ve hey'eti meb'usenin ne mâna ifade etdiğini ve kendilerinin kanune ve meb'usane karşı mevkilerini bilmezlerse idarei meşruta altına giren bir devletin en büyük mekamlarında bulunmak hakkından kendilerini iskat etmiş olurlar.

«Vükelâdan tahtie edilmek istenilenlerin aleyhine söz söyletmek ve bununla maslahata garaz karışdırmak mesleğini» açanlar ve «bazı meb'usanı, nihanî talimat ve telkinat ile vazifei kanuniyeleri haricinde harekete sevk» edenler, meb'uslar ise böyle müfsidane meb'usluk olmaz. Meb'us, garazla alûde bir menhus olursa maddî ve manevî mes'uliyet, vükelâdan ziyade ona teveccüh eder.

Milletin vekili ve her vech ile mutemedi olan meb'usun her dürlü garaz ve ıvazdan masun ve kemali faziletle meşhun olarak müvekkilinin saadet ve selâmetini temine fidakârane çalışması farzdır.

«Meb'usanın tahti inzibata idhali» maddesi de şayanı nazardır. Meb'usan, ipden, kazıkdan kurtulmuş serseriler, yahud ne yapdığını bilmez sersemler değillerdi ki «tahti inzibata idhal» lerine lüzum görülsün. Onlar, mensub oldukları vilâyetlerin ehalisi tarafından müntehab, ve aklı başında ve âdabı meclise vâkıf mazbutülaval zatlar olduklarıçün «tahti inzibata idhal»lerinden bahs edilmesi, pek de hüsni niyetden mün'bais olmasa gerekdir.

Bir maddenin müzakere ve münakaşasında ileri geri sözler söylenmesi tabiî olduğundan «inzibat» kelimesinin «intizamı muhafaza» mânasına istimal edilmiş olduğunu kabul edelim. Fekat «meb'usanın tahti inzibata idhali ile bazı mevadda matlûb vech ile kullanılmaları mültezem bulunduğuna» ne mâna verelim?

O «mevad» nelerdir ve «matlûb vech ile kullanılmaları» demekden matlûb nedir? Müverrihin, bu noktaları, yahud bu nükteleri izah etmesi lâzım gelirdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Reis «rütbei vezaret tevcihile taltif buyrularak maksadı mezkûr üzerine seralya muhaberei hususiye dairesine alınmış idi» sözü de karışık mânalara mahmûl olabilir. Ahmed Vefik Efendi meşrebinde bir âdemin, bahs olunan «daire» ye alınması ise pek acib bir keyfiyetdir. Müverrih, bilhassa «muhaberei hususiye dairesine» alınmak maddei mühimmesini — her dürlü sui zandan kurtarmak içün — ifsah etmeliydi.

Diğer tarafdan Reis Paşanın, meb'uslara karşı gösterdiği âmirane ve dürüştane hareketler, bir mekteb hocasının yaramaz çocuklara ve bir zabitin, kumandasında ki acemi neferlere tatbik etdiği muamelelerden farkı olmadığını, meb'usların sözlerini bazan istihfaf ve istihza ile karşıladığını, müzakere salonundan riyaset odasına gidince kapuyı kapatarak kendi kendine kahkaha ile gülüb meb'usların bazı nutuklariyle eğlendiğini, padişahın, kendini riyasete getirmesi, tab'an müstebid, hadid ve şedid olduğiçün meb'usları devletin her işine karışdırmamak, her istediklerini söylemeğe meydan vermemek ve onları âdeta memur gibi kullanmak maksadından ileri geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi Vefik Paşanın, ilk def'a teşkil edilen ve azası muhtelif milletlere mensub ve fikir ve emellerî başka cihetlere matuf eşhasdan mürekkeb olan böyle büyük bir meclisde müzakerelerin intizam ile ceryanına dikkat ve zabtu rabtın muhafazasına gayret ile karışıklıklara meydan vermediğini ikrar edenler de vardır.

Hattâ Mahmud Celâlüddin Paşa,

«... Meclisi umumii osmaninin ilk ictimaı olmak hasebiyle mab'usanın üsuli müzakereye riayetde bazı mertebe cehilleri maznun iken ecanibin bile manzuru olduğu üzere Ahmed Vefik Efendinin semerei ihtimam ve itinası ile gerek nutuklar telif ve iradında ve gerek müzakeratı vakıanın ceryanında her sınıf ehali meb'usanının ekseri, zekâ ve dirayetleri âsarını ibraz etdiler.»

dediği gibi müzakereleri dinleyen ecnebi gazetelerin muhbirleri, Meb'usan Meclisinin lâyıkiyle teşkil edilemiyeceği zan olunurken aksi hal zuhur etdiğini ve müzakerelerin pek muntazam ve Avrupa meclislerinin müzakerelerine racih olduğunu gazetelerine yazmışlardır.

Meclisi Meb'usanın ikinci ictimaı devresinde dava vekillerinden İstanbul meb'usu Hasan Fehmi Efendi[1] riyasete intihab olundu.

Vefik Paşa 1877 [4 şaban 1294» de «30000» kuruş maaşla Edirne valiliğine tâyin kılındı. 1878 [23 zilkide 1294] de infisal etdi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Edirne vilâyeti valisi devletlu Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin mazireti vücudiyesi, devamı memuriyetine mânii tabiî olduğundan yerine darı şûrayı askerî azasından ferik

[1] Müahharen vezir olan ve valilikler ve vükelalıklarda bulunan Haşan Fehmi Paşadır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

saaedtlu Cemil Paşa hazretlerinin [1] rütbei haliyesile icrayı memuriyeti hakkında her ne vech ile iradei seniye müteallik buyrulur ise mantukı münifi infaz edileceği ve müşarün ileyhin rütbesine göre tahsisi lâzım gelecek valilik maaşının badehu arz ve istizan olunacağı beyanile tezkire... 23 zilkide 1294»

1877 [21 zilhicce 1294] de meclisi âyan azalığına nasb edildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Edirne vilâyeti valisi sabık devletlû Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin malûmat ve ehliyetine mebni meclisi âyan azalığına memuriyeti hakkında her ne vech ile emrü fermanı hümayunı cenabı cihanbani müteallik ve şeref sudur buyrulur ise mentukı âlisi infaz edileceği beyanile tezkire... 20 zilhicce 1294»

bir gün sonra iradei seniye sadır oldu.

1877 [7 muharrem 1295] de «30000» kuruş maaşla — ikinci def'a — Maarif Nezaretine tâyin olundu.

Padişah, Hamdi Paşanın — tercemei halinde yazılan sebeblerden dolayı — azlini tasmim etdi ve «meb'usanın devamı ictimaı, saltanat aleyhinde bir mefsedet zuhurunu intac eyliyeceği zannı kuvvet bulmakla meclisi umuminin arbedesizce tatili ve eşiddayı meb'usanın İstanbuldan teb'idi çaresine bakmağa hasrı niyet» ederek «böyle nazük ve tehlükeli işi görmeğe vükelâyı mevcude içinde ehil» [2] bulamadığından onu mekamı sadarete getirmeğe karar verdi.

Seraya celb ile sadaret tebşir olundukda kabulini şu üç şarta talik eyledi:

1 — Sadaret namının Baş Vekâlete tahvilile mes'uliyeti vükelâ üsulünün vaz'ı.

2 — Tobhane müşiri Damad Mahmud ve Dahileye Nazırı Said Paşaların azliyle Dahiliye Nezaretinin ilâveten kendi uhdesine tevcihi.

3 — Mesalihi umumiye üzerine vuku bulacak maruzatına müsaade olunması [2].

Şu şartlarla «maruzatı sairesi hükmi zeman ve maslahat icabatından olarak karini kabul» [2] oldu.

§

İdarei hazıra, idarei meşruta olduğu ve kanunı esasi mucibince vükela, memuriyetlerine müteallık mesalihde münferiden ve umumi mesalihde müctemian mes'ul bulundukları halde Vefik Paşanın, mes'uliyyeti vükela üsulinin vazını ve mesnedi sadaret ve meşihat, padişah canibinden emiyyet olunan zatlara ihale edilerek diğer vükela, — kabineyi teşkile memur olan sadrı âzam, — diğer tabirle baş vekil —

[1] Namık Paşanın oğlu.

[2] «Miratı hakikat C. 3 S. 60,61»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tarafından intihab ve arz olunmak da kanunı esasinin cümlei ahkâmından iken Vefik Paşanın, vükeladan ikisinin azlini ve dahilliye nezaretinin ilaveten gendi uhdesine tevcihini ve mes'ulliyeti vükela üsulünün icabatı tabiyyesinden olarak «mesalihi umumiyye üzerine vuku bulacak maruzatına müsaede olunması pek tabii iken bu maddeyi de ileri sürmesi şayanı nazardır.

Vefik Paşa, o henkâmda meşrutiyyetin, zavahiri muhafaza için ortaya konulan — lafzı murad — bir idare olduğuna ve padişahın üsuli meşrutıyyete ihlas ve samimiyyet ile riayet etmeyüb meşrutıyyet namına müstebiddane hareketlerde bulunacağına kanaat etmiş olacak ki bir kaç şartla idarei meşrutayi ihkâm eylemek istemişdir zan olunur.

§

1877 [1 safer 1295] de Dahiliye Nezareti inzımamiyle Baş Vekâlete nasb edildi.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Ahmed Vefik Paşa

Hamdi Paşanın azl ve tebdiline lüzum görünmüş ve kanunumuz iktizasınca vükelâmızın memuriyetlerine müteallik mesalihde münferiden ve mesalihi umumiyede müctemian mes'uliyetleri tabii ve işbu kaidei mes'uliyet hükmünce vükelânın mes'uliyeti münferideleri tahtında ceryan eden mevadı bilmukabele tarafımızdan tasdik olunmak üzere arz etmeleri muktazi olduğundan anın haricinde olan yani meclisi vükelâda hey'etce tezekkür kılınan hususatın karar namelerini ve meclisi meb'usanın tanzim ve meclisi âyanın tasdik edeceği kanunları huzurumuza takdime vesatet ve meclisi vükelâye riyaset etmek üzere hidmeti sadaretin bilicab lâğvile ana bedel riyeseti vükelâ memuriyetinin ihdas ve tesisi tasvib kılınmış olduğundan liyakat ve ehliyet ve istikametiniz cihetiyle baş vekillik, Dahiliye Nezareti inzimamiyle uhdenize havale kılınmış olduğu gibi vükelâlık memuriyetleri, Baş Vekâletle birleşdirilen Dahiliye Nezareti ile meşihat ve ser askerlik ve Hariciye ve Bahriye ve Adliye Nezaretlerine ve Şûrayı Devlet riyaset ve Tobhane müşiriyetine ve Maliye ve Evkaf ve Maarif ve Nafia ve Ticaret Nezaretlerine hasr edilüb işbu memuriyyetle intihabları tarafımızdan tasdik kılınan zevatın tayyinleri tekarrür etmiş olmağla ilanına ibtidar kılınsun. Cenabı hak, müveffak buyura. 1 Safer 1295»

«Miratı Hakikat» da beyan olunduğu üzere Vefik Paşa, Baş Vekâlete devletin en buhranlı zamanında geldi. Rusya devleti, esası sulh mazbatasını — bir noktasını tadile meydan vermeden — murahhaslara imza etdirdi ve mütareke hattını Büyük Çekmeceden tâyin ve bu suretle İstanbulu son derece tazyik eyledi.

Payitaht — kışın en dehşetli günlerinde Rumeliden kaçan — iki yüz binden ziyade muhacirle doldu. Maliye hazinesi fevkalâde müzayeka içinde kaldı. Kavaimi nakdiye, kıymetini gaib etdi. Maişet mes'elesi pek müşkil bir şekil aldı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Vefik Paşa «tehdidini ikaa ve evamirini icraye kadir bir zatı faal» olduğundan vilâyetlerden merkeze para getirtdi. Muhacirleri, Anadoluya göndertdi. İstanbulun iktisadî vaziyetini ihlâl eden galebeliği azaltdı. Ehalinin ve devairi askeriyenin ihtiyaclarını kolaylaşdırdı. Siyasi müzakerelerde gayret gösterdi.

O zemanın en müşkil, en mühlik mes'elesi olan muharebenin zuhuriyle sulhun ne yolda akd edildiğine aid tafsilât, muharebeye dair eserlerde ve bilhassa «Miratı Hakikat» de münderic olduğundan burada mücmel malûmat ile iktifa olundu.

Ahmed Hamdi Paşanın tercemei halinde söylendiği üzere kumandanların sui tedbiri ve idarenin sekameti ile orduların inhizama giriftar olması, devleti düşmenin en ağır tekliflerini kabule mecbur etdi. Mütareke akdiçün — birinci ve ikinci murahhas olarak — Kazanlığa gönderilen Hariciye Nazırı Server ve Hazinei hassa nazırı Namık Paşaları, Rusya orduları baş kumandanı Gran dük Nikola, Edirneye götürüb esası sulh mazbatasını ve mütareke mukavelesini orada imza etdirdikden sonra vazifeleri kalmayan paşalar, İstanbula döndüler.

Müteakıben mukaddimatı sulhiye mükâlemesine başlanmak üzere Rusya devleti tarafından Ceneral İğnatiyef ve Mösyü Nilidof ve devlet canibinden de — o sırada Şûrayı Devlet riyasetinde bulunub bir müddet sonra Hariciye Nazırı olan — Safvet Paşa ve Berlin Sefiri Sadullah Bey murahhas tâyin edilerek Edirnede birleşdiler. [1]

Devletin temelini yıkacak derecede vâki olan mühlik ve zebun küşane taleblerin ve hareketi mezbuhane kabilinden müdafaaların burada izahına bemahaldir.

Rusya askerinin İstanbul civarına kadar ilerilemesi ve — yukarıda söylendiği vech ile — iki yüz binden ziyade muhacirin İstanbula sığınmasından umuma dehşet gelmesi sebebile zuhuru muhtemil olan hâdiselerde İngiltere tebeasının mal ve canlarını muhafaza içün Ak deniz donanmasından bir filonun — dostane suretde — İstanbula geleceğini İngiltere sefiri, Babı âliye bildirdi.

Meclisi vükelâda cereyan eden müzakere neticesinde filonun gelmesine müsaade olunmaması tekarrür etmesiyle Vefik Paşa İngiltere elçisile görüşerek filonun İstanbul limanına girmesi, Rusya ordusunu tevhiş ve pek büyük muhatara tevlid edeceğini anlatdıysa da İngiltere hükû-

[1] Evvelâ Safvet Paşa, müahharan Sadullah Bey gitmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

meti kararından dönmedi. Altı zırhlı ve bir ahşab harb gemisinin Gelibolıya doğru gelmekde olduğu işidildi. [1]

Buna mukabil Rusya devletinin de İstanbula bir fırka asker sevkine mecbur olduğu ihbar olundu.

Filonuu gönderilmemesiçün İngiltere kraliçesine ve asker sevk edilmemesiçün de Rusya İmparatoruna padişah tarafından telgrafnameler yazıldı.

Şaved filo ve asker gelecek olursa dehşetli karışıklıklar tehaddüs edeceğinden devletce ne dürlü hareket edilmek lâzım geleceğinin fevkalâde bir meclis akdile müzakeresi hakkında sadır olan irade üzerine Yıldız seravında toplanıldı.

Vefik Paşa, irad etdiği nutukda donanma gelüb de Rusya askeri İstanbula doğru ilerileyecek olursa müdafaa ile muharebenin tecdidi, yahud bir mukavele ile askerin muslihane kabuli cihetlerinden birinin ihtiyarını teklif eyledi.

O henkâmda divanı hümayun amedciliğinde bulunan Mahmud Celâlüddin Paşa diyorki:

«Padişah hazretleri, meclis toplanmazdan evvel müverrihi Hakirî huzurlarına celb edüb mes'elenin vâsıl odluğu neticei müşkile ve mühlikeden bahs ile «Rusya askerinin İstanbula dühulüne cevaz gösteremem. Ümerayı askeriyemiz, izharı cebanet ediyorlar. Ben nefsimce her fidakârlıkdan çekinmem. Sancağı şerifi çıkarub Rus ordusu üzerine gitmeğe hazırım. Bunu meclise tebliğ etmesini Baş Vekil Paşaya söyle» deyu emir buyurduklarından Ahmed Vefik Paşaya kablelictima iradei şahaneyi ifade etmiş idim. Müşarün ileyh, gayet mütelâşi ve şedidülfikir bir zat olmağla «biz işimize bakalım. O sözler cilvedir. Meram bizi tecribedir.» Diyerek müzakereye girişdi ve padişahın askerle harbe gitmeğe âmade olduklarına dair iradelerini huzzare bildirdi.»

[1] Sultan Abdülhamid, «dört şeyden bahs olunacakdır» mukaddimesiyle — Kâmil Paşanın birinci def'aki sadaretinde — dikte edüb yazdırdığı eksik muhtıranın Yıldız evrakı içinde tesadüf etdiğim ve pek çok arayub alt tarafını bulamadığım müsveddesinin bir fıkrasında diyor ki:

«... Bir gece saat yedi [ezanî] raddelerinde ol vakit Baş Vekil bulunan Ahmed Vefik Paşa tarafından takdim olunan bir tezkirede ol vakit burada bulunan Rusya askerine karşu keenne Devleti aliyeyi müdafaa etmek üzere İngiltere donanmasının boğaza gelüb dühul etmek içün ruhsat talebinde bulunduğundan bahs ile ruhsat verilmesi arz ve istizan kılınmış ve bu esnada boğaz muhafızlığından varid olan bir kıt'a telgrafnamede verilen ruhsat üzerine İngiliz donanmasının boğazdan geçdiği beyan olunmağla bu hal calibi dikkat olarak böyle bir ruhsatın kangı tarafdan ve kimin emri üzerine verildiği Babı âliden ve Tobhane müşiriyetinden ve sair lâzım gelenlerden süal olunmuş ise de her biri diğerinin üzerine atarak mes'uliyetden kurtulmak yoluna gitmekle iş anlaşılamayub İngiltere donanması da Dersaadete kadar gelmişdir. Şu halde o vakitki vükelânın İngilizlere ne derecelerde meclûb idüğini gösterir...»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Uzun uzadı müzakereden sonra Rusya askerinin muslihane mukavele ile kabuline müttehiden karar verildi. [1]

Rusya kumandanile mukavele akdine Namık Paşa memur edilerek gitmek üzere iken Rusya imparatorundan padişaha ve Londra sefaretinden Babı âliye gelen telgrafnameler, mes'elenin şeklini değişdirdi. İngiliz donanması Mudanya körfezinde kaldı. Rusya devleti de İstanbula asker sevkinden vaz geçdi. Yalnız bir fırkanın Küçük Çekmece civarındaki köylerde bulunmasını ve bin beş yüz kadar zabit ve memurun Ayastafanosda ikamet etmesini teklif eyledi ve devletce kabul olundu.

İki tarafın yeni askerî hatları tekarrür etdiği esnada Gran dük Nikola, Ayastafonosu askerî karargâh ittihaz ile mukaddimatı sulhiye mükâlemesinin İstanbula yakın olan o köyde icrasını, galibliğe lâyık gördüğünden iki taraf murahhaslarını oraya celb etdi. Mükâlemeye başlandı. Rusya murahhasları pek dehşetli taleblerde ve Osmanlı murahhasları — aczi mutlak halinde — müdafaalarda bulundular.

Bu hususda Babı âli ile vâki olan muhaberelerden bahs ederken Sadullah Bey [Paşa] diyorki:

«... Bir aralık müzakeratın inkıtaı ihtimali de yüz gösterdi. Safvet Paşa ile verdiğimiz karar üzerine sadrı âzamın [baş vekilin] Ayastafanosa kadar gelmesini İstanbula teklif etdik, israr eyledik. Ahmed Vefik Paşa geldi. Ben, müşarün ileyhi yakından tanımaz idim. Kâşki davet etmese idik!... Çünki Vefik Paşa, az kaldı işimizi bozacak idi. Anladık ki bir şey becereği yok. [2] Her ne ise tatlılıkla İstanbula avdet etdirdik ve hakkında beslediğimiz hüsni zandan dolayı büyük büyük esefler etdik.» [3]

Rusya murahhasları, bir birinden mühlik olan taleblerini son derece teşdid ederek bu sırada donanmanın terki içün de ısrar etdiklerinden tazminatı harbiye mukabili olarak istedikleri arazinin ve kırk milyon liralık eshamın tadili mümkin olamaz ise tasdikına, fekat donanmanın terkini zatı şahane kabul etmediğini ve imparatorun fütüvvetine müracaat edeceğini mütezammin protesto mekamında bir takrir yazılarak Gran düka itası ve muavenetinin iltiması ile muahedenin imzasına dair

[1] Bu meclisde meb'uslardan Astarcılar Kethudası Ahmed Efendinin vâki olan tariz kârane sözleri üzerine padişahın hiddetlenüb verdiği cevablar ve cereyan eden muamele «Miratı Hakikat» de yazılıdır.

Meclisi meb'usanın tatiline bu dürlü tariz ve taarruzların yardım etmiş olması şübhesizdir.

[2] Bu sözü Vefik Paşa işitseydi belki şöyle derdi ve hak kazanırdı: «Becerm.ek kabil olsaydı siz becerirdiniz. Kabil olmayan bir şeyi ben nasıl becereyim?»

[3] «Sadullah Paşa, yahud mezardan nida S. 54»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

— meclisi vükelâ kararıyle — Vefik Paşa, murahhaslara mezuniyet verdi.

Donanmanın terkini kat'iyyen kabul etmiyeceğini padişah, şu hat ile bildirdi:

«Baş Vekil Paşaya ve Safvet Paşaya ve sair vükelâya kasemle beyan ederim ki donanmayı hümayunumun elden çıkarılmasına kat'an reyim ve rızam yokdur. Her dürlü fidakârlığı eder, fekat donanma maddesini esasen red eylerim ve esbabı mucibesini dahi beyane muktedirim. İcabı halinde donanmayı gaib etmemek için canımı fidaye hazırım.

15 Şubat 1293»

Vefik Paşa, Ayastafanosa gidüb hattı hümayunu Safvet Paşaya ve Sadullah Beye okutdukdan sonra Gran düka gösterdi ve uzun müddet mükâleme ederek donanma talebinden geçmeğe meyl etdirdi.

Gran dük «teberrüken bende kalsun» diyerek hattı alıkoydu. Vefik Paşa, avdetle keyfiyeti arz etdi. Huzurdan çıkdıkdan bir müddet sonra kendine şu hat gönderildi:

«Veziri maali semirim

Donanmamız hakkında sabahleyin size ve vükelâye hitaben ve 15 şubat 1293 tarihiyle müverrehan sadır olan nemikai hümayunum esnayı mülâkatda Gran Dük hazretleri canibinden görülerek teberrüken alıkonduğu vâki olan tebligatınızdan müsteban olmuş ve müşarün ileyhin ibraz etdikleri eseri nezaket memnuniyeti celb eylemişdir. Ancak zikr olunan nemikanın tahriri mücerred donanmamızın elden çıkarılmaması maksadına mübteni ve münhasır 'olub bundan yani cümlei münderecatından olan her dürlü fidakârlık tabirinden tercemece yanlış mâna verilüb de bu ibarenin henüz derdesti mükâleme olub netayici mechul bulunan hususatı saireye şümuli zan oluumayarak bu fidakârlık ibaresinin donanma maddesinden dolayı sırf zatî ve şahsî olduğuna ve hülâsa nemikai mezkûrenin esasen ve fer'an donanma maddesinden başka bir şeye aid olmadığına dair müşarün ileyhe izahat ita edüb etmediklerini serian iş'ar etmeniz matlûbumdur.

15 Şubat 1293 Abdülhamid» [1]

Vefik Paşa, Gran Düka izahat vermiş olduğunu arz etdi. Padişahın asıl maksadı ise hattı geri almak maddesi olduğundan tekrar Ayastafanosa gitdi. «letaifülhiyel ima![2]» edüb hattı Gran Dükden aldı ve tebligatı lâzime icra etdi.

Murahhasların gayreti bir faide vermediği halde padişahın gösterdiği metanet, donanmanın kurtarılmasına sebeb oldu[3].

[1] Suretleri «Miratı Hakikat» de münderic olan iki hattın — Yıldız evrakı arasında gördüğüm — birincisi, kurşun kalemle yazılub ikinci hattın içine konmuş suretdir. İkincisi — Lebib Efendinin de söylediği vech ile — Padişahın yazısile olmayub yalnız imzayı o yazmışdır.

[2] لطائف الحيل

[3] Abdülhak Hamid Bey, hatıratında Vefik Paşadan bahs ederken «...Ayastofonus muahedei meş'umesinin esnayı müzakeresinde donanmamızı kurtarması en büyük müvef fekıyyatı siyasiyyeden ad olunur. Ruslar, sefâini harbiyyemizi istemekde ısrar etdikleri takdirdesağ bir Türk kalıncaya kadar harb edeceğimizi ve o Türkün de zatı şahane olacağını beyan etmiş idi ve İngiliz donanmasının Ayastafanos pişgahına gelmesi de onun semerei mesaisidir.» diyorsa da hakikat, yukarıda yazıldığı gibidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Fekat Vefik Paşanın da bu mes'eledeki sayi münker değildir.

§

Sultan Abdülhamid merhum, her ne sebebden dolayı ise on iki sene sonra bu mes'eleyi — o zeman mabeyn baş kitabetinde bulunmuş olan — Lebib Efendiye [1] zabt etdirüb saklamışdır.

Yıldız evrakını memuren tedkik etdiğim sırada zabıt nameyi görerek istinsah etmişdim. Buraya da kayd ediyorum:

«Mes'elei zailede Ayastafanosda ictima eden konferans esnasında min gayri haddin mabeyni hümayun baş kitabeti hizmeti baisülmefharetinde bulunduğum cihetle tarafı eşrefi hazreti padişahiden ihsan buyrulan ferman namei hümayunı cenabı padişahi, şevket meab efendimizin emrü fermanı hümayunları vech ile yazılarak tarafı şahanelerinden imzayı hümayunları va'z buyrulduğu ve meali dahi hatırı çakeranemde kaldığına göre sair metalib sırasında donanmayı hümayunun dört [altı] kıt'asının da Gran Dük tarafından taleb olunduğu ol vakit konferansa memur olan merhum Safvet ve Baş Vekil bulunan Ahmed Vefik Paşalar tarafından arzı atebei ulya kılınması üzerine donanmayı hümayundan hiç birinin terk ve ita buyrulmayacağına dair sureti kat'iyyede emrü fermanı hümayunlarını havi idi ve bu ferman namei hümayunun Gran Dük Nikolaya iraesiçün Ahmed Vefik Paşaya tevdi buyrulduğu ve hattâ işbu ferman namei hümayun Ahmed Vefik Paşa tarafından Gran Düka irae olunduğu zeman Gran Dük tarafından bir yadigârı hazreti padişahi olmak üzere nezdinde alikonulduğunu Ahmed Vefik Paşanın müahharan arzı atebei ulya eylediği hatır güzarı bendegânem oluyor ve o esnada Kara deniz sevahilinden bir mahalde yirmi bin lira kadar bir masrafla iskele ve saire inşasiyle Ayastafonosda bulunan Rus askerinin vapurlara irkâbile İstanbuldan geçirilerek mezkûr iskeleden imrarı ve Kara deniz sevahilinde bulunan tabya ve istihkâmatın kendi taraflarından işgal olunması Gran dük tarafından musırrane taleb olunduğunu ve daha evvelce boğazdan geçmiş olan İngiliz donanmasının Ak deniz boğazından iade etdirilmesini ve İstanbulu muhafaza içün o aralık inşa etdirilmiş ve etdirilmekde bulunmuş olan istihkâmatın inşaatı tatil etdirilmiyecek olursa evvelki mütarekenin keen lem yekün[2] hükminde tutularak o halde Rus askerinin İstanbula hücumile ehalinin ayak altında kalacağı ve bu hale tarafı eşrefi şahaneden sebebiyet verilmiş olacağı yolunda bir takım maruzat vuku bulması ve Gran dük tarafından hususatı mezkûre musırrane taleb edilmiş olduğu merhum Safvet Paşa tarafın-

[1] Temyiz baş müddeiyi umumisi iken 17 şevval 1317 de vefat etmişdir.

[2] كأن لم يكن

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dan bizzat arzı atebei ulya kılınması üzerine bunların hiç birisine tarafı âlii hazreti mülkdariden kat'iyyen muvafakat buyrulmayarak Rusyalıların terki mütareke ile tecavüze teşebbüsleri halinde bilcümle asakiri şahaneye bizzat kumanda buyrularak son dereceye kadar fidakârlık ihtiyar buyrulacağı cihetle buraları icab edenlere bittefhim ana göre hukuki devletin muhafazası yolunda çalışmaları kat'iyyen ferman buyrulmuş idüği maruzdur.

6 Şevval 1307 11 Haziran 1306 kulları Lebib»

§

Pek uzun mükâleme ve münazaralardan sonra mukaddimatı sulhiye mukavele namesi [1] 3 mart 1878 [28 safer 1295] de Ayastafonosda iki taraf murahhasları tarafından imza olundu.

*
* *

Aşağıdaki mazbatada gösterilen sebeblerden dolayı meclisi umuminin tatiline devletce lüzum görülerek Vefik Paşa, yazdırdığı beyan nameyi bizzat âyan ve meb'usan hey'etlerine tebliğ eyledi, meclisi kapatdı. Mekamı saltanat aleyhinde neşriyata badi olan meb'uslardan bir kaçını memleketlerine yolladı.

Meclisi vükelâ mazbatasının sureti

«Malûmı âli buyrulduğu üzere meclisi umuminin vezaifi asliyesi, kavanin lâyihalarının tedkik ve müzakeresinden ibaret olarak bunun temamen ceryanı ise ahval ve ezminei adiyede vükelâyı devletle hey'ti âyan ve meb'usan beyninde teatii efkâr ve ârâ ile hâsıl olmak emri tabii bulunduğu ve maa'haza Devleti aliyenin oğradığı politika buhranı bu günkü günde her dürlü hal ve hareketi fevkalâde bir şekle koyub evkatı adiyede kabilülicra olan muamelâtı ifa eylemek mümkin olamıyacağı ve alelhusus meclisi umumi devam etdikce her gün ve belki her saat zuhûra gelen vukuatın gerek politikaca ve gerek idarei dahiliyece beynelvükelâ ittihaz olunan kararlarını kaideten meb'usan ve âyane tebliğ eylemek lâzım gelerek buna ise vakit ve maslahat müsaid olmadıkdan kat'ı nazar böyle fevkalâde ahval içinde müştereklerimiz olan devletlerle ceryan etmekde bulunan muhaberat netayicinin vakit ve zemanı gelmeksizin meclisi umumiye arzı âlemin hiç bir tarafında caiz olamadığı ve bu cümle ile beraber meclisin şimdiki ictimai müddetinin hitamına bir ay kalarak ortada henüz mübaşeret olunan mükâlematı sulhiyenin itmamı içün andan ziyade zeman iktıza edeceği ve kanuni esasi hükmince zatı şevketsimatı hazreti padişahi, meclisi umuminin vaktinden evvel küşadı ve zemanı ictimaının temdid ve ya tenkisi hukuki âliyesini haiz bulundukları mülâbesatile meclisi mezkûrun mücerred ahvali hazıra ve esbabı maruza muktezeyatından olmak üzere muvakkaten tatili bilittihad tezekkür ve

[1] «Miratı Hakikat» ın 3 üncü cildinin 91 nci sahifesinden itibaren münderic olduğundan okumak istiyenler oraya müracaat etsünler.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tensib olundu ise de icrayı icabı menutı iradei seniyei cenabı şehinşahi olmağla ol babda ve katıbei ümurda emrü ferman hazreti veliyyülemr efendimizindir. 10 Safer 1295»

Esseyid Ahmed Vefik Esseyid Halil[1] Mehmed Reuf[2] Mehmed Namık[3]
Esseyid Mehmed Said[4] Mehmed Hurşid[5] Mehmed Kâni[6]
Abdüllâtif Subhi[7] Ohanes Çamiç[8]

§

İngiltere parlâmentosu azasından İşmit Bartiletin Sultan Abdülhamid merhumla mülâkatında «millete niçün hüriyet vermiyorsunuz» süalini irad etmesi üzerine padişahın «hüriyet, keskin bir kılıcdır. Millet de cahildir. Kılıcı ele alırlarsa bir birlerini keserler» cevabını verdiği bir gazetede [9] görülmüşdü.

İngiliz meb'usiyle padişah arasında böyle bir muhavere ceryanı bizce mechuldür. Fekat devletin bekasını temin edebilecek esbabın «arizu amik ve gayetle mahrem olarak müzakeresile neticesinin mükemmel bir lâyiha ile arzı» lüzumuna dair — Kıbrıslı Kâmil Paşanın sadareti hengâmında — hey'eti vükelâye tebliğ etdirdiği 8 cümadelahire 1305 tarihli mufassal ve mühim muhtıranın [10] — ki Yıldız evrakı içinde görüb istinsah etmişdim — padişahın, idarei meşruta ve meb'uslar hakkında ne fikirde bulunduğunu lâyıkiyle gösteren kısmının naklini faideli gördüm.

Muhtırada deniliyor ki:

«.... Hükûmeti seniye, sayei adalet vayei hazreti padişahide bir hükûmeti meşruta olduğu halde Meclisi Meb'usan muattal bulunuyor. Küşadiyle beraber iki def'a teşekkül etmiş bulunan işbu meclis, saltanat

[1] Şeyhulislâm Kara Halil Efendi [2] Ser asker [3] Tophane müşiri [4] Bahriye Nazırı İngiliz Said Paşa [5] Adliye Nazırı [6] Maliye Nazırı [7] Maarif ve Evkaf Nazırı [8] Ticaret ve Nafia Nazırı Ohanes Efendi.

[9] «Tasviri Efkâr numara 463»

[10] Bu mühim muhtıra, on iki büyük sahifedir. Bunda «devlet ve memleketin senelerden beri içinde bulunduğu ahvali müşkile ve gavaili maddiye ve maneviye» den, akd olunan büyük istikrazların dehşetli buhranı malî tevlid etdiğinden, bazı kimselerin tarafdar oldukları tevsii mezuniyet ve otonomi usullerinin mahzurat ve muhataratından, adliye ve zabıta idarelerinin ıslaha ihtiyacından, bazı memurların irtikâb ve irtişa ile envai şikâyata sebeb olmakda bulunduklarından, gümrüklerin bozukluğundan, ecnebilerin — en âdi vak'aları vesile ittihaz ederek — ümuri dahiliyeye müdahalelerinden, memleketin her tarafı «hazaini tabiiye ile malamal» olduğu halde istifade edilemediğinden, maarifin tamimi içün bunca mebaliğ sarf olunmakda iken mekteblerin programları talebenin ezhanına din ve vatan ve padişah mehabbetini temamiyle ilkaye salih olmadığından uzun uzadı bahs edildikden sonra bütün idare şubelerinin ıslahiyle her dürlü sui istimalâtın önü alınarak devletin şan ve namus ve haysiyetinin i'lâsı ve ümuri siyasiyenin «hüsni temşiyeti» hususlarının müzakeresile arzı emr olunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve devlet ve menafii memleket aleyhinde ittihaz etmiş olduğu mesleki na hemvar ile yâr ve ağyarın sermayei handei istihzası olmak derecesine gelmiş ve millet vekilleri ve menafii memleketin hadimleri olmak lâzım gelen meb'uslar, akçe tamaile bir takım müteneffizinin dalkavukları olmak raddelerine vâsıl olmuşlardır. Hıristiyan meb'uslar ise her birisi mensub olduğu milletin âmâl ve makasıdını tervice bezli mesai ederek Ermeniler, Ermenistan hakkında nutuklar, iradına ve Rumlar Tırhala ve saire hakkında tervici merama tesaddi ile dahili meclisde ve vükelâ üzerine adeta icrayı hükm ve nüfuz eylemeğe cür'et etmiş idiler. Bunların işbu tehakkümlerine meclisin idamesile meydan verilmiş ola idi hırs ve emelleri az zeman içinde devletin en âli mekamatını işgal raddesine vâsıl olur idi. Meclisi Meb'usan, devlet ve memleket için zâmini terakki olacak yerde az zeman içinde mezarratı adide tevlidine sebeb olarak nihayet memleketin kuvayı maddiye ve maneviyesini felc eden muharebei ahireyi intac eylemişdir. Bir müddet daha devam etmiş olaydı mezarratı melhuzası daha ziyade kesbi cesamet ve vehamet ederek hüda nekerde dahili memleketde tohmı nifak ve tesvilâtı ol raddeye isal eder idi ki her tarafda ihtilâller ve karışıklıklar zühuruna sebeb olur ve şimdiye kadar çokdan beru Ermeniler ve Ermenilerin muinleri tarafından tesis ve istihsaline çalışılan ve fikri ittihadın ve maksadlarının tamimi zımnında neşr etdikleri kitablarda Konya havalisine kadar tevsian haritası yapılan Ermenistan prensliğinin fikir ve tasavvuru hayyizi fiil ve hüsule gelerek Girid ceziresi, memaliki mahrusadan ayrılmış bulunur velhasıl العياذبالله memleket parça parça taksim olunarak şan veşevket ve nüfuz ve iktidarı derecei alülâle vâsıl olan Devleti Osmaniye, bu gün başka devletlerin nüfuz ve tehakkümü tahtında küçük bir idareden ibaret olur idi. İşte henüz tecribe görmemiş ve asıl menafii hakikiyei memleket neden ibaret olduğuna kesbi vukufı tam etmemiş olan ve bir tarafdan dahi bir çok ashabı ağraz ve mefsedetin hıyel ve desayisine kapılarak devlet ve memleket için esbabı mühlikeden bulunan bir takım mevadı ya amden ve yahud cehlen esası saadet ve terakki zan eden kimseler yedinde kanunı esasi kazalı ve tehlükeli bir silâh olduğu [1] nümayan olmuş olmağla bilâ müddetin tatiline maslahaten ve saltanat ve devletin hayat ve rahati namına olarak lüzumı mübrim mes etmişdir. Cidden devlet ve memleketin muhibbi sadıkı olanlar için aksayı emel olmak üzere iki hakikat, yani iki maksadı âli ve vazife vardır ki bunların birisi daima devletin temamii mülkisini pişi nazarı ehemmiyetde tutarak buna muhalif olacak her dürlü harekât ve teşebbüsatı muzır-

[1] Padişahın, İsmit Bartilet'e söylediği rivayet olunan söze benziyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

reye karşu durmak, ikincisi de memleketin her cihetle haiz olduğu esbabı terakki ve imran ve refah ve saadetden bihakkın istifade ederek bu suretle devletin beka ve kesbi kuvvet ve servet eylemesini ve ehalinin saadeti halini ve emniyet ve âsayiş üzere yaşamalarını temin eylemekdir. Meclisi Meb'usan, bu iki kaziyei âliyeyi mütekeffil olmalıdır. Mütekeffil ve zamin ise açılub meb'usan cem edilür. Değil ise küşadı hayatı devlet içün mühlik ve menafii memleket içün muzır olduğundan bu hakayık bitamamiha itiraf ve tasdik edilmelidir...»

Bu satırların dercinden maksad, — yukarıda da söylediğim gibi — padişahın fikrini göstermekden ibaret olduğiçün uzun uzadı tedkik ve tenkide girişilse sadedin haricine çıkılmış olur.

Yalnız şu kadar söyleyim ki asırlardan beri idarei mutlaka içinde yaşayan âbâ ve ecdadına vâris ve tab'an müstebid ve fevkalâde müvesvis olan padişah, bir birini müteakıben zuhûr eden dehşetli vak'alarla beraber erbabı ağraz tarafından vâki olan ilkaat ve tesvilât ve bazı meb'uslarn —henüz değil— yüz sene evvel tesis olunmuş bir idarei meşruta içinde bulunuluyormuş gibi pek ser bazane atub tutmalarından ve kendini tahti'e ve itham etmeğe kalkışmalarından, ba husus — devletin hayatını tehlükeye koyan — belâyı mağlûbiyetden büsbütün tevehhüm ve tevahhuş ederek meclisi kapatmışdır.

Kapatmağı mucib olan bazı mühim mes'elelerle beraber gayrı müslim meb'uslara ve onların efkâr ve âmaline dair padişahın, serd etdiği mülâhazalar, hakkalinsaf nazarı dikkatden atılacak şeyler değildir.

Almanya İmparatoru Birinci Vilhelme verilen imtiyaz nişanını tevdia memuren Berline gönderilen Müşir Ali Nizami Paşanın, avdetde padişaha takdim etdiği 12 kânunı evvel 1297 tarihli arizada Prens Bismarkla vâki olan mülâkatdan bahs edilirken:

«... Prens Bismark, parlâmentodan gördüğü eza ve cefadan şikâyetle «siz, iyi etdiniz, parlâmentoyu ber taraf eylediniz. Çünki bir devlet, milleti vahideden mürekkeb olmadıkca onun parlâmentosunun faidesinden ziyade mazarratı olur» ,dedi.»

Deniliyor ki padişahın sözleri, Bismarkın sözünün şerhi ad olunabilir.

Lâkin «hükûmeti seniye, hükûmeti meşruta olduğu halde meclisi meb'usan muattal bulunuyor» sözünü ne ile şerh etmek lâzım geleceğinin tâyini müşkildir.

Meclisi otuz sene tatil eden ve bir daha açmağı hatır ve hayalinden geçirmemekle beraber kanunı esasiyi — her sene neşr olunan — resmî salnamenin başına derc ederek idarei meşruta halinde bulunduğunu âleme göstermek istiyen bir hükûmete «hükûmeti meşruta»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ıtlakı caiz olabiliyorsa yalnız unvanı «meşruta» ve idaresi «mutlaka» olan müstebid bir hükûmetin —sayei adalet vayei padişahide— «meşruta» farz edilmesine de mâni yok demekdir.

***

Vefik Paşanın hasta olması üzerine envai iltifatı mütezammin mabeyn baş kitabetinden yazılan tezkire, teveccühi padişahinin ne mertebe yüksek olduğunu ilân etdiği halde on üç gün sonra havanın değişmesi, paşanın değişdirilmesini mucib olmuşdur ki « الريح للعدل » sözünün mahzı hakikat olduğu bu suretle de tebeyyün etmekdedir.

Tezkirenin sureti

«Kurenayı hazreti padişahiden Osman Bey Efendiye [1] tevdi buyrulan ve İngiltere Hariciye Nezaretinin tebeddülü üzerine İngiliz politikasınca vukua gelen tegayyüratın fevaidinden bahis olan tezkirei mahsusai vekâlet penahileri manzuru hümayumı cenabı cihanbani ve bu keyefiyet müstelzimi memnuniyeti seniyei şehriyari olmuşdur. Miri muma ileyhin atebei seniyeye vuku bulan arz ve ifadesinden arızai vücudiyelerinin henüz ıstırabı zail olmadığı ve bu hal ile beraber yine mesalihi mevkûleleri ile iştigale devam buyrulmakda olduğu malûmı âli olub Cenabı Hak, ömrü şevketi şahanelerini müzdad buyursun, Şevket meab efendimiz hazretleri min kıbelillah mütehallak buyruldukları şimei celilei kadrdani iktızası ve hakkı samii asafanelerinde olan teveccühatı mahsusai şahanelerinin eseri tabiisi olmak üzere devamı âfiyeti hıdivilerini pek ziyade iltizam ve arzu buyurdukları cihetle arızai mezkûrenin henüz temamiyle mündefi olamaması nezdi hümayunlarında teessüfi istilzam etmekle namı sıdk ittisamlarını lutfen ve âtıfeten duayı hayr ile yâd ve hele ıstırabı vücud arasında bile ümuru devletin nazarı itinayı miham pirayı devletlerinden dur edilmemesi, devlet ve millete ve alelhusus canibi akdesi hümayuna olan hüsnı taviyet ve kemali sadakati asafaneleriain ulüvvi derecatını isbat eden ahvalden olmasiyle burası da başkaca inbisat ve mahzuziyeti veliyyi nimeti mucib olduğundan meziyatı celilei hıdivaneleri bir kat daha takdir ve tadad buyrulmuşdur. Mekamı âlii vekâlet penahilerine müterettib vezaifin ciheti mühimmesi, şüabatı idarei devletde hüsni cereyanı mesaliha ihalei nezareti âliye maddesi olub bu kaziyenin konakda kalındıkca dahi husuli kabil olduğuna ve hattâ düveli muazzamanın bazı eazımı ricali ve ba husus Prens Bismark gibi Almanya devletinin müşeyyidi erkânı satvet ve ikbali, esbabı sıhhati vücudiyeleriyle iştigal ihtiyacında oldukları vakit yine tedbiri mihamı ümurdan hâli kalmayub bu da metbualarının kemali emniyetlerine mazhariyetleri cihetiyle maslahatı kat'a ihlâl etmediğine binaen temamii bür'ü ifakat husuline kadar zatı samii hıdivilerinin dahi devlet hanelerinde ihtiyarı müdavat ve istirahat ve temşiyeti mesaliha o suretle nezaret buyurmaları ve şeref sadır olacak iradatı seniyenin bazı bendegânı veliyyi nimet vesatatiyle tebliği mümkin bulunduğu cihetle ve muma ileyh Osman Beyin ifadesinden anlaşıldığına göre yarın mabeyni hümayuna ve Babı âliye azimet buyrulacağı anlaşılmış ise de metaibi vücudiyeden ictinabın lüzumı dergâr olması hasebile tezayüdi ıstıraba sebebiyet verilmemek içün bir kaç gün daha çıkılmıyub yalnız mümkin olduğu halde meclise riyaset buyrulmak ve sonra mesalihi mühimme ile yine lâzım olduğu kadar konakda iştigal olunmak üzere pazar günü Babı âliye azimet olunması ve şu kadar var ki

[1] Müahharen baş mabeyinci olan ve Çenberli taşdaki Matbaai Osmaniyeyi tesis eden Osman Beydir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Rumeli hisarı merkezi mesaliha uzakca olduğundan İstanbul tarafına nakl buyrulması şeref sanih olan iradatı merahim âyatı mülûkâne ahkâmı münifesinden olmağla ol babda.
2 Rebiulâhir 1295 Lebib»

Vefik Paşanın bizzat yazdığı cevabın sureti

«Veliyyi nimeti bi minnet efendimizin mücerred muhtas buyruldukları şimei bi adili bende nevazi ve kemali âtıfet ve merhamet iktızayı celilince hakkı na müstehakkı ahkaranemde mebzul buyrulan ihsanı bi payanı iltifatı cihan kıymete ilâveten bu kerre dahi mübeşşer olduğum âsarı teveccühatı fevkalâdei şahane doğrusu bir kalebi bi ruha taze can bahş eylemiş olmağla virdi zebanı ubudiyetim olan devamı eyyamı şevketi mülûkâne ed'iyei mefruzasına bir kat daha vecdü şevk ile müdavemet kılınmışdır. Vakıa bu gün harekete iktidar olmadığı sonradan anlaşılmış ve etibbanın dedikleri çıkmış ise de geçen meclis günü geruye bir iş kalmayıncaya kadar müzakereye ikdam olunmuş ve kararların icrası yoluna konmuş bulunduğundan zaruriyüzzuhur olan üç gün tatilden inşallahü taalâ bir emrin teahhürü icab etmiyecekdir. Bununla beraber mezuniyeti mahsusaya nail olduğuma azim teşekkürler arz eder ve heman pazar ertesi günü hâkipayı şahaneye yüz sürebilmek ümidinde bulunduğumu ilâve eylerim efendim.
3 Rebiulâhir 1295 Vefik»

§

«Miratı Hakikat» de [1] yazıldığı vech ile Vefik Paşanın Said Paşayı Dahiliye Nezaretinden azl etdirmesi, aralarının açılmasına sebeb olduğu gibi Maarif Nezaretinden infisal eden Münif Efendi [Paşa] ve meclisi askerî azasından iken rüsumat emanetine tâyin olunan Sadık Paşa, esasen Vefik Paşanın muhalifi bulunduklarından Said Paşa ile birleşdiler.

Serayda teşkil olunan muhacirin komisyonuna Said Paşanın reis ve diğerlerinin a'za nasbı, bu zatların, Vefik Paşa aleyhindeki ittihadlarını kuvvetlendirdi.

Vefik Paşa, bazı maruzatının tervic olunmamasını bunların siayetine haml etdi.

Diğer tarafdan Sultan Mahmud kölelerinden müşir Çerkes Nusret Paşa ve padişahın ser tabibi «Deli» Mavroyani, Vefik Paşa hakkında «zebandrazlık etmekle zihni hümayunda tebeddüle istidad» hazırladılar.

Padişah, muharebenin, mülkce ve nüfusca iras etdiği zayiatdan dolayı âmmenin nefretine oğradığına ve hal'ine kıyam edileceğine zahib olduğundan bu yolda vuku bulan fitne kârane ihbarları hakikati mahza olarak telâkki etmeğe başladı.

[1] Muharebeye ve müteferriatına ve Vefik Paşanın nasb ve azline dair bazı kitablar, hatıralar, tarihî müsahabeler ve mekalelerin ihtiva etdiği malûmat, bu eserden nakl olunduğu halde bazılarında me'haz gösterilmemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Vefik Paşanın aleyhdarları da — saikai garazla — ikaı fitneye teşebbüs ederek gûya o, vükelânın ekseriyle bilittifak Veliyyi ahd Reşad Efendiyi iclâs edeceğinden ve Şehr Emini Ahmed Rasım Paşa vasıtasile İstanbulda bulunan «eşirrayı mühacirinden binlerce ölüm eri zorbaları icrayı garazda istihdam için tarafına celb eylediğinden bahs ile bu hainane teşebbüsün izalesine müsareat olunmaz ise iş işden geçüb telâfii ma'fat mümkin olamayacak derecede şurişi azim hâdis olsa gerekdir» mealinde bir veraka sunulduğundan padişah telâşe düşerek 1878 [15 rebiulâhir 1295] de Vefik Paşayı azl etdi.

Halefi Sadık Paşaya hitaben ısdar etdiği hatda «nezdimizde tahakkuk eden bazı esbab üzerine hey'eti vükelânın tebdiline lüzum görünmekle» demesi, mevhumı, muhakkak ve batılı, hak ad ederek Vefik Paşa gibi sadık bir âdemin, hainane hareketde bulunacağına — vehmü vesvese saikasiyle — hükm etdiğini müeyyiddir ki en basit suretde tahkikat icrasını hatırına bile getirmedi. Hastalığı esnasında sadakat ve hamiyeti sebebile dualar, senalar ve iltifatlara gark etdiği o sadık âdemi vehmine kurban etdi. Ona halef olanlar da sui zandan kurtulamıyarak mekamda tutunamadılar, az zemanda azl edildiler.

Mahmud Celâlüddin Paşanın «Muzırrünnas bir mecnunı melâmetzede ıtlâkına masadak» dediği Nusret Paşa tarafından — Vefik Paşanın azlini müteakıben — takdim olunub Yıldız evrakı içinde gördüğüm «tahkikatı hafiye icabınca istihsal olunan havadisi münteşire jurnalıdır» başlıklı ve 17 nisan 1294 tarihli verakada, yahud — kendi tâbiriyle — jurnalda

«Devletlû übbühetlû Mehmed Rüşdi Paşa hazretlerinin kadı asker Aziz Beyle [1] halvet hanesinde mahremane hasbihali esnasında zatı hazreti hilâfet penahi haklarında gayri şayan bazı mekalât iradile beraber «kurenasında âdem olmadığı gibi vükelâsında dahi bir âdem olmadığından Midhat Paşa, her ne kadar dinsiz ve bu hanedanın hasmı cani ise de yine dirayet ve liyakati vardır. Kâşki bu aralık o zat buralarda bulunmuş olaydı cesur olduğundan bir şeye benzedir idi» deyub hayluca mahremane suhbet eylemişler olduğu müşarün ileyh semahatlu Aziz Beyin mahreminden ahz ve istihsal olunmuşdur.» Denildikden sonra şu sözler söyleniyor: «Bahriye Nazırı ve mabeyni hümayun müşiri devletlû Said Paşa hazretleri, bahriye zabitanına dair terfii rütbe inhasının iradei seniyesi istihsal olunmasından dolayı Ahmed Vefik Paşa, gûya razı olmayub «bunlar ne iş görmüşler ki rütbe veriliyor, şimdi rütbe verecek zeman mıdır?» Demiş ise de müşarün ileyh Said

[1] Sadrı esbak İspartalı Seyyid Ali Paşanın oğlu ve Mustafa Reşid Paşanın kemşire zadesidir. Reisülulema iken 1885 [1302 H.] de Safranboluda vefat etdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, kendusının re'yine muhalif sözler söylediğinden ve Rusya tarafını tutduğundan müşarün ileyh Ahmed Vefik Paşa istifa eylemiş imiş» diyerek havadis neşr etdirmiş olduğu...»

Nusret Paşanın ifadesinden «havadis neşr» etdirenin Vefik ve Müşir Said Paşalardan hangisi olduğu anlaşılmıyor. Vefik Paşa ise, azl edildiğinin şuyuunu nefsine lâyık görmeyüb istifa etdiğini halka duyurmakla şeref ve haysiyetini muhafaza etmek hulyasında bulunmuş demekdir ki o kâbda[1] bir âdemin böyle çocukca hulyaye tenezzül etmiyeceği aşikârdır.

«Havadis neşr» etdiren Said Paşa ise, padişah azl etmeyüb Vefik Paşanın istifa suretiyle kendi kendini azl etdiğini işaa ile padişah aleyhine kılü kale meydan vermemek emelinde bulunmuş demekdir ki Sadık Paşanın sadaret hattında «tahakkuk eden bazı esbab üzerine hey'eti vükelânın tebdiline lüzum» göründüğünü bizzat padişahın ilân etmesine göre Said Paşanın öyle boş emele düşmiyeceği şübhesizdir.

«Havadis» i hankisi «neşr» ederse etsün. hiç bir ehemmiyyeti yokdur. Asıl mühim mes'ele devletin hayatı tehlükeye maruz olduğu bir zemanda böyle dedi kodularla oğraşılarak tahsil ve terbiye görmüş bir müşirin — esafile yakışan — jurnalcılık şeniasını irtikâb etmesi ve padişahın da, aslı, faslı olmayan ihbaratı hüsni kabul ile ağrazı fâsideye meydan vermesidir ki bu hale ne kadar teessüf edilse azdır.

*
* *

Vefik Paşanın Baş vekâletden infisalinden bir müddet sonra — gûya — tebdili heva etmek üzere Bursaya yollanub on beş yirmi gün sonra çıka gelmesi telâşı mucib olduğundan padişah, niçün istizansız geldiğini sordurdukda «bacaklarımda romatizma vardı. Bursada sulara girdim, iyileşdim, evime döndüm.» cevabını verdiğini akribasından Abdülhak Hâmid Bey nakl eyledi.

O esnada mabeyn baş kitabetinde bulunan Âli Paşa zade Ali Füad Beyin yazısiyle —Yıldız evrakı içinde gördüğüm— bir tezkire müsveddesinden Bursaya «yollandığı» değil, kendi gitmek istediği anlaşılıyor.

Müsveddenin sureti

«Vefik Paşa Hazretlerinin arızai vücudiyesi cihetle lieclilmüdavat muvakkaten Bursaya azimeti istizanına dair tezkiresinin leffile şeref varid olan tezkirei samiyei cenabı vekâlet penahileri bu ahşam manzuru âli buyruldu. Bu azimeti, tebdili hevadan başka bir niyete mübteni olabileceği varidi hatırı âli olduğundan ve Amedî Efendi bendelerinin emri mahsusı sadrı âzamlarile tarafı übeydanemıe göndermiş olduğu pusuladan müşarün ileyhin salı günü alesseher azimeti tasmim eyledığinden sebebi hakikii azimetinin sureti münasibede anlaşılarak arz ve beyan buyrulması emrü fermanı hümayunı cenabı mülûkâne iktızayı celilinden olmağın ol babda...»

[1] كبه

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Sebebi hakikii azimeti» kendinden soruldukda tedavi içün gideceğini söylemiş ve irade sudur etmeden gitmiş olması muhtemildir.

Sadrı âzam Safvet Paşaya mabeyn baş kitabetinden yazılan aşağıdaki tezkire ise Bursadan «müsaadei seniye şayan buyrulmadan» avdet eylediğini göstermekdedir.

Hâmid Beyin nakli, bunlardan galat olsa gerekdir.

Tezkirenin sureti

«Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin Bursadan avdetine müsaadei seniyye şayan buyrulduğunun kendusına tebliği ferman buyrulacağı esnada tesadüfatı haseneden olmak üzere kendusının serayı hümayuna vürudı vuku bulub ancak o aralık veliyyi nimet efendimizin harem dairesinde bulundukları hasebiyle müşarün ileyhin geldiği tarafı eşrefi cenabı mülûkâneye arz ve ihbar olunamayub mabeyni hümayun dairei âliyesini teşrifi şahane vukuunda geldiğine ilmi âli lâhik olmuş ise de o vakte kadar müşarün ileyh azimet etmiş olması üzerine çünki müşarün ileyhi huzuri maali mevfuri padişahilerine dairei haremi hümayunda dahi kabul buyura bilecekleri cihetle keyfiyeti vürudunun arz ve ihbariçün mabeyni hümayun dairesini teşrifleri vukuuna intizar olunması kurena ve havası bendekân hakkında baisi tevbih ve itab olmuş ve müşarün ileyhin bimennihi taalâ yarınki salı günü hakipayı âliye ruhsayı ubudiyet olması makrunı müsaadei seniye olarak yevmi mezkûrda saat dört beş raddelerinde Yıldız serayı âlisine izamı hususunun tarafı samii sadaret penahilerine iş'arı iradei seniye ıktizayı celilinden bulunmuş olmağla emrü ferman hazreti veliyyülemrindir. 30 Cumadelâhire 1295 Ali Füad»

Vefik Paşanın seraya davet ve hakkında bezli iltifat olunması nazarı dikkati celb ederek mekamı sadarete nasb edileceği şayi olması üzerine keyfiyetin tekzibine ve sadrı lâhik Savfet Paşanın tatyiybine lüzum görülüb mabeyn baş kitabetinden tezkire yazıldı.

Şayiadan Vefik Paşa da bittabi haberdar olarak tekrar mekamı iktidara gelmek ümidine düşmüş ve şayianın tekzibine dair Savfet Paşaya tezkire yazıldığını da işidüb - zemanımızın tabiriyle- inkisarı hayale oğramış olması muhakkak değilse de muhtemildir.

Çünki o, öyle bir mekamdır ki sadrı sabıkın kellesi binek taşında teşhir olunurken yerine geçmek içün her vasıtaya baş uran, her dürlü fidakârlığı ihtiyar eden niçe erbabı hırs ve emel görülürdü.

§

1879 [10 safer 1296] da «25000» kuruş maaşla Hüdavendigâr vilâyetine tâyin kılındı.

Anadolu islâhatına memuriyeti hakkında 1881 [muharrem 1299] da iradei seniye sadır oldu. Müteakiben sarfı nazar edildi. [1]

[1] Bu memuriyete dair esbak Ticaret ve Nafia nazırı müteveffa Mahmud Celâlüddin Paşanın, padişaha takdim etdiği ariza, dikkate şayandır:

«Ahmed Vefik Paşa kullarının Anadolu ıslâhatına memuriyeti hakkındaki iradei şahanelerinin mülhemiyet ve isabetiyle beraber ifadatı âtiyenin arzı ferizai zimmeti

TARIHVEMEDENIYET.ORG

21 safer 1299 da birinci rütbe murassa Osmanî nişaniyle taltif olundu.

Bursada bazı faideli işler gördüğü gibi mahud «hükmi karakuşi» tâbirine muvafık ve dere beylerine lâyık hareketlerden de geri durmadı.

Rivayet olunduğuna göre «Ayastafonos muahedesile Bursa vilâyeti de bizim hıssamıza düşdü, istediğimi yaparım» dermiş.

Bazan resmi muhaberatda — kendine yakışmayacak suretde — usul ve adâbı devlete mugayir sözler yazmakdan ve Babı âliyi ve nezaretleri istihfaf etmekden sakınmadı.

Meselâ, vilâyetlerin mercii Dahiliye Nezareti olduğundan resmi mesalihin oraya yazılmasına dair Baş vekil Said Paşanın — diğer vilâyetler sırasında — icra etdiği tebliga fena halde hiddetlendi. Esasen hoşlanmadığı o zatın, müahharan yazdığı başka bir telgrafname üzerine — gûya merciine müracaat ediyormuş tarzında — Dahiliye Nezaretine çekdiği telgrafda «Said imzasiyle [1] bir telgrafname aldım, bu âdem kimdir» diyerek Said Paşayı tahkire kalkışdı.

Maliye Nezaretinden defterdarlığa gelen telgrafnamelerde merkezin masarifi içün bir çok para istenildiğinden ve ademi imkâna dair yazılan cevablar kabul edilmediğinden defterdar, mekamı vilâyete şikâyet etdi. Vali Paşa «ben söyleyim, sen yaz» dedi. Muhtasar ve müfid, fekat âdabı resmiyeden baid olan şu cevabı yazdırdı:

«Para denilen bo... Bu vilâyetde yok».

Bunu kendi imza etdikden sonra defterdara da imza etdirerek resmi telgrafname olarak nezarete çekdirdi.

---

ubudiyet ad olundu. Şöyle ki ammi ekremi şehinşahileri Abdülaziz merhumun cülûslarından bir kaç ay sonra Anadolu ve Rumeliye müfettişler gönderilmiş idi. O sırada müşarün ileyh kulları dahi Anadolunun bir cihetini teftişe memur olub Üsküdardan bed ile Bursaya kadar gitmiş ise de ol vakit kendusına verilen mezuniyetin mizacı memlekete uymamasından dolayı icraatı vâkıasından bir takım şikâyetler vukuiyle Babı âliyi hayli işgal etmiş idi. Vakıa o şikâyetlerin çoğu menafii na meşrua ile me'luf müteneffizanı memleketden sudur ederek buraca dahi müşarün ileyh kullarının aleyhinde bulunanlar taraflarından tervic edilmiş olduğundan garazdan salim değil idi. Ancak müşarün ileyh kullarının tab'an şiddete mail olması hasebiyle bu def'aki memuriyetinde adalet ve inayeti seniyei şahanelerini ahvali mülkiye ve zemaniyeye göre iltizamı itidal ile tamime çalışması içün esası hareketi olacak talimatı seniyenin bazı ahkâmı mükkideyi cem etmesi lâzımı maslahat ise de her halde irade ve ferman hazreti veliyyülemr efendimizindir.

28 Muharrem 1299 Abdi memlûkleri
Mahmud

[1] O zeman isimlerin üstüne memuriyet yazılmazdı. Bir müddet sonra sadır olan iradei seniye üzerine isimle beraber memuriyetin de yazılması usul ittihaz olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu dürlü garib iş'arat ve acib icraat ile valilikde bekası caiz olamıyacağı anlaşıldığından 1882 [3 zilhicce 1299] da azl edildi.

Azlin sebebleri — aynen derc olunan — meclisi vükelâ mazbatasından müsteban olur.

Mazbatanın sureti

«Hüdavendigâr vilâyeti valisi Ahmed Vefik Paşa, geçende bilistizan müteallik buyrulan iradei seniye üzerine vilâyetin açık olan mektubculuğuna tayin olunan Nezih Beyi[1] Bursaya gitdiği halde nezdine kabul etmeyüb ve kendusiyle evvelden muarefesi ve binaen aleyh beyinlerinde geçmiş bir şey yoksa da memuriyetini kabul edemiyeceğini bilvasıta ihbar edüb yine o gün zabita marifetiyle iade eylemiş ve esbabı mucibesinin istilâmına dair mekamı nezaretden yazılan telgrafnameye cevab vermemişdir. Saniyen vilâyetin âşar ve ağnam nezaretinde bulunan Vizental Efendinin bekayı memuriyeti münasib olmamasından dolayı yerine nezaretce aheri intihab ve bilistizan sadır olan iradei seniye üzerine memuriyeti icra ile irsal olunmuş olduğu halde anı dahi memuriyetine ik'ad etmeyüb kezalik bu tarafa iade etmişdir. Salisen kaimmekamlardan birini doğrudan doğruya azl ile kezalik iade etmesi üzerine esbabı istilâm olunduğu halde gönderdiği cevab nameye hattı destile yazdığı hamişde ve mektubcuya dair diğer şukkasında vazife haricinde sözler derc etdikden başka daha on kaimmekamı doğrudan doğruya azl eylediğini ilâve etmesiyle azl etdiği memurların sahihan ve kaideten esbabı mucibei azilleri var ise evvelâ bu tarafa iş'ar eylemesi lâzım iken hod behod bu muameleyi ihtiyar eylemesinden dolayı hasbelusul izahat taleb olunmuş ise de ana dahi cevab evrmemişdir. Rabian bir kaç seneden beru Bursada tesis etdiği tiyatro biletlerini alettevali memurin ve ehaliden bir çok âdemlere dağıdub kabul etmiyenleri iz'ac etdiği dere cei tevatüre varmışdır. Hamisen vilâyet adliye memurlarından bir çoğuna altı aydanberu maaş vermedikden ve ümuru adliyeye alenen müdahale eyledikden başka vilâyetin adliye müfettişini [2] tahkir etmesine ve oturduğu hanenin önüne divar çekerek ihtiyacatını tazyik etmek gibi iz'acatı gayri makuleye mebni müfettişi muma ileyh, hıfzı namus içün bu tarafa gelerek başka mahalle tahvili memuriyetini istid'aye mecbur olduğunu ifade etmiş ve müşarün ileyhin, vilâyet mülkiye ve adliye ve maliye memurlarının her sabah hükûmet sofasında ve kaimen kendusına intizar eylemelerini usul ittihaz eylediğine dair olan rivayatı, müfettişin ifadatı teyyid eylemiş ve devlet memurlarını mafevkinde bulunanlara karşu riayet edecekleri usuli âdab ve itaate teallûku

[1] Tercemei hali «Son Asır Türk Şairleri» isimli eserimde yazılıdır. [C. 7 S. 1202]

[2] İlmiye ricalinin füdela ve züreſasından olan Âsım Bey merhumdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olmayan bu gibi tahkirat tahtında idare etmenin zararı en ziyade mesalihi devlete aid görünmüşdür. Sadisen vilâyetin ekser tahsilâtını valii müşarün ileyhin, havalâtın tediyatına tahsis etmesi şayanı dikkat olub esbabı tedkikatı resmiyeye mühtac bulunmuşdur. Ahvali muharrereden müşarün ileyhin devletce mansub olan memurları bu tarafa iade etmesi kat'a kabili müsamaha olmayub bunların mevkii memuriyetlerine irsal ve ik'adları tabii olmağla muma ileyhima tarafı vekâletden Bursaya izam ve müşarün ileyh bunları yine ademi kabulde israr eder ise doğrudan doğruya mahalli memuriyetlerine ik'adları içün terfik olunan memura memuriyet ita olunmuş ise de devletce mansub memurları iade eyleyen ve tahriratile itiraf eylediği üzere on nefer kaimmekamı azl eden valinin bekayı memuriyeti caiz olamıyacağından müşarün ileyhin heman azliyle ahvali sairei şayiası hakkında dahi nizamen lâzım gelen tahkikatı evveliyenin icrası ve valii cedid tâyin ve irsal buyrulunca ya değin vekâletin erkânı vilâyetden münasibine havalesi bilittihad tezekkür kılındı ise de ol babda ve katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyülemr efendimizindir.

2 Zilhicce 1299 3 Teşrini evvel 1298

Said[1] Ahmed Esad [2] Mahmud Nedim[3] Osman Nuri[4] Hasan Hüsni[5] Mehmed Said[6] Mehmed Akif[7] Ahmed Cevdet[8] Ali Saib[9] Âsım[10] Subhi[11] Mustafa[12] Hasan Fehmi[13] Münir[14] Mustafa Zihni»[15]

Tezkirei maruzanın sureti

Hüdavendigâr vilâveti valisi übbühetlû devletlû Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin geçende ba iradei seniye tâyin olunan vilâyet mektubcusu ile âşâr nazırını kabul etmiyerek Dersaadete iade etdiği gibi bilâ istizan on nefer kaimmekamı dahi hod behod azl ile olunan istilâme dahi cevab vermemesinden ve adliye müfettişini tahkir ve iz'ac ile sıfatı memuriyetine yakışmayacak suretde şayi olan daha bir takım ahval ve muamelâtı gayri merziyesinden dolayı heman azliyle yerine intihab buyrulacak zatın izamına kadar vekâletin erkânı vilâyetden bir münasibine ihalesi ve müşarün ileyh hakkında tahkikatı evveliyenin icrası lüzum ve istizanına dair meclisi mahsusı vükelâdan kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdim kılınmağla iradei seniyei cenabı cihanbani ne vech ile şeref müteallik buyrulur ise icrayı hükmi celi-

[1] Baş vekil [2] Şeyhulislâm [3] Dahiliye Nazırı [4] Harbiye Nazırı [5] Bahriye Nazırı [6] Hariciye Nazırı [7] Şûrayı Devlet Reisi [8] Adliye Nazırı [9] Tophane Müşiri [10] Evkaf Nazırı [11] Ticaret Nazırı [12] Maarif Nazırı [13] Nafia Nazırı [14] Maliye Nazırı [15] Baş vekâlet Müsteşarı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

line ibtidar olunacağı beyaniyle tezkirei senaveri terkini olundu efendim. 2 Zilhicce 1299 3 Teşrini evvel 1298 Said»

Mabeyn baş kitabetinin tezkiresinin sureti

«Residei desti tazim olan işbu tezkirei samiyei vekâlet penahileri ile meclisi vükelânın mazbatai melfufesi manzuru âlii hazreti padişahi buyruldu. Tahkiki ahval içün sureti mahsusada ol tarafa izam buyrulmuş olan bazı bendekânın ifadatı maruzası, mazbatai mezkûre münderecatından fazla olarak Bursa sancağınca bir takım haydud ve eşkiya çetelerinin dahi zuhuriyle asayiş ve inzibatı mahallinin sektelendiğini mütezammin olmak hasebiyle müşarün ileyhin tebdili zaten nezdi celili mülûkânede musammem bulunduğu ve iradei seniyesi ısdar buyrulmak üzere olduğu halde meclisi vükelânın işbu kararı atebei ulyayı mülûkâneye arz olunmuş ve binaen aleyh kararı maruz, muvafıkı maslahat ve hikmet ve rehini merkezi ısabet bulunmuş olduğundan ber vechi istizan muamelei lâzimenin icrası ve Hüdavendigâr vilâyeti valiliğine bir münasibinin bilintihab arzı ve bununla beraber valilik vekâletinin oraca âsayişi mahalliyi her suretle sekteden muhafazaya çalışacak erbabı iktidar ve kifayetden mücerrebülahval münasib bir zata tevdi ve tefviz ile vekili müntehabe bu babda tenbihat ve vesayayı ekidei kat'iye icrası hususlarına iradei seniyei cenabı mülkdari müteallik ve şeref sudur buyrulmuş ve mazbatai maruza leffen iade kılınmış olmağla ol babda emrü ferman hazreti veliyyülemrindir.

3 Zilhicce 1299 4 Teşrini evvel 1298 Ali Rıza»

§

Azlini müteakiben «hilâfı makul ve münafii kanun ve usul ef'ali vâkıa ve sıfatı memuriyetine yakışmayacak bazı ahvali zatiyesinden» dolayı tahkikat icrasına lüzum görüldü. Ciheti mülkiyece tahkika başlandığı gibi Adliye Nezaretince de istinaf mahkemesi hukuk kısmı a'zasından Ferid Bey [1] memur edilerek Bursaya gönderildi. Ferid Beyin tahkikat icra etdikden sonra tanzim ve merciine takdim eylediği rapora göre Vefik Paşanın tebeyyün eden yolsuz hareketleri şunlardır:

1 — Kendine kanun fevkinde bir mevki vererek ehaliyi ürkütmüş ve idarenin her cihetinde sui istimalâtın ilerilemesine sebeb olmuşdur.

[1] Sadrı esbak Avlunyalı Ferid Paşa merhumdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

2 — Azlini müteakıben yine avdet edeceği itikadına kuvvet verecek neşriyat ve tefevvühat ile bir takım halkın şikâyatına seddi mü maneat çekmek istemişdir.

3 — Valiliği esnasında hiç bir kanun ve kaideye istinad etmeyerek pek çok âdem habs, yahud tahliye eylemişdir. Hattâ kendi, çarşıdan geçerken bir nalbandın işini tatil etmemesinden dolayı tevkif etmişdir.

4 — Mehakim memurları hakkındaki tefevvühatı ve o evamiri, memurların haysiyet ve iktidarlarının kesrine bâdi olmuşdur.

5 — Çıra pazarından geçerken pazarcı İsmail namında bir fakirin çarşıya getirüb satmak istediği bir yük üzümü ehaliye yağma etdirmiş ve kendini de iki gün habs etmişdir.

6 — Müteveffa miralây Süleyman Beyin evinin önüne divar çekdirüb evi muattal bir hale koymuşdur.

7 — Köylüleri on ayı itlâfına mecbur etmişdir.

8 — Mehmed namında birine bir araba ısmarlayarak arabacının sarf etdiği seksen liranın yalnız yirmisini verüb üstünü vermekden imtina ve kendini tahkir ile beraber arabayı tavuk kümesi haline koymuşdur.

9 — Kuntratolara yapışdırılacak pulların İstanbuldan gönderileceği bildirilmişken Bursada gayet garib bir takım pullar yapdırub belediyeye vermiş ve pulların orada imali kanuna muhalif olduğu gibi sui istimali de intac etmişdir.

10 — Valiliğe tâyininden azline kadar tiyatroya hasrı meşağıl ederek İstanbuldan Fasulyacıyan namında birinin idaresinde olarak celb etdiği bir kumpanya üç sene, haftada üç gece oynamakda olub vilâyet matbaasında basdırılan biletler bir kaç zabtiye çavuşu marifetiyle ehaliye dağıtılarak halkdan toplanılan hasılatın ayda sekiz bin kuruşa baliğ olduğunu kumpanyanın direktörü söylemişdir. Sıfatı hükûmete yakışmıyacak suretde piyeslerin provasında bizzat bulunmuşdur. Zabtiyeler marifetiyle bir takım fahişelere bilet verecek ve fahişeleri tiyatroya celb etdirecek kadar bilet satdırarak halkı ızrar etdiği gibi zabtiyelerden teşkil edilen bir müzika takımını tiyatroya tahsis eylemişdir. Bilet almak istemiyenleri muhtelif suretlerle ızrar eylemişdir. Haftanın bir kaç gecesini kadınlara tahsis etmiş ve onların arasına fahişeleri de sokmuşdur.

11 — Cehl içinde pûyân olan ehaliye maarifi neşr edeceği yerde tiyatronun idaresine hasrı gayret etmişdir. Mektebi inas muallimi İbrahim Efendiyi aktrislere hoca tâyin ederek onun hakkında halkın

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nefretini celbe ve bir takım kızların mektebe devam etmemesine bâdi olmuşdur. Tiyatroya mahsus on dokuz piyesi, ruhsatı resmiye almaksızın Bursa matbaasında basdırmış ve bundan dolayı matbaaya yirmi bin kuruş borcu kalmışdır.

12 — Muhacirlerin iskânına elverişli yerler varken kabristana iskân etmiş ve makberelerin bir kısmına da hasta hane, kahve hane ve gazino yapdırmışdır.

13 — Yol açmak behanesiyle bir çok fükaranın evlerini yıkdırmışdır. [1]

*
* *

Adliye ve mülkiye müfettişlerine icra etdirilen tahkikat ile kendinden sorulan maddelere alınan cevablar üzerine mes'ul olunmasına intizar olunurken Vefik Paşanın 1882 [19 muharrem 1300] de — ikinci def'a — Baş Vekâlete getirilmesi, umuma hayret verdi. [2]

---

[1] Bir eserin kıymetini kalınlığında zan ederek kalın kitablar basdıran gayretli bir kopist «Ahmed Vefik Paşa» başlıklı kitabda Vefik Paşanın valilikden azli hakkında Evkaf tarihçesinde gösterdiğim sebeblerden bahs ederek azl «yalnız bu sebeblerden ileri gelmemişdir» tarzında tariz etmişdir.

Kimsenin eserine itiraz etmek ve sahibi sormadıkca bir şey söylemek mutadım olmadığı halde o — fürsat buldukca — kedinin arslana, serçenin şahine saldırması kabilinden bana çatarak ve zumınca beni techil ve kendini tafdil etmek içün çırpınarak mutadımın hilâfına sözler söylememe bâdi oluyor. «الباقی آتی».

Onun — zerre kadar ehemmiyeti olmayan — itirazlarına kulak verüb de hattâ bir kelime söylemek, israfı mekal, yahud abesle iştigal ise de hakikatı izhar etmek mecburiyetile derim ki: Ben, Evkaf tarihçesinde [*] Vefik Paşanın tercemei halini — Evkaf Nezaretinin tâyin etdiği hudud dahilinde — yazdığım içün burada verdiğim malûmatı o eserde vermek mümkin değildi. Öyle olmasaydı — o ince eserin yerine — ben de bir kalın kitab tasnif ederek musannifliğimi göstermeye çalışırdım.

[2] O esnada meclisi vükelâ zabıt kitabetinde bulunan Reşid Mümtaz Paşadan naklen Ali Füad Beyin söylediğine göre yeni vükelâ ile ibka olunanlar, seraya çağrıldığı sırada Vefik Paşa «aleyhimdeki mazbatayı[**] heb möhürlediler. Şimdi de gelirler, şapır şapır eteğimi öperler» demiş. Büyüklüğe yakışmayan böyle bir lâfın, bir baş vekilden, ba husus Vefik Paşa gibi dehrin keremü serdini görmüş, geçirmiş ve ilimü marifetle tezyini zat etmiş yaşlı, başlı bir merdi derya dilden suduru taayyibe lâyıkdır.

[*] Şair Meb'us Ahmed Hamdi Tanpınar, Vefik Paşa hakkında [İslâm Ansiklopedisi C. 3 S. 210] yazdığı mekalede mehazleri gösterirken Evkaf Tarihçesi içün şöyle diyor:

«Bu kıtabdaki biyografik etüd, muhtasaran yazılan eserlere mehaz olmuşdur.»

[**] Hüdavendigâr valiliğinden azline dair.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tâyin edildiği gecenin ferdası cuma günü Babı âli açıldı. Yeni baş vekil, müdebdeb alayla geldi[1]. Hattı hümayun, mutad olan merasimle okundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Ahmed Vefik Paşa

Said Paşanın hasbelicab azliyle ehliyeti müsellemenize mebni Baş Vekâlet hidmeti mühimmesi uhdenize tefviz ve ihale kılınmışdır. Vükelâyı fihamamız ile bilittifak hüsni ifayi vezaifi memuriyete bezli mesai ve ikdamat olunsun. Cenabı hak, mazharı tevfik buyura âmin. 19 Muharrem 1200»

Vefik Paşa, vekâlet mekamını ihraz eder etmez padişahın merzisine muhalif ve vehmü vesvesesini muharrik işler görmeğe başladı. Birinci baş vekâletinde ceryan eden hallerden mütenebbih olub da mutedilâne ve — mümkin mertebe — rıza cuyâne davranmak lüzumunu takdir etmedi. İlk baş vekâleti hakkında sadır olan hattı hümayunda «vükelâlık memuriyetleri» nin baş tarafında «meşihat» zikr olunub diğer vükelâ gibi şeyhülislâmın da meclisi vükelâda bulunması pek tabiî oldukdan başka padişahın fevkalâde teveccüh ve itimadını kazanan Uryani Zade Ahmed Esad Efendiye teşrifat memurlarından birini gönderüb meclisi vükelâye gelmemesini tebliğ etdirdi. [2]

Her sene resmî salnameye derc olunan kanunı esasinin ahkâmı gûya mer'i ve büyük memurların kendi tarafından intihab ve tâyini tabiî imiş gibi bazı zevatı ve sadaret müsteşarlığına tâyin edilmek üzere — kendinden işitdiğim vech ile — kudemayı vükelâdan Bursalı Rıza Efendiyi ve diğer ricali Babı âliye davet ve bazı memurları azle niyet eyledi.

Bu dürlü hareketleriyle padişahın vehmü infialini celb ve Baş Vekâletde kalmak imkânını bizzat selb etdi.

Pazar günü in'ikad edecek olan meclisi vükelâye riyaset etmek üzere Babı âliye gelmesi beklenirken o gece [1882 — 21 muharrem 1300] de azl edildiği haberi alındı.

[1] O gün heva soğuk olduğiçün üniformanın üstüne — hilâfı usul — kürk giyerek Babı âliye gelmesi, teşrifata itina edenlerin dedi kodusuna sebeb olduğunu o devrin ricalinden eşitmişdim. Sultan Abdülhamid merhumun cenaze alayında heva pek souk olduğundan üniformanın üstüne palto giydigim içün itiraza oğramışdım, benim gibi - şahsan ve mevkıan Vefik Raşa ile kabili kıyas olmayan - küçük bir memure itiraz edenlerin - bütün memurları usul ve kaideye riayet etdirmege vazifeten mecbur olan - bir koca ve hoca baş vekile neler söyleyeceklerini söylemege hacet yokdur. Fekat bu hakikati itiraf etmelidir ki Usule riayet etmek zaruridir. Her ferd, resmî kaidelerde kendi keyfine tâbi olursa bittabi ne usul kalır, ne furu[فروع].

[2] Esad Efendinin bu tebliğ üzerine «deli pazarı, bo... pazarı» dediği menkuldür.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yukarıda söylendiği üzere valilikden infisalinde mes'uliyetine intizar olunurken Baş Vekâlete getirilmesi, âmmeyi ne kadar hayran etdise bir iki gün içinde azl edilerek yine Said Paşanın tâyini, [1] her kesin daha ziyade teaccübünü mucib oldu ve o büyük mekamın böyle oyuncak haline konması, aklı başında olanları son derece müteessir etdi.

Yıldız evrakı içinde gördüğüm — aşağıdaki — verakanın azl ile münasebeti istidlâl olunuyorsa da hakikati hali lâyıkiyle anlamak kabil olamadı. Verakada imza yokdur. Süalin padişah tarafından irad edildiği şübhesiz ise de cevabı hangi zatın yazdığı malûm değildir.

Vükelânın, Babı âliye gitmezden evvel ve gidüb geldikden sonra meclis akd etdiklerine dair müfsidane jurnal verilmiş olacak ki padişah, tahkika lüzum görmüşdür.

Verakanın sureti

«Ahmed Vefik Paşa, cuma gecesi nasb olundu ve o gece Ahmed Vefik Paşa ile Safvet ve Hüsni Paşalar, mabeyni hümayunda kaldılar. Sabahısı Ahmed Vefik Paşanın intihabile hey'eti cedidei vükelâyı teşkil edecek olan zevat, mabeyni hümayuna davet olunub saat dokuz buçuk raddelerinde Babı âliye azimet olundu ve icrayı merasimden sonra vükelâ, cümleten yine mâbeyni hümayuna avdet eylemekle bunlardan Ahmed Vefik ve Safvet Paşalara mabeyni hümayunda kalmaları ve diğerlerinin dahi liecelitteşekkür gelmiş oldukları Osman Bey vasıtasiyle haber verilmekle bir diğer gün kabul olunacaklarının kendilerine ihbariyle gidüb hanelerinde istirahat eylemeleri hakkında iradei seniyei hazreti padişahi şeref müteallik buyrulmuşdur. Cuma günü Babı âliye gidilmezden evvel vükelâ mabeyni hümayunda toplanub meclis eyledikleri sahihmi, ya gayri sahihmi? Cuma ertesi gecesi tekmil hey'etce nısfülleyle kadar akdi meclis edüb etmedikleri vâkimi, ya gayri vâkimi? Ve cuma ertesi günü hey'et, cümleten mabeyni hümayuna teşekküre gelmiş olduklarından saat altı buçuk sularında Babı âliye mekamlarına gitmeleri emr buyrulmuş olduğu halde saat ona kadar burada bulunmuşlar mı?»

[1] «Musavver Dairetülmaarif» de «şuarayı zemaneden Nüzhet Bey «hullei sadrı saidülvüzeraye şaşdık» cümlesiyle bu garabete terceman olmuşdur.» Deniliyor. O tarihde Mehmed Nüzhet Efendi ve Hasan Nüzhet Efendi naminda iki şair vardı. Bu mısra, o iki efendiden hangisine aid olduğu malûm değilse de ikincinin tabiatı, mizaha mail olduğundan mısraın ona aidiyeti muhtemildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Neticei tahkikat

«Cuma gecesi Ahmed Vefik ve Safvet ve Hüseyin Hüsni ve Ahmed Ratib Paşalar mabeyni hümayuna celb olunmuşlardır ve dördü burada kalmışlardır. Bunlardan Ahmed Vefik ve Safvet ve Hüseyin Hüsni Paşalar huzuru şahaneye dühul eylemişler ve saat dokuz, dokuz buçuk raddelerinde içerudan çıkmışlardır. Sabahısı hey'eti cedidei vükelâyi teşkil edecek zevat, mabeyni hümayuna tecemmu etmişlerdir. Miyanelerinde mesaili düveliye ve mülkiyeye dair bir gûna müzakere olunmayub Ahmed Vefik Paşa, Bursadaki icraatından ve kendisine azv ve isnad olunan bazı sui hallerin bi esaslığından bahs eylemişdir. Saat dokuz, dokuz buçuk raddelerinde Babı âliye gidilüb saat on bir buçuk sularında Ahmed Vefik ve Safvet ve Ratib Paşalar, mabeyni hümayuna avdet eylemişlerdir. Sair vükelâ gelmemişdir. Hüseyin Hüsni Paşa, Babı âliye gitmeyüb mabeyni hümayunda kalmış olmağla o gece yani cuma ertesi Osman Bey, Ahmed Vefik ve Safvet Paşaların mabeyni hümayunda kalmaları ve Hüseyin Hüsni Paşa ile Ahmed Ratib Paşanın evlerine gidüb istirahat etmeleri babında kendilerine iradei seniyeyi tebliğ eylemişdir. Ahmed Vefik Paşa ile Safvet Paşa, mabeyni hümayunda kalmışlardır. Ertesi günü liecelütteşekkür vükelâ gelmiş ve saat yedi sularında mekamlarına gitmek üzere iradei seniye şeref sudur etmekle cümlesi kalkub yediyi çaryek geçerek mevkii memuriyetlerine azimet eylemişlerdir.»

§

Baş Vekâlet teklif olununca Vefik Paşa, kabul içün bazı şartlar ileri sürerek bunların hattı hümayuna dercini istemesiyle padişah, memuriyetinin ilânından sonra şartlar müzakere olunarak ayrıca bir beyan name ile ilân edilmek münasib olacağını söylemişken memuriyetin icrasından sonra beyan nameden vaz geçmesi üzerine istifa etdiğini paşa, Sahib Molla Zade İbrahim Beye söylemişdir.

Hal buki Said Paşadan naklen damadının beyan etdiğine göre padişah, cuma selâmlığına giderken —mutadı üzere arabasına aldığı— Namık Paşaya, Said Paşayı azl ile Vefik Paşayı Baş Vekâlete tâyin etdiğini anlatmasiyle Namık Paşanın «kulunuz, Said Paşaya tarafdar değilim. Fekat pederinizin ve büyük pederinizin nan ve nimetiyle perverde olduğumdan hakikatı arz etmeğe mecburum. Vefik Paşa gibi mahdudülakl bir âdemi o mekama getirerek âlemin başına musallat etmenizin âkıbetini vahim görürüm» yolundaki ifadesi padişaha tesir etdiği gibi Said Paşayı huzuruna kabul ve Baş Vekâleti teklif eylediği sırada ikinci mabeynci Hacı Ali Beye «git Ahmed Vefik Paşadan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

möhürümü al. Vermezse cebr istimal ederim» demiş olması da Vefik Paşanın istifasını değil, azlini göstermekdedir. [1]

Cevdet Paşa «Tezakir» de «Vefik Paşa, tehammül gelmez etvar ve mışvarına mebni kırk sekiz saat sonra azl ile Said Paşa yine mekama geldi» diyor ki bu da azli teyid eden şevahiddendir.

Bununla beraber Vefik Paşanın, — teminatı vâkıaya rağmen — şartların ilân olunmaması ve olunmayacağının tahakkuk etmesi üzerine zülfi yâre dokunur sözler söyledikden sonra istifaye kalkışması, padişahın gadabını davet etmiş ve — yukarıya derc olunan — verakadaki tahkikatı icab eden madde ile Namık Paşanın «âkıbeti vahim görürüm» demesinin de vehmi körüklemiş olmasının — istifa ile karışık — azli intac eylediği maznundur.

§

Yıldız evrakı içinde gördüğüm «kulları Ahmed» imzalı verakada «Dersaadetde mukim Ajans Havas telgraf şirketi muhbiri Rider, Avrupa gazetelerine âtideki telgrafı çekmişdir» denildikden sonra şu telgrafname nakl edilmişdir:

«Ahmed Vefik Paşa, Baş vekil Said Paşa ile Osman Paşa [2] ve Hafız Behram Ağadan [3] ahzi sâr içün bunların zatı şahaneye sui kasıdda bulunub tesmime kıyam etdiklerini beyan etmesi üzerine zatı şahane, boğazında çıkan bir yara üzerine iştibahe düşerek Ahmed Vefik Paşa kabinesinin teşkilini irade buyurmuş ve müahharen Said Paşanın, tezviratdan ibaret idüğini iddia etmesi üzerine huzuru şahanede akd edilen bir büyük meclisde Ahmed Vefik Paşa, isbatı müddeaye davet olunmuş ise de isbatı müddeadan âciz kalmakla huzuru şahaneden kemali hakaretle tard edilerek Baş Vekâletden azl edilmişdir.»

Şu telgrafname münderecatının hakikata muvafık olduğunu kabul etmek kabil değildir. Zira Vefik Paşa meşrebindeki bir âdemin «ahzi sâr» içün böyle şeni' bir iftiraye tenezzül etmiyeceği şübhesizdir.

Paşanın, iddia etdiği «tesmim» maddei feciasını isbat edemiyerek huzurdan «kemali hakaretle tard» edilmesi de muhayyelâtdan ad olunmağa lâyıkdır.

Ajans muhbiri — her ne maksada mebni ise — bu hâdiseyi hayal hanesinde tertib etmiş, yahud şundan bundan işitdiği bir sözün

[1] Ali Füad Beyle birlikde İbrahim Beyden ve Said Paşanın damadı Nuri Beyden mükerreren dinlediğimiz bu sözleri Said Paşadan işitmedim. Merhum, neşr etdiği hatıratında münderic olmayan bir çok mes'eleden bana bahs etdiği halde damadının söylediği maddeleri nakl etmemişdir. Fekat bana nakl etmemekle damadının sözü doğru olmamak lâzım gelmez.

[2] Harbiye Nazırı Gazi Osman Paşa. [3] Darüsseade ağası.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

aslını tahkik edemiyerek gazetelere yalan yanlış iş'arda bulunmuş olsa gerekdir.

Padişah, nefsini muhafazaya tahsis etdiği Dağıstanlı askerden ve bunların pişvası olan Dağıstanlı Mehmed Paşa ile müşir Füad Paşa ve sair eşhasdan mürekkeben teşekkül eden cemiyetin hal'e teşebbüs edecekleri ve kendinin de bu cemiyete riyaset etdiği ihbar olunması üzerine serayda on sekiz saat habs ve müteakıben baş vekâletden azl edildiğini ve evine döndüğü günün gecesi seraya çağrılub tekrar Baş Vekâlete nasb edildiğini Said Paşa, hatıratında söyliyor.

Ajans Havas muhbirinin, gazetelere verdiği haberin asl ve esası olsaydı, Said Paşa elbette bahs ederdi.

Vefik Paşa, kudemadan ve erbabı haysiyetden bir zat olduğu halde oyuncak yerine konularak bir iki gün içinde azl ile harice ve dahile karşı tahkir edilmesi, bittabi izzeti nefsine dokundu. Bir daha serayın semtine oğramamağa azm edecek derecede müteessir oldu.

Azlinden bir kaç sene sonra bir mes'elenin müzakeresiçün serayda toplanacak encümene davet etmek üzere Rumeli hisarındaki ikamet gâhına gönderilen ikinci mabeynci Hacı Ali Beye «efendimiz, beni çocuk oyuncağı mı zan ediyorlar» diyerek ve kahkaha ile gülerek — mabeyinciyi def mânasını tezammun etmek üzere — kendi hareme gitmişdir.

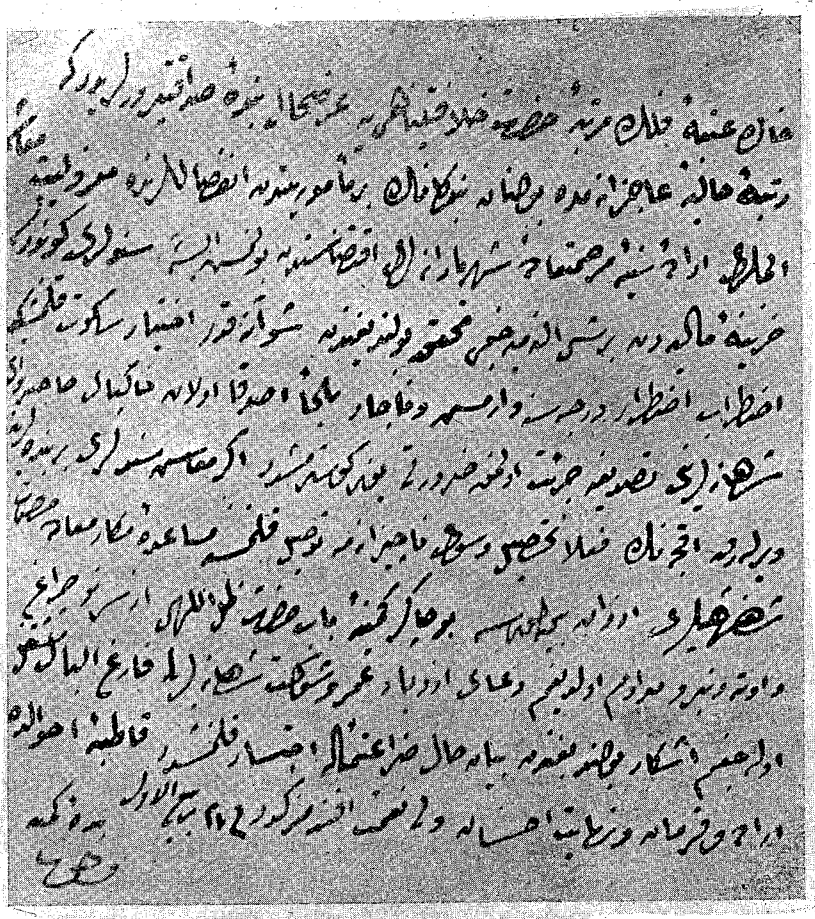
Sultan Abdülaziz merhumun saltanatı henkâmında uzun müddet memuriyete tâyin olunmadığı gibi son zemanlarında da senelerce ma-zul kaldı.

Hattâ Taymis gazetesinin Viyanadaki muhbiri, şöyle yazmışdır: «Türkistanda onun kadar uzun zemanlar ma'zul kalmış bir memur yokdur.»

Ma'zuliyetinin imtidadı, maişetce büyük sıkıntıya bâdi oldu. Abdurrahman Şeref Efendi «Tarih Musahabeleri» adlı eserinde [1] «zaten mütemeyvilândan olmayub her ay çıkmayan ma'zuliyet maaşı da sade olan idarei beytiyesine kâfi değil idi. Eşya fersude ve hattâ minder örtüleri yamalı idi. Tenezzül edüb de ne zammı maaş ve ne güzeşte maaşlarının tediyesini istemişdir.» Diyorsa da Baş Vekâletden infisalinden iki ay sonra takdim etdiği arizada hakkını istemişdir. İstemekde ihtiyar etdiği tarzın bile başkalarının isteyişine benzeme-diği görülmektedir. kendi yazısiyle olan arizayı, Yıldız evrakı içinde

[1] S. 225

TARIHVEMEDENIYET.ORG

görüb fotoğrafla istinsah etdirmişdim, kıymetinden dolayı aynen nakl eyledim[1].

[1] «Haki atebei felek mertebei hazreti hilafet penahiye arzı hali bendei sadakat perverleridir ki

Rütbei haliyei acizanemde bulunan bendekanın bir memnriyetden ınfisallerinde mazuliyet meaşı almaları iradei seniyei şehriyaneleri ıktizasından bulunmuş ise de senedleri gönderilse hazinei maliyeden bir şey alınamıyacağı muhakkak bulunduğundan şu ane kadar ihihtiyarı sükut kılınmışken ıztırab, ıztırar derecesine varmış ve naçar melcei asdıka olan haki payi hacet revayi şahanelerini tasdi'a cüret olunmak zarureti yüz göstermişdir. Eger meaş senedleri bir bendelerine verilerek akçenin filen tasil ve suyi naçizaneme tevsıl kılınmasına müsaadei mekârim adei hazreti şehinşahileri erzan buyrulursa bu çakeri keminei babı hazreti zıllullahi ez seri nev çerağ ve ötedenberu müdavım olduğum duayi izdiyadı ömrü şevketi şahanelerile fariğulbal müşteğıl olacağım aşikâr bulunduğundan beyanı hali daraat meale ictisar kılınmışdır. Katıbei ahvalde irade ve ferman ve nihayeti ihsan veliyyi nimet efendimizindir. 27 Rebiulevvel Bendei Kemine Vefik»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu ariza üzerine «tarihi istidadan itibaren emsali vech ile maaş tahsisi hakkında» irade sadır oldu.

Beşiktaşda oturduğu konak kirasının da maliye hazinesinden tesviyesi mabeyn baş kitabetinden mekamı sadarete yazıldı:

«Mukaddema Şeyh Ubeydullah Efendi içün maliye hazinei celilesinden isticar olunmuş olan Beşiktaşda Kılıc Ali mahallesinde kâin İbrahim Paşa konağında ba iradei seniyei mülûkâne Ahmed Vefik Paşa hazretleri oturmakda olduğu cihetle mezkûr konak kirasının kemakân hazinei maliyeden itasiyle şimdiye kadar işlemiş olan bedeli icaratın dahi bilhisab tesviyesi muktezayı emrü fermani hazreti padişahiden bulunmuş olmağla ol babda...

14 Rebiulâhir 1300 10 Şubat 1298 Ali Rırza»

Son zemanlarda son derece zarurete oğradığı padişaha haber verilmesi üzerine Sadrı âzam Kıbrıslı Kâmil Paşaya aşağıdaki tezkire yazıldı:

«Ahmed Vefik Paşa hazretlerinin fevkalâde hali zarüretde bulunduğu mesmuı âli buyrulmuş olub mekamı fehamet ittisamı vekâleti uzmayı ihraz etmiş olan böyle bir zatın düçarı zaruret olması asla caiz ve münasib olamayacağından ve kadimden beru bu misillû emekdaranı devlet, hali zaruretde hazinei devletden mazharı mükâfat ve muavenet ola geldiklerinden tarafı eşrefi cenabı yeliyyi nimeti bi minneti âzamiden dahi sureti hususiyede başkaca muavenet buyrulacağı gibi müşarün ileyh hazretlerine hazinei celilei maliyece fevkalâde tertibinden beş yüz lira itası ve müşarün ileyh hazretleriyle sadrı âzamı esbak Edhem Paşa ve yaveri ekremi hazreti şehriyari Namık Paşa [1] hazeratının maaşatı mütedahilelerinin dahi mümkin olduğu kadar peyder pey tesviye ve ifası hususuna iradei seniyei cenabı hilâfet penahi şeref müteallik buyrulmuş ve mezkûr beş yüz liranın paşayı müşarün ileyh hazretlerine bu akşam ita ve teslimi imkânı istihsal olunduğu halde bu suret, mucibi mahzuziyeti cihan kıymeti şehinşahi olacağının savbı samii fahimanelerine tebliği dahi cümlei emrü fermanı hümayunı mülûkâneden bulunmuş olmağla ol babda....

18 Cümadelâhire 1308 17 Kânuni sani 1306

Ser kâtibi hazreti şehriyâri Süreyya»

[1] Bu zatın zaruretle münasebeti olmadığı halde Vefik ve Edhem Paşalar zümresine katılmasına teaccüb olunur.

O devrin kötülüklerinden biri de maaşların muntazaman verilmemesidir. Bu hal, bilhassa ma'zul memurları pek ziyade ıztıraba düşürür ve bir takım haysiyet ve namus sahiblerini —mütekebbir ve mürtekib— alâkadarlara dilenci gibi yüz suyu dökmeğe ve muhakkirane muamelelere katlanmağa mecbur ederdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tevfik Fikret merhumun, Ahmed Vefik Paşanın son zamanında tarama kalemile ve siyah mürekkeble yapdığı resminden fotoğrafla istinsah olunmuşdur. [1]

[1] Aslı âşiyan müzesindedir. Maarif Vekâleti basma yazı ve resimleri derleme müdiri muhterem Selim Nüzhet, istinsaha delâlet etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Kızının kızı Fahrünnisa Hanımın ifadesine göre ömrünün sonlarında şişman vücudunu ağrılar, sızılar kaplayarak bir iki kişinin yardımiyle ve zahmetle yerinden kalkdığı halde her gün bağçesine çıkardı. Kendini yormaması ihtar olundukca «sizin çocuk olduğunuz var mı çocuklar? Ben yeniden çocuk oldum. Ne kadar zahmet çeksem, heva serince de olsa yine bağçemden vaz geçmem» derdi. [1]

Dikı sadır[2] illetinden muztarib ve —rivayete nazaran— hekimden ve ilâcdan müctenib olarak 1891 [22 Şaban 1308] de vefat etdi. Vasiyeti mucibince Rumeli hisarındaki Kayalar kabristanına defn olundu. Kendi arzusı vech ile mezarına dikilen âdi bir taşın üstündeki kitabeyi Fahrünnisa Hanım, bilâhare şu şekle koydu:

«Eazımı ulemayı islâmiyeden, efahımı vüzerayı saltanatı seniyeden Ahmed Vefik Paşanın kabridir. Elfatiha»

Mukaddema sakin olduğu — Rumeli hisarındaki — diğer bir yalısı yanarak bütün emval ve eşyası zayi olmuşdu. Vefatında — ikamet eylediği hanelerle kitablarından ve bir kaç parça antikadan başka bir şey terk etmedi ve haylı borc bırakdı. [1]

Namık Kemalin — Abdülhak Hâmide yazdığı bir mektubdaki — iddiasına rağmen iffet ve istikamet erbabından olduğunu, onu tanıyanlar temin etmekdedirler. Metrûkâtı ise istikametine huccetdir.

Muhassas olan maaşına kanaat ve iltizamı istikamet eden memurlar içün servet ve samân sahibi olmak mümkin değildir. Ba husus Vefik Paşa, âbâ ve ecdadından irad ve akar tevarüs etmediği gibi uzun müddet — az bir maaşla — ma'zuliyet halinde kaldığından ailesine servet yerine borc bırakması tabiidir.

Terekesinin nezaretine — evvelce hususi kitabetinde bulunmuş olan — Mahmud Celâlüddin Paşa Zade hariciye mektubcusu Münir Beyin [Paşa] tâyinine 18 şevval 1308 de iradei seniye sadır oldu.

Ailesinin zaruret içinde bulunduğuna dair mabeyn baş kitabetinden mekamı sadarete yazılan — aşağıdaki — tezkire münderecatı, kemali dikkat ve ibret ile okunmağa ve bir kaç suretle teessüf edilmeğe lâyıkdır:

«Lordlar meclisi azasından olub şerefi islâm ile müteşerrif deyu maruf bulunan Lord Sitanley [3] Londra sefareti seniyesine gelerek

[1] [Osmanlı tarih ve müverrihleri — Fahrünnisa]

[2] ضيق صدر

[3] «... Lord Sitanleyin muhibbi hassülhası olmuşdu. Bir halde ki Lord, ne vakit İstanbula gelse teklifsizce müşarün ileyhin [Vefik Paşanın] hanesinde ihtiyarı ikamet eder idi. [Fahrünnisa]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

baş kâtib Abdülhak Hâmid Bey Efendi ile mülâkat eylediği sırada kendisi Ahmed Vefik Paşa merhumun ehibbasından olduğundan bahs ile paşayı müşarün ileyhin ailesinin fevkalhad zaruret ve müzayekada olarak Galatada mukim İngiliz postahanesi müdirinin zevcesinden ahiren on lira istikraz etmiş olduklarını ve kendisi de bu halden pek müteessir olub merhumun ailesine bazı irsalâtı nakdiyede bulunduğunu ve Ahmed Vefik Paşa gibi kudemayı bendekânı saltanatı seniyeden bir zatın ailesinnin ecanibden iane kabul edecek derecede düçarı fakrü zaruret bulunmaları rızayı âliye asla tevafuk etmiyeceği ra'nâ malûm olduğu cihetle hal ve keyfiyeti atebei ulyaye arz içün bir tarikı münasib taharrisinde olarak bulamadığı halde sureti uhrada ism'a etmeğe mecbur olacağını beyan eylemiş idüği ve sureti uhra dediği hal, ne demek olduğunu izah etmek istememiş ise de bu babda bir vasıtai neşriyeye müracaat eylemesi, yahud parlâmentoda keyfiyeti lieclittezekkür dermiyan etmesi ihtimalden baid olmadığını müşarün ileyh Abdülhak Hâmid Beyin sureti hususiyede karini sanii hazreti şehri yâri bey efendi hazretlerine vâki olan iş'arından anlaşılmış ve bu hal, nazarı dikkate alınmağa şayan bulunmuş olmağla ba iradei seniyei cenabı hilâfet penahi beyanı maddeye mübaderet kılındı ol babda....

27 Remazan 1308 24 Nisan 1307
Ser kâtibi hazreti şehriyâri Süreyya»

*
* *

ESERLERİ

Fezlekei Tarihi Osmanî — Mukaddema mekâtibi rüşdiyede okutulurdu.

Evşali Şecerei Türki — Ebülgazi Behadır Han Bini Arab Mehmed Hanın eserinden nakl olunmuşdur. «Tasviri Efkâr» gazetesine tefrika edildikden sonra 152 sahifesi kitab şeklinde basılmışdır. Üstüne «bir zat marifetiyle İstanbul türkcesine tahvil olunmuşdur» yazılmışdır.

Hikmeti Tarih — darülfünunda verdiği derslerin hülâsasıdır. Bu da «Tasviri Efkâr» a tefrika edildikden sonra «40» sahifesi kitab şeklinde basılmışdır.

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Lehcei Osmanî — 2 cilddir. İlk def'a Cemiyeti Tedriseyei Osmaniye tarafından basdırılmışdır. [1]

Atalar sözü.

§

Telemak Tercemesi — 1297 de Hüdavendigâr matbaasında basılmışdır.

«Tarihi edebiyat dersleri — İbrahim Necmi» de «Yusüf Kâmil Paşa, bunu üslûbı kadimin en şa'şaalı ve müzeyyen bir şekliyle lisanımıza nakl eylemişdir. § Ahmed Vefik Paşa kendi şivesile aynı eseri bir daha terceme etmişdir. Bu terceme, gerçi daha sehlülfehm ise de şiiriyetden — Kâmil Paşanınkine nisbetle — pek az nasibedardır.» Deniliyor.

İkisinin de tercemesinden ikişer cümle nakl eyledim:

Kâmil Paşa

«Kendini bed baht ad eden âdem, bed bahtdir».

«Her sıfat ki şerefi fazileti insaniyeye muhalifdir, nazarımda hiçdir.»

Vefik Paşa

«Cihanın en kara bahtlusu, bahtsız olduğuna kaviyen itimad edendir».

«Her neki kanunı ezeliye ve tarikı salâha mugayir ise ben anı hiç mesabesinde tutarım.»

«Parisden tahriratı mahsusa» unvanile «Vakit» gazetesine [19 rebiulâhir 1297] derc edilen bir mektubda — ki Kemal Paşa zade Said Bey tarafından yazıldığı şübhesizdir — deniliyor ki:

«Geçenlerde ehibbadan... Bey, Telemakın bir tercemei cedidesini [Vefik Paşanın tercemesi] Hüdavendigâr gazetesinin tefrikasından kesüb irsal eylemişdi. Anı da gördük! Kâmil Paşa merhum, tercemei cedide sahibine nisbeten Fenelon ve «Bağı İber», bu tercemenin yanında tahkikat namei Flâtun mertebesinde görünüyor.»

Evvel ve âhir bu iki terceme hakkında söylenmedik söz kalmadı. söyliyenler ehli insaf olsalar derler ki: «Cenabı hak, ikisine de rahmet eylesün, o muhterem zatlar bu kadar yazmışlar. Beğenmiyorsak

[1] «Red Houz» un, Şeyhulislâm Ebu İshak Zade Esad Efendinin lehcesinden istifade ederek cem eylediği ve memleketine dönerken Âli Paşaya, onun da Vefik Paşaya verdiği «Lehcei Osmanî» isimli eserini Vefik Paşanın bir çok ilâve ile neşr eylediği Macar Kunos'un «Türk Halk Edebiyatı» adlı eserine yazılan mukaddimede ve bu lehcenin kendi mahsuli mesaisi olduğunu Red Hauzın iddia eylediği «Kamusülâlâm» da muharrer ise de «tarihi edebiyat dersleri — İbrahim Necmi» de söylendiği gibi «bu dava, mevkii sübute vâsıl olamamışdır.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

biz, daha iyisini yazalım, Bilfarz yazsak bile yine şanlarına halel gelmez. Çünki onlar, bize tekaddüm etmişlerdir, fadl onlarındır. «الفضل للمتقدم» [1]

Jil Blâs tercemesi — aslı Le Sagenindir.

Hernani — Viktor Hügodan tercemedir.

Hikâyei hikemiyei Mikaomega — Volterden tercemedir.

§

Molyerden terceme etdiği komediler

Tartuf[2] Tabibi Aşk İnfiali Aşk Zor Nikâhı Azarya[3] Don Civanı Zoraki Tabib Yorgaki Dandini Dikbazlık [4] Okumuş Kadınlar Kocalar Mektebi Kadınlar Mektebi Meraklı Adamcil Savruk Dudu Kuşları Arslan Avcıları.

---

[1] Telemakı Ziya Paşanın da terceme etdiği mervi ise de meydana çıkmamışdır. «Püskülsüz Hoca» namile maruf olan ve hicri 1290 senesinde vefat eden Sarı yarlı Sadık Efendinin, Kâmil Paşanın Telemak tercemesine nazire yazdığı muhibleri tarafından söylenmiş ise de bir yerde tesadüf edilmemişdir.

§

Kemal merhuma ne diyelim ki - Yusüf Kâmil Paşanın tercemei halinde de söylediğim vech ile - Abdülhak Hâmide gönderdiği bir mektubda «Zor Nikâh sahibinin ve Edibi Sami ve münşii Kâmil ve ya kendi itikadlarınca şeyhulreisi efadıl hazerat ve ya haşeratının (!!) reylerine ittiba değil, sözlerini bile okumak senin içün tenezzüldür.» Diyor.

Zemanlarının bihakkın erbabı kemalinden olan bu zatlar «haşerat» olursa başkaları ne olur?

Haşerata yakışan o sözlerden şikâyet etdikce Hâmid, bana «senin serhoş olduğun varmı? Kemal, o satırları serhoş iken yazmışdır, ayıldıkdan sonra - şubhe yok ki nadim olmuşdur.» Derdi.

[2] Bu eseri Ziya Paşa da «Riyanın Encamı» namiyle ve hece veznile terceme etmişdir. İkisinden birer nümune:

Vefik Paşa

«Ben ne âlimim birader ne de — Âlemin ilmi bütünce bende
Fekat ben size kısacık dedim — Doğruyu iğriyi fark ederim
Benim indimde kahremanlardan — Daha muteber salih âdamlar»

Ziya Paşa

«Ben ne âlimim birader ne hiç — Âlemin ilmi bende değildir
Lâkin ben size kısacık deyim — Heb benim ilmim bundan ibaret
Doğruyu iğriyi ben fark ederim — Benim indimde kahramanlardan
Daha muteber tam sofular»

Bu terceme leri dair Maarif Vekâleti Müsteşarı fadıl üstad Ihsan Sungunun tedkik namesi «Terceme» mecmuasında münderiedir.

[3] Teodor Kasab da «Pinti Hamid» ismile terceme etmişdir.

[4] Yusüf Cemil Efendi Zade Âli Bey de «Ayyar Hamze» namile terceme etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bunların bir kaçını — hece veznile — nazmen ve diğerlerini nesren terceme etdiği gibi bir kısmını da adaptasyon ve iktibas suretleriyle Türkceye nakl eylemişdir. [1]

§

İlk dcf'a resmî sal nameyi Vefik Paşa, tertib ve neşr etmişdir ki üstünde 1263 senesi yazılıdır.

Müahharen neşr edilen sal namenin takdimi hakkındaki arz tezkiresini derc ediyorum:

«Beher sene ta'b ve neşri muktezayı iradei seniyei hazreti şehinşahiden olduğu üzere bu senei mübareke dahi ta'b ve temsil etdirilen sal namenin iki kıt'ası, manzurı şevket mevfurı cenabı cihanbani buyrulmak içün arz ve takdim kılındığı ve terceme odası hülefayı mütehayyizanından Ahmed Vefik Efendi, işbu sal namenin tertibine sa'yi edüb kendusi ise değerli bendekândan olduğu halde muzayekaya giriftar olmasiyle beş bin kuruş atiyei seniye ihsan buyrulması devletlû Reis Paşa[2] ve Hariciye Nazırı Paşa[3] ve utufetlû Müsteşar[4] Bey Efendi hazeratiyle tezekkür olunmuş ise de ol babda her ne vech ile iradei ihsan âdei hazreti padişahi şeref sudur buyrulur ise muktezayı münifi icrasına ibtidar olunacağı beyanile tezkire...

2 Muharrem 1265 M.» [5]

Mucibince iradei seniye sadır olarak sal nameler serayda hıfz edilmişdir.

Hasan Can Zade Şeyhulislâm Sadüddin Efendinin «Hoca Tarihi» namiyle yad edilen «Tacülattevarih» ini[6] ta'b etdirdiği Sadrı âzam Yüsuf Kâmil Paşanın arz tezkiresinden anlaşılıyoz:

«Meclisi Valâ âzasından utufetlû Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin ta'b ve temsil etdirmiş olduğu Hoca Tarihi cildi evvelinin nüshahi madudesi irsali suyi valâları kılındığı beyanile tezkire...

27 Remazan 1279»

Arz olunan nüshalar, manzurı padişahi olarak hıfz edildiği mabeyn baş kitabetinden cevaben bildirilmişdir.

Mir Ali Şir Nevainin «Mahbubülkulub»[7] isimli eserini «Belin» ile birlikde tab'a delâlet eylemişdir.

[1] Yukarıda adı geçen Macaristan encümeni dânişi âzasından Doktor Kunoş «Türk Halk Edebiyatı» namındaki eserinde şöyle diyor:

«... Molyer tercemeleri, Osmanlı tarihi edebiyatının en birincilerinden sayılır. O, sade terceme etmiş değil, piyesleri öyle bir türkeleşdirmiş ki Molyerin köylü bir Fransızı Anadolunun bir Türküne dönmüş ve Fransa ehalisinin dürlü âdetleri, heman heman Türk tavırlarına tahavvül eylemişdir.»

[2]Rif'at Paşa [3]Âli Paşa [4]Hacı Edhem Bey [5]Sadrı âzam Reşid Paşa.

[6] «تاج التواريخ» [7] «محبوب القلوب»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Edhem Paşanın tercemei halinde [1] söylediğim üzere 1873 de Viyanada açılan beynelmilel sergide teşhir olunmak üzere «Usuli Mimarii Osmanî» adlı ve mimarî levhaları havi üç lisanda tab' etdirilen eserin türkce metnini Edhem Paşa ile Vefik Paşa yazmışlardır.

Vasilâkinin terceme etdiği «Dalkavuk name» nin de basılmasına yardım etmişdir.

«Mekamatı Hariri» yi terceme etdiği «Sicilli Oşmanî» de yazılmış ise de bu terceme ne görülmüş, ne işidilmişdir.

* * *

Ahmed Vefik Paşa merhum — hususî ve resmî — bütün ahval ve efali başdan başa nazarı tedkikden geçirildikden sonra — «nev'i şahsına münhasır» [2] tabirinin diğer şekilde zarifane ifadesi olan — şu mısrala tarif olunabilir:

«Ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine» [3]

Kendini yakından tanıyanlardan işitdiğimiz sözler ve tedkik etdiğimiz hayatının her safhasından aldığımız neticeler, o mühim âdemin, hakikaten kimseye benzemediğini ve kimsenin de kendine benzemediğini göstermekdedir.

Bir şahsın kimseye ve diğer kimselerin de o şahsa benzememesi, her halde müstesna bir hılkate tevakkuf eder. Çünki başkalarına benzemek ve başkalarını da kendimize benzetmek, yahud benzememek ve benzetmemek kudretimiz dahilinde değildir. Haydi biz — cebri tabiatle — başkasına benzemeğe çalışalım, fekat başkasını kendimize benzetebilir miyiz?

«تعرف تالف» maddesinin sadede taallûku yokdur. Halka her hususda muhalefet etmek, halkın gitdiği yola gitmemek, bu sayede kendini

[1] C. 4 S. 622

[2] Ebüzziya, mecmuasında «Bu ibare, Latince «sui generis» tabirinin tercemesi olacakdır. Bundan üç yüz sene evvel lisanımıza terceme tarikiyle mal olmuş. Terceme ve mal eden de namına mensub tarihin sahibi «Peçevî» [İbrahim Efendi] merhum olduğu, tarihini tetebbu etdiğim sırada menzurum olmuşdur» diyor.

Eski eserlerden bazılarında da o tabirin irad olunduğu görülmekdedir. Riyazi tezkiresinde Nev'inin tercemei halinde «nev'i şahsına münhasır denilse erzanidir» diyerek izharı zarafet etdiği gibi Mirza zade Salim de, tezkiresinde müverrih Naima hakkında «nev'i şahsına münhasır bir garib şair» demişdir.

[3] İrfan ve zekâdan nasibi olanlara pek çok ve pek ince mâna ifade eden bu mısra —yokluğu edebiyat âleminde büyük boşluk bırakan— Diyaribekirli Said Paşa Zade Süleyman Nazif merhumundur, hakkımdaki meveddet ve takdirini göstermek üzere söylemişdir.

Büyük şairimiz Yahya Kemal — meseli meşhur hükmine geçen — o mısraa ayrı kalemlerden çıkdığı asla his olunamayacak kadar mahirane bir mısra ilâve ederek şu metin ve dilnişin beyit vücude gelmişdir:

«Hezar gıbta o devri kadim efendisine
Ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tanıtmak, kendine halk arasında mümtaz bir mevki tâyin eylemek sevdasına düşenler, hilkatlerinin sevkı tabiisiyle değil, fıtratlarının muktezeyatı hakikıyyesine muhalif suretde hareket etmek içün cebri tabiat edenlerdir.

Suretimiz, nasıl başkalarının suretine benzemiyorsa — her dürlü tasannudan, tasallüfden, riyakâr lıkdan ve sahte vekarlıkdan masun ve her vech ile sıdk ve safvete makrun olarak — tabiatımız da başkalarının tabiatına benzememelidir ki «ne kendi kimseye benzer, ne kimse kendisine» denile bilsün.

İşte Vefik Paşa, cebri tabiat ve tagyiri hakikat ile değil, hılkaten kimseye benzemiyenlerden idi. Sureti ve sireti hakikaten kimseye benzemezdi. Şahsı, şekli, kıyafeti, libası, fesi, püskülü, takyası, ayak kabı, gözlüğü, hali, kali, tavrı, meşrebi, mesleki, garabeti, elhasıl heyeti umumiyesi itibarile benzeri olmayan bir âdemdi.

Bazı hallerde Edhem Paşa merhuma şebaheti olan Vefik Paşa da, taliin maddi ve manevi lutfına mazhar olanlardandır. Şani Zade kavlince «Rumiyülasl Bulgar Zade» olan büyük babasının, ilmî tedkikat neticesinde — mahzı hakikat ve aynı saadet olan — dini islâmı kabul etmesi ve oğlunun da kendi isrine gitmesi, —İstanbulda doğan— torununun, İslâm ve Türk çocuğu olarak tenmiye ve terbiye edilmesini intac etdi ki bu, taliin hakikaten bir lutfıdır.

Bundan başka, — memlekete hidmet edebilecek değerli âdemler yetiştirmeği kendine mühim bir vazife ad eden —Mustafa Reşid Paşanın maiyetinde babasiyle beraber Parise giderek orada tahsili ilm etmesi de, hüsni taliden münbais bir müveffekıyetdir ki her gence nasib olmaz.

Bazı meselelerin tahkiki içün — genc yaşında — gönderildiği mahallerde vazifesini ifada gayret ve liyakat ibraz etdi. Hâmii Reşidinin lutf ve himmeti ile büyük elçiliğe kadar yükseldi.

«On üçüncü asrı hicride Osmanlı ricali» unvanlı mekalelerin birinde

«Reişd Paşa, Âli ve Füad Paşalara gücendikden sonra onların yerine koymak üzere bazı müstaid gencleri himayesi altına almak ve bu miyanda Şinasi Efendiyi ve zabtiye müşiri pepe Mehmed Paşa zade Said Beyi ve Ahmed Vefik Efendiyi ve Yusûf Rıza Beyi [paşa] terakki etdirtmek istemiş ise de bunlarda umduğu mertebede ve ötekiler derecesinde liyakat görememesinden dolayı epeyce apışmış ve yine Âli ve Füad Paşalarla birlikde çalışmağa mütemayil olmuş ise de ömrü vefa etmemişdir.»

deniliyor.

Âli ve Füad Paşaların yerlerini tutamıyacaklarına kani olmakla beraber Reşid Paşa, dünyadan elini çekmeseydi yetişdirmek istediği o zatların ellerinden tutarak belki biraz daha ileri çekerdi.

Vefik Paşa —Reşid Paşanın vefatından üç sene sonra— Paris sefaretine tayin olundu. O mühim memuriyetde ehliyet ve hamiyet gösterdiği

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kabili inkâr değildir. Mülâki olduğumuz âşınalarından bazı zevat, diplomatlığın icabatı tabiiyesinden olan nezakete ve hissiyyatı ketm ile idarei kelâmda ihtiyata Paşanın pek o kadar riayet etmediğini, meselâ İmparator Napolyona karşı «çatırdayan sizin İmparatorluğunuzdur» tarzında dürüştane mukabele ederek onu gücendirmesi, diplomatlık şeraitına mugayir olduğunu söyler ve tenkidatda bulunurlardı.

Vakıa Vefik Paşa için daha nazükâne idarei kelâm ve Füad Paşa gibi — her dürlü manasiyle diplomatca — mukabeleye ihtimam etmek kabil idi. Siyasetde nezaket ve zarafet lâzımdır. Gılzat, mazarratı def etmez, celb eder. Bu hakikati o, elbette takdirden âciz değildi.

Sultan Abdülaziz merhum, Parisde bulunduğu günlerden birinde — tayin olunan saatde — ziyaretine gelmesi mukarrer olan İmparatorun gecikmesinden dolayı hiddetlenerek verişdirmesi üzerine Füad Paşa seraya koşub teşrifine intizar edilmekde olduğunu münasib bir lisanla İmparatora arz etdirir. İmparator — sövme mekamında kullanılan — «Mert» kelimesini yüksek sesle tefevvüh eder. Bu kelimeyi — kapunın dışında duran — Füad Paşanın işitdiğini anlaması üzerine yanına çağırub «reca ederim, söylediğim sözü zatı şahaneye söylemeyiniz» der.

Füad Paşa «aman efendim, ondan işitdiğimi size söyliyormıyım ki sizden işitdiğimi de ona söyliyeyim» cevabını verir.

Vefik ile Füadın cevabları arasındaki fark, nazarı dikkate alınınca birinin kabalığına, diğerinin inceliğine hükm edilmek tabiidir.

Fekat bunların — cevabları gibi — mizaclarındaki fark da teemmül olunursa — maruf tabirle — şedidüşşekime, hadidülmizac, müteazzım, cesur ve önünü ardını düşünmez olan Vefik Paşanın galeyanı hamiyetle baklayı ağzından çıkarması mazur görülür.

Bahusus — yukarılarda nakl olunduğu üzere — sefaretde bulunduğu müddetce mensub olduğu devlet ve milletin şan ve şerefini muhafaza için ibraz etdiği hamiyet kârane ve cesurane hidmetler—şikâyet edilen— kabalığı, ince ad etdirebilir.

Her hadiseyi lâyıkiyle bilmiyoruz. Bildiklerimizin bir kısmı, aslına temamiyle tevafuk etmiyor. Zira bir hâdise, ağızdan ağıza intikal ederken — mükerreren söylediğim gibi — asıl şeklini az çok gaib ediyor.

O hadise, vaktiyle zabt olunsaydı elbette nakilinin zevkine tâbi olmakdan ve şeklini değişdirmekden masun kalırdı da hakikate vâkıf olurduk.

Eski sefirler, yenilerden daha himmetli ve basiretli imişler ki birer sefaret name yazarak ahlâfı mümkin mertebe tenvir etmişlerdir. Yeni sefirler ise — terakkiyatı fikriye ve zemaniyeye rağmen — seleflerinin isrini takibe lüzum görmemişlerdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Vefik Paşa da eski elçilere ittibbaan Tahran ve Paris sefaretleri esnasında cereyan eden vekayii zabt edüb de birer sefaret name vücude getirseydi hem kendine, hem tarihe hidmet etmiş olurdu.

§

Âli Paşayı öteden beri sevmediğinden ve Anadolu müfettişliğinden infisaline o, sebeb olduğundan «Âli Paşa hınziri» diye aleyhinde söylemediği söz kalmazdı.

Memduh Paşa, Rumeli hisarındaki hanesine gitdiğinde kendini mütefekkir bir halde bulub sebebini sorduğunda «görüyorsunuz ya, kal'a içinde oturduğumdan dolayı endişedeyim § vükelâ, Belgrad kalesini Sırblara bahş eylediler. Şu kal'eyi de satarlarsa aceba benim yurdum ne olacak mülâhazasından muztaribim» tariziyle Âli Paşanın idarei siyasiyesine taş atub kahkaha ile güldüğünü «Esvatı Sudûr» da söyliyor.

Âli Paşa, siyasi kudreti ve sair meziyyeti ile beraber — gayet kin dar ve gücendiği âdemleri afv etmek hasletinden mahrum olduğundan aleyhinde söylenen ve bazı ilâvelerle kendine yetişdirilen sözlerin iras etdiği infiali, Vefik Paşanın memur olduğu işlerde usul ve nizama ve örf ve âdete münafi hareketlerde bulunması teşdid ederek — vefatına kadar — onu az mikdar ma'zuliyet maaşiyle evinde ikamete memur etdi.

İşin içinde biraz da istirkab olduğu mervi ise de sıhhatını isbat için şahid ikamesi icab eder. Bununla beraber Âli Paşa — Şamda bulunan — Füad Paşaya yazdığı 7 safer 1277 tarihli mektubda [1] İstanbuldaki İngiliz sefiri Sir Hanri Bolverin «Vefik Efendiyi sadarete yerleşdirmek tasavvurunda» bulunduğundan bahs etmiş ve bundan iki buçuk sene sonra Sultan Abdülaziz merhumun, Yusüf Kâmil Paşaya — tercemei halinde söylendiği üzere — sadareti teklif edüb de onun kabulden istinkâf etmesine hiddetlenerek «siz, sadareti kabul etmediğiniz takdirde Ahmed Vefikı sadrı âzam yaparım, cümlenizi İstanbuldan def etdiririm» demiş [2] olması, günün birinde onun o mekama ge-

[1] Bu mektub, mecmualarımızda mükayyed olduğu gibi 1327 de «Metin» matbaasında basılan «Vesaiki Siyasiye» isimli kitabda da [S. 36] da mündericdir.

[2] «Ahmed Vefik Paşa» başlıklı kitabda «Yusüf Kâmil Paşanın sadareti kabul etmesiyle nezaket peyda eden vaziyeti kurtarmak(!) emeliyle ileri sürülen ve bütün çapalamalara(!) rağmen hükmü değişdirilemeyen(!) sebebler arasında Padişahın. Ahmed Vefik Paşayı sadarete getireceğini tehdid mekamında ileri sürdüğü de yazılıdır» ve «müellifin buna dair olan ve bir vesikaya dayanmayan(!) ifadesi aynen şöyledir» denilerek Kâmil Paşanın tercemei halindeki sözlerim nakl ediliyor.

Evvelâ şunu söyleyim ki basma kitablar ve gazeteler münderecatı, gelişi güzel bir araya toplanmak suretiyle ortaya konulan o kalın kitabda bana ve eserime dair savrulan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tirileceğine ve « زمان رأينا فيه كل العجائب » fehvasınca niçe acib ve garib haller zuhur edeceğine Âli Paşa, ihtimal vermiş olacak ki Vefik Paşayı, — müfettişlikden sonra — büyük bir mekama tâyin etdirmemişdir denilse hakikatdan uzaklaşılmış olur mu, olmaz mı?

Vefik Paşanın bazı mühim memuriyetlerde ve müşkil zemanlarda hüsni hidmet etdiği inkâr olunamazsa da — malûmatı nisbetinde — iş âdemi olmadığı ve mütemadiyen istihdamına imkân bulunmadığı da defatla tecribe edilmişdir.

Yukarıda beyan olunduğu üzere Mahmud Nedim Paşa, mekamı sadarete gelir gelmez, Âli Paşanın kullanmadığı ricali birer memuriyete getirdiği sırada Vefik Paşayı da Rüsumat Emanetine tayin etdirdi. Keyfî icraatından yerli, yabancı ayaklandı. Az müddetde oradan kaldırmağa mecbur oldu.

Gözünün önünde bulundurub münasebetsiz hareketlerine meydan vermemek içün kendi müsteşarlığına tahvil etdirdi. Müsteşarı garabet şiarın yapmadığı kalmadı.

Maarif Nezaretine nasb etdirdi. O memuriyetde de uzun müddet bırakılamadı.

Mahmud Paşa, — bu zati istihdam etmediği içün — Âli Paşanın hakkını teslim edecek bir hale geldi.

Şahsı, hali kimseye benzemediği gibi devlet işlerinde de diğer memurlara benzemek istemezdi. Her muamelesinde ifrat ve şiddet görülür, tevazün ve itidal görülemezdi. Kanun ve nizama ve devletce mer'i olan usul ve kavaide riayet etmezdi.

Kimseyi beğenmez, her kesle istihza eder, üstünde bir kimse bulunduğunu istemez, bulunanları çekemezdi. İcraatı müstebiddane ve

---

ratbü yabis sözlere — yıllarca oğraşarak vücude getirdiğim — böyle ciddi bir eserde mukabele etmek, eserimin şerefine halel vereceği şübhesizdir.

Maalmecburiye şu kadarcık söylerim ki o kitab sahibinin — zerrenin güneşe zulmet isnad etmesine benzeyen — yukarıdaki saçma itirazlarını def edecek ve — böyle meselelere karışmak salahiyetini haiz olan — irfan ve kemal sahiblerine kanaati kâmile verecek senedler, Fuad ve Kâmil Paşaların tercemei hallerinde ve Abdürrahman Şeref Efendinin mekalesine reddiye olarak yazub merhumun hüsni telâkki etdiği «Kâmil Paşanın sadareti ve konak meselesi» unvanlı risalemde münderic olduğundan burada tekrarına ihtiyac yokdur.

«Müellifin bir vesikaya dayanmayan ifadesi» maddesine gelince, madameki ifadem, bir vesikaya dayanmayormuş, niçün onu — diğer bütün ifadelerim gibi — kitabına aynen derc etmişdir, yahud «bir vesikaya dayanarak» niçün aksini isbat etmemişdir, sualini irad etmek lâzım gelirse de benim içün ilmî tenezzül olacağından ondan sarfı nazarla okur yazar, okuduğunu, yazdığını lâyıkiyle anlar, irfan ve iz'an sahibi bir âdem, nezdime gelirse — sözünün ve özünün doğruluğu bütün tanıyanlarca müsellem olan — babam Mehmed Emin Paşa merhumun, daha o zeman — Kâmil Paşanın ağzından işidüb— zabt etdiği vekayi arasında o maddeyi de görür, benim hangi vesikaya dayandığımı anlar.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hod serane idi. Bu halleriyle beraber malûmatından ve tecribesinden bazan istifade edildi. Fekat istifadenin devamı kabil olamadı. Zira fıtratı, aleddevam müfid olmağa müsaid değildi.

Bu sebeblerle bir çok zeman hali mazuliyet ve zaruretde kalarak hem memleket, hem kendi mutazarrır oldu.

Füad Paşanın «Ahmed Vefik Efendi, binek taşı büyüklüğünde bir pırlantadır, ne zinete, ne de kaldırıma yarar» [1] demekde ne kadar haklı olduğunu o «pırlanta» nın bütün evsafı isbat ediyor.

Abdülhak Hâmid Bey, hatıratında nazarı dikkat ve ehemmiyete alınmağa lâyık olan şu sözleri söyliyor:

« . . . Bunca kemalât ve fazaili ile beraber seriul infial, mütekebbir, kindar ve kimseye müdahene etmediği halde müdahinlere nevaziş kâr idi. Pek çok erbabı kemali istihfaf eder ve hususiyle mekamı resmide kendisine faik bulunanları çekemez idi. Deavi Nezaretinde, Bursa müfettişliğinde ve bilâhare valiliğinde muhik ve makul icraatı olduğu gibi hod serane harekâtı da sebk etmişdir. Yahud o harekât nazarı âmmede hod serane ve hatır şikenane idi.»

«Kemalât ve fezail» in «seriül infial» olmağa mümanaat edemiyeceği tabiidir. Mülâki olduğumuz «kemalât ve fezail» erbabının pek çoğunu titiz, asabi, hadidül mizac, şedidül teessür ve «seriül infial» bulduk. Saded müsaid olsa müteaddid misal gösterilir.

«Mütekebbir» liğe gelince, muhtelif cebhelerden kendini büyük, başkalarını küçük gören mütekebbirler, her suretle küçük olduklarını göstermekden ve nefislerini maddi ve manevi zillete düşürmekden başka bir iş görmüş olmazlar.

Mütekebbirler arasında bilhassa fadlu kemal sahibi olanlar,

«Ahır yine hâk olur bu tenler
Bilmem neye kibr eder, edenler» [2]

mealine dikkat ve bütün mütekebbirlerin oğradıkları sui âkibetden ahzi ibret etmedikleriçün takbih ve tevbihe müstehakdırlar.

Hele «kindar» lık ne kötü hasletdir. Onun zararını kin bağlanan değil, bağlayan çeker. Ehli kin, daima düçarı enin olur. Kin bağlanan eşhas arasında yalnız «kin» e değil, «sikkine» [3] de lâyık olanlar varsa

[1] «Musavver dairetülmaarif» de bu söz «Ahmed Vefik Paşa, bir pırlantadır. Fekat binek taşı kadar büyük bir pırlanta olduğundan tezyin yolunda kabili istimal değildir» şeklinde olarak mütercim Rüşdi Paşaya isnad olunmuş isede — yazılan tarzda — Füad Paşanın sözü olduğu meşhurdur.

[2] Şeyhulislâm Abdullâh Vessaf Efendi merhumundur.

[3] Bıçak.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

da fazilet sahibleri — bilhassa iltica halinde — kini afve tahvil ederler. Baki merhum, ne güzel söyliyor:

«İnsan odur ki âyine veş kalbi saf ola
Sinende neyler âdem isen kinei pelenk».

«Kimseye müdahene etmediği halde müdahinlere nevaziş kâr» olmak ne garib şeydir. Namuslu bir âdemin, namussuzlara yüz vermesi bir nevi namussuzluk olduğu gibi müdahin olmayan bir şahsın, müdahinlere iltifat etmesi de tab'an müdahin olduğuna delâlet eder. Çünki her ferd, kendi cinsine meyl eder.

Müdahin olmadığı farz edilen bir âdemin kendine müdahene edilmesini istemesi, ben kimseye kavuk sallamayım, her kes bana sallasın sevdasında bulunmakdan ve kendini her kesin üstünde görmekden ileri gelir. Bu da kibirden ve —kibrin gayrı meşru müvelledatından olan— hod binlikden, hod pesendlikden ve hod kâmlıkdan neş'et eder ki hepsi nazarı ahlâkda müstehcen huylardır.

«Erbabı kemali istihfaf» etmek ve «mekamı resmide kendine faik bulunanları çekememek» de kibr ile hasedin netaici meşumesindendir.

Kemali hakiki, hazmı kemal ile ve erbabı kemali takdir ve tevkir ile isbat olunur. İstihfaf, muktezayı hıffetdir ki yalnız hafifülakl olanlara yakışır. şuuru tam olanlar için «istihfaf»a imkân yokdur. Çünki onlar, kemali kendilerinde değil, başkalarında görürler ve izaz ederler.

Kötü huyların zararını, daima sahibi çekmişdir. Vefik Paşa merhum da —akribasından olan— Hâmidin sayub dökdüğü gayri makbul evsafdan hayatının her devresinde, bilhassa memuriyet âleminde mutazarrır olmuşdur.

«Deavi nezaretinde, müfettişlikde, valilikde muhik ve makul icraatı» gibi «hod serane harekâtı da sebk» etmesine gelince, bir memur için «muhik ve makul icraat» ne kadar müstahsen ise «hod serane harekât»ın da o kadar müstehcen olduğunu söylemeğe lüzum yokdur. «Hod serane» ve ifrat kârane harekât, paşanın şıarı muhsusu olduğunu ve adalet namına çok defa zulme hidmet etdiğini bütün icraatı teyid ediyor.

«Son asır Türk şairleri» inde [1] şair Mustafa Safvet Efendinin tercemei halinde yazdığım bir hâdiseyi — deavi nezaretindeki icraatına misal olarak — nakl edeyim:

« . . . Safvetin — menzumede söylediği gibi — «etmekci Asvador, bakkal Yani kabilinden esnafla alışı eksik olmazsa da verişi seyrek olur, borcu artar, eksilmezdi.

[1] [C. 9 S. 1596].

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İfrat kârane muameleleri, kendini —âkıl iken— âleme deli tanıtdıran Ahmed Vefik Paşa, Deavi Nezaretinde bulunduğu esnada bir bakkal, Safvetin borcunu vermediğinden şikâyet eder. Nazır, borclu şairin beytine bir mübaşir saldırır. Safvet, ihtiyarlığından ve rahatsızlığından bahs ile kapuya gidemiyeceğini söyler. Mubaşir, «gitmezseniz Nazır, beni kovar, etmeğimden olurum» der. Bu sözden şairin gayreti galeyan ederek bir sürücü beygiri getirtir. Mübaşirle beraber — kapu dediği — Deavi Dairesine gider.

Nazır, hiddetle isticvab ve itabe başlayınca Safvet «ben, mütekaidim. maaş aldıkca esnafa veriyorum. Bakkala olan borcumu da elime para geçdikce vereceğim. Borcumu inkâr etmedim ki beni celb ve tevbih ediyorsunuz» der. Nazır, habsini emr eder.

Biçare mabbus, gardiyandan kalem ve kâğıd ister. O vakit Mabeyin kitabetinde bulunan Zıya Beye [paşa] oğradığı musibeti yazar, istimdad eder. Ziya Bey, derhal ceybi hümayundan bir mikdar para alır, Safvete gönderir, habisden kurtarır.

O sıralarda vefat eden şair Beranje hakkında devlet ve millet tarafından gösterilen hürmet, İstanbul gazetelerine de aks eder. Safvet, zahirde Fransız şairinin vefatına tarih, hakikatda Osmanlı şairlerinden musibete oğrayanlara mersiye olmak üzere bir menzume yazar.

Bu menzume, Parisde bir şairin cenazesine gösterilen ihtiramatı kadr şinasane ile İstanbulda — beş on kuruşluk bir borcu ödemekden âciz ve derdi ihtiyacla canlı cenaze hükmünde bulunan — maruf ve müsin bir şair hakkında reva görülen tahkiratı meziyet naşinasanenin iras etdiği teessüratı tasvir ediyor.»

Safvet, menzumenin başında

«Beranje, misli yok şair imiş ıklimi Parisde
Göçüb gitmiş bekaye bezmkâhi zindekâniden
Değil ancak hünerverler, ehali matem etmişler
Cüda olduk deyu böyle fasihi bi müdaniden
Cenaze masrafı olmak içün ita olunmuşdur
Niçe yüz bin frank savbı krali kadr daniden
Bu ikrama, bu lûtfe şairi islâm elyakken
Hakaretler görür anlar ealiden edaniden»

dedikden ve musibet zede şairlerden bazılarını yazdıkdan sonra nihayetinde kendine dair şu beyitleri irad ediyor:

«Zavallı Safvetin kurtulmadı gitdi giribani
Du desti Asyador etmekciden, bakkal Yaniden
Yine hamd eylerim orsa boca mevci meşakkatle

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yanaşdım sahili piriye hengâmı cevaniden
§ O dânâ yerde yatdıkca ide hak, cümlemiz mahfuz
Deavi nazıriyle her belâyi nagehaniden.»

Manastırlı Naili [1] yazdığı menzumede Safvetin hikâyetinden — haklı haksız — şikâyet etmişdir. Zayi olan o menzumenin yalnız şu beyitleri hatırda kalmışdır:

«Deavi nazırı Ahmed Vefik'a hak vere Tevfik
İbadullah ümurun doğrusu eyler idi tahkik
. . . . . .
Huzurunda ne hâkim nutka kadirdi, ne de batrik
Söz atmış öyle merdi kâmile ibtali hak etmiş
Tahakküm eyleyüb Safvet gibi bazı koca zındik.»

Bu madde üzerine «Son Asır Türk Şairleri» inde yazdığım mülâhazayı burada tekrar ediyorum:

«Deavi Nazırı, ihkakı hakka memur olduğîçün Safvetin zaruret ve şeyhuhet gibi maziretlerini ve şairiyet ve marufiyet gibi meziyetlerini nazarı itibare alarak müddeiyi def edemezdi. Def etseydi adaleti ihlâl ve vazifesini sui istimal etmiş olurdu. Bu cihet tariz ve taarruzdan salimdir.

Fekat borcunu mukır ve şahsı maruf ve mü'temen olan Safvet gibi bir müddea aleyhe — kanunun müsaadesi dairesinde — mühlet vererek borcunu eda etdirmek, yahud kefalete rabt ile — cürmi meşhud halinde tutulan caniler gibi — mahbese sokmamak mümkin olabilirdi.

Adaleti gibi ilmi de malûm olan Ahmed Vefik Efendi, elbette bilirdi ki ibadın hukukunu istîfâda ihmal, memnu ise de imhal —indezzarure— mücevvezdir.»

Esnafa borcunu vermeyen ricalden birini de celb ile odasında alıkoyub ve lâkırdı ile vakit geçirüb o esnada borclunun hayvanını pazara [2] göndererek satdırmış ve esmanından borcunu tevkif ve bakiyesini borcluya vermiş olduğu «Tarih Müsahabeleri» nde söyleniyor.

Yukarıda nakl edildiği üzere Evkaf Nezaretine tâyin olunur olunmaz — asırlardan beri kemali itina ile Hicaza gönderilmekde olan — surreyi ilgaye kalkışarak alâkadaranı cûşü huruşe getirmesi ve büyük

[1] Tercemi hali «Son Asır Türk Şairleri» nde yazılıdır. [C. 6 S. 1078]

[2] Pazar, deavi dairesine civar imiş ki hayvan, pek az müddetde gönderilüb satılıvermiş!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

camilerdeki uzun mumların yerine ağacdan sütunlar koymağa teşebbüs[1] ederek şikâyetlere meydan vermesi, her istenilen şeyin yapılabileceğini ve

«مشکلی نیست که آسان نشود
مرد باید که هراسان نشود»

mealinin her zemanda, her mekânda rehini imkân olduğunu tahayyül etdiğine ve binnetice hikmeti idareden gafil, yahud mütegafil olduğuna delâlet eder.

Yukarıda yazıldığı vech ile Anadolu müfettişliğinde —doğru, eğri— vaki olan icraatından o kadar çok şikâyet edilmişdir ki müfettişi de teftiş için bir müfettiş gönderilmesine mecburiyet hasıl olmüşdur.

Umum halkı hoşnud etmek mümkin değildir. Meşru ve gayri meşru menfaatine az çok dokunulan, yahud hakkına razı olmayan eşhasın şikâyete kalkışacakları tabiidir. Vefik Paşanın şikâyetcileri arasında elbette haksız olanlar da vardır. Lâkin ekseriyeti, haklı olanların teşkil eylediği tahkikat ile sabitdir.

Eshabı mesalihe bed muamelede bulunmak ve kalblerini kırmak — kendi gibi erbabı kemalden ve kudemayı ricalden bir zate değil, hazmı ikbal edemiyen — bir takım bed mayelere yakışacağı tabiî iken Vefik paşa, iş sahblerini incitmekden sakınmazdı.

Bu cümleden olarak Galata mevlevihanesinin — Evkaf idaresince tesviye olunmayan — muayyenatı hakkındaki müstedayatını tehevvürle red etmesinden pek ziyade müteessir olan Şeyh Kudretullah Efendi «Ben, seni Hazreti Mevlânaye havale etdim» demesiyle Vefik Paşa «Ben de, seni Hazreti Mevlâye havale etdim» tarzında mukabele etmişdir. Mukabele güzel ise de muamele iyi değildir. Malûmdur ki bir şeyin güzel olması, mutlaka iyi olmasını icab etmez.

Şaz olarak uzun müddet devam eden Hudavendigâr valiliğindeki icraatının bir kısmı, takdire lâyık ise de pek çok kısmı, o kadar müstebiddane ve hod seranedir ki tahkikata memur edilen Ferid Beyin [paşa] raporunda söylediği gibi «cehl içinde puyan olan ehaliye maarifi neşr edeceği yerde tiyatronun idaresine hasrı gayret» eylemesi, vergi

[1] Vefik Paşa, mum dersini, galiba İzzet molladan almış. Molla, Sultan Mahmudun emriyle — devletin varidat ve mesarifine dair — yazdığı lâyihada [*] diyorki:

«Cevamide ne kadar cesim bal mumu varsa yerlerine birer boyalı amud vaz olunub camii nusretdeki âvize gibi mihrabın canibeynine âvizeler konularak bal mumlarının akçesi, vazifei kalilei hademeye zam ile güzelce müezzin ve temizce kayyim bulmalıdır. Ayasofyada ve sair selâtin cevamiinde ikamet edecek müezzin bulunmaz. Bilâ faide mihrabda otuz kise akçelik mum yanub nısfı sirkat olunmakdadır. Allah ve Resulünün rizası olmayan şey, mihrabı cevamide icra olunmak reva değildir.»

[*] «Son asır Türk şairleri» inde mollanın tercemei halinde — nüshası pek nadir olan — bu lâyihadan bahs etmişdim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tahsil edercesine zabtiyeler vesatetiyle ehaliye tiyatro bileti dağıtdırarak para toplatdırması, «bilet almak istemiyenleri» muhtelif suretlerle ızrar etmesi, «fahişeleri tiyatroya celb etdirecek kadar bilet satdırub» onları ırz ve namus sahibi kadınların arasına sokması, kız mektebi muallimini «aktirislere hoca tayin ederek onun hakkında halkın nefretini celbe ve kızların mektebe devam etmemesine badi» olmasını ve memleketin inzıbatını muhafazaya memur olan zabtıyelerden bir muzika takımı teşkil ve tiyatroya tahsis ederek onları vazifei asliyelerinin haricinde kullanması öyle acib maddelerdir ki resmî tahkikat ve mevsuk rivayat ile sıhhati tebeyyün etmemiş olsa inanmanın ihtimali yokdur.

«Tercemanı Hakikat» gazetesinde beyan olunduğu üzere halkı cebren tiyatroya sevk ederek kendi el çırparsa halkın da çırpmasına müsaade etmesi ve kendi alkışlamazken el çırpanları alenen tekdir eylemesi, tiyatro ihdas olunalıdanberi görülmüş ve işidilmiş oyunlardan değildir.

Tiyatronun tevlid edeceğine zahib olduğu menfaat mukabilinde — bahs olunan — icraatı acibesinin hasıl edeceği maddi ve manevî mazarratı ve tiyatrodan istifade edebilecek halk, hangi seviyede bulunmak lâzım geleceğini düşünmemesi, ilm ve irfaniyle te'lif olunamıyacak hallerdendir.

Hele «hiç bir kanun ve kaideye istinad etmiyerek pek çok âdem habs, yahud tahliye etmesi, kendi geçerken işini tatil etmeyen bir nalbandı tevkif eylemesi, adliye müfettişi Asım Beyin ve diğer bir zatın evlerinin önüne divar çekdirmesi, yol açmak vesilesiyle bir çok fakirin evini yıkdırması, [1] zulm ve istibdadın pek feci nümunelerinden ad olunmağa lâyıkdır.

Bu zat, vali iken bu kadar müstebiddane davranırsa hükümdar olaydı aceba neler yapmazdı...

Ebüzziyanın «İkdam» gazetesiyle neşr eylediği açık bir mektubdaki ithamlara cevab olarak Said Paşa «Sabah» gazetesine derc etdirdiği reddiyede şu sözleri söyliyor:

«... Tevfik Bey, bu zatı «ahmak» diye tavsif ediyor. Ahmed Vefik Paşa, kadr naşinasanın zannı müsiderine muhalif olarak sahib temyizdi. Fadıl, elsinei şettade mahir [2]

[1] Abdurrahman Şeref Efendinin nakl etdiğine göre, Bursada kira arabasiyle sokakları dolaşarak arabacıyı çıkmaz sokaklara sevk eder ve araba durunca «Vali Paşanın arabası durmak olurmu» diyerek belediyeden amele celbiyle karşı gelen divarı yıkdırırmış.

[2] Said Paşa «Gazeteci lisanı» adlı eserinde de [s. 54] «... Elsinei şettade vukufı kâmili, Türk ve Fransız lisanlarında beliğane inşayi kelâme iktidarı müsellem olan lehce sahibi Ahmed Vefik Paşa...», diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve vatana pek muhib idi. Bu zate ahmak demeği hiç bir lisan ve vicdanı halis kabul etmemelidir. Merhum için yalınız bir hal, nakisa ad olunabilirdi. O da bazan şiddetini haksızlık derecesine kadar götürmeğe mail olması idi. Ekmeliyet, her abde müyesser mi?»

Hiddet ve şiddet, esasen merdud bir haslet olduğu halde «haksızlık» derecesine kadar giderse hem sahibini, hem başkalarını her yüzden ızrar eder ki tafsile hacet yokdur.

Torunu Fahrünnisa Hanım da,

«... Tabında itidali muhafaza eyleyemediği iki kuvvet var idi: hiddet ve gadab, it'am ve ihsan. İşte bu ahvalde daima derecei ifrata gider idi ki birisiyle pek çok düşmen peyda eylemiş, diğerile de düyunı kesireye giriftar olmuş idi. Zemanı gadabında serapa bir ateşi şerare feşan halinde bulunub muhatabını mehabet ve mehafeti ile lerzan eyleyen Vefik Paşa...» ve «Evahiri ömründe hiddetine mağlûben pek sevdiği büyük oğlu Refik Beyden iftirakı, müteakıben muma ileyhin firakı ebedisi, kalbinde na kabili iltiyam bir ceriha hasıl etmiş ve o azîm keder, o amik yare hasbeşşeyhuha zaten yıpranmış vücudını bütün bütün duçarı inhitat eylemişdir». [1]

diyor.

Taymis gazetesinin Viyanadaki muhbirinin, gazetesine yazub tercemesi «Vakt» gazetesine de [2] derc edilen — ve bilmünasebe bir fıkrası yukarıda nakl olunan — mektubda

«... Vefik Paşa gibi Derseadetde kesbi şühret etmiş âdem nadir bulunur. § Pek çok def'a mesnedi sadarete namzed olduğu halde sahilhanesine avdet edüb bağçesiyle eğlenir ve mutalâat ile imrarı vakt eyler idi. Ehibbası ve efkârı umumiye, kendusının müveffekiyetsizliğini, istikametine haml ederler. [3] husaması, bed muameleli ve huşunetli ve tuhaf ve gayur olmakla beraber muamele bilmez olduğunu mekamı itira.da beyan ederler, Fekat ehibba ve takdir kâranı, ahlâkı halisanesini ve efkârı âliyesini ve malûmatı vasiasını tasdik ederler.»

Deniliyor.

Hüdavendigâr valiliğinden azlinden sonra «La Türki» gazetesine[4] yazılan, yahud yazdırılan bir mekalede [5] şu sözler de söyleniyor:

«Ahmed Vefik Paşanın sureti malûmede azli, hakikaten vekayii mühimmedendir. Nazarı iltifatdan düşen memurini kiramdan bir zatı şediden müaheze etmek şayanı esef ise de ahvali hazırada hakkaniyetin, mutalaatı zatiyyeye fida edilmesi dahi tecviz olunamaz zan ederiz. Müşarün ileyhin liyakati inkâr olunmaz ise de kendusının bazı mesavii ahvali, hüsni siretine galib olduğu maatteessüf meşhudumuz olmuşdur. İstihza ve müahazede kesbi şühret etmiş olduğu halde mevkii iktidarda hiç bir icraatı haseneye zaferyab olamamışdır. Hurriyet perverliği, daima gılzatı tabıdan, efkârı müstakillesi serkeşlikden ve ahlâkı dahi ba husus bir vaktden beri bütün bütün ahlâksızlıkdan ibaret kalub ümur idarede asla intizama riayet etmemişdir. § Komiserliği zamanında icra etdiği sui istimalâta

[1] «Osmanlı Tarih ve müverrihleri s. 142»
[2] 14 safer 1294 [3] bu söz muammaya benziyor.
[4] 26 Teşrini evvel 1882
[5] Bir fıkrası, yukarı yazılmışdı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mebni azl edilmişdir. Meclisi mebusan riyasetinde iken mebusanın hürriyetine tecavüz ve hatta nizamatı nakz etmişdir. Baş Vekâleti esnasında ehliyet ve iktidarını musaddik hiç bir eseri görülmemişdir. Elhasıl Hüdavendigâr valiliğinde ehalinin nefretini calib olmuşdur. Liyakatini balâde söylemişdik. Burası bir dereceye kadar sahih olub ancak liyakati, semeresiz bir liyakatdir.»

Bu mekalenin her cümlesinde bir garaz kâr ve kindar parmağının izleri görülüyor. Paşanın, Bu ağır isnadları red edüb etmediğini bilmiyoruz. Şayed red etmemişse bu hal, «hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir» mealine tevfikı hareketden, ya «ahmaka verilecek cevab, sükutdur» hikmetine riayetden, yahud redde imkân bulamamasından ileri geldiğine haml olunabilir.

Garib ve şedid icraatının — memuriyeti imtidad etdiğiçün — en büyük cilve gâhı olan Bursada — yine «Tercemanı Hakikat» ın verdiği habere göre — devairin bayramda üç gün tatilini «istiksar ile ümurı ibad geru kalmasun deyu» yalnız bir gün tatil etdirüb ikinci günü bütün memurları «iş başına toplamışdır.»

Devletce fevkalâde bir hal yok iken bayram tatilini men etmek gibi örf ve âdete muhalif bir hareketle memurları — hissiyatı diniyelerini incitmişcesine — gücendirmenin zararı, faidesinden çokdur. Sanki «ümurı ibad», eyyamı sairede kemali sür'at ve adalet ile tesviye olunuyormuş da üç günlük bayram tatilinde «geru» kalacak ve iş sahiblerini envaı zarara oğratacakmış gibi mütesanniane faaliyet göstermek, hikmeti idareye mugayirdir.

Maiyetlerindeki memurlara şahıslarını ve muamelelerini sevdiren âmirler, kendi müveffekıyetlerini ve bu sebeble —idareleri altındaki— halkın menfaatini temin etmiş olurlar.

Allah, rahmet eylesün, paşa merhum, yalnız Hüdavendigâr valiliğinde değil, — mükerreren söylendiği üzere — bütün memuriyetlerinde garabet göstermekden geri durmamışdır ki «La Türki» gazetesinin sözlerini bir dereceye kadar haklı görmeğe insanın meyl edeceği geliyor.

Pertev Paşanın torunu Aziz Bey söylerdi:

«Vefik Paşanın ilk Baş Vekâletinde bir sabah Mahmud Paşada Menge sokağından geçiyordum. yanında uşak ve yaver bulunmadığı halde paşa zuhur etdi. Sırtında başlıklı kaput vardı. Anadolulu bir Rum bakkalın dükkânının önünde durdu. Üstü açık bir kabda bulunan et kavurmasını — sopaya benzeyen — kalın bastoniyle dürtdü, yere dökdü. Bastonu kaldırarak bakkalı azarlayub sövmeğe başladı. Bakkal, mukabeleye hazırlandığı sırada oradan geçenlerin evzaından karşısın-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

daki âdemin, pek büyük bir memur olduğunu anladı. Son derece ürkdü. Durduğu yerde dona kaldı.»

Vaktiyle sadrı âzamlar, ehalinin ve esnafın ahvalini teftiş için tebdili kıyafetle çarşıları, pazarları dolaşırlar ve cezaye müstehak olan hırsız ve ırzsızların ve insafsız esnafın haklarından gelirlermiş. Vefik Paşa da eski eslâfını taklid ederek tebdilen teftişe çıkmış.

İyi emma, devletin en buhranlı, en dehşetli bir zemanında düşmen ordularının, payitahta pek yakın bir yerde bulunduğu korkunc günlerde hükûmet reisinin, siyasî ve mülkî fevkalâde mühim ve müstacel işleri yüz üstü bırakub da — belediye müfettişi gibi — sokaklarda dolaşarak bakkallarla, kasablarla oğraşması her halde akilâne bir hareket olmasa gerekdir.

Diyarıbekirli Naim [1] Çorlu kaymakamı iken bir haydudu tutdurmasından dolayı — o esnada Edirne valiliğinde bulunan — Vefik Paşadan bir takdirname alır. Paşanın — birinci defa — Baş vekâlete tâyininin ikinci günü sabahleyin yalısına gidüb tebrik eder ve takdirnameyi gösterir, iltifat görür. Bir kaç kerre de Babı âliye gider ve kabul olunur. Gündüz Babı âliye, gece yalıya gitmenin ardı kesilmez. Paşanın sabru tahammülü tükenmeğe başlar.

Bir gün Babı âlide müsteşarla mühim bir mesele müzakere ederken — istizansız girmeğe alışmış olan — Naim, yine arzı endam edince Paşa «Bre serhoş hınzır kârata» diye bağırarak üstüne doğru yürümeğe davranır. Bir tarafdan da ağaları çağırmaga başlar. Naim, son derece sür'atle odadan fırlayub ağalara «O işi ben bitirdim. Sizin içeriye girmenize lüzum kalmadı» der demez tabanı kaldırub soluğu Sirkeci meyhanesinde alır. Onun, ağalara söylediği sözü Paşa işiderek kahkaha ile gülmeğe başlar,

Naim, ertesi gün Baş vekâlet Müsteşarı Reuf Beye [paşa] verdiği müzekkerede «deli, serhodşan korkar, derlerdi. Bu, külliyen yalan imiş. Delinin, serhoşu pabuçsuz kaçırdığını gördünüz» der.

Erazili meşhureden olan Naimin, arsızlığı — Vefik Paşa gibi en ufak bir şeyden müteessir olan asabi, hadid ve şedid bir âdemin değil — en halim ve mütehammil insanları bile galeyane getireceği şübhesizdir. Fekat istizansız yanına girebilecek derecede yüz verdikden sonra hiddetlenüb herifin üstüne yürümek ve

«Hiddet eylerse cihanı haşlar Anasından karısından başlar»

mealine muvafık olarak galiz sözler savurmak, — öyle yüzsüz bir şahsa yüz vermek kadar — münasebetsizdir.

[1] Tercemei hali «Son asır Türk şairleri C. 6 S. 1083» de münderiedir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İşte paşanın her hali, ifrat ve tefritden hali olmadığına Naimi haya adim hakkındaki muamelesi de şehadet eder.

Zihni Paşadan menkul olduğu üzere kendi mektubculukda, Vefik Paşa —birinci def'a— Baş Vekâletde bulunduğu sırada bir vilâyet defterdarının azli içün Maliye Nezaretine tezkire yazılmasını emr eder. Mektubcu, odasına avdetle tezkireyi yazmağa başlarken emr edilenin Erzurum ve Sıvas defterdarlarından hangisi olduğunu unutduğundan gidüb sorar. Paşa, bu def'a onlarla beraber diğer üç vilâyet defterdarının da azli emrini verir ve — teşbih münasib değilse de hoş görülsün — deliye taş anma kabilinden sormak hatasında bulunub diğer defterdarların azline sebeb olmasından dolayı müteessir olan mektubcuya «hükmi kara kuşi» nin ne demek olduğunu anlatır.

Kendi, iffet ve istikamet erbabından olduğiçün irtikâb ve irtişa ile me'luf olanlara şiddetle adavet ederdi. Emma mustakim sandığı âdemler arasında mürtekibler ve mürtekib zan etdiği şahıslar içinde de mustakimler bulunsa inanmayarak evvelce verdiği kararda sebat etdiğini ve şahsı aleyhinde bulunanlar hakkında da ayni fikri muhafaza eylediğini, efkâr ve ahvaline vâkıf olanlardan dinledik.

Sadrı esbak Said Paşa nakl eyledi:

«Vefik Paşa, Anadolu müfettişi iken Kastamoni mutasarrıflığına tâyin etdirdiği — «Sefiri Kasir» namile maruf — Yusüf Rıza Beyin [paşa] bir vilâyet valiliğine tâyinini Yusüf Kâmil Paşadan reca eder. Paşa, bir şey söylemez. Recanın tekerrürü üzerine bir kâtib çağırtub «Rıza Beyin bir tahriratı vardı, getirin de efendi okusun» der. Tahrirat getirilir. Efendi, kemali dikkatle okur. Kendinin zemü kadh edildiğini görünce bir kelime söylemeden tahriratı bırakır, uzun bir temenna ederek kalkar gider.» [1]

§

Tebsire — Bir zat, ehibasından birinin hayrına çalışırken ötekinin şerre hidmet etmesi, öyle küşteniyane bir revişdir ki kanunı ahlâk, o şeriri insaniyet hududunun dışına çıkarır.

Hayra çalışan, hakikate agâh olmayarak, aleyhinde bulunan müfsidi himayede devam ederse kendini ikaz etmek, vecaibden sayılır. İkaz, ahzı sare ve ikaı fitneye sebeb

[1] «İstanbuldan mektub» unvaniyle — Avrupada neşr olunan — «Hürriyet» gazetesinin 25 zilkide 1285 tarihli nushasına derc olunan mekalede deniliyor ki:

«... Tahran sefiri Rıza Bey biçaresi, bu kerre İstanbula avdet eyledi. Bu zat, bir vaktler zatı sadaret penahinin [Âli Paşa] medhü senasında bulunmadığından mağdub ve menkûb oturmakda iken Vefik Efendinin Bursa müfettişliğinde bulunduğu esnada anın aleyhinde yazmış(!) olduğu mekalatdan dolayı iktisabı makbuliyet etmiş ve nihayet Hüseyin hânın [İranın İstanbul sefiri] vesatetiyle Tahrana sefir olmuşdı.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olabileceğinden bir nevi fitne hükmüne geçeceğiçün nazarı faziletde merduddur, denilirse şöyle mukabele olunurki fitnekârın emel ve amelinden teami etmek, fitneyi daha şiddetle uyandıracağından müteami, fitnede mürevvic, yahud müşterek mevkiinde kalarak duçarı lânet olur.

Fitneyi ihfade de, izharde de zarar tasavvur edilince «Zararı âmmı def içün zararı has ihtiyar olunur» kaidesine ittibaan ikinci şıkkı ihtiyar etmek zaruridir.

Bahusus fitneyi değil, hayırhahı meftuni —kâmiâne— ikaz edenler, sıyanete isaetle mukabele eden müfsidi tazir ve sair fesedeyi tahzir etmiş olurlar ki insaniyet, bu hidmeti mebrureyi tebcil eder.

§

Bu hadiseden sonra da Vefik Paşanın, ibrazı mehabbetde devam etmesi, nazarında Rıza Beyin gammazlıkdan tebriei zimmet etmiş olmasından ziyade kendinin, bir şahs hakkındaki — iyi, yahud kötü — fikrinden dönmediğine delâlet etmekle beraber bu hali, bir merdi derya dil olduğuna da isnad ve «derya dilin mizacı seylâb ile bulunmaz» mısraı inşad edilebilir. [1]

Yine Said Paşadan eşitdim:

«Erazilden biri [2] Vefik Paşanın yalısına gider. Suhbet esnasında zen tabiat bir recülün [2] namussuzluğundan uzun uzadı bahs ve şikâyet ederek zu'münce onun müstehcen hallerini takbih suretiyle kendi namus ve faziletini anlatmak ister.

Paşa, — mutadının hilâfına olarak — kemali sükûn ile dinledikden sonra «namussuzlardan şikâyet etmek bizim gibi namusluların hakkıdır. Senin gibi rezillerin şikâyete hakkı yokdur. Kalk S... ikdir kerata» diye koğar.»

§

Paşanın iffet ve istikameti umumen müsellemdir. Yukarılarda söylendiği vech ile — muntazaman verilmeyen — mazuliyet maaşından

[1] Rıza Paşa «benim hocamdır» diye Vefik Paşayı medhü sena edermiş. Hattâ bir gün Paşayı ziyaret içün o, Rumeli hisarına, babam da Prens Halim Paşa ile görüşmek üzere Balta limanına gitdikleri sırada yolda konuşurlarken Rıza Paşa, Vefik Paşayı mubalegâ kârane medh ve Said Paşayı zem etmesiyle babam, Said Paşaya aid zemmin haksız olduğunu söyler.

Vefik Paşa aleyhinde mukaddema Babı aliye tahrirat yazmanın ve bilahare lehinde bulunmanın esbabı mucibesini Rıza Paşadan sormalı. Eğer «Hürriyet» gazetesinin yazdığı vech ile Âli Paşa nezdinde makbul olmak içün aleyhinde bulunmuşda maksad hasıl ve Âli, rahmeti Hakka vasıl oldukdan sonra lehine dönmüş ise diyecek yok!

[2] Said Paşa, bu âdemlerin — bir birinin maklubı müşevveşi olan — isimlerini söylediyse de burada tasrihâ lüzum görülmedi. Şikâyet olunanın oğlu, kendine mensub olduğundan şakiyi koğmasında mensubiyetin de tesiri olsa gerekdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

başka medarı maişeti olmadığından son zemanlarında zarureti şedideye oğraması, istikametini teyid eden hallerdendir.

Vefatından sonra ailesinin, İngiliz posta hanesi müdirinin zevcesinden on lira istikraz etmeğe mecbur olması ve Lord Stanleyin bu hususa dair söylediği sözler, hamiyet ve merhamet sahiblerini ağlatacak derecede hazindir.

Bir yabancı, hukuk ve ülfete riayetle zarureti izale için çare aradığı halde kendi devlet ve milletinin — yabancıyı bile mütessir edecek suretde — bigânelik ve kayıdsızlık göstermesi düşünüldükce — eğer lordun dini islâmı kabul etdiği söylenmese — Vefik Paşa ailesinin «kâfir ağlar bizim ahvali perişanımıza» demeleri, nefselemre tevafuk eder.

Hakikati hal böyle iken Namık Kemal Beyin — 15 Teşrini evvel 1294 tarihli mektubuna cevaben — Abdülhak Hâmid Beye yazdığı uzun mektubda [1] Vefik Paşanın mürtekibliğinden bahs etmesi şayanı hayretdir.

Aceba bu mektubu da «hazarat ve ya haşerat...» maddei hoş seranesini yazdığı esnadaki haliyle mi yazdı, yoksa aralarında geçmiş bir vak'adan müteessiren mi böyle esdi savurdu?

Kemal, diyor ki:

«Ahmed Vefik Paşaya, irtikâba, müdaheneye en ziyade hangi memuriyet müsaid ise o memuriyeti vermeli. Çünki o âdem, müdahin, mürtekib, kâzib değildir.» Demişsin. Ne kadar da yanlış tahkikatın var. Dünyayı arasan o âdemden müdahin (!) O âdemden mürtekib (!), O âdemden kâzib kimseyi bulamazsın diye bilirim. Müdahindir. Çünki müdahinliğini gözümle gördüm. Füad Paşa, mesnedi ikbalde ve kendisi Divanı Muhasebat riyasetinde iken ayvazlarından ziyade Füad Paşaya dalkavukluk ederdi. Bir gün meclisinde hazır idik. Füad Paşanın gevezelik hali malûm. Bir mazmun söyleyecek oldu. Hazırlardan biri de [2] mukabele etdi. Beriki mahlûk, az kaldı hepimizin boğazına sarılacakdı. Ne demek imiş. Sadrı âzam efendimizin lâkırdısına mukabele kabil mi imiş, fülân mı imiş. Evvel söylenmiş beyitlerden birisidir, dikkat et.

« Bulmaz yemezdir ekseri erbabı iffetin
Gördük zemanenin niçe perhiz kârını »

[1] Kemalin vaktiyle kitabet hidmetinde bulunmuş olan sadrı esbak Midillili Hüseyin Hilmi Paşanın yazdığı ve Süleyman Nazif merhumun bana iare etdiği nüshadan istinsah olundu.

[2] Aceba bu «biri» kendi midi?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yoksa haddi zatinde mürtekibdir. Hem eski mürtekiblerin cümlesine rahmet okutacak suretde mürtekibdir. Çünki Bursa teftiş memuriyetini bilmezsin. Bir kerre Bursalılara git de sor, ne yapardı. «Ahmed, sana hükm etdim. Yüz lira vereceksin» derdi. Herif vermek istemezse, aman efendim fülân diyecek olursa iki yüz liraya, üç yüz liraya çıkarırdı. Sonra haps eder, istediği parayı alırdı. Bir de şimdi maliye takımına sor, o paralar ne oldu? Efendi, nasıl örfen tahsil etdi ise öylece örfen sarf etdi. Maliyeden sorulduğu zeman «işte o kalemde tob yekûnda dahildir» cevabından başka söyleyecek söz bulamadı. İnsaf olunmalı ya mürtekib değildir dediğin âdem, bir on seneden ziyade beş bin kuruş maaş ile uzlet nişin olmuşdu. Pederini bilmem, fekat amcasını, Geliboluda gördüm. Bulgar oğlu derler müflis bir rumdur. Zemanı idbarında kendini ne ile geçindirir idi?

Paşan kâzibdir, hattâ o kadar kâzibdir ki Ziya Paşa gibi zemanımızın en büyük zekâlarından madud olmuş ve oldukca her fennin içine girmiş, çıkmış bir zate «Ben, Bursa şehrini yarısından ziyadesini kızak üstüne almış da geriye çekmişdim.» Demişdi. Gerçekden doğru söyler, gerçekden dirayetli bir diğer dostuma da İrana giderken kuşların gök yüzünden bir köye inerek tırnaklariyle biçak kapub bir birleriyle cenkleşdiklerini gördüğünden bahs etmişdir.

Ne hacet, eğer zerre kadar ilmi olaydı, zerre kadar namusu olaydı, zerre kadar hamiyeti olaydı, kelimesini bilmediği bir meselenin içine girüb de Millet Meclisi riyasetini kabul etmek, Millet Meclisini dağıtmak, Kanunı Esaside riyaseti vükelâ yerine sadaret musarrah iken — velev hayır içün olsun — Kanunı Esasinin hükmünü ilga edercesine riyaseti vükelâye gelmek, reisülvükelâ iken bilâ sebeb Süleyman Paşayı tahtı tevkife almak, yine reisülvükelâ iken Mahmud Nedim Paşaya rahmet okuturcasına «koşdurur oynar idi kukla gibi fareleri» nağmesiyle ihtizaz ârâyı şevk olarak tâ Bosnaya varıncaya kadar günde bir memur nasb edüb göndermek ve bihususilhusus zemanı nuhuset efzayı riyasetinde Kaynarcaya rahmet okutan Ayastefanos muahedesi gibi bir belâyı âcil [1] ve eceli âcilin [2] altına imza koymak tarzında «süt besüt» sanki anadan babadan haseben ve neseben Osmanlı olanlardan velev bir köylünün olsun yine ihtiyar etmiyeceği mel'anetlere kırk iki günlük bir riyaseti vükelâ içün katlanmazdı.

Haydi kâzibliği, mürtekebliği sana bağışlayayım. Devleti bu gün bulunduğu hali muhataraya koyanların biri ve hususiyle o hali muhatarayı imzayı resmi altına alanların birincisi Vefik Paşa iken müdahin ve yahud isminin behisabı ebced (!) ayni olan mel'ûn (!) olduğuna

[1] عاجل [2] آجل

TARIHVEMEDENIYET.ORG

da şübhe kalır mı? Öyle bir âdemin eline bir tarafa intisab hakkı verilirse devletin başı aceba ne kadar belâlara oğrar?»

Hâmid «o âdem, müdahin, mürtekib, kâzib değildir» diyor. Kemal — kat'î bir lisanla — aksini iddia ediyor.

Bunun hangisine inanalım?

Hâmid, hatıratında da «müdahene etmediği halde müdahinlere nevaziş kâr idi.» Diyor. Bu sözün ikinci kısmı dikkate lâyıkdır.

Müdahin değilken müdahinleri okşamak ne kadar garib bir haldir. Doğru olan eğrileri sever mi? Müdahene etmeyen, müdahene edenleri okşamak şöyle dursun, semtine bile oğratmamak lâzım gelmez mi?

Müdaheneyi sevenlerin, mertebece kendilerinden yüksek ve müdaheneden mahzuz olanra müdahene ederek kendilerini sevdirmek isteyeceklerinde şübhe etmemelidir.

Müdahene — meşru ve gayrı meşru — bir menfaat uğrunda irtikâb edileceğinden ve menfaat münkati olunca müdahene, belki tahkir ve tezlile tehavvül edeceğinden müdahin, — her dürlü mânasiyle — menfaat perest, münafık, sahte kâr, yalancı, dolandırıcı, kallaş, kalteban bir şahsı lâin ad olunmak tabiidir. Böyle mel'unlar, sevilir, okşanır mı?

Vefik Paşanın müdahin olduğunu Kemalden başka iddia edene tesadüf etmedik ve derdi maişet ile, yahud hırsı cah saikasile Sultan Abdülhamide bile müdahene etdiğini işitmedik ise de — müdahin olmadığı halde müdahinleri okşaması noktai nazarından yürütülen — yukarıdaki mülâhaza, üstünde durulacak bir maddedir.

Kemalin iddiası gibi Vefik Paşa «eski mürtekiblerin cümlesine rahmet okutacak suretde mürtekib» idiyse çaldığı paraların nereye gitdiğini ondan sormak icab eder.

Yine Kemal «zemanı idbarında kendini ne ile geçindirir idi» diyerek «çaldığı paralarla geçindirir idi» mânasını işrab etmek istiyorsa da onun bitanei ahvaline vâkıf olanlar, servet ve sâmandan mahrum ve dıykı[1] maişetle mağmum olduğuna, şehadet ediyorlar.

Kat'î suretde hükm olunamazsa da Kemal Beyin bu zate bir sebeble muğber olduğunu, sözlerinin her cümlesi gösteriyor.

«Vefik» in «ebced» hisabile «mel'un» a müsavi olduğunu gösterecek derecede müdekkikane davranmak, her halde şedid ve medid bir iğbirar ve infialden münbais olsa gerekdir.

Bu gün ikisi de dünya ile hisablarını kesmiş olduklarından karşı karşıya oturub da nikü bed, hattâ ebced! Hisablarını görmeğe imkân

[1] ضيق

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kalmamışdır. Artık «yevmülhisab» da yüz yüze gelirler de haklı, haksızdan hakkını alır,

«Hak teaala eder ihkak, hakkı
Kimsenin kimsede kalmaz hakkı»

§

Kemal Bey — mektubunun — aşağıya nakl olunan — parçasının bir kaç yerinde biraz hakikate temas eder gibi görünürken de Vefik Paşayı tahkirden geri durmayor. Bu hal, ancak küskünlere yakışır demek zaruridir. Bakınız, ne diyor:

«Eman Ahmed Vefik Paşaya muhayyiri ukul olacak malûmatı nereden isnad ediyorsun da vasfında «zu fünunı cünun» yerine «mecnunı fünun» tâbirini kullanıyorsun. O âdem, fransızca öğrenmiş. Vakıa güzel öğrenmiş. İngilizce de bilir ve anı da güzel bilir imiş. Çok kitab okumuş. Biraz hafızası kuvvetli olduğundan ziyade hayali kuvvet ve kuvvet değil, bayağı galeyan halinde yokdan (harfi evvelin noktasını ister çift oku, ister tek) mes'ele, hattâ fen, hattâ fürsat bulursa kendine mahsus âlem icadına kalkışıyor. Zemanımız şairlerinin birisi, Paşanın efendilik unvanile Maarif Nazırı bulunduğu zeman garabeti evzaına nazaran hakkında

«Suku bazarı ederken gerdiş — Nahevtü kibr ile zan eyler imiş
Av aviyatı kilâbı alkış — Ayuya da yakışır ya bu reviş
Ayı emma ne ayı ormanın — Koymadı kırmadığı bir yanın»

demiş idi. Biz, bu şiire pek ziyade muteriz bulunduk. Fekat ketm edemem, itirazımızın en birinci noktası, ormanın, yanın nekakeratının kâfile nunu beyninde bir ittihad ve ya tâbiri âherle kafiyece ıttırad olmadığından ibaret idi. Nazarlarda o allâmei zemanın kadri kafiyeden bile dun olduğundan kendisini sonra düşünmeğe başladık. Millet Meclisi riyasetine geldiği zeman usuli meşveret ne demek olduğuna dair bir kelime bilmediği, ef'alile, akvalile, hasılı her halile, kemalile zahire çıkdı. O zeman şairin hakkını teslim etdik. Ben, gençliğim zemanında andan büyük şarlatanlar görmüşdüm. Hattâ bazılarına da kapıldım. Sin hasebiyle geçirdiğim tecribelere itimad et. O âdemceğiz, ilmen Füad Paşanın dediği gibi «evrakı perişandan ibaret bir sandukdur». Ahlâkan Şinasinin dediği gibi «طالب عرق» kaidesini kendince «اجتهاد» hükmünde ad eylemiş bir mahlûkdur.»

§

Kemali dinledikden sonra bir de Hâmide kulak vermeli. Bir birine mehabbet ve hurmet ve edebiyat sahasinde ayni fikre hidmet eden

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bu iki şair ve edibin, Vefik Paşa hakkındaki nazarlarının ne kadar mübayin olduğunu düşününce hangisinin muhti, hangisinin musib olduğunu tayin etmekde hayret yüz gösteriyor.

Kemalin şiddetli düşnamını nasıl eseri iğbirar ad edecek bi taraflar mevcudsa, Hâmidin — müfritane — senasının da karâbet hissinden münbais ve kısmen de hayalatı şairane mahsulü olduğuna hüküm edecekler de bulunur.

Hâmid, hatıratında diyor ki:

«... Bu şahsiyeti mümtaze ki fezail ve kemalâtını her kesden evvel büyük Reşid Paşa takdir etmiş idi. Harikulâde (!) [1] bir recüli devlet olarak âlemin her tarafında benam olmuşdur ve umumen büyük yaradılmış âdemler gibi müstebid (!) olmakla beraber devletimize büyük hidmetler etmişdir [2]. Meşreb ve mişvarındaki garabetlerde bile mehabet ve isabet görünür idi. Bir bilmediği varsa onun bilmediği ilm değildir.(!) Mütefennin, mütebahhir, siyaseti hariciye ve dahiliyede mahir olmakla beraber derecei ulâda lugaviyyundan idi. Türkcede yekta ve elsinei ecnebiyeden bazılarına aşina idi. Şiirle çok meşgul olmaz isede hilkaten şair idi. Tiyatro edebiyatına meylü merakı vardı. Molyer gibi müstehzi(!) olduğundan tiyatro üdebası içinde onu sairlerine tercih etdiğinden âsarının bir çoğunu Türkce terceme etmiş idi. Türkcede Molyer idi diyebilirim.»

Hangi sebeblerle «Harikulâde bir recüli devlet» olduğunu göstermeliydi. «Harikulâde» kelimesinin öyle bol keseden sarf olunamıyacağını düşünmeliydi.

Bir «Recüli devlet» in «Harikulâde» olduğunu iddia edebilmek içün onun devlete arz etdiği «Harikulâde» hidmetleri — şahid mekamında — ortaya koymak zaruridir. Aksi takdirde o kelime, hiç bit kıymet temin edemez. Belki mevcud olan kıymeti de ihlâl eder.

Hakayiki sabitede değil, hayalâtı şairanede bile mübaleğa, haddi marufı geçerse merdud olur. İşte «Harikulâde bir recüli devlet» vasfı da o kabil mübaleğatdan olduğunu — Namık Kemal değil — bizzat Ahmed Vefik de söylemekden çekinmez.

«Umumen büyük yaradılan âdemler gibi müstebid» olmak meselesini hal etmek içün her milletin büyük âdemlerini ve meslekleri ni —sinema şeridi gibi— gözden geçirmek ve «büyük yaradılmak»la

[1] Abdurrahman Şeref Efendi, paşayı «Evvel ve ahir devletimizde manendi hatırlanamayan» tarzında şereflendiriyor.

«Evvelinü ahirinde misli yokmuş kim buna kahkahayle gülse lâyık evvelinü ahirini»

[2] Abdurrahman efendi ise «Ahvali adiyede umulduğu mertebede büyük hidmeti görülemedi.» diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«müstebid» olmak arasındaki münasebeti uzun uzadı tedkik etmek lâzım gelir. Burada tedkikate girişilse sadedin haricine çıkılmış olur. Yalnız şu kadar söylemelidir ki zulm «istibdad» dan mütevellid ve hakikî büyüklük zulmden mütebaid olduğundan «müstebid» olmak hücneti, «büyük yaradılmış» olmak meziyyetini izale eder.

«Müstebid olmakla beraber devletimize büyük hidmetler etmişdir» sözü de dikkate şayandır. Bir «müstebid» in «büyük hidmetler etdiğini söylemek, zulmden büyük faideler hâsıl olduğunu söylemekden farkı yokdur.

«Siyaseti hariciye ve dahiliyede mahir» olduğunu söylemekle iktifa etmek, ona meharet veremez. Mahir olduğunu filen isbat etmek, meharetinin eserlerini göstermek lâzımdır.

«Molyer gibi müstehzi olduğundan Türkcede Molyer idi diye bilirim» cümlesi, hakikate — az çok — muvafık olduğundan kabuli kabildir. Lâkin — nefsini her kesin üstünde görmekden ve kibr ve azametden ileri gelen — istihza, ahlâk nazarında pek mezmum olduğundan «büyük yaradılmış» denilen bir âdem, bu zemimeyi irtikâb ederse «büyüklüğünü»değil, küçüklüğünü meydana koymuş olur.

Vefik Paşanın, doğru bir zat olduğu halde mübaleğaya, mizah ve istihzaye ibtilâsını inkâr etmek mümkin değildir. Bu ibtilânın neticesi olarak — mübaleğa, mizah ve istihza ile karışık — söylediği sözleri dinleyenler, ciddi zan edüb mübaleğacı, hattâ yalancı olduğuna kanaat etdiler.

«Bursa şehrini kızak üstüne alub da geriye» çekdiğini anlatmasına kendi güldüğü gibi Ziya Paşanın da güldüğüne şübhe yokdur.

Meclisi vâlâ azasından iken ziraat işlerine dair meclisde cereyan eden müzakere esnasında «Ben bağçemdeki ağacları toprakdan çıkardım, köklerini yukarı kaldırub dallarını gömdüm. O kadar çok meyve oldu ki yemekle bitmedi» demesiyle huzzar, bir birinin yüzüne bakakalırlar.

O meclisde bulunan babam Mehmed Emin Paşa merhuma «Aceba kökü yukarı kaldırılan ve dalları toprağa gömülen bir ağacın meyve vereceği ümmid olunursa bu müzakereden de bir faide beklenir, demek mi istedi» dedim. «O sözü o kadar ciddi bir tavır ile söyledi ki senin tevcih etdiğin mâna hatıra gelmez» cevabını verdi.

İşte — ne maksatla olursa olsun — söylediği bu dürlü sözlerdir ki kendinin mubaleğacı, yalancı, müstehzi, hattâ deli olarak iştiharına sebeb oldu.

Vekar ve azameti ile beraber — erbabı zekânın çoklarında görüldüğü üzere — tabiatı mizaha mail idi. Bundan bahs edenler sırasında torunu Fahrünnisa hanım da diyor ki:

TARİHVEMEDENİYET.ORG

« ... hali tabiisinde derunı çeşmanına kadar simasını ihata eden bir halâvet ve beşaşet ile bezmi müsahabetinde bulunanları hem mütelezziz, hem müstefid eyler idi. Musahabei şetaret engizanesi esnasında kahkahalarımıza nihayet olmaz, pek mebzul olan lâtifelerile gözlerimizden yaş gelinceye kadar güldüğümüz pek çok vaki olurdu. Ah! O mizah içinde biz ne büyük hikmetler, mev'ızalar öğrenir idik.»

Mizah ve lâtife vadisinde söylenilen ve dinleyenlere maddeten ve manen bir zararı olmayan mübaleğa kârane sözleri, ciddiyete haml ile söyleyene yalancılık ve mübaleğacılık isnad etmemek, etmekden daha muvafık görünür.

Bu, böyle olmakla beraber — Macar doktor Konoş'un bile «davranışı şahane, bakışı merdane, yüzündeki zekâvet, sözündeki keramet bana öyle bir tesir etdi ki kırk üç sene sonra hayali hâlâ gözümün önünden gitmez.» [1] tarzında tarif ve tevkir etdiği — Ahmed Vefik Paşa gibi sözleri mahzı hikmet ve hakikat addedilerek kemali dikkat ve itina ile dinlenen, fazileti ilmiyesi şarkda ve garbde maruf ve haysiyeti şahsiye ve zemaniye ile mevsuf olan bir zatın, lâtife ve mizah maksadile de olsa —mübaleğa kâranı İrane ve safsata perdazanı Yunane yakışacak suretde — akl ve mantıka mugayır sözler savurmasını ve müteakiben — İzzet Paşanın «aldandı teres» demesi [2] kabilinden — muhatabını aldatdığına kanaat ederek kahkahalarla gülmesini —cinnet değilse de — eseri hiffet addedenlere biraz hak verilse haksızlık edilmiş olmaz.

§

Mevkii memuriyetine uşaksız gelüb gitmekde olduğundan o rütbede bulunan ricalin mutlaka arkalarında, yahud arabalarının üstünde bir uşak bulundurmaları usulden olduğu içün ona da ihtarda bulunulur. Dairesine uşaksız girerken — kapuda duran — nöbetci askerler, aldırmadıkları halde bu defa arkasında uşak görünce hurmetle selâmlamaları üzerine Vefik paşa uşağa «beni değil, seni selâmlıyorlar. Sen de onlara selâm ver» demişdir [3].

[1] «Türk Halk Edebiyatı S. 44»

[2] Vefik paşa gibi bazı garib hal ve kali ile meşhur olan kudemayı vüzeradan Erzincanlı Hacı İzzet Paşa, iş sahiblerini bir takım vadlerle ve tatlı dillerle savar ve arkalarından tekrar tekrar «inandı teres» dermiş. Tercemei hâli «Son Asır Türk şairleri» nde [C. 4 S. 756] da mündericdir.

[3] Arabanın üstünde uşak olarak daireye girerken askerler selâmlamalariyle Vefik Paşa, arabanın penceresinden elini çıkarub uşağın eteğini sallamak suretiyle mukabelede bulunduğunu Refi Cevad Bey «Kızıl Ay» gazetesine yazdığı mekalede söylemişdir. Onun nakli, daha tuhaf ise de benim bildiğim, yukarıda yazdığım şekildedir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tercemei hâlinde nakl olunduğu vechile Sadrı âzam Said Paşanın yazdığı bir telgraf üzerine «bu kimdir» diye Dahiliye Nezaretinden sorması, «para denilen bo... bu vilâyetde yok» şeklinde Maliye Nezaretine hezl âmiz cevab yazması, Meclisi Mebusanda riyaset odasında kahkaha ile gülüb mebuslarla eğlenmesi, ikinci defaki iki günlük baş vekâletinde «Babı âlide baş vekâlet arabasını çekecek iki hayvan (!) vardır. Halbuki bunların biri çifteli, diğeri lâgardır» diyerek müsteşar ve amedciyi azle kalkışması, Bursada bir mütekaidin aylıklarını hayatında vermeyüb vefatından sonra vermesinin sebebini soran müddei umumi muavinine «sebebini anlatırım, sen paşana[1] yaz, bu gün ölürse havalelerini heman tesviye ederim» demiş olması ve bulara benzer diğer sözleri ve halleri — tuhaf şeyler olduğu içün — hoşa giderse de devletin usul ve âdâbı, böyle hiffetle karışık hakareti tezammün eden münasebetsizlikleri hoş görmez. Hoş görürse kavanin ve kavaidin hükmü muattal ve devletin idaresi muhtel olur.

Meclisi Meb'usan Reisi iken hususî kâtibi Münir Beyi [paşa] «git o deliye söyle» diyerek Sadrı âzam Edhem Paşaya göndermesinden ve — kendine «deli» dediğini bilmediği halde — onun da aynen «git o deliye söyle» diyerek iade etmesinden Edhem Paşanın tercemei hâlinde bahs olunmuşdu.

Vefik Paşanın «ben kendime deli dedirinceye kadar neler çekdim neler» dediği mervi ise de sıhhatini temin etmek müşkildir. Ciddî, yahud lâtife olarak bu sözü söylemişse — deliden her kes korkacağından ve bu korku sayesinde her istediğini yapabileceğinden — kendi de «deli» namını aldıkdan sonra — «دیوانه‌را قلم نیست» fehvasınca — her dürlü kayd ve şartdan âzade bir yolda yürümek sevdasında bulunduğu anlaşılır.

Biz, o dediği namı kendine lâyık görmeyelim de maksadını hiffetle mahlût mizaha haml edelim, fekat resmî ve hususî muamelâtının bir kısmında hak ve adle muğayır öyle mizahları vardır ki bazı hak sahiblerini ızrar etmişdir.

Meselâ Hudavendigâr valisi iken — hükûmet dairesinde mekamına gelen — gayet şişman bir mazul memur, fartı zaruretinden bahs ederek bir memuriyete tayinini istirham etdiği sırada vali paşa, kemali hiddet ve şiddetle koğmuşdur. Âdemceğiz, korkusundan koca vücudunu divara ve kapuya çarparak dışarıya fırlayınca yanında bulunan — eski ehibbasından — Şeyh Fazlı Efendi «Âdemceğizi meyus etdiniz» demesiyle paşa, başını iki tarafa sallayarak «Sen bilmezsin, şişmanlar ne domuz olur, ne domuz olur. Ben, kendimden bilirim» cevabını vermişdir.

[1] Adliye Nazırı Cevdet Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Gadre temas edüb de başkasına zarar vermese paşanın bu doğru sözü insana zevk verir. Lâkin kabahati olub olmadığını tahkik etmeden ashabı mesalihden birini mahza şişman olduğiçün — umumun müracaat gâhı bulunan— hükûmet mekamından koğmak, Haccacı zalimin bile hoş görmeyeceği mezalimdendir.

Aklü mantıka, bilhassa hakku adle muhalif olan bu dürlü muamelâtı acibesiyle namını — âkil iken — maatteessüf zıddiyle teşhir etmişdir.

Fahrünnisa Hanımın nakline göre, paşanın kullandığı tek gözlükle her şeyi keşf etmekde olduğuna Bursada bazı saf diller mutekid bulunduklarından bir ihtiyar kadın, müracaatle iki sene evvel gaib olan saatini, tek gözlüğile bakub bulmasını reca etmesiyle paşa «Saatin gaib olalı çok zeman olmuş, artık bulunmaz. Bu da onun işini görür» diyerek bir saat vermişdir.

Hem tatyibi hatıra, hem bir takım sade dillerin[1] kendi hakkındaki hüsni zanlarını teyide badi olan bu muamelesi elbette takdir olunur. Zira halkın hatırını tatyib etmek ve hüsni zannını kazanmak bir hükûmet âmiri içün esbabı müveffakiyetdendir.

Aşağıda ki fıkra da şeklen garib görünürse de müstedinin işini teshil ve tervice hadim ve zarifane, hattâ adilâne bir muamele olduğundan, tarize değil, takrize lâyıkdır.

Paşa, Hudavendigâr valiliğinde bulunduğu esnada — uzun müddet açıkda ve zaruret ve sefaletde kalan nahiye müdirlerinden biri arzıhal takdim etmek isterse de pul alacak bir pulu olmadığından ve pulsuz arzıhal kabul olunmayacağını bildiğinden tanıdığı memurlardan birinin setresini ariyeten alub giyer, paşanın huzuruna çıkar. Yerle beraber temenna etdikden sonra şifahen şöyle bir arzıhal okur:

«Huzuru âlii cenabı vilâyet penahiye

Maruzı çakerleridir ki

Kulları kırk sene hidmeti devletde bulunarak ibrazı sadakat etmiş ve niçe seneden beri açıkda kalarak sefalete oğramış olduğumdan bir nahiye müdirliğine tayinime müsaadei celilei vilâyet penahileri şayan buyrulmak babında emrü ferman hazreti men lehül emrindir.

Pul. üstünde sene, ay. İmza fülan bendeleri»

[1] Bu kelimeyi yazarken tahattur etdim: Paşanın torunu Fahrünnisa Hanımın zevci merhum Rüşdi Beyin evinde vaktiyle bir resim görmüşdüm. Paşanın ve küçük kardaşı Yahya Efendi, damadı Sermed Bey ve müteallikatından yaşlı bir kaç hanımın birlikde alınmış olan bu resimlerinin altına paşa tarafından «Sade diller meclisi» yazılmışdı. Pek hoşuma gitmişdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, arzıhali dikkatle dinledikden sonra tebeşir getirtir. Müstediye «Arkanı çevir» der. Setresinin arkasına «süal olunmak üzera tarafı defterdariye» yazar, defterdare gitmesini emr eder. Havaleli müsted'i asla tavrını bozmayarak defterdare gider. Selâmladıkdan sonra arkasını çevirir. Defterdar, havaleyi kemali hayretle okudukdan sonra paşaya gider. «Seyyar bir havalenizi aldım. Ne ferman buyrulur» der. Paşa «Herif, pul parasını bile tedarükden âciz kaldığını anlatmak içün bana şifahen arzıhal verdi. Ben de sana havale etdim. Açık bir yer bul, tayin et» der. Defterdar da, aldığı emri infaz eder.

Bir bayram günü ziyaretine gelenlere, romatizmadan muztarib ve kendilerini kabulde mazur olduğunu ihbar etdikden sonra hoşlandığı bir kaç zat ile suhbete koyulur. Sabık vilâyet kadılarından [1]bir zat, paşa ile görüşülemeyeceğini öğrenince şemsiyesini koltuğuna alub avdet ederken dış kapu zanniyle paşanın oturduğu odanın kapusunu açınca paşa, iztirabını anlatmak maksadiyle aman diye feryada başlar. Yanında bulunanlar, şaşırırlar. Kadı, feryaddan ürkerek kendini sokağa atar. Paşa — hiç bir şey olmamış gibi — bırakdığı yerden sözüne devam eder.

Paşanın bu hareketi, her şeyden evvel eseri hiffetdir. Hiffetle münasebeti olmayanlar, böyle münasebetsizlik etmezler.

Arzı hurmet etmek üzere — para ve vakt sarf ederek — uzak yerlerden gelmiş olan büyük, küçük bir çok zatı — hoşlandığı bir kaç kişiyle lâf atmak içün — savmak, âdabı muaşerete külliyen muğayir oldukdan başka kendinin hurmete lâyık olmadığını göstermekdir.

Hele yanlışlıkla odasına giren bir müsafiri — çocuk aldatır gibi — ürkütüb kaçırmak, erbabı ilmü marifetden bir zata değil, hokka bazlara yakışır hallerdendir.

Yanında bulunanların içinde aklı başında bir âdem mevcud idise o nabeca feryadları, günün birinde kendi de işidüb kaçacağını elbette düşünmüşdür.

Pek ziyade mütekebbir ve memuriyet mekamında mütehevvir olduğu maiyyetinde, yahud dairei ülfetinde bulunanlardan menkuldür.

Abdülhak Hamid Bey söyledi:

Kara dağ Prensi Nikolanın İstanbula geldiği esnada Sultan Abdülhamidin daveti üzerine Vefik Paşa, seraya gelir. Epey müddet bekledikden sonra ne içün çağrılub ne içün bekletildiğini sorar.

Diğer sadaret mazulleriyle beraber Prense prezanta edilmek içün davet olunduğu söylenmesi üzerine «benim bağçevanlarla! işim yok» diyerek hiddetle yürüyüb gider.

[1] Ali Füad Bey, odaya girenin Moralı Celâl Bey olduğunu söyliyor. Bu zat, Bağçe kapusunda, namına nensub banın sabibidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişahın «vekili mutlakı» olmak şerefini ihraz eden zatlerın — bir İmparatora ve Kırala takdim edilircesine— Kara dağ Prensinin ayağına getirilüb prezanta edilmek istenilmesini, devletin ulüvvi şan ve şevketine ve kendinin haysiyet ve vekarına yakıştıramıyarak hiddet ve —takdim olunacağı— âdemin mahiyetine istihfaf kârane bir kelime ile işaret edüb seraydan ayrılmışdır denilse hakikate tevafuk eder.

Paşanın reftar ve güftarı doğrudur. Fekat her doğru şeyin her zeman mevkii fi'le konması doğru olmayor.

Sami Paşa zadeler, bir bayram günü paşayı ziyaretleri esnasında büyük kardeşleri, eteğine vardıkları halde Sezai Beyin —«uzakdan merhaba ey iyi yoldaş» mealine muvafık olarak— uzakdan temenna etmesi, azametine dokunduğundan « bir daha gelişinizde yakından görüşelim» demişdir.

Eski âdemler, ne tarzda selâm ve kelâma alışmışlar isè her devirde ve her kesde o tavrı görmek isterler. Yaşlarına hurmeten istediklerini yapmakda ahlâkan bir mahzur tasavvur olunamaz. Bilâkis tatyibi hatır edilmiş olacağiçün mucibi memduhiyet olur.

Sezai Bey, paşanın istediğini yapmamakla tezlili nefsden tevakki etmekden ziyade azaemetde paşa ile müsabakaya kalkışmış olduğuna ihtimal verilebilir.

İskelede umumla beraber vapur beklemek sinirlerine, yahud kibrine dokunduğundan İstanbula inmek ve diğer bir mahalle gitmek icab etse iskelelere oğrayarak Rumeli Hisarına gelecek olan Şirketi Hayriye vapurunu, ev halkından bazıları gözetüb «İstinyeden kalkdı. Emirgâna yaklaşdı. Hisara gelmek üzeredir» diye mükerreren haber vermeleri üzerine tepedeki kütübhanesindeu hareketle — adımlarını vapurun vürudı dakikasına uydurarak — tam vaktinde iskeleye varır, hazır bulunan vapura girermiş.

«Bu da bir tavrı garibi âher»

Paşa, Paris sefiri iken — maiyetinde baş kâtib bulunan — Âsım Paşanın, iş içün hiddetlenince yanağını okşadığını! ve o muhterem zat, Paşadan sekiz sene evvel rütbei vezareti ve mükerreren Hariciye Nezareti ile diğer mütena meuriyetleri ihraz etmiş iken ziyaretine geldikce minderin üstünde diz çökerek kemali hurmetle oturduğunu ve paşa — hal ve tavriyle — bu vaziyeti pek tabiî gördüğünü, Füad Paşanın torunu Reşad Bey ve diğer zevat nakl ederlerdi.

§

Paşanın bütün ahval ve efalinde olduğu gibi ilmi hakkında da söz söyleyenlerin çoğu ifrat ve tefritden kurtulamamışlardır.

Bunların bir kısmı «bilmediği şey pek az idi» iddiasında bulunur-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

lar, diğer kısmı «bildiği şey pek az idi. Bilgisinin çoğu uydurma idi» derler. Bu iki kısmın ikisi de hakikatden epey uzaklaşmışlardır.

Torunu Fahrünnisa Hanım diyor ki:

« ... Areb, Fürs. Fransız, Lâtin, İtalyan lisanlarını mükemmel'en okuyub yazar ve şivei telâffuza fevkalâde merakı olduğu cihetle bunlardan her hangisini telâffuz etse samiîne bu lisanın, kendi lisanı mader zadı olduğu zannını ilka eder, Rus, Alman, İngiliz ve lisanı atiki Yunaniyi mükemmelen okuyub anlar idi. Çağataycada tetebbüı tam sahibi olduğu gibi lisanı İbraniye dahi vukufu var idi. § Ceste ceste bir çok akçe sarfiyle türk beş, elli senelik mahsuli mesaisi olarak vücude getirdiği «15000» [1] cildi havi kütübhanesinde mevcud kitabların şerh ve tenkidi, ya sehvi mürettib tashihi göze çarpar. § Paris sefaretinde bulunduğu müddetce Barbiye Döminar, Aleksandr Dumafis, Jül Favr, tiyer gibi meşahiri üdeba ve siyasiyunun mazharı hurmet ve itimadı olmak ve sefarethanede müşarün ileyhime haftada bir gün tahsis edilmiş idi ki meclisi müsahabetleri siyasiyatdan maada kâffei (!) ulûm ve fünunı müdevveneye dair imiş. § Maksadı Türk kavmini, lisanı, edebiyatı, kıyafeti, san'at ve hırfeti ile müstakil bir kavm olmak üzere ihya eylemek idi.» [2]

Bu ifadeye göre merhum, elsinei mevcudenin hebsine değilse de pek çoğuna vâkıf olduğu anlaşılıyor. Buna ihtimal verilse bile «kâffei ulûm ve fünunı müdevveneye dair» musahabede bulunmak muhal görünür.

Memduh Paşa da diyor ki:

« ... Ulûm ve fünunı garbiyeden kemaliye behre mend olmak sebebiyle ekseri ecanib, kendisine perestiş edercesine hurmetde bulunurlardı.» [3]

Bu söz de tedkika mühtacdır. «Ulûm ve fünunı garbiyye» dediği üç dört ilm ve fenden ibaret değildir ki onlardan «kemaliyle behre mend olmak» kabil olsun. Bir iki ilm ve fende bile «kemaliyle behre mend olmak», yani ihtısası tam hâsıl etmek son derece müşkil iken bir âdemin bir çok ilm ve fende mütehassıs olduğunu kabul etmek kabil midir?

Memduh Paşa «ulûm ve fününu garbiyeden bir kaçında kemaliyle behre mend idi» deseydi müddeasını kabul etdirebilirdi.

«Musavver Dairetülmaarif» de de:

«Vaktiyle Farabi'ye isnad olunan hal gibi Ahmed Vefik'ın dahi bilmediği şey, hakikaten pek az idi, emma o zemanlar böyle bir

[1] «Musavver Dairetülmaarif» de «Kütübhanesi, üç dört bin cildi havi idi. Ekseri hattatlığın ve teclidin en mükemmel nümuneleri idi. Erbabı vukuf, kıymeti maddiyesini on bin lira kadar tahmin eylemiş ise de nefayisine takdiri beha mümkin olamamışdır. Âsarı mezkûrenin ulumı Osmaniyeye [*] hadim olması itibariyle kıymeti başkaca şayanı tizkârdır.» deniliyor.

[2] «Osmanlı tarih ve müverrihleri.»

[3] «Esvatı Sudur»

[*] Bu da ne demek ola?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İlmi muhitın (!) kadrini takdir edecek zevat az olduğu içün âdemceğiz nimeti takdirden mahrum kalmışdır» deniliyor.

İşte bir söz ki ilme ve hakikate muhalifdir. «Bilmediği şey pek az idi» demek, ilmi «pek az bir şey» farz etmekdir. En büyük âlimlerin ilmi — ilmin bi payan olan azameti karşısında — zerrenin güneşe ve katrenin deryaye nisbeti gibi mevhum hükmünde kaldığı halde — adeta istihza edercesine — «Bilmediği şey pek az idi» demek, Vefik Paşanın kıymetini artırmaz, bilâkis eksiltir.

Yine o eserde «bazı zarafet perdazanın, istihza yolunda tasni eyledikleri isnadatdan kat'ı nazar muhitülmaarif (!) denilebilecek derecelerde ihatai malûmat ile mütemeyyiz bir âdem idi.» denilmesi de hakikati ilmiyeye tevafuk edemeyecek «derecelerde» mubaleğa kâranedir.

Bu dürlü mubaleğaları hakikat telâkki edersek eski şairlerin —mubaleğacıyı değil, mubaleğayı da hayrete düşüren— aklü mantık haricindeki medihlerini de hakikati mahza olarak kabul etmemiz lâzım gelir.

«Muhitülmaarif» gibi tabirler, gelişi güzel kullanılır ve ilme mensub olan her ferd hakkında sarf olunursa «Muhit» gibi «Maarif» mefhumu da hayali muhal olur.

Ebüzziya, — Vefik Paşaya dair — Kemal paşa zade Said Beye yazdığı bir mektub da

«.... Amed Vefik Paşa merhumun haline ve hele kendusına has olan garibelere her kesden ziyade vakıf olduğunuzu bilmemiş olsa idim Paşanın bir kelime hususundaki eski itiyadile sonraki ictihadı arasında bir sebebi makul aramak külfetini ihtiyar buyurmanıza teaccüb etmez idim. Paşa merhumun pek çok şeye vukufu olduğunu hebimiz bilir idik. Bununla beraber bir âdem, velev allâmei zeman ve zekâ ve fetanetde nadirei devran olsun, kâffei malûmatı enamı nefsinde cem edemeyeceğini ve edebilmek ihtimali de olmadığını hebimiz biliyoruz. Hal buki velev Çin lisanına aid olsun bir kelimenin imlâ ve ya manası hakkında vaki olacak bir süale paşanın «bilmem cavabını verebilmesine imkân mutasavver mi idi? meselâ bir lâfz ihtira edilüb de bu kelime Türkce mi dir? denilecek olsa müşarün ileyhin bilâ tenahnuh «Evet, çağtayinin fülân ulusuna mahsus bir şivedir. Hattâ Ali Şir nevayinin bir beytinde varid olmuşdur» demesi istibad olunamaz idi.» demek isterimki «Lehcei Osmani» nin bizce zaten maruf olanlarından maada elfzında, meanisinde ve ya sureti imlasında Paşanın ahvalile istişhad, iltizamı hak garazile şahidi zura istinad kabilinden olur.» [1]

diyor.

[1] Mecmuai Ebüzziya No. 61

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu sözün bir kısmı, yukarıdaki mesrudatımı müeyyid ve hakikate temamiyle mutabıkdır.

Ali Fuad Beyin de, mekalelerinden birinde anlatdığına göre «ulûmı şarkiyyeye vukuf itibariyle kendine mütefevvik olan» Subhi Paşa, diğer bir zat ile ziyaretine giderek ilmî suhbetler sırasında eski müelliflerden ve eserlerden bahs edildikce Vefik Paşa «fülan zatın fülan eseri de vardır» dermiş. Bu hal, şübhelerini davet etdiğinden Subhi Paşa ile arkadaşı, bir müellif ismi ve ona aid eserler uydurub söylerlermiş. Vefik Paşa, o müellifin daha başka eserleri de bulunduğundan ve münderecatından bahse kalkışınca satdığı malûmatın aslı olmadığını anlarlarmış. Diyari bekirli Said Paşa da, Paşanın uydurmasına oğrayanlardanmış.

Paşanın meclisinde bulunan bazı zevatdan «uydurma» maddesine dair ben de pek tuhaf şeyler işitdim ise de öyle âlim, müstakim, bahusus derya dil bir zatın— malûmat füruşluğa tenezzül edüb de kelimeler meseleler, eserler ve müessirler uydurduğuna insan inanmak istemiyor. Çünki — Kâniy'nin dediği gibi — «İdraki gevşek ve mahfazai mağzi nümune nümayi dünbelek» olanlara, yahud erbabı ilmü irfandan bulunanlara karşı ilm namına — bir takım saçmalar saçmak, o âdemlerden ziyade ilme ihanetdir.

Vefik Paşa gibi ilmi malûm olan bir zatı mü'temen, — deryayı marifet olduğunu göstermek maksadı sakimiyle — kendine emanet olan ilme nasıl ihanet edebilir? Aklı selim ve fikri müstakim erbabını hayrete düşüren işte bu noktadır.

«Latürki» gazetesinin —yukarıda bahs olunan— mekalesinde

«... Kendusi edebiyat ve fünun ve sanayiden ve her şeyden (!) dem urur, fekat malûmatının eseri görülmeyüb muasirini, malûmatı mezkûresinden hiç bir istifade etmemişdir ve kendusının hiç bir telifi dahi yokdur.(!) Hattâ bazı erbabı gayretden gencler, osmanlı lisanının terakkisine çalışdıkları halde ta'nif ve tekdir eylemişdir. [1] Ahmed Vefik Paşanın ilmü hüneri, Molyerin bazı âsarını tercemeden ibaretdir.» deniliyor.

Bu mekalenin tercemesini neşr eden «Vakt» gazetesi — eski tabirle — şu «nişidei na şenide» yi ilâve ediyor: [2]

«Tercemeler [3] heb mektebi sultani farisi muallimi sabık Mirza Habibin olduğu müsbet ve muhakkakdır.»

Redhavz «Lehcei osmani» kendi telifatından olduğunu iddia eder. «Latürki» «kendusının hiç bir telifi yokdur» diye dayatır. «Vakt»

[1] «Ta'nif [تعنيف] ve tekdir» edilen «gencler» kimlerdir, biz bilmiyoruz.

[2] «Vakt»ın Baş muharriri Said Beyin ilâve eylediği şübhesizdir.

[3] Molyer tercemeleri.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Molyer tercemeleri Mirza Habibindir» der. Diğer terceme ve teliflerine de temellük daiyesinde bulunanlar, yahud o eserleri başkalarına mal edenler varsa paşaya ne kalır? Molyer tercemelerini, Bursa tiyatrosunda aktör ve akterislerle birlikde oynamak mı?

Haydi «Latürki» ile Redhavz'a kulak vermiyelim, fekat Vefik Paşanın, Fransızcayı ve Türkceyi Mirza Habibden daha iyi bildiğini Said Bey, pek eyi bildiği halde Molyer tercemelerini paşaya lâyık görmeyüb de Mirzaya tevcih etmesine ve bu tevcihi «müsbet ve muhakkakdır» diyerek tevsika kalkışmasına ne diyelim?

Bu fıkrayı paşa ile beraber Mirza'nın da gördüğüne şübhe edilmez. Bunların tekzib edüb etmedikleri bizce mechuldür. Şayed tekzib etmişlerse söyleyecek söz kalmaz. Etmemişlerse «Vakt» ciyi tasdik etmişlerdir ki bu hal, paşanın ilmî haysiyetini birkaç suretle ihlâl eder.

Garaz kârlıkdan, ifrat ve tefritden tevakki olunur ve hakikat itiraf edilirse Vefik Paşanın ilm ve fazilet sahibi olduğuna hükm etmek zaruridir.

Eğer o, — iddia olunduğu vech ile — bilmediği meselelerde bilir gibi davranmağa ve malûmatını fazla göstermek içün mubaleğaya kalkışmayub da olduğu gibi görünse ve bildiğiyle iktifa ederek muhatablarına yalnız onu gösterse idi, kadrü kıymetini bir kat daha yükseltirdi ve ilmi hakkında bir takım dedi koduya meydan vermezdi.

Abdürrahman Şeref Efendi,

«... Pek çok kitab gözden geçirmiş ve okuduğu şeyler, hâfızasından silinmemiş idi. Fekat mahfuzatı dımağında istif olamıyarak nakl ederken bir birine karışdırırdı.»

diyor.

İşte bu «karışdırma»sı da, ilmî meselelere müteallik beyanatından bir kısmının uydurma olduğu zehabına meydan vermiş olsa gerekdir.

Merhumun «bilgiclik» illetine mübtelâ olduğu, gizlenemiyecek mertebede barizdir. Çok bildiğini göstermek içün çok söylemişdir. Çok sözde ise hata çok, savab az olacağı tabiidir.

«Sözü az söyle, güzel söyle nedimaki sühan
Zer gibi sayılı, cevher gibi sencide gerek»

Dakikasına dikkat edüb de az ve öz söz söylemiş olsaydi ve— nefsine ve gayre kâfi bulunan — malûmatı mevcudesiyle iktifa edüb de cevhere hazef pare katmasaydı ne mahfuzatını bir birine karışdırır, ne de «uyduruculuk» la kendini teşhir ederdi.

Bazı âlimlerin bazı halleri vardır ki cahilleri bile hayrete düşürür.

Tab'ında intizama meyl olmadığı, kendini tanıyanlarca malûmdur. Hattâ Fahrünnisa Hanım da

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Müsarün ileyh kadar âzâde ser yaşayan insan enderdir diyebilirim. Hiç bir şeyde iekayyüd ve ihtimamı sevmez, arayişi dünyeviye asla ehemmiyet vermezdi. Meskeni bile dahilen ve haricen bir vezir konağına cesban suretde müzeyyen ve muntazam olmakdan pek baid olub tab'ı lâkaydane ve fikri sadegisinin bir nişanei mücessemi ıtlakına şayan bir hal idi.»

diyor.

Meclisi maarif riyasetinden mütekaid, hekim başı Salih Efendi, bir gün ziyaretine gitdiğinde paşa «Avrupadan nadide ağaclar getirtdim,size göstereyim» diyerek bağçesine götürür. Lâtince birer ism takarak ağaçları tarife kalkışır.

Salih Efendi, bağçeyi karmakarışık bir halde görünce «iyi emma intizamdan eser yok» der. Paşa «öyle ise tanzim et» cevabını verir. İlmi nebatat mütehassısı olan efendi «hay hay, tanzim ederim. Fekat bir şartla, siz yirmi gün bağçenin semtine oğramamalısınız. Oğrarsanız takdığınız ismler ve vasıflarla ağacların yerlerini değişdirerek benim yapdığımı bozarsınız, bağçeyi evvelki gibi intizamdan mahrum bırakırsınız» tarzında mukabelede bulunur.

İntizamsızlık, yalnız evine, eşyasına, bağçesine, fülânına münhasır olmayub malûmatında da tesirini gösterdiği anlaşılıyor.

Onunla ilmî muhabere yahud muhavere eden — muhtelif milletlere mensub — müsteşrikler bile malûmatının genişliğiyle heraber karışıklığını anlatmak üzere «devrilmiş kütübhane» namını verdikleri gibi «her tarafı dikenli bir yuvarlak» diyenler de olmuşdur ki bu sözlerle, ilminden istifade etmenin müşkil, belki muhal olduğu iham edilmek istenilmişdir.

Namık Kemal Bey de, Füad Paşanın, bu zatı «evrakı perişandan ibaret bir sandukdur.» şeklinde tarif etdiğini söyleyerek evrakı perişandan nasıl istifade olunamazsa [1] onun karmakarışık ilminin de bir faide temin edemiyeceğini anlatmak istemişdir.

Hal buki evrakı perişan içinde kıymetine payan olmayan mühim ve nadir parçalar zuhûr edeceğini Füad Paşa da, Kemal Bey de pek iyi bilir

Vefik Paşayı takdir ve tevkir edenler ise «ayaklı kütüb hane» unvaniyle yad ederlerdi.

Paşa, kütüb hanesinin zenginliğiyle diğer kitab muhibleri arasında temeyyüz etmişdir. Yukarıda söylendiği üzere torunu, kütüb hanesinde «15000» cild kitab [2] bulunduğunu haber veriyor.

[1] Biz, kendinin «evrakı perişan» ından nasıl istifade etdik!

[2] Bilgilerini, kitablarını, her şeylerini fazla göstermek ve bu suretle kendilerine ilm sahasinde yüksek bir mevki vermek hulyasında bulunun ahmak cahillerden bazıları, topladıkları kitabların adedini kabartmak içün meselâ on iki cildden mürekkeb olan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa bu kitablarla dolablarını değil, fikirrini tezyin etmişdir.

Cem'i kütüble ref'i hucüb mümkin olmadı
Bildim ki ilm bilmek imiş, okumak değil»

fehvasınca — yalnız okuyub geçmek, vakt geçirmek içün değil, «bilmek» ve fikrini tenvir etmek içün— cem[1] eylemişdir.

Kütübhaneye giren erbabı danişden biri, çokdan beri arayub bulamadığı bir kitabı orada görünce «bir gece içün ihsan buyurunuz, okuyub iade ederim» demesiyle Paşa, kitabı elinden alub yerine koymuş ve «ben bu kütübhaneyi bir gece içün şundan bundan aldığım kitablarla vücude getirdim» cevabını vererek âriyeten alınan kitabların iade edilmediğini zarifane işrab etmişdir.

Ali Füad Bey, Vefik Paşaya müteallik mekalesinde «zemanının en malûmatlı ricalinden olmak üzere meşhur olduğu halde şühreti nisbetinde eser bırakmadığını» söyliyor.

Şark ve garb lisanlariyle ilmlerinden bazılarına vâkıf ve zemanı, ekseren hali inzivada geçmiş bir zat olduğiçün eserlerinin, bir kaç komedya tercemesiyle bir küçük tarih ve lûgate münhasır kalmaması ve serveti ilmiye ve tetebüatı medidesi ile mütenasib suretde mühim eserler vücude getirmesi icab ederdi.

Vücude getirmemesinin sebeblerini tayin etmek ve o sadedde mütalâa yürütmek müşkildir. Yalınız şu kadar söylenebilir ki meşhur âlim olmak, mutlaka müellif olmağı istilzam etmez. Telif, ayrı bir istidada tâbidir. Bazı büyük âlimlerde telif istidadı olmadığı halde ilmen onların madunünde bulunanlar, âsarı müteaddide ortaya koymuşlardır.

İlmden asla nasibleri yokken cildlerle kitab yazmaga ve basdırmaga savaşan cüret kârlar, bittabi bahsin temamile dışındadırlar.

Bir de bazı âlimler de telifden ziyade terceme istidadı vardır. Bütün âsarı, tercemeden ibaret bulunan âlimler mevcuddur.

Vefik Paşada da terceme istidadı ve mizah tabiatı galib imiş ki eserlerinin çoğunu komedya tercemeleri teşkil etmişdir dense hata edilmiş olmaz.

Ali Füad Bey

«... Müşarün ileyhe nisbet edilen o kadar garib hikâyat vardır ki cem[1] olunacak olsa «mudhıkâtı Ahmed Vefik Paşa»' unvaniyle bir cild teşkil eder. Maatteesüf bilenler de azalmakda olduğundan bunlar da gaib olmakdadır.»

diyor.

---

bir eseri, bir kitab ad etmek lâzım gelirken on iki kitab sayarlar ve defterlerine o suretle kayd ederek bilfarz yüz kitabları varsa üç dört yüz aded göstermekle müftehir ve mübahi olurlar.

Vefik Paşa merhumun «15000» cild kitabı, o kabilden olmadığına şübhe yokdur.

[1] ج

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Belki «o kadar garib hikâyatı» varmışdır da —zabt etmek öteden beri mutadımız olmadığiçün — aradan zeman geçince unudulub gitmişdir. O hikâyelerin bize intikal eden kısmı, öyle bir «cild» değil, ancak küçük bir risale teşkil edecek kadar madud olduğu gibi bunları bilen de bir çok zat değil, beş on kimseden ibaret idi, onlar da gelüb geçdiler.

Eğer mümkin olsaydı Ali Füad Bey merhum «hikâyatı cem olunacak olsa» demekle iktifa etmez, «Bir çokları âsarı ecnebiyeye bile geçmişdir» dediği hikâyeleri bulub terceme ederdi ve «mudhıkât» unvaniyle bir «cild» ortaya koyardı.

Her şey vaktinde gerekdir. Vaktı geçince bir şey yapmak kabil olamaz. Paşanın —tabir muvafık ise— «bir nevi[1] eseri» olan hikâye ve fıkralarını hali hayatında, yahud irtihalini takib eden zemanlarda akriba ve ehibbası kayd etselerdi «mudhıkâtı Ahmed Vefik Paşa» vücude gelmiş olurdu ve her fıkra, güldürücü olmadığından «mudhikât» yerine «fıkarat» kelimesi konularak neşr etdirilirdi. Şimdi fürsat zayi ve imkân münselib olduğundan ne söylense maddeten bir faide hâsıl olmaz.

---

[1] نوع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

MEHMED SADIK PAŞA

Mehmed Sadık Paşa, Bayındır ulemasından ve tüccardan Biyazî zade Hacı Ahmed Efendinin oğlu Müfti Abdullah Efendinin oğludur.

1825 [1241 H.] evasıtında Bayındırda doğdu.

Vefatından sonra Yıldız serayına aldırılan evrakı içinde — kendi yazısiyle — tesadüf edilen ve «sinesi âmacı tiri kavsi felek olan işbu fakiri kasırütedbir» ibaresiyle başlayan tercemei halinde[1] diyor ki:

«...1252 senesine kadar Salih zade Hüseyin Efendinin mektebinde talimi Kur'an ve tederrüsi feraizi maliye ve akayid ile imrarı zeman olunub ve birader efendiden bir sene zarfında ilmi sarfı, Maksuda kadar okudukdan sonra pederden Avamilden derse bed' ile Remazan ve ideynden başka tatil etmiyerek ve salı ve cuma tatillerini dahi farisi tahsiline tahsis ederek Kâfiyeyi tekmil etdikden sonra İsagociye ibtida ile beraber sabahları merhumun ilk dersi olan Feraizden Siraciyeyi tekmil eyleyüb ilmi akaid ve maani ve usuli fıkha bed' eylemek üzere iken vefatları vukuuna ve birader efendi ise hidmeti fetva ve idarei ümurı zatiyemizle meşgul olarak fakirin talimime vakıtları olamıyacağına binaen Tireli fükarayı ulemadan Hafız Emin Efendiyi celb ve müstevfa maaş tahsis ile talimi âcizaneme tayin eyliyerek tekrar Tasdikatdan derse başlanmış ise de fakir, peder merhumun ders ve takririne alışmış ve ol nihriri felâtun semirin tefhimi hikem âmizile ülfet etmiş bulunduğumdan hace'i muma ileyhin tarif ve takriri evvelki kulak dolgunluğuma nisbetle pek sade göründüğü halde yine cüz'i ve küllî istifadeden hâli olunmayacağı ümniyesiyle dersine devam olunmakda iken 1260 tarihinde, yani sinnimin on sekizinci senesi müdirlik [2] gailesine giriftar olarak eğerçi bununla beraber tahsili bırakmayub devam etmiş isem de bir tarafdan gavaili mesalihi memleket, bir tarafdan dahi hace'i muma ileyhin neşri bidaai ilmiyede olan iktidarının sadeliği cihetile fakirde hasıl olan ademi rağbet bittabi mürisi ihmal olmağla eski çalışkanlığı gevşetmişdim. Fekat senei mezbure âhırında vali [3] tarafından başımıza gelen ve birader efendinin Midillu

[1] Bu terceme'i halin başında babasının 1188 de doğduğunu ve muharrem 1259 da ve müftiliğe tayininin 39 uncu senesinde vefat etdiğini ve Büyük kardeşi Reşid Efendinin 1222 de doğduğunu söylüyor.

[2] Bayındır müdirliği.

[3] Aydın valisi Kara Osman zade Yakub Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ceziresine ba fermanı âli nefy ve tağribi ile hanedanımızın izmihlâline sebeb olan bunca mezalim ve teaddiyatı gaddarane değil yeniden ders ve tahsili, belki eski bildiğimi bile unutdurmuş olmağla hanımanımızın şu suretle harab olmasından ziyade ikmali ulûm ve maarifden bu vech ile mahrum kalışım en büyük teessüf eylediğim şeydir.» [1]

İzmirde yemiş ticaretiyle meşgul olan Mehmed Ali Ağaya evvelâ kâtib [2] ve müahharen damad oldu.

Bir müddet İzmir gümrüğünde istihdam olundu. Yanya ve Tırhala cihetlerinde zuhur eden ihtilâlin izalesine ve âsayişin iadesine memur edilen Füad Efendi [paşa] avdeti esnasında İzmirde görüb istidadını takdir ve İstanbula gelmeğe teşvik etdi. Bilâhare gelerek Babı âli terceme odasına memur edildi.

Daha sonra — Odaya irtibatı baki olmak üzere — Beyrut tahriri emlâk memuriyetine tayin ve 1857 [4 Zilhicce 1273] de rütbei salise tevch olundu.

Yanya hanedanından Celâl Bey ile Dura karyesi ehalisi arasında zuhur eden erazi münazaasının halli ve yanya ümuru siyasiyesinin tedkiki içün 1860 [1277 H.] de — iradei seniyye ile — Yanyaya gönderildi ve ilâveten Parga çiftliğine dair tahkikat icrasına da memur edildi. [3]

Bir müddet Suriye vilâyeti politka memuriyetinde bulundu. Gümrük idarelerinin emanete tahvili sırasında 1861 [16 Şevval 1277] de Selânik gümrük emanetine nasb ve müahharan emanet unvanı, nezarete tahvil olundu.

1863 [28 Cümadelahire 1280] de rütbei saniye sınıfı sanisi verildi.

1866 [22 Zilhicce 1282] de rütbei ulâ sınıfı sanisi ile Divanı Muhasebat Muhakemat dairesinde teşkil olunan mesalihi umumiye kısmı azalığına, 1867 [20 Şevval 1283] de — Maliye nazırı Şirvani zade Rüşdi Paşanın himmetiyle — Eshamı umumiye emanetine tayin ve rütbei ulâ sınıfı evveli tevcih edildi.

1868 [Rebiulevvel 1285] de ikinci rütbe Osmanî nişanı verildi. Bazı ümuru maliyenin tesviyesiçün Parise gönderildi.

1869 [5 Zilkide 1285] de — yine Şirvani zadenin sevki — ve rütbei bâlâ ile Maliye Nezaretine nasb olundu.

[1] Bükadar yazmışdır.

[2] Müsafireten İstanbulda bulunan kayın babasına ve ticaret şeriklerine İzmirden yazdığı mektubların ve hisab pusulalarının kopyaları — şahsî evrakı arasında — görüldü.

[3] Vazifesini bitirüb avdet etdiği, Yanya valisi Akif Paşanın tahriratında beyan olunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1869 [25 Zilhicce 1285] de Parisden İstanbula döndü.

«Maliye nezaretinin derkâr olan ehemmiyetine ve Sadık Efendinin liyakat ve ehliyeti müsellemesine mebni uhdesine rütbei vezaret ve müşirî ihsanına» Sadrı âzam Âli Paşanın arzı üzerine 1869 [16 Muharrem 1286] da iradei seniye sadır oldu ve 21 Muharrem 1286 da birinci rütbe mecidî nışanı verildi.

1870 [11 Cümadelulâ 1287] de Evkaf nezaretine nakl olunarak yerine Mustafa Fadıl Paşa getirildi.

1870 [29 Receb 1287] de Aydın valiliğine nasb ve birinci rütbe Osmanî nışanı ita olundu.

Tekrar Maliye nezaretine tayin kılınacağı şayi olduğundan bahs ile böyle bir tasavvur varsa sıyanet edilmesini —hamisi olan — Şirvani zadeye yazdığı —aşağıdaki— mektubda reca etmişse de o musibet zede o sıralarda memuriyetinden azl olunub müteakiben

«kendisi muhtacı himmet bir dede
Kande kaldı gayriye himmet ede»

beytini terennüm ederek Amasya menfasına yürüdüğünden mahmisini değil, nefsini bile kurtarmak mümkin olmadı.

Mektubun sureti

«Veliyi nimeta, melce'i münferida, hıdiva

Dünkü Pençüşenbih günü akşam üzeri İzmir gazetesinin çıkarmış olduğu ilâveden Âli Paşa merhumun vefatı istihbar olundu. رحمة الله عليه Bu sabah dahi Mahmud Paşa hazretlerinin sadarete geldikleri telgrafhaneden haber alındı. وفقه الله, Bir gün evvel alınmış olan mektublarda bu halin muntazar bulunduğu ve bu sırada vükelâdan bazı tebeddülât vukuu memul olduğu görülmüşdü. Bunlardan kulunuzun zihnime dokunan ve böyle ariza'i müstacele ile tasdia cür'et veren ahvalin muhtasarca arz ve inhasiyle merhameti seniyelerine ilticaya cesaret eylerim. Gûya Maliye Nezaretine Fadıl Paşa hazretleriyle kulunuz tasavvur olunuyormuşuz gibi şayialar varmış. Vakıa böyle işaata bel bağlamak caiz değildir. Lâkin, kulunuz, bu tasavvurdan ol derece korkmuşum ki lakırdısı bile şuuruma dokunur suretde tesir ediyor. Malûmı veliyyünnimetleridir ki kulunuz işden çekinür ve izzeti nefsimi düşünür boydan değilim. Ne çare ki kişi korkduğundan korkar [1] meselince hazine işinden gözüm yılmış olduğundan ve madameki yılgınlık hali hasıl olmuşdur. Kulunuzda ehliyet ve kifayet olsa bile bu hal ile iş göremiyeceğimden min gayri me'mul şu aralık kulunuzca öyle bir memuriyet

[1] Bu meseli «kişi korkduğuna oğrar» şeklinde biliyoruz.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tasavvuru var ise itizar ve istifaye mecbur ve şayed kanunı ceza hükmüne duçar olursam dahi o memuriyete nisbetle bunu hakkımda nimet bilmeğe razı olacağımdan başka bu vilâyetde başlanılmış bulunan işlere de acımak lâzım geleceğinden lutfen ve merhameten kulunuzu şu bulunduğum mevkı'a getürmeğe ne derece ve nasıl büyük himmet ve efendilik sarf buyurdunuz ise mutalaatı maruza üzerine giriftar olduğum mevkii müşkilden halâsıma dahi ol kadar merhamet buyurmalarını istid'a ve niyaz ederim. Bu herif, kendisine bir ehemmiyet vermek istiyorda böyle istiğna ediyor Yollu efendimizin hatırınıza bir şey gelmiyeceğini bilür isemde زيادة على الأصل olarak işte kesri ha ile «Vallahi ve Billâhi» yemin ederim ki şu niyazım ciddidir. Artık efendimize olan ubudiyet ve rıkkiyyetim ve müstağrak olduğum eltafı celilei veliyünnimetleri hürmetine ve Allah aşkına olsun böyle bir şey var ise tahlisim çaresine merhamet buyurmalarını ve şuracıkda sığınub hasbelistitaa hidmet etmeğe sai bulunduğumdan yine burada kalmaklığım neye mütevakkıf ise anın istihsaline sezavarii inayeti seniyyelerini istirham ederim. İşbu arizam, bizim Kara Mehmed ile takdim kılınmağla bu mazheri lutuf ve sahabeti veliyiünnimetleri olduğumu ve yahud şayiai vakıanın bi esas olduğunu mübeşşir bir satırcık olsun emr nameleriyle merkumun heman iadesi menutı iradei devletleridir. Baki emrü ferman ve bu abdi na tüvan hazreti men lehülihsanındır.

27 Ağustos 1287 Köleleri Sadık»

Korkduğuna oğrayarak 1871 [8 Receb 1288] de — ikinci defa — maliye nazırı oldu.

Sadrı âzam Mahmud Nedim Paşanın — bizzat yazdığı — arz tezkisinin sureti

«Emrü fermanı ihsan beyanı hazreti şehinşahi muktezayi münifi üzere Devletlu Sadık Paşa Hazretleri bu kerre Dersaadete vasıl olduğundan müşarün ileyh hazretlerinin kararı merhamet âsarı hazreti cihandari üzere Maliye Nezareti celilesine ve Devletlu Hamdi Paşa Hazretlerinin Rüsumat Emanetine sureti icrayi memuriyetleri hakkında her ne vech ile emrü fermanı Hazreti Hilâfetpenahi şeref bahşayi sünuh ve sudur buyrulur ise mahzı hayrü mesadet olan hükmi celili ifa olunacağı beyaniyle tezkire.... 7 Receb 1288»

Mahmud Paşa, Şirvani zadeyi azl ve nefy etdirdiği halde onun mahmisi, hem fikri, mahremi esrarı ve yarı sadıkı olan bir âdemi maliye gibi mühim bir nezarete tayin etdirmekdeki maksadını keşf etmek müşkildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Nezaretin büyük memurlarından bazılarının — kendine haber verilmeksizin — tebdil edilmesinden ve akd olunacak istikrazın faizi fahiş görülmesinden dolayı meclisi vükelade sadrı âzamla vaki olan münazaa üzerine 1871 [1 Remazan 1288] de azl olundu.

Menfiyen Amasyada bulunan Şirvani zadeye yazdığı mektubda azlinin sebeblerini bildirmişdir:

«Velyinimeta

Elhamdülillâhi taala bulunduğum hali tehlükeden yani maliyeden kurtulub emin ve müsterih oldum. İnfisali çakeranemin sebebiyeti tarafı çakeranemden ika olunub şükürler olsun isabet etmişdir. Malûmı devletleridir ki devlet ve millet hidmetinde ifnayi vücud etmeği azmü ahd etmiş olanların biri, yani efendimizin meslekine münselik ve mektebi terbiyetlerinde görülen dersi istikamet usulini mütemessik bulunanların bir ahkari olmakla müftehir bulunduğum halde tenkihat manasına olarak idarei devletin deveran ve cereyanına dokunulduğunu ve heyeti sabikanın mesavi ve hatiatını meydana koydum demek içün ledünniyatı ümure kesbi vukuf edilmeksizin ilerude şer ve mazarratı görülecek bir çok icraata başlanıldığını velhasıl açıkdan açığa ve alamele ilmeclis «bir bina taki harab olmaya mamur olmaz» mısraı delil getürilerek idarei hazıra esasından yıkılmadıkca mamur edilemiyeceğinden bahs ile o yola gidildiğini gördükce ve bu babda hayrhahane ve hasbelistitaa edilen ihtaratın mucibi infial ve hiddet oldukdan başka âsarı maküsesi müşahede olundukca ve la siyyema şu teşebbüsat ve icraatın ekseri Rusya sefaretinin ilkaat ve ihtaratı üzerine olduğu ve hatta sefir, mabeyni hümayuna kadar gidüb icraatı vakıa hakkında tebrik ve tahsin arziyle bir kat daha teşvik ve tervic eylemesinden muradı ne olmak iktiza edeceği düşünüldükce şu işlerin içinde bulunmaklığı arzu etmemek muktezayi hamiyyet olduğu bir taraf dursun, kulunuzun bulunduğum işin nasıl ağır ve müşkil olduğu ve buna düşünülecek çare şimdilik mefkud hükmünde bulunduğu meydanda iken bir de bir müddeti cüziye idarei maslahat emeliyle bazı tedabire teşebbüş olunduğu sırada Zühdi Efendi [1] gibi bir rükni hazine, bağteten kaldırılub yerine Yusüf Beyin [2] tayini ve bunu müteakib Ohanes Efendinin[3] bütün bütün işden çıkarılması ve masraf muhasebecisinin Selaniğe

[1] Mükerreren Maliye ve son def'a Maarif nezaretinde bulunan ve 3 Muharrem 1320 de vefat eden Zühdi Paşadır.

[2] Üç def'a Maliye nezaretinde ve diğer nezaretlerde bulunarak Darüşşefekanın tesisinde büyük hidmeti görülen ve hicri 1298 de Trabzonda vefat eden Yusüf Paşadır.

[3] Maliyeden yetişerek Ticaret ve Nafia nezaretlerinde ve Divanı Muhasebat riyasetinde bulunmuş olan ashabı ilimdem Ohanes Çamic Efendidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

defterdar edilerek yerine Emin Efendinin [1] getürilmesi gibi bir takım tebdilât icrasına ibtidar ve bunların hazinede lüzumları dermiyan olundukca azillerinde israr olunması ademi müvaffakiyetim esbabını tehyieden başka manaye haml olunamadığından ve melhuz olan iğbirarı şahaneyi dahi göze aldırub istifa yoluna gidilmiş olsa esbabı mucibesinin ber tafsil dercile tahriren dermiyan etmek iktiza edüb ol halde bunu hakipayi hümayuna takdim edemiyecekleri cihetle geri aldırmak tarafına gidub bu babda ısrar edeceklerine nazaran teşdidi kinü husumetden gayri neticeyi müntic olamayaçağından vadii hayretde kalmışdım. Hele o aralık Forvino ile yapılacak bir istikrazın faizi istiksar olunarak bazı şeraiti sakile ile Hiristaki ve Zarifiden zahiren daha hafifce faizle istikrazı, tarafı sadaretden tercih olunub meclisde anların şeraitinin ağırlığından biraz bahs etmek istediğimde kemali hiddetle bazı ağır sözler söylemeğe başladıklarına mukabeleten «Afv edersiniz, ben bu sözleri kabul etmem. Hitab, muhataba göre olmalıdır» dediğimde fena halde bozulub sükût eyledi ve iki gün sonra arz edüb azl etdirdi. فحمداً ثم حمدا. Sonradan haber aldığıma göre bu sonraki arzından beş on gün evvel bir gün huzuri hümayunda kulunuzla Fadıl Paşa aleyhinde bazı sözler söylediğine binaen zatı hazreti şahane maattaabbüs «Ne yapalım, bunlarıdamı azl edelim» demesiyle sükût etmiş imiş. Bu def'a dahi iradeyi maalkerahe istihsal eylediği ve hakkımda bir güna iğbirarı şahane olmadığı mervidir. Şimdi müşarün ileyh Fadıl Paşayı azl etmek sevdasında imiş. Müşarün ileyh ise alenen faslü mezemmet etmekdedir. İhtimal ki İstanbulun haricinde bulunmaklığım iktiza ederde dışarıya gönderilecek olur isem hem vilâyete, hem de sefarete elverir olduğumu bilvasıta ihtar etdirdim. Bakalım ne zuhur eder...»

Son memuriyeti Madrid sefareti olan sermed Efendi, [2] Safvet Paşa zade Refet Beye yazdığı 7 Şevval 1288 tarihli mektubda

«Sadık Paşa, Maliye nezaretinin maaşat defterini takdim etdiği vakt sadrı âzama demiş ki: «Benim almakda olduğum «75000» guruş çokdur. Evvelâ bundan bir otuz kırk bin guruş tenzil olunmalıdır.» Bunun üzerine ertesi günü azl olunmuş. Sadık Paşa, bunu her kese nakl eder imiş. Sadrı âzam, kendusına pek dargınmış, Bu herifi çekemiyorum dermiş»

diyorsa da hakikati halin, Sadık Paşanın nakl etdiği şekilde olduğu şübhesizdir.

[1] Maliye müsteşarlığında, nazırlığında ve valiliklerde bulunan ve hicri 1296 da vefat eden Kartallı Emin Paşadır. Mahmud Nedim Paşanın teveccühünü kazananlardandı.

[2] Hicri 1304 senesinde vefat etdi. Sultan Mahmud türbesine defn olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadık Paşanın bahs etdiği Forvino namındaki banger hakkında «On üçüncü asrı hicride osmanlı ricali» başlıklı mekalelerin 23 üncüsünde deniliyor ki:

«Sadık Paşa, Maliye nazırı iken Forvino namında Rusiyalı bir banger ile akdi şirket ederek ve kâr olursa kendi ceblerine, zarar tevellüd ederse hazine sırtına kayd ve işaret olunmak üzere hazine namına borsa oyunlarına giderek hazineyi bir kaç yüz bin lira mütezarrır etmiş ve fekat kendisi temevvül eylemişdir.»

Mahmud Paşa, Sadık Paşanın Rusyalı bangerle akdi şirket ve borsa oyunlarının kârını kendilerine ve zararını devletin hisabına «kayd ve işaret» eylediğini haber almış ve istikraz hususunda Forvinoyu iltizam eylemesi, onunla şerik olmasından ileri geldiğine kani olmuş da Sadık paşaya muhalefet ve onu azle müsareat etmiş ise takdire lâyıkdır.

Fekat bu takdir, şirketin ve kâr ve zarar meselesinin ve sadrı âzamın tercih etdiği Hiristaki ve Zarifiden bir gûna istifadesi olmadığının katiyen tahakkukuna muallakdır.

1872 [24 Rebiulevvel 1289] da — ikinci def'a — Aydın valiliğine ve — Midhat Paşanın sadaretinde — 1872 [9 Cümadelahire 1289] da — üçüncü def'a — Maliye nezaretine nasb olundu. Midhat Paşa, arz tezkiresinde

«Ümurı maliyenin ehemmiyeti mahsusası ve aksamı muamelatından en cesimlerinin bank ve Avrupa ile cereyan etmekde olması cihetiyle nezaretde bulunacak zatın, Avrupa ahval ve kavanin ve lisanına vukufı tam ashabından bulunması ehem ve elzem idüğine ve Aydın vilâyeti valisi Devletlu Sadık Paşa Hazretleri bu sıfatları cami olub ve zaten dahi müddeti medide hazinei celilede ve hidmeti nezaretde bulunarak oranın muamelat ve usulüne iktisabı malumat etmiş reviyet mendanı vüzerayı izamdan olduğuna mebni müşarün ileyhin maliye nezareti celilesi memuriyeti mühimmesine tayini hakkında her ne vech ile iradei seniyei....»

demişdir.

Esad Paşanın — birinci def'aki — sadaretinde 1873 [18 Zilhicce 1289] da infisal etdi. [1]

Şirvani zadenin sadareti esnasında 1873 [9 Rebiulevvel 1290] da Rüsumat emanetine tayin olundu.

§

[1] Sadaret hattı okundukdan sonra Esad Paşa «Bazı müzakerat icrası içün» kendini hanesine davet eylediğine dair Şirvani zadenin gönderdiği pusulanın üstüne Sadık Paşanın «... fakirin üzerime Maliye neznretine memur olmüşlardır» yazdığı Şirvani zadenin tercemei halinde söylenmişdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir banka teşkili ve istikrazların tesrii ile beraber Baron Hirşin, Rumeli şimendüferlerinden dolayı göstermekde olduğu müşkilâtın izalesi ve sair hususatın tesviyesi içün Parise gönderilmesine karar verildi.

Tezkirei maruzanın sureti

«Atebei seniyei hazreti zıllullahiye şifahen arz ve ifade olunduğu vech ile bir müddetden beru Avrupanın ahvali sarrafiyece duçar olmuş olduğu varta'i suubet, Derseadet banka ve bangerlerini de fevkalade tazyık eylediği cihetle evrak muamelatı kesbi müşkilât ederek bunlar, fevkalâde bir hali muzayakada bulunduğundan ve hazinei celilenin ekseri muameleleri bunlar ile cari olmak ve anlar da evvelki gibi işlerini yürütememekde bulunmak hasebiyle şu hal devleti aliyyeye dahi dokunarak akçe tedarüki hususunda envaı meşakkat ve zahmet çekilmekde idüğinden ve eğerçi işbu buhranın imtidad etmiyerek zail olacağı memuli kavi ise de hazinenin def'i ihtiyacatını bangerlerin sia'i haline bırakmak kabil olamıyacağından sair düveli müutazzamada yapılan usule tevfikan bizce dahi en muteber ve muktedir sermayedarlardan mürekkeb memleket bankası ve yahud anın mümasili bir heyeti sarrafiye teşkili mertebei ehemmiyete vasıl olduğuna ve bundan fazla geçende akd olunan on beş milyonluk istikraz ile umum demiryollar içün münakid olan istikrazın vukuatı mesrude sebebiyle tedavüli teehhur eylediği ecilden mezbur istikrazların halli ukudiyle tesrii ceryanı ve bir de mahud Baron hirşin Rumeli şimendüferlerinden dolayı saltanatı seniyyeyi oğratdığı mazarrat ve ika etmekde buluduğu müşkilâtın refü izalesi ile açdığı ve açacağı ebvabı tezviratın seddi vesailinin istihsali başkaca pişi nazarı teemmül ve dikkate alınacak mesailden ve yapılmakda olan yollar içün haricden celbi muktazi alât ve edevatın sureti matlube ve aminede tehyie ve mubayaası da ana makis hususatı mühimmeden olarak bu şeylerin taharrii tedabir ve vesaili müsmire ve müessiresi ise buradan memuriyeti mahsusa ile sahibi haysiyet ve iktidar bir zatın tayin ve irsaline mütevakkıf görünmüş ve Rüsumat Emir.i Devletlu Sadık Paşa Hazretleri mütehayyiz ve muktedir ve o guna mevad ve icraata vakıf bendegândan bulunmuş idüğine mebni lâzım gelenler ile biletraf söyleşüb devletin her vakt ve zeman işine yarayacak bir banka tedarük eylemek ve marülbeyan istikrazları ileruletmek ve mösyö Hirşin harekât ve efali muzırresine karşu gelecek ve hukukı saltanatı seniyyeyi hıfz edecek tedabiri istihsal ve sair şimendüferlere aid âlat ve eşyanın esbabı tanzim ve mübayaasını dahi istikmal etmek içün müşarün ileyhin Avru-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

paya izamı ve gerek havayici zatiyesiyle memur olacağı mesalihin tesviyesi uğrunda vukubulacak mesarifi zaruriye ve zaidesinin ve gerek beraber bulunacak ketebenin harcı rah ve masrflarının ifası zımnında ve defteri müfredatı ilerude ibraz ve arz olunmak üzere kendi namına yüz bin franklık bir kredi açılması ve avdetine kadar Rüsumat Meclisi Reisi Münir Beyin dahi emanet vekâletine tayin olunması mütebadiri hatırı acz âsar olduysa da yine emrü ferman...»

1874 [28 zilkide 1290] da Parise gitdi. Viyana sefiri Kabulî Paşaya gönderdiği mektub, memuriyetinin esasını izah etmekde olduğundan nakl olundu:

«15 mart 1874 tarihlu emr namelerini yedi iftihar ile aldım ve Ostro Otoman bankasile Kredi Enştalt Şirketinin buraça derdest bulunan avans tertibine duhulleriçün vuku bulan himem ve ikdamatı seniyelerine dair olan telgraf namei devletlerini dahi maalteşekkür ahz eyledim. Mösyö Habrin buradaki tertibin şeraitine dair Viyanaya malûmat vermemiş olması başka sebebe mebni olmayub bu şerait buraca dahi kemaliyle tâyin olunmaması ve kendusının dahi malûmatsız bulunması maddeleridir. Ancak muma ileyh cümlenin ve ba husus şu iki şirketin emniyetini haiz bilindiğinden bu cihetden dolayı anların formalize olmaları iktiza etmez idi zan ederim. Her ne ise orası bize aid değildir. Memuriyeti âcizanemin esasına gelince, Viyanada dahi arz etmiş olduğum vech ile devleti aliyenin bu kerre ittihaz buyurmuş olduğu tedabiri maliye ki büdcenin daima muvazin bulunması ve biraz açık olsa bile sene gayetine kadar ol vech ile devam eyleyüb varidat tenzil ve mesarifat tezyid edilmemesi ve fevkalâde bir masraf iktiza eylese bu da daimî suretde teşkil olunacak ve azası gerek memurini devletden ve gerek haricden müntehab zatlardan teşkil olunacak olan bir komisyonda ol masrafın lüzumu hakikisi sabit olarak karar verilmedikce ittihaz olunamaması maddeleri hakkında yapılan büdce kanunnamesidir. Bunun icrayı ahkâmında devam olunacağını cümleye inandırmak içün Devleti Aliyenin kâffei iradını kabz ile umum mesarifini tediye eylemek ve büdce komisyonunda sahibi rey olmak ve büdcenin haricinde masraf istenilür ise muhalefete hakkı olmak üzere bir memleket bankası teşkil olunacakdır. Şu kadar ki Devleti Aliye, böyle idaresinin ruhu mekamında bulunan ümurı maliyesini olur olmazlara teslim edemiyeceğinden başka bu babda halk dahi lâyıkile emniyet etmek lâzım geleceğinden zikr olunan bankayı Avrupanın en ileru gelür bir kaç sermayedarile kararlaşdırması cümlei karardandır. İşte efendimiz, bendenizin memuriyetimin esası ve hulâsası bundan ibaret olub öyle ümurı maliyemizi teftiş ve nezaret eyle-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mek üzere bir hey'eti resmiye vaz'ına dair ne memuriyetim ve ne de Devleti Aliyenin kabul edeceğine ümidim vardır. Buna dair buraca bendeniz şimdiye kadar bazılariyle lâkırdı etdim ise de Mösyö Roçildden başkasile ciddî olarak hiç müzakere eylemedim ve anınla olan bir kaç mülâkatım dahi gayet mahremane ve hafi olmuşdur ve muma ileyh, bu mütalâatı esasen tasdik ve tahsin ile beraber bu işe gireceğini daha kat'iyyen beyan eylemediyse de meyl ve rağbeti olduğunu his etdirdi. Gelelim avans işine, bunda bir kaç mutebera-nı sermaye daran ictima edüb muhtac olduğumuz kırk milyon frankı yüzde on iki faiz ile vermeğe muvafakat ediyorlar ise de buna mukabil geçen gün yazdığım gibi balâda tafsil olunan tedabiri ittihaz ve icra edeeeğine ve devlet, kendi istediği suretde ve dilediği sermaye daran ile balâda beyan olunan bankayı yapacağına dair şimdiden kendulerine söz verüb bunun mezkûr avans kontratosuna derc olun-ması devleti bu işde bazı mertebe mecburiyet tahtında tutar ise de yapılacak bankayı kim ile ister ise anınla yapmakda ihtiyarını ihlâl etmiyeceği ve bir cihetden dahi devletin muradı samimisi bu olduğunu isbat etmiş olacağı cihetle bunda pek de zarar görmedim. Maamafih bunun dercinden sarfı nazar etmek içün yine bir tarafdan çalışıyorum. Gelelim Mösyö Andraşinin mütalâasına, eğer bu tertib hilâfında Babı âliye bir tebligatı resmiye icra olunur, yani Devleti Aliyenin ümuru maliyesine nezaret içün resmî suretde bir hey'et tâyin olunacak imiş ve bu hey'et sırf Fransız olacak imiş gibi eracife kulak verüb de ba-lâda arz eylediğim tedabirin ittihaziyle bankanın teşkiline muhalefet yolunda ve yahud ol suret fenadır şu vech ile yapılsun gibi beyanı rey suretinde Babı âliye tebligat edilecek olur ise der an buna bir müdahalei ecnebiye rengi verilerek Babı âlice mucibi tereddüd olması ve belki şimdi yapılacak şeyin dahi tehirini mucib olabilmesi ağlebi ihtimaldir. Binaen aleyh şimdilik sabr ile bendenizin nihayeti kara-rıma intizar olunsa cümlenin hoşnud olacağında şübhem yokdur. Eğer tensib buyrulur ise bu cihetin müşarün ileyh Endraşiye mahremane tefhim buyrulmasını ve bir de yapılacak bankanın hiç bir sıfatı res-miyesi olmamasile beraber bunda her cihetin sermayedarlarından bi-rinci derecede birer ikişer zatın dahil bulunması bizim arayacağımız şey ise de buna enternasyonal rengi verilmemek içün bu mütalâanın şimdiden beyanı bize göre elvermiyeceğinin dahi ilâvesini niyaz eyle-rim. Roçildin, Hirş ile işe girmek istememesi maddesine gelince, bun-da bizce hiç bir mani yokdur ve belki bilâkis şu aralık Hirşin min-neti altında bulunmamağı arzu ederiz. Lâkin ne çare ki ihtiyacımız meydanda, Hirşin de parası elinde bulunmağla sair bir takım daha

TARIHVEMEDENIYET.ORG

büyüklerle beraber anın da bulunmasına bir şey denilememişdi. Eğer Kredi Enştalt, bizi andan müstağni edebilür ise memnun oluruz. Fekat bunu Ostro Otoman takımı işitmemesini ve Şbuykel bilmemesini ihtar ederim. Çünki anlar bilürler ise Hirş der an haber alacağından işimize müşkilât verir. Binaen aleyh bunu yalnız Roçild evi direktörü Golcemide söyliyebilirsiniz. Baki irade efendimindir. 16 mart 1874»

Sadık Paşanın tesviyesine memur olduğu malî maddeler hakkında Şirvani zade Rüşdi Paşaya yazdığı mektublarla onun verdiği cevaplara, Sadık Paşanın şahsî evrakı arasında tesadüf edilerek bazılarının buraya derci faideli görüldü.

Şirvani zadenin —tercemei hâline konulan— 11 Şubat 1289 tarihli mektubuna, Sadık Paşanın 25 Şubat 1289 tarihli cavab namesinden:

« ... ah veliyyi nimetim, hakkımızda buralarca deveran eden efkâr ve mütaleat bilinse ve her devletin bu babda aradığı menafi malûm olsa hakikaten meyus olmamak kabil değildir. Cümlenin ağzındaki söz, bizi vesayet altına almak ve daha bilmem neler yapmakdır. Hâmil olduğum talimat mucibince bir banka teşkiline sarrafanın rağbet ve hahişleri şübhesiz iken şu haller her kesi bir dereceye kadar tereddüdde bırakıyor. Hatta Roçildler bile buna esasen pek büyük rağbet gösteriyor ise de anın da ihtiraz eylediği cihet, şu bulunduğumuz âdemi sebat halidir. Talimatın esasını kendisine terceme eylediğimden «Devleti Aliyye, bu dereceye kadar kayd altına girmeğe hacet yokdur. Bunu daha tahfif etmek de kabildir. Lâkin bunu yapdıkdan sonra hey'et tebeddül edince bunun da bozulmıyacağını ve serayın Mahmud Paşa gibi birisinin elinde alet olmayacağını nasıl temin edebilirsiniz» gibi itiraz eylediğine cevaben «biz bu işi temamiyle ol murada mebni ihtiyar ediyoruz. Çünki va'z olunacak kaidelerin temamii icrasını bankaya karşu devlet müteahhid olunca anın hilâfına hareket edemez. Eder ise banka sükût eylemez. İşte bu mütalâaya mebni bunun içinde kenduleri gibi bir zat bulunur ise teahhüdatı devleti tağyir eylemek daha ziyade müşkil olacağından anın içün kendulerine müracaat eylediğimi» söyledim. Anın üzerine «pek âlâ, şimdi ben bu işi üzerime aldığım gibi mevkii itibarımız cihetiyle her kesi temin etmiş olacağım ve derhal devletin tahvilâtı terakki edecek. İlerude iş başka renge girecek olur ise halkın nazarında mes'ul olurum. Bu ise bizim halimize elvermez» yollu bir çok münakaşalar ceryan etdi. Nihayet mülâkatda kenduleri Londra ve Viyanada bulunan akribalariyle mükâtebe ve muhabere edeceklerinden bir kaç gün içinde cevab vermeğe karar verdiler. Hülâsa kendulerini bu işi yapmağa pek mail gördüm ise de tereddüdleri bâlâda arz olunan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

şeylerden, yani ademi sebatdan neş'et ediyor demek isterim. İşte şu hallerin bundan büyük ne mazarratı olabilür, Roçild gibi bir âdemi tevhiş etmekden başka daha büyük ziyan olur mu?

§ Yapılacak banka sebebiyle istiklâle dokunulacak şayiası, şübhesiz bir takım husamayı devletin ihtiraıdır. Eğer böyle bir şey yapılmazdan evvel kulunuzu iade edecek olurlar ise ol vakt istiklâle dokunacak şeyler zuhur edeceğine şübhe edilmesün. Zira Avrupayı olsa olsa yalnız böyle bir şey ile iskât edebiliriz. Başka çare de yokdur. Buralarını geçen hafta zatı hazreti sadaret penahiye [1] ber tafsil yazdım.»

Şirvanî zadenin — tercemei haline derc edilen — 13 safer 1291 tarihli mektubuna Sadık Paşanın 29 mart 1290 tarihli cevab namesinden:

«... Bendeniz dahi revişi muhaberatdan memuriyeti âcizanem hakkında tavr ve efkârın tebeddül etdiğini his etmişdimse de sui efkârın bu derecelere kadar vardığını hisab etmek mümkin değildir. Her ne ise şimdi rey ve irade buyrulduğu vech ile işin içinden sühuletle kurtulmakdan gayri say edecek şey olmayub lâkin bunun da pek kolay şey olmadığını görüyorum.

§ Bendeniz kendi nefsimden vaz geçdim. Her ne muamele ederlerse etsünler. Çiğ yemedim ki midem ağrısun. Devlet ve memlekete hidmet arzusiyle kabul edilen bir memuriyetin esası bozulub da sonra ademi husuli mes'uliyeti ol memura tahmil edilürse indellah ve indennas tesiri olmaz sanurum. Şurasına keder etmemek mümkin değildir ki bundan sonra önü alınamıyacak derecede işlerimize halel geleceğini yakinen biliyorum. Hayf sad hayf.»

Şirvani zadenin 11 rebiulevvel 1291 tarihli mektubu [2]

«Biraderi eazzü ekremim efendim hazretleri

Cevaben ve re'sen irsal buyrulan kerem namei mahsusları residei raha'i tazim olarak fevkalgaye bendelerini memnun ve müteşekkir eylemişdir. Ah sad ah, griftar olduğum musibeti azimeye [3] sabr ve tahammülden ve mukadderatı ilahiyeye rızadan başka yapacak ve söyleyecek bir şey bulamam. Dünyanın her dürlü lezaizinden nefret eyledim. Cenabı hak, cümleye ömür ve âfiyet ihsan buyursun. Şu musibet hengâmında dahi haremi âlileri tarafından görülen insaniyet ve mürüvvet ve vefa ve riayet tarif olunur derecede olmadığından bunun şükrü kadrini ilâ ahirilömr feramuş edemem ve zatı devletlerine ve anlara daima dua ederim. Mevlâyı müteal kabul eyliye âmin. Zühdi Efendi geldi.

[1] Hüseyin Avni Paşa.

[2] Bu mektubun ilk dört beş satırı, Şirvani zadenin tercemei haline yazılmışdır.

[3] Oğlu Hakkı Beyin vefatı

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Almış olduğum haberi sıhhat ve âfiyetinizden memnun oldum. Müveffekıyeti aliyeleri duasını tekrar eyledim. Bir kaç güne kadar banka hakkında ve hakkı âlilerinde husama tarafından pek çok sözler söylenmekde ve sadr ile rüfekası dahi husama ile hem zeban olmakda idi. Kabuli Paşanın Riyaseti tahtında olarak bankaya mukabil bir meclis teşkili tasmim olunarak ve ber mucibi talimat yapılacak banka, fevkalgaye tezyif kılınarak keyfiyet huzurı âliye arz olunduğu halde kabul olunmayıb ber mucibi talimat bankanın yapılmasına irade sünuh eylemiş olduğu şüyu bulduğu gibi husamanın oldukca ağzı kapanmışdır. Zan ederim ki şu bankanın teşkiline müveffak olursunuz. Bu âlemde garaz kârlık ne kadar fena şey olduğunda şübhe yokdur. Bir kaç güne gelinceye değin âleme kubhiyatından bahs edilen şeyin şimdi hüsniyatından bahs edilmek ne kadar küçüklükdür. Doğrunun yardımcısı Allahdır. Kredi ceneral marifetiyle mubayaa edilen konsolidin hisabı maliyeye verilüb şimdiki fiat üzerine yalnız elli bin lira kadar ziyan görünüb bunun içün meclisi hasda haylice müzakere ceryan etmiş ve bu işe malûmatı kâmilesi olanlar işin vukuunu külliyen inkâr eylemiş ve hususiyle sadrın evvelinden ahirine kadar işe malûmatı bulunduğu halde müşarün ileyh dahi sadedi inkârda bulunmuş ise de esbabı tarafı aciziden süale cesaret edilemeyüb muamelâtı vakıanın tasdikiyle beraber altı mah müddet daha temdid olunmak içün iradei seniye istihsal olunarak keyfiyet ba buyruldu hazineye bildirilmişdir. Sadr, bu iş içün süferaye ve efrad ve havası nase velhasıl önüne rast gelene söylemediği söz kalmadığı halde nihayet muamelâtı vâkiayı tasdik ve kabul eylemişdir. Kabuli Paşa, banka aleyhine bir çok şeyler yazarak bir meclis riyaseti tahsil eylemek istemiş ise de sa'yi ve emeli heba oldu. Zatı şahane, doğrusu metanet gösterdi. Hey'etin ne tez'yifini ve ne de tasmimatı vakıasını kabul eyledi. Afiyeti seniyeleri haberine daima muntazırım. Şimdilik bu kadar ile iktifa edelim efendimiz.»

§

1874 [16 cümadelulâ 1291] de Parisden İstanbula geldi. Mütaakıben — uhdesinde bulunan — rüsumat emanetinden infisal etdi.

İnfisaline dair Hicaz valisi şirvani zade Rüşdi Paşaya yazdığı 1 Ağustos 1290 tarihli mektubdan:

«.... Buraya vürudumun üçüncü günü infisal ile kuşei uzletde vakt geçüriyorum ve gelüb giden ehibba ve ehillâ pek çok ise de kimse ile işe dair lâkırdı etmiyorum. Zira âlemde emin mefkuddur. Bir de söylenmeyen sözleri bile isnad ediyorlar. Vakıa gamzü nifak dünyada mesavii kadimeden isede bu derecesi görülmüş şey değildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bendenizin infisalim neye bina olunduğu hala mechuldur. Zahiri halde gûya bendenizin Avrupa memuriyetini kabul edüb gidişim, efendimizin taraf darı olduğuma delâlet eder ve bu ise memuriyetde bulunmamaklığımı iktiza eyler imiş denilıyor. فسبحان الله العظيم Bankaya bedel bir komisyon yapmak istedikleri vakt tarafı şahaneden red ile «Sadıkın memur olduğu şeyler yapılsun» buyrulduğu meydanda değilmidir? Ve bu şeylerden her ne ise kablettedkik cehl üzerine istikraz harc olundise de banka temamiyle kabul olunarak iradesi istihsal olunduğu halde bendenizi nasıl bununla ittiham edebiliyorlar? Ve istikrazın ademi kabulinden dolayı devlete bir akçe bile zarar terettüb etmemiş olduğu halde bundan dolayı bendenize ne denilebilür? Bunlar hep akli selimin kabul edemeyeceği bir takım az'afı mayekûn [1] behanelerdir zan ederim. Kulunuza kalsa ve bazı işitdiğim sözler yekdiğeriyle müvazene ve mukayese olunarak bir neticei tabiiye ve zaruriye aranılsa fezlekesi şu olmak lâzım gelür ki bendeniz Avrupadan her ne yazar idimse mektub ve telgraf her ne ise kâmilen ve aynen hakipayi hümayuna arz ve takdim olunur imiş. Hatta sadr [2] «Kendi kendime arz edemiyeceğim şeyleri Sadık Paşanın telgıraf ve mektublarını takdim ile hakipayi şahaneye arz etdim ve ahvali maliyemize dair sair çok şey bildirdim.» deyu söylediği rivayeti meysukadandır. Binaen aleyh banka mukavelenamesini ve müteakiben istikraz kontratosunu imza eylediğime dair yazdığım muhtasar telgraflar dahi bir birini müteakib takdim olundukda zatı hazreti şahane izharı memnuniyetle «Sadık Paşa bu işlerde çok zahmet çekdi. Kendusına bir mükâfat etmeliyiz» buyurmuşlar. Bu ise sadrın zihnine dokunmuş olmak gerekdir. Çünki kulunuzun yapdırdığım şeyler, efendimizin tertibatınız olduğundan bu suretle hasıl olan memnuniyeti şahane, belki aydeti seniyenizi müstelzim olur ve yahud bendeniz memduhan aydet ederde huzuri hümayuna çıkar isem şayed efendimize dair söz cereyan eder vahimesi üzerine bunu ber taraf etmek için artık ne denildi ise denilüb efendimizin Hicaza memuriyeti ve kulunuzun infisalim çaresi tedarük olunmuş demekdir. Bazı tahkikate göre infisali çakeranem iradesi bazı mertebe güçlük ile istihsal olunmuşdur ve badelinfisal hakkımda hiddet ve infial eseri görülmemişdir. Bu da mutalaai maruzayı müeyyid görünür. Haftada bir sadrı görüyorum. Muameleyi bozmiyorlar ve daima serayın muamelâtından müşteki görünüyorlar ve her ne oluyor ise oraya isnad olunuyor. Şurası garibdir ki memuriyeti çakeraneme dair izah ve istizah yolunda şimdiye kadar harfı vahid söz açmadılar.

[1] الضعف ما يكون

[2] Hüseyin Avni Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yalınız bir iki kerre «Bu memuriyeti kabul edüb gitmemenizi ben size ihtar etmişdim. İşte neticesi böyle oldu.» gibi serzenîş etdiler. Bendeniz de cevabımda «Gitmemek kabilmiydi ve bir de hidmeti devlet yolunda ihtîyarı sefer ve gurbet etmekde mucibi medhuliyet olur ne vardır? emma bizde buna başka mana verilür ise bilmem. Benim muradım, elimden gelen hidmeti etmek idi. Her ne ise olamadı. Şimdi sayenizde rahat ediyorum» dedim. Şurası dahi acibdir ki pek çok dost ve sadîk [1] bildiklerimiz heb münafık imiş. Hele Kabuli Paşa gibi bazıları bütün bütün hayret veriyor. Şimdi sadrın müsteşarı has ve mahremi Kabuli ile Yusûf Beydir [Paşa]. Akif Paşayı muhteriz ve müteneffir gördüm. Sureti zahirede dahili mahremiyet görünür isede iç yüzü böyle değildir. Hele Hüsni Paşa, eski bildiğiniz dereceyi hayli tecavüz eyledi. Elsinei nasda deveran eden sözlere nazaran bu halin devamı memul değildir. Lâkin vukuat bunu tekzib ediyor. Şurası sahihdir ki serayı hümayun pek karışık olub zati hazreti şahane, gayet münfail ve hadid bir haldedir. Fekat sebebi mechuldür. Ümurı maliyeye gelince, istikrazın ademi kabuli halinde duçar olunacağını vaktiyle Parisden birer birer yazdığım müşkilât ve müzayekat ve muhatarat birer birer tahakkuk etmeğe başladı. Gece gündüz para aramakdadırlar. Eski bildiğimiz yolda elli ve yüz bin liralık haftada bir kaç istikraz yapılıyor. Bunların da hiç birisi rehinsiz olmayub konsolide terh n ediliyor. İstihbar olunduğuna göre pek muzayakada imişler. Parisde marifeti acizanemle Geçen Nisan taksitleri içün yapılmış olan kırk milyon frank istikraz ilk vadesinde verilemeyüb bin dürlü zahmetlerle bir ay daha temdid edilmişdi. Bu ikinci vadede dahi verilemediğinden mukrizler yedlerinde bulunan rehinleri satmağa başlamışlar idi. Her ne ise çaresi bulunub nısfından ziyadesi tevkif olunmuş ise de şimdi böyle rehinleri satmış olmalarından dolayı devletce mukrizler aleyhine bir dava açılmış olduğunu işitdim. Lâkin neticesi daha malûm değildir. Raşid Paşa Viyanaya gitdi. Müşarün ileyh yine bahtiyar imiş. Çünki burada hıraşı can ile oturmakdan ise Viyanada kulağı dinc olarak vakt geçürmek elbette hayırludır. Kâşki bendenizi de öyle bir sefarete def eyleseler müteşekkir olacağım...»

§

Yine Sirvanî zadeye yazıldığı halde onun hicazda vefatından dolayı gönderilemeyen mektub:

«Bu kerre Sahib Bey efendi bendelerine olarak şeref varid olan emr namei mufassalları mütalea güzarı çakeranem oldu. Mahalli eşrefi memuriyetlerine hini muvasalatı mün'imaneleri haberinden ve kalben

[1] صادق

TARIHVEMEDENIYET.ORG

müsterih ve hoşnud olub manen dahi neyli emel ile memnun bulunduklarından naşi cümle bendegânınız misillû kulunuz dahi müteşekkirim. Emr namelerinde münderic iradei seniyyelerinin cevabları miri müşarün ileyh tarafından arz olunub kulunuza aid olan cevablar dahi banka ve ümuru maliye maddeleridir. Banka maddesini geçenki arizamda azacık arz etmişdim. Bunun hulâsası talimatı malûmedeki bir çok imtiyazatın kasriyle Parisde mukavelenamesini imza eylediğim esas üzerine bankanın iradesini istihsal eylediler emma harici ez mukavele teatii mekâtib ile mukarrer olan bir çok şeraiti müteferriayı mühmel bırakdılar. Hal buki asıl iş ve ruhı mesele bunlarda idi. Meselâ bankanın eski müessislerine Paris ve Londura ve Almanyadan gayet muteber yedi sekiz daha sermaye dar ilâve olunmak ve Dersaadetde bulunacak idare meclisiyle direktörler devletin muvafakatiyle teşkil ve tâyin olunmak ve Derseadet idaresinin vazifesi tevsi ile her şeyde Avrupadan suali reye yani istizane ihtiyac kalmamak maddeleri zannım meskût bırakıldı. Vakıa daha hakikati bilinemiyor. Çünki henüz mukavelename ilân olunmamışdır. Bir de büdce nizam namesini gûya kendi telifleri gibi neşr eylediler. Lâkin daha komisyonun lâkırdısı bile yokdur. Galiba bunun teşkiline cesaret edemiyorlar. Zira zülfi yare dokunacağı mervidir. Parisde kulunuzun tertib edüb arz eylediğim yüzde üç faizli konsolide ihracı suretini kabul etmedikleri ve bu ademi kabulde de faiz şartının ağırlığını sebeb tutdukları malûmdur. Buna mukabil geçende yüzde beş faizli kırk milyon siterlinlik konsolide ihrac etdiler ve bunun on beş milyonunu kırk iki bankaya maktuan verdiler. Lâkin umumî yani kırk milyon üzerine peşinen (!) yüzde iki komisyon verdiklerinden işbu mikdarı maktuun fiatı hakikiyesi otuz yedi buçuğa doğru tenezzül eyledi. Bununla beraber kusuru dahi başı açık bankanın elinde kaldı ve kusur üzerine bankadan avanslar alınmağa başladı. Artık neticesi ne olacağını bilemem. Halbuki yüzde üç tertibi, faizce daha ehven oldukdan başka cümlesi bir nevi teminat altında idi. Banka bu suretle aldığı on beş milyonu kırk üç buçuğa emisyon etdi ve suskripsiyonun yekûnu on beş milyonu bir iki kat tecavüz eyledi. Deniliyorsa da bu gibi şeylerin içinde ne kadar oyunlar oynanıldığını efendimiz bilürsünüz. Şurası tühafdır ki konsolide Londurada kırk beş raddelerinde iken on beş milyonu kırk üç buçuğa çıkardılar. Fekat bedeli mukassat olduğundan hakikati yazılanlara kırk ikiye gelür. Acayib, her kes budala mıdır. Borsada kırk beşe satub beride kırk ikiye almağa kim heves etmez. İşte bu cihetle suskripsiyonun mikdarı ziyade olmak ihtimali dahi vardır. Maamafih banka borsaları tutmağa fevkalade say eylediği halde amisyondan evvel olan fiat güç hal ile bir iki

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kuruş terakki edebildi ise de revişi hale göre devamı memul değildir. Zira bir malin mikdarı tekessür eder ise değeri tenezzül eylemek kaidesi malûm olduktan başka on beş milyonun kusuru dahi açıkda durmakda bulunması borsalarca daima manii revac olmak emri tabiidir. Her ne ise hazinenin ihtiyacı on beş milyon liradan noksan değil iken bu suretle yalnız altı milyon hâsıl edilebildi. Kusuru dahi avans suretiyle tedarük olunmağa başlanıldı. Rabbim selâmet vire âmin. Bu istikraz üzerine mabeyince para isteniliyor ve bu taleb dahi güya yapılmakda bulunan tüfenkhane ve saire masraflarına mahsub olmak mânasına bina olunuyor imiş ve galiba biraz şey de verilmiş gibi sözler dönmekdedir. Kulunuz kimse ile görüşmiyorum. Bende hanelerine gelen olur ise görüyorum. Hiç bir yere gitdiğim yokdur. Yalnız bir iki haftada bir sabahları sadre gidüb şöylece bir görüyorum. Bununla beraber hakkımda bin dürlü eracif dönmekdedir. Güya yeni çıkan konsolid aleyhinde bulunuyor imişim. Galata sarraflariyle görüşüyor imişim yollû söylenmedik hezeyan kalmıyor. Hele Parisde yedi sekiz yüz bin lira kazanmış olduğuma dair icad olunan eracif nasıl masharalık olduğu tarif kabul etmez. Hattâ bir gün vükelâ vapurunda bendenizin variyetim (!) meydana konulub müzayede edilerek maliye nazırı bulunan zat, üç yüz bin liraya kadar artırmış olduğu esahhı rivayatdandır. Şu haller insanı canından bile meftur ediyor. Bundan anlaşılıyor ki vükelâyi hazıra, memuriyetlerinin sayesinde harici maaş istifade ediyorlar ve yahud bu yolda istifadeyi tecviz eyleyorlar. حديقة رهم توكيل § Kulunuz, Remazanı şerifi çıkardıkdan sonra bazı gûne teşebüsate kıyam etmek niyetindeyim. Şöyle ki ne Derseadetde ve ne de vilâyatda bir memuriyet istemediğimi badelbeyan eğer bir sefaret verirler ise kabul edeceğimi, olmadığı takdirde medarı maişetimi aramak üzere İzmire hicrete mecbur olacağımı söyleyeceğim. İzmire ruhsat verirler ise maalmemnuniye gideceğim. Ol halde bizim evi Adana valisine satar ve akçesiyle İzmir civarında bir çiftlik edinüb anınla oğraşarak taayyüş ediib geçinmek emelindeyim.»

§

Sadık Paşa ile istikraz meselesine dair Kemal Paşa zade Said Beyin «Hatırat» ında söylediği sözler şayanı nazardır:

«... Hüseyin Avni Paşa, hem sadrı âzam ve hem ser asker olduğu zeman abdi âciz sadaret tercemanı idim. Şirvanî zade Rüşdi Paşa, Dahiliye nezaretinde olub pek ziyade ber keşidesi olan Sadık Paşayı Maliye Nazırı nasb etdirmişdi. Sadık Paşa, esasen bir âlim ve dânâ âdem olmayub frenk bankalarından bir takım tabiratı maliye öğrenmiş ve Şirvanî zadenin nüfuz ve iktidarı zemanında anın mahremi

TARIHVEMEDENIYET.ORG

esrarı bulunmak sayesinde bir takım muteberanı ecanibe çatmış olduğundan o zemanlarda cidden «financier» geçinir idi. Lâkin hali hazine, Sadık Paşanın kalyondan geçinmesiyle lebriz olalamadığından müzayaka şiddetlenmiş ve bir iki istikraz akdine ihtiyac mes etmişdi. Bu istikrazın akdi maksadiyle Sadık Paşa Parise izam olundu. Fransız dostlarımız, bizim elâ gözlerimize âşık olmayub teminat talebinde bulunduklarından ve bizde ise terhin olunmamış bir irad kalmadığından kendi eshamımızı terhin ile istikraza güç hal ile müveffak olduksa da bize mukriz olan «Comptoir d'escompte» tediyei deyn içün tâyin olunan günde tediyei deyn edilmediği halde derhal eshamı mezbureyi füruht edeceğini katiyen ve tahriren bildirmişdir. Vade gelmezden evvel İstanbula gelmeği Sadık Paşa muvafıkı ihtiyat gördüğünden [1] ve kendisine bazı irtikâbat isnad olunmakda olub bu dahi işimizi işkâl edeceğinden heman avdetine ruhsat verilmişdir. Parisde işimizin çaresine bakmak içün yalınız sefirimiz Ali Paşa kalmışdır.»

§

Sadedin haricinde olsa bile şurasını söylemelidir ki ahvali maliyeyi bir derece tanzim ile hazinenin müzayıkasını tehvin etmek, yahud — memleketin servet ve refahetine hâdim olabilecek — müessesatı nafia vücude getirmek içün her ne zeman istikraz akd edilmiş ise faide yerine zarar görülmüş, alınan paralar — çok defa — hayırlı bir işe sarf olunmadan ve bir derde derman olmadan eriyüb gitmiş, bu yüzden devlet ve millet değil, mukrizlerle müstakrizler ve iş başında bulunan ricali afife ! istifade etmişlerdir.

Elde sağlam bir sened yoksa da «devlet, istikrazsız yaşayamaz» düsturu ! öteden beri Füad Paşaya isnad olunur. İstikrazsız yaşadığı asırlarda devlet, aceba nasıl yaşayabilmişdir, sualine yine Füad Paşanın cevab vermesi icab eder.

«Dahii ümmi» unvanına lâyık oln Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa — İstanbula gelüb de Sultan Abdülmecid ile görüşdüğü sırada — « . . . Vükelâ lüzum gösterseler bile ecanibden istikraz yoluna gidilince düyun artar, eksilmez. Hazinenin vüs'ati ve mülkün mamuriyeti, ehalinin ticaret ve serveti ile hâsıl olur...» dediğini — o vakit Mısır kapu kethudası bulunan — babası Mazlum Paşadan naklen Memduh Paşa söyliyor.

[1] Sadık Paşa, Parisden Şirvanî zadeye yazdığı mektublardan birinde diyor ki:

« ... Şu üç yüz küsur bin tahvilât ile bu kadar borcu nasıl kapatmalı bilmem. Kulunuzun hatırıma gelen iki suret olub birisi çaresini bulur isem şu kırk milyonun mayıs evasıtı vadesini temmuz ibtidasına kadar temdid edüb opsiyondan kurtulan tahvilâtı dahi bilâ istimalin burada bir yere tevdi ederek bazı şeyin şifahen istizanı içün diyerek Dersaadete savuşmak (!) ... »

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Cevdet Paşanın ifadesine göre: «Sultan Abdülmecid, ötedenberi istikrazdan korkar ve muvazenei maliyeyi pek ziyade gözetir iken o da rüzgârın önüne düşüb gitmeğe mecbur olmuşdur. 4 şevval 1271 de icra olunan rikâb resminde vükelâye hitaben «istikraz olunmamak içün çok çalışdım. Lâkin ahval, bizi istikraza mecbur etdi. Bunun tediyesi, varidatın artmasiyle olur. Bu dahi imarı mülk ile yani her devletde olduğu gibi kumpanyalar teşkil ederek demiryolları yapmakla olur. Fekat varidat artdı deyu masrafı da artırmamalı ve illâ bir semere hâsıl olmaz. Yine batak yoludur. Beşiktaş sarayı da pek tekellüflü oldu. Daha sadece de olabilirdi» demişdir.

Padişah, ümmi bir valisinden aldığını, vükelâyı fihamına satmış demek oluyor. bu sözler — niçe demdeme dinlemiş olan — vükelâye tesir edebilmek içün Padişah, kendi söziyle evvelâ kendi amel etmek lazım gelirdi.

Her neyse, bir devlet istikrazsız yaşayabilir mi, yaşayamaz mı meselesinin halli, malî ve iktısadi ilimler de mütehassıs olan zatlara aiddir. Fekat istikrazların doğurduğu «Düyunı umumiye» namındaki belâyı âzamdan devlet ve milletin çekmediği çille kalmadığı kabili inkâr mıdır ve bu tehammül güdaz çilleye mukabil ne kazanıldığını ve —pek ağır faizlerle — alınan paraların, memlekete ne gibi bir faide temin etdiğini göstermek mümkin midir?

«Sefiri kasir» namiyle yad edilen mühacirîn komisyonu reisi Yusüf Rıza Paşanın, ümurı maliyeye dair Sultan Abdülhamide takdim etdiği arizada [1] söylediği şu sözler de nazarı dikkate alınmalıdır:

«Abdi memlûkleri, sefaret ser kitabeti memuriyetiyle Parisde bulunduğum hengâmda Reşid Paşa merhumun, — henüz kimsenin malûmu olmayan — maliye hazinesinin açığını kapatmak niyeti hayriyesiyle bir istikraz akd etdirmesi üzerine ol vakt Reşid Paşa aleyhinde edilen entrikalara mebni müşarün ileyhin azliyle istikrazı mezkûrun feshini müteakıb evvelce alınub da sarf ve istihlâk edilmiş olan birinci taksitin edasında âlemin meşhudu olan ademi iktidarımız, Prens Mencikof'un Dersaadete gelmesini dâi olan esbabın birisi olduğu gibi...»

Borcunun daha birinci taksitini edada «ademi iktidar» gösteren bir devletin, israf ve tebziri, irtikâb ve irtişayı, her dürlü sui istimali, zulm ve udvanı, her musibetin menbaı olan cehlü nadanivi izaleye ve memleketin tabiî servetinden müstefid olabilecek esbabı istihsale çalışmayub da haricî istikraz ile halü mali ıslaha kalkışmak, «bizim

[1] Bu arızanın, borclar faizlerinin tenziline dair fıkrası Makmud Nedim Paşanın tercemei haline derc olunmuşdı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zemanımız hoş geçsin de ileride ne olursa olsun» demekdir ki bu fikirde bulunanlar, vatanlarına ihanet etmiş olmazlar mi?...

*
* *

Sadık Paşa, hayli müddet mazul kaldıkdan sonra — Mahmud Nedim Paşanın ikinci defaki sadaretinde — 1875 [25 remazan 1292] de Paris sefaretine tâyin kilındı.

Midhat Paşa — ikinci def'a — mekamı sadarete gelince Şûrayı Devlet riyasetine, yahud nezaretlerden birine tâyinini tasayvur ederek mütaleasını sordu. Sadık Paşa, hazineyi ızrar ve devletin emvalini itlâf ile itham ve Padişaha, hattâ ecnebilere bu suretle ilâm kılınmış olan bir âdemin meşru bir mahkemede muhakeme edilerek beraet kesb etmedikce bir iş göremiyeceği ve o mahkeme henüz teşekkül eylemediği cihetle teklif olunan memuriyeti kabul edemiyeceğini ve Mahmud Nedim Paşa, mükerreren konsolide hisablarını tedkik etdirerek bir kusur bulmağa çalışdığı halde ehemmiyet vermeyüb fekat şimdi Padişah nazarında tühmetli ad edilmesi ve bu tühmetin ecnebiler arasında da şayi olması, başka tesiri hâiz olduğundan ve meşrutiyet de henüz teessüs etdiğinden vükelâlığa getirilmesi, itirazları mucib olacağını iş'ar ve itizar eyledi.

1877 [21 muharrem 1294] de tuna valiliğine tâyin olundu. Edhem Paşanın sadarete nasbı hakkındaki hattı hümayunda «Tuna ve Edirne yilâyetlerinin ehemmiyeti hazıraları, idarelerinin iktidar ve tecribeleri emniyeti kâmileye şayan memurlara tevdiini icab etdirdiğinden saltanatı seniyemizin Paris sefiri Sadık Paşa Tuna ve Hersek valiliğinden münfasıl Ali Paşa Edirne valiliklerine nasb olunarak...» denilmişdir.

Sultan Abdülâziz merhumun hal'inde Midhat Paşa ve arkadaşlarının dairei ittifakında bulunduğu Sultan Abdülhamid nezdinde malûm olan Sadık Paşanın —Avrupaya tebid olunan— Midhat Paşa ile Paris gibi mühim bir mevkide buluşub kendi aleyhine hareketde bulunmalarından ihtiraz etdiğiçün onu Tunaya kaldırdığına o devrin ricali kani olmuşlardır.

Sadık Paşanın «iktidar ve tecribesi emniyeti kâmileye şayan memurlardan» olduğunu zahiren tasdik etdiği halde hakikatde «emniyeti kâmileye şayan memurlardan» olmadığına hükm etmişdi.

1877 [1 cümadelulâ 1294] de Tuna valiliğinden azl edilerek İstanbula geldi. Arz tezkiresinde

«Sadık Paşanın mazireti vücudiyesinden bahs ile muvakkaten Bursaya azimetine ruhsat itasını istid'a eylemesine ve şu aralık Tunanın validen hulvi ve Sadık Paşanın mazireti vücudiyesi üzerine orada

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bekası uyamayacağına binaen yerine muktedir bir zatın serian tâyini...» denilmişdir.

Tebdili heva içün Midilliye gitdi. 1877 [29 receb 1294] de İstanhula geldi. Dairei ser askeride bazı vükelâdan teşkil olunan meclisi askeriye memur edildi.

Re'sen sâdır olan iradei seniyyenin sureti

«Devletlû Sadık Paşa hazretlerinin Meclisi Askeriye memuriyeti şeref sünuh ve sudur buyrulan iradei seniyyei cenabı mülûkâne mantukı münifinden olmağla ol babda... 29 receb 1294»

O sırada muhacirîn komisyonu riyasetine de tâyin kılındı. İstanbul mebusluğuna intihab olunduğu 13 zilkide 1294 tarihli gazetelerle ilân edildi.

Hamdi Paşanın sadaretinde 1878 [7 muharrem 1295] de —Kâni Paşanın yerine ikinci defa —Rüsumat Emanetine tâyin kılındı.

Mütareke akdiçün Grandük Nikolanın nezdine gönderilen Namık Paşanın avdetine kadar 1878 [16 muharrem 1295] de Hazinei Hassa Nezareti vekâletine nasb olundu.

Edirneye gelen Ceneral Ignatiyef ile sulh müzakeratına ibtidar etmek üzere ikinci murahhas tâyin olundu, kabulde itizar etdi.

Bu hususa dair Mabeyin Baş kitabetinden Baş Vekil Ahmed Vefik Paşaya yazılan tezkirenin sureti

«Sadık Paşa Hazretlerinin İkinci Murahhaslıkla Edirneye azimetden sureti katiyede itizar ve istinkâf etmiş olduğu cihetle bu hidmete her kimin tâyini emr ve ferman buyrulur ise iş'arı hakkında demincek bilvasıta vuku bulan ifadei aliyyei vekâlet penahileri hakipayı hümayunı mülukâneye arz olunmak ve müşarün ileyhin bu memuriyete tâyini zaten tensibi âlii Hazreti Padişahiye mukarin olduğu halde beyanı maziret etmesi ve maslahatın ehemmiyet ve müstaceliyeti hasebiyle bir diğerinin sürati tâyin ve izamı lâzım gelmiş olduğundan zikr olunan ikinci murahhasılğa münasibinin yine Babı âlice bilmütalea intihabiyle istizanı memuriyeti ve yarın sabah Babı âliyi teşriflerinden evvel Mabeyni Hümayuna azimet buyurulması iradei seniyyei....

7 Safer 1295»

Bir müddetden beri zatüccenbden muztarib olub henüz hali nekahetde iken 1878 [15 rebiulâhir 1295] de — Nafia Nezareti inzımamiyle — «riyaseti meclisi vekela»ye nasb edildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı Hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Sadık Paşa

Nezdimizde tahakkuk eden bazı esbab üzerine heyeti vükelânın tebdiline lüzum göründüğünden ehliyet ve hüsni sülûk ve siyretinize ve vaz[1] etdiğimiz kanunı esasinin ehemmiyetine göre harekete iktidarınıza mebni riyaseti meclisi vükelâ, ehemmiveti derkâr olan Nafia Nezareti inzımamiyle uhdenize ve mesnedi meşihati islâmiye Ahmed Muhtar Beye ihale olundu. Memleketimizin hüsni idaresine delâlet eden esbabdan ve sunufı tebeamızın vücuhi saadet ve bahtiyariye nailiyetle mutmainülbâl olmalarından gayri emelim olmadığından indimizde ve efkârı ammede mütehakkakullüzum olan ıslahatın husuli içün heyetce ve kemâli hüsni niyetle çalışılmasını tenbih ve tavsiye ederim. Cenabı hak, muvaffek buyura. 15 rebiulahir 1295»

Sadık Paşa, bu mühim mekama devletin — haricî ve dahilî — envaı müşkilât ve muhatarat içinde bulunduğu mühim bir hengâmda geldi ve selefleri gibi pek korkunc meselelerle karşılaşdı.

Ayastafanos muahedei mühlikesi akd olunmuşken düşmen orduları, bulundukları mevkii hâlâ muhafaza ediyorlardı. Muharebenin devam etmekde olduğunu, yahud tekrar başlayacağını anlatırcasına bir tavır göstermekde idiler.

Avusturya devleti, evvelce Bosna ve Hersekin terkini taleb etmişdi. Buna müvafekat olunmadığı takdirde oralara asker sevk edeceğini bildirmişdi.

Yunan hükûmeti, Yanya ve Tirhala havalisiyle Girid hıristiyanlarını isyana teşvik ve teşci etmekde idi.

Sadık Paşa, sabık kabinenin bu meseleler hakkındaki kararlarını yeniden mevkii müzakereye koydu. Bosna ve Hersek talebi — Berlinde teşekkül edecek olan — kongrede hal olunur ümidine düşülerek kat'î bir cevab verilmekden ise münasib suretde idarei lisan ile vakt kazanılması, Heyeti Vükelâca tercih edildiğinden Sadık Paşa, Avusturya elçisine idareli sözler söyledi ve İngiliz elçisine de Yunan hükûmeti, «Bu sırada müsalemet üzere davranırsa Devleti aliyye, ileride erazice kendini hoşnud eder» mealinde vad âmiz gelimeler irad etdi. [2]

«Miratı Haklkat» de bu meselelerden bahs edildiği sırada

«şu mesleğin neticesi, Avusturyanın Bosnaya girmesini karşulayamayacağı ve Yunanlulara edilen vaidlerin gayet ağır tekliflerle incaz etdirileceği malûm idi.»

[1] وضع

[2] Yunan hükûmetinin ika etmeğe başladığı ihtilâlden sarfı nazar edilmek ve bu hükûmetle tedafüi ve tecavüzi bir müahede akd olunmak şartiyle ehalisi hıristiyan olan ve islâm emlâki bulunmayan beş on karyenin Yunanistana terkinden İngiltere sefirine bahs etmiş ise de bu meseleye dair bir tarafa söz vermediğini, Sadık Paşa, bazı ehibbasına yazdığı mektublarda söylemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ve Yunan memurunun Berlin kongresine kabulünden bahs ederken

«Ayastafanos mukavelei sulhiyesinin inikadını müteakıb Sadık Paşa Baş Vekâlete geldikde Yunanlıların tevsii mülk garaziyle hududı Osmaniyeye tasallutlarını bir sureti muslihanede def etmek zehabına mebni İngiltere elçisine tavassut yolunda vadler etmiş olmasiyle ve o esnada ise İngilizler, Rusyalıların İslav anasırından olan Bulgarları himaye etmelerine karşu rumları sahabetle bir rekabeti siyasiye eseri göstermeğe mütemayil bulunmasiyle Babı âlinin ana müsaid olan mevaidini maksadlarına muvafık görerek Yunanlıları iskât ve irza etmişler idi. Sadık Paşanın Baş Vekâletde yapdığı muzır işlerin biri, belki birincisi bu madde olduğu hâlde kendusi, «Yunanlıları harekâtı tecavüz kâraneden siyasî bir himmetle men'a muveffak oldum» deyu tafra füruşi azamet olub fekat bunun müncer olacağı neticeyi ki Yunanlıların bigayrı hakkın hududı Osmaniyeden tevsii memalik etmeleri maddesidir, Anın vukuu muhakkak olmasından hiç müteessir olmamış idi. Vakta ki Berlin kongresinin ictimaı teklifi zuhûr eyledi. İngiltere devleti, Yunan devletinin istihsal emeline rehber olub Yunan devleti tarafından dahi kongrede bir vekil bulunmasını, mükâlemeye dahil olacak düveli sitteye tebliğ eylemiş idi. Bu teklifin sebebi münferidi, Yunanistana Yanya ve Tırhala taraflarından bir kıt'ai arazi ilhak etdirmeği, yapılacak muahedeye koydurmak içün Yunan devleti canibinden bir taleb ve iddia celbi maddesi olmağla Babı âlice İngilterenin teklifi meşruhi keçişdirilmek iltizam olundu ise de devleti müşarün ileyha, buna teşebbüsünü vadi sabıkın hasbettavassut incazı lüzumuna bina ederek devleti aliyeyi, kongreye dahil olacak sair devletler nezdinde sızlanmakdan bittabi men ve tahzir etdi . . .»

diyor.

Sultan Abdülhamid merhumun — tarihini bizzat yazdığı aşağıdaki — muhtırada «Yunanistana aid bazı mevaidi havi Sadık Paşa tarafından» yazılan bir pusuladan bahs edilmekdedir:

«Sadık Paşanın Baş Vekâletde bulunduğu esnada Mösyö Zarifi, bir gün huzuri hümayuna şerefyabı müsul olarak Yunanistandan muteber bir âdemin, seyahat tarikiyle Derseadete geldiğinden huzuri hümayunı mülûkâneye kabul buyrulduğu halde Rusya devletinin aleyhinde olarak Yunan devletinin, Devleti aliyye ile akdi ittifak ve ittihad eyleyeceğine dair bazı ifadatı ve Devleti aliyye içün pek nafi[1] ve hayırlu ihtaratı olduğunu muma ileyh Zarifi ifade eylemiş ise de tarafı eşrefi hazreti padişahiden böyle sıfatı ve hali mechul bir âdemle politika üzerine konuşulmak muvafıkı maslahat olmayacağı ve hususiyle Yunan devleti gibi bir küçük hükûmetle ittifakın fevaidi melhuz olmadığı cihetle bu âdemle görüşülemeyeceği cevabı ita buyurulmuş ve bir kaç gün sonra müşarün ileyh Sadık Paşa tarafından dahi bu mealde hakipayi hazreti padişahiye bazı ifadat arz olunmuş olduğu halde bâlâda irad edildiği vech ile mukabele buyrularak bu âdemle mülâkat olunmak ve böyle politikaya dair bahse girişilmek, kendusi içün dahi münasib olmayacağı müşarün ileyh Sadık Paşaya ifade buyrulmuşdur.

[1] نافع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ahiren yani Safvet Paşa, sadaretde bulunduğu esnada Kıbrıs cezîresi ve Avusturya meselesi ile sair mevadı politikiyye dair tarafı hazreti padişahiden bazı bahisler irad ile ehvali hazıra üzerine ibrazı teessüf buyrulduğu sırada müşkilâtı zemaniyye yalnız bu meselelere münhasır olmayub mukaddemce Yunanistana aid bazı mevaidi havi Sadık Paşa tarafından bir pusula virilüb bu pusula sandisunun yedinde mevcud ve mahfuz olduğunu müşarün ileyh Safvet Paşa ifade eylemesi üzerine böyle vadi mütezammin bir pusula verilmiş olduğuna malûmatı mülûkâneleri şamil olmadığı beyanı âlisiyle pusulanın münderecatına ve mev'ud olan şeyin künhü hakikatine kesbi ıttıla buyrulmak üzere bunun sandisundan ahzile arz ve ibraz olunması ifade ve irade ve bir kaç kerreler şifahen ve bilvasıta tekid buyrulduğu halde işbu pusula arz ve ibraz olunamayub taallülât ile vakt geçirilmiş olmasına nazaran bu işin Safvet Paşadan istifsar ve istizah olunması ferman buyrulmuşdur. 6 Safer 1296»

*
* *

Sadık Paşanın baş vekâlete tayininden otuz üç gün sonra Ali Süavi vak'ası zuhûr etdi ve paşanın nekbetine sebeb oldu.

Haylı müddet gendisile arkadaşlık etmiş olanların «Süavii pür mesavi» namivle yadını nefselemre muvafık buldukları Ali Süavi Efendi, sâdır olan iradei seniyye üzerine Parisden 1876 [16 şavval 1293] de İstanbula geldikden sonra medarı maişet olabilecek bir hidmet bulamıyarak ortada kalmışdı.

«İngilterede tezevvüc eylediği bir zeni şahidi bazarın sermayei hüsünü behasiyle Mabeyn ricalinden bazı beylerin ve o tarik ile Mabeyn Müşiri İngiliz Said Paşanın teveccühatı heva perestanelerini isticlâb etmiş ve ağrebi garaib olarak mesaili muazzamai siyasiyede serayca reyine müracaat olunmak derecesinde bir mevki tutmuş» [1] idi.

Seraya hulûlünün ve iltifata mazhariyetinin şahidlerindendir ki — «Son asır Türk şairleri» nde söylediğim gibi — Sultan Abdülhamidin cülûsunu meteakıben Ziya Paşanın riyasetinde Kemal Bey ve diğer zatlardan bir hey'et teşkil edilerek «terceme cemiyeti» namı verildi. Serayda bir daire tahsis olundu. Bu cemiyet, şark ahvaline ve Osmanlı devletine dair Avrupa matbuatında intişar eden mekaleleri tedkik edecek ve muhtelif lisanlarda eserler neşriyle o mekalelerdeki hataları düzeltecek idi.

Birinci ictimaın sonlarında — o vakt Mabeyn feriki olan — Said Paşa gelerek « zatı şahane, Süavi Efendiyi de cemiyetinize alma-

[1] «Mirati hakikat c. 3 s. 138»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nızı ve kendisiyle teşriki mesai etmenizi arzu buyuruyorlar» dedi. Hey'etce, onun kabul edilemiyeceği söylendi.

Kemal Bey «bu cahil âdemin aramızda hiç bir işi yokdur. Cemiyetimizde kimlerle teşriki mesai edeceğimiz, bizzat bizim tarafımızdan tayin olunur ve bu kararımızı zati şahane, yalnız tasdik eder. Yoksa ilk celseden cemiyetimizin ümuruna bu suretle müdâhale, muvafık olmasa gerek» dedi.

Said Paşa, İlk def'a sadır olan bir âdemin reddi münasib olmadığını söyledi ise de kabul edilmedi. Yarım saat sonra yine geldi. «Bu günkü ictimaınız bu kadar olacak. Âtide ictimalar içün haber verilecekdir» dedi. Cemiyet dağıldı, bir daha toplanmadı.

Süavi gibi müşevveşülahval bir şarlatanın cemiyete kabul edilmemesi musib ise de Kemalin, akranından birine cevab verircesine serbazane ve balâpervazane idarei kelâm etmesi, cemiyetin henüz açılırken kapanmasına sebeb oldu.

Esasen böyle bir cemiyetin serayda teşkili na beca idi. Cemiyetin bulunacağı yer, Hariciye nezaretinde matbuatı ecnebiye dairesiydi. Cemiyetin azayı benamı, evvelâ bu ciheti nazarı dikkate almalıydı ve tabiî olmıyan şeylerin devam edemiyeceğini takdlr etmeliydi.

Suavinin ilmen, lisanen, bilhassa ahlâkan ne seviyede bir şahs olduğunu Padişah, pek iyi bilirdi. Onu terceme cemiyetine sokmak istemesi, malûmatından istifade etmek içün değil, Ziya ve Kemal beyler gibi ürkdüğü ve emniyet edemediği âdemlerin hal ve kalini tecessüs etmek maksadından ileri geldiği gibi — kendilerince mücerreb olan — bu âdemi heyete kabul etmeyenler de onun malûmatından ziyade ahlâkından emin olmadıkları içün içlerine almakdan imtina etdikleri şübhesizdir.

Jön Türklerin mütehayyizanından olan Reji Komiseri Nuri Bey merhum söylerdi, Avrupada Âli Paşa ve hükümet aleyhine müzakerat ve neşriyatda bulundukları esnada —cemiyetin azasından olduğıçün— her dürlü sırlarına vakıf olan Süavinin hal ve tavrından Reşad Bey [paşa] şübhelenmiş ve müzakerelerini Süavinin İstanbula yazdığını, âdeta hafiyelik etdiğini müsbit bazı evrak ele geçirmiş olduğundan istiskal etmişler, aralarından çıkarmışlardı.

Kemal Bey, Abdülhak Hâmide yazdığı bir mektubda [1]

« . . . Süavi, dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi. § O kadar cahil, cehaletiyle beraber o kadar mağrur idi ki [2] türkce üç satır bir

[1] Mektubun Süaviye aid fıkrasının temamı 656 ıncı sahifededir.

[2] Bu tavsif üzerine «olmasa cahil, olurmu mağrur» denilebilirsede Süavinin Basiretci Ali efendinin tavsif etdigi vech ile «efadılı ulemayi islamiye ve ecillei ricali devleti aliy-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

şey yazsa masharai âlem olurdu. § Usuli meşveret aleyhine yazdığı bendler, Vakt gazetesinde kulaklarını sallayub duruyor. § O kabilden olanların kavlinden, fiilinden, vaz'ından, tavrından, zikrinden, fikrinden hiç bir vakt, hiç bir dürlu hayır mutasavver değildir.»

Dediği gibi Paris yaranına dair hecviyesinde de

«Süavi dedikleri o küçük adam
Parisde oturmuş yanında madam
Biz anı adam sandık o damı cüdam
Aman yalnız kaldı Mustafa Paşa»

diyor.

Süavinin, Midhat Paşa ve Meşrutiyet aleyhine idarei lisan etmesi iltifata mazhariyetini mucib olarak Midhat Paşanın Avrupaya teb'idini müteakıben — bir rütbeyi haiz olmddığı halde — defaten rütbei saniye sınıfı mütemayizi ile Galatasaray Mektebi Sultanisi müdirliğine tayin olundu. İşe başladığı günden itibaren mektebin nizam ve intizamını ve tedrisatını teşviş etdiği gibi — yukarıda söylendiği üzere — Avrupadan getirdiği bir güzel kadınla mektebde yatub kalkması da haklı dedi koduları davet etdi.

O sıralarda İstanbul mebusluğuna intihab olunduğuna dair «Basiret» gazetesiyle [1] bir teşekkürname neşr eyledi. [2]

Mekteb müdirliğinde ibkasile evlâdı vatanın — anın elinde bırakılması tecviz olunamadığından 1877 [zilhicce 1294] de azl edildi. Mekteb — idarei askeriye altına alınırcasına — müdirliğe ferik Ali Nizami Paşa getirildi ve mektebin zabtu rabtını temine ve idarenin ve tedrisatın intizamını iadeye memur oldu.

---

yeden» [*] degilse de Kemal merhumun dedigi gibi cahil de olmadığını ve elinden geldigi kadar ilme hidmet eyledigini söylemek de muktezayı insafdır. Babam Mehmed Emin Paşa merhum «Süavi, bir aralık Şehzade camiinde mütesavvıfane bir kasidei arabiye [**] okutdı. Dinledik, beyendik» derdi Onun kabahati, her şeyde «habbeyi kubbe, katrayı derya» göstermek illetine mübtelâ olmasıdır «şarlatan» ad olunması da bundan münbaisdir.

Subhi Paşanın terceme ve bir nüshasını ihda etdiği «...» in bazı bahislerine yazdığı haşiyeleri bir araya toplayub «Haşiyei Süavi deyu maruf olur mütaalasile âd takmaga hacet görmedim» dedigi 61 sahifelik risalenin, gendi yazısile olan müsveddesi kütüb hanemdedir.

[1] 15 zilkide 1294.

[2] Vaka'i müteakiben «Ceride'i havadise yazılan mekalede «...mersum, haris olarak hatta gendisini bir Osmanlı, mebus etmegi tahattur etmedigi halde beni mebus etdiler gibi bendler ile mektebi sultani çocuklarını hısım ve akribalarına gönderüb lehine vereka imzalatdı» denilmişdir.

[*] «İstanbulda yarım asırlık vekaiyi mühimme»

[**] Hanki kaside olduğunu tahattur edemedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Mesaili muazzamai siyasiyyede serayca reyine müracaat» edilen bir âdemin — her suretle muntazam ve mükemmel ve idaresi binisbe eshel olan — bir mektebi idare edememesine taaccüb etmemelidir. Asıl taacübe, daha doğrusu tayib ve tevbihe müstehak olan, onun gibi her kalıba girüb çıkdığı malûm olan bir şahsa yüzlerc vatan yarusunu teslim edenlerdir.

İşte «sefihi ruzgâr», «şarlatan», «mecnunı melâmet zede» namlariyle yad edilen ve hakkında «bu gün Libre penseur, [1] yarin mütedeyyin, şimdi edib, şimdi alim, şu dakikada siyasi, biraz sonra mütefennin geçinen ve kendi kadar garib ve acib bir ism [2] taşıyan ve her manasile serseri unvanına masadakı asdak bir ucubei hilkat» [3] denilen bu âdem, yükselmeğe başladığı mertebeden — mahza kendi mesavii ahvalile — sukut etmesinden mütehassıl kin ve garaz ve hissi intikam saikasile ve bilhassa pek yüksek mekamlara irtika etmek hırs ve emeli ile hakanı mahlut tekrar iclâs etmek ve — Mahmud Celâlüddin Paşanın ifadesine göre — «iclâse muktedir olamazsa onu İngiliz gemilerine iltica etdirüb Londuraya götürmek ve bir oyuncak hükmünde kullanub o yolda müstefid olmak» fikri mecunanesile Rumeli mühacırlerinden bir takım bülehayı guya Kırca Ali erbabı kıyamına yardım edilecegini anlatub ve silah dağıtub ve padişahın para verecegini söyleyerek iğfal ve Sultan Murad taraf darlarından bazılarile de ittifak ederek bir cemiyyeti fesadiye teşkil eyledi.

§

«Son asır Türk şairleri» nde İzzet Paşa [4] zade Şüleyman Âsaf Beyin tercemei halinde [5] — oğlu miri liva Ali Rıza Paşadan naklen — yazdığım satırlar, şayanı dikkat ve sadade muvafık olduğundan buraya derc etdim:

«Ruş ordularının Ayastefanos civarında bulunduğu sırada Rumelinde istiladan masun kalan mahller ehalii islamiyesini o cihetlerde bulunan askeriyenin müşareketile rusların hattı ricati üzerindeki Rodop balkanında masellah millî bir kıyam şeklinde tertib ile Rus ordusunu daha müşkil bir vaziyete koyarak ve o sırada düveli muazzamasın-

[1] Bir din ile mukayyed olmıyan.

[2] «Süavi» uykusuzluğa ve yolculuğa sabr ve tahammül eden âdeme denir.

[3] «Sahaifi hatırat — Kemal zade Ali Ekrem».

[4] Bir mekâlede bu zatın, vak'a hengamında ser asker bulunan İzzet Paşa olduğu yazılmışsa da doğru degildir. Süleyman Beyin bebası, meşhur Koca Hakkı Paşa zade esbak Hudavendikâr valisi Ahmed İzzet Paşadır.

[5] C. 1. S. 52.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dan bazılarından iztizhar ederek Rusların metalibini tadil etdirebilmek içün — öteden beri tereddüdi bulunduğu ve pek ziyade meftuni fezaili olduğu — Sultan Murad hakkındaki teveccüh ve itimadı umumiden istifade maksadile onu, mahalli mezkure kacırmak ve kıyamın başına geçirmek üzere Ali Süavi ile o havali erbabı nüfuzundan mürekkeb üsküdarda bir cemiyeti hafiyye tesis kılınmış ve icab eden maheller ile bilmühabere (!) işin filiyyatına da teşebbus edilmiş ise de vak'ada Sultan Muradın biraz teddüd ile vakt geçirmesi sebebile teşebbüsi vaki akim kalmışdır.»

§

Süavi' fesad heyetini tertib etdikden sonra 1295 senesi cümadelulasının 16 tıncı günü «Basiret» gazetesile şu verekayı neşr etdi:

«Her kes ve hep evrakı havadis, hali hazırın tehlükesinden bahs etmekdedirler. Hakkı acizanemde mevcud olan emniyeti ammeye mebni söyleyeceğim şeyi her kesin dinleyeceğinde şübhem yokdur. Müşkilâtı hazıra pek büyükdür. Lâkin çaresi pek kolaydır. Yarinki nüshanızda cümlenin müsaadesiyle bu çareyi kısacık şerh ve beyan edeceğim. Şu mektubum, yarinki neşre enzarı umumiyeyi celb içündür.» [1]

Bir fitne ihdası mukarrer olduğunu ilân eden ve bu ane kadar gazetelerde misli görülmeyen bu verekai acibeye hükûmetce dikkat ve her ihtimale karşı tedabiri tahaffuziye ittihazına müsareat edilmemesi şayanı hayretdir.

Matbuatın tazyikını, hafiyeliğin kemali ehemmiyetle tesisini ve umumun zan ve şübhe altında bulundırılmasını mucib olan hallerin en mühimlerinden biri, bu fitne enğiz verekadır ki sahibi her dürlü düşname müstehakdır.

Üsküdarda Ayazmada direkli yalıda oturan Süavi — ilân etdiği vech ile — ertesi gün sabahleyin alaturka saat dört buçuk raddelerinde Kuzguncuk sahilinden büyük bir mavanaya doldurduğu eşhası, Çırağan sarayına çıkardı ve aldatdığı diğer eşhası da Beşiktaş ile Orta köy arasında ki caddede ictima etdirdi.

Galiba o zeman payitahda kuvvei zabıta yokmuş! Yahud her kes istediği her şeyi yapabilmek imtiyazını haiz imiş ki bir zabtiye neferi, bir mahalle bekçisi, bir kayıkcı, ehaliden bir ferd merak edüb de bunca şahsın — harb gemisile muharebeye gidiyormuş gibi — hiç bir ihtiyat ve ihtiraze lüzum görmeksizin kemali serbesti ile karşı yakaya geçmesinin sebebini anlamağa davranmıyor ve Sultan Muradın her dürlü ihtilâtdan men'i, padişahın aksayı muradı iken muhafazaya memur olan

[1] Gazetenin sahibi Ali Efendinin melanetde iştiraki tebeyyün etmemişsede gazetesine böyle bir vereka dere eylemesinden dolayı yirmi beş aded osmanlı altını cezayi nakdi tediyesine ve gazetesinin ilgasına karar verildigini müteakiben Kudüse nefy edilmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kuvvei askeriye, pek zayıf imişki seraya hücum eden başı, — daha doğrusu — aklı bozukları bir lahzada tepelemeyüb de adeta mücadeleye girişiyorlar.

Diğer taraftan Sultan Abdülhamidin en korkduğu şey, kardeşinin vücudu iken nasıl oluyor da muhafızlar ve müterassıdların adedi kâfi mikdarda olub olmadığını ve mütayekkızane hareket edüb etmediklerini araşdırmıyor. Bu noktalar, her suretle istigrabe lâyıkdır.

Süavinin kumandasındaki eşhas — mümaneat etmek isteyen — askere silâh ile mukabele edüb serayın harem dairesine daldılar. Sultan Murad, hücum edenlerin gürültüsünden ve silâh seslerinden dehşet içinde kalub bakıyyei şuuruna da veda edecek hale geldi. Ne yapacağının şaşırub kâh müterediddane yürüdü, kâh haifane durdu. Bu sırada Süavi, avenesiyle beraber «Padişahım çok yaşa» diye bağırarak eline bir tüfenk verdi ve dışarı çıkarmağa oğraşdı.

Beşiktaş muhafızı miri liva Hasan Paşa, vak'adan haberdar olunca zabtiye neferleriyle koşub seraya geldi. Kapuculardan birinin elindeki büyük bir sopayı alub serayın ikinci katına çıkdı ve harem kapusından içeri girdi. Süavinin eli Muradın umuzunda olduğu ve diger bir şahs da Muradın sol koluna girdigi halde elinde silah bulunan — Muradı götürmekde olduklarını gördi. Sopayı[1] — fesadın reisi olduğunu his etdigi — Süaviuin başına şiddetle urub yere serdi [2]. Süavinin öldürülmesi üzerine dehşet içinde talan Sultan Murad, cariyelerin gayretile hazine odasına saklandı. Zorla çıkarılarak bir odada tevfif edildi, sonra yıldıza götürüldü.

Çıraganın karşısında duran Mesudiye fırkateynınde bulunan Hasan Paşa [3] işidilen gürültüler üzerine filikesine binüb ve gemideki

[1] Bu sopayı, merhum Hasan paşa, karakoldaki odasında divare asarak vefatına kadar orada durduğu rivayet edildiğinden keyfiyyeti, büyük oğlu Emin Paşadan bilvasıta sordum. şu cevabı aldım:

«Sopa, muntazam bir baston olmayub fasulye sırığına benzer bir kızılcık sopasıdır. Paşa, bunu — içinde ne gibi hadiseler cereyan ettiğini bilmediği — seray kapusundan girerken kapudaki növbetcinin elinde görüb ihtiyaten almışdır, karakolda oturduğu değil, yatdığı odada bulundurudu.»

[2] Avni Paşayı da, Sultan Abdülhamidi hal'â teşebbüs eden Ali Süaviyi de öldürenlerin «Hasan» olması garib tesadüflerdendir. Öldürüldükden sonra kolalı gömleğinin önündeki etiketde görülen «A. S.» harflerinden Süavinin tanındığını o zamanın ricalinden işitmişdim. Cesede aid bir kilü kal de mesmu ise de zikrini muvafıkı maslahat görmedim.

«Vakt» gazetesinde südvinin, rum eli mühacirlerine mahsus olan kıyafete girdigi cihetle tanınmıyacak bir halde bulunduğu ve tepelendikden sonra arkasındaki firenk gömleginin bir tarafında gendi namına delalet eden markası görülerek ve sonra cebhesine dikkat edilerek tanınmış olduğu beyan olunmuşdur.

[3] Bilahare — uzun müddet — bahriye nazırı olan Hasan Paşadır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

askerleri de filikelere bindirtüb seraye gitdi. Muhafaza içün icab eden tedbirleri ittihaz etdi.

İki tarafdan atılan kurşunlar yıldız serayi tepelerine kadar gitdi. Padişah, bittabi pek ziyade telaş etdi. Asker gönderüb fitmenin izalesini ve Sultan Muradın kemali itina ile muhafazasını emr etdi.

Mücadele esnasında Süavinin avenesinden bir kısmı bir maktul, bir kısmı da mecruh oldu. Sağ kalanlar yakalanub Divanı harbce cezaları verildi.

Ayıntab eşrafından Hasırcı zade Hafız Mehmed ağa, şu tarihi söylemişdir:

«Bir vak'ai uzma idi devletce bu vak'a
Bir kimse bile eylemedi bahsini havi
Yazılmalı tarihde elbette vukuat
Her ne ki olursa ya mehasin, ya mesavi
Hafız der idim ben de bu efkâr ile her dem
Bir başluca tarih ile olsam bunu ravi
Geldi iki mısra iki tarih bu kazaya
Hasbelkader oldu biri birine müsavi
Vah vah o da Nuh oğlu gibi dedi « غوى »
Tufanı belâye düşerek batdı Süavi»

§

«Ali Süavi»

Kâğıd möhrecilerinden Hüseyin namında bir fakirin oğludur. 12 rebiulevvel 1387 tarihli «kamusülulumu velmuarif» cüzüne merbut «ulum» gazetesinde henüz 32, 33 yaşında olub bu güne dek ağrı sızı görmeyen ve kalemiyle bunca âdayi din ve adalet muzmahil olacağı maznun bulunan bir Süavi . . .» demesine bakılırsa 1255, 1256 tarihlerinde [*] dünyaye geldi ve 39, 40 yaşında dünyadan gitdi.

Medresede okudu. Sofya, Simav, Filibe ve Bursa rüşdi mekteblerinde muallimlik ve tahrirat kâtibligi etdi. İstanbul gazetelerine mekaleler yazdı.

Süaviyi taan ve teşni'de ileri gidenlerden biri, Mahmud Celâlüddin Paşadır, «Ali Süavi denilen sefihi ruzgârın» mektebi sultani müdirliğine tâyin edildiğinden bahs etdikden sonra diyor ki:

«Lâkin herifin dımağı daima fesadda ve beynennas taayyün muradında olmağla meselâ remazanı şerifde Ayasofya ve Bayezid camilerinde kürsiye çıkub sureti hakdan niçe mukaddimatı eblehferibane serdile efkârı avamı uyandıracak sözler irad eder ve evrakı havadise «elmaruz» diyerek maksadına muvafık mekaleler derc eyler idi. Çünki bu âdem, vaktiyle her renge boyanmış, yani kâh medresede talebe silkine, kâh mekteb muallimliğine dahil olub bir zeman ümuri mülkiye hidematı tahririyesine dahi sokulmuş iken her birinde müstahakkı ceza bir fiil ve amele ictira etmekle medhul ve matrut olmuş ve «yeni osmanlılar» cemiyeti süfehasına girüb bir aralık anların eşiddası avrupaya firar etdiklerinde arkalarına düşmekle [**] Paris ve Londurada devlet aleyhine gazeteler çikarmak

[*] Mektabi sultani müdiri iken Fransızca yazılan tercemei halinde kânuni evvel 1838 de İstanbulda doğduğu, aslen çerkeş dahilinde bir göyden oldu beyan olmuşdur.

[**] O vakt şair Ayaşlı Hayri Efendi, şu tarihi söylemişdir:

«Küskünüz biz vükelâye diyerek bazı sefih Savuşub Parise birbirine oldu dünbal
Yapdı tarih bir eksikliği, firariler için Be meded kaçdı Süavi vü Ziya Beyle Kemal»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sultan Murad, Malta köşküne nakl ve Padişah tarafından bizzat temin olundu. Bir kaç gün sonra Çırağan serayına iade edildi.

Vak'a, memleketde fevkalâde halecan ve heyecanı mucib oldu. Rusların hücum etdiğine ve muharebenin yeniden başladığına zehabla halk, galeyan etdi. Büyük ticatet haneler ve dükkânlar kapadıldı.

Resmen neşr olunan gazete ilâvelerinin Çırağan serayına ne maksadla girildiğinden bahs edilmeyerek üstü kapalı geçildi. [1]

O hengâmda mabeyn müşirliğinde bulunan Said Paşanın, — ailesi nezdinde mahfuz olan — hatıratında vak'aya dair verdiği malûmata göre:

gibi mefaside müdavemet ve nihayet İstanbula avdet edüb meramı aslisi def'aten evci âlâyi meratibe irtika ile zimamı hallü akdi devleti derdest etmek olduğundan İstanbulun karışıklığından istifade ile bir arbede çıkarmak içün yol aramağa başlamış idi . . .»

Katlinden sonra «Ceridei havadis»e yazılan mekalede deniliyor ki:

«Filibe ve Bursadan fiten âmiz harekâtı hasebiyle mahkuren dersaadete def olmuşken burada «kitabsız hoca» [*] şühretini alarak bir takım gencleri iknaa çalışub 1283 de Belgırad kalaleri tahliyesi meselesinde bir gazeteye müevvel bir takım şeyler yazmakla Âli Paşa bunu Kastamoniye nefy etmiş ve oradan sarığı tebdil edüb Artin namına bir pasaport ile Avrupaya savuşmuş idi. Genc osmanlular ile hükûmeti osmaniye aleyhine neşriyatı fesadiye eyler iken anlarla da uyuşamayub refikleri bunun aleyhine mekaleler yazarak bu allame geçinen adamın cehlini dermiyan eylerler idi. Cülusı müteakib mazharı afv olarak dersaadete gelmiş, serayi hümayunda kitabcı başılık [**] ve sonra sultani müdirligi ile kayrılmış idi. Müdirlikde sui tedbiri ve irtikâbı cihetile azl olundu.»

[1] Gazete ilâveleriyle neşr olunan resmî ilânın sureti

«Öteden beru şer ve mefsedetle me'lûf ve niçe habaset ve devlet ve millete ihaneti halkca dahi meşhud ve maruf olan Ali Süavi nam şahs minelkadim caygiri zamiri habaset semiri olan mefsedeti file getürmek niyyeti sehifesiyle mahi halin on sekizinci pazar ertesi günü sabahleyin saat dört raddelerinde nikü bedi temyize muktedir olmayan bir takım sebük mağzani hakikati maddeden kat'a haber dar etmeyerek Çırağan serayı pişgâhına toplayub bir mikdarı, dahili serayı hümayuna fürce yabı duhul olmuş ve maazallahü tealâ bir fesad koparmak teşebbüsünde bulunmuş ise de lehülhamdü velminne serian ittihaz olunan tedabir semeresiyle cemiyetleri derhal tarümar edilmiş ve müellifi fesad olan merkum Süavinin esnayi arbede de telef olarak levsi vücudı sahifei hesitden mündefi ve zail olmuş ve ön ayak olan erbabı fesad, bir şirzimei kalile olub bunlardan lâzım gelenler elde bulunmasiyle ve işbu cemiyeti fesadiyyenin diğer şuabat ve teferruatı olmamasiyle sayei emniyet vayei hazreti padişahide halkca muhılli emenü âsayiş bir hal bulunmamışdır. Ve merkumundan derdest edilenlerin derhal istintak ve muhakemelerinin icrasiyle haklarında şer'an ve kanunen terettüb edecek mücazatın icrası emrü fermanı adalet beyanı cenabı hılâfet penahi muktezayi âlisinden olarak icabının icrasına müsareat olunmuşdur.»

[*] Harbiye mektebinin eski muallimlerinden Safvet Paşa, yanında kitab bulundurmayub ezber ders takrir etdiğiçün «kitabsız Safvet Paşa» derlermiş. Süavi de o yoldaki «kitabsız» lardanmıydı, yoksa kütübi mukaddeseden hiç birini tanımayan ve «protestanmı âceb mezhebi bilmem yarın ki ne kurâne inandı ve nede incile» beytine ma sadak olan «kitabsız»lardanmı idiki bu namla yad olunmuşdu?

[**] Bu memuriyetine dair başka yerde bir kayd görmediğim gibi kimseden de işitmedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Gendi, Rusya baş tercemanı ile birlikde huzurda bulunurken dışarı çağrılub Çiragandan silâh sesleri gelmekde olduğu haber verildi. İkinci Mabeynci Osman Bey ve hazinedar Hafız Behram Ağa koşarak Muradı iclas edeceklerini arz etmeleriyle padişah, hareme gitdi. Cüm'alık üniformasını giymiş ve silahlanmış olarak çıkdı. Hayvanlar da hazırlandığından — silahlanan bendekân ile — Murada karşı gitmek niyetinde idi. Said Paşa, seraya gelen askerin iki bölügüne talimat verüb Çiragana gönderdi. Denizde kara kol gezmek üzere bahriye dairesine yaver izam etdi. Yıldız bağçesinde de askerî tedbirler aldıkdan sonra bağçenin kapusuna gitdi. Orada bulunan padişah «yanımdan ayrılma tertibatını buradan yab» dedi.

Öte tarafda Süavi, Sultan Muradın kolundan tutub «aman efendim, gel bizi Moskofdan halâs et» diyerek dışarıya çıkarmaya çalışır iken Hasan Paşa yetişüb onu ve diğer fesedeyi tepeledi. Murad, Malta köşküne götürüldü. Padişah «büyük evhama tabi» olarak kendilerini, aleyhinde zan etdi. Verilen teminate katiyyen inanmadı.

Vak'adan altı gün sonra seraye celb etdigi vükela, Murad ile validesi hakkında müzakerede bulundu ve bir mazbata tanzim etdi.

Said Paşanın bahs etdiği mazbatanın — imzalı ve tarihsiz [1] müsveddesini, yıldız evrakı arasında görüb istinsah etmişdim.

Müsveddenin sureti

«Bazı sebük mağzanın eseri şerü mefsedeti olmak üzere geçende zuhur edüb bilcümle tebeai şahane ve betahsis bendegânı sadakat nişanı mülûkânelerine fevkalhad baisi elem ve endişe olan hâdisei fecia biinayetillâhi taalâ emnü âsayişe zerre kadar halel gelmeksizin bertaraf edilmiş ve müellifi fesad olanlardan elde bulunanların kanunen terettüb edecek cezayı sezalarını görecekleri derkâr bulunmuş isede sunufi tebeai şahaneleri temini hukuk ve saadetleri maksadı âlisiyle ihsan buyrulan kanunı esasiden dolayı fevkalgaye müteşekkir ve memnun olarak bunun nev benev izharı âsarı filiyesi emrinde masruf olan ikdamatı âliye ve mesaii mütevaliyei cenabı mülkdarilerini nazarı şükran ile görmekde oldukları halde her dürlü terakkıyata baisi tehir ve tavik olan hadisatın devamı âsarı her kesi bir hali yeis iştimale düşürüb dahilen manii terakkı olan ahvale nihayet verilmesinde âmmei nas, müttehidül efkâr olduğundan nairei fesadın maazallahü taalâ bir daha şerare paşı iştial olamayacak suretde itfası esbab ve tedabiri miyanei âcizanemizde teemmül olunmakda bulunduğu sırada mevhibet efzayi sünuh olan iradei seniyyei hazreti şehriyarileri dahi şu tasavvuru teyid buyurmasiyle icabı maslahat tezekkür olundukda malûmı âli buyrulduğu üzere bir kaç gündenberu icra edilen tahkikatdan hasıl olan neticeye göre asıl baisi fitne bir şahsı leim olub buna tebeiyyet edenler, fâriki nikü bed olmayan bir takım sade dilan olmasiyle bun-

[1] Mazbatanın 23 Cümadelulada yazıldığı, Said Paşanın — yukarıya derc edilen ifadesinden anlaşılıyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

lar hakkında bilmuhakeme tebeyyün edecek mücazatı kanuniyenin icra olunacağı derkâr olub şu kadar ki Sultan Murad dairesi halkından ikazı fitneye en ziyade haris ve münhemik olan müşarün ileyhin validesi olmasiyle bunun burada kalması mahzur ve mazarratdan salim olamayacağından ve kendusının buradan bir tarafa gönderilmesi lâzım gelür isede hanedanı celilülunvanı cenabı veliyünnimete mensubiyeti cihetiyle hakkında sairleri gibi muamele olunması lâyık ve münasib olmayacağından ifayi ferizai hacci şerif etmek vesilesiyle gendusının tarafı eşrefi hazreti hilafet penahilerinden canibi hicaze izam buyrulması ve Sultan Murad hali sahvde [?] bulunmadığı cihetle eğerçi bunun zatından bir gune ihtiraze mahal yoksada vücud ve namının vakten minelevkat yeniden bir fitne zuhuruna badi olabilmesi ihtimaline dahi mahal bırakılmaması vacibatdan olduğundan ve Topkapu serayı âlisinde bazı mahfuz ve mazbut mahaller bulunduğu haber verildiğinden müşarün ileyhin dahi ya serayı mezkûrde, yahud Kütahya ve İsparta ve Sivas şehirlerinden birine izamiyle orada mahfuzan ikamesi halinde maazallahü taalâ bade ezin muhilli emniyet bir hadise zuhuruna istidad ve mahal kalmamış olacağı varidi hatır olmuş ve şu iki suretin kangısı ihtiyar ve irade buyrulursa kullarınca husuli emniyete kâfi görünmüş olduğundan müşarün ileyhanın hicaza izamı ve Sultan Muradın tâyini ikametgâhı içün dahi şıkkeynden birinin tercihi emrinde iradei isabet adei cenabı hilafet penahileri ne vech ile mevhibet efzayi sudur olur ise hükmi münifinin infazına müsaraat olunacağı muhatı ilmi. . . .

Sadık Mehmed Rüşdî[1] Mehmed Namık Ahmed Muhtar
Rauf Mahmud[2] Vesim[3] Said[4] Osman[5]

«On üçüncü asrı hicride osmanlı ricali» başlıklı mekalelerden birinde, Ali Süavi vakasını müteakiben Sadık, mütercim Rüşdi, Ahmed Vefik, Namık ve Safvet paşalardan mürekkeben teşekkül eden komisyona Damad Mahmud Paşa gelüb «Efendimiz, buyuruyorlar ki bu Süavi hadisesi selameti memleket içün endişeyi mucib bir şeydir ve bunun tekerrüri muhtemildir. O cihetle . . . . [6] bir çaresine bakılırsa mülkü millete hidmet edilmiş olur» dediği beyan olunuyor.

Yukarıdaki mazbatada «mevhibet efzayi sünuh olan. . .» denilen iradei seniyye, Mahmud Paşanın tebliğ etdiği irade olduğunda şübhe yokdur.

[1] Mütercim [2] Damad [3] Kapudanı derya [4] Âyan reisi [5] Gazi
[6] Sıfırla geçilenin «Sultan Murad» olduğu şübhesizdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişahın, «bir çaresine bakılırsa» demesi, Sultan Muradın izalei vücudı demek değildir. Maksadı, izale olsa, vak'a esnasında muhafazasını emr etmezdi, o vakt «çaresine bakdırır» idi.

«Nairei fesadın bir daha şerare paşı iştial olamıyacak suretde itfası» içün mazbatada gösterilen çareler de, padişahın eseri ilkaatı olmayub mazbatada imzası olan zevat tarafından düşünülmüş olsa gerekdir.

Çünki Sultan Abdülhamid gibi tab'an mütevehhim ve müvesvis olan bir zat, vak'anın tesiriyle büsbütün vehmi mücessem kesilmiş iken Sultan Muradı gözünün önünden ayırub Top kapu serayının izbe köşelerinde bulundurmağı, yahud taşraya göndermeği nasıl tecviz edebilir? Ve «ikazı fitneye en ziyade haris ve münhemik» denilen validesinin hicazda — her ne şekilde olursa olsun — «ikazı fitne» etmiyeceğinden, yahud — elde bulunmasından siyaseten istifade edilebilecek — bir mahalle kaçırılmayacağından nasıl emin olabilir?

İşte bu sebeblerle, yahud bizim muttali [علم] olamadığımız sair esbab ile mazbatanın hükmi icra edilmedi, müsvedde halinde kaldı.

§

Süavi vak'asını — Sultan Muradın vücudunu ortadan kaldırmak maksadiyle — Sultan Abdülhamidin bizzat tertib etmiş olduğunu bazı erbabı ğaraz, iddia etmiş isede bunun aslu esası olmadığına — yukarıda söylendiği üzere — Muradın hayatını muhafaza içün vak'a esnasında kat'i emrler vermesinden ve Muradın vak'adan sonra yirmi yedi sene yaşamasından[1] daha büyük delil olamaz.

Abdülhamid merhum gibi fatin, dur endiş ve son derece vehham bir âdemin — sonu nereye varacağını kesdiremediği — tehlükeli bir işe girişemeyeceği ve — ahlakı gibi muvazenesi de bozuk olan — bahusus memuriyetinden çıkarıldığıçün gendine darğın ve ahzi sare müheyya bulunan bir şahsı, bu korkunc maslahata memur etmiyeceği onun her dürlü ahvaline vakıf olanlarca muhakkakdır.

Süavi, her kesin üstünde tasavvur etdiği nefsi içün tehayyül etdiği en büyük mekamlara değil, en küçük hidmetlere bile, Sultan Abdülhamidin zemanı saltanatında nail olamayacağını takdir ederek onu devirmek ve yerine — şuuruna hâkim olmayan — hakanı mahluu getirüb devlet mekamlarının en büyügüni yakalamak ve iclas etdiği na muradı istediği gibi kullanmak hulyasile ve sırf gendi menfaati içün bu vak'ayı ihdas etdiği şübhesizdir.

[1] Sultan Murad 1905 [17 Cümadelahire 1322] de vefat etdi. Gazetelerle neşr edilen ilanı resmide «... vefatı, nezdi âlide teessüfi azimi mucib olmuşdur» denmişdir.

«الله يعلم عندنا»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Her dürlü menafii şahsiyeden tecerrüdle yalınız devlet ve milletin seadet ve selameti içün sarfı yârâ ve diğer tâbirle nef'i [...] âm içün nef'i nefsi fida edenleri tarih, her devrde pek nadir olarak kayd etmişdir.

Bu âdem — hırs ve garaz saikasiyle — aklına veda etmemiş olsaydı, gendini ve bir mavna dolusu cahil ve ahmak avenesini, Abdülazizi hali' edenlerle bir sevyiyede görüb ve padişahı lahıkı ve elindeki kudret ve kuvveti hiçe sayub — tamüşşuur olmayan bir mahluu iclas etmek gibi bir emri hatire kalkışmazdı.

Bahusus düşmen ordularının paytaht kapusunda durduğu öyle dehşetli bir zemanda büyük bir ihtilâl çıkarub memleketi, ehaliyi ve devleti envai belâye oğratacak hareketlerde bulunmak ya cinnet, yahud ihanet eseridir.

Milletin yıllarca âlamı istibdad içinde kalmasına, hafiyelik belâsının feci' suretde vatanın her köşesine yayılmasına, matbuatın dilsiz haline gelmesine, maarif ve sanayiin tedennisine, cehlü zulmün terakkisine, ahlakı umumiyenin bozulmasına. bir ferdin bir ferde emniyeti kalmamasına, ümurı devletin teşevvüşüne ve Sultan Abdülhamidin — mader zad olan — vehm ve vesvesesinin ve herkes hakkındaki sui zannının artmasına sebeb olanların en ileri gelenlerinin birincisi, Sultan Abdülazizi hali' ve ifna edenler ve bilhassa Avni Paşa, ikincisi de Ali Süavi Efendi Hazretleridir!

*
* *

765 inci sahifedeki «4» numerolu notda «çıragan vak'asını belleten bir mekalede» kelimelerin ve 768 inci sahifedeki [*] işaretli notda göyün ismi yazılmadığı ve «Bay İsmail Hami Danişmendin «Ali Süavinin türkçülüğü» adlı eserinde «Çerkeş kazasına bağlı Mecidiye — Viran şehir nahiyesinin şimdi Çaylı denilen Çay köyündedir» ibaresinin de hini tertibde unudulduğu müahkaren görülmüşdür.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Süavi vak'ası üzerine Sultan Muradın nezdinde para, mücevher ve silah bırakılub bırakılmaması hakkında Sultan Abdulhamidin vükelâye irad etdiği süallere cevaben tanzim ve takdim olunan mazbata, şayanı ehemmiyet olduğundan dercini muvafık gördüm.

Fekat mazbata üzerine ne yapıldığına dair yıldız evrakında bir kayd bulamadığımdan o yolda malûmat vermeğe muktedir olamadım.

Süaller

«1 — Merhum sultan Abdulâzizin hal'inde müşarün ileyhin bilcümle nakdi ile mücevheratının en zikıymet olanları Sulan Murad ve validesi yedinde kalmış olduğundan bu akçelerin validesi vasıtasiyle fesad komitelerine verilerek memleketin âsayişini ihlâl etmeğe âlet olduğu ve hattâ bu geçenki vukuatı müellimeye dahi başlıca bir sebeb olacağı derkâr olmakla bundan böyle dabi fesada âlet olabilecek nakdin alel husus gendusile validesine cülusumda Rüşdî Paşa sedareti zemanında müstevfa maaşlar tahsis olundukdan sonra müşarün ileyhin yedinde kalması caiz midir, değil midir?

2 — Müşarün ileyh Sultan Muradın yedinde esliha olmağla bunlar onun yedinde kalsun mı, yokşa kalmasun mı?

3 — Sultan Murad ve mahdumunun asakiri şahane aleyhine silah istimal etdikleri haber verilmiş olmakla ve müşarün ileyhin sabıkai hali dahi cümlenin malûmı bulunmakla bunun içün şer'an ne terettüb eder?

Bu üç es'ileye bilcümle hey'eti vükelâdan cevabı kat'i verilmesi matlubı şahanedir.»

Mazbatanın sureti

«Cenabı nesak sazı ahvali kâinat, Padişahı adalet simat efendimiz hazretlerini bilmecdi velikbal seriri saltanatlarında daim eylesün. Bilcümle bendegânı sıdk nişanı şahaneleri içün rehberi şehrahı adlü istikamet olan kâffei iradatı seniyeleri kavanini âdilei mevzua ahkâmının bilâ istisna cümle hakkında icrasiyle ümuru devlet ve nizamı ahvali mülk ve milletin ikmali islâh ve tensiki esasi felâh iltibasına mübteni olub işte bu cümlei celileden olmak ve culusı meyamin me'nusı hazreti padişahiden beru hakanı sabık hakkında sevabık ve emsali gayri meşhud bir derecede bi diriğ buyrulmuş olan müsaadat ve lütfiyata had ve payan olmadığı halde âsayiş ve emniyeti dahiliyeyi muhil ve şirazei nizamı devleti münhal edecek suretde âlemin gözü önünde cereyan eden teşebbüsat ve tasaddiyatın ilca etdiği mecburiyeti kat'iye muktezasından bulunmak üzere dün gece tarafı eşrefi cenabı mülukânelerinden hey'eti acizanemize irad buyrulan es'ilei selâse ki Cennet mekân Abdulâziz han hazretlerinin nukud ve mücevheratının kısmı

TARIHVEMEDENIYET.ORG

küllisi Sultan Murad ve mutaallikatı yedlerinde bulunub bunları ika'i fitne ve fesad yolunda sarf ve istihlâk eylemekde bulunduklarından zikr olunan nukud ve mücevheratın ellerinde bırakılması caiz olub olmıyacağı ve yine müşarün ileyh nezdinde bulunan bir takım eslihanın ellerinden alınması lâzım gelüb gelmiyeceği ve bir de gerek müşarün ileyhin, gerek mahdumunun esnayı vak'ada askere karşı imâli silâh eyledikleri ve müşarün ileyhin savabıkı ahvali malûm olduğundan şu fiilü haraketden dolayı haklarında şer'an ve kanunen ne muamele terettüb edeceği maddeleridir. İşbu üç süali âli leylei mezburede mabeyni hümayunı mülukânelerinde akdine müsadei seniyei hilâfet penahileri şayan buyrulan meclisde vahiden bade[1] vahidü mevzuı bahs idildikde vak'a Sultan Murad ile mensubatının ellerinde böyle nukud ve mücevherat bulunması, âmali gayri meşrualarının icrasını teshil edeceği derkâr olub vak'ayı mündefia dahi bunu müeyyid ve müsbit olduğuna ve kendusına ve hanedanına müstevfa maaşlar tahsis buyrulduğu cihetle sayei hazreti Padişahide cümlesinin esbabı maişet ve rahatları mükemmel olduğu gibi müşarün ileyhin ahvali malumesine nazaran nukud ve mücevheratı mevcudeyi na meşru ef'al ve ahvalin ikaına âlet etmeleri melhuz bulunduğuna binaen zikr olunan nukud ve mücevheratın ve o tarafca vakten minelevkat silâha müteallik hiç bir şeye lüzum ve ihtiyac olmadığından yanlarında ne kadar esliha varsa cümlesinin âsayiş ve emniyeti ammeyi muhafazaten bittemam alınması ve fıkrai ahireye gelince müşarün ileyh ile mütaallikatının işbu fitne ve fesadın ikaz ve ikaında medhal ve müşareketlerinin sübutu halinde haklarında icrası lâzım gelen muamelei kanuniyenin mahkeme marifetiyle tâyin edilmesi kaidei madilete ve icab maslahata muvafık olacağı tezekkür olunmuş isede iradei mülhemiyet ifadei hazreti zillullahleri ne merkezde şeref müteallık buyrulur ise isabet anda olacağı muhatı ilmi âlî buyruldukda ol babda ve her halde emrü ferman hazreti veliyyülemrü vel ihsanındır. 21 cümadelulâ 1295 11 mayıs 1294

Mehmed Sadık [1] Ahmed Muhtar [2] Mehmed Rüşdî [3] Esseyid Mehmed İzzet[4] Mehmed Rauf[5] Safvet[6] Mahmud Celâlüddin[7] Ali [8] Mahmud Celâlüddin [9] Ahmed Vesim [10] Esseyd Gazi Ahmed Muhtar [11] Mehmed Kâni [12] Said [13] Esseyid Mehmed Said[14] Esseyid Mustafa[15] Mehmed Tahir Münif[16] Abdulhalim»

[1] Baş veki [2] Şeyhul islâm [3] Sadrı esbak mütercim [4] Ser asker [5] Sabık ser asker [6] Hariciye nazırı [7] Damad Fethi Paşa zade damad [8] Şurayı Devlet reisi [9] Damad Halil Paşa zade damad Adliye nazırı [10] Kapudanı derya [11] Tophane müşiri [12] Maliye nazırı [13] Âyan reisi [14] Amedci [15] Vergi emini [16] Maarif nazırı [17] Evkaf nazırı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişahın süallerinde ve vükelânın mazbatasında nazarı dikkate alınacak noktalar var.

Sultan Murad, validesi ve efradı ailesi, Çırağan serayında mahbus ve haricle ihtilatdan memnu iken — Sultan Abdulâzizden kalan — paralar, nasıl oluyorda «valide vasıtasiyle fesad komitelerine verilerek memleketin âsayişini ihlâl etmeğe âlet» oluyor ve valide, nerede vasıta bulub da fesad komitelerine para verebiliyor? bu işe çıragandaki hademeyi mi, yahud muhafızları mı tevsit ediyor?

Sultan Murad hal' ve habs olunduğu esnada nasıl oluyorda «yedinde» nukud, mücevherat ve bilhassa esliha bırakılıyor? Hakanı mahlu — iddia olunduğu vech ile — cinnet halinde bulunurken nasıl oluyorda oğlu ile beraber «asakiri şahane aleyhine silâh isti'mal» edebiliyor?

Mahluun «sabıkai'i hali dahi cümlenin malumu bulunmakla» demekden maksad nedir? veli ahd iken amcesini hal' etdirmek içün her vasıtaya müracaat etmesimi, ser hoşluğumu, müsrifliğimi, sefahatimi, cülusunu müteakıben şuuruna halel gelmesimi, yahud bizim bilmediğimiz diger hallerimi, tasrih ve tevzih edilmek lâzım gelirdi.

Mazbatada «müşarün ileyh ve mütaallikatının işbu (!) fitne ve fesadın ikazında medhal ve müşareketlerinin sübutı halinde muamelei kanuniyenin mahkeme marifetiyle tâyini...» denilmesine ve «işbu»ye nazaran Süavi vak'asında medhal ve müşareketleri olduğu ima edilir gibi bir lisan kullanılıyor.

Yukarıda söylendiği gibi ailesiyle beraber mahbus olan hakanı mahlu ve mütaallikatı, Süaviyi, yahud avenesini nerede bulsunlar, nasıl müzakere etsünler ve onlara hangi emin vasıta ile haber ve para göndersünler de ika'i fitneye karar versünler ve kararı delicesine mevkii tatbika koysunlar. O kargaşalıkda kendilerinin eceli kazaya oğrayabileceklerini düşünmemişler mi?

Bilfarz fitneyi bunlar ika etmişler ise nasıl isbat olunacak, vak'anın kahramanı olan Süavinin ve bir kaç yardağının kafaları ezildikden sonra hakikat kimden sorulub öğrenilecek? bundan başka mahkeme, bunları, bahusus mecnunu nasıl muhakeme edecek, mahkeme hey'eti «[illegible]» nüktesinden bi haber midir?

Mahkeme, her ne suretle olursa olsun bunları muhakeme edüb de bir hükm verse, bu hükm nerede, ne tarzda infaz olunabilecek?

Mazbatada istirdadına lüzum gösterilen «nukud, mücevherat ve esliha» elbette alınmışdır. Fekat mazbatanın muhakemeye aid kısmı hakkında hiç bir şey yapılmamışdır.

Bu meselede her şeyden mühim bir süal iradı icab ediyor. Bir mecnunun yapabilmesine imkân olmıyan işlerin mümkin görülüb

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ona göre tedbir ittihaz edilmek istenilmesi, aceba o mecnunun şuuru avdet etdiğine kanaat hasıl edilmesinden midir?... [1]

*
* *

Babı âlide şûrayı devlet mazbata odasından ve diger rivayete göre şûranın üst katındaki teneffüs odasından —Süavi vak'asından üç gün sonra— cümadelulanın yirmi birinci perşenbe gecesi ezanî saat altı buçuk raddelerinde yangın zuhur etdi. Şûrayı devlet, ahkâmı adliye ve dahiliye daireleri, bir çok resmî evrak ve dava dosyaları yandı.

Binanın iki ucunda bulunan baş vekâlet dairesi temamen ve hariciye nezaretinin ekseri aksamı yanmaktan kurtarıldı.

*
* *

Sadık Paşanın baş vekâleti hengâmında tehaddüs eden pek mühim bir mesele de Kıbrısın İngiltere hükümetine intikalidir. Yukarıda yazıldığı üzere İngiltere devleti, Rusya devletinin mülken ve siyaseten tahsil etdigi menafii azimeye ve Bosna ve Herseğin istilâsı içün Avusturya devletinin nail olduğu müsaadei siyasiyeye mukabil bir hıssa becermek isteyüb Kıbrıs adasının —şurutı muayyene, daha doğrusu şeraiti muhayyele ile— terkini teklif ve aksi takdirde Berlin kongresinde Devleti âliye lehine ağız açılmıyacağından bahs ile heyeti devleti tahvif etdi.

Mahmud Celâlüddin Paşa, Kıbrısın terkinden tevellüd edecek envai mahzuratı serd etdikden sonra

«Mabeyn Müşiri Said Paşa, İngiliz terbiyesiyle perveriş bulmuş bir âdem olmakla İngilterenin teklifini, Devleti aliyece hasbezzeman bir nimeti gayri mütarakkibe gibi telâkki ederek ve elçiyi önüne katarak envai kelimatı bimüze ile padişaha kabul etdirdi. Ve Baş vekil Sadık Paşa dahi şu meramı faside âlet oldu. İngiliz elçisi, bu meselenin tereşşühunden gayet muhteriz olub mükaleme mazbatasının heman serayda tanzim ve imza edilmesini istiyor idi. Bu sebeble kararı maslahat, ibtida zatı padişahi ve İngiliz elçisi ile Baş vekil Sadık Paşa ve Mabeyn Müşiri Said Paşa ve anın hem razı olan Maarif Nazırı olan Münif Efendi beyinlerinde kalub vükelâyı saireye şöyle dursun akd olunacak mukaveleyi hasbelmemuriye müzakere mes'uliyetiyle mükellef olan Hariciye Nazırı

[1] Hangi sebeble lüzum görüldise Sadrı âzam Safvet Paşaya Mabeyn baş kitabetinden şu tezkire yazılmışdır.

«Dünkü gün bendegânı hassı hazreti padişahiden bir zat, hakanı sabıkı görmek memuriyeti ile Çıragan serayına izam buyrulmuş olmağla anın ifadesine nazaran müşarün ileyh hazretlerinin cinneti, bu illete giriftar olduğu zamanın ilk günleri derecesine varmış olduğu cihetle bir takım bi serü bün sözler söylemiş ve evza[illegible] ve etvarı mecnunanede bulunmuş olduğundan mücerred malumatı âlii âsafaneleri olmak üzere keyfiyetin sureti mahremanede işarı hakkında müteallik buyrulan iradei seniyeye imtisalen arzu beyanı keyfiyete ictisar olundu... 9 Cümadelahire 1295»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Safvet Paşaya bile keşfi razdan ihtiraz olundu ve Sadık Paşa ise böyle bir ağır mes'uliyeti üzerine almakdan kaçınmadı.»

diyor ve padişah, bir dereceye kadar meseleyi hususi istişareden geçirmek ve halka onların da reyi munzam olduğunu zan etdirmek içün Sadık Paşa vesatatiyle mütercim Rüşdi ve Namık Paşaların reyini sorması üzerine ikisi de itiraz etdiklerinden Sadık Paşa «iş bitmişdir. Devletin halen menfaati bunda ve iradei seniye dahi o merkezdedir» diyerek sözün önünü kesdirdiğini ve bundan sonra Safvet Paşa seraya celb ile keyfiyet haber verilerek mazbatayı imzaya memur edildiğini söyliyor.

Sadık Paşa seraya aldırılan evrakı arasındaki bazı müsvedde ve ehibbasına yazdığı mektublarda Kıbrıs meselesine dair baş vekâleti esnasında ne yapılmış ise havassı vükelânın tasdikiyle yapıldığından ve yapılan da yalnız maddenin esası olub muahedename, halefi zemanında tanzim olunarak buna dair malumatı olmadığından bahs etmekdedir.

Sultan Abdülhamid tarafından dikte edilüb yazdırılan ve ikmal edilmiyen bir muhtırada deniliyor ki: [1].

«Bu sırada Dersaadetde Süavi vak'ası vuku bulmuşdır. Tafsilâtından sarfı nazar. Sadık Paşa ol esnada baş vekil bulunuyordu. İngiliz elçisi Leyard da burada idi. Mabeyni hümayun müşiri de Konya Valisi Said Paşa idi. Süavi vak'asını tertib edenler de Sadık Paşa, damad Mahmud Paşa ve esamisinin söylenmesi münasib olmıyan sair kesandan ibaret idi. İşbu yak'a günü kalabalık derununda Sandison dahi görünmüşdür. Vak'anın üçüncü günü ki şevket meab efendimiz hazretlerinin nefsi hümayunlariyle mekamlarına sui kasd olunmak istenmesi ve hatta efendimizin yanlarına bir kurşun atılması hasebiyle bittabi şevket meab efendimiz müteessir olarak baş ağrısiyle muztarib ve bu sırada Rusya askeri de Ayastafonosda bulunmakda idi. Bu esnada İngiltere tercemanı Sândison, mabeyni hümayuna gelüb Ayastafanos Muahedesini keenlem yekün [2] hükmünde bırakacak ve Devleti âliyenin istiklâlini muhafaza ile hakkında en hayırlı olacak suretde bir teklifde bulunmak üzere sefir Leyardın huzuri şahaneye çıkmak arzusunda ve arabasiyle gelüb sarayi hümayun cıvarında millet bağçesinin yanında Seyyid Esad Efendinin [3] hanesinin önünde beklemekde olduğunu ve bu mülâkata müsaade buyrulur ise tercemanlık vazifesini yalnız mabeyn müşiri Said Paşanın ifa etmesini ve hatta kendisi bile bulunmıyacağını mabeyn müşiri Said Paşa marifetiyle arz etdirmesi üzerine şevket meab efendimiz, rahatsızlıklariyle beraber yegâne

[1] Bu muhtıranın İngiliz donanmasına aid olan fıkrası 673 üncü sahifede Ahmed Vefik Paşanın tercemei haline yazılmışdır.

[2] بكن : بك

[3] Feraşeti şerife vekili

TARIHVEMEDENIYET.ORG

arzuları, devletin selâmet ve istiklâl ve temamisinin muhafazası olduğundan ve sefir de bu volda bir teklifde bulunduğundan ve ol vakt Rusya askeri ise Ayastafanosda olduğundan denize düşen yılana sarılur fehvasınca sefiri kabul buyurmuşlardır. Leyard, evvelâ huzuri şahaneye girer iken ellerini oğuşdurarak ve çekinerek bir hali hicab göstermek isteyerek kendi fikrine göre muhakeme iderek devleti aliyenin ta bidayeti teşekkülünden bed [illegible] ile bir tarihcesini hikâye etmeğe kalkışması üzerine şevket meab efendimiz, bunlar cümlece malûm olduğundan ve kenduleri huzuri şahanelerine çıkmak içün devleti alivelerinin menafiine muvafık tekâlifde bulunacağını beyan etmiş olduklarından kendulerince de elbette mesmu olmuş olan vukuatdan dolayı pek ziyade muztarib bulundukları halde mahza devlet ve memleketlerinin menafiine muvafık bir teklifde bulunacağı hakkında vuku bulan arzı üzerine gendisını kabul buyurduklarından ifadelerine muntazır olduklarını beyan buyurmuşlardır. Bunun üzerine Leyard, İngiltere devleti, Devleti aliyyenin hayrhahı olduğundan ve hal buki yapılmakda olan Ayastafanos muahedesi, Devleti âliye içün muzır olacağından ve İngiltere devleti, Rusyaya karşı Devleti âliyeye muavenet arzusunda ise de Maltadan ve ya Londradan donanma ve mühimmat göndererek Rusyanın tecavüzatına karşı devleti aliyeye muavenet mümkin olamıvacağından gendulerince yakın bir mahalde bir adaya lüzum olduğu cihetle Kıbrıs cezıresinin mühimmat ve donanmaya bir depo olmak ve cezirenin sair dürlü idaresine halel gelmemek ve cezirenin varidatiyle bir istikraz akd etdirilerek anınla düyunı umumiyeyi tediyeye ve yine o varidatla bir suret yapılarak Rusya tazminatı harbiyesini dahi tesviyeye muveffak olmak ve Devleti aliyyenin Rum elide balkanlara kadar hududu ad olunmak ve cezirede bulunduracakları kuvvetle Rusya tarafından memaliki şahaneye bir tecavüz vukuunda der akab yetişüb buna müdafaa etmek üzere cezirenin müvakkaten yani Batumu Rusya iade eyledikde cezireyi teslim eylemek üzere İngiltereye terkine dair tedafui ve tecavüzi bir muahede akd olunması esasını kabul buyurdukları halde işin teferruatını Sadık Paşa ile müzakere etmesinin ferman buyrulmasını arz eylemesi üzerine şevket meab efendimiz, bunca menafii ve muhassenatı olan bir şeye mukabil Kıbrıs cezıresinin böyle müvakkaten İngiltereye terki, işin müjdesi hükmünde bile olmıyacağını mütalea buyurarak zaten o aralık mabeyini hümayuna gelmiş olan Sadık Paşa ile bu babda müzakere etmesi Leyarda beyan ve Sadık Paşaya da ol vech ile emrü ferman buyurmuşlardır. Leyard ile Sadık Paşa, mabeyni hümayunda bir odaya saat on bir buçukda kapanarak ta gecenin nısfına kadar konuşdukdan sonra Sadık Paşa,

TARIHVEMEDENIYET.ORG

elinde bir kâğıd olduğu halde gelüb hakipayi şahaneye Leyard tarafından arz olunan mevad hakkında sefirle müzakere etdiklerini ve bunun fevaid ve muhassenatını bilbeyan Anadoluca ıslahat icrası ve saire gibi zaten devletce her zeman arzu olunan hususatı nafiadan da bahs olunduğunu arz ve badehu işin meclisi vükelâca da müzakeresi lüzumunu dermiyan eylemişdir. Ertesi gün meclisi vükelâda müzakere olunmuş ve bunda ol vakt Dersaadetde bulunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve galiba Osman Paşa da bulunmuşdur. Bu sırada Süavi vak'asının müretibi Sadık Paşa olduğu tahakkuk etmesiyle bittabi azl olunarak yerine tayin olunan ve anın da şevket meab efendimiz aleyhinde çalışdığı anlaşılması üzerine azl edilen Rüşdî Paşanın da bir haftadan ibaret olan zemanı sadaretinde Babı âliden Kıbrıs mukavele namesi arza gönderilmişdir. Şevket meab efendimiz, bu mukavele namenin gerek Leyardın ve gerek Sadık Paşanın beyan etdikleri nafi esaslara müstenid olmayub âdeta Devleti âliyenin mahvini intac eder yolda olduğunu görmeleri üzerine red buyurmuşlardır. Bunun üzerine Babı âli canibinden bir çok tazyikatda bulunulmuşdur. O sırada Rüşdî Paşa da tebdil olunarak yerine Safvet Paşa tayin buyrulmuş olduğundan anlar tarafından da, bu mukavelename tasdik buyrulmadığı halde İngiltere devletinin kat'ı muhaberat edeceğinden bahs ile icrayi tehdidat edilmek istenilmişdir. Bunun üzerine şevket meab Efendimiz, mukavelenameyi hukukı hükümdarii hümayunlarına halel gelmemek şartiyle tasdik buyuracaklarını beyan eylemişler ve bu babda evvelce İngiltere devleti namına Leyarddan bir kıt'a sened istemişlerdir. Ol vakt hariciye müsteşarı bulunan Sava Paşa marifetiyle elçiden lâzım gelen teminatı havi sened alınmağla anın üzerine Kıbrıs muahedenamei maiûmu hukukı hükümdarii hümayunlarına halel gelmemek şartiyle deyu tasdik buyrulmuş ve bu vech ile işbu mukavelename ile devleti aliyyeye ika edilmek istenilen mazarratın önü alınmışdır. Leyard, hakipayi şahaneye ilk evvel arzı tekâlif etmezden evvel vükelânın efkârını istimzac ve anları gendine celb etmiş olduğu anlaşılmışdır. İşbu mukavelenamenin yapılmak üzere olduğu esnalarda ol vakt mabeyni hümayun müşiri bulunan Konya valisi sabık Said Paşanın, bu mukavele devleti aliyye içün mebdei saadet ve tarih olacağını ötede berude alenen söylemiş olması mesmuı şahane buyrulmuşdur. Bu mukavele yapılmak üzere olduğu sırada İngilterede Salisbori kabinesi meykii iktidarda idi.

Ali Süavi vak'asında «Çon siton» un dahi zimedhal olduğu anlaşılmışdır. § Sava Paşanın hariciye nezaretine tayini, Kıbrıs mukavelenamesi yapılacağı sırada İngiliz elçisi Leyarddan alub hakipayi şahane-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ye takdim eylediği senedin istihsali emrinde gösterdiği sayü gayrete mükâfat idi...»

İngiltere sefiri Leyard, — Padişahın talebiyle — verdiği senedi istirdad içün israr etmekde olduğundan «Kıbrıs muahedesinin esbabı mücbire ve mucibesi olarak heyeti sabıkai vükelâ tarafından arz olunan mevadı ve o yolda bazı tebyinatı mühimmeyi şamil» tanzim kılınan «lâyiha», — müsveddesi Said Paşanın yazısiylê ve kurşun kalemle muharrer — hattı hümayun ile mabeyn baş kâtibi Rıza Beye [Paşa] tevdian Sadrı âzam Hayrüddin Paşaya gönderilerek senedi iadeye mecburiyet olub olmadığının «Beynelvükelâ arizu amik mutaleasiyle tâyin» olunması emr edilmişdir.

Layiha, yukarıya derc olunan muhtıranın münderecatını ihtiva etdiğinden nakline lüzum görülmedi. Yalınız senedin sureti nakl olundu:

Tarabya 15 Temmuz 1878

«Haşmetlu kıraliçe hazretlerinin sefiri, zatı hazreti padişahinin 15 Temmuz 1878 tarihli ittifakı tedafüi ahidnamesinin tasdikiyle murad buyurdukları vech ile hukukı şahanelerine asla halel getürülmeğe sây edilmiyeceğini [1] beyan eyler. Leyard»

«Hukukı şahaneme asla halel gelmemek şartiyle muahedenameyi tasdik ederim.»

* * *

Heyeti vükela, Cumadelulânın 26 ncı günü [29 Mayıs 1878] Babı âlide toplanub bazı mühim meselelerin müzakeresiyle meşgul iken ikinci mabeynci Osman bey gelerek Sadık Paşaya infisalini tebliğ ve möhri hümayunu istirdad etdi.

Azl bir kaç sebebe haml olunmakdadır. Bu sebeblerin bir araya gelmesi, Sadık Paşanın yalınız baş vekâletden değil, merkezi hükûmetden de gitmesini ve bir daha avdet etmemesini mucib oldu.

Sadık Paşa, Sultan Abdülazizin hal'inde Hüseyin Avni Paşa ve avenesi arasında — teatii efkâr ve ahbare tevassut etdiğinden Sultan Abdülhamidin ciddi itimadını kazanamadı.

Padişah — gördüğüm — muhtıralarında bu maddeden bahs etmemişse de vaktiyle mimlediği bir âdemi untmasına imkân yokdu. Hasbezzeman onu baş vekâlet mesnedine getirdisede hakkında hakiki emniyet göstermedi.

[1] İstinsah edilen suretde böyle yazılı isede doğrusu «... asla halel getirilmemeğe sây edileceğini» olsa gerekdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Süavi vak'ası ise emniyetini büsbütün selb etdi. vak'anın mürettibi, onunla diğer bir kaç kimse olduğuna katiyen hükm eyledi. Muhtıralarında bu hükmü söylemekden nefsini men [...] edemiyor. Meselâ Kıbrıs meselesine müteallik — yukarıda görülen — muhtırada:

«Süavi vak'asını tertib edenler de Sadık Paşa, damad Mahmud Paşa ve esamisinin söylenmesi münasib olmayan sair kesandan ibaret idi. Vak'a günü galebelik derununda Sandison dahi görünmüşdür»

diyor. Kâşki «söylenmesi münasib» olsaydı da söyleseydi vak'ada parmağı olanların, yahud öyle zan edilenlerin «esamisini» öğrenirdik.

Vak'ayı müteakıben birer valiliğe tâyin edilerek İstanbuldan çıkarılan zatlar «esamisinin söylenmesi münasib olmayanlar» dan olduğunu işrab etmekde ve Sandisonun zikri de daha başka mürettibleri ima eylemekde ise de hakikati vazıhan anlamak içün mürettiblerin «esamisini» padişahdan dinlemek icab ed r.

Sadık Paşanın, Süavi aleyhinde olduğu — Parisden İstanbulda bir zata gönderdiği mektubda — Süavinin «tensikatı cedide ve müşareketi vataniye aleyhinde» bulunduğu işidildiğinden bahs ile «aceba bunun bir çarei def'i yok mudur» demesinden anlaşılıyor.

Bu halde — bilfarz kendi mürettib olsa — öyle muhataralı ve pek büyük bir işi «def'ine çare yokmu» dediği bir şahsa nasıl yapdırır?

Hal buki padişah, vak'anın mürettiblerinden biri olduğuna o kadar kanaat etmişdir ki — yukarıda bahs olunan muhtırada — «Süavi vakasının mürettibi Sadık Paşa olduğu tahakkuk etmesiyle bittabi azl olunarak yerine tayin kılınan ve anın da şevket meab efendimiz aleyhinde çalışdığı anlaşılması üzerine azl edilen Rüşdî Paşa...» diyor.

Sadık Paşa, vak'adan sonra seraya gidüb padişahı temin maksadiyle «Artık Sultan Muradın çaresine bakmalıdır» [1] diyerek izalesine lüzûm göstermesi, aksi tesiri mucib oldu. Padişahı tevhiş etdi. Günün birinde gendinin de «çaresine» bakmakdan çekinmeyeceğine hükm ederek Sadık hakkında büsbütün sıdkı sıyrıldı. Bir hafta sonra «çare»sine bakdı, elinden möhrü aldı.

§

Esbak Şeyhulislâm Sahib Molla Beyden naklen oğlu esbak Adliye Nazırı İbrahim Beyin anlatdığına göre, padişah vak'ayı müteakıben Sadık Paşayı seraye celb ve ibrazı iltifat ile birlikde yemek yedi. Paşa,

[1] [Mirati Hakikat C. 1 S. 140]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

— düçar olduğu hastalıkdan — henüz iyileşmekde olduğundan üşümemesi içün — mabeyn dairesinde kalan — Pardesüsünün getirilmesini emr etdi. Arası uzadığından «kendi pardesusünü sırtından çıkarub ona giydirdi. Suhbet sırasında beklemediği bir teklifde» bulundu.

Sadık Paşa «Bu mesele, başka bir bendelerine ferman buyrulsun» dedi. «Öyle ise bu işde vükelânın da iştiraki vardır» diyerek eseri infial gösterdi. Sadık Paşa — sözün ilerisini gerisini düşünmiyerek — «Vükelânın iştiraki olsa netice böylemi olurdu» cevabını verdi.

Padişah, savab olmayan bu cevabdan tevehhüm ederek bir kaç gün sonra onu yürütdü.

Paşanın «beklemediği teklif» Sultan Muradın izalesi ise bu suret, Mahmud Celâlüddin Paşanın nakline külliyen muhalifdir. Çünki o — yukarıda yazıldığı üzere — Muradın çaresine bakılmak teklifinin padişah canibinden değil, Sadık Paşa tarafından vaki olduğunu söyliyor.

İbrahim Beyin nakl etdiği teklif ile «On üçüncü asrı hicride osmanlı ricali» başlıklı mekalelerin birinde — Damad Mahmud Paşa vesatatiyle — padişah tarafından vaki olduğu söylenen tebliğ, birbirine tevafuk ediyorsada — evvelce söylediğim vech ile — padişah, Muradın izalesini murad etseydi ferdaya bırakmazdı, vak'a esnasında «çaresine» bakardı.

Yine o mekalelerde vak'adan sonra Sadık Paşa, seraya azimetinde padişah «Bu heriflerin maksadı galiba bizi hal' imiş. Vükelânın da bunda medhali olsa gerekdir» demesiyle paşa «Aman efendimiz, işin içinde vükelâ bulunsa böyle mi olurdu» cevabını vererek «böyle üç beş kişi ile öyle bir meselei azimeye tevessül edilir mi? bu hususda ki ihbar yalandır» demek istemiş. Fekat bu cevab, padişahın zihnine «demek ki hal'in nasıl vücude gelebileceğini biliyor» fikrini koymuş olduğu beyan olunuyor.

Bu mekaleyi yazan Mehmed Galib Bey «Tasviri efkâr»da da şöyle diyor:

Sadık Paşa, huzura girüb de «bu nasıl şey, bizim hal'imize mi çalışıyorlar» süaline muhatab olunca güya «hayır efendim, öyle olsa böyle mi olur» demiş imiş.»

Memduh Paşa esvatı sudur da

«... Sadık Paşa seraya celb ile «zuhura gelen fesadı zatı şahane, vükela yapdırmışdır.» buyuruyorlar denildikde kendisi tebriei zimmet kaydına düşerek «vükela yapmış olsa böylemi olurdu» sözünü dilinden kaçırmış ve şu ifadeye göre vükela, daha tertibli ihtilâl meydana getirir manası istihrac kılınmış olmagla heman azl edildi.»

diyor.

«Basiret» Sahibi Ali Efendi «İstanbulde yarım asırlık vakayii mühimme» isimli risalede:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Ali Süavi vak'ası, bir çok hanümanın söndürülmesi ile neticelendiği esnada Sadık Paşayı mabeyne davetle «bu vak'adan haberiniz yokmu idi» dimesine cevaben «efendim malumatım olsa idi böyle mi olurdu» demesini, her sözü sui tefsir etmek muktezayı cibilletinden olan Abdülhamidin «eğer malumatım olsa idi muvaffakiyet ile neticelenür, böyle hanümanlar sönmez idi» suretinde tefsir edilerek hiddetle azl etmişdir.»

diyor.

Sadık Paşanın, evlâdlığının zevci, divanı muhasebat baş kitabetinden mütekaid müteveffa Ata Bey, [1] nakl ederdi:

«Süavi vak'ası üzerine seraya gelmesi içün paşaya haber gönderildi. Arabası tamire muhtac olduğundan kira arabasiyle seraya gitdi. Padişah, pür silâh olarak merdivenden karşılayub «nerede kaldın, haber gönderdiğim halde gelmedin. Herifler, az kaldı ki beni al aşağı etsünler» dedi. Paşa «öyle şey, böyle olmaz» ceyabını verdi.»

Sadık Paşa, bu muhavereyi Ata Beye anlatdığı sırada «al aşağı tabirini birinci def'a olarak o gün işitmişdim» demişdir.[2]

Padişahla Sadık Paşanın muhaveresine aid rivayetler üzerine şu eski beyti okumak icab ediyor:

«Kaddi yare kimi ar ar didi kimi elif
Her kesin maksudı bir emma rivayet muhtelif».

Haber gelmeyince seraya gitmemek meselesi pek garibdir. Hükümet reisi olan baş vekilin, vak'ayı her kesden evvel duyması ve fitne gâha koşub fitneyi izale etdirmesi, sonra da seraya gidüb padişahı tatmin etmesi lâzım gelirdi.

Madame ki vak'ayı duymamış, hiç olmazsa padişahın birinci def'a gönderdiği haber üzerine seraya şitab etmeliydi. Demek ki ikinci haber gelmeseydi, gitmek hatırına bile gelmiyecekdi.

«Olsa bu kadar ancak olur nazü nezaket!»

mi diyelim?

---

[1] Bu zat ile —akribasından Reji Komiseri Nuri Bey merhumun evinde görüşürdük. Sadık Paşanın henüz yaşadığı evanda — tercemei haline dair bazı şeyler sormak ve bir iki satır el yazısını istemek üzere evvelce müsaadesini alub — bir kış sabahı Kızıl toprakdaki evine gitmişdim. Sokak kapusunu kendi açub hastalığından bahs ile itizar etmesi üzerine biltabi canım sıkılarak dönmüşdüm.

Nuri Beyin, hakkımda gösterdiği fartı emniyet ve itimadı görürken ve hasbelzeman tehlükeli ad olunan sözleri bana söylemekden asla sakınmadığını işidirken benden ürkmesi, Nuri Beyi de müteessir ederek ona itab eylemişdi.

O nabeca olarak ürkmeyüb bildiklerini söyleseydi hem paşasına, hem tarihe hidmet etmiş olurdu. ne diyelim,

«Her kesin itimadı mislinedir».

[2] Paşa, Naima tarihini okumuş olsaydı [C. 3 S. 329 son tab'ı] şu ibareyi görürdü: «Herifi al aşağı edüb değnekle tazir eyledi.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Arabasının tamire muhtac olması, gitmemek içün hiç bir vaktde maziret teşkil edemez. Hatta yaya koşub gitmek, fitneyi basdırmak, emnü âsayişi temin etmek ve asilin imdadına koşmak, vekilin vazifesi olduğu halde bu baş vekilin ancak ikinci haber üzerine seraya gidebilmesi, vazifesini takdir etmemesinden, yahud vak'aya chemmiyet vermemesinden ileri gelir ki bunlar, o mevkide bulunan bir âdem içün pek büyük kusurdur ve padişahın şübhesini bihakkın davet edebilecek sebeblerdendir.

Hele «öyle şey, böyle olmaz» demesine ne demeli? bu sözü kim işitse sahibinin fehmü fetanetine ve siyaset ve kiyasetine, bahusus Sadık Paşa gibi ezkiyadan sayılan bir zatdan böyle bir söz suduruna hayret eder.

§

Safvet Paşadan menkuldür:

Sadık Paşa, vak'ayı takib eden günlerden birinde huzurda bulunduğu sırada —mendilini çıkarub terini silmek üzere— elini cebine sokunca padişah, ürkerek diger odaya savuşdu. Sadık Paşayı o gün azl etdi.

Safvet Paşayı celb ile «herif, elini cebine sokudu, revolver çıarub beni vuracakdı» dedi. Safvet Paşa, ondan böyle şeyler melhuz olmadığını tekrar tekrar söyliyerek gece yarısına kadar iknaa çalışdıysa da faidesi görülmedi.

Padişah, Baş vekâlet müsteşarı Rif'at Paşa zade Rauf Beyi [Paşa] Sadık Paşanın konağına [1] göndererek Cezairi bahri sefid valiliğini kabul ve sür'atle hareket etmesini emr eylediğinden bilmecburiye kabul etdi ve gitdi.

§

Esbabı infialden biri de Sadık Paşanın İstanbul meb'usluğuna intihab olunmasıdır. O sırada meb'usların, hükumete hücumları ve mekamı saltanata da bazı gûna itirazları, en ziyade Sadık, damad Mahmud ve Maliye nazırı Yusüf Paşaların ilkaatiyle vuku bulmakda olduğuna Padişah, kat'iyyen hükm ederek onların payitahtda kalmalarını tecviz edemedi, az müddetde üçünü de çıkardı.

Sadık Paşa, evvelce muhacirin komisyonu riyasetinde bulunarak muhacırlerle münasebet peyda edüb Süavinin de — mecnunane teşebbüsünde — muhacırleri kullanması, vak'a Sadık Paşanın tertib ve teş-

[1] Ahşab olan bu konak, Çarşı kapusı civarında Irgad pazarında idi. İlk sahibi Esbak Maliye Nazırı Nafiz Paşadır. Sonra Sadık Paşa temellük etdi. Bir zeman resmî daire ittihaz olundu. Daha sonra bazı zevat ikamet etdi. En sonra Sultan Abdülhamid tarafından— Sultan Abdülazizin en küçük kerimesi — muhadderatı muazzezeden Emine Sultan merhumeye verildi. Vefatında zevci füdalayi benamdan Mehmed Şerif Paşaya intikal etdi. Bilahare «Feyzi âti» mektebi idaresince isticar edildi. Bir gece kazaen yandı. Arsasında bir kaç mahalle teşekkül etdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

viki ile vuku bulduğuna padişaha kanaat verdi. Hiç bir şey, bu kanaati değişdiremedi.

§

Huzurda bulunduğu bir gün, Amerikadan getirtilen bir revolver nümunesini Sadık Paşa, kutusundan çıkarub padişahın eline verirken namlosını ona doğru tutmak saygısızlığında bulunmasını, padişah sui kasda haml ederek hakkındaki emniyetsizliğini bir kat daha artırdı.

Sadık Paşanın Cezairi bahri sefid valiliğinde bulunduğu esnada Sakız adasını yıkan dehşetli zelzelede — diğer tabiblerle beraber — gönderilen Sakızlı Ferik Doktor Namık Paşa — maiyet vapurunda ikamet eden — paşa ile görüşduklerinde baş vekâletden azl ile teb'idinin asıl sebebi, bu revolver maddesi olduğunu — bilmünasebe — söylediğini Namık Paşa, bana nakl eyledi.

§

Mabeyn Müşiri Said Paşa, hatıratında Sadık Paşanın azlinden şu suretle bahs ediyor:

«Bu gün [26 Cümadelula 1295 16 Mayıs 1294 salı] Sadık Paşa, Paş vekâletden azl ile yerine Mehmed Rüşdî Paşa, Sadrı âzam ünvaniyle nasb olundu. Böyle bir tebeddül olacağından asla haberimiz yokdu. Çünki efendimiz, bu gün haremden çıkmadığından tebeddülatı içerudan kendu kendularına icra buyurdular. Rüşdî Paşa, ibtida mabeyni hümayona celb olunmuş olduğundan sadaret içerudan kendusına teklif olundu ise de kabul etmedi. Pek çok ibram etdiksede işğa etmedi. Kendusı, benim sedareti kabul etmekliğimi teklif etmiş isede ben de kabul etmedim. Nihayet efendimiz Rüşdî Paşayı haremi hümayuna celb edüb orada her nasılsa pek çok ibram ve ilhah ile kabul etdirdi. Sadrı âzam ile Şeyhulislâm Molla Bey, mabeynden akşam ezanı çıkub Babı âliye ihtimalki saat birde vardılar ve sirkeciden babı âliye kadar bazı mahaller içün efendimiz fenerler gönderdi. Saat iki buçukda Sadrı âzam ile Şeyhulislâm Mabeyni hümayuna gelüb taam etdiler. Kezalik bu gün efendimiz, Prusya Sefiri Prens Rois ile hareminin mabeyne gelmesi içün esvabcı başıyı sefarete göndermişler. Bunlar saat sekizde geldiler. Bu davetden dahi haberim yok idi. Sefir ile haremi, ben beraber olmıyarak haremi hümayuna celb olunub tercemanlığı bir kız yapmış. Biraz müddet sonra haremden çıkub odama geldiler. Revişi ifadelerinden efendimizin hiç kimseye emniyetleri olmadığı cihetle rahatsız bir halde olduklarını ve sefirin kendulerine yardım etmesini söylemiş olduğunu anladım. Sefir dahi, efendimizin bu suretle rahatsız olduklarına beyanı teessüf etdi. Efendimizin merak ve endişesi ve her kesden şübhesi, geçen cumadan beru gitdikce ziyadeleşmekde olduğundan böyle bir ecnebiyi haremi hümayuna celb ile andan istimdade kadar giderek[1] bu hal, cümlemizi deryayi keder ve mateme gark eyledi. Efendimizin bana bile igbirarını his etdim. Buna ortada asla bir sebeb yokdur.»

* * *

Sadık Paşa, baş vekâletden infisal etdikden sonra Berlin kongresine birinci murahhas tâyin olundu. İkinci murahhas nasb edilen

[1] Padişahın, bir ecnebi sefiri hareme celb ile istimdad etmesi gibi bir feciaye sebeb olmasını da Süavinin mesavisi netayicinden değil, mehasini âsarından ad edenler bulunursa teaccüb etmemelidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hariciye Müsteşarı Aleksandr Kara Todori Efendi ile beraber huzura çıkdı. Kongreye müteallik bazı iradatı seniyye telâkki ve veda etdi.

Gûya uhdesinde bir memuriyet olmadığı cihetle kongrede bulunamıyacağı Almanya sefiri tarafından ihtar olunması üzerine murahhaslığından vaz geçildiğini «Tercemanı Şark» gazetesi yazmış ise de hakikati hal, mabeyn baş kitabetinden Sadrı âzam Safvet Paşaya gönderilen tezkireden anlaşılır.

Tezkirenin sureti

«Bu gün İngiliz elçisi Mister Leyard, serayi hümayuna geldiği cihetle şeref yabı mülakatı seniyye oldukda Sadık Paşa Hazretlerinin kongreye gönderilmesini hakipayi âliye arz ve teklif eylemiş olmasına binaen kongre de bulunacak murahhaslarımızın evveli emrde veliyi nimeti olan Padişahına sadakat ve ubudiyeti ve saniyen mehabbet ve gayreti vataniyesi ve salisen malûmat ve dirayeti olmak lâzım gelüb şu üç sıfâtı mühimmenin birincisi Sadık Paşada derecei matlubede bulunmadığı yakında anlaşılacağı[1] ve tâyin olunan murahhaslar da kaidei müsavata riayeten bir hıristiyan dahi olub sıfatı askeriyeyi haiz biriyle Sadullah Beyin de murahhası sanilikle kongrede bulundurulacağı ve bu ifadatı seniyye, sureti gayri resmiyede olmağla bunu resmen Babı âli tebliğ edeceği cevaben irad ve ityan ve zatı âlii asafaneleri hakkında hukuk ve namusı hazreti veliyi nimeti ve âsayişi memleketi ve beyneddüvel münasebat ve muamelâtı hasenemizi temamiyle muhafaza ve vikaye buyuracaklarına ve müktezayi neşet ve terbiyeti asafaneleri üzere mesleki vükelâyi kadimeye salik olacaklarına emniyet ve itimadı şahaneleri ber kemal olduğundan hidmeti sadaretden infikâki âlileri vakten minelevkat tecviz buyrulmayacağı ve hakkı ehakkı vekâlet penahilerinde teveccühatı kudsiyet simatı hazreti şehinşahi an bean mütezayid olduğu lutfen beyan buyrulmuş ve işbu mülakatı gayri resmiye böyle geçmiş olub ancak müşarün ileyh Sadık Paşanın istihsali âmal için bu yolda sefaretleri tavsite mübaderet eylemesi, ol taraflara daha sair gûna müracaat ve ilkaatda bulunmasını istidlâl etdirmekde olduğundan şu tavru hareket, ziyadesiyle şayanı dikkat ve münafii mesleki sıdku ubudiyet bulundukdan ve bu misillu ahvalin devamı, veliyi nimeti biminnetimiz efendimizce mucibi bihuzuri oldukdan maada efkârı hayr âsarı mülukâneye muvafık mesaii cemilei asafanelerinin semere bahşi husul olmasına dahi manii kavi olacağına ve binaen aleyh veliyi nimet efendimizin emniyet ve rahati ve zatı âlii sadaret penahilerince dahi ümuri memurei asafanelerinin tevfikat ve teshilâta mukareneti, müşarün ileyhin ve bu gibi efkârı sehife ashabının merkezi

[1] Ne suretle anlaşılacağı anlaşılamamışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

devletden tebaüdiyle hasıl olabileceğinden derhal uhdesine bir valilik tevcihiyle tâyin olunacak yevmü saatde merkezi memuriyetine gitmesinin gendusına tenbihi ve Ankara valisi Said paşanın dahi tacili hareketi muktezayi emrü fermanı hazreti padişahi bulunmuş ve cenabı mevlâyi müteal, seriri şevket masiri hilâfet ve saltanatlarında kemali ikbal ile ber karar buyursun, padişahımız efendimiz hazretlerinin devlet ve mülkü milletlerinin ez her cihet seadet ve terakkisi akdemi mekasidi hümayunları olduğundan eğer bu maksadı hayr mersad, bilfarzılmuhal böyle bir takım efkârı faside ashabının husuli âmalinde olduğu meczum olsa nefsi nefisi hümayunlarınca her gûna fidakârlıkdan giru durmayacaklarının velhasıl kâffei icraat ve iradatı şahaneleri, mücerred devleti âliyelerinin selâmet ve bekası cihetine mün'atıf olduğunun bu vesile ile tarafı eşrefi daverilerine beyan ve tebliği dahi cümlei iradatı hikmet gayatı Hazreti Padişahiden olduğunun işarına mübaderet kılınmış olmağla ol babda... 6 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

§

Baş kitabetin diğer tezkiresinin sureti

«Sadık Paşa Hazretlerinin kongreye ademi azimetiyle devleti aliye murahhasları iki zatdan ibaret kalmış oiub bunların üç kişiden mürekkeb olması devletce ve maslahatca menfeatı müstelzim olacağından bu mütaleâ, esasen nezdi âlii vekâlet penahilerinde karini tasvib olduğu halde murahhası sanilik, yahud salislikle bendegânı müslimeden bir ehlinin tarafı eşrefi hidivi efhamilerinden teharri ve intihab buyrulması ferman buyrulmuş olmağla emrü ferman hazreti veliyyülemrindir.

6 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

§

Mütercim Rüşdî Paşanın tercemei halinde bahs olunduğu üzere «Rüşdî Paşanın ilânatı» unvaniyle yazılub padişaha takdim edilen — imzasız ve tarihsiz — verakada

«Sirkat ve hiyaneti nazarı umumide sabit olan Sadık Paşanın infisali [1] cümlenin baisi kemali şükraniyeti oldu. § Sadık Paşa denilen mason ve mürtekib herif, infisalinden [1] ve dahiliye nezaretine tâyin olunamamasından [2] ve kongreye azimeti teehhurundan dolayı pek bi edebane ve mefsedet kârane lisan kullanmakdadır.»

deniliyor.

---

[1] Baş vekâletden.

[2] Dahiliye nezaretine tâyinini — Bir haftalık sadareti esnasında — mütercim Rüşdi Paşa arz etmişdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadık Paşa içün bir münasib vilâyet valiliği bulunarak istizanı resmisinin icrası iradei seniyye muktezasından olduğu baş kitabetden tekiden mekamı sadarete yazılması üzerine Suriye valiliğine tâyin olundu isede itizar etdi.

Sadrı âzam Safvet Paşa, baş kitabete yazdığı 9 Cümadelâhire 1295 tarihli tezkirede

«Sadık Paşa Hazretlerinin Suriye vilâyeti valiliğine azimet eylemek üzere cuma gününden evvel Derseadetden beher hal hareketi muktezayi emrü fermanı hazreti şehinşahiden olduğu genduye beyan ve ihbar olundukda vücudca şimdilik valilik ümuriyle meşgul olamayacağından ve zaten gendusi geçenki hastalığından dolayı tebdili heva içün Çeşmeye gitmek üzere ruhsat talebi azminde bulunduğundan bahs ile bu suretin makrunı müsaadei seniyyei hazreti padişahi olmasını istirham ederek bir iki güne değin hareket edeceğini dahi bildirmişdir. § Müşarün ileyhin istirhamı hakkında her ne vech ile emrü fermanı cenabı tacidari şeref sudur buyrulursa genduye bildirilmek üzere iş'arı menutı himemi aliyyeleridir» [1]

diyor.

Çeşmeye gitmek isteyen Sadık Paşanın Ankara, ya Trabulusı garb, yahud diğer bir vilâyet valiliğine tayini —birbirini müteakıben— emr olundu.

Bu hususa dair mabeyn baş kitabetinin tezkirelerinin suretleri

«Ankara valiliğine tayin buyrulmuş olan Said Paşa meşakı seferiyeye ve oranın abü hevasına mütehammil olamayacağından bahs ile memuriyetinden tebdilini hakipayi merahim ihtivayi şahaneden reca ve niyaz etmiş ve müşarün ileyhin bu mes'uli merhameten karini isafı âli olarak ve çünki Ahmed Vefik Paşa, lieclittebdili heva Bursada bulunub orada vali olan Ahmed Rasim Paşa, minelkadim anın hem fikrü meşrebi olduğu cihetle beyinlerinde hususiyet ve mahremiyet olduğundan şu aralık ikisinin de bir yerde bulunması tecviz buyrulmıyarak müşarün ileyh Said Paşanın Bursa valiliğine ve mabeyn müşiri sabık Said Paşanın dahi Ankara ve Trabulusı garb vilâyetine ve Sadık Paşanın dahi Ankara ve yahud Tzabulusı garbden hangisi açık kalur ise oraya, yahud Ahmed Rasim Paşanın Trabulusa nasbiyle Sadık Paşanın diğer bir vilâyet valiliğine icrayi memuriyetleri ve kendulerinin muvafakatını istihsal zımnında icrayi muhaberat olunmak, idarei örfiyenin meriyyeti ve işin ehemmiyeti cihetiyle icab etmeyüb derhal bir iki güne kadar sureti resmiyede memuriyetleri bilicra gerek müşarün ileyhimin, gerek Âkif Paşanın cumaya kadar bieyyi halin İstanbuldan

[1] Bu teskirenin muhteveyatından bir kısmı, Âkif Paşanın Konya ve Ziya Paşanın Adana valiliklerine tâyinleri hakkındadır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

azimetleri ehem ve lâbüd iduğünün ve hükmi iradei seniyyenin sür'ati infazı mucibi istirahat ve hoşnudii hazreti padişahileri olacağının tarafı eşrefi sadaret penahilerine tebliğ ve iş'arı ferman buyrulmağla olbabda... 8 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

§

«Sadık ve Âkif Paşaların birer vilâyete tâyin olunarak Ankara valisi Said Paşa ile beraber cüm'aya kadar mahalli memuriyetlerine izamları iradei kat'iyeyi hazreti padişahi ıktizayi celilinden olub müşarün ileyhimin işbu iradei seniyyeye sür'ati imtisal ile gösterecekleri eseri mütavaat kâri mahzuziyeti seniyyeyi mucib olacağı cihetle âtiyen kendulerince ebvabı merahim ve eltafı seniyyeyi açık bırakmış olacaklarının ve aksi hal ve hareket badii vehamet ve nedamet olacağının ıktiza ederse vechi münasib üzere kendulerine tefhimi zımnında tarafı eşrefi sadrı âzamilerine iş'arı dahi cümlei iradatı mülûkânedendir. emrü ferman... 8 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

§

«Dünkü gün tebliğ olunan iradei seniyyei hazreti padişahi mucibince âyan reisi sabıkı Said Paşanın Bursa ve mabeyn müşiri sabık Said Paşanın Ankara vilâyetlerine tayinleriyle Âkif Paşanın dahi şeref sudur buyrulmuş olan iradei şahane mentukunca Kosova valiliğine ve Sadık Paşanın bir münasib vilâyete ve Rasim Paşanın dahi Bursadan diğer bir mahalle icrayi memuriyetleri ve müşarün ileyhim Sadık ve Said ve diğer Said ve Akif Paşalarla ser kurenayi sabık Nafiz Paşanın cüm'adan evvel yani pençüşenbih günü akşama kadar der aliyeden çıkmaları ve bunlar cüm'aya kaldıkları halde marifeti hükümetle izamlarına mecburiyet hasıl olacağı[1] hususlarının savbı samii sadaret penahilerine tebliğ ve iş'arı iradei katiyei hazreti mülûkâne muktezayi celilinden olmağla olbabda... 9 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

§

Sadık Paşanın Cezairi Bahri sefid vilâyeti valiliğine tâyini kararlaşdırılarak sureti resmiyede arz olundu. 1878[11 Cümadelâhire 1295] de iradei seniyye sadır oldu.

[1] Cüm'a günü selamlık resmi esnasında —Süavi vak'asının mütemmimi olmak üzere — bir sui kasd, yahud diğer bir sui teşebbüs vuku bulacağına dair jurnallar verilmiş olacak ki mezanneı su' ad olunan ve birer valilikle teb'idlerine lüzumı kati görülen zatların cüm'a gününden evvel İstanbuldan çıkarılmaları emr olunuyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tezkirei maruzanın sureti

«Cezairi Bahri sefid vilâyetinin ehemmiyeti cihetiyle esbak Reisülvükelâ übbühetlu devletlu Sadık Paşa Hazretlerinin vilâyeti mezkûreye tâyini ve elyevm vali bulunan Devletlu Sava Paşa Hazretlerinin dahi dirayeti zatiyesine mebni münhal bulunan hariciye müsteşarlığına memuriyeti münasib gibi mutalea olunmuş olmağla ol babda her ne vech ile iradei seniyyei hazreti padişahi müteallık ve şeref sudur buyrulur ise mentukı münifi infaz olunur efendim. 10 Cümadelâhire 1295»

Baş kitabetin hamişi

«Residei desti tazim olan işbu tezkirei samiyei vekâlet penahileri menzurı hazreti padişahi olmuş ve ber vechi istizan müşarün ileyh Sadık Paşanın Cezairi Bahri sefid valiliğine icrayi memuriyeti hususunana iradei seniyyei hazreti padişahi müteallık ve şeref sudur buyrulmuş olmağla ol babda... 11 Cümadelâhire 1295»

§

Mabeyin baş kitabetinin hususî tezkiresinin sureti

«Sadık Paşa Hazretlerinin Cezayiri Bahri sefid valiliğine icrayi memuriyetiyle Sava Paşanın da hariciye müsteşarlığına tâyini istizanına dair tezkirei resmiye ve mahsusai sadaret penahileri menzurı Alii hazreti padişahi oldu. Sadık Paşanın bu gün derhal vilâyeti mezkûreye icrayi memuriyeti ferman buyrulduğundan tezkirei resmiyei asafanelerine dahi ber mentukı iradei seniye cevab yazılmış olub Sava Paşanın müsteşarlığına gelince, Aleksandırı Paşanın kongradan bilutfihi tealâ müveffakan avdetinde hariciye nezareti uhdesine ihale olunduğu halde hariciye dairesi gibi mühim bir dairede nazır ve müsteşarın hırıstiyan olması ıktiza edeceğine ve bu ise beynelhalk çirkin görüneceğinden maada muvafıkı maslahat dahi olamayacağına binaen müşarün ileyh Sava Paşanın, meselâ Aleksandırı Paşanın, hariciye nezaretine naklinde Nafia nezaretine, yahud andan evvel buraca bir memuriyeti münasibeye tâyin olunmak üzere valilikden infisalinde pek dc beis ve mahzur olamayub şayed bu suretde dahi bir müddeti cüz'iye içün olsun sui tesir hasıl olabilür ise o halde doğrudan doğruya Rodosdan İzmire gitmek üzere anın Aydın valiliğine nakliyle Hamdi Paşa Hazretlerinin diğer bir vilâyete tayini hususlarında varidi hatırı âli olan mütalâatı seniyyenin tarafı eşrefi sadaret penahilerine beyan ve tebliği dahi muktezayi iradei seniyyei hazreti padişahi bulunmağla ve Sadık Paşanın bu gün vapura binmeden evvel lieclit-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

teşekkür behemehal mabeyni hümayun canibi eşrefine gelmesi matlubuı âli olduğu his olunmağla emrü ferman....

11 Cümadelâhire 1295 Ali Füad»

Bu tebliğ üzerine vapura binmeden evvel seraya gitdi. Huzura girdi. Müteakıben İzmire hareket etdi.

Hini mülâkatda padişahla aralarında geçen sözleri ihtiva eden aşağıdaki verakayı —Sadık Paşanın muhibbi sadıkı olan— sahib Molla Bey merhumun evrakı arasında gördüm. İmzasız olan bu veraka, Sadık Paşanın müteallikatından biri tarafından Mollaya yazıldığı anlaşılıyor:

«Paşa Efendimizin teşrifleri günü tarafı şahaneden «giderken beni görsün» deyu aldıkları irade üzerine ibtida Babı âliye gidüb zatı hazreti sadrı âzamî ile ba'del veda oradan mabeyni hümayuna azimetle huzurı hümayuna çıkdıklarında tarafı şehriyariden gayetle halimane ve mütebessimane bir tavr ile «paşa, ben senin daha Parisde iken iyi adını işitdiğimden tarafına derunî hasıl olan meylim ıktizasınca daima senanda bulunuyor idim ve seni baş vekâlete getirerek mehabbetimin eserini bilfiil ibraz eylediğim gibi mutemid olduğum dirayetine mebni iş görecek bir âdeme şimdi malik oldum diyerek bu memuriyetinden dolayı hem kendimi, hem milleti tebrik eder idim. Lâkin sen, beni darıltdın» buyrulmasına cevaben paşa efendimiz tarafından «bilerek padişahımı gücendirecek bir noksanda bulunmadığımdan kalbim emindir. Ancak muamelâtı vakıa arasında bilmiyerek iğbirarı şahanelerini mucib bir hareketde bulundum ise afviyle beraber kulunuz da kabahatimi bilmek ve ona göre istifayı kusur eylemek içün izah ve irade buyrulmasını istirham ederim» demeleri üzerine «hayır, söylemem» buyrulmasiyle paşa efendimiz «bu halde kulunuz büyük bir azab içinde kalmış olurum ve gidemem. Her hususda sığındığım merhamet ve inayeti şehriyarilerinden mucibi iğbirarı şahaneleri olan noksanımın keşf ve irade buyrulmasını niyaz eylerim» yollu tekriri istirham kılındıkda «söylemeğe tenezzül etmem. Fekat ben, kin tutar âdem olmadığımdan çabuk geçerim ve geçdim. Sen şimdi git. Ben, seni yine kullanırım, müsterih ol» kelimatiyle iradei şahaneye hitam verildiğinden paşa efendimiz dahi huzurdan çıkmışlardır ve vapura gelürler iken şu hulâsanın efendimize arz olunmasını kulunuza irade buyurmuşlardır. Bu suretle tarafı şahaneden emrü davet ve müsul şerefine nailiyetin mabeyni hümayunca ne suretle telâkki olunarak ne gibi tesir hâsıl etdiğinin efendimiz tarafından tahkik buyrulabildiği halde kendulerine berayı arz, irade buyrulmasını istirham ederim.»

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yalnız İstanbulda değil, bir müddet İzmirde kalması bile nezdi padişahide mahzurdan salim görülemiyerek doğruca Rodosa azimeti mabeyn baş kitabetinden şu telgraf name ile tebliğ olunması üzerine mahalli memuriyetine gitdi:

«Übbühetlû devletlû Sadık Paşa hazretlerine

Malûmı asafaneleri buyrulduğu üzere zeman ve mevkiin ehemmiyeti cihetiyle bir an evvel merkezi vilâyeti celilerinde bulunmaları matlûbı âli olduğundan İzmirden doğruca Rodosa azimeti aliyei hidivileri lâzım geleceği iş'ar ve cevabı arizaya intizar olunur ferman.

10 Haziran 1294»

§

Sadık Paşa, Rodosdan mabeyn baş kitabetine gönderdiği tahriratda idarei mülkiyenin tanzimine dair yazdığı bir lâyiha, gizlice bir İngiliz gazetesine verilüb neşr etdirilmesi, hakkındaki iğbirarı şahanenin başluca sebeblerinden olduğunu haber aldığını, hal buki neşr olunan, o lâyiha olmayub kendi baş vekâlete kelmeden evvel Hariciye Nazırı Safvet Paşanın, Babı âli hukuk müşaviri Tarene yazdırdığı idarei mülkiye nizam namesinin suretini onun oğlu, bir İngiliz muhabirine satdığını ve İstanbuldan ayrıldığı gün keyfiyeti sadrı âzama anlatub o da arz edeceğini söylediğini bildirmişdir.

Mabeyn baş kâtibi Âli Paşa zade Ali Füad Bey, bu tahriratın takdimini muvafık bulmadığından buna kendi de memnun olmuşdur.

*
* *

Vilâyet merkezinin Şakıza tahvilinden sonra zelzelei azime vâki olarak memleketin her tarafı yıkıldı. İstanbulda teşekkül eden zelzele komisyonu reisi Safvet Paşaya yazdığı 2 nisan 1297 tarihli mufassal tahriratda Sadık Paşa diyor ki:

«... Martın 22 inci pazar günü tatil olmak mülâbesesiyle şehirden bir çaryek haricde kâin çaker hanelerinde mal kalemi mümeyyizi Mehmed ve gazete müdiri Nikolâki Efendilerle işe dair musahabet edilür iken saat yedi raddelerinde şiddetli bir hareketi arz vuku bularak kemali havf ve dehşet ile sıva ve tavanlar başımıza döküldüğü halde bir takrib aşağı havliye inebilüb üst katda bulunan dairei dahiliye halkı dahi nüzule şitab ile inerler iken evvelkinden dört kat şiddetli olarak ikinci hareketi arz başlayub kırk elli kademeden mürekkeb olan nerdiban dahi kadınlarla beraber parça parça dökülüb inmiş ve fekat insanca şikâyet edecek sakatlık vuku bulmamışdır...»

*
* *

TARIHVEMEDENIYET.ORG

17 nisan 1881 [cümadelûla 1298] de valilikden istifa etdi. Sebebi, mabeyn baş kitabetine yazdığı aşağıdaki şifreli telgraf nameden müsteban olur:

«Alay beyi hakkındaki iradei seniyyei mütezammin 4 nisan 1297 tarihli telgraf namei cevabileri alındı. Cezairi Bahri sefide üç sene mukaddem vukuı memuriyeti âcizanemi müteakıb ahvali mevkiiye ve mizacı ehali ve hükmi zeman güzelce tedkık ve tamik olundukdan sonra Babı âliye takdim kılınmış olan lâyiha münderecatı kısmen tervic ile teşebbüs ve mütaleatı naçizanem tasvib olunmuş olması, maruzatı taliyei çakeranemin dahi hüsni telâkki buyrulacağına ümmid bahş olmuş idüğünden buralarının Hükûmeti Osmaniye idaresinde bekasını temin eder esbab ile emniyet ve mamuriyeti memleket ve daii refah ve serveti ehali ve baisi tezyidi varidatı devlet olan şeyler pey der pey arz ve tekid kılınmış ise de hiç birine cevabı mürevvic alınamamışdır. Bunlardan başka sekenei vilâyetin yüzde doksan beşi Rum olub kavmiyet ve cinsiyet hasebiyle bunların Yunanistana olan meyli tabiilerinden Yunanlılar bilistifade şu aralıkda daha ziyade vuku bulan tahrikât ve ifsadat eseri olarak bazen harekâtı gayrı marzıyeye mail olmaları cümlei mahsusatdan [1] olduğundan ve buna karşu vaktiyle tedabiri mania ittihaz kılınmış ise de iş bilâhare müşkilâtı azime kesb ve canibi ecanibden dahi emsali adidesi görülmüş olduğu üzere müdahalâtı celb etmesi melhuz bulunduğundan bu babda ittihazı lâzım gelen tedabiri hasenenin dahi arz edildiği ve bazı vukat ve istidadatı âhire ise maruzatı çakeranemin isabetini teyid eylediği halde bu ciheti mühimme bile talilâta oğramışdır. Bir zelzele müsibeti üzerine istenilen bir mikdar askerin şiddeti lüzumu hükm olunduğu Baş Vekâleti celileden alınan telgraf namei cevabiden anlaşılmış ise de gönderilmemiş ve ifayı vazifei memuriyetde kusur etmemek esbabı idarenin mükemmeliyetine muhtac olub bu yoldaki maruzatı çakeranemin hiç biri ise is'af olunmamışdır. Bundan başka Rum lisanına âşina olmakla beraber ahvali mevkiiyeye de arif[2] olan ve bu cihetle esbabı idarenin en başlılarından bulunan bir memurun dahi şu aralık yani Sakızın tamiri ahvaline cidden teşebbüs olunduğu bir zemanda buradan alınmak istenildiğine ve fıkdanı esbab ile vilâyetin hüsni idaresi ve binlerce musabinin tamiri halleri kabil olamıyacağına binaen şu sırada hamiyetime düşürmez idisem de bilmecburiye zatımı fida etmeği levazimatdan bildiğimden daha ziyade emniyeti ve maruzatı makbuliyeti haiz diğer bir zata tevdii ümur buyrulmak ve bendeniz dahi bilâhare bir kusurı zaruri edüb de hakkımdaki teveccühatı seniyei veliyyünniamiyi büsbütün

[1] محسوسات [2] عارف

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zayi[1] etmemek içün buradan afvimi ve sayei cenabı padişahide biraz müddet dahi duayı mefruzuledayı şahaneye müdavemet olunmak üzere memleketime gidüb oturmaklığıma müsaade buyrulmasını mübarek hâkipayı hacet revayı şehriyariye yüzlerler sürerek kemali tedarru'la[2] istirham ederim ve cevab iradelerini beklerim efendim.

4 Nisan 1297 Sadık»

İstifası ve esbabı nazarı itibare alınmıyarak bir ay sonra azl edildi. Bu hususa dair mabeyn baş kitabetinden sadarete şu tezkire yazıldı:

«Cezairi Bahri Sefid valisi Sadık Paşa hazretlerinin Sakızda kredi fonsiye teşkili ve Sakız limanının port frank haline getirilmesi ve kal'anın hedmi ve kurayı cebelliyenin sahillere nakli ve umum ehali vergusının afvi gibi saltanatı seniyece halen ve istikbalen envai mehaziri dâi bazı metalibde ısrar eylemesinden dolayı valilikde bekası caiz olamıyacağından heman azliyle yerine memuriyeti mahsusa ile ol tarafda bulunan ümurı nafia komisyonu azasından Said Paşa[3] hazretlerinin vilâyeti mezkûre valiliğine tâyini ve sureti memuriyetinin açık telgraf ile ve bir de metalibi muzırrei mezkûre, doğrudan doğruya ehalii cezire tarafından mı, yohsa valii sabık canibinden mi dermiyan olunmuşdur ve bu babda valii sabık tarafından teşvikat ve tergibat vuku bulmuşmudur buralarının biletraf tahkik ve izbar olunmasının ve valii sabıkın tahtı nezareti mahsusaya alınarak cezireden harice çıkamaması esbab ve tedabiri kaviyesinin istihsal ve istikmal kılınmasının ve şayed bir tarafa gidecek olur ise tahtı mes'uliyetde kalınacağının bilinerek ana göre hareketle iş'arı ahire intizar edilmesinin şifre ile valii cedide tebliğ ve izbarı şeref sadır olan iradei seniyyei hazreti padişahi ıktizayı âlisinden bulunmuş olmağla ol babda....

7 Receb 1298 24 Mayıs 1297 Ali Rıza»

Baş kitabetden Said Paşaya telgraf name

«Cezair Bahri Sefid valiliğinin uhdei aliyyelerine tevcih ve ihalesi şeref sadır olan iradei seniyyei hazreti padişahi ıktizayı âlisinden olarak Babı âliye malûmat ita kılınmakla ol babda.»

Sadarete yazılan -yukarıdaki- tezkire münderecatı baş kitabetden şifreli telgraf name ile Said Paşaya da tebliğ olundu.

[1] ضايع [2] تضرع

[3] Berlin sefaretinde, Hariciye Nezaretinde ve Şûrayı Devlet riyasetinde bulunan ve «Kürd» namiyle yad olunan Said Paşadır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Said Paşanın baş kitabete şifreli telgraf nameleri

«Akşam Sakıza muvasalâtla Süreyya vapurunun İzmire celbinden beru barakada bulunan Sadık Paşa ile görüşüldü. Müşarün ileyh, cezire ehalisinin izalei ihtiyacı içün evvelce Babı âliye arz edildiği vech ile Kredi Fonsye bankasının teşkili lâbüd olduğunu söyledi. Cezire vergusının ol vech ile banka sermayesine senelerce karşuluk ittihazı halen ve istikbalen envaı mehaziri dâi olduğu bedihi bulunmakla beraber henüz iradei seniyyesi şeref sünuh etmemiş olan bu madde hakkında kendusının sakız tücariyle hem efkâr idüği his ve tahkik kılındığı arz olunur. 24 Mayıs 1297 Said»

«C 28 mayıs 97 liman hususuna dair daire ve mecalisi mahalliye tarafından yapılmış olan mazbatadan maada muteberan tarafından verilen istid'a valii sabıkın bunları dairei hükûmete biddefaat celb ve cem[1]ile mükerreren icra eylediği emrü teşvik üzerine tanzim olunmuş ve imzalar, mutilerinin[2] kendi kalemleriyle konulmuşdur. Mümziler[3] kırk dört kişi olub bunlardan yirmi üçü, yalnız dördü ehli İslâmdan olmak üzere tebeai şahaneden, yirmisi Yunan ve biri Fransa tebaasından ve cümlesi müşarün ileyhin meclûb ve hem efkârıdır. Ber mucibi iradei seniyyei hazreti padişahi posta ile takdim edilecek tafsilât miyanında mensubları dahi arz olunacakdır. Metalibi saire hakkında istid'ayı ehali vuku bulmamış isede müşarün ileyh, bu şeylerin husuli halinde kazanılacak menafia müteallik bahs ve telkinatda devam eyliyerek evvelce de arz olunduğu vech ile metalibi mezkûrenin husulini nimelmatlûb ad etmesi tabiî bulunan ehalinin niyatlarını (!) o cihetlere çevirmişdir. Müşarün ileyhin bu teşebbüsatdan maksadı arz ve ibrazı dirayetden ziyade bir sui niyetin tertibatı olması zannı kavi ve işin bir an evvel mertebei vuzuha vusuli içün mütevaliyen icrayı tetkikatdan geru durulmayacağı bedihidir ol babda ferman.

30 mayıs 1297 Said»

Valilikden azli üzerine Limnide ikamete memur oldu. Aradan üç seneye yakın zeman geçdikden sonra «10000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis kılındı.

Arz tezkiresinin sureti

«Limnide bulunan übbühetlû devletlû Sadık Paşa hazretlerine hazinei celileden şehri on bin kuruş mazuliyet maaşı tahsisi hakkında iradei ihsan adei hazreti padişahinin mantukı celili infaz edileceği beyanile tezkire.... 21 Muharrem 1301 10 Teşrini sani 1299 Said»[4]

[1] بر [2] معلی [3] محضی

[4] Tezkirenin tarzı tahriri, Said Paşanın ihtiyatkârane mesleğinin nümunelerindendir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

24 muharrem 1301 de mucibince iradei seniye sadır oldu.

Takdim etdiği teşekkür namenin sureti

«Atebei asitanı merahim aşiyanı mülukâneleri hâki pâkine arzı hali daraat[1] meali memlûkânemdir ki

Cenabı hafızı biçun, zatı faruki sıfatı tacidarilerini cemii[2] avarızı mükeddereden masun ve hemişe izzü âfiyet ve kemali şan ve şevket ile serir ârayi saltanatı madilet nümun ve kâffei maksudatı seniyye ve katıbei ümuru hayriyei hümayunlarını daima tevfikatı samadaniyesine makrun buyursun âmin. Abdi memlûki müstakimüssülukleri, sigari sinnimden beri feyzi hidmet ve nanü nimeti celilei saltanatı seniyyelerile yetişüb yaşamış bir bendei sadakat pişe bulunduğum halde muktezayı ta'lii[3]na sazım bir az müddetdir ol nimeti feyz mahiyeti celileden mehcur ve bayağı bir kalibi bi ruh gibi meslubülıktidarı veşşuur kalmışdım. Kemali rahm ve şefekat ve mahzı lutf ve madileti cenabı hilâfet penahileri âsarı celilesi cümlesinden olarak bu kerre karihai sabihai veliyyünnimeti bi minnetlerinden merhamet efzayı âtıfet buyrulan nazarı iltifatı mekârim gayatı hüsrevaneleriyle ihsan buyrulan nimeti maaş, çaker hâk beraberlerine hayatı taze ve bir meziyyeti mümtaze bahş ve ita etmişdir. İş bu merhameti baliğa ve nimeti faikai cenabı şehriyarilerinin farizai teşekkür ve mahmidetini erikei şevket şebikei mülûkâneleri hâki kademi feyz tev'emine ba kemali tevazu ve daraat ferşi cebini ubudiyetle arz ve takdime müsareat ve virdi zebanı sadakat nişanım ve zikri her zemanü ânım olduğu üzere temadii eyyamı ömrü iclâl ve tevafüri şevket ve ikbali hazreti zillullâhileri davatı mefruzesinin ifasına hasrı enfası rıkkiyet eyledim. Katıbei ümur ve ahvalde emrü ferman ve rahmü ihsan şevketlû merhametlû azametlû veliyyünnimeti bi minnetimiz şehinşahi celilüşşan padişahımız efendimiz hazretlerinindir[4]. 5 Safer 1301 valii esbakı Cezairi Bahri Sefid Mehmed Sadık»

Maaşının arttırılması hakkında bilâhare aşağıdaki arizayı takdimeylemiş ise de is'af olunub olunmadığına dair bir kayde tesadüf edilemedi.

Arizanın sureti

«Her bir emrü fermanı hümayunı cenabı veliyyünnimeti âzamilerine inkıyadı ferizai zimmet ve ubudiyet ve memlûkiyet bildiğimcihetle mahza bu ferizanın maasiri mutavaat kârisine ittibaan on altı seneden beru Limni cezıresinde ikamet ve duayı mefruzüledayı

[1] ضراعت [2] جميع [3] طالع

[4] Bu ariza o kadar tekellüfle yazılmışki okuyanlara kasvet veriyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hazreti hilâfet penahilerine gece gündüz muvazıbet etmekdeyim. Ancak sadakai seri şehinşahileri olan on bin kuruş mazuliyet maaşı idarei çakeraneme kâfi olamamak hasebiyle bunca senelik hırman neticesi olarak şu ihtiyarlık halimde düçar olduğum muzayeka ve düyunı vefireden naşi şedaidi ıztırab içinde kaldım. Şimdiye kadar veliyyün nimeti bi minnetimiz efendimiz hezretlerini bu hususda tasdia cür'et yab olamıyarak her dürlü müşkilâta sabr ve tahammüli iltizam etdim ise de ne çare ki eshabı matlûbun günden güne artırmakda oldukları takazayı tehammül güdaz, kullarını ziyadesiyle bizar etmekde ve borc da bir tarafdan ziyadelenmekde olduğundan ve ahir vaktimde böyle hali muzayeka ve ducret içinde bulunmaklığıma müsellemi âlem olan merhamet ve adaleti celilei zıllulâhilerinin kail olmıyacağını bildiğimden maaşı çakeranemin emsali übeydanem raddesine iblâğına emrü fermanı hümayunı cenabı veliyyünnimeti âzamilerinin mevhibet efzayı sünuh ve sudur buyrulmasını istirhama mecbur ve mütecasir oldum. Ol babda ve katıbei ahvalde emrü ferman ve ihsan veliyyünnimeti bi imtinan efendimiz hazretlerinindir. 27 Zilhicce 1313 Kulları

Mehmed Sadık»

*
* *

Sadık Paşa, hicrî 1319 senesi evailinde [1901] Limnide vefat etdi. Niyazii Mısrî hazretlerinin merkadi civarına defn olundu.

Hastalığının pek uzun müddet devam etdiğini ve terekesinde pek çok nefis eşya ve büyük bir mektub zarfında büyük kıt'ada gayet kıymetli bir çok pırlanta zuhur etdiğini — o zeman Limni ceza riyasetinde bulunmuş olan — Yesarî zade merhum Servet Bey söyledi.

*
* *

Sadık Paşa, ikbali idbar ve idbarı ikbal şeklinde tecelli eden ta'lii âcib bir zatdır.

Tercemei halinde görüldüğü üzere tahsili ilme koyulduğu sırada — henüz çocuk denilecek bir yaşda iken — memleketinin müdirliğine tâyin olunması, bittabi gavaili mucib ve tahsili ileriletmeğe mâni olduğu gibi büyük kardeşinin Midilliye nefy edilmesi ve aile hakkında gaddarane muamelelerde bulunulması, ahvalini teşviş etdiğinden lâyikiyle tahsili ilme müveffak olamadı.

Evvelâ kâtibi, müahharan damadı olduğu Yemişci Mehmed Ali Ağanın himayesi altında bulunurken — zemanın icabatını nazarı dik-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kate alarak — Fransız lisanını öğrenmeğe çalışdı. İzmirden geçdiği esnada Füad Paşk gördü. İstidadını takdir etdi. İstanbula gelmesi içün teşvikde bulundu. Bir müddet sonra geldi. Kaleme girdi. Memur olduğu işlerde liyakat gösterdi. Bilâhare maliye memuriyetlerine tâyin olundu.

Arkadaşları arasında «Kara Sadık» namile yad edilen bu zat Şirvani zade Rüşdi Paşanın Maliye Nazırlığında maiyetinde bulunarak teveccühünü kazandı. Onun himmetiyle aldı, yürüdü. Emsaline değil, bir kaç derece üstünde bulunanlara da tefevvuk etdi. Hattâ hâmisinin yerine Maliye Nazırı oldu.

Gördüğü himmet ve himayeti kendi de muterifdir. Ona yazdığı bir mektuba «lûtfen ve merhameten kulunuzu şu bulunduğum mevkı'a getürmege ne derece ve nasıl büyük himmet ve efendilik sarf buyurdunuz ise...» diyor.

Bayezid camiinde bir müddet ders okutdukdan ve bir iki evkaf hidmetinde bulundukdan sonra def'aten rütbei vezaretle Şam valiliğine ve müteakıben vükelâlığa yükselüb — o zemana kadar Maliye işlerine sarfı zihn etmediği halde maliye mütehassıslarından farz olunan — hâmisi ve sebebi feyzü terakkisi — Şirvani zade gibi o da az vaktde çok terakki ederek üç def'a Maliye Nazırı oldu ve ümurı maliyede mütehassıs ad edildi.

Bazı zevat ise, mütehassıs olabilmek içün ulûmı maliye ve ona müteferri[1] fünunı saire tahsil etmek lâzım gelüb maliye dairesinin muamelâtı kalemiyesine vâkıf olmakla maliye mütehassısı olmak gayri kabil bulunduğunu ve Sadık Paşanın mütehassıslığı da maliye hazinesince cereyan eden usul ve kavaidi bilmekden ibaret olduğunu söyledikleri gibi Kemal Paşa zade Said Bey de «frenk bankalarından bir takım malî tâbirat öğrenüb finansyer geçindiğini» iddia etmekdedir.

Fekat her şey emsaliyle kıyas olunmak icab edeceğinden Sadık Paşanın da diğer maliye nazırlarına kıyasen daha malûmatlı olduğunu inkâr etmek muhalifi insafdır.

Yukarıda söylendiği gibi garib bir tecelliye mazhar olduğundan her memuriyetinde — şeameti kudumuna kail olanlara hak verdirecek suretde — müessif bir vak'a zuhur etdi. Maliye nazırı iken nezaret hinası yandı.

Bizzat, yahud bilvasıta teşebbüs etdiği malî muamelelerde hazinei devlet, mutazarrır oldu.

[1] متفرع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tuna valiliğinde bulunduğu esnada Rus ordusu Tuna nehrini geçdi, Osmanlı ordusunda inhizam yüz göstermeğe başladı.

Kırk bir günden ibaret olan Baş Vekâletinde —envai fecayi[1] ve mesavi tevlid eden — Ali Süavi vak'ası hudus etdi. Eyvelâ kendi, sonra da devlet ve millet istibdadın pençesine düşdü.

Babı âlinin mühim bir kısmı yandı. Asırlardan beri Osmanlı idaresinde bulunan Kıbrıs adası—faidei mevhume mukabilinde—fida edildi. Mahmud Celâlüddin Paşa, Sadık Paşanın bu hususda «meramı faside alet» olduğunu kayd ediyor. «Meramı faside alat» olmak, devlete ihanetden, ya menfaati şahsiyeye hidmetden, yahud siyasiyata vukufsuzlukdan ileri gelir. Sadık Paşanın kusuru üçüncü madde olsa gerekdir.

Vehme müstenid, yahud hakikate mütekarib bazı delaili kavliye ve fiiliye saikasiyle padişah, — tac ve tahtına, hattâ hayatına sui kasd edeceğine hükm etdiği o zatdan o kadar ürkdü ki payı tahtda kalırsa kendinin mekamı saltanatda kalamıyacağına kani[2] oldu. Payı tahtdan çıkarılmasını — nefsince — adeta hayat ve memat meselesi farz etdi. Zahirde vali sıfatiyle Cezairi Bahri Sefide yürütdü.

Vilâyet merkezini dehşetli bir zelzele yıkdı.

Vilâyet ümurunı idareye memur bir vali değil, ikamete memur bir menfi olduğunu teemmül etmiyerek padişahın marzisine mugayir bir takım teşebbüsata kıyam ve —tâbir caiz ise— kendini idam etdi.

Ali Füad Bey, Sadık Paşanın oğradığı mesaibi, Maliye Nezaretinde bulunduğu esnada yetimlerin paralarına tecavüz etmesinin cezası olduğuna hükm edildiğini bir mekalesinde söylemekdedir.

Hiç bir vakt zail olmayan malî muzayekanın bir derece tehvini maksadiyle — meşihat dairesinde kassam idaresinde mahfuz olan — eytam paralarını istikraz şeklinde alub sarf etdi. Bilâhare kaime çıkarılarak sekiz on kaime, bir altun liraya indiği sırada eytame olan borcun tediyesine teşebbüs edildi. Tediye olunmayan mikdarı, tasfiyei düyun kararnamesine tâbi tutuldu. Bu suretle bi çare yetimlerin hukuku imha edilmiş oldu. Adaleti ilâhiye de, müsebbibinin ocağını söndürdü.

Rivayet olunduğuna göre Maliye Nezaretinde ve memuren Parisde bulunduğu hengâmda maliye hazinesi namına borsada konsolide oynayub — yetim hakkı gibi mühim ve ziyaı, envaı müsiybeti müstelzim olan — hukukı beytülmali izale etdi.

[1] فجايع [2] فاجع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şirvani zadeye yazdığı mektublardan birinde «efendimizin meslekine münselik ve mektebi terbiyetlerinde görülen dersi istikamet usulüne mütemessik bulunanların bir ahkarı olmağla müftehir bulunduğum...» diyorsa da — haklı haksız — irtikâb ile itham olunanlardan biridir.

Şirvani zadenin — Tercemei halinde yazıldığı üzere — istizansız istikraz akd eylemek selâhiyetini bahş etmek için ferman verdirmek mukabilinde Mısır hidivinden mühim mikdarda «bahşiş» almak, eseri istikamet ise Sadık Paşanın, hamisinin «meslekine münselik» ve onun «mektebi terbiyetinde gördüğü dersi istikamet usulüne mütemessik» olduğuna şübhe edilmez.

Rusyalı bir banker ile şirket akd ederek kâr, kendilerine ve zarar, devlet hazinesine aid olmak üzere borsa oyunlarına girişüb hazineyi «bir kaç yüz bin lira mutazarrır ve kendinin temevvül» eylediği muhakkak ise irtikâb ile itham edenlere hak vermek tabiidir.

Sadrı esbak Tevfik Paşa merhumdan mükerreren dinlediğimize göre Sultan Abdülhamid de, Sadık Paşanın oyunlarına kani idi. Sultan Murada tereddüdü bulunan [1] Sarraf Köçek Oğluna hükûmetce yaptırılmış olan muamelâtı sarrafiyeden dolayı oğradığı zarara mukabil veresesinin istediği altmış bin lira, hükûmetin borcu olmayub Veli ahd Murad Efendi lehine vuku bulan teşebbüsatın icab etdiği mesarife karşılık olmak üzere Sadık Paşanın, Köçek Oğlu vesateti ile konsolide oynatdırmasından mün'bais zarar olduğunu söyleyerek tesviye etdirmemişdir.

Sultan Abdülhamidin zehabı muvafıkı hakikat ise istenilen parayı verdirmemekde — tâbiri maruf ile — yerden göğe kadar hakkı vardır. Zira emvali millet, şahsî emellerin istihsali için oynanan oyunların iras etdiği zararları tazmine hiç bir suretle mecbur değildir. Tazmin, oyunu oynatanlara, oynayanlara ve bu hususda ikbal prestane vesatede bulunanlara aiddir.

Yine Tevfik Paşanın rivayetine göre Fransadan gelen Kont Töküvil, on milyon lira ikrazını teklif etmesi üzerine Sadık Paşa, ağır mikdarda komisyon istemesiyle kontun avdet etdiğini padişah işiderek pek ziyade münfail olmuşdur.

Sultan Abdülhamidin hususi sarrafı olan banker Zarifiden istikrazına lüzum görünen bir milyon liradan paşanın, yüksek mikdarda komiyon aldığı Zarifi tarafından arz edilmesi üzerine padişah «askerin

[1] Sultan Muradın, henüz veli ahd iken — para talebine dair — Köçek ve Köçe Oğlu namiyle yad edilen Agob Efendiye bizzat yazdığı tezkireleri, Yıldız evrakı arasında görmüşdüm.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

açlık tehlükesi karşısında bulunduğu böyle bir hengâmda gayri meşru suretde istifadeye kalkışmak, devlet ve millete büyük bir ihanetdir» diyerek Sadık Paşaya gücendiği Tevfik Paşanın cümlei rivayatındandır.

Sadık Paşa — evrakı arasında görülen — hususi bir mektubun müsveddesinde bu istikrazdan bahs ederken «Zarifinin bana para vermeğe ne mecburiyeti olabilir? Lâkin ne çare ki böyle işlerde adım çıkmış (!) olduğundan ne gûna olursa olsun yapılan işlerde Sadık Paşa para aldı demek âdet olmuşdur» diyor.

Bir âdemin «adı çıkmak» içün ortada bir sebeb olmak icab eder. Sebeb olmayınca ad nasıl çıkar? Hangi maddeye teallûk ederse etsün, bir insanın adı çıkmak içün elinden bir çok şey çıkmış olmalıdır.

Doğruya hiç bir zeman eğrilik isnad edilmemişdir. İsnadda mübalâğa olabilir. Fekat o isnadın her halde bir esası vardır. Meselâ «Rüşdi Paşanın ilânatı» unvaniyle padişaha takdim edilen verakada «şirkat ve hiyaneti nazarı umumide sabit olan Sadık Paşa» ve «Sadık Paşa denilen mason ve mürtekib herif» denilmesi, bilfarz garaza haml olunsa da istikamet ve emanet ile maruf olan bir zatın «sirkat ve hiyanetinin nazarı umumide sabit» olduğu nasıl iddia oluna bilir? Müddei, isbatı müddeaye davet olunsa buna nasıl muktedir olabilir?

Sadık Paşanın, kendi hakkında kendinin de şübhesi olduğu sözlerinden anlaşılıyor. Nefsine itimadı olsa idi «adım çıkmış olduğundan yapılan akçe işlerinde «Sadık Paşa, para aldı» demek âdet olmuşdur,» demekle iktifa etmez, irtikâb isnad edenler aleyhine ikamei dava ve tebriei zimmete itina ederdi.

Tercemei halinde görüldüğü vech ile Parisde sefir iken Midhat Paşanın bir nezaret teklif etmesi üzerine kendi gibi «ızrarı hazine ve itlâfı mal ile itham olunmuş ve padişah nazarında da bu suretle tanınmış ve ecanibe bile söylenmiş bir âdemin bilmuhakeme tebriei zimmet etmedikce bir iş göremiyeceğinden» bahs ile itizar etmesi pek garibdir. Gûya söylediği müttehim, kendi değil de diğer şahsdır.

Bundan başka Paris sefaretinde iş gören bir âdemin, vükelâlıkda da «iş göreceği» tabiîdir. Tahtı tühmetde bulunan bir şahsın «bir iş göremiyeceği» muhakkak ise bu mani'a, yalnız vükelâlığa değil, Paris sefirliğine de şamil olmak lâzım gelir. Çünki memuriyet itibariyle sefaret ve nezaretin elbette farkı yokdur. Halk ve padişah nazarında tühmetli olan âdemin vükelâlık ve sefirlik gibi büyük memuriyetlerde değil, en küçük bir hidmetde bile bulunmaması ve bulundurulmaması icab eder.

Midhat Paşanın teklifine karşı ileri sürdüğü sebebler sırasında «konstitüsyon henüz ilân olunmuş iken vükelâlık memuriyetiyle İstan-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bula avdeti, icrayı tanzimata müttehimlerin kayrılmasiyle başlanıyor dive itirazı davet edeceğinden» bahs etmesi de şayanı hayretdir.

Bir müttehimin «vükelâlık memuriyetiyle İstanbula avdeti» itirazı davet edecekse Paris sefareti gibi pek mühim bir memuriyetde bırakılmasına niçün itiraz edilmiyor? Vükelâlık, müttehimin tâbi olduğu devletin memuriyetidir de sefirlik, ecnebi bir devletin memuriyeti midir?

Madameki kendi gibi bir müttehimin bilmuhakeme tebriei zimmet etmedikce istihdamı muvafık olmayacağını ve itirazı davet edeceğini bizzat iddia ediyor, o halde vükelâlıkdan evvel —uhdesinde bulunan— Paris sefirliğinden çekilmesi lâzım gelmez miydi?

Ona vükelâlık teklif eden sadrı âzam da — yine ondan işitdiği sözler üzerine — Paris sefaretinden el çekdirerek tahtı muhakemeye alması ve neticede beraeti tebeyyün ederse memuriyetine iade ve aksi takdirde düçarı ceza etmesi iktıza etmez miydi?

Hal buki ne kendi çekildi, ne de başkası çekdi. Devlet ve milletin menfaatini ihlâl edenleri tedib ve erbabı iffet ve namusu tatyib etmeğe — padişahın vekâleti mutlakasını haiz olduğıçün — her kesden ziyade mecbur bulunan sadrı âzam paşa, itizarı kabulden başka bir şey yapmadı.

Sadık Paşa — Parisde bulunduğu esnada — Şirvani zadenin yazdığı mektubda «... Hakkı âlilerinde her tarafdan bir husumeti fevkalâde vardır.» demesine mukabil, Sadık Paşa «memuriyeti acizanem hakkında tavrü efkârın tebeddül etdiğini his etmişdimse de sui efkârın bu derecelere kadar vardığını hisab etmek mümkin değildir. § Kendi nefsimden vaz geçdim, her ne muamele ederlerse etsünler. Çiy yemedim ki midem ağrısun» diyor.

Paris de muamelâtı maliyece ihtilâsa benzer bazı hareketlerine vehmen, yahud yakinen kani olan müstakimler, hiddetlenerek aleyhinde idarei kelâm ve mürtekibler ise «o, orada çalıyor da biz burada çalamayoruz» diye hased ve adavet ederek düşnam etmiş olsalar gerekdir.

Namını halkın diline düşürmekden ve namusunu lekelemekden sakınanlar «اتقوا مواضع التهم» emri nebevisine itaatle nefsini tühmete ilka edecek hallerden de sakınmalıdır. Sakınmayanlar — Sadık da olsalar— bi hakkın maznun ve mat'un olurlar.

İnsanlarda, bilhassa bizde sui zan, hüsni zanna galib olduğıçün her şeyde, ba husus ümurı resmiyede istikametden ziyade sekamete inanmak ve ehemmiyetsiz bir emmare ile bir âdemin eğriliğine hükm etmek mutadı kadîm ise de umumun sui zannını celb edecek

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yolda — az çok — bir hareket vaki olmadıkca «her tarafdan husumeti fevkalâde» ye oğramak da her halde esassız değildir.

Umumun sui zannına mukabil — avam ağziyle — «Çiy yemedim ki midem ağrısun» demekle çiy yenmediği ve midede ağrı olmadığı enzarı âmmede isbat edilemez ve «her tarafın husumeti fevkalâde» sinden kurtulmak kabil olamaz.

Bu mülâhazalardan sonra Sadık Paşanın muamelâtı maliyede istikameti gibi sekametine de kat'î surètde hükm etmek bizim için müşkildir.

Limnide ikamete memur iken padişaha takdim etdiği arzıhalde «on bin kuruş mazuliyet maaşı, idaresine kâfi olmadığı cihetle müzayekadan ve düyuni vefireden naşi şedaidi ıstırab içinde kaldığından maaşının emsali raddesine iblağını» istid'a etmişdir.

Halk arasında mürtekib ad olunan vükelâ ve ricalden bazılarının son zemanlarında zarurete oğradıkları, yahud vefatlarından sonra servetleri zuhûr etmediği ve bilâkis erbabı istikamet ve kanaatdan bazı zevatın hayatlarında derdi maişete oğramadıkları ve ailelerine bir mikdar servet de bırakdıkları malûmdur.

Sadık Paşa ibtidayi neşetinden beri daima memuriyetde bulunarak az müddet mazul kaldığından ve evlâd ve ahfadı ve ailei kesiresi olmadığından — her şeyin ucuz ve maişetin kolay olduğu — o devirde bütün esbabı maişeti, mazuliyet maaşına münhasır olsa yine geçinmek mümkin iken o maaşın idaresine kâfi olmadığından ve «müzayekadan ve düyuni vefireden» bahs etmesi, mucibi teaccübdür.

Bahusus terekesinde gayet kımetli pırlantalar ve bir çok nefis eşya zuhûr etmesi, «müzayekadan ve düyuni vefireden naşi şedaidi ıstırab içinde» kalmaması icab eder.

Bu zat, — kendini tanıyanlarca — kibr ile mevsuf olduğu halde hamisine gönderdiği mektublardan birinde «kulunuz, izzeti nefsimi düşünür boydan dağilim» diyor.

Malûmdur ki «kibr» ne kadar kötü bir huy ise «izzeti nefsi düşünür boydan» olmamak da o kadar kötüdür. İzzeti nefsini gözetmeyen, zillete mahkûm olur ki insanlıkda ve bilhassa islâmlıkda zillet yokdur, izzet vardır.

«İzzeti nefsi düşünür boydan» olmayanlar, zelilâne efalden ihtiraz etmezler. irtikâb ve irtişa ve izalei hukuk gibi ahvali rezile de o zelilâne efal cümlesindendir. Çünki zelilünnefs olmayan, ahvali zelile ve rezileye tenezzül etmez.

«اطلبوا الحوائج بعزة النفس فان الامور تجرى بالمقادير» hâdisi şerifinin ihtiva etdiği hikem ve hakayıkı, ancak azizünnefs ve mukadderatı ilâhiyeye mutekid olanlar takdir ederler.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşanın kibrinden bahs edenler, bazı efali sırasında — Edirneye gelen İğnatiyefle sulh müzakere etmek üzere — tayin olunduğu ikinci murahhaslığı kabul etmemesi, birinci murahhas tayin olunmamasından münbais kibrü nahvet eseri olduğunu söylemişlerse de hakikati hal bizce malûm değildir. Biz, hüsni zanda bulunalım da ikinci murahhaslığı kabul etmemesi, meselenin ehemmiyeti fevkalâdesini ve mesuliyeti azimesini nazarı dikkate almasından ileri gelmişdir demekle iktifa edelim.

Abdülhak Hâmid Bey, Sadık Paşayı takdir ve tevkir eden tek değilsede adedi mahdud olan — zatlardan biridir. Hatıratında şu sözleri söylüyor:

«Bazı âdemler vardır ki eşhası mühimmeden oldukları ilk görüşde anlaşılır. Mechul oldukları mehafili ecnebiyede bile şekil ve haysiyetleriyle celbi dikkat ve hürmet ederler. Sadık Paşa, o simayi müessire ve o manzarai şemaile mazhar bir şahsiyeti zi haysiyet idi. Mütevazı değilse de mütekebbir de değildi. Vekarında gurur ve nasiyesinde eseri surur görülmez, eğlenir, fekat gülmez idi. Güler yüzlü değil, abus değil, düşünceli bir çehre ile bir sükûti manidare malik idi. Sevdiğini, yahud beğendiğini söylemez, hattâ his etdirmez, fekat metîn ve mekin, müdebbir ve muktedir bir recül olduğunda tereddüd edilemezdi.»

Hâmid, tarih değil, mensur ve muhayyel bir kaside yazarcasına şairane mütalealar yürütmuşdür.

Sadık Paşayı görmedik. Fekat resmine dikkatle bakılınca —Hâmidin anlatmak istediği — «simayı müessire ve manzarayı şemaile mazhar bir şahsiyeti zi haysiyet» olduğuna hükm etdirecek fevkalâde bir hal görülemiyor.

Bir âdem, ya mütevazı, ya mütekebbir olur. Bu halde «mütevazı değilse de mütekebbir de değildi» ne demek olur?

«Eğlenir, fekat gülmez idi» tavsifi de tuhafdır. İnsan, bir şeyle eğlenir, neşvelenirse — mantıkın tarifince «dahhakün bitta'bi» [1] olduğundan — elbette güler, hiç olmazsa tebessüm eder. Cebri nefs ile hissiyatını saklamağa çalışsa da — çehre, kalbin ayinesi olduğundan — «nasiyesinde eseri sürur» görülür. Bir şeyden müteessir ve müteellim olan şahs da öyle değil midir? Teessür ve teellümünü ne kadar saklasa yüzünde — az çok — emmarei elem müşahede olunur. Meğer ki heykeli bi ruh ola..

Bir âdem, ya beşuş olur, ya abus olur. «Güler yüzlü değil, abus değil» dir de nedir, diye soran olursa ne cevab vermeli, nekarat gibi

1 ضحاك بالطبع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

vine o sözümü tekrar etmeli? «Düşünceli bir çehre» de beşaşetden ziyade abaset görülür. «Sükûti mânidare malik» olanın da yüzünde abaset, beşaşete yer vermez. Bu halde «abus» idi demek lâzım gelir.

«Sevdiğini, yahud beğendiğini söylemez, hattâ his etdirmez» ve «fekat metîn ve mekin...» Sözleri birbiriyle pek o kadar imtizac etmiyor. Sevdiğini, yahud beğendiğini söylememek, hattâ his etdirmemek, «metîn ve mekin, müdebbir ve muktedir bir recüli devlet» olmağa mânimidir ki sözün ikinci kısmına «fekat» le başlanıyor? Sözün tertibine göre «... Söylemez, his etdirmez» emma «metîn ve mekin.... idi» denilmek istenildiği istidlâl olunuyor.

Sevmek, yahud beğenmek, his etdirmemek, resmî şahıslara ve resmî işlere aid ise büyük bir âmirin, maiyetinde bulunan memurları sevmesi, yahud beğenmesi, sevdiğini his etdirmesi, hattâ söylemesi, kusur değil, meziyetdir ki «metîn, mekin, müdebbir ve muktedir bir recüli devlet» e lâyık olan beğendiğini, sevdiğini söylememek ve his etdirmemek değil, söylemek ve his etdirmekdir. Beğenildiğini, sevildiğini his eden, yahud gören bir memur, elbette teşevvuk eder de vazifesini ifada bir kat daha gayret ve liyakat gösterir.

Hal buki beğenildiğini anlamayan, beğenilmek içün ne yolda hareket edeceğini nasıl kesdirebilir? Beğenildiğini anlamalıdır ki o yolda devam ve ifayı vazifeye ikdam etsün.

Sadık Paşanın, emsali arasında «muktedir» bir zat olduğu inkâr olunamaz. Lâkin «müdebbir bir recüli devlet olduğunda tereddüd edilemez» değil, edilir. Sultan Abdülâziz vak'asının ihdasındaki tavassutları, bilhassa Süavi hâdisesinde ihtiyar etdiği hareket ve padişaha karşı kullandığı lisan, Kıbrıs meselesindeki vaziyeti, Yunanlılara arazi terkini İngiltere sefirine vaad ve kendi iddiasınca bahs etmiş olması, Berlin kongresine murahhas tâyin edilmesini İngiltere elçisine teklif etdirmesi, murahhaslığından vaz geçilmesi üzerine — jurnalcının sözü yalan değil de, doğru ise — «pek bi edebane ve mefsedet kârane lisan» kullanması, en sonra Cezairi Bahri Sefid valiliğinden istifası, Hâmid Bevin «müdebbir bir recüli devlet olduğunda tereddüd edilemez» tarzındaki iddiasının aksini isbat etdiğini söylemekde de tereddüd edilemez.

Paşanın, «müdebbir bir recüli devlet olduğunda» bizi tereddüde ve kendini musiybete oğratan hallerinin en mühimi, — yukarıda söylendiği gibi — Süavi hâdisesinde iltizam etdiği reftar ve güftardır.

Bir vekilin, müvekkilini araması elzem iken bu baş vekilin aramaması, iki def'a haber gelmeyince seraya gitmemesi, gafletden, ihmalden ve hâdiseye ehemmiyet vermemesinden, yahud bir sui maksaddan

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ileri gelir. Bu hallerin hangisi olursa olsun, bir recüli devlet, ba husus bir baş vekil içün büyük hatadır.

İşin doğrusu söylenmek lâzım gelirse bu zatın irfan ve iz'andan nasibi az olduğu — halü kalinden — anlaşılıyor. Meselâ o menhus hâdesede padişaha cevaben «vükelâ yapsa idi böyle mi olurdu» gibi — siyaset ve kiyasete, âdabı kelâma ve âdabı mülûke mugayir — bir saçma saçması, hakkındaki sui zannı ve emniyetsizliği teşdid ve kendini mevkii ikbalden ebediyen teb'id etdi. [1]

Padişahın hitabına, öyle kapalı ve tehlükeli bir cevab veren şahs, «kenarın dilberi nazük de olsa nazenin olmaz» mealine masadak ve söylediği sözün nereye varacağını düşünmekden âciz bir ahmak, ya fartı kibr ve gurur ile kendini div ayinesinde görerek zirü balayi gözetmeğe lüzum görmeyen ve padişahı istihfaf eden had naşinas bir mağruri mütekebbir olmak lâzım gelir ki bu haller, baş vekâlet mekamını ihraz ve vükela arasında kesbi imtiyaz eden bir zata değil—biraz irfan ve idraki olan — en küçük bir memure bile yakışmaz.

Merhumun ruhu, sözümüzü mazur görsün

«Merhaba ey semti irfanın baidi ebteri
Sahibi irfan olan söylermi böyle sözleri»

merhabasına lâyık olan bu zatın — «Miratı hakikat» deki mesrudat,

[1] Hülefayı Emeviyeden Abdülmelik, bazı siyasî meselelerin halli içün İmam Şa'biyi [شعبی] sefaretle Rum imparatoruna gönderdi. Müzakereler icra ve meseleler hal olundu

İmparator, halifeye yazdırdığı nameleri, Şa'biye tevdi etdikden sonra bir de kapalı mektub vererek «bunu da halifeye takdim ediniz» dedi. Şa'bi, Şama avdetinde nameleri ve kapalı mektubu takdim etdi.

Halife, meselelerin arzusu vech ile hallinden memnun olarak Şa'biye iltifat etdi. Kapalı mektubu da açub okuyunca yüzünde âsarı gadab görünmeğe başladı. İmparator, şöyle yazmış: «O kavme taaccüb olunur ki içlerinde Şa'bi gibi bir zat varken başkasını hükümdar yaparlar»

Halife, mektubu Şa'biye verüb «bu, nedir?» Dedi. Şa'bi, mektubu okudu, müteessir oldu.

Halife, «imparator, senin liyakat ve kudretini görüb hased etmiş. Vücudunü izaleye sebeb olur ümidiyle bu fitne engiz mektubu göndermiş» dedi.

Şa'bi, derhal «imparator, efendimizi görmediğiçün böyle yazmış. Efendimizi görseydi benim hakkımda böyle bir mektub yazmazdı» tarzında mukabele etdi.

Halife, bu sözden pek ziyade mahzuz oldu. O fatin ve metin âdem hakkındaki teveccüh ve iltifatını artırdı.

Sadık Paşa da, İmam Şa'bi gibi sözünü tartarak söyler, ince fikirli ve basiretli bir âdem olsaydı «vükelâ yapsa idi böyle mi olurdu» gibi münasebetsiz bir lâf savurmazdı. Padişahı tatmin ve temin edebilecek yolda hazıkane ve sadıkane sözler söyler de başını belâye sokmazdı.

Sözü uzatmağa lüzum yokdur ki söz, hem saadete. hem müsibete sebeb olur. Aklı başında olanlar, hayatlarını muhafaza içün ne kadar itina ederlerse söyleyecekleri sözlere de o nisbetde dikkat ederler. Çünki «ان البلاء موکل بالمنطق» hikmetini takdir ederler.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

muvafıkı hakikat ise — Sultan Muradın izalesini padişaha teklif etmesi, bir padişah huzurunda cebinden mendil çıkarub terini silmek edeb ve terbiyeye esasen münafi oldığı halde — her kesden ziyade âdaba riayet etmesi tabiî olan — baş vekil paşanın Sultan Abdülhamid gibi — kendinden emin olmayan — bir vehmi mücessemin karşısında mendilini çıkarmak içün elini cebine sokması ve nümune olarak Amerikadan celb olunan rovelveri padişaha gösterdiği esnada namlosunu kendi tutub sapını ona tutdurması icab ederken — sui kasda alâmet ad etdirircesine— namloyu padişaha çevirüb onu savuşmağa mecbur etmesi gibi haller, paşanın irfan ve izandan nasibi az olduğuna başka başka şehadet ediyor.

Cezayiri Bahri Sefide vali unvaniyle nefiy edildiğini pek eyi bildiği içün mütebâssırane ve rıza cuyane bir hattı hareket ittihaz etmesi lâzım gelirken — gûya devletce recalar, niyazlar ile valiliğe tâyin edilmişcesine — mekamı nazdan demsaz olması da rivayet olunan reviyet ve dirayetini değil, aksini müeyyiddir.

İhtiyar etdiği meslek, nefsine fevkalâde ehemmiyet ve kıymet verdiğinden mi, yahud padişahı ürküdüb de istediğini yapdırmak hulyasında bulunduğundan mı ileri geldiğini bilemeyiz. Ona düşen vazife, padişahın zihnini teşviş ve sui zannını ve gayzu gadabını teşdid edecek akval ve efalden sakınmak iken o — yukarıda söylendiği üzre — kredi fonsiye teşkili, limanın port frank haline getirilmesi, kal'anın yıkılması, dağlardaki köylerin sahile nakli ve virgunun afvi gibi — müfid, yahud muzır olduğunun münakaşasına burada lüzum görülmeyen — teşebbüsatını kabul etdirmek içün israr etmesi, idarei mülkiyeye ve hikmeti hükûmete lâyikıyle vâkıf olmadığını ve — padişahın pek ziyade menfuru olan — istifaye kıyamı ise hükmi zemanı takdir edemediğini ve ileriyi göremediğini gösteriyor.

Halefi Said Paşanın «bu teşebbüsatdan maksadı, arz ve ibrazı dirayetden ziyade bir sui niyetin tertibatı olması zannı kavidir» tarzındaki fitnekârane iş'arı da Sadık paşanın menkubiyetine yardım eden avamildendir.

Elhasıl bir takım muhtelif sebeblerin bir araya gelmesi, hayatının — yirmi sene gibi — mühim bir kısmının Limni menfasında geçmesini ve orada göçmesini intac eyledi.

«Kara bahti, Kara Sadık Paşayı hayfa ki
Darı gurbet de kara toprağa gömdü ahir
Nuri rahmet, sıyırır varsa sevadi vechi
Sirri «من مات غربياً» olur elbet zahir»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

MEHMED ESAD SAFVET PAŞA

Mehmed Esad Safvet Paşa, voyvodalıklarda istihdam edilmiş olan Sürmene kazası eşrafından Mehmed Hulûsi Ağanın oğludur.

1814 [Receb 1230] da [1] İstanbulda Fatih civarında Haydar mahallesinde doğdu. [2]

Mahalle mektebinde okudukdan sonra Bayezid camiinde medrese derslerine devam etdi. Büyük kardeşi Ârif Efendinin himayesi altında tahsili ilme çalışdı.

Torunlarından Füad Bey, bir gün mektebe gitmek istemediğinden Safvet Paşa «Ben, gençliğimde — yaz demez, kış demez — sabaha doğru fener yakarak Haydardan Bayezid camiine gider, ders okurdum. Bir yandan da validemi beslemeğe çalışırdım. Sizler, rahat ve refahet içinde yaşayorsunuz, mektebe araba ile de gitmek istimiyorsunuz» diye itab etmişdir.

1831 [1247 H.] de — büyük kardeşinin delâletiyle — divanı hümayun kalemine kayd edildi. Kalemce mutad olan usule tevfikan «Safvet» mahlası verildi. Bazı emsali gibi ismi terk edilerek mahlasiyle yad olundu. İki sene meaşsız olarak devam etdi.

Âli Paşanın tercemei halinde söylendiği vech ile divanı hümayun tercemanı Esrar Efendi, maiyyetindeki iki memurla çalışmakda ise de terceme işleri çoğaldığından ecnebi lisanına vâkıf memurlara ihtiyac

[1] «Fatin tezkire» sinde velâdet tarihi «1231» olarak gösterilmişse de doğru değildir.

[2] Safvet Paşa zade Faiz Beyin oğlu teşrifat müdiri merhum Füad Beyin[*] verdiği malûmata göre: Paşanın annesi, ilk zevci vefat etdikden sonra Hulûsi Ağaya vardı. İlk zevcinden doğan Arif Zeki Efendi[**] gençliğinde İstanbula geldi, tahsili ilm etdi. Müahharen annesiyle övey babasını getirtdi. Bir müddet sonra paşa doğdu.

Hulûsi Ağa işlerinin tesviyesiçün Sürmeneye gitdiğinde orada vefat etdi. Zevcesi İstanbulda vefat edüb Kasım Paşa mevlevî hanesi haziresine defn olundu.

Arif Efendinin kızı, vüzeradan Sakızlı Esad Muhlis Paşanın zevcesidir, zemanının okur yazar kadınlarından idi.

[*] Mukaddema Hariciye Nezareti kalemlerinde, cemiyeti rüsumiye âzalığında, meşrutiyetin ilânından sonra teşrifat muavinliğinde ve müdirliğinde ve inkılâbdan sonra mülga halifeliğin ikinci karinliğinde bulundu. 1923 [9 muharrem 1342] de vefat etdi. Sultan Mahmud türbesi haziresine defn olundu.

[**] Gürci Halil Rifat Paşanın zevcesi Saliha Sultanın kethudalığında, Bağdad defterdarlığında, Tobhane müdirliğinde Darı şûra âzalığında, ticaret muavinliğinde ve ulâ sınıfı evveli rütbesiyle defter eminliğinde bulundu. 1851 [Rebiulâhir 1267] de vefat etdi. Kasım Paşa mevlevî hanesi haziresinde annesisin civarına defn olundu. O vaktin değerli kâtiblerinden idi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hâsıl oldu. 1833 [Safer 1249] da Âli ve — bilahara sefaret müsteşarlığında bulunmuş olan — Nedim Efendilerle Safvet Efendi, terceme odasına memur edildiler. «200» kuruş meaş tahsis olundu.

Muallim tâyin edilen «Jorj Sarda» dan arkadaşlariyle beraber Fransız lisanını tahsil etdi.

1836 [Remazan 1252] de hacegânlık rütbesi verildi. Bir sene sonra salise rütbesi ve «2000» kuruş maaş ile divanı hümayun mütercimi evvelliğine tâyin olundu.

Divanı hümayun tercemanı Âli Efendinin [paşa] Londra sefareti müsteşarlığına nasbında 1838 [Cümadelulâ 1254] de terceman vekâleti ilâve edildi.

«Takvimi Vekayi» in Fransız lisanile de neşri, nizamı iktizasından ise de idaresine memur olanlar, Fransızca bilmediklerinden Fransızca nusha neşr edilememekde olduğu gibi cerideye aid her dürlü husus hüsni idaresi mültezem bulunduğundan 1839 [Receb 1255] de «7500» kuruş maaş ve saniye rütbesi ile Takvimi Vekayi nezaretine memur oldu.

1840 [27 Cümadelâhire 1256] da «10000» kuruş meaş ile divanı hümayun tercemalığına nasb olundu.

1842 [1258 H.] de Eflak Beyi Kiğa Beyin azliyle yerine diğerinin intihabına aid muameleyi — nizamı mahsusuna tatbikan — icra etmek üzere Bükreşe gönderildi. Vazifesini ifa edüb avdetinde huzuri hümayuna kabul ve hüsni hidmetinden dolayı beyanı mahzuziyet edildi.

Hariciye kâtibi Şevket Beyin [Süleyman Şevket Paşa] Berlin sefaretine tâyini üzerine 1845 [27 Cümadelâhire 1261] de «10000» kuruş maaşla hariciye kâtibi oldu.

O esnada hariciye nezaretinde bulunan Mustafa Reşid Paşa, Safvet Efendiye şu tezkireyi yazmışdır:

«Veliyyünniama devletlu karındaşım efendim

Hüda bilür kaç günden berudır bildiğim ıstırabı derunları [1] bendenize dahi tesir etmekle mükedderim. Heman Cenabı Hak, hayırlusiyle sizi ve beni kurtara âmin. Hele bu bi huzurlukları [1] arasında mazbataya masruf buyrulan himmetlerinden azîm teşekkür ederim. Eğer vakti âlileri müsaid olur ise evvelki akt [Acte] müsabebetin mazbatasına dahi himmeti seniyeleri mercüvddir. Bir de Berlin sefaretinin tebeddülü lüzumuna mebni Şevket Bey Efendi [2] oraya memur kılınacağından yerine mektubî odasında olan hariciye hülefası maiyetinde olmak üzere kitabet memuriyetini zatı âlilerine arzu etdiğime mebni halefleri dahi Füad Efendi [Paşa] biraderleri olmasına dair hâkipayı hümayuna

[1] Bu «ıstırabı derunlar» ın ve «bi huzurluklar» ın sebebini keşf etmek bizim için bittabi mümkin değildir.

[2] Reşid Paşanın müntesiblerinin havassındandır ki onun himmetiyle vezir oldu. Münşi ve hattat idi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

arz olunan istizan tezkirei samiyesinin cevabı âlisi galiba bu gün çıkacağından ve zatı valâlarının şu gailei mükeddereleri arasında sizi bunun için dahi bi huzur etmeği tecviz etmediğimden yarine tehiri olabilür ise de yarin dahi ayın son çarşanbası [1] olduğuna binaen bimennihi taalâ bu gün giyabı âlilerinden icrası münasib mülâhaza olunmağla keyfiyet malûmı devletleri buyrulmak için iş'ara ibtidar olundu efendim.»

Sultan Abdülmecid, Fransız lisanını öğrenmek arzusunda bulunduğundan 1845 [11 Şevval 1261] de «10000» kuruş maaş ve — emsaline tevfikan — tayinat ve ulâ sınıfı sanisi rütbesi ile mabeyni hümayun dördüncü [2] kitabetine ve şehzade Murad Efendi ile Fatıme Sultana da Fransızca talimine memur etdi.

Safvet Efendinin teessür halinde yüzü titrerdi. [3] Bir gün ders okuturken yüzü titremeğe başlamasiyle — hocası gibi asabiyülmizac olan — Fatıme sultan, dersi bırakub babasına gitdi. «Ben artık okumayacağım. Hocam yüzünü oynatarak benimle eğleniyor» dedi. Padişah, kızına hakikati anlatdıkdan sonra murassa bir saat verdi. Bunu hocasına ihda ve hatırını tatyib etmesini emr eyledi. [4]

On seneye yakın mabeyn kâtibliğinde bulundukdan sonra 1856 [13 Gümadelulâ 1271] de «17500» kuruş maaşla meclisi âlii tanzimat âzalığına tâyin olundu ve hâmil olduğu dördüncü rütbe mecidi nişanı üçüncüye tebdil edildi.

1855 [26 Cümedelâhire 1271] de ulâ sınıfı evveli rütbesi ve «25000» kuruş meaş ile hariciye nezareti müsteşarlığına ve — Âli Paşanın Viyana konferansına azimetinde — 1855 [4 Receb 1271] de rütbei bâlâ ile hariciye nezareti vekâletine nasb edildi. Bir müddet sonra maaşı «35000» kuruşa iblağ edildi — ve Şevval 1271 de ikinci rütbe mecidi nişanı verildi.

1856 [23 Receb 1272] de — Âli Paşanın sadareti esnasında — «40000» kuruş maaşla sadaret müsteşarlığına memur edildi.

[1] Reşid Paşa gibi bir reşidin de «ayın son çarşanbası» ndan sakınması, şayanı dikkatdir. demekki batil da olsa halkın sakındığı şeylerden sakınmak lazım geliyor.

[2] Sicilli ahval dairesindeki resmî tercemei halinde ve torunlarından Füad Beyin mükaddeme ve Kadri Cenanî Beyin daha sonra — daha fazlasile — tevdi etdikleri evrak arasında Paşanın kendi yazısile müsveddesi görülen tercemei halinde «dördüncü», yine o evrak arasında — hanki zat tarafından yazıldığı işaret edilmeyen ve sebkü rabtı pek düzgün olmayan — «sadrı esbak merhum Mehmed Es'ad Safvet Paşanın hidematı saltanatı seniyyede sebk eden memuriyetlerile tercemei hali» başlıklı verakada «üçüncü» kitabete tayin olunduğu gösterilmişdir. doğrusu «dördüncü» dir.

[3] Seraya gitmezden iki sene evvel Madrid sefaretine tâyin edilmişken yüzünün titremesi, genc kıraliçeye sui tesir edeceğini İspanya sefiri ihtar etmesiyle yerine Füad Efendinin [Paşa] memur edildiğini, Ali Füad Beyin, Safvet Paşaya dair «Serveti Fünun» la neşr etdiği mekalede mündericdir.

[4] Paşadan naklen torunu Füad Bey söyledi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paris muahedesi mucibince memleketeynde in'ikad edecek olan Avrupa komisyonu âzalığına 1857 [26 Cümadelâhire 1273] de «65000» kuruş meaş ve «150000» kuruş harci rah ile tâyin kılındı. Bükreşe gitdi, bir seneden ziyade oturdu. Komisyonun vazifesi bitdikden sonra birinci rütbe mecidi nişaniyle taltif olundu.

Paşanın evrakı arasında görülen «L'İllustration» ın 6 Şubat 1875 tarihli ve 1667 numaralı nüshasına derc edilen tercemei halinde

«1856 Paris muahedesi ahkâmına tevfikan memleketeyn nizam namei esasisini tedkik ve tadil ve 1858 mukavele namesi esaslarını ihzar etmek üzere — muahedeye vaziul imza olan devletler murahhaslarından mürekkeben — Bükreşde ictima eden komisyona Safvet Paşa murahhas tâyin olunarak şayanı takdir bir suretde riyaset etmişdir.» deniliyor.

Yine o mesele içün teşkil olunan konferansa 1858 [12 Remazan 1274] de memur edilerek Parise gitdi.

Mekamı sadaretin arz tezkiresinde deniliyor ki:

«Memleketeyndeki düveli müteahide komiserlerinin ekseri, Paris mükalematında bulunmak ve devletlerine taze malûmat vermek üzere metbuları olan devletler tarafından Parise gönderilmekde bulunduğundan ve devleti aliyye komiserinin dahi diğerleri gibi Parisde bulunarak hini iktizada bizzat devleti aliyye murahhasına itayı malûmat etmesinde daha ziyade faide görüleceğinden Şafvet Efendinin Parise izamı ve şimdi aldığı meaşın itası ve «150000» kuruş harcı rah itası meclisi vükelâde tensib kılınmış olmağla...»

Parise gitmezden evvel Bükreşden Sadrı âzam Âli Paşaya yazub— kendi yazısiyle olan müsveddesini, seraya aldırılan evrakı içinde tesadüfle suretini aşağıya nakl etdiğim — tahriratda Paris sefaretine tâyinini reca etmişse de is'af olunmayarak mürahhasa yardım etmek üzere Parise gönderildiği anlaşılıyor.

Tahriratın sureti

«Paris sefareti seniyesi münhal olduğu halde şimdiye kadar olbabda bir gûne arzı taleb ve istid'aya ademi mücasereti ubeydanem, bunu istid'a, mükâleme memuriyetine dahi liyakat ve istihkakı kemteranemi ima demek olacağı mülâhazasına mebni olub hal buki mükaleme memuriyeti mühimmesine fevkalâde murahhaslık memuriyeti celilesiyle Devletlû Nazır Paşa [1] Hazretleri bendelerinin tâyin buyrulacakları buralarca kavi suretle rivayet olunmakda olduğundan bu halde sefareti adiyenin uhdei kemteraneme ihalesi mümkinatdan olarak bu dahi mahza lûtfü himmet ve merhametü inayeti seniyyei hazreti

[1] Füad Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

veliyünniamilerine vabeste ve menut olduğu ve malûmı meali lüzumı cenabı hidivi âzamileri buyrulduğu üzere çakerleri bu ane gelinceye değin ber muktezayi talii nasaz Avrupanın hiç bir tarafını görmeyüb müddeti ömri ubeydanem vatanımda geçmiş ve alelhusus şu bir iki seneden beru böyle bir gailesiz mehal ve memuriyetde hiç olmaz ise bir sene kadar imrarı vakta vücudca ve hali sıhhatca ihtiyacı gülli hâsıl olmuş idüğine binaen müstağrak olduğum ve milyonda bir zerresinin ifayi farizei teşekküründen âciz bulunduğum eltaf ve inayatı aliyyei hazreti veliyünimetilerine ilâveten sefareti mezkûrenin uhdei ubeydaneme ihalesi hususuna himemi seniyei cenabı hidivi efhamileri masruf ve sezavar buyrulur ise ne suretle teşekkür edeceğimi ne deyüb ne yapacağımı şaşıracağım derkâr ve bu inayeti mahsusai hazreti veliyünniamileri ilâ ahirilömr sahai kalbi ubeydanemde her an ve dakika muhtırı tahdisi nimet olacak bir monüman gibi kalacağı cenabı hakka ıyan ve aşikâr olub eğerçi icabı maslahat bu suretin husuline perde keşi mümaneat olduğu halde mukaddemki niyazı ubeydanem vech ile üç dört mah Avrupanın maden suları olan mehallerinde seyahati ubeydaneme müsaadei seniyyei hazreti veliyünimetileri şayan buyrulur ise bu lûtfi mahsusı âlii cenabı daveri efhamileri dahi dünyalarca baisi teşekkür ve memnuniyet olacağı muhatı ilmi....

16 Receb 1274»

Parisden kara yoliyle avdetinde Edirnede iken sadaret müsteşarlığından infisali haberini aldı. [1]

İstanbula geldikden bir hafta sonra 1869 [29 Safer 1275] de «20000» kuruş meaşla — ikinci defa — meclisi âlii tanzimat âzalığına nasb olundu.

Şam hâdisesi üzerine Harciye Nazırı Füad Paşanın izamında 1860 [20 Zilhicce 1276] da — ikinci defa — hariciye nezareti vekâleti ilâveten tevcih kılındı.

---

[1] Yukarıda bahs olunan —muharriri mechul — tercemei halinde Safvet Efendinin, konferansda vâkıf olduğu ahvali siyasiyeyi ve vuku bulan uygunsuzlukları padişaha arz edeceği ve ma'zulen dönerse huzura çıkamıyacağından kendi sui ahvali mektum kalacağı mülâhazasiyle infisaline Âli Paşanın sebeb olduğunu öğrendiğinden semtine oğramayub bilâhare Âli Paşa, evine geldiğinden inkisarın zail olduğunu ve İstanbula vusulünün üçüncü günü seraya celb ile konferans ahvaline padişahın kesbi vukuf eylediği söylenmekdedir.

Âli Paşanın böyle mütevehhimane bir fikirde bulunmasına ihtimal verilemez. çünki mazul olsun, mansub olsun, Padişahın istediği âdemleri istediği zeman huzurına celb edebileceğini aceba Âli Paşa bilmiyormidi? bilmemesine imkân yokdur, elbette biliyordı. Bildiği halde Safvet efendinin — huzura çıkmaması içün — azline lüzumı acil görürmi?

Âli Paşa gibi fatin hir âdeme oyle bir mülahaza isnadı, vehmü hayalden münbeisdir. hiç bir şeyde, bahusus tarihde vehme itibar yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1862 [9 Muharrem 1278] de «35000» kuruş meaşla ticaret nezaretine tâyin olundu ve 1862 [Safer 1279] da ikinci rütbe osmanî nişanı verildi.

1863 [26 Şaban 1279] da — Yusûf Kâmil Paşanın sadaretinde — rütbei vezaret [1] ve «50000» kuruş meaş ile meclisi vâlâyi ahkâmı adliye riyasetine nasb ve birinci rütbe Osmanî nişanı ita olundu. Sâdır olan hattı hümayun ve tertib edilen alay ile babı âliye gönderildi.

---

[1] Safvet Paşaya dair bir kitabda şu sözler söyleniyor:

«Safvet Paşa kendisine verilen vezaret rütbesine aid fermanı (!) isale vasıta olan kapu yoldaşına bir hediye takdimini düşünmüş (!) ve bunun doğrudan doğruya kendisine verilmesi iyi karşılanmayacağını mülâhaza ederek (!) takdim etdiği hediyeyi padişaha arz ile kabulü içün irade istihsaline dair bir de tezkire yazmışdır. Ihtiyar etdiği yol (!) ile ihsan olunan rütbenin kendisi içün ne kadar makbule geçmiş olduğunu anlatmış olmak suretiyle (!) bir taş ile iki kuş vurmuş oluyordu. (!) § Tezkirede mevzuı bahs olan ve hediyeyi alan kapu yoldaşı mabeyn baş kâtibidir. (!) Safvet Paşanın bunu tasrih etmeyerek «kapu yaldaşı» tâbiri altında gizlemesi, hediyeyi alan baş kâtibin de (!) aynı şekilde cevab vermesi zamanın kalem âdabını ve inceliğini gösteren (!) dikkate değer bir keyfiyetdir.»

İtiraz maksadiyle değil, keyfî mülâhazaları ve indî hükümleri tashih niyeti halisesiyle derim ki: Vezaret içün verilene «ferman» denmez, «menşur» denir. Nitekim Safvet Paşanın — kitaba derc olunan — teşekkür namesinde de «rütbei celilenin menşurı âlisi» deniliyor.

Menşuru getirene «bir hediye takdimini» Safvet Paşa «düşünmemişdir», mer'i olan usule riayet etmişdir. Bu hediyeden başka menşuru okuyan divanı hümayun beylikcisine ve teşrifatcıya ve bunların maiyetlerine mahsus aidatı tesviye etmek de usulı mer'iyedendir.

Hediyenin «doğrudan doğruya» menşurı getirene verilmesi, «iyi karşılanmıyacağı» mülâhaza edilmesinden değil, usule muvafık olmamasındandır. Hediye verilecek zat, seray memurı ve padişah bendesi olduğuiçün ancak padişahın müsaadesiyle alabilir. Veren de yine o müsaadeye istinaden verebilir. Bu sebeble hediye — rütbeden dolayı teşekküri havi — yazılan tezkire ile seraya gönderilir, arz edilir, padişah müsaade eder, ondan sonra verilir, alınır.

Safvet Paşa da bu usule tevfikı bareket etmişdir. Yoksa «ihtiyar etdiği yol» a gitmiş ve — avam tâbirince — «bir taş ile iki kuş vurmuş» değildir.

Mabeyn baş kâtibleri «vezaret menşuru» getirmezler, «hattı hümayun» getirirler. Men-şur, mabeyincilerden, mabeyn kâtiblerinden, yahud yaverlerden — nakden istifadesi matlûb olan— bir zat vesatatiyle, vezaret tevcih edilen zatın konağına, yahud âmiri olduğu daireye gönderilir, orada toplanan rical ve memurin huzurunda merasimi mahsusa ile okunur. Merasimde mükerreren bulunduk, gördük.

Savfet Paşanın menşurunu da baş kâtib değil, padişahın yaverlerinden Rauf Bey [*] getirmişdir ve hediye de ona aiddir.

Seraya yazılan tezkirede hediye verilecek zatın ismi bazan tasrih olunur, bazan olunmaz. [**] Bu bir kaideye tâbi değildir.

Bu halde «zemanın kalem âdabını gösteren» ne incelik vardır, ne de kalınlık..

[*] Bilâhare ser asker olan ve yıllarca hassa ordusu müşirliğinde buluuan Çerkes Abdi Paşa Zade Rauf Paşadır.

[**] Bazı muharrerat mecmualarında, ba husus «Eseri Kâmil» namiyle mukaddema ta'b etdirdiğim kitabda bu yolda müteaddid misal vardır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim

Füad Paşanın seraskerliğe vukuı memuriyeti cihetiyle meclisi vâlâ rivasetinin derkâr olan dirayet ve istikametine mebni Ticaret Nazırı Safvet Efendiye rütbei vezaret ve müşiri ile tevcihi nezdimizde bittensib kendusi celb ile icabı icra olunarak babı âlimize izam kılınmış olmağla ilânı keyfiyete ibtidar eyleyesin. Cenabı Hak, muvaffak buyura âmin. 26 Şaban 1279»

Yusüf Kâmil Paşa sadaretden înfisalini müteakiben tekrar meclisi vâlâ riyasetine nasb olunduğundan Safvet Paşa 1863 [24 zilhicce 1279] da «40000» kuruş maaşla — ikinci def'a — Ticaret Nezaretine tâyin kılındı. [1]

Muharriri mechul tercemei halinde Safvet Paşa, sadaret ve Haricive Nezareti için Âli Paşaya «bayağı bir rakib görülerek her ne kadar Füad Paşa hasud değil ise de bu zatı dahi iğfal ederek ve ortaya bir takım münasebet almaz sözler koyarak» o vakt menkub bulunan damad Mehmed Ali Paşanın kızı, gûya Safvet Paşanın büyük oğluna talib olduğu, Murad Efendinin Kurbağlı deredeki çiftliğinin yolları tamir edildiği ve efendinin validesiyle Rusyalı bir tacirin, ticaret mahkemesinde icra kılınan muhakemelerinin valide tarafından kazanılmak üzere olmasında nâzırın manevi kuvveti vardır gibi «padişahın efkârını tahdiş edici sözler meydan alarak» münasib bir vilâyet valiliğine tâyin ile teb'idi hakkında iradei seniye sudur etdiyse de Füad Paşanın «gösterdiği muamelei hukuk perveri ve insaniyet küsteri mâni olduğu» beyan edilmekdedir.

---

[1] Muharriri mechul tercemei halinde bu tâyinden bahs olunurken «Mısırlı Yusüf Kâmil Paşanın, Âli Paşaya olan girginliği» cihetiyle edilen intrikalar üzerine muvafakati padişahi hâsıl olduğu» söyleniyor.

Safvet Paşaya dair — yukarda bahs olunan — bir kitaba «girginlik» kelimesi — kopye esnasında acele edilmiş olacak ki — «gerginlik» şeklinde nakl olunmuşdur.

«İntrikalar» ı eden kimdir? Âli Paşa mı, Kâmil Paşa mı? «İntrikalar» ikisine de aid ise aralarındaki «gerginlik» Âli Paşanın, Kâmil Paşa menfaatine hidmet etmesine mâni olmak lâzım gelmez mi?

Eğer «girginlik» hasebiyle ikisi birleşüb de Safvet Paşayı riyasetden atmak içün «intrikalar» yapmışlar ise Kâmil Paşa, esasen intrikacı güruhundan olmadığı gibi Safvet Paşayı sevenlerden bulunduğiçün onun hakkında intrika yapmağı ve yapdırmağı tecviz etmeyeceği tabiîdir.

Âli Paşa, Safvet Paşayı kendine rakib görüb de «intrikalar» yapmış ise her halde onun riyasetden nezarete tahvilinde yapmamış olsa gerekdir.

Kâmil Paşanın, —dördüncü def'a— meclisi vâlâ riyasetine ne suretle nasb edildiği — «Tarihi Süreyya» dan naklen — «Kâmil Paşanın sadareti ve konak meselesi» isimli risalemde [s. 21] yazılmış olduğundan burada tekrarına lüzum yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1865 [18 şevval 1281] de «52500» kuruş maaş ve «250000» kuruş harci rah ile Paris sefaretine tâyin kılındı.

1867 [16 Rebiulâhir 1283] de «16330» kuruş maaşla meclisi valâyı ahkâmı adliye azalığına tahvil ve sefaret, Reşid Paşa zade Mehmed Cemil Paşaya tefviz olundu.

Parisden oğlu Refet Beye yazdığı mektubun bir fıkrasında «bu tebeddülün vuku bulacağı, gayetülgaye mahremane olarak nazır paşa [Âli Paşa] tarafından alınan telgraf namede ima ve bu suretin, hakkında mahzı hayr olduğu ilâve buyrulduğunu» yazdıkdan sonra «vakıa Parisde böyle müşevveş bir halde bulunmakdan ise vatanımıza avdet daha hayırlu olacağında iştibah» olmadığını söylemekdedir.

«Parisde böyle müşevveş bir halde» dediği o esnada Parisde koleradan günde dört yüz kişinin ölmesimidir, yoksa ahvali siyasiyenin müşevveş bulunmasımıdır, yahud daha başka bir şeymidir, hakikatı anlamak kabil olamadı.

1867 [10 Muharrem 1284] de «30000» kuruş maaşla — üçüncü def'a — Ticaret Nezaretine tâyin kılındı.

Sultan Abdülazizin Avrupaya seyahatinde Hariciye Nazırı Füad Paşanın birlikde gitmesi üzerine — üçüncü def'a — Hariciye Nezareti vekâleti ilâveten uhdesine tefviz olundu.

Âli Paşa, Giridden avdetinde idarece bazı islâhatda bulunduğu ve memuriyetlerce de bazı tebdilât icra etdiği sırada 1868 [11 Zilkide 1284] de «30000» kuruş maaşla Maarif Nezaretine tahvil ve maaşına iki def'a beşer bin kuruş zam edildi.

Bazı mevadı zanniyat ve vehmiyatdan ad olunacak mertebede hakikate uymayan, yahud uydurulamıyan —müharirı mechul— tercemei halinde vükelâ aleyhinde teşekkül eden cemiyetin azasından olan Subhi Bey [Paşa], kızını Refet Beye akd eylediğiçün Âli Paşa «bir nevi tevbih» olmak üzere Safvet Paşayı Maarif Nezaretine tâyin etdiğinden bahs olunmuşdur.

Vükelâdan ziyade Âli Paşanın aleyhinde teşkil olunan cemiyete ve Subhi Beyin, mensub olmadığı bu cemiyeti Âli Paşaya ne suretle ihbar ederek hakkındaki infialin ne vech ile iltifate tahavvül eylediğine dair bu eserde Mahmud Nedim Paşanın ve «Son asır Türk şairleri»nde yine Mahmud Nedim Paşa ile kardeşinin oğlu Mehmed ve Subhi bey zade Ayetullah Beylerin tercemei hallerinde verilen malûmatdan hakikatî hal anlaşılacağı cihetle «bir nevi tevbih» meselesi üzerinde fazla durmağa ve cemiyetle âzası hakkında yeniden beyanatda bulunmağa lüzum yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yanlız şu kadar söylenilir ki bir zatı ticaret nezaretinden maarif nezareti gibi pek mühim bir memuriyete tahvil etmek, «bir nevi tevbih» ise bu tevbiha her kes mazhar olmak ister.

Ba husus vefatına kadar Âli Paşanın, Safvet Paşayı Maarif Nezaretinde bulundurması ve maaşına iki def'a zam etmesi de «tevbih» kelimesinin tefevvühi, vehimden mütevellid olduğuna delâlet eder.

«Azl etmeyüb maarife tahvil cezasile iktifa eylemişdir» gibi bir mâna ima eden «iktifa»[1] kelimesinin iradı da nabemehaldir Çünki o tahvil, hakikatda cezayi değil, mükâfatı tazammun etmekdedir.

Nezaretde bulunduğu esnada maarif idaresi teşkil ve sıbyan mekteblerinde kız ve erkek talebe tefrik olundu. Rüşdi mekteblere muallimeler yetişdirmek üzere «Darülmuallimat» tesis edildi.

Galatasaray Mektebi Sultanisi teşkil olundu [1868 — 1286] [2]

Hayli zemandan beri tesisine çalışılan darülfünun, merasimi mahsusa ile açıldı. [1870 — 19 zilkide 1286]

Safvet Paşa, meclisi maarif reisi Münif, müdirliğe tâyin olunan Hoca Tahsin, Cemalüddini Efgani ve muallimlerden Eristoklis Efendiler birer nutk irad etdiler.

Safvet Paşa, Berlin sefirliğinde bulunan Sadullah Paşa'ya yazdığı 5 nisan 1295 tarihli hususî mektubda [3] «.... mechulülefkâr velehval bir efganlının sun'u huda olduğunu murad ederek «nübüvvet bir sanatdır» demesi hezar güçlükle sahai vücude getürülen bir medresei cedidei ilmiyenin ilgasını mucib olmuşdur.» diyor.

[1] Âli Paşanın vefatından az müddet sonra Şûrayı Devlet âzalığına nakl olunan Safvet Paşa, Re'fet Beye yazdığı mektubun bir fıkrasında Âli Paşa Giridde bulunduğu esnada Mustafa Fadıl Paşa ile ülfet ve Subhi Beyle karabet «misillû külliyen hilâfı merzisi olan bir hareketden dolayı» azli lâzım geldiği ve bir takım müfsidler de bu yolda teşvik eyledikleri halde «mücerred hukuk ve ülfeti kadimeye riayeten Maarif Nezaretine tahvil ile iktifa» etdiğini söylemekdedir.

[2] Mektebin ne suretle teşkil olunduğuna dair Sultan Abdülhamid merhumun emri üzerine Safvet Paşanın yazdığı tezkire, şayanı ehemmiyet olduğundan tercemei halin nihayetine derc edildi.

[3] Darülfünuna ve muhtelif maddelere dair mühim mütaleaları ihtiva eden bu mektubun temamı da tercemei halin sonundadır.

Safvet Paşanın hususî mektubları, Sadullah Paşa merhumun intiharı üzerine Viyanadan getirilen evrakı arasında zuhûr etmişdir. Evrak, hariciye dairesinde Şehr emini Rıdvan Paşa ve sairleri tarafından muayene edilerek Safvet Paşa ile oğlu Re'fet Beyin mektublarını Rıdvan Paşa mühim gördüğünden 8 şevval 1308 tarihli arizaya leffen Padişaha takdim etmişdir.

§

«Son asır Türk şairleri»nde Hoca Tahsinin tercemei halinde [S. 1873] darülfünunun kapadılması esbabına dair verdiğim malûmatın bir kısmı ve «Cemalüddinin yazub — Abdunın ve Münirin rivayetlerine göre— kendine gösterdiği konferansda bu lâf mevcud idise

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hariciye Nazırı Füad Paşanın illeti iştidad etdiğinden tebdili hava ve tedavi içün Nise azimetinde 1869 [19 safer 1285] da ayrıca «20000» kuruş maaşla Hariciye Nezareti vekâletine nasb olundu.

Mahmud Nedim Paşa, mesnedi sadarete geldikden az müddet sonra 1871 [20 receb 1288] de Maarif Nezaretinden azl ve «19000» kuruş maaşla şûrayı devlet âzalığına tâyin kılındı.

---

men[ـنع] etmediğinden, ba husus—kendi tabirile—«mechulülefkâr velehval bir Efganlının» konferans vermesine müsaade etdiğinden dolayı kabahat, Safvet Paşanındır.» Notu «Safvet Paşa» başlıklı kitaba nakl olundukdan sonra «daha ziyade vazifesi icabı (!) olarak görüb tedkik etdiği vesikalarla iktifa etmeyübde (!) basılmış kitablarla mecmua ve gazetelerde (!) lüzumlu ve kıymetli malûmat bulunduğunu nazarı dikkate alarak (!) bıraz vakt ve nakd (!) sarf etmiş olsaydı «Hayat» ile «Sıratı Müstakım» deki izahatı görecek ve bunu görünce de «bu lâf mevcud idise» şübhesini (!) ileri sürmesine mahal kalmıyacak idi.» deniliyor.

Ne diyeyim, taksimi ezelide bazı adamın hıssasına fazla! iz'an düşer de böyle bülfüdulluğa kalkışır. «Kişi noksanını bilmek gibi irfan olmaz» hikmetini takdir edebilecek kadar irfan ve iz'an sahibi olsa «Vahibülidrak müzdad eylesün iz'anını» hitabile karşılanmaz.

Gayri munsif koca musannif de o kocaman kitabını — Daha ilk sahifesinden itibaren — benim sözlerimle tarsin ve tezyin eder, sonra da bana itiraz etmeğe, hattâ «طرفه شا گردیکه درسی می دهد استاد را» fehvasınca ders vermeğe cüret eyler.

O, ne müdakkik münakkıddirki vesikaları «vakt ve nakt sarf» ederek bulmadığımı ve «vazife icabı olarak görüb tedkik» etmenin bir meziyet olmadığını ima etmeğe yeltenir. Kendi de «vazifesi icabı olarak» benim gibi bir takım mühim vesikalar görerek tedkik etmek şerefini ihraz edüb de —gayretli bir kitabcı ın verdiği— «basılmış kitablarla mecmua ve gazeteler» in muhteveyatını, kitabına aktarma etmekle «iktifa» etmeseydi elbette faideli bir iş görmüş olurdu.

Vakt ve nakdime karışmak vazifesinin haricinde olan muterizin, bana sarfını ihtar etdiği «vakt ve nakd» i ken li tarzında sarf edüb de söylediği «basılmış kitablar» ı, fülânları sermaye ittihaz etseydim ve — münasebetli münasebetsiz — her bahsi kopya edüb eserime doldursaydım, benim, kendinden ve eserimin, eserinden ne farkı olurdu?

«Kahkahayle gülünür lâfına böyle kişinin»

demişler, biz de diyelim mi?

«Ulema kalmadı şimdi cühelâdan gayrı»

mealine ma sadak olan bazı âlimler tarafından yazılmış ve «lüzumlu ve kıymetli malûmatı» yüklenmiş olan «basılmış kitablar» a ve saireye baş urmak, — bunları bana tavsiye eden — bay müsannif gibi bilkiclere yakışır, bana yakışmaz.

Darülfünunu ve Cemalüddini Efganiyi «basılmış kitablar» dan öğrenmeğe benim ihtiyacım yokdur. O «basılmış kitablar» ın sahibleri isterlerse benden daha fazla, malûmat alabilirler.

«Bu lâf mevcud idise» ye gelince, bunun ne dimek olduğunu lâfdan anlıyanlar ve dilimizin şivesini bilenler, anlarlar. «İdise» nin izahına kalkışmak, anlıyanları anlamamazlıkla itham etmekdir.

Yalnız şu kadarcık söyleyim: Maiyetinde bulunanlardan birinin söyliyeceği sözü evvelce bilen bir âdem «fülân bu sözü söylemekde hata etdi» dedikde muhatabının

TARIHVEMEDENIYET.ORG

R'esen sadır olan iradei seniyenin sureti

«Devletlû Kemal Paşa Hazretlerinin Maarif Nezâreti celilesine ve Devletlû Safvet Paşa Hazretlerinin dahi yirmi bin [1] kuruş maaşla şûrayı devlet âzalığına tâyini şeref sünuh ve sudur buyrulan emrü fermanı meali unvanı cenabı cihan bani mantukı münifeden bulunmuş olmağla ol babda . . . 20 receb 1288 »

O senenin zilhiccesinde — Mahmud Nedim Paşanın ihtiraatından olan — ıslahat komisyonu âzalığına [2] memur edildi.

1872 [8 rebiulevvel 1289] de «30000» kuruş maaşla — ikinci def'a — sadaret müsteşarlığına nakl olundu.

Tercemei halinde nakl maddesi hakkında uzun sözler söyleniyorsa da ne derece doğru olduğu — muharriri gibi — mechuldür.

Mahmud Nedim Paşa, Hariciye Nazırı Server Paşadan emin ise de «devletin Avrupaya karşı idarei politikasına kesbi malûmat etmiş bir zatın daima beraberinde bulunması» lüzumundan bahs ile Safvet Paşanın müsteşarlığını arz etmesi üzerine padişah «Safvet Paşa, buna nasıl müvafekat eder» demiş. Mahmud Paşa, bu memuriyeti kendine teklif etdiğinde «bir hıdmetkârın vazifesi efendisinin gösterdiği hıdmeti ifa etmekdir» dediğini anlatmış. Padişah, memnun olub tâyinini emr etmiş. Mahmud Paşa, Safvet Paşayı celb ile kendinin söylediği sözleri padişaha atf ederek müsteşarlığı kabul ederse padişahın pek memnun olacağını beyan etmesi üzerine Safvet Paşa müvafekat eylediğinden derhal memuriyetini icra etmiş.

Tercemei halde «bu memuriyet, Mahmud Nedim Paşanın bir sureti mahiranede oynadığı bir maddedir» denilüb oynamakdan maksadı ne olduğu izah olunmamışdır.

Meclisi vâlâ riyaseti gibi büyük bir mekamda ve sair vükelâlıklarda bulunmuş olan bir zatı, —on yedi sene evvel ihraz etdiği bir memuriyete getirerek — maiyetinde kullanmak ve memuriyeti ica-

---

«hata etdise! o sözü söylemesine mâni olmalıydın. Çünki ne söyliyeceğini biliyordun. Mâni olmadığın içün kabahat senindir» yolunda verdiği cevabdaki «hata etdise», ne ise «bu lâf mevcud idise» de odur.

Şu kıt'a, bu bahse hatime olsun:

«İse» nin nolduğunu anlar idi
Türkceye vâkıf olaydı bayımız
Onu anlatmağa şayed imkân
Yok ise bihüde huyûr hayımız

[1] Tercemei halinde «19000» kuruş gösteriliyor.

[2] Resmî tercemei halinde böyledir. Muharriri mechul tercemei halinde «sadaret riyaseti tahtında bulunan ıslahat komisyonu reis vekâletine tâyin olunmuşdur» şeklindedir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bınca kalem kâtibi gibi her gün bir kaç def'a yanına çağırmak suretile şeref ve haysiyetine halel vermek istemiş ise, vaktile aralarında geçen bir hâdiseden muğber olub fürsat bulunca intikam almak sevdasına düşdüğüne kani olmak ıktıza eder. Hal buki öyle bir hâdisenin vücuduna dair hiç bir kayd yokdur. Bilâks Safvet Paşa — müsteşarlığa tâyininden iki ay evvel — oğluna yazdığı mektubda Mahmud Paşanın «riayet ve iltifatı ber kemal» olduğunu söylemekdedir.

Eğer Safvet Paşayı — sefirlerle mükâleme esnasında — tercemanlık etdirmek içün müsteşarlığa getirmiş ise mekamı sadarete mahsus bir terceman vardır, sefirlerle beraber sadrı âzamın yanına girer, tercemanlık eder.

Kendi bozuk ifadesile «devletin Avrupaya karşu idarei politikasına kesbi malûmat etmiş bir zatın daima braberinde bulunması» içün müsteşar yapdırmış ise —emniyetini kazanmış— bir hariciye nazırı mevcud ve Babı âlide kendine pek yakın bir mahalde mukim olduğundan tarif etdiği şekilde «bir zatın daima beraberinde bulunmasına» ve — vazifesi muayyen olan — müsteşarın, ikinci bir hariciye nazırı, yahud ümuri hariciye müşaviri hükmüne konmasına ihtiyac yokdur.

Malûmdur ki dahiliye nazırı, dahilî mesalihde ve hariciye nazırı, haricî ümurda sadrı âzamın muavin ve müşaviridirler.

Bu mülâhazalar varid olmayub da Mahmud Paşa, harici işlere ve ecnebi lisanlara vukufsuzluğundan dolayı yanında — kendi gibi vukufsuz bir müsteşar bulundurmakdan ise — Safvet Paşa gibi liyakatli bir diplomatın refakatinden istifade etmek niyeti halisanesile müsteşarlığa nasb etdirmiş ise takdir olunur.

Fekat evvelce ihraz etdiği mekamların madununda ve Babı âli kalemlerinin reisi hükmünde olan müsteşarlığa tâyini, Safvet Paşanın izzeti nefsine dokunacağına ehemmiyet vermeyerek — vekâletini haiz imiş gibi — «bir hıdmetkârın vazifesi, efendisinin gösterdiği hıdmeti hüsni ifa etmekdir» dediğini padişaha arz etmek, zahiren onun sadakatini isbata mahmul olursa da batınan ne maksada müstenid olduğu kesdirilemez.

Çünki Safvet Paşa, teşekkür içün seraya gitdiği esnada «zatı şahane ile yalnız bırakılmamasını» baş mabeynci Hurşid Beye tenbih eden yine o Mahmud Paşadır.

Bu zat, samimi bir insan olmadığından ef'al ve akvalinde bir garaz, fasid bir maksad aramak, bazan da icraatının cünundan münbais olduğunu nazarı dikkate almak lâzım gelir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Midhat Paşanın, Mahmud Paşaya halef olduğundan bir gün sonra, Viyana sefareti baş kitabetinde bulunan oğlu Re'fet Beye gönderdiği mektubda Safvet Paşa

«.... Tebeddüli sadaret münasebetile bizim dahi bulunduğumuz memuriyyetden azlimiz melhuzdur. Bakalım Cenabı hak, ne ihsan edecekdir.. Her bar halkca yakışdırıldığı gibi bu kerre nezarete [Hariciye] memuriyetimiz söylenmekde ise de me'mulüm yokdur. Suriye valisi sabık Raşid Paşanın dahi söylenmekde olduğundan bunun memuriyeti akrebi muhtemilâtdandır.»

diyor.

1872 [3 cümadelâhire 1289] de «50000» kuruş maaşla ahkâmı adliye nezaretine tâyin kılındı.

Tezkirei maruzanın sureti

«Devletlû übbühetlû Kâmil Paşa Hazretlerinin Şûrayı Devlet riyasetine nakl ve tahvili memuriyetleri cihetile ahkâmı adliye nezaretine vukuf ve malûmatı kâfiyesine binaen sadaret müsteşarı devletlû Safvet Paşa Hazretlerinin elli bin kuruş maaşla icrayi memuriyetleri ...»

Safvet Paşa, elinde evrak bulunduğu halde sadaret odasına girdiğinde Midhat Paşa «sizi müsteşar sıfatile kabul etmeğe cesaret edemem» diyerek Adliye nezaretine tâyinini arz eylediği — muharriri mechul — tezcemei halinde söyleniyor.

Safvet Paşanın müsteşatlıkda kullanılması münasib olsaydı Mahmud Paşa gibi Midhat Paşa da kullanırdı. Münasib değil imiş ki Midhat Paşa müsteşar sıfatile kabule cesaret edemiyeceğini söyleyüb kadrini takdir ve şeref ve haysiyetini takrir etmişdir. Aferin Midhat Paşa!

Hariciye nezaretine nasb olunan Reşid Paşa zade Mehmed Cemil Paşanın vüruduna kadar 10 cümadelâhire 1289 da — beşinci def'a — nezaret vekâletine tâyin edildi.

1873 [12 muharrem 1290] de — Esad Paşanın ilk sadaretinde Halil Şerif Paşanın yerine — «50000» kuruş maaşla hariciye nazırı oldu.

1873 [18 rebiulevvel 1290] de — infisal etdi. «15000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis olundu.

Sadrı âzam Şirvani zade Rüşdi ve Ser asker Hüseyn Avni Paşalar, Safvet Paşanın kendilerile birlikde bulunmasını muvafık görmediklerinden [1] Ayas Paşada İslâm kabristanı olan mahallin, Almanya sefarat hanesi inşa olunmak üzere verilmesi, ehli islâme sui tesir ede-

[1] Hal'i[خلع] hakkındaki tasavvurlarından dolayı birlikde bulunmasını istemediklerine işaret ediliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ceğini ve meseleyi diğer suretde tesviyeye muktedir bir zatın tâyinini arz etdiklerinden Safvet Paşa azl ve Raşid Paşa nasb olundıysa da bu iş, Halil Şerif Paşanın nezareti hengâmında olub bitdiğinden Raşid Paşa vastasile kabristane mukabil Mektebi sultani binasının ve civarının ve sefaret memurlarına da nışanlar ve paralar verilmesi teklif edidi. Fekat sefire kabul etdirilemediğinden Sultan Abdülâzizin, Şirvani zadeye « bu işin olamıyacağı düşünülmeden ne içün Safvet Paşanın azlini ihtiyar etdiniz» dediği — muharriri mechul — tercemei halde beyan olunuyor.

«Kârı evvelde kişi akibet endiş gerek» fehvasınca bir işe başlamadan evvel o işin tevlid edeceği kâr ve zararı düşünmek icab eder. Düşünülmeden yapılan işler daima zarar tevlid etmişdir.

Ehli islâmın medfun olduğu bir mahallin «ehli islâma sui tesir edeceği» düşünülmeden sefarete verilmesi ne kadar yolsuz ise — o meselede sun'u olmayan — bir nazırın azl edilmesi ve onun yerine getirilen zat vesatatile — âdeta rişvet verircesine — mekteb binası ve civarı, nişan ve para teklif olunması daha münasebetsiz bir hareketdir ki mutazarrır olan, Safvet Paşa değil, devletin şeref ve haysiyetidir.

Padişah, Safvet Paşanın «azlini ne içün ihtiyar» etdiklerini değil, kabristanı ne içün sefarete verdiklerini sormalı ve rişvet vermeğe kalkışanları mes'ul tutmalı idi.

Teessüf olunur ki tarihimiz, böyle düşünülmeden yapılmış işlerin, yahud şahsi menafi düşünülerek ihtiyar olunan yolsuzluların emsali adidesini enzarı ibrete arz etmekdedir.

1873 [5 şevval 1290] de «15000» kuruş maaşla Şûrayı Devlet âzalığına nasb olundu. Arz tezkiresinde «şûrayı devletin hey'eti hâzırası, ümurı cariyenin vaktile mihveri lâyıkında deveranına kifayet etmemekde olduğundan hüsni cereyanı masalihi sektei teahhüre düşüren ahvalin tanzim ve ıslahı esbabının istihsali zımnında mâzulini vükelâ ve vüzeradan ve revviyet mendanı bendegândan bazılarının hey'eti mezkûreye idhali.. .» denilmişdir.

Şûrayı Devlet Reisi Yusüf Kâmil Paşanın hastalığı esnasında riyaset vekâletine tâyin ve âzalık maaşından başka «20000» kuruş vekâlet maaşı tahsis olundu.

1874 [17 safer 1291] de «30000» kuruş maaşla — ikinci def'a — mearif nezaretine tâyin kılındı. O esnada Fransa akademisine âza intihab edildi.

1875 [8 zilhicce 1291] de «75000» kuruş maaş ve tâyinat ile — ikinci def'a — hariciye nezaretine nasb olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yukarıda görüldüğü üzere Şirvani zade ve Hüseyn Avni Paşa, kendilerile birlikde bulunmasını istemediklerinden Safvet Paşayı hariciye nezaretinden azl etdirdikleri halde bu def'a Hüseyn Avni Paşanın mekamı sadaretde bulunduğu esnada tekrar o nezarete getirilmesi şayanı nazardır.

Ya «birlikde bulunmak istemedikleri» nin aslı yokdur, yahud aslı vardır da tâyinine bir suretle mecburiyet hâsıl olmuşdur.

1875 [7 cümadelâhire 1292] de murassa osmanî nişanı verildi.

«Miratı Hakikat» de söylendiği vech ile Hersek ihtilâlinin teskini içün devletler konsloslarının, asilere nasihat vermelerine Babı âlice müvafekat olundukdan başka İngilizler dahil olmadıkca konslosların teşebbüsatı, mes'elenin halline kifayet etmiyeceği mülâhazasile Safvet Paşa, İngiltere konslosunun da işe karışmasını iltimas eyledi.

Bunun üzerine İngiltere hariciye nezaretinden sefarete gelen telgrafnamede İngiltere devletinin, teklifi vakıa istemeyerek müvafekat etdiği ve devletin, ecnebi müdahalesine müracaat etmeyerek eşkiya hakkında lâzım gelen muameleyi ifa etmesi müreccah olduğu bildirildi. Ne faide ki evvelce kabul ve tervic edilen bu maddeden rücu'a imkân kalmadı.

İngiltere devletinin tebliği, padişahı müteessir etdi. Bu sırada, Babı âlinin İngiltereye müracaatı, üç devlet [Rusya, Almanya ve Avusturya] ittifakına dokunmuş olmasından dolayı Rusya sefiri İgnatiyef, padişaha şikâyet etmesile Safvet Paşa 1875 [7 şevval 1292] de azl edildi.

Sadrı âzam Mahmud Nedim Paşa, Safvet Paşaya yazdığı tezkirede «emrü fermanı hazreti padişahi muktezayı âlisi üzere hariciye nezareti celilesi tebeddül etmiş olub bu keyfiyet, hakkı âlilerinde baisi endişe olacak bir gûna esbabdan neş'et etmediği ....» demişdir.

«Tebeddül» eden Nazır Safvet Paşa değil, hariciye nezareti imiş ve ona taallûku yokmuş gibi ifadei hal edilmesi, Mahmud Paşaya mahsus garaib cümlesindendir.

§

İradei keyfiye ile idare olunan hükûmetlerde bir nazıra azl edildiği, bu tarzda tebliğ olunmak pek tâbiidir.

«Hariciye Nezaretinin tebeddülünü» icab etdiren sebeb nedir? Bu hususda «emrü fermanı padişahı» niçün sadır oluyor? «hakkı âlilerinde baisi endişe olacak...» ne demekdir, «Zatı âlilerince baisi endişe olacak ...» demek midir? Tubeddül «baisi endişe olacak esbabdan neş'et» etmemişse, baisi endişe olmayacak esbabdan mı neş'et etmişdir? İki suretin hangisi olursa olsun, tebeddülün asıl sebebi nedir?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu süali irad etmek kabil olsaydı Mahmud Nedim Paşa, esasen o tarzda bir tezkire ile Safvet Paşaya azlini tebliğ edemezdi.

Büyük, küçük her memur, azlinin hakiki esbabına vâkıf olmalı, vazifede — bilerek, bilmeyerek vaki olan hatasını anlamalı, hatasının azlini icab edecek derecede olduğuna kanaat etmelidir ki bilâhare bir memuriyete tâyininde mütabassırane hareketle hatadan tevakki etsün.

Şeref ve haysiyetin muhafazası da diğer bir mes'eledir. Bir memur, ba husus bir nazır, istenilirse azl edilir, istenilirse nasb olunur. Kendi, azl ve nasbının esbabını bilemez ve soramaz, her hangi müamele ile karşılaşırsa hazm eder, şeref ve haysiyeti ile oynanıldığına gücenmez, yahud gücendiğini izhar etmekden ürker.

şeref ve haysiyyetini ve izzeti nefsini muhafaza edemiyen o memur, o nazır, hangi kuvvete istinaden iş görebilir ve bu işde nasıl selâmet aranır?

Mahmud Nedim Paşa, «hakkı âlilerinde baisi endişe olacak ...» gibi — müammaya benzer — sözler yazacağı yerde «şu mesele'den dolayı Rusya elçisinin padişaha şikâyeti üzerine azl edildiniz» deseydi ne olurdu?

Aceba siyasi bir mahzur mu tesavvur etdi, yoksa şikâyetin şuyundan mı korkdu? Safvet Paşa, azline dair aldığı tezkireyi gazetelere verecek, yahud rast geldiği eşhasa okuyacak değildi ya.

Bir elçinin şikâyetile azlini, devletin şan ve şerefine mugayir ve hukuk ve istiklâlini muhil gördü de «bilmemek yeğdir bilüb divane olmakdan ani» mealile hem hal olmak içün maddenin gizli tutulmasını, siyaset ve kiyasete müvafık gördü ise devletin şan ve şerefini ve hukuk ve istiklâlini — azlinin sebebini Şafvet Paşaya bildirmekde değil — devlet, kendi tebaasından olan âsileri kendi te'dib edemeyerek ecnebi devletlerin konsloslarına nasihat etdirmek gibi son derece vahim siyasi bir hatayı ihtiyar etmek mes'elei feciasında nazarı dikkate almalı idi.

§

1875 [2 zilkide 1292] de «20000» kuruş maaşla — üçüncü def'a — mearif nezaretine ve 1876 [12 rebiulâhır 1293] da «30000» kuruş maaşla — ikinci def'a — adliye nezaretine tâyin kılındı.

Midhat Paşanın konağında Çerkes Hasan tarafından Raşid Paşa katl edilmesi üzerine 1876 [24 cümadelulâ 1293] da — üçüncü def'a — hariciye nezaretine nasb olundu.

Mekamı sadaretin tezkiresinin sureti

«Ba iradei seniyei cenabı padişahi hariciye nezareti celilesi uhdei istihali devletlerine tevcih buyrulmuş olduğundan beyanı hal ile beraber lieclitteşekkür yarin mabeyni hüma-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yun canibi âlisine azimet buyrulması ifadesile tezkirei senaveri terkim kılındı efendim.
24 cümadelulâ 1293 4 haziran 1292 M» [1].

Ardıhan ve Çerkesistanda Rus mezaliminin neşri teahhur etmesi üzerine iradei seniye ile yazılan tezkireye Safvet Paşa, gönderdiği cevabda memuriyetinin tahvilini istid'a etdi. Vazifesine devam etmesi mabeyn baş kitabetinden tebliğ olduğundan nezaretde kaldı.

Baş kitabetin tezkiresinin sureti

Ardıhan ve Çerkesistanda Rusyalular tarafından vuku bulan mezalimin neşri hakkında zuhura gelen teehhurat üzerine ba iradei seniye yazılan tezkirei hususiye zirinde muharrer cevabı âlii âsafaneleri menzurui hümayunı hazreti padişahi ve sureti iş'arı devletlerinden tahvili memuriyet temenni olunduğu malûmı şevket melzumı şehinşahi buyrulmuşdur. Mebhusün anh olan teahhur hakkında vuku bulan ihtarı âli, düşmenin hakkı meşrûun hılâfı vaki olan harekâtının bir an evvel enzarı âleme neşr ve ibrazı maksadı hikmet mersadına mübteni ve vazaifi mütehattimenin hüsni ceryanı hakkındaki arzuyı âliden naşi olub bunda tahvili memuriyeti temenni etdirecek bir şey olmamasına ve vükelâyı fiham ile kâffei memurinin bir lüzumı sahih ve mücbire müstenid olmadıkca icrayı tebeddülâtı nezdi hümayunı cihanbanide menfur olmakla beraber zatı samii hıdivanelerinin muttasıf oldukları ehliyet ve liyakatin müfevvazı uhdei düsturileri olan nezareti celilenin ehemmiyetine tenasüb ve müvafakati nezdi âlide müsellem olub şöyle bir vaktde, mekamı valâyı nezaret penahilerinden infikâk buyurmaları rehini cevaz olmadığına binaen kemakân ifayı vezaifi memuriyete devam ve fekat bu misillû ihtaratı dâi olacak halâtın zuhure gelmemesine ihtimam olunması ve hâkipayı hümayunı şahaneye berayi rusayi yarinki pazar günü mabeyni hümayuna azimeti devletleri şeref sadır olan iradei lutf adei cenabı zıllullahi mentukı münifinden olmağla ol babda emrü ferman hazreti men lehül emrindir. 19 cümadelahire 1294 M» [2]

Midhat ve Edhem Paşaların tercemei hallerinde [3] yazıldığı vech ile İstanbulda toplanmasına karar verilen konferansa devletler tarafından tâyin olunan murahhaslar ve—devletlerce mer'i olan usule tevfikan — hariciye nazırı sıfatiyle heyete riyaset etmek üzere birinci murahhaslığa nasb olunan Safvet ve ikinci murahhaslığa tâyin kılınan Edhem Paşalar, Kasım Paşadaki bahriye nezareti dairesinde toplandılar. O sırada toplar atılarak Kanunı esasi ilân olundu. [4]

[1] Mütercim Rüşdi Paşa.

[2] Said Paşa [3] S. 348, 609.

[4] Midhat ve Safvet Paşaların bu hususdaki muhavereleri 349 uncu sahifede yazılıdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Konferansda ittihaz olunan mukarrerat, Midhat Paşanın sadaretinde kabul olunmadığı gibi Londra Protokolu ve ona merbut Rusya beyannamesi ile Petersburga elçi gönderilmesine aid teklif de Edhem Paşanın sadaretinde red edildi.

Reddiyedeki şiddetin tahfifini ve elçi gönderilmesine muhalefet edilmemesini Safvet Paşa ihtar etdise de kabul olunmadı. «Müsveddenin bir harfini tahrif ederseniz sizi mes'ul tutarız» denilerek Safvet Paşa tehdid olundu. O da «heyeti vükelâ, müsveddeyi imza etsünler, ben de esbabı muhalefetimi şerh ile imza ederim ve mes'uliyeti üzerime almaksızın mahallerine gönderirim» dedi.

Huzzar, reddiye müsveddesini imzaladıkdan sonra Safvet Paşa da, karara muhalif olduğunu yazub imza etdi, devletlere tebliğ olundu.

Bundan sonra cereyan eden müzakerat ve icra kılınan teşebbüsat ile Rusya devletinin ne suretle harb ilân etdiğinin tafsilâtı «mirati hakikat» ile diğer eserlerde münderic olduğundan burada tekrarına lüzum görülmedi.

Safvet Paşanın, muharebeye muhalif olduğu muhakkakdır. Hattâ Sultan Abdülhamid merhum, muhtıralarından birinde muharebeye dair mütercim Rüşdi Paşaya söylediği sözler arasında «...benim efkârımda Safvet Paşadan maada kimseyi görmiyorum. Vükelânın cümlesi, Midhat Paşa tarafını tercih ediyor. Devletin muhatarasını görmiyorlar...» dediği gibi Safvet Paşa da « saduve» ve Prusya - Fransa ve Osmanlı - Rus muharebelerinin sebeblerine dair — iradei seniye üzerine — yazub 14 rebiulâhır 1297 tarihli tezkire ile takdim etdiği lâyihada protokolun reddinden bahs etdiği sırada

«... Devleti âliyelerile Rusya devleti beyninde cari olan sulh ve müsalemetin hıfzu bekası hakkında — hakikati hale ve efkârı sahihai şahanelerine vukuf ve malûmatları olanlarca malûm olduğu üzere— pek çok sarfı mesai ve himmet buyurmuşlar ise de efkârı umumiye ziyadesiyle tehyic edilmiş ve Rusya ile muharebe her çi bad abad[1] yolunda göze kesdirilmiş olduğundan ve bu hal biraz daha mümted olur ise askerin dağılması muhtemil olduğu ve sonra celbü cem'i müşkil olacağı lâkırdıları dahi tefevvüh olunduğundan bizzarure meclisce verilen kararın kabuliyle icabı halin icrasına emrü iradei seniyei şahaneleri müteallık buyrulmuşdur.»

diyor.

Bu suretle Padişah, Safvet Paşanın muharebeye muhalif olduğunu ve Safvet Paşa da, padişahın sulhu muhafazaya çalışdığını tasdik ediyorlar.

[1] هر چه باد آباد

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadrı esbak Said Paşa da, Keçeci zade İzzet Füad Paşanın «Zayi fürsatlar» namyile neşr etdiği kitaba dair sadrı âzam Ferid Paşaya yazdığı 25 safer 1326 tarihli tezkirede

« ... Safvet Paşa müstesna olmak üzere kâffei vükelâ ve her kes harb tarafdarı idiler. Değerli ve sahihan diplomat olan Safvet Paşa dahi zafı kalbine mağlub olmuş olmalı ki ârayı umumiyeye tâbi olmuşdu. § Anifen beyan olunduğu üzere Safvet Paşa, sahihan diplomat ve dekayiki muharreratı siyasiyeyi takdirde sahibi meharet idi. Devlet âdemine göre bir şey, menfaati devlete muhalif olunca vesatatda itizar etmesi lâzım gelirse de ve sadakati sahiha ve istikameti gayri caliye[1] dahi bunu icab ederse de Aleksandır Paşayı takdir edenlerin münfail olacaklarına zahib olduğu için miydi, yahud ol vakt Londra sefiri bulunan Musurus Paşa dahi mukabelei şedideye tarafgir ve siyasiyatda meharetle şehîr bulunduğundan fikri zatisinin savabında müteredddid bulunduğu için mü idi bilemem, her ne dense Safvet Paşa dahi karare iştirak ve hariciye nazırı sıfatile vaz'ı imza eylemişdir. Petersburg kabinesi ise bunu alınca imperator, askerine hareket emrini ita ve harbi ilân eyledi»

diyor.

Siyasiyat sahasinde harb istidadı görülmeğe başladığı zemandan beri Safvet Paşa, sulhu iltizam ve Londra protokoluna yazılan reddiyede de evvelâ muhalefete kıyam eylediği halde müteakiben müvafakat etmek suretile bir noktada sebat edememesi — Said Paşanın dediği gibi — Aleksandr Paşayı takdir edenlerin infialinden ihtiraze mebni ise — yine onun tâbirile — «zaafı kalbe mağlûb» olmuş demekdir.

Bütün devlet mekamlarının, bilhassa hariciye nezareti gibi «kuvveti kalb» ve fikirde sebat ile idaresi mümkin olan en mühim bir memuriyetin «zaafı kalbe mağlûbiyet» ve sebatdan mübaadet ile imtizac edemiyeceğini izaha hacet yokdur.

Yine Said Paşanın söylediği vech ile Musurus Paşanın şühreti siyasiyesine karşı Safvet Paşa «fikri zatisinin savabında müteredddid» olduğıçün redde sebat edememiş ise bu da, nefsine itimadı olmadığını ve «fikri zatisinin savab» olduğuna kanaat edemediğini gösterir ki bir devlet âdemi için bu haller, pek büyük kusurdur.

Ümurı âmmeyi idareye memur olanların, ba husus yüksek mekamlarda bulunanların, nefislerine ve fikirlerinin savabına itimadları olmak elzemdir, olmazsa devletin mesalihi de savabe makrun ve hatadan masun olamaz.

Padişah tarafından vükelâye gönderilen lâyihanın «fıkaratı mahsusasında alenen ve sarihan ihtiyarı harbin vikayei sulha tercih edilmiş

[1] جعلیه

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olması, muharebenin zuhurunu taleb hakkındaki muzmeratın delili alenisi olduğundan bunun lisanı padişahiden ortaya konulması» nın sebebini bilâhara Mahmud Celâlüddin Paşa sorunca — lâyihayı yazan — mabeyn baş kâtibi Said Paşa, Sultan Murad tarafdarlarının ezhanı halkı karışdıracak suretde neşriyatda bulunmaları, Padişahın huzurunu ihlâl etdiği gibi Edhem, Redif ve Damad Mahmud Paşalar da «nâsın ittifakı, Rusya ile harb eylemek maddesi üzerinedir. Her kes mal ve can fidasına hazırdır. Bunun önüne durulmaz ve âmali umumiye tervic edilmedikce halkın ezhanından Sultan Murad tarafdarlığı çıkmaz» diyerek padişahı kandırdıklarını söylemişdir. [1]

Yukarıda beyan edildiği gibi Safvet Paşa, evvelâ muhalif bulunduğu mühlik bir maddeye müahheren müvafık görünmesi, fikrinde selâmet ve mesleğinde ıstikamet olanlarca kabili kabul görülemediğinden «muhalefetde devam etmeli ve memuriyetinden çekilmeli idi» deyenlere hak verilebilir.

Fekat — kendi gibi — evvelce muharebenin aleyhinde bulunan padişah, Sultan Murad ile tehdid edilince muharebe aleyhindeki kararından firar etmesi üzerine muhalefetde devamın ve istifaye kıyamın, Sultan Murad taraflılarile iştirak edildiği zannını padişaha ilka edeceğini ve bu yüzden musibete oğrayacağını teemmül etmiş olacak ki Safvet Paşa — maddî bir faide temin etmeyen — «şerhli» imzayı reddiyeye yerleşdirmişdir.

Said Paşa, Hudavendigâr valisi iken mezunen İstanbula gelüb görüşdükleri sırada Safvet Paşa, bilmünasebe «siz ve ben muharebeye muhalif idik. Her kes, kavga istiyordu» demesile Said Paşa, tersane konferansında teklif edilen şeylerin kabulünden imtina'ı «tevcih kabul» edebilirse de Londra protokolunun kabul olunmamasına «hiç mâna» veremediğini söylemişdir. Bunun üzerine Safvet Paşa «tağyiri vaziyet» ederek «Londra protokolu re'yimiz alınmayarak ittihaz olunmuş bir kararı havi idi. Âdeta bir hükmi gıyabi idi. Anı kabul etseydik devletin istiklâli kalmazdı» demişdir. [2]

Madame ki protokolun kabulü halinde devletin istiklâli kalmayacakdı, reddiye münderecatının tahfifini ve elçi gönderilmesine muhalefet edilmemesini ne içün istedi de protokolun kabulüne mail gibi göründü?

Müahharen nasıl oldu da fikrini değişdirdi, aceba protokolun «hükmi gıyabi» ve istiklâli mahi olduğunu sonra mı anladı?

[1] [Mir'atı hakikat C. 1 S. 315]
[2] [Said Paşanın hatıratı C. 1 S. 11]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Merhum Ali Füad Bey «Serveti Fünun» a yazdığı mekalede Safvet Paşanın istifa etmeyüb de red telgrafnamesini imza etmesi, kendisiçün bir nakisa olduğundan bahs eylediği esnada «zannıma göre Midhat Paşanın teb'idi, o zeman ricali üzerinde büyük bir te'sir husule getirerek cesaretlerini kesr eylemişdir» diyor.

«Zan» yakin ifade etmezse de Safvet Paşanın — her müstebid gibi Sultan Abdülhamidin de menfuru olan — istifaye yanaşmamasında, Midhat Paşanın oğradığı nekbete oğramamak mülâhazasının da belki te'siri vardır.

Safvet Paşa, servet ve sâman sahibi olmadığından istifasile padişahı gücendirüb uzun müddet memuriyetden mahrum ve maişet darlığile mağmum olmakdan ürkmesi de muhtemildir.

Lâkin istifa edememesinin sebebi her ne olursa olsun o kâbdaki[1] bir zat, kendi fevaidinden ziyade devlet ve milletin menafiini düşünmeğe ve

« ترك كام خود كرفتم تا بر آيد كام دوست »

mealine tevfikı hareket etmeğe mecburdur.

Sadrı âzam Edhem Paşa «hariciye nezaretinin ahvali hazıreye müterettib mesaili mahsusadan dolayı bilkülliye kesbi ehemmiyet etmesile hukukı saltanatı seniyeyi muhafazaya muktedir bir zatın vücuduna lüzumı kavi göründüğü ve Arifi Paşanın liyakat ve istikameti cihetile ahvali hazırada efkârı isabet âsarı tâcidariye müvafık harekete müveffakıyeti akvayı memul» bulunduğundan bahs ile Arifi Paşanın hariciye nezaretine tâyinini arz etdi.

Safvet Paşa, 1877 [7 receb 1294] de Nafia nezaretine nakl olundu.

Edhem Paşanin tercemei halinde [2] söylendiği üzere o devrin hariciye nazırlariyle nazır namzedlerinin en değerlisi ve devletin sadıkı olan Safvet Paşanın «hukukı saltanatı seniyyeyi muhafazaya muk tedir» ve Arifi Paşa gibi «liyakat ve istikamet» sahibi olmadığını ima etmesi, hakkı tanımamakdan ileri gelir.

Şayed Padişahın ilhamilye o yolda idarei kelâm etmiş ise haksızlığa iştirak etmiş demekdir. Her iki suret, Edhem Paşa gibi doğru bir âdem içün büyük kusurdur.

Safvet Paşa, tevcih olunan memuriyeti kabul etmedi. Mekamı sadarete şu tezkireyi yazdı:

«Nafia Nezareti Celilesine memuriyeti kemteranem müteallik ve şeref sudur buyrulan emrü iradei seniyyei hazreti padişahi muktezayi

[1] كعب [2] [S 631]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

münifinden bulunduğu ifadesini şamil enmile pirayi tazim olan tezkirei samiyei cenabı vekâlet penahileri meali âlisi rehini ikanı kemteri oldu. Bir gûna liyakat ve istihkakı kemteranem olmadığı halde nezareti müşarün ileyhaye memuriyeti ubeydanem, mahza kidemi hidmet ve ubudiyeti kemteraneme hürmeten bir lutfi celili cenabı cihanbani olduğundan bunun ifayi farizai teşekküründe aczi hali kemteranemi beyan ile beraber şu bir iki seneden beru bulunduğum memuriyetin meşagili azimei fevkalâdesi vücudi kemteranemi pek aşıru zedelemiş ve bir müddet tedavi ile iştigale mecbur etmiş olduğundan sayei lutf vayei hazreti şahanede bir müddetcik icrayi müdavatı lâzimeye ibtidar ve farizai zimmeti ubudiyet ve hususiyeti kemteranem olduğu üzere leylü nehar efzayişi eyyamı ömrü ikbali âli ve tevafüri şükûhü iclâli cenabı padişahi ed'ıyei celilesiyle iştigal eylemek üzere memuriyeti cedidei mezkûreden afv buyrulmaklığım hakkında lutfen istihsali müsaadei seniyyei hazreti padişahiye himemi aliyyei cenabı vekâlet penahilerinin masruf ve sezavar buyrulmasını bilhassa niyaz ve reca ederim ol babda...»

Cevabın sureti

«memuriyeti aliyyelerinden istifayı havi varid olan tezkirei behiyeleri ledelarz tahvili memuriyet, beyan edilen mazireti vücudiyenin malum olmasına binaen bir müddet meşagili kesireden hâli kalınmak maksadı âlisine mebni olub maamafih devletin en ziyade mevkii müşkilde buluduğu böyle bir zemanda hidmetden tebaüd etmemek muktezayi hamiyyet bulunduğu ve nezaretlerin cümlesi vükelâlık mesnedi ve haysiyet ve itibarı müsavi olduğundan şu tebeddülden dolayı izharı teessüre dahi mahal bulunmadığı cihetle memuriyeti devletlerine devam olunması hususuna iradei seniyei cenabı padişahi müteallik buyrulmuş olmağla tebliği keyfiyete ibtidar olundu efendim.

10 receb 1294 9 temmuz 1293 M»

Hariciye nezaretinden kaldırılmasının sebebi — o esnada Berlin sefirliğinde bulunan — Sadullah Beye [Paşa] yazdığı hususi mektubdan anlaşılır.

Mektubun sureti

«Utufetlû efendim hazretleri

Hakkı âcizanemde dergâr olan teveccühatı aliyyei kerimaneleri iktızasınca bu kerre nezaretden vukuı infisali âcizanem nezdi samilerinde baisi teessür olmuş olduğu ve kariben bir memuriyetle kayırılmaklığım temenni buyrulmakda idügi ifadesini şamil 13 temmuz 1293

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tarihi ile irsaline inayet buyrulan bir kıt'a lutf namei mahsusii rahimaneleri piraye bahşi enmilei tekrim olarak maali iltifat iştimali rehini ikanı âcizi oldu.

Min gayri haddin kırk sene müddet hıdmeti devletde bulunarak şimdiye kadar irtikâb ve irtişa ve dahilen ve haricen hiç bir tarafa intisab ve intima ile itham olunmamış olduğum halde bende zadeleri Re'fet Bey bendelerinin Rusya sefareti baş tercemanı Mösyö Onu ile mükâtebesi olduğu bazı garaz kâran taraflarından tasni olunarak serayı hümayuna kesbi münasebet etmiş olan ma'hud İngilizli vasıtasile sem'i şahaneye ilka olunur ve buna evveli emrde inanılmayarak bir müddetcik hatırda bir noktai siyah olarak işgali zihn etmekde olduğu halde mevsuk ad olunan zevatdan birine açıldıkda öyle bir şayı'a deveran etmekde olduğu cevabile ma'rızı tasdikde görünülmesi def'i iştibah ile miri muma ileyhin azline karar verilür ise de anın bu suretle tard ve def'i ile çakerlerinin nezaretde kalmaklığım uyamayacağından evveli emrde çakerlerinin Nafıa nezaretine tahvili memuriyetime ve arası yirmi dört saat geçmeksizin miri muma ileyh bendelerinin azline iradei seniye sadır olur. İşte infisali âcizanem, bende zadeleri hakkında vuku bulan bir siayete mübteni olub hal buki değil ricali devletden birinin, belki efrad ve ahadı islâmiyeden bir hamalın bile irtikâb etmiyeceği bir cinayetin hıdmeti devletde ifnayı vücud etmiş olan bir zatın mahdumuna azvü isnad edilmesi ve bi çarenin bu suretle babı taayyüş ve tefeyyuzunın seddine gidilmesi, hakikaten dünyada sayılır gaddarlıklar sırasında tutulmak lâzım gelüb hakkı âcizanemde böyle bir şey'in vukuu dahi mukadder imiş denilerek ve adaleti müsellemei ilâhiyeye iltica olunarak kesbi teseliyet olunmakdadır ve çünki miri muma ileyh bendelerinin böyle bir tühmet altında yaşaya bilmesi kabil olamıyacağı cihetle bunun için dâvaya kıyam olunacak ise de bunu kâle alanların huzuri mahkemede isbatı müdde'a etmeleri lâzım geleceğinden evveli emrde zikr olunan İngilizluye bunu kangı şahsı leimin ilka ve ifade eylediği anlaşılmak icab etmesile şimdi bunun tahkikile oğraşılmakda olduğu ve çünki bende zadeleri hakkında tarafı eşrefi hazreti şahaneye ilka olunan böyle bir tezvirin aslu esası olmayub muma ileyhi sevmeyenler ve yahud çekemeyenler taraflarından ihtira olunmuş bir siayet kabilinden olduğu beyanile izalei iştibahe himmet, mekamı sadarete aid bir vazifei zimmet iken bu kadar senelik hukuk ve ülfete ve alelhusus sadarete memuriyetinden beru kendusına gösterdiğim hulus ve istikamete asla iriayet etmiyerek ihtiyarı sükût ile mekamı tasdikde bulunması ve azlime dair olan istizan tezkiresinde âcizlerinin lüzumı azlimi beyandan sonra

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«hukukı saltanatı seniyeyi muhafazaya muktedir bir zatın vücudına lüzum göründüğü» tâbirini istimal etmiş bulunması cihetlerile kendusına mürkesir olmuş olduğum bir zatın meclisinde bulunmaklığım kabil olamayacağından vücudca bir müddetcik tedaviye mühtac olduğumu beyan ile nafıa nezaretinden istifa etmiş isem de elhaletü hazihi ol babda bir gûna iradei seniye şeref sudur etmemiş olduğundan [1] şimdi buna intizaren bende hanelerinde oturulmakda bulunulduğu beyanile şimdilik arzı hakikati hal ile bekayı teveccühatı aliyei rahimanelerini niyaz ve recaya ibtidar ederim. Ol babda emr ve irade efendim hazretlerinindir. 28 temmuz 1293 »

Bu mektub gösteriyor ki Safvet Paşa, kendinin nezaretden ve oğlunun mektubcılıkdan azlinden ziyade sadrı âzam Edhem Paşadan beklemediği muamelelerden müteessir olmuşdur.

Re'fet Beyin, Rusya sefareti baş tercemanile «mükâtebe» sinin hangi mes'eleye dair olduğu temamile malûmumuz değilse de Safvet Paşa, şahsının «irtikâb ve irtişa ve dahilen ve haricen hiç bir tarafa intisab ve intima ile itham» olunmadığından bahs etmesine nazaran «mükâtebe» nin «irtikâb ve irtişa ve intisab ve intima» ya müteallik olması melhuzdur.

Safvet Paşanın «mevsuk ad olunan zevatdan biri» dediği Edhem Paşadır. Onun, mes'eleyi kemali dikkatle tedkik ve hakikati hali tahkik etmeden «öyle bir şayı'anın deveran etmekde olduğunu» söyleyerek «ma'rızı tasdikde görünmesi», yahud «ihtiyarı sükût ile mekamı tasdikde bulunması» müahazeye lâyıkdır.

Eğer hakikati anlamış da o suretle hareket etmiş ise padişaha da sarahaten anlatub «öyle bir şayı'a deveran» ediyor tarzında kapalı söz söylememeli, yahud «ihtiyarı sükût ile ma'rızı tasdikde» bulunmamalı idi.

«Mükâtebe» mes'elesinde yalnız oğlunun kabahati muhakkak ise sadrı âzam, onu azl etdirmeli, babasını — azle benzer bir tarzda — diğer nezarete tehvil etdirmeyerek yerinde bırakdırmalı idi. Baba da kabahatli ise tahvil ile değil, azl ile ta'zir etdirmeli idi.

Edhem Paşa «deveran eden şayı'a» nın sıhhatine hakikaten kani olmuş ise «izalei iştibahe himmet, mekamı sadarete aid bir vazifei zimmet» sözüne ve «hukuku ülfete ve gendusına gösterilen hulus ve istikamete» kulak vermiyeceği tabiidir.

[1] Safvet Paşa, irade sadır olmadığını söyliyorsa da bu mektubunun tarihile mekamı sadaretin — yukarıya dere edilen — tezkiresinin tarihine bakılınca istifasının kabul edilmediği hakkındaki iradeyi — mektubu yazmazdan — on dokuz gün evvel öğrenmiş olduğu anlaşılır. Bu cihetle «elhaletü hazihi sudur etmedi» dediği iradenin istifadeki ısrara aid olması lâzım geliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ve «hukuk ye ülfete ve kendusına gösterilen hulus ve istikamet»e, ba husus Safvet Paşanın tahvili ve oğlunun azli doğrudan doğru padişah tarafından emr edilmiş olduğu takdirde «sadarete aid vazife»yi mukaddir ve «hukuk ve ülfet» e riayet kâr olsa da padişaha karşı duracak ve onu müstebiddane hareketlerinde durduracak bir mevkii bülend sahibi değildi. Kendi, kötülük yapmak istidadında olmamakla beraber emr olunan şeyleri yapmağa mecbur olan sadrı âzamlardan idi.

Yukarıda söylendiği gibi Edhem Paşanın, arz tezkiresinde — halefin medhi, selefin zemmini tazammun edeceği bedihi olmasına göre — «hukuku sallanatı muhafazaya muktedir bir zatın vücudına lüzumu kavi göründüğünden» ve Arifi Paşanın «liyakat ve istikamet» inden bahs etmesi, Safvet Paşanın, muhafazaya kudreti ve liyakat ve istikameti olmadığını ima etmekdedir ki bu keyfiyet — Re'fet Bey hakkında iştibahı izaleye himmet ve hukuk ve ülfete riayet etmemekden daha büyük — bir haksızlıkdır.

Nafıa nezaretinden isti'fada ısrar etdiğinden 1877 [18 şaban 1294] de «30000» kuruş maaşla — üçüncü def'a — Adliye nezaretine nasb edildi.

Re'sen sadır olan iradenin sureti

«Adliye nazırı devletlû Asım Paşa hazretlerinin Meclisi Âyan riyaseti celilesine ve ticaret ve Nafıa nezaretleri birleşdirilmek üzere Nafıa nazırı devletlû Safvet Paşa hazretlerinin dahi Adliye nezaretine icrayı memuriyetleri şeref müteallik buyrulan iradei seniyei cenabı cihanbani mentukı münifinden olmağla ol babda.... 18 şaban 1294».

Sadullah Beye yazdığı — yukarıdaki — mektubda «... Meclisinde bulunmaklığım kabil olamıyacağından Nafıa nezaretinden isti'fa etdim» dediği Edhem Paşanın meclisinde [kabinesinde] nafıa değil, fekat Adliye Nazırı sıfatile «bulunmaklığı» aceba nasıl kabil oldu?

Bu memuriyetden dolayı Sadullah Beyin gönderdiği tebrik nameye yazdığı 15 zilkide 1294 tarihli cevabda Safvet Paşa şöyle diyor:

«... Ötedenberu hakkı kemteranemde dezkâr olan teveccühatı âliyei rahimaneleri icabınca çakerlerine aid olan ahvalden hıssa dar olacakları nezdi kemteranemde muhakkak olduğundan bu kerre hakkı kemteranemde ve gerek bende zadeleri hakkında vukua gelen muamelei acibeden ne derecede müteessir ve müteessif olmuş olacakları meczumı ubeydanemdir. Mazhariyetile müftehir olduğum itimadı âlinin mahv ve izalesi emrinde dahilen ve haricen masruf olan mesai «الحق يعلو ولا يعلى عليه» müeddasınca matlub olan neticeyi husule getüre memiş olması, bu yolda çalışanlarca mucibi teaccüb ve ıstırab olarak

Bırakur... [1] ezhanda devam it durma
Bu gün olmaz ise matleb yarın olur hasıl

[1] Aslında burada bir kelime eksikdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hükmü mazmununa tevfikı hareket olunmakdadır. Ve artık devletimizin hayat ve mematına yakinen hükm olunamayan bir zemanda halkai yek ciheti ve ittihada sarılınub mülkü milletin husuli selâmeti nuhbei âmal ve efkârımız olmak ve husumet ve adavet ve rekabet ve siayet ber taraf edilmek lâzım gelür iken evkatı adiyeden ziyade bu mekule hâlâtı redieye melufiyet, artık Bizans devleti vükelâ ve rüesayi ruhaniyesinin dillerde dasitan olan sandalya gavgalarını tayib ve takbihe bizlerce hak ve salahiyet bırakmayacağı ve belki min cihetin anların bizleri tayibe hakları olacağı derkârdır. Her neise bu bahsi bu derecede bırakub meselei harbiyeye nakli kelâm edelim....»

Mezheb işlerinin harciye nezaretinden irtibatı kesilerek 1877 [6 zilhicce 1294] de Adliye nezaretine ilhak olundu.

1878 [17 Muharrem 1295] de — beşinci def'a — Hariciye nezareti vekâletine ve — Ahmed Vefik Paşanın Baş vekâletinde — 1878 [1 Safer 1295] de «40000» kuruş maaşla Şûrayi Devlet riyasetine tayin olundu.

Rus muharebesinin malûm olan neticesi üzerine — Ahmed Vefik Paşanın tercemei halinde yazıldığı vech ile — mukaddimatı sulhiye mükâlemesiçün Safvet Paşa, birinci ve Berlin sefiri Sadullah Bey ikinci mürahhas nasb edildi. Sadullah Bey İstanbula gelmeden Safvet Paşa Edirneye gönderildi. Maiyetindekilerle beraber kendine «95000» ve ikinci mürahhasa «500000» kuruş harcı rah verildi.

Ruhsat namenin sureti

«Mucibince tarafımızdan ruhsat verilmişdir.»

«Mukaddemce şeref taallûk eden iradei seniye ve ruhsatı kâmilei mülûkânem mucibince devleti aliyemle Rusya devleti beyninde esası sulh ve şeraiti mütarekeyi havi mukavele namelerin Edirnede tanzim ve imza olunması cihetiyle mukaddimatı sulhiye müzakeresine ibtidar olunmak içün devleti müşarün ileyha tarafından nasb olunduğu gibi devleti aliyemiz canibinden dahi yeniden mürahhaslar tâyin ve izamına lüzum görünmüş olduğundan bu hususa dahi tarafı saltanatı seniyemden vükelâyı fihamı devleti aliyemden Şûrayı Devletimiz reisi olub murassa Osmani ve birinci rütbe mecidi nişanı zişanlarını haiz ve hâmil olan دستور مكرم مشير مفخم نظام العالم مدبر امور الجمهور بالفكر الثاقب متمم مهام الانام بالرأى الصائب ممهد بنيان الدولة والاتبان مشيد اركان السعادة والاجلال المخفوف بصنوف عواطف الملك الاعلى veziri fetanet semirim Safvet Paşa ادام الله تعالى اجلاله murahhası evveli ta'yin kılınmış olduğundan yedine ita olunan talimata tevfikan mevadı sulhiyenin müzakere ve imzasına ruhsatı havi divanı hümayunumdan işbu ruhsat namei hümayunum ısdar ve bâlâsı hattı hümayunı şahanemle bittevşih ita kılındı. تحريراً فى اليوم الثامن من شهر صفر الخير لسنه خمس وتسعين ومأتين والف.»

Gran duk Nikola, mükâlemenin —askerî karargâh ittihaz etdiği— Ayastefanosda icrasını muvafık gördüğünden iki taraf mürahhaslarını oraya celb etdi. Uzun mükâlemelerden sonra sulh mukavele namesi imza olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hariciye nazırı Server Paşa —sulh esasının kararlaşdırılması için birinci mürahhas olarak — Kızanlık kasabasında bulunduğu esnada «Deyliniyoz» gazetesinin muhbiri ile görüşdüklerinde «Devleti aliyyeyi muharebeye tutuşdurub da bu hale getiren İngiltere devletidir. Bi taraflık içinde bizi kâh yese, kâh ümmide düşürdü. Nihayet şu belâye oğramamıza sebeb oldu» yolunda söylediği şiddetli sözleri [1] muhbir, gazetesine derc etdirdi.

Hariciye nazırının sözlerini, İngiltere devleti bir teşebbüsi resmi telâkki etdiğinden İngiltere elçisi, Server Paşa kaldıkca Hariciye nezaretiyle muamele ve mükâlemeden tebaud içün emr aldığını Babı âliye bildirdiği gibi Server Paşanın bundan sonra o mekama getirilmemek üzere azlini Harciye Nazırı Lord Derbi, Osmanlı sefiri Mosoros Paşaya ihtar etdi. O günlerde İngiliz donanması boğazdan girmiş olduğundan nazırın azline mecburiyet görüldü. [2]

Server Paşaya istifa etdirilerek Hariciye Nezareti 1878 [16 Safer 1295] de «40000» kuruş maaşla — dördüncü def'a — Ayastefanosda bulunan Safvet Paşaya tevcih kılındı.

O devrin pek mühim hadiselerinden olarak Kıbrısın İngiltere devletine terkine — tercemei halinde söylendiği gibi — baş vekil Sadık Paşa ile İngiltere elçisi arasında karar verildikden şonra Safvet Paşa seraya celb ile hazırlanan itilâf nameyi — Harciye Nazırı sıfatiyle imza etmesi tebliğ olundukda bazı mütalâat serd etmesi üzerine elçi, zatı şahanenin buna muvafakat etdiğini ve mütalâaya lüzum olmadığını söylemesiyle Safvet Paşa «Madame ki iş bitmiş ve mütalâaya hakkım yokmuş, beni niçün çağırdınız» demiş. fekat itilâf nameyi imza etmişdir.[3]

Safvet Paşa, müzakeresine iştirak etmediği, hattâ esasından haberi olmadığı bir mühim mesele hakkındaki itilâf nameyi imza etmiyerek derhal nezaretden isti'fa etmesi lâzım gelirdi. Londra protokolunun reddi maddesinde olduğu gibi itilâf name meselesinde de istifaye yanaşmayarak imzaya şitab etmesi, halü şaniyle mütenasib bir hareket olmadığını belki kendi de itiraf eder.

1878 [4 Cümadelahire 1295] de — Hariciye nezareti uhdesinde kalmak üzere — «50000» kuruş maaşla mekamı sadarete nasb olundu.[4]

[1] O devrin ricali belki şöyle demişlerdir:

«Doğru emma, o sözün vakti değil ey Server!
Aklına sahib olan her sözü irad etmez
Kârının ehli olan bin düşünür, bir söyler
Her sözü söyleyenin kârı yolunda gitmez»

[2] [Miratı hakikat C. 3. S. 76]

[3] Ali Füad Bey, esbak Dahiliye Nazırı Said Efendiden işitmişdir.

[4] Mütercim Rüşdi Paşanın azli tekarrur etmesi üzerine kendine sadaret teklif olunan Safvet Paşa, Kıbrıs mes'elesi hakkında tanzim olunacak mazbata, Rüşdi Paşaya

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Safvet Paşa

Rüşdi Paşanın hıdmeti sadaretden bilicab azlile hıdmeti sadaretin hariciye nezaretinin inzımamile uhdei dirayetinize tefvizi ve ser askerlik memuriyetinin dahi kıdem ve malûmatı cihetile darı şurayı askerimiz reisi Mustafa Paşaya ihalesi nezdimizde tensib olunmuş ve devleti aliyemizin bulunduğu ahvali müşkilede memalıki şahanemizin aleddevam muhafazai emnü asayişi ve bilcümle tebea ve ehalimizin husuli rahat ve emniyeti ve her dürlü esbabı ımranı ve servet ve istidad ve kabiliyeti cümlenin malûm ve meczumu olan memalikimizin mamuriyeti hakkında lâzım gelen kâffei tedabirin istihsal ve icrası ve kanunı esasimizin muhafaza ve icrayı ahkâmı ve mehakimi nizamiyenin cümleye emniyet bahş olacak suretde ve az müddet zarfında ıslahı ve kâffei tebeamız haklarında bilâ istisna levazımı adl ve hakkaniyetin her tarafca icrasına sevkalgaye itina olunması ve düveli mütehabbe ile saltanatı seniyemiz beyninde cari olan revabıtı selmiye ve münasebatı hasenenin te'kid ve teşyiydi hususları nezdi şahanemizde matlub ve mültezem bulunmuş olmağla sair vükelâmız ile bilittifak hususatı mezkûrenin icrayı icabatına mübaderet eyliyesiniz. Heman cenabı hak, cümleyi tevfikatı ilâhiyesine mazhar buyursun âmin. 3 cümadelâhire 1295»

---

möhürletdirilmezse bilâhare ta'rizinden kurtulamayacağını arz ile mazbata möhürletdirilinceye kadar memuriyetinin te'hirini istirham etdiğinden kendi meclisde bulunmayarak tanzim kılınan mazbatanın takdimini müteakiben Rüşdi Paşadan möhri hümayunun aldırıldığını ve mazbatanın Safvet Paşaya sonradan möhürletdirilmiş olacağını merhum Ali Füad Bey söylerdi ve «Serveti Fünun»a derc etdiği mekalede de bu suretle yazmışdı.

Babıs etdiği mazbatayı ve müteferriatını Sultan Abdülhamid merhum, sened mukabilinde divanı hümayun dairesinden aldırub nezdinde hıfz etmişdi. Meşrutiyetin ilânından sonra — sandıklar içinde ve karışık bir halde — Babı Âliye getirilen Yıldız evrakı arasında o mazbata ile müteferriatına tesadüf edüb bir araya topladım ve divanı hümayune teslim etdim.

Safvet Paşanın, mazbata möhürleninceye kadar sadarete nasbının te'hirini istirham etdiğine ve mazbatanın kendine sonradan möhürletdirildiğine dair bir vesika görmedim.

§

Sadaretin kendine teklif olunacağını anladığına ve red etmemesine dair mütercim Rüşdi Paşanın, Safvet Paşaya yazdığı tezkire. onun tercemei hâlinde — el yazısına nümune olarak — resminin karşısına konmuşdur.

§

Sabık Haymana Kaimmekamı Halil Sıdkı Efendinin yazdığı tarih:

«Buldun işte şimdi elnak möhre lâyık bir vezir
Padişahım ol müveffak her ümure ma teşa [*]
Gilki cevherle yazılsun işbu tarih Sıdkıya
Hak duadır Padişahım safvetinle çok yaşa»

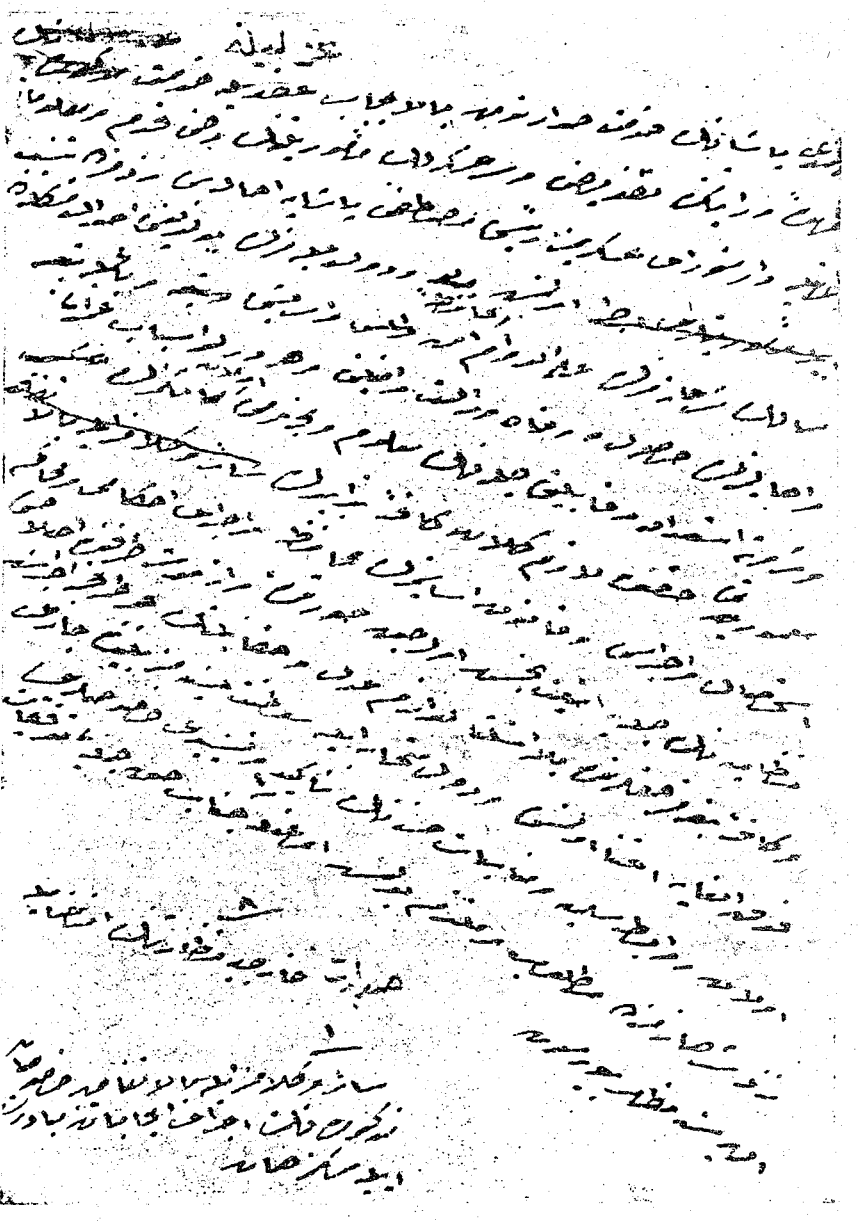
Sıdkının «Gilki cevher» le yazdığı bu kıymetli! tarihi Safvet Paşa okuyunca caize olarak

«Aferin ey Kaymekamı Haymana
Sen bu tarihinle doksan yıl yaşa»

beytini inşad etmiş olsa gerekdir.

[*] ما شا

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişahın emriyle Safvet Paşanın yazdığı hattı humayunun müsveddesidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadarete tayininden yedi gün sonra kendini taltif ve sadaret hattının muhteviyatını te'yid içün diğer bir hat gönderildi.

Hattın sureti

«Veziri meali semirim Safvet Paşa

Validi macid ve ammi muhteremim ve biraderim zemanı saltanatlarında bulunduğunuz hıdematı müteneyviada halisane ve musadekat kârane ifayı vazaifinizden dolayı cümlesinin mazharı teveccüh ve emniyetleri olduğunuz gibi benim dahi cülûsumdan beru tarafıma gösterdiğiniz sıdku mehabbet ve kemali emniyetiniz, hakkımızda vüsuk ve itimadımızı bir kat daha te'yid ve teşyid eyledi. Malûmunuz olduğu üzere nuhbei âmalim mülkü devletimizin saadet ve selâmeti kaziyesi olub bu ise ruhı devlet olan itibarı malimizin iadesi ve memleketimizin serveti tabiiyesi olan ziraatin terakkisi ve envarı ulûm ve maarifin memleketimizin her cihetine tamim ve intişarı ile hâsıl olacağından şu üç maddenin arzuyı şahanemiz vech ile teyessüri husulini dirayet ve revviyeti müsellemeniz hasebi'le sa'yinizden beklerim. Tarafıma fartı sıdku mehabbet ve muhalesatle gösterdiğiniz hıdematdan ve her halü hareketinizden âşurı derece hoşnud olduğumdan hakkınızda ber kemal olan tevüccüh ve emniyeti mülûkânemize bir nişanei cedid olmak üzere işbu iltifat namei hümayunumı yadigârı mahsus olarak tarafınıza irsal evledim.

10 cümadlâhire 1295»

Safvet Paşa, mesnedi sadarete tâyin olununce Kıbrısın terki mukabilinde İngiltere devletiyle kararlaşdırılan ittifakı tedafüi mukavelesinin akdini en mühim mesele ad etdi. Çünki kongerenin ictimaından evvel mukavelenin akdi İngiltere hükûmetince tacil edilmekde bulunduğundan ve Ayastefanos sulh mukaddimatı ahkâmının tadili içün devletce vaki olacak taleb, ancak mukuvelenin akdiyle is'af olunabileceği anlatıldığından icabı hâlin heman icrasiyle İngilizleri ele almak fikri, her şeye galebe etdi.

Safvet Paşa, mürahhas tâyin olundu. Tanzim kılınan mukavele nameyi, —İngiliz mürahhası olan— İstanbuldaki elçi ile beraber imza etdi.

«Mir'atı Hakikat» de bu meseleden bahs edildiği sırada «Diğer tarafdan İngiltereyi hoşnud edüb de onun nüfuzı medariyle merkezi ikbalde istihkâm bulmak gibi bazı menfaati zatiye dahi şevk engizi imzayı mukavele olmakda idi» deniliyor.

Bu sözün hakikate muvafık olub olmadığına hükm etmek bizim içün kabil değildir. Zira mechul üzerine binayi malûm edilemez. Hakikati Safvet Paşadan sormalı!

Kıbrısın terki ve ittifakı tedafüi akdî meselesinde uzun söze lüzûm yokdur. Zararı muhakkak, faidei mevhume ile mübadele edilmiş oldu, demek kâfidir.

Mukavele namenin imzasından on sekiz gün sonra Padişah, sadrıâzamı tekrar taltife lüzum görerek Sultan Abdülmecid merhumun cüzdanlarından birini ihda etdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Mabeyn Baş kitabetinin tezkiresinin sureti

«Mücerred zatı samii sadaret penahilerini taltif iradei iltifat ifadesiyle pederi cennet mekarri padişahileri Sultan Abdülmecid han hazretlerinin cüzdanlarından hazinei hümayunda mahfuz olan üç adedden biri imzayi şevket ihtivayi hümayunlariyle tezyin ve tevşih buyrularak tarafı samii sadaret penahilerine ihda ve ihsan ve bunun veliyi-nimet efendimize şifahen arz ve ifade buyrulacak mevadın kaydü tahririnde istimal buyrulmasına müsaadei seniyye şayan buyrulmuş olmağle zikr olunan cüzdan irsali suyi âlii daveri ekremileri kılındı ol babda... 21 Receb 1295 Ali Füad»

Üç ay yirmi dört gün evvel baş vekâletden infisal eden Ahmed Vefik Paşanın — tercemei halinde[1] söylendiği gibi — mekamı sadarete getirileceği şayi olması üzerine mabeyn baş kitabetinden yazılan tezkire ile keyfiyet tekzib ve Safvet Paşa temin ve tatyib edildi.

Tezkirenin sureti

«Bu günlerde bir tebeddül vukuiyle güya Ahmed Vefik Paşa Hazretlerinin mesnedi celili sadarete getürileceğine dair beynennas bazı eracif tekevvün etmekde olduğu istihbar ve tahkik buyrulmuşdur. Zatı meali simatı sadaret penahileri muttasıf oldukları kemali metanet ve mekânet iktizasınca bu gibi eracife ihalei sem'i itibar buyurmaya cakları ve binaen aleyh bu babda itayi teminata hacet mes itmeyeceği derkâr isede asla hatırü hayale bile gelmeyen bu misillu eracifin tekevvüni, mucibi teessüri şahaneleri olduğundan bu babda hâsıl olan teessüflerinin tarafı samii daverilerine beyaniyle beraber hakkı ehakkı vekâlet penahilerinde hüsni teveccüh ve vüsuk ve itimadı mülûkâneleri an bean terakki dar olduğunun bu vesile ile dahi tebşir ve ityanı emrü irade buyrulmağla emrü ferman hazreti veliyülemrindir.

9 Şaban 1295 Ali Füad»

1878 [1 Şavval 1295] de murassa mecidi nişanı verildi.

*
* *

Safvet Paşanın sadareti hengâmında bir takım eşhas tarafından Sultan Muradın iclâsına tekrar teşebbüsle Süavi vak'ası tanzir edilmek istenildi.

Kalienti namında bir şeririn tertib ve tahriki ile Sultan Muradı iclas etmek üzere onun riyasetinde başlıca müessis ve azası — evvelce seraydan çıkarılan — Nakşbend kalfa, Hekim Agâh Efendi ve Evkaf

[1] S. 685

TARIHVEMEDENIYET.ORG

senedat odası mukabelecisi Aziz Bey olarak bir cemiyeti hafiye teşkil olundu.

Cerrah Paşada Aziz Beyin evinde toplanıldığı Zabtiye Nezaretince vaktiyle haber alınarak gece basıldı. Kalienti ve Nakşbend ile ce'miyyet azasından ikisi evvelce kaçdıklarından ele geçirilemediler. Bir kısmı yakalandı.

Süavi vak'asından sonra Sultan Muradın iclasına bir daha kimsenin teşebbüs edemeyeceğine emniyet edilerek dairesinin muhafazasınca gösterilen kayıdsızlıkdan istifade eden erbabı fesad, su yolundan geçerek Sultan Muradla muhabere etdikleri ve muhabereye Kalienti ile İzmir gümrükcüsü müteveffa Raşid Efendinin oğlu Ali Şefkati Beyin[1] vasıta oldukları ve cemiyetin, isimleri aşağıda yazılan eşhasdan mürekkeb bulunğu tebeyyün etdi.

Ali Şefkati, Sultan Muradın kurenasından İsmail ve Maliye ketebesinden Muhtar Beyler, sabık meclisi maarif azasından Vacid, Kavas başı zade Tevfik, tütüncü başı Hüseyin, talebeden Abdürrahim, Filibeli Abdullah, ticaret mümeyyizlerinden Asım, Süavi fitnesinden haberi olduğu anlaşılan kahveci başı İbrahim [2], ticareti bahriye ketebesinden Es'ad, Babı ser askeri ketebesinden Ahmed Rıza Seniha Sultanın kethudası Hacı Bekir, Ortaköy camii hatibi Mehmed Efendiler, Üsküdarlı Nuri ve Sultan Muradın bir kaç gün kitabetinde bulunmuş olan Hacı Hüsni Beyler, Su yolcu Ahmed ve İsmail, zabtiye neferi Hasan ve Memiş.

Divanı harbce muhakemelerinin icrasile bir kısmının idamı ve bir kısmının nefi ve kal'e bend edilmeleri hakkında verilen hükm, meclisi vükelâce tasdik ile arz olundu. İdamın on beşer sene müddetle kal'e bendliğe tahviline ve diğerlerinin hükmi vaki mucibince cezalandırılmalarına iradei seniye sadır oldu ve icabı icra kılındı. [3]

* * *

Bir takım kabadayı mükaliidlerinin, söz ebelerinin, iş başında bulunan cehelenin, ve uzağı değil, pek yakını bile görmekden âciz olan diplomatların! gafilâne ve bir kısım hallü akd ehlinin de müteğafilâne ihtiyar etdikleri Rus muharebesi — emsalile kıyas olunamıyacak derecede devlet ve milleti perişan etdi.

1 Sultan Muradın müntesiblerinden idi.

[2] Şair ve Edib Makbule Lemean hanımın babası.

[3] Bu müfsidane teşebbüs, Süavi fitnesi kadar mühim olmadığından tafsiline lüzum görülmedi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paris muahedesini imzalayan devletler, Rusların o muahedeyi nazarı itibardan atmasını, hakaret telâkki etdiklerinden ahvali hazıreyi birlikde tedkik etmek istediler. Almanya devleti, Berlinde bir kongre akdiçün devletleri davet eyledi. Mürahhaslar toplandı. Kongre 13 haziran 1878 de müzakereye başladı. [1]

Kongre, Ayastafanos sulh mukavelesinın müzakeresiyle bazı tadilât icrası içün akd olunduğu halde bir çok mes'ele ortaya kondu.

Devletlerce — zemanın en değerli diplomatlarından olan — Baş Vekil ve Hariciye nazırlarının ve sair ricalin mürahhas tâyin edilmesi, işin ehemmiyetine delil idi.

«Miratı Hakikat» de söylendiği üzere kongrenin vereceği karar «Devleti Aliyéce hayat ve memat mes'elesi hükmünde» olmasına göre Safvet Paşanın, sadrı âzam ve Hariciye Nazırı olmak, ba husus Ayastafanos mükâlemesinde bulunmak münasebetiyle kongreye birinci mürahhas tâyini icab ederken hıristiyandan birinci murahhas gönderilmesi «kongre hev'etince — hilâfı me'mul — mazharı hüsni kabul» olmadı. Müşir Mehmed Ali Paşanın ikinci mürahhas nasbı, aslan «Prusyalı olub Alman lisanına vukufundan neş'et eylediği halde mebadii ahvali malumesi, [2] ba husus mühtedi bulunması Almanya devleti nezdinde itibardan sukutuna illet» oldu.

Aleksandır ve Mehmed Ali Paşalar [3] Berline varmazdan evvel mürahhaslardan Berlin sefiri Sadullah Bey, kongre müzakeratına iştirak eyledi.

Sultan Abdülhamidin — yıldız evrakı arasında ve her parçasını bir sandıkda bulduğum — muhtıralarında, resmî ve hususî muharreratda ve Safvet Paşanın vefatında mühim kısmı seraya aldırılan ve bir kısmı ailesi nezdinde kalan — resmî ve şahsî evrakında, mürahhas sıfatiyle kongereye gitmemesinin hangi sebeblerden ileri geldiğine dair bir kayde tesadüf edemedim.

---

[1] Mürahhaslar, yirmi def'a toplandıkdan sonra — tanzim olunan — muahede nameyi imza ederek 3 temmuz 1878 de dağıldılar.

[2] Mahmud Celâlüddin Paşa, bu sözden maksadı ne olduğunu izah etmeli idi. İzah muvafık değil ise o sözü yazmamalı ve zihinleri karışdırmamalı idi. Zira kendince malûm olan «ahvali malûme» her kesce, bilhassa ahlâfca malûm olamıyacağından ezhanın tehevvüşi tabiidir. Müverrihin vazifesi ise teşvişi ezhan değil, tenviri efkârdır.

[3] Sadullah Paşa, Berlin kongresinden bahs ederken «... Aleksandır Kara Todori Paşanın iktidar ve ehliyeti v rdı. Bizzat kaleme alub kongrede okuduğu muhtıralar takdirata mazhar olurdu. Fekat Mehmed Ali Paşanın ümuri askeriyedeki liyakatini bilmezsem de mesaili siyasiyede o derece mehareti görülemedi. Zaten kendusından diplomatlık beklenilmiyordu ya...» dediği «Sadullah Paşa, yahud mezardan nida» adlı risalede [S. 69] yazılıdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Davletin «Hayat ve memat»ının mevzuı bahs olduğu bir kongerede — memuriyeti ve hamiyyeti icabından olarak — bizzat bulunması ve devlet ve milletin hayatını muhafazaya son derece çalışması lâzım gelirken diğer zatların mürahhaslığını ihtiyar etmesine sebeb nedir?

Nüfuzı nazar sahibi bir diplomat olması hasebiyle kongerede devlete muzır kararlar ittihaz edileceğini takdir etdiğinden işin içinde bulunub da o kararlara iştiraki tecviz edemediği, yahud mesuliyetden ürkdüği içün mi mürahhaslığa yanaşmamışdır?

Kendi, kongereye gitmek isteyüb de — bazı esbabdan dolayı — padişah mı müsaade etmemişdir?

Biri hıristiyan, diğeri mühtedi olduğiçün kongere heyetince hüsni kabule mazher olamayan iki mürahhas intihabı, kat'î bir mecburiyetden mi münbaisdir?

Düveli muazzama tarafından — yukarıda söylendiği vech ile — en büyük mekamlarda bulunan en liyakatli zatlar mürahhas tâyin olunduğu halde meselede en ziyade alâkası olan Osmanlı devletinin — onlarla mevkian ve liyakaten kabili kıyas olmayan — mürahhaslar nasb etmesi, bu zatlardan başka mürahhaslık şeraitini haiz kimse bulunmamasından mı ileri gelmişdir?

Mehmed Ali Paşanın mürahhaslığa tâyini, Alman lisanına vukufundan neş'et etmiş. Bir lisanı bilmekle, kongerede müzakere olunacak en müşkil, en derin meseleleri hal ve fasl etmek mümkin olur mu?

Bu mukadder suallere cevab vermek içün — dayanacak — bir vesikamız yokdur. Vesikasız verilecek cevab ise hiç bir vakıtda saveb olamaz.

Fekat Safvet Paşa ve emsali diplomatlar, kongere müzakeratına iştirak etseler, yahud Aleksandır Paşa ve arkadaşları, diğer devletler mürahhaslarından daha liyakatli olsalar bile madame ki devlet — inkıraza yakın — dehşetli bir hezimete oğramışdır ve her dürlü kuvvetden ve — sözünü dinletecek — bir müttefikden, bir muinden mahrumdur, istenilen şeyleri yapdırmağa muktedir olamıyacakları pek tabiidir. Hattâ onların yerinde Bismark da bulunsa bir iş göremeyeceğini izaha hacet yokdur.

Kongreye riyaset eden Bismark, Osmanlı mürahhaslarile ilk mülâkatında söylediği sözler sırasında

« ... Kongre, Devleti Aliye içün ictima etdiği zannında bulunarak kendinizi aldatmayınız (!) Ayastafanos muahedesi, Avrupa devletlerinin menafiine dokunur bazı mevaddı havi olmasa idi halile bırakılur idi. (!) İşbu menafiin sureti matlubede tesviyesi içün devletler bir kongre ictimaına karar verdi. (!) Müşkilâtı mevcudenin tesviyesinde

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ayastafanos muahedesi ahkâmından bazılarının şiddeti tadil ve tehvin edilmek mümkün ve belki tabiidir. Bu tadilâtdan müstefid olursunuz. Lâkin daha ileruye gitmek isterseniz hiç bir şeye müveffak olamazsınız. (!) Berlin kongresinin Devleti Aliye için ictima etmediğini (!) size tekrar ederim.» [1] demişdir.

Bosne ve Hersek iyaletlerinin Avusturya devleti tarafından idaresi lüzumundan kongrede bahs olunurken Aleksandır Paşanın müdafaada bulunması üzerine de Bismark,

«Kongre, Devleti Aliyenin istediği yerleri ibkaye say için değil, ancak Avrupanın hâlen ve istikbalen muhafazai asayişi maksadile teşekkül etmişdir.» [1]

Cevabile beraber müzakereye nihayet vermesi, müzakere devam etdiği müddetce Osmanlı mürahhaslarına hasmane bir tavır ile ve kemali hiddet ve şiddet ile muamele ederek söz söyletmemesi, şayed bir şey söylemelerine müsaid bulunursa mutlaka red etmesi, diğer taraftan halline lüzum görülen maddeler, devletler arasında ve mürahhasların hususî toplantılarında kararlaşdırıldıkdan sonra kongrede müzakere edilmekde olduğundan Osmanlı mürahhaslarının müddea ve müdafaalarının — hakka ve mantıka müstenid olmasına rağmen — kongre hey'etince nazarı itibare alınmaması, Bismarka tebe'an hey'etin de adavet kârane halü kalde bulunması, devletce matlub olan faidelerin celbini ve zararların def'ini temin edememekde mürahhasları mazur tuddurur.

Bununla beraber

«Dost bi perva, felek bi rahm, devran bi sükun
Derd çok, hem derd yok, düşmen kavi, tali zebun»

mealine ma sadak olan mürahhasların, hukukı muhafazada — her dürlü mevani ve müşkilât karşısında — gayret gösterdikleri, bilhassa Aleksandır Paşanın pek çok çalışdığı tasdik olunuyor [2]

*
* *

Avusturya devletinin, Bosna ve Hersek iyaletlerini işgale tesaddi etmesi üzerine tehaddüs eden vukuate dair Viyana kabinesine tebliğ olunacak telgrafnameye derc edilen şiddetli bir fıkranın çıkarılması tekarrür etmiş olduğu halde müteakiben o fıkrayı padişahın ibka etdirmesinden dolayı aralarında ihtilâf zuhur etmesiyle Safvet Paşa,

[1] «Miratı Hakikat — Aleksandır Paşanın lâyihası» [C. 3 S. 175, 167]

[2] Mahmud Celâlüddin Paşa, tarihinin sonunda muharebeyi tervic edenlerden bahs etdiği sırada «telâfii mafat mümkin olamıyacak bir hezimetin vukuile şevketi islâmiyenin vehni azime oğramasını intac eden harekâtı hecnunaneyi ihtiyar eyleyenleri lânetle yad eder ve bunu ahlâfa tavsiye eyleriz» diyor. Bu hususda onunla hem zeban olanları mazur görmelidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mabevin baş kitabetine aşağıdaki tezkireyi göndererk sadaretden ve harciye nezaretinden is'tifa etdi.

Tezkirenin sureti

«Bosna vukuatı hakkında Viyana kabinesine tebliği emrü ferman buyrulan telgraf müsveddesinde münderic olan fıkrai malûmenin tay ve ihracı münasib olacağı dün akşamki meclisi âlide dahi tasdik olunmuş olduğu halde fıkrai mezkurenin tekrar ibkası emrü irade buyrulmuş ve fıkrai mezkûre derecei gayetde ağır ve muzır olub Hattâ Yunan devletine tcbliğ olunacak olsa hükmüne tevfikı hareket şöyle dursun fevkalhad infial ve inkisarı mucib olmak lâzım gelür iken Avusturya devleti gibi bir devleti fahime minestrosu nezdende mucibi kemali teessür olacağı ve zatı maslahata dokanacağı indi kemteranemde emri meczum olduğuna ve veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin hakipayi âlii cenabı mülûkânelerine derkâr olan sıdkı ubudiyeti mahsusai kemteranem iktizasınca gerek hakkı âlii hazreti padişahilerinde ve gerek mesalihi saltaneti seniyyeleri hakkında aynı mazarrat bildiğim bir şeyin icrasına vasıta olmaklığımı hiç bir vakitde ihtiyar eylemek elimden gelmeyeceğine binaen mahza şiddeti ubudiyeti kemteramem ilcaatından olarak min gayri haddin bulunduğum hizmeti sadaret ve nezaretden afvi çakeranemi istirhame ve hakkı ubeydanemde bi diriğ buyrumakda olan hüsni teveccühatı meali âyatı hazreti şehinşahinin kema kân beka ve istikrarını niyaz ve istidaye ictisar evlediğimin huzurı âlii hazreri veliyi nimete arz ve ifadesine himemi aliyyeleri sezavar buyrulmasını reca ederim efendim. 7 Şevval 1295 Safvet »

Cevabın sureti

«Bu günki tezkirei daveri ekremileri vasılı desti çakeri ve meali, perişâni dihi şuuri kemteri oldu. Zatı âlii asafanelerinin heman yarım asırdan beru devlet ve vatanımıza ve padişahımıza olan kemali sadakat ve irtibat ve mehabbeti vicdaniyeleri cümlenin malûm ve müsellemi olub içinde bulunduğumuz zemanı buhranda şöyle bir meselenin ortaya konması devlet ve vatanımıza ve zatı padişahiye ne derece irasi mazarrat ve vehamet edeceği pedidar olmakla şu mazarrat ve vehameti azimeye efendimiz tarafından sebebiyet verilmek, müttasıf oldukları sıfatı celilei mezkûreye münafi olduğundan ve buna kulunuzun vasıta ve âlet olmaklığımı bir dürlü sadakat ve samimiyetime yakıştıramadığımdan tezkirei mezkûreyi şimdiki halde takdimde kulla-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mazur tutmalarını ve eğer efkârı âlilerinde ısrar buyrulur ise «Dernier effort» kabilinden olarak bir kerre daha hakipayi hümayuna ibarei mahudenin hücenti arz ve beyan kılınmak ve bunun üzerine yine sureti mukavemet ve ısrar ibraz buyrulur ise efendimizce icabına bakılmak, yani tezkirei mezkûre takdim olunmak üzere yarın sabah mabeyni hümayuna azimeti aliyyei sadrı âzamileri ehem ve lâbüd olduğunun ihtarına ictisar eyledim. Yine her halde irade ve ferman hazreti veliyyülemrindir. 7 Şevval 1295 Ali Füad»

Safvet Paşanın hayır hahlarından ve devletin sadıklarından olan baş kâtib — Âli Paşa zade — Ali Füad Beyin hususî bir lisanla yazdığı bu cevab, padişahın hafiyyen verdiği emre müstenid olduğuna şübhe yokdur. Zira Sultan Abdülhamid gibi her şeyi bilmek, öğrenmek ve anlamak illetine mübtela olan ve en adi bir işin bile kendi haberi olmaksızın yapılmasına asla tehammül edemeyen mütehassis, müteccessis, müvesvis, mütevehhim ve — nezaketiyle beraber — hadid ve gadub bir padişahe, sadrı âzamın isti'fa namesini — her ne sebebe mebni olursa olsun — takdim etmemek ve onun emrini almaksızın bu tarzda cevab yazmak, hiç bir baş kâtibin cesaret edebileceği hallerden değildir.

Ba husus resmî bir tezkireyi, hususî cevablè karşılamak, padişahın vehmini tahrik ederek emniyetinin insilâbına ve bin dürlü sui zanda bulunmasına sebeb olacağı cihetle aklı başında olan bir baş kâtibin kendini belâye oğratmakdan sakınacağı tabiidir.

Ali Füad Bey gibi — padişah nezdinde mer'iyyülhatır ve mültefet ve padişahın mizacına vakıf — fatin, akibet bin, kâr güzar, usule riayet kâr bir baş kâtibin ise irade telekki etmeksizin, yahud — sevkı sadakatle arz edüb — müsaadeye nail olmaksızın sadrı âzama o yolda lisan kullanmayacağı isbatdan müstağnidir.

Padişah, fikirlerindeki ihtilâf sebebiyle sadrı âzamın isti'faye kıyam edeceğini evvelce tahmin etmemiş ve isti'fa vukubulunca kabulünü münasib görmemekle beraber fikrinde ısrarden vaz gecdiğini alenen söylemeği de izzeti nefsine ve mekamı saltanatın şan vo haysiyetine yakışdıramamış olacak ki kendinin isti'fadan haberi yokmuş gibi davranarak sadrı âzama, sırf baş kâtibin fikri olduğunu zan etdirecek bir şekilde o cevabı yazdırmış olması melhuzdur.

Baş kâtibin ihtarı üzerine Safvet Paşa saraye gitdimi ve «Dernier effort kabilinden olarak bir kerre daha» keyfiyeti arz ile «ibarei mabude» nin tayyına padişahı irza etdimi, bu maddeyi tenvir edecek elimizde bir vesika yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Fekat Safvet Paşanın, vazifesine devam etmesi gösteriyorki aradaki ihtilâf, bir suretle itlâfe tehavvül ederek istifa mes'elesi ortadan kalkmışdır.

Bununla beraber — bir kerre daha söylendiği vech ile — her müstebid gibi Sultan Abdülhamid de isti'fa ve istiğnadan hoşlanmadığı içün Safvet Paşanın isti'fa etmesi, iğbirare badi oldu.

Padişah, onu mesnedi sadarete getirdiği günden beri taltif ve tatyibine itina etmekde idi. «Gösterdiğiniz hidematdan ve her halü hareketinizden âşuri derecede hoşnudum» diyordu.

Bir mes'ele içün baş kâtibe yazdırdığı bir tezkirede «hukuk ve namusı veliyyi nimeti ve âsayişi memleketi ve beyneddüvel münasebat ve muamelâtı hasenemizi temamile muhafaza ve vikaye buyuracaklarına ve mesleki vükelâyi kadimeye salik olacaklarına emniyet ve itimadı şahaneleri ber kemal olduğundan hidmeti sadaretden infikâki âlileri vakten minel evkat tecviz buyrulmayacağı ve teveccühatı kudsiyet simatı şehinşahi an bean mütezayid olduğu lûtfen beyan buyrulduğu» tebşir olunuyordu.

Ahmed Vefik Paşanın sadarete getirileceği şayi olduğundan «bu gibi eracife ihalei sem'i itibar buyurmayacakları ve bu babda itayı te'minate hacet mes etmiyeceği dergâr ise de asla hatır ve hayale gelmeyen bu gibi eracifin tekevvüni mucibi te'essüri şahaneleri olduğunu ve hüsni teveccüh ve vüsüku itimadı mülûkâneleri an bean terakki dar bulunduğu bu vesile ile dahi tebşir» ediliyordu.

Bu dürlü iltifatlarla sadaretden infisal etdirilmiyeceği te'min ve eline «beratı müsellemi» verilmişcesine mevkii tarsin olunmuş iken 1878 [9 zilhicce 1295] de sadaretden ve hariciye nezaretinden azl edildi.

Kıbrıs mukavelesi hükmünün icrasiçün İngiltere hükümeti, Babı Âliyi tehdide başladığından ve padişah — Sadık Paşanın tercemei hali sırasında derc edilen muhtarasında görüldüğü üzere — İngiltere elçisinin ileri sürdüğü «menafi ve muhassenate mukabil Kıbrısın müvakkaten (!) terki, işin müjdesi hükminde bile (!) olmıyacağını» söyleyüb terkine müsaade etdiği halde müahharen mukavele nameyi okuyunca — kendi tabirile — «âdeta devletin mahvini intac eder yolda olduğunu görmesi üzerine red» eylemesile «Babı Âliden tazyikatda» bulunulduğu gibi Safvet Paşa, sadarete getirildikde «anın tarafından da, mukavele name tasdik olunmadığı halde İngiltere devletinin kat'i muhaberat edeceğinden bahs ile icrayı tehdid edilmek» istenildi

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişah, bu mes'elede ve yeni pazar maddesinde aralarında hasıl olan ihtilâfdan dolayı Safvet Paşaya münfeil oldu.

Kıbrıs mukavelesi ahkâmınca Anadolu vilâyetlerinde ıslahat icrasiçün İngiltere hükümetinden vaki olan teklifin kabul edilmesi, infiali büsbütün artırdı. [1]

Sultan Abdülaziz merhumun hal'ine iştirak edenler birer suretle İstanbuldan çıkarıldığı halde bunların ileri gelenlerinden mütercim Rüşdi Paşanın — tercemei halinde söylendiği vech ile — payı tahtda bırakılarak halk ile ihtilât etmesi, ba husus damad Mahmud Paşa ile birleşerek tehdid kârane sözler söylemesi, padişahın tevakkuşunu mucib olduğundan merkezden uzaklaşdırılması emr edildi.

Safvet Paşa ise hukuku kadimeye riayeten Rüşdi Paşanın liyakat ve sadakatinden bahs ile İstanbuldan çıkarılması münasib olmıyacağını ve burada bulunması, her halde faideli olacağını arz etmesi, onunla müttefik olduğuna ve yüzünden bir zarar görüleceğine hükm etdirdi.

Padişah nazarinde sui niyeti iyan ve mütercimle hem zeban olan Damad Mahmud Paşanın, Safvet Paşanın konağına gelmesi, kendi aleyhine bir ittifakı müselles teşkkül etdiği kanaatini kuvvetlendirdi.

O Mahmud Paşa ki umumun gözüne batan hatalarını görmeyüb cülusda vaki olan hidmetine, ve enişte olmasına mağruren — padişahı müheddidane bir tarzda tenkide kalkışdı.

Padişah — kıdem ve haysiyeti ve fetanet ve şeytanati ile milleti iğfale kadir olmasından dolayı fitne ve fesadın en korkunc kaynağı ad etdiği — Rüşdi Paşanın payı tahtda bırakılmasını selefi gibi istirham eden Hayrüddin Paşaya «ben, Safvet Paşayı bundan dolayı azl etdiğim halde siz de onun gibi Rüşdi Paşayı himaye ediyorsunuz» demesi, Safvet Paşayı azl etdiren sebeblerin birincisini, belki en mühimini sarahaten anlatıyor.

Onun hakkında şübhe uyandıran sebeblerden biri de, Varnada bulunan Kayseriyeli Ahmed Paşanın İstanbula gelmesine müsaade olunmasını «bilhassa reca» etmesidir.

Mabeyn baş kitabetine yazdığı tezkirenin sureti

«Tuna vilâyeti valisi olub memuriyetle Varnada bulunan devletlû Ahmed Paşa hazretleri oraca olan hidmet ve memuriyetini hüsni ifa eylemiş ve artık orada kendusının huzurını icab etdirir iş kalmamış olduğu cihetle bu tarafa avdetine müsaadei seniye erzani buyrulmasını

[1] İngiltere sefaretine tebliğ olunmak üzere Safvet Paşa tarafından 23 şevval 1295 tarihli tezkire ve meclisi vükelâ mazbatası ile arz olunub Yıldız evrakı arasında görülen takrir, tercemei halin nihayetine dere edildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

leffen takdim kılınan tahriratında kemali suzü küdaz ile reca ve istid'a eylemiş olduğuna ve müşarün ileyh kudemayı bendegânı saltanatı seniyeden olarak müahharen mübtelâ olduğu illet dahi mühtacı tedavi bulunduğuna binaen kendusının Dersaadete avdetine müsaadei seniyei hazreti padişahi sezavar buyrulmasını senaverleri dahi kendusile olan hukuk ve ülfeti kadime cihetile bilhassa reca eylediğimin bir vakti münasibde hâkipayi âlii hazreti veliyyi nimete arz ve ifadesi hususuna himemi behiyeleri derkâr buyrulması mütemennadır efendim. 19 remezan 1295 Safvet»

Bu tezkirenin yukarısına padişah, kendi kalemile şu satırları yazmışdır:

«Mahud Kayserli Ahmed Paşa, cahil ve garaz kâr ve mürtekib bir zat bulunduğundan vaktile Bahriye nezaretinde iken maiyyetinde bulunan bazı zabitan ve neferatı hud'a ile iğfal ederek amucamın serayını bahren ab'uka edüb hal'ine sebeb olmuşdur. Tarife ne hacet, cümlenin malûmundur. Anınçün bu âdeme asla emniyetim yokdur. İstanbulda bulunmasını kat'iyyen kabul edemem. 22 remezan 1295».

Baş kâtib Ali Füad Beyin cevabının sureti

«Kayserli Ahmed Paşanın avdeti istibzanını havi tezkirei mahsusai sadaret penahileri balâsına hattı hümayun keşide buyrulmuş olmağla leffen iade kılındı. Bu âdem, her nasılsa nezdi şahanede müfsidlikle teâyyün etmiş olduğundan buraya geldiği halde tersane ümurunca entirikada ve deha sair dürlü fesadate başlayarak gerek zatı hümayunlarını, gerek Babı Âliyi bi huzur edeceği ve böylelerin deri devletde bulunmaması muhassenatı mucib olduğu şifahen irade buyruldu. Bihamdihi tealâ külliyyen mündefi olan rahatsizliğin tarafı âlii sadaret penahilerinden istifsari mahzuziyyeti seniyeyi mucib olduğunun dahi iş'arı ferman buyruldu.» [1]

Safvet Paşanın zekâ ve tecribesine muhalif olarak padişahın en ziyade ürkdüğü eşhasdan olan müstereccimin İstanbuldan çıkarılmamasını ve Kayseriyeli gibi — Sultan Abdülâzizin hal'inden en ileri gelen amillerden ve padişahın bihakkın «emniyet etmediği» haveneden bulunan — bir adamın İstanbula sokulmasını istirham etmesi, onun da fesede güruhine dahil olduguna padişahı ikna etdiğinden azline lüzum gördü.

[1] Bu muhabereden bir ay geçdikden sonra — kimin delâletile müsaade olundise — Kayseriyeli İstanbula geldi. Fekat padişahın tâbiri gibi «zabitan ve neferatı hud'a ile iğfale» vakt bulamayarak geldiğinin üçüncü gecesi [2zilkide 1295 — 29 teşrini evvel 1878] öldü. Vasiyeti mucibince Süleymaniye türbesi haziresine defn olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Safvet Paşa, seraya yazdığı tezkirelerde infisalinin diğer sebeblerinden de bahs etmekde olduğundan derc olundu.

Hayrüddin Paşa kabinesinde ser askerliğe tâyin olunan mabeyn müşiri Gazi Osman Paşaya yazdığı tezkirenin sureti

«Fezaili müktesebei zatiyeden mahrum olduğum halde yalnız veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerine ciddî ve samimi ve hakikî olan hulûs ve sadakatle müftehir olub bu kerre mesnedi sadaretden infisali kemteranemin ümur ve mesalihi mevkûlece tekâsül ve kusurdan neş'et etmiş olması zan ve itikadında iken keenne bu infisal, bazı cemiyeti fesadiyenin teşekkülüni haber almış olduğum halde ehemmiyet vermemiş olduğumdan neş'et etmiş olduğu evvelki gece vasılı samiai kemteranem olmasile böyle bir bi esas ve hiç bir suretle münasebet ve yakışık almayan bir iftirayi mahzın hakkı kemteranemde vukuu, âcizlerini pek âşıru dilhun ve ez her cihet melûl ve mahzun ederek ta besabah habü huzurı kemteranemi selb eylemiş olduğundan dünki gün doğruca mabeyni hümayunı mülûkâneye azimetle ser kurena devletlû Paşa [1] hazretlerinin odasına gidüb evvelki geceye gelinceye kadar memuriyetden infisali âcizanemi, matlubı âli ve rızayi hümayunı mülûkâneye müvafık suretle harekete müveffak olamamış olduğuma haml ile beraber hakkı âcizanemde derkâr bildiğim teveccüh ve itimadı âliye halel getürecek bir hareketde bulunmamış olduğum itikadiyle müteselli idim. Dün gece tarafı âcizaneme vaki olan bir ifadeye göre keenne bir takım fesad cemiyetleri teşekkül etmiş olduğunu bildiğim halde asla ehemmiyet vermemiş olmaklığım bâisi infisali âcizanem olmuş olduğunu kemali teaccüb ve hayretle dinledim. Azl ve nasb, ümurı tabiiyeden olub niçe kerre azl ve niçe kerre dahi nasb olunmuş olduğumdan buna bir diyeceğim olmayub fekat kırk seneden beru bulunduğum menasıb ve memuriyetlerde canibi seniyyüccevanibi saltanatı seniyeye aleddevam ibrazı âsarı hulûs ve sadakatden bir an hali olmamış olduğum âlemin malûmu olub ve alelhusus gerek cennet mekân pederleri ve gerek ammi ekremlerine ve zatı hümayunı mülûkânelerine olan sıdku hulûsı kemteranemi bundan beş mah mukaddem tasdir buyurmuş oldukları bir kıt'a hattı hümayunı mülûkâneleriyle dahi tasdik buyurmuşlar iken infisali kemteranemin böyle iftirayı mahz üzerine vukuu, hakkı âcizanemde müstekar ve paydar bildiğim emniyet ve itimadı âlinin halel pezir olmuş olduğunu isbat eylediğinden böyle bir vâhî ifkü iftira altında yaşamak, âcizlerince kabil olamayacağından bunu her kim tasni

[1] Hamdi Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eylemiş ise anınla müvacehe ve muhakemei âcizanemin emrü ferman buyrulmasını niyaz ve reca ederim, dediğimde müşarün ileyh hazretleri huzuru hümayune azimetle sureti iştirhamı âcizanemi hâki payi âlii veliyyi nimete ifade eylediğinde hakkı kemteranemde hüsni teveccühi âlilerinin bekasını tebşir ile beraber «cemiyeti fesadiye, kendusının malûmı olan cemiyetdir» buyrulmuş olduğunu ifade edüb hal buki böyle bir cemiyet ne işidilmiş ve ne dahi vuku bulmuş olduğundan bu ifadei seniye dahi siayeti vakıanın mükarini sıhhat olduğunu ve hakkı kemteranemde olan itimadı âlinin halel pezir olmuş idüğini te'yid eylediğinden ve bu zan ve şübhenin izalesi ise bu iftirayi tasni edenlerle müvacehe ve muhakemei kemteranemle hâsıl olacağından dünkü gün vaki olan istid'ayı âcizanemin bu gün dahi tekrarına ibtidar ve bu babda vesatati âliyei sipehsarilerine müracaatle me'luf olduğum mesleki sıdku istikametden zerre kadar inhirafı kemteraneme delâlet edebilür cüz'i bir fiil ve hareket sabit olur ise her nevi cezaye razı olduğumu arz ve beyan ederim. Ol babda emr ve irade efendim hazretlerinindir.

15 Zilhicce 1295 Safvet »

§

Mabeyn baş kitabetine yazdığı tezkirenin sureti

«Veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerine olan hulûs ve sadakat ve ubudiyyeti kemteranem hakkında bazı nifak ve siayetler vuku bulmuş olduğu ve bunların efkârı şahaneye azim te'siri olmuş idüği peyder pey samia hıraşı âcizanem oldukca ne derecelerde müteellim olmakda olduğumu tarif edemem. Tebeddül gecesine gelinceye kadar hakkı kemteranemde emniyet ve itimadı âlii cenabı padişahi ber kemal bulunduğu halde bunun bir anda tegayyürü aceba ne mekule siayetin eseri olduğunu, her ne kadar itabı zihn ve efkâr eyledimse de keşf edemediğimden hayretde kaldım. Aceba dünyada ol kadar alçak ve deni bir âdem var mıdır ki müstağrakı deryayi lûtf ve ihsanı olduğu ve aksayı meratibi devlet olan mesnedi celili sadaretde bulunduğu halde veliyyi nimeti bi minnet efendisi ve padişahı hakkında mugayiri mesleki sadakat bir hal ve hareketde bulunmuş olsun. Çakerlerinin ahlâk ve efkârım cümlenin malûmu olub şimdiye kadar ne hâlen ve ne kalen münafii mesleki sıdku ubudiyyet hiç bir şeyim vukua gelmemiş iken nasıl ola bilir ki mücerred icrayi garaz maksadiyle söylenmiş olan sözlerle hakkımda olan itimadı âliye halel gelsün. Eğer çi deavi hademesinden bir mecnunun, mücerred

TARIHVEMEDENIYET.ORG

menfaati zımnında bir kaç kişiyi bir haneye davet etmiş olduğu işidilmiş olduğu halde buna tarafı âcizanemden ehemmiyet verilmemiş olduğu cümlei azviyatdan idüği rivayet olunub hal buki kendusını böyle bir âdemin gelüb dâvet etmiş olduğunu haber veren zabtiye nazırı sabıkını «bu âdemi niçün tevkif etdirüb de hanesine dâvet eylediği zat tarafına suali keyfiyet içün âdem göndermediniz, şimdi git haber yolla ve alacağın cevabı bana dahi bildir» demiş olduğum ve ferdası günü keyfiyeti huzuri hümayune müsuli âcizanemde bittafsil arz ve beyan eylediğim hatır nışanı âli olub ihtimal ki bu maddeye düşmenlerim berkü şah urarak ve daha bu yolda kim bilür neler söyleyerek hakkı âcizanemde na kabili tağyir bildiğim emniyet ve itimadı âliyi ihlâl etmiş olalar. Eğer çi memuriyeti devletde çakerleri misillü efkârı malûm ve sadakati meczum bir bendei sıdk siretden münafii mesleki ubudiyet bir hal me'mul olunur ise artık kimlere emniyet oluna bilür?

Sadaret memuriyeti âcizaneme gelince, tarafı âcizanemden bu yolda bir gûna sa'yü taleb vuku bulmayub bunu mücerred veliyyi nimet efendimiz hazretlerinin emrü fermanı hümayunlarına imtisalen kabul etmiş olduğum malûmı şahaneleridir. Eğer çi hasbelbeşeriye ifayı vezaifi memuriyetde kusur ve hatiatı âcizanem vukua gelmiş ise bundan dolayı azl ve infisalim mahzı terbiye ve ceza demek olacağından buna bir diyeceğim olmayub ancak infisali âcizanemin asla hatır ve hayale gelmeyen bir şey'e bina edilmiş olduğunu his etdikce hudayı müteal hakkı içün aklım başımdan gitmekdedir. Müddeti memuriyeti âcizanemde kâffei mesai ve meşguliyeti kemteranem, tebea ve ehalinin tarafı eşrefi hazreti şahaneye celbi mehabbet ve emniyetleri maksadına matuf ve masruf olub ihtimal ki bu babda bazı mertebe hilâfı marzii âli hareketim vaki olmuş ola. Ve bu cümleden meselâ Midhat Paşanın İngilterede bulunduğu hali ducret ve sefaletine dair bir söz söylemiş isem bunu duk dö Sterland'ın İngiltere elçisine yazub onun dahi âcizlerine vaki olan ibram ve ilhahına mebni söyleyüb Suriye vilâyetine memuriyetine gelince, o aralık oraca bazı fesad ikaına çalışılmakda ve Mısıra iltihak içün mahzarlar tanzim olunmakda olması mesmuı âli buyrulmuş olması üzerine müşarün ileyhin oraya tâyini münasib gibi göründüğü mücerred bir hatıra kabilinden olarak min gayri resmin arz ve ifade kılınmış idi. Çakerlerinin müşarün ileyh ile bir gûna hukukı kadime ve müşareketi efkârım olmayub hattâ Abdülâziz Han merhum zemanında iki def'a hariciye nezaretine memuriyeti âcizanem tasvib ve tensib buyrulmuş olduğu halde birinde sinni âcizanemi beyan ile mümaneat ve diğerinde bilmem ne

TARIHVEMEDENIYET.ORG

sebeb serdiyle muhalefet eylemiş ve veliyyi nimet efendimizin cülûsi seadet me'nusi hümayunlarında nezaretde bulunduğumdan sadarete memurivetine değin bir şey yazmayub kendusının vukuı memuriyeti gününden bed' ile azli gününe kadar azli kemteraneme dair mabeyni hümayun baş kitabeti celilesine bir çok tezkire ve puslalar göndermiş olduğu muhakkakdır. Ve müşarün ileyh Midhat Paşa ile hiç bir alış verişim olmayub hakkında vukua gelen vesatati âcizanem mücerred müşarün ileyhi Giridde bilâ meşguliyet oturub beyhude maaş alacak yerde hidmetde bulundurmak maksadından ibaret idi.

Ve sair insilabı emniyeti mucib olacak esbabdan ad edebildiğim şeylerden birisi dahi Haydar Efendinin sevabkı ahvaline asla vukuf ve malûmatım olmadığı halde Maarif Nezaretine memuriyetini yine hatıra kabilinden olarak min gayri resmin arz etmiş olmaklığım ise bu dahi başka münasib birini bulamadığımdan neş'et etmiş olduğu derkârdır.

Ve esbabı mezkûreden birisi dahi infisali âcizanemden bir kaç gün mukaddem İtalyada ikamet etmekde olan madam Arstakinin perişaniyeti halinden ve fakrü zaruretinden bahs ile Derseadete azimetine müsaadei seniyye erzan buyrulması istirhamını şamil olan arizasının kezalik min gayri resmin haki payi âliye arz ile Sakız ceziresinde ikameti tensib buyrulduğu halde icabı icra kılınacağı istizan kılınmış olması ise buna cesaretim, merkumeyi mukaddemki def'a nezareti âcizanemde bazı ahvalinden dolayı çakerleri buradan tard ve def etdirmiş olduğumdan ve aradan iki sene dahi mürur etmiş olub duçar olduğu felâket, kendusına bir dersi ibret olmuş olacağından yine buraya gelmesi tecviz olunmayarak Sakızda ikameti sureti arz olunmuşdu. Bunun dahi mütalâa ve tevil götürür mahalli olmadığı bedihiyatdandır.

Ger çi bu ta'dad eylediğim şeyler indi âlii hazreti veliyyi nimetde derecei sıdku ubudiyeti mütehakkak olan bir bende hakkında asla selbi emniyeti mucib olabilecek esbabdan değil ise de bunlar tehattur oluna bilmiş olduğundan bundan başka suretde hakkı âcizanemde her ne gûna ilkaat ve ifadat vuku bulmuş ise lutfen tarafı kemteraneme beyan buyrulduğu halde cümlesinden beraeti zimmeti âcizanemi her suretle isbata hazır ve muktedir olduğumu arz ve ifadeye ictisar ederim. Ol babda... 28 Zilhicce 1295 Safvet»

§

Mabeyn baş kitabetine yazdığı diğer tezkirenin sureti

«Cenabı hak, bi haddü nihaye emsalile veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerini kemali sıhhat ve afiyetle ziver efzayi erikei sal-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tanat ve hilâfet buyursun. Hulul eden senei cedidin ifayi farizai tebrik ve tehniyeti zımnında haki payi ulyayi cenabı mülukâneye yüz sürmek üzere dünkü gün mabeyni hümayuna azimetle zatı âlileriyle teşerrüfi âcizanemde lutfen vürudı kemteranem atebei seniyyei hazreti veliyyi nimete arzu ifade buyruldukda hakkı çakeranemde sadrı esbak Edhem Paşa ve Mahmud Paşanın dediklerine bakılmayub aleddevam istihdam buyrulmuş olduğum ve teveccüh ve itimadı âlii şahaneleri icabınca mekamı sadarete getürüldüğüm yad ve tizkâr ve her bir arz ve ifadei kemteranem karini müsaadei seniyye olub yalnız İngiltere ve Avusturya meselelerinde ihtilâf vuku bulmuş olduğu ve çakerlerine olan tevecüh ve mehabbetleri mütekabil olmak, yani çakerlerinin dahi kendulerine sadakat ve mehabbeti kemteranem derecei kemâlde bulunmak lâzım gelür iken bunun aksi zuhûr etmesi ve bir cahil âdemin, bir âkil zate uyması ve anın sözüne kapılması mümkinatdan ise de bir âlim zatın, Mahmud Paşa gibi bir cahile aldanması mucibi istiğrab olmuş idüği ve zatı şahaneleri, kalbi ilham meşhunı mülûkanelerinde muzmer olan bir şey'i ketm etmek istemeyüb hakikati hali beyan buyurmak âdeti müstemirrei seniyyeleri olduğu beyan buyrulmuş idüğü tarafı samilerinden serd ve ityan buyrulmuşdur.

Çakerleri şimdiye kadar infisali âcizanemin esbabı hakikiyesini anlayamamış ve hakkı kemteranemde müstekar ve paydar bildiğim emniyet ve itimadı âlinin birden bire mütegayyir oluşuna her ne kadar it'abı zihn ve efkâr etmiş isem de bir sebebi zahirî ve manevî bulamamış olduğumdan dolayı hayretde kalmış idim. Cenabı rabbi müteal, dünyalar durdukca ömrü şevketü iclâli mülûkânelerini müzdad ve firavan buyursun. Şimdiye kadar hal edememiş olduğum bir ukdenin dünki gün ki çakerlerince bir ruzi firuzi îd ad olunmağa şayandır, bissühule hal ve izah buyrulmuş olmasından dolayı hâsıl olan teşekkür ve memnuniyeti kemteranemi hiç bir vech ile tarif ve beyan edemem. «الحق يعلو ولا يعلى عليه» nutkı celilinin mânayı münifi zahir ve cenabı hakkın ashabı sıdku hulûsı himaye ve sıyanet buyurmakda olduğu, bunda dahi bahir oldu.

Gelelim işin hakikatine, çakerlerinin Mahmud Paşa ile asla bir gûna hukukı kadime ve münasebeti izafiyem olmayub Kanlıcada civarı âcizanemde muhterik olan sahilhanede altı yedi sene müddet oturmuş olduğu halde hiç bir def'a yalısına gitmemiş olduğum gibi müşarün ileyh dahi asla bende hanelerine ayak basmamışdır. Kendusiyle ülfeti âcizanem yalnız memuriyetde bulunduğu müddetce sair vükelâ sırasında bir ülfeti resmiyeden ibaret olub sadaret memuriyeti âcizanem müddetinde ise kendusını bundan bir kaç mah mukaddem serayi hüma-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yunda vuku bulan fevkalâde meclislerde görüb bundan maada hiç bir kerre görmek vaki olmamış ve hele infisali âcizanem gününe kadar bir buçuk mah müddet serayi hümayunda dahi kendusına tesadüf olunmamışdır.

Hakkı çakeranemde tasni olunmuş olan siayetin sebeb ve hikmeti şimdi anlaşılmış ve neden dolaşdırılmış olduğu şeref vuku bulan ifadatı seniyeden münfehim olmuşdur. Şöyle ki: Mahud Abraham Paşa, Beykozdaki emlâkini Rusyalu sarraf Kamaraye seksen bin altuna satmak niyetinde olduğunu müşarün ileyh Mahmud Paşa, haki payı hazreti şahaneye ifade ederek emlâki mezkûrenin istihkâmlara dahi kurbiyeti olduğundan Rusya teb'asından birinin yedine geçmesi caiz olmadığı beyanile tarafı eşrefi hazreti şahaneden mübayaasına rağbet buyrulmasını tervic eylemiş ve bunun ferdası günü sabahleyin serayı hümayuna azimeti âcizanem vukuunda huzuri hümayuni mülûkâneye müsuli kemteranemde mezkûr emlâk keyfiyeti beyan buyrularak hazinei hassai şahanenin bu kadar akçeyi tesviye ve ifaye iktidarı olmadığı gibi maliye hazinesince dahi buna imkân müsaid olmadığından ve filhakika oralarda istihkâm dahi bulunduğu cihetle emlâki mezkûrenin yedi âhere geçmesi münasib olmıyacağından maliye hazinesince derdesti füruht olan çiftlikâtdan münasiblerinin muaeccelât takdiriyle verilerek emlâki mezkûrenin bu suretle tesviyei esmanına bakılması ve bunun Ser asker Paşa ve Mahmud Paşa ile müzakere edilmesi emrü ferman buyrulmuş ve mucibi âlisince icabı müşarün ileyh Mahmud Paşa ile müsafir odasında söyleşilerek emlâki mezkûrenin istihkâme karib olan mahallerinin evveli emrde babı ser askerice keşf etdirilüb haritasının tanzimi lâzım geleceği ve artık bu maddeyi kendusi Ser asker Paşa ile söyleşmek icab edeceği tarafı kemteranemden ifade olunmuş ve ol günden infisali âcizanem tarihine kadar müşarün ileyhe tesadüfle bu işe dair beynimizde hiç bir lâkırdı edilmek vuku bulmamışdır. Fekat müşarün ileyh, bu işde Abraham Paşanın vekili murahhası olan sarraf Simyon Bey ile bu husus yüzü üstüne kaldığından bahs ile buna bir karar verilmesine dair iki üç def'a haber göndermiş ise de tarafı çakeranemden asla ehemmiyet verilmiyerek sükût ile geçirilmiş ve çünki müşarün ileyhin maksadı, Abraham Paşanın vaktı yesarında iki üç yüz bin altun sarfile vücude getirmiş olduğu emlâki müteaddid çiftlikâtı hümayun ile satun aldırub badehu fevkalâde suretde tanzim olunmuş olan bağçeyi bir minasibet düşürerek uhdei tasarrufuna geçirmekden ibaret olduğu çakerlerince emri meczum olduğundan her ne kadar bu işin zikr olunduğu vech ile tesviyesi emrü ferman buyrulmuş ise de bunu tervic

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eden zatın efkâr ve niyeti, veliyyi nimeti bi minnet efendimizce dahi malûm olduğunu his eylediğimden asla tervici tarafına gidilmemiş ve filhakika bu maddenin nasıl olduğuna ve ne suretle karar verildiğine dair tarafı eşrefi hazreti şahaneden hiç bir gûna süal vuku bulmamışdır. Müşarün ileyh Mahmud Paşa, bu hususa tarafı âcizanemden ehemmiyet verilmediğini görerek ve hiç bir mahalde tesadüfle istifsarı keyfiyet dahi edemeyerek infisali âcizanemden iki gün evvelce bir sabah saat beş sularında bende hanelerine gelmiş ise de çakerleri andan evvelce çıkmış bulunduğumdan kendusi dahi geru dönüb gitmiş ve ferdası günü muma ileyh Simyon Bey gelerek «Mahmud Paşa hazretleri, çiftlik işinin müzakeresiçün devlet hanenize gelmiş ise de sizi bulamamış ve fekat bir iki güne kadar yine gelecekdir. Zira Abraham Paşa cevab istiyor. Eğer alınacak ise alınsun ve alınmayacak ise bir cevab verilsün ki ol dahi başının çaresine baksun» demiş ve müşarün ileyh, salifüzzikr sebeb ve hikmete mebni işi yüklenmiş olduğundan salı günü sabahı saat dört sularında tekrar bende hanelerine geldiğinden keyfiyet, harem dairesinde bulunduğum halde tarafı kemteraneme haber verilmesiyle şimdi infisali âcizanem vuku bulmuş olduğu ve eğer çi çiftlik maddesiçün gelinmiş ise artık başkalariyle lakırdısı edilmek lâzım geleceği ortanca bende zadeleri Faiz Bey bendeleriyle ifade etdirilmesiyle müşarün ileyh heman kalkub gitmişdir. İmdi Mahmud Paşanın şu suretle infisali âcizanemden iki gün evvelce Abraham Paşanın emlâki maddesiçün bende hanelerine gelmiş olması ya bir jurnal verakasiyle ve yahud düşmenlerimden biri vasıtasiyle haki payi hümayunı mülükâneye arz ve ifade olunmuş ise de mücerred ya ihaneten ve yahud noksanii tahkikat ile çakerlerinin bende hanelerinde bulunmadığım gösterilmemiş olduğu anlaşılıyor. Tutalım ki çakerleri ol sabah bende hanelerinde bulunub da görüşmüş olayım, mekamı sadaret, mercii enam olduğundan oraya her dürlü evsaf ve efkâr ashabı gelüb gitmek ve söyleyeceğini söylemek âdet olduğundan orada bulunan zatın, kenduye söylenen şeylere inanması ve iğfalat, yahud ifsadat yolunda vuku bulacak ifadatı kabul etmesi lâzım gelmeyeceği derkârdır. Alelhusus ki çakerlerinin Mahmud Paşa hakkında olan efkâr ve itikadı çakeranem, veliyyi nimeti bi minnetim ve metbuı meşruum olan bir zatı melek simate şayan olan kulluk ve sadakate münafi bir meslek ve hareketde bulunmuş olayım. Madameki hakkı çakeranemde olan emniyet ve itimadı âli, böyle bir bi esas sebeb ile münselib olmuşdur, artık çakerlerince silki bendekânda bulunmak ve veliyyi nimetine ihanet lekesiyle yaşamak kabil olamayacağından hakkı kemteranemde bu siayeti her kim tasni etmiş ise anınla müvacehe ve muhakeme ile tebrie'i zimmet

TARIHVEMEDENIYET.ORG

etmedikce menasıb ve hidematı devletden hiç birini kabul etmeyeceğimin ve veliyyi nimeti bi minnet efendimizin mevsuf ve mütehallak buyruldukları şime'i adalet ve hakkaniyeti seniyyelerine havalei keyfiyetle muhakeme talebinden bir an hâli olmayacağımın mahsusan ve müstakillen mubarek haki payi hümayunı cenabı mülûkâneye arz ve ifadesine himmet buyrulması recasiyle terkimi nemikai âciziye ibtidar kılındı ol babda... 2 Muharrem 1296 Safvet»

§

Safvet Paşanın — yukarıdaki 28 Zilhicce tarihli tezkiresinde — «Deavi hademesinden bir mecnunun...» dediği mel'une tertib etdirilen mefsedeti, sadrı esbak Said Paşadan naklen damadı anlatırdı: [1]

Said Paşa, Bursa valiliğinden avdetinde bir gün Tophane yokuşundan araba ile çıkarken harab bir konağın hapusunda «Romanya Sefareti» yazılı bir levha görür. Bir kaç gün sonra orada tertib olunan süvareye dâvet edilirse de gitmez.

O gece konağında yatarken seraydan gelen yaver, Padişahın şimdi kendini beklediğini söyler. Telâşla hazırlanub aşağı inince ikinci mabeynci Osman Beyin damadı yaverandan Edhem Paşayı [2] kapunun önünde bulur. Gönderilen arabaya binüb seraya giderler.

Huzura girdiklerinde — ayakda ve heyecan halinde bulunan — padişah, Said Paşaya hitaben «Paşa, haberin var mı? bu gece beni hal' ediyorlar» dedikden sonra o gece vükelâ ve sair bir çok zat, süvare vesilesiyle sefaret hanede toplanub hal'e karar verdiklerini adliye hademesinden Ahmed Efendi namında biri ihbar ve süvarede bulunanların defterini ita eylediğini söyler.

Edhem Paşa «aman efendim böyle şey mi olur» demesiyle padişah hiddetlenüb huzurundan def eder ve ertesi gün Halebe gönderir. İçeride bekliyen jurnalcı Ahmedi celb ile ihbarını tekrar etdirir. Said Paşa, defterde kendi ismini de görüb «Said Paşayı tanır mısın» diye sorar. Ahmed, tanımadığını söyler. O huzurdan çıkarıldıkdan sonra padişah Safvet Paşayı azl ederek yerine Hayrüddin Paşayı nasb içün davet ve kendini de Adliye Nezaretine tâyin etdiğini söyler. Biraz sonra Hayrüddin Paşa geldiğinden memuriyeti icra ve yeni heyeti vükelâ teşkil olunur.

Hademeden mechulül ahval bir şahsın verdiği jurnala inandıran vehemü vesvesenin derecesine bakmalı ki o mel'un casusun

[1] Birlikde dinlediğimiz bu hadiseyi, Ali Füad bey «Serveti fünun» la neşr etdiği mekalede mufassal yazmışdır.

Said Paşa, Safvet Paşadan mükerreren bahs etdiği halde bu hadiseyi bana nakl eylememişdi.

[2] Tesalya kumandanı Müşir Edhem Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zabtiye nazırına müracaatla Kadı asker Şirvani zade Ahmed Hulusi Efendinin evinde vükelâdan ve saireden mürekkeb bir cemiyet olacağına dair ifadesinin de ve vükelâ ve ricalin sefaret hanede toplandığı hakkındaki ihbarının da yalan olduğu anlaşılmış ve o gece toplananlar arasında gösterdiği ve şahsını tanımadığı Said Paşanın yine o gece yatağından kaldırılub huzuruna getirilmesi, diğer zatların da süvarede bulunmadıklarına şehadet etmiş iken padişah, yalânı doğru, efsaneyi hakikat ad eylemekden nefsini men'e muktedir olamıyor da devlet ve millete yıllarca hidmet ve isbatı sedakat eden Safvet Paşa gibi bir sadrı âzamla vükelâyı mekamlarından def ediyor.

Padişah, aklı selim ile düşünse hademe güruhundan pes paye ve bed maye bir şahsın, vükelâyi ve ricali devleti evine dâvet etmek cüretinde bulunamıyacağını ve bilfarz haddini bilmiyerek böyle bir dâvete cür'et etse dâvet olunan zatların icabete tenezzül etmiyeceklerini ve dâveti, nefislerine ve mertebelerine hakaret ad edeceklerini takdir eder de — gece yarısı yatağından kaldırdığı zatlara — «Bu gece beni hal ediyorlar» diyerek eseri hiffet göstermezdi.

Evvelce de söylendiği vech ile hal'ler, Süavi melaneti, sair hadisat ve — esasen galeyan halinde bulunan — vehmü vesveseyi körükleyen fitne âmiz jurnallar,

«Vesveseli padişah	Kendini etdi tebah
Etmedi bir gün hüzur	Görmedi ruyi sürur
Caddei vehme sapar	Habbeyi kubbe yapar
Doğruya vermez kulak	Eğriye eyler merak
Kimseden olmaz emin	Sanki cihan, heb mühin»

mealine temamiyle masadak olan padişahı, vehmi mücessem şekline koymuşdur.

Bu sebeble saltanatı müddetince ne kendi rahat etdi, ne de başkalarına rahat etdirdi. Bu arada devlet ve millete aid niçe faide — telafisi kabil olamayacak suretde — fevt oldu.

«On üçüncü asrı hicride osmanlı ricali» başlıklı mekalelerin 25 - incisinde

«.... Verilen bir jurnalda tahtı riyasetindeki heyeti vükelânın hal'ine teşebbüs edeceği yolunda bir iftirade bulunulduğuna ve bundan dolayı bir gün huzuri hümayunda itaba duçar olan müşarün ileyh tarafından «Emniyet buyrulmayorsa hidmeti sadaret bir başka kullarına tevdi edilebilür» yolunda dürüştane cevab verildiğine binaen paşa sefaretle Derseadetden teb'id olunmuşdur.»

deniliyor.

TARİHVEMEDENİYET.ORG

Bahs olunan jurnalın, mahud Ahmed tarafından sunulan ve azli intac eden jurnal olması melhuz ise de Safvet Paşa gibi halim ve nazük ve atiyi düşünür, ihtiyat kâr bir zatın, padişaha virmesine ihtimal verilemeyen «dürüştane cevab» a dair bir vesikaya tesadüf edilemedi.

Abdürrahman Şeref Efendi ise «Tarih müsahabeleri» nde «Safvet Paşanın ihtiyarlığı, çoğalan dahilî büyük gaileleri başarmağa müsaid» olmadığından ve mesaili hazıra «re'si kârda daha dinc ve daha faal bir zatın vücudunu icab» eylediğinden ve «Padişah, eski vüzeranın tadını tatmış olduğu cihetle yeniden emin ve müstaid âdemler yetişdirmek ve ıslahatı musammemeyi anlara yapdırmak emelini beslemeğe» başladığından Safvet Paşayı azl ile yerine Hayrüddin Paşayı getirdiğini söyleyorsa da padişahın muhtıralarında ve bu hususa müteallik evrakda Safvet Paşanın ihtiyarlığına ve yerine daha dinc ve faal bir zatın vücudu icab etdiğine dair bir kayd görülmedi.

«Islahatı musammeme» padişahı tazib eden Kıbrıs mukavele namesinin doğurduğu ıslahat ise padişahın, bu mes'leye aid muhtıralarını okuyanlar, o ıslahatı tasmim değil, tehattur etdikce âdeta kendini tesmim etmişcesine tevahhuş eylediğini ve Safvet Paşa hakkındaki gadabın sebeblerinden biri de, ıslahat vadine, yahud teahhüdüne dair İngiltere sefaretine cevaben verilen lâyiha olduğunu teyakkun ederler.

Islahat, mukavele nameden, yahud diger ahvali mücbireden münbais olmayub da doğrudan doğru padişah tarafından tasmim edilmiş ise Abdurrahman Efendinin dediği gibi «daha dinc, daha faal, emin ve yeniden yetişdirilmek istenilenler» zümresinden olan Hayrüddin Paşa ile aralarında zuhûr eden ihtilâflar, tasmimin mahiyetini anlatır.

Bu sebeblerlerle Safvet Paşanın azlini mucib olan ahval, Abdurrahman Efendinin mesrudatiyle kabili te'lif değildir.

§

Safvet Paşa, Parise gitdikden sonra oğlu Re'fet Beyin yazdığı mektubda, kendini azl etdiğinden dolayı padişahın peşiman olduğu, bir kaç def'a mabeyne gitdiğinde mahcubiyeti sebebiyle görüşemediği, muahharen vâki olan mülâkatda Paşa bir şey söyleyememek içün sadrı âzamın huzurda bulundurulduğu, bu günlerde sadaretin tebeddülü muhtemil olub Said Paşanın getirileceği ve müteakıben bir Paris seyahati görüneceği ve sadrı âzamın eserine padişahın pek ziyade canı sıkılarak heman el altından toplatdırılmasını irade eylediği, kahveci başı Mahmud Efendi [1] tarafından bilvasıta ifade edildiği muharrerdir.

[1] «Sansar Mahmud» namile anılan ve muahharen «gidiş müdiri» unvanı verilen bu zat, Sultan Abdülhamidin eski bendelerinden idi. Beşiktaşda Yahya Efendi türbesinin

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Mahmud Efendinin bu sözleri, padişahın telkiniyle söylemiş olması muhtemildir. Padişah, Safvet Paşayı azl etdiğine hakikaten peşiman olmuş ise bir müddet sonra mekame iade etmeli idi. Madame ki iade etmemişdir, telkinden maksadı, onu tatyib etmek, bir tarafdan da Said Paşa, sadarete getirilecekse de müteakiben yürüdüleceğini ve sadrı lâhikın ise yakında mekamından dur ve Safvet Paşanın yine mekame avdetle mesrur olacağını ima ederek ümmide düşürmekden ibaret olsa gerekdir.

Böyle lâflara belki safveti kalb erbabı inanır, lâkin Safvet Paşa gibi fetanet sahibleri inanır mı?

§

Safvet Paşanın, azlinden sonra payı tahtda bırakılması, padişahın huzurunu ihlâl etdiğinden 1879 [3 Muharrem 1296] da «550» lira maaş ve «100,000» kuruş harcı rah ile — ikinci def'a — Paris sefaretine tâyin olundu ve İstanbulda kalacak olan ailesine de maliye hazinesinden ayda «20,000» kuruş tahsis olundu.

Paşa, muhakemesinin icrasını padişahdan istid'a etdiği halde kulak verilmemiş ve siyasi bir lüzuma mebni değil, mahza İstanbuldan uzaklaşdırılmak içün sefarete tâyin edilmiş olduğundan bir sabah halefi Hayrüddin Paşayı konağında ziyaret etdi. Denizden korkduğu içün Parise gidemiyeceğini anlatdı ve kendinden şübhe edilerek İstanbulda bırakılması tecviz olunamıyorsa bir mahkemei âliye teşkilile muhakemesini ve cürmünün isbat edilmesini taleb eyledi.

Sadrı âzam, kendinden hiç bir suretle şübhe edilmediğini ve edilemiyeceğini ve sefarete tâyini, hidmet ve reviyetinden istifade maksadına müstenid olduğunu söyledi.

Safvet Paşa, talebinde ısrar edince sadrı âzam «Paşa, istersen yarin mahkemeyi teşkil etdireyim. Fekat mahkemenin adilâne hükm vereceğinden emin misin?» demesi üzerine Parise gitmeğe mecbur oldu. [1]

Hayrüddin Paşa gibi kiyaset ve siyaseti müsellem olan âdil ve fadıl bir zatın, mahkemelerinden adilâne hükm sudurunu muhal gördüğü bir hukumetin, ba husus pek yakın zemanda meşrutiyyeti muhayyeleden istibdadı mutlaka rücû eden bir devletin başına geçmesi, adalet âşıklarına hayret verir.

---

yanında bir kütüb hane te'sis etmişdi. O zeman Fatih müderrislerinden olan — esbak Şeyhul İslâm — Musa Kâzım Efendiden tasavvuf teallüm ederdi. 13 Şevval 1318 de vefat etdi.

[1] Bu muhavereyi Hayrüddin Paşadan işitdiğini, damadı Reşad Füad Bey, bana nakl eyledi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İsnad olunan tühmetden selefinin beraati kendince muhakkak ise onu, hasbelvazife müdafaa etmek ve müdafaaya imkân yoksa — sekiz ay sonra değil — daha o gün

«görüb ahkâmı asrı münharif sıdku selâmetden»
Çekildim ırzu namusum ile cahi sadaretden

diyerek iş başından çekilmeli idi.

Parisde vücudundan değil, galiba payı tahtda ademinden istifade edilmek üzere kışın en şiddetli günlerinde yolcu edilen sefiri sefilin — zelzeleye tutulmuş zemin gibi — titreyen yüzünü tanzir edercesine kalbi de lerzenak olduğu halde

«Sanma Paris pür letafetdir bana
Cayı enduhu şikâyetdir bana
Bu azimet bir sefaletdir bana
Son sefaret, son seyahatdır bana» [1]

şarkısını tanzim ve titrek sesle terennüm ederek Parise yollanmasına razı olması, Hayrüddin Paşa gibi salabet ve hamiyyet sahibi bir veziri gayur içün kusur ad olunur.

Lâkin her şey'e muktedir ve tehdidini ikaa kadır ad etdiğimiz insanlar bile bazan muztar kalırlar da istenildiği ve istedikleri yolda hareket edemezler.

Bu hakikat, malûm olmakla beraber Safvet Paşanın Parisden Re'fet Beye yazdığı Temmuz 1295 tarihli mektubun şu fıkrası, dikkate lâyıkdır:

«... Sadrı âzam hazretlerinin evvelâ Fehim Beye ve saniyen size bizim içün «Anların yeri Paris değil, İstanbuldur» deyu buyurmuş olmalarına bir mâna veremedim. Kenduleri içün bizi İstanbulda tevkif, pek kolay (!) bir şey idi. Hususiyle haki payi şahaneye lieclilveda rumal olduğum gün, hakkımda olan efkâr ve zanniyat külliyen zail olduğunu cezm derecesinde his etmişdim.»

Azlinden ve padişahın — iltifatla karışık — serzenişinden o kadar ürkmüş ve kışın dehşetli günlerinde bahren Parise gitmekden daha büyük bir belâye oğramakdan o kadar korkmuşdur ki vapurdan padişaha çekdiği telgrafda denizden korkduğu halde vapura girdiğini ve heva gayetle fena olduğundan vapurun kumandanı bu gün yola çıkamayacağını söylediğini arza müsareat etmişdir.

[1] Kemal Paşa zade Said Bey, bu şarkıyı «Sefirler ve şehbenderler» adlı risalesine yazdıkdan sonra «Filvaki o sefaret, hem son sefaret ve hem son seyahat olmuşdur» diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu seyahatde en ziyade zihnini işgal eden, şu kış mevsiminde Varnaya gitmek maddesi olduğu halde yazın bile tesadüf olunamayacak bir heva ile gidildiğini ve bazı mahalleri buz tutduğu işidilen Tunadan kolaylıkla karşıya geçildiğini, hasılı korkduğu şeylerden hiç birine tesadüf edilmediğini Parisden Re'fet Beye yazmışdır. [1]

Sadaretden azlinde gözü o kadar korkmuşdur ki bir daha o mekama gelmekden istiaze etmişdir. Hattâ Padişahın tevecühünü celbe vesiyle olmak üzere bazı tuhaf şeyler alınub takdim olunmasını Re'fet Bey ihtar etmesiyle Paşa, yazdığı cevabda, bu yolda hareket etse «Tecdidi ikbal daiyesine» düşdüğüne haml ile «husama dürlü şeyler ihdas» edeceklerini, bir de «bu yola dökülmek, kendini hatıra getirmek demek olduğunu, hal buki kendi, namının unudulmasını arzu etdiğini anlatdıkdan sonra diyor ki:

«Aceba sadaretle İstanbula dâvet olunacak olsam kim teahhüd ve tekeffül edebilür ki hakkımda bu def'a olduğu gibi iki üç mah mürurunda bir siayet vukuile azl olunub kış ortasında bilâdı baideye tard ve def edilmiyeceğim. Binaen aleyh benim içün bir hayli müddet hayrli suret, burada kalmakdır. Ger çi bu sinnü salimde vatanımda bulunmak arzu olunur ise de bir tarafdan bi vayelik ve diğer tarafdan daimî havf ve helecanı derun ile vakt geçürmek arzu olunur şey olmadığı derkârdır. Ve sadarete memuriyet gibi bir şey vuku bulmamasını leylü nehar Cenabı hakdan temenni etmekdeyim. Bu cihetle siz dahi hakikati hali bilüb hakkı âcizanemde böyle bir dahiyenin vukua gelmemesini temenni eylemeniz lâzım gelür. Zira benim bu def'a azlim gününden vapura bindiğim saate kadar çekdiğim helecanı derun ve duçar olduğum ducret ve ıstırabı guna gun henüz hatırdan çıkacak kadar olmadı...»

Bir fıkrası yukarıda yazılan temmuz 95 tarihli mektubunda da şöyle diyor:

«... Müşarün ileyh hazrtlerinin öyle buyurmaları [2] eğer çi bizi nezaretlerin birine tayin eylemek maksadına mebni ise ne sinnimin ve ne de vücudümün öyle geceli gündüzlü halk ile ve mesalih ile oğraşmağa tehammülü olmadığından bence hakkımda kendulurinin büyük lutfu inayetleri, bu âcizlerini senei âtiyye mevsimi sayfına kadar

[1] O zemanın şairleri, lâtife olarak belki şöyle demişlerdir:

«Basdırınca satveti şahane, her bir korkuyu
Savleti bahri siyaha vermedi Safvet, kulak
Buz tutan nehri Tuna, cisri cesaret hükmüne
Girdiğinden nehrü berde çekmedi derdi merak»

[2] Hayrüddin Paşanın «anların yeri İstanbuldur» demesi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

burada ibka buyurmakdır. İstanbuldan hareketi âcizanemden evvelce vücudce zafı hali görerek Fransada mevcud olan madin suyu hamamlarımından birine gitmekliğimi nush ve ihtar buyurmuşlar idi. Şimdiye kadar haki paylerinden ruhsat istidasına cesaret edemeyişim, mücerred şu derdest olan bir kaç mesaili müşkilei poletikıyyenin arkasını almak maksadına mebnidir. İnşaallahülkerim sayei aliyyelerinde hamamlara gidüb def'i illet ve kesbi kuvvet eyledikden ve ol müddetde burada elden geldiği mertebede ifayi vezifei memuriyet etdikden sonra ol tarafa celbi haki paylerinden kendim niyaz ve reca ederim. Binaen aleyh hakkımda izhar buyrulan âsarı teveccüh ve itimaddan dolayı pek aşıru memnun ve müftehir ve fevkalâde müteşekkir olduğumu sureti mahsusada haki paylerine arz ve ifade ile beraber şimdilik bir müddet daha burada kalmak emel ve istid'asında bulunduğumu dahi beyan eylemeniz mütemennadır.»

§

Parisden gönderildiğinden bahs ile «Vakt» gazetesine derc edilen mektubu, kendi yazmadığını Ferid Bey [1] yeminlerle temin etdiğinden ve bu mektub «bir intirika ve fesad niyetiyle kendi aleyhinde tertib olunmuş bir şey olub sefaret memurlarını telâşe düşürdüğünden haini merkum[2] hakkında ikamei da'va» idilmek üzere avukata vekâlet name gönderdiklerini Safvet Paşa, Re'fet Beye yazmışdır.

«Filib denilen şahsı leim» gönderdiği mektubda beyanı maziretle keyfiyeti tashih etdiğini bildirmişse de bu tashih, neşr olunan verekanın münderecatını tekzib değil, tasdik eylediğinden davanın takibini paşa diğer mektuble iş'ar etmişdir.

«Vakt»in 18 Haziran 1295 tarihli nüshasiyle neşr olunan verekanın bazı fıkraları:

«... Evvelleri Parisde sefaret ve sair güna hidmeti devlet bir büyük saadet idi. Şimdi ise eshabı hamiyete göre Paris gibi revacgâhi envai siyasiyat olan mahalde hidmeti devletde bulunmak, en büyük mihnetlerdendir.

§ Parisde elhaletü hazihi mesaili şarkiyyece merci, İngiliz sefiri Lord Liyons cenablarıdır. Müşarün ileyh, Yunan murahhasları, Rum İli meb'usları, Kara Dağ me'murları için melce ve penah kesilmişdir. Bu mülteciler, varsa Lord Liyons, yoksa Lord Liyons tanıyub sefareti seniyenin semtine oğramazlar. Sefaret, ekseri ahvalde fıkdan ve pek çok def'a noksan ihbar ve iş'ar sebebiyle bunların teşebbüsat ve telkinatına karşu bir güna teşebbüsat ve telkinatda bulunamaz. Lord Liyons cenabları ise gayet mütekebbir bir zat olduklarından nezdlerinde fesad cuyane teşebbüsat ile bir devleti azimenin sefiri kebiriri canibinden vuku bulan ifadat, müsavi bir muamelei bi kaydane ve azamet

[1] O zeman sefaret kâtiblerinden olan damad Ferid Paşa.

[2] «Vakt» in sahibi Eilib Efendi,

TARIHVEMEDENIYET.ORG

küsteraneye tesadüf eder. Sefir Paşa hazretleri, galiba Paris sarraflarına dahi taallûk eden Kıbrıs fazlai varidatı mes'elesiçün Lord Liyons ile mülâkat ve mükâlemat etmeğe me'mur olarak müşarün ileyhin hanesine azimet eyledikde şarkî Rum İliden hilâfı ahd name metalibde bulunmak üzere gönderilen Bulgarları orada bulmuşlardır. Ağrebi garaibden olarak Bulgarlar, Sefir Paşa hazretlerinden evvel mükâleme odasına celb olunmuşlardır. Böyle halleri müşahede eden Türkler, nasıl eşk rizi esef olmasunlar ve şu vaktde Parisde bulunmakdan ise bir beyabanı vahşet zarde bulunmağı nasıl istemesünler ve nice ah etmesünler...»

29 Haziran 1295 tarihli «Vakt» e derc edilen tashih name:

«Parisden matbaamıza gönderilüb neşr olunan tahriratda sefareti seniyenin nüfuzsız olduğunu isbat edecek bazı mekalât bulunduğu ma'rızı itirazda beyan ve şivei ifadesinden sefareti seniye me'murlarından bir zat canibinden yazılmış olmasına zehab ile keyfiyet süal olunmuşdur. Sefareti seniyemizin nüfuzu lehülhamd mükemmel olub bu babda alınan malûmatı mahsusa oraca mesalihi sefaretin hüsni cereyanını müeyyid olmasiyle eğer tahriratı mezburede bu hakikatin hilâfında bir şey mevcud ise mürsili tahriratın sefareti seniye ile kat'a taallûkı olmayan bir zat bulunmasından ileri gelme bir sehvi sarih olacağı aşikâr ve fekat tahriratı mezkûrede sureti umumiyede izharı esef kabilinden olarak münderic olan bazı hususata bir güna süi maksad mânası verilemiyeceği dahi ehli insafa pedidardır.»

«Vakt» in diğer nüshasında da

«20 Temmuz 1879 tarihiyle Parisden o âdemin gönderdiği mektubda «şarkî Rumili meb'uslarının, Sefir Paşadan evvel kabul olundukları hakkındaki ihbarım, müvafıkı hakikat olmayub meb'uslar, sefirden bir gün evvel gitmişlerdir» deniliyor.» [1]

Garaza müstenid olan bu dürlü neşriyatın, şahısdan ziyade devletin şeref ve haysiyetini ihlâl edeceğini düşünüb de garaz kârlığa mağlub olmamak lâzım gelir. Hamiyyetden nasibi olanlar, şahsî garazlarını yürütmek içün umumun zararını intac edecek sözlerden sakınırlar.

§

1879 [9 Şaban 1296] da — Arifi Paşa kabinesinde — «39000» kuruş maaşla — beşinci def'a — hariciye nezaretine tâyin olundu.

Nezaret maaşından başka «cülûsi hümâyun esnasında tahsis kılınan tâyinatın kema fissabık itasına» irade sâdır olduğu, baş vekâletden 14 Şaban 1296 tarihli tezkire ile gendine tebliğ edildi.

Oğluna yazdığı mektublarda «sadarete me'muriyet gibi bir şey vuku bulacak olur ise derhal isti'fa niyyeti katiyesinde» bulunduğunu

[1] Bu fıkra, Safvet Paşanın hariciye nezaretine tâyininden sonra yazılmışdır.

Mektubların Parisden gönderildiğinin aslı olmayub «Vakt» idare hanesinde yazıldığı zan olunur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

söylediği ve «nezaretlerin birine tâyin» edilirse «halk ile ve mesalih ile oğraşmağa vücudunun ve sinninin tahammülü» olmadığından Parisde bırakılmasını temenni eylediği halde hariciye nezaretini kabul etmesinin, nasıl bir mecburiyete müstenid olduğunu bilmiyoruz.

Kabul etmezse padişahın daha ziyade muğber olarak sefaretden de mahrum edeceğinden mi korkdu, yoksa muahharen İstanbulda bulunmağı Parisde bulunmağa tercih etdire bilecek bir sebeb mi zuhur etdi, bu cihetlere dair malumat yokdur.

Yunan hududu mes'elesinin müzakeresi içün 1879 [Remezan 1296] da komiser tâyin olundu.

Baş vekâlet tezkiresinin sureti

«Hariciye nezareti celilesi canibi âlisine

Hududı Yunaniye mes'elesinin müzakeresi içün Yunan devleti tarafından murahhaslar tâyin olunduğu gibi tarafı saltanatı seniyeden dahi komiserler tâyini lâzım gelerek ehemmiyeti maslahat icabınca işbu komiserlik memuriyeti mühimmesine zatı âlii âsıfaneleri ve Tophanei âmire müşiri devletlû Ali Saib Paşa hazretleri ile nezareti celilei daveraneleri müsteşarı devletlû Sâva Paşa hazretlerinin me'muriyetleri ve Erkânı Harbiye zabitanından Miralay Hayri ve Binbaşı Ri'fat Beylerin dahi icab etdikce komisyonda bulunmak ve mevkice malûmatı mahsusalarına müracaat edilmek üzere tâyinleri ile mes'elei mezkûrenin müzakeratına şürua me'zuniyet itiası bilistizan müteallik buyrulan iradei seniyei cenabı padişahi iktizayı âlisinden olub sureti hal müşarün ileyhimaye bildirildiği gibi miri muma ileyhimanın tâyinleri dahi tarafı samii ser askeriye iş'ar kılınmış olmasiyle ber mucibi emrü fermanı hümayun müzakeratı lâzimeye bed'ü mübaşeret buyrulması babında emr ve irade hazreti men lehül emrindir.

1 Remezan 1296 6 Ağustos 1295 Arifî»

İki ay, yirmi dört gün hariciye nezaretinde bulundukdan sonra 1879 [3 Zilkide 1296] da — Arifî Paşa kabinesinin infisalinde — nezarete muhassas olan «39000» kuruş maaşla devair müfettişliğine tâyin olundu.

Said Paşanın birinci def'aki sadaretinde sadır olan hattı hümayunda «... bilcümle devairin teftişi ahvalile tahkikatı hasıla ve tedabiri ıslahiyeyi doğrudan doğruya ve bizzat huzurumuza arz etmek üzere devair müfettişliği namile [1] teşkili nezdimizde tensib olunan me'muriyeti mühimme Safvet Paşaya ...» denilmişdir.

[1] Vefatında «Ceridei Havadis» e yazılan mekalede «devairi âliye müfettişi ve müsteşarı hâs denilmişdir» deniliyorsa de ikinci ünvana dair bir kayd yokdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tensiki maaşat karar namesi mucibince maaşı «20000» kuruşa indirildi.

Padişah, müfettişliği pek mühim gördüğünü anlatmak için «zurufı mahtume derununda arizalar takdimi matlub» olduğunu tebliğ etdirmekden geri durmamışdır. Mabeyn baş kitabetinin aşağıdaki tezkiresi, tebliğlerden bir nümunedir:

«Hidmeti mühimmei teftişiyeye nasb ve tâyini âsafanelerinden beru vazifei celilelerine aid maruzatın ademi zuhurı nezdi mealı vefdi mülûkânede mucibi te'essüf olmakda iken dünkü gün bazı mevaddı mühimmei esasiyeyi muhtevi çend kıt'a tezakiri mahsusai daverileri mahzuziyeti seniyei hazreti padişahiyyi istilzam ederek bunların münderecatı dahi karini takdiri âli olmuş olduğunun ve badezin haftada iki def'a ve bazı mesaili mühimme ve müsta'cele vukuı takdirinde şu iki def'ai mutade haricinde doğrudan doğruya namı şevket ittisamı cenabı hilâfet penahiye olarak zurufı mahtume derununda bu misillü arizalar takdimi matlubı âli bulunduğunun tarafı samii hidivilerine tebliği şeref sanih olan iradei seniyei hazreti mülûkâne muktezayı âlisinden olmağla ol babda emrü ferman hazreti men lehül emrindir. 18 Zilhicce 1296 Ali Füad»

Safvet Paşa, bu tezkireye yazdığı 26 Zilhicce 1296 tarihli cevabda gönderdiği «iki kıt'a arizai mahtumenin hakipayi ulyayi hazreti veliyi nimete» arz edilmesini ve «Bu misíllû maruzatın üzerleri doğrudan doğruya namı mülûkaneye olarak yazılması, muktezayi iradei seniyeden ise de bu suret, münafii sıfatı ubudiyet olacağından buna cesaret olunamadığı gibi metni maruzat dahi yine» baş kitabet mekamına hıtaben terkim olunduğunu işar etmişdir.

Arzı icab eden hususatı padişaha, yahud padişahın kâtibine hitaben yazması, pek o kadar ehemmiyeti haiz değildir. Asıl ehemmiyet, yazacağı mevadda aiddir.

Hal buki —hattı hümayunda söylendiği vech ile— «bilcümle devairin teftişi ahvaliyle tahkikatı hasıla ve tedabiri islahiyeyi arz etmek» Safvet Paşa gibi yaşlı başlı ve yardımcısız bir zat için nasıl mümkin olur?

Devlet devairinin en yükseği ve en mühimmi olan sadaret dairesinden başlayarak belediye dairelerinin tanzifat ve tenvirat kalemlerine varıncaya kadar teftiş etmek lâzım gelecek. Her nazır, kendi dairesini bile teftiş ve «tedabiri islâhiyeyi» derpiş edemezken «Bilcümle devairin! teftişi ahvaline» memur olan müfettiş paşa — eski belediye çavuşlarının çarşıyı, pazarı dolaşub teftiş etdikleri gibi — her gün daireleri devr ve teftiş edebilecek mi?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bilfarz edebilse, neyi teftiş edecek, eski tabirle — muamelâtı ruz merreyimi ? defterleri, kayıdları, muhabere evrakını mı?

Memurlarda sui istimal ve muamelelerde sui hal varsa nasıl anlayacak ve «tedabiri islahiye» yi nasıl teemmül edecek?

Ba husus — her dürlü vasıtadan âzade olduğu halde — yalınız başına teftiş vazifesini ne suretle ifaye muktedir olacak?

Bir işin künhüne vâkıf olmak içün uzun müddet o işin içinde bulunmak, muamelatı tedkik etmek zaruridir. Bu da «Bilcümle devairin teftişi ahvaline» memur olan bir zat içün değil, yalınız bir daireyi teftiş ile mükellef olan mütehassıs, müdakkık ve muhakkık bir âdem içün kabildir.

Bu hakikate Padişah, her kesden ziyade agâh olduğu halde — hariciye nezaretinden azl etdiği — Safvet Paşayı büsbütün açıkda bırakmamak ve «Tahkikatı hasıla ve tedabiri islahiyeyi doğrudan doğruya ve bizzat huzurumuza arz etmek üzere» kabilinden riayet kârane sözlerle kalbini tatyib ve memuriyetinin ehemmiyetini tebyin etmek istemişdir.

Fekat teftiş memuriyetin bir iş körmek içün değil kendini işsiz bırakmamak ve meyus etmemek maksadiyle icad etdiğini, kendi herkesden eyi bildiği halde «bu vazifei mühimmenin sevabık ve emsali vech ile hüsni temşiyetine bezli makdiret ve gayret kılınmasının tezkir ve tekidini irade ve ferman» etmeği, kendince bir «vazifei mühimme» hükmüne koymuşdur.

Aşağıdaki tezkire ve cevabı dikkate şayandır.

Baş kitabetin tezkiresinin sureti

«Umum devairin teftişi fevkalgaye ehem ve elzem olarak mütehattimülicra olan taslihatı dahiliyenin bu babda icra olunacak taharriyat ve tahkikatı sahiha ve mutemideye bina olunması, muktezayi halü maslahatdan olmasına mebni bu işin ümuru mihamı saltanatı seniyede müddeti medide bulunarak bilvücuh ibrazı müddeayi sadakat ve istikamet etmiş ve vüsuk ve itimadı âliyi kazanmış olan eazımı kudemayi bendegândan bir zatı hasafet simatın uhdei himmet ve istihaline tefvizine görünen mecburiyet üzerine işbu me'muriyeti mühimme, zatı samii asafanelerine ihale buyrulmuş olduğu ve hemişe menafi ve mekasıdı din ve vatanı muhafazaya bezli mesai ve vücud edenler hakkında ibrazı hübbü müvalât eylemekden ibaret olan efkâr ve niyatı hikem âyatı hazreti veliyyi nimetin derecatı âliyatı indi efhamilerinde meczum bulunmak mülabesesiyle ifayi vezaifi mevkuleye bezli himmet ve itina olunarak bir hayli müddet levayihi muktezaye

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tanzim ile atebei ulyayi mülûkâneye bittakdim isticlâbı teveccühat ve rızayi meyamin iktizayi âliye nailiyyeti daime hâsıl olmakda bulunduğu halde bir müddetden beru maruzatın arkası kesilmesi devlet hanei daverilerinden çıkılmamak da olduğunu ima edüb hasbessin istirahate lüzum olsa bile ahvali zemaniye icabınca işbu vezaifi mühimmenin her vakitden ziyade şu aralık hüsni ifası gayret ve reviyeti fıtriyei âsafaneleri mücbir olacağı müsellematdan olmasiyle bu vazifei mühimmenin sevabık ve emsali vech ile hüsni temşiyetine bezli makdiret ve gayret kılınmasının tezkir ve te'kidi irade ve ferman buyrulmağla ol babda... 15 Safer 1298 5 Kânuni sani 1296 Ali Rıza»

Cevabın sureti

«Mahza hakkı çakeranemde derkâr olan teveccühatı meali âyatı hazreti şahane ve hüsni zan ve itimadı âlii cenabı mülûkâne âsarı celilesinden olmak üzere uhdei kemteraneme tefviz buyrulan hidmeti teftişiye münasebetiyle hâkipayi hümayunı hazreti mulûkâneye ara sıra bazı lâyiha takdim olunmakda olduğu halde bir müddetden beru bu vazifenin ifa olunamamakda olduğu beyanile kema fissabık vazifei mezkûrenin ifası hususuna mübadereti âcizanem, şeref sudur buyrulan emrü fermanı meali unvanı hazreti şehinşahi muktezayi âlisinden bulunduğu ifadesini şamil enmile zibi ibcal olan bir kıt'a tezkirei aliyei kerimaneleri müfadı âlisi rehini iz'anı senaveri oldu.

Malûmı samileri buyrulduğu üzere esası me'muriyeti âcizaneme müterettib vazaifin ifası, maiyyeti âcizanemde her sınıf memurinden mürekkeb bir hey'eti teftişiye ve lüzumu mikdar ketebe ve hafiye me'murları bulundurulub anların vesatatiyle devairi devletden her birinin muamelâtı cariye ve müfredatı mesalihi âdiyesine kesbi vukuf ve malûmat olunmak ve yolsuz bir şey görüldüğü halde ıslah edilmek ve nızamatı dahiliyeleri gözden geçirilüb lüzum görünen şeyler ilâve kılınmak velhasıl her bir dairei devlet aleddevam bir teftiş ve nezaret altında bulundurulmak lâzım gelüb suveri muharrerenin icrası ise me'muriyeti âcizanemin bir mercii umumi olmasını icab etdireceğinden ve bunda ise gerek cereyanı mesalihce ve gerek cihatı sairece bazı mehazir mütalea olunduğundan o yola gidilemeyüb bazı ahvali umumiye ve hususiyeye dair varidi hatırı kasır olan mütaleatın lâyiha şeklinde olarak hâkipayi ulyayi hazreti şehinşahiye arzu takdimile iktifa olunmuşdu. Biraz vakitden beru bu yolda takdimi maruzata ademi ictisarı kemteranem, cenabı hak, dünyalar durdukca erike pirayı saltanat ve hilâfet buyursun, veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin yedi sekiz mahdan beru hal ve tesviyesine vakt

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve zemanı âli ve vücudı âlem sudi samii mülûkânelerini hasr ve tahsis buyurmuş oldukları mesaili mühimme ve müşkilei hariciye arasında tasdi ve işgale sebebiyet vermemek mütalea ve mülâhazai kasıranesine mebni olub madame ki yine usuli mezkûreye devamı âcizanem emrü ferman buyrulmuş olduğundan ifayı muktezayi celiline mübaderet olunacağı derkâr olmağla ol babda irade hazreti men lehül emrindir. 17 Safer 1298 Safvet»

Safvet Paşanın, gördüğü lüzum üzerine, yahud ahyanen kendine müracaat vukuunda bizzat tesvid ve tebyiz eylediği tezkirelerin bir kısmını okudum.

Meselâ, sanayii dahiliyenin canlandırılması esbabının aranması hakkında iradei seniye sadır olması üzerine bu hususda bazı malûmat ve mütaleat serdinden sonra tedabiri münasebe ittihazı içün nafıa nezaretinde bir komisyon teşkiline

Ve Sultan Abdülmecidin saltanatı henkâmında ihtida ve müteakıben irtidad eden genc bir ermeninin cezalandırılmasına sefaretlerce itiraz olunması üzerine ne yapıldığına

Ve bir Metrepolidin kabahati vukuunda patrikhane vesatatiyle celb edilerek mahkemede muhakemesi lâzım gelirken böyle yapılmadığından rum patriki evine gelüb şikâyet etdiğine

Dair olan o tezkirelerle bu dürlü işlere teallûk eden diğerlerinin muhteveyatı — padişahın mühim ad etdiği, yahud ad etdirmek istediği — müfettişlik memuriyetiyle mütenasib suretde haizi ehemmiyet olmadığı izaha mühtac değildir.

1882 [19 Muharrem 1300]de Ahmed Vefik Paşanın Baş Vekâlete nasbında — altıncı def'a — hariciye nezaretine tâyin kılındı.

Muharremin 21 inci günü nezaret mekamında meşgul olduğu sırada — kabine hey'etiyle beraber — azl edildi.

Böyle bir iki gün içinde vükelânın nasb ve azli, Sultan Abdülhamid merhumun — vehmü vesveseden münbais — garib ve acib hallerinin en garib ve acibidir ki — hangi sebebe müstenid olursa olsun — gayri makul ve pek ziyade medhuldür.

Nezaretden infisalinde — şahsına mahsus olan — müfettişlik me'muriyetine avdet etdi. Devletin en muteber nişanı olan murassa imtiyaz ile taltif olundu ve maaşı artırıldı. [1]

[1] «Ceridei havadis» de altıncı def'a hariciye nezaretinden infisalinde hakkındaki teveccühe «halel gelmediğini ifhamen nişanı imtiyaz ile müşaviri has mesnedi refiini (!) ihraz etmişler ve maaşları dahi kırk bine iblâğ edilmişdir» deniliyor.

Bu «Mesnedi refi», ceride muharririnin hayal hanesinde te'essüs etmiş olacak!

«Tercemanı Hakikat» de de «Müşaviri has sıfatiyle» müfettişliğe tâyin edildiği söyleniyorsa da hattı hümayunda böyle bir sıfatdan bahs edilmemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Em'asında zuhur eden kanserden 13 teşrini sani 1883 [1301 muharreminin 16 ıncı cum'a irtesi gecesi ezani saat 7] de vefat etdi. Sultan Mahmud türbesinin haziresine defn olundu.

Mabeyn baş kitabetinden sadarete yazılan tezkirenin sureti

«Cenabı hak, veliyyi nimeti bi minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini ilâ kıyamissaa ba kemali afiyet piraye bahşi seriri şevket masiri hilâfet buyursun. Sadrı esbak Safvet Paşanın irtihali vukuuna mebni bilcümle techiz ve tekfini mesarifi hazinei hassai şahaneden tesviye edilmek ve cenazesinde yaveranı hazreti padişahiden lüzumu kadar ve nizamiyeden dahi bir bölük asker bulundurulmak üzere müşarün ileyhin na'şinin ceddi emcedi cenabı şehriyari cennet mekân Sultan Mahmud Han hazretlerinin türbei şerifelerinin bağçesine nakl ve defni ve mabeyni hümayunca muamelâtı lâzimenin ifasiyle keyfiyetin tarafı samii sadaret penahilerine dahi tebliğ ve izbarı muktezayı emrü fermanı cenabı şehinşahiden olarak mesarifi vakıanın sureti tesviyesi hazinei hassaye iş'ar ve cenazede bulundurulacak yaveran ile askerden dolayı tarafı vâlâyı ser askeriye malûmat ita kılınmış olmağla dairei teşrifatca dahi emsaline tevfikan tertibat ve muamelâtı muktaziyenin ifası zımnında ber mantukı iradei seniye tebliği keyfiyete ibtidar kılındı ol babda...»

§

Mezar taşındaki kitabe

كل من عليها فان

Sadrı âzam ve hariciye nazırı esbak merhum ve mağfurün leh Mehmed Es'ad Safvet Paşanın ruhiçün

rızaen lillâh el fatiha
16 Muharremülharam 1301

Sandukada Münif Paşanın aşağıdaki tarih menzumesi mahkûkdur:

Pişivayi vüzera hazreti Safvet Paşa
ارجعی emri ilâhisini etdi isga

Dört büyük padişehe sıdk ile hidmetler edüb
Her vakt olmuş idi mazhari taltifü sena

Hüsni ahlâkı gibi sinni kemale yetmiş
Bir kemal ehli idi zikri cemile ahra

Cümleye mucibi hüzn oldu vefatı merhum
afvü gufran ile şad eyleye ruhun mevlâ

olmamışdı daha şeyhulvüzera emma kim
Diseler şanına şayan idi şeyhulvükelâ

Ömri müzdad ola sultanı zeman etmişdi
Cahi valâyı sadaret ile kadrin i'lâ

Daima olmuş idi sulhü salaha mail
hasmı mur olsa da incitmeyi görmezdi reva

Sen de tarihini yaz eşki teessüfle Münif
Darı dünyaye veda eyledi Safvet Paşa

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Safvet Paşanın hâmil olduğu nişanlar:

Murassa imtiyaz, murassa Osmani ve murassa Mecidi. İngilterenin Etuval Dezend, Rusyanın Sent An, Avusturyanın Leopold, Prusyanın Kurun Ruvayal, İspanyanın İzabella Katolik, Belçikanın Leopold, Fransanın Lejyon Danör, Saksonyanın Nuton Blân, Hollânanın Lionne Erlande, İranın Şirü Hurşid, Yunanın Sen Süver, Romanyanın Etuval Rumen, Saks Dokalığının Saks Vimar nişanlarının birinci rütbeleri.

§

Oğulları

Hariciye mektubcısı Mehmed Re'fet, şurayi devlet muavinlerinden Ahmed Faiz, ümurı şehbenderi müdiri Mahmud Fehim Beyler.

*
* *

Safvet Paşa — Viyana sefareti baş kitabetinde bulunan — oğlu Re'fet Beye gönderdiği 3 Safer 1289 tarihli mektubda, Pertev niyal valide sultanın, Aksarayda yapdırdığı camiin açılma merasiminde vükelaye murassa kutular verdiğini ve sadrı âzamın [Mahmud Paşa] rızasına muğayır olur mülahazasiyle merasimde bulunmadığından «bu inayetden de mahrum» olduğunu söyledikden sonra «kâffei vesail ve vukuatda karşuma çıkmakda olan sui taliim, bunda dahi kendini gösterdi»diyor.

Diğer vükelâ gibi bir kutu alamamağı «sui tali» in muktezeyatından ad etmek ve

«Bed baht ana derler ki sanır kendini bed baht»

hikmetinden gafil, yahud mütegafil olmak, onun gibi âkil bir zate yakışmaz.

Tercemei halinde görüldüğü üzere yazın kısa ve sıcak gecelerinde ve kışın yağmurlu, karlı ve soğuk havalarında uykusunu ve rahatını terk ederek sabaha doğru Haydardaki evinden fenerle sokağa fırlayub Bayezid camiinde derse devam ve bir tarafdan da maişetitini temine ikdam ile camilerde tedris olunan ilimleri tahsil etdi.

O zemanlar bir nevi[1] mekteb olan divanı hümayun kaleminden aldığı «Safvet» mahlasiyle terceme odasına nakl ederek orada fransız lisanını öğrendi.

Malûmatı ve dirayeti sayesinde emsaline tefevvuk etdi. Yalnız tahsil ve tefevvuk maddesi, hüsni taliini isbate kâfi iken her şeyde «sui tali» in karşısına çıkdığından bahs etmek, bililtizam «sui tali» sahibi olmağı istemekden başka bir şey'e haml olunamaz.

[1] نوع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Akranı, mülâzemetle, yahud yirmi otuz kuruş maaşla kalemlere gidüb gelirken o, on yedi yaşında girdiği devlet hidmetinde sür'atle ilerileyerek yirmi üç yaşında divanı hümayun mütercimi evveli ve yirmi beş yaşında Takvimi Vekayi nazırı oldu. Padişaha ve oğlu ile kızına fransız lisanını talim etmek üzere mabeyn kitabetine alındı.

O zemanın telâkkisine göre pek mühim ve akranının gıbtasını müstelzim olan bu tefeyyüzler, bu temeyyüzler «sui tali» eseri midir?

Bilfarz — teceme odasına birlikde me'mur oldukları— Âli Paşanın daha çabuk itilâ ve iştihar etmesi de, Safvet Paşanın «sui tali» indenmidir?

İki kişinin talii, müsavi olmayub da birininki daha parlak olmakla diğerinin bed bahtlığine mi hükm olunur?

Terceme odasına birlikde girenlerden Nedim Efendi — ki Mustafa Reşid Paşanın kedhudasının oğludur — sefaret müteşarlığına kadar yüksele bilüb genc yaşında vefat etdi. Safvet Paşa, Âli Paşadan ziyade bu arkadaşını nazarı dikkate alsaydı «sui tali» den şikâyet etmezdi.

«Hüsni tali» sahibi olduğu diğer şahidlerle de sabitdir. On yedi yaşından yetmiş yaşına kadar elli üç senelik me'muriyet hayatında mazul kaldığı müddet, bahse değecek kadar haizi ehemmiyet olmadığı gibi o müddetde de maaşsız bırakılmadı.

Bazı emsali gibi nefi cezasına oğramadı. Yalnız bir kerre — zahiren tâyin, batınen teb'id şeklinde — sefaretle Parise gönderildise de yedi ay sonra muazzezen hariciye nezaretine getirildi.

Bir mel'una verdirilen jurnal üzerine sadaretden infisal etmesi ve Padişahın — iltifatle karışık serzenişlerine oğraması, o zeman kaide hükmüne geçen ve emsali hakkında vuku bulan hallerden olub şahsına münhasır bulunmadığından o infisal de «sui tali'» den şikâyet edecek derecede vahim ad edilemez.

Sefiri kebir sıfatiyle ve müstevfa maaşla Pariş gibi her suretle meşhur ve beldei şurur olan — bir yere gönderilmeyüb de — Sadık Paşa gibi — Limni adasına, yahud daha ıssız bir menfaye atılsaydı ve maaş da verilmeseydi ne yapacakdı?

İnsan, üstündekilere değil, altındakilere bakub da şükr etmelidir, derler. Sözün doğrusu budur.

§

Safvet Paşa, Âli ve Füad Paşalar gibi Reşid Paşanın şakirdi mahsusu sayılmasa bile o merdi Reşidden istifaza ve onun mesleki siyasisini takib eden diplomatlardan olduğu aşikârdır.

«Ceridei Havadîs» de — belâgate! misal olmak üzere — şu' sözler söyleniyor:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Reşid Paşa merhumun terbiyyet gerdei bahirülihtisası olan zevatı selâseden, yâni Âli Paşa ve Füad Paşadan biri (!) olmağla o isri siyasiye vukufiyyet (!) için bir mükemmel kütüb hanei maarif olduğu halde defni ziri türab olmuşdur.»

«Tercemanı Hakikat» de şöyle deniliyor:

«Reşid Paşanın teceddüdatı asriyeye müvafik âdem yetiştirmek için iltizam eylediği talim ve terbiye ile perveriş bularak divanı hümayun ve terceme kalemlerinde kudreti lâzimeyi iktisab eyledikden sonra mütercimi evvellik mekamını ihraz eylemişdir ki me'muriyeti mezkûrenin bu gün dahi ehemmiyeti derkâr olduğu halde o zemanki ehemmiyeti, diplomasi lisanına aşina olanların nedreti hasebiyle bir kaç kat ziyade idi.»

Reşid Paşa, liyakatini takdir etdiğiçün onu da yetiştirmek istediği, hariciye kitabetine tâyini hakkında kendine yazdığı tezkire ile de sabitdir.

Zaten bir me'murda istidad ve istihkak görünce terakkisine hidmet etmek, Reşid Paşanın en mümtaz şiarıdır.

Mensei hariciye nezareti ve mesleki hariciye memuriyeti olduğu halde bazan hariciye, bazan dahiliye mesalihinde istihdam olundu.

Paris muahedesi mucibince — memleketeyn denilen Eflâk ve Buğdana aid — mesaili tedkik için devletler murahhaslarından mürekkeben Bükreşde toplanan komisyona murahhas sıfatiyle iştiraki, diplomasi mesleğinde re'sen ilk me'muriyeti ad olunur.

Haricî işlerde — Âli Paşa gibi — dahilî işlerden ziyade vukuf ve ehliyet ibraz etdi. Siyasiyatda mehareti, zemanının — insaf sahibi olan — ricali indinde müsellemdir.

Sadaretde halefi olan Hayrüddin Paşa «bu devletde dört liyakatli zat gördüm. [1] Safvet Paşa, Said Paşa, Kadri Paşa, Cevdet Paşa. Cevdet Paşanın irtikâbından bahs olunuyor, paralı işlerde kullanılmayarak liyakatinden istifade etmelidir» dediğini damadı Reşad Füad Bey söylerdi.

Hayrüddin Paşa, değerli bir âdem olduğundan onun beğendiği âdemlerin de değerli olması tabiidir.

Said Paşa da, Safvet Paşayı «değerli ve sahihan diplomat», «dekayıkı muharreratı siyasiyeyi takdirde sahibi meharet» ve «edib ve gerçekden diplomat» tarzında tarif ediyor.

Sadullah Paşa «kuvvei halikanın nadiren yetişdirdiği eazımı siyasiyyundan olmakla beraber suhbeti dahi dilnevaz idi. Vakıa müşarün ileyh ile birlikde bulunmak ve akdi muahede gibi mühim bir vazifenin ifası esnasında kendusına refakat etmek benim için bir şeref idi. Fekat iş de o nisbetde müşkil idi.» diyor.

[1] Bu söz, bittabi yaşayan zatlara racidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadrı esbak Tevfik Paşa, yetişdiği hariciye nazırları arasında en ziyade Safvet Paşayı takdir ve meziyetlerini takrir ederdi.

Âli Paşanın vefatından Safvet Paşanın irtihaline kadar hariciye nezaretinde bulunan server, Mehmed Cemil, Halil Şerif, Raşid, Ârifi, Âsım, Aleksandr Kara Toduri, Sava, Âbidin ve Said Paşalardan bazıları muktedir zatlar oldukları halde Safvet Paşanın bunlara faik olduğunu, kendileriyle refaket, yahud ülfet eden diğer ricalden de dinledik.

Hariciye nezaretinin eski erkânından, tahriratı hariciye kâtibi Nişan Efendinin «Âli Paşadan sonra iki yarım hariciye nazırı geldi. Biri Safvet Paşa, diğeri Ârifi Paşadır. Safvet Paşa, iktidarı siyasi sahibi bir zat idı. Ancak müddeti medide siyaset haricinde istihdam olunarak muhitinden uzak düşmüş idi» dediğini ve «siyasiyatda biraz gevşeklikle itham edilirse de yakinden tanıyanların ifadesine göre bunun hikmeti, âtiden ümmid var bulunmaması» olduğunu Ali Füad Bey söyliyor.

Safvet Paşanın «âtiden ümmid var» olmadığının delillerindendir ki hariciye nazırlıklarından birinde akşamları konağına bazan yaya avdet etmek üzere Babı Âliden çıkarken — o zeman şûrayı devlet me'murlarından olan — babam Mehmed Emin Paşaya tesadüf etdikce hukuk ve müvalâtı kadime münasebetiyle birlikde gidilmesini teklif edermiş. Bir akşam yine konuşarak yürürken Paşa devletin ahvali perişanından, idarenin sekametinden ve istikbalin vehametinden bahs ederek «mevlâna, bir gün gelecek ki biz, araba, at, uşak bulamıyarak, çantamızı kendimiz yüklenerek Babı Âliye gidüb geleceğiz» demişdir. [1]

Hakikî İzzetin atla, itle kaim olmadığını Safvet Paşa, elbette her kesden iyi bilirdi. O sözden maksadı, devlet — süi idare saikasiyle — ducret ve zarurete düşdükce vükelânın da bittabi zillet ve sefalete oğrayacağını anlatmakdır. Zira tâbiin izzeti, matbuun izzetine merbutdur. Metbu muhakkar olursa tâbi nasıl müvakkar olur?

Devleti idare edenlerin, âtiden me'yüs olmaları ne kadar büyük bir hata olduğunun burada tedkikine girişilse sadadin dışına çıkılmış olur.

Safvet Paşa, devletin âtisinden ümmidi olmamakla beraber âtiyi te'min etmenin çaresini, Berlin sefiri Sadullah Paşaya yazdığı 2[illegible] nisan 1295 tarihli mektubda şu suretle anlatıyor:

[1] Pek küçük yaşımda bir cüma günü babamla beraber camia giderken üniversitenin Mercan cihetindeki tış kapusunun önünde duran arabanın içindeki zatın babama temenna etdiğini görüb «bu kimdir» diye sordum. «devair müfettişi Safvet Paşadır» dedi. oynayan çehresi hala gözümün önündedir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Devleti Aliyye, kendi memalikinin bulunduğu mevki icabınca badezin cidden ve hakikaten ıslahat yoluna girmez ve Avrupanın sivilizasyonunu[1] temamile kabul etmez, velhasıl kendusını bir muntazam ve sivilize[2] devlet ad etdirmez ise hiç bir vakitde Avrupanın nüfuz ve vesayet ve müdahalesinden kurtulmıyarak gün begün(!) nüfuz ve hukuk ve istiklâlini gayb ederek devleti İraniye raddesine tenezzül ile mukasemeye istidad vereceği ve artık böyle bir halin neticesi ne olmak lâzım geleceği müstağnii kaydı izahdır.»

Avrupanın en mühim noktasında hükûmet kurubda bedavet ile medeniyet arasında bir tarzı idare ittihaz etmek ve en mütemeddin ve müterakki milletler şöyle dursun, pek az zeman evvel idaremiz altında bulunurken kesbi istiklâl, yahud — istiklâle yakın muhtariyet istihsal eden kavimlerin yükseldikleri mertebelerden ibret almamak, elbette inkısamı, hattâ izmihlâli intac edeceğinden «islâhat yoluna» girmek ve hakikî medeniyeti kabul ile kendini mütemeddin bir devlet ad etdirmek zaruridir.

«Cehlü udvan ile dünyada beka oldu muhal
Şimdi bu nükteyi mecnun bile fehm etse gerek»

bu, böyle.

Fekat Safvet Paşa «Nüfuz ve vasayet ve müdahale»nin sırf sivilize olmamakdan mı ileri geldiğini ve «Avrupanın sivilizasyonunu temamiyle kabul» etmenin hakikî manasını izah eyleseydi isabet etmiş olurdu.

Muasırlarından bir ferdi beğenmeyen ve her birine bir kulb takan Cevdet Paşa, — her kesin beğendiği — Safvet Paşayı da beğenmemekden ve aleyhinde söz söylemekden geri durmayor.

Sultan Abdülhamid merhumun emri üzerine takdim etdiği lâyihada:

«... Ermeni meselesine gelince, bunun mebadisi malûmdur ki Berlin kongresının teşkili esnasında ermeni patriki bulunan mahud Nerses. Berline bir hey'eti meb'use göndermek üzere müteveffa Safvet Paşadan ruhsat isteyüb o dahi encam bîn âdem olmayub(!) âdeta yevmiyecilerden (!) bulunduğu cihetle ruhsat vermiş ve Nerses dahi Berline bir kaç müfsid göndermşi idi. Ne büyük hata, ne büyük gafletdir ki Devleti aliyye murahhasları kâfi olmayub da tebasının bir sınıfı tarafından kendi hukuklarını muhafaza içün bir meclisi kebiri düveliye meb'uslar gönderdikleri halde ol sınıfa bir imtiyazı mahsus verilmiş olmazmı? İşte İngilizler, bunu ser rişte ederek ermenilere yüz vermişler idi. Nerede Reşid Paşa, nerede Safvet Paşa. Öyle büyük mekam ve mevkilerde bulunan âdemlerin küçük bir hatası, işte böyle büyük

[1] Civilisation [2] Civilisé.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

fenalıklara badî oluyor. Ne hal ise ermeniler, öyle bir vesile bulduk-ları gibi tevsii imtiyazat sevdasına düşdüler. Ve heman ermeni mek-teblerini tanzim ile yetişecek çocukların efkârını istedikleri yola çevir-mek esbabına teşebbüs eylediler.»

Dediği gibi diğer bir lâyihada yine bu mes'eleden bahs ederek «Berlinde kongre akd olunduğu zeman kulları Suriyede idim. Sonra-dan etdiğim tahkikata göre Ermeni patriki Nerses gelüb Safvet Paşa-dan istizan etmiş ve her ne dedise deyüb anı aldatmış (!) o dahi an kasdın (!), yahud an gafletin ruhsat vermiş. Nerses dahi ermeni muteberanından iki kişi ile beraber Berline gidüb icrayı fesad etmiş. Sefirlerimiz içinde de canı yanacak bir kimse olmadığından anların def'i fesadına gayret olunmamış olduğu tahkikatı vakıa iktizasından-dır.» diyor.

Safvet Paşa gibi siyasiyatdaki mehareti, zemanının ricali canibin-den tasdik olunan ve — yıllarca dairei ülfetinde ve maarif nazırı iken mektubculuğında bulunarak kendini yakından tanıyan — Memduh Paşa tarafından «hilyei hamiyyetle müzeyyen, âkil ve dur endiş» şeklinde tavsif edilen bir zatı «encam bin» olmamakla, «âdeten yevmiyecilerden» bulunmakla ve patrik tarafından aldadılub «an kas-dın, yahud an gafletin» ruhsat vermekle itham etmenin doğru olub olmadığını erbabı insaf tâyin etmelidir.

Cevdet Paşanın «sonradan etdiğim» dediği tahkikatın sıhhati, tev-sika mühtacdır. Safvet Paşa, patrike aldanub Berline hey'eti meb'use göndermeğe ruhset vermiş ise — yine Cevdet Paşanın tâbiriyle — «ne büyük hata, ne büyük gaflet» dir.

Lâkin tebeadan bir hizbin, devleti metbuaya hiç bir gûna irtibatı olmadığını ve istediki gibi hareket etmek hakkını haiz bulun-duğunu bütün âleme ilân edercesine kongreye bir hey'et gönderme-sinin devlete maddî ve manevî iras edeceği zarar ve hatarı takdir edememek hücnetinin, Safvet Paşa gibi âkil ve tecribe kâr bir zate isnadını kabul etmek müşkildir.

Hele «an kasdın ruhsat» verdiğine kani olmak, onun devlete iha-netine ve ruhsat vermekden maddî bir faide te'min eylediğine hükm etmek demekdir. Hal bu ki onun devlete sadakati ve me'muriyet hayatında iffet ve istikameti — kendini sevmeyenlerce de mu'terefdir.

Safvet Paşa, gûya Reşid Paşa ile müsavat davasında bulunmuş, yahud bu iki zatın siyaset ve kiyaseti mukayese olunub da Safvet Paşa, Reşid Paşaya tercih edilmiş gibi Cevdet Paşanın «Nerede Reşid Paşa, nerede Safvet Paşa» tarzında teranesaz olması garibdir.

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yukarılarda bahs olunan ve kimin yazdığı anlaşılamayan tercemei halinde Âli Paşanın, Safvet Paşayı istirkab eylediği işrab olunarak «Orta yerde Girid meselesi mevcud olub Safvet Paşa ise bulunduğu hidmetlerde sahihan izharı hamiyet eder bir zat olduğundan bu madde hakkında meydana koyacağı iktidar, yine Abdülâziz hanın öteden beru hakkında derkâr olan emniyet ve hüsni teveccühlerini yeniden husule getireceğine mebni» Füad Paşanın tebdili heva içün Nise gitdikde hariciye nezareti vekâletine tayinine Âli Paşa muvafakat etmemiş ise de «Nazırı bulunan Füad Paşa, bu emri doğrudan doğruya padişahdan istihsal eylemiş olmasından çaresiz olarak icra» olunduğu ve Girid işlerinin «sureti matlubede ceryanına dair sebk eden vukuat hep Safvet Paşanın âsarı kalemiyeleri bulunduğundan» bunları ihtiva eden kırmızı kitabın ikinci nüshasını meydana çıkarmak, «Füad ve Âli Paşalar gibi bir zat dahi mevcud olduğunu ilân demek olacağı ve Safvet Paşanın ne olduğu Avrupaca ve buraca havas miyanında malûm ise de bunu avam içün de bildirmek ciheti olduğu» sebebiyle Âli Paşanın o nüshayı neşr etdirmeyüb yakdırdığı, — acemi bir kalemle sebkü rabtı bozuk olarak — yazılmışdır.

Safvet Paşanın kaleminden böyle lâflar çıkmayacağı şübhesizdir. Çünki zemanın ahvaline ve iktidar mevkiinde bulunanların meslek ve meşrebine her kesden ziyade vâkıf olan öyle zeki ve fatin bir zat, elbette takdir eder ki — Âli Paşa ile hoş geçinmeği ve gücendirmekden sakınmağı öteden beri kemali itina ile iltizam eden — Füad Paşa, onun muvafakat etmemesine rağmen, ba husus usuli mer'iyeye muhalif olarak «doğrudan doğruya» irade istihsal etmez. O, istihsale kalkışsa — fetaneti müsellem olan — padişah, her suretle iktidar mevkiinde bulunan, hattâ bazı def'a kendine karşı duran bir sadrı âzamın, muvafakat etmemesini nazarı itibardan atarak — Nisden dönüb dönmiyeceği mechul olan — hasta bir nazırın arzını tervic etmiyeceğini başkaları bilmezse Safvet Paşa pek iyi bilir.

Safvet Paşa, vekâlete tâyin olunursa Girid mes'elesi hakkında «meydana koyacağı iktidar» padişahın «emniyet ve hüsni teveccühlerini yeniden husule getüreceği» cihetle kendi mekamı sadaretden atılub yerine Safvet Paşanın getirileceğine hükm ederek hariciye nezareti vekâletine tâyinine muvafekat etmemişdir. denilmek isteniliyor.

Keyfiyet, Âli Paşadan sorulsa «zehi tasavvuri bâtıl, zehi hayali muhal» diyeceği muhakkakdır.

Kırmızı kitab yakılmasa, Âli ve Füad Paşalar gibi «bir zat dahi mevcud olduğu ilân» edilmiş olacağının — avame yakışacak bir tarzda — ileri sürülmesi Safvet Paşanın bile hoşuna gitmese gerekdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, Viyana sefareti baş kitabetinde bulunan oğlu Re'fet Beye gönderdiği mektubda sadrı âzam Mahmud Paşanın «zammı maaş misillû lutfı mahsus» na mazhar olamadığından bahs ederken «... Âli Paşa merhum içün «hakkımda lutfu himmetleri pek kasırdır. İstemiş olsalar ne yapmazlar idi» der idik. Vefatından mukaddemce maaşıma beş bin kuruş zam etdirmesiyle istihlâli hukuk etmiş oldu. Şimdi her an ve dakika kendusını rahmetle yad etmekdeyim. Zira merhum, ber hayat olarak sadaretde bulunmuş olsa beni böyle şehriye «19000» kuruş maaşla bırakmak ihtimali yokdur.» diyor.

Kendini istirkab ile terfih ve terfiine mâni olan bir âdem hakkında bu sözleri söylemeyeceğini söylemeğe hacet var mıdır?

Âli Paşa — Reşid Paşadan sonra — en değerli diplomat olmakla beraber padişah nezdinde mer'iyülhatır bulunduğundan istirkab saikasiyle kırmızı kitabı yakdırmağa lüzum görmez. Kitabın yakılmasına başka sebebler aramak icab eder.

İstıtrad kabilinden söyleyeyim, Safvet Paşayı istirkab eden — kâ'bı ondan âli olan — Âli Paşa değil, — siyaset ve kiyasetce madununda bulunan — Edhem Paşadır ki «hukukı saltanatı seniyeyi muhafazaya muktedir» ve «liyakat ve istikamet sahibi» olmadığını ima ederek hariciye nezaretinden azl etdirmesi, istirkabe şahid olduğu gibi Safvet Paşanın — sadaretden infisalinden sonra seraya yazdığı tezkireye gelen cevabda padişahın «hakkında Edhem Paşa ve Mahmud Paşanın [Damad] dediklerine bakılmayub aleddevam istihdam olunduğunu» söylemesi de istirkabı te'yid etmekdedir.

Safvet Paşaya hürmet ve mehabbet edenlerden babam Mehmed Emin Paşa merhum «Âli ve Füad Paşalar hayatda iken Safvet Paşaya ehemmiyet verilmezdi. Onlar gitdikden bir müddet sonra siyasiyat sahasındaki mevkilerini Safvet Paşa tutdu. Hakikaten değerli ve doğru âdemdi» derdi.

Hasbelbeşeriye onun da — haricî ve dahilî işlerde bazı güna — kusurları ve bazı ahvalde gafleti vardır. Meselâ hariciye nezaretinde bulunduğu esnada devletler konsoloslarının Hersek âsilerine nasihat etmelerine Babı Âlice] muvafakat olundukdan başka devletin, ecnebi müdahalesine müracaat etmiyerek eşkıya hakkında lâzım gelen muameleyi yapması, İngiltere devleti tarafından ihtar edildiği halde İngiltere konsolosunun da işe karışmasının âdeta musırrane iltimas olunması siyasî bir hatadır. Vükelâ hey'etinin bu hususdaki teşebbüsüne Safvet Paşanın muhalefet etmesi, hattâ nezaretden çekilmesi iktiza ederdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Yenişehirli Avni Bey merhum, ne güzel söylemişdir:

«İntizamı kâr içün düşmenden istifsarı re'y
Rahi firdevsi berini sormadır iblisden»

Londra Protokoluna yazılan reddiyedeki şiddetin tahfifi ve Petersburga elçi gönderilmesine muhalefet edilmemesi hakkındaki ihtariyle basireti siyasiye göstermiş iken müahharen — yukarılarda söylendiği üzere — harbi iltizam edenlere uymak suretiyle fikrinde sebat edememesi bir kusurdur.

Pek mütekkebir olduğiçün — zemanında İzmirce — «Türedi Sadık» denilen Paşa ile İngiltere elçisi arasında verilen karar üzerine hazırlanan itilâfnamenin müzakeresinde bulunmamış ve hariciye nazırı sıfatiyle imzalaması tebliğ olundukda serd eylediği mülâhazatı elçi red eylemiş olduğu halde itilâf nameyi imza etmesi— zafı kalb, yahud me'muriyete meclubiyet şaibesine delâlet edecek hallerdendir ki büyük bir nakisa ad olunmak zaruridir.

Hukukı kadimeye riayet, her dürlü takdire lâyık bir haslet ise de padişahın ürkdüğü âdemlerden mütercim Rüşdi Paşayı İstanbuldan çıkarmamak ve padişahın «cahil, garaz kâr, mürtekib ve hal'a sebeb olan müfsid» şeklinde bihakkın tavsif etdiği Kayseriyeli Ahmed Paşayı İstanbula sokmak istemesi, o esnada padişahın menzurı olan Maarif Nazırı Münif Efendi [Paşa] icraatına tariz etmekde ve «ara sıra mazhar olduğu iltifatı âliyyi hazm edememesinden midir nedir tavru hareketini değişdirüb bir muhalefet mesleğine sülûk» eylemekde bulunduğundan azliyle yerine «sevabıkı ahvaline vukuf ve malûmatı olmadığı» halde — padişahın meb'guzlarından — sabık Ankara Valisi Haydar Efendinin tâyinini arz etmesi ve o nezarete bundan başka münasib birini bulamadığını» söylemesi, hele maarif gibi memleketin hayatına taallûk eden mühim bir nezarete «sevabık ve levahıkı ahvali malûm» olan mühim bir zatın tâyini vacib iken «sevabıkı ahvali kendince malûm olmayan» bir âdemi sevk etmesi, kendi gibi fatin ve tecribe kâr bir zate lâyık olmayan gafletlerden ve afv olunmaz hatalardandır dense merhumun ruhı belki mazur görür.

«Son Asır Türk Şairler» inde [1] nakl etdiğim vec ile, teşkil olunan «Meclisi Kebiri maarif» in ilk ictimaında— maarif nazırlığında bulunan — Safvet Paşa, okumağa henüz başlayan, harfleri tanımayan çocukların zihinlerini karışdırmamak içün elifba cüz'ülerinin başından «رب يسر ولا تعسر رب تمم بالخير» ın kaldırılmasını söyler. İslâm âza, sukût ve hıristiyan âza, nazırın fikrine iştirak ederler. Nazır, bu maddeye

[1] C. 8 S. 1371.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

aid mazbatanın yazılmasını emr eder. Mütaakiben dışarıya çıkdığı sırada mektubcu Ayıntablı Ali Raşid Efendi «ilk mazbatamızın «Râbbi yessir» in kaldırılmasını ihtiva etmesi, âlemin hayretini celb eder, maddî ve manevî hoş olmaz» demesiyle müslimler «bizim sukût edişimiz de mahzurı düşündüğümüzdendir» derler. Hıristiyanlar da evveliki fikirlerinden vaz geçerler. Nazırın meclise dönüşünde keyfiyeti anlatırlar.

Nazır, Raşid Efendi, nezaretde eskiyerek tenefüz etdiğinden her kesi reyine uydurduğunu ve onunla birlikde iş görmek kabil olamıyacağını Babı Âliyye yazub azl etdirir.

O zemane göre elifba cüz'ünden «رب ـسر» i kaldırmak, ahkâmı diniyeden birini ibtal etmek derecesinde ehli islâm üzerinde sui te'siri müstelzim olacağından ve mühim üç niyazı tazammun eden o dua, çocukların zihnini karışdırmakdan müberra bulunduğundan mektubcunun bu mes'elede haklı olduğu şübhesizdir.

Maarifin islâh ve terakkisi « رب يسر » i kaldırmağa mütevakkıf ve bütün iş ve güc bundan ibaret imiş gibi Safvet Paşanın. ilk mazbatayı buna tahsis ve ehli islâmın sui zannını davet eylemesi — malûm olan — dirayet ve revviyeti ile kabili imtizac değildir.

Hayır hahane ihtarda bulunan ve füzala ve üdeba arasında mümtaz mevkii olan mektubcuyı azl etdirmesi de haksızlıkdır.

Paşanın sinirli ve bir az vehimli ve ürkek olduğu da bazı hal ve kalinden istidlâl olunuyor.

Yukarıda nakl olunduğu üzere Parisden oğluna gönderdiği mektubda, İstanbulda «bi vayelik» ve «daimî havf ve helecanı derun ile» vakt geçirmek arzu olunur şey olmadığını ve azli gününden vapura bindiği saate kadar çekdiği «helecanı derun» ve duçar olduğu «ducret ve ıztırabı güna gûn» henüz hatırdan çıkmadıgını söyliyor.

Yıllarca büyük memuriyetlerde bulunduğu halde — kendi tâbirile — «bi vaye» olduğu, hattâ vefatında terekesinin ne suretle tesvîye olunduğu — iffet ve istikameti gibi — her kesce malûmdur. Bu sebeble İstadbulda mazulen oturmakdan ürkmesi tabiîdir.

«آنچه شیران راکند روبه مزاج
احتیاجست احتیاجست احتیاج» [1]

Fekat «daimî havf ve helecanı derun ve ducret ve ıztırabı guna gun» neden mütevelliddir? mazulen oturmak, eceli kazaya oğramak, habishanelere atılmak, Midhat Paşa gibi hudud haricine tard edilmek,

[1] "Eyleyen arslanları rubeb mizac
İhtiyacdır ihtiyacdır ihtiyac„

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«bilâdı baideye def» olunmak ihtimalinden mi? yahud büsbütün başka bir sebebden mi? tasrih ve tavzih eylese idi isabet etmiş olurdu.

Bu zatın, bazı kusuriyle beraber kemalî, noksanına galib olduğundan zamanındaki devlet âdemlerinin değerlilerinden ve namuslularından sayılması icab eder.

Hersekli Arif Hikmetle Deli Hikmet — bir kaç beyiti Edhem Paşanın tercemei haline derc edilen müşterek menzumelerinde

«İrtikâb ile Redifü Mahmud [1] Ya o Şapur Çelebii mahud [2]
Etdiler devleti mahvü nabud Safvetin varsa hatası madud
. . . . . anberdir»

demişlerdir.

Sadarete tâyininde Babı Âli ikinci mütercimi Tahir Ömer Zade Halis Efendi, yazdığı tarih menzumesinde

«Öyle asaf rüşdü ârası aristoyi cihan
Akli Eflatune galibdir düvelde şühreti
Kârı düşvarı mülûki hal eder bir lahzada
Dikkat etse keşf eder bir anda sırrı hikmeti
Âlemin Efrenc, Acem, Türkü Areb tarihi heb
Ezberinde elsine âdabü ilmî, hikmeti
Rahmü şefkat bikese, lutfu mürüvvet her kese
Nadirülemsaldir sıdku salahü iffeti
Hanis olmam Hak bilür vasfında eylersem kasem
Gerçi arşa çıkarır memduhu şair âdeti»

diyor.

Bu sözlerin bir kısmı, hakikate uygun ise de bir kısmı, — mübalâgada en ileri gidenleri bile geride bırakacak derecede — gulû [3] kârane olduğundan okuyanların

«Sen de tâ arşe çıkardın Halisa Memduhunu»

diyeceklerinde şübhe yokdur.

Zemanında Fransız lisanını lâyıkiyle bilenlerden ve Türkceyi kusursuz yazanlardan idi.

Sayid Paşa «gazeteci lisanı» isimli eserinde diyor ki:

«Merhum Safvet Paşa, saderetden infisalinden sonra bir süal üzerine Purusya — Avusturya, Almanya — Fransa ve Osmanlı — Rus muharebelerinin esbabına dair bir lâyiha yazmışdı. Kendi hattiyle gördüğüm müsveddesi belki yetmiş seksen sahife teşkil

[1] Damad. [2] Bu zatın birinci mısrağdaki âdemlerle hem hal ad edilmesi iftiradır.
[3] غلو

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ediyor idi. Vekayii tasvirde meharet göstermiş, muhakçematında isabet etmiş idi. Fekat cümleler o kadar teselsül etmiş, tarzı kadîm o kadar taklid olunmuş idi ki kitabeti resmiye tarafdarını bile belki o derecesini çok görürler. Müşarün ileyh ise bunu acizinden değil, nesekı[1] mahudda yazı yazamıyor ta'rizine mazhar olmamak içün yapmışdır. Safvet Paşa ki edib ve gerçekden diplomat idi, Öyle bir zatın malûmat ve efkârından temamiyle istifazayı usuli kalem denilen taassub men[2] etmesine, zekâi millete delil olan eserlerinin sair lisanlara aynen tercèmesini de o taassubun hâsıl etdiği ukud, adimül imkân hale getirmesine te'essüf olunmaz mı?»

Said Paşanın bahs etdiği lâyihaye dair mabeyn baş kitabetinden Safvet Paşaya yazılan tezkirenin sureti

«Avusturya devletiyle Prusya ve İtalya devletleri beyninde saduve muharebesi namiyle şühret yab olan muharebe ve müahharen yine Prusya devletiyle Fransa arasında zuhur edüb Napolionun kaydı esre düşdüğü harbi azîm ve devleti aliyye ile Rusya devletinin muharebei ahiresi asrımızca en büyük vekayii tarihiyeden madud olduğu cihetle bunların esbab ve menşei zuhurleriyle beraber bu muharebeler, tarafeyni muharibeyince ne neticeler husule getürmüş ve Avrupayı ne şeklü hale koymuş ve halkca ne suretle telakki olunarak ne gûna te'siratı olmuş olduğunun ve erbabı politika, ne fikrü mülâhazalarda bulunmuş olduklarının nezdi şevket vefdi hazreti mülûkânede malûmiyeti irade buyrulmakda olduğundan bu hususlara dair malûmat ve mazbutatı âsafanelerinin lâyiha şeklinde terkimiyle az bir vakt zarfında hakipayi hümayune arz ve takdimi şeref sanih olan emrü fermanı hümayunı cenabı padişahi mantukı âlisinden olmağla ol babda...

7 Rebiulevvel 1297 Ali Füad»

Safvet Paşanın cevabının sureti

«.... [3] geçende enmile ziybi tekrim olan bir kıt'a tezkirei aliyyei kerimaneleri meali vâlâsı rehini ikanı âcizi oldu. Vukuatı mezkûrenin ol suretle kaleme alınmasının emrü ferman buyrulması, veliyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin mecbul ve mütehallak buyruldukları seciyei celilei hamiyet ve gayret muktezasınca gece ve gündüz devleti aliyyelerinin şuabatı idaresi mesalihi mühimmesiyle iştigal buyurmakda oldukları halde vukuatı azîmei mezkûrenin dahi esbabı hakikiyei zuhuriyle netayicine kesbi vukuf ve malûmat buyrulması hakkında izhar buyrulan arzu ve rağbet, kendulerinin şu asru zemanda ne büyük ve ne derecelerde hikmeti hükûmeti ârif bir hükümdarı celili nadiretüsıfat olduklarını bir kat daha isbat etmişdir. vukuatı mezkûrenin kâffesi mazbutı sahayifi hâtırı ilham mezahiri mülûkâneleri olduğunu yakinen bildiğim cihetle bu emri hatire mübaşeretde tereddüd olunarak ne suretle yazılması matlûbı âlii cenabı padişahi olduğunu derk ve teferrüsde zihni kasırı kemteranem âciz kalmış ve vukuatı mezkûre tarih yolunda yazılmak lâzım gelse bir takım kitablar ve ol müddetlerde neşr olunan gazetelere ve jurnallara müracaat olunmak icab edeceği ve bu ise işi pek büyüdeceği ve bir de mütaleası, veliyi nimeti bi minnet efendimiz hazretlerince mucibi kelâl olacağı derkâr bulunmuş olmasiyle o yola gidilmiyerek yalnız menşei zuhur ve vukuat, ruhı maslahat olduğundan ve Avrupanın muvazenei politikası, Viyana kongresinde tesis kılınmış idigünden hatırı hasırı kemteranemde mustahzar olan malûmat derecesinde beyanı silsilei vuku-

[1] نسق [2] منع

[3] Mükaddime, baş kitabet tezkiresinin aynı olduğundan yazılmadı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ata ibtidar ve bunda dahi ıtnabı mekalden sarfı nazarla tariki ihtisar ihtiyar olunarak hususi surette kaleme alınan bir kıt'a lâyihai perişan meal, sehvü hatası karini afvü safhı âlii hazreti padişahi buyrulması niyaz ve istirhamiyle irsali suyi samileri kılınmış olmağla lutfen arzı ve takdimine himemi aliyei kerimaneleri şayan buyrulmak babında...

14 Rebiulahir 1297 Safvet»

Baş kitabetin cevabının sureti

«Asrımızda Avrupa kıt'asında vuku bulmuş olan muharebatı azîmenin esbabı zuhurunı ve âsar ve netayici hasılasını havi olmak üzere tahriri, kalemi miham danilerine havale buyrulmuş olan lâyiha ve anın takdimini müş'ir tezkirei aliyyei asafaneleri huzurı dekayik mevfurı şehriyariye arz ve takdim kılındı.

Zatı âlii daveraneleri, pederi cinan makarri hazreti padişahinin dahi bu suretle kalemen ve kavlen hidmeti ifadelerinde ve malûmatı müktesebei asafilerinden cennet mekânı müşarün ileyhin istifade buyurdukları malûmi âli olub veliyyi nimeti maali haslet efendimiz hazretleri bu babda dahi isri celili pederi mehasin eserlerine ıktifa buyurmuş olduklarının ve zikr olunan lâyihanın karini kemali takdiri şehriyarileri olarak nazarı mütaleai mülûkânelerinin in'itafiyle kadr ve meziyetinin bir kat daha ilâsına rağbet buyrulacağının ve şeref sadır olan iradei seniyyeye mümtesilen Hayrüddin Paşa hazretleri tarafından dahi arz ve takdim kılınmış olan lâyihaye, hükm ve mealce lâyihai asafanelerinin mütabakat ve müşabeheti zan ve tahmin buyrulmakda olduğunun ve bir müddetden beru şeref mendi huzurı hazreti padişahi olmadıkları cihetle kalbi merahim evbi mülûkânelerinde hâsıl olan arzuyı mülâkatın tarafı samii daverilerine tebliği ve bimennihi tealâ yarinki cumartesi günü altı yedi raddelerinde serayı hümayuna azimet buyurmaları müteallik buyrulan iradei seniyyei cenabı cihan bani muktezayı celilinden olmağla ol babda....

14 Rebiulahir 1297 Ali Füad »

Yıldız evrakı arasında görüb istinsah etdiğim o lâyiha Safvet Paşanın liyakatine şahiddir.

Diğer lâyiha ve tezkireler de — Said Paşanın itirazı gibi — «cümlelerin teselsüli» ve «tarzı kadîmin taklidi» ile beraber kâtibinin, bilerek yazı yazanlardan olduğunu göstermekdedir.

Yazıları içinde bazı mühim fikirlere tesadüf edilmekdedir. Meselâ Rumeli idaresinin ıslâh ve tanzimine dair takdim etdiği lâyihada «Devleti aliyyenin devam ve bekası, Rumeli kıtasının, ziri idaresinde bulunduğu müddete münhasır» olduğunu söyliyor ki dikkate lâyıkdır.

Berlin kongrasında birinci mürahhas olan Aleksandr Kara Todori Paşa [1] ile cereyan eden muhabere evrakı elde bulunsa Safvet

[1] Kemal Paşa zade Said Bey, hâtıratında diyor ki :

«... Kongreden avdet eden mürahhaslar, memleketlerine vusullerinde resmen huzurı hükümdariye dâhil olurlar kaidesi mevcud idi. Kara Todori Paşanın dahi Istanbula vusuli ve mabeyni hümayuna azimeti işidildiğinden ben dahi gazeteye [Vakt] «huzurı hümayunda müsul şerefine nail olmuşdur» diye yazdım. Ertesi günü Filib ile beraber mabeyne çağrıldık. «Memleketin yarısını vermiş olan (!) âdemi nasıl kabul ederim» buyrulmuş. [*] Ben, derhal «nasıl tekzib edelim» dedim. Koşa koşa bir kâtib geldi. «Sakın tek-

[*] «Padişah, hem böyle söyler, hem tutar nazır yapar !»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşanın siyasiyatda behresi tebeyyün eder ve mütalea edenlerin de siyaset ve tarih noktasından istifadesini mucib olur. [1]

Pek mühim işlerde bulunmuş olan devlet ricalinin, ahlâfı tenvir edecek suretde hâtıralarını yazmadıkları ve — her biri tarihî ve siyasî birer vesika olan — resmî ve hususî mektublarını, evlâd ve ahfadın kıymet bilmemezliğinden, yangınlardan ve diğer âfetlerden korumak içün icab eden tedbirleri ittihaz etmedikleri cihetle tarihimizin her kısmında bir noksan göze çarpmakda ve tarih yazanlar müşkilât ile karşılaşmakdadır.

Gencliğinde nazme de heves etmişse de — elde bulunan — iki gazeliyle iki kıt'ası, kendine şair dedirtecek bir mahiyetde değildir. Bu hakikati anladığıçün nazm ile meşgul olmamışdır.

Gazellerinden biri [2]

Derdi aşka mübtelâ bir nay, bir ben, bir gönül
Zâr eden subhu mesa bir nay, bir ben, bir gönül

Dağlarla serteser efgan eder, hasret çeker
Nağme perdazı cefa bir nay, bir ben, bir gönül

İbtilâsın bildirir, pür hundur dem gösterir
Ders hanı macera bir nay, bir ben, bir gönül

Zerd rudur hicr ile, pek teşnedir ah etmede
Dembedem hayret feza bir nay, bir ben, bir gönül

Her nefesde huş der dem [3] sırrını tefhim eder
Derd hahı bi neva bir nay, bir ben, bir gönül

---

zib etmesünler» diye tenbih etdi. Zavallı Kara Todori, macerayı işitmiş, bizim matbaaya geldi. «Tekzib edelim» cümlesinin hâkanda ne te'sir yapabileceğini tahmin etdiğimi tebrik etdi.»

[1] «On üçüncü asrı hicride Osmanlı ricali» isimli mekalelerden birinde «işbu muhaberenin, Kara Todori Paşa mahsuli kalemi olan aksamı Paris sefiri müteveffa Naum Paşanın kopyasiyle iki büyük cild teşkil eder derecede olub bu cildler, Safvet Paşanın irtihalinden sonra büyük mahdumu Re'fet Beyde kalmış ve birinci cildi sadrı esbak Said Paşa tarafından lieclilmütalea alınub diğer cildi de Re'fet Beyin vefatında o vakt Dersaadetde Fransa maslahat güzarı bulunan Mösyö Hanoto tarafından terekeden iştira kılınmışdır. Said Bey nezdinde manzurumuz olan mektubat, ledünniyatı siyasiyeyi ve kongre âzası ile vuku bulan müsahabatı mühimmeyi muhtevi bulunması itibariyle gayet kıymet dar olub bu cildlerin her ikisinin de suretlerinin elde edilmesi, Tarihi Osmani encümeninin himmetinden muntazırdır» denilmişdir. Biz de

«Söylemek sehl ise de yapması gayet zordır
Encümen, nerde bulur öyle mühim âsarı»

deriz.

[2] Naziredir. [3] هوش در دم

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Mahremi ehli belâ, erbabı aşka pişiva
Daima firkat sera bir nay, bir ben, bir gönül

Feyzi Mevlâna ile Safvet bu devr icre heman
Derdi aşka mübtelâ bir nay, bir ben, bir gönül

Paşanın yazısı — yukarıya derc edilen nümunelerinden de anlaşılacağı vech ile — ince ve okunamayacak derecede kötüdür.

Hal buki maadin ve orman meclisi âzasından Osman Rasih Efendi, sadaretine söylediği tarih menzumesinde

«Hattı desti devleti reşk âveri hattı İmad»

demesi ne kadar garibdir.

Bu meddah Nâzımın yazısı, belki Memduhunun yazısından ber bad idi de kendine nisbetle onu İmade üstün tutmuşdur, ya İmadın yazısını görmemiş, yalnız ismini işitmişdir, ya güzelle çirkini ayırmakdan âcizdir, yahud hulûs kârlıkda ve mübaleğa perdazlıkda eslâfına rahmet okutacak bir mertebededir.[1]

§

Safvet Paşayı tanıyanlar ve garaza mağlûb olmayarak doğruyu söyleyenler, âkil, dur endiş, müstekim hamiyyetli, malûmatlı, nazük, dilnevaz, halim [2], kerim, hukuk perver, mizaha mail, şuh meşreb, lâtife kâr, hoş suhbet, meclis âra ve natuk olduğunda müttefikdirler.

Me'muriyet mekamında gayet ciddî, vekur ve mekamın şeref ve haysiyetini muhafazada gayur olduğu halde hususi meclislerde envai letaifle huzzarı neşve dar ederdi. Kalem arkadaşları olan Âli ve Füad Paşalar ve kendini takdir edenlerden Yusüf Kâmil Paşa, ince sözlerin zevkine varır, güzel sözler söyler, zarif ve nüktedan zatlar olduklarıçün Safvet Paşanın suhbetinden safa yab olurlardı.

Kâmil Paşanın hazine darı ve bilâhare Şirketi Hayriye müdiri olan Hafız Vehbi Efendiden naklen Füad Paşanın torunu Reşad Bey söylerdi:

Bir akşam Âli Paşa ve diğer bazı zatlar, Yusüf Kâmil Paşanın konağında toplanmışlar. O zeman maarif nazırı olan Safvet Paşanın da bu toplantıda bulunmasını arzu etmişler. Alub getirmek üzere Şehzade başı cıvarındaki konağına gönderilen Hafız Vehbi efendi, yanına girub daveti tebliğ edince Paşa, me'muriyet maaşının, aileyi geçindirmeğe müsaid olmamasından dolayı zahmet çekmekde ve bu sebeble deryayı hayrete dalub çıkmakda iken — davet eden — paşaların mec-

[1] «Hazreti miri İmadın hattını Görmemiş Rasih Efendi şübhe yok
Görmüş olsaydı bu dürlü saçmadan Ben eminim ihtiraz eylerdi çok».

[2] Aşinaları «Halim» olduğunu söyledikleri halde Süreyya Bey «Sicilli Osmani» de «Hadıd» diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

lisinde ne söyleyub de neşve vereceğini bilmediğini anlatmakla beraber «haydi oğlum, sen git, ben de hazırlanub gelirim» der.

Hafız efendi, avdetinde işitdiği sözleri nakl eyler. Paşalar, kâfi mıkdarda olmayan maaşının arttırılmasına karar verirler. Bir az sonra Safvet Paşa gelir. Söz arasında maaşının artırılacağı anlatılınca sefalanır. Lâtif ve zarif sözler söylemeğe başlar. Hattâ — vücudünün nehafeti nisbetinde kalın olan sesiyle— Vanlı ayvazların tavru edalarını taklidden türküler okuyunca Huzzara neşve gelir. Hidmet içün yukarı çıkan ayvazlar, türküleri işidince kendilerinden geçerek oynamağa kalkışırlar.

Reşad Füad bey, büyük babasının Kanlıcadaki yalısının dağındaki köşkde ayşu nuş edildikden sonra gece yarısı mehtaba karşı — hanendeler okuyarak, sazendeler çalarak — yalıya inilirken

«Her nağmei can fezai canan
Raks âveri pirü nev cevandır»

mealı, paşanın muvafıki hali olduğunu da söylerdi.

Sultan Abdülhamid, bir gün bir münasebetle paşadan bahs ederek «doğru âdemdi, fekat Âli Paşaya dalkavukluk ederdi. Hattâ kürkü tersine giyüb huzurunda..... taklidi yapardı. Bu dürlü münasebetsiz haller, o zeman me'murlarının her şey'i Babı Âliden beklemelerinin seyyiesidir. Bizim vükelâmız haysiyetlerini muhafaza eder zatlar olduklariçün öyle şeyler yapmazlar ve yapmağa da ihtiyacları yokdur» dediğini sadrı esbak Tevfik Paşa nakl eylerdi.

Merhum Mustafa Fadıl Paşa, hayre dair bir eser ortaya koymağa müveffak olamadığı halde milyonlar teşkil eden servetü samanını bitiren ve bu servet sebebiyle âşinalarına — «lâtife lâtif gerek» meseline muhalif olarak — ağır sözler söyleyen hopba bir prens olduğu malûmdur.

Safvet Paşanın mizaha meylinden ve lâtife perdazlığından dolayı onunla eğlenmek ister ve şerefü haysiyetine dokunacak saçmalar saçarmış. Hattâ bir gün — meclisinde başka zatlar da bulunduğu halde — «Paşa, sizin mahdumlar içün .... ne diyorlar» demesiyle Safvet Paşanın bittabi canı sıkılır, fekat tavrını bozmayarak «Estağfirullah, onlar, p.... muşt mekulesi çoluk çocukdurlar. .... ne efendimiz gibi kudemadan olanlara denilir» yolunda mukabelede bulunarak taşı gediğine koymuşdur.

Bu kabîl lâflarla kendini eğlence yerine koymak, gönlünü eğlendirmek isteyen prensin, nabeca halü kallerinden tehammülü yanmış olacak ki oğlu Re'fet Beye yazdığı 16 Zilkide 1286 tarihli mektubda şu sözleri söyliyor:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«... Müşarün ileyh [Mustafa Fadıl Paşa] ötedenberu hakkımda dürlü teşhirat ve azviyatı itiyad edinmiş olduğu halde bu hareketi, bazan letaife ve bazan hiffeti mizacına haml ve isnad olunarak yine ülfetde devam olunmakda idi. Bundan mukaddem Avrupadan menkûben avdetinde hanesine vükelâdan kimse ayak basmamış olduğu halde mücerred hukuk ve ülfete riayeten hanesine gidilmiş ve hattâ ol esnade vukubulan velime cemiyetinize dahi davet olunmuşdu. Ve bunun sonra ne suretle seyyiatı çekilmiş olduğu malumunuzdur.

§ Bu def'a bir mevsuk zatın ifadei mahremanesine göre müşarün ileyh, hakkımda bir zatı âliye söylemedik söz brakmamış ve pek çok azlime çalışmış olduğundan artık insaniyete insaniyetsizlikle mukabele eden bir zat ile ülfet, muğayiri hamiyyet olacağından bundan böyle müşarün ileyh ile bir kaç ayda bir kerre sureti resmiyede görüşülüb bir ağırca muamele müşahede olunduğu halde külliyen kat'ı riştei ülfet edilmeğe karar verilmişdir.»

[Tebsıre[1] — şeref ve haysiyetini muhafaza etmek isteyenler, hezlü mizahda ileri gitmekden, bahusus başkalarını zevklendirmek içün lisanen ve bedenen taklid gibi — muhilli şeref — hallerden sakınmalıdırlar. Sakınmazlarsa başkalarına, kendileriyle eğlenmek ve lâübaliyane sözler söylemek hakkını vermiş olurlar.]

Tuhaf halleri ve sözleri ile vükelâ ve küberayı eğlendirerek bu sayede kadı askerlik payesini ihraz eden meşhur Vehbi Mollaya [2] bir remazan günü Safvet Paşa «iftara geleceğim. Fekat rakı da isterim» diyerek Mollaya rakı aldırub Kılıc Ali camiine girmişler. Ayakda vaaz dinlerlerken Safvet Paşa, elindeki bastonla urub Mollanın cübbesinin altındaki şişeyi kırmış. Rakı dökülünce cemaat «camie gâvur girmiş» diyerek birbirlerine girdikleri sırada Safvet Paşa, ardından da Molla kaçmış. Molla, evinden bir balta alub Safvet Paşanın evine giderek «hınzirin kafasına uracağım» diye oğraşmış kapuyı açdıramamış.

Ali Füad Beyin — esbak harbiye nazırı Nâzım Paşadan naklen — «Serveti Fünun» a yazdığı bu fıkranın uydurma olduğunda şübhe yokdur. Çünki Safvet Paşa, ne kadar lâtife perdaz olursa olsun, mübarek günde camii şerifde toplanan ehli iman arasına rakı ile girmek, sonra da rakı şişesini kırmak gibi — din ve imandan müberra olanların bile irtikâb edemiyeceği — bir mel'anetde bulunmasına imkân olmadığı gibi Molla da ne kadar lâübali ve fasık olursa olsun reme-

[1] تبصره

[2] Yusüf Kâmil Paşanın, bu molla hakkında — lâtife âmiz — bir manzumesi «Son Asır Türk Şairleri» nde münderiedir. [C. 5 S. 791].

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zanı şerifde rakı şişesi ile beyti ilâhiye girmek edebsizliğini kabul etmeyeceği aşikârdır.

Ba husus o zemanlarda, mülkiye ve ilmiye ricalinden iki maruf âdemin değil, en âdi şahısların, hattâ — yerle göğü fark edemeyen — ser hoşların bile böyle bir rezalete cür'et etmeleri muhal idi.

Fıkranın düzme olduğunu bir de şu şekilde söyleyelim:

«Belki meyhane önünde kırmış
Görselerdi şişeyi mollada
Kırmış olsaydı eğer dâhilde
Zabıta, fitneyi def etmekçün
Yoksa camide kırılmaz şişe
İndirirlerdi kafaya tişe
Onu saplardı cemaat şişe
Vehbi mollayı sürerdi Nişe

Böyle bir vak'ayı mümkin görmez
Hali maziyi alanlar pişe»

*
* *

817 ve 847 inci sahifelerde bahs olunan tezkire, mektub ve takrir

İradei seniye üzerine Safvet Paşanın mabeyn baş kitabetine yazdığı tezkirenin sureti

«Mülâkatı seniyei hazreti padişahi ile esnayi teşerrüfi kemteranemde mektebi sultaninin sureti teşkili ne esas ve makasda mübteni bulunmuş olduğuna dair atebei ulyayi hazreti şehinşahiye arz olunmuş olan ifadatın ilâvei tafsilâtı muktaziye ile izahan iş'arı mukteyayi emrü fermanı hazreti padişahiden bulunmuş olduğu enmile pirayi ibcal olan tezkirei aliyyei kerimaneleri müfadı samisinden münfehim olmuşdur.

1867 senei milâdiyesi hılâlinde Parisde küşad olunan serkii umumiyi pek çok zevatı mutebere ve alelhusus Rus imparatoru Aleksandr ve sair bazı hükümdaran seyrü temaşa içün Parise azimet etmiş olduklarından ve Devleti aliyye, Paris muahedei malumesile Avrupanın dairei ittihadiyesine dahil bulunduğundan cennet mekân Abdülâziz Han hazretlerinin dahi sergii mezkûrı temaşaya rağbet ve ol vesile ile Avrupaya seyahatleri ne derecelerde muhassenatı mucib olacağı ol esnada mekamı sadaretde bulunan Âli ve hariciye nazırı olan Füad Paşalar beyninde söyleşilerek arzu olunmuş ise de cennet mekânı müşarün ileyh hazretlerinin kendu iradei vicdaniyeleri ile böyle bir seyahati ihtiyare izharı müvafekat buyurmayacakları meczum bulunmuş olduğundan keyfiyet ol vakt fevkalgaye sureti hasbi hal ve mahremiyetde olarak Fransa elçisi Mösyö Boreye açılmış ve merhumı müşarün iley hazretlerinin, İmparator Napoleon tarafından sureti mahsu-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

sada Parise dâvet olunması suretine pek âşıru mektum tutulmak üzere karar verilmiş olmasile huld âşiyanı müşarün ileyh, işbu dâveti red ile beyanı ma'ziret tarafına gitmeği tecviz etmeyer k hüsni kabul ile azimet buyurmuşlar idi.

Dersaadete avdetlerinde oralarda müşahede buyrulan intizamat ve âsarı ma'muriyeti mülkiye ve saireden münasiblerinin buraca dahi icrası esbabına teşebbüs buyrulacağı dahilen ve haricen me'mul olunmakda olduğu halde bu babda bir güna eseri teşebbüs görülemediğinden bazı âsarı nafıa ihdasının emrü ferman buyrulması lüzumı mütalea olunarak evveli emirde şömendüferlerin fevaid ve muhassenatı oralarca re'yelayn müşahede buyrulmuş olduğundan Dersaadetden Bosnaya kadar bir şömendüfer inşası içün talibler araşdırılması, bu hususun müzakeresi zemnında huzurı hümayunda def'ai ülâ olmak üzere akd olunan meclisi mahsusı âlide emrü irade buyrulmuş idi.

Aradan bir kaç mah mürurunda ıslahatı mülkiyeye dair bazı şeyler yapılması lüzumı sureti hayr hahide Fransa devleti tarafından ihtar olunmasiyle merhum Füad Paşa, idarei mülhiyenin ıslahı suretini tasavvur ederek ve bazı zevat ile birleşerek teşkili vilâyat nizam namesini tanzim ile mevkii icraye koymuş ve bir çok senelerden beru Bâbı Âlide meclisi vâlâ namile mevcud olan meclis dahi devairi muhtelifeye taksim ile Fransada mevcud olan şurayı devlete takliden ol nam ve unvan ile yeniden teşkil kılınmış ve o sırada mearifce dahi bir şey yapılması lüzumı kezalik devleti müşarün ileyha tarafından ihtar olunub gerçi Dersaadet ve vilâyatda rüşdiye namile mektebler küşad olunmuş ise de bunların müddeti tahsiliyeleri dört seneden ibaret olub bu müddeti cüz'iye zarfında tahsil olunacak ulûmu fünun derecei kâfiyede olmadığından mekâtibi rüşdiyenin bir derece mafevkında olmak ve şakirdanı mektebde beytutet eylemek ve beş altı yüz nefer şakirdi istiab etmek üzere bir mektebi mahsus te'sisine elçii müşarün ileyh ile karar verilmiş ve ol babda Fransa devletinin muavenetine müracaat olunmuş olmasiyle devleti müşarün ileyha mearif nezareti tarafından böyle bir cesim mekteb içün lüzumı olan idare me'murlariyle otuz kırk nefer muallimler, devlet mekteblerinde bulunanlardan intihab ve tefrik olunarak ve Mösyö Dösalo namında bir nazır ma'yetiyle bu tarafa gönderilerek Galata serayı kışlai hümayunı bittahliye mekteb şekl ve hey'etine konulmuş ve lüzumı olan eşya ve edevatı lâzimenin tanzimi zımnında iki bin kise kadar dahi masraf edilmişdir. Mektebi mezkûre her sınıf tebe'ai şahane etfalinin kabul olunub rüşdiyeler gibi bir sınıfa hususiyeti olmaması şartının vaz'ı, islâm ve tebe'ai gayri müslime çocuklarının muhteliten bir dairede

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bulunub ve birlikde yemek yiyüb bir koğuş derununda yatmaları ve günde bir kaç kerre bağçeye çıkarılub birlikde eğlenmeleri, yani beş altı sene müddet geceli gündüzlü birlikde yaşamaları, beyinlerinde mügayireti diniyeden dolayı mevcud olan efkâr ve itikadatın izalesile bir vatan ve memleket evlâdı ve bir devlet tebe'ası olduklarını kendulerine his etdirmek maksadı politikasına mübteni olub bunun muhasenetı ise gayri münker bulunmuş ve sayei müveffakiyet vayei hazreti şahanede mektebi mezkûrun hüsni idaresine itina olunduğu ve usul ve nizamatı müessesesi aleddevam mer'i tutulduğu ve Türkce dersler içün tahsis olunan bir saat müddet, mümkin olub da ikiye iblâg olunduğu halde mektebi mezkûrde evsafı matlubeyi cami şakirdan yetişdirilmesi mümkin olacağı derkâr olmasile ol babda emrü ferman hezreti men lehülemrindir. Zilkide 1297 Safvet »

§

Berlin Sefiri Sadullah Paşaya

« Ma'ruzı bendeleridir

Mukaddem ve müahhar takdimi savbı samii kerimaneleri kılınan iki kıt'a arizai âcizanemin vüsulini müş'ir şehri martın yirmi dokuzu tarihile irsal buyrulan bir kıt'a kerem namei keramileri residei desti tekrim ve mefharet oldu.

Rum İlii şarkide muhtelit asker ikamesi sureti buraca pek de mültezem olmayub ancak asakiri şahane Balkanlarda ikamet edecek olduklarından ümurı zabıtai dahiliyenin asla kendulerine itimad caiz olmayan Bulgar jandarması ve millisine tefvizi nasıl caiz ola bileceği sualine tarafı âcizanemden cevab verilemeyüb keyfiyet derhal mekamı nezaretden istifsar ve istizah olunmuş ise de el'an cevab vürud etmemişdir. Ve jurnalların rivayat ve ifadatına nazaran bu mes'elenin müşkilâtı derpiş olunarak tervicinden sarfı nazar olunmuş gibi görünüyor. Fekat bir tarafdan şehri mayıs dahi tekarrüb etmekde olduğundan hal neye müncer olacağı bilinemiyor. Ma'hud tokvil işinin çürümesi üzerine bankı osmaninin Paris ve Londra komiteleri beyninde bir çok muhaberat ve müzakerat cereyanından sonra yirmi milyon lira raddesinde bir istikraz projesi yapılub İngiltere ve Fransa kabinelerine takdim olunanarak gümrükler içün kararı sabık vech ile komiserler ta'yini reca olunmuş ise de henüz cevab alınamamışdır.

Renanın nutkuna verilen cevabın ana muadil olduğunu rıkkati efkâr ve hasafeti müsellemei samileri icabınca pek güzel temyiz buyrulmuşdur. Çünki Renan, feylesof ve diğeri litratör olmak münasebe-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tile hiç bir vaktde keşfi hakayıkı eşya ve eşbah ile meşgul olmamış olduğundan cevabının bittabi nutk ile mütenasib olmıyacağı derkârdır.

Darülfünunun hini küşadında edilen dua fıkrası, külliyen hatırı çakeranemden çıkmış idi. Bunun tehattur buyruluşu bir kat daha mucibi teessür oldu. Nasıl olmasun ki kendusi nâsı irşad için Murad Molla tekkesinde post nişin olduğu ve pederi merhum, Mesnevi Han ve Füdaladan olarak malik olduğu kütübi mütenevviayı mahdumuna terk eylediği ve muma ileyh dahi uzunca sakallı ve başında özbek tacile halka elini öpdürdüğü halde ol gün tarafı kemteranemden ve Münif Efendi ve Cemalüddini Efganı taraflarından kıraet olunan kelimat türkce muharrer bulunduğu halde asla ve zerre kadar müşabeheti yok iken bunları ayâtı kur'aniye ve ehadisi şerife zannile ellerini kaldırub «işbu meclisi melâik enisde kıraet olunan . . . ilâ ahiri» der demez Şirvani Rüşdi Paşa merhumun «sizler bu şeyleri mücerred dini tahkir için yapıyorsunuz» diyerek ve gözlerini açarak çakerlerine sitem edişi dahi şeyhi cahilin türkce okunan şeyleri arabca zan etmesi derecesinde garaibden değil midir? Bakılsa merhumı müşarün ileyh, orada şeyhi ayağı altına alub ve başındaki tacı parçalayub kendusını oradan tard ve def etmek lâzım gelür idi. Bendenizin muma ileyh ile asla muarefe ve ülfetim olmadığından başka Murad Molla şeyhi merhumun öyle saçlı sakallı vefatından sonra kendu yerine geçmiş mahdumu olduğuna dair asla malumatım olmayub muma ileyhin celbi mücerred Cevdet Paşa hazretlerinin tavsiyesi üzerine olmuş idi. [1] işete efendiciğim, böyle kelimatı türkiyeyi arabî zannile ecrü mesubatından hazır bulunanların hıssadar olmalarını derkâhı üluhiyetden temenni eden bir şeyhin seyyiesi ve mechulül efkâr velahval (!) bir Efganlının sun'i huda olduğunu murad ederek «nübüvvet bir san'atdır» demesi, hezar güçlükle sahai vücude getürilen bir medresei cedidei ilmiyenin ilgasını mucib olmuşdur.

Vakıa iş'arı âlileri vech ile memleketimizde mearif pek geru kaldı. Hıaistiyan teb'a, mearif hususunda bizleri fersah fersah geçdi. Böyle giderse te'sisatı cedide münasebetile tebe'amız bir kat daha ilerleyüb bizler zalamı cehl ve nadanide kalacağız. Dünyayı bilmek, beheme hal elsinei ecnebiyeden birini öğrenmek ile hasıl olacağı derkâr iken milletimizce buna asla rağbet olmadığından ve bu bilinmedikce milletimiz için hidmeti devletde bulunmakdan başka esbabı teayyüş ol-

[1] Şirvani zade, Safvet Paşaya «gözlerini açarak sitem» etmekden ve Şeyhülcübelâyı «ayağı altına alub ve başındaki tacı parçalayub tard» eylemekden ise — cehli kendince malum olan — öyle bir şahsı tavsiye eden Cevdet Paşayı tevbih etseydi dahı muhik bir hareketde bulunmuş olurdu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mayub hal buki şehriye bir mikdar maaş almağla kesbi servet olunamayacağından tebe'ai hıristiyaniye bu günkü gün gerek mearif ve gerek serveti maliye cihetile bizlere tefevvuk etmişlerdir.

Buraya [Parise] muvasalatı âcizanemden bir kaç gün mürurunda Ahmed Bey namında İzmirli bir kaliçe tüccarı görüldü. Muma ileyh bir çok senelerden beru buraya külliyetlü kaliçe getürüb satmakda olub hal buki kendusi otuz beş kırk yaşında bir âdem olarak fransızca bir kelime bilmediği cihetle ahzü itası yanında bulunan bir Ermeni tercemanın elinde olduğunu nazarı teessüf ile gördüm. İzmirdeki Rüşdiye mektebinden çıkan çocuk peder ve akribasının reca ve tavsiyesile oranın tahrirat ve muhasebe kalemine girüb niçe seneler bilâ maaş devam etmekde ve hıristiyan mektebinden çıkanlar ise oradaki tüccar ve bankerler ve sigorta ve vapur kumpanyaları hidmetlerine girüb ve bazıları forniye sınıfına dahil olub gül gibi geçinmekdedirler. Bu dakikaları bildiğim cihetle taşra mekâtibi rüşdiyesinin müddeti tahsiliyesi olan dört senenin altıya hasrile dört sene mürurunda şakirdane fransızca okudulmasını teklif etmişdim. Allah, garikı lüccei rahmet eylesün, Âli Paşa merhum, bu sureti tecviz etmeyüb hiç bir memleketde bir lisanı ecnebi, resmi ve mecburi olarak tahsil edilmediğinden eğer maksad, şakirdanın tevsii dairei malûmatı ise ulûmu fünuna dair ve sair bir çok kütübi muteberenin terceme etdirilüb tab ve neşr etdirilmesi mümkinatdan olduğu serd ve irad olunarak geçişdirildi.

Bu kaide, temamile müvafıkı hakikati hal olmuş olsa bile yine bizce mer'i olmamak lâzım gelür. Zira hıristiyan mekteblerinde fransızca ve bazılarında fransızca ile ingilizce mecburî olarak tahsil etdirilmekde iken bizim mekteblerimizde yalnız arabî ve farisî ile iktifa olunması karini cevaz olamaz. Gerçi mearif nizam namesi gidişince mekâtibi idadiye ve sultaniyede fransızca tahsili mecburî hükmünde ise de şimdiye kadar İstanbulda güc hal ile bir aded mektebi idadi yapıla bilmiş ve o dahi dürlü kalıblara ifrağ olunarak bir aralık Rum ili muhacirini iskânına tahsis kılınmış olduğundan mearifin şimdiki ehemmiyetsizliğine nazaran gerek Dersaadet ve gerek taşralarda mekâtibi idadiye ve sultaniye küşadı pek çok zemane ve pek büyük himmetlere muhtac olduğundan hiç olmaz ise elsenei ecnebiye tahsiline Rüşdiyeden bed' edilmesi münasib gibi görünür. Re'yi âlii mearif perverileri dahi bu merkezde midir?

Milletimize ahvali âlemden malûmat vermekde olan türkce gazetelerimizin me'hazi Avrupa jurnalleri olub Parisde etablisman finansiyeler şu yolda gidiyor ve Prezidan bu gün fülânı kabul eyledi ve fülân âdem, Babı Âliye ziyaret içün bir sosyete teşkiline dair mufassal

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bir memuvar takdim etmiş olduğu işidildi gibi tâbirat ile memlû olmasile bunları anlamak içün bayağı her kesin fransızca bilmesi lâzım geliyor [1]

Ve derecei gayetde teessüf olunacak bir sey dahi milletimiz gençlerinin malumatı sathiyeleridir ki şimdiye kadar halkın istifade edeceği suretde gerek bazı kütübi muteberei arabiye ve franseviyeden terceme ve yahud müceddeden te'lif yolunda meydana bir eser koyamamışlardır. Meclisi mearif, tab'ına ruhsat istihsaliçün götürilen teessür ve aşk ve alâka üzerine yazılmış resaili mütaleadan yeis getürüb nezaretde iken bir kaç kerre cevab vermişler idi. En ziyade millet gayretlisi geçinen çelebilerin [2] âsarı kalemiyelerine bakılsun, içlerinde mülkü millete nafi bir şey görülemez. İşte bu haller dahi atisi mütalea olununca insana irası ye's ediyor.

Berlinde havaların fenalığından bahs ve şikâyet buyruluyor. Burası, gerçi oraya nisbetle ehven ise de burada dahi bir haftadan beru hava tegayyür edüb üç gün evvel âdeta kar serpişdirüb geregi gibi souk yapmış ve hâlâ düzelmeyüb karışık gitmekde bulunmuşdur. Çakerlerine gelince bundan on gün evvele kadar sıhhat üzere olduğum halde her ne suretle ise souk almış olduğumdan hâlâ lâyıkile kesbi sıhhat edemedim. Vakıa Paris ile Berlinin mevki ve havası beyninde pek çok fark olduğundan ve vatanı azizden müfarekati aliyyeleri dahi iki seneyi mütecaviz bulunduğundan izharı kelâl ve teessürde hakkı âlileri derkârdır. Cenabı hak, her halde husuli dilhah ile kalbi hazini samilerini mesrur buyurması dâvat ve temenniyatı bu vesile ile dahi tekrar ve tizkâr kılındığı beyanile takdimi arizaya ibtidar olundu. Baki emrü irade efendimindir. 5 nisan 1295 Safvet»

§

Mekamı sadaretden İngiltere sefaretine yazılan takririn tercemesinin sureti

«Babı Âli, İngiltere sefaretinin Asya memaliki şahanesinde icra olunacak ıslahata dair 19 ağustos 1878 tarihi ve 68 numarası ile mürakkamen irsal eylediği takriri ahz etmişdir.

Bu verakai mühimme, meclisi vükelâ tarafından etrafile tedkik ve anın üzerine icrayi müzakerat olunmuş olduğundan Babı Âli Londra

[1] Gazeteler, o frenkce kelimelerin tercemesini yazsalar «bayağı her kesin fransızca bilmesi» lâzım gelir mi? Bizde her şeyde ifrat ve tefritden kurtulmak kabil olamadığına Safvet Paşanın bu sözü de şahiddir.

[2] Bunların hangi kemal ehli çelebiler olduğu malûmdur. Bu çelebiler bir araya gelüb de «Paşamız, böyle olur bizde de te'lif dediğin» deselsedi, bakalım Paşa ne derdi?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kabinesine şu emri mühimmin husulini iltizam eylemesinden dolayı teşekkürle beraber meclisi vükelânın bu babdaki kararı müzakeratını tebliğa müsareat eyler.

Islahatı meşruhaya umumi itibarile nazar olunduğu halde zaten memaliki şahanede usuli adliye ve zabıta ve maliyenin ıslah ve tanzimi hakkında tarafı eşrefi padişahiden mukaddema ittihaz buyrulub mücerred muharebeden ve mebaliği lâzimenin sarf ve tahsisinde zuhur eden mevaniden naşi teahhur etmiş olan kararların tasdik ve te'yidinden başka yapılacak bir şey yokdur. Bu tasavvuratı evvelce vuku bulmuş tahkikatdan ve yapılmış şeylerden dahi istifade ederek mevkii icraya vaz eylemenin zemanı gelmiş olduğu Babı Âlice dahi musaddakdır. Binaen aleyh İngiltere sefaretinin takririnde bahs olunub en lâzımlı ıslahatı cami olan üç madde meclisi vükelâda ayru ayru tedkik ve esasen şu yolda hal [1] edilmişdir.

Birincisi, jandarmaya müteallik teşkilâtdır Babı Âli, iyalâtı şahanede âsayiş ve intizamı temin edebilecek suretde kuvvetli bir jandarma fırkası ihdas ve anasırı lâzimesi Avrupa devletlerinde mevcud olub bunca âsarı hayriyesi müşahede olunan o misillû hey'etlerden ahz ve iktibas eylemenin lüzumunu Derseadet konferansı zemanındaki misillû şimdi dahi tasdik eder. Binaen aleyh Devleti aliyye, esasen jandarma usulünü kabul etmiş olduğu cihetle bu hususda İngiltere devletile Babı Âli müttefikülre'ý olmağla jandarma idarei merkeziyesi meclisine erbabı namus ve haysiyeti ve iffet ve istikametden bir kaç ecnebi zabiti kabul edeceği misillû jandarma usuli talim ve tahsil edilinceye kadar ecnebiden muallim sıfatile evsafı mezkûreyi haiz lüzumu mikdar zabitan dahi celb edecekdir. Çünki her hükümetin jandarmaya müteallik kanun ve usulleri ayrı olduğundan buraca dahi jandarmanın teşkili memleket ve ehalimizin usul ve âdetine tevfikan ve hukukı şahaneyi vikaye edecek vech ile derdesti tanzim olan kanunun tarafı eşrefi melûkâneden tasdikine muallâk olmak tabiidir. Bu misillû hidmetlerde ehliyet ve tecribesi derkâr olan ecnebi zabitleri dahi jandarma fırkalarında istihdam olunacakdır.

İkincisi, ıslahatı adliyedir. Babı Âli. mahkemelerin tensikatı hakkında bir plân hazırlamakdadır. Bu plânda Londra kabinetosunın mütaleatı mucibince derecatı muhtelifede mahkemeler teşkil ve vazifelerinde kusur etmeyen bilcümle hükkâmın infisalden masuniyetleri kaidesi vaz[2] olunmuşdur. Şu suretdeki adliyeye müteallik me'muriyetler haysiyet ve itibar bulacak ve müstakil ve bi taraf olmaları içün lâzım gelen bilcümle şeraiti havi olacakdır. Bu hususda dahi Avrupa kanu-

[1] حل [2] وضع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nu şinasanının malûmat ve tecribelerinden derecei külliyede istifade etmek mümkin olub fekat mahkemelerde kendi müvafekatleri munzam olmadıkca ilâm verilememek gibi refiklerinden ziyade bir iktidarı haiz ecnebiler bulundurmak bir idarei muntazamai adliyenin her dürlü kavaidine mugayir olduğu misillû mahkemelere memleketin elsine ve kavanin ve âdatına vakıf olmayan âzanın idhali dahi müşkildir. Hal buki muamelâtı mehakime nezaret etmek içün her vilâyete müfettişler tâyin ve izamı mütesavvar ve derdest olduğundan ecnebilerden sıffat ve malûmatı muktaziyeyi haiz zevatın işbu müfettişliklere tâyini, balâda beyan olunan mahaziri azimenin vukuunu men etmiş olur.

Üçüncüsü. varidatı miriyeye müteallik ıslahatdır. Âşar usulünün ilgası Devleti aliyyece dahi mültezem ise de buna mukabil bütün memaliki şahanede yeni bir usul ittihazı vakte muhtac olub maamafih usuli cedideyi ve ümurı tahsiliyenin suveri ıslahiyesini ibtida bir ve ya iki iyaletde tecribe ile fevaid ve muhassenatı görüldüğü halde memaliki şahanenin sair taraflarına tamîm etmek mukarrardır. Ve esnayi tecribede işbu ıslahatı mühimmeye muavenet eylemek üzere fününı maliyeye temamile aşina ecanibden dahi bir kaç kişi bulundırıla bilecekdir. Nizamatı cedidenin icrası içün kullanılacak olan jandarma zabitanile sair me'murini ecnebiye, zikr olunan şuabatı muhtelifenin ber vechi matlub tanzimile temamii hüsni ceryanına kadar ibka olunacaklardır.

Babı Âli, valilerin ve hükkâm ve tahsildarların me'muriyetlerinde bekası hakkında İngiltere devletinin sureti mütaleasını temamile tasdik eylediğinden kendusının dahi kararı, muma ileyhimi me'muriyetlerinde mesalihi ammenin hüsni temşiyetince matlub olan istikamet ve ehliyetle ifa eyledikleri müddetce ibka etmekdir. Her halde evsafı meşruhayı cami olan bu üç sınıf me'murlar, lâ ekal beş sene müddetle me'muriyetlerinde ibka olunacaklar ve evvelâ kanunen azillerini mucib bir guna tühmet ve cinayetleri olmadıkca, saniyen istifaları vuku bulmadıkca, salisen bir menfaati azimei umumiye zımnında azilleri devletce ehem ve elzem görünmedikce tebdil olunmayacaklardır.

Kavaidi umumiyesi ber vechi bala tahrir ve işaret olunan şu proğramı İngiltere devleti, hem arzu olunan maksada ve hem de hukukı hükümranii hazreti padişahinin mühafazesile beraber memaliki şahanede mukim ehalinin menafii sıhhiyesine müvafık göreceği meczumdur.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

HAYRÜDDİN PAŞA

Hayrüddin Paşanın hayatında yazılan resmî tercemei halinde «asılları Çerkes ise de vatanlarından hali sabavetlerinde müfarekat etmiş olduklarından pederlerinin ism ve şühretini ve aile ve kabilelerini ve tarihi velâdetlerini bilemiyorlar. Takriben 1242 senesinde tevellüd etmiş olmaları lâzım gelür» deniliyor.

Bu tarihe göre — aşağıda görüleceği vech ile — on altı yaşında binbaşı olması icab eder.

Vasiyet namesinde babasının ismini «Hasan bini Abdullah» olarak göstermiş ve iskatını da elli altı sene içün tâyin etmişdir. Babasına verdiği ism, kölelere ve mühtedilere alel ıtlak verilen ismler kabilinden ad olunsa da iskat içün tâyin etdiği müddet, — yaşını — mümkin mertebe — doğru olarak tâyin etdire bilir. Şöyle ki — ekseren sinni büluğ ad olunan — on dört yaşında baliğ olduğu farz olunsa hicri 1237 [1821] de doğmuş olması icab eder.

Damadı Reşad Füad Bey, Paşanın «Abaza» cinsinden olduğu ve «69, 70» yaşlarında vefat etdiğini söylerdi ki bu da 1237, yahud 1238 de tevellüd eylediğine delâlet eder.

Küçük yaşında Kafkasyadan getirildi. Reisülulema ve nakibül eşraf Kıbrıslı Tahsin Bey [1] tarafından satın alındı. Beyin yalısı Kanlıca körfezinde olduğundan diğer çocuklarla beraber tenezzüh içün aralıkda Çubukluya gönderildi.

«Cubuklu eyyamı sabavetime aid lâtif hatıraları havidir. Bazan oraya giderim. Sabavet günlerimi tehatturle mütelezziz olurum» dediğini Reşad Füad Bey söylerdi.

Yalıda terbiye ve talim edilmekde iken Tunus valisi Ahmed Paşaya satıldı. Vali, bu çocukda istidad gördüğünden tahsiline itina etdi. Bazı ilimlerle fıkıh ve — Tunusa gelen Fransız zabitlerinden — Fransızca ve fününı harbiye okudu.

Müahharan Avrupaya gönderilerek ulûmı riyaziye ve tabiiye, hukuk ve tarih teallüm eyledi.

1842 [4 Muharrem 1258] de binbaşılık rütbesi ve «350» kuruş maaş ve tâyinat ile Tunus iyaleti asakiri silkine girdi. 1843 [25

[1] Tercemei hali «Son Asır Türk şairleri» nde [C. 10 S. 1866] mündericdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Muharrem 1259] de «400» kuruş maaşla kaymakamlığa terfi ve valinin yaverliğine tâyin olundu.

1846 [28 Zilkide 1262] da «1200» kuruş maaşla miralay oldu ve Tunus iftihar nişanının ikinci rütbesi verildi. Vali Ahmed Paşa ile Parise gitdi.

1850 [Şaban 1266] de «1800» kuruş maaş ve tâyinat ve mirilivalık rütbesi ile süvari asakiri kumandanlığına tâyin ve 1851 [20 Cümadelulâ 1267] de birinci rütbe Tunus nişanı ita kılındı.

Fransa hükumetinin Tunuslı Mahmud Paşa bini Ayyad aleyhine ikame etdiği dâvayi fasl etmek üzere 1852 [1268 H.] de Parise gönderilerek orada iki buçuk sene kaldı. Vazifesini ifa ederek Tunusa döndü.

1855 [Safer 1272] de «3500» kuruş maaş ve feriklik rütbesi ve murassa Tunus nişanı ekberi tevcih olundu.

1857 [20 Cümadelulâ 1272] de feriklik maaşile beraber «17500» kuruş maaşla Tunus iyaleti bahriye müdiriyetine nasb edildi.

Valinin vefatı üzerine 1859 [24 Safer 1276] da Memuriyeti mahsusa ile İstanbula geldi. İkinci rütbe Mecidi nişanı verildi.

Tunus iyaletinin — rütbei vezaretle — Mehmed Sadık Paşaya tevcih olunduğuna dair yazılan fermanı alub Tunusa avdet etdi. Müteakıben ahd nişanı ita kılındı.

1861 [4 Zilkide 1277] de — muhassas maaşından başka — «8500» kuruş maaş ve meclisi hususi âzalığı ile meclisi kebiri iyalet riyasetine tâyin olundu. Vali Sadık Paşanın Cezayire gitdiğinde bir müddet vali vekâletinde bulundu. 1862 [Şevval 1278] de üçüncü rütbe Osmani nişanı verildi.

1863 [1279 senesi sonlarında] — memuriyetlerinden istifa etdi. «Te'kidi müvalât memuriyetile» Fransa, Prusya, İsveç, Danimarka, Hollanda ve Belçika devletlerinin payi tahtlarına ve 1864 [1281 H.] de — Tunusda zuhur eden ihtilâl üzerine — fevkalâde memuriyetle İstanbula gönderildi. Tebdilen ikinci rütbe Osmani nişanı ile taltif edildi. Bir müddet sonra Tunusa döndü. İstanbulda memuriyetini hüsni ifa etmesine mükâfaten — kaydı hayat ile — «15000» kuruş maaş tahsis olundu.

Müahharen yine «te'kidi müvalât memuriyetile» Fransa, İngiltere, Italya, Prusya ve Avusturya devletlerinin payi tahtlarına izam kılındı.

1871 [30 Cümadelulâ 1288] de — muhassas maaşından başka — «49000» kuruş maaş ve «veziri mübaşir» unvanı ile — Tunus iyaleti borclarının indirilmesi ve birleşdirilmesi içün — teşkil olunan komisyon riyasetine nasb edildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tunus hükumetince İtalyadan istikraz olunan mebaliğin te'diyesi mes'elesinden dolayı zuhur eden ihtilâfat ve müşkilâtın Babı âliye arzı ve Tunus iyaletinin tevarüs tarikile valii lâhika tevchi müsaadesini havi fermanı âli istihsali memuriyetile tekrar İstanbula geldi. Huzuri hümayuna kabul ve birinci rütbe Osmani nişanı ihsan olundu. Bir müddet sonra fermanı hamilen avdet eyledi.

1873 [30 Şaban 1290] de komisyon riyasetinin ibkası ve cem'an «81000» kuruş maaş ve hariciye müdirliği inzimamı ile «veziri ekber» lik mansıbı ve murassa Âli Hüseyn ve 1874 [1291 H.] de murassa ahd nişanları ve 1876 [Receb 1293] da tebdilen birinci rütbe Mecidi nişanı tevcih olundu.

1877 [14 Receb 1294] de uhdesindeki memuriyetlerden istifa etdi.

İstanbulda bulunan Trabulusı Garbli Şeyh Zafir Efendiye gönderdiği 14 [Receb 1294] tarihli arebce mektubdan istifasının sebebi anlaşılır.

Mektubun tercemesinin sureti

«Tunus valii valâ şan devletlû Paşa hazretleri, bizi idarei hükumeti Tunisiyenin vezaretine tâyin etdikleri günden beri aklü idrakden bi behre ve envai sefahet ile me'luf genc Mustafa bini İsmail nam şahsın tahtı mefsedet ve mel'anetinde olarak bir cemaati habise terekküb ederek merkum genc Mustafa, valii müşarün iley hazretlerine şiddeti takarrüb hasıl eylediği gibi İtalya ve İngiliz konsoloslarile de imtizac edüb her dürlü mefasidi ika'a bezli mechud eylemişdir.

Merkum Mustafanın maksudı, istihsali riyaset olmasile muma ileyhima konsolosları ele alarak müsaadelerini tahsil içün keyfe ma yeşa[1] ahzi rişvet ve icrayi mefsedet ve mel'anete sarfı makdiret eylemişdir.

İşbu konsoloslardan İngiliz konsolosu Rişard ki mukaddema Şamda zuhur eden fitnenin badisi olub hiyanetle marufdur.

Merkum Mustafa, ber minvali muharrer Rişard ve İtalya konsolosu ile cemiyeti hafiye tertib ederek evveli emirde bizi hidmetden ihrac emelile gûya bizim âmal ve efkârımız, Fransız konslosunun matlab ve merzisi vech ile iş görmeğe münhasır olduğundan bahs ile mekasıdı muzırralarını tervice medar olacak ahbarı ceridelere derc ile neşr ve işaaya ve bu sebeble bizden ehaliyi tenfire bezli mesai ve ikdamat eyledikleri halde bu yolda bir iş göremeyüb bunların kelâmlarile işaalarından matlubları olan netice hasıl olamamasından ve ehali, bunların garaz ve fesade mübteni olan sözlerine ihalei sem'i[2] etmediklerini cezm ve teyakkun eylediklerinden bu teşebbüsü tağyir

[1] كيف مايشاء [2] سمع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ile tarikı mefasidi uhrayı bililtizam valii müşarün ileyh hazretlerini «Hayrüddin, Babı Âli ile ittifak ve ittihad edüb iyalâtı Tunusiyeyi bütün bütün Devleti aliyyeye teslim edecekdir» gibi sözlerle tahvife ibtidar eylediler. ve valii müşarün iley hazretleri dahi saltanatı seniye içün cem'i ianat hakkında olan hırs ve inhimakimin delâleiile bunların ilkaatına firifte olmuşdur.

Binaen aleyh muhlislerinden tecennüb etmekde oldukları tahakkuk etmesile müşarün ileyh hazretlerine ya eracifi mebhusün anhanın men'ini ve yahud haiz olduğum memuriyetin aharine tefviz ve ihalesini taleb eylediğimden şıkkı sani tercih buyrulub şimdî ihtiyarı uzlet olunmuşdur.

Şöyle bir vaktde terki hidmetle iltizamı rahat, hamiyyetsiliği müstelzim olacağı cihetle indi âlilerinde münasib görülemeyeceği derkâr ise de bu suret, ihtiyarı zatiye mübteni olmayub valii müşarün ileyh hazretlerinin, muhlislerile gayri müvafık olmaları cihetle rahati umumiye husuli içün zaruri iltizam olundu.

Ber minvali mâruz vukuı azlimiz, hükumeti Tunusiyenin saltanatı seniyyeye takviyei irtibatı hakkında olan mesai ve ikdamatımızdan rehini zuhur olmuşdur.

Babı Âlinin de malumu olduğu üzere hükumeti Tunusiyenin Devleti aliyeden irtibatına halel târi olacak olur ise mahv ve münkariz olacağı bedihiyatdan olduğuna binaen sa'yi âcizanem, bu irtibatın tahkim ve takviyesile bu dakikai mühimmeyi valii müşarün ileyh hazretlerinin tahtı nazarı dikkat ve itinasına aldırmak maksadından ibaret bulunduğu halde talii mâkûsımın muktezasından olmak üzere bu hidmeti memduha mazharı takdir olamayub erbabı fesadın mekalâtı muzırrası ısga olunmuşdur.»

Siyasetü kiyaset ve fazlu marifet erbabından olduğu şeyh Zafir Efendi tarafından arz olunması üzerine onun delâletile dâvet edildi. 1878 [Remezan 1295] de İstanbula geldi.

1878 [4 Şevval 1295] de rütbei vezaret ve «10000» kuruş maaş ile hey'eti âyan âzalığına ve müteakıben teşekkül eden maliye komisyonu riyasetine tâyin olundu.

Mabeyn baş kitabetinden bu hususa dair sadrı âzam Safvet Paşaya yazılan tezkirelerin suretleri

«Hayrüddin Paşa hazretlerinin muamelâtı cariyeye ve memleketimizin ahval ve usuline olan ademi vukufu bir dereceye kadar zail olmak üzere bir müddet daha hakkında mutasavver olan memuriyetin te'hi-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rile o müddet içinde hasbellüzum vuku buldukca mecalisi fevkalâde-de bulundırılması müteallik buyrulan iradei seniyei hazreti hilâfet penahi iktızayi celilinden bulunmuş ve sebebi te'hir, bimennihi tealâ salı günü şerefi mülâkatı seniyyeye nailiyeti âsafanelerinde serdü beyan buyrulacağı dahi ferman buyrulmuş olmağla ol babda...

16 Şevval 1295 Ali Füad»

«Hayrüddin Paşa hazretleri, azimeti seniyei âsafanelerini müteakib huzuru âliye müsul şerefine nail olarak memuriyeti mutasavvere kendusına kabul etdirilmiş olduğundan ve yarın bir yevmi müteyemmen ve mes'ud bulunduğundan bu akşam istizanı resmiyi havi tezkirei samiyei sadaret penahilerinin arz ve takdimi irade ve ferman buyrulmuş olmağla emrü ferman... 16 Şevval 1295 Ali Füad»

Hayrüddin Paşa, bilâhare Fransız Müşir Direse Paşaya yazdığı tezkirede «Efendimizin emr buyurdukları zeman İstanbula geldim ve beyan etdiğim maziretler hilâfında olarak memuriyete tâyin buyurdukları vakt itaat eyledim.» diyor.

Memleketin ahvaline, hattâ lisanına lâyıkile vakıf olmadığı içün teklif olunan memuriyeti kabulde itizar etdiği halde «muamelâtı cariyeye ve memleketimizin ahval ve usuline ademi vukufı bir dereceye kadar zail olmak üzere mecalisi fevkalâdede bulundırılması hakkında sâdır olan irade, ne garib bir iradedir.

Bir âdem, bir kaç def'a mecalisde bulunmağla «ademi vukuf»ın zail olması, o kadar kolay olsaydı, memleketde «muamelâtı cariyeye ve ahval ve usul»e vâkıf olmayan bir ferd kalmazdı ve her devrde kahtı rical yüzünden devlet ve millet, envai musibete oğramazdı.

Mabeyn baş kitabetinden yine o gün yazılan ikinci tezkirede «memuriyeti mutasavverenin kendusına kabul etdirilmiş olduğundan» bahs olunması, daha ziyade teaccübe lâyıkdır. Çünki mel'abei sıbyandan farkı yokdur.

Hayrüddin Paşanın — mektebe devam etdirilir gibi — «mecalisi fevkalâdede bulundırılmasına» evvelce lüzum görüldüğü halde bir kaç saat sonra o lüzum zail ve her dürlü vukuf hasıl olmuş ki «memuriyeti mutasavvere»ye tâyin buyrulmuşdur!

Bir zat, ne kadar muktedir olursa olsun, her şeyden evvel — idare edeceği — devletin resmî lisanına ve memleketin her nevi ahvaline ve ehalinin mizacına — pek esaslı suretde — vâkıf olmazsa idare, bittabi müşevveş olur.

Pek basit olan bu hakikati isbata ihtiyac varsa tarihin pek çok sahifesi şahid olarak ikame oluna bilir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sultan Abdülhamid merhum, «muamelâtı cariyeye ve memleketin ahval ve usulüne vukuf» mes'elesinden bahs etmeden Hayrüddin Paşayı «memuriyeti mutasavvere» ye tâyin etseydi daha ciddî hareket ve Paşa ile beraber kendinin de haysiyetini sıyanet etmiş olurdu.

Paşa, maliye komisyonuna riyaset etdiği iki aydan eksik müddetde devletin «muamelâtı cariyesine» ve «memleketin ahval ve usuline» temamile kesbi vukuf etmiş! olacak ki 1878 [9 Zilhicce 1295] de mekamı sadarete nasb olundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Hayrüddin Paşa

Hey'eti vükelâmızca bazı tebeddül icrası lüzumuna mebni hidmeti sadaret, uhdei liyakatinize ve mesnedi meşihat sudur ve âyandan uryani zade Ahmed Es'ad Efendiye ve ser askerlik memuriyeti mühimmesi mabeyni hümayunumuz müşiri sabık Osman Paşaya ve hariciye nezareti Girid valisi Aleksandr Paşaya ve dahiliye nezareti Bağdad valisi Kadri Paşaya ve adliye nezareti, hazinei hassamız nezaretinde bulunan âyandan Said Paşaya ve ticaret ve ziraat nezareti Suriye valisi sabık Cevdet Paşaya ve nafıa nezareti hariciye nezareti müsteşarlığından munfasıl Sava Paşaya ihale olunduğu gibi top hanemiz müşirliğinden infisal eden Rauf Paşanın yerine diğer münasibinin tâyini mukarrer olarak Aleksandr ve Kadri Paşaların vürudlarına kadar Said Paşanın dahiliye ve Sava Paşanın hariciye nezaretlerine vekâlet eylemeleri tensib kılınmağla babı âlimizce dahi iktizalarının icrası ve muharebei sabıkanın iras eylediği müşkilâtın izalesile memleketimizin fevaidi âsayişden ve hal ve zemanın icab etdirdiği tanzimatdan temamile ve bilâ te'hir müstefid olması akdemi âmalimiz olub bir müddetden beru babı âlimizce mevkii bahs ve tezekkürde olan ıslâhatı lâyihalarının tesrii filiyatı hakkındaki evamirimizin kariben diğer hattı hümayunumuzla îsali mukarrer olmağla ol babda dahi vükelâmızla bilittihad tedabiri lâzime ve âcilenin ittihazı matlubumızdır. Cenabı hak, mazharı tevfik buyursun. 9 Zilhicce 1295 »

Hayrüddin Paşa, Rus muharebesinin ferdası olan o dağdağalı günlerde — selefleri gibi — pek müşkil mes'elelerle karşılaşdı.

Berlin muahedesinin devlete yükletdiği ağır maddelerin memleketde tatbikına ve bazı müşkilâtın halline çalışıldı. Rusya devleti ile devlet arasında tehaddüs eden ve muahedeye girmeyen muhtelif mes'eleler hal ile muahedeye rabt edildi. Yeni Pazarda asker bulundırılması ve Bosna ve Herseğin işgali hususunda Avusturya devletile zuhur eden ihtilâf, rehini itilâf oldu. Yunan hududının tashihi mes'elesinin de halline başlandısa da neticelendirilemedi.

Sadaret hattında beyan olunduğu üzere «memleketin, muharebei sabıkanın iras eylediği müşkilâtın izalesile hal ve zemanın icab etdirdiği tanzimatdan temamile müstefid» olması içün Hayrüddin Paşa, devletin idaresinde gördüğü yolsuzlıkları ıslaha teşebbüs eylediği sırada erbabı garaz tarafından icrai mefsedete başlandı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şeyh Zafir Efendiye yazdığı Arebce tezkirede «.... meşhudat ve hissiyatı halisaneme nazaran ricali devletden ekseri, hidmeti mukaddesei veliyyi nimete ademi müveffakiyetim esbabına sa'y etmekde oldukları cihetle cenabı hakdan istimdad ve istianeden başka çare olmayub müsteniden bitevfikihi teala elimden gelen mesai ve ikdamatda sebat edileceği arz olunur» diyor.

Mesaili mühimmenin halli ve ıslahata tesaddi hususlarındaki mezahim ve müşkilât yetişmiyormuş gibi — şahsî menfaatinden başka bir şey düşünmeyen — «ricali devlet» namındaki deccalların mefasidile de oğraşmak lâzım geliyor ki insan, ne kadar mütehammil olsa yesü fütura düşmekden nefsini kurtaramaz.

Hele padişahın gösterdiği emniyetsizliğin, derd üstüne derd olduğunu söylemek zaiddir ki iş başına geçenler, bu emniyetsizlikden şekva ve

«Tarif edemem çekdiğim âlâmı o yüzden
Zira ki anın zikri de bir gûne elemdir»

tarzında vaveylâ etmişlerdir.

Mabeyin baş kâtibi Rıza Bey [paşa] tarafından «sadrı âzam paşa kullarının hulâsai ifadatı» unvaniyle takdim olunan veraka münderecatı da padişahın, sadrı âzama emniyet edemediğinin delillerindendir:

«Mesaili mühimmenin kesreti mülabesesiyle bunların hal ve temşiyetiyle oğraşmak zemane mütevakkıf olduğu gibi yalınızca bu işleri görmek imkânın haricinde bulunduğundan muavenetlerine ihtiyacım derkâr olan vükelâyî devletle daima ictima ve ihtilât tabiidir. Babı âlide geceleri meclis akd olunması lüzûmuna dair vuku bulan ifadatım, karini müsaadei seniyye buyrulmadığı cihetle şimdiye kadar icabatı zaruriyeden olmak üzere bazı geceleri havassı vükelâden bir kaç kişinin celbiyle müzakere etmekde bulunduğum, şayan buyrulan müsaadei seniyeye mebni idi. Bu suretle andan dahi sarfı nazar edeceğim tabiîdir. Maa mafih gündüzleri babı âlide iştigale müsaid olan dört beş saat elçiler mülakatiyle ve sair muamelâtla tükenmekde olduğu cihetle bu kadar mühim ve ağır işlerin böyle dar vakta sığmayacağı ve bundan hâsıl olacak mesuliyeti acizanemin derecatı nezdi âlii mülûkânede dahi müsellematdandır ve bu yüzden bendenizce hâsıl olacak müveffakıyetsizlik, cehaletime ve ademi kifayetime haml olunacağı cihetle ikmal ve vikayei namusı bendegânem yine zatı şahanelerine aiddir.»

Baş kâtib Rıza Beyin sadrı âzama yazdığı tezkirenin sureti

«بلغنا افاداتكم على عتبة السنيه عقيب العودة من الباب العالى على ماياناسب المقام والليله يتشرف محمد ظافر افندى بصحبتكم وتبلغ اوامر مولينا وافدينا المعظم اطال الله بقاه. ١٣ ربيع الاول ١٢٩٦»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İfadatının atebei seniyye iblağ olunduğunu ve Mehmed Zafir Efendi, gece padişahın emirlerini tebliğ edeceğini mütezammın olan bu tezkire, osmanlı devletinin sadrı âzamına — devletin milli ve resmî lisanı olan — Türkce ile yazılmayub — bir areb devletinin sadrı âzamına hitab ediliyormuş gibi — areb lisanıyle yazılması da garaibden ad olunmağa sezadır.

§

Bir takım hâsid ve fasidlerin, müveffakiyetine mâni olmak içün ne dürlü mel'anetlerde bulunduklarına dair Hayrüddin Paşanın takdim etdiği ariza, mühim olduğundan buraye dercini münasib gördüm.

«İnayeti ulyayı hazreti padişahilerinin çakeri has ve çirağı muhtasları bulunan bu abdi sadakat müstedimlerinin kemali ihlâs ve ubudiyetden başka sermayei iftiharım olmadığı halde bazı erbabı fesadın bu esası müstehilülindirase nazarı şevket eseri hazreti mülûkânelerinde irası vehn edebilmek emeli harisanesiyle zemini garaz kâride ne renklerle neşrü ismaı eracif eylediklerinin huzurı dekayik nüşurı veliyyünniamilerine arzına mecbur oldum.

Şeref efzayi sünuh olan emrü iradei seniyei cenabı hilâfet penahileri mentukı âlisine imtisalen derseadete vurudı çakeranemde had ve mikdarı kemteranemin fevkinde şayan buyrulan iltifatı merahim gayatı hazreti mülukâneleriyle hakkı na müstehakkı müstemendanemde hüsni itimadı âlii şehriyarileri kavlen ve filen ibraz ve işaa buyrulmuş olmasından dolayı ol vakt mekamı sadaretde bulunan zat ile mabeyn baş kitabeti celilesine ve Devletlu utufetlu Gazi Osman Paşa Hazretleri [1] bendelerine bu suretle nail olduğum eltaf ve iltifatı celilei hazreti veliyyi nimetilerinin ifayi vecibei teşekkür ve mahmide tindeki aczimi itirafla beraber şayed bir hidmetde bulundurulmaklığım mütesavveri âli ise bazı esbab ve mutalâat iradiyle itizar etmiş ve huzurı mekârim nüşurı cenabı şehinşahilerinde dahi bu zeminde arzı hal eylemişdim.

Ol vakt dermiyan eylediğim esbabı itizar, zaten ademi istitaatı kemteranemle beraber devleti aliyyenin muamelâtı umumiyesine temamiyle ademi ıttıla'ı(!) çakeranemden ibaret ise de asıl maksadı bendegânem, çakeri kemineleri gibi bir abdi âcizin fevkalhad eltaf ve âtafı

[1] Padişaha hitaben yazılan arizada vükelâden biri hakkında böyle elkabı resmiye ve elfazı tazimiye kullanılması usule muhalifdir. Bunu bilmemekde Hayrüddin Paşa mazurdur. Fekat onun arebce yazdığı müsveddeyi terceme eden, yahud tercemeden mülhem olarak arizayı tesvid eden kâtibin de usule vâkıf olmadığı anlaşılıyor. Bu da mazur ad olunurmu?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

celilei cenabı husrevanelerine nailiyyeti bazı ashabı garaz ve hasede giran gelerek belki icrayi meramlarına yol bulmak içün teşebbüsatı vakıai çakeranemde manii müveffakiyet olabilecek yolda bir takım mefaside inhimaklerini istilzam ederde bu hal, emri idareyi duçarı müşkilât eyler mutalâası idi.

İşte mülâhazatı maruzai çakeranemin delâili fiiliyesini ümuri politikaya aid üç misal ile temyiz gâhı hakayıkı ümur olan nazarı madilet eseri cenabı hilâfet penahilerine arz ederim.

Birincisi, Kalabakanın İzmidden Basraya kadar imtiyazını istediği demir yol işidir. Malûmı âli buyrulduğu vech ile bu işde nazarı ehemmiyete alınan bir kumpanyaya temliken terki arazi mes'elesi olub burası selefi kemteranem zemanında meclisi vükelâce takarrür ve kabul ile istihsali iradei seniyesi içün tanzim olunan mazbata, maruzı huzurı âli kılınmış ise de nezaket ve ehemmiyeti maslahata binaen mazbatai mezkûre lieclittedkik çakerlerine iade buyrulmuş olmasile istenilen arazinin vüs'at ve cesameti cihetile ta ciğer gâhı memaliki mahrusei şahanede bir kıt'ai cesime idaresinin yedi ecnebiye geçürilmesi kat'a caiz olmayacağından bu iş tekrar tedkik içün talil edilmiş olduğu halde erbabı ağraz ve mefasid bunu vesilei husuli mekasid ad ederek halka, Kalabakaya imtiyaz itasına müvafekat ve İngiltere sefirile Kalabakaya dahi imtiyaz itasına mümaneat eylediğimi işaa ile her iki tarafın efkârını aleyhime dâvete ibtidar etmişler idi.

İkinci hale gelince, Yunan devletine Yenişehir cihetinden arazi verilmekle Girid ceziresinin terki suretlerinden kangisi ehven olacağının hariciye[1] ve nafıa[2] nazırları Paşalar, bittesadüf bulunmadıkları bir zemanda maattahlif hey'eti vükelâdan istifsar kılınmış olduğu halde aradan üç gün mürurundan sonra bir gün pek erkence Babı Âliye azimeti çakeranemde İngiltere sefirini orada bularak ledelmülâkat Girid ceziresinin Fransa devletine terk ve itası suretini vükelâya teklif etdiğimi işitdiğinden ve sıhhatı vukuata ıstıtla' arzusunda bulunduğundan bahs ile bunun sıhhati takdirinde cezirei mezkûre mukabilinde İngiltere devletine ne verilmek tasavvurunda bulunulduğunu istifsar ve bundan hasıl olacak mazarrat ve muhattaratı müstakbeleyi tizkâr eylemesi üzerine kendusına bir tarafdan böyle bir sui tebliğ olunmuş ise mücerred bazı müfsidlerin eseri tasnii olarak buna ehemmiyet verüb de istizaha kıyam eylemesinden dolayı beyanı teessüfle beraber memaliki devleti aliyenin eczayi mütemmimesinden olan cezireleri Avrupa devletlerine vermek içün gelmemiş olduğumu dermiyan eyledim.

Üçüncü misal, Yunan devletine terki erazi hususunda tereddüd ve belki teannüd etmekde bulunduğumu Yunan sefiriyle sair bazı sü-

[1] Aleksandr Paşa [2] Sava Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

feraye söyledikleri gibi bir tarafdan da Yunanın istediği erazinin kendulerine terk ve itasına mürevvic bulunduğumu âleme ilân ve işaa etmeleridir. Bu tashihi hududı Yunaniye mes'elesinin gavamızı ümurı siyasiyesine raci[1] olan mütaleai çakeranem lâyihai mahsusa ile arz olunacakdır.

Bunlardan maksadı erbabı ağraz şu neşriyat ve muamelâtın hakayıkı, nezdi madilet vefdi cenabı mülûkânelerinde ümurı malûmeden olub ancak hakkı çakeranemde icrayı nefsaniyetden ibaret ve haiz olduğum vüsuk ve emniyeti âliyei cenabı mülûkâneleri ıktizasınca bir güna te'siri olamıyacağı rehini rütbei bedahet ise de idarei devletce sui te'siratı beyandan müstağnidır.

«الدين النصيحه» ve ayeti kerimesi «اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولوالامر منكم» ilâ ahırihi hadisi şerifinin ahkâmı celilerine imtisale riayetim, saikai diyanet ve insaniyetle müeyyed olduğundan bu vazifenin ehemmiyetini ve lutfı mahsusı cenabı padişahileri olan envai iltifati âlii mülûkânelerinin ulviyeti kadrini bilerek hukukı mukaddesei cenabı zıllulahilerinin canımdan ziyade hıfz ve sıyanetile te'mini efkârı merahim nisarı şahanelerini istilzam eden bilcümle tedabiri mühimme ve lâzimenin ifasına ve memleketin saadeti halile ehalinin istihsali refahi ve kâffei teb'anın mecbul oldukları hubbü müvalâtı samimiyelerinin bir kat daha tevsi[2] ve te'kidi ile metbu ve tâbi beynindeki revabıtı hasenei siyasiyenin ittihazi gibi namusını hayatına tercih eden bir âdemin meşru ve makbul bildiği hidematın ifasına hasrı vücud ve makdiret eylemekde ve ömrüm oldukca bu azmi kaviden bir hatve ayrılmamak ahdı misakında bulunduğumu ve kâffei havas ve avam ma meleklerini ve dünyada ne kadar esbabı temayül var ise cümlesini kulunuza bahş ve ita eylese yine tarafı eşrefi zıllulahilerine kalben ve lisanen ber minvali maruz ahdü misak etdiğim sadakat ve hakikati zatiyenin bir zerresini tağyir ve tebdile kat'a müveffak olamıyacaklarını namusumla te'min ederim.

Bu mekasıdı mühimmenin ikmal ve itmamı teferruatı zımnında lâyihı hatırı fatir olan bazı mütaleatı haki payi âlii padişahilerine arza cesaret aldığım gibi müvafıkı iradei hikmeti âdei cenabı şehriyarileri buyrulduğu halde ilerude dahi bu yolda arzı mütaleatı sadıkaya cür'et eylerim.

Memaliki mahrusai şahanelerinin dahilî ve haricî ümurü mesalihi siyasiyesi muhatı ilmi âlem şümuli cenabı mülûkâneleri olan bir hali kabilül ıslahda bulunduğu zemanda zimamı idareyi der uhde ile mücerred tevfikatı samedaniyeye mütevessilen ve mutlaka hüsni tevec-

[1] راجع [2] توسيع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

cühatı müveffekiyet gayatı mülûkânelerine müsteniden bihasebilvüs[1] ifayi hidmete ibtidar eyledim.

Esbabı mezkûrenin âzami, ümurı maliyenin hali hazıriyle ehaliye müstevli olan zaruret ve culusı mes'adet menusı hümayunlarından evvel cereyan eylemiş olan ahvalin bakiyyei âsariyle harbi ahirin ümurı hariciyece ika ve ilka eylediği müşkilatdır.

Bu dai mümkinüddevanın bittedric ref'ü izalesi ümurı idarenin bir sureti salime ve hasenede cereyaniyle Berlin muahedesi ahkâmının temamii icrasına menut ve bu iki suretin muhafazai hukukı mukaddesei cenabı hilafet penahilerine kemali itina ile beraber ecanibin, muahedei mezkûre ser riştesiyle müdahalelerini dafi olacak sureti hakimanede hayyizi husule vusuli, her halde ağrazı şahsiyeden salim bir heyeti vükela teşkiliyle hali hazırın ilca eylediği islâhatın icrasına ve bu da müsaadei hikmet mutadei cenabı mülk darilerinin erzan buyrulmasına muallak ve merbutdur.

Islâhatı muktaziye ve mutasavverenin fihristi icmalisi olmak üzere kaleme alınan lâyiha, leffen huzurı dekayık mevfurı cenabı mülûkânelerine arzü takdim kılındı. Ol babda ve katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyülemr efendimizindir. 28 Rebiulevvel 1296

Kulları
Hayrüddin »

Bu uzun arizada bahs etdiği lâyiha da uzun olduğundan ihtiva etdiği maddeler, hulasaten nakl olundu:

«Tanzimi kavanin ile ilcaatı hazıreye göre idarei ümure ıktiza eden memuriyetler sureti mazbuta ve muntazamada hasrü tahdid olunarak ehlü erbabına tevdii zımnında şimdiden alelacele vükelâ vezaifinin tayinini,

Her dairei nezaret, ya riyaset içün lâzım gelen memurini dahiliyenin tefrikini,

Vilâyat hududlarının senede hiç olmazsa iki def'a devr ve muayenei vilâyata mütenasib olacak vech ile tahdidini,

Memaliki şahanede jandarma usulünün tanzim ve heyetinin teşkilini,

Vilâyetlerde bulunacak memurların sureti tayinleriyle keyfiyeti istihdamlarını,

Mehakim ve mecalisi adliyenin ıslahını ve mehakimi şer'iyye ahvalinin tedkikini ve me'murların teftişini,

Varidatı hazinenin vaktü zemanile istihsalini teshil edecek suretle usuli istifaiyesini ve varidat ve masarifi devlet büdcesinin tanzimini,

[1] حسبالوقع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Asakiri berriye ve bahriyyenin hıfzı hukukı memleketi te'mine kâfi olmak üzere münasib dereceye kadar tenzil ve taklilini

Havi kanunlar tanzimi ile tahdid olunacak me'muriyetlere me'murini mevcudeden ahlâk ve iktidarca yekdiğerine nisbeten rüchani olan ların intihab ve tâyini.

Memurların cünha ve cinayetleri tebeyyün etmedikce memuriyetlerinden azl, yahud meslekine ve halü haysiyetine lâyık olmayan diğer memuriyetle becayiş edilmemesi.

Bir sebebi mücbir ve ma'kul olmadıkca memuriyetlerin adedinin tezyid olunmaması.

Cümle memurlara idarelerini te'min edecek derecede maaş tahsis ve ita kılınması.

Hidematı devletde emekdar olanlara tekaüd maaşı verilmesi.

Memuriyetlere ve tekaüd sınıfına geçeceklerden maada açıkda kalacak olanlardan şayanı istihdam bulunanlara ma'zuliyet maaşı tahsisile devletce bir iş teklif olunmadıkca memuriyet talebinde bulunmamalarının kendilerine tefhimi ve bu misillû zevat bir deftere kayd ile memuriyet açıldıkca, yahud yeniden bir iş zuhur etdikce ehl olanların tâyini.

Memurin içün mükâfat ve mücazat kaidesinin mer'iyül icra tutulması.

Her senei maliye hitamında devairi merkeziye ve vilâyatda turuk ve meabir ve köprü inşası, cemiyet ve şirketi ticariye ve ziraiye ve fenniye ve edebiye teşkili ve ibtidai ve rüşdi mektebler açılması gibi esbabı terakki ve mamuriyetden ve ıslahatı mülkiye ve siyasiyeden bâhis birer lâyiha tanzim ve Babı Âliye takdim edilmesinin usul ittihazi.

Vesaili mefsedetin eşeddi, memurların, birbirinin vezaifine müdahalesi olduğundan her dairenin idarei dahiliyesi içün taksimi amel kaidesince tâyini vezaif edilmesi.

Yukarıda beyan olunan ümurun matlub vech ile icrasının mebniyün aleyhi olmak üzere hey'eti vükelânın tecribe ve iktidarca yekdiğerine mütekarin ve mütekarib ve tesviyei mesalihde efkâr ve ictihadca müttehid ve müteadıd[1] zevatdan intihab ve teşkil olunması.»

§

Sadaretin vezaifine ve bazı hallerden şikâyete dair takdim etdiği 21 Cümadelâhire 1296 tarihli mufassal arizanın [2] hulâsası:

Sadrı âzam, kâffei vükelâ ve me'murini istediği zeman toplaması muktazi iken vükelâ ile ihtilât, yalnız meclis günlerine münhasırdır.

[1] متعاضد

[2] Tercemei halin nihayetine aynen derc edilmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Rusya imparatorile mülâkat edüb dönen Namık Paşa ile bir kerre serayda tesadüfen mülâkat edilmişdir.

Jandarma tertibine nezaret etmek üzere Babı Âlide teşkili arz olunan komisyonun babı ser askeride teşkiline irade sâdır olmuş ve jandarma teşkilâtına dair mekamı sadarete malûmat verilmemesi, babı ser askeriden Beyker Paşaya tenbih edilmişdir.

Zabtiye nazırı yalnız tâyin olunduğu gün görülmüşdür. Sadarete ve dahiliye nezaretine vukuat jurnalı vermemekdedir.

Mabeyndeki büyük memurların iltimasları tervic edilmediğinden dolayı zıd olmuşlardır. Bunların, esrarı devleti faş etmeleri muhtemildir.

Ecnebi sefirler, Babı Âlinin malûmatı olmaksızın mabeyne gitmekdedirler. Bunlarla vaki olan mükâlematı sadrı âzam bilmelidir.

Valiler ve sair devlet memurları, mabeyn memurlarile muhabere etmektedirler, buna sadrı âzam vâkıf olamıyor.

Arz olunan işlerin iradesi bir kaç gün sonra sâdır olmakda, fekat iradeler, arz tezkiresindeki tarih ile çıkmakdadır.

Bazı vükelâ dâvet edildikce hafiyeler, sahil haneyi tecessüs etdiklerinden memurlar uzaklaşmakdadırlar.

Mabeyndeki büyük memurların, sadrı âzama muarız bulunmayanlardan intihabı ve baş kâtibin tâyininde sadrı âzamın re'yine müracaat lâzımdır.

§

Hukukı şahanenin mühafezasına ve mesalihin hüsni idaresine aid mevaddı esasiyeyi ihtiva eden 11 Receb 1296 tarihli lâyihasının [1] hulâsası:

Vezaifi vükelâye dair Şûrayı Devletce tanzim ve meclisi vükelâce islâh edilerek arz olunan kanun lâyihasının hattı hümayun ile tevşih olunub icrayı icabına heman mübaderet edilmesi.

Bu lâyihada gösterildiği vech ile Dahiliye nezareti teşkilâtı mühimmesinin icrası.

Valiler, mütesarrıflar ve devairi merkeziye memurları Babı âlinin tahtı nezaretinde bulunması.

Düveli ecnebiye sefirlerinden ve onlara müteallik memurlardan mabeyni hümayuna azimetle ümurı siyasiyeye dair şifahen müzakereye kıyam eden bulunursa tercemanı divanı hümayun tarafından harfiyen ve tahriren Hariciye Nezaretine bildirilmesi.

Her sınıf memurin, âmirinden başkasına tahriren ve şifahen müracaat etmemesi.

[1] Tercemei halin nihayetine aynen derc edilmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Büyük ve küçük kâffei memurinden hiç biri, diğerinin memuriyetine müdahale eylememesi.

Ricali devlet arasına fesad ilka edenlerin memuriyetlerinden azl ve tardı.

Hayli zemandan beri istikraz çareleri aranılmakda ise de sermaye darlar, kefaleti kaviye istediklerinden buna bir netice verilememekde olduğundan teminat derecesinin tayiniyle kararsızlıkdan mütevellid mahzuratın ber taraf edilmesi.

Devlet devairinin islâh ve tensikı, tamikı efkâre ve zemane muhtac olduğundan bu babda iradei seniye ne suretde sudur ederse ona göre ıktızaları düşünülmek üzere şimdilik — iradei şahaneye imtisalen — istihzar olunan havatırın arz edildiği.

§

Hayrüddin Paşa, maruzatının is'af olunmamasından dolayı — sadarete meydu olan ve hal ve zemanın vehameti nisbetinde ehemmiyet kesb eden — vezaifi ifaye muktedir olamıyacağına kanaat hâsıl ederek istifaye mecbur oldu. Mabeyn baş kitabetine şu tezkireyi yazdı:

«Muhatı ilmi âli buyrulduğu üzere min gayrı haddin ve liyakatin mazhar buyrulduğum memuriyeti âcizanemde medarı müveffekiyet olabilmek üzere istirham eylediğim bazı müsaadatı seniyye erzan buyrulmaz ise istifaye mecburiyetimi dünkü gün utufetlû Münir Bey Efendi hazretleri[1] vesatatiyle atebei ulyayı hazreti padişahiye arz eylemekliğim üzerine bu gün Babı âliye giderek akşama kadar işlere bakmakliğım irade ve ferman buyrulmuşdu. İşbu emrü fermanı hümayunı cenabı hilâfet penahi hükmi celiline nazaran istifayı âcizanemin bir dereceye kadar karini kabuli âli buyrulduğu istidlâl olunmuş ise de imtisalen lil emrilâli bu gün Babı âliye azimetle akşama kadar iştigal ederek avdet eylemiş olduğum cihetle dünki istidayı maruzı âcizanemi şimdi tahriren dahi arz ve tekrar ederim efendim.

27 Receb 1296 Hayrüddin»

Bu tezkireyi gönderdiği günden beri Babı âliye gelmediğinden meclisi vükelâ riyaseti vekâleti Cevdet Paşaya havale olundu. Keyfiyet mabeyn baş kitabetinden — aşağıdaki tezkire ile — Hayrüddin Paşaya bildirildi:

«Arızai vücudiyei asafanelerinin indifaına kadar vezaifi sadareti uzma cümlesinden olan meclisi vükelâ riyaseti vekâletinin, kifayeti

[1] Teşrifatı umumiye nazırı, divanı hümayun tercemanı ve mabeyn tahriratı ecnebiye kâtibi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mücerrebesine binaen Ticaret ve Ziraat Nazırı Cevdet Paşa hazretlerine havalesi nezdi meali vefdi hazreti padişahide bittensib ol babda bazı iradatı seniyyei mülûkânenin telkini ile müşarün ileyh, tarafı samii daverilerine izam buyrulmuş olmağla ol babda... »

«Cevdet Paşa kulları şimdi dairei kitabete gelmiş olduğu ve ferman buyrulan tezkire müsveddesi dahi bittanzim manzurı meali mavfurı hazreti padişahi buyrulmak üzere takdim kılındığı maruzdur.

30 Receb 1296 Abdi memlûkleri
Ali Rıza»

Cevdet Paşa, — kalbi emel ve ümmid ile dolu olduğu halde — meclisi vükelâye riyaset etdi. Seraya gitdikce -- Padişah ile Hayrüddin Paşa arasındaki ihtilâfı kasd ederek — mabeyn baş kâtibi Rıza Beye «şu arabı niçün söyletüb duruyorsunuz, niçün def etmiyorsunuz» de diğini ve — ümmidi vech ile — o günlerde sadarete tâyin olunursa hazır bulunmak içün üniformasını ve nişanlarını çanta ile seraya götürüb getirdiğini, mabeyn kâtiblerinden reji komiseri Nuri Bey söylerdi.

Padişah, — kanunı esasi lâyihasının tetümmatından olan — mesuliyeti vükelâ kanunı lâyihasının kendi mülâhazasına elvermiyen maddelerini tadil ve ilmî bir encümende şer'a müteallik cihetlerini tedkik ve islâh etdirdikden sonra Hayrüddin Paşa ile beraber vükelâyı bir akşam seraye celb etdi ve baş kâtib vesatatiyle aşağıdaki muhtırayı gönderüb okutdurdu:

«Veliyyi nnimetimiz padişahımız efindimiz buyuruyorlar ki:

Benim, devletimin ve memleketin saadeti halinden başka bir emelim ve maksadım yokdur. Babı âlinin arz etmiş olduğu mes'uliyeti vükelâ kanunı lâyihası ki kanunı esasinin tetümmatındandır, bilmütalâa bazı yerlerini muhtacı tadil bulduğumdan icabı vaktü hale göre oralarını tadil ve islah eyledikden sonra Şeyhulislâm efendi hazretlerinin tahtı riyasetlerinde olmak üzere mabeyni hümayunda ser amedanı ulemayi kiramdan bir meclisi mahsusı ilmî akd ile cihatı şer'iyesini dahi tadil ve islah etdirerek bu gece heyeti vükelâye tebliğ ediyorum.

Bundan bir nüshasının bittasdik tarafımıza iadesi ve diğer nüshasının dahi tab etdirilmek üzere babı âliye götürülmesi lâzım gelür. Bunu kabul edenler de, etmeyenler de muhtardır. Fekat vaktü hal icabınca bundan ziyade tevsii mümkinatdan olmadığını beyan ederim. Maa mafih on beş yirmi sene sonra lüzum ve ihtiyac görünür ise ol vakt ıktızayı hale göre tevsi olunabilür.

Babı âliden gelen nüshai matbua dahi tadilât ve tashihatı vakıa görülmek içün gönderilmişdir. Meclisi ilmîde vuku bulan tadilât dahi nüshai mübeyyezanın üzerinde bulunan tashihatdan anlaşılur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bazı tebliğate lüzûm görünür ise o dahi hattı hümayun ile başkaca Babı âliye tebliğ kılınacakdır.

Binaen aleyh bunun üzerine huzzarı kiram taraflarından bu gece neticei kararları arz olunsun. 7 Şaban 1296 Abdi memluk Ali Rıza»

Bu muhtıra üzerine müzakereye girişilerek reylerin tehalüf etdiğini gören Uryani zade Ahmed Esad Efendi, mekamı meşihate, Hayrüddin Paşanın sadaretiyle beraber tâyin kılınmış ve — aradan uzun müddet geçmediğinden — zemanın hükmüni ve vükelâyi zemanın meslek ve meşrebini lâyıkıyle anlayamamış olduğundan hangi tarafın re'yine iştirak etmek lâzım geleceğini evveli emrde kesdirememişdi. Fekat tadilâtı kabul edenlerin, padişah nezdinde her suretle makbul olacaklarını teemmül ederek ve kabul tarafdarları içinde Ser asker Gazi Osman Paşa gibi pek mukbil bir zatın bulunduğunu nazarı dikkate alarak kabul cihetini iltizam ve sadrı âzama itabe kıyam etdi.

Son zemanlarda onun hakkındaki teveccühi padişahinin zevale yüz tutmakda olduğunu muamelâtın tarzı cereyanından istidlâl ederek aleyhinde bulunmağı müvafık görmüşdü.

Hattâ sadrı esbak Said Paşa, bir gün bana Hayrüddin Paşadan bahs ederken dedi ki:

«Hayrüddin Paşa, mekamı sadaretde iltifatı şahaneye mazhar olduğu hengâmda Uryani Zade Efendi, onu her yerde sena ederdi. Zatı şahaneye de «efendimiz, Barbaros Hayrüddin gibi bir zat buldunuz. Devlete bundan büyük hidmet olmaz» dediği halde teveccühün zevalile mekamında kalamayacağını his edince medhi zemme tahvil etdi. Bir gün meclisi vükelâda bir işin müzakeresi sırasında kaşlarını çatarak «sen ne bilirsin, kendini hakikaten büyük âdem mi zan etdin? Senin sözün kaleme gelmez» diyerek itabe başladı.»

Mes'uliyeti vükelâ mes'elesinin müzakeresinde de — yukarıda söylendiği gibi — itabı ileri götürerek kemali unf ve şiddet ile «sen, hukukı saltanata tecavüz ediyorsun» tarzında sözler söylemeğe başlayınca Hayrüddin Paşa, bittabi nefsini müdafaa ederek «efendi, bu, Ali Efendi fetvası değildir, ümurı siyasiyyedendir, senin aklın ermez. Ali Efendi fetvası da olsa sana sormağa tenezzül etmem.» dedi. Dil münazaası büyüdü.

Birbirine savurdukları na hoş sözlerden ziyade padişahın hukukı mukaddesesine tecavüz maddesi! Uryani Zadeyi — eski tâbirle libası hayatdan uryan olacak mertebede — müteessir ederek güya kendinden geçdi, oturduğu kanepeye yığılıverdi. [1]

[1] Sadakat ve hamiyyetin! galeyanından ileri gelen bu kal ve hal, arz edilince padişah, fevkalâde memnun olarak efendi hakkındaki teveccüh ve mehabbeti artdı. Derhal

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadrı âzam, meclisden çıkdı. Avdet etmemesi ve gece serayda kalması içün padişah tarafından haber gönderildiyse de dinlmedi. Yalısına gitdi.

Ertesi gün [1879 — 9 şaban 1296] yerine — sadaret ünvanının baş vekâlete tahviliyle — sicili ahval komisyonu reisi Arifi Paşa tâyin olundu.

Hayrüddin Paşaya, âyan maaşı olan «10000» kuruşa ilâveten -- «5000» kuruş ma'zuliyet maaşı tahsis kılındı.

§

Hukuku padişahiyi tenkis edecek suretde tedbirler teklif etmesinden dolayı — Taymis gazetesinden naklen — «Ceridei Havadis» de bir telgraf görüldüğünden bunun tekzib edilmesi mabeyn baş kitabetinden Hayrüddin Paşaya iş'ar olundu.

Tezkirenin sureti

«Ceridei havadisin dünkü cumartesi çıkan nüshasında münderic telgraf havadisi sırasında Taymis gazetesinden naklen güya tarafı valâyı âsıfanelerinden zatı hazreti padişahinin hukuku hümayunlarını tenkis edecek suretde tedabir teklif edilmiş olduğuna dair bir garibe neşr olunmuş olub ancak malumı samii hakayık danileri olduğu

hekimler gönderüb tedavisini emr etdi. Bir az iyileşir gibi olunca yanına bir hekim katılarak meşihat dairesindeki ikametgâhına gönderildi. Hekim, ayrıldıkdan sonra gözünü açub — efendi babası göçüyor zannile kendinden geçen — oğlu Halid Mollaya «molla molla, işte şimdi mevkiimizde tutunduk» dediğini Ali Füad Bey nakl ediyor ki son nefesine kadar kemali ikbal ile o mekamda kalması, Uryani Zade merhumun nüfuzı nazarını isbat eder.

§

«On üçüncü asrı hicride Osmanlı ricali» başlıklı mekalelerin 34 üncüsünde Uryani Zadeden bahs olunurken «Hayrüddin Paşanın sadareti hengâmında mes'uliyeti vükelâ hakkındaki maruzatından mütevellid münakaşeleri, kendisinden [Uryani Zadeden] mesmuumuz olduğuna göre saltanatın ve mekamı hilâfetin hukukı âliyesine vuku bulan tecavüze karşı bir müdafaai meşrua imiş» denildikden sanra şu sözler söyleniyor:

«Uryani Zadenin vefatında Hayrüddin Paşa, eşk rizi teessür olarak merhumun evsaf ve meziyatını yad ve tadad eylediği meşhud olmuşdur. ki efendinin zahm didesi bulunduğu halde şu suretle kadr danlık göstermesi, ricali devlet içün nümunei imtisal olacak bir ulviyet eseridir.»

Hayrüddin Paşa gibi fâdıl ve mütedeyyin bir zatdan, bu dürlü harekâtı fazilet kârane beklenir.

«İnsan o dır ki âyine veş kalbi sâf ola
Sinende neyler âdem isen kinei pelenk»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

üzere kâffei bendegân içün akdem ve akdesi vezaif, hukukı âliyei mezkûrenin hemişe vikaye ve mühafazasına hidmet kaziyyei merziyyesi olduğuna ve tarafı devletlerinden böyle bir teklif vukua gelmek şöyle dursun hatırı sadaket mezahiri daverilerine bile huturına mücerreb olan kemali sıdku ubudiyet bahireleri haciz ve hail olacağı nezdi hakayık peyvendi hazreti mülûkânede şekkü şübheden vareste bulunduğuna binaen şöyle bir şayiai fecianın yine evrakı havadisle red ve tekzibi içün tehzizi kalemi hikem rakam buyrulmağa şitabü müsarat gösterilmesi ve bu yolda bir bendin evrakı mezkûrede şu bir iki gün içinde görülmesi hususlarına iradei isabet mutadei cenabı veliyyi nimeti âzami müteallik ve şeref sudur ve bu vesile ile selâmı selâmet encamı mülûkânelerinin tarafı âlii daverilerine tebşirine bu çakeri keminelerinin memur buyrulmuş olduğu muhatı ilmi devletleri buyruldukda ol babda.... 16 Şaban 1296 Ali Füad»

Cevabın sureti

«..... [1] tezkirei aliyyei hususiyeleri arayişi desti tazim oldu. Havi olduğu bedayii ibaratdan istibşar ve istinbat eylediğim iltifatı cihan kıymeti veliyyi nimet, elhak melûfiyetiyle magbût olduğum mealii teveccühatı kudsiyei cenabı hilâfet penahinin hakkı âcizanemde nişanei alenii devam ve kemali bi himali olduğu rehini rütbei bedahet olmağla bu babda ne suretle rehini fahrü mübahat olduğumun beyanına kalü kalemi memlûkânemde tabü tüvan ve anın edayi ferizayi teşekkür ve mahmidetine ise zaten muterif olduğum izharı aczden özke bidaai beyan bulamadığımdan heman muvazıbı olduğum duayi mefruzüledayi tevafüri ömrü şevketi cenabı zıllullahinin tekrarına müsaraat eyledim.

Her bir emrü fermanı hazreti padişahinin infazi mütehattimi zimmeti ubudiyet olmasına binaen bu babda telakki eylediğim iradei inayet mutadei cenabı şehinşahiye tevfiki hareket arzusiyle tekzibine memur buyrulduğum ceridei havadis getürdilerek ledelmutalaa sütunı evvelinin nihayetiyle sütunı sanisinin evvelinde «zatı hazreti padişahinin hukukı hümayunlarını tenkis edecek suretde tedabir teklif eylemiş olduğundan Hayrüddin Paşayı azle mecbur olmuş olduklarını mübeyyin olarak canibi babı âliden düveli muazzama nezdinde mukim süferayi saltanatı seniyyeye bir kıt'a telgrafnamei umumi keşide olunmuş olduğunu» yazmış idüği görulmüş ve hakikaten baisi tesüri âcizi olmuşdur.

Çünki veliyyi nimeti bi minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine derkâr olan kemali sıdku ubudiyetden başka medarı iftihar olabilür

[1] Mukaddimesi, baş kitabet tezkiresinin ayni olduğundan tekrarına lüzûm görülmedi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

değerim ve hukukı mukaddesei hilâfeti kübra ve ümmeti tabiai sıdk peymaye ve feraiz ve âdabı itaati emirilmüminine dair malumatı şer'iye ve siyasiyeden maada sermaye ve hünerim olmadığına binaen tarafı ubeydanemden maruzı huzurı âli kılınan kâffei tedabir, şer'an memur buyrulduğumuz nasihat marızında arz ve istizan kılınmış şeyler olmağla edebi ubudiyet ve itaatı kemteranem, sevkı lafzı teklifi bile katan ve katıbeten kabul etmiyeceğini ve şer'an ve kanunen mesağı olmayan hiç bir tedbirin arz ve istizanına cüret etmemiş olduğumu ve arz ve istizan olunan tedabiri lâyiha ise hukukı mukaddesei zatı padişahiyi hâşa sümme hâşa tenkis etmek fikrine mübteni olmayub bilâkis aksayi âmal ve metalibi çakeranem, her vakt devleti aliyyei ebediyüddevamın mabihilhayatı olan hukukı hazreti hilâfet penahinin teyid ve tekidi esbabının istihsaline masruf ve münhasır olduğunu ve arz ve istizani ahiri çakeranem dahi bu uğurda âcizane bir hidmet ibrazı arzusundan münbais iduğini delaili vazıha ile beyan ve ilâne her an hâzır ve âmadeyim. Şu kadar ki memur buyrulduğum red ve tekzib hidmeti, ceridei havadisin ve sair gazetelerin Taymisden nakl ve neşr eyledikleri gibi babı âli canibinden süferayi saltanatı seniyyeye böyle bir telgraf keşide olunub olunmadığının bilinmesine mütevakkıf olub bu babde ise bir gûna malumatı âcizanem olmadığı ve maa mafih babı âliye isnad olunan telğrafın vücudü olub olmadığının beyanı tarafı âciziye âid mevaddan bulunmadığı cihetle hakayıkı ahvale temamile vukufu olan babı âlice telğrafnamei mezkûrun ademi sıhhatini beyane himmet olunduğu takdirde zikr olunan şayianın bittabi buradaki gazete muhbirlerinden bazısının bi aslu esas olarak ihtirai itiyad etmiş oldukları eracif kabilinden olduğu tebeyyün edeceği ve şu halde malûmatı mezkûreye kesbi ıktiran edilmemesi mülâbesesile mekalei müdellelei reddin tarafı bendegânemden evrakı havadise verilmesine ihtiyac kalmıyacağı derkâr bulunmağla bu babda her ne suretle emrü fermanı ilhamat beyanı hazreti padişahi isabet efzayı sünuh ve sudur buyrulur ise mentukı münifini infaze mübaderet etmek üzere arzı mütaleai kasırei kemteriye cür'et kılındı efendim.

16 Şaban 1296 Hayrüddin»

Ne tuhaf irade, o telgrafı Taymis gazetesine yazan muhbir, keyfiyeti Hayrüddin Paşaya isnad, yahud ondan işitdiğini irad etmiş olsaydı tekzib vazifesi, paşaya teveccüh ederdi.

Madame ki telgrafda «canibi babı âliden süferayı saltanatı seniyyeye» tebliğ edildiği sarahaten gösteriliyor, bu halde tekzibin temamile «canibi babı âliye» âid olması pek tabiîdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tekzib, babı âliye emr edilmeyüb de «reddü tekzib içün tehzizi kalemi hikem rekam buyrulmağa şitab ve müsaraat» olunmasının Harüddin Paşaya «irade ve ferman buyrulması» ya bir maksadı mahsusa müsteniddir, yahud asıl mükellef dururken mükellef olmayana yüklenmek kabilinden bir münasebetsizlikdir.

Hayrüddin Paşanın «reddü tekzib hidmeti», babı âliden süferaye böyle bir telğraf çekilüb çekilmediğinin bilinmesine mütevakkıf olduğunu söylemesi de garibdir.

Telğrafın çekildiği bilinüb de «reddü tekzib hidmeti» ifa olunsa Taymis gazetesi değil, babı âli tekzib edilmiş olur, Devletin en büyük mekamını ihraz eden bir zat, — daha dün içinde bulunduğu — babı âliyi tekzib etse o babı âlinin, ba husus devletin ne şeref ve haysiyeti kalır?

Babı âliden böyle bir telğraf çekilmediği bilinse, «reddü tekzib hidmeti» yine Hayrüddin paşaya taalluk etmez. O vazife, babı âliye âiddir ki bu telğrafı çekmediğini gazetelerle ilân ve keyfiyeti tekzib etmeğe mecburdur.

«Telğrafın vücudu olub olmadığının beyanı» kendine aid olmadığına ve telğrafın «ademi sıhhati» babı âlice beyan olunsa hakikati halin tebeyyün edeceğine dair Hayrüddin Paşanın söylediği söz, nefselemre müvafıkdır ki yalınız bunu söyleseydi, lâzım gelen cevabı vermiş ve fazla söze hacet kalmamış olurdu.

Taymis muhbirine gelince, devletin şeyhulislâmı, vükelâ meclisinde «Sen, hukuku saltanata tecavüz ediyorsun» diyerek sadrı âzama hücum ederse ve hukuka tecavüz etdirmemek gayreti sadakat kâranesile! bayılub kanapeye serilmesi şayi olursa muhbir de — mensub olduğu gazeteye — elbette öyle bir telğraf çeker. [1]

§

Hayrüddin Paşanın, mekamı sadaretden infikâkinden bir ay evvel Direse Paşaya yazdığı fransızca tezkire — ki bir fıkrası yukarıda nakl olunmuşdu — bir takım müfsidler ve garaz kârlar tarafından, padişahın teveccüh ve emniyetini selb etmek içün ne dürlü iftiralarda bulunulduğunu ve mes'uliyeti vükelâ kanunı mesedesinden başka — vâkıf olmadığımız — diğer maddelelerin de sadaretden tebaüde, yahud teb' ide badi olduğunu gösteren pek mühim bir vesika olduğundan tercemesinin buraya dercine lüzûm gördüm:

[1] Hayrüddin paşanın yazdığı cevab üzerine ne yapıldığına dair yıldız evrakında bir kayda tesadüf etmedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Dün akşamki müsahebetimizi bu mektubumla hulâsa etmeğe müsaade buyurmanızı reca eylerim.

Tarafı eşrefi mülûkâneden, vasıtanızla vaki olan tebligatdan hâsıl olan taaccübün te'siratı azimesi altında olarak izahatı lâzimeyi heman ita eylemişdim.

Ahlâkı müstakime ve memduhanız iktizası üzere izahatı mebhusenin tarafınızdan temamile hakîpayı şahaneye arz olunduğunda şübhem yokdur. Maa mafih beynimizde olan musahabeti tahriren dahi tekrar etmeğe lüzum gördüm. Çünki mebhusün anh olan mevad o kadar mühimdir ki tebligatı şifahiyenin tahatturile iktifa olunmamalıdır.

Sadrı âzamı, padişahının nezdinde gaib etmek isteyenler, bir takım azviyatı şifahiyyeyi tercih ederlerse de senaverleri duçar olduğum müftereyatı tahriren red etmeğe mecburum.

Efendimizin şikâyeti mevaddı âtiyeden ibaretdir:

1 — Efendimizin aleyhine olarak biraderlerile müttefik bulunduğum.

2 — Efendimizin hilâfete lâzım olan evsafı matlubeyi cami bulunmadıklarını Baş Kâtib Beye ifade eylemekliğim.

3 — Zatı şevket simatı mülûkâne ile vaki olan musahabetlerimin pek çoğunu işaa etmekliğim. Ve buna da delil olarak asdıkayı bendegânın bu musahabetleri efendimize harf beharf tekrar edişidir ki mülâkatlarda hiç bir kimse bulunmadığından senaverlerinden başkasının bunları işaa edemeyeceği beyan buyrulmuşdur.

4 — Efendimiz, beni azl etmek istiyorlar emma elli bin lira ikraz eylediğimden ve meblâğı mezburı te'diyeye muktedir olamadıklarından azl edemiyorlar, demekliğim.

Hatırımda kalan başlu şikâyetler işte bunlardan ibaretdir. Eğer başka bir şey unutuyorsam ehemmiyeti olamaz. Zira mevaddı meşruha, benim kusurumu, yahud müfterilerimin denaetini meydane çıkarmağa kâfidir.

Aleyhimde bir takım iftiralar vuku bulduğunu ve söylemediğim şeyleri gûya söylenmiş gibi atebei ulyaye işaa olunduğunu dahi bildiğimden padişahıma ve devleti aliyyelerine olan sadakatim hakkında te'minatı kat'iye ita eylemiş ve dünyanın malı, beni vicdanıma muhalif bir meslekde bulundurmağa muktedir olamıyacağını arzu beyan etmişdim. Efendimiz, bu te'minatı sadakat kâranemi âli kalbleri icabınca hüsni telâkki buyurmuş olduklarından bir takım müftereyatı sükûn ve nefret ile red ve cerh etmeği tecviz edüb harekâtım, müfte-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rilerin azviyatile değil, ef'alimle muhakeme olunacağını ümmid eyler idim.

Yedi aydan beri sadareti uzmada bulunuyorum. Efkâr ve arzu ve temayülâtım ne olduğu, ittihaz etdiğim meslek ve ef'al ve tedbirlerimle muayene ve tedkik olundukda meydane çıkacağından âlemin gözü önünde cereyan eden harekâtımla muhakeme olunmakda ısrar etmekliğim müvafıkı adaletdir.

Hasımlarım, bu noktai nazarı terk edüb beni isimleri malûm olmayan eşhasın azviyatı ve gûya ağzımdan çıkmış ifadat gibi şeyler ile ittiham etmeğe teşebbüs ederlerse bu da çok zemandır şarkın sebebi felâketi olan iftira usul ve kaidesinin bir neticesi olduğu malûmı âlidir. Lâkin madame ki ifadat ve te'minatım kifayet etmiyor, hiç olmaz ise efendimiz, kullarını müfterilerile müvacehe buyursunlar da onları kat'iyyen tekzib edeyim. Bakalım, karşımda da yalan söylemekde ısrar ederler mi?

Bu müvaceheyi istemekle, kimseye red olunmayan bir hakkı taleb eyliyorum. Müslim sıfatile edeb ve hakikatin hamii celili olan halifei müslimine müracaatle aleyhimde söylenilen şeylerin isbatı istenilerek icrayı adalet buyrulmasını temenni eylerim. İftira etmek kolaydır. Lâkin güç olan iftirayı isbat etmekdir.

Padişahın biraderinden aceba ben, ne isteye bilirim? Ben ki istemeyerek sadrı âzam oldum, ben ki düşmenle muhatım, benden bir şey taleb etmeyen bir prense ne yapa bilirim?

En ziyade taaccüb etdiğim şey de padişah ile biraderi beyninde nifak hâsıl etmeğe cesaret olunmasıdır. Bundan maksad ne olduğu anlaşılıyor, efendimizin zihninde daimî bir şübhe bulundurmakdır.

Zatı şevket simatı mülûkâne, halifelik etmeğe muktedir değildir, dediğime gelince, böyle bir mütaleam var ise kendime bir acib mahrem bulmuşum demek olur.

Malûmı âlidir ki ben, bu âdemin [1] ademi zekâvet ve kifayetini ve ümurı me'muresini kemahiye hakkuhu[2] ifa içün lâzım gelen malûmatı cami bulunmadığını bildiğimden azlini çokdan beri temenni ederdim ve kendi hakkında olan efkârımı hayli zemandır vechimden istidlâl etmiş olacağından böyle bir şahidin ifadesile efkârı zatiyeme nasıl ıttıla'[3] kesb edile bilir? Madame ki müşarün ileyh, utanmayarak hakkımda böyle bir şey söylemişdir, âcilen tarziye taleb ederim. İfadatını isbat eylesün, yahud kanun ve adaletin tâyin etdiği cezayi görsün.

[1] İsmi tasrih olunmayan «bu âdem», mabeyn baş kâtibi Rıza Beydir.
[2] كما هي حقه [3] اطلاع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hakkımda beyan oluuan üçüncü şikâyeti red ve cerh etmek müşkil olmaz. Serayi hümayunda bulunduğunuz için malûmunuzdır ki orada büyük ve küçük memurların ekseri, padişahı tebe'a ve vükelâsından ayırmak istediklerinden ve senaverlerini maksadlarına müsaid görmediklerinden nasıl olursa olsun benden halâs olmasını isterler.

Zatı şevket simatı mülûkâne ile olan mülâkatım ekseri bağçedeki köşkde, yahud kapuları açık salonda vuku bulduğundan harem serayi hümayun cihetinde müsahibler ve selâmlık cihetinde mabeynciler bulunurdu. Ve her kesin malûmudır ki benim en büyük düşmenlerim bu iki sınıf memurlar içinde bulunmakdadır. Misâl olarak bunların başlarını göstere bilirim. Binaen aleyh efendimiz ile kulları beyninde olan mükâlemeyi kapu önünde dinleyen boş boğazların işitdiği derkârdır.

Bu hususda bir delil getirebilirim ki nezdi şahanede dahi karini kabul olur. Efendimiz, her ne zeman bir kullarını çağırdılar ise tekrare hacet kalmaksızın huzuri şahanelerine biri çıkdı. Senaverlerinin buna o kadar şübhem yok idi ki efendimiz ile serairi devlete aid mülakatlarımda kemali telâş ile ifadei meram eyleyor ve kendimi gûya halk içinde söz söyleyor ad ediyordum. Efendimizin fermanı şahanelerini gelüb harf beharf tekrar edenler, beni ittiham edecekleri yerde kendi ihanet ve boş boğazlıklarını ifşa etmişler denilebilir.

Galiba düşmenlerim, bu kadar iftirayı kâfi bulmamışlar ki bir de elli bin liralık istikraz plânını icad etmişler. Devleti aliyye, bir sadrı âzamdan halâs olmak için elli bin lira bulamıyacağına inanacak sebük mağzane ben kendimi para ile ibka etdiriyorum demişim. Bunu cerh etmek zahmete değse benim böyle dediğimi isbat etsünler derdim. Lâkin böyle şeylere nefretle mukabele eyler ve sevabıkı ahval ve akvalime müracaat ederek nazarı hakaret ve gadab ile bakarım.

Eğer efendimiz, düşmeni hakikisi, kullarımı, yoksa başkası mı bilmek arzu buyururlar ise şu Mısır mes'elesinde her kesin ittihaz etdiği mesleki lutfen tehattur buyursunlar, ben efendimize ne yolda lisan kullandım. Fransa ve İngiltere hükumetleri, Hidive cebren istifa etdirüb Mısırı Avrupanın emri altına almak ve halkını devleti metbuasından ayırmak istedikleri bir zemanda metbuiyet namına olarak padişahın sahib sıfatile hareket buyurmasını tavsiye eylemedim mi?

Hidivin azli, Mısır halkı hakkında icrayi adalet ve Avrupanın metalibine bihakkın muvafakat, ba husus 1873 fermanının istirdadile saltanatı seniyyenin kudret ve kuvvetini gösterir bir hareket demek olmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İmdi nezdi şahanede malûm olan bendegânın verdikleri nasihat neden ibaret idi. Hidivi vikaye eylemeliydi. Avrupa, müşarün ileyhin azlini taleb etmesi, devleti aliyyenin menafiine muhalif olduğu içündür denilmedi mi?

Bir de benim, Hidivin azlini arzu edişim, Fransaya ve İngiltereye hoş görünmek içün olduğundan neş'et etdiği ve Mehmed Ali zemanındaki gibi devleti aliyyeyi bir muharebeye sevk etmek ve Hidive isyan etdirmek velhasıl kendim içün Tunus ve Trabulus ve Mısırdan Mürekkeb bir Areb kıraliyeti teşkil etmek arzusunda bulunduğum ilâve olunmadı mı?

1873 fermanının istirdadını Fransa ve İngiltere kendilerine bir hulus ad edüb etmediklerini gördük. Sadareti uzmanın yalnız bir telğraf namesi, Hidive haddini bildirdi.

Senaverlerinin emeline gelince, bu emel, fasid bile olaydı çokdan beri Avrupanın gölü ad olunan Bahri Sefid sahilinde bir kıraliyetin sühuletle teşekkül edeceğine emniyet edecek kadar sade dil olmaz idim.

Bu mektub, dünkü musahabetimizi lâyıkile hulâsa etmişdir zannında bulunduğumdan hakipayi şahaneye arz etmeğe me'zunsunuz.

Aleyhimde vaki olan müftereyat esassız olduğu müşahede buyrulur ümmidinde isem de bunun kâfi olamıyacağını, efendimizin size olan iradatından anlamışmıdır. Şimdiki halde bir karar ittihaz etmek lüzumu gerek zatı şevket simatı mülûkâne ve gerek kulları içün his olunmakdadır.

Sadrı âzam ve sair vükelâ ahvali hâzıranın muktezeyatı âcilesine tevfikan ifayı memuriyet ve vazife etmek içün ittihazı lâzım gelen ahval ve kaideye dair efkârı âcizanemi bundan evvel hakipayi şahaneye arz etmişdim. Bunun içün yalnız bir şey istiyor idim. Maksadım, idarenin hüsni cereyanı bir takım mevani[1] ile ihlâl olunmaması ve her kese ef'alinin mes'uliyeti bırakılması ve malûm olan bazı eşhasın namı namii şahaneyi sui istimal edememesinden ibaret idi. Bunun netayicinden biri dahi kurenayi şahanenin âdab ve ahlâk hususunda kesbi terakki eylemesiydi.

Bu ahval, bazı kesanın işine gelmemesinden kemali teessüfle iştigal eylediğimiz müftereyat ve azviyat ile mukabele eylediler. Binaen aleyh bir birine zıd olan bu temayülâtı te'lif etmek mümkin olamaz.

Senaverleri, sadaretin lâyıkile ifası, padişahın emniyetine ve bir takım azviyat ve müftereyatın nazarı itibare alınmamasına mütevakkıf idüğini zan etmekdeyim. Bu efkârımın sair vükelâ hakkında dahi şümuli vardır.

---

[1] موانع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Diğer tarafdan da Efendimizin rahat ve huzurları içün devletin en mühim menâfiine müteallik ümurun cereyanını, şu meşgul olduğumuz esbab ve mütaleata tâlik eden bazı eşhasın beyan etdikleri te'minatı sadakat kâranenin kıymet ve mahiyetinin ne olduğu bilinmek lâzımdır.

Bu hususda temamile malûmat kesb etmek içün bundan akdem takdim eylediğim mahremane lâyihalar ile senaverlerine tebliğ etdiğiniz azviyat ve müftereyatı müvazene etmek kâfidir. Andan sonra emrü ferman buyrulsun.

Senaverleri, Efendimizin daima sadık ve sabit kullarıyım. Efendimizin emr buyurdukları zeman İstanbula geldim ve beyan etdiğim maziretler hilâfında olarak memuriyete tâyin buyurdukları vakt itaat eyledim. Lâkin üzerime tahmil olunan vezaifi — memuriyetimden afv olunsam bile hakkımda teveccüh ve emniyeti şahane baki kalacağına dair olan va'di âliye istinaden — kabul etmişdim. Vazifemi ifa etdiğime iftihar ederim. Eğer Efendimiz, kullarını ehliyetsiz ve kifayetsiz ad buyururlar ise hiç bir şey diyemem. Lâkin bunca zeman namus ve istikamet ile tanındığım halde padişahım nezdinde hainlik ve sadakatsizlik ile müttehim olmağı müdafaasız kabul etmek mümkin olamaz.

Efendimizin mahrem ve muhibbi bulunduğunuz içün size olan bu ifadatı halisanemin ve şühret ve namusumu vikaye içün beyan etdiğim efkârı kasıranemin nezdi âlide mazharı afv olacağını ümmid eylerim.

Beyanı hal, tecdidi te'minatı muhibbaneye vesile ittihaz kılındı.»

Bu tezkirenin bir kaç noktadan tedkiki lâzımdır. Padişahın, bir çok müslim ve mahrem bendeleri ve memurları varken bir ecnebi asker vesatatile sadrı âzama bir takım mühim maddeler tebliğ etmesi ve sadrı âzamın da «Efendimizin mahrem ve muhibbi olduğunuz içün» diyerek — gizli tutulması icab eden — hususî, resmî ve siyasî beyanatda bulunması, doğru bir şey değildir.

Aceba padişah, kendi bendeleri ve devlet memurları arasında itimada lâyık ve tefhimi merama muktedir bir âdem bulamadı da bir ecnebi askeri mi esrara mahrem ve tebliğa memur etdi? Hakikat böyle ise

«Bilemem eyliyecek girye midir, hande mir»

mealine ma sadak olmak ıktiza eder.

Padişahın, «kendi aleyhine biraderile müttefik» olduğunu bir ecnebi vasıtasiyle sadrı âzama söylemesi ne kadar münasebetsiz ise sadrı

TARIHVEMEDENIYET.ORG

âzamın da — padişahın sui zannını, vehmü vesvesesini galeyane getirecek tarzda — yine o vasıtaya «benden bir şey taleb etmeyen bir prense ne yapabilirim» demesi o kadar uygunsuzdur.

Mahud tabirle çiyden nem kapan padişah — Süavi vak'asında Sadık Paşanın «Vükelâ yapsaydı böyle mi olurdu» demesine müşabih olarak — Hayrüddin Paşanın söylediği o gafilâne sözden «prens dediği Sultan Murad, kendinden bir şey taleb etse yapabilecekdir» mânasını çıkaracağı ve emniyeti büsbütün zail olarak onu bir an evvel mekamı sadaretden atmak isteyeceği şübhesizdir.

Hayrüddin Paşa, padişahın mizacını temamile öğrenememiş, yahud gaflet saikasile o sözden ne çıkacağını düşünememiş olacak ki sözünü tartarak söylememişdir.

Paşa, padişahın «hilâfete lâzım olan evsafı cami[1] bulunmadığını» baş kâtibe söyleyecek derecede boş boğaz ve sade dil «abaza» lardan olmadığı, kendini tanayanlarca malûmdır.

Fekat «ademi zekâvet ve kifayet» inden ve kendi hakkında «utanmayarak böyle bir şey» söylediğinden bahs etdiği baş kâtib Rıza Beyin [Paşa] ilmü marifet ve hüsni siret erbabından mütedeyyin ve müstakim bir zat olduğunu pek iyi bildiğimiz içün ifkü iftirada bulunmayacağına kaniiz.

Paşanın ümuri devlete aid mutalealarını Rıza Bey arz ederken bazılarını padişah mı lâyikile anlayamadı, ya anladı da — vehmü vesvese ilcaatile — yanlış mı mâna verdi, yahud Direse, padişahın sözünü temamile tefehhüm edüb de Paşaya tefhim edemedi mi? işin doğrusunu anlamak içün dördünü bir araya getirüb sormak icab eder, bu na imkân var mı?

Paşa, devlet ümurının tanzimi içün vaki olan teklifleri arasında Rıza Beyin de tebdilini istediğinden padişah «bu âdem, senin de tebdilini istiyor. Baş kâtib, mes'ul memurlardan olmadığı halde bundan maksadı nedir. git benim namıma olarak istizah et» dediğinden Rıza Bey, Paşanın yalısına gidüb sordukda «bu şahsınıza aid bir mes'ele değildir. Baş kitabetde bulunan zat, vükelâ ile hem fikr olmalıdır. Sizde bu cesareti göremediğimden tebdilinizi talebe mecbur oldum» dediğini Ali Füad Bey söyliyor.

Hal buki Paşanın «bu, şahsınıza aid bir mes'ele değildir» sözile Direseye yazdığı tezkirede Rıza Beyin zekâvet ve kifayeti ve ümuri memuresini ifa edebilecek malûmatı bulunmadığına ve hakkındaki «efkârını vechinden istidlâl etmiş» olacağına dair ifadesi bir birine muhalifdir.

---

[1] جامع

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Vükelâ ile hem fikr» olmak başka, «zekâvet, kifayet ve malûmat» dan mahrum olmak yine başkadır.

Hayrüddin Paşa, madame ki hakikati söylemekden çekinmez, içi dışına uygun bir âdemdir, Rıza Beye «bu, şahsınıza aid bir mes'ele değildir» dememelidi. «Sizin zekâvetiniz, kifâyetiniz, ve malûmatınız yokdur, bu sebeble tebdilinizi taleb etdim» demelidi.

«Baş kâtib, vükelâ ile hem fikr olmalıdır, sizde ise bu cesareti göremedim» sözünün, Rıza Beyden ziyade padişahı müteessir ve fikrini tehviş etdiğini izaha hacet var mıdır?

Padişahın her dürlü ahval ve âmaline vâkıf ve onunla hem fikr olması lâzım gelen baş kâtib, «vükelâ ile hem fikr» olursa kim bilir ne dürlü musibetler zuhûr eder!

Padişahla vükelâ arasında muhabereye ve teatii efkâre vasıta olan baş kâtibin, vükelâ ile «hem fikr» olması ve maruzatı red ve talil değil, tervic etdirmeğe çalışması bittabi lâzımdır.

Lâkin padişah, vükelânın sadaket ve hüsni niyetinden ve liyakatinden emin olmazsa ve baş kâtibin âleti fesad olmıyacağına mutmein bulunmazsa «hem fikr» maddesini asla hüsni telâkki edemez.

İşte Sultan Abdülhamid gibi — fıtreten müvesvis iken bir takım korkunc hâdiselerin teakubünden âdeta vehemi mücessem kesilen — bir padişaha birden bire bu dürlü tekliflerde bulunmak, onun vehemü vesvesesini artırmakdan ve devletin idaresini büsbütün karışdırmakdan başka bir netice hâsıl etmiyeceğini Hayrüddin Paşa gibi irfan ve firaset sahibi bir merdı fazılın takdir etmesi ve maksada vüsul içün vehmi tahrik etmiyecek tarzda — hakîmane ve dur endişane — idarei mekal eylemesi lâzım gelirdi.

Paşanın, müfterilerle müvacehe edilerek aleyhinde söylenilen şeylerin isbat etdirilmesini istemesi, Safvet Paşanın — tercemei halinde söylendiği gibi — bir mahkemei âliye teşkilile muhakeme ve cürminin isbat edilmesini taleb etmesine benziyor.

Hayrüddin Paşa, o vakt ona «mahkemeyi teşkil etdireyim, fekat mahkemenin âdilâne hükm vereceğinden emin misin» demişdi. Şimdi Hayrüddin Paşaya da «müvacehe, padişahın siyasetine mugayirdir. Bilfarz müvacehe etdirse — hakdan korkmayanlar, her dürlü mel'aneti irtikâb edeceklerinden — sözlerinin iftira değil, mahzı hakikat olduğunu yeminlerle te'min ve isbata kalkışmayacaklarından, hattâ daha vahim iftiralarda bulunmayacaklarından emin misin?» demelidir.

Paşanın, sadrı âzama ve vükelâye emniyet edilmesini ve haklarındaki «azviyat ve müftereyatın nazarı itibare» alınmasını istemesi, âdeta muhali taleb kabîlindendir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Evlâd ve hişanına, hattâ nefsine bile emniyet etmeyen bir padişah, vükelâye emniyet eder mi ve haklarındaki «azviyat ve müftereyatı nazarı itibar» dan atar mı?

Amcesinin oğradığı belâ, vükelâye emniyet ve onlara karşı gafilâne hareket etmesinden ve «azviyat ve müftereyatı nazarı itibare» almamasından ileri geldiğine kat'iyyen kani olarak vükelâ içün vükelâdan hafiye istihdam ederken bu yolda tavsiyede bulunanları kendine düşmen ad edeceği ve tavsiyesini asla kabul etmiyeceği tabiidir.

Malûmdır ki müvekkil, emniyet etmezse vekil, vekâlete terettüb eden vazifeleri ifa edemez. İş gördürmek isteyen müvekkil, vekilinden her suretle emin olmalıdır. Fekat vekilin de emniyete lâyık bir merdi sadık olması lâzım gelir. Böyle olmazsa müvekkilin hali yeman olur.

Müvekkili azl eden vekiller görmüş olan bir padişahdan vükelâ hakkında emniyet göstermesini istemek, ona — tacü tahtı, hattâ hayatı istenmiş — kadar ağır gelir.

§

Hayrüddin Paşanın sadareti esnasındaki hâdiselerin en mühimmi — on yedi seneden beri — Mısır hidivliğinde bulunan İsmail Paşanın azlidir.

Mısır valileri içinde ilk defa «Hidiv» namını alan ve ilk defa azl edilen odur.

İsmail Paşa, saltanet merkezinde — şahsî menfeatleri uğrunda devlet ve milletin menfaatini satan — bir takım mürtekiblere — ki

«Etme tazyii nefes beyhude Dinlemez demdemei tenziri
Öyle bir mürtekibi erzel kim Kuyruğundan yutuyor hınziri»

meali muvafıkı halleridir — rişvetler vererek devletden mezuniyet almaksızın — haricden borc almak müsaadesini becerince istikraz eylediği milyonlarla lirayı, Mısırın istiklâlini temin ve kendi zevku safasını tatmin yolunda israf ve idareten ve siyaseten niçe hata ihtiyar etmiş olduğundan tebe'alarından olan dayinlerin hukukunu siyanet vesilesile ecnebi devletler, müdahaleye kıyam eylediler. Azline devletce müsareat olundu. [1]

[1] Hayrüddin Paşanın, bu mes'eleye dair padişaha takdim etdiği layiha, mühim malûmat ve mutalaatı ihtiva etdiğinden tercemei halin nihayetine derc edilerek burada mes'elenin tafsiline hacet görülmedi.

§

İsmail Paşa — amelinin cezası olarak — azl ile Mısırdan çıkarıldıkdan ve ailesile beraber uzun müddet Avrupada mihnetle vakt geçirdikden sonra İstanbula gelmesine ve Emirgândaki yalısında oturmasına müsaade olunmuşdu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hayrüddin Paşadan naklen damadı Reşad Bey söyledi:

İsmail Paşanın azli için devletler, ısrar etdiklerinden onlar, def etmezden evvel devletce azli, devletin menafiine muvafık olacağını arz eylemişse de padişah muvafekat etmemişdir.

Paşa, arzının kabulünde ısrar edince padişah «Paşa Paşa, ben Türküm, Türk olarak kalacağım» demesile «Efendim, ben de müslimim, müslim olarak kalacağım» tarzında mukabele ederek huzurdan şiddetle çıkmışdır.

Padişah, yarım saat sonra yanına çağırub — biraz evvel bu mes'ele hakkında müşafehe olmamış gibi — ibrazı iltifat ve İsmail Paşanın azline müsaade etmişdir.

§

Sultan Abdülhamid, mekamı sadaretden infikâkinden sonra da Hayrüddin Paşaya teveccüh ve iltifat gösterüb ümuru devlete dair mükerreren mütalea sormuş, paşa da mufassal lâyihalar takdim etmişdir.

Bu lâyihaları — Yıldız evrakını tedkik etdiğim sırada görüb — istinsah etmişdim. Bunlardan bir kaçını, tercemei hâlin nihayetine koydum, hepsini nakl etmek, bir «lâyiha mecmuası» vücude getirmek demek olduğundan ve bazıları bir birinin mütemmimi bulunduğundan hangi meselelerden bahs edildiği anlaşılmak üzere hulâsaları yazıldı.

Devletin, dahili muzayekâdan ve haricî tazyıkdan kurtulması, memleketin seadet ve mamuriyeti ve milletin emniyet, servet ve refaheti neye mütevakkıf olduğunun arzı, şifahen irade edilmesi üzerine Paşanın takdim etdiği 12 cümadelulâ 1297 tarihli lâyihanın hulâsası:

«Ahvali matlûbenin husuli, usuli adaletin tamimine ve kavanini devletin bilâ istisna her kese şumuli olmak şartile bihakkin infazına merhundur.

Mevcud müşkilâtın ve müstakbel vehametin genişlememesi, idarei devletin bir kaidei esasiye ve mazbutaya hasrına ve âmir ve memur, tâbi ve metbu tarafında bihakkin riayetle hüsni icrasına, bu ise kanunı esasi ahkâmının infazına menutdur.

Bu maksad, tezebzübden mesun olmak için mebusları intihab edecek bir müntehib heyetinin tayinini mübeyyin kanun tanzimiyle mebusların intihabına başlanması.

Bir gün sarayda baş mabeyincinin odasında tesadüf etdiği amcesi Prens Halim Paşa, onun yüzünden bir kaç suretle mütezarrır olduğundan bir münasebetle «Hem Mısıra, hem bize, hem kendine yapacağını yapdın. Âkibet Emirgânlı İsmail Paşa oldun.» diye itab etdiğini oğlu Sadri Esbak Said Paşadan işitdim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tanzimi lâzım gelen mesuliyet vükelâ kanunu hükmünce heyeti vükelânın, emniyeti şahaneyi haiz ve mümkin mertebe sunufı tebea nezdinde mevsuk ve padişahın ve saltanatı seniyenin hukukunu muhaıazada müttefik zevatdan intihab kılınması.

Memurini mülkiye ve şer'iye ve seyfiyeden sui ahvali sabit olanların azli.

Kâffei memurin hakkında mücazat ve mükâfat icrası ve cürmi olmayan memurların azilden masun olması.

Gerek ebnayi arebden, gerek sair tebeadan ehliyetleri anlaşılanların memuriyetlerde istihdamları.

Ahkâmı şeriatın hüsni ceryanı, şer'î hidmetlerde diyaneti ve fazileti ilmiyesi mücerreb olanların istihdamile hâsıl olacağından beş sene içün ulemanın en fakihlerinden on zat intihabile babı fetvada bir meclisi şer'î teşkili ve bunun ikiye taksimi ile mesalihi şer'iyenin rüyet etdirilmesi.

Şer'î bir memuriyet içün intihab ve imtihan olunacak memurlardan ikisinin iktidarı müsavi olduğu halde aralarında kur'a çekdirilmesi.

Ulûmı şer'iyyenin neşri, medreselerle talebenin vazifelerinin tâyini, naklî ve aklî kitabların tefrik ve tertibi, emvali eytamın hıfzı, şeriate itiraz eden nasarayı ilzam edecek neşriyatda, Memaliki Osmaniye haricindeki ulemayi islâmiye arasında müraselâtde bulunulması hususlarının — yukarıda bahs olunan — meclisin birinci kısmına havalesi.

Memurini şer'iyyenin fezaili ilmiye ile beraber gidecekleri mahallin âdat ve elsinesine vâkıf olması ve rütbelerinin tevcihi tarihinden üç sene geçmedikce terfi olunmaması.

İlâmların tedkikının ve mevkii icraye vaz'ının, meclisin ikinci kısmına havalesi.

Meclisin iki kısmına müracaat olunmadıkca ümuru şer'iyeye aid bir şey yapılmaması.»

22 Cümadelulâ 1297 tarihli lâyihada, evvelki lâyihanın münderecatını tevsian tekrar eyledikden sonra

«Berlin muahedesi hükmünce tesviyesi lâzım gelüb el'an muallâkda kalan haricî ve dahilî mesalihin serian faslı ve Avrupa devletlerile uhud ve şuruta tevfikan muamele olunarak devletin dahilî işlerine ecnebilerin müdahalesine mesağ ve fürsat verilmemesi ve indelhace Devleti Aliyye ile ittifak edecek ve diğer devletlerin tasallutlerine hail olacak suretde Avrupa devletlerinden birile ittifak akdi ve bu vesile ile harici revabıtın ihkâmına istidad celb edilmesini, düyunı umumiyenin mazbut bir kaide altına alınmasını, hususile Rusya tazminatı harbiyesinin ve mütenevvi metalibinin te'diyesi çaresine bakılarak

TARIHVEMEDENIYET.ORG

âdeta kuvvei tehdidiye hükmünde olan bu maddenin ortadan kaldırılmasını, şeraiti mes'uliyete merbut hey'eti vükelânın teferruatile tertibi ve meb'usların celb ve cem'i bütün icraatın esası olduğunu ve mevaddı maruze üzerine daha ziyade tevsii müzakerat buyrulduğu, yahud «kabul edebileceği bir tarikı necat irae ve esbab ve edillesi ifade kılındığı halde teatii efkârda ittifakdan» geri durmayacağını ilâveten beyan eylemişdir.

Bu iki lâyihanın ihtiva eylediği mevaddın daha ziyade izahile takdim etdiği 22 Şaban 1297 tarihli mufassal lâyihada — devletin idaresini tanzim içün üssül esas ad eylediği — mes'uliyeti vükelâ kanununun tasdiki, vükelânın müttehidül efkâr zevatdan teşkil olunması lüzumını tekrar ve «müttehidül efkâr» tâbirnden maksadını teşrih etmiş ve istihdam olunacak memurların ne gibi evsafı haiz olmalarını ve padişahın «emniyeti zatiye ve hususiyesini haiz ve mihamı ümuru mütekallid olan zevatdan bir meclis akdi, ortadaki mesaili mudile ile ilerisiçün ittihazı muktazi bulunan tedabir ve teşebbüsatın «cidden ve sahihan mevkii tezekkür ve teemmüle konulması» ve verilecek karare tevfikı hareket olunması lüzumı kavi tahtında bulunduğunun, kâffei maruzatının hâtimesi olmak üzere tekrarına ictisar eylediğini yazmışdır.

Kanunı esaside ıslahı lâzım gelen mevad olub olmadığına, meb'us intihabı kanununın ne suretle olmasına, mes'uliyeti vükelâ içün tanzim olunan kanunın ilânı kâfi ve Rum eli içün tanzim olunan kanunın Anadolu vilâyetlerinde icrası mümkin olub olmadığına, jandarma teşkilâtı kanununın hangi devletin kanununa tatbikan tanzimi müvafık olacağına, ümurı maliyenin ıslahı ne dürlü tedabire ve Avrupa devletlerinin ümurı dahiliyeye müdahalelerinin men'i ne dürlü esbabe mütevakkıf bulunduğuna dair padişah tarafından vâki olan süallerin cevablarını da 10 Receb 1297 tarihli lâyiha ile arz etmişdir.

§

«Hayrüddin Paşa proğramının havi olduğu mevad hakkında mütaleatı mahsusadır» ser levhasile Yıldız evrakı arasında görülen ve Paşanın maruzatından bir kısmını red ve cerh eden mufassal verakada:

İntihab kanunı, lâyikı vech ile tanzim edilmediğinden meb'usların cem'i tecviz olunamıyacağı,

Kanunun ma kabline şümuli olamıyacağından meb'usların maziye aid mesailden kat'iyyen bahs etmemeleri,

Memurların azl ve nasbı, esasen ve münhasıran padişahın hukukı cümlesinden olmasile bu hakkın vükelâye tevdi olunamıyacağı,

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Valilerin beşer sene müddetle tâyinleri — envaı mahzuru intac edeceğinden — kabili kabul olmadığı,

Babı fetva, ıslaha muhtac ise de — proğramda gösterildiği vech ile — bir meclisi ilmî teşkili, Baş vekilin şeriat namına müstebiddane harekâtına ve — Sultan Abdülâziz zamanında olduğu gibi — icrayı ağraza âlet olacağı,

Ulûmı şer'iye ve akliyenin tedris ve talimi elzem ise de şeriate itiraz etmek isteyen nasarayı ilzam edecek neşriyatın dahilen fesad ve ihtilâli mucib olacağı ve dahil ve haricdeki ulemayı islâmiye arasında muhabere icrası — menfaatlerine dokunacağından — Avrupalıların itiraz ve mümaneat edecekleri cihetle böyle meclislerin resmî olmayarak teşkilinden istifade olunabileceği,

Devletlerden birile ittifak olununca yalnız o devletin efkârını takib etmek lâzım gelüb bu ise caiz olmadığından bütün devletlerle hüsni münasebatın idame ve ihkâmı elzem bulunduğu,

Kıbrıs varidatı karşılık gösterilerek istikraz akdi müvafık olamıyacağından ümurı maliyenin ıslahile düyunun tesviyesi,

Ecnebi müdahalesi, lâyiha sahibinin ve seleflerinin, kalen ve kalemen süferayı teşvik etmeleri, meselâ Safvet Paşanın [1] hiç bir taleb ve arzuya müstenid olmaksızın ecanibe lâyiha vermesi gibi bir takım gayri lâyık ahvalden münbais olduğu, beyan edilmişdir.

Bu reddiyede, yahud tenkid namede imza bulunmadığı içün kimin tarafından yazıldığı malûm değildir. Padişah, lâyihalar hakkında bazı zevat sırasında mütalesını sordurduğu meşahiri ulemadan ve şûrayi devlet âzasından Harputlu Seyfüddin Efendi — aşağıdaki sözleri söyledikden sonra — yarin yine gelüb mütaleatını arz edeceğini ifade etmiş olmasına göre yukarıda hulâsaten nakl olunan «mütaleatı mahsusa» nın ona aidiyeti muhtemil görünürse de hükmi kat'î verilemez.

«Hayruddin Paşanın lâyihası [2] evvelinden ahırına kadar Seyfüddin Efendi dailerine okundu.»

---

[1] Islahate dair şahsî efkâr ve mütalealarını mutazammın olmak üzere bazı ecnebilerin, hususile Lord İsmid'in bazı zevatdan lâyiha istedikleri haber alındığından keyfiyet, mabeyn baş kitabetinden — diğer sadaret mazullerile — kendinden soruldukda Safvet Paşa, lâyiha istenildiğinin ve verildiğinin aslı olmadığını bildirmişdi. Tercemei halinde söylendiği vech ile Anadoluda icra olunacak ıslahate dair İngiltere sefaretine bir takrir vermişse de meclisi vükelâ kararına ve iradei seniyyeye müsteniddir.

[2] Baş kâtibin zeylinde «25 Şaban 1297» tarihi bulunmasına göre, bunun 22 Şaban 1297 tarihli lâyiha olduğu anlaşılıyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Seyfüddin Efendinin ifadatı

«Bu lâyihadan anlaşıldığına göre bu, âdem, yani Hayrüddin Paşanın, bizim memalikimizin ahvaline ve ehalimizin halü mizaclarına ve âdatımıza kat'a vukuf ve ıttılaı olmadığı anlaşılıyor. Güya devleti Osmaniye, daha beş sene evvel yiniden teessüs etmiş ve hiç bir nizam ve kanunu yok imiş, şimdi kendusi bu usul ve kanunları vaz etmek istiyor. Bizim kanunlarımızı görmemiş ve yahud görmüş ise de Türkce bilmediği ve okuyamadığı cihetle anlayamamış olmalıdır ki yazdığı şeylerin külliyatı cennet mekân Sultan Mecid Han Efendimiz zemanlarından beru tedvin olunmuş ve mevkii icraye konulmuş ve elyevm mütedavil bulunmuşdur. Cümlesinden kat'ı nazar, yalınız şûrayi devletin hini teşkilinde yepılan nizamatı görmüş ve yahud bilenlerden sorub öğrenmiş olsaydı böyle müessislik mütaleatında bulunmakdan ictinab eyler idi. Vakıa bu âdem, sadaretde bulunmuş ise de zaten gözü kapalı gelüb açılmaksızın infisali vukubulmuş ve yalınız nazariyatle vakt geçirmiş ve elan geçirmekde bulunmuş olduğundan bir müddetcik hidmeti devletde bulunub kesbi vukuf ve malûmat eylemelidir. Baş vekâleti idare etmek muhal olduğu gibi maliye ve evkâf nezaretlerini ve şûrayi devlet riyasetini dahi beceremez. Maarif nezareti dahi keza. Olsa olsa nafia ve ticaret nezaretlerinde bulunsa mütalea eylediği kitablar kuvvetile, yani fransızca müellefatın tabiratile iş görebilmeğe çalışub belki öğrenür. Çünki efkârını yalınız bu misillû müellefate hasr ve bina edüb gidiyor. Bu kitablar bizim memalikimize elvermiyeceğini ve yaramayacağını derk edemiyor. İşte kitablarda böyle şöyle yazılıyor ya, anlara tatbik etmek olur gider zumunde bulunuyor. Bu haller, vukufsuzluk eseri değil midir?»

«Bu sözleri beyan etdikden sonra ber mentukı emrü fermanı hazreti padişahi yarin saat dokuzda geleceğini ve mutaleatını arz edeceğini badelifade gitmişdir.

25 Şaban 1297 Abdi memlûk
Ali Rıza»

Seyfüddin Efendi, esasen fükahayi ulemadan olduğu gibi ahkâmı adliye ve şurayi devlet dairelerinde istihdam olunarak adlî ve idarî ümure kesbi vukuf etmiş değerli bir zat bulunduğiçün mutaleaları dikkate lâyıkdır.

Hayrüddin Paşanın — bizzat itiraf etdiği üzere — devletin kavanin ve nizamatına, memleketin ahval ve âdatına ve tebeai mütenevvianın efkâr ve âmaline ittılâı olmadığiçün devlet henüz teşkil ve kanunlar tanzim olunuyor gibi maruzatda bulunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, yeniden kanunlar yapılarak devletin idaresini yoluna koymakdan bahs ve bu sırada bazı basit tedbirler arz etmekden ise eldeki kanunların bihakkın tatbikiyle adaletin te'minini istihsale çalışsaydı daha hâkimane hareket etmiş olurdu.

Seyfüddin Efendinin bu hususda hakkı müsellemdir. Fekat Paşanın baş vekâleti, şûrayi devlet riyasetini, maliye, evkaf ve mearif nezaretlerini «idare etmesi muhaldir. Nafıa ve ticaret nezaretlerinde bulunsa mütalea eylediği kitablar kuvvetiyle, yani fransızca müellefatın tâbiratile iş görebilmeğe çalışub belki öğrenür» demesi, gendinin fazileti ilmiyesile mütenasib değildir.

O dediği tarzda öğrenmek kabil olsa yalınız nafia ve ticaret nezaretlerinde değil, bütün devairi devletde «fransızca müellefatın tâbiratile» iş görmek mümkin olur.

Bu sözü söyleyen zat «Bu müellefatın bizim memalikimize elvirmeyeceğini ve yaramayacağını» söylememek icab eder. «Elvermeyecek ve yaramayacak» ise niçün «o müellefatın tâbiratile iş göre bilmeğe çalışub öğrenmek» ihtimalinden bahs ediyor?

Feyzii hindi gibi biz de «مبتديان هر زه كو ، منتهيان ژاژخا» mı diyelim?..

§

Kanunı esasiye, hukukı saltanata, vezaifi vükelâye ve mevaddı saireye dair bir proğram tanzimi, Baş vekil Said, Mahmud Nedim, Hayrüddin ve Subhi Paşalardan mürerekkeb olarak teşkil olunan komisyona [1] irade edilmesi üzerine tanzim olunan proğram 5 Cümadelülâ 1297 tarihli mazbata ile arz ve bazı mevaddı Padişah tarafından cerh olunmuşdur.

Komisyondan takdim olunan 17 Cümadelülâ 1297 tarihli mazbatada gerek arz edilen tedbirlerin, gerek sair «ıslahatı hakikiyenin derecat ve icraatı, hukümetin kaidei esasiyesile mütenasib olmak zaruridir ve bu kaide teayyün etmedikce usul ve fürui idarenin tashihinde her ne tasavvur olunsa doğru bir esas ve mıkyase mübteni olamıyacağından filiyatı nekayısdan salim olamaz» denildikden sonra muhtıra münderecatından padişahın tasvib etdiği maddelerin suveri icraiyesinin kanunı esasi ve vezaifi vükelâ hakkında sadır olacak iradei seniyyenin telâkkisine tâlik kılındığı bildirilmişdir. [2]

§

[1] Bu komisyona müahharen Müşir Nusret Paşa da me'mur edilmişdir.

[2] Keyfiyet, doğrudan doğru Hayrüddin Paşaya teallûk etmediğiçün tafsil ve mazbata ve proğram aynen tahrir olunmadı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sadaretin vezaifine ve müteferriatına dair padişah tarafından Hayrüddin Paşaya gönderilen muhtıranın sureti

«Geçende tebliğı vad buyrulan efkârı seniyyenin tastirindéki teehhur ehemmiyeti maslahatdan münbais olmuşdur. İşte bu def'a tehakkukı lüzume, yani sureti kat'iyede teatii efkâre ihtiyac mes etmiş olmağla ber vechi âti beyanı keyfiyete ibtidar kılınur. Şöyle ki:

Evvelâ, sadaret, yahud baş vekâlet mesnedi âlisini ihraz buyuran zat ile sahibülreyi velkarar olan zatı hazreti mülûkâne beyninde vücudı vücub kat'î raddesinde olan emniyeti mütekabile ber kemal olmak ve hükümdarın vekile olan emniyeti ile vekilin metbuı müfahhamine olan emniyeti bir ile on nisbetinde bulunmak ve her hususda işbu emniyeti mütekabile ve mütenasibe esas ittihaz kılınarak ana göre idarei ümur olunmak lâzım geleceğinden ve bir tarafdan dahi emniyeti mebhusenin mebniyün aleyhi olmak üzere tarafeyn miyanında ez her cihet ittihad ve ittifakı efkâr hasıl olmak ümurı mihamı saltanatın hüsni temşiyeti içün bir şartı gayri münfek mesabesinde olduğundan bu babdaki ve daha hususatı âtiye hakkındaki efkârı behiyelerinin alâ tarikilvüzuh beyan ve tafsili.

Saniyen, fi yevmina idarei ümurı memalike memur olan hey'atı muazzama rüesasının yani Baş vekil, yahud sadrı âzamların mesleki mahsusı olmak ve bu meslek, nezdi padişahide temamile malûm ve maruf bulunmak kavaidi müttehazei cariyeden olduğundan ve bu ise aksam ve derecatı muhtelifesinden sarfı nazarla «libralizm» ve «konservasyon» namlarile iki kısma münkasim mesaliki muhtelifeden ibaret bulunduğundan ve fekat «libralizm» lâfzı her ne kadar serbesti demek olub serbesti ve hürriyet ise mevaddı meşrua ve matlubeden ise de bu lâfzın Avrupalular nezdinde haiz bulunduğu meanii muhtelifeden ve mucib olduğu sui istimalât noktai nazarından bakılarak ahkâmı celilei şer'i şerif ile mukayese ve ehalimizin tabiat ve istidadı ile tatbik edildikde müntici fevaid olmak şöyle dursun bilâks idarei devlet ve saltanatı esasından tehziz ve tahrib etmekle beraber pek az müddet içinde huda nekerde memalikin izmihlâline badi olacağından ve «konservasyon» lâfzı dahi usuli müstahsenei hâzıranın ibkası mânasını mutazammin ise de bunda dahi haddi itidal ve tarikı savabdan inhiraf edilmiyerek şimdiye kadar edilen hataları tamir ve sui istimalât ve seyyiatı ıslah ve alelhusus saltanat ve devlete nafi ve ihtiyacatı mülk ve hükumete müvafık suretde hareketle âtiyi te'min ve memleketin tarikı refah ve saadetde terakkisini tahkim esaslarına istinad edilmek hususları hedef ve maksud ittihaz olunmak

TARIHVEMEDENIYET.ORG

muktezayı şimei diyanet ve hamiyyet bulunduğundan velhasıl tafsilâtı meşruhadan müsteban olduğu vech ile serbesti ve hürriyetde dini mübini islâmın irae ve beyan eylediği suretde ve «konservasyon» usulünde dahi kezalik şer'i şerifin evamiri celilesine tebeiyeten tedabiri saibe ve müfide ittihazı mânaları murad olunarak yoksa idaratı ecnebiyyeye tevfiki hareketle usul ve kavaidi ecnebiyyeyi bilâ teemmül kabul ve icra ile mülk ve saltanatı mahve ilka etmek hiç bir ferdi âkile seza görülemeyeceğinden zatı samilerinin mezkûr iki meslekden kangisine mensub olduklarının beyan ve iş'arı.

Salisen, ittihad ve tevafuk efkâr husulile mesnedi sadaret ve ya yekâletin bir zatın uhdesine ihalesi takdirinde meclisi meb'usanın tekrar cem'i kaziyesi hasbezzeman müvafıkı maslahat görülmediğinden müşarün ileyhin bu babda bir teklifi vuku bulmadıkdan başka faraza ecanib tarafından teklifi vukuunda dahi kemali sebat ve geremi ile red ve müdafaası.

Rabian, Mes'uliyeti vükelâ kaziyesini esas ittihaz ederek idaratı muhtelifenin istiklâli tamlarını te'min ve Baş vekil ve ya sadrı âzam olan zatın kâffei ümur ve ef'al ve harekâtı devlete riyaset ve muhtariyetini te'sis ve tahkim ve âdeta hukuku mukaddesei saltanatın heman kâffesini yedi âhare tevdi, erkân ve esası devlet ve saltanatı tehziz demek olduğundan ve bu ise tarafı babı âliden hâki payı hazreti mülûkâneye arz ve takdim kılınacak her dürlü ümur ve hususatın bilâ tereddüd kabulünü müstelzim olacağından ve hal buki şimdiye kadar arz olunan şeylerin cümlesi rehini kabuli âli buyrulmuş olsa idi pek büyük hatiat ve seyyiate sebebiyet verilerek ve âdeta bunlara peyrev olarak maazallahü tealâ devlet ve saltanatatın belki badii harabı olacağından ve binaen aleyh bu misillû bir fikrin efkârı saltanatla hiç bir vech ile tevfiki kabil olamıyacağından bundan külliyen ve sureti kat'iyyede sarfı nazar buyrulması.

İşte Baş vekil ve ya sadrı âzam olacak zat, hususat ve şeraiti mebhuseyi ve daha buna mümasil bazı mevaddı aslıyyeyi kabul ile bilâ istizan bir şey yapmaması ve madame ki tarafeynin dahi aksayi âmal ve aksayi mekasıdı, devlet ve saltanat ve hükumetin vikayei şan ve namusı ile te'mini istikbali ve vatan ve milletin istihsali esbabı refahi hal ve saadeti kaziyyei mutena bihası olduğundan ve işbu mekasıdı mühimmenin hayyizi husule hurucı mevaddı meşruhanın sıhhat ve sübutı ile kaim bulunduğundan bu babda tarafeyn miyanında ittihadı efkâr husulile iki tarafdan dahi badelkasem bir kararı kat'î ittihazı vacibatdandır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hayrüddin Paşanın cevabı

«Efkârı mekârım disarı cenabı mülûkânenin hulâsatülhulâsasını havi olan muhtırai seniyyede istifsar buyrulan hususatın lâyihi hâtırı kemteri olan ecvibesi ber vechi âti arz ve beyan olunur:

Birinci bendi âlinin cevabı

Mezkûr bendi âlide irade ve ferman buyrulan mütaleatı hikmet gayatı seniyye, hüsni idarei mülk içün birinci derecede aranılacak hususatı mühimmeden ve sadrı âzam ve yahud Baş vekilin ümurı mevkûle ve memuresince mazharı müveffakiyet olması, metbuı efhaminin emniyeti celilesi ve müsaadat ve müsaafatı hümayunları nisbetinde taayyün edeceği ümurı yakıniyeden bulunmuş idüğinden bu babda arzı tafsilâta hacet göremem.

İkinci bendi âlinin cevabı

Şimdiye kadar iradei seniyyei cenabı mülk dari ve inayeti mahsusai hazreti şehri yari saniha pirayı sudur oldukca gerek şifahen ve gerek tahriren maruzı huzurı âli kılınan efkâr ve mütaleatı naçizaneden meslek ve mişvarı çakeranem temamile malûmı meali melzumı cenabı padişahi buyrulmuş olduğundan buna dair izahat vermek tasdii mucib olacağı misillû «libralizm» ve «konservasyon» denilen isimlerin Avrupaca tazammün etdiği meaninin icraatı siyasiyesi şimdiki halde memaliki mahrusei cenabı şahanede gayri mevcud bulunduğu cihetle memurini devleti aliyyenin bir ferdi bu iki kısımdan birisini ihtiyar ile ittihazı meslek etmesi mümkin olamaz. Nazarı kasırı ubeydanemce Avrupada cari olan kavaidi siyasiyyenin harfiyyen memaliki şahanede icrası tebeanın ihtilâfı cins ve mezheb ve lisanları hasebile pek de müvafıkı maslahat olamıyacağından ve devleti aliyyenin hali hazırınca dahi necahı müstelzim bir netice gösterememekde idüğinden 22 Şaban 1297 tarihli lâyihai çakeranemde arz ve iş'ar olunduğu vech ile ümurı şer'iyye ve siyasiyyece sahibi vukuf bulunan memurinden bir meclisin teşkilile memaliki mahrusenin ıslahı ahvali esbabının istihsali müzakeratının icrasından sonra hasıl olacak netice ve şeref sudur edecek iradei seniyyeye tevfikı hareket olunması vücubı teayyün etmiş ve emri ıslahatce böyle icraatı filiye takarrür eylediği halde hali hazırın ahsenini muhafaze mânasını mutazammin olan «konservasyon» mesleki ihtiyar olunmak lâzım geleceği derkâr bulunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Üçüncü babı âlinin cevabı

Meclisi meb'usanın ademi ictimaı bahsinde tahtı taahhüde alınması, ferman buyrulan bir kaç sebebden dolayı harici iktidarı çakeranem olub birincisi kanunı esasinin 116 ıncı maddesine mugayeretinden, ikincisi buna dair salifülbeyan lâyihai kemteranemde bazı mebahis arz olunmasındandır. Şu kadar var ki ecanibin bu babda vuku bulacak tekliflerine karşu müdafaa etmek ve kemali germi ve sebat ile red olunmak çakeri sadıklarınca birinci mertebe vezaifi ihtisas ve sadakatden olub vakıa abdi âciz, devleti aliyyece bir esası mâkul ve rasin vaz'ı hakkında idarei efkâr ve beyanı rey etmekde isem de hiç bir vakt velev cüz'î olsun ecanibin ümurı dahiliyei devleti aliyyece müdahale etmelerini kat'a tecviz etmemekde olduğum cihetle bu arzu uğrunda sarfı makdiret ve mesai edeceğimde şübhe yokdur.

Dördüncü bendi âlinin cevabı

Kanunı esaside zikr olunan mes'uliyeti vükelâ, âtîde arz olunacak iki fıkradan ibaretdir. Birincisi, atebei hilâfeti mukaddeseye arz edeceği hususatı mühimme ve hutubi cesimeden bazıları devlet ve milletce ve vatan ve mülkce muhassenat ve fevaidi nazarı hikmet eseri cenabı mülûkânede teayyün etmesile kabuline iradei seniyye şeref sudur etdiği halde hem maksadı âlii hümayuna tevafuk etmiş ve hem de o işin müstakbelen bir mes'uliyeti tevellüd eder ise yalınız hey'eti vükelâye tahmil kılınmış olacakdır. İkincisi, şayed bazı mesaili rıühimmenin maruzatı makrunı rızayı cenabı mülûkâne buyrulmadığı ve anlarca bundan başka bir ciheti nafia tasavvur edilmediği halde vükelânın istifası kabul buyrulacakdır ve yine iradei seniyye ve fermanı isabet nişanı hazreti hilâfet penahi ile evsafı matlubeyi cami memurlar tayin buyrulacağı ümurı mefruzadan olduğuna nazaran bunda hâşa sümme hâşa hukukı mukaddesi saltanatı seniyyenin yedi ahare tevdii ve nüfuzi hilâfeti kübranın kasrü tahdidi gibi ubudiyeti sadıka ile müftehir bulunan bir bendeye atf olunacak cihet yokdur.

Hatime

Efkhrı isabet âsarı cenabı mülûkâne, cemii zemanda izharı hakayık ve def'i gavail ve halli meşakil içün bir esası hikmet iktibas olduğundan bu babda lutfen ve tenezzülen beyan ve ihsan buyrulan mutaleai celilei cenabı veliyi nimeti bi minnete maaliftihar arzı mutavaat etmekden başka bir vazifei ubudiyet ve sadakat bulunamayub ancak rızayi bari ve mülk dariye muvafık ve hukukı zatiyei hazreti

TARIHVEMEDENIYET.ORG

şahanenin hıfziyle beraber mizaci memlekt ve ehaliye mutabık bir mesleki siyasi ve esasi tayin buyrulması istirhamına dair balâde arzına ictisar olunan efkâr ve mutalaat, abdi acizlerince fevkalâde mucibi teessüf ve telehhüf oluyor ise de buna mücaseret edişim, mahza ubudiyetle müftehir olduğumuz metbuı efham ve akdesimize bedihiyissübut olan fartı sadakat ve ihlası ubeydanemden münbais iduğinden bu babda vuku bulan kusurı memlukânemin şumuli afvü merhameti celilei cenabı hilâfet penahi ile meşmul buyrulması ümmidi, tesliyet bahş olmakda bulunmağla katibei ümurü ahvalde emrü ferman ve inayetü ihsan hazreti veliyyülemrindir.

4 Rebiulevvel 1298 Hayrüddin»

Padişah, Hayrüddin Paşanın mekamı sadaretde bulunduğu hengâmda takdim etdiği lâyihalardan vehmü vesveseye düşerek muhteveyatını mevkii icraye koymakdan ürküb envaı talilat ile vakt geçirmiş ve paşayı bu sebeble istifaye mecbur etmiş olduğu halde yakasını bırakmayub yine islahate dair lâyihalar taleb etmesi, zahiren graibden ad olunabilir. Fekat hakikatde onu istediği yola koydukdan sonra tekrar sadarete getirmek fikrinde bulunduğu anlaşılıyor.

Yukarıdaki muhtırada, sadarete nasb olunacak zatın ne gibi evsafı haiz olması lâzım geleceği söylendikden sonra «bu babdeki efkârının ala tarikilvuzuh tafsili» emr ediliyor, «liberalizm» ve «konservasyon» mesleklerinden hangisine mensub olduğu ve meclisi mebusanın tekrar cem'ini teklif edüb etmiyeceği soruluyor, mesuliyeti vükelâ maddesini esas ittihaz ederek idarelerin istiklâllerini ve sadrı âzamın kâffei ümure riyaset ve muhtariyetini te'min eylemek, hukukı saltanatın diğer ele tevdii demek olduğundan bundan sarfı nazar olunması ve sadrı âzamın bilâ istizan bir şey yapmaması lüzumı anladılıyor.

Bu şartları kabul ederse yine mekama getirileceği ima olunuyor.

Hayrüddin Paşa ise «meslek ve mişvarı» lâyihalarında münderic olduğunı, meclisi meb'usanın toplanmamasını teahhüd etmek iktidarının haricinde bulunduğunu tizkâr ve evvelki fikrinde zımnan ısrar ediyor.

Padişah, istediği tarzda kat'i te'minat alamadığından onu tekrar mekamı sadarete getirmeği göze aldıramamışdır.

Paşanın oğullarından Tahir Beyin ifadesine atfen Ali Füad Bey «Hayrüddin Paşa» ya dair mekalede sadaret bir kaç de'fa teklif edilmişse de Paşa, kabuli, proğramın kabuline talik eylediğini ve Padişah, proğramın münderecatını tedricen icra edeceğini vad edüb Paşa «vâdin icrasını göre bilmek içün ömri Nuh ve sabrı Eyyub lâzımdır. Bende ise bunun ikisi de yokdur» diye itizar etdiğini söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Memduh Paşa da «asvâtı sadur» da «.... bir aralık yine sadaret teklif olundukda «hidmeti padişahi baisi mefharetdir. Ancak dilhahi tac dari ile benim mesleğimde mükarenet kabil olamıyacağı takdirde yeni bir ihtilâfe mahal kalmamak üzere sadareti der uhde etmekden çekinirim» maziretini arz eylediği muhakkakdır» diyor.

Damadı Reşad Füad Beyin nakl etdiğine göre, 19 Muharrem 1300 de Said Paşanın azlinde seraya celb ile baş vekâlet teklif olunub Harüddin Paşa kabul etmemişdir. Padişah, ısrar etdiğinden «yarine kadar düşüneyim» diyerek avdet eylemişdir.

Ertesi gün Ahmed Vefik Paşa, baş vekâlete tâyin ve müteakıben azl edildiğinden Paşa, damadına «isabet ki kabul etmedim. Vefik Paşaya edilen muamele, bana yapılacakdı» demişdir.

§

Hayrüddin Paşanın «اقوم المسالك فى معرفة احوال الممالك» isimli arebce bir eseri vardır ki Mir Devhi Zade Abdurrahman Süreyya Efendi tarafından türkceye terceme ve «Elcévaib» matbaasında tab' olunmuşdur. Bir mel'unun verdiği jurnal üzerine neşri men edilmiş ve eldeki nüshalar toplatdırılmışdır.

Bu hususa dair mabeyn baş kitabetinden maarif nezaretine yazılan tezkirenin sureti

«Übbühetlû devletlû Hayrüddin Paşa hazretlerinin müellefatından olan «akvemülmesalik» nam kitabın matbaalarla sahhaf dükkânlarından toplatdırılmasile beraber ba'dezin tab' ve neşrinin dahi memnuiyeti kat'iye altına alınması muktezayi emrü fermanı hazreti padişahiden olmağla ol babda.... 11 Remezan 1297»

Bir tarafdan Paşaya lâyihalar yazdırub fikrinden istifade etmek isterken diğer tarafdan onun eserini muzır ad edüb toplatdırmak, Sultan Abdülhamid merhume mahsus garaib cümlesindendir.

§

Avusturya — Prusya ve Prusya — Fransa ve Osmanlı — Rus muharebelerinin «esbabı hudusile âlemi siyasî ve millîde bırakmış oldukları te'siratın netayici ile» bu hususa dair mütaleasının yazılması — Safvet Paşaya emr olunduğu gibi — Hayrüddin Paşaya da 6 Rebiulevvel 1297 de irade edilmesi üzerine üç risale tahrir ve takdim etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

O gün mabeyn baş kitabetinden gelen cevabda tarafı şahaneden beyanı mahzuziyet idildikden sonra «şevket meâb efendimizle müzakere edilen hususi bir iş [1] için yarin mabeyni hümayuna celb buyuracaklarını beyan ve şayed mâni zuhuriyle teehhur ederse pazar ertesi günü dâvete hacet bırakılmaksızın mabeyne azimetini ferman buyurmuş oldukları» iş'ar kılınmışdır.

§

Paşanın «serayda cereyan eden müzakereleri, avdetde arabada arebce hulâsaten kayd ederim. Sonra kâtibime fransızca yazdırırım» dediğini damadı söylerdi.

«Çocuklarıma» başlığiyle hatıratını fransızca takrir edüb hususi kâtibi Jakoya yazdırdığı ve bu eserin evlâdı nezdinde mahfuz olduğu diğer zatlardan da işidilmişdi.

Memduh Paşa da «Asvati sudur» da

«Yevmen mineleyyam zatı kadr danieriyle teşerrüfümde «Tunusdaki memuriyetlerimden bedi' ile hidmeti devleti aliyyeye girdiğim ezmineye aid mesaili, mühimmeyi kayd ve imlâ eyledim. Evladlarıma yadigâr olacakdır» demişdi» diyor.

§

Padişah tarafından, hakkında ibrazı iltifat edilirdi. Hatta 1887 [22 Remezan 1304] de mürassa mecidi nişanı ve beş yüz altun lira atiyye ve sekiz gün sonra imtiyaz nişanının altun ve gümüş madalyaları ihsan olundu.

Bu taltif hakkında aşağıdaki teşekkür name[2]den başka bir kayda tesadüf edemediğim için esbabına dair bir şey söylemeğe muktedir değilim.

§

Paşa, kışın Nişan Taşındaki konağında, yazın Kuru Çeşmedeki yalısında ikamet ederdi.

[1] Bu «iş» in ne olduğu anlaşılamadı.

[2] Mabeyin baş kitabetine yazdığı tezkirenin sureti

«Cenabı Rabbi müteal, şehri yari derya neval ve tac darı hamidülhisal veliyyi nimeti bi minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerini ilâ kıyamissaa ziveri tahtı hilâfet ve kâffei evamir ve iradatı seniyyelerinde mazheri tevfik ve selâmet buyursun. Perverdei niami gûna guni şehinşahileri olan abdi kadimlerini bu def'a dehi birinci rütbeden murassa bir mecidi nişanı hümayunu ve ihsan alelihsan olarak beş yüz lirayi osmani ile taltif buyurmuş olduklarından zaten müstağrak olduğum inayatı celileye bir zamimei cemile

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Memduh Paşa, mekamı sadaretden infikâk etdirilen zevat, İstanbuldan uzak tutulmak âdeti ittihaz olunduğundan Hayrüddin Paşa, bir vilâyete, yahud sefarete nasb edilse kabul etmiyerek Avrupaya gidivermesi evhame uygun gelemiyeceğinden sahil hanesinde ve müretteb gözcilerin tarassudatı hafiyesinde ikametine bizzarure iğmaz olunduğunu söyliyor.

Yukarılarda görüldüğü üzere padişah — istifade, yahud işgal etmek maksadile — bazan siyasî ve idarî mes'elelere dair mütaleasını sorar, o da uzun uzun lâyihalar takdim, yahud şifahen arzı mütalea eylerdi.

Bazı mühim mesalihin müzakeresiçün serayda toplanan encümenlerde de bulunduruldu.

Mübtelâ olduğu nıkris illeti iştidad ederek 29 Kânuni sani 1890 [8 Cümadelâhire 1307] çarşanba günü akşamı vefat etdi.

Eyubde Bostan iskelesinde ihzar edilen kabre defn olundu.

Mehmed Nuri, Mehmed Hadi, Mehmed Tahir, Mehmed Salih, [1] Mahbube ve Behiyye namında altı evlâdı kaldı.

§

Tunusda, memuriyeti ve Avrupada seyahati esnasında Avusturyanın Fransuva Jozef ve Meriteriz, Almanyanın Döprus, İtalyanın Senmoris E lazar ve Koron Ditali, İsveçin Epeyi, İspanyanın İzabellâ Katolik ve Şarl Kurda, Danimarkanın Dazık, Portekizin Avi, Holândanın Kilyom nişanlarının birinci, yine Holândanın Leon Nerlând, Fransanın Lijyon Donör, Belçikanın Liopold. Gıran Döş Dobarın Leon Zahir renk nişanlarının ikinci ve sadareti hengâmında İsveçin Etuval Poler ve Papanın murassa merit nişanlarının birinci rütbeleri ihda olunmuşdur.

§

Paşa merhumun 25 Muharrem 1304 de tanzim etdiği vasiyet nameye dair mabeyn baş kitabetinden sadarete yazılan tezkirenin sureti

---

olan şu nimeti faikaya mukabil lâzım gelen teşekküratı hakkiyle eda, harici dairei imkân ve heman ediyei tezayüdi ömrü şevketi cenabı padişahi virdi zebanı abdi na tuvan olduğunu beyan ile arzı ubudiyete ictisar kılındığı malumı âlileri oldukda ol babda....

24 Remezan 1304 2 Haziran 1303»

[1] Müahharen Damadı şehriyari olan Salih Paşa, Mahmud Şevket Paşanın katli hâdisesinden dolayı — diğer müttehimlerle beraber — 1913 [19 Receb 1331] de Bayezid meydanında asılarak idam olundu. Yakışıklı âdemdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Hayrüddin Paşa merhumun vasiyet nameleri ahkâmının harfiyyen icrasına ve terekesi ümurına tarafı eşref hazreti hilâfet penahiden evkafı hümayun nazırı Rıza Paşa hazretleri nazır nasb ve tâyin buyurulduğundan merhumı müşarün ileyh tarafından vasiyyi muhtar intihab edilmiş olan şurayı devlet muhakemat dairesi reisi Sahib Bey Efendi ve şurayı devlet baş kâtibi Vasfi Efendi hazaratı ve Beşiktaş naibi Haşim Efendi ve Ömer Ervani Efendi ile birleşilerek Heman icrayı ahkâmı vasiyete ibtidar olunmak içün iktıza eden muamelenin kararlaşdırılub arzı atebei ulya kılınması muktezayı iradei seniyyei hazreti hilâfet penahiden olmağla ol babda....

11 Cümadelâhire 1307 20 Kânunı sani 1305 Ser kâtib hazretleri şehriyari Süreyya»

Vasiyet namede emval ve emlâkini gösterdikden sonra nemaz, oruc, zekât, kurban, yemin, nezir ve hukukı ibad keffareleri olarak «356850» kuruş tahsis etdiğini ve bunun müslim fakirlere dağılmasını yazmışdır.

Emval ve emlâki

Muhtelif şömendüfer hıssa senedatı olarak 75 465 frank. Hamdanülkâtibde bulunan 3000 lira. Maliyede müterakim maaşlardan 47817 frank. Hadi zuruk vasıtasiyle rüyet olunan hısabı kat'i mucibince Mustafa elmurani nezdinde olan matlub [mikdarı gösterilmemişdır.]

Tunusda Dahle ve Seyyale çiftlikleriyle Babülbahr dükkânlarındaki hıssanın varidatı [Bunun hisabı vekili mütesarrıf Hadi Zurukdan taleb olunacağı]

Kredi lyonede mevcud 86000 frank [bu paranın 80000 frangı Tunusdaki emlâkimizi mübayea eden kumpanyaya itası lâzım gelir. Bu ise bize iadesi icab eden hamamüluryanın bedelir.]

Dersoadetde ve Tunusda bulunan emlâk ve akar

1 — Kuru çeşmede kâin sahil hane ve tevabii.

2 — Nişan taşında kâin konak.

3 — Tunusda Halkulvadi kurbinde sahili bahrde 169000 metro murabba mesahasında bir arsa.

4 — Tunusda Seyyale çiftliği ile babülbahr dükkânlarından rübu' hıssa.

5 — Zevcem Kamer Hanimdan mevrus Dahle çiftliğinden hıssa.

Paşa, bunun altına şöyle yazmışdır:

«İşbu vereka zirini imza eden derki:

Emlâki balâde mezkûr olub bunlar ile beraber kütüb ve esliha ve hayvanat ve yalı ve konakda bulunan menkulâtdan başka mali ve kimseye deyni yokdur,

TARİHVEMEDENİYET.ORG

Her ne kadar erbabı ağraz ve nifak, kendisine hayli mebalığ isnad etmekde iselerde memuriyetlerindeki siyret ve istikametine nazaran bundan ziyade bir servetin vücudı adimülimkân olduğundan verese, bu gibi sözlere itimad etmemelidir. Şunu da bilsünler ki işbu servet hidematından istifade etdikleri esnada Tunus hükümdarlarının kendisine ihsan buyurmuş oldukları emlâkin hüsni idaresi semeresi olub müahharen tarafı şahaneden inayet buyrulan Kuru çeşmede kâin sahil hane buna münzam olmuşdur. Bundan başka Derseadetde Kredi lyone bankasiyle muamelesi olub buda hini hacetde para alınarak badehu iade edilmekden ibaretdir. Binaen aleyh mezkûr banka, bazan talib ve bazan dahi matlub olur.»

Damadı Reşad Bey derdi ki:

«Paşa, hengâmı sadaretinde etrafını saranların tesvilâtiyle hediye ve ihsan olarak otuz bin lira sarfiyatda bulundu. İnfisalinde muzayekaya oğradı. Tunusdaki emlâkinin hükûmeti mahalliyece zabt edilmesinden tevehhüm ederek o sırada zuhur eden talibe dun fietle, üç milyon frank mükabilinde satdı. Bu parayı aldıkdan sonra bina merakına düşerek nişan taşındaki konağı yapdırdı. Yalının bağçesine köşk inşa etdirmeğe başladı. Köşke ilâve etmek istediği odaları üst kata yapdırmayub binanın altını kazdırarak ilâve eyledi. Yapdırdığını bozub yeniden inşa etdirdi. Yatdığı bir odaya, çabuk kuruması içün beş altı mangal koydurdu. Flhasıl paralarını beyhude yere telef etdi.»

*
* *

Edhem Paşa ile Hayrüddin Paşanın birbirine ne kadar şebaheti vardır.

Edhem Paşa, pek küçük yaşında Sakızdan getirilmiş — kölelikden yetişen bir vezire — köle olarak satılmış, o vezir tarafından Avrupaye gönderilüb tahsil etdirilmiş, dönüşünde devlet işlerinde kullanılarak en büyük mekamlara yükselmiş olduğu gibi Hayrüddin Paşa da sabavet halinde Kafkas dağlarından İstanbula getirilüb köle olarak alınmış, bir müddet talim ve terbiye edildikden sonra Tunus valisine satılmış, vali tahsiline itina ederek muahharen Avrupaya göndermiş, tahsilini ikmal etdirmiş, avdetinde Tunusun — tedricen — en mühim memuriyetlerinde istihdam edilerek veziri ekber olmuş, nihayet payitahta davetle sadareti uzma mesnedine tâyin kılınmışdır.

İkisi de namus ve istikamet ve ilmü marifet ile müttasıfdır.

Eşya gibi alınub satılan köle oldukları halde — küberadan bir zatın necli necibi derecesinde, belki ondan daha ziyade — tahsil ve

TARIHVEMEDENIYET.ORG

terbiyelerine himmet olunması, bu sayede âli mertebelere yükselmeleri, taliin — her kula nasib olmayan — en büyük lutuflarındandır.

Hele ilimlerinin sevkiyle doğru yoldan ayrılmamaları, ümuri hukûmetde bulundukca — bazı kaltebanlar gibi — devletin zararına olarak kendi menfaatlerini te'min etmemeleri — şayanı gıbta — bir mazhariyetdir.

Farkları şudur ki Edhem Paşa, gayet asabiyülmizac olduğundan bazan itidalini gaib ederek hiffet gösterdiği halde Hayrüddin Paşa, halü kalinde daima metanet ibraz etmişdir.

Hayrüddin Paşa, Tunusda tâyin olunduğu memuriyetlerde hüsni hidmet etmekde iken vali Sadık Paşa, bir müfsidin iğfalatına kapılarak istiskale başlaması üzerine istifaye mecbur oldu.

Sultan Abdülâziz merhum, henüz tahtı saltanatda iken şehzade Abdülhamid Efendiye kariben padişah olacağını söyleyen ve sözünün az zemanda tehakkuku üzerine pek ziyade hurmete mazhar olan tariki Şazili meşayihinden Trabulusı garbı Mehmed Zâfir Efendinin tavsiyesile İstanbula getirildi.

Bir kaç ay sonra «zaten ademi istitaatile beraber devletin muamelâtı umumiyesine temamile ademi ıttılaından» bahs ile itizar etdiği halde — cebre benzer tarzda — mekamı sadarete nasb olundu.

Maliye komisyonundaki bir iki aylık riyaseti istisna edilirse — idaresi hiç bir devletin idaresile kıyas olunamayacak derecede müşkil olan — devleti Osmaniyede ilk memuriyeti, sadareti uzmadır.

Devletin muamelâtına muttali olmadığını munsıfane itiraf ve halisane itizar eden ve — yukarda söylendiği üzere — idare edeceği devletin millî ve resmî lisanına bile lüzumu kadar vâkıf olmayan, o lisanla bir satır yazı yazamayan bir zatın, öyle mühim bir zemanda öyle mühim bir mekama getirilmesi tenkide müsaiddir.

Sadrı esbak Said Paşa, derdi ki:

«Hayrüddin Paşa, müstekim ve namuslu bir zat idi. Fekat türkce bilmediğinden garib haller görülürdü. Meselâ «devletin kanun düsturu var» gibi mânasız sözler söylerdi.»

Bu, pek tabiî bir haldir. Çerkesistanda doğmuş, çocukluğunun bir kısmını orada, bir kısmını da İstanbulda, gencliğini Avrupada ve hayatının en büyük kısmını ise Tunusda geçirüb altmış yaşına yaklaşdığı bir zemanda kendine haber verenin tâbiri üzere — ayağının tozile Babı âliye gelmiş olan bir zatdan fesahat ve belâğat ve fevkalâde hidmet beklemek nefselemre tefavuk edemez.

Hakikat böyle iken o zat, — vükufsızlık ve tecribesizlik saikasile — devletin idaresinde yanlış yollara gidüb devletin başına belâlar

TARIHVEMEDENIYET.ORG

getirmedi. Bilâks — sekiz ay devam eden — sadareti esnasında devleti doğru yollara sevk etmek içün elinden, dilinden geldiği kadar çalışdı.

Mekame geldiği günden itibaren — salâbet ve istikametini, kendi menfaatlerine mugayir gören — bir takım müfsid ve garaz kârlar, envai ifkü iftira ile padişahın şübhesini celb ve emniyetini selb eyledikleri gibi Paşanın teşebbüsatını da teşviş etdiler.

Meselâ paşanın, padişah aleyhine biraderile müttefik bulunması, padişahın hilâfet evsafını haiz olmadığını söylemesi, padişahle vaki olan müzakereleri işaa etmesi, Giridin Fransa devletine terkini teklif eylemesi, Yunan hukumetinin istediği arazinin verilmesini mürevvic olması ve hukukı saltanatını nez [1] etmek istemesi ve hal'a çalışması o iftiralar cümlesindendir.

Padişahın her şeyden ziyade hal'a dair sözlerden ürkdüğini bilen müfsidler, işlerine gelmeyen âdemleri hal'a teşebbüsle ittiham ve o yolda mel'unane jurnaller takdimine ikdam etdikleri malûmdur.

Bu jurnalların bir kısmı, mevzuı bahs olan âdeme adavetden değil, hal' isnadile bir külâh kapmak emelinden mütevelliddir. İşte aşağıdaki hâdise, o kabîldendir.

Seyh Zâfir Efendi, bir gece huzurda bulunduğu sırada gayet mühim ve müstacel diye telâşla bir jurnal getirirler. Sadrı âzamla Şeyhin baş başa verüb hal'i müzakere etmekde olduklarını tazammün eden jurnali okudukdan sonra padişah, Beşiktaş muhafızı Hasan Paşayı sür'atle celb edüb «Şimdi Hayrüddin Paşanın konağına git, yanında kimin bulunduğunu anla, heman gel, haber ver» emrini verir.

Hasan Paşa «aman efendim, gece vakti kim olacak, beyhude yere kendinizi üzmeyiniz» derse de padişah, emrini şiddetle te'kid eder. Hasan Paşa gider. Avdetinde «her kes uykuda. Sadrı âzamın yanında kimse yok» der. Padişah, serayda bulunan jurnalcının getirilmesini emr eder. Şeyhe biraz paravanın arkasında durmasını söyler.

Jurnalcı gelince «sen, Şeyh Zâfir Efendiyi tanır mısın» diye sorar. «Evet efendim, tanırım. Şimdi sadrı âzamın yanındadır. Hal'ınızı konuşmakla meşguldirler» deyince şeyhi meydane çıkarub «bu kimdir» der. Herif, fena halde telâşe düşüb «aman padişahım, merhamet buyurunuz. Fakirim, geçinecek bir şeyim yok. Böyle yazmazsam huzurı hümayunıza girmek ve derdimi arz etmek kabil olur mu?» diye yalvarmağa başlayınca padişah «buna [illegible] — tedricen olunsun, heman vilâyetlerden birine nefy edile[illegible] veziri ekber olmuş, nih[illegible]

Hal'lar [2] — ekseren — devlet [illegible] on lira [illegible] te'min maksadile değil, şahsi ağraz saikasile icra edildiği erbabı tedkikın malûmıdır.

[1] [illegible] [2] [illegible]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hayrüddin Paşa, İstanbula gelüb de padişahla münasebet beyda edeli, o kadar az zeman olmuşdur ki kin ve garaza ve o sebeble ahzi sare vesile ola bilecek bir mes'ele tehaddüsüne, hattâ padişahla lüzumı kadar tanışmağa imkân hâsıl olmamışdır.

İstanbula gelir gelmez en büyük bir mekame tâyin olunduğıçün padişaha adavet ve ihanet değil, mehabbet ve sadakat göstermesi icab etmez mi?

Bundan başka hal'a teşebbüs etmek müteaddid ve tehdidini ikaa kadir müttefik bulmağa ve askeri elde bulundurmağa mütevakkıf olduğu halde vükelâ, rical, ümerayi askeriye hattâ ehali arasında tanıdığı bir kimse yokdu ki onu dairei ittifaka alsun, daha bir çok taraftar bulsun da hal'a kalkışsun.

Kendi, bilfarz bir kaç âdem tanısa ve emniyet edüb ittifaka dâvet etse onlar, kendine emniyet edemezler ki — Hüseyin Avni Paşa ve arkadaşları gibi — el ele verüb de hal'a kıyam etsünler.

Sultan Abdülhamid merhum, — ifrat derecesini de aşan — vehmine mağlûb olmayub bu noktaları biraz düşünseydi Hayrüddin Paşanın «kendi aleyhine biraderile müttefik», yani hal'a mütaseddi olduğunu söyleyenlerin hezeyanlarına ehemmiyet vermezdi.

Paşanın, şahsi garaz ve menfaate müstenid olmayarak halis bir niyet ve sevki hamiyet ile tanzim ve takdim etdiği lâyihalarında — ki bir birinin mütemmimidir — bazı mühim maddeler varsa da bir kısmı basit şeylerdir.

Meselâ, ağrazı şahsiyeden salim, tecribe ve iktidarce birbirine mütekarib ve fikrü meslekde müttehid zevatdan bir heyeti vükelâ teşkili, vazifelerinin tâyini, vazifelerinde mes'ul olmaları ve mebusan meclisinin açılması haizi ehemmiyetdir.

Fekat memurlara idarelerini te'min edecek derecede meaş tahsisi, müstahak olanlara tekaüd ve açıkda kalanlara mazuliyet meaşı verilmesi, mükâfat ve mücazat kaidesinin mer'i olması yol, köprü, mekteb ve saire yapılmasına dair lâyihalar tenziminin usul ittihazı ve memurlarların bir birinin vazifesine karışmaması, pek basit ve pek tabiî mütalealardır ki söylemek zahmetine değmez.

Paşa, arizalarında şikâyet etdiği hallerde temamile haklıdır. Sadrı âzamın vükelâ ile yalnız meclis günleri ihtilât etmesi, memleketdeki vukuatdan kendine haber verilmemesi, iltimasları tervic edilmeyen seray memurlarının «esrarı devleti faş» etmeleri, saraye giden elçilerle ne görüşüldüğünü kendinin bilmemesi, valilerin ve sairlerin seray memurlariyle muhabere etmeleri gibi bazı münasebetsiz haller — devlet idaresinin riyasetinde bulunan ve devlete müteallık her işe vukufu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

icab eden sadrı âzamı âdeta «bostan korkuluğu» hükmüne koyacağından ifayi vazifeye imkân bulunamayacağı aşikârdır.

Ne faide ki padişahın noktai nazarı büsbütün başkadır. Sadrı âzam istediği zeman vükelâ ile buluşursa ittifak edüb kendi başına iş açacaklarından, yani amcesine vükelâsının yapdıkl rı, kendine de yapılacağından, jandarma tertibine nezaret edecek komisyon Babı âlide teşkil olunursa sadrı âzam, bunları kendi aleyhinde kullanacağından, memleketdeki vukuate sadrı âzam vâkıf olursa vukuatı alevleyerek niçe korkunc hal zuhûr edeceğinden, seray memurlarının iltimasları tervic olunmazsa sadakati hiyanete tebdil edeceklerinden, elçilerle ne görüşüldüğünü sadrı âzam bilirse pişmiş aşa su katacağından, valiler ve sair memurlar serayle muhabere etmezlerse kendi hiç bir şey'e agâh olamayarak gafil avlanacağından korkmuşdur ki bu korkuyu — korkduğu şey'e oğradığı güne kadar — muhafaza etmişdir.

§

Hayrüddin Paşanın meslek sahibi bir zat olduğunu maruzatı isbat ediyor.

Kanunı esasi ahkâmının icrasile vükelânın mes'uliyetini ve mebusan meclisinin açılmasını, devletin idaresini tanzim içün yegâne çare ad etmiş olduğundan — zımnen, yahud alenen — sadaret teklif olundukca bazı haris vükelâ gibi kabule can atmayub maruzatının is'afına talik etmişdir.

Kendilerini hırsı cahdan müberra göstermek isteyen pek çok kimsede filen görülemeyen metanet ve istiğnayı Hayrüddin Paşa, hakkile göstermiş ve emsali arasında kendine mümtaz bir mevki te'min etmişdir.

Doğru özlü, doğru sözlü, kimseden korkmaz, bir şeyden ürkmez, sözünü esirgemez, riya kârlığa tenezzül etmez, hakdan ayrılmaz, cesur ve gayur bir devlet âdemi olması da onun meziyetleri cümlesindendir ki bu meziyetler, salâbeti diniyeden inbias eyler.

Emsali — sahabet ve hüsni şahadetlerini kazanmak içün — padişahın bendegânına arzı hulûsı ve hediyei behiye takdimini vecibei zimmet bilir ve eşirradan olanlarının — şerlerine ve ifkü iftiralarına oğramamak içün — her dürlü iltimaslarını kabul etmeğe ve her istediklerini yapmağa itina ederlerdi.

Hayrüddin Paşa ise — Direseye yazdığı tezkirede söylediği vech ile — «seraydaki büyük ve küçük me'murların ekserî, maksadlarına müsaid görmedikleri içün kendinden halâs» olmağa çalışdıklarını ve «en büvük düşmenleri mabeynciler ve musahibler olduğunu ve bun-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ların başlarını gösterebileceğini» söylediği halde onlara yüz vermemek cesaretini ibraz etmişdir.

«Bunların başları» dediği âdemin, baş mabeynci Gürci Hamdi Paşa olduğu şübhesizdir. Bu zat, bir cüm'a selâmlığında Hayrüddin Paşaya sokularak fülân vilâyet valisinin azlile yerine fülân Paşanın tâyinini — emr ve reca arasında bir tavr ile — söyler.

Hayrüddin Paşa, hiddetlenerek «sen, padişahın uşağısın, devlet işlerine karışmağa hakkın yokdur» diye alenen tekdir etdiğini — bizzat işiden — mabeyn kâtiblerinden reji komiseri Nuri Bey merhum nakl eyledi.

Hikmet, her şeyde mutedilâne hareket etmeği tavsiye ediyor. Şiddet — çok def'a — faideden ziyade zararı mucib oluyor.

İltiması — hüsni suretle — savmak kabil iken şiddet ve hakaret ile red etmek, hikmete muhalifdir. İltiması red olundukdan başka hakarete de oğrayan âdemin, fürsat bulunca intikam almağa çalışacağı pek tabiidir. Baş mabeyncinin de müntekimler sırasına katılacağında şübhe yokdur.

Padişahın mutemedlerinden olan Şehr Emini Yusüf Rıza Beği [Paşa] Hayrüddin Paşa azl etmekle beraber takbih ve tevbih eylemesi de düşmenlerine bir şahs daha ilâve etmişdir.

Ali Füad Beyin — mabeyn baş kâtibi Ali Rıza Paşadan naklen — söylediğine göre Hayrüddin Paşa, bir gün baş kitabet odasına gelüb Rıza Beyin azlini mükerreren arz etdiği halde iradei seniye sadır olmadığından bahs ile «efendimiz bu âdeme emniyet buyuruyorlarsa istihdam edebilirler. Fekat Babı âli, bundan sonra onu şehr emini tanımakda mazurdur, böylece arz ediniz» demesi üzerine keyfiyet arz olunur. Padişah — serayda bulunan — Rıza Beyin celbile azlinin sadrı âzam tarafından kendine tebliğini emr eder, öyle yapılır.

Rıza Bey «ben, efendimizin kulu, köpeğiyim. İsterlerse nasb, isterlerse azl buyururlar. Ubudiyetime asla halel gelmez» demesi üzerine Hayrüddin Paşa «kendini köpek menzilesine kadar tenzil mi ediyorsun? Bir insan içün ne büyük tenezzül» der.

Paşanın «efendimiz, istihdam edebilirler, fekat Babı âli tanımakda mazurdur» tarzındaki arzı, padişah istihdam etse de Babı âli etmez, mânasını tazammun etdiğinden ve Babı âlinin mertebesi, padişahın emrini tanımamak derecesinde âli olduğuna sadrı âzamın kanaatini göstərdiğinden hakkındaki emniyetsizliğin artmasına yardım etmişdir. O söz de daha mutedil bir lisanla söylene bilirdi.

Baş kâtib Ali Rıza Beyin de — yukarıda bahs olunduğu üzere — azlini taleb etmesi, padişahın hoşuna gitmeyecek ve kendi hukukuna

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tecavüz ad etdirecek, diğer tarafdan da azli istenilen zatın iğbirarını ve binnetice adavetini celb edecek hallerdendir.

Onun istemediği âdemler def edilüb de yerlerine istediği zatlarmı tâyin olunacak, asla. Padişah, yine bildiğini okuyacak ve sadrı âzamın değil, kendinin emniyetini haiz olan âdemleri nasb edecekdir.

Paşa, doğru bir âdem olduğundan doğruyu söylemekden çekinmemiş ve bu yüzden gelecek zararları düşünmemişdir.

Sadareti hengâmında bir gün padişah «Bazı rical toplanarak bir takım efsanelerle halkın zihnini karışdırdıkları ihbar olundu. İsimleri şudur. Birer hidmetle taşraya gönderilse» demesile paşa «bir metaın alıcısı olmasa satıcısı da olmaz. İhbaratda sıdku kizbe ihtimal ve bilâmuhakeme muamelede hücnet vardır. Evveli emirde tahkikat icra olunarak hak ve adl muktezası gözedilmek şanı şahaneye lâyıkdır» cebabını vermesi, padişahın hiddetini tadile vesile olduğunu, kendinden işitdiğini Memduh Paşa söyleyor.

Paşa, Safvet Paşanın sadaretinde davet olunduğu bir meclisde idarenin eğriliğinden bahs edilirken sükût eidiğinden sebebini sorarlar.

Paşa, Avrupadaki usuli idareye dair malumat verdikden sonra «Bu meclisde işitdiğim sözler — hükumeti başkaları idare ediyormuş gibi — tenkid vadisinde olduğundan bu hale hayret etdiğim içün sükût ediyordum. Benim zehabımce hey'eti hazıre, eğri işleri doğru yola getirmeli, yahud işden çekilmeli» dediğini yine memduh paşaya nakl eylemişdir.

Adaleti iltizamda ve hakkı muhafazada emsaline faik olduğu şübhesizdir. Aşağıdaki hadise de bu hakikatin şahidlerindendir.

Esbak Manastır valisi ferik Abdülkerim Paşa merhumun «İbret âmiz bir hatırei tarihiye» namile neşr eylediği risalede beyan etdiğine göre, Damad Fethi Paşa zade Mahmud Celâlüddin Paşanın hal'a teşebbüs etdiğine dair kaza kaimmekalarından Osman Bev namında bir kaltebanın verdiği jurnal üzerine sarayda teşkil olunan divanı harbin tahkikatı neticesinde ihbarın sırf iftira olduğu tebeyyün etdiği halde Trabulusı garbde bulunan Mahmud Paşanın Yemene nefyine dair mazbata yazılır. Divanı harbin âzasından bulunan Abdülkerim Paşa, şiddetle itiraz ve mazbatayı imzalamakdan i'raz eder. Uzun sözler olur. Padişah, hiddetinden hastalanır, o gün cüma selâmlığına çıkamaz.

Müahharen Gazi Osman Paşa ile sadrı âzam Hayrüddin Paşa divana gelir. Âyatı celile ve ehadisi şerife okuyarak zemanı seadet de bile ihaneti tebeyyün edenlerin i'dam olunduğunu ve divanı harbce on günden beri bir şey yapılmadığını söylemesiyle Abdülkerim Paşa, istintak evrakını — iki saatde — sadrı âzama okutdurur. «Âferin

TARIHVEMEDENIYET.ORG

oğlum, istikametini ve ahlakını muhafaza et» diye iltifat etdikden sonra evrakı alub huzure gider.

Bir müddet sonra mabeyn baş kâtibi gelüb selâm ve memnuniyeti! şahaneyi tebliğ etdikden ve serayda bu maddeye dair cereyan eden ahvalden kimseye malûmat vermeyeceklerine dair hey'ete yemin etdirdikden sonra avdetlerini söyler.

Abdülkerim Paşa diyor ki:

«Hayrüddin Paşanın adalet perverliği sayesinde cümlemiz belâdan kurtulduk.»

Sultan Abdülâzizin kal' ve şehadeti mes'elesinden dolayı Midhat Paşa ve arkadaşları hakkında tanzim olunan ilâme dair reylerini beyan etmek üzere mabeynde toplanan meclisin zabtına, Hayrüddin Paşanın aşağıdaki satırları yazması da istikameti fikriye erbabından olduğunu te'yid eden şahidlerdendir:

«Böyle bir mes'elei mühimme, mahakimden ve meclisi vükelâ ve meclisi ulemadan tasdik edildikden sonra mücerred veliyyi nimet efendimizce hasıl olan tereddüd üzerine bendekân veayanı celbü ce'm ile müşavereye müsaade buyurılmaları malum ve müsellem olan adalet ve merhameti hümayunlarını bir kat daha i'lâ etmekle hakikaten şayanı teşekkürdür. Arzu tafsilden müstağni olduğu üzere bu mes'ele bir politika rengini alarak esası icra at, serayi hümayunda teşekkül eden komisyonun re'yü ittifakına bina edilmiş olduğu halde cinayeti şahsiyeye müşareket gibi hükm edilmiş olduğundan hükmi ilâmın icrasını hasbessadaka müvafıkı hükmi zeman göremediğimden afvü tahfifi merhameti seniyyei cenabı padişahiye menutdır.»

Paşa, Mütedeyyin ve afif bir zat olduğundan devletin şeref ve namusunu muhafazaya çalışdığı gibi kendi ailesinin de iffet ve namusunu sıyanete dikkat eylemişdir.

Meselâ, Nişan taşında ki konağının karşısında bağçeli bir gazino ve açık tiyatro yapılması üzerine evlâd ve ayali ve hidmetcileri münasebetsiz oyunlar görüb ve — eski ehli perdenin tabiriyle — perde birunane sözler işidüb edeb ve terbiyelerine halel gelmemek içün o cihete — konağın yüksekliğince — tahta perde çekdirdiğini damadı Reşad Bey söylerdi.

Paşanın vefatından sonra da perdenin durduğunu — oradan geçdikce — görürdük.

§

Hayrüddin Paşa merhum, şarkda ve garbde ciddi tahsil görmüş, muktedir, fadıl ve mütedeyyin bir zat olduğu müsellem ise de — biddef'at söylendiği gibi — padişahın ahlâkına, devletin ahvaline, milletin mizacına, hattâ lisanına ve — muhtelif kavimlerden mürekkeb olan — tebeanın mekasıdına lâyıkiyle vâkıf olmadığından ve padişahın — ekseren vehmü vesveseden doğan — itimadsızlığını bir

TARIHVEMEDENIYET.ORG

alay müfsid ve müzevvirin ifsadat ve ilkaatı bir kat daha artırdığından ümurı siyasiyedeki behresinden — ümmid olunduğu kadar — istifade edilememişdir.

Merhum, uzun müddet İstanbulda bulunub her hale kesbi vukuf etse ve ümurı devletde yıllarca kullanılarak rüsuh peyda eyledikden sonra mekamı sadarete getirilse idi kemalâtı ilmiye ve ahlâkı fadılası ile büyük hidmet eder ve namını devlet ve millet hâdimleri sırasına kayd etdirirdi.

*
* *

Hayrüddin Paşanın arebce yazub türkce tercemesiyle beraber takdim etdiği arizanın suretidir ki tercemei halin sonuna derc edileceği 906 ıncı sahifede söylenmişdi.

«Akdemi feraizi hamiyyet ve sadakati kemteranem, azâdei garaz ve halel olan nushı ekide bezli makdiret eylemek kaziyyei mühimmesinden ibaret bulunmasiyle hidmeti sadareti mucibülmefhareti cenabı hilâfet penahileriyle teşerrüfi ubeydanem müddetinde mesalihi mühimmei saltanatı seniyyelerinin dil hahi âlii hazreti mülûkâneleri vech ile hüsni cereyanına seddi sedidi müstakil olduğu hatırı fatiri kasıraneme lâyih olan ve nezdi kemteranemde tekarrür eden esbab ve avarızı âtabı ulyayi mülûkânelerine zaten ve seriri âlayi saltanetlerine mekamen arz ve ifadeye ve malumı ilmi cihan şümuli cenabı zillullahileri buyrulduğu halde mekamı sadaretin devleti aliyyelerinde tesisi kadimi ıktızasınca hakayıkı vezaifini ve elyevm cereyan eden usul ve âdatın ne derecede bulunduğunu izaha mecbur oldum.

Ve işbu maruzı bi garazanei çakeranemin tenvirine dair olan bazı vekayii muhtesaranın istıtraden takdim ve arzını vecibeden ad eylerim.

Maksudı ubeydanemi arzdan evvel vekayii mezkurenin mevzuı bahs olması memurini devleti aliyyelerinden ve mücerred ilcai tasviri vekaiye mebni esamisi yad olunacak zevatdan müteşekki ve müteellim olmaklığımdan münbeis olduğuna haml buyrulmamasını şimdiye değin zerresinin ifayi vecaibi şükrü mahmidetinden âciz bulunduğum lutfı âlül'ali veliyyi nimetilerinden istirham eylerim.

Çünki vekayii mezkûrenin arzından maksadı ubeydanem, mücerred mevanii icraatı beyandan ibaret olub zat ve şahsa bir gûna tearruz etmek değilir.

Maksude gelince, lutfı vesii mülûkânelerine iğtirar'n ve afvi âlii zıllullahilerine istinaden ve nushı hak binane derkâr olan rağbeti cezilei şahanelerine cezmen arzı hakayıkı hâle cür'et eylerim.

Şöyle ki devleti aliyyei ebediyüddevamde kadimen mesnedi sadaret, dahilen ve haricen icrayi hüsni siyaseti memleketde zatı hilâfet

TARIHVEMEDENIYET.ORG

simatı hazreti mülûkânelerinin vekâleti sadakat siretiyle teşerrüf evlemekden ibaret olub binaen aleyh merkezi riyaseti cümlei riyasat ve nezarat olmuşdur. Ve mükâfat ve mücazat ve ıslahat ve tensikat icrası ve menasıb tevcihi ve memurîn intihabı ve buna mümasil ve müteferri ümurun ifası vasıtai sadaret ile ruy nümayi husul olagelmişdir.

Velhasıl sadaret, evamiri celilei sultaniyenin menbaı ve icraatı umumiyenin masdarı olduğu cihetle sadrı âzam, devleti aliyyenin kabili tehir ve te'cil olamayacak mesalihi umumiyesi hakkında müzakerei lâzime ifa etmek ve muktezayi hal ve tabiatı maslahata göre evamir ve talimatı münasebe vermek içün lüzûm gördüğü halde kaffei vükelâ ve memurini ve hususiyle ümuri idarei dahiliyenin hüsni rüyeti ve mesalihi hariciyyeye müteallık mevaddı siyasiyenin icrası kadimden beru sadrı âzamın riyaseti tahtında kendulerinin meşveretiyle cari olan vükelâyi ve siyyema ser asker ve kapudan paşalar hazaratiyle zabtiye nazırını münferiden ve müctemian her kangi vaktde ve ne mahal ve mekânde murad eyler ise taleb ve cem'i eylemek iktidarını haizdir. Ve müşarün ileyhim dahi tabiiyyen bir gûna taleb vukubulmaksızın gidüb resmi meveddeti icra ederler idi.

İcrayi ümurı siyasetle mükellef olan sadrı âzam, mevkii harbde uhdesine ordu kumandanlığı tevdi olunan emiri ceyş mesabısinde olmasına nazaran kumandanı müşarün ileyhin düşmene galebe eylemesine vesilei husul olan fürsatı igtiname ne raddede itina eylemesi lâzım ise icrayı ümurı siyaseti memurine dahi celbi menfaat ve def'i mazarrat yolunda ol mertebe ifatei vakt etmeksizin ifayı vazifei siyaset vesailini istihsal eylemek vecibeden olduğu azâdei tarif ve beyandır.

Hal buki çakeri mur mikdarları altı mahdan mütecaviz müddetdir hidmeti baisülmefhareti sedaretde bulunuyorum, ila elân müzakerei maslahat zımnında vürud etmekde olan hariciye nazırından ma ada vükelâ ve memurini devletden pek çoğu tarafı kemteranemden taleb olunmadıkca kenduliklerinden ikamet gâhi bendekâneme gelmemişdir. Binaen aleyh vükelâyi devlet ile miyani çakeranemde cereyan eden ihtilat ve ictima tarafı kemteranemden yalnız meclisi hassın mün'akid olduğu günde anlara riyaset etmek ve kendu caniblerinden bazı mesalihi tahriren arz eylemek cihetine münhasırdır.

Atâbı ulyayı mülûkânelerine arz edeceğim vekayi'a delâlet eden emsileye gelince, birincisi şeref sünuh eden iradei seniye üzerine Namık Paşa hazretleri, Rusya İmparatorile mülâkat zımnında azimet edüb avdet eylediği halde bir kaç gün sonra mabeyni hümayunda tesadüfen mülâkat olundukdan başka mülâkatı çakeriye rağbet etmemişdir. Hal

TARIHVEMEDENIYET.ORG

buki Rusyanın Devleti Aliyye ile olan politikasından iktisab eylediği malûmatı ifade eylemek muktezeyatı ümurdandır.

İkincisi, usuli cedideye tevfikan jandarma tertibi mesalihi mühimmei zemaniyeden olmakla bunun tesrii mesalihine ve tedkiki ümuruna nezaret olunmak üzere Babı Âlide bir komisyon teşkili lüzumunu atebei ulyayı veliyyi nimetlerine arz ve istizan etmiş olduğum üzerine komisyonı mezkûrun Babı Ser askeride teşkili lüzumuna dair emrü fermanı hümayunı cenabı mülk darileri şeref sünuh buyrulmuşdur.

Evvelce Beyker Paşaya bu babda bir kıt'a takrir tertib eylemesini tenbih etmiş ve kendusile biddef'at müzakereye girişmiş olduğuma binaen sureti teşkilâtı söylemiş idi. Sonra bir daha göremedim Hakikat ve icraatı mes'eleye dair malûmat vermemesinin sebebini ahiren istifsar eylediğimde bu işe müteallik mekamı sadarete malûmat verilmemesi babı ser askeriden kenduye tenbih olunduğunu ifade ve jandarma teşkiline müteferri bu komisyonda bulunan refikleri ile beraber tanzim etdiği lâyihaları babı ser askeriye vermiş ise de bir kaç aydan beru kabul olunub olunmadığına dair henüz cevab alamamış olduğunu hikâye eyledi

Bu mes'ele, mesaili mühimmeden olduğu halde bu babda gönderilen tezakiri çakeranemin cevablarından maada ne şifahen ve ne de tahriren babı ser askeriden bir gûna tebligat ifa edilmemiş olmasını garibeden gördüm. Ve bu misillu sırf babı ser askeriye müteallik olmayub mekamı sadaretden mes'ul olan ümurı zabıtai dâhiliyeden bulunan mevad hakkında sadrı âzamın muttali olması lüzumuna dair olan kaidenin hilâfına babı ser askerice tenbih verilmeğe bir mâna veremedim.

Üçüncüsü, zabtiye nazırının yalnız nezarete tâyin buyrulduğu gün görülmesi ve ne mekamı sadarete ve ne de dahiliye nezareti celilesine ehemmi vazaifden olan vukuat jurnalını takdim etmemesi dakikasıdır. Hal buki nazırı müşarün ileyh, siyaseti cariye hükmünce mekamı sadaretden her vakt tenbihat ve talimat alarak darülhilâfe ehalisinin rahat ve huzurını muhafaza etmek ve istirahati fikri ve emniyeti umumiyeyi calib olan ümurda iltizamı teyakkuz ve tebassur eylemek hususlarından ibaret olan bir hidmeti mutena bihaye me'murdur.

Dördüncüsü, rivayeti vâkıaya ve hissü teferrüs itdiğim ahvale nazaran mabeyni hümayunı cenabı mülûkânelerinde bulunan büyük me'murların çoğunun çakerlerine zıd olmasıdır. Bunun âzamı esbabı, müşarün ileyhimin iltimasatı vâkıalarının tervicine havalei sem'i itibar etmemekliğim ve me'muriyetlerine mugayir ümure müdahaleden kendulerini men eylemekliğim kaziyesidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Zıddiyeti meşruha, müşarün ileyhimin çakeri keminelerinden tenfiri kalbi madilet celbi şehinşahilerine sebeb olmak üzere abdi sadakat siretlerinden sudur etmemiş olan akval ve ef'ali tervic etmelerine badi ola bilür. Bunun ise hidmeti sadaretde necahı çakeranemi tatil eden mefasidden olduğu bedihidir.

Beyane hacet olmadığı vech ile bazı ümur ve ahvalde menfaati devlet, bazı devletin politikasına müvafık olamıyacak bir hareketi siyasiyye ihtiyarını istilzam edüb bu emri hatirin hayyizi fiile götürilmesinden mukaddem ketm edilmesi elzemi levazımdandır. Bu halde hakayiki mihamı maruzaya muttali olan kurenayı cenabı mülûkânelerinden zıddı çakeranem bulunanların ya hidmetde ademi necahı âcizanemi ve yahud sebebi âharı kasd ederek bu esrarı, devletce faidesi mevkii husule gelmeksizin ifşa ve izaa edebilmeleri ihtimalden baid değildir Bunun devletce menfaati matlubeyi gaib edeceğinden maada envai mehazir ve muhataratı intac eyliyeceği bedihidir.

Beşincisi, süferayi düvelin, Babı âlinin malûmatı olmaksızın ma beyni hümayune gitmeleridir. Âdeti kadîmesi ise süferayı müşarün ileyhimin huzuri hümayune müsul olmaları, mekamı sadaretden istizan olundukdan sonra vâki olacak ve makarrı hariciye nezareti dairesinde bulunan divanı hümayun tercemanı, ol anda hazır bulunmak merkezinde dair olub buna sebeb, sefirin ifadesini murad eylediği mes'elei mühimmede zatı kudisiyet âyatı mülûkâneden sâdır olan iradei seniyyeye muhalif Babı âlice bir hareket vukua getürilmesinden ihtirazen huzuri hümayunde sefiri muma ileyhle cereyan eden müfavezate sadrı âzamın muttali olması lüzumı mes'elesidir.

Altıncısı, vilâyat valilerile me'murini devletin pek çoğunun nezareti Babı âliye aid olan ümuri me'murelerine müteallik olan hususatda mabeyni hümayun küberayi me'murini ile muhabere ve müfaveze etmekde olmalarıdır. Hal buki buna dair sadrı âzamin malûmatı olamıyor.

Yedincisi, canibi sadaretden mabeyni hümayune takdim kılınan maruzatın bazıları ehemmiyetini tedkik zımnında mabeyni hümayunda teehhur edüb bir kaç gün sonra iradei seniyyesi şeref sudur etmekde ve arz tezkiresinde mevzu tarih ile müverrehan çıkmakda olduğunun görülmesidir. Hal buki iradei seniyye, kâffei ümurde rehberi icraat idüği kavanin ve nizamatın icrası, anın mantukı münifine tâbi olduğu derkârdır. Bu halde mâruzat takdim olunarak bir müddet teehhur eyledikden sonra anın hükm ve icrasına dair iradei seniyye şeref sünuh eder ise tefavüti müddetden naşi maslahatın cevaz veremiyeceği mazarratı adide hudus edeceğine binaen mabeyni hüma-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yun baş kitabeti celilesine ihtar eylemişdim. «Âdet böyle caridir» deyu şifahen cevab aldım. Âdeti merviyenin, te'hiri tarihi iradei seniyyede olan mazarratdan tevellüd edecek mes'uliyete tekabül edemiyeceği fikrindeyim.

Sekizincisi, bazı vükelâyi taam ve yahud âher bir maslahat içün dâvet eyledikce bir takım hafiyelerin, etrafı sahil hanei çakeriyi tecessüs etmeleridir. Buna delil Rum elii şarki kavaninini tahrir eden komiserleri, sahil hanei kemteride ber mutad dâvet etdiğim içün baş mabeynci, mahdumile uşaklarından bazılarını gönderüb müsafirleri getüren kayıkcı ve arabacılardan sadrı âzamın yalısına kimi getirmiş olduklarını süal ve med'uvların avdetine kadar yalının etrafını nazarı tecessüse almağa ibtidar etdirmiş olması kaziyesidir.

Bu misillû tecessüsün vukuunı bildiklerine mebni me'murini devletin, çakerlerinden tebaüdlerine sebeb olduğunda şübhe edilemez. Bu halde ise ancak zatı kudsiyet sıffatı hazreti mülûkânelerinin hususen ve devleti aliyyenin umumen en ziyade eminül ümenası olan sadrı âzama lâyık görülmemek gerekdir.

Bu mülâhazaye mebni âdatı kadîmei devletden biri de küberayi mabeyni hümayunun mesalihi devletin tenfizinde sadrı âzama muin olacak zevatdan intihab olunması ve muarız bulunanlardan intihab olunmaması mes'elei hikmet intimasıdır. Binaen aleyh ahyanen bu hidmeti azimeye lâyık olanların ve hususile zatı hazreti şahanelerile sadaret miyanında vasıta olan baş kâtibin tâyininde sadrı âzamın re'yine müracaat oluna gelmişdir.

Balâda şerh olunan ahvale binaen ve kemali lûtf ve merhameti seniyyei veliyyünniâmilerine mağruren arz ederim ki ümurı devlet bu minval üzere cereyan edecek olur ise hidmeti sadaretle müteşerrif olan bendelerinin marifet ve idraki nihayeti mertebei kemale ermiş olsun ve idarei memleket, gerek kanunı esasi ve gerek kanunı kadîm ahkâmına tatbik olunsun her zemanda ve hususile harbi ahirden naşi ahvali dahiliye ve hariciyece devleti aliyyei mübarekenin ibtidayi zuhurundan beru hâsıl olmamış bir halele masdar olan şu vaktde ber vefki dilhahi âli icrayi mesalih eylemesi müyesser olamıyacağı fikri kasırındayım. Ve Devleti aliyyece bu haleli salifülilelden me'murinin yek diğerile hıfzı hukukı zatiyei cenabı şahanelerinde ve icrayi idarei memleketde ve bu iki emri mühimme istihkakı olmıyanları istihdam etmemekde ittihad ederek kalben ve kaliben iltizamı tenasuh etmelerinden başka çarei halâs olmadığını görüyorum.

Şurasını tekrar arz ve beyane ictisar eylerim ki maksadı hakikîi çakeranem, hiç bir kimsenin zat ve şahsına aid fiilinden şikâyet olma-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yub belki muradı bendegânem, menafii saltanatı seniyyeye aid mevaddın asl ve hakikatleri ne idüğini tefsir ve izahdır. Matlabı ubeydanem bu merkezde dair olmamış olsa nezdi hikmet vefdi hümayunlarında malûm ve müsellem olan ve vükelâ ve rical indinde ma'ruf bulunan âdatı devleti aliyyenin şerh ve izahına dâi[1] olmadığı rehini bedahetdir. Hüsni hidmeti mucibetül mefhareti şahanelerinde yalnız inayeti celilei mülûkânelerinin rıza gösterdiği measiri hamideye tevassul[2] etmek cülli âmal ve nuhbei efkârı bulunan bu abdi sadıkı hümayunlarının husuli müveffekiyeti emrinde olan re'yi rezini şahanelerinin ecellü âlâ idüği meczumı çakeranem olmağla ol babda ....

21 Cümadelâhire 1296 Hayrüddin»

§

907 inci sahifede söylenen lâyıhanın sureti

«Hasbessedaka hukukı mukaddesei hazreti mülk darinin hüsni muhafazasına ve mesalihi devletin vakt ve zemane münasib suretle icrasının teshiline dair mevaddı esasiyenin ber vechi zir arzına cüret olunur.

Birinci madde, vükelâyı devlet, zatı şevket simatı hazreti mülukâne ile tebeai şahane miyanında matlubı âli olan neşri adaletin vesaiti merkeziyesi bulundukları cihetle bu babda merkezi fiile götürülecek measiri adaletin teşekküratı mahsusası hasren tarafı eşrefi cenabı şehinşahiye aid ve raci olmak ve netayici icraatının mes'uliyeti kendulerine münhasır olmak üzere vezaifi vükelâye dair şurayı devletden tanzim ve meclisi vükelâca islâh edilerek maruzı huzurı âlii hazreti padişahi kılınan kanun lâyıhasının mucibince amel olunmasına dair ziveri ser levhai sutur buyrulacak hattı humayunı cenabı şehinşahi ile bittevşih icrayı icabına heman mübaderet olunması.

İkinci madde, zikr olunan kanunun faslı mahsusunda gösterildiği ve bilâhara dahiliye nezaretinde mün'akid komisyondan verilüb takdimi atebei ulyayı cenabı padişahi kılınan mazbatada tafsil olunduğu vech ile şüabatı mümkineyi muhtevi olarak dahiliye nezaretinin teşkilâtı mühimmesinin heman icrası vacibatı hal ve maslahat iktizasından idüği.

Üçüncü madde, vilâyet vali ve bizzat idarede bulunan mevaki mûtesarrıfları ve Der sadetde devairi merkeziye memurları muhaberatı muktezâye icra etmek cümlei vezaifinden bulunan babı âlinin tahtı nezaretinde bulunmağa mecbur olacakdır.

[1] داعی [2] توصل

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Dördüncü madde, düveli ecnebiye ile icrayi politikada mes'ul olan hariciye nezareti celilesi bulunması mülabesesile anın her bir ahvali hariciye ve metalib ve mükâlematı müteferriaya kesbi malûmat ederek ana göre icrayi hüsni tesviyei siyasete müveffak olması esbabı mükemmele ve müsehhilesinin istihsali akdemi feraizi mihamı düveliyeden bulunduğundan bade ma düveli ecnebiye sefirlerinden ve anlara müteallık memurlardan mabeyni hümayuna azimetle ümurı siyasiye ve mesaili mevcudeye dair şifahen bir gûna mükâleme ve müzakereye kıyam eden bulunur ise anın bu babda ademi malûmat eseri olarak bir gûna müşkilâte duçar edilmemek üzere heman bilâ ifatei vakt harfiyen ve tahriren tercemanı divanı hümayun tarafından nezareti müşarün ileyhaye tebliğ ve iş'ar edilmesi cümlei vezaifi mutena bihaden ad olunacakdır.

Beşinci madde, her sınıf memurini devleti aliyye, bulundukları şüabatce memur oldukları hidmetin vezaifini nizamatı mevcude ahkâmına göre icra etmeğe mecburdur ve memuriyetine müteallık hiç bir hali, iktiza eylediği takdirde bulunduğü dairede ma fevkında olub kenduye merci bulunan âmirden ma adaya her kim olur ise olsun ve kangı memuriyet ve mesnedde bulunur ise bulunsun ne şifahen ve ne de tahriren arz ve ifade edemez. Bu sureti arz ve müracaat, Der saadetce aklâm ve şüabat memurlarından riyaset ve nezaretlere ve taşralarda nahiye memurlarından vilâyete ve vülâtden dahiliye nezareti celilesine kadar müteselsilen meriyülicra tutulur. Rüesa ve nüzzar dahi müraceat olunan ahvale dairei mezuniyeti dahilinde ise katiyyen rey verirler. değil ise mekamı sadarete arz ederler. Mekamı sadaret dahi bizzat ve yahud meclisi vükelâ ile bilmüzakere ve yahud huzurı hümayunı cenabı padişahiye bilarz verilecek rey ve karar ve yahud şeref sanih buyrulacak iradei seniyyei hazreti mülûkâne mucibince cevab verir ve nizamatı mevcudeye nazaran mezun olmadığı mesalihde bitteselsül amirinden mezuniyet ve ruhsat verilmedikce kat'a bir şey yapmağa mezun değildir. Bu iki suretin hilâfı harekete cür'et eden kâffei memurin müateb olur.

Altıncı madde, Büyük ve küçük kâffei memurini saltanatı seniyenin hudud ve vezaifi memuriyetleri muayyen olmağla hiç birisi diğerinin memuriyetine müdahaleye hiç bir vech ile cür'et edememeği vacibatı memuriyetinden ad edecekdir.

Yedinci madde, ricali devlet miyanına ilkayi fesad ve fitneye her kim tarafından cür'et eden olub da tahakkuk ve tebeyyün eylediği anda bulunduğu memuriyetinden azl ve tard olunacakdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sekizinci madde, nezdi hakayık vefdi hazreti tac daride külfei arz ve tarifden müstağnidir ki muharebei maziyenin hazinei Devleti aliyyeye ve ehaliye iras eylediği zarar ve hasârın tamiri menabii servet ve devletin tezyidine ve müvazenei umumiyenin hal ve ihtiyace göre tertibine mütevakkıf olub bu mes'elenin kemali ehemmiyet ve sür'at ile tedkiki vacıbatı ümurdan ise de gerek varidatın terakkisi ve gerek masrafca kabil olan tasarrufatın husuli vakt ve zemane muhtac olub hal buki dairei askeriyeden verilen malûmatdan anlaşıldığına göre elyevm silâh altında bulunan asakiri şahanenin mikdarı üç yüz bini mütecaviz olub donanmayı hümayun ile Tophanei âmire imalât ve sarfiyatı hali hazırına müvafık olacak dereceye tevfiki mes'elesi dahi tekarrür etmediğinden işbu üç nev'e aid masarifatı askeriyenin idaresi maliye nezaretinin vâki olan tebliğatından anlaşıldığı üzere on beş milyon lira mikdarı tahsisatı fevkalâde ve alelâdeye muhtac olub dairei istitaatden haric olan şu masarifi cesimenin tesviyesi, varidatı devleti senesi içinde kâmilen temamile ve sair devairi idarenin masarifi zaruriyesinin tatilile cümleten bu yola sarfına mütevakkıf olarak bu halin imkânsızlığı ise bedihi bulunduğundan bir hayli zemandan beri istikraz akdi çarelerinin taharrisi işbu mecburiyet ve zaruretden neş'et etmiş ise de şimdiye değin buna bir netice verilememesi mümkin mertebe akçe ikrazına müvafakat gösteren sermayedaranın matlublarını te'min içün kefaleti kaviyye istemelerinden ve teklif olunan şeraitin kabulünde bittabi hâsıl olan müşkilâtın terdidi efkâre sebeb olmasından neş'et etmekde ise de masrafın ağırlığına ve bu kadar askerin tahtı silâhda bulunması ticaret ve ziraati memleketi bittabi tâvik ederek anın zararı dahi varidatı devletin temamile vakt ve zemanile tahsil olunamaması gibi esbabdan dolayı doğrudan doğruya hazinei devlete aid bulunduğuna binaen şu müşkilden çıkılmak ve sermayedarane ne dereceye kadar te'minat gösterilmesi kabil olur ise anın tâyinile şu kararsızlıkdan vukua gelen mehaziri ber taraf etmek faraizdendir.

Muhatı ilimi âlem şümuli cenabı padişahi buyrulduğu üzere gerek müharebei sabıkanın ve gerek anın neticesi olan muahedatın iras etdiği müşkilât ve mazarrata mukabele etmek nuhbei mekasıdı ulyayı hazreti padişahi olduğu üzere alelumum devairi devletin ıslahı idaresine ve memleketin tezyidi servet ve saadeti haline mütevakkıf olduğu halde devleti aliyyenin salâh ve necahını menfaatlerine muhalif görenlerin bu babda ikaı müşkilâte sa'y eylemeleri dahi tabiî olduğundan anların te'meniyatına meşrualarını men[1] etmek, garazı fasidlerinin tervicine bais olabilecek ahvali men[1] etmekle ve bu dahi akdemi va-

[1] منع

TARİHVEMEDENİYET.ORG

zaifi ubudiyet ve memlukiyetden ve devletin menafii mahzasından olduğu üzere veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin hukukı mukaddesei hilâfet ve saltanatı seniyelerinin ilâyi kadrine ve sunufı tebeai şahanenin kavanini efkârı âdilei mülk dariden istifade ile tezyidi saadet ve refahı hallerine delâlet edecek tensikat ile hâsıl olarak bu aslın her nevi ve fer'ini ihtiyacat ve kabiliyeti memlekete ve zatı şevket simatı hazreti padişahinin matlubı adalet mashubı tâc darileri olan kaidei celilei adaleti mülk perveriyi kâfil suretde tanzim ve tâyini bittabi tâmiki efkâre ve zemane muhtac olduğundan bu babda dahi rehberi hareket ve badii müveffakiyetimiz olan iradat ve tebyinatı hikmet âyatı hazreti padişahi ne suretde isabet efzayi sünuh ve sudur buyrulursa ana göre iktizaları düşünülmek üzere şimdilik emrü fermanı hümayunı veliyyi nimete imtisalen istihzar oluna bilen havatırı kemteranemin arzına cür'et kılındı. Ol babda ve katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyül emr efendimizindir.

11 Receb 1296 Hayrüddin»

§

922 inci sahifede bahs olunan arizanın sureti

«Mısır mes'elesi gitdikce kesbi ehemmiyet eylemekde olduğundan bu babda şimdiye kadar cereyan eden muamelât ile mutaleai mahsusai âcizanemin izahan beyanına ibtidar edilür.

İdarei mısriyenin vukuatı tarihiyesi cümleye malûm ise de mes'elei hazıra hakkındaki efkârı âcizanemin asıl mebniyün aleyhi Hidiv hazretlerinin zemanı idaresindeki ahvali siyasiye olduğundan ibtida mücmelen anden bahse lüzum görünmüşdür.

Mısırın idarei maliyesi müteveffa Said Paşa zemanına kadar hali sabıkında cereyan ede gelmişken müteveffayi müşarün ileyh, temamile eslafı isrine ittiba etmediğinden vefatında üç milyon lira kadar borc bırakmış ise de bu da memurin ve ketebenin meaşatı müterakimesinden ibaret bir deyni dâhilî olub Hidiv hazretleri o hal ile zimamı idareyi ele almış olduğu halde evvelâ ehali üzerine bir çok virgu tarh ve tevzii ile serveti umumiyei memleketi ihlâl eyledikden sonra Avrupadan istikraza başlayarak bu günkü günde memleketi yüz milyon liradan ziyade deyni haricî altına sokmuş olduğu gibi ehaliden üç dört senelik virguyi dahi peşin olrak almış olduğu cihetle bunun da düyunı mevcudeye inzımamı tabiidir. Bu mebaliğ, ya memleketin i'mar ve intizamına ve yahud ihtiyacatı mübrimeye sarf edilmiş olsa mucibi teessür olamaz ise de kısmı küllisi, şer'an caiz olmayan daiyei istiklâl uğrunda ve hidivin lezzat ve şehevatı mütenevviası emrinde ve maksadı evve-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

le hidmet içün Avrupalıların celbü tatyibi yolunda israf ve istihlâk edilmişdir ki işbu ahvalin neticesi işte meydandadır.

Ahvali maruzaya hidivi müşarün ileyhin en sonra istihsal etmiş olduğu fermanı âli sebebi müstakil olmuş ve işbu fermanı âlinin istihsali ne maksad ve garaza müstenid olduğu ve ne dürlu vasıtalarla istihsal edildiği malûm olmakla beraber fermanı âlinin istihsalinden evvel merkezi saltaneti seniyyeye gösterdiği âsarı ihtisas ile sonraki hâl ve muamelesinin müvazenesi dahi temyizi hakikati maslahata delili kâfidir.

Fermanı âliyi ele aldıkdan sonra idarei merkeziyeye olan rabıta, yalnız müretteb olan verguye inhisar ederek anın da te'diyatında ikai teahhurat ve müşkilât olunmakda ve bu fermanı âlişanda mukayyed ve mestur ve harf beharf ifayı hükmi celiline mecbur olduğu hıttai mısıriye ehalisinin hıfzı ırzu canü mal kazayayı mühimmesine kat'iyyen bakılmamakdadır.

Hidivi müşarün ileyhin husuli ümniyesi içün ihtiyar ve iltizam etmiş olduğu hati'at cümlesinden olmak üzere mahakimi muhtalitenin teşkilinde düyunı ecnebiyeden dolayı zat ve hanedani hidivi ile umuma aid mesailde mahakimi mezkûreden verilecek kararların lâ yetegayyer addile mer'iyeti icrasını kabul etmiş ve işbu mehakimde mer'i tutulacak kavanin ve nizamatı Avrupaya tasdik etdirmiş olduk-dan sonra fima ba'ad mahakimi muhtelitede icra olunmak üzere başka bir kanun vaz' olunacak olur ise bunun Avrupa devletleri tarafından tasdik olunmadıkca mer'iyyül icra tutulmıyacağını der uhde eylemişdir.

Müahharen müstakrezatı mezkûrenin faizleri verilmemiş olduğuna binaen mukrizlerin müracaatı üzerine metbuları olan devletlerin husule gelen şiddeti tedahullerinin gösterdiği müşkilâtı tâdil ve mukrızleri te'min içün İngiltereden maliye ve Fransadan nafıa nezaretlerine iki menstiro celb edüb geçende Nubar Paşayı işden çıkarmak lâzım geldiği vakt muamelâtı umumiyei maliyede ecnebi menstroların re'y ve kararları munzam olmadıkca bir güna icraatda bulunmıyacağını teahhüd ile İngiltere ve Fransa devletlerini ıkna eylemiş olduğu devleteyni müşarün ileyhima tarafından Babı âliye arz olunan notalardan anlaşılmış ve müşarün ileyhin işbu muamelât ve harekâtının bidayeti emirde nazarı dikkate alınması ehemmi ümurdan edise de ol vakt devletce bir güna teşebbüsate ibtidar olunmayub ittihaz idilen şu usuli idare bir müddet devam etmiş olduğu halde bu kerre anları dahi azl

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eylemesile müşarün ileyhin yek diğerini münakız ve bir birinden ağır muamelâtı mütelevvinesi işi bu dereceye îsal etmişdir.

Şu hal üzerine Avrupalıların ihtiyarı hazmü sükût etmeyeceği ve hidivin devamı memuriyeti kabil olamayacağı revişi hal ve maslahatdan istidlâl olunmakla beraber hidivin ibtidayi memuriyetinden beru tutduğu meslek ve idare dahi şeraiti imtiyaziyyeye muhalif ve memleketin harabını müstelzim olduğundan Avrupalıların teşebbüsatı vakıası, hem müdahalâtı resmiye şekline girmemesi ve hem de hidivin yine kendu sui idaresi âsarile hâsıl olan bir fürsatdan istifade ile idarei memleketin hüsni hale ifrağ edilmesi devleti aliyyece nazarı itinaye alınacak mesaili mühimmeden olmasile bu mazarratın def'i ve devletce fevaidin celbi teemmül olunarak hidivin lüzûmı azli derecei vücubda göründüğünden keyfiyet biletraf arizü amik ve durü dakik müzakere olunduğu gibi bu maksadın şanü şerefi saltanatı seniyeye müvafık olacak suretle teshili husuli içün Avrupa devletlerinin bazılarile dahi min gayri resmin ve hususî olarak mübahaseye girişilüb bu fikrin husuline müsaid gibi göründükleri his olunmuşdu. Ne çare ki şu noktai mühimme ol vakt nazarı ehemmiyyet ve itinaye alınamadı. Binaenaleyh meselenin Babı âlice halli suretinin istihsaline ibtidar ile hidivi müşarün ileyh sathi cevablarla geçişdirmek tarikini iltizam eylediğine ve hariciye nazırı devletlû paşa hazretlerinin İngiltere sefirinden aldığı malûmate göre Tal'at Paşa dahi geçende Der seadetden Mısıra avdetinde Der seadetce iş içinde bulunanların ekserisi hidiv hazretlerinin mürevvici efkârı olduğunu ilân ve işaa etdiğine nazaren mes'elenin Babı âlice tesviyesi tereddüde düşerek hidivin hidiviyetden istifa ile mahdumu Tevfik Paşa hazretlerine terki ümurı hukûmet etmesinin doğrudan doğru kendisine teklifi suretini tercih etdiklerinden artık bu vukuatı mücbire üzerine hidivi müşarün ileyh dahi haki payi hümayunı hazreti padişahiye dehalet ve iltica eylemişdir.

Mes'elenin kesb etmiş olduğu hale göre hidivin azlinden başka bir tedbir olmadığından bidayeti mes'elede bu suretin iltizam ve icrası ile ve ahiren verilmiş olan fermanı salifülbeyanın imtiyazı asli dairesine ircaiyle idarei Mısriyenin devletlû Halim Paşa Hazretlerine tefvizini halü zeman teshil eylemiş olduğundan vaktile bu tedbire müraceat edilmiş olsaydı hem şimdiki müdahalâtı ecnebiyeye vakt ve fürsat verilmeksizin devletin menafiine müvafık suretde halli mes'ele edilerek Mısır üzerindeki nüfuzı saltanatı seniyye yeniden te'yid ve hem de şu sırada memleket sui idareden kurtularak rabıtai tabiiyyet te'kid edilmiş olurdu. Va esefaki bu fürsat fevt edilmiş olduğundan ve ahiren alınan telgıraflara nazaren İngiltere ve Fransa devletleri bu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

babda ittihaz eyledikleri karara Almanya ve Avusturya ve İtalya devletlerini dahi iştirak etdirmiş olduklarından şimdi mes'elenin üç suretle netice pezir olabilmesi varidi hatır olur.

Anın birincisi, vakt müsaid olur ise iş daha ilerulemeksizin Hidivin süi idaresile tâlil edilerek ve müşarün ileyhe verilen imtiyaz fermanı âlisi ahkâmı münderecesinin imhası ve 2 Rebiulâhır 1257 tarihinde Mehmed Ali Paşaya verilmiş olan ferman hükmüne ircaı hukumetle anın düsturülamel tutulması mebdei icraat ittihaz olunarak heman şimdiden İsmail Paşanın azli suretidir ki mes'elenin hali hazırına ve âtisine nisbeten bu suret, icabı hal ve maslahate müvafıkdır. Bu halde eğerçi düsturül amel tutulacak fermanı âlişan hükmüne nazaran hukûmeti Mısıriyenin, Mehmed Ali Paşa familyasının ekberi bulunan Halim Paşa uhdesine ihalesi icab eder ve müşarün ileyhin, zatı şevket simatı hazreti mülûkâneye ibraz etmekde olduğu âsarı hulûs ve tâbiiyete nazaran muhassenatı celb eyler ise de çünki bu babda matlabı aksa, hukukı hükm ranii padışahiyi Mısır üzerinde bir kat daha te'yid ve te'bid zımnında fermanı ahirin imhayı ahkâmı olduğundan ve Halim Paşa ise Avrupalıların bazıları tarafından mazharı kabul olamadığı cihetle Avrupalıların efkârı bu tarafa, yani Halim Paşanın me'muriyeti cihetine imale etdirilemez ise bu yolda müşkilâtı azime zuhurı akvayı melhuzatdan bulunduğundan ve Tevfik Paşanın me'muriyeti ise Avrupalılarca teklif edilmiş ve alınan telgraf namelerden his olunduğuna göre ezhanı ahalide de bu arzu takarrur etmiş olduğundan husuli matlaba bissuhule hüsni vusul içün Tevfik Paşanın icrayı me'muriyeti cihetinin tercihi, irtikâbı ehaffüzzarareyn kaidesine temamile mutabık görünür.

İkinci suret, Hidivin ecnebilerin teklifi kuvvetile ve ehalinin de inzımamı ârasile hod behod oraca ferağı hukumet eylemesiledir.

Üçüncü suret dahi, yine ecnebilerin ısrarı üzerine buraca azlile yerine Tevfik Paşanın nasbu ık'adıdır ki şu iki suret, hukukı saltanatı seniyeye külliyen münafidir.

Çünki şıkkı evvel vech ile tesviye olunub da canibi saltanatı seniyeden ihtiyarı sükût edilür ise hukukı meşruai Devleti aliyeyi yedi âhare tevdi demek olarak kat'iyyen ve katıbeten tecviz olunamayacağı emri bi şek olduğu gibi şıkkı sanı vech ile tesviye edilür ise ber vechi muharrer, beş devletin ittifak etmiş oldukları karare tebeiyet edilmiş olarak hukumeten ve siyaseten hiç bir suretle caiz olamayacağı emri iyan ve teklifi mezburun ademi kabuli takdirinde İsmail Paşa gibi sui istimal ve kubhi idare ve ahvali meydanda bulunan bir me'mur tesahhub edilmiş olacağına nazaran bu babda her mesu-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

liyeti üzerimize almış olacağımız ve bu cihetle umumen Avrupa devletlerinin itirazı şedidine giriftar olmağa ve niçe müşkilât zuhuruna istidad vermiş bulunacağımız nümayandır.

Binaen aleyh ma dame ki evvelki fürsat fevt olmuşdur, zeman müsaid olur ise birinci suret vech ile hidivin şimdiden azl edilerek muamelâtı müteferriasının bilâ ifatei vakt icrasına müsareat olunması rey ve mütaleasında bulunduğumu tekrar ile hatmi mekal eylerim.

Reeeb 1296»

§

Mısır meselesine dair yıldız evrakı içinde — emsali gibi dağınık suretde — tesadüf etdiğim telgıraflarla tezkirenin de dercini, bir faidei zaide ad eyledim.

Hidiv İsmail Paşadan sadrı âzam Hayrüddin Paşaye telgıraf name

«Kemali esefle alınan haberlere nazaran mücerred bedhahanın ilkaatı seyyielerinden olmak üzere gûya zatı vâlâyı sadaret penahilerinin aleyhinde bulunuyormuşum gibi bir takım iftiralere cesaret ettiler. Zatı samii vekâlet penahileri bu mekamı celile teşrif buyurdukları gündenberu müveffak oldukları mehasini icraat ve hal buyurdukları müşkilât, dirayet ve ehliyeti fevkalâdei samilerini isbat eder delâili celile olub çakerleri ise devleti aliyyei ebediyyeye ubudiyet ve temamii irtibatım cihetile hutubi cesimenin faslü halline müveffak olan zatı vâlâyi fehamet penahilerinin bu mesnedi celilde tuli bekaları izdiyadı müveffekıyyatını cenabı müsehhilül ümurdan daima niyaz ve temenni etmekde olduğum cenabı âlimüssirrü velhafıya malumdur. Bunun aksine olarak şimdi bed hahanın ilka etmekde oldukları neşriyatın külliyen biesas olduğu rehini rütbei bedahetdir. Bununla beraber bu müftereyatın neşr ve işaasına sebeb olan ve ehli islâmın metaneti kuvveti ittihad ve irtibatda olduğunu teakkul ve idrak etmeyen bed hahanın zat ve haysiyetleri nezdi samii sadaret penahilerinde malum olmağle elbette hâlü kallerini müvazene ve iftira ve bühtanlarını red buyurmuş olacakları itikadında olduğum rehini ilmi samii sadaret penahileri buyruldukda ol babda. 11 Cümadelula 2 Mayıs 1879 İsmail» [1]

§

Mabeyn baş kitabetine telgıraf name

«İngiltere ve Fransa devletlerinin Mısırda ceneral konsolosu ve politika me'murları, bundan iki gün evvel ayrı ayrı gelüb Hidiviyeti Mısıriyeyi mahdumı ekberim Mehmed Tevfik Paşa kullarına terk ve ferağ etmemi kendu taraflarından olmak üzere yâni devletleri tarafından bir güna talimata mebni olmayarak mücerred bir nasihatı mahsusa olmak üzere ifade etmişler idi. İşbu ifadeleri, sureti resmiyede olmadığı cihetle bu babda düşünülmekde bulunulduğu halde bu günkü pençüşenbe günü muma ileyhima birlikde gelüb Hidiviyeti Mısıriyeyi müşarün ileyh mahdumım kullarına terk ve ferağ ile Mısırdan çıkmamı kullarına teklif etmek üzere resmen devletleri tarafından me'mur olduklarını ifade edüb ellerindeki talimat notasını kıraet etdiler ve «bunun cevabını yarın isteriz» dediler. Kulları dahi «böyle bir tebligatı mühimmei fevkal'adeye bir gün zarfında cevab

[1] Hayrüddin Paşa tarafından cevab verilüb verilmediğine dair bir kayde tesadüf etmedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

verilemez. Yarin değil, öbür gün cevab verilür» deyu ifade etdim. Gitdiler ve fekat notanın suretini bırakmadılar. Kulları ise memaliki şahaneden madudiyetile müftehir olan Mısırın devleti aliyye tarafı eşrefinden hidivi bulunduğum cihetle hiç bir güna tabiiyetim ve politikaca ve ümuru hariciyece asla merbutiyetim olmadığı iki devlet tarafından doğrudan doğruya böyle tebligatı resmiyei şedideye mazhar olmaklığım hukuk ve kavaidi düveliyeye mugayir bir keyfiyet olub çünki devleti aliyyenin edna bir me'murına bile böyle bir teklif etmek hiç bir devletin hukukından olmadığı cihetle bu teklifin, saltatanatı seniyenin şeref ve hukukına dokunacağı derkâr olmağla buna imtisal etmek vaziîei me'muriyetim olmadığından metbui müfahhamim şevketlû kudretlû padişahi meali iktinahımız veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerinin haki payi şevket pimayi hnzreti mülk darilerine arzı keyfiyete mübaderet eylerim.

Kullarının efkârı âcizanemce bu muameleye sebeb, icraatı seyyielerile böyle milletce menfur ve müstekreh olarak bilittifak milletin ihrac etdiği iki ecnebi menestroların ahzi intikamlarından ibaret olub bu ise erbabı hukukın tesviyei matlubatı çaresine bakılmış ve her vech ile hey'eti cedide, memleketin istihsali refah ve âsayişine ve muhafazei hukukı ammeye kemali istikametle sa'yü cehd etmekde olub ve bnnun neticei hasenesi meydanda olduğu gibi bir iki mah zarfında bütün bütün hayyizi vücude geleceği muhakkak bilinmiş olmağla vechen minelvücuh buna bir sebebiyet verilmemiş iken bu misillû muamelei gayri meşruaya teşebbüs etmeleri hiç bir güna hukukı düveliyeye müstsnid olmadığı gibl milletin teb'id etdiği iki menestroların mücerred intikamı ile böyle bir kararın vukuı, ehalisi islâmdan ibaret olan efkârı Mısıriyece büyük sui te'siri olacağı bedihidir.

Binaen aleyh haki payi âlii hazreti hilâfet penahiye derkâr ve mücerreb olan sıdkı ubudiyyet ve hüsni hidmeti ubeydanem cihetile kulları hakkında dairei hakku insafdan bütün bütün haric böyle bir teklifi anifin nezdi şevket vefdi hazreti mülûkânelerinde tecviz buyrulmıyacağı itikad ve istirhamında bulunduğumun atebei felek mertebei hazreti zılliyet penahiye sür'ati arzı hususuna himemi valâları bi diriğ buyrulmak müsted'adır. Bu babda şeref sudur buyrulacak iradei seniyeye ve merhameti aliyyei cenabı cihan baniye kemali bi sabri ile intizar eylemekdeyim. Ol babda ve her halde emrü ferman ve âtıfet ve ihsan hazreti veliyyül emr şevketlû kudretlû padişahi âlem penah efendimiz hezretlerinindir. İsmail» [1]

§

Mekamı sadarete telgraf name

«Hukumeti Mısıriyeden ferağat eylemek hakkındaki iradei seniyyei hazreti padişahiyi mutazammın telgraf namei samii vekâlet penahileri residei desti tefhim[2] oldu. Her ümurda ve katıbei ahvalde saltanatı seniyeye olan sıdku ubudiyetime binaen evamiri seniyei hazreti mülûkâneye imtisal, vecibei mütehattimei ubudiyetim olduğundan hukumeti Mısıriyeyi mahdumım Mehmed Tevfik Paşa çakerlerine feragat ile her halde melceü penahim olan haki payi seniyyei hazreti veliyyünniamiye yüz sürmek ve bundan böyle Der seadetde ikamet etmek üzere ol tarafı eşrefe geleceğim, haki payi âlii hazreti mülk dariye arz kılınmış olduğu rehini ilmi samii sadaret penahileri buyrulmak babında.

14 Haziran 1295 İsmail »

«Gece telgıraflе tebliğine müsareat kılınan iradei mehabet ifadei hazreti padişahi mucibi celili üzere hükmeti Mısriyenin Tevfik Paşa hazretlerine ferağına mübaderet

[1] Tarihi yokdur. [2] تفخيم

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eylediğini ve ol babda bazı ifade ve istida'yi havi İsmail Paşa tarafından cevaben varid olan telgıraf name, maruzı huzurı âli buyrulmak üzere leffen arz ve takdim kılındı ve mes'elei Mısriyenin bu suretle bissühule hüsni indifaının teyessüri, hasren cümlei cemilei müvefekıyatı te'yidat âyatı hazreti hilâfet penahiden olmağle meatteşekkür akdemi feraizi ubudiyetim olan duayi mefruzledayi cenabı padişahinin tekerrüri ziveri zebanı muhalesat kılındı. İstida'yi vakın cevabi ise bu babda takdimı atebei ulyayi cenabı mülk dari kılınmış olan mazbatanın cümlei münderecatından olmasına binaen o mealde cevab tastiri hakkında her ne vec hile iradei ilhamat mutadei hazreti şehinşahi şeref sünuh ve sudur buyrulur ise mentukı münifine tevfiki haraket olunacağı beyanına mübaderet kılınmıştır efendim. 3 Receb 1296 Hayrüddin»

İsmail Paşaya telgıraf name

«Bu gün alınan telgıraf namei asafaneleri ledelarz menzurı âlii cenabı mülk dari buyrulmuşdur. Şeref sünuh ve sudur buyrulan emrü fermanı cenabi tac darinin bu suretle hüsni telakkisi ile muktezayi ubudiyet ve hususiyetin ve measiri makbulei mutaveat kârinin ibrazı mucibi mahzuziyeti seniyye olmasile keyfiye in tebşiri bekayi teveccühat ve tebliği selâmı mefharet âyat ile beyanına ve İstanbulda ikamet hakkıdan arz olunan arzu üzerine müteallık buyrulacak iradei seniyyei mülukünenin dahi bir kaç gün sonra tebliğ olunacağının ifadesine ibtidar kılındı ol babda. 14 Haziran 1295»

«Hidivi sabık İsmail Paşa kullarının babı âliye dahi eşide eylemiş olduğu telgıraf name, sadrı âzam kulları tarafından gelen tezkire ile beraber leffen ve bu gün mütealık buyrulan iradei seniyyei hazreti padişahi mentukı âlisi vech ile müşarün ileyhe çekilen telgıraf name dahi mean takdim kılınmış oldığu maruzdur.

7 Receb 1296 Abdi memlûk
Ali Riza»

§

Yeni Hidiv Tevfik Paşadan mekamı sadarete telgıraf name

«Hidivi sabık pederi muhteremim çakerlerinin Mısırda .... [1] etmiyeceği cihetle Der saadete gidüb haki payi mülûkâneye yüz sürmek ve sayei seniyei hazreti mülûkânede müsterihulbal ikamet ederek bir gûna haleti perişaniye duçar olmayacağı derkâr olduğu gibi işbu arzu ve müsted'asına ademi müsaade ile Avrupa cihatından birinde ikamet icab etdiği takdirde Avrupada ehlü iyalile ikamet edemiyeceği cihetle hem mevkii sabıkına gayri lâyık ve hem de hâli hazırına na muvafık hir takım hâlâti perişani ve iztırabın vukuu ise hasbelbünüvve bendelerine dahi mucibi esef olacağı cihetle müşarün ileyh pederi muhteremim bendelerinin işbu istid'ayi bendegânesinin nezdi âlii hazreti mülûkânede rehini is'af buyrulmak istirhamında bulunduğumun arzına ictisar olunur ol babda.

15 Haziran 1295 Mehmed Tevfik»

§

İsmail Paşanının İstanbulda ve vilâyetlerden birininde ikametinde envai mahzur tasavvur olunarak bir çok muhabere cereyan etdi. O hususdaki niyazı is'af edilmedi. Niçe yıl Arupada ıztırab içinde kaldıkdan sonra İstanbula gelmesine müsaade olundu. Ailesile beraber geldi. Burada vefat etdi.

---

[1] Aslında bir kelime açıkdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

AHMED ARİFÎ PAŞA

Ahmed Arifî Paşa, Ebe zade Mustafa Beyin hazine darı Nuri Ağanın oğlu esbak hariciye nazırı ve meclisi vâlâ reisi Mehmed Şekib Paşanın oğludur.

1830 [1246 H.] da İstanbulda doğdu. Hususî muallimden Arabî, Farisî, Fransızca, coğrafya, tarih, ekonomi politik, hukuki milel, fenni tabakatülarz tahsil eyledi.

1845 [1261 H.] de divanı hümayun kalemine girdi. Bir ay sonra «150» kuruş maaşa nail oldu.

1845 [5 Cümadelâhire 1261] de hacekânlık, 1847 [11 Receb 1262] de salise rütbeleri verildi.

Babası Viyana sefiri iken 1841 [1263 H.] de «3000» kuruş maaşla sefaret birinci kitabetine tâyin olundu. İki sene o memuriyetde bulundukdan sonra 1849 [1265 H.] da İstanbula döndü. Babı âli terceme odasına devam eyledi. Bir kaç ay sonra tahsis edilen «300» kuruş maaş, tedricen «2000» kuruşa terakki etdi.

1854 [11 Şevval 1270] de müvakkaten ve 1845 [Safer 1271] de saniye sınıf sanisi rütbesi ile âmedii divanı hümayun kalemi hulefalığına tâyin kılındı. Bu hidmet, uhdesinde olarak — Viyana konferansına birinci mürahhas nasb olunan Âli Paşanın maiyyetinde Viyanaya gitdi.

Ahiren Âli Paşa mekamı sadarete ve Mustafa Reşid Paşa murahhaslığa tâyin kılınmasile maiyeti sér kâtibleri sırasında bulunmak üzere 1855 [3 Şaban 1271] de rütbesi, saniye sınıfı mütemayiziye terfi edildi.

Reşid Paşanın Viyanaya gitmesine lüzum kalmadığından Âli Paşa ile İstanbula geldi.

Âli Paşa, Parisde in'ikad eden kongraya birinci murahhas tâyin olunduğundan 1856 [5 Cümadelâhire 1272] da maiyyetinde Parise gitdi. «25000» kuruş harcı rah verildi.

1856 [6 Şaban 1272] de «5000» kuruş maaşla Babı âli mütercimi evvelliğine ve 1858 [29 Remezan 1274] de ulâ sınıfı sanisi rütbesi ve «8000» kuruş maaş ile divanı hümayun tercemanlığına nasb edildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1860 [1 Şevval 1276] da dördüncü, 1861 [27 Zilkide 1277] de üçüncü rütbe Mecidî, 1863 [Cümadelâhire 1280] de üçüncü rütbe Osmanî nişanları, 1866 [Rebiulâhir 1283] da ülâ sınıfı evveli rütbesi, 1868 [19 Safer 1285] de ikinci rütbe Mecidî nişanı verildi.

Me'muriyeti hazırasına muhassas maaşla geçinemeyerek zarurete oğradığından — münhal bulunan — Roma sefaretine tâyinini — Âli Paşanın eski müntesib ve mutemedlerinden — Esbak dahiliye müsteşarı Celâl Bey vesatatile istirham etmesi üzerine Paşa «nasıl yapayım? fekat zaruretine teessüf etdim» dedi ve 1869 [5 Cümadelâhire [1286] da tercemanlığa ilâveten divanı hümayun beylikciliğine tâyin ve maaşını «18000» kuruşa iblâğ etdirdi.

Mahmud Nedim Paşanın — devletin esbabı inkırazından sayılabilecek derecede feci olan — sadaretinde devletin idaresi, çocuk oyuncağı hükmüne geçdiği sırada 1871 [25 Cümadelâhire 1288] de «15000» kuruş maaşla hariciye nezareti müsteşarlığına, 1871 [8 Receb 1288] de yine o mikdar maaşla — ikinci def'a — divanı hümayun tercemanlığına tâyin ve rütbei bâlâ tevcih olundu.

Tercemanlığa tâyininden iki gün sonra «20000» kuruş maaşla Tophane Müşirliği müsteşarlığına tahvil edildi. [1] Mahmud Paşanın, yazdığı tezkirede «... niyeti mahsusai (!) padışahi üzerine teşkil buyrulan Tophanei âmire müsteşarlığına me'muriyeti behiyelerine emrü fermanı hümayun buyrulmağın .....» demesi ve resmî tezkireye «oğlum» kelimesile nihayet vermesi, o garib sadrı âzama mahsus olan acibelerdendir.

1871 [7 Remezan 1288] de «15000» kuruş maaşla adliye nezareti icra cemiyeti riyasetine, 1872 [29 Zilhicce 1288] de yine o kadar maaşla hukuk dairesi ikinci riyasetine ve Midhat Paşanın sadaretinde — 1872 [29 Receb 1289] de «45000» kuruş maaş ve büyük elçi unvanı ile Viyana sefaretine tâyin kılındı.

Sultan Abdüâziz, tercemanlıkda mümaresesini ve edebü terbiyesini takdir etdiğinden 1873 [5 Rebiulevvel 1290] de — üçüncü def'a — divanı hümayun tercemanlığına getirildi.

---

[1] Ali Füad Bey, Arifî Paşa hakkındaki mekalesinde «rivayet olunduğuna göre» diye başlayarak uzunca bir hâdise nakl ediyor:

Arifî Bey, tezkireyi alınca Tophane Müşiri Halil Paşanın odasına gider. Me'muriyetden haberi olmayan müşir, hayli müddet konuşdukdan sonra «bir emriniz varsa infaz edelim» der. Arifî Bey, tezkireyi gösterince müşir «topculıkla bir münasebetiniz var mıdır» diye sorar. Müsteşar «bende haneniz Bebekdedir. Remezanlarda Rum İli hisarına bir top getirirler. Uzakdan sesini işidirim» demesile Paşa, gülerek «öyle ise birlikde oturuz ve refakatinizle müşerref oluruz» cevabını verir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1873 [2 Şaban 1290] de ilâveten matbuat müdiriyetine ve 1874 [11 Muharrem 1291] de — ikinci de'fa — hariciye müsteşarlığına nasb olundu.

O esnade harciye nazırlığında bulunan Raşid Paşa, Tahran sefiri Münif Efendiye [Paşa] yazdığı 19 Safer 1291 tarihli hususî mektubda müsteşarlığa tâyini için çalışmış ise de Arifî Beyin «karihai şahaneden ve bağteten» memur edildiğini bildirmişdir.

Padişah tarafından gösterilen âsarı teveccühün büyük bir delili olmak üzere 1874[29 Rebiulevvel 1291] de rütbei vezaret ve «75000» kuruş maaş ile harciye nezaretine tâyin ve müteakiben murassa Osmanî, daha sonra birinci rütbe Mecidî nişanlarile taltif edildi.

Sadrı âzam Hüseyin Avni Paşa, padişahın teveccüh ve iltifatına nazaran hariciye nezaretinden sadarete getirilmesini muhtemil gördüğünden Arifî Paşa aleyhinde ilkaate ve Paşadan hoşnud olmayan Rusya sefiri İğnatiyef de ifsadate başladığından 1875 [8 Zilhicce 1291] de «30000» kuruş maaşla maarif nezaretine tahvil olundu.

Esad Paşanın ikinci sadaretinde 1875 [8 Cümadelula 1292] de «50000» kuruş maaşla adliye nezaretine tâyin ve 1875 [19 Receb 1292] de azl edildi. 1875 [9 Şevval 1292] de «45000» kuruş maaşla — ikinci de'fa — Viyana sefaretine memur oldu.

Hüseyin Avni Paşanın tercemi hâlinde söylendiği vech ile Sultan Abdülâzizin vükelâ tarafından hal'i üzerine viyananın en meşhur gazetelerinden birinin muharririne, hal'i aleyhinde beyanatda bulunarak «vekil, müvekkili azl edemez. Binaen aleyh vükelânın — kendilerini nasb eden — bir padişhı hal' etmeleri doğru değildir» diverek — zemanımızın tâbirile — cesareti medeniye göstermişdir. Bu cesaret, 1876 [29 Cümadelulâ 1293] de sefaretden azline sebeb oldu.

Arz tezkiresinde «Viyananın bir müddetden beru şark politikasının merkezi cereyanı hükmüne girmesi, sefareti devleti aliyyenin mesalihini tezyid etmiş olduğu cihetle orada ashabı iktidar ve liyakatden bir sefirin vücuduna lüzumı kavi görünmekle İstifenaki Bey zade Aleko Beyin rütbei vezaretle tâyini.....» denilmişdir.

Arifî Paşa, sefarete tâyin olunduğu hengâmde ve sefaretde bulunduğu eyyamde «ashabı iktidar ve liyakatden» idi de hal'in aleyhinde söz süyledikden sonra mı «iktidar ve liyakatdan» mahrum oldu?

Yahud Viyana, evvelce «şark politikasının merkezi cereyanı hükmüne» girmemişdi de Arifî Paşanın hal'a itirazından sonra mı girdi?

Hoşa gitmeyen bir sözden tevellüd eden gayz ve garaz, bittabi mantıka riayet etdirmeyeceğinden gayz ve garaz sahibleri, istedikleri sözleri söylerler ve o sözün mantıka müvafık olduğu zu'mı batılında

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bulunurlar, yahud halkı o zuumda bulundurmak emeli fasidini beslerler.

Arifî Paşanın — hak ve mantıka mutabık olan — sözünden münfail olub da onu bi gayri hakkin azl eden garaz kâranı vükelâye, bilhassa — kendinin akıl kâhyası olan — Midhat Paşaya

«Arifînin yerine elçi olur mu Aleko
Viyana şehrine gönderme o rumi alıko»

denseydi münasib olmaz mıdı?

Bazan nekbet ad olunan bir halin, bilâhare mahzı saadet olduğu tahakkuk etmişdir. İşte Arifî Paşanın azlini mucib olan bir söz, — yaşadığı müdetce — Sultan Abdülhamidden iltifat görmesine sebeb olmuşdur.

Sefaretden infisali üzerine «10000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis kılındı.

1877 [2 Rebiulevvel 1294] de heyeti âyan azalığına, dört gün sonra âyan riyaseti vekâletine, 1877 [6 Receb 1294]de — ikinci de'fa — hariciye nezaretine tâyin olundu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Malûmı âli buyrulduğu üzere hariciye nezaretinin vazaifi zaten mühim ve mutena olduğu halde ahvali hazıraye müterettib mesaili mahsusadan dolayı bilkülliye kesbi ehemmiyet etdiğinden nezareti mezkûrede hukukı saltanatı seniyeyi muhafazaye muktedir ve sai bir zatın vücudına lüzum göründüğine ve âyanı kiramdan devletlû Arifî Paşa hazretleri bidayeti neş'etinden beru devleti aliyenin mesalihi cariye ve menasıbı mühimmesinde bulunarak liyakat ve istikameti mücerreb ve ahvali hazırade efkârı isabet âsarı cenabi tâc dariye müvafık harekete müveffekiyeti akvayi me'mul bulunduğuna binaen müşarün ileyhin hariciye nezaretine nasbı ve devletlû Safvet Paşa hazretlerinin dahi açılan nafıa nezaretine tahvili me'muriyeti hususlarında iradei seniyei şehr yari ne merkezde şeref müteallik buyrulur ise isabet anda olacağı beyanile tezkire..... 6 Receb 1294 »

On beş gün sonra istifa etdi. [21 Receb]

Tezkirei maruzanın sureti

«Hariciye nazırı devletlû Arifî Paşa hazretleri mazireti vücudiyesinden bahs ile bu me'muriyetden afvine müsaadei merahim âdei Cenabı şehinşahi şayan buyrulması istidasında bulunduğundan ve mes'elei hazıranın politikaca olan ehemmiyetine mebni şu aralık nezareti müşarün ileyhanın mücerreb ve muktedir bir zate tevdii elzem olub

TARIHVEMEDENIYET.ORG

meclisi âyan reisi devletlû Server Paşa hazretleri evsafı matlubeyi cami vükelâyı saltanatı seniyeden olduğundan müşarün ileyhin zikr olunan hariciye nezaretine icrayi me'muriyeti hakkında her ne vech ile emrü fermanı hümayunı hazreti şehr yari müteallik ve şeref sudur buyrulur ise muktezayi âlisi ifa olunacağı beyanile tezkire ....

21 Receb 1294 »

«Mazireti vücudiye» ve «esbabı sıhhiye» istifa maddelerinde ileri sürülmesi mutad olan lâflardan bulunduğıçün istifanın hakikî sebebini Arifî Paşanın oğlu esbak İstokholm sefiri Mustafa Şekib Beyden sordum. Şu yolda malûmat verdi: [1]

Paşanın, bizzat ifade etdiğine göre, ser asker kaim mekamı Damad Mahmud Celâlüddin Paşa, baş kâtib Said Paşa ile bir ferikden [2] mürekkeben serayda teşkil edilen komisyona bir gün dâvet olundu.

Sefaratı seniyeden muharebeye dair gelen telgraf nameler kendi vesatatile takdim kılınmakda bulunduğu cihetle — muamelâtı harbiyeyi idare eden bu komisyona dâvet edildiği anlatıldı. Viyana sefaretinde bulunduğu esnada gönderdiği haritalar açılarak harekâtı askeriyeye dair müzakere cereyan eyledi. Kendinin de re'yi soruldu. Askerliğe vukufı olmadığından hiç bir re'yde bulunamıyacağını ve sefaretlerden gelen telgraf nameleri — hariciye nazırı sıfatile — takdim etmesi, fünunı askeriyece kendine malûmat bahş edemiyeceğini söyledikden sonra mütehassıs olmayanların, böyle bir odaya kapanarak harbi idare etmeleri maslahata ve fenni harbe müvafık olub olmayacağını, komisyondaki ferikden süal etdi. Ferik, cevab vermeyüb yalnız başile «ne yapayım» gibi bir işaretde bulundu.

Paşa «benim, bu meclisde hiç bir işim olamaz. Anlamadığım bir madde hakkında re'y veremem ve bir daha buraya gelemem» diyerek komisyondan çıkdı.

Böyle na ehillerle iş görülemiyeceğini ve halin felâkete müncer olacağını anladığından ve Rusya devletinin kuvvet ve müknetini ve Avrupa devletlerinin, onu harekâtında serbest bırakdıklarını bildiğinden asakiri osmaniyenin bazı mahallerde ibraz eylediği gayret ve şecaat ve — müvakkaten olsa bile — istihsal edilen muzafferiyet sayesinde şerefi askerî muhafaza olunduğu bir sırada sulh akd edilirse devlet hakkında hayırlı olacağını düşündü.

Almanya sefiri Prens Rouse müracaatle sulha tevassutunu Baş Vekil Prens Bismarkdan reca etmesini iltimas eyledi. Sefir, telgraf çekdi. Bismark, — hem hudud olan — Rusların da temamile hazırlanmak-

[1] Şekib Beyin yazub 9 Şubat 1334 de tevdi etdiği veraka nezdimde mahfuzdur.

[2] Mabeyn feriki İngiliz Said Paşa olduğu zan olunuyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

sızın harbe girişdiklerinden sulha razı ve tevassutundan memnun olacaklarını bildiğinden sefire yazdığı cevabda teklifi memnuniyetle kabul eylediğini bildirdi.

Paşa, kabulden mesrur olarak babı ser askeriye gitdi. Sadrı âzam Edhem Paşaya keyfiyeti anlatdı. Sadrı âzam «Paşa hazretleri, ne yapmışsınız? Şu aralık sulh sözü ağıza alınır mı? Ruslar mağlûb oluyor. Biz, Kırımı, Kafkasyayı feth edeceğiz» gibi sözler söylediğinden Ârifi Paşa — kendi tâbirile — bu âlemi cünundan çıkmağı zaruri görerek istifaname gönderdi. Kabul edilmemesi üzerine hariciye müsteşarı Aleksandır Kara Teodori Efendiyi [Paşa] sadrı âzama gönderdi, istifada israr etdi.

Şadrı âzam, oğlu Galib bey vesatatile bu fikirden vaz geçmesini ihtar eylemesi üzerine Arifî Paşa «sadrı âzam hazretlerinden reca ederim, kendileri fikirlerinden geçsünler» dedi, inziva etdi.

Edhem Paşanın — ne netice hâsıl edeceğini — bilmediği müvakkat bir galibiyete güvenüb «Kırımı, Kafkasyayı feth edeceğiz» demesi, aklü hikmete muhalifdir ki onun hâkî kalini «âlemi cünun» diye tarif etmekde Arifî Paşanın hakkı vardır.

Sadrı âzam, harciye nazırını başka cebheden tahtie etmek lâzım gelirdi.

Meşrutiyetle idare olunan bir memleketde harb ilânı ve sulh akdi ne dürlü usule tâbi olduğu ve sulh içün ecnebi bir devletin vesatatı nasıl taleb olunacağı malûmdur.

Hariciye nazırının — âzasından bulunduğu — kabineyi haber dar etmeden ve kabinece bir karar ittihaz edilmeden tevassut içün ecnebi bir elçiye müracaatı, meşrutiyet kaidelerine tevafuk edemez.

Edhem Paşa, bu sebeble "Paşa hazetleri, ne yapmışsınız?» deseydi hakkı teslim edilirdi.

Arfî Paşa, 1877 [3 Remezan 1294] de «45000» kuruş maaşla Paris sefaretine tâyin kılındı.

Mahmud Nedim Paşanın — tercemei halinde söylendiği üzere — [1] ikinci sadaretinde eshamı umumiye faizlerinin indirilmesi, daha sonra kesilmesi pek ziyade sui te'siri mucib olduğu cihetle alâka darlardan altmış üç kişi namına «Pol Reniye» imzasile sefir Arifî Paşaya gönderilen mektubda [2] devleti osmaniye, borçlarını ödemeğe başlamaz ise kendinin ve sefaret memurlarının öldürüleceği ve yerlerine gönderilecek diğer hey'etin de aynı muameleyi göreceği ve yalancı bir hükum dar ile bir takım hırsız Paşaların idaresi altında olarak ifayı vazifede

[1] S. 289

[2] Paşa, bu mektubu terceme ederek hariciye nezaretine yollamışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bu derece tekâsül eden çürümüş bir devlet, servetini emaneten alarak efradını rahne dar etdiği bir millet nezdinde ibrazı vücude müstehak olmadığı yolunda tahkir âmiz sözler savrulmuşdur.

1878 de İtalya Kralı Victor Emmanuelin vefatından dolayı taziyet ve Birinci Humbertin culusunu tebrik etmek üzere Romaya gönderildi. Vazifesini ifa ederek Parise döndü.

1879 [3 muharrem 1296] da sefaretden infisal etdi. İstanbula avdeti içün «450» lira harcı rah verildi. 1879 [3 safer 1296] da — âyanlık maaşından başka — «10000» kuruş tahsis ile sicilli ahval komisyonu riyasetine tâyin kılındı.

Mükerreren hariciye nazırlığı, Vıyana ve Paris büyük elçilikleri gibi siyasî memuriyetlerin en mühimlerinde bulunmuş olan bir diplomatın, memurların tercemei hallerini tertib ve tesbit gibi basit bir işin tesviyesi içün teşkil olunan komisyonun riyasetine memuriyeti teaccübe lâyık hallerdendir.

O basit hidmetden — ba husus o zemanda arebin [1] «اصعب من خرط القتاد» meselinę ma sadak olan—en mühim ve en büyük bir mekama nakli ise daha ziyade istiğraba şayandır.

1879 [9 Şaban 1296] da «100000» kuruş maaşla Baş vekâlete nasb edildi [2]

Hattı hümayunun sureti

Veziri maali semirim Ahmed Arifî Paşa

Hayrüddin Paşanın bu kerre bilicab mesnedi sadaretden infisali ve mesnedi mezkûr unvanının görünen lüzuma mebni baş vekâlete tahvilile sizin mücerreb olan istikamet ve sadakat ve dirayetiniz cihetile vekâleti mezkûre uhdenize ve hariciye nezaretinin dahi vukuf ve tecribesine ve ehliyetine mebni Paris sefiri Safvet Paşaya tevcih ve ihalesi ve nafıa nazırı Sava Paşa uhdesine hariciye müsteşarlığının tevcihile Safvet Paşanın bu tarafa vusuline kadar nezareti mezkûre vekâletinin müşarün ileyh Sava Paşaya tefvizi nezdimizde tensib olunmuş ve tekrare hacet olmadığı üzere nuhbei efkâr ve mekasıdım devleti aliyemizin husuli saadet ve ilâyi kadrü şevketi kaziyesi olduğundan müsteniden bittevfikihi tealâ cümle hey'eti vükelâmız tarafından bu yolda hasrı mesai ve gayret olunması matlubı şahanemiz bulunmuşdur. Cenabı Hak, devletimize hüsni hidmet ve sadakat edenleri tevfikat ve te'yidatı samadaniyesine makrun buyura. 9 Şaban 1296»

[1] «Dikenleri dehşetli olan o isimdeki ağacı sığamakdan daha zor» demekdir.

[2] Sicil komisyonunun kitabetinde bulunan — Pertev Paşanın torunu — Aziz Bey söylerdi:

«Komisyonun reisi Arifî Paşanın Cığal oğlundaki konağında âzadan İrfan Paşa ve Bursalı Rıza Efendi ile komisyona aid işlerle iştigal edildiği esnada reis Paşa seraya dâvet olundu. Derhal gitdi. Aradan epi zeman geçdikden sonra sadaretin tebeddül etdiğini haber verdiler. İrfan Paşa ve Rıza Efendi ile Babı âliye gitdik. Baş vekil olan reisimiz, alayla geldi.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Oğlu Mustafa Şekib Beyin ifadesine göre, Hayrüddin Paşanın takdim etdiği mes'uliyeti vükelâ lâyihası hakkındaki mütalealarını padişah — bazı zevat sırasında — Arifî Paşadan da sordu. Paşa, lâyihayı tasvib etmediğinden Hayrüddin Paşanın infisalinde baş vekâlete getirildi.

Yukarıda bahs olunduğu üzere Sultan Abdülâziz merhumun hal'inde Paşanın, bir gazete muharririne söylediği söz, Sultan Abdülhamidin takdir ve teveccühini mucib olduğundan Baş vekâlete tâyininde o takdir ve teveccühin de te'siri olduğu — o zemanın ahvaline vâkıf olan — bazı ricalden işidilmişdi.

Paşa, Baş vekâlete gelince Berlin kongresinin yükletdiği — eski tâbirle — tekâlifi şakka cümlesinden olan Yunan ve Kara dağ hududu mes'elelerile karşılaşdı. Bu mes'elelerin tesviyesi, vekâleti esnasında mümkin olamadığından haleflerine intikal etdi [1].

Kürdistan havalisinde öteden beri kesbi nüfuz etmiş olan şeyh Ubeydullah Efendi, başına topladığı Kürdlerle isyan etmesi üzerine sevk olunan asker — kumandanlarının iktidarsızlığından dolayı — âsileri dağıtmağa müvaffak olamadığından dârı şurayı askerî âzasından — «Kurd» namile maruf olan — müşir İsmail Paşa, umum kumandan tâyin ve Van ve Hakkâri semtlerine izam olundu. İsyan, Said Paşanın Baş vekâletinde basdırıldı [2].

Arifî Paşa 1879 [3 Zilkide 1296] da baş vekâletden azl edildi.

Mahmud Nedim Paşanın — tercemei halinde söylendiği üzere — padişah, onun Sakızdan celbini ve dahiliye nezaretine nasbını arzu

[1] Arifî Paşa, Baş vekâletde bulunduğu hengâmda bir gece serayda toplanan bir meclisde Yunan mes'elesinin te'srii tesviyesi ve ümurı maliyenin ıslahı hakkında padişahın irad etdiği nutka dair bir yazı, tercemei halin sonuna derc olundu, bu, padişah tarafından mı zabt etdirilmişdir, ya bir gazete mekalesi midir, yahud ecnebi gazetelerden birine yazdırılan bir mekalenin tercemesi midir, bir işaret yokdur.

[2] Said Paşa, hatıratında ilk baş vekâletindeki icraatından bahs ederken diyor ki: «Kürdistanda şeyh Ubeydullahın bir fikri istiklâl cuyane ve İran devletini de zirü zeber etmek niyeti rüştemanesiyle ekraddan otuz kırk bin kişiyi başına toplaması, top ve sair efvahi nariye tedarük eylemesi, memuriyetimden evvel Yusûf Paşa ile Erzurum ve Vana, Abidin Paşa ile Kürdistana ve mabeyin müşirliğinden münfasıl Said Paşa ile Halebe memur olan ermeni komiserlerin efkâr ve nazariyatca islâm komiserlerinden ayrılmaları — Rusya ile muharebe etmiş ve mesaibi uzma ile harbden çıkmış — bir devleti daha ziyade ız'af edecek hallerden idi. § Kürdistan heyecanı, vuku bulan arz ve ısrarım üzerine hududa on tabur piyade, bir alay süvarı, bir batarya top sevkiyle şeyh Ubeydullah Efendi istisal ve merkezi devlete isal olunduğu gibi mündefi oldu.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

etdiği halde Arifî Paşanın «nefreti âmmeyi kazanmış bir âdemdir» [1] diyerek muhalefet etmek istemesi, iğbirarı mucib olub infisaline yardım etdiğini — paşanın ifadesine atfen — Mustafa Şekib Bey söyledi. [2]

[1] Ebuzziya Tevfik Bey «tebeddülâtı vükelânın bazı süferaya te'siri hakkındaki tahkikat ve istihbaratı çakeranemi arza cür'et eylerim» mukaddimesile takdim etdiği verakada «yevmi tevcihatın gecesi İngiltere sefiri Layardın, onar dakika fâsıla ile Londraya yirmiden ziyade telgraf çekdiğini ve Suriye seyahatindeki meşhudatını ve teşkilâtı adliyenin gûya yolsuzlığını Said Paşaya atf etmek üzere olduğu bir zemanda baş vekâletin ona tevcihinden ve hususa Mahmud Paşanın dahiliye nezaretine getürülmesinden fevkalgaye münfail ve Fransa sefiri Forniyenin de işbu tebeddülâtdan gayri memnun olduğunu» söyledikden sonra «Mahmud Nedim Paşanın me'muriyeti hâzırası hakkında halkca bir güna güftü gû işidilmemişdir. Bilâks halk, bu tevcihatı hümayunun mahzı savab olduğundan bahs etmekde ve Rusya muharebesinden dolayı çekilen mihnet ve meşakkat, Mahmud Paşa politikasının devletce daha menfaatli olduğunu isbat eylediğini bilbeyan Mahmud Paşaya atf olunan kusurların yanlış bir zandan ibaret iduğini söylemekdedir» diyor.

Mahmud Paşanın, sadaretlerindeki icraatı acibesine şahid olanlar, halka isnad olunan bu söyleyişin de «yanlış bir zandan ibaret iduğini» söylemekden geri durmazlar.

[2] Şekib Beyin bu maddeye aid verakası nezdimdedir.

§

Meşhur bir kopist — benim yazılarımdan bazılarını, Ali Füad Bey merhumun bütün mekalelerini ve basılmış kitablarla gazetelerde her ne gördise hepsini kopye etmek suretile — vücude getirdiği kitabın Arifî Paşaya müteallik kısmında, Paşanın azline dair «Son Asır Türk Şairleri» ne derc etdiğim fıkranın kailini göstermediğim halde bu eserimde «her nedense (!) haberin kailini göstermek lüzumını da his» etdiğimi — zumınca — mânalı bir tarzda söylemek «lüzumını his» etmişdir.

Fürsat buldukca bana taş atmak cür'etinde bulunmakla kendine ilim sahasında bir mevki te'min etmek sevdasına düşen ve bir yazısında «kendimi, memlekete ilim âbidesinin kuruluşunda taş, kireç, çimento taşıyan alelâde bir ameleden farklı görmedim» dediği halde amelelikden mimarlığa atlamağa savaşan bu müsannifin — yukarıdaki «her ne dense . . .» lâfına karşı — «mimar, nasıl isterse öyle yapar. Amele, mimarın işine karışmak salâhiyetini haiz değildir» ihtarında bulunmak «lüzumını da his» etdim.

Yine o — kendini ameleden farklı görmeyen — münsıf müsannif, Mahmud Paşanın celb ve istihdamı bahsinde, benim içün «. . . infisaline yardım etmek suretile bunun başlıca âmil ve müessir olmadığını söyliyorsa da Arifî Paşanın yeni olan hidmetinden ayrılmasını icab etdirecek ortada başka bir sebeb bulunmadığı . . . » diyor.

Ben, yalnız «yardım etdiğini» söyledim. «Başlıca âmil ve müessir olmadı» demedim.

Azli «icab etdirecek ortada başka bir sedeb bulunmadığını» koca müsannif, basılmış kitablardan anlamış, yahud padişah ile görüşüb öğrenmiş olacak!

Padişahın, Arifî Paşa hakkındaki fikri, — sırası gelince — yazılacağından «infisaline yardım etdi» sözünün mânasını — sözden anlamak hassasına malik olanlar — o vakt anlarlar.

Ali Füad Beyin, infisal mes'elesindeki mülâhazasını «yabana atılmaz» kavli zarifanesile kabul eder gibi görünmek nezaketini gösteren Bay müsannife, merhumun ruhu ne kadar teşekkür etse becadır!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Halli elzem olan haricî ve dahilî bir takım müşkil mes'elelerle Paşanın iktidarını mütenasib bulamadığiçün padişah, daha muktedir ve fe'al bir zatı baş vekâlete getirmek istediği ve Mahmud Paşanın celb ve nasbı maddesinden mütevellid iğbiraın buna munzam olduğu — aşağıda görülecek bir fıkradan — istidlâl olunabilir.

Memduh Paşa «asvatı sudur» da «Sakız ceziresinde menfi olan Mahmud Nedim Paşanın dahiliye nezaretine konulmak üzere İstanbula getirileceğini Arifî Paşa anlayınca baş vekâletden istifa etdi» diyor.

Arifî Paşa, istifa etmedi. Seraye dâvetle möhri hümayun alındı. O gün baş vekâlete tâyin olunan Said Paşanın kabinesinde yine o gün şurayı devlet riyasetine nasb edildi. Dahiliye nezaretine getirilen Mahmud Nedim Paşa ile bir kabinede birleşdi.

Sultan Abdülhamid, — emsali müstebidler gibi — istifa edenlerden emin ve memnun olmadığiçün Arifî Paşa istifa etseydi — derhal — şurayi devlet riyasetini tevcih etmezdi, hiç olmazsa bir zeman açıkda bırakır ve bu suretle cezalandırırdı.

Arzusuna muhalif göründüğiçün padişah, onu azl etdi. Arzusunu yerine getirdikden sonra da riyasete tâyin eyledi.

Fekat Arifî Paşa «nefreti âmmeyi kazanmış bir âdemdir» diye İstanbula getirilmesine ve istihdamına muhalefet etdiği âdemle bir kabinede bulunmağa nasıl müvafekat eyledi? Baş vekâletden bu sebeble istifa etmişse riyasetden de istifa etmesi lâzım gelmez midi?

Paşanın, evvelce sadrı âzam Edhem Paşaya darılub hariciye nezaretinden istifa etmesile padişaha gücenüb baş vekâletden istifa etmesi asla kıyas kabul etmez. O iş başka, bu iş başka. Arifî Paş, bunu takdirden âciz bir âdem değildi.

Ba husus hakikate her kesden ziyade vâkıf olması lâzım gelen Mustafa Şekib Bey, babasının azl edildiğini kendinden işitdiğini söylediğinden istifa mes'elesinin mevzuı bahs olamayacağı tabiîdir.

1880 [2 Rebiulahır 1297] de maaşların tensiki sırasında şurayi devlet riyasetine muhassas olan «27000» kuruş maaş «20000» kuruşa indirildi. Said Paşanın — ikinci def'a — baş vekalete nasbında 1880 [7 Şevval 1297] de riyasetden infisal etdi. «15000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis kılındı.

1882 [28 Cümadelâhire 129?] de — üçüncü def'a — Viyana sefaretine tâyin kılındısa da azimeti te'hir olundu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Viyana sefareti seniyesine tâyin buyrulan devletlû Server Paşa hazretlerinin Viyanaya azimetine, ârızai vücudiyesi mâni olduğu be-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yanile arzı mâziret eylemiş olması cihetle şayan buyrulan müsaadei seniye vech ile sefareti seniyei mezkûre vazifesinin hüsni ifasına arzı te'minat etmiş olan übbühetlû devletlû Arifî Paşa hazretlerinin icrayı me'muriyeti hakkında emrü fermanı hümayunı Cenabı cihan bani her ne vech ile şeref sudur buyrulur ise infazi hükmi celilin- ibtidar edileceği beyanile tezkire. ...

27 Cümadelâhire 1299 4 Mayıs 12?8 Abdurrahman»

1882 [19 Muharrem 1300] de Ahmed Vefik Paşanın ikinci def'-aki baş vekâletinde — ikinci def'a — şûrayı devlet riyasetine ve Said Paşanın sadarete nasbında 1882 [21 Muharrem 1300] de — üçüncü def'a — hariciye nezaretine tâyin edildi.

1883 [10 Zilhicce 1300] de gümüş imtiyaz madalyası ita ve 1884 [19 Cümadelâhire 1301] de azl ile «30000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis olundu.

Ali Füad Bey, Arifî Paşa hakkındaki mekalesinde

«Said Paşa, titiz ve acul, teferrüatı ümure kadar bizzat meşgul olub Arifî Paşa ise ağır ve müteenni ve sabahlara kadar mesalihle iştigale tiynet ve sıhhati gayri müsaid bulunduğundan Said Paşanın muamelâtca gösterdiği istical ve her iş hakkında re'y ve mütalea beyani içün etdiği icbar, kendisini sıkardı. İzzeti nefs sahibi olduğundan bu gibi muamelâtdan küserdi.»

diyor.

Fransa muharrirlerinin devlet aleyhinde bulunanlarından «Gabriyel Şarm», Sultan Abdülhamidin, pan islâmizm politikasını takib etmekde olduğuna dair «Deba» gazetesile bir mekale neşr etmesi üzerine Arifî Paşa, İstanbulda çıkan Arebce bir gazete ile reddiye yazdırmak istedi. Gazetenin sahibi — bir külâh kapmak emelile — reddiyeyi başka yolda arz etmesile padişah, Paşayı celb ile «Deba, benim düşmenim olduğunu bildiği halde bu hareketi ne içün ihtiyar etdi. Aceba bir tarafdan teşvik mi olunuyor?» Tarzında bilvasıta itab etdi. Paşa, bu hareketi, «Deba»daki isnadın reddi maksadından mütevellid bir sehvden ibaret olduğunu ve afvi şahaneye iltica eylediğini arz etmek suretile kabahati yüklenmiş ve — kemali inkisarından — gazetecinin mefsedet kârane maruzatını [1] tekzib ve hakikati tebyin etmeğe lüzum görmediğinden hariciye nezaretinden azl edildi.

1885 [15 Zilhicce 1302] de — Kâmil Paşanın sadaretinde — «30000» kuruş maaşla — üçüncü def'a — şûrayı devlet riyasetine nasb olundu.

1886 [1 Şevval 1303] da altun imtiyaz ve 1890 [1 Cümadelulâ 1308] da altun Girid madalyaları verildi.

[1] Yıldız evrakında ve Arifî Paşanın kâğıdlarında gazetecinin ne suretle fesad ika etdiğine dair bir kayde tesadüf olunamadı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Re'sen sâdır olan iradei seniyeyi mübelliğ mabeyn baş kitabetinin 5 Rebiulevvel 1307 tarihli tezkiresinde «Dersaadete müvasalatları mukarrer olan Almanya İmparatoru ve İmparatoriçesinin ve Prens Hanrinin istikballerile mihman darlıklarına tâyin buyrulub Kal'ai Sultaniye ye müteveccihen yarin hareket edecek olan şûrayı devlet reisi Arifî Paşaya «250» liranın atiyyei seniye olarak itası....» denildiği halde ertesi gün Arifî Paşanın «inhirafı mizacına mebni» sadri esbak Edhem Paşanın tâyin olunarak refakatindeki zevat ile beraber İzzüddin vapuruna rakiben Kal'ai Sultaniyeye hareket etdiklerini gazeteler yazmış ve müsafirlerin avdetlerinde de yine o hey'et teşyia me'mur edilmişdir.

Bir gün içinde vâki olan bu tebeddül, Arifî Paşanın, hakikaten «inhirafı mizacına mebni» midir, yoksa diğer sebebden mi münbaisdir, tahkiki kabil olamadı.

1891 [29 Muharrem 1309] de — Kâmil Paşa kabinesinin sükutunda — riyasetden infisal eyledi. [1]

1891 [6 Rebiulevvel 1309] de «30000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis ve 1894 [30 Rebiulevvel 1312] de «10000» kuruş zam olundu.

1895 [18 Cümadelulâ 1312] de meclisi hası vükelâ âzalığına tâyin kılındı.

Ermeni vak'asında Kâmil Paşanın azl edilmesi üzerine seraya dâvet olundu. Hasteliğinden dolayı mükerreren arzı maziret eylediği halde üçüncü def'a gönderilen dâvetci «efendimiz, bu gün hizmetinize muhtacdır» diyerek ısrar etmesile gitmeğe mecbur oldu.

«Seraya dâveti gûya sadaret tevcihi maksadile vâki olmuş ve möhri hümayun da yedine tevdi kılınmış iken meydanda olan hali marazından bahs ile itizarı üzerine meclisi vükelâye me'mur edildiği o sırada rivayet olunmuş ise de Rıf'at Paşanın sadareti evvelden musammam olmasına ve Arifî Paşanın mahdumu Mustafa Şekib Bey de pederine bu suretle sadaret teklifine dair hiç malûmatı olmadığını beyan eylemesine nazaran bu rivayet, şayanı iltifat görülemediğini» Ali Füad Bey söyliyor.

Hal buki Mustafa Şekib Bey, bana aynen şu sözleri söylemişdir:

«Paşa, Kâmil Paşanın azlinde sadrı âzam nasb olunmak üzere seraye dâvet edildi. Rahatsizliğinden bahs ile itizar etdi. Tekrar gelen dâvetciye elile oturduğu odanın tavanını gösterüb «başıma yıkılıyor,

[1] Ali Füad Bey, Arifî Paşa hakkındaki mekalede Kâmil Paşanın padişaha takdim etmek üzere yazdığı bir lâyihanın Arifî Paşa tarafından da tasvib olunduğunu arz etmiş ve sadrı âzamla müttehidülefkâr bulunduğu da vükelânın müteneffizlerinden biri ihbar edilmiş olması, Arifî Paşanın infisalini intac etdiğini «imiş» kaydile nakl ediyorsa da onun infisali, şahsına münhasır bir kabahatden değil, Kâmil Paşa ile beraber diğer vükelânın azlini mucib olan mes'eleden inbias eylemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

saikai zaruretle yapdıramıyorum. Ben, pek ziyade ihmal olunuyorum» demesile padişah «1500» lira gönderdi. Seraya gitdi. Huzura girince hakikaten rahatsiz olduğu görüldü. Kendi de itizarını tekrar etdi. Sadarete nasbından sarfı nazarla meclisi vükelâ âzalığına tâyin edildi.»

Memduh Paşa «esvatı sadur» da

«... Seraya dâvetle kendisine sadaret teklif olunmuşdu. Lâkin oraya hasta bir halde geldi. Huzura kabul ile vücudce zaif ve pek bi takat olduğu görüldüğünden dâveti vâkıa, semeresiz kalmamak içün mecalisi âliyeye me'mur ve iltifat ve atiye ile mesrur buyrulmuşdur.»

diyor ki Mustafa Şekib Beyin ifadesini müeyyiddir.

Meclisi vükelâ âzalığına tâyin edilmek içün mükerreren ve musırran seraya dâvet olunmıyacağı aşikârdır. Padişah, onu meclisi vükelâda bulundurmağa lüzum görmüşse irade eder, tahriren, yahud — bir me'mur gönderilerek — şifahen kendine tebliğ olunur, üç def'a dâvetci izamile seraya gelmesi içün oğraşılmazdı. Bu musırrane dâvet —bilvasıta teklif olunan — sadareti padişah, bizzatda teklif ile kabule ikna etmek maksadına müstenid olduğuna şübhe yokdur.

Paşanın «canlı cenaze» hükmünde bulunduğunu padişah, görünce sadareti kabul etdirmek içün ısrar etmedi. Sadareti kabul etmediği halk arasında şayi olub envai te'vil ve tefsire meydan vermemek ve — kıdem ve tecribe sahibi olmasından dolayı — böyle karışık bir zemanda vükelâ arasında bulundurulub re'yinden istifade edilmek istenildiğini halka anlatmak içün meclisi vükelâ âzalığına nasb olunduğu melhuzdur.

Hasteliğinin artması sebebile bir kerre meclisi vükelâda bulunamadı.

1895 Kânuni evvelinin 5 inci [18 Cümadelâhire 1313] pencüşenbih günü akşamı ezanî saat 11 de Cığal oğlundaki konağında — duçar olduğu veremden — «67» yaşında vefat etdi.

Techiz ve tekfin mesarifi «ceybi hümayun» dan verildi. Eyubda Bostan isbelesinde babasının yanına defn olundu. [1]

*
* *

Hamil olduğu ecnebi nişanları:

Avusturyanın Fransuva jozef, Liopold ve Kruva du fer, Fransanın Lejyon Donör, Rusyanın Sent An, Sent Istansilas ve ağl Bilân, İranın

[1] Şayanı dikkatdir ki kudemayı vükeladan, ba husus baş vekâleti ihraz eden zevatdan olduğu halde cenazesinin naklinde esbak maarif nazırı Münif ve sadaret müsteşarı Tevfik Paşalardan başka vükelâ ve vüzeradan kimse bulunmamış ve şurayı devlet daireleri reisi sanilerile âzası ve hariciye me'murlarından beş on zat isbatı vücud etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şirü Hurşid, Belçikanın Liopold, Prusyanın Ağl ruj, İtalyanın Sen moris e lazar, Danimarkanın Danbruğ, İsveç ve Norveçin Vaza, Felemenğin Lion Diland, ve Kron Duş, İspanyanın İzabel la Katolik, Yunanın Suver, Romanyanın Etuval Dö romani, Saks eltenburğ dokalığının order delamezon nişanlarının birinci rütbeleri.

*
* *

Arifî Paşa, taliin lutfuna oğrayan insanlardandır. Zemanının ricali arasında ehliyetle mevsuf bir âdemin oğlu olmasından lâyikile tahsil ve terbiye görerek akranına tekaddüm etdi.

Babası Viyana sefiri iken sefaret birinei kitabetine tâyin olunarak orada bulunduğu iki senede siyasî ilimlerle meşgul oldu. Fransız ve Alman lisanlarında meleke hasıl etdi.

Âli Paşanın birinci murahhaslığında — ser kâtibler sırasında — Viyana ve Paris konferanslarında bulunarak ümurı siyasiyedeki malûmatı yükseldi.

Genc yaşında Babı âli mütercimi evvelliği ve divanı hümayun tercemanlığı gibi mühim me'muriyetlere tâyin edildi, liyakat gösterdi.

Fransızca söylenilen sözleri anlamakda ve anlatmakdaki kudretini Sultan Abdülâziz merhum takdir eder ve tercemanlığından mahzuz olurdu.

Türkce kitabetde babası kadar mahir olmamakla beraber emsalinden daha iyi yazardı.

Orman ve maadin meclisi âzasından Osman Rasih Efendinin

«Hem lisanü marifetde, hatu tesvidde dahi
Çeşmi âlem mislini görmüş değil disem reva
Oi veziri mutenadır, hem debiri mutelâ
Hamei muciz edası hayret efzayı zekâ»

beyitleri, mübalâğai acemanenin de üstündedir «disem reva» dır.

Türkce ve Fransızcaya aynı derecede vakıf olduğundan tercemede meharet ve siyasî mes'eleleri yazmakda kudret gösterdi. Fekat sür'at ve sühulet ile yazamaz ve söz söyleyemezdi.

Rık'a yazısı — babasının yazısından daha — metin ve dilnişin idi. Yazı öğrenmeğe çalışan bir çocuğun meşk yazması gibi kemali itina ile yazar ve imzasını resim yapar gibi — dikkat ile koyar idi.

Arifî Paşa, Âli Paşanın Safvet Paşaya yazdığı Fransızca muharreratın suretlerini göndermesi üzerine Said Paşa, yazdığı cevabda

«... Hâme kudret karini, şühret şikeni aklâmı esatiz (!) olan zatı dekayık simatı hidivanelerinin nazarı hakimine iblâğa lâyık söz

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tehiesinde acz ve kusur, mevfur (!) olduğundan teşekkürümün tasavvur ve tasviri biraz gecikdi»
diyor.

Bu söz, ciddiyetden ziyade istihzaye haml oluna bilir. Çünki Arifî Paşanın kudreti kalemiyesi varsa da öyle «şühret şikeni aklâmı esatiz» mertebesine itilâ eden kudretlerden olmadığını ve onun «nazarı hakimine iblâğa lâyık söz tehiesinde acz ve kusuru mevfur» değil, hattâ mevcud ad olunamıyacağını her kesden ziyade Said Paşa bilirdi.

Yine o cevabda

«Efendimizin hali ferağı, kulunuzun haleti uzleti gibi mahza atalet den (!) ibaret olmayub zihni derrak ve nekkadı (!) fahimaneleri elbette tedkikatı ilmiyei dura dur (!) ve tetebbüatı mu şikâfanei hikem mevfur (!) ile meşguldür»
demesi de istihza şaibesinden masun değildir.

Tab'an bati ve cismen — çok def'a — haste ve her suretle zaif ve nahif olan ve yaşadığı müddetce sıhhatini muhafazaya vakfı zihn eden bir zatın, kendi gibi «zihni derrak ve nekkad» sahibi ve «tedkikatı ilmiyei dura dur ve tetebbüatı mu şikifanei hikm mevfur ile meşgul» olmadığını ve hali «atalet» de bulunduğunu işrab etmek istediğinde şübhe yokdur ki — takdir ve tevkiri pek o kadar mebzul olmayan — Said Paşa merhumı yakından tanıyanlar, onun Arifî Paşaya karşı söylediği sözlerden maksadı ne olduğunu teyakkun ederler.

Said Paşa, dördüncü def'aki sadaretinde hariciye nezaretine getirilen Arifî Paşayı — yukarıda söylendiği vech ile — her iş hakkında re'y ve mutalea beyan etmesi içün icbar ve iz'ac eylerdi.

Petersburg sefaretinden gelen telgraf namelerin takdimine dair — bir mütaleâ serd etmeksizin — yazdığı tezkireye Said Paşa, verdiği cevabda zahirde nazükâne ve hakikatde tevbih kârane bir lisan kullanarak — haysiyeti zatiyesini muhafazada müfritane hareket eden — eslâfından ve kudemadan bir zata, maiyetindeki amedci, mektubcı, evrak müdiri ve emsali me'murları tekdir edercesine ağır sözler yazmış ve «mükâtebatı hariciyenin üç derecesi olub birincisi...» diyerek ders verircesine usul öğretmeğe kalkışması, hoş görülür hallerden değildir.

Bir takım ağır sözler söyledikden sonra gûya tatyib ve tatmin vadisine saparak «şu teşrihat, zatî ve hususî olub ve hiç bir garaza mebni olmayub ancak halisane ve menfaati maslahat namına bir mütaleâdır» demek suretile sapdığı vadiden dönerek yine semti itabe şitab etmiş ve «böyle olmasa bu gibi evrakın gündüzleri dairede kaldıkdan ve şurada burada ve terceme kalemlerinde dolaşdıkdan sonra hadematı resmiyeden beri ve alâtı tahririye ve icraiyeden âri olan me-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

biti âcizaneme ib'asından ve daha sair halâtı mütevaliyeden (!) bessi şekva olunurdu. Bunların füadı saf (!) ve zamiri temyiz ve insafı âlii asafanelerinde muhakemesi reca olunur» demişdir.

«Füadı saf» dan maksadı «saf dil» demek olduğu istidlâl edilirse de «daha sair halâtı mütevaliyeden bessi şekva olunurdu» cümlesini ne sebeblerle irad eylediğini keşf etmek müşkildir.

Refakatinde hariciye nazırı iken bu suretle tevbih ve tahkir etdiği bir zatın — ikisi de mazul iken kalemini «şühret şikeni aklâmı esatiz» tarzında tavsif ederek onun «nazarı hakimine iblâğa lâyık söz tehieisinde kendi acz ve kusurı mevfur» olduğunu ileri sürmek ve resmî tezkirelerinde bir mütaleâ irad etmeyen, yahud edemeyen o zata «zihni derrak ve nekkad» ve «tedkikatı ilmiyei dura dur ve tetebbüatı mu şikâfanei hikem mevfur» isnadile tebcil ve takdir etmek ne kadar garibdir.

Demek ki Arifî Paşa, hariciye nazırı iken yazdığı tezkirelerde üç beş kelimelik bir mütaleâ ilâvesine muktedir olamıyor da mazul iken Said Paşanın sayub dökdüğü evsafı âliyeyi ihraz ediyor.

Kâmil Paşanın birinci def'aki sadaretinde Arifî Paşanın şurayı devlet riyasetini ihraz etmesine tarizan Said Paşa «bizimle birlikde bulunmak istemezlerdi» diye haber göndermesile Arifî Paşa «Sultan Abdülâziz han «edebi mücessemsin Arifî Bey» derdi[1]. Reşid Paşa «oğlum» diye hitab ederdi. Âli Paşa daima bezli iltifat eylerdi. Şevket meab efendimiz de hidmeti vekâlete tâyin ile taltif buyurdular. Kendileri ise ziyaretlerine gitdiğim halde kabul etmediler. Artık nasıl birlikde bulunabilirdim» diye mukabele eylediği ve me'muriyetleri esnasında hüsni âmiziş edemedikleri halde mazuliyetleri zemanında bir birine karşı âsarı ihlâs ve ihtiram ibraz etdikleri muhaberatı hususiyelerinden müsteban olduğunu Ali Füad Bey söyliyor.

Hususî muhaberelerini, ikisinin de evrakı içinde gördüm, Ali Füad Beyin ifadesi hakikate müvafıkdır.

Said Paşa, Arifî Paşanın ümurı siyasiyeye vukufını ve mütaleâlarının isabetini ifade ye siyasiyatda Turhan Paşa ile mukayese ederek «zemanımızda Arifî Paşa gibi zevat pek az yetişiyor» dediğini sadrı esbak Tevfik Paşa söylerdi.

Arifî Paşa ile Turhan Paşayı mukayese etmek, kıyas maalfarık olduğunu, ikisini de tanıyanlar tasdik ederler.

Bu, böyle olmakla beraber — her hal ve kalini taklid etdiği — Âli Paşadan — yukarıda söylendiği vech ile — Roma sefaretine tâyi-

[1] Yusûf İzüddin Efendinin «pederim, Paşayı takdir ederek «edebi mücessem» derdi» dediğini Şekib Bey de söylerdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nini bilvasıta istid'a etmesi üzerine — mânalı bir tavırla — «nasıl yapayım?» demesi, dikkate lâyıkdır. Sefareti hüsni idare edebilecek derecede liyakati siyasiyeyi haiz olmadığını ima eden o söz, Arifî Paşanın, Âli Paşa nezdindeki kıymetinin derecesini göstermekdedir. Âli Paşanın, âdem yetiştirenlerden olmadığı burada mevzuı bahs olamaz.

Üçüncü def'a divanı hümayun tercemanlığına tâyininde Yusûf Kâmil Paşanın ziyaretine gidüb vürudı haber verildiği sırada Paşa, huzzare hitaben «bizim Arifî Bey, tercemandan başka ne olur» demişdir ki bu söz, Âli Paşanın «nasıl yapayım» nın naziresi ad olunur.

Paşanın tahsili — zemanına göre — mükemmel ve edebü terbiyesi bi bedel olduğu halde fıtratı, o kadar mükemmel değilmiş ki — kendini seven ve «bizim» diyen — Âli ve Kâmil Paşalara o sözleri söyletmişlerdir.

Sami Paşa zade Subhi Paşa, bir meclisde bilmünasebe Mısır valisi Mehmed Ali Paşadan bahs ederken «ilm, insanı âlim etmez, fıtrat mükemmel olmalıdır. İşte Mehmed Ali.» diyerek büyük bir hakikatin inkişafına hidmet etmişdir.

Arifî Paşa, alafranga piyano çalmakda mahir olduğundan Sultan Abdülhamid merhum, onun vesatatile Viyanadan notalar getirtirdi. Huzurunda bulundukca notalardan, musikiden ve sair ehemmiyetsiz şeylerden bahs etmek itiyanında bulunduğundan — bu hale dikkat eden — mukarribler, uzun müddet haricî işlerde kullanılmış, tecribeler görmüş olan bövle bir zatla siyasî mes'elelerden bahs etmeyüb de âdi şeylere dair konuşmasının sebebini — bir vesile ile — sormak cesaretini gösterdiklerinden padişah «onun öyle şeylere pek aklı ermez!» dediği mukarriblerden menkuldür.

Yukarıda bahs olunduğu üzere meclisi vükelâda müzakere edilüb karar verilmezden evvel musaleha içün kendi kendine Almanya sefirine müracaat etmesi — bilhassa meşrutiyetle idare olunan — bir hukumetin usuline külliyen muhalif olduğu gibi prens Bismarkdan tavassut içün müvafekat istihsal edilüb de müteakıben o müvafekat neticesiz bırakılmak suretile Bismarkın — az çok — izzeti nefsine dokunmağa sebeb olması, siyasî bir kusurdur.

Bu haller, başkaları içün bilfarz kusur ad olunmasa bile pek genc yaşından beri büyük diplomatlar maiyetlerinde ve siyasî işler içinde yetişen bir zat içün elbette nekisadır.

Sultan Abdülâzizin hal'inde vekilin, müvekkili azl edemiyeceğini söylemesi, cesaret, sadakat ve hamiyyet eseri olduğu inkâr olunamazsa da bu sözü — yardan ağyara şikâyet edercesine — bir ecnebi ga-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zeteciye değil, müvekkili hal' eden gayri asil vekillere söylese idi daha doğru hareket etmiş olurdu.

Kendilerinden ecnebilere şikâyet eden bir sefiri — haklı da olsa — vekillerin hoş görmemesi tabiîdir.

Gabriyel Şarmın mekalesi ve arebce gazetecinin tezviri maddesinde padişahın tevbihine karşı müdafaaya ve teberiei zimmete kıyam etmeyüb kabahati üstüne alması ve afvü merhameti şahaneye sığınması — her ne sebebe mebni olursa olsun — müdafaai nefsde aczinden, yahud zaafı kalbinden ileri gelir.

Mahmud Nedim Paşanın İstanbula celbine ve dahiliye nezaretine nasbına muhalefet etmesi sebebile Baş vekâletden azl edilmiş iken müteakıben şûrayı devlet riyasetini kabul ve Mahmud Paşa ile bir kabinede refakat etmesi de aczü zaafe haml olunabilir.

Babam Mehmed Emin Paşa merhumla hukukı kadîmeleri olduğundan hakkında Paşa, riayet ve meveddet gösterirdi. Ciğal Oğlundaki konağında buluşub görüşürlerdi.

Babamın hali mazuliyetde ve Paşanın, şûrayı devlet riyasetinde bulunduğu hengâmda bir gün suhbet esnasında — kendinden istimdad edilmediği halde — «zatı âlinizin münasib bir me'muriyete tâyininiz içün delâlet etmek arzu ederim. Ben, senede iki def'a şevket meab efendimizden istirhamda bulunurum. Cenabı hak, ömrü şevketi şahanelerini müzdad eylesün, derhal is'af buyrurlar. Bu sene de iki def'a istirhamda bulundum, is'af buyruldu. bu sene Artık başka istirhame imkân kalmadı» der.

Hukukı kadîmeye istinaden bilfarz kendinden istimdad edilmiş olsa o mertebeye itilâ eden bir zatı fehamet simatdan yine böyle bir söz beklenilmez.

Bu sadadde sözü uzatmakdan ise «kelâmından olur malûm kişinin kendi mikdari» deyüb geçmek daha müvafıkdır.

Bir iki ay sonra babam, Amasya mutasarrıflığına tâyin olundu. veda' içün gitdiğinde Paşa «me'muriyetinize delâlet edemedim. Pek eskiyen rütbenizin terfiini sadrı âzam Paşa hazretlerinden reca edeceğim» demesile babam «teveccüh ve iltifatınızın devamı, benim içün rütbeden daha kıymetlidir. Rahatsız olmamanızı istirham ederim» tarzında mukabele etmişdir.

O sıralarda — çocuk denilecek bir yaşda bulunduğum halde — Babı âlide iyalâtı mümtaze kalemine me'mur edilmişdim. Günün birinde Paşanın eski uşağı Yuvan Ağa, kaleme gelüb «sizi Paşa efendimiz istiyor» dedi, beni Paşanın yanına götürdü. Behar mevsimi idi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Oda sıcakdı. Kışın en soğuk bir günimiş gibi dizlerine kalın örtü örtmüşdü. [1] İlk def'a o gün sesini işitdim.

«Amasyaya müvasaletine dair pederinizden mektub aldım, cevab yazacağım. [2] Siz de yazınız, rütbesinin terfiine delâlet edeceğimi va'd etmişdim. Va'dimde sabitim.» dedi.

Bu madde içün bir kerre daha görüşüldise de bir şey yapamadı.

«Va'dini dünyada ifa etmedi
Belki ukbade eder ifayi va'd»...

İnsan, yapamıyacağı bir şeyi va'd etmemelidir, bunu küçüklerden ziyade büyükler takdir etmelidirler.

Yaşadığı müddetce zaruretden kurtulamaması, irtikâb ve irtişadan berî ve istikametle mütehalli olduğuna şehadet ederse de ma'zuliyet zemanlarında maaşsız kalmadığı ve evinin idaresi büyük masrafa muhtac olmadığı halde sıkıntıya oğraması, hüsni idareye ve büdcesini tanzim ve tatbika kadir olmadığına delâlet ediyor.

Esbak mülkiye nazırı Pertev Paşanın torunu Aziz Bey, Paşadan bahs olundukca «altmış yedi yaşında bir yetim idi» derdi ve bu sözle — yetim nasıl vasiye muhtac ise — onun da vasiye ihtiyacını anlatmak isterdi.

§

Paşanın oğlu Mustafa Şekib Beyle kardeşi sıhhiye meclisi âzasından Memduh Beyin oğlu — musiki erbabından — diğer Şekib Bey, babalarından müntakil Bebekdeki kühne yalının harab bir odasının temellüki maddesinden dolayı mahkemeye düşerek senelerce oğraşdılar, paralar sarf etdiler, bir birine düşmen oldular ve teessürlerinden felclere oğradılar. Bu hallerinden — hukukı kadîme münasebetile — biz de müteessir olduk. İki tarafa nasihat etdik, te'sir etmedi.

Bir gün Şekib Memduh Bey, Prens Halim Saidin yalısında bu dâvadan kemali heyecanla uzun uzadı bahs etmesi üzerine — lâtife ile karışık olarak — «ezkiyadan olan büyük babanız Şekib Paşa merhum, zekâ namına ne varsa derlemiş toplamış, beraber götürmüş, maatteessüf

[1] Paşanın çiğden nem kapacak derecede hevadan mütevehhim ve soğukdan ve ruzgârdan müteellim olduğu meşhurdur. Bir manzumede «Erzuruma Arifî Paşayı vali eyleyüb zemheri de palto giydirmez de uryan eylerim» denmişdir ki Paşa içün en büyük musibet, soğuk olduğuna bu da delildir.

[2] Yazdığı cevab, nezdimde mahfuz idi. Mütareke esnasında evimizin ecnebi askerler tarafından işgalinde — niçe evrakı mühimme ile beraber — zayi oldu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

evlâd ve ahfadına bir şey bırakmamış. Bir yıkık tahta oda içün kendinizi helâk etmek, akıllı kârı mıdır? Halinize bakdıkca — vasiye muhtac — altmışar, yetmişer yaşlarında birer çocuk olduğunuza hükm etmemek kabil olmayor» dedim.

Şekib Bey, Evvelce biraz muğber olduysa da sonra bana hak verdi. Hattâ bir gün yalıya dâvetle refikası keman, kendi ud ile beş on parça eserini terennüm ederek beni izaz etdiler.

§

Arifî Paşa, gayet ağır başlı, merasime son derece riayet kâr ve eslafından bazı ukalâ! gibi muhatabının resmî rütbesine göre muamele etmekle şühret şiar idi.

Son def'a şûrayı devlet reisi iken kâtibler, dairede mahlul olan bir paradan kendilerine az ve âzaya çok hıssa ayrıldığından levazimi madiletin ifasını reca etmek üzere huzuruna girüb içlerinden biri — arkadaşlarının namına — arzı hal eder.

Paşa, dinledikden sonra «ben, hitabı şahaneye mazhariyetle mübahiyim. Bir de meclisi vükelâyı fihamda muhatab olurum. Sizlere muhatab olamam. Baş kâtibe gidiniz» deyüb def' eder. Ekseri aceze ve ceheleden olan ketebe, ürküb bir kelime tefevvüh edemeyerek dışarı fırlarlar.

Meşhur mısraı tekrar edelim:

«Bilemem eyliyecek girye midir, Hande midir»

«Hitabı şahaneye mazhariyetle mübahi ve meclisi vükelâyi fihamda vükelâye muhatab» olan bir âdemin başkalarına muhatab olamaması, beşeriyetin fevkine ve azametin zirvesine çıkmasından mı ileri geliyor?

Kendi gibi — zevale mahkûm olan — beş on kişiden maadasını âdem sırasına koyub da onlara muhatab olmağı şan ve şerefine yakışdıramamak neden icab ediyor?

Büyüklere yakışan, küçüklerin derdini dinlemekdir, onlarla muhatabayı şeref ad etmekdir. Ba husus halkın işini görmeğe me'mur olanlar, halkı dinlemeğe, süallerine cevab vermeğe, dileklerinin mümkin olanlarını is'af etmeğe mecburdurlar.

Arifî Paşa, terbiye ve nezaket ile maruf olduğu halde ketebeye karşı kullandığı azamet kârane lisan, — kendi zu'munca — haysiyetini muhafaza ve merasime riayet etmek maksadından münbais ise de adalet isteyen bir takım acezeye muhatab olmağla haysiyetini muhafaza ve merasime riayet edilmemiş olacağını zan etmek, zannı fasiddir.

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Kelimeleri takti' eder bir tarzda ve pek ağır söz söyler, ağır yazar, ağır yürürdü. Cerbezesi yokdu. Bir mes'eleyi uzun uzadı ve talâkatle tasvir ve takrir edemezdi. Yukarıda ismi geçen Osman Rasih Efendinin

«İlmü fazlu ma'rifetden eylese bahsi kelâm
Darbı nutku (!) hüsni takririne (!) olmaz hiç beha
Kadrini bilen bilür ol zatı âli meşrebin
Gelmemiş misli cihane (!) ehli hakka mülteca»

vâdisinde sitayiş hân olması, hayalâtı şairane mahsulidir.

Vücudi, gayet zaif, emraza müstaid ve kendi de — rivayet olduğuna göre — emrazı dâi harekete mütesaddî olduğundan fikren cevval ve bedenen faal değildi. Mizaci asabi ve teessüri seri [1] idi.

Zemanında ne kadar kabil ise tahsili ilm ederek emsali arasında malûmatile tehayyüz etmişdi. Bir kaç def'a söylendiği üzere bilhassa fransızcayı iyi bilenlerden olduğıçün Âli Paşanın yazdığı Fransızca notalarla telgraf nameleri o terceme eder ve Âli Paşa beğenirdi. O da diğer küberadan ziyade Âli Paşayı beğenir ve reftar ve küftarda taklid etmeğe çalışırdı. [2] Hattâ tercemei halini yazmağa başlamışsa da ikmal edemediğini oğlu Mustafa Şekib Bey söylerdi.

Âli Paşa, oğlu Ali Füad Beyle Arifî Beye ve Edhem Pertev Efendiye — eserin mukaddimesinde beyan olunduğuna göre «mesalihi me'mureden fürce yabı firağ oldukca bazı kütübi nafia tercemesile iştigali tensib ve ehli salib tarihinin tercemesinden şürû [3] olunmasını tasvib» eylediğinden Mişonun «Michaud» «Histoir des groisades» ismindeki tarihini «امرالعجيب فى تاريخ اهل الصليب» namile müştereken terceme etmişlerdir. [4] Tab' olunan kısmı 256 büyük sahifedir.

§

[1] سريع

[2] Arifî Paşa, bir gün zemanının ricalinden bahs etdiği sırada «biz, Âli Paşalar, Reşid Paşalar gibi âdemler gördük. Artık bunlara da ehemmiyet veremeyiz ya» dediğini Ali Füad Bey söyliyor.

[3] شروع

[4] Namık Kemal Bey «Salâhuddini Eyyubî» ye dair eserinin mukaddimesinde «Fransa müelliflerinden Mişonun ehli salib tarihi lisanımıza terceme edilmekde olduğunu işitdim. Bu kitabın islâm hakkında havi olduğu teşniat, elbette hini naklinde mahv ve ya ıslah olunur. Fekat madame ki tercemedir, mevzuunda mündemic olan garaz kârlığın bekası tabiî görünür. § Milletimizde olan erbabı mütalea, bir Fransızın hattâ Avrupada dahi makbul olmayan bir kitabını ulemayı islâmiyenin müellefatına müreccah tutmayacaklarına itimadım vardır.»
diyor.

Kemal Bey, sekametinden bahs etdiği bu tarihin, Âli Paşa tarafından terceme etdirilmesini de belki sekamet ad etmişdir!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Arifî Paşa, ibtidayi neş'etinden beri iffet ve namusunu, şeref ve haysiyetini muhafeza eden bir zatdır. Yarım asırlık me'muriyet hayatında hiç bir suretle lekelenmemişdir. Meslek sahibi olduğundan her boyaya boyanmaz, fikrinde sebat eder, her devrin icabatına göre hareket etmez, fırıldak gibi hevaya tâbi olmaz idi.

Ümurı siyasiyeye vâkıf olmakla beraber Reşid ve Âli Paşalar gibi bihakkın diplomat unvanını ihraz edebilecek mertebeye yükselememişdir. Bununla beraber — bir çok hariciye nazırı görmüş olan — tahriratı hariciye kâtibi Nışan Efendinin «Âli Paşadan sonra iki yarım hariciye nazırı geldi. Biri Safvet Paşa, diğeri Arifî Paşa» demekde haklı olduğu kabul edilebilir.

«Şem'i bezmi vaslının pervanesiydim bir zeman» diyen Osman Rasih Efendi — her sözünde olduğu gibi «her ümurı devletü mülkin hidivi Arifî» demekde de hayale kapıldığı anlaşılıyor.

*
* *

968 nci sahifede bahs olunan verakanın sureti

«Tarafı eşrefi hazreti padişahiden vuku bulan dâveti mahsusa üzerine geçen cum'a ertesi akşamı Yıldız serayı hümayununda fevkalâde olarak bir meclisi hâsülhas akd edilmiş ve bunda vükelâyı fiham ve me'murini izam hazeratile ma'zulîni vükelâdan ekserisi, yani baş vekil fehametlû devletlû Arifî Paşa hazretlerile zatı hazreti meşihat penahi ve übbühetlû devletlû Mahmud Nedim Paşa ve hariciye nazırı übbühetlû devletlû Safvet Paşa ve devletlû utufetlû Gazi Osman Paşa ve bahriye nazırı devletlû Rasim Paşa ve devletlû Namık Paşa ve dahiliye nazırı devletlû Kadri Paşa ve şûrayı devlet reisi devletlû Ali Paşa ve adliye nazırı devletlû Said Paşa ve ticaret nazırı devletlû Cevdet Paşa ve hassa müşiri devletlû Derviş Paşa ve Tophanei âmire müşiri devletlû Ali Sâib Paşa ve rüsumat emini devletlû Sabri Paşa ve esbak Evkafı hümayun nazırı devletlû Subhi Paşa ve devletlû Nusret Paşa ve darı şûra âzasından devletlû İsmail Paşa ve devletlû Füad Paşa ve maarifi umumiye nazırı utufetlû Münif Efendi ve baş vekâlet müsteşarı utufetlû Zihni Efendi ve nafıa nazırı Hasan Fehmi Efendi ve Ahmed Celâl Paşa ve ferikanı kiramdan Vidinli Tevfik Paşa ve Âsaf Paşa hazeratı hazır bulunmuşlar ve bu meclisde zatı şevket simatı hazreti şehri yari bizzat riyaset buyurmuşlardır.

Tarafı eşrefi hazreti padişahiden lûtfen irad buyrulan ve samiince te'siri azîm hâsıl etmiş olan nutkı beliği hümayunda müşkilâtı hazireden bahs olundukdan sonra Yunan mes'elesinin tesrii tesviyesile be-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

raber süferayı ecnebiye taraflarından def'atle beyan olunan efkâr ve niyyatın mümkin mertebe nazarı itinaye alınması ve devair masarifatının şimdiden lüzumı sahih raddesine tenzilile Fransa ve İngiltere devletlerinin müavenet ve müzaheretlerile ümurı maliyenin tanzim ve ıslahına nasbı nefsi ihtimam edilmesi lüzumı beyan buyrulmuşdur.

İşbu ıradei isabet âdei şahanenin mevkii fiile îsalinde husuli derkâr olan netayici hayriye, muhtacı tefsir olmamağla ol babda tatvili mekale hacet görülemez.

Zatı şevket simatı hazreti şehri yarinin vükelâsına ittihazı lâzım gelen mesleki böyle bir sureti vazıhada irade ve tâyin buyurduklarına bakılınca ahvali hazıra ile bundan tevellüd eden ihtiyacatı sahihanın künhü hakikatine vukuf ve malûmatı tammei şahaneleri olduğu gereği gibi nümayan ve zâhir olur.

Zatı hazreti mülûkânenin politikaca derecei isabeti derkâr nikatı esasiyei mezkûreyi vükelâye irae ve tâyin ve ıslahatı maliye içün düveli mütehabbenin müavenetine istinad ile anlar tarafından husule getirilen terakkiyatdan istifade etmeğe dâvet buyrulmakla cülûsı meymenet me'nusı hümayunlarından beru derkâr olan niyyatı hayriyet ayatı şahanelerinde sabit kadem olduklarını isbat buyurmuşlardır.

Devletlû kudretlû Gazi Sultan Abdülhamid Hanı sani hazretleri müessisi ıslahat olan cennet mekân Sultan Gazi Mahmud Han hazretlerinin hafidi ve efkârı âliye ve vatan perveranesi eserile devleti aliyyei Osmaniye ile Avrupa devletleri beynindeki seddi ihtilâtı ref' ve ber taraf etmiş olan firdevs âşiyan Sultan Abdülmecid Han hazretlerinin ferzendi ercmendi oldukları cihetle anların âsarı celilelerine ıktifaen hiç bir hususda gerek yerli ve gerek ecnebi olsun hidmetlerinden memleketin istifade edeceği erbabı dirayet ve malûmat hakkında bilâ istisna müamele buyurmakdadırlar. Binaen aleyh zatı hazreti şehri yarinin devleti aliyyeleri ile tebea ve ziri destanının refah ve saadeti içün öteden beru derkâr olan maksadı hayr mersadı mülûkânelerini bu suretle dahi izhar buyurmuş olduklarından namı namii şahaneleri ziveri sahayifi tevarih olsa gerekdir.

Cülûsı mes'adet me'nusı hümayunlarından beru mes'uliyeti asla kendulerine aid olmayub hatiatı sabıkanın eseri olan bir takım ahvali seyyi'e ile oğraşmak gibi ağır bir mevkide bulunmuşlar ise de yeis ve fütur getirmeyerek devleti aliyyelerinin teceddüd ve ihyasını arzu etmekde ve bu emri hayrin müveffakiyetle husulini vesaiti filiyede aramakdadırlar.

İşte vükelâyı fihham hazeratı ile bilcümle me'murin içün ümurı me'murelerinde ber vefkı dilhahı âli sa'yü gayret ederek bu suretle

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zatı hazreti padişahi ile milleti Osmaniyeye hidmeti lâyıkada bulunmak zemanı gelmişdir.»

*
* *

Sadır olan iradei seniyye üzerine Tunusa dair takdim etdiği lâyiha, efkârı siyasiyesine nümune olarak derc edildi.

«Yüz on yedi seneden beru Avrupada tab' olunmakda olan ve kürei arz üzerinde bulunan bilcümle düvelü milelin takvimi resmisi mekamında tutulan Guta salnamesinde Tunus idaresi, Milâdın 1570 senesinden beru devleti aliyyenin ziri tâbiiyetindedir. Zatı hazreti padışahi, Babı âlinin Tunus üzerinde olan metbuiyeti şeraitini 9 Şaban 1288 ve 25 Teşrini evvel 1871 tarihli fermanı âli ile tanzim etmiş ve eski verguden sarfı nazar buyurmuşdur.

İşbu fermanı âli mucibince Tunusun halü mevki resmisi vechi âti üzeredir. Şöyle ki:

Tunus beyliği Dersaadetden tevcih olunur ve zatı hazreti padişahinin ruhsatı olmadıkca Tunus Beyi ne muharebe ede bilür, ne müsaleha akd eyliye bilür. Ne de erazi terk ede bilür. Ve ecanible mesaili dahiliyenin gayri mevaddı üzerine devletce muhabere ve müzakere edemez. Namı namii hazreti padışahiye olarak sikke darb etmeğe ve muharebe halinde asakirini Babı âlinin emri altına vermeğe mecburdur deyu muharrerdir.

Avrupanın böyle bir tasdiki resmi ve umumisine karşu Tunus Beyinin, başka devletle metbuının ruhsatı olmaksızın muharebe etmesi ve sonra musaleha akd eylemesi gayri caiz olduğundan bu suretle vukua gelen bir muharebe ile o muharebenin neticesi olarak mün'akid olan muahedeyi keen lem yekün hükmünde tutmağa ve bütün Avrupaya öylece ilânı keyfiyet eylemeğe saltanatı seniyyenin hak ve salahiyeti meydandadır.

Devleti aliyyenin Tunus üzerine hakkı metbuiyyeti kaideten ve resmen Avrupaca musaddak olduğunun bir delili dahi divanı hümayun kuyudundan dahi müsteban olacağı vech ile orada bulunan konsoloslar için devletler tarafından konsolosluk emri âlisi taleb olunması Romanyanın bile müahharen Tunusa tâyin eylediği konsolosu için bir kaç aylardan beru Babı âliden öyle bir emri âli talebinde bulunmasıdır.

Müamelâtı cariye ve resmiye ki her vaktde ve her yerde mamul ve muteber senedlerdir, Bunların pek çoğu ve belki cümlesi devleti aliyyenin Tunus üzerine olan hukuki seniyesini müeyyid olduğu gibi

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bunlara dair olan evrak Babı âlide bulunmak emri tabiî olub Fransa tarafından evvel ve ahir bunlara karşu söz bulamadıkca İstatako usuli ortaya atılmak ve meselâ Borbon kıralları hukumeti zaaf ile meşhur iken Cezayiri istilâ etdi. Artık üçüncü Napolyon gibi sıyti[1], âlem gir imparatorun zemanında Cezayirin kilidi mesabesinde bulunan Tunusun halini tağyire rıza dade olmak Fransaca kabil olmaz sözleri galiba Mösyö Droen Dolis tarafından ol vakt Parisde bulunan sefiri devleti aliyyeye söylenmiş ve her ne vakt Tunus işi meydana çıkmış ise hukumeti her ne şeklü suretde bulunursa bulunsun Fransa tarafından devleti aliyyeye bir düşmeni kavi tavru edası gösterilmek âdet hükmine girmişdir.

Hâdisei ahire ise Fransanın diğer cihetlerde saltanatı seniyyeye ibraz eylediği temayülâtı hayr hahane ile tevfikı nakabil olan vaz'u tavrından meram ve maksadı ne idüğini temamile irae eylemişdir.

Sahibi verakanın ifadesi vech ile bu mes'eleye dair delâili tarihiyeyi cami[2] lâyiha tanzimi kabil olduğu gibi ber muktezayı emrü ferman hümayunı hazreti hilâfet penahi bu babda tafsilâtı lâzimenin bir verakai mahsusada cem'u tertibi dahi mümkinatdan ise de bunların her ikisi de bir kaç günler bazı kütüb ve resaili mutebere ve evrak ve senedatı resmiye ve kuyudı divaniyeye müracaata muhtacdır. Ancak saltanatı seniyenin Tunus üzerinde olan hakkı metbuiyeti o kadar tekellüfata bile muhtac görünmez. Zira marüzzikr fermanı âlinin ahkâmı celilesi gayet vâzıh ve sarih olduğu ve bunun ol vakt Avrupa devletlerine hini tebliğinde gösterilen sureti telâkkiye dair evrak mutaleasından derecei mamuliyeti tebeyyün edebileceği derkârdır.

Maa ma fih[3] bu babda beyanı re'y ve efkâr edebilmek, beheme hal anların görülmesine mütevakkıfdır. Her halde evrakı mezkûrenin ekserinin hukukı seniyei hazreti padışahiye sureti müvafekatde bulunacağında şübhe olunamaz.

Bu mes'elede asıl cayı endişe, Fransanın teannüd ve ısrarı ve bu na sair bazı devletler taraflarından gösterilen mümaşatı ca'li ve zahiri maddeleridir.

Ceneral İgnatiyef, cennet mekân Sultan Abdülâziz Han hazretlerine «Cezireti̇l areb kıt'ası temamiyetile devleti aliyyenin mülki olduğunu ve anın hiç bir noktasında İngilterenin alâkası olmadığını tahriren tasdik ve imzaya hazırım» dediğini bu abdi âcizi hazreti padışahi, tercemanı divan sıfatile hazır bulunduğum halde işidüb merhum ve mağfurı müşarün-ileyh hazretlerine def'atle terceme etmişdim. Maa ma fih [3] İngiltere devletini kıt'ai mezkûre sevahilinde ve belki bazı

[1] صيت [2] جامع [3] مع مافيه

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mertebe dahillerinde müstevli olduğu mahallerden giruye ric'at etdirmekde derkâr olan müşkilât, müsellematdandır.

Tunusun eczai mütemettimei devleti aliyyeden bulunduğunu İngilterenin erbabı politika ve matbuatı irad etmekden el'an hali olmadıkları ve Rusya ve Almanya ve Avusturyada dahi efkârı umumiye bu merkezde olmak lâzım geldiği halde Fransanın o kıt'a üzerine icrayi müdahaleden şimdiye kadar men'i çaresi nasılsa görülememişdir.

Fransadan başa bir yerde İtalya dahi bir kaç senelerden beru o hıtta da Fransaya rekabet niyetile Tunus mes'elei hazırasının bir dereceye kadar baisü badisi olmuşdur denilebilür.

Merkezi saltanatı seniyeye bu'di mesafede bulunan müstemlekâtı hazreti padışahinin bu misillu teşebbüsatı istilâ cuyaneye hedef olması, bunların darülhilâfe ile ihtilâtları haddi lüzumundan pek dun bulunmasından neş'et edüb hal buki Tunus, Cezayirle hem hudud bulunmak mülâbesile orada her dürlü te'sirat icrası Fransaca âsandır ve Ceziretülareb sevahili rayeti zafer gayeti Osmanî yerine bir sureti daimede İngiliz bayrağı görmekdedir.

Malumı âlii hazreti şehinşahidir ki bir hak, istimal ile paydar olur. İstimal olunmayan bir hak, müruru ezmine ve duhur ile vehnü halel bulur. Saltanatı seniyenin Tunus üzerindeki hakkı hükm darisi gün gibi meydanda iken idaresinde bulunanların hatalarından ve bu'di mesafeden naşi hukuku seniyei hazreti padışahi ve evamiri celilei cenabı tac dari devam ve ıttırad üzere cereyan etmemesile Fransanın oraya bu suretle tecavüzü meydana gelmiş ve bu günkü müşkilâta düşülmüşdür. Binaen aleyh devleti aliyyece her şeyden evvel nikatı baide de bulunan müstemlekâtı seniyenin merkezi saltanatla tezyidi ravbıtını mucib ve oralarda cereyan eden ahval, vaktü zemanile bilünüb def'i sail içün ıktıza eden tedabirin bilâ ifatei vakt ittihazini teshil eder esbabın istikmaline itina ve himmet buyrulması ehemi ümmurdan görünür.

Kemali acz ve kusurı bendegânemi bilerek mücerred imtisalen lilemrilâli silki suture keşide eylediğim işbu hatırai nafıanın arz ve takdimile beraber her halü kârde muhtac olduğum gibi bunda dahi afvü hata puşi ve merhameti hazreti Keyti Sitaniye iltica eylediğim muhatı ilmi âli buyruldukda ol babda emrü ferman hazreti veliyyülemrindir.

27 Cümadelâhire 1298 Kulları
Arifî »

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İnşasına nümune olmak üzere bir arizasile hususi bir mektubunun suretleri de nakl olundu.

«Cenabı Hak, halifei efhamü âzam veliyyi nimeti bi minnetimiz padişahi amimüllutfu velkerem efendimiz hazretlerini madametizzeman seriri şevket masiri hilâfet penahilerinde ba kemali şevketü şan kâmbinü kâmran buyursun.

Atebei ulyayı merahim pimayi şahanelerine ubudiyeti sadıka ve rasihasından başka haizi malikânei mefharet olmayan bu abdi memlûki sadakat meslûkleri hakkında an bean merhameten rayekân buyrulan envai eltafı mekârim ittisafı veliyyi nimeti bi minneti âzamileri karşusında ve tahdisi nimet ve şükran vadisinde aczi mahz ve mahzı acz içinde bulunduğum halde bu kerre dahi mücerred sayei sema payei şahanelerinde sakin olduğum sahil hane hıssai mahlûlesinin hazinei mekârim definei hümayunı mülûkânelerinden iki yüz altun ihsanile uhdei sadakat uddei memlûkâneme tefviz ve inayet buyrulmak suretile nail olduğum iltifatı kevneyn derecatı şahaneleri bir nimeti uzmayi cihan beha olmasile edayi hakkı şükran yolunda ancak bilehli veliyal daima sübha şümar oldukumuz duayı bekayi ömrü ikbal ve tealii sevketü iclâli hazreti hilâfet penahilerini bilgudüvvi velâsal [1] isali barikâhi rabbi müteal eylemekde olduğum muhatı ilmi âlem ârayı şehinşahi âzamileri buyruldukda ol babda ve katıbai ahvalde emrü ferman ve bu abdı şakirülihsan veliyyi nimeti bi minnetimiz şevketlû padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

21 Cümadelulâ 1310 Kulları
Arifi»

§

Vükelâ ve rical nezdinde riayete mazhar olan Serrac İshak Tekkesi şeyhi Fazlı Efendiye Parisden yazdığı mektubun sureti

«Ker dunei devvarı cihan, raddei miada berayı vusul bir devrini daha itmam ederek sali cedid, zayiçei âlemde bedid olduğu vesilesile lutfen tebriki ve rehrevanı menzili hakikat ve salikânı tarikı selâmet olanlara bedrekai necat olan teveccühatı kalbiye ve himematı ma'neviyelerinin durü nezdik hakkı haliside ber devam idugi tebşirini havi tesyiri suyi âcizi buyrulan tahriratı behcet âyatı fazılaneleri rahe zibi vusul oldu. Şu inayet ve ibzalii himmet ki mucibi mahzuziyeti bi haddü gayet oldu, mukabelei müamelei şükraniyete müsareatle beraber

[1] بالغدو والآصال

TARIHVEMEDENIYET.ORG

her bar ibadı mü'mininin yarü dest giri olduğu üzere reşehatı sehabı bi hisabı âtâfı sübhaniye yakında zuhur ederek

«یوسف کم کشته باز آید بکنعان غم مخور
کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور»

neşidesince revnak bahşa ve taravet ifzayi külistanı vatanı ehli islâm olması muntazar ve mütemenna ve teveccühatı kalbiye ve himematı maneviyelerinin hemişe devamı müsted'a bulunduğu bimennihi tealâ malûmı fazılaneleri buyruldukda ol babda lûtfü himem efendimindir.

17 Muharrem 1295 12 Kânuni sani 1293

Esseydi Ahmed Arifî»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

MEHMED SAİD PAŞA

Mehmed Said Paşa, Tahran maslahat güzarı Seb'a zade Ankaralı Ali Namık Efendinin oğludur. 1838 [1254 H.] de Erzurumda — ikiz olarak — doğdu. [1]

Hatıratında diyor ki:

«Valid ve ecdadım, Ankarada Seb'a zade namile ekseri efradı ulemadan bir ailei kadimeye mensubdurlar. Evkatı, memuriyetler de ve İstanbulda geçdiği için pederimi yalnız Tahrana azimet ve avdetinde görmüşdüm. Fekat Ankaradan Erzuruma gelüb çok zeman aile nezdinde kalan ve ulemadan bulunan ceddim Hasan Ffendiyi müdrikim.»

Erzurumda İbrahim Paşa camii medresesinde dört ve İstanbulda Ayasofya camiinde yedi sene Arebî sarf, nahv, mantık, meani ve fıkıh ve hususi muallimlerden farisî, hisab, coğrafya, tarih ve müahharen hukuk, ekonomi politik ve Fransızca tahsil eyledi.

Kırım muharebesi esnasında Anadolu ordusu müsteşarı iken ma'iyetinde bulunduğu âyandan Bursalı Rıza Efendi merhumun teşvikile — yirmi altı yaşından sonra — İstanbulda Fransızca tahsiline başladığını bana söyledi. [2]

Evaili halinde sabahları — entari ve hırka ile — Ayasofya camiine derse gitdiği ve bir taraftan da Fransızca öğrenmeğe çalışdığı sıralarda bir sabah camide ders dinlerken koynunda bulunan Fransızca elifba risalesi düşmesile yanında oturan ders şeriklerinden biri alub bakdıkdan sonra yavaşca «aman, koynuna sok. Arkadaşlar görürlerse alimallah camiin ortasında yumrukla canına okurlar» demesi üzerine ürküb bir takrible savuşduğunu, kendinden işitdiğini sadrı esbak Tevfik Paşa nakl eyledi.

[1] Kardeşinin ismi «Reşid» dir. Pek küçük iken vefat etdi. Diğer kardeşi Ferid Bey, Tahriri Emlâk müdiri iken 1883 [Cemadelulâ 1300] de irtihal eyledi.

[2] Vaktile ticaret nezareti ketebesinden olduğunu söyleyen İzmirde mukim dâva vekillerinden Mehmed Talât, 2 Şaban 1326 tarihli «Millet» gazetesine yazdığı mekalede «ticaret mektubcısı iken Fransızca tahsiline başlamış ve sadaret mektubcılığında da tahsilini takib etmişdir. Meclisimizde [Ziraat ve Ticaret Meclisi] tekellüme meleke kesb etmek hevesile âzadan Arzuman ve Amasyan Efendilerle daima Fransızca tekellüm eder idise de serbestce ve selasetle tekellüm edemeyerek ağır ağır söylerdi ve daima erkence gelüb ansiklopediyi okurdu» diyorsa da Fransızca tahsiline başlaması — yukarıda snylendiği üzere — ticaret mektubcılığından hayli zeman evveldir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Babasının «Tahrandan avdetle İstanbulda irtihali üzerine Erzurumda efradı kesir bir ailenin kaydı iaşesi» üstünde kaldığından 1853 [1270 H.] de «250» kuruş maaşla Erzurum tahrirat kalemine girdi.

1856 [1273 H.] de Anadolu harb ordusu tahrirat kalemine nakl edildi. 1858 [1275 H.] de ordu hey'eti fevkalâdesi ile İstanbula geldi.

Ordunun harb hisablarının tedkiki içün — birbirini müteakıben — kimyacı Derviş, Müşir Halim ve vüzeradan müderris Osman Paşaların riyasetlerinde maliye nezaretinde teşekkül eden komisyonun kitabetinde bulundukdan sonra meclisi valâ mazbata odası hulefalığına me'mur edildi ve 1863 [1279 H.] senesine kadar hulefalıkda kaldı.

Füad Paşanın birinci def'aki sadaretinde «yedinci dairei belediye» namile te'sis olunan adalar belediye dairesi riyasetine — ilâvei me'muriyet olarak — tâyin kılındı.

Mustafa Reşid Paşanın möhür darlığında bulunmuş olan sabık Karesi mutasarrıfı Behcet Paşa ile haleflerine aid mesavinin tahkiki içün mekamı sadaretin 12 Zilhicce 1278 tarihli talimatile Balikesriye gönderildi.

1863 [1280 H.] de Subhi Beyin [Paşa] teftişe memur edildiği esnada müfettiş Baş kâtibi unvanı ve «2500» kuruş maaş ile Selânik, Manastır, Yanya ve Tırhala taraflarına gitdi. Baş kitabet vazifesile beraber — valiler de dahil olduğu halde — umum mülkiye memurlarının muhakemeleri içün teşekkül eden komisyonun riyasetini de ifa etdi. Muhakeme etdiği zatlardan biri de Yanya valisi Hüsni Paşa [1] idi.

Müteakıben «3000» kuruş maaşla Yanya tahrirat ve meciisi kebiri baş kitabetine tâyin edildi. Az zemanda istifa etdi. İstanbula döndü.

Yine o sene içinde meclisi valâ dairesinde tahrir idaresi baş kitabetine nasb olundu.

1766 [1283 H.] de saniye rütbesi ve «7500» kuruş maaş ile Selânik vilâyeti mektubculuğuna tâyin kılındı. İtizarı üzerine maaş «10000» kuruşa iblâğ edildise de kabul etmedi.

Safvet ve Subhi Paşaların maarif nezaretinde bulundukları sıralarda «3000» kuruş maaşla 1867 [Cümadeulâ 1284] de Matbaai âmire müdirliğine ve müahharen «5000» kuruş maaşla ilâveten takvimi vekayi müdirliğine nasb edildi.

Şûrayı devletin te'sisinde muavinlik ve mülâzimliklere erbabı ehliyetden bazı zevat intihab olunduğu esnada 1868 [Rebiulâhir 1285] de muavinliğe nakl olundu.

[1] Meşhur zabtiye nazırı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir müddet sonra şûranın adliye, dahiliye ve muhakemat daireleri baş muavinliklerine terfi ve 1869 [1286 H.] de mütemayiz rütbesi tevcih kılındı.

Dahiliye dairesi baş muavini iken idarei umumiyei vilâyat nizamnamesini yazdı.

Bir gün bilmünasebe bu nizam nameden bahs ederek bana aynen şu sözleri söyledi:

«Reis Yusûf Kâmil Paşa, beni çağırdı. Baş kâtib Mahmud Bey [Mahmud Celâlüddin Paşa] hazır idi. Paşa «bize iki müellif lâzım oldu. Mahmud Bey, müellifi evvel, sen de müellifi sanisin, vilâyat nizamnamesini yazınız» dedi. Mahmud Bey «müsaade buyurunuz, kulunuz yazarım» dedi. Paşta, «Said Bey, müellifi sanidir» cevabını verdi. Mahmud Bey ısrar edince «Bey Efendi kulunuz yazsun» dedim. Paşa, Mânalı bir tavırla yüzüme bakarak «o, yazabilir mi» demek istedi.

Nizam nameyi yazdım. Paşaya takdim etdim. Tedkik etdikden sonra Mahmud Beyle birlikde beni Sadrı âzam Âli Paşaya gönderdi. Nizam name takdim olundu. Bir kaç gün yanında alıkoydu. İki noktasını tashih ve bir fıkra ilâve etdi. [1] Sûrayı devletde müzakere etdirilüb mazbatası tanzim olunsun, Reis Paşa hazretlerine arz ediniz» dedi ve bana mükâfaten dördüncü rütbe Mecidi nişanı verdirdi. Mahmud Bey, o vaktden beri bana husumet ve rekabet gösterirdi.»

Emsali arasında liyakat ve istikamet ve kalemindeki kudret ile mütemayiz olduğıçün — münhal olan — şûrayı devlet baş kitabetine tâyini, Reis Yusûf Kâmil Paşa tarafından arzu olunduğu halde nasılsa âzadan Sadullah Bey [Paşa] tercih edildi. [2]

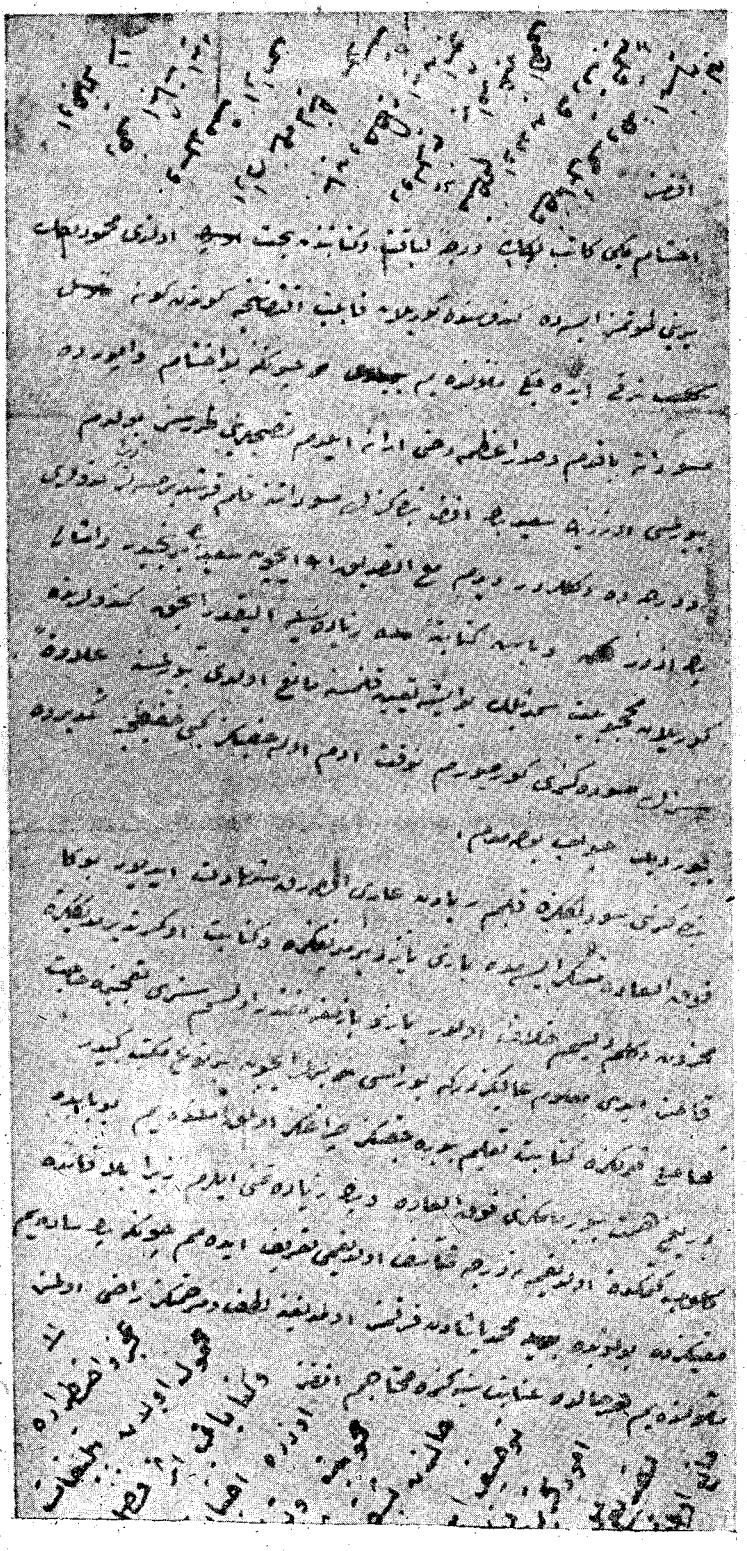
Mahmud Nedim Paşanın birinci sadaretinde şûrayı devletin beş dairesi ilga edildikde divanı ahkâmı adliyeye kalb suretile ve birinci riyaseti, divanı ahkâm riyasetine aid olmak üzere ibka edilen muhakemat dairesi baş kitabetine «4000» ve 1873 [17 Zilkıde 1290] de ticaret nezareti mektubculuğuna «4000» kuruş maaşla tâyin kılındı.

Ticaret ve nafıa nazırı Fethi Paşa zade Damad Mahmud Celâlüddin Paşanın inhası üzerine mekamı sadaretden arz edilen tezkirede

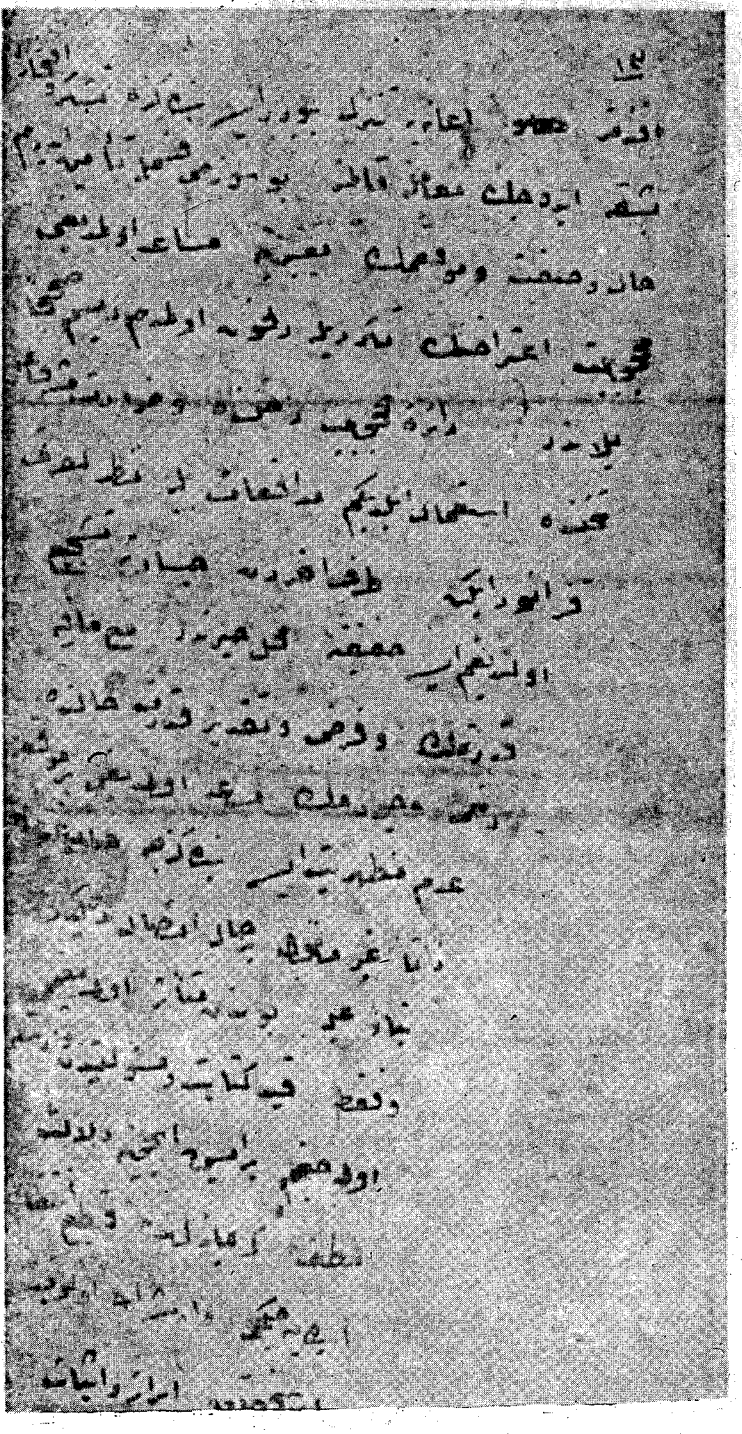
[1] Tashih ile fıkra, hatıratının mukaddimesinde yazılı olduğundan tekrarına lüzum görülmedi.

[2] Said Paşanın ehliyet ve kifayetini en ziyade takdir ve terakkisini temenni eden — dairedeki arkadaşlarından — babam Mehmed Emin Paşa merhum, onun baş kitabete tâyini içün — mühür darlığında bulunduğu — Kâmil Paşa nezdinde — elinden gelen gayreti sarf etmişse de hasbelkader maksad hasıl olmamışdır. Babamın, bu maddeye dair yrzdığı pusula ile Said Paşanın cevabı aynen derc olundu. Onun baş kitabete tâyinine mâni olan hal ve kalemindeki kemal, pusula ile cevabının mütaleâsından anlaşılır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

TARIHVEMEDENIYET.ORG

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Ticaret ve nafia nezaretlerinin ümurı tahririyesi bir mektubcuya müfevvaz ise de işbu nezaretlerin tekessüri mesalihi cihetle bu suret, te'min ve tesrii idareye kifayet edemediğinden divanı ahkâmı adliye muhakemat dairesi baş kâtibi izzetlû Said Beyin ticaret nezareti mektubculuğuna tâyini ve «4000» kuruş maaş tahsisi . . . »
denilmişdir.

1874 [Zilhicce 1290] de ulâ sınıfı sanisi rütbesi tevcih olundu.

1874 [6 Safer 1291] de «10000» kuruş maaş ve ulâ sınıfı evveli rütbesi ile sadaret mektubculuğuna nasb edildi. [1]

Sadrı âzam Hüseyin Avni Paşanın arz tezkiresinde

«Sadaret mektubcusu Zihni Efendinin tebdili lâzım geldiğine ve ticaret mektubcusu Said Beyin liyakat ve kifayeti tahkik edildiğine mebni becayişleri . . . »
denilmişdir.

«Tahkik edildiğine mebni» demesine göre Hüseyin Avni Paşa, kendini tanımayub bir tarafdan tavsiye olunduğu anlatılıyor ki tavsiye edenin, Damad Mahmud Paşa olduğu şübhesizdir.

1875 [1292 H.] de ikinci rütbe Mecidî nişanı verildi.

1875 [21 Remezan 1292] de maarif nezareti mektubculuğuna nakl olundu.

Sadrı âzam Mahmud Nedim Paşa, arz tezkiresinde

«Hidmeti sadaret mektubculuğunun emniyyete mensubiyyeti mütaleasınca maarif mektubcusu Memduh Beyin sadaret ve Said Bey Hazretlerinin maarif mektubculuğuna becayişleri . . . »
demişdir.

---

[1] «Şark» gazetesine yazılan fıkra :

«Saadetlû Said Bey Efendinin sadaret mektubculuğuna vukuı me'muriyetleri umumca hüsni te'sir etdi. Miri müşarün ileyh, mearif mendanı eshabı kalemden olub şimdiye kadar bulundukları hidmet ve memuriyetlerde ibrazı âsarı fetanet ve dirayet etmiş ve bu mesnedi celile mahza istihkak ve liyakatle geçmişdir. Miri müşarün ileyhe selef olan Zihni Efendi [Paşa] hazretleri o memuriyeti ifaye kâfi iktidarı haiz değil idi. Saadetlû Said Bey Efendi gibi öteden beru Babı âlide hidematı kitabetin mühimleri içinde yetişmiş bir zatın böyle âli bir mekame gelmesi inşaallah aklâmı Babı âlice sebebi ıslahat olur.»

«Hayal» gazetesi, bu fıkrayı aynen nakl etdikden sonra şöyle diyor :

«Bu tevcihi vecihin ﻫﻮ ﻫﻮ kavline mutabekâti indelkül musaddakdır. Fekat bizim Çelebi Bordiyano [Şarkın sahibi] Zihni Efendiden daha ziyade mi o memuriyeti mutena bihaye istihkaklıdır ?»

Bu söz, Zihni Efendiyi muhafaza maksadile yazılmışsa da Bordiyano «ben, daha istihkaklıyım» dememişdir ki «hayal», bu tarzda idarei mekal etmekde haklı olsun.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Said Paşa, hatıratda, Mahmud Paşanın sadareti akibinde Bosna ve Herseğe dair yazdığı iki tahriratı takdir ile kariben müsteşarlığa tâyin edeceğini tebşir etdikden bir hafta sonra becayişini icra ve arz tezkiresinde Hüsevin Avni Paşaya mensubiyyeti mevhumesini ve bu hal, kendince salibi emniyet olduğunu ima etmek suretile gösterdiği muamelei gayri muhikkadan dilgir olarak istifa etdiğini söylemekdedir.

O esnada mearif nazırlığında bulunan Cevdet Paşaya yazdığı takrirde

«Hidmeti saltanatı seniyenin her nev'i mizanı itibar ve imtiyazda müsavi olduğundan me'muriyeti cedidei âcizanem rehini istisgar olamaz. Bu cümle ile beraber kıstası sahihul kıyası âsefilerinde takdir ve tâyin buyrulacağına ümmid var olduğum uzri tabiî, mevkii hazırı kemteranemde devamda haciz olduğundan bu hidmetden istifaye mecbur oldum.»

demişdir.

1875 [20 Zilkıde 1292] de Damad Mahmud Paşanın inhasile ve «5000» kuruş maaşla meclisi ticaret ve ziraat âzalığına tâyin olundu.

Her şeyde kendine bir hıssai mefharet ayırmak itiyadında bulunan Memduh Paşa «esvatı sadur» da

«.... Ticaret nazırı bulunan Damad Mahmud Celâlüddin Paşa, kendine müteveccih ve himayet kâr olmağla «4000» (!) kuruş maaş tahsis kılınarak ziraat meclisi âzalığına tâyinini Babı âliye yazdı. Sadrı âzam Mahmud Nedim Paşa, tezkireyi yürütmedi. Celâlüddin Paşa, meclisi vükelâda şifahen dahi iltimasda bulundu. Sadrı âzamdan geçişdirici cevab aldı. Celâlüddin Paşa ile mektebi rüşdiyede refakatim ve otuz beş senelik ülfetim olduğundan sadaret mektubculuğu vazifesini ifa etmekde olduğum cihetle marülbeyan tezkirenin tervicine delâlet etmekliğimi istedi. Dediği de oldu.»

diyerek âzalık, kendi delâlet ve himméti ile tevcih olduğunu anlatmakdadır.

Sultan Abdülhamid merhumun cülûsunda 1876 [11 Şaban 1293] de «30000» kuruş maaşla mabeyni hümayun baş kitabetine tâvin ve iki gün sonra rütbei bâlâ ve birinci rütbe Mecidî ve ikinci rütbe Osmanî nişanları ita olundu.

O zemanın ricali. baş kitabete Damad Mahmud Paşanın tavsiyesile tâyin edildiğini ileri sürerek bir takım bed binane, biraz da hasudane tefsirlerde bulunmakdadırlar.

Meselâ Mahmud Celâlüddin Paşa, «Miratı Hakikat»da

«... Cülûsi hümayun münasebetile nezdi padişahide kesbi ikbal eden Damad Mahmud Paşa, mabeyn müşirliği gibi bir mevki tutmuş ve anın eniştesi olan bahriye mirlivalarından Said Paşa, mabeyn ferikliğine ve ticaret meclisi âzasından olub Mahmud Paşaya nisbeti mahsusası bulunan Said Bey dahi baş kitabete alınmış olduğundan bunlar, mesalihi devletin seray nüfuzu altında idaresine delâlet edecek bir hey'eti müşavire sıfatını ihraz etmişler idi.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Oturanlardan sağdaki: baş kâtib Said Paşa. Soldaki: mabeyn kâtiblerinden Hurşid Paşa zade Süleyman Bey.
Ayakdakilerden soldaki: ikinci kâtib Lubib Efendi. Sağdaki: kâtiblerden Tevfik Bey [Paşa]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dediği gibi «Miratı Hakikat» in — Yıldız evrakı içinde görülen ve bazı cümleleri tay edildiğiçün basılmayan — müsveddelerinde Said Beyin [Paşa] tercemei halinden — garaza haml olunabilecek bir tarzda — bahs edildiği sırada

«... Damad Mahmud Paşanın tavsiyesile şehzadeliklerinde Abdülhamid Han Hazretlerinin dairesine fürsat yabı intisab olub bazı ümuri tahririyede dahi bulunmağa başlamış idi. İşte bu sebeblere binaen Mahmud Paşa, hini cülûsda kendusını mabeyn kitabeti gibi bir mevkii nazüke götürmüş ise de umum nezdinde (!) gayet denaet (!) ve sui siret (!) ile müştehir ve hattâ «Şapur Çelebi» lâkabile tezyif edilür iken hidmeti kitabeti padişahiye alınışı, hakikaten beynelukalâ teessüf ve telehhüfü (!) mucib oldu.»

Diyor ki «Miratı Hakikat» ismini taşıyan kıymetli bir tarihde — hakikate müvafık olmayan — o sözlerin münderic bulunmasını müellif de müvafık görmemiş olacak ki tay etmişdir.

Çünki kadhinde pek ileri gitdiği zat «umum nezdinde gayet denaet ve sui siret ile müştehir» değil, iffet ve namus ile maruf olduğundan isnad olunan «denaet ve sui siret» in hıkdü hased ve marazı garaz mahsuli olduğu ve baş kitabete alınışından müteessif ve mütelehhif olan «ukalâ» nın kendi gibi bir kaç zatden ibaret bulunduğu şübhesizdir.

Memduh Paşa da «Esvatı Sadur» da

«... Mahmud Celâlüddin Paşa, evvelden beri sıyanet eylediği müşarün ileyhi, kariben calisi tahtı Osmani olacak zate intisab etdirerek serayda bir muhlisi mutemed bulundurmak içün sa'y gösterdi. Abdülhamid Hana akdi biat olunduğu gün tahtın arkasında sağ canibinde Said Paşa, mabeyn baş kitabetine konulmuş, kaimen dest ber sinei ubudiyet müşahede olundu. Said Paşaya mirkatı terakkiyyat ithaf eden Celâlüddin Paşadır.»

diyor.

Yukarıda ismi geçen dâva vekillerinden Mehmed Tal'at «Millet» gazetesine yazdığı mekalede

Hüseyn Avni Paşanın bendesi (!) ve âdemi olmak sebebile Mahmud Nedim Paşa, Said Beyi ligarazın sadaret mektubculuğundan azl ve tenzilen mearif mektubculuğuna tâyin eylediğinden veliyyi nimeti Mahmud Celâlüddin Paşanın emrine ittibaan istifa[1] ederek az müddet sonra ticaret ve ziraat meclisi âzalığına tâyin olunduğunu, cülûsdan yirmi gün evvele kadar memuriyetine muntazaman devam etmekde iken devamı keserek ekseri eyyam nazır Damad Mahmud Paşanın ikamet gâhına gidüb mahremane görüşdüklerini kerrat ile gördüğünü

[1] استعفا

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve nazırın mahremlerinden ve ticaret ve ziraat meclisi âzasından Amasyan Efendi. baş kâtib olacağını mahremane söylediğini ve müteakıben cülûs vuku bulub da Mahmud Paşa, mabeyn müşiri olunca Said Beyi baş kâtib olmak üzere padişaha tavsiye ve takdim eylediğini söylemekdedir.

Damadın tavsiyesile baş kitabete tâyin olunduğunu iddia edenler, — gûya bu tavsiye, Said Paşa içün büyük bir tühmet imiş gibi — iddialarında ısrar eylemelerine mukabil garibdir ki Said Paşa da tavsiye olunmakdan teberri yolunda söz söylemeğe ve iddiayı red etmeğe itina eylemişdir. Hatıratının mukaddimesindeki beyanatı, itinanın şahidlerindendir.

diyor ki:

«... Mesleğime vâkıf olanlarca da musaddakdır ki tariki tabiî haricinde teharrii esbabı terakkiden müctenib idim. Bunun içündir ki hiç bir tarafa nisbetim yok idi. Binaen aleyh zatı şahaneye dahi ma tekaddemde mensubiyyet şerefine nail olmamışdım. Yevmi cülûsı hümayunda haberim olmayarak zuhûr eden baş kitabet memuriyetinin sebeb ve saikı sahibini tâyinde müterediddid idim. Bu memuriyetde Sadullah Paşa merhume halef olduğumdan o gün müşarün ileyh, bana «zatı şahaneye mensubiyyetiniz ne zemandandır» demesile «bu gündendir» cevabını vermişdim. Sonraları tarafı şahaneden biddef'at beyan buyrulmuşdu ki «baş kitabet içün esamii adide arz olundu ise de vesaiti muhtelife ile vâki olan tahkikata mebni tercih ve intihabınız karihamden vâki olmuşdur.» Hicret ümniyei ıztırariyesine düşdüğüm esnada gelen tezkirede dahi bilmünasebe bundan bahs olunuyor ve cülûsı hümayunda hiç kimsenin vesatat ve sahabeti olmaksızın baş kitabete me'mur olmuşdunuz» ibaresile bu mebhas te'kid ve te'yid buyruluyor.»

Padişah, muhtelif mes'elelere dair sadrı âzam Cevad Paşaya hitaben yazdırdığı mufassal bir tezkirenin — Yıldız evrakı içinde gördüğüm — müsveddesinde de baş kitabete kendi intihab etdiğini söylüyor:

«.... Baş kitabet mekamına ehl ve namuslu bir zatın tâyini elzem olmağla ricali devletden baş kitabet mekamını idare edebilecek bazı zevatın sicilli ahval ve evsaflarını anlamak muktazi olduğundan cülûsı hümayundan on gün kadar mukaddem şayanı emniyyet ve sadakatine itimad olunur orta bir me'muriyetde bulunan bir kimseye [1] havalei keyfiyet buyrulmuş ve muma ileyhin arz eylediği bir takım esami miyanında Said Paşa hazretlerinin dahi ismi, ketum ve arebî ve farisîye âşina ve fransızcayı okuduğunu anlayub henüz söylemeğe muktedir olamayacak suretde yeni tahsil etmiş ise de az zemanda pek güzel söyleyebileceği ve hüsni ahlâk sahibi ve idaresini bilür bir zat olduğu menzuru hümayun buyrulmağla kalbi hümayuna müracaat buyrularak müşarün ileyh intihab ve cülûsı hümayun günü mabeyni

[1] Bu «kimse» nin, o esnada ser asker müsteşarlığında bulunan müsahib Said Efendinin oğlu Ahmed Bey olduğunu Said Paşadan naklen damadı söylerdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hümayuna gelmesi ferman buyrulmağla yevmi mezkûrda baş kitabete tâyin buyrulmuşdur. Bir müddet baş kitabetde ve hazinei hassai şahane nezaretinde bulundukdan sonra kendi düşmenlerinin teşviki ile ol vakt baş vekâletde bulunan Ahmed Vefik Paşanın ısrarı üzerine Hudavendigâr vilâyetine me'mur buyrulub [1] az müddet sonra celb ile bir kaç def'a mekamı sadarete tâyin olunmuş ve o mekamı ihraz etmesi, fevkalâde gayretle ibraz eylediği evsafı cemilenin neticesi olmuşdur.»

Said Paşa, İngiltere sefaret hanesinde bulunduğu sırada mabeyn baş kitabetinden kendine yazılan tezkirede

«... Cülûsı hümayun ruzi meserret büruzında hiç kimsenin vesatat ve tavsiyesi olmayarak ve doğrudan doğruya tarafı eşrefi şahaneden lûtfen intihab buyrularak tuli müddet [2] mabeyni hümayunı mülûkâne b ş kitabeti mekamında bulunmuş olduklarından...»
denilmişdir.

§

Kendinden işidildiğine göre, Çenberli Taşda Matbaai Osmaniyyenin yanındaki merdivenli evde kayın validesi ile birlikde ikamet etdikleri esnada bir gece küçük kardeşi Ferid Bey — biraz hoş ser olarak — gelir, orada kalacağı anlaşılır.

Kayın valide hanım, savulmasiçün ısrar ve şiddet izhar eder. Hal buki Ferid Beyin evi, deniz aşırı olduğundan gece yarısı gidemeyeceği söylenirse de irza edilemez. Nihayet birader Bey, aşağı kata indirilüb aşçının ve uşağın odasında yatırılır.

Damad, bu halden ve işitdiği sözlerden pek ziyade müteessir olarak ağlar, sabaha kadar gözüne uyku girmez.

Ertesi sabah — henüz gecenin karanlığı devam ederken — evin kapusı telâşla urulur. Bir müddet sonra uyanub kapuya giden uşağa, iki âdem «Said Beyin evi burasımıdır, kendini göreceğiz» derler.

Uşak haber verince Bey ürker, görünmemek isterse de kapudakiler ısrar edince yanlarına gitmeğe mecbur olur. «Sizi seraydan istiyorlar, götürmeğe geldik» derler, ürküntü artar. Sür'atle giyinüb o âdemlerle birlikde — getirilen — arabaya binerek seraya giderler.

[1] Aşağıda görüleceği üzere Vefik Paşanın ısrarile dahiliye nezaretinden infisal etmiş ve Safvet Paşanın sadaretinde — diğer şübhe edilen zatlar sırasında — Hudavendigâr valiliğine tâyin kılınmışdır.

[2] Tuli müddet değil, 1 sene 4 ay, 20 gün bulunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

O gün cülûsı mükarrer olan Sultan Abdülhamidin huzuruna götürürler. Padişuh, baş kitabete tâyin etdiğini söyler, birlikde Top kapı serayine giderler, cülûs merasimi icra olunur.

§

1877 [1294 H.] de birinci rütbe Osmani nişanı verildi ve hey'eti âyan âzalığına tâyin kılındı.

1877 [22 Safer 1294] de vezir oldu.

Tezkirei maruzanın sureti

«Mabeyni hümayunı hazreti padişahi baş kitabeti celilesile mübeccel utufetlû Said Bey Efendi hazretlerinin şimdiye kadar bulunduğu hidematda ve elhaletü hazihi şeref mend olduğu hidmeti seniyei veliyyi nimetde âsarı istikamet ve hüsni sülûki meşhud olmasına binaen kendusını taltif ve bazı emsalini teşvik içün sayei inayet vayei hazreti mülûkânede uhdesine rütbei samiyei vezaret tevcih ve ihsanı merhunı müsaadei âtıfet âdei cenabı cihan bani görünmüş ise de ol babda her ne vech ile emrü fermanı hümayunı hazreti şehri yari şeref pirayı sünuh ve sudur buyrulur ise mantukı münifi infaz edileceği beyanile tezkire.... 22 Safer 1294 ».

Baş kitabetde bulunduğu hengâmda Babı âlinin iktidarını nez' ve devletin mesalihine müdahale etdiğine dair vâki olan isnadları redde çalışdığı sırada hâtıratda [1]

«... Ben, baş kâtib iken kaidei kadimei devleti o kadar muhafaza eyledim ki uhdeme rütbei vezaret tevcihi tasavvur buyrulduğu zeman Babı âlinin inzımamı tasvibi lüzumunu arz etmişdim. Oradan arz ile bu rütbeyi ihraz eyledim. Cülûsı şahaneden mukaddem seray tevcihatı ise iradatı re'siye ile cereyan ederdi.»

diyor.

Rütbenin, «Babı âlinin inzımamı tasvibi» ile tevcih olunmasına baş kâtibin lüzum göstermesi takdir olunur. Fekat rütbeyi sadrı âzama arz etdirüb de tevcih etmekle arza hacet görmeden doğrudan doğru tevcih etmenin, pek o kadar farkı olmasa gerekdir.

Mutlaka bir fark bulmak icab ediyorsa o fark, zeyahiri muhafazadan ibaret kalır. Çünki padişahın irade etdiği rütbeyi sadrı âzam, red edemez ki «inzımamı tasvib» yolundaki arzının bir kıymeti olsun.

Ba husus bir me'murun taltifini arz etmek, onun ifayı vazifedeki harekâtına nâzır ve azl ve nasbına kadir olan âmiri mes'ule aid olmak tabiidir. Aksi takdirde «inzımamı tasvib» den idari bir faide beklemek bihudedir.

[3] C. 1 S. 13

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1877 [3 Zilkide 1294] de — baş kitabete ilâveten — hazinei hassa nezaretine nasb edildi. Arz tezkiresinde Hamdi Paşanın dahiliye nezaretine tâyininden bahs edildikden sonra «şu halde açılacak olan hazinei hassa nezareti celilesinin de münasebeti mevki ve maslahata ve müttasıf oldukları dirayet ve reviyyete binaen baş kitabet hidmeti münifesi kema kân uhdei aliyelerinde bulunmak üzere zatı samilerine tevcihi...»
denilmişdir [1].

Mucibince sâdır olan iradei seniye üzerine Said Paşa — baş kâtib sıfatile — yazdığı hâmişde

«.... Kanunı esasinin 62 nci maddesinde kendu taleblerile devletce sair me'muriyetlere tâyin olunan meclisi âyan âzasının, âzalıkdan sakıt olması muharrer olub nezareti mezkûreye me'muriyeti çakeranemin esbabı muharrereden naşi olması cihetle âzalık me'muriyetinin uhdei âçizanemde kalması emrü fermanı hümayunı mülûkâne cümlesinden bulunmuş olmağla ol babda...»
demişdir.

1878 [7 Muharrem 1295] de — Hamdi Paşanın sadaretinde — «4000» kuruş maaşla dahiliye nezaretine tâyin olundu. [2]

Hamdi Paşanın tercemei halinde söylendiği üzere efkârı umumiye, Rusların galebelerile galeyan ederek halk arasında ve meclisi mebusanda padişah ve vükelâ aleyhinde ağır sözler söylenmeğe ve ser asker Rauf, Tophane müşiri Damad Mahmud ve bahriye nazırı Said Paşaların sui muamelâtı tâdad ve baş kâtib iken serayca harb işlerine vuku bulan müdahale, Said Paşaya isnad ile haklarında emniyyetsizlik gösterilmeğe başladığından Hamdi Paşa, azillerine teşebbüs erdi. Fekat bunlardan evvel kendi azl olundu.

Sadaret teklif edilen Ahmed Vefik Paşanın kabul içün arz etdiği şartlârdan biri, Mahmud ve bilhassa Said Paşaların azillerile dahiliye nezaretinin baş vekâlete ilâveten kendi uhdesine tevcihi maddesi olduğundan padişah, bizzarure müsaade etdi.

Said Paşa, infisalini müteakiben 1878 [1 Safer 1295] de «35000» kuruş maaşla — ikinci def'a — hazinei hassa nezaretine nasb ve 1878 [15 Rebiulevvel 1295] de azl edildi.

Sadık Paşanın baş vekâletinde 1878 [15 Rebiulâhir 1295] de «25000» kuruş maaşla hey'eti âyan riyasetine tâyin kılındı.

[1] Bu arz tezkiresi de sadrı âzam Edhem Paşaya «tanzimatı tasvib» içün yazdırılmış olacak!

[2] Hamdi Paşanın — kabine teşkil olunurken — Said Paşayı dahiliye nezaretine tâyin etdirmekden maksadı, padişahdan uzaklaşdırmak olduğunu bazı zevata söylemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Ali Süavi vak'ai meş'umesinden sonra padişahın her kesden, hattâ en ziyade itimad etdiği bendegânı sadakat nişandan bile emniyeti büsbütün münselib ve umum hakkında su'i zannı galib oldu.

Sadık Paşanın tercemei halinde bahs olunduğu üzere padişah, bir muhtırasında «Süavi vak'asını tertib edenler, Sadık Paşa, Damad Mahmud Paşa ve esamisinin söylenmesi münasib olmayan (!) sair kesandan ibaret idi» demesine göre vak'ayı müteakiben birer valiliğe tâyin edilerek alelâcele İstanbuldan çıkarılan zatların «esamisinin söylenmesi münasib olmayanlardan» oldukları anlaşılıyor.

Said Paşa 1878 [5 Cümadelâhire 1295] de «25000» kuruş maaşla Ankara valiliğine nasb olunduğu gibi sabık Baş Vekil Sadık, sabık Bağdad valisi Akif, mabeyn müşiri İngiliz Said, baş mabeynci Nafiz Paşaların da heman birer vilâyete tâyinlerile cum'a gününden evvel — Said Paşa ile beraber — izamları ve bu zatların iradei seniyeye gösterecekleri mutavaat, mahzuziyeti istilzam edeceğinden «atiyen kendulerince ebvabı merahim ve eltafı seniyeyi açık bırakmış olacaklarının ve aksi hareket, vehamet ve nedameti intac edeceğinin» kendilerine tefhimi sadrı âzam Safvet Paşaya mükerreren ve kat'iyyen irade edildi ve iradenin «sür'ati infazı, mucibi istirahat ve hoşnudii padişahi» olacağı bildirildi.

Said Paşa «meşakı seferiyeye ve Ankaranın âbü havasına müteHammil olamıyacağından me'muriyetinin tebdilini haki payi merahim ihtivayi şahaneden niyaz etmiş ve mes'ulü karini is'afı âli olarak» 1878 [9 Cümadelâhire 1295] de Hudavendigâr vilâyetine tahvil olundu.

Bendegândan Hüseyn Efendi vesatatile tebliğ olunan «iradatı hikmet âyat» ve iltifatı seniye üzerine «âzad kabul etmez abdi memlûki hazreti padişahileri Said» imzasile padişaha yazdığı arizada arzı şükran etdikden sonra şöyle diyor:

«... Mazhar olduğum kemali ihsan ve itimad ve emniyyeti hazreti şehri yarilerinden dolayı bir hayli bendegânı padişahilerinin hasbel beşeriye ve belki bittabi hased ve garazlarını celb eylemiş olduğumu bilür isem de şerefi emniyyet ve inayeti âlem kıymeti tac darilerinin dahi hiç bir suretle üzerimden zail olmayacağını delâili avatıfı müteValiyei huda yegânilerile müdrik olduğumdan o nevi âğrazdan müteessir değil idim. İşte muma ileyh kulları [Hüseyn Efendi] vesatatile nail olduğum bişaratı ihsanatı hümayunları dahi teessürün ademi lüzumunu ityan eyledi.»

Diğer arizası, dikkate lâyık olduğundan aynen derc edildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Şevketlû kudretlû kerametlû mehabetlû veliyyi nimetim veliyyi nimeti âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin mübarek ve mes'ud hâki payi hümayunlarına arzı haldir.

Mavrini Efendi [1] kullarına şeref vâki olan emrü fermanı hümayunı cenabı hilâfet penahileri karini idraki ubeydanem olmuşdur. Mahmud Paşaya [2] müteaddid mektub şöyle dursun şimdiye kadar bir mektub bile göndermedim. Kulunuz aklen ve, tecribeten selâmetimi zatı şahanelerine kemali ubudiyet ve istikametle hidmet etmekde bulduğum gibi teveccühi şahanelerini zayi eden bir zatla mükâtebeden dahi ihtiraz ederim. [3] Hususa kulunuz Bursaya geldikden sonra Mahmud Paşanın gerek huzurı şahanelerinde ve gerek haricde vâki olan tefevvühatı [4] iktızasınca dahi kendusile mükâtebeyi kabul etmemeğe mecburum. Teveccühi şahaneleri gibi bir şahrah dururken gerek Mahmud Paşanın ve gerek sair zevatın taraf darlığı sayesinde geçinmek gibi her kesin indinde menfur ve zararı meydanda olan bir şey nasıl kabul olunur. Zinet bahş buyruldukları hilâfeti nübüvvet hakkiçün kulunuzun gece gündüz emelim teveccühi şahanelerini gaib etmemekdir. Bu sözü, ya Mahmud Paşa çıkarmış ve yahud başka bir garaz kâr tasni eylemişdir. Bu rivayet, Vallahilazîm sırf iftiradır. Artık her halde adalet ve ferman şevketlû kudretlû padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

14 Zilkide 1295 Abdi kemineleri
Said »

Aşağıdaki muhtasar arizasında müvakkaten İstanbula gelmesine müsaade olunmasını istirham etmişdir.

«Hâki payi hümayunlarına takdim edecek bazı evrak ve ifadatım olduğundan ferman buyrulduğu halde yine derhal Bursaya avdet etmek üzere müvakkaten Asitanı Bülend eyvanı hümayunlarına yüz sürmekliğime müsaade buyrulur ise hakikatı hal biletraf indi hakayık dânı mülûkânelerinde ıyan olur. Her halde emrü ferman şevketlû kudretlû padişahımız efendimiz hazretlerinindir.

14 Zilkide 1295 Abdi kemineleri
Said »

---

[1] Ser tabib Mavrini Paşa [2] Damad.

[3] Bunu söylemeğe hacet var mı? Nerede o yarı vefa kâr ki lûtfü sahabetini gördüğü âdemleri — en korkunc zemanlarda bile — arar, sorar, imkân varsa derdine derman olur.

[4] Mahmud Paşanın, mütercim Rüşdi Paşa ile birlikde padişaha söyledikleri münasebetsiz sözlerden 128 inci sahifede mütercimin tercemei halinde bahs olunmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Baş mabeynciye çekdiği telgraf namede de «posta ile na kabili iş'ar görünen bazı ifadatı mahsusayı arz etmek üzere müvakkaten Dersaadete» gelmesine müsaade istihsal etmesini reca etmişdir.

Valilikden istifa etdiğini mekamı sadarete yazdığı gibi istifasının kabulile beraber avdetine müsaade olunmasiçün padişaha da şu arizayı takdim eylemişdir:

«Şevketlû kudretlû mehabetlû kerametlû veliyyi nimeti bi minnetim veliyyi nimeti âlem padişahımız efendimiz hazretlerinin atebei seniyyei hazreti zıllullahilerine maruzı çakeri hâk beraberleridir.

İstifayı ubeydanem hakkında sadrı âzam Paşa kullarına vâki olan müracaatı ubeydanemin gavaili mevcudei fevkalâdeden dolayı müşarün ileyh nezdinde rehini tehattur olamaması ihtimaline ve müddeti medideden beru darüsseâdetisseniyelerinin hevasile ülfeti ubeydanemden dolayı başka mahallerin havası an bean hali tehlükeye meyelân eden hayatı ubeydanemin muhafazasını te'min edemeyeceği hissiyatı çakeranemden başka etibbanın keşfiyatile dahi müteyakkan olmasına mebni geçende min gayri haddin atebei seniyyei hazreti zıllullahilerine arzı hale mecbur olmuş idim. Kullarının zaten hiç bir şeye değerim olmadığı halde mazhar olduğum niami gayri mütenahiyei zıllullahilerinin edayı teşekküratı ancak hidematı baisül mübahatı cenabı tac darilerinde bikaderittaka bezli mechud ve ifnayi vücud etmekle hâsıl olacağı bedihi ise de vücudı bi sûdı ubeydanemin duçar olduğu ilel ve avarız bizzarure ol şerefi azîmden mahrumiyyeti icbar eylemekde olduğunişdan hanei kemteranemde dâvatı mefruzai padişahileri ve müdavat ile iştigal eylemek üzere mafüvviyyet ve avdeti kemteraneme müsaadei merhamet âdei tâc dârilerinin erzan buyrulması tadarruuna tekrar ictisar olunmagın ol babda ve her halde...

Abdi ahkarları
Said»

İstifasının kabul edilmesine dair sadrı âzam Safvet Paşa tarafından mabeyn baş kitabetine yazılan tezkirelerin sureti

«Hudavendigâr valisi devletlû Said Paşa hazretleri orada bulunan Fransa konsolos vekilile beyinlerinde cereyan eden ahvalden bahs eyledikden sonra bu işe taalluku olmamak üzere oranın hevasile imtizac edemediğini ve bu cihetle vücudca pek rahatsız olduğunu ve sayei lutf vayei hazreti şahanede nail olduğu âyan âzalığiyle iktifadan başka bir emel ve arzusu olmadığını beyan ile vilâyeti mezkûreden afvile bu tarafa avdetine müsaadei seniye şayan buyrulmasını kemali suzü güdazla niyaz ve reca eylemiş ve sureti hal ve iş'are nazaran müşa-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rün ileyh hazretlerinin vilâyeti mezkûre valiliğinden afvi ve bu tarafa avdeti hakkında her ne gûna emrü fermanı isabet beyanı hazreti tac dari müteallik ve şeref sudûr buyrulur ise infazı hükmi celiline müsareat olunacağı derkâr bulunmuş olmağla beyanı hale ibtidar kılındı efendim.

2 Şevval 1295 Safvet »

«Hudavendigâr vilâyeti valisi devletlû Said Paşa hazretlerinin geçende bazı hususatı mühimmenin hâki pâyi âlii cenabı mülûkâneye şifahen arz ve ifadesi zımnında Dersaadete vürudına ba telgraf vâki olan istidası üzerine müsaadei seniyye erzan buyrulmuş idi. Ferdası günü nezdi senaveriye gelerek Bursanın tabiatı mevki ve hevasile imtizac edemeyüb ekseri vakti na mizacılıkla geçmiş olduğunu beyan ile vilâyeti mezkûreden afvini niyaz ve reca eylemiş olmasile müşarün ileyhin işbu mazireti nezdi âlii hazreti padişahide rehîni kabul buyrulduğu halde yerine mazulini vüzeradan devletlû Galib ve Naşid ve Tevfik Paşalar hazeratından birinin tâyini hakkında her ne vech ile emrü fermanı isabet beyanı hazreti padişahi müteallik ve şeref südûr buyrulur ise infazı hükmi celiline ibtidar olunacağı beyanile tezkirei senaveri terkımine ibtidar kılındı efendim.

29 Zilkide 1295 Safvet »

Bursanın hevasile imtizac edemediğinden ve «vücudı bi sûdının duçar olduğu ilel ve avarızdan» şikâyetle afvini niyaz etdiği halde hâtıratında [1]

«... Ferağı bâl ile imrarı vakt edebildiğim (!), devamını temenni eylediğim (!) me'muriyet, Hudavendigâr valiliği idi» demesi ne kadar garibdir. Madameki öyle idi, ne içün Bursada «ferağı bâl ile imrarı vakt» ve «me'muriyetinin devamını temenni» etmedi de istifaye kıyam ve İstanbula avdetini «kemali suzü güdaz ile» istirham etdi?

Yukarıya derc olunan 8 Şevval 1295 tarihli arizasında söylediği vech ile «şerefi emniyyet ve inayeti tâc dârinin hiç bir suretle üstünden zail olmayacağını delâili avatıfı mütevaliye ile müdrik» olduğundan göz önünde bulunarak mekamatı âliyeye irtika edebilmek içün istifaye lüzum gördüğüne hükm olunsa hata edilmiş olmaz.

İstifası kabul ve avdetine müsaade olundukdan sonra 1878 [3 Zilhicce 1295] de «35000» kuruş maaşla — üçüncü def'a — hazinei

[1] C. 1 S. 21

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hassa nezaretine [1] ve Hayrüddin Paşanın sadaretinde 1878 [9 Zilhicce 1295] de adliye nezaretine tâyin kılındı.

Dahiliye nezaretine nasb olunan Bağdad valisi Kadri Paşanın vüruduna kadar «17500» kuruş maaşla nezaret vekâleti — ilâveten — tevcih kılındı.

«Rıf'at zade» namı müstearile İkdam gazetesine [2] derc edilen «Said Paşaya dair hâtıralar» isimli yazılardan birinde «Said Paşa, mabeyni hümayun baş kitabetinde bulunduğu müddetce mizacı şahaneye göre hareket eylemekle âmali hümayunun husulüne taraf dar olarak kendisinin silki vükelâye idhali halinde mekasıdı padişahinin sühuletle vücud bulmasına hâdim olacağını ihsas ve ifhame müveffak olduğundan kendisini adliye nezaretine tâyin etdirmişdir.»
deniliyor.

Hüvviyyeti gibi hakikata ıttılaı da mechul olan bu zade, gûya Said Paşanın bütün efkâr ve esrarına ve — eski tâbir ile — bitanei ahvaline kesbi vukuf etmiş de padişahın «mekasıdına hâdim olacağını ihsas ve ifhame müvaffak» olduğunu anlamış gibi kemali kat'iyyet ve ciddiyyet ile idarei kelâm ediyor.

Her kes, her istediği mansıba «ihsas ve ifham» ile kendini tâyin etdire bilseydi mansıbların hali yeman ve devletin ümuru mel'abei sıbyan olurdu.

Bir senede istinad etmiyerek ortaya atılan bu dürlü sözler, okuyucu bulsa da tarih sahifelerinde yer bulamaz.

18 Teşrini evvel 1879 [3 Zilkıde 1296] da «90000» kuruş maaşla baş vekâlete nasb olundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri mealii semirim Said Paşa

Arifî Paşanın bu kerre baş vekâletden infisali lüzumuna mebni me'muriyeti mezkûre uhdenize tevcih kılınmış ve dahiliye nezareti sadrı esbak Mahmud Nedim Paşaya ve bilcümle devairin teftişi ahvalile tahkikatı hasıla ve tedabiri ıslahiyeyi doğrudan doğruya ve bizzat huzurumuza arz etmek üzere devair müfettişliği namile teşkili nezdimizde tensib olunan me'muriyeti mühimme Safvet Paşaya ve şûrayı devlet riyaseti Arifî Paşaya ve hariciye nezareti Sava Paşaya ve adliyye nezareti Cevdet Paşaya ve ticaret ve ziraat nezareti orman ve meadin idarelerinin dahi ilhakile Kadri Paşaya ve Evkaf nezareti Subhi Paşaya ve maliye nezareti İbrahim Edib Efendiye ihale olunmuşdur. Nuhbei

[1] Hâtıratında [C. 1 S. 12] de diyor ki:

«Bir kerre de def'ai rabia olarak hazinei hassa nezareti, baş vekâlete ilâveten uhdeme ihale olunduğuna dair Babı âliye re'sen bir irade geldise de kablel ilân itizar ve istifa edildi.»

[2] 22 Haziran 1334

TARIHVEMEDENIYET.ORG

efkârım, devletimizin husuli saadet ve selâmet ve itilâyi kudreti kaziyyesi olduğundan tevfikatı ilâhiyeye istinaden cümle hey'eti vükelâmız tarafından bu yolda sarfı mesai ve gayret olunması matlubumuzdur. Cenabı hak, mazharı tevfik buyursun.

3 Zilkıde 1296 »

Hâtıratında söylediği vech ile tanzim edilen müvazenei maliye kanunı mucibince büdce, tevazüne takrib ve en küçük me'muriyetlerden sadarete kadar maaşat ve ciheti askeriyeye aid tahsisat tenzil olundu. Bu sırada baş vekâlet maaşı da «90000» den «25000» kuruşa indirildi.

O zemana yetişenlerden işitdiğimize göre, maaşları tenkis edilen vükelâ ve ricalden bazıları «Said Paşa, son derece mümsik ve muktasıddır. Evinin masrafı da mahduddur. Az maaşla geçinebilir. Bizim masrafımız çokdur. Bu kadarcık maaşla evimizi idareye imkân yokdur» diyerek — eski tâbirle — dehen bazı şekva olmuşlardır.

«Parayı sever» denilen Said Paşa, kendi maaşının heman dörtde üçünü kesmek suretile fidakârlık gösterdiği halde parayı sevmez gibi görünen zatların, maaşları azaltıldığı içün şikâyet etmemeleri lâzım gelirdi. Şikâyet etmeseydiler, parayı sevmediklerini isbat etmiş olurlardı.

Her kes bilir ki devlet, me'murlarına geçinebilecek derecede maaş vermeğe mecburdur. Para birikdirmek, bankalara yerleşdirmek ve irad ve akar tedarük etmek içün bol maaşlar vermek hakkını haiz olmadığı gibi me'murların da ihtiyaclarından fazlasını almağa asla hakları yokdur. Veren ve alan iki âlemde mes'uldür.

Said Paşa, vekâleti esnasındaki hidmetlerini hâtıratında zikr etdiğinden burada tekrarına hacet yokdur.

Her nazırın dairesine aid vezaifi kemali dikkat ve itina ile ifa etmesini ve işlerin sür'at ve selâmet ile tesviyesini isterdi. Arifî Paşanın tercemei halinde söylendiği üzere kendinden evvel mesnedi vekâleti ihraz etmiş olan kabinesindeki vükelâ ile kudemayı, sadaret mekamına gönderdikleri tezkirelerde işin hikâyesile iktifa etmeyüb re'y ve mütalealarını ilâve etmeleriçün sıkışdırır ve mütalea beyan edilmeksizin gönderilen tezkirelerin arkalarına — yapdırdığı — damgayı basub iade eylemek suretile tezkirenin sahiblerini tahkir ve kendinden tenfir ederdi.

9 Haziran 1880 [1 Receb 1297] de azl edildi.

Hâtıratında diyor ki:

«Münasebatı hariciyemizin tevsi ye takviyesine itina olunmağla beraber muharebe akabinde memaliki padişahide zuhure gelen gavaili dahiliye, tafsil olunan suretlerle bitirilmiş, yalnız Arnavudlukda me'muriyeti fevkalâdenin harekâtı akîm kalmakda bulunmuş

TARIHVEMEDENIYET.ORG

idi Lord Guşen o sırada idi ki sefareti mahsusa ile saltanatı seniyye nezdine me'mur oldu. Müşarün ileyh, mülâkatı resmiyye akibinde memaliki devleti aliyyenin ıslahatı hakkında bana bir çok beyanatı mühimmede bulundu. Hulâsası «bazılar tarikı ıslahata gitmenizi tâvik eder. Tebeanız hakkında kaidei adalet ve hürriyete göre muamele etmeği menafii mülkiyenize muvafık gösterirler. Sizi başka bir sureti idareye teşci edebilirse de o gibi telkinata iğtirarsen kazanacağız zeman müvakkat ve mahduddur.» Cümlelerinden ibaret idi. Tebyinatını mufassalan ve tahriren arz etdim. Ertesi gün infisalim vukuile ticaret nazırı Kadri Paşa baş vekâlete ve Selânik valisi Abidin Paşa hariciyye nezaretine tâyin buyruldular.»

Paşanın bahs etdiği mufassal arizada azli mucib bir madde görülememekde ise de padişahın vehemü vesvesesi ve umum hakkındaki su'i zannı icabınca sıdku ihlâsa makrun olan sözlerden bile bir mânayı fasid çıkarmak ve muhale imkân tasavvur etmek muktezayı fıtratı olduğundan o arizanın da kim bilir hangi cümlesi, hattâ hangi kelimesi vehmini tahrik etmişdir ki azle müsareat eylemişdir.

Ali Füad Beyin, Paşanın damadından nakl etdiğine göre, padişah, Paşayı saraye celb ile o esnada devletlerce takib edilen ıslaâhat mes'elesinin — Safvet Paşa da hazır olduğu halde — meclisi vükelâda müzakere edilmesini ve bu mes'elenin hudusını Safvet Paşanın sadaretinde İngiltere hükûmetine karşı vâki olan taahhüdata atfen yazılacak mazbatanın, onu itham edecek şekilde tanzim olunmasını irade etmiş ve Safvet Faşayı da celb ve huzuruna kabul ederek Said Paşa ile Babı âliye göndermişdir. Meclisde gec vakte kadar müzakere devam etdiği sırada — vükelânın, hal'i müzakere etmekle meşgul olduğuna dair verilen jurnal üzerine — kurenadan Ragıb Bey [Paşa] atla Babı âliye gönderilüb müzakere tatil etdirilmiş ve Paşa, saraya çağrılarak şiddetle tevbih ve möhri hümayun istirdad olunmuşdur. [1]

[1] Yukarıda mekalesinin bir fıkrası yazılan «Rıf'at zade», hangi vesikaya dayandığını göstermeyerek şu sözleri söyliyor:

«... Üç ayda bir kerre maaş almakda bulunmalarından muztar ve müsteki bulunan me'murinin celbi kulubı ve bu suretle kendusının evvelce saraya nakl etdiği nüfuzuh tekrar Babı âliye nakli emelile Aydın vilâyeti varidatını merkez maaşatı umumiyesine karşulık ittihaz ile sureti muntazamada maaşatı tesviyeye başlamış ise de aleyh dârani «bu icraatı milletin zatı şahaneleri hakkında perverde etdikleri hurmeti kendi tarafına celb etmek arzusundan münbaisdir» demeleri üzerine vilâyeti mezkûre varidatının selâtini izam maaşatına karşılık ittihazına iradei seniye sadır olmuşdur ve yedinci ayın hitamında infisal eylemişdir.»

Said Paşa ise hâtıratında büdceyi tevazüne takrib eylediğini beyan etdiği sırada «ay bitdiği gibi maaşların temamen ve bilâ istisna te'diyesi kaide ve vecibe ittihaz ve bir senei kâmile bu kaidenin hükmü bilâ tağyir icra olundu.» diyor. [Hâtıra C. 1 S. 26] ve Aydın vilâyeti varidatından bahs etmiyor.

Paşanın lehinde bulunanlardan olmadığı anlaşılan «Rıf'at zade» nın söylediği sözlerden asıl maksadı, Paşanın, Babı âli nüfuzunu saraya nakl etdiğini anlatmakdan ibaretdir. Hal buki saraya götürülen nüfuzun, bir vilâyet varidatı «merkez maaşatı umumiyesine karşulık ittihaz» olunmakla Babı âliye getirilemeyeceği aşikârdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşanın, hâtıratında bu maddeden bahs etmeyerek «ertesi gün infisalim vuku buldu» demekle iktifa ve infisalinin sebebini tasrihden ittika etmesinin ne maksada müstenid olduğu anlaşılamadı.

Âyanlığa muhassas «7200» kuruş maaşla bir müddet mazul kaldıkdan sonra 1880 [7 Şevval 1297] de «25000» kuruş maaşla — ikinci def'a — baş yekâlete tâyin olundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Ahvali hâzıranın ehemmiyetine ve tedabiri lâzimenin sür'ati cereyanı lüzumuna mebni hey'eti vükelâmızca başlıca bir tebeddüle lüzumı kavi müşahede olunduğundan Kadri Paşanın azlile sizin malûm ve mücerreb olan hasafet ve dirayetinize mebni baş vekâlet hidmeti mühimmesi uhdei kifayetinize tefviz ve mesaili muallâkaya devleti aliyemiz hakkında hayırlu hüsni netice [1] verilmesi sadakat ve revviyeti müsellemenize tevdi kılınmışdır. heman cenabı hak, mazharı tevfikat buyursun. 7 Şevval 1297»

Hâtıratında diyor ki:

«Kadri Paşa re'si ümure geldikden sonra düveli muazzama sefirleri konferans suretinde ictima ile Arnavudluk mes'elesi ve Ermenistan ıslahatı hakkında takrirler vermeleri dikkati celb etdi. Müdahalâtı düveliye vâki olmaksızın bu mes'elelerin iradei ihtiyariyemizle bitirilmesi menafii devlet icabatındandır diye esnayı vekâletde vâki olub da bi te'sir kalan ihtaratımı te'yid eyledi. Zatı şahane, o sırada mütaleâtımı süal etdiler. Islâhatı umumiyeye dair bir lâyıhai mufassala verdim. Def'ai saniye olarak baş vekâlete me'mur oldum ki düveli muazzamanın Ülkün sahiline gönderdikleri donanmaların nümayişi akibindedir. Bu def,a evvel beevvel mesaim, Karadağ gailesile diğer gavaili siyasiyenin def'ine, düyunı umumiye mukavelesinin akdine, müşterekülmenfca tütün idarei inhisariyesi te'sisine ve Rusya tazminatı harbiyesinin te'diyatını kararlaşdırmağa masruf idi. Tunus mes'elesi ve Midhat Paşa muhakemesi dahi o esnada zuhur etmişdi.»

Bu def'aki baş vekâletinde halline çalışdığı siyasî gaileleri, düyunı umumiye, tütün rejisi, Rusya tazminatı harbiyesinin te'diyesi ve Tunus mes'elelerini ve Sultan Abdülâziz merhumun hal' ve rıhletinde medhali olanların muhakemesini hâtıratında yazmış ve muhakeme hâdisesi, Midhat Paşanın eserlerinde ve diğer âsarda da uzun uzadı anlatılmış olduğundan burada tekrarile beyhude sahifeler doldurmağa lüzum yokdur.

Meşrutiyetin ilânından sonra bazı erbabı garazın gazetelerle neşr etdikleri verakalarda kendine isnad eyledikleri mesavi arasında Midhat Paşanın zevaline sebeb olduğu da ileri sürülmüşdür. [2]

[1] Ne tubaf söz, «hüsni netice» elbette «hayırlu» olur. Hayırsız hüsni netice olur mu? bunu yazanın, ya «hayır» ı, yahud «hüsn» i bilmediği anlaşılıyor.

[2] Bu cümleden olarak Murad Bey, Parisde neşr eylediği risalede Said Paşanın, mevkii iktidare gelmek içün Midhat Paşayı imha etdiğini yazmışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kelâm ederim ve peder paşa hazretlerine dahi arzı hulûs ve teşekkür eylerim. Olbabda lûtufü irade efendimindir. 21 nisan 1313

Sefiri Tahran

Münif

*
* *

HÂB

Rahatı cısimü cansın ey hâb
Sana mimarı ten denilse seza
Makdemin taze can verir bedene
Şad olur dil senin visalinle
Def'i rencü kelal içün olmuş
Birisi etse saide ifrat
Sen gibi bir aziz mihmane
Ceyşi vehmü hayal oldukca
Mülki dil paymal olurdu eğer
Vasfı nuşini şükür ile müdam
İstemem ben seninle olmaz ise
Gösterüb muhtelif alâmetler
Neola gerhamei bedi nigâr
Mazharı varidatı âlemi gayb
Barigâhı harimi manada
İyi gün dostusun biraz amma
Hemdemin daim ehli zevku safa
Pisteri naz içinde tabesabah
Bezmi meyde hemişe hazırsın
Derd mendanın ahu feryadı
Baht bidar olmasa olmaz
Dili gamnâkten kaçarsın sen
Hele uşşakı zar leylü nehar
Sitemin barını çeken çoktur
Lâ cerem firkatin azabı sa'ir
Çünki eylersin anı sen tamir
Sana derler eğerçi mevti sagir
Olsa da caygâhı köhne hasir
Dergehin melce'i sagirü kebir
Derakab sensin ana damengir
Simü zerden seza yapılsa serir
Şebi tar içre rahyabı zamir
Olmasan sen ana muinü zahir
Ehli irfan eder seni tevkır
Tahtı zerrinü came habı harir
Kâh olursun beşirü kâh nezir
Vasfını böyle eylse tahrir
Kâşif raz namei takdir
Ne aceb levha eyledin tasvir
Bu sıfat sende kabili tabir
Başka yoktur sana enisü semir
Nimeti vuslatın ile dilsir
Eylemezsin bu babda taksir
Sana hayfa ki eylemez tesir
Emeli vuslatın netice pezir
Öyle kim avcıdan kaçar nahcir
Hasretinle firaşı gamde esir
biri de işte bu Münifi hakir

*
* *

GAZEL

Tabib derdimi gördü devadan el çekti
Şifa duasın edenler duadan el çekti
Gönül ol âfeti can dameninden el çekmez
Eğerçi nikübedi masivadan el çekti

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zabitlerin muhakemesine salâhiyetimiz yokdur. Donanma irsali ise bazı devletlerin itirazını ve müdahalelerini celb eder. Fikrinde bulnnduğumu arz etdim. Donanma irsaline Almanya devleti itiraz etmez, bilâks müzahir olur zan ve bahisleri üzerine de Berlin kabinesinden maharemane istifsarı hal olunabilir. Maa mafih alınacak cevab, fikri kasıraneme müvafık çıkar zannındayım, demişdim. Vâkıa Berlin sefirimiz Sadullah Paşadan cevaben gelen telgraf, ifademi te'yid etdi. § Bu telgraf geldiğinin akşamı saat iki raddelerinde idi ki kurenadan Remzi Bey, haneme gelüb möhri hümayunı istedi. Ertesi gün Abdurrahman Paşa, Baş Vekil ve Said Paşa, hariciye nazırı oldukları gazeteler mütaleâsından anlaşıldı.»

1882 [24 Şaban 1299] de — üçüncü def'a — baş vekâlete getirildi.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Abdurrahman Paşanın hasbel icab azlile nezdimizde derkâr olan sadakatinize ve ümurı siyasiyede tecribenize istinaden baş vekâlet hidmeti mühimmesi uhdei istihalinize tefviz ve ihale kılınmışdır. Vaktin nezaket ve chemmiyeti malûmunuz olmağla vükelâyı fihhamımızla bilittifak heman hüsni ifayı vezaifi me'muriyete bezli mesai ve makdiret olunsun. Cenabı hak, teyfik ihsan buyursun âmin. 24 Şaban 1299»

Hâtıratında diyor ki:

«Haziranın 29 uncu salı günü gecesi mabeyne istenildim. Gidildiğini müteakıb ser kurena Osman Bey, Mısır mes'elesini hariciye nazırı Said Paşa ile o gece birlikde müzakere etmekliğim iradesini tebliğ eyledi. Badehu diğer bir odada olan Said Paşayı dâvet ederek iradeyi ana da beyan eyledi. Baş Vekil Abdurrahman Paşanın dahi birlikde bulunmasına lüzum gösterdim. Osman Bey huzura gitdi. Avdetinde gece yarısı Baş Vekil gelemez. Size tebliğ olunan me'muriyet, hilâfet namınadır, inkiyad lâzımdır» zemininde iradeler getirdi ve tekerrüri arz üzerine öyle irade alındı. § Ertesi çarşanba günü itizaratım, is'afı âliye karin olmayub def'ai salise olarak hidmeti vekâlete tâyin olundum ki itizarlarımın tekerrür ve tevalisine mebni o tevcih bâdelasr vâki olmuşdu. Binaen aleyh akşama doğru Babı âliye gidildi. Kıraati hattı hümayundan sonra ba iradei seniye vükelâ ile birlikde seraya avdet ve sabaha kadar müzakereye devam olundu. Tabesabah iştigalin sebebi ise daha birinci gününden miyanede ihtilâfı âra runüma olmasıdır.»

«Miyanede ihtilâfı âra» şu suretle «runüma» olmuşdur: Said Paşa, Mısır mes'elesini müzakere içün — selefi zemanında — devletler tarafından teklif olunan konferansın kabul edilmesini ve Mısıra asker gönderilmesini teklif etdiği halde padişah, bu suretler devletin menfaatine müvafık olmadığına dair bazı mülâhazat beyan ediyordu ve meclisi vükelânın o yoldaki kararını infaz etmiyordu. Bilâhare konferansa müvafakat etmişse de asker sevkına razı olmuyordu.

İngiltereden başka devletler, asker gönderilmesine lüzum gösteriyorlardı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Said Paşanın, hâtıratdaki ifadesine göre, hariciye nazırı Said Paşa ile kâtibi hususi Reşid Bey, İngiltere sefaret hanesine gidüb «harekâtı askeriyemizin Mısırda mahdudiyeti ve askerimizin bir iki bin kişiye inhisarı içün» sefire, kendinin haberi olmayarak bazı tebligatda bulunmuşlar. Sefir, onların tebligatını — resmî şekil vermek içün — Babı âliye bildirdi. Paşa «mesalihi umumiyede, hususan fehususa mesaili siyasiyede baş vekâletin inzımamı re'yi şart olduğundan bahs ile» padişaha şikâyet etmesi üzerine hariciye nazırına öyle tebligata me'zuniyet verilmediği beyan ve onun — Mısır işleriçün teşekkül eden meclisde — isticvabı irade edildi.

§

Gazi Ahmed Muhtar Paşanın Mısır Komiseri iken Padişaha takdîm etdiği 27 rebiulâhir 1302 tarihli arizanın aşağıdaki fıkrası dikkate lâyıkdır:

«...Geçen sene Almanyaya vukuı me'muriyeti çakeranem sırasında Prens Bismark Mısır şurişinin bidayetinde devleti aliyyenin, orasını sair vilâyetleri gibi bir vilâyet haline irca edebilmesine (!) müsaid bir fürsatı devleti aliyyeye bırakmış olduğumuz (!) halde niçün istifade etmediniz» deyu mütehevvirane iradı süal etmesi üzerine kulunuz «bu babda esbabı mucibe iradından âciz değilim, lâkin şu mülâkatı geçmişden bahse hasr etmekden ise gelecek üzerine tahsis etmeği daha münasib ad ederim» diyerek geçmiş üzerine konuşmağı iltizam etmemiş idim...»

§

Sultan Abdülhamid merhumun — Yıldız evrakı içinde tesadüfle bazı fıkralarını yukarılarda aid olduğu bahislere derc etdiğim — mühim ve mufassal bir muhtırasındaki mesrudat, — Said Paşanın tâbirile — «miyanedeki ihtilâfı âra» yi izah etmekde olduğundan nakline lüzum gördim:

«.... Tevfik Paşa [Hidiv] gerçi bir sene müddet bir dereceye kadar doğru gitmiş ise de o aralık Halim Paşanın Hidiviyete gelmek üzere vuku bulan teşebbüsatı ilerulemekde bulunmasına ve Tevfik Paşa da buna vâkıf olmasına mebni artık pey der pey Mısırda teessüse başlamış olan İngiliz nüfuzu tahtına girmiş ve her hususda anların arzu ve hahişine mütemayil olmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu esnada ârabi mes'elesi zuhur ederek ârabinin harekâtı Halim Paşa ile olan muhaberatından anlaşıldığından anın da eseri teşviki olduğu tebeyyün etmişdir.

Zaten İngilizlerin arzusu da böyle bir hâdise ikaile Mısıra duhul etmek olduğundan buna mahal bırakılmamak üzere tedabiri lâzimenin ittihazında Babı âli müsamaha etdiğinden Derviş Paşa ve Seyyid Es'ad Efendi ve saireden mürekkeb bir hey'et, ârabi nezdine izam olunarak kendisine vesaya ve nesayihi lâzimede bulunmuş ise de kârgeri te'sir olmamışdır ve o sırada İngilizlerin donanması Mısıra gelmişdir.

Badehu İngilizler tarafından vaktile Napolyonun asker çıkardığı ve cüz'i bir ruzgâr ve furtunalı havada yanaşılmak gayri kabil olan Ebuker iskelesine dört binden yukarı olmamak üzere Devleti aliyye tarafından asker gönderilmesi teklif olunmuşdur. Hal buki o sırada alınan ahbarı mevsukaya nazaran Devleti aliyye tarafından Mısıra asker sevk olunduğu halde ârabinin avenesi tarafından ellerinde Mushafı şerif olarak karşu gelinüb asakiri şahaneyi bu suretle kendu üzerlerine silâh atdırmayacaklar idi. Bu da İngilizlerin teşvikile idi. Velev ki böyle olmasun, mademe ki Devleti aliyye, dört binden ziyade asker sevk edemeyecek idi, O halde ârabi üzerine ateş etse bile anların yirmi bini mütecaviz olması hasebile galebenin ol tarafda olacağı tabiî idi. Şu halde devlet, dört bin olmak üzere Mısıra mütemadiyen asker sevk edüb kırdıracak ve bundan bir faide hasıl olmadıkdan başka asıl memaliki şahanenin kuvveti bu suretle pey der pey Mısırda mahv edilecek idi. Zaten bunda maksadı aslî de Devleti aliyyenin berri ve bahri kuvvetini Mısıra akıdarak bu vech ile merkezi saltanatı seniyeyi zaif düşürüb bilâhare büyük bir inkılâbı siyasiye kapu açmak idi.

Hâsılı ol vakt şevket meâb efendimiz, Mısıra İngiliz askerinin girmesine mâni olmağa pek çok çalışmışlardır. Ve hattâ İskenderiyenin topa tutulacağı gün mabeyni hümayunda inikad eden meclisi vükelânın icrayi müzakerat etdiği esnade ol vakt hariciye nazırı bulunan Said Paşa ile merhum Reşid Beyi İngiltere sefarethanesine gönderüb sefire lâzım gelen tebliğatde bulundurmak istemişler ise de Said Paşanın evveli emrde ayak sürüyüb gitmek istememesi ve bilâhare gitmiş ise de tebliğatı lâzimeyi yoliyle ifa etmemesi hasebiyle bir şeye müveffak olunamayub ertesi günü ingilizler, İskenderiyeyi topa tutmuşlardır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Velhasıl şevket meab efendimizin, ingiliz askerinin Mısıra girmemesi, hususunda vuku bulan bunca mesai ve ikdamatı tesirsiz bırakılmışdır.»

§

Padişahi vesvese penah, payitahtda ihtilâl fikirleri mevcud ve kendi hakkında hüsni niyet mefkud olduğuna zehable icab eden tedbirleri ve merkezin takviyei nüfuzı içün vilâyetlerin idaresine aid nizâmlar vaz'ını dahiliyc nazırı Mahmud Nedim Paşa ile bilmüzakere kararlarının müştereken arzını emr eylemesi üzerine Said Paşa «sadaret iştirak kabul edemiyeceğinden ve devletin menafii hakkında nazariyatı, Mahmud Paşanın nazariyatiyle mütehalif bulunduğundan 1882 [22 zilkide 1299] da istifa etdi, kabul olunmadı. Fekat elli yedi gün sonra 1883 [19 muharrem 1300] de gece seraye çağırıldı. Möhri hümayun alındı.

Azline dair hâtıratındaki tafsilatın hulâsası şudur:

Azli gecesi huzure girince Padişah, bir çok itabda bulundukdan sonra — bir gün evvel serayda habs edilen — müşir füad Paşaya isnad olunan cürm hakkında Mahmud Nedim ve Cevdet Paşaların huzurlarında cereyan eden istintakın zabıt namesini verdi. Bu, — bir nevi hassa askeri sıfatiyle şahsının muhafazasına tahsis etdiği — Dağistanlılardan kendini hal'i içün bir cem'iyyet teşekkül etdiğine dairdi. Serayda Dağistanlı Mehmed ve Füad Paşalar ve sair kimseler, cemiyetin erkânından imişler. Paşa da reisleri imiş.

Padişah, istintak nameyi paşaya okutdurdukdan sonra itablarını şiddetlendirdi ve möhri istedi. Paşa, mabeyn dairesinde kalan evrak çantasındaki möhri getirmek içün müsaade taleb etmesi üzerine Padişah, cebinden küçük bir rovelver çıkarub başında tutdu. Paşa «İrade buyurun, çantayı getirsünler, emaneti hümayununuzu veririm. Bende olan emanetullahı da andan sonra alırsınız» demesile Padişah, çantanın getirilmesini emr etdi ve «möhrüm, çantandan çıkmazsa buradan ölün çıkar» dedi. [1]

[1] Paşanın yedinci def'aki sadaretinde kitabet hidmetile yanında bulunduğumdan gece ve gündüz, hattâ yatakda iken möhri hümayunun altun zencirle boynunda asılı olduğunu görürdüm.

Möhri yanında bulundurmamasından dolayı mukaddema itab ve ikabe oğrayışı, avizei gûş olmuş ki ondan sonra koynunda taşımağa, hırzı can etmeğe mecbur olmuşdur!

Nefselemre muvafık olan hal de, möhri hümayunı — her dürlü ihtimale karşı — çantada değil, koynunda bulundurmakdır.

Meşhur meselimizdir: Hatıra gelmeyen başa gelir. Ben de derim ki: Başa gelen de bazan başı götürür.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Möhür iade olundukdan sonra padişah, imhası, yahud hal'i ve Sultan Muradın iclâsı içün serayda bir takım kürdler muhtefi olduğunu ve bu hal, tahakkuk ederse parçalayacağını söyleyüb bir odada habs etdi. On sekiz saat sonra evine avdete mezun oldu.

Paşa, şayed bir gün mabeynde tevkif edilecek olursa İngiltere sefiri lord Dafrine haber verilmesini, refikasına tenbih etdiğinden serayda habsi ihbar olunması üzerine «namı ve measiri insaniyeti madamelhayat hâtırei ihtiramında caygir olan lord, nezdi saltanatda teşebbüsat ve ihtaratı lâzimeyi baliğan ma belağ icra eylemesiyle müdahalei vakıai mühikka meded res» oldu.

İnsan, şu satırların ifade etdiği hâdiseyi göz önüne alınca âdeta tiyatroda garib bir diram, acib bir trajedi temaşa etdiğine ve padişahın da — şayanı hayret — bir terajediyen olduğuna hükm eder.

Vehmü vesvese buhranına oğradığı zeman aklı selime ve şanı saltanata muhalif hareketlerde bulunan bir padişahın, üç def'a mekamı vekâlete getirdiği bir âdem hakkında reva gördüğü şu gayrı lâyık müameleyi, buhran geçdikden sonra teemmül etse belki müteezzi olur.

Fekat bir caniye gösterilebilecek derecede feci olan tahkirat ve tehdidata oğrayan Baş Vekilin tekrar mekamı iktidare getirilmesi arzu olunsa da — her şeyi göze alub — gelmemesi şeref ve haysiyetini muhafaza etmesi icab ederken bir buçuk gün sonra o mekama avdeti, dıramın en mühim kısmıdır.

Hele Osmanlı devletinin Baş Vekili olan bir zatın, İngiltere devleti tebaasından imişçesine bilvasıta elçiye müracaat etmesi, elçinin de — İngiltere tebaasından birini muhafaza edercesine — «müdahalei vakıai muhikka» sının «meded res» olması, dıramın fecaatini artıran müellim hâdiselerdendir.

Elçinin «nezdi saltanatda baliğan ma belağ» icra etdiği teşebbüsat üzerine seraydaki mevkufiyetden kurtulub evine döndüğü günün gecesi yine seraya çağrıldı.

Vürudundan ertesi gün ikindiye kadar şeyhulislâm uryani zade Es'ad Efendi ve dahiliye nazırı Mahmud Nedim Paşa hazır oldukları halde «etdiği itizar ve niyazlar müessir olmadığından gailei sadareti tehammül» etdi. [1882 — 21 Muharrem 1300]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Memleketimizin izdiyadı memuriyeti ve sunufı tebaamızın alelumum te'mini saadeti halleri eazzi âmalim olub sizin reviyyet ve mesaii sadıkaneniz, arzu etdiğim intizamın te'minine kâfi idugi meczumumuz bulunduğuna mebni baş vekâlet me'muriyetine aid vezaif, sadaret unvanile uhdenize ihale kılınmışdır. Sair vükelâmızla birlikde mesalihi devletimizin hüsni idaresine itina eylemeniz matlubımızdır. Hak Tealâ, mazharı tevfik buyursun.

21 Muharrem 1300»

Said Paşanın kabahati yoksa niçün tezlilât ve tenzirat ile azl ve habs edildi, kabahati varsa niçün tekrar nasb olundu?

Bu süale karşı padişah merhum, «ihaneti var zannile azl etdim. İhaneti olmadığını anlayınca mekama iade eyledim» dese cevab verilir ki: bir takım melâinin verdikleri uydurma jurnalların ika etdiği evham ve zunun ile bir Baş Vekil terzil ve tenkil edilmez. Erbabı namus vesatatile ve kemali itina ile tahkikat icra olunur, jurnalların doğruluğu tebeyyün ederse azlü tecrime o zeman teşebbüs edilir.

Bir de vehimü vesveseye kapılanların, tahkir ve tenzir etdikleri âdemleri tekrar iktidar mekamına getirdiklerinde sinelerinin kine ile mali olacağından ve intikam almak içün fürsat gözeteceklerinden de tevehhüm etmeleri lâzım gelmez mi?..

§

Ali Füad Beyin, Paşaya dair — «Serveti Fünun» la neşr etdiği — mekalede damadından naklen yazdığına göre: padişah, Ahmed Vefik Paşanın azline karar verince sadareti Said Paşaya teklif etdi. Paşa, iki gün evvel infisal etdiğinden kendinin bir nezarete ve Mahmud Paşanın sadarete tâyini müvafık olacağını, Mahmud Paşa ise ihtiyarlığından dolayı itizar ve Said Paşanın tâyinini arz eyledi.

Said Paşa, Mahmud Paşa tâyin olunursa kendi de dahiliye nezaretinde bulunarak ona her suretle müavenet edeceğini söylemesile Mahmud Paşa «eski vüzeranın birer de akıl kethüdası olurmuş. Demek ki Paşa da bizim akıl kethüdamız olacak» dedi.

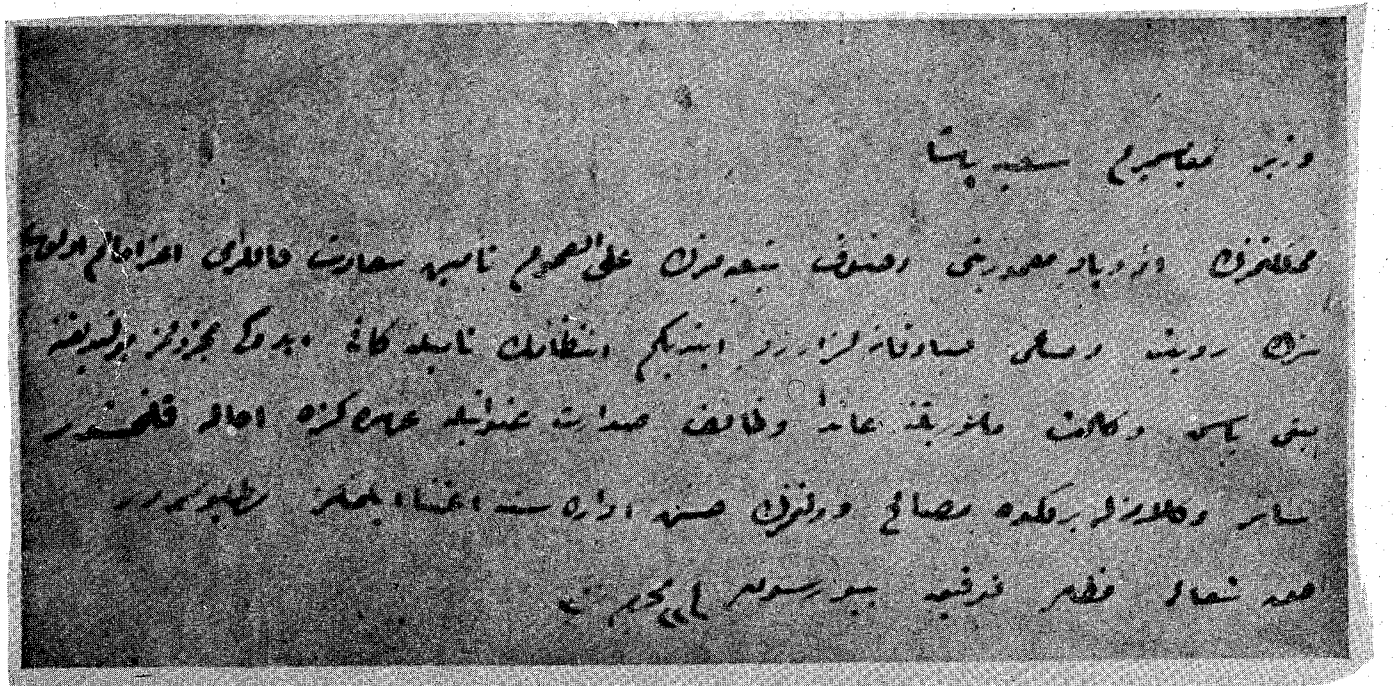
Padişah, diğer odaya gidüb aralarında karar vermelerini emr etdi. Odaya gitdiler. Said Paşa ile şeyhülislâm Uryani zade, kanapeye oturdular. Mahmud Paşa «burası âsitanı devletdir, tasaddur etmek müvafıkı edeb olmaz» diyerek diz çöküb yere oturdu. [1] Uryâni zade, bu sözü işidince kanepeden yavaş yavaş kayarak yere indi, sadareti kabul içün Mahmud Paşayı teşvik etmekle beraber Said Paşanın kulağına «aman kabul etmemekde ısrar etme. Bu âdem, sadarete gelirse hepimizin hali yeman olur» dedi.

Nihayet Mahmnd Paşa, sadareti kabul etdi. Üçü birlikde huzura girdiler. O, sadarete, Said Paşa da dahiliye nezaretine tâyin edildiler. Huzurdan çıkdıklarında Mahmud Paşa, önlerine düşüb kemali azametle giderken tekrar çağrıldılar. Padişah «möhrümi

[1] Said Paşa ile Uryani zade

«İzzeti nefsi sıyanet etmeli mü'min olan
htiyari zillet etmek mü'mine lâyık değil»

deselerdi ihtiyar Paşa, acaba ne cevab verirdi?

Sultan Abdülhamid merhumun tebyiz etdiği hattı hümayunun fotoğrafisidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

TARIHVEMEDENIYET.ORG

veriniz, mütaleâma elvermedi. Dahiliye nezareti uhdenizde kalmak üzere şurayı devlet riyasetine ve mabeyn müşiriyetine tâyin etdim.» Dedikden sonra sadareti tekrar Said Paşaya teklif etmekle derhal kabul etdi. Mahmud Paşaya ilâveten tevcih olunan riyaset ve müşiriyet de nez' [1] ile yalnız dahiliye nezaretinde bırakıldı.

İbtida sadaret, müteakıben riyaset ve müşiriyet tevcihinden sarfı nazarla evvelki me'muriyetine iade edilmesinden Mahmud Paşa, bittabi müteessir olmuşdur. O, teessürde mazur olabilir. Fekat «yanlış hisab Bağdaddan döner» meseli mucibince padişah, tevcihinin gayri vecih olduğunu der akab takdir etmekle pek doğru bir hareketde bulunmuşdur.

Mahmud Paşayı müteessir eden hallerden biri de, vaktile kendi sadrı âzam iken — şayanı emniyet görmediğiçün — sadaret mektubculuğundan azl etdiği Said Paşanın kabinesinde tekrar bir nazır sıfatile bulunmağa ve ona hürmet ve tebligatına itaat etmeğe mecbur olmasıdır.

Sadrı esbak Tevfik Paşa, bir gün Said Paşanın nezdinde iken Mahmud Paşa gelerek karşısındaki koltuğa oturub «efendim iltifat yok mu» diye iltifata intizar eylediğini söylerdi.

Yanında gayet ihtiram kârane bir vaziyetde oturub fıkralar nakliyle Said Paşayı güldürdüğü halde arkadan da istihza ve istihfaf eylermiş.

Hıkdü hased ve kibrü azamet saikasile onu istihfaf etmekdense refakatinde bulunmakdan istinkâf ve evinde itikâf etseydi merdane davranmış olurdu.

Huzurda eğlendirmek, gıyabda eğlenmek, büyüklük iddiasında bulunanlara değil, en küçük âdemlere de yakışmaz.

Mahmud Paşanın hırs ve hasedine, esbak şeyhulislâm merhum Hayri Efendinin nakl eylediği şu fıkra da şahiddir, Said Paşa demiş ki:

«Ben, sadrı âzam idim. Mahmud Nedim Paşa, dahiliye nazırı idi. Bir gün birlikde huzurda bulunurken padişahın ayaklarına kapanarak ağladı. Eliyle beni göstererek «Benim gibi bir abdi sadıkınız dururken bunun gibi hainlere emniyet ve tevdi maslahat buyuruyorsunuz» dedi. Yüzüme karşı böyle bir cüretde bulunacağını tahmin etmezdim.»

§

Gazeteci Vitakerin, divanı hümayun tercemanı Münir Beye [Paşa] gönderdiği mektublara dair Said paşanın, mabeyn baş kitabetine yazdığı 27 Safer 1297 tarihli tezkire de, kendi hakkında Mahmud Paşanın iltizam etdiği mefsedete şehadet etmekdedir.

Paşa, tezkirede diyor ki:

«.... Min gayri istihalin memur olduğum hidmeti celileye [2] tâyinim

[1] ع
[2] Baş vekâlet

TARIHVEMEDENIYET.ORG

gününden bedi' ile Vitakerin yazmakda olduğu makalâtı bed bahane Mahmud Nedim Paşanın âsarı teşvikatından olduğunu ve mahud Artin efndi [1] ile müşarün ileyhin [2] Hala zadesi Rıza Beyin [3] dahi Vitakeri bu tarika seykde hayli medhalleri bulunduğunu bendenize ihbar edenler var idi. Lâkin böyle neşriyat arasında zatı haksaraneme tealluk edebilecek bir zarar olsa bile anı garikı envarı bulunduğum hüsni nazarı âli mahv buyrucağından bu bapbde müteessif kalmazdım. Lâkin zati şahanelerinin seadeti memleket hakkında bedihiyat kabilinden olan ikdamat ve inayatı mülkdarilerinin kadrü kiymetini hâşa kesr etmekle beraber devleti aliyyenin bundan böyle haiz olduğu mevki mühimde bekasına ve hattâ hiç bir kıt'ada bekayi kudret ve hükumetine artık mahal kalmadığı dâvayı batılasının esbab ve senedatı mekamında olmak üzere Vitakerin neşrine devam etdiği mebahisi hainane, devleti aliyyenin mevki ve hükumetini matmahı nazar ve la an aslın kendusına ademi kabiliyeti hükumet isnad eden bir takım bed hahane sened olduğundan ve hattâ İstanbul gazetelerinin hiç birine Avrupada itibar olunmazken Vitakerin jurnallarının İngilterede pek ziyade nazarı hahiş ile mütalâa olunması dahi buna delil idüğinden Mahmud Paşa gibi bir piri salhordenin olsa olsa bir ikbali dü ruze ve âsarı salifesini ikmal ve tecribeye müstenid olması lâzım gelen bir emel uğrunda böyle bir hali tervîc ve teşvik etmesini, doğrusu tasavvur edemez idim. Ve maa haza işbu neşriyatı bed hahaneye esbabı meşruhadan dolayı her bar müteessifim. Vitaker, Mahmud Paşaya olan ihlâsını bildiğimden kendusını ızrar kaydinde bulunduğumu beyan ediyor. Bendeniz bir abdi zelil [4] isem de dünyevi ve uhrevi baisi seadet ve selamet olduğu vukuatı tarihiye ve âsarı mala nihaye ile sabit olan tahsili rizayi padişahiye ve devlet ve memleketleri faidesine ifnayi vücud edercesine çalışmakdan özke bir emelim olmadığından bu cümleden olmak üzere Padişahımız efendimizin, düşmeni canım olan bir zate bile teveccüh buyurmaları farz olunsa anınle hüsni imtizacı feraizi ubudiyetden bilürüm. Hidmeti kitabeti şahanelerinde bulunduğum iki sene içinde hilâf giranım hakkında ve aleyhinde bir kerre şakkı şefeyi ihtiyar etmediğim dahi mücerred bir veliyyi nimete mensub olan bendegânın yek diğeri aleyhinde bulunmakdan ve zatiyatı maslahatı devlete tercihden ittika eylemeleri kaidei naciyesine olan imtisali âcizaneme mebnidir. Bu halde mademe ki Mahmud Paşanın müstahdemiyeti [5] rehini tasvibi âli buyruldu, me'mu-

[1] Hariciye müsteşarı Artin Paşa [2] Mahmud Paşa [3] uzun etek [4] ne zelilâne kelime!

[5] Dahiliye nezaretine tâyini.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

riyeti gününden beru kendusile hüsni âmizişden ve hakkında iktizayi resmisinden ziyade tarikı müraat kâri iltizamından başka bir muamele ihtiyar etmedim. [1] Nerede kaldı ki kendusına ihlâsı bulunması ecilden Vitakeri ızrar etmek isteyeyim. Vitakere buğzum olsa sebebini, Avrupayı hükumeti Osmaniyenin halline dâvet eden neşriyatı hainanesinde aramak lâzım gelür. Buraları dâva bilâ beyyine kabîlinden olmayub elde olan gazeteleri bunların bürhanı celisidir. Hattâ bir iki ay evvel yalnız jurnalının İngilizce kısmına derc etdiği ma'hud ve mutavvel bendi garaz kâranenin mücerred tervici âmal içün devlet hakkında nasıl tasavvurat ve hissiyyatı ihanet kâride bulunduklarını isbata kâfidir. Nezdi âlide muhtacı arz olmadığı üzere devleti aliyelerinin bimeşiyyetillahi tealâ oğradığı mesaibi hâzıra, merhum âli ve Füad Paşaların irtihallerile beraber ümurı devletde görülen ve hiç bir havsılai aklu idrake sığmayan inkilâbata mahmuldür. Halk ise bu halin sebebini haklı haksız Mahmud Paşaya isnad ederler. Bina berin Vitakerin ikinci mektubunda beyan etdiği na hoşnudi, yalnız kendu dâvasına mübteni olduğu nezdi hakayık danii âlide izaha muhtac değildir ve hattâ Mahmud Paşaya olan hürmet ve müraatı âcizanemin beynelhalkı verrüfeka nazari hoşnudi ile görülmediği dahi sehlül tahkikdir. Hulâsai ifadatı ubeydaneme gelince bendeniz, veliyyi nimetimiz padişahımız efendimizin kemali aczü na tüvani ile beraber esdak ve istihsali rızayı feyz irtizayı zıllullahileri ve sayei şahanelerinde devlet ve memleketi padişahileri uğrunda ruhum tende ve vücudum zinde oldukca nasbı nefsi ikdam etmiş bendelerinden olduğumdan yalnız bu azmi müstakimi çakeranemin iraei temamii fiiliyatına mâni olan ve eseri ağraz bulunan bazı müşkilâtı mücerred tasdii seri hümayunı mucib olmamak mülâhazasile lisanı beyane getüremeyerek ve veliyyi nimet efendimizin her gün bir dürlü âsarını görmekle müftehir ve mahcub olduğum envai niamı ulyayı zıllullahilerinin hidmeti teşekkürüne mükabil eser ibrazına ademi müvaffakiyetden dilhun olarak حسب ما يساعده الامكان bu babda telâfii mafate çalışdığım cihetle ne Mahmud Nedim Paşa ve ne de hiç bir kimse hakkında garaz kârane hareketde bulunmak kat'a hayal hanei kemteranemden geçmemekde olmağla hakayıkı maruzanın sureti münasibede atebei ulyaye arzına himmeti behiyelerini reca ederim efendim.

27 Safer 1297 Said»

[1] Said Paşa, şu beyti elbette bilirdi:

«Hasedi kalbi adu lûtf ile olmaz zail
Senkde muzmar olan ateşe âb etmez eser»

TARİHVEMEDENİYET.ORG

Devletin izmihlâl ve inkırazını intac eden âmillerin en mühimlerinden biri de, Mahmud Paşa tınetindeki âdemlerin — bir çok tecribeden sonra — mekamı iktidarda bulundurulmasıdır demekle iktifa edelim.

§

1883 [10 Zilhicce 1300] de altun ve gümüş imtiyaz madalyası verildi.

1884 [1301 H.] de maaşı «70000» kuruşa iblâğ olundu.

1885 [15 Zilhicce 1302] de azl edildi.

Hâtıratda diyor ki:

«302 Zilhiccesinin 9 uncu günü Filibede muharriklerin fesadile bir kıyam vuku buldu. Köylerden getirilen bir kaç yüz Bulgar, hükümet konağını hasr ve valiyi habs etdiler. Ertesi yevmi edha idi. Ba'dessalâtı velmuayede vükelâ, meclis halinde mabeynde ictima eyledi. Akabinde Prens Dö Batembergden, şarkî Rum elide hükümeti Osmaniye merfu ve kendisi anın yerine kaim olduğundan sefki dimayi men'an hükumeti tasdik olunması teklifini havi zatı şahaneye bir telgraf geldi. § Şarkî Rum eliye sevki askerle asayişin iadesini ve Bulgaristanın bu iyaletle ictimaına mümanaat olunmasını ve şu tedbirin esbabı mucibesi, ber mucibi ahd devletlere bildirilmesini re'y etdim ki meclisi vükelânın ittifakı âra ile verdiği karar da bu idi. Lâkin bu suret, tarafı şahaneden kabul olunmadı. Zilhiccenin 15 inci günü Babı âliye gider iken Kara köyde yetişen yaver sahabetile mabeyne götürüldüm. Derhal huzura çıkarıldım. Bir saat devam eden muhatabat ve muatebatdan sonra huzurdan çıkmaya me'zun oldumsa da akibi hurucda biraz beklemekliğim iradesini aldım. Hacı Ali Beyin tebliğ etdiği diğer emr üzerine akşam saat on ikiye kadar serayda tevakkuf eyledim. O sırada ser asker Osman Paşa, babı ser askeriden gelerek beni lieelittaam odasına dâvet eyledi. Taama başlanmak üzere idi ki acaleten tarafı şahaneden çağrıldık. Gitdiğimizde huzura çıkamayub iki saat dairei hümayuna muttasıl hucrede kaldık. Ba'dehu münferiden huzura istenildim. İbtida möhri hümayun taleb buyruldu Ba'de teslimil emane dairei hususiyede mahbusiyetim vukua geldi. Şu tenknayı ıztırabda üç saat kadar vaktimi müteyakkızen imrar eyledimse de ba'dehu te'siri metaible uykuya yatdım. Ve ba'dehu samiaya gelen emri intibaha ittibaa mecbur oldum. Şarkî Rum eliye asker sevkini iltizam edişim, gûya zatı şahaneyi hal' maksadına mebni imiş. Binaen aleyh sabaha kadar devam eden es'ilei dura durun cevablarını vermekle meşgul oldum. Elhasıl o gece Filibede bir Prens, mühim bir İslâv hükümeti esasını kuruyor ve buna mümanaat etmek isteyen bir âdem, İstanbul serayında bu iz'aclara oğrayor idi. Ertesi gün ki cum'a idi, selâmlıkdan avdeti padişahı vukuundan sonra ıtlak olunduğumdan haneme geldim ki o sırada görülen evrakı havadisden Kâmil Paşa sadarete geldiği ve kısmen tebeddüli vükelâ vuku bulduğu anlaşıldı.»

Devletin mülkünü ve hukukunu tasallutdan kurtarmak ve mütasallıtları te'dib ve devletin hükm ranlığını te'yid etmek içün asker göndermek, neden hal'ı maksadına müstenid olsun?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Sevk olunan asker, şarkî Rum elide mi padişahı hal' edecek, yahud Bulgarları da yanına alub avdet ve el birliğile hal'a mübaderet mi edeceklerdir?

İşte padişahın her şeyde âsarı muzırrasını gösteren vehmü vesvesesi — Said Paşanın dediği gibi — «Filibede bir Prensin, mühim bir İslâv hükümeti esasını kurmasına» sebeb oldu.

Müstebid bir âmirin, münferid re'yile idare olunan memleketlerde — bu dürlü telâfisi gayrı kabil — mülkî ve siyasî zayiata oğramak emri tabiî olduğunu söylemek zaiddir. [1].

«30000» kuruş mazuliyet maaşı tahsis ve on sene sonra «10000» kuruş zam olundu.

Hâtıratından istinbat olunduğuna göre, vilâyatı sitte islahatında İngiltere, Rusya ve Fransa devletleri ittihad ve seraye nizamat lâyihaları ita etdiklerinden bir müddet sonra seraya çağırıldı. Kurenaden Bekir Bey, bir takım evrak getirdi. İbtida hilafete sadık kalacağına dair tahlif verakasını okudu. Müteakiben —getirdiği— evrak okundu. Bekir Bey, süferanın tebligatını, düsturdaki kavanin ye nizamat ile tatbik ederek farklarını irae ve mütalâatını tahrir eylemesi hakkındaki iradeyi tebliğ etdi.

Paşa, bunun az zemanda mümkin olamayacağını mükerreren söylemesi üzerine — nezdi şahanede bulunan — hariciye mektubcusu

[1] Şarkî Rum eli hâdisesi ve asker sevki mes'elesi, Said Paşanın hâtıratında mufassalan beyan edildiği gibi kâmil Paşanın hâtıratında da malûmatı kâfiye bulunduğundan ve burada o hâdisenin tarihini yazmak, sadedin haricinde olacağından izahata lüzum görülmedi.

§

Me'haziui göstermeyerek ve ortaya bir vesika koymıyarak «İkdam» gazetesine yazılar yazan «Rıf'at zade» — ki yukarılarda bir kaç def'a ismi geçmişdi — bu mes'ele hakkında da şu sözleri söyliyor:

«... Bu sadaretin sonlarında Bulgaristanın, Rum elii Şarkîyi işgal etmesi üzerine ilk müsadif olduğu böyle mühim ve nazük bir mes'elede ne yapacağını şaşırub (!) derhal kuvvei cesimei askeriye sevkile vilâyeti mezkûreyi istirdad re'yinde bulunmuşdur. Hal buki bu vak'ai nagch zühurdan müte'essir ve mütehayyir bulunan hakanı sabık, Evkaf nazırı Kâmil Paşayı celb ederek re'yini istifsar eylemesile Kâmil Paşa, «sadrı âzam Paşanın re'yi vech ile hareket, her kesce arzu olunur. mevaddan ise de Bulgaristan, bu işde bir, belki bir kaç devletin muavenet ve müzaheretini te'min etmemiş olsa ahd şikenane harekete cür'et yab olamayacağından indeliktiza Rusya devletile tekrar harbe girişmek göze alınur ise musib ve aksi takdirde tedbiri mezkûr, pek sathî ve tehlükeli olur» mütalâasında bulunduğu cihetle maruzatı vâkıa, hakanı sabıka pek boş göründüğünden heman Said Paşa azl edilerek Kâmil Paşa, sadrı âzam olmuş, mes'ele de keyfiyeti işgalin tasdiki suretile (!) hal edilmişdir.»

«Böyle halle ne denir medhu senadan gayri»!

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Münir Bey [Paşa] ile Bekir Bey tekrar gelerek düsturdaki kavanin ve nizamatın temamen icrası devletler tarafından beyan olunub o kanunlar arasındaki kanunı esasinin bitteşebbüs terk etdirildiğini ve diğerlerinin icra edileceğine dair vadi şahane vaki olduğunı ifade etdikden sonra huzure çağırıldılar. Avdetlerinde — padişahın lisanından olmak üzere — «Bu yük kendi üzerinde kalacakdır farz etsün, ana göre beyanı efkâr eylesün» tarzında tebliğde bulundular. Paşa «mülâhazama göre bu işin tebeddüle ihtiyacı yokdur. Bununla beraber sadaretde bulunan zatın tebdili — dediğiniz gibi — mültezemi ise o iltizamı tahvile muktedir olamayacağım gibi buuun icra ve ademi icrası hakkında rey vermekle de mükellefiyetim lâzım gelmez. Fekat sadareti cidden ve sahihan arzu etmediğimi bilmelisiniz. Mes'ele hakkında defaten beyanı rey edemem. Şimdilik avdetime ve bitteemmül bir ariza yazub göndermeme müsaade istihsaline delâletinizi reca ederim» dedi.

Geçe yarısı avdet ve ertesi gün mufassal bir ariza tekdim ile sadaret teklif olunsa — hasbelacz — kabulde mazur olduğunu ilâve etdi. Zilhiccenin on beşinci günü kurenadan Faik Bey gelüb seraye dâvet eyledi. Çit köşkünde huzure girdi. Sadarete tâyin olundu. Diğer odada bekleyen Şeyhulislâm Cemalüddin Efendi celb edildiğinden itizarda devame hal ve mevki müsaade etmediğinden kabule mecbur oldu.[1]

Şarkî Rum eliye asker sevkına dair — Kâmil Paşanın sadareti esnasında — Berlin sefiri Tevfik Paşadan gelen iki telgraf name şayanı nazar olduğundan aynen derc olundu.

«Şimdi Prens Bismark, hariciye müsteşarı marifetile âcizlerine «saltanatı seniyye, Rum elii şarkiye müddeti kalile zarfında asker sevk etse hem vilâyeti mezkûre üzerindeki hukukunu, hem de Prens Ferdinandın Bulgaristandan def'ile asayişi te'min etmiş olacağını ve aksi halde Rusyanın imareti mezkûreyi işgale mecbur edileceğini» beyan etmişdir. 24 Ağustos 1887 Tevfik »

«Rusya ve Almanyanın tavsiyeleri vech ile tarafı hükümeti seniyyeden Rum elii şarkiye asker sevkı tasvib buyrulduğu halde bu hususı mühimmin evveli emrde nezareti hariciyeden düveli muazzamaya, süferayi saltanatı seniyye vasıtasile resmen tebliğ edilmesi ve bu babda yazılacak telgraf namei umumiye bir müddeti kalile zarfında cevab verilmediği halde müvafekat mânasına alınarak icrayi icabına heman mübaşeret olunacağının ilâve kılınması re'yi âcizaneme göre müvafıkı maslahat olub çünki bu vesile ile vakt kazanılmış ve devletlerin ârayi muhtelifesi istihsal edilmiş olur. Heman Babı âlinin bu gibi bir teşebbüsde bulunduğunu Prens Ferdinand haber alırsa belki tev'an Bulgaristandan çıkub gider. 26 Ağustos 1887 Teyfik»

[1] Padişahın, Şeyhulislâme hitaben «Ne vakt sıkılsam bu zatı mekama getiriyorum. Kendine riayet ve muavenet edilmesi lâzımdır» mealinde sözler söylediğini Said Paşa, müahharen babama nakl eylemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1895 [15 Zilhicce 1312] de «85000» kuruş maaşla — beşinci def'a — mekamı sadarete tâyin kılındı.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Cevad Paşanın infisaline mebni cülûsumuzdan beri müşahede olunan sadakatinize ve ehliyet ve dirayetinize binaen mesnedi sadaret uhdenize tevcih olunub şeyhulislâmlıkda bulunan Mehmed Cemalüddin Efendinin dahi mesaii cemilesi cihetile mesnedi meşihat uhdesinde ibka edilmişdir. Ehssı âmalimiz, bilcümle tebeamızın husuli temamii refah ve saadeti hali olduğundan bu maksadın hususli ve memaliki şahanemizin müsteid olduğu terakkiyatın istikmali revviyet ve dirayetinizden matlub ve muntazardır. Cenabı hak, tevfikatı sübhaniyesine makrun buyura. 15 Zilhicce 1312»

Sadaretde bulunduğu esnada zuhur eden siyasi gaileler ve ittihaz etdiği tedbirler, hâtıratında münderic olduğundan tekrarına ihtiyac yokdur.

Kendi nakline göre, 10 Rebiulâhır 1313 [1895] de bir çok Ermeninin müsellehan Babı âliye gelmekde olduğu ihbar olunması üzerine dağılmalarına dair ilân nameler neşr olundu. Jandarmalarla Ermeniler arasında gavga devam etdiği ve jandarmanın kuvveti gayri kâfi ve askerin yardımına ihtiyac kat'î bulunduğu zabtiye nazırı tarafından ifade olunmasile ser askerden bir mikdar asker istenildise de gönderilmedi. [1] Babı âli karakolunda altmış, yetmiş nefer mevcudsa da mühimmat bulunmadığından [2] Ermeniler hücum ederse süngü [3] ile mukavemet edilmesi tebliğ olundu.

Meydanı askerden hali gören ehaliden bazı cahiller tesalluta kalkışdıkları ve içlerinde medrese talebesi ve asker efradı da bulunduğu haber verilmesile mücriminin te'dibi, hükumetin vazifesi olduğundan hiç bir şahsın diğerine tesalluta hakkı olmadığı ve tesalut edenlerin cezalandırılacaklı ilân ve müteallik olduğu dairelere de tebligat icra olundu. Cemiyyet dağıldı.

1895 [13 Rebiulâhır 1313] de azl ve «40000» kuruş mazuliyet meaşı tahsis kılındı.

Paşa, diyor ki:

«Esbabı infisalim, evvelâ Ermeni mes'elesinin ibtidasından beri fikrim, zatı şahanenin fikrine müvafık olmaması, saniyen mahud tahvilâtın [gümrük istikrazı

[1] Dairei askeriye başka devlete aid imiş ki Babı âlinin istediği askeri vermemiş!

[2] Karakol neferatı, asker değil, bostan korkuluğu imiş ki ellerine mühimmatsız silâh verilmiş!

[3] Süngü de yoksa tüfenk dibciğile saldırılması emr edilmeli idi!

«Ermeniler bile ağlar bizim ahvalimize»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

muamelei tahvîliyesi] dun fiatla muamelei tebdiliyesine tarafımdan müvafekat gösterilmemesi, salisen islahatı mukarrere hakkındaki mazbatayı tasdik eden iradenin iadesine dair sûdur eden emri âliyi infazda arzı maziret edilmesi maddeleridir. Lâkin bir ay sonra tarafı şahaneden iki defa vuku bulan beyanat ve iradata nazaran o salı gecesi kurenadan Arif Bey, elinde bir kâğıd[1] olduğu halde huzura girerek güya bir müddet baygın durmuş. Andan hâsıl olan telâş ve yine Arif Beyin mütelâşiyane ifadatı, azlimi intac etmiş imiş § Zabtiye Nezaretine cevabın irsalinden ve araya islâhata dair Babı Âlide mahfuz iradei seniyye evrakının iade ve ademi iadesi bahsi de girdikden sonra ki cümlesiçün bir saatden ziyade zeman geçmişdi, baş mabeyinci Hacı Ali Bey, nazır paşalarla [2] beraber bulunduğumuz odanın kapısunu açarak eliyle dışarıya çıkmağa işaret etdi. Çıkdığımda beni kendi odasına götürüb kablelkuûd möhri padişahiyi ahz ile huzura gitdi. Bir kaç dakika sonra bekcilerden biri nezdime gelerek haneme avdete mezuniyet iradesini tebl ğ etdi »

Beş def'a mekamı sadareti ihraz eden bir zatı baş mabeyncinin — maiyetindeki âdemlerden birini çağırırcasına — elile işaret etmesi, usule muhalifdir. Baş mabeynci, möhrün istirdadı hakkındaki iradei seniyyeyi, Paşanın yanına gidüb tebliğ etmeği, şanı saltanata müvafık, yahud nazırların önünde möhrü almağı münasib görmedise odaya girüb Paşayı muazzezen diğer odaya götürmek, möhrü orada almak icab ederdi.

Zekâsı ve tecribe kârlığı malûm olmakla beraber baş mabeynci hakkında

«Kenarın dilberi nazük de olsa nazenîn olmaz»

mısraını mı inşad etmeli, yoksa Paşanın tezlili padişah nezdinde mültezem olub da o yolda verdiği emre tatbikı hareket etmiş olmasından dolayı baş mabeyncıyi mazur mu görmeli? İkinci suret, daha ziyade müvafık olsa gerek...

Konağına «avdete me'zuniyet iradesini» yine baş mabeyncıye, yahud mabeyncilerden birine tebliğ etdirmek lâzım gelirken bir bekciyi tavsit etmek de tezlil maksadından başka şeye haml olunamaz.

Mabeyn kâtiblerinden «Mehmed Kâmil» imzasile Petersburg sefiri Hüsni Paşaya yazılan 10 Teşrini evvel 1895 tarihli telgraf namenin bir fıkrasında

«Sadrı sabık Said Paşa, Cevad Paşanın azlinden evvel mes'elei hazıra [Ermeni meselesi] hakkında vermiş olduğu ümmidleri unutması, azlini müntic olduğu —malûmat olmak üzere— ber mentukı iradei seniyye iş'ar olunur.»

[1] Zabtiye Nazırı Nâzım Paşa, salı gecesi Beyoğlu kilisesinde bir mikdar ermeni müctemi ve seraya hücumları melhuz olduğunu yazdığından « ... seraya hücum kimsenin haddi değildir. Asayişi memleket içün zabıtaca takayyüdat ifasından geri durulmamalıdır...» mealinde cevab verilmişdi ki bu kâğıd, o cevabın suretidir.

[2] Adliye, Dahiliye ve Hariciye Nazırları Rıza, Rifat ve Turhan Paşalar.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Denildiği gibi Paşa, İngiltere sefareiine gitdikden sonra müsveddesi mabeyn ikinci kâtibi kurenadan Şamlı İzzet Bey [Paşa] tarafından yazılub yine Petersburg sefaretine çekilen telgraf namede [1] şu sözler söyleniyor:

«Düveli muazzamai selâsenin Anadoluda vaki vilâyatı sittei şahanede icrasını sureti dostanede teklif etdikleri islâhatı malûmenin tâyininde Cevad Paşanın gösterdiği betaetin düveli muazzamaca hüsni telâkki olunamaması ve sadrı esbak Said Paşanın ol babda bir çok teahhüdatda (!) bulunması üzerine Cevad Paşa tebdil olunarak mesnedi sadaret, müşarün ileyh Said Paşaya tefviz buyrulmuşdu.

Said Paşa, teahhüdatı vech ile islâhatı matlûbeye bir sureti seria vermek lâzım gelirken aylarca işi tavikatı na ma'kuleye düşürdü. Şu hali vesile ittihaz etmek istiyen bazı mevakii siyasiyenin iğfalâtına kapılan Ermeni komiteleri, nefsi Dersaadetde ve taşrada ihtilâl ikaı teşebbüsatına kıyam ederler. Buralarını Zabtiye Nezareti istihbar etmekle tedabiri lâzimei ihtiyat kârinin ittihazını müşarün ileyh Said Paşaya iş'ar ve icabını istizan eylerse de umden işe ehemmiyet vermediği gibi muharriki fesad olub zabıtacâ tahtı tevkife alınan eşhası muzırrayı İngiltere sefareti tavassutile tahliye etdirir ve âdeten ihtilâlci oldukları muhakkak olanlara ilişilmemesini (!) zabtiye nezaretine emr eyler. İşte Said Paşanın şu suretle iltizam etdiği tarikı müsaade kâri ile Ermenilere Babı âliye tehacüm etmek cesaretini verir. Vak'a esnasında dahi devam etdirdiği tedbirsizlik ve müsamahadan başka bir de tebriei zimmet etmek zu'mile bir çok cebanet gösterir. İşte bu ehvalin kâffesi evrakı resmiyye ile sabitdir. Binaen aleyh devleti itham etmek niyeti hainanesinde(!) bulunur. Böyle bir âdemin artık mevkii iktidarda bulunması hâlen ve müstakbelen her dürlü mahzuru dai olabileceğinden azl buyruldu ve bir çok zeman devam ve imtidad etmek üzere te'hiye edilmiş olan bu ihtilâl, tarafı eşrefi hazreti hilâfet penahiden ittihaz buyrulan tedabiri saibe ve seria ile iki gün zarfında mübeddeli âsayiş edildiği gibi islâhatı lâzime heman tahtı karara alındı.»

Said Paşa, — telgraf namenin ilk satırlarında söylendiği vech ile— «bir çok teahhüdatda» değil, sadareti kabul etmemek içün bir çok itizarda bulunduğunu söylemekdedir, hangisine inanalım ?

Bir mes'ele hakkında sorulan mütalâayı beyan etmek «teahhüd» ise Paşanın, iradei seniyye üzerine arz etdiği mütalâat da «taahhüdat» sayılır ki bu, elbette doğru değildir.

[1] Yıldız evrakı içinde bulduğum bu telgraf nameden Said Paşaya bahs etdiğimde görmeği — kendi ifadesile — «pek ziyade niyaz» etdiğinden göstermişdim. Konağında fotoğrafla istinsah etdirerek hâtıratına koymuş ve müsvedde, hazinei evraka verilmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Fekat sorulmadan mütalâa arz edilirse bu, zımnî bir teahhüd farz olunabilir.

Yine o telgraf namede beyan edildiği üzere Paşanın «eşhası muzırrayı tahliye etdirmesi ve ihtilâlcilikleri muhakkak olanlara ilişilmemesini Zabtiye Nezaretine emr» etmesi ve «devleti itham etmek niyeti hainanesinde» bulunması, mahzı iftira olduğuna hükm etmemek kabil değildir.

Said Paşa gibi esdikayi devletden bir zatın, Ermeni ihtilâlcilerini himaye etdiğini söylemek, onu devlet ve millet haini olarak teşhir etmekdir ki bunun, kini medid ve garazı şedid eseri olduğu muhakkakdır.

§

Paşa, sadaretden infisalinden iki ay sonra 1895 [16 Cümadelâhire 1313] de çarşanba günü akşama doğru İngiltere sefaretine gitdi. Bu hususa dair hâtıratındaki mufassal beyanatın hülâsası şudur:

Kâh Seraya celb, kâh konağına İzzet Bey izam edilerek sadarete tâyin kılınacağı mükerreren tebliğ olundu.

İzzet Bey, bir gün yine gelerek «mabeyn kâtiblerinden Kâzım Bey, Almanya sefiri namına olarak hakkı şahanede devletlerin sui efkârı [hal']mukarrer olduğunu ifade etmiş[1]. Devletlerin getirmek istedikleri ikinci maiyyet vapurları İstanbula girecek olursa ihtilâl zuhûr edeceği de Zabtiye Nezaretinden haber verilmişdir.» Dedi ve malûmat ve mütalâa sordu. Paşa, lâzım gelen cevabı verdi.

[1] Kâzım Beyin—padişahın zihnini bombalanmış gibi perişan eden arizasının sureti «Düveli muazzama donanmasının hareketi müctemialerinden maksad ne olduğunun arzı atebei ulyayi hazreti hilâfet penahi kılınması emrü ferman buyrulduğu hariciye nazırı Paşa kulları tarafından tebliğ olundu. Abdi memlûkleri def'ai saniyede Almanya sefirinin nezdine izam buyrulduğum zeman işin derecei vehametini temamile anlayabilmek içün kendusına «donanma hareketine İmperator Hazretleri iştirak buyurmamakla beraber men'ine teşebbüs buyurmayorlar. Madame ki vilâyatı şahane ahvalinin vehameti hakkında Almanya devletile düveli saire beyninde ihtilâf yokdur, şu halde İmperator Hazretlerinin donanma hareketine iştirakden ictinab buyurmaları, bu hareketin daha ziyade zatı şevket simatı padişahi aleyhine olduğunu göstermez mi?» deyu istizah etdim. Sefir cevaben «Avrupa devletlerinin donanma göndermeleri, şarkın bulunduğu hali iğtişaşe bir nihayet vermek maksadına müstenid olduğu ve her ne kadar Almanya devleti, tarafı padişahiye olan meveddeti ıktızasınca donanma hareketine iştirak etmiyor ise de devleti aliyyenin geçirmekde bulunduğu teşekküli buhranın failiyyeti (!) sair devletler tarafından yalnız zatı padişayiye atf edilmekde (!) bulunduğu nazarı itibare alınır ise donanmaların sevahili Osmaniyede ikamesi teşebbüsünün pek mühim bir netice hasıl edebileceği keşf edilebilir» dediği gibi verakasında dahi musarrah olduğu vech ile zatı padişahilerinin

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İzzet Bey, ertesi gün yine zuhûr ederek «efendimiz, buyuruyorlar ki: dahilen ve haricen düşmenler hücum etdiler. Müşkil mevkide bulunuyorum. Biteceksem bari kendi elinde biteyim (!)» dedi. ayrılırken sadaret tevcihi mukarrer olduğunu tekrar etdi. İki ay sonra seraya celb olundu. İzzet Bey, şöyle tebligatda bulundu: «sadarete tâyininiz musammem idi. Efendimiz, düşündüler. Şimdilik tebeddülden fariğ oldular. Buyuruyorlar ki: «bunu yapar isek sadaret tebeddülü az bir vakt içinde beş defaya varmış olacak. Bu, münasib olamaz. Kendisinin refakatine bir kalem vereyim, Çit köşkünde otursun, islâhata dair lâyihalar kaleme alsun. Bir de bu me'muriyet, sadaretin fevkinde olacakdır. Babı âliden gelen maruzatı tedkik eder, tasdikı lâzım gelen şeylerin tasdikını ve red olunacak şeylerin reddini bana arz eyler.»

Paşa, bu teklifi kabulden istinkâf ve itizar etdi. İzzet Bey huzura gidüb avdetinde «efendimiz, bu memuriyeti kabul etmiyeceğini bilirdim.» buyurdular. Lâkin başka şeyler içün sizi görmek istiyorlar.» dedi. Paşa, huzura girdi [1].

Sitasyonerler [2] içün münferiden ve hariciye nazırile mükerreren gece yarıları sefaretlere gönderildi. Sitasyonerlerden dolayı padişahın feveran eden vehmü vesvesesi ilcaatile mütaleatı soruldu.

Bir defa da İzzet Bey «devletler arasında ittifak mevcud olduğu muhakkakdır. Diğer tarafdan devleti aliyyenin temamiyeti mülkiyesi hakkında dahi ittifakı düvelî var. Şevket meab efendimiz «bu halde devletlerin ittifakı benim aleyhimdedir. Eğer sefirler gelüb bana istifa teklif ederlerse ben de aleyhimde bulunanları mahv ederim. Sonra da kendime kıyarım» buyurdular.

Paşa diyor ki: «Şekli ifadeden şu dahi anlaşıldı ki kantarai [3] intikamdan geçeceklerin biri, ben imişim.»

İzzet Bey, diğer def'a gelişinde «İngiltere ve Rusya elçilerile görüşdüm. Sizi pek takdir ediyorlar. Hattâ Rusya sefiri dedi ki: «Rif'at Paşa

---

mevkii hümayunlarını muhafaza buyura bilmeleri (!) mücerred Evropaya emniyet bahş olacak bir hattı hareketi politika ittihaz buyurmalarına vabeste olduğunu da söylediğine binaen işbu donanma hareketinden devleti aliyyelerine zarar geleceği gibi huda nekerde doğrudan doğruya zatı şevket simatı hazreti padişahilerine de (!) mazarratı azime taallûk edebileceğini istidlâl ederek sadakat ve ubudiyyetim iktızasınca işin bu cihetini dahi atebei ulyayi hazreti veliyyi nimeti bi minneti azamilerine arza cesaret eylemiş olduğum maruzdur. 7 Teşrini sani 1311 Abdi memlûkleri
Hüseyin Kâzım»

[1] Padişahla ne konuşduklarını hâtıratında söylemiyor. Söyleseydi tarihe hidmet ve aleyh darlarını sui zandan sıyanet etmiş olurdu.

[2] Stationnair.

[3] [illegible]

TARIHVEMEDENIYET.ORG

iyi bir Manastır valisi olabilir. emma dasrı âzam olamaz Said Paşa ile beyinlerinde ise nisbet yokdur.» Elçilerin sözlerini arz etdim. Şevket meab efendimiz de sefirlerin ve ahalinin nezdinde nüfuzunuz ziyade olduğiyçün siz gelmedikce bu gaileler bitmez fikrindedir.» [1] dedi.

Paşanın verdiği cevab üzerine İzzet Bey gidüb dönüşünde «ifadatınızı arz etdim. «Ben, vezirimi ne yapacağımı bilirim.» buyurdular.» dedi.

Bir müddet sonra İzzet Bey, Paşayı başka bir odaya çıkarub sadarete tâyin olunduğunu söyledi. Sadaret teklifi altı def'a vâki olduğundan Paşa, kabul etdi. Ertesi gün seraya gelmesi emr olunmuşken İzzet Bey, konağına gelüb «Birer valiliğe tâyini irade buyrulan Şûrayı Devlet Reisi Said ve nafıa nazırı Mahmud Paşalardan Said Paşanın Bir valiliğe gönderilmesi hakkında tereddüd göstermişdiniz, arz etdim Bu tereddünüz, marzıyi âliye tevafuk etmedi. Merasim kasrında ikamet ve ifayi me'muriyet etmeniz ve yanınıza bir, ya iki zat da almanız irade buyruldu.» dedi. Paşa, ikamet mes'elesinde tekrar itizar etdi.

İzzet Bey, iki gün sonra yine gelerek «Evvelce iyma etdim ya, devletlerin zatı şahane hakkında sui niyetleri vardır, diye Kâzım Beyin Almanya elçisinden naklen söylediği söz, zihni hümayunı pek ziyade tahdiş etmişdir. Şimdi de vapur mes'elesi çıkdı. Vapurların gelmesi, Almanya elçisinden getirilen haberi icra içündür diye zan buyruluyor. Sizin de elçilerin nezdinde, ahalinin yanında nüfuzunuz var. Bundan tevehhuş olunuyor. Sizi habs(!) etmek istiyorlar. § Fekat ben, o itikaddayım ki çok müddet sürmez, sizi salıverir. Bunu kabul etmelisiniz...» dedi. Paşa kat'iyyen itizar etdi.

«Zatınca, hal ve istikbalince mes'elei hayatiyye derecesinde mühim olan şu hal içün bir şey yapmak lâzım geldi.» Memleketden mübaadete ve ailesiyle birlikde Tunus ve Yenişehr gibi bilâdı islâmiyyeden birine hicrete ve buna müsaade olunmaz ise münferiden Avrupaya gitmeğe karar verdi. Esbabı seferi kolaylaşdırmak içün İngiltere sefaretine müracaatı müvafık gördü. Sefaret haneye gitdi.

Ertesi gün Lord Salisboriden sefire cevaben gelen telgraf namede kıraliçenin müsafiri olmak üzere kabuli tebliğ olundu. Sefaret hanede altı gün kaldı. İstanbuldan çıkıncaya kadar vukuu muhtemil muhataratı ve padişah tarafından bilvasıta ve biddefat verilen te'minatı nazarı dikkate alarak konağına avdet etdi.

§

[1] Hâtıratda bu satırları yazdıkdan sonra «ve.... söyledi» diyor. İzzet Beyin söylediğini söylememekdeki maksadı kim bilir nedir?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İslâhata dair lâyihalar yazmak vesilesile serayda ikamet etdirilmek istenilmesinin hakikî sebebleri, Petersburg sefaretine çekilen — ve ilk kısmı bilmünasebe yukarıya derc edilen — telgraf namenin son kısmından anlaşılacağı cihetle aynen nakl olundu:

«Said Paşanın sebebi azli, bu gibi ahvali hiyanet kâri olduğu halde badel infisal tek durmayub bir yandan Ermenileri iltizam eden tarafın politikasına hâdim muamelâta ve bir yandan da dürlü dürlü eracif ve ekâzib ile çoluk çocukdan madud olan mekteb talebesinden bazısının efkârını tesmime (!) devam ederek Dersaadetde hoşnudsuzluk hükm fermadır ekâzibini İngiliz matbuatı lisanına düşürmek yolunu iltizam eder. Binaen aleyh bunun hakkında takibatı kanuniye icrası lâzım geldise de ol babda edilecek muamelâtı kanuniyenin dahi Londraca sui tefsirata oğraması ihtimalâtı kaviyyesinden ihtirazen bu yola gidilmeyüb Said Paşanın bu gibi mefasidden men'ine vesile olmak içün doğrudan doğruya maiyyeti seniyyei hazreti hilâfet penahide bulundurulması sureti münaşib mütalâa olunmağla memaliki mahrusai şahanenin her tarafında islâhat ve terakkiyat esbabını düşünerek ol babdaki mütalâatını lâyihalarla arzı atebei ulya etmek ve eazımı ricali devleti aliyyeden kendisinin intihab edeceği bir iki zat dahi refakatinde bulundurmak üzere mabeyni hümayunda doğrudan doğruya maiyyeti seniyyede bulunması hususu kendisine teklif olunur ve ol babda tarafı eşrefi hazreti padişahiden bir hayli te'minat ve taltifat sezavar buyrulur ise de rivayeti vakıaya nazaran teessüratı asabiyei dimağıyeye (!) mükavemet edemiyerek bu teklifatdan tevahhuş ile evvelki çiharşenbe günü akşamı İngiltere sefaretine iltica eder ve sefaretde iken mekamı sadarete yazdığı bir tezkirede vücuduna tari olan hastelik hasebile memleketin menafiine hâdim olan şu teklifi kabulde mazur olduğunu beyan ve Avrupaya azimeti istizan ile beraber hakkında rayegân buyrulan teveccühat ve avatıfı seniyyei hazreti hilâfet penahiden dolayı dermiyanı şükran eyler. Bunun irtikâb eylediği bu cürmi denaet kârinin hususan Londraca bir çok tefsirata oğrayacağı mülâhazasile vükelâyi devletden şûrayı devlet reisi Said ve hariciye nazırı Tevfik Paşalar ile mabeyni hümayun baş kâtibi Tahsin Bey sefarete izam ve müşarün ileyhe nasayihi lâzime icra ve taattufatı seniyyeden imzası tahtında beyanı şükraniyet edüb durarken neden tevahhuş eylediği kendisine süal etdirildikde hiç bir suretle ihafe edilmediğini ve bil'âks def'atı mükerrere mazharı iltifatı âli olduğunu ve fekat ifa etmek istediği bu hidmeti milliyeye mükerreren dâvet buyrulmakdan tevahhuş eylediğini itiraf ve beyan ederek

TARIHVEMEDENIYET.ORG

selâmeti zihniyede bulunmadığını(!) irae eder bir takım evza' ve etvarı garibede ve yekdiğerini nakz eder ifadatı acibede bulunarak gerek müşarün ileyhim ve gerek süfera vasıtalarile edilen nasayihi ısga etmeyüb sefaretde kaldığı müşarün ileyhim taraflarından arzı atebei ulya kılınur. İşte şu hâdisenin hakayıkı bundan ibaret olub ma'kûsen Petersburga nakli ihtimaline mebni teşrihine ibtidar kılındı. Buralarının lisanı münasib ile ve gayet mahremane bir suretle prens hazretlerine [1] tebliğile ana göre buradaki sefarete emr verdirilmesi hususunun tarafı âlilerine tebliği muktezayı emrü fermanı hazreti hilâfet penahidendir. »

§

Sefaret haneye gitmesini, Meşrutiyetin ilânından pek çok zeman evvel bana mükerreren ve mufassalan hikâye etmişdi ve o zeman henüz neşr olunmayan hâtıratının bu meş'eleye aid mebahisini okumuşdu. Meşrutiyetden sonra da biddef'at mevzuı bahs olmuşdu ki şifahi ve tahriri beyanatından istidlâl olunduğuna göre sefaret haneye gitmesinin asıl sebebi, Çit, yahud Merasim kasırları gibi — istimdada ve imdada imkân olmayan — tenha ve korkunc bir mahalde eceli kazaya oğrayacağına kat'iyyen kani olmasıdır.

Bu kanaatin vehmi kâzib, yahud zan sadık olduğuna hükm etmek müşkildir. Fekat İzzet Holo gibi padişahı vehhamın bendei hası ve mahremi esrarı olan bir âdem, bi perva «sizin, elçiler nezdinde ve ehali yanında nüfuzunuz var, bundan tevahhuş olunuyor, sizi habs! etmek istiyorlar» derse Said Paşa gibi — padişahın mekrinden emin olmayan — bir zatı vesvese simat, sefaret haneye kaçmakda mazur görülür.

Çünki serayda ikamet etmek, daha doğrusu habs haneye girmek teklifi gayri muhikkini kabul etmemekde ısrar ederse evinden cebren kaldırub ıssız bir köşede habs edilmesi, yahdu evi muhasara edilüb teslimi nefse icbar, hatta — yukarıda söylendiği gibi — hayatına sui kasd olunması mümkinatdan olduğuna kani idi.

§

Sefaret hanede bulunduğu esnada vaki olan muamelâta dair — Yıldız evrakı arasında tesadüf etdiğim — tezkireler, bu hâdise de nazarı itibare alınmağa lâyık, pek mühim vesaik olduğundan naklini tensib etdim:

[1] Rusya hariciye nazırı Prens Lobanof.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Huzuri samii hazreti sadaret penahiye

Maruzı çakeri kemineleridir ki:

Metbuı müfahhamimiz efendimiz hazretlerinin bir bendei sadıkı olduğum âlimüssırı velhafaya olan Cenabı hakka malûmdur. Harisı ikbal olmadığım halde mücerred tahtı saadet bahtı hazreti mülûkâneye sadakati mahzama mebni idi ki rıza ve arzuyı zatii âcizanem hilâfına olarak en gaileli zemanlarda min gayri istihkakın teveccüh eden hidmeti vekâleti beş def'a kabule mecbur oldum. Her def'asında gerek veliyyi nimetimiz padişahımız efendimize ve gerek devlet ve memleketi devleti aliyyelerine vüs'i kemteranem yetdiği mertebe hidematı sadıkane ifasına hasrı nefs etdiğimden vicdanı âcizanem emindir. Elhasıl biddef'at uhdei kemteraneme havale ve tevdi buyrulan hidematı hazreti padişahiyi sui istimalden tevakki eylediğim indi ilâhide malûm olduğundan ilmü adli rebbaniden ümmidi vasikım oldur ki bundan dolayı ruzı cezada bu âcize bir süal ve ikab teveccüh etmez. Kaldı ki na kabili mukavemet meşagıli mübrime ve ana munzam olan esbabı tabiiye ile vücudi bi sudi âcizanem günden güne duçarı zaaf ve vehn olmağla me'muriyeti ahireden afvimi mahzı nimet ad eylemişdim. Lâkin yirmi günden beru kurenayı cenabı padişahiden İzzet Bey Efendi Hazretleri vesâtatile bilâ inkıta' telâkki etmekde bulunduğam iradatı seniyyei cenabı tac dari üzerine âcizane ve sadıkane arz eylediğim mülâhazat ve ecvibe, zatı şevket simatı hazreti padişahinin menfaati meşruai hümayunlarını hasren ve kasren noktai nazar ittihaz eylemek maksadı sıdk şiaranesine mübteni olduğu halde yine istihsali hoşnudii hümayuna ademi müveffakiyet halinden ne mertebe mükedder isem kâh barı giranı sadareti tehammül etmek yolunda ve kâh Babı âlinin fevkında olmak ve tâyin buyrulan dairei muhtassai hümayunda bulunulmak ve kâffei mesalihi devleti tedkik ile arzı re'yü karar eyleğe me'zun olmak üzere ihdası tasavvur buyrulan bir me'muriyet ki bu abdi kemineye göre ne tasavvurı ve ne de ihtiyarı, mazireti meşruai vücudiyemle beraber âcizane salik olduğum mesleki kaide perveri icabınca kabil olmayan ve mütalâai kasıraneme göre zatı şevket simatı cenabı padişahinin menafii muazzezei hümayunlarile dahi kabili te'lif bulunmayan bir şeydir. Bu me'muriyetin teklifi zımnındaki iradatı seniyye üzerine mükerreren ve müşarün ileyh İzzet Bey Efendinin vesatati cevabiyesine tevdian arzı atebei ulya eylediğim meaziri meşrua lûtfen ve merhameten mazharı kabuli âli olur ümmidinde bulunulmakda iken bu gün dahi tekrar müşarün ileyh İzzet Bey Efendi vesatatile bu teklif ile kat'iyyen mükellef oluşumdan dolayı ol kadar

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mütehayyir ve müteessirim. Mebahisi cariyeye nazaran itizarı âcizanemin te'sirinden ve metaibi hired fersadan âzade kalacağımdan dahi nevmid oldum. Hâtimei tasdi olarak şunu arz edeyim ki bendeniz hırsı cah ve ikbal ve devaii malü menalden beri olub hiç bir şeyde arzu ve emelim yokdur. Yalnız vücudumda iş görmeğe istitaat kalmadığından ve sinnim dahi altmışa takarrüb eylediğinden biraz ferağı bal ile itmamı eyyamı hayat ümniyesindeyim. Bu gece İngiltere sefaretinde bulunuyorum. Metaibden vareste kalmak üzere ailei bendegânemle beraber memaliki ecnebiyeden münasib bir mahalle azimet ümniyei münferidesinde olduğumun ve her nerede bulunsam veliyyi nimetimiz padişahımız efendimize hissiyyatı ubudiyet şiaranem baki olacağının atebei ulyaya arz ve iblâğına himemi aliyyei cenabı vekâlet penahilerinin bi diriğ buyrulması babında emrü ferman hazreti veliyyül emrindir. 22 Teşrini sani 1311 Sadrı esbak

Said

Sadrı esbak Said Paşa Hazretleri tarafından şimdi gelen tezkire leffen arzu takdim kılındı. Münderecatına nazaran müşarün ileyhin İngiltere sefaret hanesinde bulunduğu anlaşılmış ve tezkirei mebhuse sefaret kavasile vürud etmiş olmağla arzı atebei ulyayı veliyyi nimeti âzamî kılınması mütemennadır efendim.

16 Cümadelâhire 1313 22 Teşrin sani 1311 Sadrı âzam

Rif'at

§

Bu gece saat bir buçuk raddelerinde gelmiş olan Avusturya sefareti baş tercemanı müsyö Mullerin, sefiri namına vuku bulub zabt edilen tebligatı şifahiyesinin tercemesi leffen arz ve takdim kılındı. Mütalâasından muhatı ilmi âlem ârâyı hazreti hilâfet penahi buyrulacağı vech ile tebliğatı mezkûre, arzı haki payi meali pimayi tac dari azami kılınan maruzata mutabık görülmeyüb kariben cevab verileceğini sefire tebliğ eylemesi tercemanı muma ileyhe ifade olunmuş ve şeref sudur buyrulacak iradatı hikmet beyyinatı hazreti zıllullahinin telâkkisile kesbi mübahat olunmak üzere yarın sabah mabeyni hümayunı feyz meşhunı mülûkâne canibi âlisine azimete müsareat kılınacağı derkâr bulunmuş olduğu maruzdur. 19 Cümadelâhire 1313 24 Teşrini sani 1311

Şûrayı Devlet Reisi kulları Said

Hariciye Nazırı kulları Tevfik

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tebliğatı şifahiyenin tecemesi

Tarafı eşrefi hazreti şehr yariden devletlû Said ve Tevfik Paşalar hazaratı vesatatile düveli muazzama süferasına lûtfen vuku bulan tebliğat üzerine Avusturya sefiri, beynessüfera kıdemli olmak hasebile rüfekasının recasına mebni iradatı seniyyei Hazreti şehr yari mantukı münifi vech ile sadrı esbak Said Paşa hazretlerile görüşmek üzere bu sabah İngiltere sefaret hanesine azimet etmiş ve paşayı müşarün ileyh hakkında lûtfen ber devam olan teveccühat ve itimadı mekârim gayatı hazreti tac dari ile serbesti ve selâmeti şahsiyesi hakkında kendisine te'minat ita buyrulacağına dair namı namii cenabı şehinşahiye olarak Paşayı müşarün ileyhima taraflarından vuku bulan va'di beyan ve tefhim eylemişdir. Müşarün ileyh, cevaben tarafı eşrefi hazreti padişahiden hakkında alettevali ibraz buyrulan âsârı eltaf ve inayatı hüsrevaneden ve süferayı ecnebiye ile zevatı saire vesatatlarile kendisine ita buyrulan teminatdan dolayı garikı lüccei şükranı firavan olduğunu ve İngiltere sefaret hanesinde temdidi ikamet arzusunda olmadığını ve fekat ailesile beraber memaliki ecnebiyeye müteveccihen müfarekat ve canibi seniyyücevanibi hazreti padişahiden irade ve ferman buyrulacak memlekete azimet eylemek azminde bulunduğunu gerek beş def'a sadaretinde ve gerek evanı mazuliyetinde vezaifi sadakat ve ubudiyeti kemali ihlâs ve istikametle ifa etdiği gibi sadakati kâmilesi ve namusı iktizasınca metbuı müfahham ve muazzamına karşı mütehattimi zimmeti olan işbu meslekden asla inhiraf etmiyeceğini ilâveten ityan etmiş ve binaen aleyh memaliki ecnebiyede dahi en müstakimane bir hattı hareket ittihaz ve her güna muamelâtı siyasiyeden tevakki edeceğini ve devleti aliyye işleri hakkında hiç kimse ile münasebat ve muhaberatda bulunmıyacağını teahhüd eylemişdir.

§

Şûrayı Devlet Reisi Said Paşanın yazısile müsvedde

Memaliki ecnebiyeye gitmek arzusunda bulunan sadrı esbak Said Paşa hazretlerinin hakkında teveccühat ve emniyeti seniyyei hazreti padişahi ber kemal olmağla bu azimet tasavvurundan sarfı nazar etmesi arzu buyrulmuş olub maa mafih müşarün ileyh hazretleri, rıza ve arzusu olmadıkca ne burada, ne de haricde bir me'muriyete tâyin olunmayacak ve bittabi Dersaadetde bulunan hanesinde mukim ve kendusı ve ailesi kema kân (!) hurriyet ve emniyeti zatiyelerine mazhar olacaklardır ve müşarün ileyhin nizamen müstehak olduğu mazuliyet maaşı tahsis olunacakdır. Hususatı mezkûrenin şeref müteallik buy-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rulan iradei seniyyei hazreti padişahi mentuku âlisince İngiltere sefaret hanesinde tebliğına ibtidar kılındı.

§

İzzet Bey Efendinin ifadatında ihafeyi tezammun eder bir mâna istihrac edüb etmediği Said Paşaya soruldukda hiç bir gune ihamlı [1] söz söylemediğini ve fekat vuku bulan tebligatın iki üç kerre tekerrür etmesi, kendusını vehme düşürdüğünü söylediği ve miri müşarün ileyhin tebliğatı vâkıası, ahvali hazırada ıslâhat icrasiçün re'y ve mütalâasından istifade eylemekden ibaret iduği söylendikde kendusı da bunu ol vech ile telâkki eylemiş olub ancak ilerude bunun, husaması tarafından süi tefsire oğramasından havf eylemiş olduğu cümlei ifadatı arasında müşarün ileyh Said Paşa, ilâveten beyan etdiği maruzdur. 23 Teşrini sani 1311

Şûrayı Devlet Reisi Kulları
Said

Hariciye Nazırı Kulları
Tevfik

§

Mabeyni hümayunı hazreti mülûkâne baş kitabetinden sadrı esbak Said paşaya yazılmak üzere kaleme alınan tezkire müsveddesi menzurı ubeydanemiz oldu. Bu tezkirenin muhteveyatı ol derece mükemmel ve ol mertebe hikmeti hükûmeti camidir ki okuyanları ağladır ve taşa te'sir eder[2] bir halde olduğundan Said Paşaya dahi te'sir edeceğini ve bunun üzerine sefarethaneyi terk edeceğini me'mul ederiz. Aksi halinde bu âdeme söz te'sir etdirecek bir halde olmadığına hükm ile hakkında lâzım olan lâ'nü nefrini yad ve tekrarda müttahidülefkârız. Şayed Said Paşa bu tezkire üzerine mütenebbih olmaz da yine sefaretden infikâk etmez ise tezkirenin gazetelere de dercile ulüvvi şan ve efkârı hazreti padişahinin umum âlemi islâmiyyet ve hey'eti ulemaye ilânı dahi pek münasib olur itikadındayız ferman [3].

Kulları
Rıf'at

Kulları
Said

Kulları
Tevfik

[1] İzzet «ihamlı» söz söylemeğe lüzum görmemiş, — sarahati ihama tercih ederek — «sizi habs etmek istiyorlar» demişdir. Bir mes'elede bin ihtimal tasavvur eden Said Paşanın «habs» sözünü Said ve Tevfik Paşalardan gizlemesinin — yakın ve uzak, mümkin ve muhal — sebeblerinden bazısını biz de tahmin edebiliriz. Emma bütün sebebleri kendi, elbette bizden iyi bilir.

[2] «Bu, nasıl tezkiredir, mersiye mi?...»

[3] Sadrı âzam Halil Rif'at Paşanın yazısiyledir. Suretini Said Paşaya vermişdim, hâtıratına [C. 2 S. 4] derc etmişdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tezkirenin sureti

Hilâfeti muazzamai islâmiyye ve saltanatı seniyyei osmaniyyenin bunca hukuk ve mihamının merci ve mecmai rüyet ve tesviyesi olan mesnedi celili sadaret uzmanın tevarihi muhtelifede uhdei iktidarı samilerine tevdi buyrulabilmesi içün nezdi hakayık vefdi hazreti hilâfet penahide ne dereceye kadar kesbi emniyet ve itimad buyurmuş olacakları müstağnii izahdır. İşte bu emniyet ve itimadı şahanenin muktezayı âlisinden olarak hiç bir tarafın vesatet ve sahabeti olmayarak mücerred avatıfı seniyyei hazreti tac dariden olmak üzere cülûsi hümayunı hazreti hilâfet penahiden beri her suretle mütenaimi niami lâ tuhsa oldukları feramuş buyrulmamış olmak ıktiza edeceği mülâhazasına binaen ve lâ siyyema böyle nazük bir zemanda memaliki mahrusei şahane ve sunufı tebaai mülûkânenin terakkii hal ve te'mini saadet ve istikbali emrindeki niyyatı mehasin âyatı hazreti hilâfet penahinin ecanibe ve bütün âleme karşı bir kat daha ibrazı ve mukarrer olan islâhatın te'mini fiiliyatı yolunda ve icabı halinde atebei ulyaya arzı mutalâat edilmek üzere aralıkda (!) mabeyni hümayunı mülûkâneye devam ve arzu buyurdukları halde berayı muavenet refakati samiyelerinde bulunmak içün eazımı ricali devleti aliyyeden bir iki zat dahi intihab ve nezdi samilerinde dahi malûm olduğu üzere Yıldız serayı şevket ihtivasında mevcud üç dairei seniyyeden biri süfera ve vükelâ ile mülâkatı seniyyeye mahsus Çit ve diğeri merasim dairesi denilen Şale kasrı hümayunlarından ibaret olarak mabeyni hümayun dairesi ise biri vükelâye ve diğeri mabeyni hümayun müşiriyetine ve bir diğeri ser kurenayı hazreti şehriyariye tahsis kılınan üç odadan ve maadası şevket meab efendimiz hazretlerile haremi hümayunı mülûkâneye mahsus bir kaç odalardan ibaret olub binaen aleyh haysiyet ve rahati devletlerine en elvarişli ad olunan Çit ve Merasim kasrı hümayunlarından tahsis olunacak odaların birinde iştigal buyurmaları hakkında hatır güzarı mehasin âsârı cenabı hilâfet penahi olan mütalâatı seniyye te'siratı vahime ile sui telâkki buyrularak teklifi hidmet ve ya muavenet keenne nıkmet ad olunub ve oda iraesi de ayrı mânalara haml kılınub bir ecnebi sefaret hanesine ilticaya kadar gitmiş oldukları kemali teessüf ve hayretle mesmuu âli oldu ki beş def'a mesnedi celili sadareti ihraz etmiş bir veziri zişanın böyle bir hali ihtiyar etmesi kalb gâhı milleti islâmyiyeye iltiyamı düşvar bir yare açmak demek olacağından buna tahayyür ve teessüf etmemek hamiyyeten kabil değildir. Bina berin bu yüzden devlet ve millet hakkında terettüb edecek mazarratı maddiye ve maneviyenin dairesi kesbi vüs'at etmeksizin ve

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hukuku devlete mugayir bir müdaheleye mahal kalmaksızın marüzzikr teklifi mehasin redifi cenabı cihan baniden maksadı âliyi bir kat daha zatı samilerine tevşih ve heman devlet hanei samilerine avdet ve teşrifleri hakkındaki irade ve arzuyı celili cenabı hilâfet penahiyi tevzih etmek üzere nezdi samilerine def'atı mükerrere ile izam buyrulan Şûrayı Devlet Reisi devletlû Said ve hariciye nazırı devletlû Tevfik Paşalar ve firaşeti şerife vekâleti hidmeti celilesile mübeccel olub suduru izamdan ve sadatı kiramdan ve emek daranı veliyyi nimeti bi minneti âzamiden bulunan ve her suretle şayanı ihtiram olan semahatlû Seyyid Ahmed Es'ad Efendi ve kurenayı hazreti şehr yariden utufetlû Ragıb ve ser esavabii hazreti şehr yari İsmet Bey Efendiler hazeratı ile âcizlerinin hissiyatı şuhudiyelerine göre devleti aliyye ve milleti islâmiyye hakkında mazarratı azime iras ve intac edeceği derkâr olan şu hareketi, te'siratı asabiye ile ihtiyar buyurmuş oldukları anlaşıldığından nezdi âlilerinde icra kılınan teşebbüs ve nesayihin kanaat bahş olamadığı ifadatı vakıadan nümayan olmuşdur. Vakıa bir kaç def'a huzuru şevket nüşuru cenabı hilâfet penahide müsul şerefine nail oldukları sırada şifahen emrü ferman ve bilvasıta irade ve beyan buyrulduğu vech ile bu arzuyı hümayundan maksadı hayr mersadı âli, mücerred cülûsı hümayunı şahane ruzi meserret bürusunda hiç kimsenin vesatet ve tavsiyesi olmayarak ve doğrudan doğruya tarafı eşrefi şahaneden lûtfen intihab buyrularak tuli müddet mabeyni hümayunı mülûkâne baş kitabeti mekamında bulunmuş ve memaliki mahrusei şahanenin islâhı ehvali ve terakki imran ve saadeti hali hakkındaki âmali mehasin iştimali cenabı hilâfet penahinin mahiyatına her kesden ziyade kesbi malûmat ve ittıla' buyurmuş olduklarından bu âmali âliyenin sür'atle temamii husuli filiyatı ve hakkı devletlerinde hüsni niyyatı şahanenin te'yidi maddesinden ibaret olub buraların ber vechi muharrer şifahen emrü ferman ve vesaiti müteaddide ile izah buyrulmuş iken bu maksadı âlii hümayunun hüsni telâkkii buyrulmaması, belki vasıtanın lüzumundan ziyade idarei kelâm etmesinden ileri gelmiş olması ihtimali varid olub maa mafih sayei adalet vayei hazreti padişahide kavanîni meriyei devlet, her kesin hürriyyet ve emniyeti şahsiyesini tekeffül edüb bu kadar izahat ve te'minat, hakikaten kalbi âlilerine kanaat bahş olamamış ise arzı maziret olunmak ve yahud arzu buyurdukları vakt mabeyni hümayunı mülûkâneye azimetle istidayi şerefi müsul hakkında nail oldukları müsadei seniyyei mülûkâneye istinaden bizzat arzı ahval edilmek yolları mevcud iken bu tarika gidilmemesi hasafeti müselleme ve zekâ ve fetaneti malumei asafanelerile dahi gayri

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mütenasib olmasına nazaren hareketi vakıa, te'siratı asabiyye tahtında bulundukları zemanın ilcası idüğini ve yahud işbu müsaadei seniyyei mülûkâneyi feramuş buyurduklarını tasdik tabii görünür. Yoksa mahiyeti mertebei bedahetde bulunan bir maksadı âlinin sui tefsire oğradılmasile haiz oldukları sıfatı mümtaze ile bir ecnebi sefaret hanesine ilticayi dai başka bir sebeb görülemez. Kaldı ki kemali sıhhat ve afiyeti haiz oldukları şu halde böyle bir sui telâkkide ve ana binaen bir ecnebi sefaret hanesine iltica gibi bütün âlemi insaniyete mezelleti calib, belki huruc alessultan mânasını mucib bir hareketde bulunmıyacakları derkârdır. Çünki bu hareket sebebile âlemi islâm nazarında ne mevkide bulunacaklarını pek alâ takdir edecek ilimü kemalâtı haiz oldukları cayi bahs değildir. Mazuliyet maaşı devletlerinin te'mini arz olunan müsted'ayatı samiyeleri cümlesinden olub bir sefareti ecnebiyeye şu suretle ve böyle bir zemanda iltica eden bir zata maaş tahsisinin caiz olub olmıyacağını her kesden ziyade zatı fahimaneleri takdir buyuracaklarından bunun imkân ve cevazını dahi nasıl teemmül eylemiş oldukları anlaşılamamakdadır. Dahilen ve haricen memuriyet teklif olunmayarak efradı ailei kiramilerile birlikde istirahatleri dahi talebi vakii fahimaneleri cümlesinden olmakla dahilen zatı devletlerine edilen teklifin mahiyeti ve andan maksadı âli bâlâda teşrih olunduğundan anı tekrara hacet olmayub haricde memuriyet teklifi bahsine gelince, on seneye karib imtidad eden müddeti infisali samilerince böyle bir şey teklif olunmadığı ve ara sıra bazı mevaddı mühimmede evrak irsaliye mabeyni hümayunı mülûkâneye celb ile ârayi samiyeleri istifsar buyrulduğu ve bu hal tekerrür eylediği ve hattâ sadrı esbak Cevad Paşa hazretlerinin zemanı me'muriyetinde dahi ıslâhat işine dair olan evrakın günlerce mabeyni hümayunı mülûkânede tetebbüile iştigal buyurdukları ve rahatı samiyelerini kâfil inayatı seniyyelerinin diriğ buyrulmadığı nezdi fahimanelerinde ve her kes indinde müsellem ve bedihidir. Feemma ki efradı ailei düsturı efhamileri bahsine gelince, bunlara nezdi âtıfet vefdi cenabı hilâfet ,penahide nasıl nazarı merhamet perveri ile bakıldığı tehattur buyrulur. Vakıâ zatı devletleri mekamı sadaretde bulundukları esnada Ermeni ihtilâlcilerinin Dersaadetde ika' eyledikleri şurişden dolayı berayı müzakere sadrı lâhık Rıf'at ve hariciye nazırı sabık Turhan Paşalar hazeratile beraber mabeyni hümayunı mülûkânede bulundukları bir gece evlâdı fahimanelerinin serayı muallâyı hümayuna aldırılmaları hakkında kurenayı şehr yariden Ârif ve Bekir Beyler vasıtalarile vukubulan müracaatı fahimaneleri tervic buy-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rulmamış olub bu ise anların hakkında muamelei bi kaydane olmayub belki âsayişin muhafazası vezaifile mükellef olan sadrı âzam ailesi bile hali tehlükededir gibi bir şayia zuhurile ezhanı umumiyeye bir kat daha dehşet ve vahşet ilka edilmemek mütalâasından münbais olub yoksa gerek zatı âlii asafaneleri, gerek ailei fahimaneleri hakkında yirmi seneden beri rayegân buyrula gelen ve fi'len sabit olan teattufatı seniyye ve niyyatı merahim gayatı mülûkâne, mabeyni hümayunı mülûkâne erkânı gibi her kesce malûm ve müsellem olub rahat ve selâmeti fahimanelerile efradı ailei kerimanelerinin mes'udiyeti hakkındaki niyyatı mehasin gayatı cenabı hilâfet penahiye zerre kadar bir nakısa târi olmadığı taltifen te'min buyrulmakdadır. İşte şu ahvale binaen serbestî ve hürriyeti şahsiyei fahimanelerine malik olarak kemali rahatle ikamet buyrulmak ve tarafı âlilerinden bir müracaat ve istirham vâkı olmadıkca hatırlardan bile geçmeyen taşra me'muriyeti şöyle dursun Dersaadetce dahi hiç bir me'muriyet ve ya hidmet teklif olunmamak üzere heman devlet hanelerine avdet icab edeceği ve emri maişetden dolayı şimdiye kadar sayei ihsan vayei hazreti padişahide bir gûna müzayeka çekilmediği gibi badema dahi çekilmiyeceği derkâr olub maa mafih sair emsalden fazla olarak zatı samii âsafanelerine maliye hazinei celilesinden kırk bin kuruş ma'zuliyet maaşı tahsis ve ihsan buyrulacağının ve sıhhat ve afiyetlerinin iade ve idamesi mültezemi âli olduğundan bu ümniyenin dahi istikmali esbabına tevessül olunması ve ebvabı hümayun her sınıf tebea ve bendegân içün küşade olub arzu buyruldukca mabeyni hümayunı mülûkâneye gelüb gelmemek hususundaki muhtariyeti samiyelerinin her vakt içün mahfuz tutulması ve çünki zatı samileri gibi bir veziri zişanın diyarı ecnebiyyede imrarı bakiyyei hayat etmesine mekamı muallâyi hilâfeti uzmaca rıza gösterilemiyeceğinden bu fikirden feragat buyrulması ve bir ecnebi sefaret hanesinde bulunmak ahkâmı celilei kur'aniyye ve nususı ehadisi nebeviyyeye ne dereceye kadar muhalif olduğu, haiz oldukları ilmü kemal icabınca nezdi samilerinde ra'na malûm olduğundan bu suretle sefaret hanede duruldukca ulemayı ümmet nazarında ne gibi bir mevkide bulunabileceklerinin ve bu hal, veliyyi nimeti bi minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerince mucibi teessür olmakda iduginin nazarı im'an ve mütalâadan dûr tutulmaması ve bu ihtarat ve nesayih yirmi seneden beri hakkı âlii âsafanelerinde rayegân buyrula gelen ve bu güne kadar muhafaza buyrulmakda olan ebi müşfik hissiyatı merhamet âyatından münbais olub bu hissiyatın muhafaza buyrulması hususlarının tarafı samii fahima-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nelerine tebliği emrü fermanı merhamet unvanı hazreti hilâfet penahi iktızayı âlisinden bulunmuş olmağla ol babda....

20 Cümadelâhire 1313 25 Teşrini sani 1311 [1]

§

Said Paşanın, İngiltere sefiri Filib Gürriye yazdığı Fransızca tezkirenin tercemesi

Sefirin müsafiri olmak üzere Kânuni evvelin dördüncü çiharşenbe güni sefaret hanede kabul olundum. Bu kabuli nevaziş kârane üzerine zatı asilânelerine demişdim ki kırk üç sene memleketin hidmetinde bulundum ve hususile son yirmi seneyi pek mühim ve yorucu iştigalâtla geçirdim. Beş def'a mekamı sadareti uzmayı ihraz eyledim. Sıhhatim kesbi zaaf etdi ve zatı hazreti padişahinin bir def'a daha teklif eyledikleri bu mekamın barını tehammüle mecal kalmadı. Müahharen zatı hazreti padişahi, devletin ümurı muazzamasını idare etmek içün serayı hümayunda bir fevkalâde me'muriyet teklif buyurdular. Fekat maatteessüf sıhhatim bu me'muriyeti kabule müsaid değil ve hususile böyle bir me'muriyetin mes'uliyeti zahirdir. Metbuuma karşu olan emniyet ve ihtiramımla beraber entrikalardan yurulmuş dum. Sefarete vürudumun maksadı, bu müşkilâtdan kurtulabilmek ve ailemle beraber memaliki ecnebiyyeye bilâ müşkilâtin gidebilmek idi. Sefaret hanede yalnız bir gece geçirirım zannında idim. Vürudumla beraber bu babdaki arzumu beyan içün sadrı âzama derhal yazdımdı. Ümmid ederdim ki tabiî olan şu mes'ul, mazharı müsaade olurdu. Fekat o gece zatı hazreti padişahi, hariciye nazırı ile şûrayı devlet reisini nezdi asilânelerine göndererek zatı hazreti padişahinin inayatına mazhariyetim devam edeceğini ve nefsi hümayunlarına ve devletlerine olan sadakatime itimadı şahanenin ber karar olduğunu tarafıma dermiyan eylediler. Ferdası günü zatı şahane, yine bu iki vükelâ vasıtasile memaliki ecnebiyyeye gitmekliğim hakkındaki azmimden farig olmamı arzu buyurduklarını beyanla bu te'minatı süterayi saireye dahi ita etdirmişdi. Zatı asilânelerine ve arkadaşları tarafından lûtfen

[1] Bu, tezkireyi imzalayan baş kâtib Tahsin Bey [Paşa] Said Paşaya sefaret hanede bizzat vermişdir.

Rif'at, Said ve Tevfik Paşaların — yukarıya derc edilen — arizalarında «muhteveyatı ol derece mükemmel ve ol mertebe hikmeti hukûmeti câmidir ki okuyanları ağladır ve taşa te'sir eder» tarzında tavsif ve takdir etdikleri o tezkireyi okuyanlar, hakikaten müteessir olurlar ve ağlarlar. Çünki devletin en büyük mekamlarında bulunan üç zatın, böyle bir lâf kütlesini «hikmeti hukûmeti câmi'» bir nüshai mükemmele ad edecek derecede hulûs kârlık göstermeleri, cidden müteessir olacak ve ağlanacak hallerdendir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

nezdime gelmiş olan Baron de Kaliçeye beyan eylediğim vech ile zatı şahaneye minnet dar isem de tehammül küdaz olan entrikaları pişi nazara almağa mecbur idim. Binaen aleyh memaliki ecnebiyyeye gitmek hakkındaki temenniyatımı tekrar arza mecbur olmuş isem de zatı hazreti padişahi, kurenası ve birinci kâtibi ve vükelâsı vasıtasile on üç def'a, niyetimi terk etmek hakkındaki arzuyı hümayunlarını tefhim buyurdular. Bundan başka tahriren dahi te'minat verdiler. İşte bu sebebe mebni niyetim yalnız bir gece kalmak iken beş gün sefaret hanede kalmağa mecbur oldum. Fekat bir tarafdan mes'ulüm karini kabul olmadı ve diğer tarafdan metbuumun hissiyyat ve te'minatını takdir eylediğimi göstermeğe mecbur oldum. Bu gün haneme avdet ediyorum. Tarafı asilânelerinden Ve ledi Gürri canibinden bana ve küçük çocuğuma ibzal edilen mihman nevazlığı hiç bir vakt unutmayacağım. Kalbim şükranla memlû olarak zatı asilânelerini terk ediyorum. 9 Kânuni evvel 1895

§

Bu gün dairei kitabete gelen İran sefareti baş tercemanı [1] Trabzonda kalan İranilerin bir an evvel hududa gönderilerek me'murini İraniyeye teslimini sefir namına atebei ulyayı mülûkânelerinden istirham etdikden sonra Said Paşaya nakli kelâm eyleyerek Midhat Paşanın İzmirde Fransız konslos hanesinde bulunduğu esnada diğer devletlerin dahi himayesine kendusını tevdi eylemiş olduğunu der miyan etmiş iken yine hukûmeti seniyyeye teslim edildiğini ve İran sefirinin [2] dün gece mülâkatda Said Paşayı muhafaza etmesi münasib olamayacağını İngiliz sefirine söylediğini ifade etdiği maruzdur.

24 Teşrini sani 1311 Abdi memlûkleri
Tahsin [3]

§

Paşa, envai te'minat ile konağına avdet etdirildikden sonra tarassudat şiddetlendirildi. Kapusının önünde gece gündüz casuslar dolaşır, girüb çıkanlara musallat olurlardı. Hâtıratında bundan uzun uzadı bahs ve şikâyet etmekdedir.

Mabeyn baş kitabetine gönderdiği tezkirelerin birinde hafiyelerin «teşdidi teşebbüsat» ı, babam merhumla Yanopolos Efendinin, konağına gelmesinden başladığını [4] söyleyerek şu satırları yazıyor:

[1] Mirza Ohanis Han [2] Mirza Rıza Daniş Han
[3] Baş kâtib
[4] Demek ki en ziyade ürkülen bu iki zat imiş, ne garib şey!...

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«... Bir zemandan beri haneei âciziye gelüb gidenlerin her birinden doğrudan doğruya hüviyetlerini istiknah içün hafaya me'murlarının teşebbüsleri tevali etmekdedir. Bu yolda teşdidi teşebbüsat (!) ise Denizli mutasarrıflığından infisal ile İstanbula avdet eden Mehmed Emin Paşa ki sadrı esbak Yusüf Kâmil Paşa merhumun müddeti medide möhürdarlığında bulunmasından dolayı kendisile otuz beş seneden beri hukuk ve müalefe vardır, anın nezdi âcizaneme gelmesinden ve bir hayli seneler Avrupanın bazı mahallerinde devleti aliyye baş şehbenderliklerinde bulunmuş olan Yanopolos Efendi ki yetmiş beş tarihinde tanımış, yani otuz sekiz seneden beri muarefe hasıl etmiş olduğum bir zatdır, bunun da münfasılan avdetle kezalik hanei senaveriye gelüb gitmesinden başladığı anlaşılıyor.» diyor. [1]

Diğer bir sahifede de şu sözleri söyliyor:

«... Yanopolos Efendi, evden çıkar çıkmaz civarımızdaki Maçka kışlasındaki Miralay tarafından bizzat tutulub ve bir arabaya konulub seraye götürülmüş. Ahmed İzzet Bey nezdinde akşama kadar istintak olunmuş. Denizli mutasarrıflığından münfasılan avdet eyleyen Mehmed Emin Paşa ki sadrı esbak merhum Yusüf Kâmil Paşa möhürdarı iken beni tanıyub muarefemiz otuz beş seneye varmışdır, mücerred sabıkai hukukı tezkir içün nezdime gelmişdi. Avdetinin ertesi günü

[1] Babamın — istifa ile karışık infisali üzerine — Denizliden avdetinde — sadaretden mazul ve mağdub olan — Cevad Paşanın konağına giderek hayli müddet konuşdukdan sonra — sefaret haneden avdetinden beri âşınalarının uzak dolaşdıkları — Said Paşanın konağına gitdik. Takdim edilen jurnallar üzerine o gece padişah, Paşalara yaverler saldırarak bizimle ne konuşduklarını — kemali ehemmiyetle — sordurmuş, onlar da lâzım gelen cevabı vermişler.

Ertesi sabah Cevad Paşa, bacanağı Mahrukî zade Ca'fer Beyi, evimize gönderüb bizi ikaza lüzum görmüş. Fekat padişah, bizden bir şey sordurmadı. «hizbi ilâhi, hıfzı ilâhidedir.»

Bundan bir kaç ay evvel Said Paşa, beni damad etmek istediğinden — envai muhatarata rağmen — aylarca konağına gidüb gelindi. Her def'asında casuslar, ismimi ve me'muriyetimi sordular, ben de bi perva söyledim.

Babam, sıhriyyet maddesinden dolayı yine bir gün konağa gidüb avdet ederken kapunun yanında duran bir hafiyye, hurmet kârane tavırla «Paşa efendimiz, buraya girmek memnudur. İsmi âliniz nedir?» demesile babam hiddetlenerek «ismimi bilmediğin halde Paşa olduğumu nasıl biliyorsun? Buraya girmeği men' edenlere söyle, memnuiyete dair kapuya bir levha assunlar da gelenler. görsünler, girmesünler» deyüb herifi def' etmişdir. Bu hadise üzerine de bir süal vaki olmadı.

Garibdir ki, babamın gösterdiği cesaret ve metaneti takdir edeceği yerde Paşa, hoşlanmamış ve babamın hafiyyeye söylediği sözün derhal seraya yetişdirileceğinden bahs ile telâş etmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mektubii sadaret hulefasından bulunan oğlu Kemal Bey, dahiliye nazırı Memduh Paşa tarafından çağrılarak babasının bana geldiği vasılı semi' âli olduğundan ve me'murini mülkiyyeye merciiyet cihetile kendisine icrayı tenbihat içün nezarete irade geldiğinden bahs ile bu hareketin ademi tekerrürünü maal inzar nazır müşarün ileyh tenbih etmiş...» [1]

*
* *

Paşanın, hâtıratında söylediğine göre:

Sadrı âzam Halil Rıf'at Paşanın vefatından altı gün sonra ser esvabî İsmet ve bendegândan Asım Beyler, konağına geldiler. Meclisi

[1] Sadadın haricinde gibi görünürse de — tarih sahifelerine giren — bu maddeyi tevzih içün bir kaç söz söylemeğe lüzum vardır.

Memduh Paşa ile babam, çocuk denilebilecek bir yaşda tanışub yıllarca kardeş gibi yaşadıkları halde bilâhare biri Sivas valisi, diğeri Amasya mutasarrıfı iken — meslekde sekamet ve istikamet gibi tehalüf yüz göstermesi üzerine — araları açılmışdı. Bu sebeble — fürsat düşdükce — bize ilişmeği âdet edinmişdi.

Dahiliye nazırı iken — dahiliye mektubî kalemi hulefasından olan — kardeşim Ahmed Tevfik merhumu bir gün nezaret odasına celb ile «peder Paşa, serayı hümayunda müsafirdir. [Yani mevkufdur,] sebebini söyleyiniz, süali âli vâki oldu» diyerek elinde tutduğu bir kâğıdın gûya iradei seniyye olduğunu anlatmak ister. Kardeşim «pederimizi bir saat evvel evde bırakub biraderimle beraber kaleme geldik» der. Nazır müsafirliği, kardeşim aksini iddia eder. Nihayet «inkâr etmenin mânası yok, gidiniz, biraderinizi gönderiniz» dediğini kardeşim haber vermesile nazırın yanına gitdim. Kardeşime — sorduğunu nevaziş kârane bir tavırla — bana da sordu. «Madame ki serayda müsafirdir, müsafir etdiren ve eden elbette sebebini bilir. Bu halde süali âli vukuuna lüzum var mı?» dedim. Bu cevabdan sıkıldı. «Süali âli»yi başka tarzda tekrar etdi. Hakkımızdaki garazından bu vesile ile de faidelenmek istediği halü kalinden anlaşıldığıçün bililtizam «ibtida Cevad Paşaya, sonra Said Paşaya gitdik. Aceba bundan dolayı mı süali âli vâki oluyor» deyince Paşa — aradığını bulmuş gibi — memnun olarak «gördünüz mü ya, elbette süali âli vâki olur. Halü mevkileri malûm olan bu âdemlere niçün gidersiniz? Bir gün mekamı iktidara gelirler de bize lûtf ederler ümmidile mi?» dedi. «Bizim, kimseden lûtf beklediğimiz yokdur. Zatı devletiniz de bilirsiniz ki o zatlarla hukukı kadimemiz [*] vardır, bu sebeble ziyaretlerine gitdik» dedim. Said Paşanın sefaret haneye kaçmasından bahs ile aleyhinde bazı söz söyledikden sonra — mekamı sadaretde bulunduğu esnada yazdığı bir mektubda «... Kademeyni muhteremeyni hazreti vekâlet penahilerine rumali ibtihal ve müktesibi fahri bi himal olmak niyazı mahsusunda bulunabilirim...» gibi mütezellinane sözler savurduğu — Cevad Paşa hakkında da na beca iradı kelâm etdi. Bu âdemleri ziyaretin mahzurlarını — gûya hayr hahane, fekat tehdid kârane bir şekilde — ifade etdi.

Zaten bildiğimiz gibi müahharen büsbütün tahakkuk etdi ki «süali âli» nin aslı olmayub babam hakkında serayda işitdiği sözlerin hakikatini öğrenmek ve öğrendikden sonra padişaha arzı hidmet etmek maksadile bizi yoklamışdır.

Kendinden «süali âli» ye esasen lüzum yokdu. Yanopolos gibi bizi de «tutub ve bir arabaya koyub» saraye götürürlerdi. «Süali âli» doğrudan doğru bize vâki olurdu.

[*] Kendinin de zemanı nekbetinde hukukı kadimeye riayet eden, biz idik. Kendi de bunu muterif ve müteşekkir idi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

has memuriyetini, yahud sedareti kabul etmesini padişah namına teklif eylediler. Sebebler göstererek ikisini de kabulde itizar etdi.

Bu iki zat, ertesi gün yine geldiler. Padişahın, islâhı devlet hakkındaki efkârını ve islâhatı kendinden ümmid etdiğini, kimin hakkında şikâyet ederse kabul ve sair maruzatını da tervic edeceğini beyan ve — meclis memuriyetinden bahs etmiyerek — yalnız sedareti teklif eylediler.

«Devleti islâmiyenin mevcudiyetini muhataraya ilka edecek ahvalin devamına mümaneat etmek ve idarei umumiyeyi alâ kaderilimkân tanzim eylemek ve esası islâhat olan terbiyyei umumiyeye çalışmak dahi memlekete hidmet olacağını nazarı mülâhazaya alarak şimdilik vüs'u kudretini bu şeylere sarf eylemek niyyeti halisasile teklifi vakıa müvafekat» gösterdi.

18 teşrini sani 1901 [6 şaban 1319] da «76500» kuruş maaşla — altıncı defa — mekamı sadarete nasb olundu [1].

[1] Rıf'at Paşanın vefatile Said Paşanın tâyini arasındaki altı günde — garaibi zemaniyeden olarak — mekamı sadarete talib olanlardan Tophane Müşiri Zeki Paşa takdim etdiği arizada şu sözleri söylüyor:

«Sevgili padişahım. Vaktile İstanbulun her dürlü fenalığa müsteid bulunduğu zemanlarda düşmenleriniz, icrayı mefsedete bu kulunuzun sadakatini mâni gördüklerinden itlâfım içün bir kaç def'a tertibata kalkışdılar ve bu da serayi hümayunlarında cereyan eden istintaklardan anlaşıldığından ihtiyaten tedabiri lâzime ittihaziçün Kâmil Bey merhum vasıtasile bu kullarına ferman buyrulmuş idi. Andan sonra bir kaç def'a şuradan buradan aynı ihtarat vaki oldu. Vaktile hainlerin, Es'ad Paşa merhumu hakanı mağfurun nazarından düşürmeğe çalışdıkları gibi şimdi de aleyhimde böyle entirikalar tertib olunduğunu his ediyorum. Sebebi, gerek atebei seniyyei zıllullahilerine olan fartı mehabbet ve sadakatce ve gerekse kıdemi ubudiyyet ve iktidarca bu kullarını sair bendegânı şahanelerine faık gördüklerinden şu günlerde münhal olan mekamı sadarete ya İsmail Kemal firarisinin akribasından olan Konya valisi [*] ve ya Radosda Hidivi Mısırla münasebet hâsıl eden Cezayiri Bahri Sefid valisini [**] ve yahud Bayrakdar Mustafa Paşa gibi Dersaadetlerine civar olan ikinci ordunun müddeti medide kumandasında bulunan müşir [***] kullarını getirmekdir. Bu kadar kıdemi ubudiyyet ve bu kadar fidakârlıkla beraber hakkı ahkaranemin ibtal olunduğunu görmek, bu kullarına pek ağır gelmekde olduğundan hasbelubudiyye istirhame mecbur oldum. Ol babda ve katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyülemri velihsan efendimiz hazretlerinindir. Şaban 1319 Teşrini sani 1317»

Edirne vali vekili ve ikinci ordu müşiri Arif Paşa da çekdiği şifreli telgraf namede — düadan sonra — şöyle diyor:

«.... Sadrı âzam Rıf'at Paşanın irtihali istihbar edildi. Âcizleri, fevkalâde bir iktidarı haiz değil isem de zati şevket simati cenabı hilâfet penahinin yetişdirmiş oldukları bendegânın ubudiyyet ve sadakat noktai nazarınca mümtazlarından olduğumdan Dersaadetde celbim halinde rehberi teveccühatı kudsiyyet âyatı hazreti tac dari ile şimdiye

[*] Ferid Paşa [**] Abidin Paşa [***] Arif Paşa.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Rif'at Paşanın vukuı vefatı cihetile nezdimizde mücerreb olan ehliyet ve sadakatinize binaen mesnedi sadaret uhdenize ihale kılınmışdır. Cenabı hak, müveffak buyursun.

6 Şaban 1319 » [1]

---

kadar ibraz etdiğim hidematı ubudiyyet kârinin bilutfihi tealâ rızayı âli dairesinde ed'afı mudaafesini arz edeceğimden emin bulunduğumdan nezdi ilham vefdi cenabı mülûkânede karini tensib buyrulduğu takdirde mekamı sadarete ve yahud açılacak başka bir me'muriyete nasb ve tâyinim hususuna müsaadei seniyyei cenabı padişahinin şayan buyrulmasını istid'a ve istirham eylerim ferman.»

Belki başkaları da sadareti istemişlerdir de ben görmemişimdir. Benim gördüğüm bu iki istid'a namede iki nokta şayanı dikkatdir. Biri, mekamı sadarete gelebilmek içün ne dürlü evsafı haiz olmak lâzım geleceğidir. Diğeri de, — telmihen sadarete talib olanlar varsa da — böyle sarahaten isteyenler bulunmamasıdır.

Meselâ — tercemei hallerinde yazıldığı veçh ile — zımnen talib olanlardan biri Mahmud Nedim Paşadır ki Hersek ihtilâlini pek ehemmiyetsiz şekilde göstererek ve bir iki günde hal edilebileceğini Sultan Abdülâziz merhuma işitdirerek ikinci def'a sadareti yakalamışdır.

Midhat Paşa da — Sultan Abdülhamid merhumu gûya merakdan kurtarmak maksadile — «biz, efendimizin haini miyiz, Rüşdi Paşanın bu gibi ahvaline ne içün merak ediyorlar? Buna tehammül olunuyor. Efendimizin her ne emrü fermanları varsa bize irade buyursunlar, can fida ederek işe bakarız» tarzında haberler göndererek ikinci def'a sadarete gelmişdir.

Cevdet Paşa, Sadrı âzam Hayrüddin Paşa ile padişah arasındaki ihtilâfı kasd ederek mabeyn baş kâtibine «şu arebi niçün söyletüb duruyorsunuz, niçün def' etmiyorsunuz?» demiş ve o sırada saraye gitdikce üniformasını ve nişanlarını çanta içinde götürüb getirmiş ise de sadareti ele geçirememişdir.

§

[1] Rıf'at Paşanın vefatından evvel sadaretin Said Paşaya tevcihi tekarrur etdiği — Şamlı İzzet Paşanın yazısile Yıldız evrakı içinde görülen — hattı hümayun müsveddesinden anlaşılıyorsa da tevcihin, vefatdan sonraya talikının sebebi öğrenilemedi.

Müsveddenin sureti

«Veziri meali semirim Said Paşa

Rıf'at Paşanın inhirafı mizacına ve sizin hukuk ve menafii saltanatı seniyyemizi muhafezaye kâfi iktidarınız nezdi hümayunı şahanemizde müsellemiyyetine mebni mesnedi sadaret bu def'a dahi uhdei reviyyetinize tevdi kılındı. Heman Cenabı hak, cümleyi müveffak bilhayr buyursun âmin.»

§

Sadarete tâyininde padişah tarafından alınan yemin verakası

«Atebei ulyayı hazreti hilâfet penahilerine maruzı abdi memlûkdur:

Zatı şevket simatı hazreti hilâfet penahilerine ve devleti aliyyelerine halen ve istikbalen sadakatle hidmet edeceğimi, hidmeti sadaret hakkında şeref vaki olan emrü fermanı hümayunı hazreti cihan banilerine binaen kasem billâh ile arz ederim. Katıbei ahvalde emrü ferman hazreti veliyyülemri velihsan efendimiz hazretlerinindir.

6 Şaban 1319 3 Teşrini sani 1317 Kulları

Said »

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa «me'muriyet, nevi nevi ehvali müşkile ve mevaddı müstagrebeye tesadüf etdi» diyor. O «müşkil» ve «müstagreb» haller ve maddelerin mahiyeti, hâtıratındaki uzun sözlerden anlaşılır.

Babı âlide oturub saraydan gelen emirleri infaz etmekden, saraydan tâyin olunan nazırlar, valiler, mutasarrıflar ve sair me'murlara, «karihai sabihai padişahiden» ihsan buyrulan rütbe ve nişanlara, yeniden tahsis, yahud zam olunan maaşlara ve devletin mütenevvi mesalihine dair re'sen sadır olan iradatı seniyyeyi mübelliğ tezkireleri okuyub devaire tebliğ etmekden ve — âlemi bâlâye arka veren — azılı vükelâ ve rüesa ile oğraşmakdan ibaret olan vazifei sadareti ifa ile meşgul oldu.

Hattâ kendi de, kurenadan Arif Beye «... bu def'a me'muriyete geldiğim günden bu güne kadar mekamı sadaretin vazifesini, icra me'murluğundan ibaret gördüm. § Mes'uliyeti ibka, mezuniyeti imha usuli halen ve atiyen mülâhazama uymuyor.» Demişdir.

Şehr emini Rıdvan Paşanın büdce dahilinde haraketden imtinaını söylerken de «işte şimdilerde sadaretin meşguliyeti böyle şeylere mahsur ve külliyatı ümuru devlet, nazarı itinadan mehcurdur.» diyor.

Hakikaten her gün bir güna «müşkil ve müstagreb» haller ve maddeler gösteren bu def'aki sadaretinde kendine asla malûmat verilmeksizin — tâyin olunan maarif nazırı Celâl Beyi [Paşa] meclisi vükelâda görerek bu âdemin kim olduğunu yanında oturan — Abdurrahman Paşadan sorub öğrenmek gibi garibelerle karşılaşması o «müşkil ve müstağreb» haller ve maddeler cümlesindendir.

Saraydan nezaretlere, vilâyetlere, sefaretlere, ecnebi sefirlere ve sair mahallere vaki olan tebligatdan ve ittihaz olunan mukarreratdan sadarete malûmat verilmedi. Sadrı âzam, tebligat ve mukarreratı ecnebi sefirlerden, nazırlardan, şundan bundan öğrenebildi.

Dahilî ve haricî en mühim işler — çok def'a mekama malûmat verilmeksizin — saraydan idare ve devletin menafii izale edildi.

Bazan siyasî mes'elelere dair sadrı âzamı haber dar etmekden hariciye nazırı men olundu.

Askerî daireler şöyle dursun, nazırlar, valiler ve sefirler, maiyyetlerindeki me'murların terfilerini ve rütbe ve nişan ile taltiflerini doğrudan doğru arz ve iradei seniyye istihsal etdiler. Paşa bu hususlarda devletin usuli kadimesine riayet edilmesini arz etdise de kulak verilmedi.

«Şikâyatı kabul ve maruzatı tervic» olunacağı te'min edilmiş iken temamile aksi hal zuhûr etdi.

İrtikâbları ve sair seyyieleri ayyuka çıkan Hicaz valisi Ahmed Ratib Paşa ile Mekke emiri, haklarında vaki olan şikâyetlere mukabil himaye edildiler.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, tesadüf etdiği müşkilât sırasında muayyenatı askeriyye esmanının tesviyesince görülen ve gösterilen envai tas'ibatdan bahs ederken «me'murine evamirini isma etdirmeğe sadaretin kudreti hazırası müsaid olmuyor.» diyor.

Pek basit hakikatlerdendir ki âmir, emrini infaz etdirmeğe muktedir ve tehdidini ikaa kadir olamazsa ümurı devlet muhtel olur ve — büyük ve küçük — her me'mur, istediğini yapmakda ve menfaati şahsiyesine hidmetde serbest kalır.

Hal buki padişahın vekili mutlakı, hükûmetin reisi, bütün me'murların âmiri ve ümurı devletin mercii olan sadrı âzamın, emirlerini me'murlara «isma etdirmeğe» kudreti olmaması, mekamı saltanatca mültezem ve me'murlar, bu iltizamdan mülhem olmasalar, verilen emirleri dinlemeğe ve derhal icra etmeğe kendilerini mecbur ad ederler.

Padişah, yalnız kendinin merci ve âmir tanınmasını ve iş başında bulundurduğu âdemlerin, her dürlü iktidar ve selâhiyetden mahrum olmasını ve — meşhur tâbirle — «bostan korkuluğu» derekesinde kalmasını ve bir birlerile oğraşarak daima muhalif bulunmalarını istiyor. Devletin idaresini ihlâl ve her sınıf me'muru ıdlâl eden bu hali pür melâli de kendinin mekamı saltanatdan düşmemesi içün yegâne çare farz ediyor.

Sadrı âzamın emri nafiz ve vükelâ ile müttehid olmak yüzünden amcesinin tac ve tahtı başına yıkıldığını bir dakika göz önünden ayıramıyor.

Bu hususda onu mazur görenler ve vehmi mücessem ve istibdadı müşahhas kesilmesine sebeb olanlara seb edenler mevcuddur ve hazmü ihtiyat memduhdur. Fekat devlet ve milletin saadet ve selâmetini isteyen erbabı iktidar,

«ترك كام خود كرفتم تابر آيد كام دوست»

mealine masadak olmalıdırlar ve selâmeti ammeyi nefslerinin saadet ve selâmetine tercih etmelidirler. Bu rahi rehaye salik olmazlarsa — düşmen farz etdikleri eşhas değil — kendilerini, mekamı iktidardan yine kendileri iskat ederler...

Said Paşa, mütevaliyen karşısına çıkan «müşkil ve müstagreb maddeler ve haller» le mekamda tutunmak ve iş görmek kabil olamıyacağını, bahusus o esnada en mühim ve müşkil mes'ele olan ve devletlerin şiddetli müdahelelerini celb eden Rum elideki üç vilâyetin islâhatını — serayın tas'ib ve teşvişi ile — acilen te'min edememekden envai mes'uliyete oğradılacağını düşündü. İşden çekilmeği, nefsi içün selâmet ad etdi. Bildef'at tahriren ve şifahen istifaye mecbur oldu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hâtıratında

«Rum eli vilâyatı selâsesinin islâhatını işkâl etmek için seray, olanca kuvvetile çalışmakdadır. Zatı şahane, maziye aid esbabı mütenevviadan, bu def'a da arzuyı mahsuslarına müvafık hareket edemediğimden dolayı bana muğber olmağla azlimi istiyorlarsa da bunu fi'le getirmek için kuvvetli esbab aramakdadır. Galiba o esbabı bu nevi işkâlât neticesinde buluyorlar.»

diyor.

İstifa meselesi, hâtıratda bir çok sahife işgal etmekdedir. Tafsilâtını anlamak isteyenler, o sahifeleri mütalea ederler. Hülâseten öğrenmek arzu edenler de bu sahifeleri okurlar.

Rum eli vilâyetlerinin maliye işlerini islâh ile maaşları muntazaman tesviye ve askerin muayyenatını hüsni istimal edebilmek [1] için Meclisi Vükelâda müzakere cereyan etdiği sırada Ser asker Rıza Paşanın «ihtiyacatı askeriyeyi müşkile düşürmek senin mesleki kadîmindir»[2] tarzındaki haysiyet şikenane itabı — istifa namesinde söylediği üzere «mebdei hidmetden şimdiye kadar her tarafdan eseri nevaziş ve hurmetden başka muamele görmemiş olan» Said Paşayı — kendi tabirile — «manen ve maddeten müstağrakı alâm» etdiğinden mabeyn baş kitabetine yazdığı 18 remazan 1320 tarihli tezkire ile istifa etdi. Bir irade zuhûr etmediğinden istifayı te'kid eyledi.

[1] Hâtıratda «... askerin erzakını icabı halinde haricden peşin para ile almak için mahallerine me'zuniyet itası tarikini tutdum. Bu yol, müteahhidlerin gadrü hilelerini isbat için bir tedbiri müessir idi. Lâkin müteahhidlerin hamileri [*] esbabı saireden dolayı da bana muhalif oldukları halde müteahhidlerden hisab istenilmesi muhalefetlerini teşdid etdi. Bu suret, gûya askeri aç bırakmağı müntic olacağını iddia ve o neticeyi tervic etmemi mahalli âliye müteveccih bir sui maksada bina etdiler. Bu gibi müddeayat ise erbabı âmale fürsat, hususa Ferid [**] ve vahid emelleri sadarete gelmek olanların teşebbüsatına vüs'at verdi.» diyor.

[2] Said Paşa, hâdiseyi mükerreren bana nakl etdiği sırada ve hâtıratında, ser askerin tahkir âmiz sözünü bu cümleye hasr etdiği halde o zeman — hariciye nazırı sıfatile meclisde bulunan — Tevfik Paşa, bilâhare hâdiseden bana ve merhum Ali Füad Beye uzun uzadı bahs ederek ser askerin «.... mesleki kadimindir. Benim ağzımı açdırma, söyleyecek çok sözüm vardır.» demesile Said Paşa «söylersen cevabını da alırsın» dediğinden iş münakaşeye düşüb ser askerin, meclisi terk eylediğini ve iki taraf padişaha şikâyet etdiğinden ertesi gün vükelâ, seraya iftara dâvetle vak'a hakkında malûmatlarını yazmaları emr olunmasile her biri malûmatını yazub möhürlü zarflar içinde takdim eylediklerini anlatmışdır.

Said Paşa «ağzını aç, söyleyecek çok sözün ne ise söyle» demeliydi. Ser askeri gadanfer peyker, bakalım ne söylerdi.

[*] «Müteahhidlerle müşterekülmenfea mürtekibler» demek istiyor.

[**] O sırada Babı âlide teşkil olunan Rum eli vilâyatı komisyonu riyasetinde bulunan Ferid Paşayı kasd ediyor. «Vahid» bir zatın ismi olarak değil, «Ferid» remzini biraz örtmek üzere yazılmışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir gün sonra kurenadan Arif Bey gelüb seraya götürdü. Huzura girince padişah «nedir bu haller, nedir bu haller» diye tevbihe kıyam ve ser askeri iltizam etmesile paşa, lâzım gelen cevabları verdi. Gördüğü müşkilât yalnız ser asker tarafından olmadığını, mevcud haller ile sadaret vezaifinin ifa edilemiyeceğini, müşkilâtın büyüğü mabeynden geldiğini, valiler doğrudan doğru seraydan tâyin ve diğer me'murinin bir kısmı kurena iltimaslarile intihab olunduğunu, mesaili hariciye serayda hal edildiğini, süferanın tebligatına vasıta olan tercemanların mahalli müracaatı baş kitabet dairesi olduğunu ve maliyece pek fena halde bulunulduğundan 1296 büdcesine avdet edilmesini arz etdi.

Padişah «bilirsiniz ki benim, devletimin menafiinden başka bir emelim yokdur. Madame ki taahhüd ediyorsunuz, devletin hayır ve menfaati ne vechile ise ona göre hareket edersiniz. Ser asker Rıza Paşaya, istediğiniz tarziyeyi vermesini söyletdirmişdim. Bu gün meclis günü olduğundan kendisi oradadır. Vakt de geçiyor. Babı Âliye gidiniz. Ser asker Paşanın tarziyesini kabul eyler, işlerinize devam edersiniz» dedi.

Hal ve mevki, istifada israra mütehammil bulunmadığından Babı Âliye gitdi. Ser asker, o gün meclise gelmedi. Üç gün sonraki meclise geldiğinde Paşaya hitaben «geçen meclisdeki sözlerden şevket meab efendimiz sıkılmışlar. Ben de veliyyi nimetin sıkıldığı içün sıkıldım. söylediklerim başka bir şey değildi, hakikat idi» mukaddimesile söze başladı. Tarziye vermek şöyle dursun, tarziye istiyecek tarzda söylediği ağır sözlerin daha ağırlaşacağını his etdiğinden ve o sırada elçilerden biri geldiğinden Paşa «ziyadesini dinlemeğe vaktim müsaid değildir. Süferadan biri yanımızdaki odada beni görmeğe muntazırdır.» diyerek meclisden çıkdı. Avdetde sair mes'elelerin müzakeresine başlandı.

Bayramdan sonrada Rum eli vilâyetlerinin ehvali vesilesile ümuru devletin hüsni idaresi içün mevud olan müsaadata muhalif iradeler sudur etdiğinden istifaye kat'iyyen karar verdi.

O sırada Avustury sefiri, huzura çıkub Rum eli islâhatının süratle icrasını ihtar etdiğinden islâhatın bir haftaya ! kadar mevkii icraye konması hakkındaki iradeyi Arif Bey tebliğ eyledi. Paşa, Rum elide müzayeka pek ziyade olduğundan müteahhidlerin tâyinatı kesecekleri ve askerin aç kalacağı valiler ve müfettiş tarafından mütemadiyen yazılmakda ve maliye nazırı da, hazinede para mefkud ve sair vilâyetlerden para celb, yahud haricden istikraz etmek de muhal olduğunu bildirmekde ve techizatı askeriyye sandığında mevcud ve müstacel ihtiyaclara muhassas olan mebaliğdan tavizan bile sarfına tarafı şahaneden müsaade edilmemekde olduğundan bahs ederek «bu halde

TARIHVEMEDENIYET.ORG

asker, hazinei gayıbden mi geçinecek? bu haller, beni mevkii acze düşürmek içünse bunda devletin ne faidesi var? başka bir maksada mebni ise anı da anlamıyorum. Hele siz gidiniz de çaresini düşünür, arz ederiz.» dedi.

Düşündüğü çare, 11 Şevval 1320 tarihli — gayet müfassal — istifa nameyi takdim etmek oldu. Padişahın «gazete lisanı» diye tezyif etdiği bu istifa name üzerine Arif Bey, üç def'a gelüb giderek hakikaten can sıkacak ve — tâbir müvafık ise — insanı çıldırtacak tevbihler, tarizler, tekdirler, tehdidler ile karışık iradeler getirdi.

Bu cümleden olmak üzere Paşanın — birinci def'a baş vekâletde bulunduğu esnada — tanzim etdiği 1296 müvazenesini padişah, ileri sürerek «bundan bana bahs etmesün. Onu meclisi meb'usan yapmış idi» dediğini de tebliğ eyledi. Paşa, her birine müskit cevab verdi.

Müteakıben ser esvabî İsmet Bey gelüb seraya götürmeğe oğraşdı. O gitdikden biraz sonra — gece yarısı — baş kâtib Tahsin Paşa zuhûr etdi. İstifanın esbabını huzurda bizzat arz içün istenildiğinden seraya gideceğini söyledi.

Paşa, maruzatının hiç birine müsaade olunmadığını, meselâ — İngiltere devletinin ihtarı vech ile — Aleksandır Paşanın Rum eli vilâyatı müfettiş muavinliğine, yahud Rum eli içün teşkil olunan komisyona me'mur edilmesi hakkındaki tezkirenin iade kılındığını, Rum eliye ümerayı askeriyeden muktedir müfettişler gönderilüb jandarmaların tensikı ve müteahhidlerin tahkiki hakkında yazdığı mazbatanın müteahhidlere aid fıkrasından dolayı ser askerin, tahkir ve müahharen tarziye yerine tahkiri tecdid etdiğini, zatı şahane ona bedel kendini tekdir eylediğini ve namus ve terbiyesi «mansıb içün hakarete tahammüle mâni» olduğunu anlatdı. Ayrıca tezkire de yazdı.

Arif Bey, yine mükerreren gelüb garib iradeler getirdi ve cevablarını alub gitdi. O iradelerden birinde şu söz de vardı:

«... Beni bir iki def'a gücendirmiş idi. Bu def'a da gücendirir ise ebediyyen (!) kendisini istihdam etmem.»

İradenin sahibi düşünmeliydi ki bu yolda tenzir edebilmek içün tenzirden masun ve mekamı iktidarda «ebediyyen» me'mun olmak lâzım gelir. Hal buki tenzir edenin de, edilenin de yarın ne olacağı külliyyen mechuldür. Bu sebeble — aczi mutlakdan ibaret olan — beşerin müvakkat, daha doğrusu mevhum olan kudretine güvenüb de «ebediyyen» kelimesile tenzire kıyamı, her halde eseri gaflet, yahud neticei nahvetdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Diğer bir irade de şöyle idi:

«.... Bundan sonra tahriren hiç bir şey beyan etmiyecekdir. İstizan edeceği şeyleri daima şifahen bana arz etmelidir.»

Bu irade, her devletde mer'i olan usule mugayir ve mantıka ve nefselemre muhalif bir teklifi anifi mütezammindir ki «maksadı âli» nin ne olduğunu Said Paşa gibi müteferris ve müvesvis bir zekâyı müşahhas değil, en sade dil bir şahs bile derhal anlar ve anladığını anlatır.

Bir birini vely eden iradatı acibeden biri de bu idi:

«Ahvali maliyeyi islâh içün mülâhazatını şimdi (!) beyan etsün.»

«Ahvali maliye» yıllardan beri lisanı hal ile

Olmaz ilâc sinei sad pareme!
Çare bulunmaz bilirim yareme
Baksa tabibanı cihan çareme
Çare bulunmaz bilirim yareme

ve

«Çare bulan olmadı bu yareye
Pek yazık oldu dili âvareye»

Tarzında feryad etdiği halde — maliye nazırile buluşub mes'eleyi müzakere ve taharrii çare etmek salâhiyetinden bile mahrum olan — bir sadrı âzamdan maliyenin islâhına dair «şimdi» kaydile mütalea istemek, o sadrı âzamı büsbütün acz ve hırmane düşürüb — faidesiz — tâzib etmekden başka bir netice hâsıl etmiyeceğini padişah, elbette takdir ederdi.

Rum eli vilâyetlerine saldıran eşkiyayı takib ve tenkil içün valilerin asker sevkine me'zun olmaları hakkındaki ma'ruzatı mükerreresine karşı padişahın «bunun mahzurunu düşünmüyor mu? Edirne vakası malûm» demesi de garabetden hâli değildir.

Âlemdarın askerle İstanbula gelmesi gibi eşkiyayı takibe me'mur edilecek bir kaç yüz askerin de payı tahta gelüb kendinin tac ve tahtını tarac edeceğine hükm ile istenilen mezuniyeti vermemesi ve bu yüzden emniyet ve asayişin ihlâline ve ecnebi devletlerin müdahelesine meydan bırakması da vehm ve vesvesenin tevlid etdiği zararlardan ve her suretle şayanı esef hallerdendir.

Arif Bey, biddef'at gelüb gitdikden sonra İngiltere sefareti baş tercemanı Blok gelerek Metroviçede Rusya konsolosluğu te'sisini arnavudlar, kendinden bildikleriçün öldürmek üzere üç âdem göndereceklerini Selânik konsolosunun bildirdiğini, sefirin dikkat edil-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mesini tavsiye eylediğini ve hariciye nazırına da haber vermeğe me'mur olduğunu söyledi. Paşa, keyfiyeti arz eyledi.

Sefir, mezunen memleketine gideceğinden huzura çıkdığında «Said Paşanın masuniyeti nefsiyesi devleti metbuamca mültezemdir. Çünki İngiltere devleti vaktile teahhüd etmişdir. Kendisi Avrupanın asayişine ve devletinize hidmet etmişdir. Müvakkaten Londraya gidiyor isem de Balkan işleri kesbi ehemmiyyet eylediğinden üç hafta içinde İstanbula avdet edeceğim. O vakte kadar Said Paşanın masuniyetine dikkat etmesiçün maslahat güzare talimat verdim. Zatı şahanenizin de nazarı dikkatini celb ederim» demişdir.

Sefirin gösterdiği kadr şinasane sıyanet, Paşa içün şayanı teşekkür olabilirse de — devleti metbuasının en büyük mekamı olan sadareti altı def'a ihraz eden — o zatın, adeta «mahmi» muamelesi görmesi, devlet namına teessüf olunacak hallerdendir.

Canibi ecanibden himaye olunmak yüzünden devletin şan ve istiklâline ârız olan haleli anlatmak ve himaye olunanlardan ziyade — «البادی اظلم» kaidesince — himayeye sebeb olanların müahazeye lâyık bulunduklarını izah etmek içün sahifeler dolusu yazı yazmak icab ederse de bu sahifelerin o kadar tahammülü yokdur.

İstanbula geleceği bildirilen üç arnavud hakkında tekayyüdatda bulunulması mabeyn baş kitabetinden zabtiye nezaretine yazıldıkdan ve kendine de malûmat verildikden bir saat sonra Arif Beyle kurenadan Faik Bey geldiler. Arif Bey, möhri hümayunu istedi. Paşa — mutad olan usule tevfikan — zarfa koyub ve üstünü kırmızı möhür mumile möhürleyüb verdikden sonra Arif Bey, uzun tebliğde bulunduğu sırada şu sözleri de söyledi:

«Efendimiz, ferman buyuruyorlar ki: kendisine pek çok iltifat etdim, pek çok iltifat etdim. Kendisi, benimle birlikde bulunmak istemedi, böyle yapdı. Zabtiye nazırına yazılacak şeyde [üç arnavudun gelmesi maddesi] bana yazdı. Kendisi, kor diplomatikle ihtilât etmesün politikle meşgul olmasun.»

Diğer daf'akilerden daha dağdağalı geçen bu def'aki sadaretden 13 kânuni sani 1903 [25 şevval 1320] de infisal etdi.

Mesnedi sadarete tayin olunan Ferid Paşa, Babı âliye gelmezden evvel azl ve nasb keyfiyeti — emsali olmadığı halde — sabahlayın gazetelerle şöyle ilân olundu:

«Said Paşanın azlile mesnedi celili sadareti uzma fehametlu devletlu Ferid Paşa hazretlerine tevcih buyrulmuşdur.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu ilândan maksad, enzarı âmmede Said Paşayı tahkîr ve tezlildir. Öyle olmasa — üsule muhalif suretde — ilâne lüzum görülmezdi ve sadrı cedid hakkında kullanılan elkabı resmiye, sadrı sabık hakkında da kullanılırdı.

Tahkirat cümlesinden olarak — azlini takib eden — bayramda mekamı sedaretin resmî dâvet namesi üzerine muayede resminde bulunmak içün Dolma bağçe serayına giderken yolda mümanaata oğradı ki altı def'a mekamı sadarete gelen bir zat hakkında reva görülen bu mühakkirane muameleye şimdiye kadar — en büyük değil — en küçük bir me'mur bile hedef olmamışdır.

Said Paşa, oğradığı bu büyük hakarete mükabil seray yolunu — kendini himaye eden — sefaret haneye çevirseydi, ehli insaf belki hak verirdi!

Zeval vakti yaklaşanlar, öyle acib ve garib hareketlerde bulunurlarki aklı başında olanları değil, darüşşifada zencirle zabt edilen mecnunları bile hayrete düşürürler.

Paşa gördüğü mümaneatı, sadarete ve teşrifat nezaretine yazdisada cevab verilmedi. Bayram günleri gelen yerli ve ecnebi züvvar, konağa girmekden men olundu. Bu hadiseler üzerine yine hicrete niyyet ederek sadarete tezkire yazdı. Bayramın üçüncü günü — hususi kitabetinde ve sair hidmetinde bulunan — Hüsni Bey seraya celb olundu. Baş kâtib, yolda mümaneat eden Nuri namında bir çavuşun nefi edildiğini ve züvvarın men'i, Beşiktaş muhafızı Hasan Paşadan sorulduğda «bizim âdemlerimiz, öyle şeyler yapmazlar» dediğini ve bu haller, nezdi şahanede bi nihaye teessüfü mucib olduğunu tebliğ eyledi.

Fekat çavuş nefi değil, terfi edildi ve meşrutiyetin ilânına kadar altı sene tecessüs vazifei nazifesine!! devam etdirildi.

§

Said Paşanın azlinden sonra mabeyn baş kitabetinden halefi Ferid Paşaya yazılan 23 şubat 1319 tarihli tezkirei hususiye şayanı dikkat olduğundan bir kısmının [1] buraya dercini münasib gördüm.

«.... Merhum Rif'at Paşanın vefatile Said Paşa mekamı sadarete tâyin buyruldukdan sonra Rum eli cehetince bir takım mesail zuhur etmekle ve vakıa ol havalinin bazı taraflarında ahval temamen müvafıkı merzii âli bir derecede değil idise de hüsni idare edilmekde ve işin yoluna gireceği de mümkin bulunmakda iken Said Paşanın tutduğu mesleki idare, müstelzimi netayici vahime olmağa başlamış ve Rum eli vilâyetleri ahvali maliyesinin ve sahih ve salim büdcesinin

[1] Bir kısmı da Ferid Paşanın tercemei haline derc olundu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tanzimile jandarma ve asakiri şahanenin ve sünufı me'murin ve müstahdeminin maaşatının vaktü zemanile tesviyesi maddesinin tahtı te'mine alınması emrü ferman ve te'kiden ve tekraren irade ve beyan buyrulduğu ve teftiş ve tanzimi ahvale dikkat ve arzı keyfiyet içün Hüseyin Hilmi Paşa teftişe gönderildiği halde Said Paşanın iradat ve irşadatı seniyyei hazreti hilâfet penahiye müvafık hareket etmeyüb mülâkatı süfera ile vakt geçirmesi ve bir takım yanlış yollara gitmesi neticesi olarak görünen ahval vukua gelmiş idügünden ecanibin entirikalarının önü alınmak ve fenalıklar men edilmek maksadı âlisine ve Konya valiliğinde müşahed olan mesaii sadakat mendaneye binaen ol vakt Dersaadete celb ve Said Paşanın Rum eli işlerindeki müamelât ve harekâtına karşı işi kontrol etmek üzere komisyonı mahsus riyasetine tâyin buyruldukları gibi müahharen Said Paşanın istirkabata ve komisyondan dolayı ikaı müşkilâta kalkışması üzerine de bundan fütur getirilmeyüb bilâks daha ziyade mukdimane ifayı vazife edilmesi ve teveccühatı seniyyei cenabı padişahinin günden güne mütezayid ve müteali olduğu hakkında şeref sudur buyrulan iradatı seniyyei mülûkûne mabeyni hümayunda biletraf ve şifahen tebliğ kılınmış ve işler daha ağırlaşmaksızın Said Paşanın azli mütalâa buyrulduğu cihetle te'minatı maruzei sadakat kârilerine mebni badettahlif hidmeti sadaret, uhdei samii fehimanelerine ihale buyrulmuş olub gerçe Said Paşanın isal eylediği noktadan işin derhal önüne geçilmek düşvar isede bu babda çare bulunmak mümkin görünmüş ve elyem hüsni idarei maslahat edilmekde bulunmuşdur...»

Bu tezkire, meşeheri garaib ad olunmağa lâyıkdır ve bir çok süale mütehammildir.

Said Paşanın «tutduğu mesleki idare» madame ki «müstelzimi netayici vahime olmağa başlamış» ve «iradat ve irşadatı seniyyeye müvafık hareket etmeyüb bir takım yanlış yollara» gitmişdir, niçün yolu, yahud kendi değişdirilmedi? Aceba padişahın ondan korkusu mu vardı?

Yoksa onun azl edilmemesiçün devletlerle bir müahede akd olunmuşdı da müahedeye muhalif hareketde bulunmamak ve itirazlara mahl bırakmamak içün mi azl edilemedi? Yahud azlinden dahili bir karışıklık çıkacağından mı ihtiraz olundu?

«Mülâkatı süfera ile vakt geçürmesi» inden maksadı neymiş, devletin menafii içün değil de — kendi kanaatince teveccüh ve hurmetlerini kazandığı — süfera ile hal'a tesaddi etmek mi, yahud başına daha büyük bir belâ getirmek mi? Bu halde de onu bir dakika meka-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mı sadaretde durdurmayarak — muntazar olan — mefsedetine mâni olmak lâzım gelmez miydi?

Hangi sadrı âzamın — mazinei su'i erbabdanmış gibi — «müamelât ve harekâtı» kontrol edilir ki Said Paşanın «Rumeli işlerindeki müamelât ve harekâtına karşı işi kontrol etmek üzere komisyon mahsus» teşkil olunsun? «Müamelât ve harekâtının kontrol» edilmesine lüzum görülen bir sadrı âzam, her dürlü itimad ve emniyyetden sakıt olmuş demekdir. Böyle bir âdeme nasıl emniyyet olunur da — en büyük emanet olan — ümuru devlet tevdi edilir?

Sadrı âzamın — nezareti umumiyesi itibarile maiyyetinde ad edilmesi tabiî olan — bir komisyon reisi tarafından müamelâtı kontrol edilirse o sadrı âzamın dahilen ve haricen ne şerefü haysiyeti kalır ki devletin en mühim ve müşkil ümurını tesviyeye muktedir olsun.

Said Paşanın «istirkabata ve komisyondan dolayı ikaı müşkilâta kalkışması» ndan «fütur getürülmemsi» komisyonun reisine tavsiye edileceğine — istirkab ve ikaı müşkilât hakikaten vâki ise — Said Paşayı mekamdan atub istirkab ve müşkilâtı ortadan kaldırmak daha müvafık olmaz mı? O, mekamdan atılınca — kontrol içün teşkil olunan — «komisyonı mahsus» a lüzum kalmıyacağı tabiî iken niçün atılmayor da mekamda bırakılıyo?

Eğer Said Paşa, mükerreren ve müsırren istifa etmeseydi belki azl olunmazdı. «İstifay» ı «azl» kelimesile ilân etmek, nazarı dikkatden uzak tutulmamalıdır.

Said Paşanın «isal eylediği nokta» ne imiş ki o noktadan «işin derhal önüne geçilmek düşvar» olsun?

Padişahın Said Paşaya olan infiali, onu âdeta devletin işlerini bozan bir hain derekesine indiriyor. İnfiali zail ve insafa mail olsaydı padişah, bunun böyle olmadığını itiraf ederdi.

Padişahın, garib harekeilerinden biri de, Said Paşaya — mansubiyyet ve mazuliyyetinde — emniyyet ve itimadı olmadığı içün harekâtını daima tecessüse dikkat ve hakkında iltizamı şiddet eylediği halde başı sıkılınca mekamı sadarete yine onu getirmesidir.

İtimad edemediği bir âdemin — vehmen değil — hakikaten hiyanetini görmüş ise onu tekrar tekrar iktidar mevkiine getirmekden «من جرب المجرب حلت به الندامه» ma sadakınca nadim olmamasına ne demeli? Bir şahsa — limaksadın ca'li emniyyet etmek gibi — yine bir maksadla ca'li olarak emniyyet etmemek de bir siyaset midir?

§

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Said Paşanın infisalinden sonra mabeyn baş kitabetinden Ferid Paşaya «mahremane» işarelile yazılan diğer tezkiredir. [1]

«Selefi samii sadaret penahileri Said Paşa hazretlerinin zemanı me'muriyetinde Rum eli vilâyatı hakkında ittihaz etmiş olduğu meslek, bu babdaki maruzatile müsbet olduğu üzere oradaki unsuri islâme zaaf getirmek esasına müstenid olub en evvel Avusturya sefirile mülâkatı netayici olarak ehalii mezkûrenin ahvalinden şikâyet olunmakda olduğuna ve bunlar üzerine satveti askeriyye iraesine dair maruzatda bulunmuş ve bu maksadı suveri mütenevviada ve tevarihi muhtelifede arza devam etmiş ve âdeta hasrı maksad eylemiş olub işbu unsuri islâmı vikaye, dinen ve menafii devleti muhafezeten lâzım olduğu ve kendulerinin zatı akdesi hazreti hilâfet penahiye sadakat ve ubudiyyetleri dahi malûm bulunduğu derkâr iken müşarün ileyh Said Paşanın öyle bir mesleki sakim takib eylemesinin esbabı bittabi anlaşılamamış ve sefaretlerin beyanatı anın şu mesleğinden ilerulemiş olmasına ve müfettiş Paşanın üç sene devamı me'muriyeti ile beraber asker hususundaki salâhiyetini bilâhare ehalii islâmiye aleyhinde sui istimale tesaddi edüb etmiyeceği ve ne yapılmak lâzım geleceği şayanı teemmül bulunmasına nazaran hasbel sadaka biletaraf mülâhazai maslahatla bu babdaki mütalâai samiyei sadarer penahilerinin yarin mabeyni hümayunı mülûkâneye azimeti samiyei fehimanelerinde arzı hâki payi âli kılınması hususunun ber mentukı emrü fermanı hümayunı cenabı hilâfet penahi sureti mahremanede beyanına ve selâmı saadet ittisamı şahane ile taltif buyrulduklarının tebşirine ibtidar kılındı ol babda.... 25 Zilkide 1320»

Said Paşa, bu tezkiredeki isnadata karşı hâtıratında «mahzı bühtan» diyerek müdafaa yolunda mühim sözler söylemişdir ki hâdiseler ve ittihaz olunan tedbirler, müdafaanın hakikate ve isnadın garaza makrun olduğunu göstermekdedir.

Said Paşa, müslim ve Türk olduğiçün «unsuri islâme zaaf getirmeği» nasıl «meslek ittihaz» edebilir? «Kendulerinin zatı hilâft penahiye sadaket ve ubudiyyetleri dahi malûm bulunduğu derkâr» olduğundan bahs edilen «unsuri islâme zaaf getirmek» gibi «bir mesleki sakim takib» eylemesinin ileri sürülmesi, onun din ve devlet haini olduğunu gösterir. Bu, böyle midir?

[1] Bu tezkirenin suretini de Said Paşaya ben vermişdim «... Bir suretine desteres olmuşumdur. Muhteveyatı dikkate şayan olduğıçün ber vechi âti aynen derc olundu» başlığile hâtıratına kayd etmişdir. Fekat tezkire tarihi yanlış yazılmışdır. Doğrusu 1321 değil 1320 dir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Unsuri islâmın zaafile değil, kuvvetile muhafazai vücud edeceği tabiî olan «zatı hilâfet penahiye sadaket ve ubudiyyeti malûm bulunan» bir âdemin «unsuri islâme zaaf getirmek mesleki sakimini takib» etmiyeceği isbatdan varestedir.

Paşa, müdafaasının sonunda

«Bu tezkirenin mazmununa göre zatı şahane ile sadrı âzamı beyninde cereyan etmiş olan müşaverei mahremane neticesi olmalı ki karar gâhım terassudatı şedidei daimeye mahkûm ve nefsi kemterinim, beni nev' ile ihtilâtdan mahrum oldu.»
diyor.

Terassudatın ve ihtilâtdan mahrumiyyetin «müşaverei mahremane neticesi» olduğuna hükm etmek içün müşavereye mahrem olmak icab eder. Biz ise o mahremiyyetden mahrumuz.

§

Almanya Baş Vekiline verilen murassa imtiyaz nişanına ve hariciye nazırına hangi nişanın verilmesi münasib olacağı istifsarına dair şifre kâtibi Âsım Bey imzasile Berlin sefiri Ahmed Tevfik Paşaya yazılan 16 Kânunı sani 1903 tarihli telgraf namenin son fıkrası:

«Sadrı sabık Said Paşanın sebebi infisali, mukaddema İngiltere hukûmetine iltica eylediği gibi bu def'a da hukûmeti seniyyeyi yine İngiltere devletine âdeta teslim etmek ve daima İngiltere politikasını himaye ve takib etmek gibi niyyatı hainanesinden ibaret olduğunun malûmat olmak üzere zatı alilerine iş'arı emrü ferman buyrulmuşdur.»

Serayda habs cezasına oğradılacağını anlayarak İngiltere sefaret hanesine iltica ve «İngiltere politikasını himaye ve takib» eylemekden «hukûmeti seniyyeyi İngiltere devletine âdeta teslim» etmek mânasını çıkarmak ve Said Paşayı «niyyatı hainane» ile tühmetlendirmek, nefselemre ve adlü insafe tevafuk eder mi, etmez mi, adlü insafdan nasibi olanlar takdir etsünler.

Berlin sefiri Tevfik Paşa [1] yukarıdaki telgraf nameye yazdığı 17 Kânunı sani 1903 tarihli cevabda hariciye nazırına hangi nişanın verilmesi münasib olacağını inba ve bu vesile ile kendi rütbesinin terfiini istid'a etdikden sonra şu sözleri söyliyor:

«... Prusya nişanlarının merasimi mu'tadesinde imparatorla mülâkat vukuunda Said Paşanın infisalinden bahs etdikleri takdirde keyfiyetin münasib suretle beyan olunacağının ve said Paşa, her ne

[1] Bu zat, mukaddema Berlin sefirliğinde bulunan sadrı esbak Tevfik Paşa değildir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

kadar kendisini büyük bir diplomat zan etmekde ise de fikri kasıraneme nazaran Avrupanın efkâr ve âmâli siyasiyyesine ve ne de Devleti aliyyenin lüzumı takdirinde ittihaz edeceği politikaya temamile vâkıf olmadığı ve şimdiye kadar mahza veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimizin Avrupa ricali ümurı tarafından lisanı takdir ile yad edilen mehareti siyasiyye ve hasafeti ulviyyei mülûkâneleri sayesinde Said Paşanın bir takım hatiatının önü alınmış ve ez cümle Rum elii şarkî mes'elesile ermeni vak'asındaki harekâtile daimülevkat İngilterenin aguşı desayisine atılması bir şahidi adil bulunmuş olduğunun haddim olmıyarak ber muktezayı ubudiyet ve sadakat arz ve beyanına cesaret kılınmağla ferman.»

Sefir Paşanın «fikri kasıranesine nazaran» Said Paşanın siyasiyyatda behresi olmadığına ve «mehareti siyasiyye ve hasafeti ulviyyei mülûkâne sayesinde» hatiatının önü alındığına dair serd etdiği mülâhazatı siyaset kârane! ne kadar doğru! ve mühim! olursa olsun, padişahın mizacına hidmetle rütbesinin terfiine çare bulmak emelinden başka mâna ifade edemez.

Mizaca hidmetden ziyade hakikate hidmet edenler, öyle mânevî bir mertebe ihraz ederler ki suri rütbeden müstağni olurlar.

§

Rusya sefaretinden mabeyne verilen imzasız verakanın sureti [1]

«Said Paşa hazretlerinin infisali, Rusya sefaretince kemali memnuniyetle telâkki edilmiş ve hattâ müşarün ileyh hazretlerinin mesnedi celili sadaretde bekasına sefaretce nazarı taaccüble bakılmakda idi. Fehametlu devletlu Ferid Paşa hazretlerinin ehliyyet ve dirayet ve faaliyyet ve fetanet gibi evsaf ve mezayayı memduha ve cemile ile müttaf

[1] Yıldız evrakı arasında bulduğum bu verakadan Said Paşaya bahs etdiğimde görmek arzusunda bulunmuş ve gösterildikde suretini almış idi. O sırada «böyle imzasız verakalar verilmesi sefaretce mutaddır.» demişdi. Hâtıratında ise şu sözleri söyliyor: «tebeddüli sadaret akabinde Rusya sefaretinin hissiyatını mübeyyin olmak üzere seraya verilmiş olan verakai mahsusa ki bir suretine destres olmuşdum, dikkate şayan bulunduğundan ber vechi âti aynen kayd olundu.»

Notda da şöyle diyor:

«Kat'a iştibah olunamaz ki bu kâğıdın itasında mevzuı bahs olan sefaretin vukuf ve re'yi yokdur. Zira bir devletin ümurı dahiliyesine gerek alenen, gerek hafiyyen müdaheleye hukukı devlet ve kaidei sefaret müsaid değildir. Binaen aleyh şu verakayı — dahilen ve her nasılsa — benden memnun olmayan bir tarafın eseri tasnii ad etmekden maada bir suret hatıra gelmemişdir.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

sıf ve maruf bulundukları cihetle mekamı müallâyı sadareti uzmaya tâyin buyrulmuş olması, Rusya sefaretince hüsni te'siri mucib olarak Rum eli vilâyatı şahanesince tatbik edilen islâhatın icraatı hasenesi bir hüsni neticeye iktiran ve isâl eyliyeceği hususunda sefaretin ümmidi ber kemâl bulunduğu mâruzdur. Ancak sefaret, bu günlerde islâhat komisyonı azalığına .utufetlu Kara Todori Kostantin Efendi hazretlerinin tâyin buyrulmasını iltimas edeceğinden sefaretin iltimasından evvel müşarün ileyhin tâyinile sefarete dahi sureti gayri resmiyyede tebliğ buyrulması daha ziyade muvafıkı maslahat düşeceği hususunun arzına ictisar kılındı.»

§

Ferid Paşanın, mekamı sadarete tâyininden yirmi gün sonra Said Paşa hakkında takdim etdiği arizanın sureti

«Şimdiye kadar meclisi mahsusı vükelânın nazarı tedkik ve müzakeresine vaz' olunub henüz icabatı icra edilmeyen evrak bir iki bin adede baliğ olub eğerçi en müstacel ve mühim olanların tefrikile her hafta müzakere edilecek hususat hakkında arzı malûmat olunması ve izaai vakt edilmiyerek matlubı maali mashubı cenabı veliyyi nimeti âzami bulunan intizam ve sür'atin istihsali mukarrer ise de Yemende İngilizlilerle derdesti tahdid olmakda olan hududa dair mahallinden vuku' bulan istizahat ve Bahri Ahmerde korsan tecavüzatından dolayi arada İtalyalıların dermiyan idegeldiği şikâyat ile Rum eli kıt'asına müteferri' mukarrerat ve iş'arat gibi mevaddı müsta'celenin tedkikatı hakkında istizane ve arzı malûmata meydan vermemişdir. Anadolu şömendüfer hattının Bağdada kadar temdidine dair olan evrak iki buçuk aydan beri hiç ele alınmamış ve nafia nazırı, esasi teklifi ahirin mahiyyeti hakkında bir şey denilmedikce müzakeratı tesri' etmekde mazur olduğunu söylemiş iken her nasıl ise iş muallak bırakılmış ve Almanya sefirinin tasdiatı mütevaliyesine meydan verilmiş olduğu gibi şimdi Dayce bank ile akd edilmek istenilen istikraz, şömendüfer mes'elesinin halline ta'lik olunmuşdur. Hal buki selefi çakeri Said Paşa, kendi maksadına müvafık gelen kâffei hususatı istediği yolda meclisi mahsusda yürütmekde kusur etmemiş olub (!) ez cümle Aydın demir yolı kumpanyasının İzmirde temdid edeceği iskeleye dair olan evraka aid kararın zabtı imza olunmadığı ve maslahatda ihtilâfı ârâ mevcud olarak ol babda iradei seniyyei hazreti cihan bâni şeref tealluk etmediği halde İngiliz sefirine iskelenin temdidiçün karar verildiğini ihbar ve Londra hariciye nezaretine bilvasıta iş'ar etmiş olduğu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ahiren nezdi ubeydaneme gelen İngiliz maslahat güzarının hariciye nazırı tarafından aluunb irae eylediği bir telgrafdan anlaşılmışdır. İngilizlilere aid mesailin kaidesine tevfikan tedkik olunacağı cevabı verildiği sırada mezkûr iskele hakkında hiç bir karar ve zabt mevcud olmadığını ve Said Paşa, hoş görünmek üzere yalan söylediği (!) ifade olunmuş ve bizzarure İngilizlilerin bu aralık teşdidi şikâyatına meydan verilmemek maksadile evrakın yeniden nafiaca tedkikine lüzum görünmüşdür. İşte menafii seniyyeye müvafık ve şikâyatı dafi' olabilecek mevaddı müallâkadan birinin te'hirine sebeb verilmiyeceği gibi hiç bir tarafdan mekasidi zatiyye ta'kibile nezdi âlide mes'uliyyet ve mahcubiyyeti mucib olabilecek ehvale rıza gösterilmeyeceği maalkasem arz ve tekrar olunur. 5 Zilkide 1320 Abdi memlûkleri
Sadrı âzam Ferid»

***

Said Paşa, hatıratında söylediği vech ile bir zemandan beri padişah tarafından teveccüh ve iltifat gösterilmekde ve mühim mes'eleler içün teşkil olunan komisyonlara riyaset etdirilmekde idi.

O sıralarda Büyük Deredeki yalıda tebdili heva etmekde olan çocuklarından birinin hastalandığına dair haber gelmesi üzerine [28 haziran 1324] yalıya gidüb çocuğu gördükden sonra konağa döndü. Kendini bekleyen kurenadan Rıza Bey, heman seraya gelmesi hakkındaki iradei seniyyeyi tebliğ etdi.

Bir saat sonra seraya gitdiğinde padişahın odasına bitişik odaya götürüldü. Orada Kâmil Paşayı buldu. Bir çaryek sonra birlikde huzura girdiler. Padişah, Rum elideki hareketlerden bahs etdikden sonra yanındaki odaya gidüb kâtibin okuyacağı telgraf namelerin dinlemelerini söyledi.

Hareketlerin sebeblerini, telgraf namelerden anladıkdan sonra paşaları tekrar huzuruna celb ile bu hususdaki reylerini mübeyyin bir mazbata yazmalarını emr etdi.

Ertesi gün Kâmil Paşa, Said Paşanın konağına geldi. Mes'eleyi müzakere etdikden sonra müşterek bir ariza yazub takdim eylediler.

Bundan on bir gün sonra yine seraya celb olundu. Kâmil Paşa orada idi. Huzura yalnız kendi çağrıldı. Padişah, sadareti teklif eyledi. Rahatsızlığından ve vükelâ ile fikirleri müttehid olmadığından bahs ile itizar etdi. Yine görüşülmek üzere Kâmil Paşa ile taam edilmesi emr olundu. Hem taam, hem kelâm ederek sadareti kabul içün birbirini teşvik etdiler. Kâmil Paşa, meclisi vükelâye me'muriyet arzusunda

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olduğunu söyledi. Taamdan sonra Said Paşa, münferiden huzura girdi. Padişah, sadaretin tebdilinde sür'ate lüzum olduğunu ve me'muriyetin ilânından sonra vükelâyı istediği gibi intihabda muhtar kalacağını anlatdı.

22 Temmuz 1908 [23 cumadelahire 1326] de «76500» kuruş maaşla — yedinci def'a — mekamı sadarete nasb edildi. [1]

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Said Paşa

Ferid Paşanın infisali vukuuna binaen [2] mesnedi sadaret, sadakatinize mebni [2] uhdenize tevcih ve ihale kılınmışdır. Cenabı hak, tevfikatı sübhaniyesine mazhar buyura amin. 23 cumadelahire 1326»

Şeyhul islâm Cemalüddin Efendi ile vükelâ ibka olundu. Ser asker Rıza Paşa azl ve ser askerlik unvanı, harbiye nezaretine tahvil ile erkânı harbiyyei umumiyye dairesi reisi Müşir Ömer Rüşdi Paşaya'[3] tevcih ve Kâmil Paşa — arzusu vech ile — meclisi vükelâye memur edildi.

***

Paşa, ertesi gün seraya çağrıldı. Huzura girdiğinde padişah, Müşir Osman Paşanın dağa kaldırılmasının sebebini ve bu hususda ittihaz olunacak tedbiri sordu. Paşa, sebebini bilmediğini söyledi ve icabı müzakere olunmak üzere Babı âliye gitmeğe müsa'de istedi. Vükelânın serayda toplanmaları emr edildiğinden vükelâ, seraya celb olundu.

Müzakere esnasında Ahmed İzzet Paşanın, Rum eli ahvaline dair meclise getirdiği muhabere evrakının okunduğundan hâtıratda bahs ederken paşa diyor ki:

«... Kesreti evrak ve ekval ve hususen ve galiben mülâhazai akibeti hal, âsabı âzaya halel vermiş olmalı ki âzayı hey'et, birer ikişer mütevaliyen koridora ve mebreze [4], diğer tarafdan bir habeşî müsahib [Nadir Ağa] alettevalî meclise gelüb gitmekde

[1] «Areb Sami» namile müştehir ve ebced hisabile tarih bulmakda mahir olan şûrayı devlet âzasından Sami Efendi «Said Paşa yedinci def'a sadr oldu Said olsun» mısraını havi yedi beyitli bir menzume gönderdi. Paşa, bana dikte edüb iltifat kârane cevab yazdırdı.

[2] Bu hattı kim yazdise isticaline binaen! yahud cehline mebni! binayı kelâmı güzel inşa edememiş.

[3] Hattı hümayun âlelusul Arz odasında okunurken bir kenarda duran Ömer Rüşdi Paşaya, dahiliye nazırı Memduh Paşa «ser asker! Paşa hazretleri, şöyle teşrif ediniz» diyerek yer göstermiş ve unvanın değişdiğinden henüz haberi olmadığı anlaşılmışdır.

[4] Abdest hane.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

idi. § Müzakereyi mecrayı tabiisine irca' için bazı ihtarata lüzum gördüm. İfadatım, heman harfiyyen şundan ibaretdi: «Bu kadar teşebbüsat ve mükâtebatın mevzuı münferidi, kanunı esasî değilmi? binaen aleyh mebahisi zaidenin terkile reyleri kanunı esasî bahsine tahsis lâzım gelmiyor mu? islâhı idareye çarei münferid de bu değil midir?»

Bunun üzerine her nedense meclise iki üç dakika kadar bir sükûti mutlak ârız oldu. Bu hali görünce dedim ki:

«malûmı âlileridir ki ma'rızı hacetde sükût, tasdika masruſdur. Binaen aleyh kanunı esasinin iadesi hakkında huzurı şahaneye bir mazbata arzına karar verildi, diyeceğim. Muhalif varmı? § Rum eliden gelen son telgrafda kanunı esasinin kabul cevabı teahhur edecek olursa veliyyi ahdi saltanata akdi biat ve hutbeler anın namına kıraet olunacağı ihtar olunuyordu. Aceba mes'ele teahure mütehammil mi? esbabı mucibesi badehu tafsilen yazılmak üzere heman muhtasar bir mazbata yapılarak arz olunsa ve etraflı olmasına lüzum gösterdiğiniz mazbata, badehu tanzim edilse münasib olmaz mı?»

Irad etdiğim süale cevabı müvafık alındığından dikte ile dört satırdan ibaret bir karar [1] tahrir edilerek imza kılındı.»

Kâmil Paşa, Said Paşanın hâtıratına cevaben neşr etdiği kitabda diyor ki:

«... Kıyamın vasıl olduğu dereceye göre kanunı esasinin iadei meriyyetinin bilâ te'hir ilânı mutlakullüzum olduğuna hey'etce kanaat hâsıl olmuş ise de o babda cereyan eden müzakerat üzerine içimizde bunu Sultan Abdulhamide teklif edebilecek hiç bir yiğit (!) tasavvur olunamadığından yapılacak mazbatada ıktizayi maslahatı tasvire ta'biri münasib bulmakda mütehayyir olduğumuz halde kurenadan Rıza Bey, Ahmed İzzet Paşa ile beraber meclise gelüb «şevketlu efendimiz,' bu telgrafların da mütalâasını ferman buyurdular. «anlaşılan ehali, kanunı esasinin ilânını arzu ediyorlarmış. Ben, kanunı esasinin ilânı aleyhinde değilim» buyurdular» demesile der hal hey'eti meclis, geniş bir nefes alub Cenabı hakka şükr ile hünkâra sena haan olarak heman mazbata tanzimine müsaraat edilmiş idi. Şu halde Said Paşa hazretlerinin, — mizacına her kesden ziyade vâkıf bulunduğu — hakanı sabıkın rızası malûm olmadığından tizkârından tevakki olunan kanunı esasi ve veliyyi ahde akdi biat elfazını, meclisi vükelâda mevzuı bahs etmiş olmasına nasıl ihtimal tasavvur olunur ki rızayi şahane, meclise alenen tebliğ olundukdan sonra bile «dikte» ile yazdırdığını beyan eylediği mazbatada dahi maksadı asliyyi melfuf telgraf müsveddelerine atf ile kanunı esasi sözünün dercinden ictinab etmeği müvafıkı ihtiyat görmüşdür.»

Memduh Paşa «esvatı sudur» da kanunı esasinin ilânı — serayda akd edilen — meclisi vükelâda müzakere olunduğundan bahs etdiği sırada diyor ki:

«.. Efkârı şahanenin ne suretde olduğunu sadrı âzam paşa, şu dakikalarda kesdiremediğinden ve emr ve irşad olmaksızın mesaili mühimmeyi yürütmek mesleki zatilerile tevafuk edemediğinden ihtiyatı elden bırakmamak üzere meclisde müzakere mecrasını açmıyordu. § Ben dayanamadım. «Te'hiri müzakere, mucibi muhatara olacak, istenilen şey, kanunı esasinin tasdik ve icrasıdır.» dedim!

Kâmil Paşa, meclisimizin ataletini gördü, «bazı şeraitle kanunı esasi verilir» diyerek müzakereye yol açmak istedise de Said Paşa, sükût etdi. § Bu mes'ele, hayatı devlet

[1] Tarihi: 24 cumadelahire 1326 — 10 temmuz 1324

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ve millete raci' iken tedkik ve ta'mikına yanaşmayub bir kaç telgraf çekdirmekle vakt geçirerek beste dehan ve şikeste zeban bir hal ile âlemi balâdan nida ve sada istimaına vakfı gûşi huş ediyordu. İzzet Paşa, mabeyncilerden Rıza Beyle meclise bilvürud «zatı şahane, kanunı esasiyyi ben tesis etmişdim. Meclisi meb'usanın ikinci devrei ictimaında tatili lüzumu ihtar kılınmışdı, öyle yapıldı. Seneler güzeran oldu, âzası intihab ve cem' olunamadı. Madameki milletim, bu kanunun şimdi yine mer'iyyetini istiyor, ben dahi verdim buyurdular» diyerek odanın bir kenarına çekildi. [1] Sadrı âzam paşa, beni yanına çağırdı, gitdim. «Dikte edeyim, meclis mazbatasının müsveddesini yazınız» dedi, yazdım. Bunda «kanunı esasi yeniden verildi» ibaresi yokdur. § Said Paşa, pek ra'na biliyordu ki kanunı esasinin teeddüdüni padişah, asla istemez. Binaen aleyh mübhem tabirat ile müsvedde yapıldı. İradenin tahriren sudurına müterakkib oluyordu. § Müzakereye bedel, meclisde tavrı hamuşi mükemmel idi. hele iradenin sudurile maksud vücud buldu.»

Bu üç zatın, hakikate muhalif söz söylemiyeceklerinden emin isek de hangisinin sözüne inanmak lâzım geleceğini tâyinde mütehayyiriz.

Said Paşa ile Memduh Paşa, kanunı esasiyyi mevzu bahs etmek cesaretini kendilerine bahş ediyorlar. Kâmil Paşa, Said Paşanın ifadesi doğru olmadığını söyliyor. Memduh Paşanın «ben dayanamadım, istenilen kanunı esasidir, dedim» tarzındaki iddiasını okusaydı belki onu da cerh ederdi.

Kâmil Paşanın «kanunı esasinin iadei mer'iyyetini teklif edebilecek içimizde (!) bir yiğit (!) tasavvur olunamadığından...» demesine mükabil

«Doğru söz ister isen» işte kelâmı kâmil
Bir' yiğit olsa idi arzı meram eylerdi»

beyti irad olunsa hakikate hidmet edilmiş olur.

Zira padişah, kanunı esasinin mer'iyyetine müsaade etdiğini meclise tebliğ etdirmeseydi vükelâi fiham, beyhude zeman geçirmekde devam ederlerdi. İçlerinde bir «yiğit» bulunsaydı, korkuya kapılmaz, zülfi yare dokunmakdan ürkmez, menfaati şahsiyesini düşünmez, işin doğrusunu söylerdi.

Cesaret, fıtraten hur olanların şıarıdır. Cebanet ise tab'an esir olanlara mahsusdur. En korkunc esaret, nefse esir olmakdır ki bu nevi esirler — şahsi faidelerinden mahrumiyyet korkusile — müstebidlerin esiri olmakdan korkmazlar.

§

Said Paşa, kanunı esasinin mer'iyyeti içün öteden beri çalışdığını söyler. Meselâ hâtıratında :

[1] İradeyi tebliğ edenin, Rıza Bey olduğunu Kâmil Paşa ve mübelliğin İzzet Paşa olduğunu Memduh Paşa söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Hayrüddin Paşanın sadaretinde meclisi meb'usanın ictimaa davet ve ademi daveti mes'elesi, mebhase konulmuşdu. Meclisin daveti şıkkına vaz'ı imza edenlerin — ki dört kişiden ibaretdir — biri de ben idim. Sadaretde bulunduğum zemanlar dahi kanunı esasinin mer'iyyetine bir kaç def'a tahriren arzı lüzum etdim. Şu teşebbüslerimde ise hiç bir tarafdan müzaheret âsarı görmemişdim» ve «Tanin» gazetesile neşr etdiği mekalede

«... [1296 — 1302] da dört def'a hey'eti vükelâ riyasetinde bulundum. bu müddetde kanunı esasinin mer'iyyetini iltizam etdiğimi isbate muktedirim. § sadareti ahirem olan on beş günde kanunı esasinin icrayı ahkâmını iltizam etdiğim, mesaiyi masrufemle sabitdir.»

Dediği gibi ikinci def'aki baş vekâleti esnasında Mahmud Nedim, Hayrüddin ve Subhi Paşalardan mürekkeben teşkil olunan komisyondan — hüsni idareyi te'min içün ittihazı lâzım gelen maddeler sırasında — «ihtiyacatı memlekete mutabık bir kanun lâyıhası yapılmak kaydile kanunı esasinin mer'iyyeti» de arz edilmişdir ki bu mes'eleye aid mazbataları, yıldız evrakı arasında gördüm.

Şeyhulislâm Cemalüddin Efendi ise — 1330 da Mısırda yazub Said Paşanın vefatından beş sene sonra basılmış olan hâtıratında, meşrutiyyetin ilânını müteakiben tıbbiyye talebesile diğer halkın, teşekkür içün seraya gitmelerinden bahs ederken padişah, Said Paşa ile kendini, zatına mahsus odaya götürüb paşaya, halkın şükr ve şadmani vesilesile mabeyne gelmeleri ve devairi hukûmete gitmeleri ve sokaklarda dolaşmaları devam ederse vazifei esasiyye muattal ve memleketin rahati muhtel olacağından bu hususda devletce bir tedbir ittihazını söylemesi üzerine Paşa, kendi hakkında [1] «bir cümlei senaiyye ile tevtiei kelâm» ederek «kulunuz, ehalimizin henüz meşrutiyyete kabiliyyet kesb etmediklerini(!) bildef'at efendimize arz etdiğim halde isga buyrulmadı» dediğini, padişahın da «acayib, ben bir şey söylediğim vakt maksadımı ketm ile zamirimin hilâfını söyliyorum zannında bulunarak hep aksi cihetini iltizamen idarei kelâm ediyorsunuz. Mebadii cülusumda siz, hidmeti kitabetde bulunuyor idiniz. Cereyan eden ahval ve muamelâta temamile vakıfsınız. Vaktile meşrutiyyeti milletime cemile olarak ben vermişdim. O zeman da bu ademi kabiliyyet ortaya sürüldü. Fekat azmimde sebat etdim. Sonra meclisin müvakkaten tatili ve şimdiye kadar küşade müveffak olamadığımın esbabı sizce malûmdur. Bu def'a gösterilen arzuyi umumi, fıkdanı iddia olunan kabiliyyeti milliyyenin husulüne delâlet etdiği cihetle meclisin heman küşad edilmesini irade etdim. Binaen aleyh bu babda lâzım gelen vesaili istih-

[1] Cemalüddin Efendi hakkında.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

zara gayret buyurmalısınız» kelimatını[1] mütehevvirane irad etdiğini, müteakiben paşayı «müstashiben diğer odaya giderek bir az müddet sureti hususiyyede konuşub» [2] avdet eylediklerini söyliyor ve «işte o zeman sadrı müşarün ileyhin mahiyyeti efkârı ve ilânı meşrutiyyet içün serayda in'ikad eden meclisi vükelâye dâvet olunmamaklığımın[3] esbabı nazarı hakiranemde teayyün etdi» diyor.

Görülüyor ki

«Bir birini tutmıyor Sadr ile şeyhin sözi»

Meşrutiyyetin ilânına — en tehlükeli zemanlarda — lüzum gösteren bir âdem, meşrutiyyet ilân olunub da — tehlükenin zail olduğu bir demde — nasıl olur da «ehalinin henüz meşrutiyyete kabiliyyet kesb etmediği» nden dem urur?

Said Paşa gibi gölgesinden ürken, nefsinden bile emin olmayan bir zat, umum halkın galeyan ve heyecanda bulunduğu bir günde — yaşadıkları müddetce bir birinden emin olamadıkları — padişaha ve — kendinden hoşnud olmadığını pek iyi bildiği — şeyhulislâme nasıl emniyet eder de ehalinin meşrutiyete kabiliyyeti olmadığını tefevvüh eder? padişah, yahud şeyhulislâm — mahremiyyet dairesinde söylenilen — o sözü işae ederlerse halk tarafından itlâf edileceğini düşünmez mi?

Padişahı yoklayub meşrutiyyet hakkındaki hakiki fikrini anlamak, ona göre kendine bir hattı hareket tâyin etmek içün o sözü söylediğine ihtimal verilse onun gibi — en âdi işlerde bile ihtiyatı elden bırakmayan — tecribeli, basiretli bir zekâyi mücessemin öyle tehlükeli tecribelere kalkışmayacağı tabiidir.

Bu halde ya paşanın, yahud efendinin sözleri hakikatden müteba-iddir.

---

[1] Bu «kelimat» ifadatı şahanenin harfiyyen aynı olmayub efendi tarafından münşiyane bir tarzda tertib ve tanzim edilmiş olduğu şübhesizdir.

[2] Efendi, asıl bu «konuşma!» yı anlamalı ve anlatmalı idi.

[3] Şeyhulislâmın dâvet olunmamasını ve hey'etce verilecek karara dair tanzim olunacak mazbatayı kendine gönderüb imza etdireceğini padişahın beyan eylediğini paşa, hâtıratda söyliyor.

Memduh Paşa da «esvatı sudur» da «... şeyhulislâm, serayda vükelâ ile birlikde bulundurulmaz. Haricde Çit köşkü tâbir olunan dairede oturtulur. Sebebi, vükelâ ile hem nişin olursa kim bilir ne konuşurlar. Ihtimal ki hal' fetvası okunur vehminden idi» diyor.

Ne tuhaf söz. Şeyhulislâm, Babı âlide in'ikad eden meclisde vükelâ ile «hem nişin» olmuyor mı, orada konuşmuyorlar mı, Babı âlide konuşmak, serayda konuşmakdan daha kolay değil mi? Hal' fetvası, serayda okunurda Babı âlide okunmaz mı?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Memduh Paşanın «... sadrı âzamla şeyhulislâm efendinin mabeyni, şeker renk ve ortada dönüb dolaşan işler, hep nirenk olduğu» ndan bahs etmesi [1] şayanı nazardır.

§

Said Paşa, yedinci def'a mekamı sadarete tâyin olunub Babı âliye geldikden ve merasimi mu'tade icra kılındıkdan sonra zemanın ve işlerin ehemmiyyeti cihetile konağına muktedir ve mü'temen bir kâtib gönderilmesini emr etmesi üzerine müsteşar, mektubcu ve müdir ile uzun müzakereden sonra benim[2] gönderilmeme ve bana yardım etmek üzere hülefadan Şefik Beyin terfikine karar verdiklerini tebliğ etdiler. Said Paşaya hidmet etmek, diğer sadrı âzamlara hidmet etmeğe benzemediğinden itizar etdim. İsrar eylediklerinden gitmeğe mecbur oldum.

O geceden itibaren — yorulmak bilmeyen, uyumıyan — paşa ile yazı deryasına daldık.

Paşa, ertesi gece — sabaha doğru — seraydan dondü. Kanunı esasinin mer'iyyetine dair gelen iradei seniyyeyi, Şefik Beyle birlikde — tezkireler yazarak — derhal devaire ve gaztelere tebliğ etdik.

Temmuzun 19 uncu gecesi beni harem tarafındaki salona götürdü. Oraya kimsenin gelmemesini ve kapuların kapadılmasını uşaklara tenbih etdikden sonra «pek mühim bir şey yazacağız» dedi. Müteakiben dikte etmeğe başladı.

Yazdığımız şey, kanunı esasiyyi te'yiden yarın Babı âlide okunması — padişahla kararlaşdırdıkları — hattı hümayun müsveddesi idi.

Derin düşünerek beş on satır yazdırdıkdan sonra meşgaleye fasıla verildi.

Onun nezdinde müsteşar, yahud muavin olarak değil, kâtib sıfatile bulunduğum içün yalnız istenilen şeyi yazmağa me'mur idim. Rey ve mütaleâ serd etmeğe hak ve selâhiyetim yokdu.

Fekat hukukı kadime ve hakkımda gösterdiği teveccüh ve iltifat, — aklım erdiği kadar — hata, yahud sevab gördüğüm maddeleri ihtar etmeğe müsaid idi.

Fasıla esnasında «böyle bir hatta lüzum var mıdır? Kanunı esasinin iadesi resmen ilân edildikden sonra onu bir hattı hümayun ile te'yide teşebbüs etmek, efkârı ammeyi tatminden ziyade teşviş etmez mi?» dedim. Paşa — kat'iyyet ifade eder bir tavurla — «evet, böyle bir hatta lüzum vardır» demekle iktifa etdi, varlığın sebebini söylemedi.

[1] «Tasviri ahval, tenviri istikbal» S 12

[2] O esnade sadaret mektubî kalemi müdir müavinlerinden idim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Tekrar yazmağa başlayub da «mekamı meşihatde ve harbiye ve bahriye nezaretlerinde bulunacak zevatdan başka vükelâyı sadrı âzam intihab edeceği» fıkrasına gelince durdum. Paşa, niçün durduğumu sordu. «Bu fıkra, kanunı esasiyin maddei mahsusasına mugayirdir. Hattı hümayune derc olunursa hakkı saminizde envai itirazatı dâvet eder» dedim.

Der hal bir salname bularak kanunun o maddesini okudu. Bunda, harbiye ve bahriye nazırlarının tarafı sadaretden intihab olunacağına dair serahat olmadığını söyliyerek benimle mübaheseye girişdi.

Verdiğim mukni cevablara temamen kani olmamakla beraber maddeyi böyle yazmakda muztar bulunduğunu iham etdi. Hal ve mevkiim, daha fazla söylemeğe müsaid olmadığından fıkrayı dikte etdiği şekilde yazdım.

Hattın tesvidi, gece geç vakte kadar devam eylediğinden ertesi sabah tebyiz etdim. Paşa, hattı hamilen seraya gitdi.

Mühim olsun olmasın, her ne yazılsa kimseye söylememeğe esasen mecbur olduğum halde paşanın, bu yolda mütevaliyen vaki olan tenbihi, mecburiyeti te'yid ederdi. Fekat mahud fıkranın, paşa hakkında pek ziyade muzır olacağını takdir etdiğimden gizlemeğe lüzum görmedim. Öteden beri kitabet hidmetinde bulunan Hüsni Beye keyfiyeti anlatdım. Telâşla seğirdüb — kafşıki konakda oturan — paşanın büyük oğlu Ali Namık Beye gitdi. Müteakiben ben de gitdim. Muhakkak olan tarizat ve taarruzata dair konuşduk.

Ali Namık Bey, fıkranın vahametine ve hatdan çıkarmak içün bir çare bulmasına dair babasına «fransızca» yazdığı tezkireyi Hüsni Beye verüb seraya gönderdi.

O gün [19 Temmuz 1324 — 1908] — bir kaç fıkrası padişah tarafından değiştirilmiş olan — hattı hümayunu ikinci mabeynci müşir Nuri Paşa, akşam üstü Babı âliye getirdi. Sadaret müsteşarı Mehmed Ali Paşa tarafından — ber mutad arz odasında okunduğu sırada toplanan halk, o kadar şiddetle hücum etdi ki orada bulunanların ezilmesinden ve odanın çökmesinden korkuldu. Hattâ Paşa «bir kaza vuku bulacak. İtlâfı nefs iyi bir şey değildir. Dinleyenler, dinlemeyenlere anlatırlar» diye bağırdı.

Hattı dikkatle dinledim. Mahud fıkranın bir noktasının bile değişdirilmemiş olmasına teessüf etdim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Paşa, sadarete geldiği günden beri zihnen ve bedenen devam eden metaib ve heyecandan, ve Şamlı İzzet Paşanın[1] harice kaçması sebebile bir takım eşhas

«Söz ayaga düşdü sen teşmiri sak etmez misin»

mealine müvafık olarak o gün kendini sadaret odasının dışına dâvetle siddetli müahazede bulunmalarından dolayı pek müteessir olduğıçün gece konağa geldiğinde her şeyde hiddet ve şiddet gösteriyordu.

Mutadı vech ile odaların kapularını kapatdırarak bana pek mühim yazılar yazdırırken bir aralık, oğlunun bu sabah seraya gönderdiği tezkire, mutlaka benim ihtarımdan münbais olduğunu ve böyle mühim zemanlarda, böyle mühim işlerde bulunanların her vaktden ziyade ketum olmaları icab edeceğini, itab tarzında söylemesile «hattın tebyiz etdiğim nüshasını sabahlayın okuduğunuz esnada Hüsni Bey de hazır idi. Hangimiz ihbar ve ihtar etmişsek her halde yabancıya değildir ve hayr hahane bir maksada müsteniddir» dedim. Sükût etdi.

Ertesi gün gazteler, harbiye ve bahriye nazırları maddesini ele alarak bunun, meşrutiyyete büyük bir darbe olduğuna dair ağır mekaleler yazdılar ve Paşa hakkında şiddetle atub tutdular. O da — mekamı sadaretden istifasını müteakıben — gaztelerde mühacimlerle oğraşmağa ve uzun reddiyyeler ve müdafaa nameler yazmağa mecbur ve bittabi müteezzi oldu.

Paşa «kârı evvelde kişi akibet endiş gerek» hikmetine her kesden ziyade vakıf ve o hikmetin hükmüne riayetle müttasıf olduğu halde bu hususda gaflet, yahud tegafül etmesi bir kusurdur.

Bil ahere bu mes'eleden bahs etdiği sırada «hattı yazarken o fıkraya itiraz etdiniz. Bunda sizin hakkınız vardı. Fekat benim de hakkım vardı. Kanunı esasinin harbiye ve bahriye nazırlarına tealluk eden maddesinde sarahat olmaması, tervici meram içün âlemi balâye [padişaha] kuvvet veriyordu. Müdafaatın te'siri olmuyordu. Keyfiyyeti siz, ihbar ve muhatarayı ihtar etmeyüb de Ali, düşünmüş, bana tezkire yazmış ise nufuzı nazar göstermiş demekdir ki bu epeyi bir işdir» dedi.

Bir şey söylemedim. Çünki o işin benden sudur etdiğini temamiyle anlamışdı. Şimdi oğlunu takdir ile beni tahris eylemek ve bu

[1] Temmuzun 15 inci salı günü sabahlayın İzzet, konağa geldi. Paşa, Hüsni Beyi gönderdi. Elbise giyüb geleceğinden beklemesini söyletdi. İzzet «ayaklarını öpmeğe geldim. Kendi bendesiyim, yatak odasına gelirim» dediğini Hüsni Bey gelüb söylediğinden Paşa, onun yanına gitdi. Avdetinde, ne konuşduklarını söylemedi. Bittabi ben de sormadım.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

suretle ihbar ve ihtarı itiraf etdirmek isterdi. İtiraf edince bana bir daha emniyet etmezdi. Bu sebeble — sükût, ikrarı tazammun etse de — onu ihtiyar etmek evlâ idi.

§

Kanunı esasi ahkâmının temamen ve fi'len hıfzı nezdi padişahide mukarrer olduğunu şeyhulislâm, meşihat dairesinde cem'iyyeti kesire huzurunda — padişah namına — yemin ile te'min etmiş olduğundan — onun arzı mucibince — keyfiyyetin gazetelerle ilânı, yahud bu hususa dair hattı hümayun ısdarı hususlarının — meclisi vükelâdan müfrez — bir hey'et tarafından tedkiki emr edildiğinden meclisi vükelâye me'mur Kâmil ve adliye, hariciye ve dahiliye nazırları Abdurrahman, Tevfik ve Memduh Paşalardan mürekkeb hey'etce hattı hümayun ısdarı tercih ile arz olunmuşdur.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim Said Paşa

Cümleye malûm olduğu üzere devleti âliyyemizin devri itilâsında sunufı tebea bir hal emniyet bahşada yaşadıkları halde sonraları hudus eden esbabı mütenevvia, hukukı ammeyi müstehak olduğu mertebede te'mine mani olduğundan validi macidim Sultan Abdülmecid han hazretleri, Gülhane hattile emniyeti nefsiyye ve hukukiyyeyi müceddeden te'min ve usuli idarece mühim esaslar vaz' etdiği gibi 1272 tarihinde neşr eylediği islâhat fermanile asrı medeninin ihtiyacatına göre usuli idareyi tanzim ve sunuf ve edyanı muhtelifeye mensub tebea beyninde revabıtı vatan daşiyi takviye eylemiş idi.

Tanzimatı hayriyyenin tesisinden mebdei saltanatımıza kadar geçen müddet zarfında terbiyei umumiyyece hasıl olan terakkı, mesaliki umumiyyenin usuli meşrutiyyete rabtını ihtar eylemekle karihai zatiyyemizden olarak kanunı esası ilân olunmuş iken agrazı muhtelife, menafii umumiyye fikrine takaddüm etdiğinden kanunı mezkûrun ta'tili hakkında ihtarat tekessür etmiş ve nihayet Safvet Paşanın zemanı sadaretinde bu ta'til devletce kar gir olmuşdı.

O vaktden şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve temayülâtı umumiyyenin neticesinde memleketin idarei meşrutiyyete kabiliyyeti meşhud olmasile kanunı esasının kâffei ahkâmı mer'iyyülicra olmasına ve meclisi meb'usanın her sene ictimaına irademiz taalluk ederek Babı âlimizce her tarafa bildirildiği gibi kanunı esasinin tatbikatına bade ma hiç bir vech ile ve hiç bir suretde asla ve kat'a halel gelmiyeceğini dünki gün düveli maluâme süfera ve me'murini siyasiyyesinin tebrikâtını kabul etdiğim sırada dahi beyan eyledim

Çünki menafii memleket, kuvvei kanuniyyenin bir kuvvei muntazama ve meşrua halini iktisab etmesile hasıl olacağından bunu ve menafii hakikiyyei saltanatın menafii umumiyyei memleketle mütenasiben tarakkisini takdir etmekliğimiz emri tabii olmasile kanunı esasinin mer'iyyeti ve meb'usanın her sene ictimaa daveti hususlarında sadır olan irademizin kat'iyetini imzaladığımız işbu hattımızla ilân ederim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şurasını dahi ilâveten beyan eylerim ki devletimizi terkib eden efradın hukukca masuniyyeti tammeye mazhariyyetleri lâzimeden ve ferdin ferdi ahere ve sunufı tebeadan bir sınıfın sınıfı ahere nisbetle hukukca farkı olmayub müsavaten mazharı adalet olmaları kavanini tabiiyye ve mevzua ahkâmından bulunduğu halde bir zemandan beri bilâfı maksadımız olarak şu ahkâme bazı mahallerde zaaf arız olduğu gibi devletimizin idarei umumiyyesile şuabatı idarenin kâffesine aid vezaif, nizamatı mahsusa ile muayyen ise de bir takım vezaifin meriyyeti hüsni cereyan edemiyerek bu ise biltabi daii medar [1] olduğundan te'mini hal ve istikbal içün hukukı umumiyye ve vezaifi hukûmete dair ahkâmın te'yidi ve her iki cihetce mütehakkak olan bazı nevakısın itmamı ve icabatı ümurdan bulunmuşdur. Şöyle ki:

Evvelâ — tebeanın her ferdi her hangi kavm ve mezhebde bulunur ise bulunsun hurriyyeti şahsiyyesine malik ve memleketin hukuk ve tekâlifinde müsavidir.

Saniyen — Hukmi kanun icabından başka suretde hiç kimse istintak ve tevkif ve habs ve süveri saire ile mücazat olunamaz.

Salisen — Her ne suretle ve ne nam ile olur ise olsun sıfatı fevkal'ade ile mahkemeler ve komisyonlar teşkil ve bir kimse kanunen salâhiyeti olan dairei istintaka ve mahkemenin gayri mahlle ihzar olunamaz.

Rabian — Her âdemin hanesi taarruzdan masundur. Kanunun ta'yin etdiği usulden başka suretde bir âdemin hanesine girilmek ve hanesi terassud olunmak mücaz değildir.

Hamisen — Hiç kimse hakkında kanunun tayin etdiği usulden başka suretde zabıta me'murları ve ya her ne nam ve sıfat ile olursa olsun me'murini saire ta'kibat icra edemezler.

Sadisen — Efradı tebeamızın gerek ticaret ve gerek seyahat maksadile istediği memlekete gitmeğe ve istediği kimselerle ictima ve ihtilât etmeğe hakkı vardır.

Sabian — Matbuat kablettab hukûmetin muayenesine arz olunmaz. Ve mekâtibi şahsiyye ve matbuatı mevkute postalarda tevkif olunamaz ve matbuat tühmetleri mehakimi adiyede rü'yet olunur.

Saminen — Talim ve tedris serbestdir.

Tasian — Sunufı askeriyye müstesna olmak üzere bir kimse rızası haricinde hiç bir me'muriyete tayin olunamaz. Me'murinden olanlar, kavanine muhalif ahvalde kendilerine verilen evamire ittibaa mecbur değildirler ve istedikleri vakitde isti'fada muhtardırlar. Binaen aleyh der uhde ve icra etdikleri kâffei ahvalden mes'uldürler.

Aşiren — Mekamı meşihatde ve harbiye (!) ve bahriye (!) nezaretlerinde bulunacak zevatdan başka vükelâyı sadrı âzam, intihab ve tasdikimize arz edeceği gibi devletler nezdine me'mur her sınıf süferayı hariciye nazırının ve valileri dahiliye nazırının ve şurayı devlet azasını şurayı mezkûre reisinin inzimamı reyleri ile sadrı âzam intihab eder. Nezaretler ve vilâyetlerde kâffei me'murinin intihabları ve ledelicab tebdilleri ve nişan ve rütbeye ve sair mükâfata nailiyyetleri, tâbi oldukları nezaret ve ya reisi idarenin tasvibi ve mekamı sadaretin inzimamı re'yi ile icra olunur.

Hadi aşer — Her me'mur, gerek şifahen gerek tahriren yalnız ma fevkinde olan âmirine müracaat edüb merciinin gayri hiç bir mahlle müracaat eyleyemez. Her me'mura, münhasıran ma fevkinde olan âmir emr verüb merciinin gayri hiç bir mahal, hiç bir me'mura gerek şifahen gerek tahriren emr ita ve onunla muhabere eyliyemez.

Sani aşer — Me'murini devletin intihab ve tebdillerinde hata görülür ise esbabını beyan ile hatayı islâh etdirmek ve me'murinin sui harekâtı, yahud ifayı vezaifde ademi iktidarları anlaşılır ise tebdilleri içün ledelhace tedabir ittehazına nezaret eylemek sadaretin vezaifi mahsusasındandır.

---

[1] مضار

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Salis aşer — Devletin varidatile mesarifi alelâde ve fevkalâdesi müvazenesi her senei maliye ibtidasında mutlaka ve aynen ilân olunacak ve her daire ve vilâyet müvazenesi, müvazenei umumiyyeye merbuten kezalik ilân kılınacakdır.

Rabi aşer — Nezaretlerle vilâyetlerin teşkilât ve vezaifi hakkında mevcud kavanin ve nizamatı muhtelife bilrü'ye ihtiyacatı hazıreye göre ta'dili içün karibülictima olan meclisi meb'usana verilmek üzere nizamat lâyıhaları hazırlanacakdır.

Hamis aşe — Devletin eazımı esbabı kudreti, kuvvayı askeriyyei şahanem olduğundan münhasiren askerliğin terakkisi ve esliha ile sair techizatın mükemmeliyyeti nezdimizde kat'iyyen mültezem olarak bu babda harbiye nezaretine evamiri mahsusamız ısdar olunmuşdur.

Hey'eti cedidei vükelânın teşkili ve tasdikımıza arzı ile mevaddı meşruhanın icraatına ve mesalihi devletin hüsni rü'yeti esbabına rüfekanızla bilittihad sarfı mesai eylemeniz matlubumuzdur. 4 Receb 1326»

***

Paşanın intihab etdiği vükelânın erbabı iktidardan, daha doğrusu fiei galibe erkânının arzusuna muvafık zevatdan olmadıkları anlatıldı. Ve sadrı âzama şiddetle tar'iz olundu.

Hal buki intihab edilenlerden birinin «dehr vakf etmiş beni nevres cevanlar aşkına» meali, muvafıkı hali ve «ayşü nuş eyle bu gün anma gami ferdayi» nasihatine kulak verenlerden olduğu ve diğer birinin de — tevcih olunan nezareti mühimmeyi hüsni idareye — kudreti müsaid olmadığı kabul olunsa bile sairlerinin ümuru devlete vakıf ve reviyyet ve tecribe ile muttasıf oldukları malûmdur.

Paşa hatıratda bu mes'eleden bahs ederken

«... Öyle bir hengâmı buhranda ve kahtı rical esnasında âdem bulmak pek kolay bir şey değilse de alelacele bulmağa mecbur edildiğim zevatın kısmı âzami zan ederim ki yine nazarai itibare şayan idiler. Burası mukayesatı âdile ile sabit olur.»

diyor ve bunlardan üçünün sefiri kebir ve dördinin, Kâmil Paşa kabinesine de dahil olduğunu ilâve ediyor.

Mekamı sadaretde bulunduğu esnada ve isti'fasından sonra gazeteler, iş başında bulunanlar, milletin beklediği icraata ehil olmadıklarından şikâyet etdikden başka paşanın, muamelâtda tereddüd ve icraatda betaet [1] göstererek işleri teşviş etdiğini de ileri sürmüşlerdir.

Her ne sebebe mebni olursa olsun, istenilmeyen bir şahsın kusuru habbe mertebesinde ise kubbe şeklinde görülmek ve gösterilmek, bu âlemi kevnü fesadda mu'tad olduğunu izaha lüzum yokdur.

§

Hatiratdan istinbat olunduğuna göre, paşa — kendi ta'biriyle — «mücadelei şedide rengini alan bir mübahese neticesinde» harbiye ve bahriye nazırlarının da — diğer vükelâ gibi — sadrı âzam tarafından

[1] Hatta «Gazete» isimli gazetede bir kablubağa resmi yapılarak üstüne Said Paşa oturtulmuş ve onun, kablubağa yürüyüşile hareket etdiği anlatılmak istenmişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

intihabına padışahın muvafakatini istihsâl ederek Babı âliye geldiğinde hariciye, adliye, dahiliye nazırları Tevfik, Hasan Fehmi, Hacı Akif ve şurayı devlet reisi Turhan Paşalarla o iki nazırın intihabını müzakere etdiği sırada Hasan Fehmi ve Tevfik Paşalar, — başka başka tarzda — muhalif fikirde bulundular. [1] intihab maddesinde ve sair nazırlardan bazılarının tebdilinde ittehadı efkâr hasıl olamadı.

Paşa, bu sebeble kendinin isti'fa etmesi lâzım geleceğini söyleyince diğerleri de çekilmeğe hazır olduklarını beyan etdiler. Yazılan [7 receb 1326 ve 23 temmuz 1324 tarihli] mazbatada, kanunı esasinin intihaba dair maddesinin tefsiri hey'eti âyana aid ise de vükelânın ve matbuatın efkârı ve cem'iyet namına Rum eliden gönderilen ve askeri ve mülki zatlardan mürekkeb olan hey'etin beyanatı, harbiye ve bahriye nazırlarının da sadrı âzam tarafından intihabile tasdiki âliye arzında müttehid bulunduğundan ve padişaha «muhtes olan kumandanlık sıfatı namına hareket etmek me'muriyetini de haiz olan harbiye ve bahriye nazırlarının, sair vükelâ gibi intihablarının marifeti sadaretle olmasını beyanda ve bu nezaretlere münasib zevatın intehabı mes'elei mühimmesinde nefslerinde ademi iktidar gördüklerinden ve vükelâ bir maddede ademi iktidar görürler, yahud bir hususun mes'uliyetini der uhde etmezler ise isti'fa namelerini takdim etmek, usuli meşrutiyyetin en mühim esaslarından olduğundan» bahs ile isti'fa etdiklerini bildirdiler.

Ertesi sabah mabeyn ikinci kitabetinden çekilen telgrafda heman seraya azimeti iş'ar olunmasile paşa, yazdığı cevabde, Rum eliden gelen hey'eti meb'use «teveccühi ammeye lâyık ve vazifei me'murelerini ifaye muktedir, hususen faaliyyeti haiz zevatdan bir hey'et teşkil olunmıyacak olursa yine nümayişler başlıyacağını ve bunun tekerrürü, devleti mevki tehlükeye koyacağından buna müsameha olunamıyacağını, hey'eti cedidenin heman teşkilile ilân ve mütevaliyen icraat iraesile emniyeti umumiyye istihsâl edilmesini kat'iyyen beyan eylediklerinden ve «karşısında bulunulan ahval iktizasınca kabuli isti'fa maddesi bir kaç saat bile te'hiri kabil mevaddan» olmadığından ve «isti'fa namede beyan olunan esbabın cümlesi ehem ise de zatı şeyhulislâminin itirazatı [2] ahvali bütün bütün ağırlaşdırmış olduğundan

[1] Paşa diyor ki:

«İhtilâfın masdarı sahibi, ne Hasan Fehmi Paşadır, ne de Tevfik Paşadır. Zannıma göre müvellidi muhalefet mekamı saltanatdır.»

[2] Şeyhulislâm Cemalüddin Efendinin, hâtıratındaki beyanına göre, Babı âlide okunan hatti hümayunda harbiye ve bahriye nazırlarının tarafı şahaneden intihab olunacağı fıkrasını işidince aklı başından gidüb istizah etdiğinde Said Paşa «şevket meab efendimiz, kumandanı âzam oldukları cihetle harbiye ve bahriye nazırlarının tarafı hümayunlarından intihab ve tâyini hukuki mukaddesei şahanelerindendir.» demesile «bu

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hey'eti cedideyi teşkil me'muriyetinin tensib buyrulacak bir zate havalesi ve o vakte kadar idarei hariciyye ve dahiliyye içüny hariciye ve dahiliyye nazırlarını hanesine davet» eylediğini bildirdi.

Paşa, temmuzun 23 üncü gecesi sabaha kadar bana yazı yazdırdıkdan sonra isti'fa etdiğini söyledi. Biraz istirahatden sonra yine beni istedi, gitdim. Yanında hariciyye nazırı Tevfik Paşa vardı. İsti'faye ve sair maddelere dair bana bir arz tezkiresi yazdırdı, der hal saraye gönderildi.

Hariciyye nazırile — sonra gelen — dahiliyye nazırını Babı âliye yolladı. Kendi hastalık vesilesile gitmedi. Ahvali hazıraya dair benimle konuşduğu sırada — bizzat yazdığı — diğer bir isti'fa nameyi okudu. Müteakiben kurenadan Rıza Bey geldi. möhri hümayunı alub gitdi. [1908 — 8 receb 1326] [1]

§

nazırlar, kumandaya me'mur olmayub bulundukları dairenin idarî me'murı ve birinci âmîrleridir. § Esas itibarile istidlâliniz doğru olmadığı gibi kanunı esasi, intihab hususundaki salahiyyeti şahaneyi mekamı sadaretle meşihate hasr etdiğinden bu tevsi, kanunın maddei mahsusasına ve te'minatı hümayuna sarahaten muhalifdir Efkârı umumiyyeyi galeyane getirerek bir badire zuhuruna sebeb olmak ihtimali kavidir. Hattı hümayunı tebdile vakt müsaid olmadığından hey'eti vükelâce mes'uliyyeti der uhde ederek gazetelere verilecek suretinden o fıkrayı tay edelim ve haki payi şahaneye keyfiyeti arz ile hattı hümaynnı tashih etdirelim» teklifinde bulundu, Said Paşa, «garb ulemasının sözlerile istidlâle kıyam ve tarikı mügaletayı iltizam edince» teklifi kabul olunmazsa hatayı vakiden terettüb edecek mes'uliyyete iştirakde mazur olduğunu söyledi. Yalısına avdetde padişaha isti'fa name takdim etdi. Müteakiben seraya celb ile padişah «hakkınız var. Ben de işin ehemmiyetini anladığımdan halkca husule gelen galeyanı teskin edecek tedbir ittihazını sadrı âzama tavsiye etdim. Tashihi efkâr içün şimdi bir şey kaleme almakdadır. Siz de Babı âliye gidiniz. Birlikde bu işe bir hüsni netice veriniz» demesile serayda kalub sadrı âzamdan gelecek tezkire üzerine mülâhazatını arz etmek daha münasib olacağını anlatdı. Sadrı âzamın gönderdiği isti'fa nameyi okudu. «Sureti isti'fa, hükmi kanuna ve kabuli de icabı maslahata müvafık olduğunı arz etdi. Sadarete Kâmil Paşa tâyin kılındı.

[1] Said Paşanın gece isti'fa ederek ertesi gün Babı âliye gelmediğinden bahs etdiği sırada Memduh Paşanın «tasviri ahval, tenviri istikbal» de söylediği sözleri — doğru olub olmadığına hükm edemiyerek — nakl ediyorum:

«. . . Yevmi mezkurde dairei sedarete ittihad cem'iyyetinden üç kişi gelerek şeyhulislâm efendiyi aramışlar. Henüz gelmedi cevabı ifade olununca sadaret müsteşarını meclisi mahsus odasından istemişler. Said Paşa heman azl edilmez ise tegayyürat hüveyda olacağını beyan etmeleri üzerine müsteşar bey «benim bu gibi mühim işde ne sıfatım olabilir.» maziretini serd etmiş. «hey'eti meclise maddeyi anlatırsın» teklifinde bulunmuşlar. Müsteşar, meclise girmiş. Şurayı devlet reisi Hasan Fehmi Paşaya macerayı söylemiş. Paşa, dışarı çıkarak onlarla görüşmüş. Ba'de hu müsteşar bey, telgraf odasına gönderilmiş. Gelen o üç kişi hazır ve yazılan şey'e nazır oldukları halde ifadatı vakayı

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Meşrutiyyetin ilânından evvel Selânikde ittihad ve terakki cemiyyetinin teşekkülünde ve meşrutiyyetin ilk günlerinde İstanbulda merkezi umumi namına mürahhas sıfatile fealiyyetde bulunan — ve isminin tasrihini arzu etmeyen — bir zatın, Said ve Kâmil Paşalara dair vaki olan beyanatının birinci kısmını buraya derc ediyorum.

O zat, dedi ki:

«Selanikde meşrutiyyetin ilânını takib eden ilk günlerde her tarafdan vaki olan müracaatlar üzerine merkezi umumi, vaziyyeti tanzim ile oğraşırken müfettişi umumi Hüseyin Hilmi Paşa, cemiyyete müracaatla sadrı âzam Said Paşa ile temase geçmek üzere İstanbula bir heyeti mürahhasa gönderilmesi pek münasib olacağını ifade etmişdi. Bu ifadenin, sadrı âzamın tebliğına müstenid olduğunı tarzı beyanından istidlâl ediyorduk.

Merkezi umumiden verdiğimiz karar üzerine başda Tal'at olduğu halde Cemal, Cavid ve ben heman İstanbula hareket etdik.

Muvasalatımız günü Babı âliye giderek Said Paşaya mülâki olduk. O sırada nezdinde hariciyye nazırı Tevfik Paşa vardı. Bizi ona tanıtdırırken «zan ederim kendisine itimad edersiniz» sözini sarf etdi. Bu sözile onun yanında serbestce konuşulabileceğini işaret etmek istiyordı.

Sonra — kendine mahsus — itidal ile her birimizle ayrı ayrı konuşmaya başladı ve bir çok süal irad etdi. Kabinenin teşkilinde, şeyhulislâm ile harbiyye ve bahriyye nazırlarının, padişah tarafından intihab edilmesi hususunı mevzuı bahs ederek bunların intihabı padişaha aid olduğunu ileri sürdi. Biz, bunun müvafık olmadığını söyledik. Bize cevab vermeğe çalışdı. nihayet bu noktai nazarı, meşrutiyyete mühalif gördüğümizi — kat'i olarak — söyleyince bahse devam etmedi.

---

tasviren seraya malûmat arz edilmiş «Said Paşadan möhr alındı. Kâmil Paşa Hazretlerine teslim olundu. Yarın resmen ilân edilecekdir» cevabı gelmiş.

§ Said Paşa, minelkadim harisi ikbal ise de bu kerre pek tenk bir vaktde sadareti der uhde etmişdi. Kargaşalık an bean müzdad oldu. Ahvalin buhranını gördükce korku içinde kaldığından ve otuz üç seneden beri alışdığı tabiatla yine serayın mizacını kollamak ve bir yandan da cem'iyyeti ittihadiyyeyi ele almak tasvvurı üzerine ikiye ayrılmış bir yol tutduğundan cem'iyyet, kendisine infial hasıl eyledi.

§ Müşarün ileyh, tavrı kadimine salik olarak gözünü Yıldıza dikdiğinden ve esbabı âdideden dolayi cem'iyyetin igbirarını bildiğinden bil itizar sadaretden isti'fa etdi.»

Memduh Paşa «kuvveti ikbal — alameti zeval» de de

«... İttihad cem'iyyetinin, Selânik valisinden istenilen ser amedleri İstanbula gelüb Babı âlide görüşdüklerinde «yetmiş yaşlarını devirmiş zevatı vükelâlığa getirmişsiniz. Meşrutiyyet ve fealiyyet hengâmında bu olamaz. Değişdirilmesi icab eder» itirazını dermiyan etmelerile Said Paşa «benim içüa fikrinizi ifade ediniz» deyince «o ciheti siz mülâhaza buyurursunuz» cevabını aldığından konağına avdetinde isti'fa arizasını seraya takdim etdi.»

diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Biz, meclisi mebusanın açılmasında ve mebusların intihabında kâfi derecede âsarı istical gösterilmediğinden şikâyet etdik. O, «kusurumuz yokdur, çalışılıyor. Fekat işin zemane muhtac olduğunu takdir edersiniz.» dedi. Daha bir çok sözden sonra ayrıldık.

Bir kaç gün geçdikden sonra Said Paşanın isti'fa etdiğini ve riyaseti vükelâye Kâmil Paşanın intihab edildiğini duyduk.»

Paşa, isti'faye birinci sebeb, şeyhulislâmın vaki olan itirazatı ve ikinci sebeb de teşkil olunacak hey'eti vükelânın serayda intihab edilmesi içün padişahın pek ziyade israr etmesi olduğunı bana söyledi ve her işde envai müşkilât gösterdiğinden şikâyet etdi.

Hâtıratında da diyor ki:

«Me'muriyete tayinimden sonra, beyan olunan vadi muhtariyyet, kema filevvel hali mukayyediyyete tebeddül etmiş ve on beş gün devam eden me'muriyetde tarafı saltanatdan bir hukûmeti mutlakai mutedileye de değil, hukûmeti şedidei müstebideye yakışık alacak suretde müdahalât ve iz'acata tesadüf olunmuşdur. § Müdahaleye karşu geldim. Fekat temamen mumaneat içün bir noktai istinadiyye lâzım olub o vakt mahalli istinad yok idi. Yahud müdahelâtı vakıayı umuma ilân lâzım gelirdi ki bu tariki ihtiyar etmek, bir emri hatiri, tabiri aharle maksadı zuhurile heraber imhaye ve belki de sefki dimaye sebeb olurdu. Binaen aleyh tedbiri zaruri, isti'fadan ibaret kaldı.»

İsti'faye sebebi asli olarak gösterdiği iki mes'eleden biri ki şeyhulislâmın itirazatıdır. Bu, harbiyye ve bahriyye nazırlarının sadrı âzam tarafından intihab olunmamasına münhasır ise hak, şeyhulislâmındır.

O zeman yaşım ve tecribem binnisbe az olduğu halde intihab hakkının mekamı saltanata verilmesi, usuli meşrutiyyete münafi ve tarizatı dai olacağını ben, vehleten takdir ve ihtar etmiş iken Cemalüddin Efendi gibi genc yaşından beri mesalihi âzime içinde yetişmiş olan yaşlı, başlı, fatin, kâr âzmude, tecribe dide bir zatın o hakikati takdir edememesine imkân tasavvur olunamaz.

Said Paşa gibi dühatdan sayılan bir zekâyi müşahhasın — irfan ve kemaline nisbetle pek basit olan — böyle bir maddeyi teferrüs edemediğine, her kesden evvel kendi inanmaz.

Atiyi düşünmek, «tarih, tekerrürden ibaretdir» dakikasına dikkat eylemek, mühale bile ihtimal vermek, her şeyde müfritane ihtiyat, etmek, hiç bir şeye inanmamak gibi — makul ve gayri makul — bir çok sebeb, onun, şahsî ve umumî işlerde serbest haraket etmesine ekseren mâni olmuşdur dense hakikatden uzaklaşılmış olmaz. [1] Bu, böyle.

[1] Memduh Paşa «Tasviri hal, tenviri istikbal» de şeyhulislâm ile harbiyye ve bahriyye nazırlarının, padişah tarafından intihab ve tâyininden bahs etdiği sırada diyor ki:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Şeyhulislâm, diğer maslahatlara da itiraza kıyam etmiş ise o cihet bizce malûm olmadığından bir şey söylemek mümkin değildir.

İsti'fanın diğer sebebi ki vükelânın serayda intihabı içün padişahın ısrar etmesi ve her işde müşkilât göstermesidir, bunu izaha lüzum var mı?

Kendine sadık zan etdiği âdemleri intihab etdirmek ve ürkdüğü şahısları intihab etdirmemek suretile mevkiini ihkâm etmek emelinden tevellüd eden bu hal, meşrutiyyet kavaidile değil, isdibdad usulile kabili te'lifdir. Eğer isdibdadı, meşrutiyyet mahiyyetinde göstermek istiyorsa — meşrutiyyetin ilânından evvelki — tarzı idarenin ne kusuru vardı? kanunı esasi, yine resmî salnamenin başına yazılır, memleket meşrutiyyetle idare olunuyor farz edilir, iş olur biterdi.

Padişahın, her işde envai müşkilât göstermesine gelince, Said Paşa, bu eski mes'elenin yıllarca mezahimine oğramış ve kâfi derecede dersi ibret almış olduğundan — en mühim bir zemane tesadüf eden — bu def'aki sadaretinde, diger sadaretleri esnasında hedef olduğu müşkilâtın beş on mislile karşılaşacağını düşünüb de mekame gelmekden sakınmalı idi. Madame ki gelmişdir,

«Meydane düşen kurtulamaz senki kazadan»

mealine ma sadak olacağını takdir ile müşkilât ve iz'acatdan şikâyet etmemeli idi. Bu da böyle.

***

19 kânunı evvel 1908 [25 zilkide 1326] da meclisi âyanın açıldığında «15000» kuruş maaşla riyasete tayin kılındı.

O sırada mekamı sadaretde bulunan Kâmil Paşa — padişahın muhalefetine rağmen — kendi gayretile riyasete getirildiğini söylediği halde padişah «riyasetin uhdesinde ibkası tabii olduğunu sadrı âzama emrü ferman» etdiğini anlatmakdadır.

Said Paşa, hatıratda, Kâmil Paşanın meclisi âyana geldiğinde — vezaifi riyaseti ifa ma'nasına olarak — «işlere bakarsınız» dediğinden bahs etmesine mukabil Kâmil Paşa, hatırata cevablarında şu sözleri söyliyor:

«... Meclisi âyana azimetle âzayı kiramı tahlif etdiğim sırada riyasete kim tayin olunacağını anlamağa mütehalikâne (!) bir tavr ile müntazır bulunan (!) Said Paşa da meclisi âyan reisi evvelliğine kendileri tayin buyrulduğunu tebliğ ile beraber zatı âlileri

«... Mekamı meşihat, taklib ve tecdidi saltanata dair ezmanı salifede fetvalar tahrir ve kuvayi cünudiyye, muktezayi icrada sakı ittifakı teşmir etmiş olduğundan zihni şehri yariyi yatışdırmak mülâhazai ihlâs perverânesile Said Paşa, hattın müsveddesini indi âlide mucibi mahzuziyyet ve itmi, nam olur bir kalibe ifrağ eylemişdir.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

evvelce muhallef bulunduğundan tekrarına hacet olmadığını söylemişdim. § Zatı şahane, riyyasete âyandan harbiyye nazırı esbakı Ömer Rüşdi Paşanın tâyinini tesavvur ve emr etmişdi. Hal bu ki Said Paşa gibi ümur dide bir sadrı âzam mazuli dururken buna ademi delâleti acizanem, vefasızlığa haml olunacağı mülâhazasına binaen müşarün ileyhin me'muriyeti hususuna sarfı mesai olunduğu halde hakanı sabık, bunca lutfu ihsanına mazhar olan müşarün ileyhin, usuli idare tebeddül eder etmez tebriei nefs içün kendi aleyhine döndüğünü beyan ve izharı iğbirar ile re'yinden nükûl etmiyordu. Mea'haza maksada müveffakiyyet ümmidile iş mümkin mertebe talik olunarak gerçi meclisi âyana reis tensib ve tâyini hukukı şahaneden ve Ömer Rüşdi Paşanın da riyasete ehliyyeti müsellem ise de riyaseti ulânın mülkiyyeden bir zate ve eğer mültezem ise riyâseti saniyenin erkânı askeriyyeden münasibine tefvizi icabı maslahata muvafık olacağı zeminde telkinat ile Sultan Abdülhamidin ıknaı, kurenadan Emin Beyin revviyyetine havale olunduğundan müşarün ileyhin himmeti ve mabeyni hümayun baş kâtibi Cevad Beyin inzimamı muaveneti ile arzı acizi karini kabul olub bu husus içün seraya azimetimde meclisi âyan reisi evvelliğine Said Paşanın tâyinine iradei seniyye tealluk etdiği baş kitabetden tebliğ kılınmağla mucibince icabı icra olunmuşdı.»

Riyasete tayin edildiği sıralarda Said Paşaya, Ikinci mabeynci Emin Bey vesatatile vaki olan tebligatı hümayun:

«Hini cülûsı hümayunda hidematı seniyyei mülûkâneye ve bahusus hidmeti kitabete ehliyyetli ve liyakatli âdemler intihab ve tâyini bittabi arzu buyrulmasına mebni bu evsafı haiz zevat miyanında hiç bir kimsenin tavsiye ve delâlet ve iltiması olmaksızın bizzat şevket meab efendimiz hazretlerinin tarafı hümayunlarından Said Paşa hazretleri baş kitabete ve Lebib Efendi merhum da ikinci kitabete nasb ve tâyin buyrulmuş ve kendisinden müşahed olan ehliyyet ve liyakate ve zatı hümayunları hakkında ibraz etmiş olduğu âsarı sadakate binaen zatı hazreti padişahi, kendisini tedricen mekamı sadarete getirmiş ve gerçi hasbelicab bu me'muriyeti mühimmeden bazan infisal ve bazan de ittisal etmiş ise de şevket meab efendimiz hazretleri, daima haklarında teveccüh ve itimad ve âsarı vefa ibraz buyurmuşlardır. Kendilerince malum olduğu üzere ibtidayı cülusı hümayunı şahanede şevket meab efendimiz hazretleri tarafından ilân buyrulan kanunı esası mucibince ictima etmiş olan meclisi meb'usan ol vakt vükelâ tarafından dermiyan ve isbat olunan esbabı mucibe üzerine muvakkaten tatil edilmiş olub ancak Said Paşanın def'atle mekamı sadaretde bulundukları sırada veliyyi nimeti bi minnetimiz efendimiz hazretlerile vuku bulan mülâkatları esnada ve söz sırasında gerçi cidden müzakere olunmamış ise de ve fekat kanunı esasinin yeniden mevkii icraye vaz'ı hakkında bazı sözler geçmiş olduğu müşarün ileyhin de malumlarıdır.

İlcaatı zeman üzerine ahiren bunun mevkii icraye vaz'ını Şevket meab efendimiz emrü ferman buyurdular. Fekat otuz iki sene evvelki hal ile şimdiki zemanın hali beyninde azim bir fark olduğundan ve

TARIHVEMEDENIYET.ORG

müşarün ileyhin ol vakt meclisi âyana reis intihab buyrulmuş olmaları hasebile bu kerre de riyaseti mezkûrenin uhdelerinde ibkası tabii olduğunu sadrı âzam paşa hazretlerine emrü ferman buyurmuşlardır.

Maksadı aksayi emeli hümayun, sair düveli mütemeddinei muazzamada olduğu misillu hükm darı zişan ile hey'eti vükelâ, yani kabine ve meclisi âyan ve meb'usandan mürekkeb bir hukûmet teşkil ile selâmeti memlekete ve ilâyi şan ve mükneti devlete müttefikan çalışmak ve bunun haricinde bir takım gayri resmî cemiyyetlerin menafii mülk ve millete irasi mazarrat edecek ve ahenki idareyi ihlâl eyleyecek suretde ümuru devlete müdaheleleri caiz olamıyacağından sadrı âzam Kâmil Paşaya ve kabineye kendisinin ve meclisi âyan ve meb'usanın dahi muavenet ve teshilâtda bulunması matlubı âlii mülûkâneleridir. Çünki ümuru devlet ve memleketin bu suretle ceryanı âsayişi ve bittabi emniyyeti ammeyi müntic ve dai olacağından kendilerinin müttasıf oldukları iktidar ve sadakat hasebile bu hususda efendimiz hazretleri de kendilerinden memleket ve devlet içün âsarı sadakat bekliyorlar.»

Said Paşanın cevabı

«Zatı hazreti padişahiye intisabım kadim olduğu kadar sadakatim de lâyetegayyerdir. Me'muriyetde infisal ve ittisal, zemanın icabına göre ahvali tabiiyedendir. Hakkımda ibraz buyrulan bu hüsni zan ve itimadı hümayuna an samimilkalb teşekkür ederim ve zatı hümayunlarına ve devlet ve memlekete daima vüs'ım ve makdurumun yetdiği kadar ibrazi âsarı sadakat etmeğe çalışacağım.

Kâmil Paşa hazretleri öteden beri tevkir ve iktidar ve meziyyatını takdir etdiğim bir zatdır. Zatı hazreti padişahiye ve memleketin ve devletin menafiine hidmetde kendisine tarafımdan her dürlü müavenet ve teshilât ibraz edilecekdir.»

Padişahın, bu tebliğden hakiki maksadının ne olduğu — muhakkak suretde — keşf olunamazsa da «Kâmil Paşaya ve kabineye müavenet ve teshilât» tavsiyesine münhasır olmadığı tahmin edilebilir.

«Usuli idare tebeddül eder etmez kendl aleyhine döndüğünü beyan ve izharı iğbirar ile» âyan riyasetine tâyinini red etdiğine Said Paşa vakıf olursa yalnız kavlen «aleyhine dönmek» le kalmayub filen de döneceğinden ve başkalarını da döndüreceğinden tevehhüm ederek sadrı âzamın delâletile değil, vaktile kendinin tevcih etdiği riyasetin «bu kerre de uhdesinde ibkası tabii olduğunu sadrı âzama emrü ferman» etdiğini anlatmağa lüzum görmüşdür.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İcab etdikce söylediği vech ile mabeyn baş kitabeti gibi en mühim ve mahrem bir hidmete «hiç bir kîmsenin tavsiyesi ve delâlet ve iltiması olmaksızın bizzat» intihab ve tayin etdiğini ve mekamı sadarete getirdiğini» ve yaşadıkları müddetce birbirlerine asla itimad etmedikleri ve sui zanda omuz öpüşdükleri halde «daima hakkında teveccüh ve itimad ve âsarı vefa ibraz» etdiğini de — imtinan ile karışık bir tarzda — beyan etdikden sonra «kanunı esasinin yeniden mevkiî icraye vaz'ına» dair aralarında mükerreren «bazı sözler geçdiğini» ileri sürerek kanunı esasinin aleyhinde olmadıklarını ve kendinin ve Said Paşanın bu hususdaki hüsni niyyetlerini anladıkdan sonra «bir takım gayri resmî cemiyyetlerin ümurı devlete müdaheleleri caiz olamıyacağından sadrı âzama ve kabineye kendinin ve âyan ve meb'usanin müavenet ve teshilât» da bulunmasını tavsiye ediyor ve «müttasıf olduğu iktidar ve sadakat hasebile kendinden âsarı sadakat beklediğini» söyliyor.

Bu sözlerle, vükelâyı devlete galebe ve ümurı devlete müdahele eden cemiyyetlerle, uyuşub ve âyan ve meb'usan ile birleşüb mes'eleler ihdasile kendini ve vükelâyı müşkilâta düşürmemek, hattâ daha korkunc işlere kalkışub «müttasıf olduğu iktidar»ı şerre değil, hayre sarf ile şimdiye kadar nail olduğu envai iltifate ve gördüğü «teveccüh, itimad ve âsarı vefa» ye mukabil «âsrrı sadakat» ibraz ve küfranı nimetden ihtiraz eylemesini ihtar etmek istediğine ihtimal verilebilir.

Zira Sultan Abdülhamid merhumun, iktidar ve ahlakından en izyade ürkdüğü eazımı ricalden biri, Said Paşadır. Hattâ mükarriblerinden birine [1] pek doğru olarak

«Muddeti saltanatımda iki liyakatli âdem gördüm. Biri Said Paşa, diğeri — Âli Paşa zade — Ali Füad Beydir [2]. Bunların aklı hayre de erer, şerre de (!) erer»

demişdir.

Padişah ile veziri — vehmü vesvese ve sui zan mülkünün de padişahı ve veziri olduklariçün — bir birinden hayr değil, şer geleceğine kani oldukları, kayde şayan bir hakikatdır.

***

Burada nakline lüzum olmayan 31 mart 1325 [1909] hâdisesinin zuhurile memleketin intizam ve âsayişi muhtel olunca paşa, o gece Perapalas oteline savuşdu, nisanın dokuzuna kadar geceleri orada kaldı.

[1] Esbak Paris sefiri Münir Paşa.

[2] Vücudı gayet küçük ve zaif, babası gibi liyakatli, fekat daha ciddi ve metin, afif, müstakim ve cesur bir zat nadirülemsal idi. Pek küçük yaşımda kendini iki def'a gördüğümü ve elini öpdüğümü tahattur ediyorum.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Meclisi umuminin «masuniyeti fi'len hâsıl olamamasından ve hadisatın tevlid eylediği sair esbabdan dolayi» meb'usanın ekseri ve âyandan bazıları, evvelce Ayastafanosa gitmelerile iki hey'et orada ictima eyledi. Kendi de 9 nisanda gitdi.

İctima mahalli olan Yat kulübe girmezden evvel — Selânikden gelüb hareket ordusuna iltihak eden — Mahmud Şevket Paşa ile ilk def'a mülâkat eyledi.

Âyan ve meb'usandan terekküb eden meclisi milliyye — ittifakı âra ile — riyaset etdi.

13 nisanda Ayastafanosdan avdet edildi. Ertesi gün Ayasofyadaki âyan ve meb'usan dairesinde — meclisi millî halinde — ve riyaseti altında toplanıldı.

İstihsâl olunan fetvada hal', yahud isti'fa teklifi şıklarından hangisini erbabı hal [1] ve akd, tercih eylerse onun icraşını beyan edildiğinden reis paşa «erbabı hallü akdden murad, vükelâyı devlet değil midir?» diyerek hal'i, vükelâya yükletmek istedi. Vükelânın, müvekkillerini azl etmeğe selâhiyyeti olmádığından meb'uslar, muhalefet etdiler.

Hey'etce hal' ciheti tercih olunduğundan paşa, riyaset kürsisinde kıyam ederek «okunan fetvayı şerife ve millet tarafından gösterilen arzu mucibince Sultan Abdülhamidi hanı saninin hilâfet ve saltanatdan hal'ine karar veriyormusunuz» dedi. Huzzar el kaldırınca Paşa «Sultan Abdülhamid hal' olundu. Seriri hilâfet ve saltanata veliyyi ahdi meşru Mehmed Reşad Efendi hazretlerinin iclâsına karar veriyor musunuz?» dedi. Alkışlarla kabul edildi.

Müteakıben hey'etce harbiyye dairesine gidildi. Oraya getirilen padişahi nev cahe biat [2] olundu.

Hakanı sabık, o gece hususi trenle ve ailesinin bir kısmile Selâniğe gönderildi.

«Gece pervanelerle bezmi germa germ idi şem'in
Seher gördüm ne şem'i meclis âra var, ne pervane»

beyti hazini enzarı ibretde tecessüm etdi.

Her kesi medh etmeyen Said Paşa «gencler içinde o liyakatde bir âdem görmedim» derdi ve ehliyyetini pek ziyade sena ederdi. hatıratında da «vergu emanetini değil, riyaseti vükelâyı kemali metanetle idare edecek bir me'murı zu iktidar idi» diyor. [C. 1 S. 144]

1885 [16 şevval 1302] de kırk yaşında vefat etdi. Süleymaniyye camii haziresinde babasının yanında medfundur.

[1] حل

[2] بيعت

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Merhum Abdürrahman Seref Efendinin, hal'a dair risalesinde söylediği vech ile Sultan Abdülhamidin «en ziyade güvendiği ve müşkil zamanlarda vukuf ve sadakatine müracaat etdiği Said Paşanın meclisi hal'a riyaset etmesi» ne kadar dikkate şayan ise — tercemei halinde bahs olunduğu üzere — beşinci def'aki sadaretden azlinden bir müddet sonra konağına gelen Ahmed İzzet Beyin [paşa] şu tebliği da o nisbetde ibrete lâyıkdır:

«Efendimiz, buyuruyorlar ki dahilen, haricen düşmenler hücum etdiler. Müşkil mevkide bulunuyorum. Biteceksem bari kendi elinde biteyim!»

İşte «البلاء موكل بالمنطق» hikmeti bu hususda da hükmüni göstermişdir.

Said Paşâ, o esnada haiz olduğu mevkiin ehemmiyyeti fevkalâdesi ve umumun heyecan ve galeyanı sebebile ihtiyar etdiği hal ve kalde mazur görülür. Fekat talii yar ve ni'met şinaslıkla alâka dar olsaydı — Midhat Paşa ile arkadaşlarının muhakemesinde olduğu gibi bu mes'elede de bir çare bulur da — veliyyi nimeti ve baisi saadeti olan padişahı hal' etmek içün toplanan bir meclise riyaset etmek hücetine giriftar olmazdı.

Son zemanlarda çıkan bir kitabda [1]

«Haraket ordusu daha henüz Ayastafanosda iken âyan reisi Said Paşanın gizli teşviklerile (!) Sultan Hamidin saltanatdan iskatı tekarrür etmişdir. Buna binaen meclisde cereyan eden müzakere uzun sürmedi.» deniliyor. Hangi vesikaya istinad edildiği gösterilmediğinden «gizli teşvikler» in vukuuna hükm etmek müşkildir.

Paşanın, böyle bir isaeti irtikâb eylediği lafla değil, senedle isbat olunsa — her dürlü mânasile — kâfiri nimet ad edilmesi lâzım gelir.

Meclisi millide hal'a müttefikan karar verildiği sırada âyandan Yorgiyadis Efendi «yazıkdır, günahdır» diye bağırmış, [2] bazı huzzar tarafından «alçak, hain, mürteci» kelimelerile tahkir ve hakikati halde tevkir edilmiş iken Said Paşa gibi — padişahın ihsanı bi payanına müstağrak olan — bir âdemin hal' içün «gizli teşvikler» de bulunmasına hiç bir nimet şinasın aklı ermez.

Yine o kitabda [1] hakanı mahlu, hal' gününün gecesi — serayda kalan — bir kaç bendesine, kendini müteessir eden sebebleri anlatırken

[1] «Sultan Abdülhamidin son günleri S. 5, 15».

[2] Bu hadiseyi — hal' müzakeresinde hazır bulunan mebuslardan — esbak dahiliyye nazırı Mustafa Arif ve şimdi Sivas millet vekili olan Midhat Şükri Beylerden sordum.

Mustafa Arif Bey «... Hal' maddesi re'ye kondukda — tek hadise olarak — Sahib Mollanın el kaldırmadığı nazarı dikkati aciziyyi celb etdiğinden mühalif olanın ayağa

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Ya Said Paşa... otuz üç sene en büyük in'am ve ihsanlarımı gören bu âdem, nasıl oluyor da benim aleyhime teşekkül eden bir meclise riyaset ediyor, nasıl oluyor da benim aleyhime bir karar veriyor. Ben, ne yapdımsa onunla istişare ederek yapdım. Eh, Allah büyükdür, günün birinde karşı karşıya gelerek elbette bunları yüzüne karşı çatır çatır söylerim. Yok eğer bu mümkin olmazsa onunla Allahın huzurunda muhakeme olurum. Bu dünya kimseye kalmaz.»

demiş. [1]

Bu satırları, yazan, elbette bir yerde okumuş, yahud birinden işitmişdir. Çünki tarih — roman gibi — âsarı muhayyeleden değildir ki aslı olmayan şeyler, istenilen şekilde tasavvur ve tasvir olunsun.

Fekat bir haberin, sahih olub olmadığını isbat etmek içün de — şayanı itimad — bir me'haz göstermek elzemdir, gösterilmezse haberin sıhhati te'min edilmemiş olur. Sıhhati müemmen olmıyan haberlerin ise tarih sahifelerinde yeri yokdur.

*
* *

İtalya devleti, Trablusı Garbe tecavüzle ilânı harb etmesi üzerine sadrı âzam Hakkı Paşa, isti'faye mecbur oldu.

Said Paşa 1911 [7 şevval 1329] da «25000» kuruş maaş ve «5000» kuruş tahsisat ile — sekizinci def'a — mekamı sadarete nasb olundu.

---

kalkmasını taleb etdim. Riyaset bunu teklif edince kimse kalkmadı, ittifakla karar verildi. Yorgiyadis hadisesini tehattur edemiyorum» ve Midhat Şükri Bey «... Yorgiyadis Efendinin «yazıkdır, günahdır» diye bağırdığı hakkındaki rivayetler kat'iyyen bi aslü esasdır.» demişlerdir.

Hal buki Yorgiyadis Efendinin bağırdığı ve bazıların — hakaret âmiz sözlerle — susdurdukları o vakt işidilmişdi. Müahharen bir kitaba da [*] derc edilmişdir.

[*] «Sultan Abdülhamidin son günleri»

[1] 40 numrolu ve 4 haziran 1325 tarihli «kalem» de Sultan Abdülhamidin perişan kıyafetde ve kollarını bir birine bsğlamış bir Romalı şeklinde resmi yapılub ayaklarının yanına bir hancer konmuş ve karşısına da Said Paşanın — elindeki hancerle uracak bir vaziyyetde ve Romalı kıyafetinde — resmi yapılarak yukarıya «9 nisan meclisi millîi umumîde» ve karşısına «yaşasun Brütüs» ve Sultan Abdülhamidin altına «Brütüs, sen de mi?» yazılmışdır.

«Brütüsden ne imiş maksadı ehli «Kalem» in
Anlar elbette bütün kâfiri nimet havene»

§

Malumdur ki Roma diktatörlerinden Sezar — gayri meşru veledi olduğu rivayet olunan — Brütüsi daima gözetdiği halde kendini öldürmeğe kalkışanlar arasında onun da elindeki hancerle — urmak üzere olduğunu kemali hayretle görünce «ay sen de mi Brütüs» diye bağırmışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hattı hümayunun sureti

«Veziri meâlî semirim Said Paşa

İbrahim Hakkı Paşanın vukuı isti'fası cihetile mücerreb olan reviyyet ve hamiyyet ve vukuf ve ehliyetinize binaen mesnedi sadaret uhdenize tefviz ve meşihati islâmiyyeye Musa Kâzım Efendi ibkaen tâyin oluumuşdur. Kanunı esasinin muaddel yirmi yedinci maddesi ahkâmına tevfikan hey'eti vükelâyı teşkil edecek zevatın intihab ve arzını irade ederim. Cenabı hak, müveffekiyyeti hayriyyeye mazhar buyursun âmin.

7 Şavval 1329 Mehmed Reşad»

§

Hakkı Paşanın isti'fasile Said Paşanın ta'yini hakkındaki malûmat ve müşahedatını — hakkı Paşa kabinesinde adliyye nazırı ve şurayı devlet reisi olan — Necmüddin Molla Beyden sordum. Lutfen yazdığı verekayı aynen derc eyledim. [1]

«1329 senesi remazan bayramının arefesinde Trablusı Garbe karşı İtalya hukûmeti kadimden beri beslediği istilâ hırsını tatbik içün müsaid bir zemin bulmuş, fi'lî teşebbüse geçmiş idi. İlk ültimatomı bayram gecesi vermiş ve hadisenin şuyuu üzerine — ertesi gün Dolma Bağçe serayında müayede resminin icrası henkâmında — her kesin yüzünde derin bir ye's ve fütur emareleri, asabî haraketler ve kulak kulağa görüşmeler müşahede ediliyordu.

Hey'eti vükelâ, başda sadrı âzam Hakkı Paşa olduğu halde âzim bir düşkünlük âsarı içinde müayede merasiminin bir an evvel bitmesini tehalükle bekliyorlardı.

Merasim bitdikden sonra hey'eti vükelâ, Dolma Bağçe serayının birinci katında ve soldaki vükelâ odasında toplandılar.

İki ay kadar evvel hariciyye nazırı bulunan Rif'at Paşa, Paris sefiri olarak ayrıldığıçün hariciyye nezareti vazifesini de Hakkı Paşa der uhde etmişdi ve bu sebeble İtalya sefirinin verdiği ültimatomı o almışdı. Hey'eti vükelâ, Hakkı Paşadan başka şeyhulislâm Musa Kazım Efen-

---

Brütüs de bilmükabele gayri meşru babasına

«Bir hakikat ki bunu bilmeyen âdem yokdur
Gayri meşru veledin, valide olmaz hayri»

diye haykırsaydı hakikate hidmet etmiş olurdu.

[1] Hakkı Paşaya aid olan kısmı, onun tercemei halinde yazmak icab ederse de Said Paşaya tealluk eden kısımla bir birine merbut olarak tahrir edildiğinden tefriki, vak'anın müntezaman naklini ve silsilei kelâmı teşviş edeceğinden isti'fa ve nasb meselelerinin birlikde ve Said Paşanın tercemei halinde yazılması daha müvafık görüimüşdür. Yalnız «istıtrad» kısmı, Hakkı Paşanın tercemei haline konmuşdur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

di, harbiyye, dahiliyye, bahriyye, maarif, maliyye, evkaf ve nafia nazırları Mahmud Şevket Paşa, Halil Bey, Mahmud Muhtar Paşa, Abdürrahman Efendi, Nail, Hayri ve Hulusi Beylerle benden [adliyye nazırı ve şurayı devlet reisi] mürekkeb idi.

Mahmud Muhtar Paşa, Reşadiyye ve Osmaniyye diridnotlarının mukavelesiçün me'muren İngiltereye gitmiş ve bilâhare me'zunen Parisde temdidi ikamet etmekde iken sırf bir eseri tesadüf olarak o akşam İstanbula dönmüş idi.

Beynelvükelâ müzakerat pek hararetli bir şekilde cereyan ediyordu. Fekat Hakkı Paşa, ruhan o derece hali inhitat gösteriyorduki kendinden o sırada metin bir re'y ve tedbir telakki edılemiyeceği anlaşılıyordu.

Nihayet akşam tekarrüb etdi. Hadisenin ehemmiyeti âzimesi sebebile müzakereye âyan ve meb'usan reislerinin de iştirakine müsaade edilmesi ve kendilerinin daveti içün tarafı şahaneden tebligat ifası arz olundu.

Az zeman sonra âyan ve meb'usan reisleri Said Paşa ve Ahmed Rıza Bey, hey'ete iltihak etdi. Her kes, Said Paşanın medid tecribesine ve kiyasetine itimad ile bu büyük felâket karşısında dermiyan edeceği re'y ve tedbiri sabırsızlıkla bekliyordu. Evvelâ onun teklifi üzerine Almanya elçisi baron mareşalın, gerek şahsının, gerek imparatorun devletimize karşı gösterdikleri samimî dostluğa dayanarak beyneddüvel bu iş üzerindeki malûmat ve temayülâtın derecesi anlaşılmak ve mütalâası sorulmak üzere Mahmud Şevket Paşanın, Almanya sefaret hanesine giderek sefiri görmesi tensib edildi.

Onun müfarekatile avdeti arasında geçen müddetde Hakkı Paşa, Sadaret vazifesini ifaye kendinde kudret kalmadığını ve padişahdan afvini niyaz edeceğini hey'ete söyledi ve benim kulağıma eğilerek bir istifa name kaleme almamı istedi. Sadaret vazifesinin Said Paşa tarafından der uhde edilmesi hakkında hepimizde hakiki bir lüzum ve ihtiyac takdir edilmeğe başlamış [1], fekat bu umumî temayülü his eden Said Paşa, çekingen bir vaziyyet almış idi.

Mahmud Muhtar Paşa, Türk donanmasının Beyrut sularında dolaşmakda olduğundan İtalya donanması, bundan haber dar olursa bir bahrî felâkete de oğrıyacağımız endişesile pek ziyade telâş gösteriyordu.

[1] O zeman baş mabeynci olan Lûtfi Simavî Bey «Sultan Mehmed Reşad Hanın ve halefinin serayında gördüklerim» isimli eserinde, 15 eylûl sabahı Hakkı Paşa telefon edüb seraya giderken evine oğramasını reca etdiğinden gitdiğinde «kabine, istifaye karar verdiğinden bu müşkil mevki'de Said Paşanın re'si kâre gelmesi musib olacağının hâtıra kabilinden atebei ülyaye arzını» tavsiye etdiğini söyliyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

İki saatlik bir müfarekatdan sonra Mahmud Şevket Paşa, sefaret haneden avdet ederek sefirle olan mülâkatının neticesini bildirdi ki hülâsası, Almanya devleti tarafından bir müdaheleye imkân olmadığını, lâkin türklerin tarihî şanlarına lâyık suretde vatanlarının bir parçasını müdafaa edeceklerine kani olduğunu sefirin, beyan etdiğinden ibaretdir [1].

Bundan sonra Said Paşa — gayet yavaş — mütelâa serdine başlıyarak Trablusı Garbin Mısır tarzında idaresinin ingiltere devletine teklifi hususunda vükelânın re'yini istifsar etdi. Hey'et, bunun bilâhare düşünülebileceğinden ve bu günkü hadise üzerine müessir ve acil bir tedbir olamıyacağından — o sırada mekamı sedaret teklif edilmek üzere huzuru şahaneye çıkması tebliğ olunmasile — bu cihetin, sadareti der uhde etdikden sonra tecribe edilmesi düşünüldü.

Tarafımdan tesvid ve tebyiz olunub Hakkı Paşanın imza etdiği isti'fa name padişaha takdim kılındı ve kabul olundu.

O esnada Hakkı Paşa öyle bir hali ye's ve nevmidiye düşmüşdi ki artık kendisile iş üzerinde görüşmek imkânı kalmamışdı «Bana bir şey sormayınız. Eski zemanlarda benim vaz'iyyetime düşen sadrı âzamların kafasını padişahlar, binek taşında kesdirirlerdi. Ben, o haldeyim» diyordu.

İttihad ve terakki cem'iyyetinin Selânikde bulunan merkezi umumisi tarafından benimle evkaf nazırı Hayri Beyin telgraf başına gelmemizin reca edildiğini telgraf me'muru haber verdi. Eski hazinei hassa dairesinde telgraf haneye gitdik. Milletin tesanüdünden ve hukuki mukaddesesini müdafaa azminden bahs ile Hakkı Paşanın mekamı sadaretde kalması lüzumı ileri sürülüyordu.

Hakkı Paşanın ma'nen düçar olduğu inhitatı ve isti'fa zaruretini ve Said Paşanın tarafı şahaneden sadarete intihab edildiğini bildirerek avdet etdik.

Hakkı Paşa, sadaret yükünün, kendi omuzlarından kaldırıldığını görerek sükûn ve huzur hasıl etmeğe başladı. Benim kulağıma «bu günki vaz'iyyetin kahremanı Kâmil Paşa idi Onun mekamı sadarete gelmesi, bu işi hal içün en müessir bir tarik olurdu. Fekat bunu ben teklif edemem. Sen de söyleme. Padişah da yapamaz. Maatteessüf vaziyyet de müsaid değildir.» dedi. Sebebini sordum. «Trablusı Garb hadisesi üzerine yapılacak şey'in en kesdirme yolunu Kâmil Paşa bulur,

[1] Lûtfi Bey, yine o eserinde

Padişah tarafından yazılan telgraf nameye Almanya imparatorundan gelub sefir baron mareşalın tebliğ eylediği cevabda «Trablusı Garb mes'elesinden pek ziyade müteessir olduğunu ve vakti merhununda tevassuta çalışacağını işʼar ile lâyetezelzel dostluğu hakkında teʼminatı katʼiyye veriyordu. Bu sudan cevabe hünkâr, fevkalʼade sıkıldı.» diyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

icabında Trablusu da verir. Kendine ta'riz içün gelenlerin kulağına yavaşca «İngiltere baş vekilinin irşad ve ihtarını esas ittihaz etdim. devletin diğer menafiini tahti te'mine aldım der» ceveabını verdi.

Said Paşa, huzurdan avdet etdi. Şefak da sökmeğe başlamışdı. Sadaret alayının icrasından sonra Babı âlide toplanmak üzere vükelâ, seraydan ayrıldı.

Babı âlide Said Paşanın riyasetinde vükelânın ilk ictimaında Trablusda kumandan vekili miralây Neş'et Beye verilmesi lâzım gelen ta'limat hakkında müzakere cereyan etdi. Elde mevcud vesaiti harbiyye ve kuvvei askeriyye ile şehrin haricine çekilerek müdafaa ve mukavemet lüzumu kararlaşdırıldı. Buna dair telgrafı Said Paşa, bana dikte ederek yazdırdı. Kulağıma eğilerek yazdığım müsveddeyi imza etmemi söyledi. «Yanınızdaki Halil Beye verseniz de o da imza etse» dedi. Halil Bey «bir şey anlayamadım, ne imzası?» dedi. «Sadrı âzam hazretleri, imza etmenizi ârzu ediyorlar» dedim. Bu mükâlemeyi işiden Said Paşa, Halil Beye «imza buyurmanızı reca ederim. İmza etdikden sonra yanınızdaki zate veriniz» dedi. Bu suretle telgraf müsveddesini, bütün vükelânın imzasını ihtiva etdikden sonra çantasına koydu.

Trablusun Mısır gibi idaresi hususunun İngiltere devletine teklifi içün Londra sefiri Tevfik Paşaya telgraf çekilmesini Said Paşa, tekrar etdi, telgraf çekildi. Gelen cevabın, İngiltere hükûmetine atfen «geç kaldınız» dan ibaret bulunduğu bilâhare anlaşıldı.

Meclisi vükelânın ikinci ictimaında Said Paşa, Trablus hadisesinin dahilî ve haricî te'siratını uzun uzadıya izah etdikden sonra sadaret ma'zullerinden Kâmil ve Hüseyn Hilmi Paşalar ile müşir Ahmed Muhtar Paşanın ayrı ayrı davetlerile mütalâalarının istifsar edilmesini teklif etdi. Bu suret, hey'etce takarrür etdikden sonra davet edilen Muhtar Paşa, gayet sarih olarak «Trablusı Garbde mukavemet, bir cinayetdir» dedi. Bu fikr, o vakt hâyli ta'rizi mucib oldu.

Hüseyn Hilmi Paşa, nihayete kadar müdafea edilmesi re'yinde bulundu. Kâmil Paşa, davete icabet etmedi...»

***

Kanunı esasinin — hey'eti meb'usanın feshi hakkındaki — 35 inci maddesinin tadiline dair hukûmet, meclisi meb'usana bir kanun lâyihası irsal ve müzakeresini istical eyledi.

İttihad ve terakki fırkası, kendine muin ve muhalif fırka ise şediden mu'teriz olduğundan Said Paşa, bu vaz'iyyeti, hukûmetin teklifini red suretinde telakki eyledi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

1911 [9 muharrem 1330] da kabine ile beraber isti'fa etdi. Ertesi gün — dokuzuncu def'a — mekamı sadarete nasb olundu.

Hattı hümayunun sureti

«Veziri maali semirim/ Said Paşa

Müsellem bulunan hamiyyet ve reviyyetiniz ve müşahed olan mesaiyi cemilei vatan perveraneniz cihetile mesnedi sadaret, tekrar uhdenize tevcih ve meşihati islâmiyyeye Mısır kadısı Abdürrahman Nesib Efendi ta'yin edilmiş olduğundan kanunı esasinin muaddel yirmi beşinci maddesi mucibince hey'eti vükelâyı teşkil edecek zevatın intihab ve arzını irade ederim, Cenabı Hak, müveffak bilhayr buyursun âmin.

10 muharrem 1330 Mehmed Reşad»

Muhalif fırka, ta'dile muhalefetde israr etmesiyle meclisi meb'usanın feshi arz edildi. Muharremin 25 inci günü ser yaver Salih Paşa vesatatiyle meclisi âyana, şu hattı hümayun gönderildi:

«Ayanı kiram

Hey'eti cedidei meb'usan, üç ay zarfında bilintihab ictima etmek üzere hey'eti hazırayı fesh eylemek tasmiminde bulunduğumdan kanunı esasinin yedinci maddesi mucibince meclisi âyanın reyi müvafık vermesine intizar ederim. Mehmed Reşad»

Ekseriyyetle re'yi müvafık verildiğinden muharremin 28 inci günü sadır olan iradei seniyye mucibince meclis kapatıldı.

§

Esbak şeyhulislâm Cemalüddin Efendi «hatıratı siyasiyye» de diyor ki:

«.... Trablusı Garb kıt'asının oğradığı musibeti istilâye Hakkı Paşa kabinesinin harekâtı hod seranesi sebeb olduğunu teyakkuu eden Trablus ve Bingazi meb'usları, mezkûr kabinenin tahtı muhakemeye alınması hakkında diğer bazı meb'uslarla biliştirak meb'usan riyasetine bir takrir verdiler. § Bu teşebbüs, cem'iyete karşı bir darbei elime olmakla beraber evvelce cem'iyyetden ayrılarak bir hizbi müstakil teşkil eden meb'uslar, bazı mesailde muhalifine iltihak ederek fırkai ekseriyyetin taklili nüfuzına yardım etmekde olduğundan cem'iyyet, meclisi meb'usana tefessuh etmiş nazarile bakarak dağıtmağa ve bu suretle Hakkı Paşa kabinesi divanı âliye sevk olunmak muhatarasından kurtarmağa karar verdi. Fekat kanunı esasice mukaddema yapılan ta'dil, bu babdaki hukukı âliyei şehriyariyi kasr ve tahdid etmiş olmasile namı namii hümayuna meclisi sed edebilmek içün 35 inci maddenin betekrar ta'dili meclise teklif olunmuş isede sülüsanı ekseriyyet hasıl olmadığı cihetle kanunı mezkûrun diğer bir maddesine istinaden mes'elenin halli lâzım gelmiş ve zaten bu gibi hususatda vukuf ve mehareti müsellem(!) olan âyan reisi Said Paşa, evvelce mekamı sadarete getirilmiş olduğundan müşarün ileyhin sureti muvuzaada isti'fasile heman aynı zevatdan teşkil etdiği hey'eti vükelâca talebi sabıkda ısrar ve âyanın dahi müvafakati istishal olunarak meclisi meb'usan tatil ve ikinci meclisi meb'usan marifetile de maddei mezkûre tekrar ta'dil edildi. Gerçi evvelki hata, suretde tashih

TARIHVEMEDENIYET.ORG

edildi. Lâkin bu ikinci ta'dil, hakikatde kanunun, esasen mekamı muallâyı hilâfet penahiye te'min etmiş olduğu hukuku âliyeyi iade ile tevazüni kuvvayi istihsâl içün yapılmayub balâda izah olunan maksadın husulünden sonra ledelhace muarızlar aleyhine isti'mâl otunmak garazile ittihaz edilen bir tedbir olduğu âzadei iştibahdır. Çünki cem'iyet, 31 mart hadisesinden bilistifade tebdili saltanata müveffak olunca o mekamı âlinin bütün kuvvetini yedi inhisarına almış ve hukuku şahaneyi kendi hisabına isti'male kesbi iktidar eylemiş olduğundan hali hazırda o hukuku âliyenin tevsii, menafii mahsusası icabından idi.»

Lûtfi Simavî Bey «Sultan Mehmed Reşad hanın ve halefinin serayında gördüklerim» isimli eserinde

35 inci maddenin ta'dili hakkında hukûmetce meclisi meb'usana verilen lâyihanın müzakeresiçün tahsis olunan gün meclisde yalnız ittihad ve terakki fırkası bulunub diğer fırkalar gelmediğinden — mevkiine irasi zaaf eden bu hal ile tedviri ümur kabil olamıyacağını anlayan — hukûmet, istifa eylediğini, padişah, Said Paşanın sadaretde kalmasını ârzu etdiğini, huzura giren hurriyet ve itilâf fırkası erkânı ise Said Paşa kabinesine itimadları olmadığıçün ta'dil maddesinin müzakeresinde bulunmadıklarını ifade ve onun tekrar sadarete getirilmemesini istirham etdiklerini ve huzura kabul olunan âyan reisi Gazi Ahmed Muhtar Paşa «dehşetli suretde Said Paşanın aleyhinde» bulunarak «memleketi vartaya sevk eden bu âdeme tekrar sadaretin tevcih olunmamasını» arz eylemişse de padişah, Said Paşayı tayin etdiğini

söyliyrr.

§

Abdürrahman Şeref Efendi «Sultan Mehmed Hanı Hamis» unvanlı makalesinde diyor ki:

«Cennet mekânın pek hoş sözleri ve nükteleri hatr nişanı âcizanemdir. Said Paşanın tev' em sadaretlerinde [8 ve 9 uncu] istignalarından kinaye olarak «sadrı âzam, hakikati halde dühatdandır. Lâkin müvafekat etmez, mürafekat etmez, müfarekat etmez. Ne yapmalı» buyurmuş ve bu üç hukmi etrafile şerh ve izah eylemiş idi.»

§

Paşa meclisin kapandığından beri, esasen şiddetli romatizmadan muztarib olduğu halde bir nevi cild hastalığına da oğrayarak üç aya yakın müddet Babı âliye devam edemedi.

Padişah, — bir cum'a günü Dolma bağçe camiinde selâmlık resminin icrasından sonra — Balmumcı kasrına giderken paşanın konağının önünde arabasını durdurdu. Ser yaver Salih Paşayı nezdine gönderüb hatrını sordurdu. Paşa, kesbi afiyet etdikden sonra seraya gitdi.

İntihabatı cedide icra olunmuş ve her şey hazırlanmış olduğundan 1912 [1 cümadelulâ 1330] da meclisi meb'usan, merasimi mu'-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

tade ile açıldı. Nutkı hümayunı Said Paşa okudu. İki gün sonra Babı âliye gelmeğe başladı.

Meclisin açıldığı günün sabahı İtalya donanması, Çanak kal'ayı ve Sisamı bir kaç saat bombardıman ederek def' edildi.

Paşa, 15 temmuz 1912 de hey'eti vükelâ ile meclisi meb'usana gitdi. Devletin umumî siyasetine ve Arnavudlukda ba'zı zabitanın dağa çıkarak kabinenin iskatı, meclisin feshiyle yeniden intihabat icrası, hidmeti askeriyyenin mahalli olması, me'murların arnavudlardan ta'yini, yahud arnavudcayı temamen bilmeleri gibi bir takım gayri meşru metalibde bulunduklarına dair bir nutuk irad etdi ve kabineye itimad re'yi istedi. Dört muhalife karşı 194 re'y ile itimad kararı verildi.

Bir gün sonra isti'fa etdi. [1912 — 1 şaban 1330]

Bazı taraflardan izam olunan mesaili siyasiyye, endişeyi mucib olacak mahiyetde değilse de Mahmud Şevket Paşanın isti'fasiyle münhal olan harbiyye nezaretine tasavvur edilen Nâzım ve Mahmud Muhtar Paşaların mesaili siyasiyyece re'y ve fikirleri hey'eti hazırai vükelânın efkârına kısmen mutabık görünmediği gibi İzmirde bulunan Abdullah Paşa izharı acz ve Hurşid Paşa da bahriyye nezaretile harbiyye nezareti vekâletinden isti'fa etdiğinden ve maliyye nezaretine münasib bir zat bulunamadığından üç mühim nezaretin hali harbde temadii inhilâli, hey'etce ta'kib edilen hattı hareket i işkâl edeceğini istifaye sebeb olarak ileri sürdü.

Huzura çıkdıkda padişah «niçiin isti'fa etdiniz, size itimadları vardı» demesile bir müddet başını önüne eğüb düşündükden sonra «onların bana itimadları vardı emma, benim onlara itimadım yokdu» cevabını verdi.

İsti'fası kabul olundu ve yeni vükelânın teşekkülüne kadar eski vükelâ tarafından temşiyeti ümura devam edilmesi emr olundı. Babı Âliye devam ederek bir gün «sadrı âzama vekâleten», diğer günler «sadrı âzama bilvekâle» unvanile evrakı imza etdi. Altı gün sonra Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadarete ta'yin olunduğundan vekâlet nihayet buldu.

Lûtfi Simavi Bey, diyorki: [1]

«Bir müddetden beri Arnavudlukda vukua gelmekde olan iğtişaşat kesbi şiddet etdi. Orada takib olunan siyaseti sakime, hemşehrilerinin cehaletini menafii şahsiyyelerine âlet ittihaz eden bazı müfsidlerin tahrikât ve tesvilâtı ve ecnebi entrikaları nairei isyanı alevlendirdi. Âsayişi iade içün sevk olunan kuvvei askeriyenin, halâs kâr namı altında teessüs eden grupa mensub bazı zabitanı, kıt'alarını terk ile — vaktile ittihadcı-

[1] «Sultan Mehmed Reşad Hanın ve halefinin serayında gördüklerim».

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ların yapdıkları gibi — dağlara çıkdılar. Mahmud Şevket Paşanın mecburi isti'fasından beri duçarı zaaf olan Said Paşa kabinesi erkânı arasındaki ihtilâf da Arnavudluk vukuatı üzerine tevessu edüb isti'falar bir birini veley etdiğinden ve halâs kâr fırkasından İstanbulda bulunan bir takım zabitan ve ümera da ser keşane harekâta tesaddi eylediklerinden Said Paşa, kabinesinin isti'fa namesini hünkâra takdim etdi.»

Esbak Şeyuhlislâm Cemalüddin Efendi de [1]

«... Devleti aliyye, Trablusı Garb muharebesi ve İtalya donanmasının tehdidi altında bulunan Ak deniz boğazının takviyesile meşgul ve Rum Elideki asker, Arnavudları te'dibe me'mur olduğu bu hengâmı tezebzüb iştimalde harbiyye nazırı Mahmud Şevket Paşanın bağteten isti'fası âleme hayret verdi. Sadrı âzam Said Paşa ise harbiyye nezaretine diğer münasibini intihab ile süddei seniyyeye arz etmeyerek rüfekayi sairesile yeni toplanan meclsi meb'usana gidüb devletin ahvali dahiliyyesini — meb'usini kiramın hissi hammiyyetlerini okşayacak suretde — mahirane tasvir ile siyaseti hariciyyemizin matluba müvafık ve devletin daha hayli menabi'i hayata malik olduğunu, kendine mahsus bir tarzı beyan ile ifade ve hariciyye nazırı Âsım Bey dahi sadrı müşarün ileyhi te'yiden İtalyanlardan maada düveli muazzama ve bilhasis Balkan hükûmetlerile olan münasebatımız pek yolunda olduğunu beyan ve te'min ederek hey'eti vükelâ hakkında meclisden itimad re'yi aldıkdan sonra sadrı müşarün ileyh dahi hilâfı me'mul olarak heman isti'fa namesini takdim ile zatı hilâfet penahiyyi gayet nazük ve müşkil bir mevkide bırakdı.»

diyor.

Trablusı Garbde İtalyanlarla çarpışmakda olan asker ve urbanın iaşesiçün ihtiyar edilen mesarifden ve arnavudlukda asileri te'dib içün sevk olunan taburlardan bazısının Arnavudlara iltihak ve bazılarının da istimali silâhdan istinkâf eyledikleri ve Anadoluda silâh altına alınacak bir nefer kalmadığı anlaşıldığından ve ehli kıyamın metalibinden ve Üskübe doğru harekete hazır olduklarından bahs etdikden sonra da bu sözleri söyliyor:

«Şu tedkikat ve izahatdan Mahmud Şevket ve Said Paşaların yekdiğeri müteakib işden çekilmelerinin esbabı hakikiyyesi teayyün etdi ve hazır olan zevatı beht ve hayret istilâ eyledi. Çünki Said Paşa, siyaseti müsellemesi cihetile bu halin vehameti akıbetini ve Trablusı Garb muharebesine devam etmekle o kıt'ai islâmiyyenin hâlen istirdadına imkân olmayub bilâks Rum Eli kıt'asile Bahri Sefiddeki adalarımızı da sürükleyüb götüreceğini pek güzel takdir etmiş ve hükûmetin şekli hazırına nazaran sefinei devleti düşmüş olduğu girdabı hatarden kurtarmağa şahs ve mevkiinde kuvvet ve iktidar görmeyüb maa' haza kabinesi âzasından olan Saidi Halim Paşayı zahirde tebdili heva ve hakikatde İtalyalılar ile müzakerei sulhiye icra etmek üzere evvelce İtalya kurbündeki Lozan kasabasına göndermiş ise de müzakeratı sulhiyyenin neticelenmesi epeyce bir zemana mütevakkıf olub hal buki kuvvei askeriyye ile teskin edilemeyen Arnavudluk kıyamının devam etmesi ve Bulgarlarla Sırb ve Kara Dağlıların, devletin hali harbde bulunmasından ve iğtişaşatı dahiliyyesinden bilistifade Makedonyayı elimizden almak üzere akdi ittifak eylemeleri sebebile Rum Elide hazırlanan bir hercü mercin kariben zuhûr edeceği nazarı irfanında tahakkuk etmiş olmasına ve Mahmud Şevket Paşanın isti'fası da payı

[1] «Hâtıratı siyasiyye»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

sebatını tezelzüle oğratmasına mebni meclisi meb'usanda o yaldızlı nutku irad ile itimad re'yi aldıkdan sonra devri sabıkda İngiltere sefaretine iltica içün düsturı hareket ve vesilei maziret ittihaz etdiği «الفرار مالايطاق من سنن المرسلين» hükmüne ittibaan derhal isti'fa namesini takdim etmiş ve duşi himmetinin mütehammil olmadığı bu barı belâyı ahiâfa terk ile alâ itikadihi mes'uliyyeti âtiyyeden tahlisi nefs etmek üzere imali letaifülhiyel tarikına gitmiş olduğu anlaşıldı.»

Cemalüddin Efendi, her dürlü kabahati Said Paşaya yükletdiği gibi — devleti perişan eden — Balkan harbinin mes'uliyetini de yine ona tahmil etmekdedir.

«Hâtıratı siyasiyye» de

Balkan hükûmetlerinin akdi ittifak etdiklerini haber alan Avusturya devleti, Sırbistanın tehiyyatı harbiyyesine meydan vermemek üzere Avrupadan mübayaa etdiği seri ateşli topları Avusturya memalikinden imrare müsaade etmediği halde Babı âli Sırblıların müracaatına binaen Selanikden Belgrada sevkine müvafekat etmek hatayı elimini irtikâb eylediğini ve sevkiyat Said Paşanın hâtimei eyyamına kadar devam edüb Muhtar Paşanın kabinesi mevkii iktidare gelince Belgrada sevk olunmak üzere Selâniğe getirilen yüzden mütecaviz topu mühimmatile beraber tevkif eylediğini söyledikden sonra «eğer Said Paşa kabinesi bu gafletde bulunmasa idi Sırblılar, techizatı askeriyyelerini ikmal edemiyeceklerinden Balkan ittifakı âcilen mevkii tatbika konamaz ve devleti aliyye, bu hücumı meş'uma maruz olmaz idi. Puvankare ve emsali eazımı ricali siyasiyyenin ve Atine maslahat küzarının ihtarile ve vesaiti sa'ire ile ittifakı mezkûre kesbi vukuf etmesi tabiî olan bu kabinenin, salifüzzikr topların imrarına müsaade etmesi, doğrusu kabili afv olmayan müsamehatdandır.»

diyor.

Bu sözlerin hakikate mutabık olub olmadığını anlayub ona göre hükm etmek içün Said Paşayı ve kabinesinde bulunanları da söyletmek ve müdafaalarını tedkik eylemek lâzım gelir.

Çünki bir tarafın sözile davanın halli, adalet kaidelerile kabili tatbik olmadığını her kes bilir.

Mahmud Şevket Paşanın kabinesinde 1913 [22 safer 1331] de şûrayı devlet riyasetine tayin olundu. [1]

Mahmud Şevket Paşanın şehadeti üzerine 1913 [7 receb 1331] de meclisi âyan riyasetine avdet eyledi.

Senelerden beri romatizma ve siyatikden, daha doğrusu başından başka vücudunun her uzvundan muztarib olduğu halde yirmi gün evvel buronşit ve gıripe de tutularak 1914 [3 rebiulâhir 1332 — 16 şubat 1329] de pazar sabahı «78» yaşında vefat etdi.

Cenazesi fevkal'ade ihtifal ile Eyube nakl olundu. Hazreti Halid رضی الله عنه türbesinin medhalinde — birinci zevcesi Yegâne ve ikinci kızı Mebrure hanımların kabirlerinin yanına — defn edildi.

*
* *

[1] İlk sadaretinden beri vükelâlığa tâyin kılınmamışdı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Hamil olduğu nişanlar:

Murassa imtiyaz, murassa osmani, murassa mecidi nişanları. Altun ve gümüş imtiyaz madalyası.

Almanyanın eğl ruj, Avusturyanın sent etyen, İranın şirü hurşid, İtalyanın sen moris e lâzar, Romanyanın etüval, Papanın sent graguvar, İspanyanın şarl truva, Yunanın suvr, İsveçin sent ulâf, Fransanın lejyon dönör, Japonyanın sevis levan, Rusyanın sent aleksandr, Kara dağın danilo, Danimarkanın damproğ nişanlarının birinci rütbeleri.

Fransa encümeni danişinden «ofisiye de lakademi dö frans» ünvanı verilmişdir.

*
* *

Said Paşa merhumun hayatında — muhtelif sebeblerle — aleyhinde idarei kelâm eden gazteler ve ferdler, vefatında meziyetlerine terceman oldular.

Görülen bir meziyeti inkâr etmek, hakikati inkâr etmek demekdir ki saikai garazla dil, [دیل] inkâr etse de dil, [دل] inkâr edemez.

Teessüfe şayan garib bir âdetimiz vardır, iktidar ve liyakat sahiblerine hayatlarında ehemmiyyet vermediğimiz halde vefatlarında kadirlerini takdir ve ziya'larından dolayi izharı teessür ederiz. Ca'li [جعلی] yahud ciddî teessür zail olunca bir daha tahattur etmeyiz.

Bu sadedde uzun söze lüzum yokdur. Her kesin bildiği bir şey'i her kese anlatmağa kalkışmak,

«Ma'lumı ne lâzım etmek ilâm»

itabını davet eder.

Paşanın vefatından sonra matbuat âleminde ne suretle takdir ve tevkir edildiğini göstermek içün gaztelerden bazılarının neşr etdikleri mekalelerin bazı fıkraları nakl olundu.

«Tanin» de deniliyor ki:

«... Bülend ve ateşîn zekâsının intibaatı müessiresini cihazı hükûmetin en canlı noktalarında bıraka bilmiş olan Said Paşa, öyle mümtaz ve müstesna şahsiyetlerden idi ki bu gün arkasında kalan boşluğu uzun seneler, dolduramazsa taaccüb etmemelidir. Çünki geniş omuzlarında taşıdığı hamulei tecribe ve irfanile tabiatın nadir yetişdirdiği simalardan idi. Onu anlamak içün seviyei efraddan pek çok yükselmeli, işgal etdiği sediri dehaye kadar uzanmalıdır. § Cidden büyük âlim, hakikaten geniş düşünceli bir hukuk şinas, nihayet mühim bir recüli siyaset ve hükûmet olan Said Paşanın nasıl bir zemanda yetişdiği mülâhaza olunsun, bu yücudı muhteremin kıymet ve ehemmiyeti o vakt takdir olunur. Şayanı hayretdir ki bu kıymet ve ehemmiyeti son gününe kadar muha-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

faza etdi. Büyük âdem [1] olarak yaşamış idi, yine büyük ve büyüklüğe âşık bir âdem olarak öldü. § En müşkil ve muğlâk mesaili siyasiyyede memleketin menafii hakikiyyesini o kadar namus kâr bir kanaatle müdafaa etmiş, iffet ve istikamet mesleği, temasa geldiği mehafili ecnebiyyede öyle muhalesat kâr bir hurmet uyandırmış idi ki ondan bahs olunduğu zeman, hissiyyatı hususiyye mecburi sükût olurdu. Avrupa, onu Salisboriler, Bismarklar zemanından beri tanımış ve her fürsatda artan bir kanaatle takdire müveffak olmuş idi. § Adliyyemizin, maarifimizin, kanunlarımızın, te'sisatı maliyye ve nafıamızın müessisliğinde gayet mühim bir mevkii şerefe malikdir. Tab'ı beşer, mağlûbı his ve infial olarak bu hakikati ihmal etmek istese bile münsıf ve had şinas olan zeman bunu unutmayacakdır.»

«Sabah» da deniliyor ki:

«... Said Paşa ile bütün Osmanlılık iftihar edebilirdi. § Büyük bir siyasî olarak yaradılmış idi. En küçük bir mes'eleyi bile gayet dakik teferruatına varıncaya kadar tahlil ve teşrihden çekinmez ve her noktada müteaddid ihtimalâtı nazarı dikkate alarak vatan içün en hayırlı ciheti tercihde büyük bir isabeti nazara malik olduğunu her zeman isbat eyler idi. Dokuz def'a işgal etdiği mevkii sadarete, daima vatan ve milletin en büyük gavaile duçar olduğu zemanlarda dâvet edilmişdir. Bu hidematı esnasında «mes'elei şarkiyye» nin bihakkın en büyük mütehassısı olmuş, bütün dünyanın en büyük diplomatları arasında âli bir mevki ihraz eylemişdir. [2] ulûmı edebiyyede ve elsinei şarkiyyede büyük bir vukufa ve pek kuvvetli bir hafızaya da malik idi. § Ümur ve muamelâtdaki dikkat ve ibtisarı, muamelâtı hususiyyesine kadar teşmil etmiş idi. Konağın bütün muamelâtı elinden geçer, varidat ve mesarifatını — tab' etdirdiği — defterlere yazardi. Vatan, bu kıymetli vücudları pek nadir doğurduğu içün Said Paşanın üfuli ebedîsine ne kadar ağlansa yeri vardır.»

«İkdam» da deniliyor ki:

«... Bu sadrı pir, yanlız memleketimizde değil Avrupanın her tarafında eazımdan ad edilecek bir idare âlimi, bir diplomat idi. Şarka taallûk eden vekayii tarihiyyei siyasiyyeye Said Paşa derecesinde vâkıf olanlar nevadirdendir. Osmanlı saltanatının tesisinden beri vukua gelen bütün ahval ve hâdisatı siyasiyye hakkında gayet derin tetebbüatı, gayet vasi mütaleatı ve bi payan malûmatı vardı. Elsinei şarkiyye ve garbiyyede, ulûmı hikemiyye, [3] içtimaiyye ve edebiyyede, fünunı muhtelifede [4] de vukufı tam sahibi idi. Yanında bulunanlar, neden bahs etmiş olsalar heman söze iştirak eyler ve bütün huzzar içün mucibi istifade olacak derecede beyanı malûmat ve mütaleât ederdi. Bütün hayatını okumakla ve bazan yazmakla geçirmiş, ömrünün son günlerine kadar müvazenei fikriyesini gaib etmemişdi. § inzivayı pek sever, ikâmet gâhından ya vazife ve ya mecburiyet olmadıkca çıkmazdı. [5] § Suhbeti gayet hoş idi. Sözü pek yavaş yavaş söyler, fekat o kadar yerinde söyler, o kadar mantıki ve hikemi söyler, o kadar düzgün söyler.

[1] Ona «küçük» diyenlerin kulakları çınlasun!

[2] Mübalegaya temas eden bu mülâhazaye, itiraz edenler bulunabilir.

[3] Bundan maksad ne olduğu izah olunmalıydı.

[4] Hangi fenlerde «vukufı tam sahibi» olduğu gösterilmeliydi. Vaktile tercemei hal yazanlar «kâffei ulûmu fünunda yedi tulâ sahibi idi» cümlesini sarf ederlerdi. Bu da ona benziyor.

[5] «Çıkmazdı» değil, çıkamazdı. Çıksa ardına atlı, arabalı, piyade casuslar takılırdı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

di ki kadr şinası kelâm olan samiin [سامعين] buna doyamazlardı. § Âdabı muaşerete pek vâkıf [1] azmü niyyetinde sabit, efkâr ve mütaleâtını her ihtimale karşı müdafaada Musır Babı âli aklâmında meşhur idi. Ne zeman mekamı sadarete geçerse müsteşarlar, âmedciler, müdirler, kâtibler ekdişeye duçar olurlardı. Hulâsa Said Paşa, her halile müstesna ricalden idi.»

«Tasfiri Efkâr» da deniliyor ki:

«... Asrı ahirin yetişdirdiği Osmanlı meherei ricali arasında cidden nev'i şahsına münhasır bir vezir idi. Medid ve pek mütehavvil ve mütebeddil bir safhai tarihde mülk ve millete ifayı hüsni hidmef etmiş ve pek müşkil ve buhranlı zemanlarda devleti tecribe ve vukufı siyasisinden müstefid eylemiş olan ve yalnız bizim için değil, bütün âlemi siyasiyat için de şahsının hususi bir ehemmiyyeti bulunan Said Paşa, ictihadatı idariyye ve siyasiyyesini müdafea için son zemanlara kadar fesallâne oğraşmakdan hali kalmamış ve terk eylediği hâtırat [2] ile memleketin tarihi üzerine büyük bir vazifei tenviriyye ifa eylemişdir. § Said Paş, isimleri tarihin pek uzun sahifelerini işgal edecek olan büyük âdemlerden biri idi. [3] Osmanlı vatanı, üfulile kıymet dar, tecribe dide, asrın her dürlü cereyanatı siyasiyyesine vâkıf, her mes'elei müşkilede itayı re'ye kadir bir veziri kâmili zayi ediyor.»

Abdürrahman Şeref efendi «Sabâh» da diyor ki:

«... Didinmek ve çalışmakla yorulmaz, yorgunluk alırdı. § Her hangi taşı kaldırsanız altından çıkar, nikâtı edebiyyeden hoşlanur ve esnayı musahabetde bir kaç beyt okuyuverirdi. Bu zekâya, bu ihatai malûmata kırk yıllık bir tecribe de munzam olursa muamelâtı devletde bir vâkıfı münferid olduğu teslim olunur. Musahabeti gayetle tatlı idi. Neş'eli günlerinde saatlerce yanında oturulsa letafeti küftarına doyulmaz idi. § İffet ve edeb, bütün mânasile evsafı mümeyyizesinden idi. § Bu iffeti siyasiyyeden maada iffeti ahlâkiyesine ve edeb ve terbiyesine dahi hiç bir diyecek bulunamaz. Ağzından perde bîrunane bir söz işidilmemiş, hidmetcilerini tekdir için bile bir fena kelâm sâdır olmamış, maiyyetinde çalışan ketebenin yanında ayağını uzatdığı görülmemişdir. § Merhumun lûgatinde üşenmek fiili yazılı değildi. Sür'ati intikali ve kuvveti nazarı darbı mesel olacak mertebede keskin idi. Yirmişer, otuzar satırlık arzıhalları, mahzarları bir iki dakikada lübbini bulub zahrına papuç (!) kadar buyruldı ile kayde gönderdiği ve bir uzun mazbatai mübeyyazada meselâ bir nokta eksik olsa bir bakışda eksik mahalle parmağını basarak kâtibe gösterdiği ve bir iş hakkında bir torba dolusu evrak dosyasını üç dört saat zarfında mütalea edüb işin keyfiyeti cereyanını ve bütün dekayıkını temamile zabt ve ihata eylediği Babı âli aklâmınca mütevaterdir. § Bünyesi ilel ve eskam ile bitdiği halde kafası asla rahne yab olmamışdı. Gözleri parıl parıl ışıldar ve kuvayı dimagiyyesi kırk sene evvelki cevelânile işler idi. § Kim ne derse desün, Said Paşanın bu millet üzerinde hakkı vardır. Bu [milleti an samimilkalb seven ve daima iyiliğine hidmet eden bir hamii şefik olduğunda şübhe edilmemelidir. Berlin muahedesinden bünyei devlete

[1] Bu vukuf, biraz tevakkufa muhtacdır.

[2] Merhum Ali Füad Beyden menkuldür, esbak şeyhul islâm Cemalüddin Efendi — ki Said Paşadan hoşlanmayanların, ileri gelenlerindendir — «Said Paşanın hâtıratı, tarihî romanlara benzer. Eşhas o, tarih o, fekat mahiyeti vukuat başka» der imiş. Said Paşa da «dost Medhinden ne hasıl, zemmi düşmenden ne gam» dese...

[3] «Küçük Said» diyenlerin burada da kulakları çınlasun.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

açılan cerihalara merhem uran o dur. Düşkün milletin elinden tutarak terfi ve terfihi esbabını arayan o dur. Millet emin olsun ki Said Paşa ile yerine konmaz bir yarı sadık zayi etmişdir.»

Diran Kelekyan Efendi «Sabah» da diyor ki:

«... Hayatı hususiyyesinde nezahet, iffet, intizam son derecelerde münceli idi. Etrafında bulunanlar da aynı meziyyetleri ararlı. Başka mahiyetde âdemlere iltifat etmez ve tevecciih göstermezdi. § Sadekiyi son derece sever, ve âlayişden tevahhuş ederdi. Hattâ bu hali bazı tenkidlere de sebeb olurdu. Hakikat de hisabını bilmek ve bi sud şa'şaalardan ictinab eylemek müsahazeye şayan bir hal olmasa gerekdir. Haysiyeti zatiyyesini son derece muhafaze ederdi. § Hayatı bir sa'yi mütemadi içinde geçmişdir. Çok şey bilirdi. § Berlin muahedesinin in'ikadından sonra devletin kendini toplaması ve ekseri şuabatı idarede mühim terakki esasları konulması hususlarında iştiraki pek büyük olmuşdur. Reşid ve Midhat Paşa merhumlar istisna edildiği halde tanzimatı hayriyyenin neşrinden sonra teşkilâtı idariyyei devletde Said Paşa derecesinde iz bırakmış bir zat göstermek mümkin değildir. Koyduğu esasları istediği gibi inkişaf etdiremedi. Tesadüf eylediği mevanii nazarı insafa almak icab eder. Müveffekiyyetinin mahdudiyyeti, hulûsı niyetinin ve mesaisinin inkâr olunmasına sebeb olamaz. § Siyasî vukuatın tahlilinde — cümle âmilleri ve saikleri hisab etmek ve her birinin te'siri muhtemilini göstermek hususunda — büyük bir iktidare malik idi. § Ekseri ümurda mesaisini vukuatı hüsni idareye hasr ederdi. Bu hal, tereddüdler, hattâ bazı teahhurlar hâsıl ederdi. § Muamelâtı hususiyesinde gayet mükrim ve mültefit idi. Osmanlı terbiyei an'aneviyyesinin bir timsali mücessimi idi. Nezaketi son derecelerde idi. İstişareyi sever ve re'yine itimad etdiği zevatın fikrini anlamağa büyük ehemmiyet verirdi.»

Mizancı Murad Bey «Peyam» da seyyiat ve hasenatından bahs ederek diyor ki:

«... Said Paşa, rast gele ricali devletden değildir. Müstakbelin tarihinde her bir me'mulin fevkinde bir yer işgal edecekdir. § En mümtaz ricali sabıkanın hasenatı yekûnile mukayese edilirse hasenatının mikdarı ve mahiyeti itibarile kendisine tekaddüm edecek on recüli devletimiz bulunmaz. Diğer seyyiatı yükü dahi o rütbe ağırdır ki belki melek Ahmed, Derviş Mehmed, Kara Mustafa Paşalar bile kendi yüklerile mübadele etmekde tereddüd ederler. § Fevkalâde zeki, hamiyyetli, namuslu bir âdem idi. Bu sıfatı âliye ve mümtazenin tam olarak semere verebilmeleri içün iki şeye ihtiyac vardır. Biri tahsil ve terbiyedir. Diğeri dahi cesareti medeniyyedir. Said Paşada tahsilin noksanı yokdu. Yalnız siyasî ilim halinde ıttırat bulmak güç idi. Cesareti medeniyyeye gelince o hasleti necibe kendisinde külliyyen mefkud idi. Âli Paşa devrinin «haddim değil» terbiyei mahviyet kâranesi ile işe sarılmış olan Said Bey, vehm ve cebanetinin sevkile namus ve hamiyyetin dairesi haricine çıkmağa alışmışdır. [1] § Teşkilâtda asrın münevverleri ile şûrayı devletde temasda bulunmuş idi. Bu temasdan kendisinin irtica kârane teassub sahibi olduğu görüldü. [1] Rüfekasının istihzalarını daî oldu. «Şapur Çelebi» telkib olundu idi. § Birinci sadaretden infisalinden sonra Said Paşaca büyük tebeddül husule geldi. Evvelâ bu infisal ve menkûbiyyet, hisabında dâhil idi Padişahı kazandım ve ölünciye kadar bu kazanc elde kalacakdır itikadında idi. Bu itikadına mebni Babı âlinin seraya naklini dahi hoş görmüşdü. Lâkin, düz, basit, sathî ad etdiği Sultan Ha-

[1] Bu çetrefil sözlerden mâna çıkarmak, her söz ehlinin kârı olmasa gerekdir!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

midin nasıl vehham, uzakları düşünür. Birinin iç yüzünü anlamak için ne gibi bir meharet ile rol oynamağa müstaid olduğunu görünce bütün sermayei fikrisi ve âmali vatan pervanesi alt üst oldu, mahv oldu. § Gayret ve hamiyyetine göre hareket etmeyüb inhiraf ara sapmasına bir sebeb de, ifrat derecelerine varan aile merbutiyyeti, evlâd mehabbetidir. § Âsarı hasenesi içinde devletin derdi aslisini teşhis edüb tedavisine kıyam etdiğini isbat eden himemat mevcuddur. Diğer tarafdan devletin tedavisine en müessir ilâc ad olunan meşrutiyyeti her iki def'a kasden akim bırakmak üzere sarfı ictihad eden yine Said Paşadır. Bu fahiş tezadlarına terbiyei asliyye, vehm, ifrat derecede evlâd mehabbeti sebebdir. Himmetlerinden büyükleri, usuli mearifin te'sisi teşkilâtı adliyye, tensikatı iktisadiyye, tanzimatı idariyyedir. Eğer Said Paşanın vaz' etdiği esasları tatbik ve icraye muktedir me'murin kadrosu ile hükûmetde arzu ve hulûsi niyyet mevcud olsa idi Bu himmetler, devleti cidden ihya edebilirdi. Hele teşkilâtı mearif hakkında izhar etdiği himmet ve gayret hiç bir vaktde hiç bir recüli siyasimizden sâdır olmamışdır. Babı âlinin Yıldıza nakli hatasını anlamış olan Said Paşa, memlekete envarı mearifi neşr ile seviyei ihtiyacı yükseltmek ve bu sayede hatayı tamir etmek, zirde istinad kâh peyda etmek istedi. Adliyye teşkilâtı dahi ayni fikr ve gayretin mahsuli idi. § Seyyiatı içinde en büyük mevki tutanlar şunlardır: Abdi ve Muhtar Paşalar gibi muktedir serdarların idarelerine mevdu ordularımızın, o mücehhez ve muntazam eseri celili azizinin iş görmesine mâni olmasıdır. Gerek ordumuzun, gerek donanmamızın istidadı nisbetinde iş görmesini men[ı] eden emirlerin altında «Said» imzası mevcuddur. Rusya muharebesi felâketinin baş âmili (!) Said Paşadır dense mübalega edilmiş olmaz. [1] Çünki Damad Mahmud Paşanın ilhamatına ve sokağın dedi kodusuna uyarak Sultan Hamidi düşmen karşusındaki ordumuzu idare etmek cihetine sevk etdi Babı âlinin imhasile idarenin Yıldıza nakli ikinci mevki işgal eder. Kanuni esasinin muhassenatını takdir etdiği halde ihlâline gitmesi üçüncüdür. Midhat Paşanın teb'idi, bir takım kavanini örfiyyenin ilânı hep Said Paşanın eseridir. § Hasenatının, böyle şaibelere nazaran tarihde seyyiate öyle kolay kolay galib gelmemesi ihtimalinden korkulur.»

***

Said Paşa merhum, 1858 [1275 H.] de Erzurumdan İstanbula geldikden az zeman sonra — hâtıratında söylediği vech ile — babam Mehmed Emin Paşa merhumı tanımış ve meclisi valâda ve şûrayı devletde arkadaşlık etdikleri hengâmda birbirini sevüb takdir etdiklerinden ve — erbabı isti'dad ve liyakati himaye eden — Yusûf Kâmil Paşanın konağına devam eylediği evanda meveddetleri teeyyüd eylediğinden ülfetleri, ömürlerinin sonuna kadar devam etmişdir.

Refikası Yegâne Hanımı — ki emsali muhadderat arasında hakikaten Yegâne idi — babam, bizzat okutub yazdırmış ve pek genc iken tezevvücüne talib olan Said Beye cevabı red veren hanımın validesini — beyin recası üzerine — ikna ve izdivaclarına vesatet eylemişdir. [2]

[1] Bu sözü dinleyen bi taraf bir âdemin «olsa bu kadar ancak olur ifkü ihanet» diyeceği şübhesizdir.»

[2] Valide Hanımın, kızını vermemek için gösterdiği sebeblere babam, mâkul ve mukni cevablar verdikden sonra «Hanım, seninle bunca yıllık hukukumuz vardır. Ye-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bu sebeblerle ben de — küçük yaşımda — Paşayı tanıdım. Evvelleri ziyaretim, bayramlara ve kandillere inhisar eylediği halde sonraları daha sık gitmeğe başladım.

Yaşım ve bilgim binnisbe ilerleyüb de kendine muhatab olabilecek dereceye yaklaşdıkca beni bir kaç saat huzurunda bulundurur ve ilmî, edebî ve tarihî suhbetlere rağbet ederdi.

Her ziyaretimde muhtelif mes'elelerden — mütecahilâne bir tarzda — beni imtihan etmekden geri durmadığı bilhassa kayde lâyıkdır.

Bir gün [1] devlete etdiği hidmetlerden ve bu hususda çekdiği mihnetlerden bahs eylediği sırada — o vakt bir köşede sakladığı — «Hâtırat» ı çıkarub beş on sahifesini okudukdan ve bazı maddelerini izah etdikden sonra harfiyyen şu sözleri söyledi:

«Bir tarih yazacağınızı muhakkak biliyorum. Reca ederim, beni muhafaza buyurunuz. [2] Bu devlet ve millete hidmet etmek içün pek çok oğraşdım. Hasbelbeşeriyye kusur etdimse de niyyetim halis idi. Ahlâf, bize lâ'net okuyacak. Pek reca ederim, beni müdafea buyurunuz. Aralıkda halimden bahs edişim, hatıratımı okuyuşum [3] bu maksada mebnidir.»

Ben de aynen şu sözleri söyledim:

«Malûmı devletleridir ki tarih yazmak, pek çok malûmata ve bir çok tecribeye mütevakkıfdır. Bendeniz, hasbessin bu malûmatdan ve tecribeden mahrumum. Tarih yazan, her dürlü ağrazı nefsaniyyeyi ayak altına almağa ve her suretle hakikate hidmet etmeğe mecburdur. [4] Bendeniz, ahlâkan da o derece tekemmül edemedim. [4] Bizde halk, nefslerince iyilik gördükleri kötüleri medh ve iyilik görmedikleri iyileri kadh ederler Hisse ve garaza kapılmayarak her şey'in doğrusunu söylemek, nefs ile mücahede etmeğe menutdur. Mücahede etmedikce hakikate hidmet edilemez. [4] Efendimizin tercemei halinizi yazmak, bendeniz içün pek büyük şerefdir. Hattâ bir kaç def'a niyyet etdimse de haddimin fevkinde bir iş görmüş olmakdan korkdum. Bu hususda icab eden malûmatdan mahrumiyyetim de büyük bir mâni teşkil et-

gâne, benim de kızımdır. Elbette hayrınızı isterim. Said Beyde pek büyük istidad var, az zemanda büyük mekamlara yükselir, hattâ sadrı âzam olur, siz de mes'ud olursunuz» demişdir.

[1] 1906 — 26 ağustos 1322

[2] Bu sözü, sonraları da mükerreren söylemişdir.

[3] Bundan evvel de bir kaç def'a hâtıratının bazı mebahisini bana okumuşdı.

[4] Burada nakline lüzum olmayan maceralarımızın ilcaatile ne demek istediğimi o fetaneti müşahhasa, temamile anlayordu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mekdedir. Şayed «جسور الجاهل» mefhumuna müvafık olarak yazmak cüretinde bulunsam efendimiz, bendeniz gibi bir aczi mücessemin değil, en muktedir müverrihlerin bile müdafaasından müstağnisiniz.

«حاجت مشاطه نیست روی دلارام را»

Liyakatimin ve hak gûluğumun maksada kâfi olduğunu âsarımdan ve sözlerimden istidlâl etdiğini ve iktiza eden malûmatın ise okuduğu hatıratdan istinbat olunabileceğini — kendine mahsus — cümlelerle beyan etdi

Meşrutiyetin ilânından sonra — haklı haksız — vaki olan hücumlara karşı müdafeatda bulunduğu sıralarda «Tanin» gaztesile neşr eylediği bir reddiyyede

«Menafii millete hasrı mesai etdiğim, mahzarı tarihi umumide sabit olacağından eminim. Zira erbabı ağraz, vatana hidmeti hasene ve ciddiyesi sebk edenlerin âsarını tahfife ve ya ketme ve ya tâgyire sa'i olsalar bile o mesainin tarihi memlekete te'siri olamaz ve eb'adı ihtimalât olarak tarihimizi yazacak vatan daşlarımızdan bazılarının tasniatı müessire ile iğfalleri ihtimali kabul olunsa bile o gibi tasniatı muhik ve ekseriyeti haiz olan müverrihlerimizle bi taraf ecnebi tarihlerine ikaı nüfuz edemez.»

Diyerek garaz kârların tasniatı «muhik müverrihlerimizle bi taraf ecnebi tarihlerine ikaı nüfuz» edemiyeceğini kat'î bir lisanla söylediği halde kendini «müdafea ve muhafaza» etmemi mükerreren «reca» etmesi, beni de «muhik müverrihler» den ad eylemesinden mi, yoksa diğer bir sebebden mi münbaisdir, bilemezsem de merhumun her sözünde bir kaç maksad mündemic olduğunu pek iyi bilirim.

Hâtıratında da «tarih, zemanı mahdudun değil, asırların mali olduğundan kema hüvelvaki [1] tahrir olunmalıdır» diyor.

Bu, pek tabii bir şeydir ki ihtare hacet yokdur. vak'alar, «kema hüvelvaki» yazılmazsa tarih olmaz, hikâye olur. Hakikate istinad eden tarih, hayale müstenid olan hikâyeye tahvil olunursa hakikate ihanet edilmiş olur.

Müverrih, ressame benzer. Ressam, tersim etdiği şahsın güzelliğini çirkinliğe ve çirkinliğini güzelliğe tebdil etmek hakkını haiz olmadığı gibi müverrih de şahsın. yahud vak'anın hali aslisini iyiliğe, yahud kötülüğe kalb etmek selâhiyetine malik değildir.

Ressam ve müverrih, hisse kapılırlar da hakikatden uzaklaşırlarsa eserleri, tasvir etdiği şahısdan ve vak'adan ziyade kendilerini erbabı tedkikin taanu [2] lâ'ne [3] giriftar ederler.

[1] کما هوالواقع [2] طعن [3] لعن

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Vicdanıdır isaeti fi'linde âdemin
Davacısı, şuhudı, kavaninü hâkimi»

Fehvasınca vicdanının vereceği hükümden ihtiraz eden ve menfeati âmmeyi menfeati şahsiyyeye ve hakikati garazı faside fida edemiyen doğru özlü, doğru sözlü bir müverrih, paşa merhumun «reca» etdiği «muhafaza ve müdafea» mes'elesinde daima hakikati nazarı dikkate almağa ve hisse kapılmamağa vicdanen ve vazifeten mecburdur. Zira şahsı değil, hakikati muhafaza ve müdafea etmeğe me'murdur.

§

Çocuk denilecek bir yaşda Babı âliye girdim, ilga edildiği gün çıkdım. Oraya devam etdiğim müddetde on altı sadrı âzamın [1] maiyyetinde bulundum. Bunlardan bir kısmile vazifeden, yahud — babadan müntakil — hukuk ve ülfetden dolayı pek çok temas etdim. Kendilerini yakından tanıdım. Yazılarını yazdım. Her dürlü garaz ve ıvazdan âzade olarak söylerim ki içlerinde Said Paşa kâ'bında bir zat görmedim.

Hattâ yalnız sadrı âzamlar değil, görüşdüğüm vükelâ, vüzera ve ricali devlet arasında da o liyakatde bir âdeme tesadüf etmedim. Bu sözü mubalegaya, yahud taraf girliğe haml etmemelidir. Said Paşanın dairei ülfetine girenler ve takdiri kıymete muktedir olanlar, sözümü tasdikde tereddüd etmezler.

Zekâyı müşahhas olan bu zatı — eski ta'bir ile «efradını cami, ağyarını mâni» olarak — tarif içün, Abdurrahman Şeref Efendinin söylediği gibi «hangi taşı kaldırırsanız altından çıkar» demek kâfidir.

Tercimei halinde görüldüğü üzere yirmi bir yaşında Erzurumdan İstanbula geldi. Her dürlü zahir [2] ve muinden mahrum olarak tahsili ilme çalışdı. Sırf kendi gayret ve himmeti ile kendini yetişdirdi.

Ümmid etdiği derecede lutfunı göremediği içün muğber olan âşınalarından Süreyya Bey «Sicilli Osmani» isimli eserine yazdığı zeylde[3] Paşanın aleyhinde bir çok lâf savurduğu sırada derslerini okuyabilmek içün ışık bulamıyarak Ayasofya medresesinin havlisindeki kandilden istifade etdiğini — güya büyük bir zillet ve kabahat imiş gibi — kayd eylemişdir.

[1] Said, Kâmil, Cevad, Rif'at, Ferid, Hüseyin Hilmi, Tevfik, Hakkı, Ahmed Muhtar, Mahmud Şevket, Said Halim, Tal'at, Ahmed İzzet, Damad Ferid, Salih, Ali Rıza Paşalar. [2] ظاهر

[3] Basılmayan ve bir müddet yanımda kalan bu zeyl ile diğer eserleri, vefatından sonra Tophane cihetindeki evinde yanmışdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Zeyli Paşaya gösterdiğimde kat'iyyen aslu faslı olmadığını ve cami derslerine devam etmiş ise de medresede oturmadığını ve bilfarz otursa ve havlideki kandilin ışığında dersini okusa bunun zillet değil, izzet ad edilmesi lâzım geleceğini söylemişdir ki sözün doğrusu budur.

Bir haminin sayesinde refahet ve saadete mustağrak olarak kesbi kemal etmekle, envai müşkilâta hedef olarak yalnız kendi gayret ve himmeti ile tahsili ilm etmekden hangisinin daha kıymet dar ve şayanı iftahar olduğunu anlatmak, abesle iştigaldir.

Said Bey, kendine şa'şaalı bir istikbal te'mîn etmek içün gencliğin hevesatına tâbi olmayarak gece, gündüz ilm ile oğraşdı. En büyük zevki, hevesatı nefsaniyyede değil, ilmü ma'rifetde buldu.

«Ceridei havadis» e yazı yazdığı sıralarda tanışdığı, gazetenin muharrırlerinden esbak haremi şerif müdiri Ahmed Zarifi Bey, nakl etmişdi:

Paşa, henüz kaleme devam etdiği esnada arkadaşlarından ba'zıları — o zeman zen barelerin[1] cevelan gâhı ve sevda zede zenlerin cilve zarı olan — kalpakcılar başında dolaşub dolaşmadığını sormuşlar.

«Kalpakcılar başının neresi olduğunu bilmem, çarşıya girersem sahhaf dükkânlarının birinde otururum, kitab alırım. Mahmud Paşa tarikile kaleme giderim» cevabını vermiş.

Bir kerre de arkadaşları hamama götürmek istemişler, red etmiş ve «aklı olan, işi olmayan yerlere gitmez» demiş.

Biz de

«Aklı başında olan böyle olur perhiz kâr»

diyelim.

Bir gün [2] bana gençliğindeki sergüzeştlerinden bahs ederken dedi ki:

«Vaktile tahrir idaresinde bulunduğum esnada Büyük Ada belediye dairesi riyasetini — ilâvei me'muriyet olarak — bana tevcih etdiler. Haftada bir gün giderdim. Bir def'a bir arkadaşımla gitmişdim. O vakt adalar kazası kaymekamı, ...[3] nın eniştesi .... [3] bey idi, bir gece bizi evine dâvet etdi. Yatacağımız sırada yanımıza iki kadın geldi, bi edebane evza'da bulundular. Pek ziyade sıkıldım, şemateye başladım. Arkadaşım ise mahzuz oldu. Karıları bin müşkilât ile def etdım. Fekat hane sahibinin, hadiseyi duymuş olacağını düşünüb ütandım. Sabahl-

[1] Halk «zen pare» derler ki «zen» oğrunda «pare pare» olsalar da bu kelimenin mânası yokdur. Doğrusu «bare» dir ki dost ve muhib demekdir.

[2] 5 ağustos 1323 [3] İsimlerin tasrihini müvafık görmedin.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ayın görüşdüğümüzde hiç bir şeyden haberi yokmuş gibi davrandı Tezkiyei nefs olmasun emma ben gencliğimde de afif idim.»

Meşrutiyyetin ilânından sonra aleyhinde yazılar yazan gazeteler bile — yukarıda bazı fıkralarını nakl etdiğim — mekalelerinde itiraf etdikleri üzere iffet, nezahet, edeb ve terbiye ile müttasıf olan bu zatın ağzından edebe muhalif, müstehcen, lâ übaliyane ve perde birunane bir söz işidilmemişdir. En hiddetli zemanında da terbiyeden ayrılmaz, kötü bir kelime söylemez, maiyyetindeki me'mur ve kâtibleri değil, kendi hidmetcilerini tekdire mecbur olsa ağzından çirkin bir söz çıkmamasına itina ederdi.

Hâtıratında bir münasebetle «hılkatim, bazıların zan etdikleri gibi infial ve şiddete değil, bil'âks hilmü sabra maildir.» diyor.

Şahid olduğum ahval ve akvalinden benim anladığıma göre «hilkati infial ve şiddete mail» idi. Fekat «sabr» eder, «infial ve şiddet» izhar etmezdi.

Her tanıdığı âdemle değil, aralarında hukukı kadîme olan zatlarla da lâtife ve mizah yolunda muhatabeden sakınırdı.

«Halü kali değişir her lâhza
Marta benzer o vezirin tab'ı»

Beytine masadak olarak tevccüh ve mehabbetine pek o kadar bel bağlamak caiz olmadığına tecribelerle kanaat etdiğim bu zatı muhterem, hakkımda tevccüh ve itimad gösterir, keyfi yerinde olursa lâtifeye meyl eder, lâkin lâtife âmiz kelimeleri, cümleleri de «sansür» leyerek kullanırdı.

Bir gece kardeşim Ahmed Tevfik merhumla nezdinde bulunurken bir küçük fare çıkdı, «Kanepenizin altına bir sıçan kaçdı» dedim. O kadar telâş etdi ki söylediğime peşiman oldum. Meğer fareden pek ziyade korkarmış.

O telâş ve heyecan içinde bile «sıçan» kelimesinden hoşlanmayub «fare fare» diyerek kemali süratle bir hasır iskemleye sıçradı. Kaçmağa müheyya bir vaz'iyyetde dizlerini kaldırarak oturdu.

Kardeşimle kanapenin yanındaki masayı çeküb fareyi aradık, bulamadık. Fekat bir az kaşar peyniri ile bir ekmek parçası bulduk!

«Buyurunuz, yerinize oturunuz» dedim. «fareden korkmam, iğrenirim» dedi. Kanepeye oturmakdan sakındı.

Bir gün de bir validen bahs olunurken «nazük, terbiyeli ve ma'lumatlı ise de mürtekib olduğu söyleniyor» dedim. «mürtekib» kelimesini hoş görmedi. «zıddı mütakim» dedi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir gün — mutadı vech ile — güya istifade etmek tarzında yine beni imtihana kalkışarak «bir kanuna derc olunan «ifşa» kelimesinin sülasisini meclisi âyanda sordum. bilen olmadı. Hattâ Süleymanülbüstani efendi bile cevab vermedi, elbette siz bilirsiniz» dedi.

«Âyanı kiram hazaratı, kanunun esrarını ifşa etmemek içün söylememişlerdir» dedim. «Canım efendim, lâtifeyi bırak, ben ciddi soruyorum» dedi.

«Efendimiz, o kelimenin sülâsisini de, rübaisini de, humasisini de pek iyi bildiğiniz halde âyandan ve bu abdi na tüvandan süal buyurmanızın sebebini anlayamadım. Sülâsi «Füşüv» değilmidir?» dedikden sonra — misal olarak «ومن اشراط الساعه فشوالقلم» hadisi şerifini okudum.

Kimsenin sözüne itimad etmediğinden olacak ki diğer odada bulunan arabî kamusı getirmesini ve «فشو» ve «افشاء» kelimelerine bakmasını kardeşimden reca etdi.

Kardeşim, kamusı getirdi ve kelimeleri bulub okudu. Paşa «belki daha fazla malumat vardır, aşağıya doğru okuyunuz» dedi, bir gözile bana işaret etdi.

Tanıyanlarca malum olduğu üzere pek müeddeb ve mütteki olan kardeşim «افشاء» kelimesini de okuyub «avrete cima' etdikde iki deliğini bir etmek» dir derken yüzü kızardı. «biraderim bendeniz, bu kelimenin ma'nasını okuduğu içün büyük abdestinin de bozulduğuna kani' olur» dedim. Paşa, elini ağzına tutub gülmeğe başladı. [1]

«افشاء» kelimesini ve ma'nasını — lâtife olarak — okutdurmak «perde birunane ve lâübaliyane» bir hareket farz olunursa onun perde birunlığı ve lâübaliliği bu hududı aşmazdı, o da — bizim gibi teklifsiz ad etdiği — pek mahdud bir iki kişiye münhasır kalırdı.

Merhum, nefsince ve ailesince ne derece afif ve nezih ise ümuru devletde de o kadar iffet ve istikameti kâmile ile maruf idi. Müddeti me'muriyetinde irtikâb ve irtişa fezihasına, hattâ hediyye kabuline asla yanaşmamış ve emsali gibi ecnebi kumpanyalardan, imtiyazlardan, istikrazlardan, şuradan buradan para çarpmağa hiç bir vakitde tenezzül etmemişdir ki kendini sevmiyenler bile bu hakikati itirafa mecburdurlar.

Tercemei halinde de nakl olunduğu üzere Mahmud Celâlüddin Paşanın «Mir'atı Hakikat» müsveddesine derc edüb — her ne mülâ-

[1] Senelerce huzurunda bulundum. Kahkaha ile güldüğüni görmedim, Daima ağzı kapalı olarak gülerdi. Bir gün esbak adliyye nazırı merhum Rıza Paşa ile bir maceramızı anlatırken — yine ağzı kapalı olarak — o kadar güldi ki gözlerinden yaş geldi, yüzi kıpkırmızı oldu. Halbuki anlatdığım, o derece gülünecek bir şey değildi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

hazaya mebni ise — müahharen tay etdiği fıkrada «... mezmumülahlak Erzurumlu (!) Ali Namık Efendinin mahdumı» diye başlıyarak «bu âdem, fenni kitabetden behre dar ve muamelâtı kalemiyyeye vukufı derkâr olmasile» tarzında biraz sena etdikden sonra «gayet denaet ve sui siret ile müştehir» olduğundan bahs etmesi, doğru değildir. doğru olan, Hazreti Mevlâna Celâlüddinin

«کار پاکان را قیاس از خود مگیر»

mısraını burada irad etmekdir.

«Denaet» kelimesi «hisset» ma'nasına kullanılmış ise o, ayrıca tedkike muhtacdır. Lâkin kelimenin «sui siret» ile birlikde kullanılması, «hisset» den daha kötü bir mâna kasd edildiğini işrab etmekde olduğundan yukarıdaki mısraın iradı zaruridir.

Tekrar ederim ki şahsına ve devlet ve millete aid hususatda iffetü namus, istikametü nezaheti, ilimü fazileti, ayşü işretden ve her dürlü rezail ve fuhşiyatdan teneffüri ve deha derecesindeki zekâsi inkâr olunursa haksızlık edilmiş olur.

Bir âdemi sevmemek başka, hakkını inkâr ve ibtal etmek yine başkadır. İnsan, sevdiklerinin hakkını kabul eder ve sevmediklerinin hakkını red eylerse bu haksızlığı haku adil değil, zulmu udvan bile hoş görmez.

§

Hariciyye nezaretine yazdığı 29 zilhicce 1324 tarihli mufassal tezkirede «müddeti kasire zarfında yetişen ve ya yetişdirilen bir âdemin yapacağı şey, hatie ve seyyie olacağını» söyliyor.

Bunun, böyle olduğunda şübhe yokdur. Fekat kaidelerin şazı da vardır. Kendinin de o şazlardan olduğı söylense bilmem hata edilmiş olur mı? emsali arasında — bir kaç zat istisna edilirse — onun kadar «müddeti kasire zarfında» meratibi âliyyeye yükselmiş bir zata pek az tesadüf olunur

Meclisi valâ mazbata odası hülefalığından sadaret mektubculuğuna on beş senede irtika etmiş ise de mektubculukdan infisalle mekamı sadarete ittisali arasındaki müddet, dört seneden ibaretdir.

Ne faide ki sür'atı terakki, bütün akranının hasedini celb ederek ve hasedin intac etdiği buğzu sitize, kendinin ba'zı garib ahlak ve ef'ali de munzam olarak her kesi kendine düşmen etmiş, yahud —daha hafif ta'birle — kendini kimseye sevdirmemişdirki «dostı olmayan Said Paşa» namile yad olunsa mübalâga edilmemiş olur.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Taliin pek çok lutfuna nail olduğu halde kimseyi hoşnud edememek ve dost kazanamamak gibi en büyük bir talisizliğe oğramak ona mahsus bir tecellii acibdir.

Garaz ve hased saikasile, ya ciddi bir sebebe dayanmayarak şundan bundan işitdikleri sözlere kapılmak suretile, yahud haklı olarak hakkında adavet gösterenlere mukabil, mehabbet izhar edenler, lehinde bulunanlar büsbütün mefkud değilse de pek ma'duddur. [1]

Vücudunun küçüklüği bile taanü istihfafe vesile ad olunarak — «küçük» sıfatı hem vücuduna, hem ahlakına taalluk etmek üzere — «Küçük Said Paşa» namile yad edildi.

Hatıratında «zerrei mevhumülvücuddan asgar olan bu abdi âciz..» diyorsa da bu «asgar» başka, öteki «küçük» başkadır.

[Münasebet gelmişken söyleyim, bir gün İran sefiri Muhsin han ile hususi suretde suhbet etdikleri esnada paşa, ecdadı cesimüccüsse oldukları halde evlâd ve ahfadın vücudları gitdikce küçüldüğüni söylemesile — zürefadan olan — Muhsin Han «demek oluyor ki bu gidişle ahfadınızın vücudları sıfıra inecek!» demişdir.]

Öteden beri «bey» unvanile yad edilen bu zate, — guya «efendi» unvanı, alâmeti hakaret etmiş gibi — «Said Efendi» diyenler de vardır ki garazın bu derecesinden «bey» de, «efendi» de nefret eder.

Tesmiyenin sebebini ve o tesmiyeden ne kasd edildiğini hala — lâyikile öğrenemediğim — «Şapur Çelebi» lâkabı, — babasının verdiği isim gibi — vefatına kadar üstünde kalmış ve âdâsı tarafından o lâkabla tezyifde devam edilmişdir.

Aleyhinde bulunanlar, her halü kaline, hattâ elbisesine bile tarizden geri durmamışlardır.

Bu mes'elede biraz tevakkuf etmek zaruridir.

Hariciyye yazdığı — yukarıda söylenen — tezkirede «kavanini ictimaiyye iktizasınca bir şahsın dahil olduğu hey'eti ictimaiyyeye aid ahvali —mes'uliyyeti der uhde olunarak— müahaze oluna bilir. Fakat ahvali hususiyye müdahaleden masundur» diyor. Pek doğru söyliyor.

Lâkin kendi gibi pek büyük mekamlara yükselen büyüklerin harekât ve sekenatına, hatta ahvali hususiyyesine enzarı ammenin inıtaf etmesi ve lev ki lisanen olsun müdahale vukuı — bilhassa bizim diyarda tabii

[1] Hukuki kadime ve müvalâti müstedimeye rağmen — zemanı ikbalinde — hiç bir iyiliğini görmeyen babamdan başka kendini seven ve sena eden enderdi denilebilir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

olduğundan vazifesinin haricindeki işlere karışmağı ve — müdahale şöyle dursun — başkalarının ahvali hususiyesini öğrenmeği hatrına bile getirmeyen medenî insanlarca mer'i olan «ahvali hususiyye, müdaheleden masundur» kaidesini bizde avama değil, havasa da kabul etdirmek müşkildir denilse bilmem ki hata edilmiş olur mu?

«Kılü kali nasdan yokdur helâsın çaresi»

Paşanın, elbisesinin nezafet ve intizamına itina etmemesine yalnız halk değil, padişah da mu'teriz idi.

Paşa, Bir gün dedi ki:

«Bursada vali iken mabeynden bir telgraf name aldım. Zeyneb hanım efendinin [1] İzzüddin vapurile Bursaya gelmekde olduğu ve müsafiri hası padişahi olmak üzere kabulile ihtiramatı mahsusada bulunulması iş'ar olunuyordu. Meşagilimin kesretinden dolayi istikbal içün Mudanyaya gidemiyeceğimden, daha doğrusu gitmek istemediğimden istikbale naible defterdarı me'mur etdim [2].

Hanım Efendi geldi. Köşküne gitdim. Dedi ki: «Buraya gelirken Zatı Şahane ile teşerrüf etdim. «Hakkınızda hurmet ve riayetde bulunulmasını valiye yazdırdım» buyurdular. İltifatı şahanelerine teşekkürle beraber «Said Paşa, akribamdandır. [3] İradei seniyyelerini telâkki etmemiş olsa da hakkımda riayetde bulunur» dedim». Kemali telâkat ve metanet ile söylediği şu sözden mahcub oldum. Çünki istikbaline gitmediğimden dolayı beni telmihan tekdir, hem «akribamdandır» diye padişaha tavsiye etmiş oldu.

Hanım Efendi «Zatı Şahane, «Said Paşa, liyakatli âdemdir. Fekat üstüne, başına hiç bakmıyor» buyurdular. Ben de «işine bakıyor ya» diye müdafaa etdim» dedi, Padişahın sözü benim içün müellim bir «frape» ve Hanım Efendinin müdafaası badii minnet oldu.»

Vaktile şûrayı devlet baş kitabetine ta'yini, mevzuı bahs olduğu sırada da kıyafet maddesinin mani' teşkil etdiği menkuldür.

Lûtfi Simavî Beyin şu sözleri [4] her suretle calibi teessüfdür:

«Sadrı âzam Said Paşanın kıyafeti daima nazarı dikkati şahaneyi [Sultan Mehmed Reşad] celb ederdi. Abdülhamid tarafından bir çok sene evvel yapdırılub müruri zemanla

[1] Mısır valisi Mehmed Ali Paşanın kerimesi ve sadrı esbak Yusüf Kâmil Paşanın zevcesidir. Babasının fetanet ve ulüvvi cenabına ve zevcinin kerem ve sehasına vâris, emsali ender, büyük bir kadın idi. Halk gibi, padişahlar da hakkında riayet gösterirlerdi.

[2] Sadedin dışına çıkmamak içün Hanım Efendinin ve Said Paşanın sözlerini muhtasaran nakl eyledim.

[3] Zevcesi Yegâne Hanım, kendi konağında yetişmek ve ma'nevi kızı mesabesinde bulunmak itibarile Hanım Efendi — gayet kibarane ve âli cenabane olarak — bu ta'biri kullanmışdır, hakikatde akribasından değildir.

[4] «Sultan Mehmed Reşad Hanın ve halefinin serayında gördüklerim.»

TARIHVEMEDENIYET.ORG

rengi atan ve lekelerle dolan elbiseyi iktisa etmekde olduğu rivayet olunurdu. Bir gün buna dair Zatı Şahane ile konuşurken Hereke'de bulunan fabrika ve mefruşat müdiri Hacı Akif Beye telgraf çekerek pardessü, rodingot, pantolon ve yeleklik en iyi kumaşlardan getirmesini tenbih etmekliğimi emrü ferman buyurdu. Ertesi gün gelen bu kumaşları sadrı müşarün ileyhe bizzat götürüb «Şevket meab efendimiz, selâm ediyorlar. Emtiai dahiliyyenin terakki ve revacını teşvik etdiğinizi bildiklerinden Hereke fabrikası mamulâtından olan bu kumaşları teberrüken gönderdiler» dedim. Said Paşa, kumaşları kemali dikkatle muayene etdikden sonra teşekküratı amika ve ubudiyet kâranesinin atebei ulyaya arzını reca etdi. Maamafih yine o ma'hud kıyafetle seraya gelmeğe devam etdiğinden zatı şahanenin müteaccibane istizahı üzerine «sadrı âzam paşa kulunuz, galiba terzi başıyı irsal buyurmalarına intizar ediyor» cevabını verdim. Padişah güldü. Pek mümsik (!) olan Said Paşanın, bir müddet sonra hünkârın ihda etdiği kürkü götüren esvabcıya elli lira (!) bahşiş verdiğini hayretle öğrendim.»

Bu sözler, o kadar çirkindir ki Said Paşa gibi ilmü fadlile, aklü kemalile iştihar eden ve — dokuz def'a mekamı sedareti ihraz etmek suretile — Osmanlı tarihinde emsali bulunmıyan bir zat hakkında değil, Babı Âli ketebesinden biri içün de irad olunsa insan dinlemekden sıkılır.

Bir hali, diğer haline uymayan bu zati cami'ulezdadın — maatteessüf meseli meşhur hükmünde olan — fartı imsakile beraber kürk getirene elli lira vermesi, hakikaten insana hayret verir.

Elbisesinin ve kıyafetinin uygunsuzluğuna itiraz edenlere Paşa,

«Libasi nev benevle ey olan ârayişe mail
Kemalinden haber ver, kimse senden ihtişam almaz»

beyti ile mükabele etse haklı ad olunabilir.

Emma halk ile ihtilât edenlerin, devlet mekamlarının en büyüklerinde bulunanların, yahud amme nazarında bir sebeble büyük görülenlerin, kıyafetlerinin intizamına ve elbise ve bedenlerinin nezafetine son derece riayet ve — erbabı dikkatin nefretini mucib olabilecek — kıyafet ve haletlerden pek ziyade mücanebet etmeleri elzemdir.

[Mürebbii âlem صلى الله عليه وسلم Efendimiz, eshabı kiramın yanlarına çıkdıkları zeman — esasen mütahhar ve muntazam olan — kıyafeti seniyyelerini bir kat daha tanzim buyururlar ve mübarek lihyei şerifelerini ve saçlarını tararlar idi].

§

Eski ta'bir ile — لسبب من الاسباب — kendinden hoşnud olmayanların, taan ve ta'yire vesile ittihaz etdikleri hallerden biri de «hisseti tab'ı» dır.

Bu hususda mubalaga kârane isnadlar, almış yürümüşdür, «ahvali hususiyye, müdaheleden masundur» kaidesine riayet edilmemişdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Başkalarına zararı olmayan hallere karışmak, doğru, yanlış bir takım lâflarla halkın zihnini karışdırarak adavetlerini da'vet etmek haksızlıkdır.

Fekat — yukarıda söylendiği gibi — matmahı enzar olan ve her halü hareketleri nazarı dikkatden uzak tutulmayan büyüklerin, zavahiri muhafaza etmeleri ve halkın — ve lev ki haksız olsun — dedikodularına mümkin mertebe meydan vermemeleri, aklın emr etdiği bir vazifei mühimmedir.

Paşa merhum, erbabı aklü irfanın mümtazlarından olduğu halde — teessüf olunur ki — bu vazifeye pek o kadar riayet edenlerden değildi.

«Ko, ne derlerse desünler tuta gör yâr eteğin»

diyenlerden ve gitdiği yoldan dönmeyenlerden idi.

İngiltere sefaret hanesinden mekamı sadarete gönderdiği tezkirede «bendeniz, hırsı cahü ikbal ve devaii malü menalden beri olub hiç bir şeyde arzu ve emelim yokdur» demiş ise de aleyhinde bulunmağı kendileri içün borc ad edenler «hırsı cahü ikbal ve devaii malü menal» ile muttasıf olduğunu iddiadan geri durmazlar.

Bu cümleden olarak Memduh Paşa «Tasviri hal, tenviri istikbal» isimli eserinde «minel kadim harisi ikbal» olduğundan dem uruyor.

Kâmil Paşa da «Kâmil Paşanın Said Paşaya cevabları» isimli eserinde [1] «Said Paşa düşünmelidir ki hâtıratına 13 def'a isti'fa eylediğini ve isti'fa name suretlerini kayd edivermekle hırsı cahdan tecerrüdünü isbat edemez. Bil'aks hummayı ihtiras ve teferrüd ile yanub kavrulmakdan bir an hâli kalmadığına âsar ve ef'ali sabıka ve lâhikasından yüzlerce misal getirmek mümkindir.» diyor.

Biddefeat bana söylediği gibi hâtıratında da müzayekasından bahs etmişdir. İngiltere sefaret hanesinde bulunduğu esnada va'd olunan maaşın tahsis edilmediğini ve müessesatı maliyyede resmen kabul olunan moratoryomu anlatırken «... şimdiye kadar kemali iktısad (!) la istihsal ve irbah edebildiğim bir nakdi ele geçirmemek müşkili de munzam olarak maişetce de hayli müzayeka hasıl olmuşdu.» demişdir.

İşte bu «kemali iktisad» dır ki [2] kendini hısseti tab' ile itham ve «maişetce müzayeka» sı değil, serveti azimesi olduğunu ilâm etdirmişdir.

---

[1] S. 84

[2] Mebadii neş'etinden beri «kemali iktisad» ile me'luf olduğu malûmdur. Hattâ babama «ben, aldığım maaşın yarısını saklayorum. Âti mechuldür. Siz de iktisade riayet buyurmalısınız» diye nasihat edermiş. Doğru söze ne denir ?

TARIHVEMEDENIYET.ORG

[Tebsıra — malûm olan bir mes'elede israfi kelâme hacet yokdur ki israf, ne kadar makduh ise iktisad o kadar memduhdur.

Muallimi kâinat Resuli ekrem عليه السلام efendimiz, beşeriyyetin zulmeti cehlü vahşete müstağrak olduğu bir zemanda

«ما عال من اقتصد»

buyurmuşlardır ki aradan asırlar geçdikden sonra ilmi mahsus şekline konulan «iktisad» ve onun beşeriyyete te'min etdiği menafi, o iki muciz kelimeden müstefad olmuşdur [1].

İktisad, itidal demek olduğundan sarfiyatda itidale riayet edenlerin fakru fakaden masun ve refahet ve saadete makrun olacakları ve itidalden udûl edenlerin maddî ve manevî musibetlere oğrayacakları tabiîdir.

Fekat hâlen ve âtiyen «maişetce müzayeka» ya giriftar olmak korkusile «ıktisad» ı, ifrat derecede «ıktisar» e tahvil ve deryuze kerane bir tarzı maişet ihtiyar edenlerin — gayrı meşrû şöyle dursun, meşrû suretde cem' etdikleri mühim servetler bile ne kendilerini, ne de ailelerini mes'ud etmişdir.

Bu müddeayı isbat edecek ibret âmiz niçe hâdiseye şahid olduk ki izahı, sadedi bahsi teşviş eder].

Paşa, Mahmud Şevket Paşa kabinesinde şûrayı devlet reisi iken bir gün kardeşim merhumla konağına gitmişdik. Rahatsızdı, yatıyordu. Suhbet esnasında dedi ki:

«Gelmiyeydim âleme madum olaydım kâşki»

mısraı tam bana lâyıkdır. İkinci mısraın [2] bana taallûkı yokdur. Vaktile halimden şikâyet ederdim. Meğer o zeman, zemanı rahat imiş [3]. İki üç haftadan beri kalben pek rahatsızım. Vücudüm de muztarib. Mesaili hazıra ise büsbütün mucibi ye'sü elem. Büyük kızım haste, bu yüzden de dilhunum. Tahsil içün Avrupaya gönderdiğim oğlum Kemal, yazlık elbisesile gitdi, kışlık tedarük olunamadı.

[1] Ziya Paşanın

«Bir mektebe oldu kim müdavim Allah idi zatına muallim»

beyti metininde tarif etdiği nebiyyi ümminin muhitinden, halü kalinden ve dini mübininden — hâşâ sümme hâşâ — istihfaf kârane ve cahilâne bahse cür'et eden bir takım ebnai har, hiç olmazsa şu iki kelimenin ifade etdiği mânanın ehemmiyeti fevkalâdesini düşünsünler de hakikatden utansunlar.

[2] İkinci mısra':

«Çünki geldim, barî na malûm olaydım kâşki»

[3] O zemanın, hangi zeman olduğunu söylemedi, üstü kapalı geçdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Parisde fiat fahiş olduğundan buraca yarım düzine çorab alınub gönderilmek istendi, alınamadı. Ayrı bir dairede oturtmağa ve rahatini te'min etmeğe hal müsaid değil. Çocuk, bir odada oturuyor, rahat edemiyor. Bu da badii keder oluyor. Evlâdım olduğunuz için gizlemiyorum, validenize ayda ancak yedi mecidiye verebiliyorum. Hal bu ki âlem, bizi eazımı ağniyadan ad ediyor. Kimseye derd anlatmak kabil değil. Memleketde mekteb ve hoca yok. Diğer çocukları okutacak mekteb ve hoca bulamıyorum. Onları da Avrupaya göndersem, müzayeka mâni oldukdan başka hasretlerine dayanamam.»

Meşrutiyyetin ilânından iki sene evvel bir sabah ziyaretine gitdiğimde entari ile [1] sokak kapusının önünde buldum. Konağının havlisine kaldırım yapdırıyordu. Beni, uşağile odasına gönderdi. Biraz sonra geldi. Kemali teessürle şu sözleri söyledi:

«Memleketde hiç bir şey kalmamış. Mekteblerde okuyub şehadet name alıyorlar, yine bir şey bilmiyorlar. Bir çok para sarf etdik, kaldırımı bir dürlü yoluna koyamadık. Yağmur yağınca çamur deryası oluyor. Her kes, bizi fevkalâde zengin zan ediyor. Başkasına beş kuruşa yapdıkları bir şey için bizden beş kat fazla isteyorlar. Ma'zuliyyet maaşım, ayda yüz otuz lira tutuyor. İhtiyari kanaatle hamd olsun geçiniyoruz. Emma sairleri gibi esbabı ihtişam yok. Ne yapalım, nasibimiz böyle. Ailemden memnunum, başkalarının aileleri gibi müsrif değildirler. Bizi «hisset» le itham ediyorlar. Devlet ve milletin hakkını gasb edüb de sefahet etmek, sonra aileyi mühtac bir halde bırakub gitmek müvafıkı akl midir? Ayağını yorganına göre uzatmak, hem millî, hem dinî bir vazifedir. Biz, ayağımızı yorganımıza göre uzatmağa çalışıyoruz, kabahat mi ediyoruz?»

Devlet ve milletin hakkını gasb ile sefahetin envaini icra eden rezillerin ve — iblisi lâînin öz evlâdı hükmünde olan — karılarile çocuklarının, bin dürlü sefalet ve mihnet içinde nasıl perişan ve bi nişan olduklarını her devrde görüyoruz, ibret alıyoruz.

Yukarıda zikr olunan ve ilmi iktisadın hulâsatül hulâsası olan «iktisad eden, fakir olmaz» mâlindeki hadisi şerifin hükmi münifine aklı başında olan ittiba eder de hisabü kitabını bilir. Varidat ve mesarifine göre büdce tanzim eder. Büdcenin haricinde sarfiyatdan sakınır. Sefahetin sefalete müncer olduğunu düşünür de ondan uzaklaşır. «Devlet ve milletin hakkını gasb» ile te'mini refahet etmek sevdayı bi sûdına düşen har kellelerin gitdikleri eğri yola gitmez. Doğru yola gider. İşte o vaktdir ki kendinin ve evlâdü iyalinin hâlen ve istikbalen refahet ve saadetini te'min eder.

[1] Paşa, konağında gece ve gündüz entari ile gezerdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Diğer tarafdan — sefahet kadar mat'un olan — «hîsset» i ihtiyar eden erbabı gaflet ve hamakatin, ailelerinin istikbalini te'min etmek maksadı gafilânesile — makul suretde — yemeyüb, içmeyüb cem'i dînare ve iradü akar tedarükine hasrı efkâr etmeleri de her vech ile şayanı nefretdir.

Serveti azimeye vâris olan hangi aile görüldü ki uzun müddet, refaheti hal ve huzurı bâl ile yaşadı?

Sadedden uzaklaşmak mahzuru olmasa da milyonlara varis olan evlâd ve ahfadın oğradıkları fartı sefalet nakl olunsa okuyanlara ve dinleyenlere dehşet gelir.

Pek basit bir hakikatdir ki servetin kıymetini kazanan bilir, kazanmayan bilmez. Bilmediği içündür ki az zemanda altından girer, üstünden çıkar.

«Zuhurı nimeti bi intizarın kadri zayidir
Bilir kadrin bulanlar gûşişi bisyardan sonra»

vaktile bir mekalede yazmışdım, Said Paşa, görmüş, pek ziyade takdir etmiş idi:

«Ailesinin istikbalini te'min etmek isteyenler, hüsni hal sahibi olmağa çalışmalıdırlar.»

Çünki ailenin reisi hüsni hal sahibi olmazsa ailenin istikbalini te'min değil, esbabı izmihlâlini tehie etmiş olur.

Paşa merhumun «bizi hisset ile itham ediyorlar» dediğini yukarıda söylemişdim. Evet, ahvali hususiyyesini bilen ve bilmeyen o yolda ithamdan geri durmaz, belki ileri giderdi. Buna da sebeb, yine kendi idi.

Beni damad etmek içün bir düziye nezdine celb edüb durduğu sıralarda bir sabah, yanına giren bir şahsı tekdir ile def' etdikden sonra dedi ki:

«Sarı yerde bir köşkümüz var. Bu âdem, orada bekcidir. Bağçeye soğan ekmiş, kendi hisabına satmış. Canım sıkıldı. Çünki fenni ziraatce bu ekiş, toprağın kuvvei inbatiyesini tenkis eder. Ne yapalım, nereye müracaat edelim? İnsan, taşrada bulunsa hasmından şikâyet içün hiç olmazsa nahiye müdirine müracaat eder. Burada hangi mekama müracaat etmeli?»

Bekci, soğanı paşanın müsaadesini aldıkdan sonra ekmeliydi. Yahud paşanın bağçesinde yetişen ve «toprağın kuvvei inbatiyesini tenkis eden» soğanın yarısını aynen, yâ nakden ona vermeli idi. Böyle yapmadığiçün kabahatlidir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Fekat — o güne kadar — beş def'a mekamı sadarete gelen bir zatı fehamet simatın, bağçesine — bekciliğine güvenerek — soğan ekmesinden dolayi bir cahil ve pes paye herifle oğraşmasını şanına lâyık görmeyenler — az çok — ta'yib etdikleri gibi bekcinin de keyfiyeti — yalnız Sarı yerde değil — her yerde nakl etmek suretile paşanın ulüvvi cenabdan mahrum ve hisset ile mevsum olduğunu ilân etdiğine şübhe yokdur.

Halkın ta'yib ve takbihini mucib olacak ahvaldan ictinab etmeğe küçüklerden ziyade büyüklerin mecbur olduğu izahdan müstağnidir.

Düşmenin gözünden hiç bir hareket kaçmaz. Zira o, terassuddan iğmaz etmez. Adavet etdiği âdemde ayıblar bulub halka neşr etmekle intikam aldığına kani' olur.

Meselâ — sırf ahvali hususiyeden madud ve başkaları içün müdahele salâhiyyeti mefkud olduğu halde — konak içün alınan bir mikdar etin — ki o zemanlar kıyyesi beş altı kuruşa satılırdı — her sabah paşa tarafından tartıldığını, araba beygirlerine verilen arpanın her gün muayyen bir kutu ile arpacıdan alınub arabacıya teslim edilerek onun çalmamasına çalışıldığını ve kaç çiğ kahve danesinden kaç fincan çıkdığı hisab edildikden ve içine bir mikdar arpa da katıldıkdan sonra — kahveyi pişirmeğe me'mur olan — uşağa verildiğini kendileriçün vazife ve paşa içün de cünha ad ederek bir birlerine nakl ederlerdi.

Hezlü mizaha mail ve paşanın hissetine kail olan bir takım herze vekiller ise işitdiklerini — bire beş katarak ve habbeyi kubbe yaparak — saikai hıkdü hasedle paşanın aleyhinde bulunan vükelâ ve ricalin meclislerinde — calibi kahkaha bir tarzda — hikâye ederek onların teveccüh ve iltifatlarını kazanmağa vesile sayarlardı. Bu hikâyeleri duydukca hasbelhukuk müteessir olurduk.

Paşa, dairei hususiyete kabul etdiği ve iltifat etmek istediği zatlara kahve getirilmesini uşağa emr ederken bazan «Mekke kahvesi [1] getir» derdi. Aleyhinde bulunanlar, «Mekke» kaydını bir «parola» tahayyül ederek «arpalısını getirme, arpasızını getir» emrini verdiğine zahib olurlardı.

Altıncı def'a mesnedi sadaretde bulunduğu hengâmda bayram günü kardeşimle konağına gitdik. Biz, sokak kapusundan girerken Füad Paşanın torunu Reşad bey çıkıyordu. Bizi görünce at gibi kişnemeğe başladı. Kemali taaccüble sebebini sorduk.

«Sadrı âzam efendimiz, bize arpa kahvesi içirdi de kişneme ârız oldu» dedi. «Kendine söylerim» dedim. «Söyleyiniz, lâkin siz de kah-

[1] Galiba «Yemen kahvesi» demek isterdi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

veyi içince siz de kişnemeğe başlarsınız, benim kişnediğimi söylemeğe mahal kalmaz» cevabını verdi ve — zahiren hoş olan — bu muhavereyi bir çok kimseye nakl eyledi [1].

Meşrutiyetin ilânından evvel — âdeti kadîme üzere — seraydan itibaren bütün vükelâ ve mülkî, ilmî ve askerî ricalin konaklarında remazanı şerifde iftar tertib olunur, me'murin ve ketebe, ehibba ve âşina, hattâ — ev sahibinin tanımadığı — sair âdemlerle fükara da'vetsiz iftara giderler, et'ımei nefîse yiyerek Cenabı Hakka hamdü sena ve devletü millete ve taam sahibine dua ederlerdi.

O zemana yetişen zatların nakl etdiklerine göre — kerem ve ihsanı ile ma'ruf olan — Yusûf Kâmil Paşa merhumun ise kışın Bayezid'deki konağının, yazın Bebekdeki yalısının köşelerinde ve dış kapularının önünde — efendi halü kıyafetindeki — ağalar bekleyüb vaktin darlığı sebebile evlerine koşarcasına gidenlerin ve bir takım fakirlerin önüne çıkar ve «paşa efendimiz, sizi iftara da'vet ediyor, buyurun» diyerek içeriye sokarlar, nefîs yemekler yedirüb ellerine — o vaktin nâ hoş ta'birile — «diş kirası» olarak para sıkışdırırlardı.

Pek eski zemandan beri memleketimizde mer'i olan iftar usulünün müşkilâtile beraber ricali devletden başka halü vakti müsaid olanlar, remazanın ilk akşamından itibaren tedarükli bulunur, adedi ma'lum olmayan müsafirlerin gelmesine intizar ederdi [2].

Said Paşa merhumun, şâz olarak — mansubiyyet zemanında bile — bu usule riayet etmediğini bilenler, iftar içün konağına gitmezlerdi.

Sadaret müsteşarı iken vefat eden Şefkati efendi [3] merhum, divanı hümayun âmedciliğinde bulunduğu esnada bir remazan günü sadaret dairesinin diğer ricaline sadrı âzam paşanın iftarına birlikde gidilmesini teklif etmiş. Onlar, paşanın konağında iftar edilmek mutad olmadığını söylemişlerse de kulak vermeyüb bir akşam üstü konağa damlamış.

Uşaklar, ne yapacaklarını şaşırmışlar. Deruna haber salmışlarsa da bir ses çıkmamış. Vakt darlaşmış. Amedii divanı hümayun utufetlû efendi hazretlerini, kendi müdebdeb! yahud müzebzeb sofralarına oturtmağa mecbur olmuşlar [4].

[1] Paşanın, ba'zı âşinalarına «İzzet Molla ailesi, acib âdemlerdir, bir nükte içün Sıvası boylarlar» dediğini Reşad Bey hikâye eder ve zevk yab olurdu.

[2] İftar usulünün iyi, yahud kötü olduğunu burada münakaşa etmeğe lüzum yokdur.

[3] Tercemei hali «Son Asır Türk Şairleri» nde [C. 10 S. 1777] mündericdir.

[4] Paşa, ekseren Ermeni uşak kullanırdı. Bu da güftü gûyı mucib olurdu. Halkın ağzı torba değil ki büzülsün! amedciyi sofralarına kabul eden uşaklar, Ermeni midi, Türk midi bilmiyorum. Ermeni idiseler iftar sofrası ve o sofraya Müslim müsafir kabuli daha ziyade kesbi garabet eder!

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir müddet sonra müsafir efendiyi yanına götürdüklerinde paşa, izharı teaccüble vürudundan haber dar olmadığını kelimatı ebleh firibane ile takrir ve uşağı tekdir etdikden sonra iftar edüb etmediğini — ca'li telâşla — sormuş. Müsafir «kapu yoldaşlarımla beraber iftar etdim» diyerek vazifei sipâsı! eda etmiş.

Şefkati efendinin, iftar usulü mer'i olmadığını arkadaşlarından öğrendiği halde iftara gitmesi ne kadar münasebetsiz ise sadrı âzamın da, ricali devletin kudemasından ve meziyyet mendanından bir zatı muhteremi, uşakların şefekat ve mürüvvetine terk etmesi, sonra da — onun gibi zeki ve zarif bir âdeme karşı — ca'li telâş göstermesi de hiç bir suretle tensib olunur hallerden değildir. [1]

Madameki vükelâ ve küberanın konaklarına remezanlarda iftara gitmek âdet olmuşdur ve umumen o âdete riayet edilmişdir, Paşanın da — mekamı sadaretde bulunduğu müddete münhasır olmak üzere — âdete ittiba etmesi ve aleyhinde bulunanların bu yüzden de taanu taarruzlarına meydan vermemesi lâzım gelirdi.

Paşanın «ahvali hususiyye, müdahaleden masundur» düsturu, bu hususda kabili tatbik değildir. Büyükler, şereflerini muhafaza etmek içün âli cenabane davranmağa, hisset göstermemeğe, emsalin tâbi olduğu usule muhalefetle havas ve avamın dedi kodusuna mahal bırakmamağa mecburdurlar.

Sadaret mektubî kalemi hulefasından iken Paşanın mukaddema möhürdarlığında bulunmuş olan Raif Beyin — konakda tahsis olunan oda lâyıkile ısıtılmadığından — soğukdan tahaffuz içün İstanbuldaki evinden araba ile kömür getirtmiş olduğunu bilâhara kendinden işitmiş idik.

Her kesin — bir kaç sebeble — yapamayacağı bir kârı na hemvârı bi perva yapan möhürdar beyi o zeman ta'yib edenler olmuşsa da asıl ta'yibin konak sahibine taallûkı tabii değil midir?

[1] Lûtfi Simavî Bey «Sultan Mehmed Reşad Han ve halefinin serayında gördüklerim» adlı eserinde [1 inci kısım, S. 64] diyor ki:

«Hakanı mahlu' zemanındaki iftar usulünün lâğv olunduğu ve davetsiz kimsenin seraya gitmiyeceği gaztelerle sureti münasibede ilân edildi. Buna rağmen remezanın ilk günü top atılacağı sırada sabık mutasarrıflardan bir paşanın, mabeyni hümayunda bulunduğunu gördüğümden emsaline ibret olmak ve sui misale meydan vermemek üzere muma ileyhi çıkartdım.»

İlâna rağmen iftara gitmek arsızlıkdır. Emma padişah serayından iftar vaktı bir âdemi kovmak — sebebi ne olursa olsun — sabık mutasarrıf paşanın arsızlığından daha çirkin bir hareketdir.

Sadrı âzamın uşakları, padişahın baş mabeyncisi Lûtfi beyden daha lûtuf kâr imişler ki amedci efendiyi kapu dışarı etmemişler, kendi naçiz sofralarına almak suretile mürüvvet göstermişlerdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Bir şey'in vukuundan, şuyuu kötüdür» sözü ne kadar hakîmanedir. Kömür maddesi, Babı âlide ve sair mahallerde şâyi olarak sadrı âzamın hissetine dair bir çok lâf savrulmuşdur.

Bir devlet reisinin, havas ve avam nezdinde muteber ve her suretle müvakkar olması, şeref ve haysiyetinin mahfuziyetine mütevakkıfdır. Şerefi nefsden ve haysiyyeti zâtiyyeden mahrumiyyet, hurmeti âmmenin insilâbına, bu halin de ümurı devletde müveffakıyetsizliğe sebeb olacağı âşikârdır.

O devrde kıyyesi on paraya satılan kömür gibi ehemmiyetsiz bir şey içün halkın hurmetini gaib etmek ve tâ'yibine oğramak, âkılâne bir hareket değilse de — dehâ mertebesine itilâ eden — bazı âkillerden bazan bu dürlü gayri ma'kul ef'al sadır oluyor da akl sahiblerini hayret istilâ ediyor.

Merhumun, bir birini tutmaz halleri vardı. Meselâ eski âşinalarından merhum Hacı Âkif Paşaya vaktile karzan kırk lira vermiş, aradan yıllar geçdikden sonra Hacı Paşa, aldığını vermek istemiş ise de kabul etmediğini paşa söylerdi.

Yine eski tanıdıklarından altıncı belediye dairesi müdir muavini merhum Hâfız İshak Efendi, evaili halinde Bursaya gideceğini söyleyerek istiane etmesi üzerine Paşa, kütüb hanesinden bir kaç cildlik — basma ve kıymetsiz, yahud fazla — bir kitab çıkarub «size müavenet etmek arzu edersem de şimdi hazır para yok. Bu kitabı sahhaflar çarşısında satınız, esmanile Bursaya gidiniz» diyerek kitabı hâfızın eline vermişdir ki pek garib, yahud pek âlimâne! bir müaveneti hukuk perveranedir!

Bir gün [1] konağında derin suhbete daldığımız sırada Mısırlı bir prensin geldiğini haber verdiler. Paşa, etvarı teaccub ve tereddüd göstererek kâh kabul etmek, kâh etmemek evzaında bulundu.

Nihayet bana «reca ederim, bu âdemin ne içün geldiğini anlamağa çalışınız» dedi, yanına gitdim. Ne istediğini sordum. Pek mühim bir mes'ele içün Paşayı görmek istediğini söyledi. «Rahatsızdır, yatıyor, göremezsiniz. Ne söyleyeceksenız bana söyleyiniz, ben kendine anlatırım» dedim.

Herif, ısrar etdi. Ben de dayatdım. Kendini prens olarak satan bu teres, omzumu öpdü. Evvelâ arabce söylerken sonra türkce olarak bir me'muriyete tâyin edilmesini ve nakden maavenetde bulunulmasını reca etdi. «Şimdi buldun bal alacak çiçeği» demeyerek keyfiyeti Paşaya anlatdım.

[1] 15 Cümadelâihre 1327

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«Büdcesi müsaid değildir, iane edemez. Fekat bir me'muriyet içün kabil olursa çalışır» tarzında cevab verilerek savulmasını söyledi, tebliğ etdim. Fartı zaruretinden bahs ile pek ziyade sızlandığından def' etmeği mürüvvete müvafık görmedim. Paşaya münasib suretle ifade etdim. Yanında para aradı, bulamadı, yahud bulmak istemedi. «Yanınızda iki mecidiye varsa lûtfen veriniz, heman dönünür» dedi. Öyle yapdım. Verdiğim parayı müteakıben iade etdi.

Evvelâ, bu şahsı asla tanımadığını söylediği halde savdukdan sonra — ortalığın karışıklığı sebebile — Perapalasda oturduğu hengâmda orada tanışub görüşdüklerini ve söylediği sözlerden hakikaten prens zan etdiğini anlatdı.

Ef'alindeki zıddiyyetin şahidlerindendir ki — yukarıda söylendiği gibi — Sultan Mehmed Reşad tarafından ihda olunan kürkü getiren esvabîye «elli aded altun» vermişdir ki bu ber mekiyane, bahşış, kürkü getirenin de, gönderenin de, işidenlerin de hatta kendinin de hayretini mucib olmuşdur.

Ne acib âdemleriz, vermezse hissetine hükm ederiz, aleyhinde bin dürlü saçma saçarız. Verse deryayı teaccübe dalarız, bin dürlü tefsirü tevcihe kalkışırız.

Bir Areb şairi ne doğru söylemişdir:

« ان كنت منبسطاً سموك مبخرةً
او كنت منقبضاً قالوا به ثقل » [1]

Âyan reisi iken 1910 da Tokatlıyan otelinde büyük bir ziyafet vermişdi ki hissetini darbı mesel hükmüne koyan herze vekiller — ümurı müstacebe zuhûru, alâimi kıyametden madud olduğu içün — bu ziyafeti, kıyamet alâmetlerinden sayacak derecede teaccüb etmişlerdi.

Lûtfi Simavî Bey, ziyafetden bahs ederken [2] «... Müşarün ileyh vuku bulan ihtaratı müteaddide (!) üzerine bu fidakârlığı (!) ihtiyar etmişdi. Taam esnasında Said Paşa, Ahmed Rıza Bey, sadrı âzam Hakkı ve harbiyye nazırı Mahmud Şevket Paşalar iradı nutuk etdiler.» [3] diyor.

Bir kerre de bize konağında — bağteten — çekdiği ziyafet de işidenlerin hayretini mucib olmuş, bu ziyafetin vâkıatdan değil, muhayyelâtdan olduğu iddia edilmiş idi.

[1] Mânasını, münbasit ve münkabız olanlar anlayacaklarından tercemesine lüzum görmedim.

[2] «Sultan Mehmed Reşad Hanın ve halefinin serayında gördüklerim»

[3] Bu nutuklar, Paşanın «ihtaratı müteaddide üzerine ihtiyar etdiği fidakârlık» dan dolayı aceba ta'ziye ve tesliye mekamında mı irad olundu, tarzında lâtife edilse «lâtife lâtif gerekdir» meseline muhalif olur mu.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir gün [1] kardeşimle ziyaretine gitdiğimizde «hâtırat» ına itirazan Zihni Paşanın yazdığı risalenin münderecatını red mekamında bir çok söz söyledi. Avdete davrandığımız sırada risaleye cevab yazmak istediğini, gece kalırsak pek ziyade memnun olacağını söyledi. Mâni'ler göstererek itizar etdikse de ısrar etdiğinden müvafakete mecbur olduk.

Gec vakt, uşağını çağırub bizim içün kuzu doldurması, su böreği, samsa (tatlı), daha başka yemekler yapılmasını emr etdi.

Sair meziyyetlerinden başka nefîs ve nadide yemekler yapmakda da mahir olan kardeşim, biz yabancı olmadığımız içün tekellüfe lüzum olmadığını, ba husus emr etdiği yemeklerin bu saatden sonra yapılamıyacağını anlatdısa da «biraz beklersek hepsi yapılır» diyerek emrini te'kid etdi.

Cevabı dikte ederek kardeşime yazdırdı. Musırrane talebi üzerine ben de cevabın bazı noktalarını tenkid etdim.

Aradan saatler geçdikden ve mükerreren aşcıya haber salındıkdan sonra yemek hazırlandı. kendi önümüze düşerek bizi bitişik salona götürdü. Mükellef bir yemek masasına oturduk. «sizin taamınız nefîsdir, bizimkini beğenmezseniz de lûtfen rağbet buyurunuz. Yemezseniz gücenirim. Midem bozuk, ben yiyemiyeceğim. Af edersiniz» dedi. Odasına döndü. Önümüze — beş on kimseyi doyuracak kadar — bol ve müteaddid yemek koydular. Yağı ve tabhı yolunda olmayan bu yemeklerden bir az yedik.

Bize hidmet eden uşak Serkizle arkadaşı «aman efendim yiyiniz. Paşa efendi gelir, görür, iyi yapdırmadığınız içün beyler, yemediler, diye bizi ve iyi yapmadın, diye aşcıyı azarlar» dediler.

O leylei ziyafeti daha ziyade şa'şalandırmak içün — kendi malile istihza eder gibi bıyık altından gülerek — «şem'danı [2] vezareti (!) yakdıralım da bir birimizi lâyikile görelim» dedi. Uşağa emr etdi. Beş altı kollu büyük gümüş bir şem'dan getirdiler. Her koluna dikilmiş olan ispermeçet mumlarını yakdılar.

Oturduğumuz odada yalnız bir mum yanarken böyle kıymet dar bir «şem'danı vezaret» de yanan müteaddid mumun şu'lesinden gözlerimizin nurlandığına dair zarif sözler söyledik. Fekat o geceden sonra «şem'danı vezaret» i bir daha görmek nasib olmadı.

Bir gece — dâveti üzerine — yine kardeşimle konağına gitdik. Muhtelif mes'elelerden bahs etdi, bize de etdirdi. Mükerreren kahve içirdi.

[1] 13 Cümadelulâ 1329. [2] شمعدان

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Gece yarısı avdet için müsaade istedik. «Biraz tevakkuf buyurunuz, araba getirtelim» dedi. Uşağa «ahurdan temiz bir araba getiriniz» diye emr etdi.

Yarım saat bekledikden sonra arabanın geldiğini haber verdiler. Veda' esnasında araba ücretinin verildiğini ima eder tavurlar gösterdi. aşağı indik. Para verilüb verilmediğini uşaklardan ve arabacıdan sormak istedim, kardeşim razi olmadı. Paşa da pencereden bizi gözetiyordu.

Arabaya bindik. Biraz ötede durdurdum. Arabacıya ücreti sordum. «İki lira» dedi. «Konakdan verdilermi» dedim. Vermediklerini söyledi. Derhal indik.

Arabacı, bihakkın hidetlenerek « Binemiyecekseniz niçün gece yarısı ahurdan araba çıkartdınız» diye söylendi. Arabasını süratle yürütdu.

Taksime kadar yürüdük. Yanımızdan kırık dökük bir fayton geçdi. İçinde serhoşlar vardı, can hıraş seslerle bir ağızdan şarkı söyleyorlardı. Arabacı, bizim müşteri tavriyle bakındığımızı görerek «Biraz bekleyiniz, Galataya döneceğim. Sizi götürürüm» diye seslendi. Bekledik. Herif, sözünün eri imiş, biraz sonra geldi, bindik. Gelirken arabayı gayet yavaş yürütdüğü halde giderken alabildiğine sürmeğe başladı. Meğer evvelki müşterileri gibi o da serhoş imiş. Bir kazaya oğramakdan ürkdük.

Galatada binecek bir şey bulamıyarak eve kadar yürüdük. Annemiz, — nereye gitdiğimizi, nerede kaldığımızı bilmediğiçün — muztarib olmuş.

Bir müddet sonra yine davet olunduk. Avdet için tayin etdiğimiz vakt gelince müsaade istedik. «Daha erkendir, acele etmeyiniz. Geç kalırsanız araba getirtiriz» dedi.

Baklayı ağızdan çıkarmanın zemanı geldiğiçün kardeşimin yüzüne bakdım, lisanı hal ile çıkarılmamasını anlatdı. Paşa, gitmemek için israre başlayınca tehammülüm kalmadı. Geçenki araba meselesini ve o yüzden çekdiğimiz mihnetleri, zarif ve nükte âmiz bir tarzda nakl etdim. Mutadı vech ile ağzı kapalı olarak gülmekle beraber arabanın ücretini vermelerini gûya uşaklara tenbih etdiği halde vermemelerine hiddetlenerek tekdir edeceğini söylerken savuşduk. Arkamızdan — ince sesinin yetdiği mertebeda — bağırdısa da biz sokak kapusunu bulduk.

Bu işde bir az latife kasdi olduğuna ihtimal verilse bile gece yarısından sonra ahurdan mükellef araba getirtüb ücretini vermemek, — evleri uzak yerde bulunan — müsafirleri, yaya gitmeğe mecbur etmek, o kâbdaki bir zatı âli kadre lâyık olmasa gerekdir.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Arasıra «Sizi evlâd bildiğim içün söyliyorum» kaydiyle emlâkinden para alamadığı halde vergilerin — tahammül olunamayacak derecede — ağırlığından ve muzayekasından bahs etmek mutadı idi.

Bir gece ziyaret etdiğimizde fevkalade mükedder bir vaziyyetde bulduk. Sebebini sormağa meydan bırakmadan müterakim vergilerinin heman tesviye olunmasına ve, aksi takdirde eşyasının kanunen hacz edileceğine dair Maliyye Nazırı müteveffa Cavid Beyin — şedidülmeal — ültimatomiyle — envai izah ve mazireti havi — yazdığı cevab nameyi elime verdi. «Açık okuyunuz, dinleyelim» dedi. okudum, kardeşimle dinlediler. Bizden mutalea sordu. Şu sözleri söyledim:

«Hükûmet, hakkını ister. Bu, itirazdan masundur. Fekat istemeğe me'mur olanlar, nev cah, nev heves, hod bin ve mağrur maliyye nazırının istemesi gibi değil — münasib bir lisanla istemelidirler. Vergi ile mükellef olanlar da borclarını vermekde teallül etmemelidirler. Ba husus efendimiz gibi — şahsî ve resmî şeref ve haysiyeti emsalinin bir kaç derece fevkinde bulunan — eazımı devlet — kuvvei maliyyeleri bilfarz müsaid değilse — eşyayi şahsiyelerini hükûmetin satmasına mahal bırakmadan kendileri satub borçlarını ödemeli ve nefslerinin ve mevkilerinin şerefini muhafaza etmelidirler. Yarin hacz me'murları gelir, ellerine geçen eşyayı hacze kalkışırlarsa — hayat derecesinde kıymetli olan — şeref ve haysiyet rahne dar olur, telafisi mümkin olamaz.»

Ümuri hükûmetde hakikaten behre dar olan kardaşım da benim sözlerimi müeyyid vakıfane ve hakîmane sözler söyledi.

Kendi fazlü kemaline ve aklü irfanına nisbetle haizi ehemmiyyet olmayan sözlerimi paşa, takdir ve tasdik etdi. Borcunu verüb hacz gibi çirkin bir muameleye mahal bırakmayacağına kani olduk, sevindik.

Hal buki bir kaç gün sonra me'murlar gelüb amirlerinden aldıkları emri ifa etmişler. Müteakiben ziyaretimizde tekrar gelmiş olan vergi tahsil darı ve sair me'murları biz de gördük.

Paşa — müddeti ömründe tesadüf etmediği — bu muameleden o sırada pek o kadar müteessir görünmediği halde meclisi âyanda fevkalâde müteellimane ve tezallüm kârane bir nutk irad etdi. Dinleyenler, zahiren ibrazi teessür ve teessüf etdikleri halde — Heyeti âyanın merhametini istid'a edercesine — böyle bir nutk irad etmesini ona yakışdıramadıklarını bazı âyandan işitdik.

Memleketde başka zenginler bulunduğu halde her kesin gözü Said Paşa ile Gazi Ahmed Muhtar Paşanın servetlerinde idi. Bunların ser-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

veti, malı karundan efzun ad olunur ve hissetlerinden, kimseye bir para vermediklerinden — gürsine çeşmane — bahs edilirdi.

Bu iki zat, hakikaten erbabı namusü istikametden ve devletü millete mühim hidmetler eden hamiyyet mendanı vatandan oldukları kabili inkâr değildir.

Emvali devleti yağma, irtikâb ve irtişa ve ibadullahın hukukunu paymal etmek suretiyle kesbi gına eden zaleme ve haveneden olmadıkları erbabı insaf indinde müsellemdir.

Mebadii neşetlerinden beri iktisade riayet ve âkılane hareket etmişler ve taliin lutfuna oğrayarak büyük mekamlarda bulunub yüksek maaşlar almışlar, bu suretle servet sahibi olmuşlardır.

Bunların mal ve mülküne göz dikmeğe kimsenin hak ve salâhiyeti olmamak lâzım gelirken [1] bir muharrir, ikisine hitaben birer risale neşr ederek mallerinin bir kısmını millete terk etmeğe — müheddidane bir tarzı beyan ile — davet etdiği gibi eşhası mechule tarafından gönderilen bir mektubda ise Said Paşa, katl ile tehdid edilmişdir.

Bir gün [2] konağına gitdiğimde paşayı pek müteessir, pek müteheyyic bir halde buldum. Bir mektub gösterdi. Kimin tarafından ve nereden gönderildiği mechul olan bu mektubda «malinin yüzde yirmisini donanma içün terk etmezse katl edileceği» kat'i suretde bildiriliyordu.

Gayet mütevehhim ve asabî olan merhum, bu mektubu okudukca ve bana okutdukca renkeden renge giriyor, ölüme hazırlanır gibi garib haller gösteriyordu. Aralıkda me'yusane bir tavr ile «kalbin ne diyor, beni öldürürler mi?» sualini irad ediyordu.

Bu mes'eleye dair — gazeteye derc olunmak üzere — dikte edüb bana bir veraka yazdırdı.

Fidyei necat isteyen bir haydud bozuntusunun, yahud düzüntüsünün yazdığı bu mel'unane mektubun ehemiyyeti olmadığını, yazdırdığı veraka gazete ile neşr olunursa mel'anetin şuyuunu ve envai güftü gûyı ve bu kabil tehdid namelerin tevalisini mucib olacağını, yapılacak iş, zabitaya haber vermekden ibaret bulunduğunu uzun uzadı anlatdımsa da heyecan ve halecanı zail olmadı.

[1] Bu, böyle olmakla beraber bir me'mura millet hazinesinden tahsis olunan maaş, kesbi servet etmek içün değil, kendinin ve ailesinin teayyüşü içündür. Maaş, mikdarı kifayeden beş on kat fazla olursa alana ve ailesine müfid değil, muzır olduğu müşahedat ve mesmuat ile sabitdir. Bu mühim mes'elenin burada münakaşesi na bemehaldir. «Bir işaret, arife tarif içün kâfi gelir».

[2] 3 Receb 1328.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Bir aralık «Meclisi Mebusan Reisi Ahmed Rıza Beyi çağıralım da reyini alalım» dedi. Tezkire yazıldı, müteakıben geldi. Uzun müddet müzakere etdiler. Kat'i bir karar veremediler. Mükerreren kalkdım. Geç vakta kadar bırakmadı.

Müahharen sadrı sabık Hüseyn Hilmi Paşayı da davetle tehdid maddesini konuşdular. Onnn mülâhazalarından hoşlanmadığını bana söyledi.

Bu görüşmelerden bir hafta sonra — eski ehibbadan — Mısır fevkalade komiseri Rauf Paşanın Cadde bostanındaki konağına gitdim. Bir az sonra Hüseyn Hilmi Paşa geldi. Said Paşadan bahs açarak tehdid maddesinden dolayı ne yolda hareket etmek münasib olacağına dair re'yini sorduğu esnada gösterdiği korku ve telâşı tayib eder tarzda sözler söyledi. Korkaklığının şahidlerinden olmak üzere hürriyyet tepesine giderken arabasına jandarma oturtduğunu ve zabtiye nazırı Nazım Paşadan naklen, mukaddema ermeni vakasında seraya telgıraflar çeküb otuz yaver(!)celb ile kendini muhafaza etdirdiğini anlatdı.

Paşanın, fıtraten mütevehhim ve korkak olduğunu kabul ederiz. Fekat bir memleketde ve bir zemande bulunuluyordı ki muhal ad olunan şeylerin mümkin olduğu ve hatıra gelmeyen musibetlerin başa geldiği görülüyordu. Yapılan, yahud yapdırılan mel'anetlerin faili sırra kadem basdırılıyordu.

Bu halde Said Paşanın, aldığı tehdid nameden telâş etmesini tayib eden, tayibe müstehakdır.

Paşa ile tekrar görüşdüğümüzde donanma ianesine ve zımnındaki tehdide dair yine uzun sözler söyleyerek izharı elem etdi. Bende eseri hareket görünce nereye gideceğimi sordu. Eve gideceğimi söyledim. «Birlikde gidelim.» dedi. Taltif maksadiyle, yahud bir diğer sebeble bizim eve geleceğine zahib oldum.

Her tarafından bir sada çıkan kühne bir fayton getirtdi, birlikde bindik. Tehdidin netayicinden tahaffuz fikriyle tedarük etdiği — milli libasını lâbis — bir kara dağlıyı — paratoner mekamında — arabacının yanına oturtdu. Yola düşdük. Un kapanı köprüsünden geçilmesini tenbih etdi.

Vükeladen, ricaldan bir zat, bu ane kadar arabasının üstüne uşak, yahud muhafız sıfatiyle bir kara dağlı oturtmamış olduğundan kendinin oturtması hakkında dallı, budaklı dedi kodulara meydan vereceğini ve bir dürlü mâ'na tevcih edileceğini söyledim. Sözlerimi dikkatle dinledikden sonra lâkaydane bir tavr ile «ne derlerse desünler» dedi.

Vefa ve Direkler arası yoliyle halkın arasından geçdik Paşayı

TARIHVEMEDENIYET.ORG

yahud beni tanıyanlar, hayretle bakınmağa başladılar. Süleymaniyede Tiryaki çarşısına varınca ben arabadan indim. O, yeni şeyhulislâm Musa Kâzım Efendiyi tebrik için Meşihat dairesine gitdi.

Bizim memleketin haline göre garaibden sayılır ki bizi görenlerden biri çıkub da arabanın üstündeki kara dağlının paratönerliğinden! yahud sigortalığından! emniyyet hâsıl ederek sokaklarda dolaşmamızın esbabını ne paşadan, ne de benden sormuşdur.

§

Paşa merhum için büyük bir nakise ad olunan hallerden biri de — ifrat derecesindeki — vehmü vesvese ve onun tevlid etdiği sui zandır.

Yabancılar şöyle dursun, eski aşinalarından, hattâ kendi ailesinden bile şübhe eder, bir dürlü emniyyet edemezdi. Gayet mahramane olarak bana anlatdığı ba'zı maddeler vardır ki burada nakl edersem — kendi fikrimce — hem emniyyeti sui isti'mal etmiş, hem aile işlerine karışmış olurum.

Emniyyet ve hurmet etdiği âdemlerden biri, babam merhum idi. Mevrus ve meksub hukuk ve uzun tecribeler sebebile itimad etdiklerinden biri de ben idim.

Hattâ meşrutiyyetin ilânından sonra, devri sabık da hâtıratını ve evrakı mühimmesini muhafaza için pek çok zahmet çekdiğini anlatub «bunları, bir kaç def'a size tevdi' etmek niyyetinde bulundum. Belki kabul etmezsiniz[1] diye cesaret edemedim. Kabul etseniz bile benim yüzumden rahatsızlığa oğramanızdan korkdum. Nihayet Kredi Liyone bankasına teslim etdim.» demişdi.

Âyandan Reşid Akif Paşa ile bir gün evinde görüşürken esbak harbiyye nazırı âyandan Müşir Ömer Rüşdi Paşa geldi. Reşid Paş, ona hitaben «bey efendi, Reis paşanın en ziyade teveccüh ve emniyyetini kazanan bir zatı muhteremdir» dedikden sonra bana da «canım efendim, paşa ile nasıl geçindiniz, bahusus emniyyetini nasıl kazandınız? darılmayınız emma bu gayri kabil bir mes'ele» dedi.

Hakkımda — Reşid Paşadan başkalarının da nazarı dikkatini celb eden — emniyyet ve itimadile beraber mühim bir mes'ele anlatırken kelimelerde bile sansürlük ederdi.

[1] Merhumun, ahbab oğrunda fidakârlık göstermek, zahmete katlanmak müddeti hayatınca hatırü hayalinden geçmemiş olduğundan beni de o kabilden ad ile emanetini kabul etmiyeceğime zahib olmuş ki hakiki dostlarını anlamadığına, yahud anlamak istemediğine bu hal de delalet eder.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Evvelce anlatdığı hâdiseyi, bir zeman sonra tekrar ederken büyük bir fark ile anlatır ve hükmi ruzgâri gözetmekden nefsini men' edemezdi.

Hususî görüşürken meclisinde iki kişinin bulunmasından asla hoşlanmazdı. Günün birinde bunlardan biri, kendine gücenir de işitdiklerini şuna buna nakl ederse, yahud — kendinin bütün ahval ve harekâtına nigehban olan — âlemi balâye haber verirse diğer şahsı şahid gösterir diye ürkerdi.

Kardeşimle bana son derece emniyyeti olduğunu, hiç bir sırrını saklamakdan sakınmadığını her vakt anlatdığı halde ben yalnız iken söylediği sözleri, ikimiz birlikde iken başka kalıba koyarak söylerdi.

İlânı meşrutiyyetden evvel bir bayram günü tebrik içün konağına gitdim. Yanında kimse yokdu. Beni sadrı meclise oturtdu. Ümuru devlete dair bir çok söz söyledi, bana da söyletdi. İki müsafir geldiğini haber verdiler. Müteakiben yanına getirdiler. İkisi de tanışdığımız ricalden idiler. Bunların biri, Şamlı İzzet Paşanın Babı Âlidè muhbiri hası idi.

Paşa, önünde duran bir defteri kapatub o iki zate hıtaben «bey efendi ile Okçu Zadenin eserini okuyorduk» dedi. Tenhada baş başa verüb neler konuşduğumuza merak ederler vehmile «devlete aid mesail hakkında konuşmıyorduk. İlm ile meşgul oluyorduk» demek istedi.

Ben avdete hazırlandım, oturmamı işaret etdi. Biraz sonra müsafirler kalkdılar, birini teşyi' etdi. Muhbir denilen âdemi alıkoydı. Ondan — eski ta'birle — istirakı havadis edeceğinden avdetime müsaade etdi. [1]

Vehmü vesvese ilcaatile her sözünü tartarak söylediği halde ba'zan gaflet, yahud muhatabına emniyyet ederdi.

Sultan Abdülhamidin Selânikden İstanbula getirildiği sırada bir gün suhbet edilirken cem'i imameyn «جمع امامين» mes'elei şer'iyyesini tedkik etdiğini söylemesi üzerine «tedkike lüzum mu görüldü?» dedim. O kadar telâş etdiki o süali irad eylediğime peşiman oldum. Ne beyhude telâş...

«Devri istibdad» denilen o zemanın hükmünce muzır sayılan kütüb ve evrakın nezdinde bulunmasını istemezdi.

O devrin en korkunc demlerinde «Osmanlıya Hitab» unvanile yazdığım uzun bir menzumenin — hatrımda kalan bir kaç beytini

[1] Bu muhbir, paşanın beni, odasında en şerefli mevkie oturtub mahremane konuşduğumuzu, halbu ki paşa nezdinde bu derece muhterem ve mahrem olduğumu kimsenin bilmediğini Babı Âlide şuna buna söylemiş, haylı dedi kodu olmuş idi.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

bilmünasebe okuduğumda temamını görmek arzusunda bulunmuşdu. Menzumenin suretini diğer bir mülâkatda takdim etdiğimde «femi muhsinden dinleyelim» diyerek ibtida bana okutdu. Sonra kemali telâkatle kendi okudu. Envai takdiratda bulundu.

Müteakiben menzumeyi elime verdi. Anladım ki yanında kalmasından korkuyor. Derhal — mânalı bir tavırla — menzumeyi, yanan sobaya atdım, bir şey söylemedise de memnun olduğunu his etdim.

Memnuniyetinin sebabi şu idi: bomba mahiyyetinde! olan o tehlükeli menzumeyi kendine verdiğimi, başkalarına söylersem, jurnal edilüb de evrakını ararlarsa menzumenin bulunmasını ve kendine öyle bir menzume verildiğinin aslı olmadığını — zu'mince — te'min etmiş oldu! [1]

Pek genc iken yazdığım «Sabih» namındaki tarihî hikâyenin — ki nasılsa memleketin her tarafında rağbet görmüşdü — hikâye perdesi altında tehlükeli bir ihtilâl name olduğuna ve maa'zallah memleketi alt üst edeceğine! dair verilen mel'unane jurnal üzerine padişah, tevahhuş ederek — mahalli tab'ı olan Selânikdeki «Asır» matbaasında, kitabcılarda ve ellerde bulunan nüshaların toplatılub yakılmasını Selânik vilâyetine tebliğ etdirdiğinden icabı icra olunmuşdu. İstanbulda da nüshaları ortadan kaldırılmışdı.

Haylı zeman sonra Paşa, hâdiseyi duymuş. «Reca ederim, bana bir nüsha bulunuz» dedi. Müşkilâtla buldum, verdim. Mükerreren teşekkür etdi. Fekat bir daha undan bahs etmedi. Kitab da yok oldu, galiba yakdı.

İradei seniyye ile yakılan muzır bir kitabı konağında bulurlarsa artık başına gelecek belâlar, musibetler, felâketler, nekbetler!....

Nev'î Zade Atainin meşhur beytini — bir kelimesini değiştirerek — hep birlikde okuyalım:

«Vehm» in ol mertebesi sehl olmaz
Kesbsiz tâ bu kadar «vehm» olmaz.

Her zeman bana «insan, hazmü ihtiyatdan ayrılmamalıdır. Kimsenin sözüne inanmamalı, inanır gibi görünmeli. Bir ferde emniyyet

[1] Reji komiseri Nuri Beyin Yakacıkdaki evinin bağçesinde kazdırdığı kuyu içün — kendi arzusile — yazdığım uzun bir menzumanin ba'zı beyitleri, muahharen vehmine dokunarak makasla oyub imha etdiğini — vefatından sonra — evrakı arasında görüb teaccüb etmişdim. Ötesi berisi oyulmuş bir menzumenin daha tehlükeli olduğunu merhum, düşünememiş.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

etmemeli, fekat emniyyet eder gibi hal ve kalde bulunmalı Hüsni zan, çok def'a zarar tevlid eder.» Tarzında nasihat ederdi.

İyi emma, hususî ve umumî bütün muamelât, şimdiye kadar emniyyet üzerine cereyan etmişdir, bundan sonra da edecekdir. Emniyyet ortadan kalkarsa ümuri amme, muattal olmaz mı? en mühim mes'eleler şöyle dursun en âdi işlerin bile yürüdülmesine imkân kalır mı?

«Hazmü ihtiyat» ı düsturı hareket ittihaz edenler, mesaibden mâsun olabilirler.

Lâkin her şeyde olduğu gibi bunda da ifrat ve tefritden sakınmak, aklü idrakin icab etdiği ahvali makbuledendir.

Paşanın tavsiyesi vech ile «her kese emniyyet eder ve sözlerine inanır gibi görünüb» de «bir ferde emniyyet etmemek ve sözlerine inanmamak» âdeta gaşşaşlıkdır, sahte kârlıkdır. Bunu ne aklı selim, ne de hulkı kerîm kabul eder.

Aklı selimin ve hulkı kerimin red etdiği öyle bir hali kabihi ihtiyar edenler, kimsenin emniyyet ve mehabbetine mazhar olamazlar ve yaşadıkları müddetce dostsuz kalırlar.

Uzun müddet kitabet hidmetinde ve diğer işlerde kullandığı Hüsni Bey hakkında hâtıratında yazdığı sözler de, paşanın ne kadar müvesvis ve sui zan ile münis olduğunu te'yid etmekdedir.

Altıncı def'aki sadaretden infisalini müteakiben Avusturya sefareti baş tercemanının, konağına gelmesi üzerine kapuya nevbetciler konularak gelenler, girmekden men' olunduğu sırada Hüsni Bey. çıka gelmesile paşa «nasıl oldu ki sizi bırakdılar» diye sorduğunda «nevbetcilere, hele bir istizan (!) edeyim, dedim. Bir şey söylemediklerinden geldim» tarzında verdiği karışık cevab, paşanın zihnini karışdırmış olacak ki hâtıratında bundan bahs ederken «o günden sonra hanemizde istikrare (!) temayül etdiğinden âlemi tenhayide (!) bir refiki vefi (!) ye ıktiran etdiğimiz için ses çıkarmadım» diyor.

Hüsni Bey gibi kendine nisbeti kadimesi olan bir âdemin, serayдan ıtma' ve tecessüse me'mur edildiğine hükm etdiği şübhesizdir.

«Âlemi tenhayide bir refiki vefiye ıktiran» ın ne demek olduğunu — bizim gibi — paşanın bitanei ehval ve efkârına vâkıf olanlar takdir ederler.

Bir ferde emniyyet etmediği — senelerce dairei emniyyetinde bulundurduğu — yine o Hüsni Bey hakkındaki tezkiresile de sabitdir.

Hâtıratına «serayın kâtibi hususime tekarrübi» ser levhasile derc etdiği, mabeyn baş kitabetinin tezkiresinde Hüsni Beyin, şehzadelerin

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dairelerine aid hususatda istihdam olunmak üzere arzı mütalea olunması lüzumu bildirilmesi üzerine yazdığı cevabda

«.... Mesaliki nev'i beşeri — muhtelif ve binaen aleyh nikatı mahsusa ve mütenevviadan münazaraya mütehammil olnuğundan — takdir ve temyizde isabet, bir emri müteassir olduğunu «pisikoloji» ıtlak olunan ilmi ahvali ruh erbabınca müsellematdan ve bir zatın sıfatına, yani dirayet ve efkâr ve kabiliyetine edilecek emniyyet, zatına ve zatına yani ahvâl ve ahlâkı mâneviyyesine vaki olacak emniyyet dahi sıfatına mutlakuşşümûl olamadığı bedihiyattandır. Şehzadegân hazaratının hidemati âliyeleri nazük işlerden olmakle anda istihdam buyrulacak kimsenin bile — buyrulduğu vech ile — hemişe rızai âlî dairesinde hareket ve hidmet edeceği hakkında arzı ıtminan ve emniyyet, senaverlerince na kabil mevaddan olduğunun arzı...»

demişdir.

Hüsni Bey, şehzadelerin hidmetinde kullanılmak vesilesile kendi ehvalinin ona tefehhus etdirileceğine kat'î suretde kani' olarak — pisikoloji tedris eder gibi — her kesin anlayamıyacağı tarzda sözler söylemesi, evlâdı hakkında bile hüsni şehadet ve ibrazı emniyyet edemiyen bu zat içün pek tabiidir.

Ecnebi gazetelerdeki müfetereyata dair padişahın süaline cevaben takdim etdiği arizada «... hiç bir kimseye kefalet âdetim olmadığından (!) tahkika devam olunması...» diyor.

Senelerce tecribe etdiği bir âdem hakkında kefalet ve teahhüdde bulunmak şöyle dursun, bir iki kelimei tayyibe söylemekden sakınırken başkaları hakkında elbette bu yolda idarei kelâm eder.

Bununla beraber «kimseye kefalet» etmemek mes'elesinde hakkı inkâr olunamaz ki bu ayrıca tahlile muhtacdır. Yalnız şu kadar söylemelidir ki kefil olanların, bilahare sefil oldukları pek çok görülmüşdür.

Bir gün ziyaretine gitdiğimde uşak, yanında bir müsafir bulunduğunu, biraz beklenmesini söyledi. O sırada gelen diğer bir müsafirle bir buçuk saat bekledik. Sıkıldım ve hiddetlendim.

Yanındaki müsafir gitdikden sonra paşa, geldi. Bizi oturduğu odaya götürdü. Ahiren gelen müsafir beş on dakika sonra gitdi. Ben de gitmek iztedimse de bırakmadı.

Beni uzun müddet bekletdiğiçün — mu'tadı vech ile — itizar etmediği gibi bekletmeğe sebeb olan müsafirden de asla bahs etmedi.

Nasıl bahs etsün? onun yüzünden rahatsız olduğunu def'atle bana söyliyerek şiddetle şikâyet etmişdi. Şimdi hangi sebebden dolayı ise bizi bekletüb onunla saatlerce halvet neşini mehabbet oluyor.

Müsafirinin kim olduğunu anladığımı ve hakkındaki şikâyetlerini kelimatı münasibe ile iham etdim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Elektrik lâmbası gibi parlıyan gözlerini gözlerime dikdise de bir şey söylemedi.

Şu hali acibine karşı

«Hem yakarsın berkı şemşiri sitemle âlemi
Hem yine dersin seri kuyümde feryad olmasun»

beytini okumak müvafık olmaz mı?

Emniyyet edüb hasbi halde bulunduğu eski aşinalarının içinde, işitdiklerini — bire beş katarak — padişaha haber verenler vardır. Bu kabil nüfusı menhuseden sakınmakda yerden göğe kadar hakkı varsa da tecribe etdiği bir şahsı tekrar dairei mahremiyyete alması şayanı teaccübdür.

Meselâ eski aşinalarından «Areb Sami» denilen zate, İngiltere sefaret hanesine ne sebeble iltica etdiğine dair — hasbi hal yolunda ve mahremane — söylediği sözleri, beriki telleyüb pullayub «Şapurname» namile bir risale şekline koyarak padişaha takdim etmişdir ki Yıldız evrakı arasında görüb kendine de gösterdim. Hayretde kaldı.

Ahbab şeklindeki bir gammazın, emniyyeti sui isti'mal etmesi, bütün ehibbadan emniyyeti selb etmeğe sebeb olamaz. İltica maddesini, en tehlükeli zemanlarda bana mükerreren anlatdı ve hâtıratının o bahslerini okudu. Ketmi sırra muktedir olabilecek bir yaşda bulunmadığım halde dinlediklerimin bir harfini bir ferde söylemedim. Çünki mü'min, mü'temen olmak icab eder.

Vehmü vesvese bahsinde bir kaç fıkra daha nakl edeyim.

Zemanın — muhtelif sınıflara mensub — meşahirinin yazılarını ihtiva etmek üzere bir mecmua tertib etmişdim. Bu mecmuaya yazı yazmak salâhiyyetini haiz bulunan zatların her suretle birincisi paşa olduğu halde mansubiyyet zemanında yanına yaklaşmak ve ma'zuliyyet hengâmında vehmü vesvesesine galebe edüb de istenilen şey'i yapdırmak muhal olduğundan yazmasını teklif edememişdim.

Aradan yıllar geçdikden sonra bir münasebetle mecmuayı gösterdim. Beş on dakikada yukarıdan aşağı gözden geçirüb kimlerin yazı yazdığını anladıkdan ve ürkecek bir şey olmadığına kanaat hâsıl etdikden sonra — ben teklif etmeden — yazmağa hazırlandığı sırada entarisinin cebinden bir takvim çıkarub «bu gün ayın son çarşambası» dedi. «Efendimiz öyle şeylere ehemmiyyet verir misiniz» dedim. Tebessüm edüb cevab vermedi. Derhal şu satırları yazdı:

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«موصوع و غایتنده

الخط یبقی زماناً بعد کاتبه وکاتب الخط تحت التراب مدفون

مآلی مضمون اولان اشبو تحوعه یه وضع امضا ایلدم.

۲۶ صفر ۱۳۲۵ الفقیر الیه تعالی

محمد سعید بن علی

نامق غفر لهما»

Teşekkür etdikden sonra «yazmanızı reca etmekden haya ediyordum. İnayet buyurdunuz» dedim. «Böyle bir mecmuaya yazı yazmakdan ben haya ederim. Her ne ise kabul buyurunuz» dedi.

Bu mecmuaya yazı yazmak, imza koymak başkalarınca pek basit ve kendince pek mühim bir madde olduğu halde — itizare, istiğnaye lüzum görmeyerek — yazmasına teaccüb etdim.

O gün, Avrupada meşahirin yazılarına ve eşyayı metrukelerinin muhafazasına gösterilen itinadan bahs edildiği sırada «her gelişimde bakınıyorum, kalemtraş, makta, kalem, makas kabilinden bir şey almak istiyorum. Ortada bir şey bulamıyorum» dedim. Gülerek «tezyif etmeyiniz. Böyle şeyler cem'iyeti hâtırla olur» dedi.

Yine o günlerde yanında — yeni yapdırdığı — fotoğrafilerini gördüm. «yadigâr ve medarı iftihar olmak üzere birini ihsan buyurunuz» dedim. Bir iki dakika düşündükden sonra — kendine mahsus eda ve sada ile — «peki efendim» diyerek, fekat pek hoşlanmıyarak bir danesini verdi. «Şimdi siz, imza da istersiniz, o da sonra» dedi.

Resmine imza koymazsa —her hangi bir maksadla göstereceğim— âdemlerin, bunu kendi ihda etmeyüb haricde tedarük etdiğime zahib olacakları, eğer imza ederse benim, kendine nisbet ve hususiyetim olduğuna hükm edecekleri, bu hal ise meşreb ve meslekine asla müvafık olmadığı ve imzalı resimden — şimdiki ta'birle — ne yolda istismar edeceğimi kesdiremediği cihetle fotoğrafı imza etmemeği — bana tavsiye eylediği — «hazmü ihtiyat» a mutabık bulmuşdur.

Kendi işlerine dair oğluna, yahud — o zeman meclisi meb'usanda bulunan — küçük kardeşim Selime dikte edüb yazdırdığı tezkirelere imza koymazdı. Zarfın üstüne kırmızı mum damlatub — kalınca sülüs yazı ile yazılmış olan — «Said» möhrünü basardı. Ba'zan tezkireye değil, yine zarfın üstüne imza koyardı. Kendi işine teallûk etmiyen tezkireleri imzalardı. Hini hacetde «zarfın üstündeki möhür ve imza benimdir. Emma tezkire benim değildir» mi diyecekdi, yahud kendine aid bir

TARIHVEMEDENIYET.ORG

işi bana yapdırmak içün — reca âmiz — bir tezkiresinin elimde bulunmasını mı istemezdi, buralarını keşf etmek müşkildir.

Bir gün konağında derin suhbete daldığımız esnada elime bir takvim verdi. Kenarına yazmış olduğu Arebce bir kıt'anın okunmasını teklif etdi ki bir ferde emniyyet edilmemesini, her kes hakkında sui zanda bulunulmasını mutezammin idi. Takvimin o sahifesinde «رسيدن لاله بكمال!» kaydı üzerinde bir numero vardı.

Sui zannın benim hakkımda da varid olduğunu bana îham etmek istediğini — lâle devrine mahsus ince ve zarif sözlerle — işrab etdim.

«Dakika dan ve huarde şinas olduğunuzu biliriz. Emma bu derece müdakkiklik de olmaz» dedi ve o numeronun çocukların hocalarının maaşına aid olduğunu anlatdı.

Meşrutiyetin ilânından sonra gaztelerin ve bir takım erbabı garazın savurdukları envai isnadat ve ithamata cevablar vermesi ve o cevablar üzerine daha ağır mekaleler yazılması, hattâ ümmid etdiği lutfı göremediğiçün müteveffa Hayret Hoca da aleyhine kıyam ederek küfrüne dair hezeyanlar yazması, paşanın — pek mahdud olan — hayr hahlarını müteessir etmesiyle bunlardan divanı hümayun beylikcisi Nâsır Bey «paşanın ayaklarını öperim, yalvarırım. Akranı olmayan bir takım pes paye ve bed mayelerle oğraşub da şeref ve haysiyetine halel vermesün. Kendinin kadrü kıymetini ve devlete etdiği hidmetleri erbabı insaf bilir» demişdi.

Nâsır Beyin ve diğer hayr hahlarının temennisini münasib bir lisanla anlatdığımda mütehayyirane ve müteaccibane bir vaz'iyyet alarak «ne münasebetle size söyliyorlar?» dedi.

Bu sözile «bana ne münasebetiniz, ne teallukunuz vardır ki size söyliyorlar» demek istedi. Bir an içinde hiddeti mücesseme kesildimse de lâyık olan cevabı vermemek içün cebri nefs etdim «zatı devletinizle yarım asırlık hukukumuz olduğunu biliyorlar ve bu hukuku, hayr hahane ihtarata müsaid zan ediyorlar da söyliyorlar. Bundan sonra bu dürlü ihtaratda bulunanlara «bana ne münasebetle söyliyorsunuz, ben yabancıyım. Gidiniz, kendilerine söyleyiniz derim» dedim. Başını önüne eğdi, derin sükûte daldı.

Bu hadiseden sonra aralıkda «siz kesirülahbabsınız, her şeyi duyarsınız. Halk, benim hakkımda ne söyliyor?» diye sorardı. «Sena ediyorlar, dua ediyorlar» gibi âdi sözlerle geçişdirirdim.

Yine bir gün — kardeşim de hazır olduğu halde — bu süali tekrar ve hakikati söylemek içün icbar etdiğinden «hakikati arz etsem efendimiz hoşlanmazsınız. Hakikatin hilâfını söylesem bendeniz hoş-

TARIHVEMEDENIYET.ORG

lanmam. Her keş, her istediğini söyler, men' edemeyiz. Geçende galebelik bir meclisde bulunduk. Mekamı iktidarda iken vaki olan icraatınızdan ve bilhassa hususî ehvalinizden bahs etdiler. Huzzardan biri «Said Paşa. âlim, fazıl, namuslu âdemdir. Bunda kimsenin şübhesi yokdur. Akidesi de düzgündür. Bir medrese hocasından ziyade ulumı diniyyeye vâkıf olduğu halde feraizi ilâhiyyeyi eda etmiyor. Bu ma'nevi sebeble taanu düşname oğrayor, maddeten ve ma'nen rahat edemiyor» tarzında hayr hahane sözler söyledi. Diğer biri, garaz kârane lâflar savurdu ki tekrarı «سبك من بلغك» [1] mealine masadak olur» dedim [2].

Müteesirane bir tavırla «itiraf ederim, ifayı vazifede kusurum pek çokdur» dedi.

Bir gün de yanında bulunduğum esnada kuçük oğlu Osman Bey geldi. Çocuğun yüzünü öpmeyüb kemali rikkat ve şefekat ile üç beş dakika başını kokladı. Çocuklarının âtisini te'min edemediğinden ve onları «bi kes ve bi çare» bırakub gözleri açık gideceğinden hazin bir lisanla bahs ederek ağladı. «Bir kaç kelimei tayyibe söyleyiniz de müteselli olayım» dedi.

«İnşaallah şöyle olur, böyle olur» diyerek bir kaç söz söyledims de kani' olmadı. Ağzım değil, kalbim ne diyorsa onu söylemem içün ısrar etdi

Kemalâtı mütenevvia ile mümtaz ve her şey'e vukufla emsali arasında ser efraz olan böyle bir dâhiye karşı ben, ne söyliyebilirim ki müteselli olsun. Fekat ısrarda devam etdiğinden söylemeğe mecbur oldum. Evvelâ kusurumun afvini reca etdikden sonra dedim ki:

«Mukaddema bir mekalede yazmışdım. Efendimiz beğenmişdiniz. Tekrar edeyim: «evlâdının istikbalini te'min etmek istiyenler, hüsni hal sahibi olmağa çalışmalıdırlar.» Ma'lumdur ki en büyük mürebbi «din» dir Babalar ve analar, evlâda dinî terbiye vermeğe ve bizzat ahkâmı diniyyeye ittba' ile hüsni misal göstermeğe gayret etmelidirler. Etmezlerse istikballerini te'min edemezler. Evlâda müteaddid ilm ve lisan öğretmek, onların fikrini tenvir ile âlemi insaniyete nafi' bir uzv olarak yetişdirmek ebeveyn içün ne kadar mühim bir borc ise nereden gelüb nereye gideceklerini, hayatı faniyeden başka bir de hayatı bakiye olduğunu, halika ve mahlûka karşı insanlık vazifesini ve nebiyyi hakîm صلى الله عليه وسلم in «رأس الحكمة» buyurduğu «مخافة الله» ı onlara telkin ile ruhlarını terbiye ve kalblerini tasfiye etmek elbette daha

[1] Sana söven, sana tebliğ edendir.

[2] Başkalarının, resmî ve hususî ahvaline dair söyledikleri sözlerle benim söylediklerimi burada uzun uzadı yazmağa lüzum görmedim.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

mühimdir. Aksi takdirde te'mini istikbal içün bırakılacak para, beş para etmez. Emsali bi hisâbı gibi yerler, içerler, saçarlar, ağızlarını hevaya açarlar ve az zemanda dünyadan kaçarlar.

Gözler açık gitmek mes'elesine gelince, nefsini ve evlâd ve a'kabını kemali ihlâs ve itimad ile cenabı erhamürrahimine emanet edenler ve vakti kudretde «bi kes ve bi çareleri» gözetenler, ne gözleri açık gider, ne de evlâdı «bi kes ve bi çare» kalır.» [1]

Söylenilen en gamız sözün bütün dekayikını bir anda ihata eden merhum, benim naçiz sözlerimi dikkatle dinledikden sonra — münasebet geldikce söylediği gibi — yine «başkalarınının sözüne ehemmiyyet vermem. Fekat senden ve senin sözlerinden korkarım.» dedi.

«Korkarım» kelimesinin altında niçe ma'na mündemicdir ki onun bir kısmını kendi vehmi doğurur ve zihninde büyür. Korkduğu âdem, o ma'nalara vâkıf olamaz. Zira her ferd, onun gibi her kelimeden bin dürlü ma'na çıkaramaz ve çıkardığı ma'nalara vücud veremez.

Bir kerre de «benim içün ne diyorlar» süaline — gösterdiği ısrar üzerine — verdiğim cevabları kemali sükûnla dinledikden sonra «bir şey söyliyeceğim, reca ederim, hiddetlenme. Sen kendi fikirlerini ba'zan başkalarına isnad ederek söyliyorsun» dedi. Bu söze fena halde canım sıkılarak «ısrar ediyorsunuz, işitdiklerimin bir kısmını söyliyorum. Sonra böyle buyuruyorsunuz. «Ben, senden ve sözlerinden korkarım» dediğiniz bir âdem, başkalarını maske ad edüb de kendi fikirlerini onlara isnada tenezzül etmez. Söylenilen sözlerin, bana değil, kendilerine aid olduğuna efendimizi inandırmak içün söyliyenlerin ellerinden sened alub da kâtibi adle mi tasdik etdirelim? bundan sonra «benim içün ne diyorlar» buyurursanız «başkalarının ne dediğini bilmiyorum. Ben diyorum» diyerek «geldi kafiye, gitdi safiye» [2] meselıne tevfikan lâzım gelen şeyleri arz ederim.» dedim.

Mu'tadı vech ile ağzı kapalı olarak hayli güldü. Maksadı lâtife olduğunu anlatdı.

Maksadı «lâtife» değil, ciddî idi. Çünki sui zan ve ademi itimad — eski ta'birle — uruku âsabına o kadar işlemişdir ki bir ferdin sözü değil, âmmenin şahadeti kendini te'min edemezdi.

Ba'zan en ufak bir mes'eleyi vehmü vesvese saikasile o kadar izam ederdi ki söylediği sözleri dinliyenlere de vehmü vesvese ârız olurdu.

---

[1] Söylediğim sözlerin bir kısmını buraya derc etmedim.

[2] Bu meselin esasını epey oğraşarak öğrenmişdim. Başkaları da öğrenmek isterlerse — hazıra konmayub benim gibi oğraşmalıdır.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Meselâ, yukarıda nakl olunduğu üzere [1] — sıhriyyet mes'elesi esnasında — bir gün ziyaretine giden babam, konakdan çıkarken ü hafiyyenin «buraya girmek memnu'dur» demesine karşı «men' edenlere söyle, memnuiyyete dair kapuya bir levha assunlar da gelenler girmesün» cevabını vererek herifi def' etmesini takdir edeceği yerde o kadar telâş göstermişdi ki bu hali görenlerin de telâş etmemeleri kabil değildi.

Babamın cevabını «deliye taş anmak» kabilinden ad ederek sokak kapusuna memnuiyyet levhası asarlarsa her dürlü ihtilâtdan mahrum olacağını düşünüb telâş etmişdir.

Bir kasdı fasîde müstenid olmayarak söylenen ve yazılan kelimelerden bile tevehhüm ederek söyliyenin ve yazanın sui niyyetine hükm eylerdi.

Kendi medhine dair bir menzumede — ki aşağıda bahs olunacakdır — «zeyni beşer» terkibini kullanmışdım. Menzumeyi bana okutub zevk ile dinlerken o terkibe gelince «müsaa'de buyurunuz, «zeyn» kelimesinin burada isti'malinin sebebini anlayalım O, pek hoş bir kelime olmamak gerek» dedi. «Zeyn» in Arebce ziynet ve «zin» in acemce eyer demek olduğuna ve menzumedeki «zeyn» i ziynet mekamında irad eylediğime ve «zin» in buraya münasebeti olmadığına dair veridiğim izahata kanaat etmiyerek Areb ve Acem lugatlarını karışdırdı, aradığını buldu. «Nasılsa sui ma'naye haml eyledim, hata etdim. Afv buyurunuz» dedi.

Zaten şübhe etdiği, yahud lâyıkile bilmediği kelimeleri asla üşenmeyüb lugat kitablarında arar, bulmayınca rahat etmezdi Kâşki hepimiz öyle yapabilsek de saçma sapan söylemesek ve yazmasak..

Füad Paşanın torunu Reşad Bey, bir müsahabe esnasında «siz, biz onunla perende atamayız» demişdi.

Bir gün bilmünasebe nakl etdiğimde «reca ederim. «perende» ne demek oluyor? Reşad Bey, bunu elbette hüsni niyyetle söylememişdir. Durunuz, tedkik edelim» diyerek lugat kitablarını getirtdi, kelimeyi aramağa başladı.

«Zahmet buyurmayınız. «perende atmak» avamın kullandığı bir sözdür. Reşad Bey, bu sözü sui niyyetle değil, hüsni niyyetle ve medhü sena mekamında söyledi. «Siz, biz paşa ile omuz öpüşecek, boy ölçecek, yarışa çıkacak âdemler değiliz. O, aklü fetanet ve fazlu marifet itibarile ve her suretle hepimizin ve her kesin üstündedir» demek istedi» dedim.

[1] S, 1042.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

«O acib sözü öyle hüsni te'vil etdiniz ki te'viliniz, Reşad Beyin hatru hayalinden geçmemişdir» dedi.

Bu müşafeheyi Reşad Beye anlatınca gülmekden bayıldı. Ehibbasına nakl etmekden zevk alırdı.

Eski vükelânın füzelâsından Şerif Paşanın, Said Paşaya dair yazub suretini bana gönderdiği mütalea namede:

«Sui zan ve vesvese ve vehm noktai nazarından fıtreti, hakanı merhume [Sultan Abdülhamid] temamile şebih bulunduğundan beyinlerinde bir cazibei ma'neviyye vücudu bi iştibahdır. Tesiri vehmü endişe ile hanesinde ba'zan karyola altında yatdığı ve hidmet kârlarından daima şübhe etdiği ve seraya ariza yazdıkda zarfın içine bir şey karışmak ihtimali mevhumile mükerreren bakdığı [1] akaribinden menkul ve bir maslahat hakkında kat'î bir rey veremeyüb muhtelif şıklar ortaya koyarak — mütercim Mehmed Rüşdi Paşa gibi — her kesin zihnini teşviş eylediği meşhurdur»

diyor.

Yine o mütalea namede

«Baş kâtib Tahsin Paşa söyledi: «Halil Rif'at Paşa vefat edince sadaret Abdurrahman Paşaya teklif olundu. Bir takım şerait dermiyan edüb iş uzadı. Yalısında tevcihi sadarete muntazır bulunduğu sırada efendimiz, bana «Said Paşaya haber gönder. Üniformasını alsun da gelsün» buyurdu. Ben, hiç bir şey demedim. Fekat halü tavrımdan bilâ ihtiyar hayrete oğradığımı teferrüs ile «ne yapayım, bu herifden ayrılamıyorum» dedi»

deniliyor.

Reşid Mümtaz Paşanın da şu sözleri söylediği beyan olunuyor:

«Ahmed Vefik Paşanın ikinci baş vekâletinde azli tasmim olunarak hidmeti sadaret, dahiliyye nazırı Mahmud Nedim Paşaya teklif edildikde kabul etmemesi üzerine yine Said Paşa mekama geldi. O akşam Bebekde komşumuz olan Mahmud Nedim Paşaya gitdim. «Niçün sadareti kabul buyurmadınız? şu herifin elinden halâs olurduk»[2] dedim. Paşa «oğlum, sana bir şey söyliyeyim, zatı şahane, mekamı saltanatda bulundukca ve Said Paşa da ber hayat oldukca ikisi bir birinden

[1] Bu bakışı — kendi hisabıma — pek musib buluru.n. Çünki şu âlemi imkânda ve — tâbiri aharle — şu cihanı kevnü fesadda neler olmuş, neler oluyar, daha neler olacak!

[2] «Bütün milletle kurtulsak Saidin desti cevrinden
Esiri kahrın olsak ey nedimi alkami siret»

demek istiyor. Fekat kimin elinden kurtulub kimin eline düşmek istediğini düşünmiyor.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

ayrılamaz. Ben, bu yaşdan sonra beş on gün mekamı sadaretde bulunub Adanalarda, Kastamonilerde dolaşmağa vaktim yokdur» [1] cevabını verdi.»

Padişaha nisbeti kadimesi olan reji komseri Nuai bey merhumun bir gün evinde — eski arkadaşlarından bir kaç zat bulunduğu halde — paşanın İngiltere sefaret hanesine savuşmasından bahs olundu. Huzzar, müttefikan «padişah, onu bir daha mekamı sadarete değil, en küçük bir me'muriyete bile getirmez. Artık onun me'muriyet hayatı bitmişdir» dediler.

Eyyamı sebavetinden beri padişahın mizacına vâkıf olan Nuri Bey «benim bildiğim, zatı şahane, Said Paşadan kat'iyyen ayrılamaz. Görürsünüz, günün birinde yine mekamı sadarete getirir» dedi

Arebin «الجنس يميل الى الجنس» ve Acemin — aynı mealde olan — «ميل هركس بسوی جنس ویست» meselleri mucibince her kesin kendi cinsine ve hem meşrebine meyl etmesi, pek tabiî bir haldir.

Bu sebebeble sultan Abdülhamid ve Said Paşa gibi vehmü vesvesede, sui zanda, hattâ kaddü kametde bir birinin ayni olan iki zatın da — bir birine emniyyet etmemekle, bir birinden ürkmekle beraber bir birinden ayrılamaması şayanı teaccüb değildir.

Bir de padişah, diğer vükelâ ve ricalden ziyade onun ehliyyet ve kiyasetine kani olduğıçün ne vakt müşkilât ile karşılaşsa mevkii iktidare getirirdi. Kendinden emin olmaması, liyakatinden emin olmasına galebe edemezdi.

Sadrı esbak Tevfik Paşadan işitmişdik: merasim günlerinden birinde vükelâ, mabeynde vükelâ odasında hazır iken — o vakt ma'zul olan — Said Paşa gelüb Tevfik Paşanın yanına oturur. Bir gün sadrı azâm Halil Rif'at Paşa ile beraber huzura kabul olunduklarında padişah, Tevfik Paşaya «Siz, Said Paşa ile görüşmüşsünüz, görüşünüz, beis yok. O hain değildir, vehhamdır. Evvelce de Rusya sefaret hanesine firar edecek idi. Sefaret tercemanı, Ser tabib Mavroyani Paşaya haber verdiğinden tekayyüdatda bulunuldu, firar edemedi [2]. Fekat bu hali, hiyanetinden değil, vehmindendir. Ahlâkını bilerek ona göre muamamele ediniz. Kendine fena nazarla bakmayınız» demişdir.

[1] Sadaret teklif olundukda evvelâ itizar, müteakıben kabul eylemiş ise de padişah — bir ande ne düşündiyse — onu sadarete getirmekden vaz geçüb yine Said Paşayı tâyin eylediği yukarıda yazılmışdı.

[2] Said Paşa, hayatı siyasiyyesine aid her maddeden bana bahs etdiği halde bu mese'leye dair hiç bir şey söylememişdir. Aceba ser tabibin ihtiraatından mıdır, yoksa müvafıkı hakikat mıdır? Paşanın vefatından evvel işitseydim kendinden sorardım, firar teşebbüsünün doğru olub olmadığı anlaşılırdı.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

Padişah, bu sözleri, paşanın sefaret haneye savuşmasından az zeman sonra söylemişdi ki firardan mütevellid gadabın pek çabuk zail olduğuna delâlet eder.

Onun bağteten sefaret haneye kaçması ve orada kıraliçenin müsafiri olarak kabuli Londradan sefire emr ediimesi, Ali Suavi hadisesine ve emsali teşebbüsatı hainaneye yakın bir derecede padişahı telâş ve ıstıraba düşürmüş olduğu halde ona olan meylini mahv etmemişdir.

Doğrudan doğru padişahın lûtfı mahsusiyle en büyük mertebelere yükselmiş ve o vakte kadar beş def'a mesnedi sadarete gelmiş olan bir merdi müfahhamın sefaret haneye kaçması, vehleten her dürlü tayibe lâyık görülürse de oğradığı teklifat ve tazyikatı ve «habs» gibi — hakkında sui niyyeti tezammun eden — bir musibeti nazırı dikkate alınca hakkalinsaf ta'yibde pek ileri gitmemek lâzım gelir. [1]

Hattâ — hâtıratında söylediği vech ile — [2] bir gece [3] huzurda bulunduğu sırada padişah, İngiltere sefaret hanesine gitmesinden tekrar bahs ederek «vakıa hayat tatlı, o kadar entiriklar oldukdan sonra bunu yapmada mazur idiniz. (!) Lâkin Mahmud Efendi olsun, Ismet Bey olsun, ihtiyar âdemlerdir. Benden başkasından bir şey beklemezler. Bunlardan birini görüb o şeyleri bana bildirmelidiniz» demesi, firardaki maziretini kabul etdiğini ve hakkındaki teveccühünün devamını gösterir.

Paşa, maziretinin kabulüne teşekkür etmekle beraber «beyan buyurduğunuz «entirikler»ı yapan ve yaptıran efendimizsiniz» diseydi padişah «o şeyleri bana bildirmeliydiniz» tarzında hafif bir serzenişe de lüzum görmezdi zan olunur.

Paşanın, sefaret haneye savuşması bahsinde görüldüğü üzere Ahmed İzzet Bey, merasim kasrında ikamet teklifini iradei seniyye ile tekrar etdiği sırada «devletlerin zatı şahane hakkında sui niyyetleri var-

[1] Sefaret haneden çıkmamakda ısrar etdiği hengâmda konağının yanında bulunan ve baş mabeyncilerin ikametine mahsus olan dairede zuhûr eden yangının, paşayı — ailesinin ve konağının yanması endişesine düşürerek — sefaret haneden çıkmağa mecbur etmek içün kasden ika edildiği rivayet olunmuşdu.

O vakt dahiliyye nazırlığında bulunan Memduh Paşa da «esvatı sudur» da «sefaretde âramı eyyamında Nişan taşındaki konaklarının kurbindeki daire yanıyorken cihatı malûmeden me'mur muterassıdinin, sair emakin ashabına «sizler eminsiniz. Ateş başka yere sirayet etmez» dedikleri duyulmadı mı?» demişdir.

Reşad Füad Bey, yangının kasdî olduğunu vadii mizahda anlatmak maksadile — galîz bir teşbih olarak — «... yi ininden çıkarmak içün ateş yakub dumanını ine sokarlar... » demiş ve dinliyenleri güldürmüş idi.

[2] C. 2 S 27.

[3] 19 remazan 1314.

TARIHVEMEDENIYET.ORG

dır. Sizin de elçiler nezdinde ve ehalinin yanında nüfuzunuz var, bundan tevahhuş olunuyor. Sizi habs etmek istiyorlar» demesine istinaden onun, entirikacılardan biri olduğuna hükm edilse, Petersburg sefaretine seraydan yazılan telgraf namede «mefasidden men'ine vesile olmak içün maiyyeti seniyyede bulundurulması» tensib edildiğinin sarahaten söylenmesi, İzzetin entirikadan beraatine şahid ad olunabilir.

Fekat «habs» edileceğini haber vererek paşayı ikaz etmesi, ayrıca tedkika muhtacdır.

Haber vermek maddesi, evvelce paşanın mensubininden olmasının icab etdiği hayr hahlıkdan mı münbaisdir, yoksa padişahın hile bazlığını anlatarak paşayı sıyanet etmiş gibi görünmek ve bu suretle kendi atisini gözetmek maksadından mı mütevelliddir, yahud — paşanın mizacını iyi bilenlerden olduğiçün — onu telâşa düşürüb hatıra gelmiyecek hareketlerde bulundurarak padişahın meylini izale etmekde nefsince bir faide mi tahayyül eylemişdir, hakikati hali ancak İzzet Bey bilir.

Paşayı duzağa düşürmeğe çalışan padişahın, İzzete «git de habs edeceğimi haber ver» demiyeceği aşikârdır. Efendisinin emrini tebliğ ederken «habs» maksadını ortaya koyub paşanın zihnini karışdırması — özü, sözü doğru bir vasıta içün — her halde doğru bir hareket sayılamaz.

Eğer padişah, habsden bahs etdiğini haber alsaydı İzzeti elbette zillete oğratırdı. Zira Sadakatine güvenüb de iğfal içün saldırdığı halde onun iğfale bedel, ikaza kalkışmasını elbette hoş görmezdi.

Firare dair Petersburg sefaretine yazılan telgraf namenin mantıka muhalif olması da başkaca şayanı nazardır.

«Mefasidden men'ine vesile olmak içün maiyyeti seniyyede bulundurulması», yani «habs» edilmesi tensib olunduğu söylendikden sonra «teessüratı asabiyyei dimağiyyeye mukavemet edemiyerek teklifatdan tevahhuş ile» sefarete iltica etdiğinden bahs olunması ne kadar münasebetsizdir.

Said Paşa gibi vehmi mücessem olan bir âdeme değil, vehmü vesveseden azâde, kaviyyülkalb, cesur bir zate de habs edileceği anladılınca «tevahhuş» edeceği ve «teessürratı asabiyyei dimagiyyeye mukavemet» edemiyerek nefsini kurtarmak içün her dürlü çareye baş vuracağı bedihidir.

Yine o telgraf namede «neden tevahhuş eylediği kendine süal etdirildikde hiç bir suretle ihafe edilemediğini, fekat ifa etmek istemediği bu hidmeti milliyyeye (!) mükerreren davet buyrulmakdan tevahhuş

TARIHVEMEDENIYET.ORG

eylediğini itiraf ederek selâmeti zihniyyede bulunmadığını irae eder bir takım evza' ve etvarı garibede ve yek diğerini nakz eder ifadatı acibe-de» bulunduğu beyan olunmakdadır.

İzzet Bey «habs» maddesini söylediği sırada «aman Ali Beyin [oğlu] başı içün beni ele vermeyin» demişdi. Paşanın «hiç bir suretle ihafe edilmediğini» söyliyerek «habs» den bahs etmemesi, İzzeti «ele vermemek» maksadı mürüvvet kâranesinden mi ileri gelmişdir, yoksa İzzetin, «kendini ele verdiği» içün ahzi sare kalkışması melhuz olduğunu nazarı dikkate aldığından dolayı mıdır, buralarını yalnız paşa bilir.

Beşinci def'a mekamı sadaretde iken zuhûr eden Ermeni vak'ası üzerine evlâdının seraya aldırılmasını istirham etmiş ve padişah tarafından makul sebeblerle istirhamı kabul edilmemiş idi.

Az zeman sonra padişah, kendinin serayda ikametini musırrane teklif etdiği halde bu def'a da o kabul etmiyerek — hevli can ile — sefaret haneye kaçmışdır.

Zemanın tahavvülüne ve telâkkinin tebeddülüne dikkat etmeli ki paşa, evvelce «me'men» ad etdiği serayı, bilâhare «medfen» hükmüne kayarak kararı, firare tebdil eylediği gibi padişah da, evlâdının seraya aldırılması hakkındaki istirhamını red etmiş iken muahharen kendini seraya almak içün hilelere teşebbüs etmişdir.

Midhat Paşa — tercemei halinde görüldüğü üzere — azl edildiği esnada mabeyn müşiri İngiliz Said Paşaya «eğer efendimizin bana emniyyetleri yok ise beni mabeynde bir odada tevkif etsünler, evime gitmiyeyim, sadaret işlerini burada görebilirim (!)...» [1] demişdi.

Padişah, galiba Midhat Paşanın — ağrebülgaraib ıtlakına lâyık olan — bu talebini tahattur etmiş olacak ki — aradan yıllar geçdikden sonra — Said Paşayı serayda «tevkif» ile «sadaret işlerini» değil sadarete verilen salâhiyetin fevkında olan işleri gördürmek, yahud hiç bir iş gördürmemek ve başına işler açmak istemişdir!

Padişahın ve paşanın bir birinden asla emin olmadıkları isbata muhtac değildir. Babı âlice «veziri âzam» unvanı mahkûk bir möhür kullanıldığı evrak-ı resmiyyede görüldüğünden zemanı sadaretinde öyle bir möhür isti'mal edilmiş ise nümunesinin arzı emr olunması üzerine bazı malûmatı havi yazdığı cevabdan bir az sonra kurenadan Rıza Bey gelüb «efendimiz, möhri görmek istiyorlar. Heman bakub iade buyuracaklardır.» demesile möhri getirüb bazı mahallerini — uşağına «ege» ile çizdirdikden sonra «mekamı saltanata ademi itimad haşa kimsenin hatıru hayalinden geçmez. Lâkin böyle bir şeyi hasisi

[1] S. 363.

TARIHVEMEDENIYET.ORG